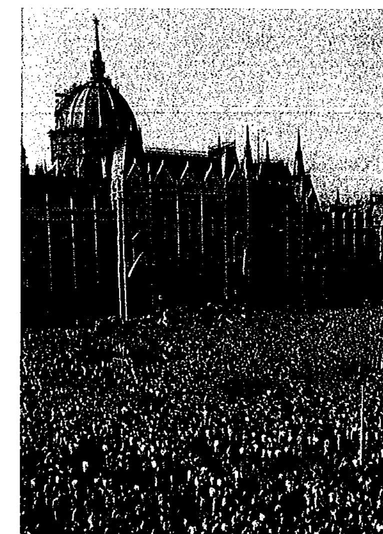
Nemzet és Emlékezet

Sorozatszerkesztő GYURGYÁK JÁNOS • PÓTÓ JÁNOS

RENDSZERVÁLTÁS

Szerkesztette
MINK ANDRÁS

OSIRIS KIADÓ • BUDAPEST • 2018

A kötet megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap

Képszerkesztő
DEMETER ZSUZSANNA

© Szerzők, Jogutódok, 2018
© Osiris Kiadó, 2018
Szerkesztés © Mink András, 2018

A kötet felsőoktatási segédkönyv.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

Osiris Kiadó, Budapest
www.osiriskiado.hu

A kiadásért felel Gyurgyák János
Felelős szerkesztő Pótó János
Szöveggondozó Macskássy Zsuzsa
A sorozatot tervezte Szigligeti Mária
A borítót tervezte Környei Anikó
Műszaki szerkesztő, tördelő Lipót Éva
A térképet készítette Sebők László

ISBN 978-963-276-300-2
ISSN 1589–1658

Nyomta és kötötte a Pauker Holding Kft., Budapest
Felelős vezető Vértes Gábor ügyvezető igazgató

TARTALOM

Előszó 17

I. FORRÁSOK

Prológus 25

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Záróokmánya (Helsinki, 1975. augusztus 1.) (részlet) 25
Adam Michnik: Új evolucionizmus (részletek) 26
34 magyar értelmiségi szolidaritási nyilatkozata Pavel Kohoutnak, a csehszlovákiai Charta '77 egyik bebörtönzött ügyvivőjének (1977. január 9.) 29
Nyílt levél Kádár Jánoshoz, az MSZMP Központi Bizottsága első titkárához, az Elnöki Tanács tagjához (1979. október 25.) 30
Bence György, Kenedi János és Kis János nyílt levele a Charta '77 aláíróihoz (1979. október 26.) 31
Kádár János beszéde az ellenzékről az MSZMP Központi Bizottsága ülésén (1979. november 1.) (részletek) 31

Rendszerbomlás 1977–1980 34

MARX A NEGYEDIK ÉVTIZEDBEN 34
Kovács András: Tizenöt év Marxszal 34
Bence György – Kis János: Az elszakadás után 36
Bauer Tamás: A közgazdaságtudomány és a kelet-európai rendszerek 39

A NAPLÓ 1977–1982 41
Kornis Mihály 41
Kornis Mihály: A NAPLÓ útja (1977. november 15.) 41
Eörsi István: Napló helyett (1978) 42
Spiró György: (1978. február 28.) 43
Ungváry Rudolf: (1979. június 18.) 44
Iványi Gábor: Imádság csöndes dögvészért (1980. április 29.) 45
Radnóti Sándor 46
Ungváry Rudolf: Válasz 46

Illyés Gyula: Válasz Herdernek és Adynak (részletek) 47
Csoóri Sándor: Egy nomád értelmiségi (részletek) 50

A SZEGÉNYEKET TÁMOGATÓ ALAP (SZETA) 52
Felhívás a szegények támogatására 52
Felhívás a *Feketében* című irodalmi és művészeti antológiában történő részvételre (Budapest, 1981. április) 53

A SZETA közleménye Nagy Bálint feltartóztatásáról és kihallgatásáról (Budapest, 1980. október 1-je után) 54
Határozat Lengyel Gabriella rendőrhatósági figyelmeztetéséről 55
Levél Köpeczi Béla művelődési miniszternek 55
Az MSZMP KB APO tájékoztatója a PB-nak a *Feketében* című antológiáról és a Szegényeket Támogató Alapról (1982. június 11–18.) 56
Beszélő-beszélgetés a Szeta kezdeményezőivel (részlet) 57

Csoóri Sándor levele Pozsgay Imrének a tervezett *Hitelről* (1980) (részletek) 60

SZEMELVÉNYEK A *BIBÓ-EMLÉKKÖNYVBŐL* 61
Donáth Ferenc: Bibó István és a magyar demokrácia alapkérdése (részletek) 61
Radnóti Sándor: A legitimáció keletkezése (részlet) 64
Bence György – Kis János: Határolt forradalom, megszorított többpártrendszer, feltételes szuverenitás (részletek) 65
Konrád György: A harmadik reformkor elé. Naplójegyzetek (részletek) 67
Tamás Gáspár Miklós: Republikánus elmélkedések (részletek) 69
Szalai Pál: Meghaladható-e a liberális demokrácia? (részletek) 70
Vajda Mihály: Civil társadalom és demokrácia (részletek) 72
Csurka István: Bibó-felejtés (részletek) 73

Az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése a belső ellenséges-ellenzéki, ellenzékieskedő csoportok tevékenységéről és a Politikai Bizottság határozata e csoportokról (1980. december 9.) (részletek) 74

Gazdasági, társadalmi diagnózisok 1978–1986 78

Kornai János: A hiány újratermelése (részletek) 78
Fehér Ferenc – Heller Ágnes – Márkus György: Diktatúra a szükségletek felett (részletek) 80
Bauer Tamás: A második gazdasági reform és a tulajdonviszonyok. Szempontok az új gazdasági mechanizmus továbbfejlesztéséhez (részletek) 83
Hankiss Elemér: Diagnózisok (részletek) 87
Kemény István: A második gazdaság Magyarországon (részletek) 89
Kozák Gyula: Arbeit macht frei. Avagy: A munka nálunk becsület és dicsőség dolga (részletek) 93
Sólyom László: Mit szabad és mit nem? (részlet) 95
Vámos Tibor: Iparpolitika, gazdaság (részletek) 96
Ferge Zsuzsa: Az életszínvonal alakulása (részlet) 97

Ellenzék és hatalom 1981–1987 101

Lapunk elé. A *Beszélő* című szamizdat folyóirat nyitószámának beharangozója (1981. október/december) (részletek) 101
Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése a Politikai Bizottságnak az 1980. december 9-i ellenzék-határozat végrehajtásának tapasztalatairól (1982. március 30.) (részletek) 102
Fekete Sándor: Emigránsok, kint és bent (részletek) 105
Kis János: Gondolatok a közeljövőről 106
Kőszeg Ferenc: Követéskrónika (részletek) 110
Kívül-álló [Orosz István]: A hivatal-védte ellenzékiség (részletek) 112
Az *Ellenpontok* memoranduma (részletek) 114

Rendőri zaklatások Erdélyben – magyarországi tiltakozás 1982. november 20. 115
Beszélgetések Magyarországról, szocializmusról. Aczél György válaszol Francis Cohen kérdéseire (részletek) 116
Rényi Péter: Nem babra megy a játék (részletek) 118
Levélváltás a Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyészével Demszky Gábor bántalmazása ügyében 119
Csoóri Sándor: Kapaszkodás a megmaradásért. Előszó Duray Miklós *Kutyaszorító* című önéletírásához (részletek) 122
Hajdú János: Utószó egy előszóhoz (részletek) 125
Tóth Dezső: Feljegyzés Aczél György elvtárs részére az ELTE Jogi Karán 1983. október 28-án lezajlott találkozóról 126
„A reformhoz kötöttem sorsomat". Nyers Rezsővel beszélget Baló György és Domány András (részletek) 128
Radnóti Sándor: Mozog-e a világ? (részletek) 130
Salom: Nyílt levél a magyar társadalomhoz és a magyar zsidósághoz (részletek) 132
Kis János: A Salom nyílt levele a magyar társadalomhoz és a magyar zsidósághoz (részlet) 133
Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése a Politikai Bizottságnak 19 értelmiségi Kádár Jánoshoz írott beadványáról (1984. december 11.) (részletek) 134
Tamás Gáspár Miklós: P. Jerzy Popiełuszko (részlet) 135
Kádár János beszéde az MSZMP XIII. kongresszusán (1985. március 25.) (részletek) 137
Pártkongresszusról, választásról. A *Hírmondó* elemzése az MSZMP XIII. kongresszusáról (részlet) 139
Kis János: A jaltai dilemma a nyolcvanas évek derekán (részletek) 139
Beszélgetés Rajk Lászlóval az 1985. évi választásról (részletek) 141
Orbán Viktor: Merre néznek a nyolcvanas évek? (részlet) 143

A MONORI TANÁCSKOZÁS, 1985. JÚNIUS 14–16. 146
Csurka István: Új magyar önépítés 146
Szabó Miklós: Még néhány szó a magyar önépítésről. Hozzászólás Csurka István előadásához 149
Csoóri Sándor: Eltemetetlen gondok a Dunatájon 150
Kenedi János: Demokratának lenni: igen, de miért? Hozzászólás Csoóri Sándor előadásához (részletek) 152
Kis János: Korlátainkról és lehetőségeinkről 153
Tamás Gáspár Miklós hozzászólásai a monori találkozón 155
Mészöly Miklós hozzászólása Csurka István előadásához 157
Lengyel László hozzászólása Monoron Csurka előadásához (kivonatolt átirat) 157
Solt Ottilia hozzászólása a monori találkozón 158
Bence György hozzászólása a monori konferencián 160
Csoóri Sándor hozzászólása a monori vitához 161

KULTURÁLIS ELLENFÓRUM, BUDAPEST, 1985. OKTÓBER 15–17. 162
A magyar demokratikus ellenzék felhívása az európai kulturális fórumhoz 162
Haraszti Miklós: A Helsinki Giccs (részletek) 165
Szőcs Géza levele az 1985-ös budapesti kulturális ellenfórum résztvevőihez 166
Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának és Külügyi Osztályának jelentése a kulturális ellenfórumról (1985. október 21.) (részletek) 167

Az Inconnu Művészeti Csoport nyilatkozata március 15-e előestéjén (1986. március 10.) 169
Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése a Politikai Bizottságnak az ellenzéki-ellenséges csoportok tevékenységével összefüggő politikai feladatokról (1986. július 1.) (részletek) 169

Kádár János felszólalása az MSZMP Politikai Bizottsága ülésén az ellenzékről szóló napirend vitájában (1986. július 1.) (részletek) 171
A magyar forradalom évfordulóján 173
Kádár János interjúja a *Time* 1986. augusztus 11-i számában (részletek) 174
Közgyűlésen és közgyűlés után Tudósítás az Írószövetség 1986. november 29–30-án tartott közgyűlésének előzményeiről, lefolyásáról és utóéletéről 176
Kis János: Az 1956–57-es restauráció – harminc év távlatából (részletek) 183
Ellenzékiek és más magyar állampolgárok levele az országgyűlési képviselőkhöz a szaporodó házkutatások ellen (1987. április) 186

1987 – Válság és alternatívák 187

Bihari Mihály: Reform és demokrácia (Diagnózis és program) (1987. augusztus) (részletek) 187
Az antiszemitizmus ellen, a demokratikus megújhodásért. A Salom Békecsoport nyilatkozata (1987. május) (részletek) 191
Társadalmi szerződés (A *Beszélő* különszáma, 1987. június) (részletek) 192
Antal László – Bokros Lajos – Csillag István – Lengyel László – Matolcsy György: Fordulat és reform (részletek) 201
Csurka István: Az első áldozat nevében (részletek) 208
Az MSZMP gazdasági-társadalmi kibontakozási programja (1987. július 2.) (részletek) 211
Nyílt levél az Országgyűlés tagjaihoz (részletek) 213
Jelentés az MSZMP Politikai Bizottságának Grósz Károly 1987. július 17–18-i moszkvai látogatásáról (részletek) 217
Grósz Károly, a Minisztertanács elnökének expozéja a kormány munkaprogramjáról (Országgyűlés 17. ülése, 1987. szeptember 16.) (részletek a parlamenti jegyzőkönyvből) 218
Kádár János felszólalása az Országgyűlés 1987. évi 17. ülésén (1987. szeptember 16.) (részletek) 221
Király Zoltán felszólalása a Grósz-kormány programjáról szóló vitában (Országgyűlés 17. ülése, 1987. szeptember 16.) (részletek a parlamenti jegyzőkönyvből) 223

A LAKITELEKI TALÁLKOZÓ JEGYZŐKÖNYVE (1987. SZEPTEMBER 27.) (RÉSZLETEK) 224
Pozsgay Imre 224
Csurka István 226
Benda Kálmán 227
Bihari Mihály 228
Gombár Csaba 229
Csengey Dénes 230
Fekete Gyula 231
Konrád György 231
Bíró Zoltán 232
Bába Iván 232
Dénes János 233
Kósa Ferenc 233
Lakitelki nyilatkozat 234

Csurka István levele Vásárhelyi Miklóshoz (1987. július 19.) 235
Kis János: Kik azok a másként gondolkodók, és hogyan különböztessük meg őket az ellenzékiektől? (részletek) 239
Javaslat a sajtónyilvánosság reformjára (részletek) 241

1988 – Fordulóponton 245

Az MDF nyilatkozata (Jurta Színház, 1988. január 30.) 245
A Menedék Bizottság fölhívása 246
Tüntetés a budapesti román nagykövetség épülete előtt, 1988. február 1. (részletek a *Beszélő* tudósításából) 248
Az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya (KAO) tájékoztatója az ellenzéki-ellenséges tevékenység újabb vonásairól (1988. február 3.) (részletek) 250
A KGST reformjának szükségessége. Anatolij Csernyajev feljegyzése az SZKP Politikai Bizottságának üléséről (1988. március 10.) (részletek) 252
1988. március tizenötödike (részletek a *Beszélő*ben megjelent tudósításokból) 253
Nyilatkozat a Fiatal Demokraták Szövetsége létrehozásáról (1988. március 30.) 258
Rendőrségi figyelmeztetés (részletek) 260
A Fidesz levele az Országgyűléshez és az Elnöki Tanács elnökéhez 261
Van kiút! A Szabad Kezdeményezések Hálózata Ideiglenes Tanácsának nyilatkozata (1988. május 1.) (részletek) 262
Történelmi igazságtételt! Felhívás a magyar társadalomhoz (részletek) 264
A Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete alapítólevele 266
Kádár János és Mihail Gorbacsov 1988. május 19-i telefonbeszélgetése (részletek) 268
Kádár János előadói beszéde az MSZMP 1988. májusi pártértekezlet nyitónapján (1988. május 20.) (részletek) 269
A Magyar Szocialista Munkáspárt Országos Értekezletének állásfoglalása (1988. május 22.) (részletek) 269
Kende Péter: A szocialista államrend válsága Magyarországon (részletek) 271
A Fidesz tiltakozó felhívása az 1988. június 16-i rendőri atrocitások ellen 276
Részlet Gorbacsov főtitkári beszámolójából (1988. június 28.) 277
Grósz Károly interjúja a *Newsweek*ben (részletek) 277
Közlemény az MSZMP KB 1988. július 13–14-ei üléséről (részletek) 279
Jegyzőkönyv Mihail Gorbacsov és Grósz Károly 1988. július 5-i moszkvai találkozójáról 280
Nyilatkozat egy plurális vállalkozói szocializmusról 283
A Magyar Demokrata Fórum Alapítólevele (részletek) 285
A Duna Kör nyilatkozata 287
Kövér László: Csak egy szavazat... (részlet) 288
Kövér László köszöntője a Fidesz I. kongresszusán (1988. október 1.) (részletek) 289
Októberi kérdések. Pozsgay Imrével beszélget Bíró Zoltán (részletek) 290
1988. október 23-a (dokumentumok) 292
Az MSZMP KB állásfoglalása a belpolitikai helyzetről és a párt feladatairól (részletek) 294
Megvalósítható a stabilizációs program. Németh Miklós KB-titkár interjúja a gazdaság helyzetéről (1988. november 5.) (részlet) 295
A Független Jogász Fórum alapító felhívása (1988. november 5.) (részletek) 296
A Szabad Demokraták Szövetsége Elvi nyilatkozata 298
A Fidesz politikai programnyilatkozata (1988. november 20.) (részletek) 300
Németh Miklós miniszterelnöki székfoglalója az Országgyűlésben (1988. november 24.) (részlet) 301
A demokrácia csomagterv vitája. Pozsgay Imre országgyűlési beszéde (1988. november 24.) (részlet) 302
Grósz Károly pártfőtitkár beszéde a budapesti pártaktívaértekezleten (Budapest Sportcsarnok, 1988. november 29.) (részletek) 303
Antall József levele Grósz Károlynak (Budapest, 1988. december 1.) (részletek) 306
Jelentés az MSZMP Politikai Bizottságának az MSZMP KB Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztálya delegációjának 1988. december 19–21-i moszkvai látogatásáról (részletek) 308
Csurka István: Az MDF '88-a (részletek) 309

1989 – A tárgyalásos átmenet éve 313

Tőlünk kezdhetjük! – A Kossuth és a Petőfi Rádió szilveszteri műsora (1988. december 31.) (részletek) 313
Németh Miklós miniszterelnök interjúja a Magyar Rádióban és a Magyar Televízióban (1989. január. 1.) (részlet) 314
Vita a [Romániából érkező] menekültekről (1989. január) (részletek) 315
Pozsgay Imre nyilatkozata a „népfelkelésről" a Kossuth Rádió 168 óra című műsorában (1989. január 28.) 317
Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. január 31-én megtartott üléséről (részletek) 319
Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. február 7-i üléséről (részletek) 322
Ormos Mária felszólalása az MSZMP KB 1989. február 10–11-i ülésén (részletek) 323
Az MSZMP KB állásfoglalása a politikai rendszer reformjának néhány időszerű kérdéséről (1989. február 11.) (részletek) 324
Független politikai szervezetek nyilatkozata az MSZMP KB állásfoglalásáról (1989. február 18.) (részlet) 325
Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. február 28-i üléséről (részletek) 326
Történelmi utunk. Az MSZMP KB történelmi albizottságának jelentése (részletek) 327
Jegyzőkönyv Mihail Gorbacsov és Németh Miklós 1989. március 3-i moszkvai találkozójáról (részletek) 329
Felhívás a párt tagjaihoz és alapszervezeteihez március 15-e megünneplésére 331
A Magyar Demokrata Fórum programja, 1988. március (részletek) 332
Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. március 14-i üléséről (részletek) 335
Nyers Rezső beszéde a Múzeumkertben, 1989. március 15-én (részlet) 336
Az 1989. március 15-i tüntetés dokumentumai 337
A Független Jogász Fórum felhívása a magyarországi független politikai szervezetekhez (1989. március 15.) 342
Az Ellenzéki Kerekasztal alakuló ülése és nyilatkozata (1989. március 22.) (kivonatos jegyzőkönyv) 344
Az MSZMP KB tárgyalócsoportjának meghívója és tézisei a politikai egyeztető fórumot előkészítő megbeszélésre (1989. március 30.) (részletek) 347
Az Ellenzéki Kerekasztal ülése (1989. március 30.) (kivonatos jegyzőkönyv, részletek) 348
Az Ellenzéki Kerekasztal nyilatkozata az MSZMP tárgyalási ajánlatáról (1989. március 30.) (részlet) 349
Jelentés az MSZMP Politikai Bizottságának Grósz Károly 1989. március 23–24-i moszkvai látogatásáról (részletek) 350
Az MSZMP Reformszárnyának platformja. Tervezet (1989. április 5.) (részletek) 352
Vita a refomkörökről (részletek az MSZMP KB 1989. április 12-i ülésének jegyzőkönyvéből) 355
A rendszerváltás programja. Szabad Demokraták Szövetségének programja (részletek) 357
Az MSZMP Politikai Bizottságának ülése (1989. április 19.) (hangfelvételről készült jegyzőkönyv, részletek) 370
Az MSZMP Politikai Bizottságának ülése (1989. május 2.) (hangfelvételről készült jegyzőkönyv, részletek) 373
Az MSZMP javaslata politikai egyeztető fórum létrehozására (1989. május 8.) (részletek) 375
Az Ellenzéki Kerekasztal állásfoglalása az MSZMP KB politikai egyeztető fórum létrehozására tett javaslatáról (1989. május 10.) 377
Az MSZMP KB szakértői tárgyalócsoportjának állásfoglalása a politikai egyeztető fórum kialakításáról (1989. május 11.) (részlet) 378
Az MSZMP Politikai Bizottságának ülése, 1989. május 16. (hangfelvételről készült jegyzőkönyv) (részletek) 379
Az Ellenzéki Kerekasztal levele a Magyar Szocialista Munkáspárt Reformkörei Országos Tanácskozásának (Szeged) 380
A reformkörök országos tanácskozásának állásfoglalása a békés átmenet lehetőségéről (Szeged, 1989. május 20.) 381
A reformkörök országos tanácskozásának válaszlevele az Ellenzéki Kerekasztalnak (1989. május 22.) 382
Az Ellenzéki Kerekasztal a reformkörök szegedi platformtervezetéről (részletek az EKA 1989. május 24-i ülésének jegyzőkönyvéből) 382
Az Ellenzéki Kerekasztal nyilatkozata (1989. május 24.) (részletek) 384
Az MSZMP Politikai Bizottságának ülése (1989. május 26.) (hangfelvételről készült jegyzőkönyv, részletek) 385
Fejti György jelentése a Központi Bizottságnak a politikai egyeztető fórummal kapcsolatos tárgyalásokról (1989. május 29.) 386
Az Ellenzéki Kerekasztal 1989. május 31-i ülésének jegyzőkönyve (videofelvétel szövege, részletek) 387
Az MSZMP Központi Bizottságának közleménye Nagy Imre és sorstársainak temetéséről (részlet) 388
Vita a Kereszténydemokrata Néppártról. Az Ellenzéki Kerekasztal 1989. június 7-i ülésének jegyzőkönyve (videofelvétel leirata, részlet) 390
Felhívás a Demokratikus Magyarországért Mozgalom szervezésére (1989. június 8.) 391
A Fidesz memoranduma a Kínai Népköztársaság nagykövetének (részletek) 392
Megállapodás az érdemi politikai tárgyalások megkezdéséről (1989. június 10.) (részlet) 393
A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások nyitó plenáris ülése (1989. június 13.) (videofelvétel átirata, részlet) 395
Orbán Viktor beszéde a Hősök terén 1989. június 16-án, Nagy Imre és mártírtársai temetésén 397
Vigh Károly: Temetés után (részlet) 400
A Baloldali Alternatíva Egyesülés állásfoglalása Orbán Hősök terén elmondott beszédéről 401
Kövér László: Válasz Vigh Károlynak és másoknak (részletek) 401
A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások plenáris ülése (1989. június 21.) (részletek) 402
Az MSZMP KB ülése, 1989. június 23–24. (részletek) 405
Közlemény az MSZMP KB 1989. június 23–24-i üléséről (részlet) 406
Tájékoztató a Politikai Bizottság részére a KGST 45. ülésszakán szereplő kérdésekről és a magyar állásfoglalásról (részletek) 407
Az Ellenzéki Kerekasztal ülése (1989. július 6.) (videofelvétel átirata, részlet) 409
A Magyar Október Párt alapító nyilatkozata és programtervezete (részletek) 413
Kádár János temetése (1989. július 14.) 416
Az Ellenzéki Kerekasztal 1989. július 21-i ülése (videofelvétel átirata, részlet) 417
Nyers Rezső és Grósz Károly találkozója Mihail Gorbacsovval Moszkvában (1989. július 24.) (részletek) 419
Az Ellenzéki Kerekasztal ülése (1989. július 27.) (videofelvétel átirata, részletek) 420
A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának ülése (1989. július 27.) (részletek) 422
Kovács László a „nemzeti megbékélésről" a Központi Bizottság 1989. július 28-i ülésén (részletek) 424
A tájékoztatással és az információs kérdésekkel foglalkozó I/5-ös munkabizottság ülése (1989. augusztus 8.) 425
Bokros Lajos és a Pénzintézeti Reformkör gazdaságpolitikai javaslatai (1989. augusztus eleje) (részletek) 427
A Magyar Néppárt programja (részletek) 429
Az MSZMP Politikai Intéző Bizottságának ülése (1989. augusztus 15.) (hangfelvételről készült jegyzőkönyv, részletek) 432

„Szempontok az előzetes megegyezést biztosító csomagtervhez". Az MDF javaslata (1989. augusztus 17.) (részletek) 433
Az Ellenzéki Kerekasztal 1989. augusztus 29-i ülésének jegyzőkönyve (videofelvétel átirata, részletek) 435
Szokai Imre javaslata a Politikai Intéző Bizottság részére (1989. augusztus 30.) (részletek) 437
Az MSZMP Politikai Intéző Bizottságának ülése, 1989. augusztus 31. (hangfelvételről írt jegyzőkönyv, részletek) 439
A Münnich Ferenc Társaság nyilatkozata 440
Grósz Károly pártfőtitkár levele a Münnich Ferenc Társaság első országos közgyűléséhez (1989. szeptember 2.) (részlet) 440
Nyilatkozat a munkásőrségről 441
A reformkörök és reform-alapszervezetek budapesti tanácskozása (1989. szeptember 2–3.) (részletek) 442
A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások 1989. szeptember 4-i ülésének jegyzőkönyve (részletek) 443
Az MSZMP Politikai Intéző Bizottságának ülése 1989. szeptember 5-én (hangfelvételről készült jegyzőkönyv, részletek) 446
Az NDK-menekültek kiengedése. A Magyar Rádió tudósításaiból (1989. szeptember 10.) 447
Az Ellenzéki Kerekasztal 1989. szeptember 11-i ülése (videofelvételről készült átirat) (részletek) 449
Az Ellenzéki Kerekasztal 1989. szeptember 15-i ülése (videofelvételről készült átirat, részletek) 450
A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának ülése (1989. szeptember 15.) (jegyzőkönyv, részletek) 452
A megállapodás aláírása: a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások plenáris ülése (1989. szeptember 18.) (jegyzőkönyv, részletek) 453
Megállapodás a politikai egyeztető tárgyalások 1989. június 13-a és szeptember 18-a közötti szakaszának lezárásáról (1989. szeptember 18.) 458
Az MSZMP Központi Bizottságának javaslata a nemzeti megbékéléssel kapcsolatos kongresszusi állásfoglalásra (1989. szeptember 18.) 460
Az MSZMP Politikai Intéző Bizottságának ülése (1989. szeptember 19.) (hangfelvételről készült jegyzőkönyv, részletek) 461
A Munkásőrség szóvivője nem mindent ért. Borzák Lajos, a Munkásőrség szóvivőjének nyilatkozata a *Népszavában* (részlet) 462
Mihail Gorbacsov és Margaret Thatcher brit miniszterelnök megbeszélése, London, 1989. szeptember 23. (részlet) 463
A Pallas Reformkör tervezete (1989. szeptember vége) (részletek) 464
A XIV. kongresszus állásfoglalása a Magyar Szocialista Pártról (1989. október 7.) 465
A Magyar Szocialista Párt programnyilatkozata (részletek) 466
A Fiatal Demokraták Szövetségének programja (1989. október 13–15.) (részletek) 471
Az 1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról (részlet) 477
A Magyar Demokrata Fórum programja (részletek) 478
A köztársaság kikiáltása. Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök beszéde a Kossuth téren (1989. október 23.) 488
Bozóki András: Mi a FIDESZ és mi nem? (részletek) 491
A Magyarországi Szociáldemokrata Párt rövid programja. Szociális demokrácia: az út Európába (részletek) 492
Az EKA és az MSZP közös közleménye a gazdaságpolitikáról (1989. november 10.) (részletek) 496
Kornai János: Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében (részletek) 498
Dr. Kövér László jogász. Portré, 1989 (részlet) 503
Dr. Orbán Viktor jogász. Portré, 1989 (részlet) 504

A „NÉGYIGENES" NÉPSZAVAZÁS DOKUMENTUMAI, 1989. NOVEMBER 11–27. 506
Négy ellenzéki párt nyílt levele a népszavazásról (1989. november 10.) 506
Az MSZP elnökségének állásfoglalása a népszavazásról 507
Az MDF elnökségének állásfoglalása a népszavazásról (1989. november 14.) 508
Csengey Dénes, az MDF elnökségi tagja az MDF bojkottfelhívásról 508
Kőszeg Ferenc, az SZDSZ ügyvivője az MDF bojkottfelhívásáról (1989. november 14.) 509
Az Országos Választási Bizottság közleménye a népszavazás eredményéről (1989. november 27.) 510

A máltai csúcstalálkozó: Geroge Bush amerikai elnök és Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkár közös sajtóértekezletének leirata (1989. december 3.) (részletek) 511
Grósz Károly előadói beszéde az MSZMP XIV. kongresszusán (1989. december 17.) (részletek) 512

1990 – Az első szabad választások éve 514

A keresztény út. A Kereszténydemokrata Néppárt választási programja (részletek) 514
A nemzeti újjászületés programja. A Független Kisgazdapárt programja (részletek) 521

DUNAGATE-DOSSZIÉ – VÁLOGATOTT DOKUMENTUMOK, 1990. JANUÁR–MÁRCIUS 525
Fodor Gábor és Kis János memoranduma Németh Miklós miniszterelnökhöz (1990. január 4.) 525
A belső biztonsági szolgálat személyi állományának nyilatkozata (részlet) 527
Fodor Gábor és Kis János levele Németh Miklós miniszterelnöknek (1989. január 12.) 528
Horváth István belügyminiszter és Németh Miklós miniszterelnök felszólalása a parlament 1990. január 23-i ülésén (részletek) 529
Lovas Zoltán – Végvári József: Szomorújáték (részletek) 531
Vita a Dunagate-ügyről készült országgyűlési vizsgálóbizottsági jelentésről (1990. március 2.) (részletek) 533
Kis János levele Németh Miklós miniszterelnökhöz 536

Csurka István jegyzete a Kossuth rádió Vasárnapi Újság című műsorában (1990. január 14.) 536
A Hazafias Választási Koalíció 50 pontos javaslata az 1990. évi választásokon vele koalícióban fellépő erők számára (1990. január 20.) (részletek) 538
Solt Ottilia: Miért nem vagyok szociáldemokrata... 540
A Fidesz választási felhívása az 1990. évi választásokra (részletek) 542
Kis János: Munkásököl vasököl (részlet) 543
Interjú Antall Józseffel a *Vigíliában*, 1990. március eleje (részlet) 545

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG TERÜLETÉN IDEIGLENESEN TARTÓZKODÓ SZOVJET CSAPATOK KIVONÁSÁRÓL 547
Egyezmény (1990. március 10.) 547
Horn Gyula: A megállapodás megfelel a realitásoknak 548
Miért nem vettek részt az ellenzék képviselői az aláíráson? 548
Hatpárti nyilatkozat a szovjet csapatok kivonásáról született megállapodásról 550

A minisztertanács közleménye a rubelelszámolású export korlátozásáról (1990. március 13.) (részlet) 551

Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszter az 1945 és 1963 közötti törvénysértő elítélések semmissé nyilvánításáról szóló törvényjavaslat előterjesztéséről (1990. március 14.) (részletek) 552
Németh Miklós miniszterelnök búcsúbeszéde az Országgyűlésben (1990. március 14.) (részletek) 553
A vörös bárók manőverei. Beszélgetés dr. Torgyán Józseffel (részletek) 554

AZ 1990. MÁRCIUS 15-I ÜNNEPSÉGEK 557
Részletek a Kossuth Rádió helyszíni tudósításaiból 557
Az SZDSZ tiltakozása a március 15-i ünnepségek élő televíziós közvetítésének elmaradása miatt 560
Cenzúrázott március 15-e 562

Bauer Tamás: Van különbség! 562
A szabaddemokratáknak az MDF természetes ellenzéke. Beszélgetés Kis Jánossal (részletek) 565
Németh Miklós ügyvezető kormányfő levele Petre Roman román miniszterelnökhöz a marosvásárhelyi pogrom ügyében (1990. március 20.) 566
Tamás Gáspár Miklós: Új reformkor vagy új Horthy-korszak? 568
A Magyar Demokrata Fórum politikai hirdetése (1990. március 30.) (részlet) 568
Apák és fiúk 570
A főbb pártok támogatottságának alakulása a közvélemény-kutatások szerint (1990. január–március) 571
Kis János: Új reformkor vagy...? 573
Németh Zsolt: Rekviem a nagykoalícióért 575
A Paktum. A Magyar Demokrata Fórum és a Szabad Demokraták Szövetsége megállapodása (1990. május 2.) (részletek) 576
Antall József megbízott kormányfő felszólalása az Országgyűlés 1990. május 3-i ülésén (részlet) 580

II. TUDOMÁNYOS ÉS KÖZÉLETI EMLÉKEZET

Lengyel László: Ezerkilencszáznyolcvankilenc (részletek) 585
Böhm Antal: A választás politikai kultúrája (részletek) 586
Kéri László: Választások után (részletek) 587

LÁTTUK-E, HOGY JÖN? AZ ELTE FILOZÓFIAI TANSZÉKCSOPORT ÉS A BUDAPESTI KÖNYVSZEMLE KONFERENCIÁJA. 1990. DECEMBER 7. (SZEMELVÉNYEK) 589
Bence György filozófus megnyitója 589
Rév István történész 591
Endreffy Zoltán filozófus 592
Komoróczy Géza történész 592
Laki Mihály közgazdász 593
Kovács András szociológus 595
Andorka Rudolf szociológus 596
Szalai Erzsébet szociológus 598
Bence György 598

CSENDES? FORRADALOM? VOLT? AZ ELTE JOGSZOCIOLÓGIAI TANSZÉK, AZ ELTE SZOCIOLÓGIAI INTÉZET ÉS A BIBÓ ISTVÁN SZAKKOLLÉGIUM 1991. JÚNIUS 5–6-I KONFERENCIÁJÁNAK ELŐADÁSAI ÉS VITÁJA (SZEMELVÉNYEK) 600
Vajda Mihály 600
Szabó Miklós 601
Gerő András 601
Szabó Miklós 602
Némedi Dénes 602
Sükösd Miklós 603
Fricz Tamás 603
Csurka István 605
Csepeli György – Örkény Antal 605
Krausz Tamás 606
Nagy Jenő 606
Seres László 607
Zsille Zoltán 608
Bulányi György 608

RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNÉSZ SZEMMEL (SZEMELVÉNYEK) 609
Krausz Tamás 609
Agárdi Péter 610
Krausz Tamás 611

Bíró Zoltán: Elhervadt forradalom (részlet) 611
Tamás Gáspár Miklós: Búcsú a jobboldaltól? (részletek) 615
Lengyel László: A rendszerváltó elit tündöklése és bukása (részlet) 618
Hannes Hofbauer – Andrea Komlosy: A tőkefelhalmozás és a gazdasági fejlődés dilemmái Kelet-Európában (részletek) 621
Kate Hudson: Rendszerváltás Kelet-Európában a nyugat-európai baloldal szemével (részlet) 623
Bill Lomax: A tranzitológia válsága (részlet) 624

MAGYARORSZÁG ÉVTIZEDKÖNYVE, 1988–1998 (SZEMELVÉNYEK) 625
Kornai János: Szocializmusból a kapitalizmusba 625
Csáki György – Macher Ákos: A magyarországi privatizáció tíz éve 626
Juhász Gábor: Pártgazdálkodás – 1988–1998 628

A RENDSZERVÁLTÁS FORGATÓKÖNYVE – ALKOTMÁNYOS FORRADALOM. TANULMÁNYOK (SZEMELVÉNYEK) 630
Bozóki András – Ripp Zoltán: Bevezetés a forráskiadvány-sorozat köteteihez 630
Bozóki András: A kerekasztal-tárgyalások és a rendszerváltozás 631
Bruszt László – David Stark: A politikai játéktér újra formálása Magyarországon: a konfrontáció politikájától a kompetíció politikájáig 633
Tőkés Rudolf: Intézményalkotás Magyarországon: elemzési szempontok és alkotmányos modellek (1989–1990) 634
Ripp Zoltán: Egység és megosztottság: az ellenzék viszonya az MSZMP-hez a kerekasztal-tárgyalásokon 635
Kalmár Melinda: Modellváltástól a rendszerváltásig: az MSZMP taktikájának metamorfózisa a demokratikus átmenetben 637
Révész Béla: Az Ellenzéki Kerekasztal és az állambiztonsági szervek 638
Vásárhelyi Mária: A tárgyalások nyilvánossága, a nyilvánosság tárgyalása 639
Rainer M. János: A rendszerváltozás és az ötvenhatos hagyomány 641

RENDSZERVÁLTÁS 1989 (SZEMELVÉNYEK A TANULMÁNYKÖTETBŐL) 642
Riba András László: Adalékok és néhány megfontolás az előzetes egyeztető tárgyalások történetéhez 642
Orosz Tímea: Az MSZMP MSZP-vé alakulásának útja 643
Horváth Miklós: Magyarország szuverenitásának helyreállítása 644

Jody Jensen – Miszlivetz Ferenc: Civil társadalom és demokratizálódás a poszt-jaltai korszakban (részlet) 646

RENDSZERVÁLTÁS ÉS KÁDÁR-KORSZAK (SZEMELVÉNYEK) 648
Ripp Zoltán: Rendszerváltás – rendszerbomlás 648
Halmai Gábor: Rendszerváltás és alkotmányos múltfeldolgozás 650
Gyáni Gábor: A Kádár-kor a kollektív emlékezetben 650
Csaba László: Változó erőtérben – változó egyensúlyozás. Adalékok Magyarország háború utáni gazdaságtörténetéhez 651

HÚSZ ÉVE SZABADON KÖZÉP-EURÓPÁBAN. DEMOKRÁCIA, POLITIKA, JOG (SZEMELVÉNYEK) 653
Deutsch Tamás: A magyarországi rendszerváltás origója 1990 653
Bogár László: Összeomlás. Adalékok a rendszerváltás rendszerének bukásához 655
Miszlivetz Ferenc: Válság és demokrácia – 1989 öröksége 656

Hack-Handa József: Rendszerváltás a visszapillantó tükörből. Lakossági vélemények az 1989-es rendszerváltásról (részletek) 658
Kis János: Reform és forradalom közt (részletek) 661
Kemény István: Egy szép délután 665

Függelék 669

A TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓS KUTATÓINTÉZET VIZSGÁLATAIBÓL 669

MAGYARORSZÁG NEMZETI SZÁMLÁI. A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL HOSSZÚ TÁVÚ IDŐSORAI 1977–1990 672

Válogatott bibliográfia 679
A rendszerváltás kronológiája 689
Illusztrációk jegyzéke 719

ELŐSZÓ

Ennek az összeállításnak konceptuális értelemben a legproblematikusabb része a kezdő- és a végpontja. A magyarországi kommunista rezsimmel szembeni ellenállás története ugyanis bizonyosan nem a hetvenes évek második felében kezdődött, a rendszerváltás folyamata pedig bizonyosan nem ért véget az első szabad választásokkal és az új kormány megalakulásával – miként könyvünkben.

Az előzmények legalább az 1956-os forradalom leveréséig nyúlnak vissza, de ha közelebbi időpontot akarunk választani, akkor is inkább az 1968-as csehszlovákiai invázióig. 1956-tal kapcsolatban mentesít Szakolczai Attila *1956* című könyve, amely ugyanebben a könyvsorozatban jelent meg a forradalom 50. évfordulójára, és tárgyalja 1956 utóéletét is.[1] Ami 1968-at illeti, kétségtelen, hogy a később „demokratikus ellenzékként" ismert szellemi-politikai mozgalom szerveződésének csírái főként a Prágai Tavasz eltiprása utáni kiábrándultság, döbbenet és csalódottság légkörében keletkeztek. A Nemzet és Emlékezet könyvsorozat által megszabott „terjedelmi korlátok" szokásos érvén túl tehát illik alaposabban is megindokolni, miért választottam a könyv kiindulópontjául a Helsinki Egyezmény megkötése (1975) utáni időszakot.

1968-at követően megszilárdult az a korábbi sejtelem, hogy a kommunista rendszer alapjaiban nem reformálható: sem az ideológiai alapvetése, sem pedig hatalmi praxisa nem közelíthető érdemben saját morális elveihez, az egyenlőségen és szabadságon alapuló társadalom ideájához. Sőt, éppenséggel csak ezen elvek ellenében képes fönntartani önmagát. Ám ebből a felismerésből nem következett magától értetődően, milyen irányban keresendő a kiút.

Az 1945 előtti antikommunista diskurzushoz több ok miatt nem lehetett visszanyúlni: annak a „neobarokk", feudalisztikus politikai kultúrának volt a része, amely természetesnek tekintette a társadalom kasztszerű egyenlőtlenségeit, súlyosan terhelték a (korban bevett) „fajelméleti" elgondolások, és a nyugati liberális kapitalizmust legalább annyira ellenségének tekintette, mint a kommunizmust. Erre a fajta antikommunizmusra gyanakvással és viszolygással tekintett az a Nyugat is, amelynek a támogatására a kommunista rendszerek elleni fellépésben a hidegháború korszakában egyáltalán számítani lehetett. Az 1968-as újbalodali radikalizmus sem volt követhető út, mert útjában ugyanazok az elméleti akadályok álltak, amelyek kimutatták, hogy maga az eredeti elmélet hibás. A másféle demokratikus, „harmadik utas" áramlatoknak pedig azzal kellett számolniuk, hogy a polgári és politikai szabadságjogok liberális elveinek adaptálása nélkül nem tudnak működőképes alternatívát nyújtani. (Ennek legfontosabb teoretikusa a korban és magyar földön Bibó István volt, nem véletlen, hogy a kortársak hozzá nyúltak vissza.) Ugyanakkor a liberális demokrácia – és ezzel a szabadpiaci kapitalizmus – elfogadása is akadályokba ütközött, hiszen ez együtt járt volna a „szabad piac" (amely a maga tiszta formájában ráadásul sosem létezett) által előállított, erkölcsileg elfogadhatatlan társadalmi egyenlőtlenségek tudomásul vételével. Ebből a patthelyzetből az „emberi jogok" doktrínája kínált kiutat. Ez a doktrína – a nyilatkozatot aláíró kommunista vezetők előzetes várakozásaival ellentétben – a Helsinki Egyezmény nyomán lett a kommunista rendszerekkel szembeni ellenállás uralkodó eszmeköre, és vált egyúttal a nemzetközi diplomácia, a hidegháborús diskurzus domináns narratívájává.

A történeti irodalomban máig vitatott, hogy milyen szerepet játszott az emberi jogi doktrína a szovjet rendszerek összeomlásában. A „realista-materialista" tézis szerint a bukás mindenekelőtt annak a következménye volt, hogy a szovjet rendszer képtelen volt gazdasági, technológiai és katonai értelemben lépést tartani a nyugati demokráciákkal, elsősorban az Egyesült Államokkal. Az eszmék – állítják e felfogás hívei – csak marginális szerepet játszottak a kommunista diktatúrák

összeomlásában. Ezzel szemben az „idealista-konstruktivista" álláspont hívei úgy vélik, hogy a társadalmi aktorok soha nem egyszerűen a hatalmi-gazdasági pozícióik maximalizására törekszenek: az is befolyásolja döntéseiket, habitusukat és magatartásukat, hogy az adott társadalmi közegben miként teremthető összhang az önazonosságukat meghatározó normák és a valóság között. Az új eszmék megszületése és terjedése önmagában is hatást gyakorol a résztvevők viselkedésére és az intézmények változására.[2]

A Helsinki Egyezmény aláírásának pillanatában a szovjet vezetők győztesként ünnepeltették magukat: úgy tetszett, megkapták, amit akartak, az európai *status quo*, azaz közép-kelet-európai uralmuk nemzetközi jogi szentesítését, és a belépés lehetőségét a világpiacra, a modern technológiák és a műszaki innováció globális vásárcsarnokába. Az egyezmény nyugati kritikusai ugyanezt gondolták: a Nyugat feladta stratégiai pozícióit, és cserébe – az emberi jogok tiszteletben tartásáról szóló szép szavakon kívül – nem kapott semmit. Hogy ez mégsem így lett, az főképp azoknak az embereknek köszönhető, akik vették maguknak a bátorságot, hogy komolyan vegyék az egyezményben garantált jogaikat, és nyíltan éltek is e jogokkal.

A helsinki emberi jogi elvek elfogadása érzékeny pontjukon érintette a kommunista diktatúrákat, amelyek sem jóléti ígéreteiket, sem az igazságosabb társadalom megvalósítására tett ígéretüket nem tudták beváltani, holott ezekre hivatkozva kárhoztatták jogfosztottságra alattvalóikat. Az 1987 és 1990 között végbement kelet- és közép-európai rendszerváltások egyik legfeltűnőbb jellegzetessége ugyanis éppen az volt, hogy a hatalom gyakorlói egy idő után kifogytak a szavakból. Már önmaguk számára sem tudtak értelmes magyarázatot adni arra, miért is kellene érintetlenül hagyni hatalmi privilégiumaikat. Ahogy fogytak a szavak, úgy csökkent az elszántságuk is arra, hogy erőszakkal állják útját a demokratikus folyamatoknak, mint ahogy tették ezt 1953-ban Berlinben, 1956-ban Budapesten, 1968-ban Prágában vagy 1981-ben Varsóban.

Nem kevésbé fontos rámutatni arra, hogy az emberi jogi doktrína térhódítása nemcsak a hatalomra, hanem a hatalom ellenzékére is hatással volt. Részben kiszorította, részben új keretbe ágyazta a hagyományos antikommunista érvkészletet. Az emberi jogi alapon álló kelet- és közép-európai ellenzék nemzeti függetlenséget követelt ugyan, de nem volt (szükségképpen) nacionalista. Kiállt a kisebbségek jogaiért, de ugyanakkor hárítani tudta az irredentizmus és a nemzeti sovinizmus vádját, mert a kisebbségi jogok követelését a demokratikus jogok és intézmények követelésével kapcsolta össze. Kiállt a vallás szabadsága mellett, de nem volt klerikális: ragaszkodott az állam és az egyház szétválasztásához. Szembefordult a hatalomgyakorlók privilégiumaival, de mentes volt a faji/etnikai, vallási vagy társadalmi elitizmustól, arisztokratizmustól. Világossá tette, hogy nem pusztán a hatalomváltás, a hatalmat gyakorló elit lecserélése a célja, hanem a politikai közösség újraalapítása. Mindezzel olyan keretet kínált, amellyel a nyugati demokráciák közvéleménye is kételyek nélkül azonosulni tudott.

A rendszerváltás emberi jogi nyelvezete így a rendszerrel más-más alapon szemben állók politikai integrációjában is fontos szerepet játszott. Az emberi jogi diskurzus elkerülhetővé tette azt is, legalábbis egy darabig, hogy a rendszer ellenfelei tisztázzák viszonyukat a *kapitalizmus–szocializmus–harmadik út* tágabb, rendszerszintű kérdéseihez, a kulcsfogalom ugyanis mindegyikkel elegendő mértékben kompatibilisnek látszott. A kommunista hatalomgyakorlással szembeállított emberi jogok téziseivel, követeléseivel és javaslataival azok is azonosulni tudtak, akik egyébiránt nem osztották a liberális politikai filozófia alapelveit, vagy elutasították a kapitalista piacgazdaság perspektíváját. Úgy gondolom, a kötetben szereplő szövegek mindegyik változatra és dilemmára kínálnak példát. Amiképp arra is, hogy a rendszerváltás utolsó szakaszában ez a demokratikus, az emberi jogokat középpontba állító konszenzus lassan (és valószínűleg elkerülhetetlenül) bomlani kezdett.

Helsinki ilyenformán jótékony hatással volt a rendszerváltások folyamatára és a posztkommunista korszakra is. Utat nyitott a demokratikus fejlődés előtt egy olyan régióban, amelynek demokratikus hagyományai a kommunista korszakot megelőző időben is csökevényesek voltak. Az egykori szovjet blokk azon országaiban, ahol az emberi jogi alapon álló ellenzék erősebb és befolyásosabb volt, az alkotmányos demokrácia megteremtése zökkenőmentesebbnek bizonyult, és a rendszerváltás kataklizmája nem torkollott véres konfliktusokba, polgárháborúba. Mindazonáltal nem Helsinki döntötte romba a szovjet birodalmat. Az összeomlás idővel bekövetkezett volna, csak máskor – és főképp *máshogy*.

Kétséget kizáróan igaz az a megállapítás, hogy 1990 tavaszáig csak a politikai intézményrendszer, a jogállamiság és az alkotmányosság terén zajlott le a rendszerváltás – de még ezeken a területeken sem teljes körűen (lásd önkormányzatiság, a közmédia szabályozása stb.) –, a privatizáció és piacgazdaság intézményrendszerének kiépítése jószerivel még csak ekkor kezdődött. Ralf Dahrendorf ismert megállapítása szerint a politikai rendszerváltáshoz olykor 6 hónap is elegendő, a gazdasági rendszer átalakításához rendszerint 6 év, a társadalmi és kulturális viszonyok átalakulásához pedig 60 év szükséges.[3] Ha innen nézzük, akkor ma, 2018-ban, pánikra semmi ok: az utóbbi időtartamnak még csak nagyjából a felénél jár Magyarország. Igaz, a jeles német–brit szociológus nem adott útmutatást arra nézve, mi van akkor, ha időközben az alkotmányos-jogállami intézményrendszert is újra jelentősen átszabják. Vélhetően ez a lehetőség 1990-ben eszébe sem jutott.

Ami viszont az ebben a könyvben vázolt történet végét illeti, ahhoz tartottam magam, amit az egyik korábbi, ugyanezen időszakot bemutató jeles forráskiadvány szerkesztői fogalmaztak meg: „Rendszerváltás alatt itt azt az intézményes politikai átalakulást értjük, amelynek révén a diktatórikus rendszer demokráciává alakul át. [...] Nem gondoljuk, hogy Magyarországon a demokrácia egyetlen varázsütésre valósult meg és tisztában vagyunk a tíz éve fennálló [a szöveg 1999-ben jelent meg – A *szerk.*] új, demokratikus rendszer gyakorlatának problémáival, helyenkénti demokratikus deficitjével is. A fenti kritériumok felsorolásával mindössze azt jelezzük, hogy a rendszerváltás fogalmát e kötetekben nem kiterjesztőleg értelmezzük: nem értjük bele sem a politikai kultúra átformálódását, sem a privatizáció lezárulását, sem pedig egy újabb alkotmány esetleges elfogadását, hanem a fogalmat az intézményes politikai átalakulás szinonimájaként használjuk."[4]

A címről, röviden: a *rendszerváltás–rendszerváltozás–rendszerváltoztatás* verziók közül egyértelműen az elsőt tartom a legkifejezőbbnek. A néhai miniszterelnöknek, Antall Józsefnek, mint a fentiekből is kiviláglik, volt valami igazsága, amikor azt mondta 1990-ben a *rendszerváltoztatás* terminus mellett érvelve, hogy egy politikai rendszer átalakítása nem egyszeri aktus – ráadásul 1990-ig a változásnak nagyjából csak a *politikai* része zajlott le. „Az ember gatyát vált – hangzott az emlékezetes *bon mot* –, a rendszert változtatja." (Nyelvpolitikai fejtegetésében persze nyilván szerepet játszott az is, hogy a „rendszerváltás" kifejezés akkor már „foglalt" volt, hiszen éppen Antall legnagyobb riválisának, az ellenzéki liberális pártnak a programja viselte ezt címében.) Három érvem van mégis amellett, hogy a könyvben taglalt eseményeket a *rendszerváltás* fogalmával illessük. Az egyiket Pető Iván fogalmazta meg: „A rendszerváltás [. . .] – szemben az egykori miniszterelnök feltételezésével – éppen a szándékoltságot, a tudatosan irányított folyamatot érzékelteti, míg a rendszerváltozás jelentése inkább hasonlít passzív szerkezetre, s azt sugallja, hogy – mintegy tőlünk függetlenül – változott a rendszer."[5] Másik érvem szintén nyelvpolitikai hátterű: az átmenet éveiben a hatalom képviselői következetesen *modellváltást* emlegettek, saját maguk, a híveik és talán a kommunista blokk vezetőinek megnyugtatása, a párt szervezeti-hatalmi kohéziójának fenntartása érdekében. Modellváltáson pedig nyilvánvalóan valami olyasmit értettek, hogy a rendszer ugyan a korábbi reformelképzeléseken is túllépő fazonigazításon megy keresztül, de a rendszer lényege nem változik. Az új modell megmarad a (*demokratikus szocializmus*nak átkeresztelt) rendszer keretein belül. Az ellenzék viszont éppen azzal a meggyőződéssel lépett föl, hogy ez politikai és erkölcsi értelemben elfogadhatatlan, de valójában lehetetlen is. A modellváltás illúzió. Ha a rendszer alapjaiban marad, akkor valójában semmi nem fog változni, és a gazdasági-politikai válságból sem lesz kiút. A *modellváltás* legkézenfekvőbb nyelvi ellentéte pedig a *rendszerváltás* volt. Talán az sem véletlen – és ez a harmadik érvem –, hogy még azok a korabeli szereplők is többségükben rendszerváltást emlegettek, akik amúgy a legkevésbé sem rokonszenveztek a liberális nézetekkel, sőt azok is, akik szerint a *valódi* rendszerváltás meg sem történt. Avagy, ahogy ők mondják, a *rendszerváltás* nem történt meg.

A kötet első fejezetének első része a rendszerváltás előzményeinek dokumentumait mutatja be. Ripp Zoltán történész kifejezését kölcsönvéve, ezt az 1977-től 1987-ig tartó időszakot célszerűbb a „rendszerbomlás" kifejezéssel leírni. A rendszer gyökeres megváltozása még 1987-ben sem tűnt közeli lehetőségnek a kortársak számára, arról nem is beszélve, hogy a művelet lebonyolítására sem voltak még kéznél kidolgozott elképzelések, programok. A félreértések elkerülése végett: ez a rész nem a magyarországi ellenzéki mozgalmak története, hanem inkább azoknak a szellemi-politikai áramlatoknak az előtörténete, amelyek a rendszerváltás éveiben majd meghatározó szerephez jutnak, és amelyekből a váltás éveiben kulcsszerepet játszó erők, csoportok, pártok és irányzatok

kinőnek. Így természetesen olyan szövegeknek is helye van ebben a fejezetben, amelyek az első nyilvánosságban születtek, vagy amelyeknek az „ellenzéki" státusza vitatható.

Az első fejezet második része a rendszerváltás négy évét mutatja be 1987-től 1990-ig, az első szabad választásokig és az új parlament megalakulásáig. Eltérően az első résztől, a dokumentumok itt nagyrészt születésük (nyilvánosságra kerülésük) időbeli sorrendjében következnek egymás után. Ez valamelyest megnehezíti az olvasó dolgát, de úgy vélem, sokkal jobban érzékelteti a változások *drámaiságát*, az események döbbenetes felgyorsulását. Nem lényegtelen és csak szigorú kronológiai rendben értelmezhető, hogy a hirtelen cseppfolyóssá vált és szinte követhetetlenül felgyorsuló világban, mely különösen 1988–89-re jellemző, a szereplők mikor milyen programmal, javaslattal álltak elő, milyen ütemben és hogyan reagáltak egymásra és a változó külső és belső politikai környezetre.

A Nemzet és Emlékezet könyvsorozat többi kötetétől eltérően – az időbeli közelség miatt – itt a tudományos és a közéleti emlékezet rövidebb és egybeolvad. Ez a második fejezet a rendszerváltás utóéletéből, értelmezéseiből, emlékezetéből mutat be válogatást. Itt erősen rá vagyok utalva az olvasó megértésére, mármint ami a teljesség – amúgy jogos – igényét illeti. A rendszerváltás utóéletének publicisztikai, történeti, társadalomtudományi irodalma ugyanis a szó szoros értelmében tengernyi. Talán még ma sem telik el egyetlen nap sem a magyar nyilvánosságban, amikor ne jelenne meg olyan írás, szöveg, publicisztika, amely önmagát a rendszerváltáshoz viszonyítja, hivatkozik rá vagy annak ilyen-olyan értelmezéséből indul ki. Adott tehát a terjedelmi korlát, de szerepet játszik más is: a rendszerváltás utóéletét, annak értelmezését, értékelését taglaló viták történetileg az 1990-ben még nem lezárult rendszerváltó folyamat, tágabb értelemben pedig az 1989–90-ben megszületett harmadik magyar köztársaság történetéhez, politikai vitáihoz tartoznak. A rendszerváltásról szóló folyamatos történeti-közéleti polémia és diskurzus valójában egyben a rendszerváltást követő korszakról folyatott politikai vita is, azaz része az utóbbi történetének. Ha majd esetleg lesz ennek a könyvsorozatnak olyan darabja, amelyik a harmadik magyar köztársaságról történetéről szól, abban elkerülhetetlen lesz bemutatni a rendszerváltás eme „utóéletét", egyben a köztársaság történetét. Ezért most főképp olyan szövegekből válogattam, amelyek a társadalomtudományok fogalmi eszközeivel próbálták meg leírni a rendszerváltás folyamatait. Ezzel kapcsolatban egy fájdalmas műfaji döntést is hoznom kellett: teljesen kihagytam a rendszerváltással kapcsolatos, szintén bőséges és rendkívül érdekes memoárirodalmat. Ezt a hiányosságot a kötet végén található bibliográfiai ismertetőben próbálom némileg pótolni.

A könyv függeléke néhány érdekesebb közvélemény-kutatási és statisztikai adatsort mutat be a tárgyalt korszakból, illetve egy kronológiát tartalmaz, amelyet mások munkáiból (főleg Beck Tibor és Germuska Pál a hajdani Beszélő-évek sorozathoz készült kronológiájából) állítottunk össze.

Még egy hiányról illik számot adni: a rendszerváltás (elő)történetétől elválaszthatatlanok azok a művészeti, irodalmi, színházi, filmes, zenei és könnyűzenei alkotások – akár szamizdatban, akár a legális nyilvánosságban, akár e kettő egyre inkább elmosódó határvidékén jelentek is meg –, amelyek vélhetően sokkal nagyobb mértékben járultak hozzá a rendszerváltó közhangulat, kultúra és nyelvezet megteremtéséhez, mint a kötet zömét kiadó politikai, történeti, társadalomtudományi szövegek. Ezeknek azonban még a felsorolásába sem mernék most belevágni.

E könyv összeállításakor és szerkesztésekor én voltam az a bizonyos törpe, aki óriások vállán áll. Ezért legelőbb azoknak a történészeknek, levéltárosoknak, könyvtárosoknak, társadalomkutatóknak szeretnék köszönetet mondani, akik az elmúlt évtizedekben a rendszerváltás forrásainak megőrzésén és közzétételén munkálkodtak. Szeretnék köszönetet mondani a kiadónak, szerkesztőinek és munkatársainak a türelmükért és pótolhatatlan segítségükért. Ugyancsak szeretnék köszönetet mondani a munkahelyemnek, a budapesti Közép-európai Egyetem mellett működő Blinken OSA Archivumnak, amiért támogatták a munkámat és segítséget biztosítottak hozzá. Külön köszönet Csikós Ildikónak, az archívum asszisztensének a sok másolásért és szkennelésért. Végül szeretnék köszönetet mondani Révész Sándor történész-újságíró barátomnak a kötet összeállításában nyújtott önzetlen és felbecsülhetetlen értékű hozzájárulásáért és tanácsaiért.

Budapest, 2018. március 20. *Mink András*

Jegyzetek

1 Szakolczai Attila (szerk.): *1956.* Budapest, 2006, Osiris Kiadó. Nemzet és Emlékezet.
2 A „realista-materialista" és az „idealista-konstruktivista" felfogás ütközéséről a hidegháború kapcsán lásd Nina Tannenwald – William C. Wohlforth: *The Role of Ideas and the End of the Cold War;* valamint: Daniel C. Thomas: Human Rights Ideas, the Demise of Communism, and the End of the Cold War. *Journal of Cold War Studies*, Special Issue: *Ideas, International Relations, and the End of the Cold War.* Spring 2005. Lásd még Daniel C. Thomas: *Boomerangs and Superpowers: the „Helsinki Network" and Human Rights in U.S. Foreign Policy.* Florence, 1999, European University Institute.
3 Ralf Dahrendorf: *Reflections on the Revolutions in Europe.* New York, 1990, Random House. 99.
4 Bozóki András – Ripp Zoltán: Bevezetés. In *A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben.* I. kötet (1988. november 27. – 1989. június 10.). Főszerkesztő: Bozóki András. Szerkesztők: Elbert Márta, Kalmár Melinda, Révész Béla, Ripp Erzsébet, Ripp Zoltán. Budapest, 1999, Magvető Kiadó. 11.
5 Pető Iván: A rendszerváltás naplója. [Recenzió *A rendszerváltás forgatókönyve* című kiadványról]. *BUKSZ (Budapesti Könyvszemle)*, 2002/2. (nyár). 117.

PISKI
A HIDAT VISSZAFOGLALOM
VAGY ELESEM
ELŐRE MAGYAR!
HA NINCS HÍD NINCS HAZA
SAJTÓSZABADSÁGOT!

I. FORRÁSOK

PROLÓGUS

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Záróokmánya (Helsinki, 1975. augusztus 1.) (részlet)

VII. *Az emberi jogok és az alapvető szabadságok tiszteletben tartása, beleértve a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és meggyőződés szabadságát*[1]

A részt vevő államok tiszteletben tartják az emberi jogokat és az alapvető szabadságokat, beleértve a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és meggyőződés szabadságát, amely mindenkit megillet, fajra, nemre, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül.

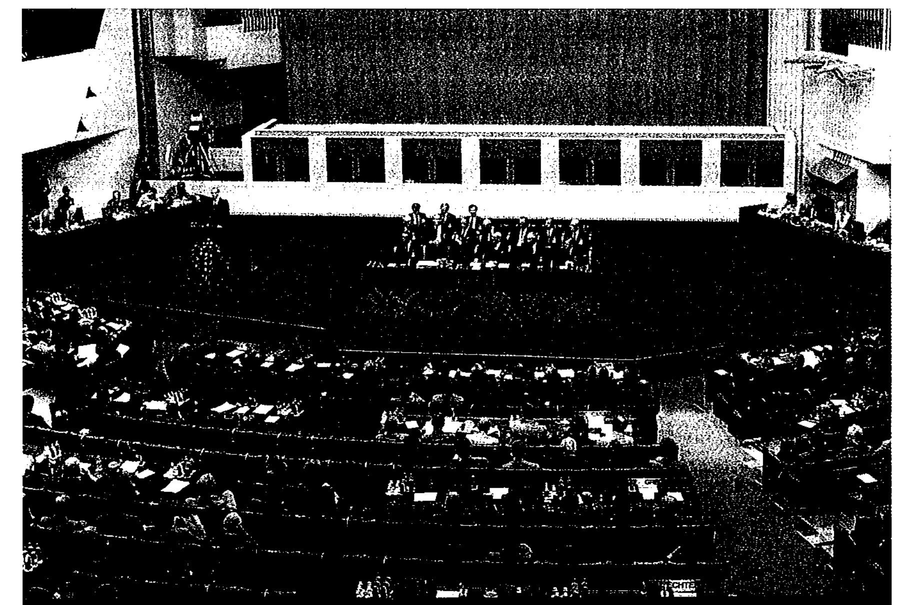
Elősegítik és ösztönzik az állampolgári, a politikai, gazdasági, szociális, kulturális és egyéb jogok és szabadságok hatékony gyakorlását, amelyek mindegyike az emberi személyiség méltóságából fakad, és lényeges annak szabad és teljes fejlődése számára.

Ennek keretében a részt vevő államok elismerik és tiszteletben tartják az egyén szabadságát arra, hogy egyedül vagy másokkal közösen, saját lelkiismeretének parancsával összhangban kövesse és gyakorolja vallását vagy hitét.

A részt vevő államok, melyeknek területén nemzeti kisebbségek vannak, tiszteletben tartják az ilyen kisebbségekhez tartozó személyek jogát a törvény előtti egyenlőségre, maradéktalanul biztosítják számukra azt a lehetőséget, hogy ténylegesen élhessenek az emberi jogokkal és az alapvető szabadságokkal, és ily módon védelmezik a nemzeti kisebbségek törvényes érdekeit ezen a téren.

A részt vevő államok elismerik az emberi jogok és az alapvető szabadságok egyetemes jelentőségét, hogy tiszteletben tartásuk lényeges tényezője a békének, az igazságosságnak és a jólétnek, amire szükség van mind az egymás közötti, mind pedig az összes többi állammal való baráti kapcsolatok és együttműködés fejlesztésének biztosításához.

E jogokat és szabadságokat kölcsönös kapcsolataikban állandóan tiszteletben tartják, és erőfeszítéseket tesznek együttesen és külön-külön, beleértve az Egyesült Nemzetekkel való együttműködést, hogy elősegítsék egyetemes és tényleges tiszteletben tartásukat.

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet zárószakaszának ülése Helsinkiben, 1975. augusztus 1.

KÁDÁR JÁNOS, AZ MSZMP KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK ELSŐ TITKÁRA, ALÁÍRJA AZ EURÓPAI BIZTONSÁGI ÉS EGYÜTTMŰKÖDÉSI ÉRTEKEZLET HARMADIK SZAKASZÁNAK ZÁRÓOKMÁNYÁT HELSINKIBEN, 1975. AUGUSZTUS 1.

Megerősítik az egyénnek azt a jogát, hogy ismerje ezen a téren jogait és kötelességeit, és ezeknek megfelelően járjon el.

A részt vevő államok az emberi jogok és alapvető szabadságok tekintetében az Egyesült Nemzetek Alapokmányának céljaival és elveivel, valamint az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával összhangban cselekszenek. Úgyszintén eleget tesznek az ezen a téren fennálló nemzetközi nyilatkozatokban és egyezményekben megállapított kötelezettségeiknek, beleértve többek között az Emberi Jogok Nemzetközi Egyezségokmányait, amennyiben azok rájuk vonatkoznak.

Nagy Boldizsár (szerk.): *Nemzetközi jogi szerződések és dokumentumok.* Budapest, 1991, Nemzeti Tankönyvkiadó. 60.

Jegyzet

1. 1975. augusztus 1-jén hosszú évek tárgyalássorozata után a Szovjetunió, az európai szocialista országok (Albánia kivételével) és a nyugati demokráciák, valamint az Egyesült Államok és Kanada képviselői Helsinkiben aláírták *Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Záróokmányát*, amely több fejezetben taglalta a két hidegháborús tömb közötti további együttműködés nemzetközi jogi alapelveit. Főképp a nyugat-európai demokráciák nyomására az egyezségokmány ún. „harmadik kosarába" kerültek a felek által kölcsönösen tiszteletben tartandó emberi jogi alapelvek. Ezek a passzusok a következő években fontos szerepet játszottak a keleti blokkban szerveződő emberi jogi alapú ellenzéki szervezetek felbukkanásában és abban, hogy az emberi jogok helyzete a nemzetközi jogban és diplomáciában egyre hangsúlyosabb szerepet kapott. Az utazás szabadságáról, az állampolgárok vagy egyes csoportjaik közötti szabad kapcsolattartásról, valamint a kulturális javak és termékek, az eszmék szabad áramlásáról részletesen a szerződés utolsó fejezetében (Együttműködés humanitárius és egyéb téren) található rendelkezések szóltak.

ADAM MICHNIK

Új evolucionizmus (részletek)

Az a történelmi esemény, amelyet Lengyel Október néven szoktunk nevezni, a remény forrása volt, hogy a kommunista rendszer fejlődőképes.[1] Ezt a reményt két elképzelésben, az evolúció két koncepciójában találjuk meg. „Revizionista" és „neopozitivista" felfogásnak nevezem ezeket.

A „revizionista" koncepciót sajátságos „párton belüli" perspektíva jellemezte. Ez a politikai program formájában soha meg nem fogalmazott koncepció abból indult ki, hogy lehetséges a hatalomgyakorlás rendszerének humanizálása és demokratizálása, továbbá hogy a hivatalos marxista elmélet képes lesz elsajátítani a modern társadalomtudomány és bölcselet fogalmait. A revizionisták nem akartak kilépni a kommunista párt és a marxista elmélet keretei közül: belülről kívánták elősegíteni a dogmák és a párt átalakulását a demokratikus formák és a józan ész irányába. Hosszabb távon e törekvés eredményeként a pártban a felvilágosult emberek és a progresszív eszmék váltak volna irányadóvá. Władysław Bieńkowski, aki ennek az irányzatnak egyik legtipikusabb képviselője volt, ezt szocialista felvilágosult abszolutizmusként határozta meg.

Stanisław Stomma, a másik evolucionista felfogás vezéregyénisége saját irányzatát „neopozitivistaként" jellemezte. [...] Stomma evolúciós felfogása a lényegben tért el a „revizionista" koncepciótól. A „neopozitivizmus" mindenekelőtt kimondta a lojalitás tételét a Szovjetunió, mint orosz nagyhatalom iránt, ám egyúttal elvetette a marxista elméletet és a szocialista ideológiát. A revizionisták – éppen ellenkezőleg – jobban hajlottak szovjetellenes fellépésekre (például a „magyar kérdésben"), mint az antimarxizmusra. [...]

A két koncepció közös vonása volt, hogy fentről várta a változásokat A „revizionisták" is és a „neopozitivisták" is arra számítottak, hogy a párt bölcs vezetői majd olyan realista politikát folytatnak, amely pozitív fejlődést eredményez, s eszükbe sem jutott, hogy az állandó társadalmi nyomás megszervezésével kikényszerítsék ezt az evolúciót. A kommunista Fejedelem józan eszére apelláltak, nem pedig a hatalmi apparátust ellenőrző független intézményekért folytatott harcra. [...]

A politikai aktivitás nélkülözhetetlen feltétele az a hit, hogy a társadalom sorsa eredményesen befolyásolható. A „revizionisták" esetében ez a tényező a párt megreformálhatóságába vetett hit volt. Ma már világosan látjuk, hogy ez a hit hiú ábrándokra épült, valódi és pozitív produktuma volt azonban az állampolgári aktivitás és az ellenzéki magatartásformák nyílt demonstrálása 1956 és 1968 között. Ebben az időszakban az ellenzéki kezdeményezések pontosan ebből a környezetből indultak ki, nem pedig a rendíthetetlen és következetes antikommunisták köréből. Amikor azt vizsgáljuk, milyen felelősség terheli a baloldali lengyel értelmiséget a sztálinizmusért – ez a kérdés manapság gyakori vitatéma Lengyelországban –, akkor e fenti körülményt is érdemes figyelembe venni. Pontosan ezek a revizionista exsztálinisták alakították ki és terjesztették el értelmiségi körökben az ellenzéki magatartás modelljeit, amelyek idővel lehetővé tették az állampolgári élet újjászületését a súlyos lengyel válságban. [...]

Egyrészt a hatalommal természetszerűleg ellenséges eszméket hirdetett, egyértelműen ellenzéki programot fogalmazott meg, másrészt viszont ez a program a hatalomnak, nem pedig a társadalomnak szólt [...], a pártonkívüli olvasó nem tudta meg, hogyan éljen, hogyan lépjen fel, mit kell tennie ahhoz, hogy elősegítse a demokratikus átalakulások ügyét. [...]

A csehszlovák lecke nekem mindenekelőtt a változás lehetőségét tanúsítja, bár egyúttal jelzi ennek korlátait is; jó példája annak, általában mennyire törékeny a totalitárius stabilizáció; de jó példa arra is, milyen kétségbeesetten és könyörtelenül reagál az a nagyhatalom, amely fenyegetve érzi magát. [...]

A revizionizmus és a neopozitivizmus gyengesége akkor mutatkozott meg, amikor kiéleződtek a társadalmi konfliktusok, vagyis a hatvanas évek második felében és a hetvenes években. Az egyetemisták és az értelmiségiek megmozdulása 1968 márciusában, az idei júniusi munkásrobbanás[2] – e spontán társadalmi reakciók a revizionisták és a neopozitivisták vereségét bizonyították. Az elvont történetfilozófiai formulákról és a belőlük következő taktikai programokról, amikor azok a valódi történelmi folyamatokkal szembesültek, kiderült, hogy egyszerűen hasznavehetetlenek. [...]

A kelet-európai másként gondolkodók előtt véleményem szerint nincs más út, mint megalkuvás nélkül harcolni a reformokért, szorgalmazni a fejlődést, amely kiszélesíti az állampolgári szabadság és az emberi jogok körét. A lengyel példa jól mutatja, milyen lényeges eredményeket lehet elérni, ha a társadalom szüntelen nyomás alatt tartja a hatalmat. Ha most kontinensünk túlsó végéről akarunk példát meríteni, azt mondhatnánk, hogy a lengyel demokratikus ellenzék koncepciója inkább a spanyol, s nem a portugál mintához áll közel; lassú, fokozatos, részleges átalakulással számol, nem pedig hirtelen fordulattal, nem akarja a létező rendszert erőszakos úton megsemmi-

síteni. Az a tényező, amely a lehetséges evolúció határait kijelöli – és ez minden bizonnyal hosszabb időre így marad – a Szovjetunió katonai és politikai jelenléte Lengyelországban. A szovjet katonai beavatkozás rémképe, a Varsó utcáin képzeletben végigdübörgő szovjet tankok felettébb gyakran megbénítják az ellenállási szándékot. Budapest és Prága emléke sokaknak diktálja azt a meggyőződést, hogy a szovjet vezetők nem fognak belemenni soha semmilyen változásba. Mégis, ha közelebbről megvizsgáljuk, e kérdés sokkal bonyolultabbnak tűnik. [...]

Ha a lengyel–szovjet kapcsolatokat a maguk összetettségében kívánjuk elemezni, úgy először is látnunk kell a szovjet politikai vezetés, a lengyel politikai elit és a lengyel demokratikus ellenzék alapvető érdekazonosságát. Mindhárom fél számára a szovjet fegyveres beavatkozás Lengyelországban politikai katasztrófa lenne. A lengyel vezetőknek ez az intervenció trónfosztást jelentene vagy legalábbis visszaminősítést: korlátozott szuverenitású 34 milliós állam vezéri státuszából a szovjet birodalom rendőrbiztosi szintjére. A szovjet vezetőknek viszont emlékezniük kell a magyarországi és a csehszlovákiai intervenció nemzetközi következményeire; emlékezniük kell a lengyel munkások elszántságára az 1970. decemberi és az 1976. júniusi események során. Ha ehhez még hozzáadjuk a lengyelek hagyományosan oroszellenes érzelmeit és képességét a reménytelen harcra, ami szintén a lengyel hagyomány szerves részét képezi (vegyük például az 1944-es varsói felkelést), akkor túlzás nélkül kijelenthetjük, hogy a szovjet vezetés számára a lengyelországi katonai beavatkozás egyet jelentene a Lengyelországnak átnyújtott hadüzenettel. [...]

A dolgok ilyetén állása kijelöli a lehetséges politikai manőver területét: ez az érdekrendszer körvonalazza a lehetséges kompromisszum mezejét. Nem állítom azt, hogy lehetetlen egy szovjet intervenció Lengyelországban. Épp ellenkezőleg: úgy vélem, hogy elkerülhetetlenné válhat, ha egyrészt a moszkvai és a varsói hatalom, másrészt a társadalom elveszíti valóságérzékét, mértéktartását és józan eszét. Ami pedig az ellenzéket illeti, neki tudatosítania kell magában, hogy a lengyelországi átalakulások – legalábbis az első fázisban – csakis a „Brezsnyev-doktrína" keretei között lehetségesek. A revizionisták és a neopozitivisták is azt vallották, hogy programjuk a „Brezsnyev-doktrína" behatárolta keretek között irányozza elő a fejlődés megkívánta változásokat. Ami véleményem szerint a mai ellenzéket megkülönbözteti e koncepciók híveitől, az az a meggyőződés, hogy az evolucionista program igazi címzettje a független közvélemény kell legyen, nem pedig a totalitárius hatalom. A programnak a társadalom számára kell útmutatást nyújtania, milyen magatartást tanúsítson, nem pedig a hatalomnak, hogyan reformálja meg saját magát. Nincs jobb útmutatás a hatalom számára az igazi, alulról jövő nyomásnál. [...]

A lengyel helyzet lényeges eleme a katolikus egyház és az általa betöltött szerep. [...] A minden társadalmi és politikai változást elutasító egyházi hierarchia következetesen antikommunista magatartását, amely 1945 után volt tapasztalható, egyre nyilvánvalóbban az antitotalitárius magatartás váltja fel. Az „istentagadók" elleni siralmak az Emberi Jogok Nyilatkozatának alapelveire hivatkozó dokumentumoknak adják át helyüket; a lengyel püspökök pásztorleveleikben az igazsághoz való jogot, a szabadságot és az ember egyéni méltóságát védelmezik. Védelmükbe veszik – ami ebben az összefüggésben különösen fontos – a munkásemberek állampolgári jogait is, legfőképp pedig a sztrájkhoz és a független szakszervezetekhez való jogot. [...]

Úgy vélem ugyanis, ha a demokratikus ellenzék tagjai lemondanak arról, hogy különbséget tegyenek a hatalmi apparátusban létező eltérő irányzatok közt, azzal figyelmen kívül hagyják a realitásokat, ami maximalizmusba, a politikai kalandorság zsákutcájába viszi őket. Másrészt, ha saját törekvéseinket azonosítjuk a párt pragmatikus szárnyának céljaival, úgy megismételjük a revizionisták hibáit, hamis szövetségeket kötünk, elveszítjük eszmei identitásunkat. A demokratikus ellenzék tagjainak egyáltalán nem szabad túlzott reményeket táplálniuk a „megértő" pártvezetők iránt, nem szabad bedőlniük az olyasféle érveknek, hogy „ne nehezítsétek a jelenlegi pártvezetés helyzetét, az utána következő úgyis csak rosszabb lehet", amivel csupán a szájukat akarják befogni. A demokratikus ellenzéknek az a dolga, hogy világosan megfogalmazza saját különálló politikai céljait, és csakis ezekből kiindulva kössön politikai kompromisszumot. [...]

Az értelmiségi ellenzék az igazságot követelve vagy – Leszek Kołakowski szavaival – „méltóságban élve", nem csak és nem is annyira az úgynevezett jobb holnapért harcol, inkább a jobb máért. Minden ellenzéki aktus utat nyit a cselekvéshez, lehetővé teszi, hogy akár már ma is a demokratikus szocializmus strukturális elemeinek kiépítésével foglalkozzunk, hisz ehhez nemcsak – és talán nem is elsősorban – a jogi és intézményi struktúrát kell megteremtenünk, hanem mindenekelőtt a szabad emberek valódi, nap mint nap együtt létrehozott közösségét.

Párizs, 1976. október 15.

Adam Michnik: *Gondban a bohóc*. Pozsony, 1996, Kalligram Kiadó. Fordította Tischler János.

Jegyzetek

1. Ez az írás eredetileg egy Kende Péter és Krzysztof Pomian által szervezett 1976-os párizsi konferencián hangzott el, amelyet az 1956-os poznańi felkelés és a magyar forradalom huszadik évfordulója alkalmából rendeztek. A szöveg franciául az *Esprit* 1977. januári számában jelent meg, magyarul először a párizsi *Irodalmi Újság* közölte 1977. május–júniusi számában, azután pedig a párizsi *Magyar Füzetek* 1. számába is bekerült 1978-ban (118–133.). A tanulmány itt Tischler János fordításában olvasható, mely Adam Michnik *Gondban a bohóc* című esszékötetében jelent meg.
   Adam Michnik (1946) lengyel történész, újságíró, a lengyel demokratikus ellenzék egyik vezető alakja. Ifjúkorában a kommunista eszmékkel szimpatizált. 1962-ben (gimnazistaként) a pártállamból kiábrándult, a rendszer politikai reformját szorgalmazó, értelmiségiek által alapított, Adam Schaff védnöksége alatt működő Ellentmondásokat Keresők Klubjához tartozott. Először az 1968-as varsói diáklázadások után vetették börtönbe. 1977-ben a Munkásvédelmi Bizottság (KOR) egyik vezető aktivistája lett, majd a Szolidaritás Független Szakszervezet egyik alapítója és vezetője. Az 1981. decemberi lengyelországi katonai hatalomátvétel után letartóztatták, és 1984-ig ítélet nélkül tartották fogva. 1985-ben ismét letartóztatták és három év börtönre ítélték, de egy év múlva amnesztiával szabadult. 1988-tól Lech Wałęsa tanácsadója, majd az állampárttal folytatott kerekasztal-tárgyalásokon a Szolidaritás delegációjának egyik vezetője volt. 1989-ben parlamenti képviselővé választották. 1991-ben visszavonult az aktív politikától és a tekintélyes lengyel napilap, a *Gazeta Wyborcza* főszerkesztője lett 2004-es visszavonulásáig. Az új evolucionizmusról szóló előadása a közép-kelet-európai ellenzéki mozgalmak egyik legnagyobb hatású programadó írásává vált a hetvenes és a nyolcvanas években. Lengyel Október – az 1956. októberi lengyelországi események.
2. Michnik az 1976 júniusában Radom városában kezdődött sztrájkokra és munkástiltakozásra utal, amelyek a lublini Ursus traktorgyárban folytódtak. A tiltakozásokat az alapvető élelmiszerek drasztikus áremelkedése váltotta ki, az ország más városaira, pl. Gdańskra, Wrocławra és Varsóra is kiterjedtek és véres összecsapásokhoz vezettek a rendfenntartó erőkkel. A sztrájkok leverése után tömeges letartóztatások következtek. Ennek nyomán jött létre, részben Michnik kezdeményezésére a KOR, amely a Szolidaritás egyik elődszervezetének is tekinthető.

34 magyar értelmiségi szolidaritási nyilatkozata Pavel Kohoutnak, a csehszlovákiai Charta '77 egyik bebörtönzött ügyvivőjének (1977. január 9.)

Szolidaritásunkat fejezzük ki a Charta '77 aláíróinak, és elítéljük az ellenük gyakorolt represszíót.[1] Meggyőződésünk, hogy az emberi és állampolgári jogok védelme egész Kelet-Európa közös ügye.

Bence György filozófus, Csalog Zsolt író, Csoóri Sándor költő, Dalos György író, Donáth Ferenc közgazdász, Donáth Péter festőművész, Eörsi István író, Erdélyi Ágnes filozófus, Fehér Ferenc filozófus, Fodor Géza kritikus, Háber Judit közgazdász, Haraszti Miklós író, Heller Ágnes filozófus, Jánossy Ferenc közgazdász, Kardos Julianna vegyész, Kenedi János kritikus, Kis János filozófus, Kocsis Zoltán zongoraművész, Ludassy Mária filozófus, Márkus György filozófus, Márkus Mária szociológus, Mészöly Miklós író, Nádas Péter író, Pap Mária nyelvész, Petri György író, Poór Péter irodalomtörténész, Radnóti Sándor kritikus, Réz Pál író, Sós Vilmos filozófus, Szabó Miklós történész, Tordai Zádor filozófus, Vajda Mihály filozófus, Várady Szabolcs költő, Vezér Erzsébet irodalomtörténész

Csizmadia Ervin (szerk.): *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. I–III. köt. Budapest, 1995, T-Twins Kiadó. II. köt. *Dokumentumok*. 17. sz. dokumentum. Felhasználtuk a kötet lábjegyzeteit.

Jegyzet

1. A dokumentum hiteles másolata megtalálható: Vera and Donald Blinken OSA Archívum, Budapest, 300-40-1: 245/6 (A Szabad Európa Rádió Magyar Gyűjteménye, Subject files, Box 245, folder 6. Ellenzék: Charta 77, 1979–1983.) A Charta '77 polgárjogi mozgalom 1976 második felében alakult Prágában. Tagjai között voltak korábbi pártpolitikusok (Jiři Hajek, Zdenek Mlynař), írók (Pavel Kohout, Václav Havel, Ludvik Vaculik), filozófusok (Jan Patocka) és más gondolkodók és közéleti emberek. A Charta első nyilatkozata a Csehszlovákiában 1976 őszén becikkelyezett emberi jogi egyezményeket szembesítette a valósággal. Ehhez a nyilatkozathoz gyűj-

tötték az aláírásokat, amikor a hatóságok rajtuk ütöttek és letartóztatták őket. Pavel Kohout az 1977. január 6-án letartóztatott egyik szóvivő volt. Az MSZMP Politikai Bizottságának 1977. január 25-én tartott ülésén foglalkoztak a magyar szolidaritási nyilatkozattal, de nem tartották szükségesnek, hogy komolyabb ellenlépéseket tegyenek. A magyar rendőrség – bár tudott az aláírásgyűjtésről – nem akadályozta meg azt.

Nyílt levél Kádár Jánoshoz, az MSZMP Központi Bizottsága első titkárához, az Elnöki Tanács tagjához (1979. október 25.)

1979. október 24-én Prágában súlyos ítéletek születtek Petr Uhl, Václav Benda, Jiři Dienstbier, Václav Havel, Ota Bednarová és Dana Nemcová csehszlovák állampolgárok perében.[1]

Mindnyájunkat mélységes aggodalommal tölt el, ha embereket meggyőződésük, véleményük kinyilvánításáért börtönöznek be, történjék ez a világ bármely részén.

Az emberi jogok és a demokrácia védelmében szükségesnek véljük, hogy ön tekintélyét latba vetve lépjen fel az első fokon elítéltek felmentése és szabadon bocsátása érdekében.

Ambrus Péter szociológus, András Ferenc filmrendező, Angyalosi Gergely irodalomtörténész, Bacsó Béla esztéta, Dr. Bakai Judit pszichiáter, Dr. Balai Géza orvos, Barna Imre műfordító, Bence György filozófus, Benedek István író, Benda Gyula történész, Békés Vera filozófus, Berkovits György író, Bika Júlia közgazdász, Bojti Gizella tanár, Boretsky Elemér fordító, Bucz Hunor népművelő, Czövek Olivér lelkész, Csalog Zsolt író, Csillag Veronika egyetemi hallgató, Csongor Anna szociológus, Demszky Gábor szociológus, Dobai Péter író, Domokos József közgazdász, Donáth Péter történész, Ember Mária író, Erdélyi Ágnes fordító, Erős Ferenc pszichológus, Farkas János közgazdász, Farkas Pál agrármérnök, Farkas Péter gazdálkodó, Fehér Kálmán matematikus, Fejér Zoltán néprajzos, Forgács Miklós, Földvári Tamás szociológus, Fridli Judit műfordító, Fülöp Edit közgazdász, Garai László pszichológus, Gáspár Zsuzsa muzeológus, Gazdag Gyula rendező, Gazdi András közgazdász, Gödrös Júlia szociológus, Göndör György matematikus, Havas Gábor szociológus, Hegedüs András politikus, szociológus, Hegedűs B. András közgazdász, Hegedüs József szociológus, Hegedűs Miklósné közgazdász, Hegyesi Gábor szociológus, Hervay Gizella költő, Horváth Zsuzsa szociológus, Iványi Gábor lelkész, Iványi Gáborné asszisztens, Jánossy Ferenc közgazdász, Jávorszky Éva kutató, Jeney Zoltán zeneszerző, G. Jemer Ilona tanár, dr. Juhász László orvos, Juhász Lászlóné háziasszony, Juhász Pál közgazdász, Juhász Tamás technikus, Kanics András szociológus, Kardos András kritikus, Karsai Lucia műfordító, Kartal Zsuzsa költő, Kelen András közgazdász, Kenedi János kritikus, Képes Géza költő, Kérész Gyula közgazdász, Keresztély Domokos mérnök, Kertesi Gábor közgazdász, Kis János filozófus, Kiss Benedek költő, Kodolányi Gyula költő, Komlós János matematikus, Kozák Gyula szociológus, Kozmó György közgazdász, Kőböl József nyugalmazott politikus, Kőhegyi Kálmán szociológus, Kőszeg Ferenc szerkesztő, Krokovay Zsolt filozófus, Lengyel Gabriella műfordító, Lengyel György közgazdász, Liptay Sára tanár, Magyar Bálint szociológus, Makk Károly filmrendező, Malina János zenetörténész, Márványi Judit szerkesztő, Marx József stúdióvezető, Mécs Imre elektromérnök, Mérei Ferenc pszichológus, Mezei György népművelő, Mizsei Kálmán közgazdász, Mosonyi Aliz író, Nagy András szociológus, Nagy Jenő filozófus, Németh Géza lelkész, Némethné Kriza Judit mérnök, Orosz István esztéta, Pap Mária nyelvész, Petri György költő, Pik Katalin tanár, Pölöskei Pál közgazdász, Prugberger Tamás jogász, Rajk Júlia nyugdíjas, Rajk László építész, Sándor Pál filmrendező, Sánta Ferenc író, Sára Sándor filmrendező, Simó Sándor filmrendező, Simon István történész, Sipos Áron dramaturg, Solt Ottilia szociológus, Sövény Zoltán könyvtáros, Steiger Kornél filozófus, Szabó Andor mérnök, Szabó Miklós történész, Szalai Anna dramaturg, Tamás Gáspár Miklós filozófus, Tóth Gábor tanár, Ulveczky Gábor grafikus, Valló Péter rendező, Váriné Szilágyi Ibolya pszichológus, Veres Sándor pszichológus, Vezér Erzsébet irodalomtörténész, Zsámbéki Gábor főrendező, Zsille Zoltán szociológus

Eredeti megjelenés: *Magyar Füzetek* (Párizs), 1979. 5. szám, 142–144. Újraközlés: Csizmadia Ervin (szerk.): *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. I–III. köt. Budapest, 1995, T-Twins Kiadó. II. köt. *Dokumentumok*. 18. sz. dokumentum.

Jegyzet

1. Nevezetteket többéves börtönbüntetésre ítélték. A perről részletesen beszámolt a *Kelet-Európai Figyelő*, 1980. nyár, 4. szám. Ezt a nyilatkozatot Zsille Zoltán, Földvári Tamás és Göndör György kezdeményezte.

Bence György, Kenedi János és Kis János nyílt levele a Charta '77 aláíróihoz (1979. október 26.)

Kedves Barátaink!

Hónapokon keresztül aggódva figyeltük a prágai per előkészületeiről érkező híreket. Fölháborodottan értesültünk a cinikus ítéletekről.

Kelet-európaiak vagyunk: nem lehetünk közömbösek, ha bárhol Kelet-Európában üldözik azokat, akik az emberi és állampolgári jogokért küzdenek. Magyarok vagyunk, egy olyan állam polgárai, melynek hadserege részt vett Csehszlovákia megszállásában: külön felelősséget érzünk mindazért, ami ebben az országban 1968 óta történik. És egy olyan nemzedék tagjai vagyunk, mely a magyar '56 leckéit is csak a csehszlovák '68 példáján tanulhatta meg. Minket 1968 érlelt politikailag felnőtté. S így a ti ügyetek számunkra személyes ügy is.

A csehszlovák kísérlet erőszakos felszámolásából, mint a környező országokban annyian, mi is azt a következtetést vontuk le, hogy Kelet-Európában csak a térség népeinek összefogásából születhetik demokrácia. Be kell vallanunk, Magyarországon akkoriban csak egy elenyésző kisebbség gondolkodott így. A többség úgy okoskodott, hogy a demokrácia nálunk hiú ábránd, s aki ilyen ábrándokat kerget, az még viszonylagos jólétünket és biztonságunkat is kockára teszi. Legfeljebb apránként lehet javítani a helyzeten, a politikai rendszer adott keretei között. Ehhez pedig nincs szükség nemzetközi összefogásra. Sőt egyenesen az a jó, ha befelé fordulunk, ha nem hívjuk fel magunkra a figyelmet.

Hosszú ideig úgy látszott: a többségnek van igaza. Magyarországon, lassan bár, de érezhetően javultak az életkörülmények; a szellemi élet állami irányítása is rugalmasabbá vált. De aztán kezdtek földerengeni e fejlődés határai. S minél jobban közeledünk e határokhoz, annál többen vannak, akik elégedetlenek az egyre csekélyebb eredményekkel. Növekszik azoknak a száma, akik ilyen áron nem hajlandók lemondani a demokrácia reményéről.

Az utóbbi években egyre többen ismerik fel azt is, hogy mi, magyarok egyébként sem zárkózhatunk be országhatáraink közé. A szomszédos országok közül egyedül Csehszlovákiában hatszázezer magyar él, s a csehszlovákiai magyar kisebbséget 1968 óta fokozatosan megfosztják attól a kevés engedménytől is, melyben a hatvanas években még része volt. Volt miből megértenünk: a magyarságnak közvetlen érdeke, hogy a szomszédos országokban demokrácia legyen.

Kedves Barátaink! Sok ember él Magyarországon, aki rokonszenvvel és reménykedve figyeli a Charta küzdelmét a demokratikus Csehszlovákiáért. Amikor ezekben a nehéz órákban számba veszitek, hogy ki áll mellettetek Kelet-Európában, rájuk is gondolhattok.

Bence György, Kenedi János, Kis János

Eredeti megjelenés: *Magyar Füzetek* (Párizs), 1979. 5. szám, 137–138. Újraközlés: Csizmadia Ervin (szerk.): *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. I–III. köt. Budapest, 1995, T-Twins Kiadó. II. köt. *Dokumentumok*. 19. sz. dokumentum.

Kádár János beszéde az ellenzékről az MSZMP Központi Bizottsága ülésén (1979. november 1.) (részletek)

[...][1] A közelmúlt napokban, egészen pontosan szombaton, vasárnap és hétfőn Magyarországon egy aláírási kampány ment végbe. Ennek a kampánynak a bevallott célja a prágai perek elleni tiltakozás. Ennek a jelentkezési formája a következő: szövegeztek valami állásfoglalást, amiben tiltakoznak az ilyen és ilyen prágai per ítéletei ellen és követelik azok szabadon bocsátását. Körülbelül ez van benne. Ez az egyik iromány; ezt aláíratták bizonyos számú emberrel és állítólag elküldték Párizsba a Charta '77 szóvivőjéhez.[2] Így mondták. Aztán a hírek szerint ugyanezt leadták a magyar Elnöki Tanácsnál is, nem tudom, mi célból. Mit csináljon ezzel a magyar Elnöki Tanács? Ez tehát a második aktusuk. A harmadik: az MSZMP Központi Bizottságához is címeztek valamiféle írást, amit szintén többen aláírtak; ennek állítólag én volnék a címzettje. Ezt eljuttatták a különböző

Kádár János, a MSZMP KB első titkára és Leonyid Iljics Brezsnyev, az SZKP KB főtitkára. Mögöttük állnak: Lázár György, a Minisztertanács elnöke, Németh Károly, az MSZMP PB tagja és Aczél György, a Minisztertanács elnökhelyettese. Budapest, 1979. július 1.

szerkesztőségekhez, a *Népszabadság*hoz, a Távirati Irodához és más szerkesztőségekhez. Meg kell mondani, hogy elég rapidul, ügyesen és permanensen szervezték meg és három nap alatt lebonyolították. [...]

Így állunk ezzel a kérdéssel most. Ez is hozzátartozik a mi belpolitikai képünkhöz. Mi a Politikai Bizottságban foglalkoztunk már ezzel pár szó erejéig,[3] és a következő elhatározásra jutottunk. Az első: mi ebben a pillanatban semmiféle adminisztratív lépést nem teszünk. Ennek a döntésünknek az az indokolása, hogy ingyen reklámot mi nem csinálunk senkinek sem, legkevésbé az akciónak. Ezenkívül a mi harci módszerünk végeredményben nem abból áll, hogy adminisztratív. Már a két évvel ezelőtti Charta-aláírásnál is – akkor 34 aláírás volt – felmerült ez a kérdés, mi kell ilyen embereknek? Hívják be őket félórára valahová, a rendőrségre mondjuk beszélgetni – csak beszélgetni vagy kihallgatni –, azonnal megy a telefonon az üzenet, hogy letartóztatták, kihallgatásnak vetették alá, üldözik őket stb., és ezzel már tízszeresen verjük fel az ázsiójukat. [...]

Meg kell azért mondani, hogy az adminisztratív lépésnek tulajdonképpen volna önmagában is indokoltsága, hiszen ezt a dolgot ténylegesen négy ember csinálta, amennyire meg tudjuk ítélni.[4] Mi is régi szervezők vagyunk, tudjuk, mit jelent az, hogy egy akciónak négy szervezője van. [...]

Nekem az a véleményem, ami a jövőt illeti, én nem zárnám ki teljesen az adminisztratív rendszabályokat sem. Nekünk van egy elemi kötelezettségünk: országunk biztonságát, alapintézményeit és a munkásosztály hatalmát tekintve kötelességünk ezeket a törvény erejével is védeni. Ez változatlanul fennáll. De nekünk nem ez a fő és nem ez az elsődleges politikai eszközünk. Nagyon sok ismert ember van közöttük, de még több az ismeretlen. Hozzá kell tenni: van közöttük néhány „eltartottunk" is, különböző címen; családgondozó, ez, az, amaz, kutató, a világon semmit nem csinál évek óta, a magyar állam tartja el; persze ilyen akciókat szervezni ők jobban ráérnek, mint a dolgozó emberek. Tehát azon is gondolkozni kell, hogy meddig miképp kell ezeket a helyzeteket fenntartani, kell-e változtatni. [...]

Itt azért feltétlenül differenciálni kell. Én ugyan nem tanulmányoztam ezt az iratot – volt nekem más dolgom is az elmúlt napokban –, hogy kik írták ezt, meg azt, mit írtak alá stb., de azért vázlatosan ismeri az ember őket, ezek az aláírók nagyon különböző társaság. Vannak köztük ismert nevek, például Rajk László – ő a Rajk fia. Megmondom őszintén, Rajk Lászlónét rögtön kiemelném mindenféle politikai kategóriából. Ő egy szerencsétlen sorsú asszony. Mit tudunk mi vele csinálni? Ő mindig mindent alá fog írni, ha akarják, behunyt szemmel is, ha neki azt mondják, hogy humánus, és így tovább. Mit csináljunk mi az ilyen emberrel?

Van nekem egy régi „ismerősöm" és „barátom" is az aláírók között: a Donáth Ferenc.[5] Őt már nem merem így védeni, politikailag elég nagy hülyeséget csinál időnként. Számomra ő olyan eset, mint Ilf és Petrov könyvében az öreg Funt,[6] aki minden rendszerben ült. Ez a Donáth is ült valamennyit a kapitalista rendszerben, aztán a személyi kultusz évei alatt is. Ismerem, mert vádlott-társam volt. Aztán ült már a mi kurzusunk alatt is az '56-os dolgai miatt. Magunk közt mondva – családtagja is ezt mondja róla –, politikailag ő már nem beszámítható.[7] Ezekkel tehát így kell foglalkozni.

Vannak más emberek is, szintén ismert figurák, egyesek még 1956-ból, vagy az azt követő időkből. [...]

Illyés Gyulát[8] is megkeresték, de ő nem írta alá, fogalmazási kifogása volt a szöveg ellen. Igen, maguk itt nevetnek. Fogalmazási kifogása volt, azért nem írta alá. Aláírta azonban egy Eörsi nevű író, aztán egy Székely nevű zeneszerző.[9] Ilyenek az ismertebb nevek.

A *Népszabadság*nál leadott névsornál, ahol a „pártszerűt" adták le, volt egy még „pártszerűbb" 9 aláírás; [...] A 9 név közül a legismertebb két ismert filmrendezőnk: Makk Károly és Sándor Pál neve, akik egyébként rendesen dolgoznak a maguk szakmájában. Valamilyen lelkesedésből akarták talán aláírni, vagy azért, mert nem akartak kimaradni belőle, vagy mit tudom én; ők nem akarnak rossz emberek lenni.

Elvtársak! Maguk ismerik a párt pozícióját ezekben a prágai perekben. Szinte pozícióvá vált, hogy mi leadtuk a hírt a perről, és alászolgája! Mi ezenkívül egyetlen szót sem szóltunk, hiszen lelkesedéssel, örömmel mi nem tudjuk ezt a pert üdvözölni, beleszólni meg beavatkozni nem szoktunk – nem is gyakorlatunk – ilyesmibe. Ha mi ezt csinálnánk az egyik héten, a jövő héten szól egy másik szomszédunk, hogy halló, ezt ne így csinálják, hanem úgy csinálják! [...]

Csizmadia Ervin (szerk.): *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. I–III. köt. Budapest, 1995, T-Twins Kiadó. II. köt. *Dokumentumok*. 89–92.

Jegyzetek

1. Az eredeti dokumentum: MOL 288. f. 4/165. ő. e. – Géppel írott tisztázat.
2. Föltehetőleg Kis Jánosék leveléről van szó.
3. A PB október 30-i ülésén bízták meg Aczél György miniszterelnök-helyettest, Óvári Miklós és Korom Mihály KB-titkárokat egy jelentés, illetve állásfoglalás elkészítésével.
4. Bencére, Kenedire és Kisre gondolhatott, de nem nevezi meg őket, miként a lehetséges negyedik személyt sem. Egy későbbi jelentés Radnóti Sándort nevezte meg negyedikként. Lásd Csizmadia: i. m. 21. sz. dokumentum.
5. Donáth Ferenc (1913–1986) politikus, még a háború előtti illegális kommunista mozgalomból ismerte Kádárt. A Rákosi-korszakban lényegében egy időben börtönözték be őket koholt vádak alapján. Az 1956-os forradalom idején Donáth Nagy Imre közvetlen köréhez tartozott. 1958-ban a Nagy Imre-per másodrendű vádlottjaként 12 év börtönt kapott, 1960-ban szabadult egyéni kegyelemmel. Donáth az „1956-os ellenzék" egyik meghatározó alakja volt, a hetvenes évek elejétől állt kapcsolatban Kis Jánossal és körével. Sokat tett az '56-osok és a fiatalabb nemzedék közötti közeledés megindulásáért. (Lásd *A Márciusi Fronttól Monorig*. Budapest, 1992, Századvég Kiadó, Közgazdaságtudományi Intézet. 311–314.)
6. Ilf és Petrov *Az Aranyborjú* című művének szereplője.
7. Nem tudni, hogy ki lehet a családtag.
8. Illyés Gyulát több esetben felkérték nyilatkozatok aláírására, de ő többnyire nem vett részt nyílt aláírási akciókban. Kivétel volt például az 1982. nyári tiltakozó levél a főügyészhez.
9. Eörsi István író, Székely Endre zeneszerző.

RENDSZERBOMLÁS 1977–1980

MARX A NEGYEDIK ÉVTIZEDBEN

KOVÁCS ANDRÁS

Tizenöt év Marxszal[1]

Első gimnazista koromban, amikor a *Kommunista kiáltvány*ban kitűnő érveket találtam a polgári család szükségszerű felbomlásáról, úgy döntöttem, hogy marxista leszek. Motívumaim köre később tovább bővült. Rájöttem ugyanis, hogy utált tanáraim nagy részét (joggal) reakciósnak tekinthetem, s így a velük vívott csetepatéban mint marxista, szilárd világnézeti alapokra támaszkodhatom. Számomra a hatvanas évek fagyos politikai levegőjében a marxizmus volt a balhé: a Kölcseyben nem döglött macskával illatosítottuk az osztályterem levegőjét, hanem harsány odaadással Nyikita Szergejevics Hruscsov iránt, és ez dupla élvezetet jelentett – jóllehet megrettent iskolamestereink felháborodása legalább akkora volt, mint az első esetben lett volna, de nemhogy megmukkanni, fintorogni sem mertek. [...] A világméretű osztályharc részének tekintett iskolai és otthoni csínytevéseinket a szó szerint bebiflázott *A marxista filozófia alapjai* című műből merített érvek tökéletesen igazolták. Kedvenc elméletem volt, hogy a tudatos marxistának az iskolai botrányok során nem szabad „hvosztista"[2] módon viselkednie, hanem az események élére kell állnia, nehogy azok az objektív történelmi fejlődéssel ellentétes irányt vegyenek. A gimnáziumi évek vége felé szaporodó és a konszolidációt jelző „utolsó figyelmeztetések", majd a kerületi KISZ-ből való végleges kitiltás csak cseppet rendítettek meg. Elsőéves, első hónapos filozófia szakos hallgatóként megkérdeztem Kis Jánost, hogy mivel is kezdjem szisztematikus filozófiai tanulmányaimat, mire ő – kissé mefisztói módon – azt válaszolta, hogy a legmegfelelőbb lenne, ha elolvasnám Marx és Engels összes műveit, az első kék kötettől az utolsóig. Kissé megrökönyödve fogadtam a választ. [...]

De már az első kötet a tanácsadót igazolta. Megtaláltam, amit kerestem: Marx cikkei a bürokrácia jellemzőiről egybevágtak tapasztalataimmal, és kijelölték a „gyakorlati főirányt". Egy csapásra minden világossá vált: az igazi marxizmus végérvényes diadalának egyetlen akadálya a szocializmus rendszerébe beépült idegen test, az igazi forradalmároknak (nekem) alattomos módon gáncsot vető bürokratikus apparátus. [...]

Számomra a hivatalos marxizmus jelentette az elrugaszkodási pontot, és most is ehhez képest szerettem volna definiálni álláspontomat. De – jelezvén az idők változását – ahol kapcsolódást vagy összeütközést kerestem, csak képlékeny, érintésre iszapszerűen besüppedő masszára tapintottam. Az egyre erőtlenebb reakciók, amelyekkel az egyetemi oktatás képviselte hivatalos filozófia és az illegális kommunista mozgalomból kikerült felnőtt ismeretségi kör próbálkozásaimra válaszolt, arról győztek meg, hogy amit korábban növekvő toleranciaként tartottam számon (és kedvező jelenségként értékeltem), voltaképpen az intézményes marxizmus lassú szétmállása csupán. [...]

Teljes odaadással éltem a „marxista reneszánsz" boldogságos korszakát, amely két okból is nagyon kapóra jött. Az irányzatok-argumentáció elsöpörte a gondot, az „egyetlen helyes" marxizmust tradícióvá tágította, amelynek széles köpenyét valamennyien magunkra teríthettük (s titokban gondoltuk csak a többiekről, hogy kilóg a lábuk). Másrészt pedig a látszatra igen liberális magyar „reneszánsz marxizmus" tökéletesen igazolta – mondhatni patetizálta – az elitizmust, amelyre a marxisták – köztük én – az újfajta frontképződés hatására amúgy is hajlottak, hiszen a „nembeliség" e világi követeként nem kevesebbre formált igényt, mint hogy megszabja valamennyi társadalomtudomány normáit, segédtudományokká fokozva le az empirikus kutatásokat, hogy ellentmondást nem tűrő döntőbíróként kijelölje a művészetben az „emberi nem öntudatát" hordozó alkotásokat, és – a legvadabb őrjöngésként – hogy egyetlen tárgyalópartnere legyen a politikai vezetésnek, természetesen az Emberiség mandátumával felruházva. [...]

Nem áll szándékomban, hogy a „reneszánsz marxizmust" *tudatos* ködösítéssel vádoljam. A hatvanas évek közepe táján egy pillanatra úgy tűnt, hogy a szocialista célok valóban érintésközelbe kerültek. Úgy tetszett, hogy a nyugati újbaloldali mozgalmak, a kelet-európai reformkísérletek és háttérben a volt gyarmati országok első lépései egy autonóm fejlődés útján olyan tendenciák, amelyek szükségszerűen egy szocialista perspektíva gyújtópontjában metszik majd egymást. [...] A „reneszánsz marxizmus" maga volt a bizonyíték – az „újjászületés" egyszerre két dolgot is jelentett: a marxizmus aktualitásának újjászületését és egyidejűleg a marxizmus tartalmi megújulását.

E koncepció védtelenségét talán mindennél jobban demonstrálta az a gyorsaság, amellyel a '68-at követő években összeomlott. A nyugati újbaloldal kb. olyan gyorsan felejtette el a húszas évek marxizmusát, amilyen hirtelen rátalált. K. Kosik,[3] mint hírlett, két raktári vény bevételezése között egy szubtilis értelmiségi életfilozófiába felejtkezett, s megérkezett Oxfordból L. Kolakowski üzenete is: „Alas, poor idea! This skull will never smile again!"[4] S végül Magyarországon, ha nem is következett be a farce [bohózat], ami Jugoszláviában, ahol a „praxis"-marxizmus képviselői maguk szolgáltatták az ideológiát hidegre tételükhöz, kiderült, hogy a reneszánsz marxizmus érvelését nemigen kell megcsonkítani ahhoz, hogy békés és befogadott akadémiai diszciplínává, lágy manierizmussá szelídüljön. [...]

A '68 utáni helyzet igazi újdonsága számomra épp a defenzíva volt. Érzékelnem kellett, hogy a marxista tradíció képviselői az újabb kritikus helyzetre nem az általam megszokott offenzív módon reagálnak, nem új területekre való betörésre törekszenek, hanem azon fáradoznak, hogy minél kevesebbet kelljen feladni, és legfeljebb verbálisan képesek biztosítani a tradíció folytonosságát, s igen nagy elméleti áron. A visszavonulás útjai, melyeken mind a nyugati, mind a keleti, marxistának megmaradó baloldal megindult, túlságosan is ismerősek voltak, vagy keveset ígértek ahhoz, hogy minden további nélkül követni tudjam őket. Az újbaloldal gyorsan formálódó neosztálinizmusával szemben a praxismarxizmus újabb produktumaiból egy nagy lélegzetű buzdítást sikerült csupán kiolvasnom, amely kitartásra szólított fel meglehetősen ködbe vesző értékek nevében. De ezt minden jóakaratom ellenére sem tudtam már az emberiség üzenetének tekinteni. [...]

Zavarba kerültem. Voltaképpen nem az zavart meg, hogy tudomásul kellett vennem: a magyar praxismarxizmus dörgő pátosza nagyon hétköznapi és törékeny reformkísérleteket stilizált világtörténelmi fordulattá, és hogy 1968-at követően, repedező falait a „nembeli értékek" moralizáló metafizikájával aládúcolva, ugyanazt az üres filozófiai optimizmust, arisztokratikus valóság- és tudományellenességet képviselte, amelytől a dialmattal együtt megszabadulni véltem. A zavart elsősorban az okozta, hogy minden kétely, amely eddig egyes marxista tételekkel szemben fogalmazódott meg, most egyetlen kérdésben koncentrálódott: marxista maradhat-e valaki akkor is, ha lemond mindarról, amit a marxista gondolkodásból legjobb tudása alapján utópiának kell minősítenie? Lehet-e valaki marxista, ha a szocialista perspektívákat illetően realista akar maradni?

Akarva-akaratlanul tudomásul kellett vennem, hogy nem tarthatom magam minden további nélkül ahhoz a feltételezéshez, amely szerint van a marxizmusnak egy „maradandó és időtálló lényege", melyet csak meg kell tisztítani a története során rátapadt „hamis" értelmezésektől. [...] Most azonban, amikor már nem egyes kérdések, hanem általában véve a tradícióhoz való ragaszkodás értelme vált problematikussá, nem lehetett többé megkerülni a „maradandó lényeg" mibenlétére vonatkozó kérdést.

Sokáig azt hittem, hogy a marxista filozófiában valahol az elidegenedéselmélet körül kellene keresni ezt a „lényeget". Elsősorban az elidegenedéskritika realitása érdekelt, az, hogy az elidegenedésmentesség eszményeinek adható-e konkrét ökonómiai, szociológiai tartalom a modern társadalmakban. Mikor azonban beláttam, hogy Marx radikális elidegenedéskritikai eszményei mögött egy vaskos utópia bujkál, nem térhettem ki a „lényeget" érintő kellemetlen következmény elől sem: a realitásokhoz idomított ideálokat illetően nem tekinthettem jogtalannak a kérdést – mitől specifikusan marxisták ezek?

A társadalomtudományok terén nyilvánvaló, hogy Marx és a marxisták tudományos tevékenysége sok olyan eredményt hozott, amelyek mindmáig tudományos igazságok, sok olyan szemponttal gazdagította a társadalomtudományos kutatást, amelyek bizonyos területeken ma is igen termékenynek bizonyulnak. De ahogy Kolakowski mondta, attól, hogy valaki elfogadja Linné rendszerét, még nem lesz „linnéista" a biológiában, és Harvey tételeinek követői sem képviselnek valamiféle

„harveyizmust” a fiziológiai tudományán belül. Marx egyes téziseinek vagy a marxista tradíció egyes szempontjainak akceptálása ugyanígy nem tesz marxistává egyetlen szaktudóst, egyetlen szaktudományt sem. Nem lehet elvi akadálya annak, hogy nem marxista tudósok is megfogalmazhassanak bármilyen kérdést, kutathassanak bármely témát, és megvizsgálhassák bármely gyakorlati cél realitását, ha a tudományos kutatás mindenkire érvényes normái szerint járnak el. [...]

Úgy gondolom, hogy a marxista tradíció törzsét a hetvenes évek véglegesen szétkorhasztották. A lehullott ágakban emlékeztet még valami – a fa neve – a közös eredetre, de ezenkívül legfeljebb csak annyi közös, hogy mindegyik darab többé-kevésbé alkalmas ipari felhasználásra. Mi kötheti össze a marxista Khieu Shampant[5] a marxista Enrico Berlinguerrel,[6] a marxista Rudi Dutschkét[7] a marxista J. Tyazselnyikovval?[8] És nincs-e vajon több közük a radikális marxista nőemancipátoroknak a dühödten antimarxista feministákhoz, mint valamelyik marxista Nőtanácshoz? [...]

Kovács András: *Marx a negyedik évtizedben. Kézirat. 1977.*

Jegyzetek

1. Kovács András (1947) szociológus, történész 1977 februárjában, a bolsevik forradalom 40. évfordulója közeledtével az alábbi körkérdést intézte barátaihoz, ismerőseihez: „Generációm legtöbb tagjának gondolkodását valamilyen formában a marxizmus határozta meg. Akik tudatosan marxistának tekintették magukat, vagy akik álláspontjukat tudatosan a marxizmussal szemben alakították ki, mind úgy vélték, hogy pontosan tudják, miben hisznek, mit vetnek el, és azt is, hogy miért. Mára a helyzet megváltozott. Ez indított arra, hogy feltegyem a kérdést: szerinted mi a marxizmus, és mi a viszonyod hozzá?” A beérkezett 21 válaszból összeállított 269 oldalas gépelt kéziratot Kovács *Marx a negyedik évtizedben* címen mintegy harminc példányban legépeltette. Így ez lett az egyik legelső szamizdat kiadvány az 1970-es években. A további szövegek is ebbe a sorozatba íródtak. Utóbb megjelent a *Beszélő* 1998/9. számában és a Beszélő évek könyvsorozat 1977-et taglaló fejezetében. Lásd még Kovács András bevezetőjét uo.
2. Hvosztizmus: uszálypolitika, az eseményekkel sodródó magatartás. Az orosz *khvoszt*, azaz *farok*, *uszály* szóból ered, melyet Lenin a párton belüli ellenfelei, a mensevikek megbélyegzésére használt *Mi a teendő?* című 1902-es pamfletjében.
3. Karel Kosík (1926–2003) cseh neomarxista filozófus. Az 1968-as Prágai tavasz idején a „demokratikus szocializmus” legnagyobb hatású szószólója volt. 1970-ben elbocsátották egyetemi állásából. Élete végéig a kritikai baloldal jeles teoretikusa maradt.
4. Leszek Kołakowski (1927–2009) lengyel filozófus. Fiatalkorában kommunistaként, marxista teoretikusként kezdte pályáját. Az 1956-os poznani felkelés után jelentette meg első marxizmus-bírálatát, majd az 1968-as „konzervatív” fordulat után elhagyta Lengyelországot. Az emigrációban a liberális katolicizmus felé fordult. Az angol idézet, a marxizmusra utalva: „Sajna, gyenge eszme! Ez a koponya már sosem fog mosolyogni!”
5. Khieu Shampan (1931) a kambodzsai maoista párt, a Vörös Khmer teoretikusa és egyik vezetője, 1976–1979 között Kambodzsa elnöke. A Vörös Khmer rémuralma idején az „osztályellenség” megsemmisítése során milliók estek tömeggyilkosságok áldozatául az országban.
6. Enrico Berlinguer (1922–1984) az eurokommunista irányzatú Olasz Kommunista Párt főtitkára volt 1972–1984 között.
7. Rudi Dutschke (1940–1979) a radikális újbaloldali Német Szocialista Diákszövetség vezetője, 1968-ban egy antikommunista aktivista merényletet követett el ellene, amelyet túlélt. Ezután Nagy-Britanniába költözött.
8. Jevgenyij Tyazselnyikov, az SZKP ideológiai ügyekért felelős politikai bizottsági tagja, Mihail Szuszlov közeli híve és kádere, az orosz nacionalizmus felé kacsingató pártideológus. Előbb a szovjet kommunista ifjúsági szövetség, a Komszomol egyik vezetője volt, majd a hetvenes években az SZKP Agitációs és Propaganda Osztályát irányította.

BENCE GYÖRGY – KIS JÁNOS

Az elszakadás után

[...][1]

A hatvanas évek a marxizmus „reneszánszának” mámorában teltek el. Marx gondolkodásának új és új rétegei kerültek elő a széthulló sztálinizmus törmelékei alól. Újra hatni kezdtek a húszas évek kommunista gondolkodói. Keleten is felfedezték a „nyugati marxizmust”. Úgy látszott, soha nem volt ennyire teljes az élő marxista hagyomány, mint most. De ha megvizsgáljuk, hogy mivé gyúrták össze ezt a roppant anyagot a marxizmus „reneszánszát” hirdető irányzatok, akkor már sokkal töredékesebbnek látjuk a képet. A hagyomány egyik-másik részét teljes szélességében tovább vitték, másutt azonban tátongó réseket hagytak benne.

Az „igazi” marxizmus nevében fellépő irányzatoknak volt gyakorlati programja és filozófiája. A program egészében világos volt, ha részletei nem is tisztázódtak eléggé: demokratizálni kell a meglévő intézményrendszert. S a „demokratikus szocializmusnak” ehhez a programjához részletesen kidolgozott filozófiai elmélet – a praxisfilozófia – kapcsolódott. Ez volt a „reneszánsz” marxizmus legátgondoltabb és egyben legszervesebben fejlődő része. Volt antropológiája, történetfilozófiája, ismeretelmélete és értékelmélete, s az egész rendszer jól kivehető – ha nem is mindig kimondott – társadalomkritikai üzenetet hordozott.

A gazdaságtanban nem jött létre ehhez hasonlítható marxista elmélet. A marxista közgazdászok egy része arra szorítkozott, hogy formális növekedési modelleket dolgozzon ki a népgazdasági tervezés tökéletesítésére. Mások célba vették a bürokratikus tervgazdálkodás intézményi rendszerének bizonyos pontjait is, de a kritika nem állt össze a szovjet rendszerű gazdaság leíró-magyarázó elméletévé. [...]

Ám az egész „reneszánsz” leggyengébb, kritikusan gyenge pontja az volt, hogy nem sikerült kijelölni az igazi a marxizmus társadalmi címzettjét. Pontosabban szólva, maga a feladat sem merült fel. A többség minden további vizsgálódás nélkül elfogadta a marxista hagyományból, hogy az elmélet a munkásosztállyal van kitüntetett kapcsolatban, és aztán behelyettesítette a politikai vezetést a munkásosztály helyébe. Ezt az öntudatlan szubsztitúciót azok is elkövették, akik a munkásosztálytól részben vagy teljesen különböző csoportok felé próbáltak tájékozódni. Amikor aztán a vezetés véget vetett a párbeszédnek, az egész gondolati konstrukció összeomlott. Dinamikus

MÁJUS ELSEJEI FELVONULÁS, 1980

szocioökonómiai elmélet híján lehetetlen volt megmondani, hogy milyen erők állhatnak, legalább hosszú távon, a kívánt reformok mögé. [...]

A marxizmus „reneszánsza" nem továbbított folytatható tradíciót a hivatalos intézményrendszeren kívül fellépő ellenzéki marxistákhoz, legfeljebb egy tradíció törmelékeit. Ez önmagában persze még nem volna végzetes baj. A marxista tradíció határai különösen kidolgozott elméleti apparátus nélkül is kirajzolódnának, ha legalább a többi ellenzéki ideológia között lennének olyanok, amelyek a nagy tradíció igényével lépnek fel. Ha például gyökeret eresztene a liberalizmus mint ilyen tradíció, akkor néhány egyszerű szembeállítás eldönthetné, hogy ki az, aki a marxista hagyományon belül működik, és ki az, aki a liberalizmuson belül. De jóllehet liberálisok léteznek a szovjet és a kelet-európai ellenzéken belül, az ő liberalizmusuk nemigen jelent többet politikai programnál. Csak a konzervatív-romantikus hagyományt folytató orosz ideológiák rendelkeznek valamilyen jellegzetes filozófiával és társadalomképpel. Agresszív idealizmusuk és társadalmi tradicionalizmusuk kétségkívül összeegyeztethetetlen a marxizmussal. De ugyanígy a liberális tradícióval is. A konzervatív ideológiákkal nem a marxizmus áll szemben, hanem minden modern, szekuláris ideológia. [...] Az ellenzéki ideológiák kifejtése óhatatlanul összefügg valamilyen minimális mozgalomszerű aktivitással. A közlés technikai eszközei és intézményes feltételei nincsenek eleve adva; a nyilvános gondolkodással együtt meg kell teremteni a nyilvánosság elérésének csatornáit is. Ez pedig emberek együttműködését és szolidaritását feltételezi; nagyon laza együttműködést és nagyon laza absztrakt szolidaritást, de valóságosat. Senki sem vonhatja ki magát a kommunikáció legális feltételeinek védelmezéséből. Nem bontakozhat ki olyan ellenzéki ideológia, amelyik legalább a véleménynyilvánítás szabadságát nem építi be a gyakorlati programjába. A legalitás, a jogrend célkitűzésében valamennyi irányzat közös. [...]

Aligha lehet megjósolni, hogy a belátható jövőben a szociológiai és ideológiai differenciáltság magasabb fokára jutnak-e a szovjet és kelet-európai ellenzéki mozgalmak, vagy megállapodnak mostani szintjükön, vagy egy még amorfabb állapotba esnek vissza (elképzelhető, hogy a változás iránya országonként különbözni fog). De ameddig ez a differenciálódás nem következik be, addig a mozgalmak körül kavargó ideológiák sem fognak egyértelműen elkülönülni egymástól szociológiai címzettjük és programjuk szerint. Ilyen körülmények között nem jöhet létre újra önálló marxista tradíció. A marxizmus nem nyújt sajátos képet a kelet-európai gazdaságról és társadalomról; nem jelöl ki sajátos osztályt programjának gyakorlati megvalósítására, sőt, semmiféle sajátos programra sincs monopóliuma. Ezért egészen nyersen fel kell tennünk a kérdést: mire jó akkor éppen a marxizmus nyelvén megfogalmazni a hivatalos intézményrendszer keretein kívül kifejezést kereső társadalmi törekvéseket. [...]

Aszerint, hogy a meglévő politikai struktúrát akarják törvényes alapokra helyezni vagy magát a politikai struktúrát is át akarják alakítani, legalistákat és liberálisokat különböztetünk meg. [...] A legalizmus elsősorban az orosz undergroundban terjedt el. A liberalizmus valamennyi kelet-európai országban megjelent, ahol egyáltalán kialakultak ellenzéki mozgalmak. A radikális reformizmus lengyel jelenség. [...]

A „demokratikus szocializmus" képviselői eredetileg egyáltalán nem voltak legalisták, a demokratizálást nem a jogrend formális feltételeinek megteremtéseként képzelték el. Csak marginalizálódásukkal párhuzamosan jelent meg politikai gondolkodásukban a legalitás eszméje, de attól fogva egyre nagyobb szerepet kapott: egyre kevesebb szó esik a pártélet lenini normáinak helyreállításáról és egyre több az emberi jogokkal ellenkező törvények hatályon kívül helyezéséről, a sajtó szabadságáról, független bíróságról és hasonló dolgokról. Csakhogy a „demokratikus szocializmus" „legalista szocializmussá" való átalakulása nem várt következménnyel jár. Elmosódik a korábban tökéletesen éles választóvonal az ellenzéki marxizmus és a liberalizmus között. Ha már a formális jogrendig elmegy a „demokratikus szocializmus", milyen alapon áll meg a liberalizmus céllistáján szereplő többi intézmény előtt?

A „demokratikus szocializmus" ma a legalizmus és a liberalizmus közti senki földjén imbolyog. Mindkét irányba kilódulhat, de egyik irányban sem vihető végig következetesen, az egyikhez túlságosan messzire megy, a másikhoz nem megy elég messzire. Ezért azután a marxizmus sem a legalista, sem a liberális program politikai fogalomrendszereként nem játszhat számottévő szerepet a rivális ideológiák között. [...]

Az ötvenes–hatvanas évek reformistái – a „régi evolucionisták" – a politikai vezetés felvilágosítása és meggyőzése útján, „belülről" akarták előmozdítani a kívánt reformok bevezetését. Az „új evolucionizmus" – Adam Michnik, lengyel történész 1976. szeptemberi párizsi előadásának szóhasználatát követjük – ennek a taktikának a kudarcából vonja le a tanulságokat. A belső kritika, mondja Michnik, nem képes hatékonyan befolyásolni a vezetést, ki van szolgáltatva a hatalom konjunkturális fordulatainak, és hosszú távon elhallgatásra vagy kritikai tartalmának feladására kényszerül. Csak önálló társadalmi mozgalmak kívülről jövő nyomása gyakorolhat komoly és maradandó hatást a kormányzat viselkedésére. Ebből pedig az következik, hogy a politikai realizmushoz nem elég, hogy a kitűzött célok összeegyeztethetők legyenek a hatalom folytonosságával. Az ilyen célok közül is csak azok teljesülhetnek, amelyeknek a kitűzése a követeléssel arányos nagyságú társadalmi erőket állít az ellenzék mögé. S az önálló társadalmi mozgalmak kialakulása nem csak eszköz a radikális reformizmus taktikájában. A társadalom autonóm megszerveződése önmagában is cél. Minél szervezettebb a társadalom, annál kisebb a hatalom túlereje (annál közelebb van az az idő, amikor már meg lehet próbálkozni a hatalmi rendszer átalakításával). [...]

Magyar Füzetek (Párizs), 1978. 2. szám, 73–82.

Jegyzet

1. A Kovács András-féle körkérdésre írott tanulmány eredeti címe: *Marxistának lenni.*

BAUER TAMÁS

A közgazdaságtudomány és a kelet-európai rendszerek

A kelet-európai viszonyok tudományos igényű vizsgálata két fő irányzattal találja szembe magát. Az egyik a hivatalos politikai gazdaságtan oktatástól a „belső kritikáig" terjed, és lényegében a „reális szocializmus" apológiája. Jogi, politikai és ideológiai jelenségekből (állami tulajdon, a kommunista párt hatalmi funkciója, a párt marxista–leninista ideológiája) vezeti le vagy azt, hogy a tulajdon társadalmivá vált, hogy megvalósult a társadalmi egyenlőség stb. (hivatalos politikai gazdaságtan), vagy azt, hogy mindehhez adva vannak az objektív feltételek, és csak hibák, többé-kevésbé szubjektív fogyatékosságok magyarázzák, ha a valóság elmarad a lehetőségektől (a belső kritikusok). Egyik esetben sem kísérlik meg vizsgálat alá venni, hogy milyen valóságos intézményi-hatalmi struktúra jellemzi a kelet-európai gazdasági rendszert; hogy milyenek a valóságos tulajdonviszonyok; hogy mi a közvetlen termelők valóságos helyzete ebben a struktúrában; hogy milyen érdekeket szül ez az intézményi struktúra; hogy melyek az elosztás valóságos törvényszerűségei stb. stb. A társadalom jellegzetes ideológiai megnyilvánulásait sem a rendszer saját gazdasági-társadalmi viszonyaiból vezetik le, hanem időben vagy térben külső hatásokból (múlt öröksége, nyugati propaganda); ilyen hatásokkal magyaráznak számos gazdasági visszásságot is.

Az apologetikus politikai gazdaságtan az ötvenes években ráterpeszkedett a közgazdasági gondolkodásra. Azok a közgazdászok, akik szabadulni próbáltak tőle, igen gyakran a gazdasági problémák tisztán technikai (irányítástudományi, vezetéselméleti) megközelítése felé fordultak; többé-kevésbé tudatosan zárójelbe tették a gazdasági problémák társadalmi vonatkozásait. Rendkívül jellemző ez a szovjet matematikai iskolára és annak bolgár, csehszlovák stb. filiáléira vagy a lengyel és keletnémet gazdasági-praxeológiai törekvésekre. Tulajdonképpen ugyanez jellemző azokra a magyar, továbbá időnként szovjet, csehszlovák, lengyel reformközgazdászokra is, akik nem vetik fel az önigazgatás problémáját. Legalábbis hallgatólagosan, ez az irányzat is feltételezi, hogy az állami tulajdon, a párt vezető szerepe stb. alapján lehetőség van a közérdek érvényesülésére, s ha jobban ismernénk a gazdaság törvényszerűségeit, ez az objektív lehetőség mindjárt meg is valósulna. Szovjet közgazdászok, de olykor mások is nyíltan kimondják ezt a feltevést. De annyi még a legfelvilágosultabb szerzőnél is világos, hogy nem a gazdaság intézményi struktúrájából fakadó érdekviszonyokban kell keresni a bajok okait, hanem a központi gazdaságpolitikában. Noha ez az irányzat már több figyelmet fordít a valóságos gazdasági viszonyokra, érdekekre és ellenérdekekre, mindezt pusztán irányítási, szervezési, hatáskörmegosztási kérdésként fogja fel. Ezért azután úgy érvel, mintha a rossz mechanizmusokon tetszés szerint lehetne változtatni, mintha csak a belátá-

son és az elhatározáson múlna a dolog. Legfeljebb a technikai és gazdasági fejlettség elért szintjét tekinti korlátozó feltételnek.

A bemutatott közgazdaságtani irányzatok képtelenek megmagyarázni a kelet-európai gazdaságok alapvető jelenségeit. Nem tudnak magyarázatot adni a gazdasági növekedés lassulására, a gazdaság ismétlődő egyensúlyi zavaraira, belső kapcsolódásainak különös nehézkességére stb., vagy, nagyobb történelmi távlatból tekintve, azt sem tudják értelmesen megmagyarázni, hogy miért látszanak szükségesnek a gazdasági reformok, sem pedig azt, hogy miért feneklenek meg mégis, ha egyszer elindítják őket.

Kelet-Európa gazdasági jelenségeinek tudományos igényű megközelítése számos olyan követelmény kielégítését feltételezi, amelyet a bemutatott irányzatok figyelmen kívül hagynak. A teljesség igénye nélkül említek néhányat.

1. Nem a formális jogi viszonyokból kell levezetni a termelés résztvevőinek érdekeit és helyzetét, hanem az adott termelőszervezetben elfoglalt valóságos helyzetükből kell magyarázni érdekeiket, tudatukat, ideológiájukat.

2. Nem az állam hivatalos ideológiájából kell levezetni a gazdaságban és társadalomban objektíve érvényesülő érdekeket, hanem a gazdasági intézményrendszer szülte érdekekből helyes levezetni a gazdasági élet szereplőinek – köztük a központi hatalmi szerveknek – a törekvéseit és cselekedeteit.

3. Ha valamilyen kitűzött cél ismételten nem valósul meg, akkor ne egyedi, véletlen körülményeket, hanem törvényszerű okokat keressünk, s az okot nem az ismeretek korlátozottságában, hanem ellenösztönzők, ellenérdekek létezésében célszerű keresni.

4. A gazdasági életben jelentkező bajokat nem kell rögtön „minden gazdasági rendszer" olyan szükségszerű velejáróival magyarázni, mint a gazdasági szervezetek bonyolultsága, az irányítás elkerülhetetlen többszintűsége, a minden döntésben érvényesülő bizonytalanság stb. Azt is érdemes vizsgálni, hogy az adott társadalmi-gazdasági berendezkedés milyen sajátos meghatározottságot kölcsönöz ezeknek az örök igazságoknak, s milyen értelemben váltják ki a kedvezőtlen tendenciákat az adott rendszerre sajátosan jellemző érdekek.

E néhány – kapásból felsorolt – követelményhez bizonyára számos továbbit hozzá lehetne tenni. De azt hiszem, akkor is csak az tűnne ki, ami így is: tulajdonképpen ugyanazt a módszert, ugyanazt a szemléletmódot kérem számon, amelyet Marx alkalmazott a 19. századi kapitalizmus kutatásában. Azt hiszem, a mai Kelet-Európa kutatása számára is gyümölcsöző lehet, ha központi kategóriaként használja a társadalmi termelési viszonyok kategóriáját, s ha a társadalmi-gazdasági folyamatok magyarázatában a termelési viszony meghatározó szerepéből indul ki, és érvényesíti a történetiség elvét. Amikor történetiségről beszélek, arra is gondolok, hogy a mai Kelet-Európa társadalmi-gazdasági berendezkedését történeti képződménynek kell tekinteni, és mint ilyet kell elemezni és magyarázni. Nem előlegezhetjük neki azt a titulust, hogy akár csak részben is megvalósult benne a marxi kommunizmuskép több-kevesebb összetevője. Ez legfeljebb a vizsgálat végeredménye lehet.

Azok a tudományos, módszertani elvek tehát, amelyeket a kelet-európai gazdasági viszonyok kutatásában követni lehet és érdemes, tudomásom szerint jellemzik a marxi–engelsi életművet, és számos más 19. és 20. századi közgazdász munkásságát is, aki magát marxistának vallotta. Ilyen értelemben tartom a marxizmust ma Kelet-Európában munkaképesnek.

Nem foglalkoztam elmélettörténettel, így nem tudom – de elképzelhetőnek tartom –, hogy az általam fontosnak vélt követelményeket olyan kutatók is érvényesítették, illetve érvényesítik munkájukban, akik nem tekintik magukat marxistának. (Személyesen is ismerek egyet-kettőt.) Ezt azonban nem tartom perdöntő kérdésnek.

Magyar Füzetek (Párizs), 1978. 2. szám, 59–63.

A NAPLÓ 1977–1982

Szemelvények Sulyok Miklósnak a kötethez írt előszavából: „1977 őszén egy este Kornis Mityu átjött hozzánk a Pala utcába (ott ült nálunk Petri is), és elővezette zseniális ötletét egy kollektív naplóról: »Kéne csinálni egy üzenőfüzetet, valamiféle kordokumentumot, különben semmi nem marad abból, hogy mi történt ezekben az években, semmi nem marad hétköznapjainkból, küszködéseinkből.« [...]

Az 1977-ben induló kb. harminc főből 1982-re mindössze nyolcan maradtak, a többiek helyett újak jöttek. Összesen kb. száz szerzője volt a NAPLÓ-nak. [...][1]

1982-ben a NAPLÓ már agonizált. Ennek fő oka az lehetett, hogy az igazi szamizdatok megjelenése miatt elvesztette létjogosultságát: egyre inkább direkt politizálással foglalkoztunk, amihez viszont szélesebb körre volt szükség, és erre az igazi szamizdat alkalmasabb volt.

A kegyelemdöfést a NAPLÓ-nak 1982. december 14-én a rendőrség széles körű szamizdatellenes akciója adta meg. Ugyanazon estén tartottak házkutatást a Rajk-féle szamizdatbutikban, a Stúdió K Akácfa utcai próbahelyiségében, Solt Ottiliánál és nálam. Bár, nem a NAPLÓ-t keresték, de balszerencsénkre mindhárom példány éppen nálam volt. A többi szamizdat mellett két példányt meg is találtak. A harmadik csak úgy menekült meg, hogy Anna, 13 éves nevelt lányom lefekvés előtt azt olvasgatta, s mikor éjszaka a rendőrök betörtek a lakásba, a párnája alá rejtette."

A Napló 1977–1982. Válogatta és szerkesztette: Barna Imre, Kenedi János, Sulyok Miklós, Várady Szabolcs, Budapest, 1990, Minerva Kft. 5., 7–8.

Jegyzet

1. Az eredetileg meghívottak: Balassa Péter, Bence György, Csalog Zsolt, Dalos György, Dalos Rimma, Endreffy Zoltán, Eörsi István, Erdélyi Ágnes, Fodor Géza, Fogarassy Miklós, Forgách Zsuzsa, Fridli Judit, Halda Aliz, Haraszti Miklós, Gáspár Judit, Horgas Béla, Jeles András, Kenedi János, Kis János, Kiss Anikó, Kornis Mihály, Kovács András, Kovács Mária, Lakatos Mária, Levendel Júlia, Ludassy Mária, Mészöly Miklós, Mosonyi Aliz, Nádas Péter, Pap Mari, Pécsi Vera, Petri György, Pór Péter, Réz Pál, Sós Vilmos, Sulyok Miklós, Várady Szabolcs, Veres Júlia, Zsille Zoltán.

KORNIS MIHÁLY

Kedves Barátom!

Örömmel értesítlek, hogy naplómat megnyitottam a Te számodra is. Tekintsd a magadénak e lehetőséget. Legyen a Te naplód, hogy nekünk is NAPLÓ-nk legyen.

Napló? Vedd hasonlat gyanánt, és tégy javaslatot a megfelelő szóra. Égetően fontosnak tartom egy rendszeres információcserére és öndokumentációra alkalmas forma kialakítását, amelyben n számú, nagyjából „egy cipőben járó" személy, meghatározott időn át írásban tájékoztatja egymást mindennapi életéről és (vagy) mindennapi gondolatairól.

Meggyőződésem, hogy ez az akció – sikeres lebonyolítása esetén – a „lyukas hetvenes évek" történelmi dokumentumává válik, s általa választ kapunk számos olyan kérdésre, amely ma mindannyiunkat foglalkoztat: hogyan élünk; miért élünk úgy, ahogyan élünk; hogyan kellene élnünk? Természetes formát teremt egy kis csoport felelősségteljes társadalmi beszélgetéséhez – esetleg baráti vitáihoz. [...]

A Napló 1977–1982. Budapest, 1990, Minerva Kft. 9.

KORNIS MIHÁLY
A NAPLÓ útja (1977. november 15.)

[...] Petri akkor már leadta második (eleddig utolsó) verseskötetét is. Hallgatott, bólogatott és ivott. Időnként helyeselt. Sokat segített abban, hogy magamra találjak, de ő maga nem tett semmit. Később megismerkedtem a barátaival, nagyjából VELETEK, és láttam, hogy TI sem csináltok

semmit. Vagy ha igen, az olyan „titokban" történik és oly „tapintatosan", hogy abból a kulturális vagy nem kulturális környezetbe vajmi kevés áramlik vissza.

Számomra ez sokáig felfoghatatlannak tetszett.

Én, Nünüke, a botcsinálta „író", azt gondoltam magamban: „Itt van egy társadalom, az én készen kapott hazám, amelynek a magáról alkotott képe a velejéig hazug. Ha kinyitom az újságot, az irodalmi lapokat, egy új könyvet – nevetek. Már nem is nevetek!

Hipokrita író, hipokrita olvasó, hipokrita cenzor. Egymásra kacsintanak az éldegélők.

Nincs ellenvélemény?

Nincs ellenvélemény.

Aki ebből meg akar élni, az csinálja – aki nem akar ebből élni, az NEM CSINÁL SEMMIT. Miért?

Nem tudom, miért."

E felismerés dühe kipréselt belőlem mintegy 200 oldalt, novellák formájában.

Van közte jó, rossz, ilyen, olyan, semmilyen. De most már kipukkadtam. Írhatom-e: én is? Legyen szabad megkérdeznem: a szabad gondolat pódiumának hiánya és a tehetségek apátiája között megvonható-e az összefüggés?

Mészöly Miklós így figyelmeztet konkrét lehetőségeinkre, „durván és röviden": „ADDIG KELL MENNÜNK, AMÍG FALBA NEM ÜTKÖZÜNK. AZTÁN AZ ÜTÖTT RÉSEN ÁT TOVÁBB." [...]

A Napló 1977–1982. Budapest, 1990, Minerva Kft. 13.

EÖRSI ISTVÁN
Napló helyett (1978)

[...] Úgyszintén Kaposváron megkérdeztem Zsámbékit is, Aschert is, tíz emberből hánnyal tudnám elhitetni, hogy Magyarország királyság lesz, és Kádár lesz a király. Azt mondták mindketten, egymástól függetlenül, hogy hattal; szerintem héttel is sikerülne. Próbát is tennék, ha a fennmaradó háromból egy fel nem jelentene. A szöveget is elkészítettem magamban: Amerika több kölcsönt ad, ha királyság vagyunk, és ezért Kádár hajlandó elvállalni a szerepet, szerénysége ellenére. Döntését megkönnyíti, hogy nincs utódja, és ezért dinasztikus veszélyek sincsenek. Az utcai próbatételnek nem mertem nekivágni, viszont ma írtam egy krokit a témakörből, egy-két helyen, főként Kádár személye körül, nem éleztem ki annyira a dialógust, mint műfaji és egyéb okokból lehetett volna, ami szégyenletes persze, de azért az eredmény olyannyira kielégítő, hogy holnap csak kísérletező kedvem sugallatára (meg azért, hogy rajtam ne múljon) viszem be az ÉS-be.

Kádár János a nádudvari Vörös Csillag Termelőszövetkezetben, 1978. június 7.

Felmerül persze a kérdés, hogy helyes-e bármennyit is tompítani valamely témán, és ha már tompít az ember, nem kéne-e annyit, hogy közölhető is legyen az írás. Én a büntetőjogi értelemben vett közölhetőséget tartottam szem előtt, ezzel a módszerrel már sokszor sikerült tágítani valamit a tényleges közölhetőség határain. Továbbá: krokit és publicisztikát a legsivárabb dolog eleve fióknak írni; úgy gondolom drámát, verset, novellát szükségképpen írok oda, ahogy mások tanulmányokat írnak a nyilvános közlés reménye nélkül; de az újságműfajok lényegéhez tartozik a gyors és széles körű hatás lehetősége. Mindez persze csak magyarázat, amellyel magamat sem győzöm meg teljesen. Végül is meg kell írni azokat a krokikat is, függetlenül a megjelenés esélyeitől, amelyek krokiba kívánkozó korunkat kellő könyörtelenséggel fejezik ki. A kroki ugyanis, lehetőségét tekintve, a kor nagy műfaja, amit onnan lehet tudni, hogy a valóság gyakran közvetlenül ölt krokiformát. [...]

Közben Jovánovics[1] elolvasta koronázási szatírámat, és rekordidő alatt (tíz perc!) adta vissza. Azt mondta, hogy ő speciel nagyon jól mulatott, és arra kér, máskor is mutassam meg neki, ha ilyen vicceseket írok, de azt indítványozta, hogy másnak viszont egyáltalán ne mutassam meg. [...]

A Napló 1977–1982. Budapest, 1990, Minerva Kft. 70–72.

1. Jovánovics Miklós (1932–2002), újságíró, kritikus, az *Élet és Irodalom* akkori főszerkesztője. *Jegyzet*

SPIRÓ GYÖRGY
(1978. február 28.)

[...] Ami a NAPLÓ-ban nyomaszt – Nádast kivéve –, az egyúttal meg is lep. Két, egymást feltételező dolgot nem értek. Az egyik: a pesti fiatal értelmiségnek ez a NAPLÓ-t író rétege, amelyet egyébként csak érintőlegesen ismerek személyesen vagy műveiből, szemmel láthatóan halálosan unatkozik, és nem csinál semmit. Ebből egyesek még ideológiát is gyártanak. [...] A másik: úgy tetszik, ez a fiatal pesti értelmiségi kör elképesztően nagy jelentőséget tulajdonít önmagának, belső személyes viszonyainak és fejlődési etapjainak. Ezt én kénytelen vagyok az őszinteség hiányaként elkönyvelni, amiből aztán az is következik, persze, hogy önmagáról senki sem mer írni. Beszédes tünet. Mindenki az ideológiáját fejtegeti, vagy pedig olyan pubertásos hőzöngéseket ír társadalmilag elhanyagolhatóan jelentéktelen jelenségek elleni tiltakozásul, ami részben a kihasználatlan időre vezethető vissza, részben pedig megvilágítja általános szellemi éretlenségünket, amelyben, legyünk őszinték, a mi saját szerepünk jóval nagyobb másokénál. [...]

Azt is bevallom, hogy én értelmiségi vagyok, korlátaim tehát hasonlók a NAPLÓ szerzőinek korlátaihoz; kiváltságos helyem van ezen a margón: nem halok éhen, sőt egész rendesen keresek, még lakásom is van, és becsülettel unatkozhatnék; bizonyára óriási előnyöm másokkal szemben, hogy grafomániám egyben a műfajom is, tehát nem szorulok társadalmi szervezetek támogatására, így nem kényszerülök túl súlyos kompromisszumokra. Mindezzel együtt nem vagyok képes felfogni, hogyan lehetséges, hogy mások számára derogál visszavonulni a szaktudományba, amit én egyáltalán nem tekintek Önmagunk feladásának, ellenkezőleg. Feltehetőleg sosem voltam hivatásos forradalmár, és a mozgalmárkodás csak annyiban vonzott, amennyiben barátokra lehetett szert termi, és ezért nem tekintem minőségi süllyedésnek azt, ha én egy személyben, prófétaként, nem befolyásolhatom sem a magyar gazdasági és politikai életet, sem a világ alakulását. [...]

A Napló 1977–1982. Budapest, 1990, Minerva Kft. 93–94.

UNGVÁRY RUDOLF
(1979. június 18.)

Mikor 1952-ben, az első gimnáziumi év elején Kende János az osztályfőnöki órán szót kért, és felemelkedve a padjából, kezével zavarában kacskán gesztikulálva, a maga jóindulatú, kövérkés módján a kollektív szellemet hiányolta az osztályban, úgy néztem rá, mint az Antikrisztus követőjére. Közben minden idegszálammal ügyeltem arra, hogy ezt rajtam senki észre ne vegye. Ez a fogalom ugyanis tartalmától függetlenül valami szörnyűségest jelentett, bár akkoriban még nem tudtam volna pontosan megfogalmazni, miért. A könyörtelen terror légköre áradt belőle, azé a terroré, amely az eszményekből indul ki, és azt kéri számon a valóságtól. [...]

Annak az osztálynak vagy tíz tagja polgári zsidó gyerek volt (akik aztán majd mind, kivétel nélkül, disszidáltak), vagy 6-8 tagja baloldali zsidó, 3-4 tagja az a magyar, akit még megérintett a NÉKOSZ szele, ketten-hárman a Pest környéki proletárgyűrűből, két-három fiú egykori keresztény kiskereskedő és iparos gyereke és 4-5 egyéb alkalmazotté. A legkevésbé Kende Jancsi terrorjelzőjét lehetett rajtuk számon kérni. Éppen ellenkezőleg: az volt a használatában a szörnyű, hogy lehetetlenné tette nyíltan kihordani a közöttünk ténylegesen meglévő ellentéteket. Hogy igazából senki sem fogalmazhatta meg jól-rosszul vállalt vagy nem vállalt, végleges vagy csak öröklött, dicstelen vagy dicséretes társadalmi önmagát. Hogy Arzt Ferenc sohasem mondhatta ki nyíltan, mennyire utálja ezt a sok zsidót, amelyik most mind kommunista és munkásszármazású, Szamosi Tamás nem árulhatta el, mennyire fél, amiért zsidó, hogy Várnai Tibor nem mondhatta mindkettőjüknek együttesen, hogy menjetek ti mind a büdös picsába Magyarországról, hogy a volt NÉKOSZ-os Sáli Attila nem köphetett nyíltan maga elé, látva ezt a sok úrigyereket, és Somogyi György munkásszármazásának hivatalos-demonstratív nyilvántartása miatt meg sem említhette senkinek, mit jelent neki mindennap Pestújhelyről beutazni ide, a belvárosba. És persze voltak vallásosak, akik titokban jártak templomba, és olyanok, akiknek az volt a fontos, hogy állandó és áttekinthető hierarchia legyen a fejük fölött, amely biztosítja a kellő tájékozódást. A legrosszabb az egészben az volt, hogy valójában nem is nagyon tudtuk, mit hallgatunk igazán el. Csak sejtettük hallgatásunk igazi tartalmait, és egyáltalán nem ismertük mechanizmusát. Azt, hogy az élni akarás mindent elkövetett a lelkünkben, hogy úgy-ahogy simára döngölje előttünk az utat, és ne kelljen folyton éreznünk, mi az, amit éppen elhallgatunk.

Immár vagy nyolc éve próbálok szembenézni önáltatás nélkül azzal, amivé lettem ezekben az években. Aminek torz képződményei, a harag, a gyűlölet és a bosszúvágy kiverik a kezemből az írógépet, militarizálják a gondolataimat, és ha végletesen hallgatnék rájuk, ahogy Olaszországban, Baszkföldön vagy Észak-Írországban tehetik, előbb-utóbb egy golyószóró szálkeresztjének középpontja előtt találnám magam [sic!], amint végigpásztázom a május elsejei dísztribünt. [...]

Nem filozófus, aki az igazságig akarja áthazudni magát! Neki [Lukács Györgynek],[1] akárcsak a többi fejletlen hülyének, az igaz nagyon zavaros valamit jelentett, többek között azt, hogy békén hagyják. Hogy ne álljon eléje valamilyen ideológiai bikacsökkel fölszerelt humanista, és vízszintesen kitartva a gumibotját – nem is túl magasan – ne mondja azt: no, ugorj, elvtárs (mert ugye, te is elvtárs vagy, nem?), ez itt a haladás mércéje, és hát ugye, ki ne akarna haladó lenni. [...] Annyira azért nem volt hülye se az apám, se a választók 80 százaléka, akik nem a kommunistákra szavaztak az utolsó három szabad választáson, hogy ne érezte volna már 1945-ben: demokrácia hin, demokrácia her, itt bizony megbasszák majd azt, aki nem parírozik! [...]

Kenedi, aki akkortájt élhette mézeséveit Lukács felbomló iskolájában, egyszer azzal ment el tőlem, hogy meg fogok bolondulni. Követhetetlenné váltam a világ számára, mert túlságosan követtem azt. De míg a kommunista úrigyerekek maroknyi csoportjai kezdetben az elveket vették szó szerint, addig én a gyakorlatot. Ezért nekik a demokrácia mindig is demokráciát, a szabadság pedig szabadságot jelentett. Nekem viszont azt, hogy engedelmeskedni kell egy maroknyi kisebbségnek, és hogy előírják, hová mehetek, hová nem. [...]

*

Nem kedvelem, hogy a magyar szamizdat irodalom messziről nézve olyan, mintha csupa volt marxista csinálná.

Persze tudom, hogy aki Magyarországon az elmúlt 30 évben nem volt marxista, hátrányosabb helyzetből indult. Kevesebben bírták ki közülük.

*

Ingerült, féltékeny és irigy vagyok, szenvedek a kisebbrendűségi érzéstől, mert folytonosan csak egyetlen létező filozófiai hagyományról esik szó, Lukácséról. [...]

A Napló 1977–1982. Budapest, 1990, Minerva Kft. 184–189.

Jegyzet

1. Kissé pontatlan és felületes utalás Lukács György 1918 decemberében megjelent írására: „a bolsevizmus azon a metafizikai föltevésen alapul, hogy a rosszból jó származhatik, hogy lehetséges, mint Razumihin mondja a *Bűn és bűnhődés*ben: az igazsághoz keresztülhazudni magunkat. E sorok írója nem képes ezt a hitet osztani, és ezért feloldhatatlan erkölcsi dilemmát lát a bolsevik állásfoglalás gyökerében". Lukács György: A bolsevizmus mint erkölcsi probléma. In uő: *Történelem és osztálytudat*. Budapest, 1971, Magvető Kiadó. 17. Néhány hónappal később Lukács már így ír: „Hiszen a marxizmus alapfeltétele az, hogy a termelési viszonyok átalakulásában látja minden társadalmi változás végső okát. A marxista cselekvés lényege pedig a minden tekintet és megalkuvás nélküli osztályharc. [...] Ebben a harcban nem szabad félúton megállni. Nem, mert a proletariátus egész harcának eredménye van kockára téve a legkisebb ingadozás esetén." Lukács: A kommunizmus erkölcsi alapja. In uo. 18–19. Lásd még Lukács Taktika és etika című cikkét: „Tehát mindenki, aki a jelen pillanatban a kommunizmus mellett dönt, etikailag kötelezve van minden emberéletért, amely az érte vívott harcban elpusztul, olyan egyéni felelősséget viselni, mintha ő ölte volna meg valamennyit. Viszont mindenki, aki az ellenkező oldalhoz csatlakozik, a kapitalizmus további fennállásáért, a biztosan eljövendő új imperialista revansháborúk okozta pusztulásért, nemzetiségek és osztályok további elnyomásáért stb., kell hogy ugyanezt az erkölcsi felelősséget érezze. Etikailag senki nem bújhat ki a felelősség alól azzal, hogy ő csak egy egyes ember, akin nem múlik a világ sorsa. [...] És hogyha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?" (Utóbbi mondat Friedrich Hebbel 1840-ben írt *Judit* című tragédiájából vett idézet.) In Lukács György: *A forradalomban. Cikkek és tanulmányok, 1918–1919*. Szerk. Mesterházi Miklós. Budapest, 1987, Magvető Kiadó. 130. Lukács itt megfogalmazott etikai elméletéről és annak filozófiai perspektíváiról lásd Kis János: Lukács György dilemmája. *Holmi*, 2004. június.

IVÁNYI GÁBOR
Imádság csöndes dögvészért (1980. április 29.)

Tekintsünk jobban körül a szobában. Összesen három ágyat számolhatunk meg, egy asztalt és – két különböző garnitúrából való – könyvespolcot. Szék nincs. Lámpabúra, függöny, falvédő, kép, de ruhásszekrény se. Igaz, minek is? A három legkisebb gyereken ugyanis csupán egy ing van. Meztláb, pucér fenékkel rohangálnak ki-be. Március elején vagyunk. A kályha is hideg. De térjünk vissza a könyvespolchoz. Található rajta: egy darab fekete műbőr aktatáska, két üres unicumos üveg, millió azonosíthatatlan kacat és egy darab bágyadt szalonna. Van egy olyan gyanúm, hogy nem „eleségvágyból elkövetett, halált okozó durva testi sértés" következtében mondott le e testrészéről a derék disznó.

Miből élnek ezek az emberek? A keresők közül ketten börtönben ülnek. A harmadik Pestre jár dolgozni. Most itthon tartózkodik, éppen „orvoshoz ment, mert baj van a vérmenettyivel", bár az is lehet, hogy máshol indítja be a vérmenetet „azzal a kis forinttal". Farkaséknál mégsem találtam a fásultság nyomait. A felnőttektől a gyerekekig mindenki elfogadja sorsát úgy, ahogy van. A lányokat, ha elérik a 14. évet, majd elszökteti valamelyik fiú. A fiúk majd mennek valamelyik építőipari vállalathoz, kicsit később esetleg börtönbe, közbe-közbe pedig igazítanak egyet időnként a vérmeneten. Az asszonyok értelmetlen csatákat folytatnak a Tanáccsal, kimaradozó élettársukkal, és gyűjtögetnek valami ennivalót. Egyszóval eltelik valahogy ez az élet. Lehet, hogy indokolatlanul fojtogat valami, amikor visszafelé kínlódom az úton?

„Uram, ha nem adnak a helyi hatalmasok munkát ezeknek az embereknek, legalább Te adj valami csöndes dögvészt, ne túl nagyot, de azért alkalmasat arra, hogy jóllakjon Rozika, Pali és a

többiek. Mert Te mondottad: »Tekintsetek az égi madarakra, hogy nem vetnek, nem aratnak, sem csűrbe nem takarnak; és a ti mennyei Atyátok eltartja azokat. Nem sokkal különbek vagytok-é azoknál?«" [...]

A Napló 1977–1982. Budapest, 1990, Minerva Kft. 270.

RADNÓTI SÁNDOR

[...]

Kedves Ungváry Rudi,

nem gondolom, hogy a másképpen gondolkodó csak baloldali lehet. Azt sem gondolom, hogy a baloldali másképpen gondolkodó ma nem törpe minoritás volna nálunk a másképpen gondolkodók törpe minoritásán belül. Én baloldali demokratának nevezem magam, a jelzővel megnevezvén azt a tradíciót, amelyben gondolkodni megtanultam, amelynek értékeit fenn akarom tartani, s amelyet kritikailag próbálok átgondolni. Kritikai glossza volt az a NAPLÓ-bejegyzés is, amelyben Te a baloldali szót – mivel reflex-gondolatmozgásokat váltott ki Benned – inkrimináltad. Csakhogy éppoly hiba a baloldaliságot terrorista kommunizmussal azonosítani, mint a jobboldaliságot terrorista fasizmussal. Írásomban egyébként én ilyesmiket mondok: „A lengyel remény persze nemcsak a baloldal reménye volt, sőt a baloldali gondolkodásnak meg kellett (meg kellett volna?) tanulnia együtt élni, együtt működni egy olyan össztársadalmi forradalommal, mely nem az ő tradícióiból született." Te viszont ezt írod: „Micsoda baloldali – különösen a kommunisták által tökélyre emelt – prepotencia az, amely mindent, ami csak pozitív fogalom – haladó, másképpen gondolkodó, igazságos, demokratikus stb. – magának sajátít ki?" S mondod ezt egy mondattal kapcsolatban, amely – olvasd el még egyszer – arra szólítja fel a magyar másképpen gondolkodókat, hogy *ne* kövessék azt a baloldali internacionalista tradíciót, amely minduntalan kihelyezi a reményeket, s másfelől ne kövesse azt a (jobboldali és baloldali formájában egyként ismeretes) nacionalista tradíciót, amely nemzeti sorsunk jobbra fordulását máshol megvívott csaták függvényévé teszi.

Mivel mondatomat nem érinti kommentárod, én is csak azt kérdezhetem, hogy honnan ez a mértékvesztés, honnan a vélt prepotenciától felbátorult prepotencia? Kedves Ungváry Rudi, Veled nehéz beszélgetni, mert nem hagyod jól nevelt emberhez illő módon az ajtón kívül sáros gyűlölködéseidet. Lehet, hogy az előítéletekkel teli indulatosság és sérelmi szellem írói munkád motorja, s akkor nem bírálhatom. De az álnyelvfilozófiai álobjektivitással sehogyan sem vág össze. [...]

A Napló 1977–1982. Budapest, 1990, Minerva Kft. 374–375.

UNGVÁRY RUDOLF
Válasz

Valójában mindig is az volt a célom a NAPLÓ-beli szereplésemmel, hogy ingerültséget okozzak. Ennek ugyan lehetnek patologikus összetevői is, nem tagadom, de sokkal fontosabbnak tartom a tőlem független, társadalmi okait is. A magyarországi ellenzéket gyakorlatilag a baloldali gondolkodás uralja. A szocializmus messianisztikus, világmegváltó igenlése nagyjából és egészéből továbbra is természetesnek számít köreiben. Nemcsak az ellenzék ismertebb képviselői, hanem a „derékhada" is jórészt egykori vagy mai kommunista úrigyerekek közül kerül ki. [...]

Mindvégig arra törekedtem tehát a NAPLÓ-ban: derüljön ki, hogy legalább egy ember nem osztozik eme ellenzéken belül ebben a messianisztikus, a jót éppen a jóval tönkre tevő baloldali mámorban. Ezért írtam a nevem után is az okl. gépészmérnököt: hogy még véletlenül se tévesszen össze senki azokkal a kommunista úrigyerekekkel, akik a humanizmus gőgjében nevelkedtek, és ezért a humanizmussal irtják ki magát a humanizmust a gondolkodásukból. Hogy még véletlenül se tévesszenek össze ezekkel a részben zsidó, részben a magyar progresszióban részt vevő más rétegekből származó baloldaliakkal, akik között valójában az életem folyik, akik közül a legjobb barátaim kerültek és kerülnek ki, akik között még mindig a legjobban érzem magam ebben az országban, és akiket – együtt az ország német származású rétegeivel és a kommunista tisztogatásokat vidéken és a fővárosban túlélt, többnyire a magyar protestantizmusból származó, tanítói, tanári, kántori vagy hivatalnoki múlttal rendelkező, eredeti, magyar származású értelmiségével – az ország egyik legértékesebb és számomra legalábbis egyetlen megközelíthető rétegének érzek.

Hogy derüljön ki ugyanis: talán mégsem csak én vagyok egyedül szocializmus- és haladásellenes ebben a társadalmi csoportban. Hogy derüljön ki egész egyszerűen az, ami igaz: hogy más igazság is van, nemcsak a baloldaliaké, a kommunistáké, a haladás megszállottjaié, a hivatásos reakciósfalóké. Hogy a magyar népet a jobb- és a baloldal, a haladás és a reakció, a gyilkosok és áldozataik együttesen jogosultak csak képviselni [...]

Hogy egy Lukács György súlyosan felelős Bibó István szellemi éhhalálában, még ha ezt a felelősséget decens módon csak a „típusok" és csak a „lényegiség" fennkölt szintjén töltötte be. Hogy Bernáth Aurél hóhéra volt a magyar képzőművészeti életnek, mikor 1948-ban az „Útjaink elválnak..." beszédével szellemi áldását adta Rákosi kulturális keretlegényeinek az ország kultúráját kasztráló tevékenységéhez, s többek között ahhoz, hogy az absztrakt festőket – mily nevetséges, ugye, ez mára – kirekesszék a magyar szellemi életből. Folytathatnám... Hogy mindenki, aki az elmúlt évtizedekben a világ megjavításának és megváltásának hamis ábrándjától áthatva, szóban és vágyaiban hozzájárult az eszelős hatalmi gépezet működésének olajozásához, felelős azért, ami történt. Hogy mindenki, aki akkor „azt hittem, hogy...", meg aki később „nem ilyen lovat akartam...", hogy ez a Mindenki (az ország törpe kisebbsége) igenis vegye tudomásul, hogy felelős, ahogy lélekben felelős volt mindenki, aki Németországban meggyőződésből emelte Heil Hitlerre a kezét annak idején. [...]

A Napló 1977–1982. Budapest, 1990, Minerva Kft. 377–378.

* * *

ILLYÉS GYULA
Válasz Herdernek és Adynak (részletek)

A most záruló évben Gottfried Herder nevezetes jövendölése ismét megrezzentette, ha csak a fölszínen is, szellemi életünket.[1] A gyászos jóslatot, írta Grandpierre a *Kortársban*, már csaknem kétszáz éve rengetegen emlegették, de pontosan sosem idézték. Ő így ismeri az első alkalommal 1791-ben kinyomtatott német szöveg általában idézett fordítását: „A mások közé ékelt kis számú magyaroknak századok múltán talán majd a nyelvét sem lehet fölfedezni." A tüzetes fordítás ez: „A magyarok vagy madzsarok az egyetlen népe ennek a törzsnek (a finn-ugornak), mely a hódítók közé bejutott [...] Most aztán szlávok, németek, vallachok és más népek közt az ország lakosságának kisebbik részét alkotják, és évszázadok múltán tán már nyelvükkel is alig találkozunk." [...]

A mondat azon a helyen s abban a körben nem jóslat, megállapítás. Amikor a magyar szellemi élet tudatába jut: azt elborzasztó vérveszteség állapotában találja (évszázados ájultság után). A vérveszteség nem képletes: a magyar jakobinusok 1794 nyarán buknak alá. A bárd és a börtönajtó oly sűrűen voltaképpen az irodalomra, a szellemi életre csapódik le. [...]

A reformkor nagy beszédtárgya, hogy a magyar nyelv évtizedei két kézen számlálhatók, a század végére éppúgy csak téma, vagyis unalmat keltő tartalmatlan szószaporítás, akár egy másik; az az egyre ritkábban fölmerülő gond, hogy nemcsak a magyar szavak, hanem fogynak maguk a magyarok is.

Ezt a legjobban fölmerülő aggodalmat két hang hallgattatta el, elég ellentétes oldalról. Az a tábor, melynek még gyermeki ábrándozójaként először Hoitsy Pál harmincmillió magyart vélt sürgősen előállíthatónak. A másik tábornak az aggodalmakra, a láz tüneteire már nem is ellenérve, hanem csak legyintése volt: búsmagyarkodás, parlagi kuruckodás; vagyis oly reakciós téveszme, amely már csak azért is minden modern tematikából kiküszöbölendő.

S aki mégis szembe-szembenézett már száz év eltelte után Heider jóslatával? Ha úgy-ahogy volt szeme és ösztöne fölfogni a körötte történteket? [...]

S mert ők az utolsók, akik a törzs végzete ellen apellátát emelhetnek, s így nekik keményen, az eszelősségig bátran kell kiáltaniok, dacolva akár a törzs fölbőszültségével, akár a király haragjával. Mert ők még tudják az igazságot.

És mindezek összefoglalásául a jövőt. [...]

Ady azon a reggelen még ezt tagolta maga elé meredve: „Az én magyarságom nincs már sehol énrajtam kívül. A népben van; de benne nem él, mert nem tudatos, néma. Én látom: érzem benne. Ő nem tudja, nem érzi önmagában, ezért nem látná bennem se. Ez nincsen sehol rajtam kívül. Én vagyok az utolsó élő magyar."

Maga Ady is eszelősségnek minősítette ezt az érzést. Mintha valaki más hangját hallaná saját magából. Egyszer egy ős „Kaján"-ét, egyszer azét a lápok fölött szellemként suhanó eltévedt lovasét, amelyről tán legmodernebb versét írta. [...]

De akik észlelték is a magyar költészetnek ezt a századokon átvonuló, mindenkor oly Adys panaszhangját, vajon ők mire vélték és magyarázták, visszamenően is? Hogy a legutóbbit és a legtekintélyesebbet vegyük: Lukács György a magyar szellemi életnek erről a nemzetféltő sajátságáról nemegyszer azt mondta: abban voltaképpen egy letűnő osztály, a dzsentri és a született nemesség siratja magát. Aki tehát ezt nemzeti megnyilatkozásnak tartja, alapjában téved. E véleményével, mely ma is szellemtörténeti közvélemény, maga Lukács György téved. A szorongató aggodalomnak ezt a torokhangját ismeri a köznépi irodalom is; sajátsága a nem-írásos lírának, a népdalnak éppúgy, mint a kuruc költészetnek. Különben a hang legtökéletesebb összefogója, Ady sem volt dzsentri. [...]

Korának legeurópaibb gondú költője nem legutolsó fia volt egy elnémuló népnek, hanem éppenséggel a legelső, olyan, aki kellő szinten szólni akart, mindenek ellenére, képtelen helyzetbe kényszerülve. Hisz maga is megmagyarázza a Fülep[2] közvetítette vallomásban:

„A gróf nyilván mindig érzi, hogy ő gróf, ha egyedül van is. A béres is, hogy ő béres, akár jó neki, amit érez, akár rossz. De egyik se érzi, a fajtájából ő az utolsó. Én meg mindig azt érzem. S ha tegnap is így volt, tegnapelőtt is, azelőtt is, mindig – akkor bizonyosan így igaz. Hát mondd meg te, lehet így élni?" [...]

Igen, mindmáig visszatérő kérdés. [...]

Tudjuk, hogy a könyvek, cikkek, visszaemlékezések így-nevezte „diadalmas forradalom" alatt, mely az ő gondolatait is immár győztesnek hirdette, Ady bénulásos szája újra s újra ezt a szót akarta érthetően kimondani: Erdély. Mert olyan sötétet még ő sem jósolt, mint amit haldokló szemével látott. S nemcsak „népe egén"; földjén is.

A mi tekintetünk már tárgyilagos. Szemünket az évek hideg járása éleslátásra edzette. Nem ereszthetünk hát pillát ezúttal sem. Miképp láthatnánk meg másként a reménynek azt a világosságát, amelyről e fejtegetések végén szólni akarunk?

A marxista pártok, elöl az akkor még élő Lenin pártjával, történelmi bűnnek nevezték azt a békediktátumot, amely a magyar anyanyelvűek közül minden harmadikat – összesen több mint hárommillió lelket – más államba helyezett. Az Ady rémálmaira rálicitáló idő a Baltikum–Adriatikum közti népek nemzeti egybeállásának ideje. Ez három darabból, az négyből, van, amely még több darabból forr vagy szerkesztődik össze. A magyar anyanyelvű közösség darabokra tört. Ilyen megrázkódtatás történelme során egyszer érte ezt a népet, Mohács után, amikor éppily módon szakadt három részre. [...]

Különös kutyaszorítóba került, aki Adynak és elődeinek vonalán akart lenni egyszerre hű európai és mégis – már Csokonai szavaival – „egy hív magyar". Innen is, onnan is fenyegették furkók. De hát mondhatunk-e kevesebbet, mint amit minden „hív magyar" látott, annál világosabban, minél európaibb volt?

Azt a bizonyos méreggel gyógyító injekciós tűt, ha nekem kellett kezelnem, mindig félve nyomtam. Amint láttuk: a magyar betűértő európaiságát is az méri, hogyan viszonyul (bár akaratlanul) megbélyegzett népe sorsához: negatív-e, pozitív-e benne a herderi reakció. [...]

Nem az én hivatásom jellemezni a közérzelmi gyűrűt, amely a múltban s közelmúltban bennünket övezett. Hőfokának alakulására közvetlenül nem hathatunk. „Diaszpóráink" helyzetének is észlelői vagyunk csupán. Hathatunk azonban mindkettőre saját körünkben való magatartásunkkal.

Gazdasági helyzetünk, közállapotaink alakulása jó ideje és messze távoli gyűrűkben: kontinensünkön túli távolságban is ébreszt megbecsülő figyelmet: nemegyszer sóvárgástól sem mentes tiszteletet. Mint olyan nép iránt, amely annyi megpróbáltatás után is talpra állt, s állta meg ismét helyét a világ népei közt, úgyhogy aztán a biztos fejlődés lépcsőfokain halad fölfelé. Herder nem ismerne rá. Még kevésbé, akik jóslatát kárörvendően terjesztették és toldogatták.

Az előbbiekhez hasonlóan az emelkedő alakulás, a tisztulás jeleit mutatja szellemi életünk is; múlóban az eszmei kavargásnak azok a tünetei, amelyektől ugyancsak visszahőkölt volna Ady szelleme. [...]

A világon mintegy tizenöt-tizenhat millió magyar él. Ebből azonban csak tízmillió az ország területén, határain belül; a többi kívül, jelentékeny részben úgy tapadva a térképbeli országra, mint kenyérre a héja. Jól oda kell néznünk, hogy a valóság és vele egy eltakarhatatlan kérdés határait lássuk.

A magyarok anyanyelve se nem germán, se nem szláv, se nem latin eredetű, rokonságban Európában csak a távoli finnekkel és észtekkel van. A magyarok közül tehát minden harmadik nem ismervén vagy csak igen nehezen sajátíthatván el az övétől merőben más szerkezetű államnyelvet, számos – de számba mindmáig kellően nem vett – nehézségekkel küzd. Alapoka ennek az, hogy a századunkban oly nem várt erővel elharapózott nemzeti ingerültség, különösen a kisebbséggyötrő türelmetlenség ellenében sok helyt hatástalan az a humanizmus is, melyet a szocializmus hirdet.

Ez volna a címer egyik fele. A másik, ahogy mindezt a nyelvi közösség alap-néptömege viseli. Az ő helyzetét is viszonylatai szabják meg. A villanyhuzal kicsapja a biztosítékot, bárhol esik mégoly csekély érintkezés; az országhatárok éppily érzékenyen őrzik gubancaikat. Egy rossz értesítés, és lángban az emberiség háza.

A nemzeti kisebbségek jogait semmiféle nemzetközi megállapodás nem védi. A békeszerződések ezeket, mint maguktól értetődőket, az egyéni jogok közé iktatták. Az országok, melyeknek bármily tömegű diaszpóráik vannak, csak egyéni magatartásukkal fejezhetik ki azt, miként vélekednek a legelemibb – legemberibb – jogok helyes vagy helytelen alkalmazásáról. [...]

A nemzetiségek létjogait védő törvények – Lenin szellemében – a SZU[3] területén a történelem leghaladóbb elvein alapulnak. Európa ettől nyugatra eső részén mintegy húszmillió ember él nemzeti kisebbségi sorban. Ezek egy részének helyzete szerfelett viszonylagos.

Hiteles adatok, ellenőrizhető panaszok szerint több százezer, sőt millió lelket számláló kisebbségi lakosságnak nincs saját nyelvi egyeteme, illetve, ha volt, azt megszüntették. De nincs ilyen főiskolája, s rövidesen nem lesz egyetlen saját anyanyelvű középiskolája, mert ami volt, azt is úgy szakosítják, hogy az oktatás az állam nyelvén folyik: azzal a következménnyel, hogy nemzeti kisebbségű ifjú a maga nyelvén ipart sem tanulhat; tehát gépmunkás, gépkezelő sem lehet, csak napszámos. Európa legnagyobb nemzeti kisebbsége magyar anyanyelvű, a húszmilliós kisebbségnek mintegy tizenhat-tizennyolc százaléka.

Gyakori – illetve mind számosabb a fölsorolható – pedagógiai balfogás, hogy már elemi iskolás gyermekek saját nyelvű tankönyveikben is saját őseikről mint barbár betolakodókról, alacsonyabb rendű pusztítókról tanulnak leckét – a valósággal ellentétest –, még az eleik által létrehozott építészeti remekekről is mint megannyi bűnjelről. Még élesebb a pedagógiai eltévelyedés, ha a gyermekek már az ábécével nem a saját nyelvükön ismerkedhetnek meg. Európa legnagyobb számú nemzeti kisebbségének a gyermekei közül több mint húsz százalék van ebben a helyzetben. Részben már a szülők akaratából: ki ne vonná ki gyermekét, ha csak egy rá a mód, már-már *apartheid* sorsból?

Hatalmas tájegységeken tűnik el a kisebbségi értelmiség: eladdig nemzetiségi városok hosszú sorában szűnik meg a kisebbségi műveltség minden működése. Ez még nemcsak a kisebbségi és nemzeti, hanem elemi emberi jogok sérelmével jár.

Nemegyszer torz helyzeteket teremtve. Egy anyanyelvű orvos és beteg csak tolmáccsal, mert csak a hivatalos nyelven beszélhet. Sok helyt [...] a nemzetiségeknek diplomát nyert fiait [...] szülőhelyüktől távol, nekik idegen nyelvterületre helyezik. Szülőhelyükre pedig olyan értelmiségi kerül, aki az ottani nyelvet nem érti. Ekként százezres főnyi települések [...] kisebbségei legkényesebb fájdalmaikat is jobbadán mutogatással közölhetik, vagyis az egészségügyi szolgáltatás dzsungeli szintjén. [...]

Tébolyt terjeszt, aki bármily ellentétet bármily csekélyen úgy érint, hogy azzal a béke állapotát csak gondolatban is ingathatná. Ezt itt is hangsúlyozottan épp annak tudatában kell ismételni, hogy a nemzeti kisebbségek világszerte mind ingerültebben forrnak. [...]

Egy-egy nemzeti kisebbség – ahogy nemzet is – azzal veszthet napjainkban versenyt, ha népszaporulatával végzetesen lemarad. Vagyis ha népe közösségétől az egyén nem kap olyan tudatot, hogy utódai számára védelmet is kap: olyan közösséget, melyért egyenként is áldozatot hoz, aggódás nélkül: hittel a jövőben.

A múlt szigorú vizsgálata, a félreértések tisztázása ennek a hitnek nyit utat. Segít tényekkel eloszlatni, mindörökre, az egykori jóslatok borúlátását. Ősi hiedelem, hogy az állhatatos szembenézés oroszlánt meghátráltat. Hitem, hogy az emberiségre pirkadás jön. A vadszelídítő tekintetektől.

Illyés Gyula: *Szellem és erőszak*. Budapest, 1982, AB Független Kiadó. 231–263.

Jegyzetek

1. Az esszé először a *Magyar Nemzet* 1977. december 24-i és 1978. január 1-i számában jelent meg két részben. Az esszét is tartalmazó *Szellem és erőszak* című esszékötetet, amely a Magvető Kiadó Gyorsuló idő sorozatában jelent volna meg, viszont 1978 elején betiltották. Tollas Tibor a Münchenbe kicsempészett kéziratot 1980-ban külföldön jelentette meg. A könyvet 1982-ben az AB Független Kiadó változatlan utánnyomással engedély nélkül sokszorosította és terjesztette idehaza. A teljes szöveg elérhető a Digitális Irodalmi Akadémián is: http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/ILLYES/illyes02180a/illyes02191/illyes02191.html.
2. Fülep Lajos művészettörténész.
3. Szovjetunió.

CSOÓRI SÁNDOR
Egy nomád értelmiségi (részletek)

[...][1]

Gyakran arra gondolok: egyedül a politikusokat kell elmarasztalnunk ezért a kiábrándító helyzetért, mert a politikát negyvenöt után nem osztották föl, miként a nagybirtokokat. A század egyik durva paradoxona, hogy az „oly régóta várt és végre beköszöntő demokrácia" mindenből többet juttatott a lakosságnak, mint a demokráciából. Anyagi és szellemi javakból is többet, mint a politika javaiból. Közvetlenül a háború utáni években ez a megindokolt fösvénység háborús hagyatéknak látszott; később balkezes forradalmi sutaságnak, átmeneti nehézségnek. Az idő múlásával azonban bebizonyosodott, hogy nem időleges jelenségről van szó, hanem alaptörvényről. Ahhoz, hogy a szocializmus egy elmaradott országban kezdje el pályafutását, s a tulajdonviszonyok átrendezésével új alternatívát kínáljon az emberiségnek, már a kezdet kezdetén olyan erő- és hatalom-összpontosításra kényszerült, amelyben a kifelé és befelé ható erőszaknak nagyobb szerep jutott, mint a megfontolásoknak. [...]

A kérdés végül is az: egyáltalán lehet-e politizálni a szocializmusban? Van-e önálló léte a politikának, vagy fagyöngyszerű dísz csupán a nagyhatalmi politikák lombkoronáján? A sokat hangoztatott osztálypolitika, amely hosszú időn át szervezőeszmének tetszett, mára csak hivatkozási alap lett. A munkásosztály maga se tudta soha, mihez adja oda az erejét. Úgy látszott, hogy a személyi kultuszhoz is hozzáadta, később azonban kiderült, hogy mégsem. De ellenpélda is akad bőven. A magyar parasztság kézzel-lábbal hadakozott az egyöntetű és gyors téeszesítés ellen. Átkozta a rendszert, a kolhozokat, a csajkák ostoba kitalálóját; idegennek érezte a rákényszerített zubbonyt. [...]

Ha a magyarság szellemi életének a természetrajzát boncolgatnánk, egy elszomorító jelenség leírásával kellene kezdenünk a beszámolót. Azzal, hogy minden tehetségünk – Zrínyitől Adyig, Bethlen Gábortól Széchenyin át Illyésig – egész életén keresztül a magyarság fönnmaradásával kínlódott. Egységesíteni és megnemesíteni akarta ezt a népet. [...]

Vajon a húsz-harminc éves kihagyás után tudnánk-e mi, mostani értelmiségiek a régiekhez hasonlóan szerepet vállani a közéletből?

A kérdés keserűbb inkább, mint fenegyerekeskedő. Mert nézzük csak, mi volt az értelmiség helyzete a háború utáni évektől kezdve napjainkig? Az első esztendők demokratikus reménye hamarosan hideglelőssé változott. A tökéletes csönd vagy a politika föltétel nélküli kiszolgálásának

Illyés Gyula és Pozsgay Imre kulturális miniszter a Haza és az emberiség című béketanácskozás ülésén a Pest Megyei Művelődési Központban. Szentendre, 1977. május 24.

az évei következtek. Az erőszakkal elfojtott indulatok olyan váratlanul robbantak föl ötvenhatban, hogy még azok is meglepődtek, akik magukba temették el ezeket az indulatokat. Megemészthetetlen gondolatok nélkül az utca kezdett politizálni. A logika helyett az ösztön. A nemzet ébren tartott tudata nélkül a nehéz álomból ébredő tudat. A tragédiának így a rögtönözve írt forgatókönyv szerint be kellett következnie.

Ötvenhat után alapjaiban változott a helyzet. A politikában is és a politikához való viszonyunkban is. Létrejött egy kétoldali egyezmény, egy belátásra épülő alku: a megtörtént események után Magyarországnak csöndes építő évekre van szüksége. Szélárnyékos korszakra, amelyről Illyés is beszélt néhányszor szívbeli meggyőződéssel.

Ez a szavak nélküli alku az évek során törvényes rangra emelődött: a politika mindent elkövet, hogy a szocializmus hazai lehetőségeit jóra, illetve jól használja föl, s az értelmiségiek pedig nem pendítenek meg semmilyen tilalmas húrt. De sajnos ezekben a szélcsöndesebb években nem minden úgy alakult, ahogy hosszú távon a kormány eltervezte, s az imént említett alku alapján az értelmiség bizalommal teli csoportjai hinni szerették volna. A kedvező látszatok alatt igen kedvezőtlen folyamatok is elindultak. Például ama bizonyos gazdasági megerősödést, sorstól kiérdemelt jobblétet, az egész népnek egyszerre s együtt kellett volna megteremtenie. Közös és egyöntetű célok alapján. E helyett mi történt? A nemzetet hitében és önérzetében megerősítő elképzelés hiányában minden jó igyekezet a magánlét öbleibe torkollt bele. Több millió külön akarat a saját gazdasági érdekét kereste, ami lenyűgöző lehetett volna, ha ráadásként egy mindenkit átjáró eszmei érdek is megfogalmazódik. Sajnos a lassú izmosodás egyre láthatóbban izomfitogtatássá fajult. Értéke nem a munkának – az ügyeskedésnek lett. Az erkölcsi kötés helyét az összeköttetés erkölcstelensége foglalta el. Ily módon az emberi cselekvés, mely mindig megőrzött közösségi célokat is, összeszűkült az egyéni érdekekre. A történelminek indult szükségszerűségből így lett felemás eredmény. A megnyugtató szándékból nyugtalanító folytatás. [...] Közérzetünk és tájékozatlanságunk csonkaságáért kizárólag a politikát hibáztatni közönséges vakság. [...] A politika bűne az, hogy mindent megígérve leszoktatott bennünket a gondolkodásról, s arról, hogy érvényt szerezzünk a gondolatnak. A mienk pedig az, hogy ez ellen akkor se lázadtunk föl, amikor már a kettős veszteség is nyilvánvalóvá vált: a politikáé és az értelmiségieké is. [...]

Csoóri Sándor: *Tenger és diólevél*, I–II. köt. Összegyűjtött esszék, naplók, beszédek, 1961–1994. Budapest, 1994, Püski Kiadó.

Jegyzet

1. Az eredetileg 1978-ban íródott esszé a *Forrás* című folyóirat 1980. februári számában jelent volna meg, azonban az elkészült lapszámokat visszatartották, a szöveget kivágták, és másik írással helyettesítették. A cikket az állambiztonsági jelentések szerint utóbb szamizdatként sokszorosították és terjesztették. Lásd Müller Rolf: Célkeresztben a Forrás. *Forrás*, 43. évf. 2011/1. 84–88.

A SZEGÉNYEKET TÁMOGATÓ ALAP (SZETA)

Felhívás a szegények támogatására

Kedves Barátunk!
A magyarországi szegények helyzete mindmáig megoldatlan, az ország gazdasági állapotának romlásával az ő körülményeik is tovább romlanak. Ezért létrehoztuk a Szegényeket Támogató Alapot.

A Szegényeket Támogató Alap a legrászorultabb, alacsony jövedelmű vagy jövedelem nélküli, sokgyerekes családok, idős, munkaképtelen, helyzetükön saját erejükből változtatni nem tudók támogatására alakult. A segélyezés a hivatalos szociálpolitika diszkriminatív elveinek mellőzésével folyik. Az Alap anyagi forrása közadakozás. A befolyt összegek, használati cikkek (ruhafélék, háztartási eszközök, gyerekjátékok, könyvek, iskolaszerek) elosztására társadalmi aktivisták, a szegények körében dolgozó tudományos kutatók tesznek javaslatot. Az anyagi támogatáson túl az Alap jogi, orvosi, műszaki, pedagógiai segítséget is nyújt.

Adakozni lehet névvel, jeligével, alkalmanként vagy rendszeresen, személyesen vagy postai úton. A befolyt összegekről rendszeres könyvelés készül, melybe bárki betekinthet. Az Alap tevékenységét felkért Felügyelő Bizottság ellenőrzi. Havonkénti megbeszéléseink nyilvánosak.

Kérjük, lehetőségei szerint csatlakozzék munkánkhoz, segítsen, amiben tud.

Budapest, 1980. március 18.

A Szegényeket Támogató Alap

A szemelvények eredeti beszkennelt példányai a *Huszadik Század Emlékezete* online digitális archívumban érhetőek el: Lengyel Gabriella-gyűjtemény – SZETA-iratok, http://hsze.hu/da/szeta-iratok.

CIGÁNY KISLÁNYOK A VÁCI UTCÁBAN, 1971. JÚNIUS 23.

MEGHÍVÓ

A

SZEGÉNYEKET TÁMOGATÓ ALAP

a szerzők és előadóművészek közreműködésével

bemutatja a

feketében

című

irodalmi és grafikai gyűjteményt.

Szeretettel várjuk

1983. február 12-én du. 5 órakor a Budapest, V. Felszabadulás tér 4. II. em. 1. alatti lakásban

A kötet értékesítéséből származó bevétel a magyarországi szegényeké

MEGHÍVÓ A *FEKETÉBEN* CÍMŰ ANTOLÓGIA BEMUTATÓJÁRA

Felhívás a *Feketében* című irodalmi és művészeti antológiában történő részvételre (Budapest, 1981. április)

Tisztelt Uram, tisztelt Asszonyom!
Magyarországon jelenleg azokat a családokat tekintik szegényeknek, amelyeknek az egy főre eső havi jövedelme nem haladja meg az 1500 forintot. Százezrek élnek azonban ennél is jóval kevesebből, kilencszáz forintos, vagy ennél is kisebb havi jövedelemből. [...]

Az elmúlt év őszén százharminc képzőművész mintegy kétszáz képet, szobrot, grafikát ajánlott fel a szegények támogatására. A Hazafias Népfront IX. kerületi bizottságának székházában megrendezett aukció és vásár bevétele másfél százezer forint volt. A pénz zömét a vállalkozásban részt vevő művészek bizottsága – egyetértésben a Szegényeket Támogató Alap munkatársaival – egy nyírségi cigánytelep felszámolására ajánlotta fel. E kezdeményezés nyomán a Szabolcs-Szatmár megyei Tanács VB. írásbeli ígéretet tett arra, hogy a lakhatatlan telepet még az 1981-es évben saját költségvetéséből megszünteti. Az így megmaradt összeg lehetővé teszi, hogy néhány pusztán anyagi kényszerűségből állami gondozásba vett gyerek hazatérhessen a családjához.

Pénzzel, ruhacsomagokkal eddig is számos író segítette az Alap törekvéseit. Méltó volna azonban, hogy az írók ne csak adakozó állampolgárként, hanem – a képzőművészek módjára – írói mivoltukban, írói munkájukkal is részt vegyenek társadalmunk elesettjeinek megsegítésében.

Jótékony célú bibliofil irodalmi antológia összeállítását tervezzük. A kötet amatőr kiadványként alacsony példányszámban készülne könyv- és kéziratgyűjtők számára.

Levelünk címzettjeitől verset, rövid elbeszélést vagy esszét kérünk, lehetőleg kéziratot. Elgondolásunk sikere az írók közreműködésén múlik. [...]

A tervezett antológiának nem lesz szerkesztője: nem volna jogos, hogy a közreműködésre felkért, rendszeresen publikáló írók jótékony célra felajánlott munkái közül bárki is válogasson. Az antológiában szereplő versek, novellák, esszék tartalmáért így minden szerző maga felel. A jótékony cél azonban nem jelent tematikai kötöttséget. Az antológia írásai bármiről szólhatnak, akár a jótékonyság – vagy a könyvgyűjtés – hiábavalóságáról is. A kiadás felelőssége természetesen a vállalkozás kezdeményezőié.

A kötet eladásából származó bevételt – akár az aukció bevételét – elképzeléseink szerint ezúttal is egy bizottság őrzi és kezeli, amelynek tagjait a közreműködő írók maguk közül választják ki. A teljes bevételből az előállítás költségeinek megtérítése után fennmaradó tiszta nyereséget a Szegényeket Támogató Alap osztja majd szét, de az alkalmanként igényelt összegek fehasználásáról az

Alap munkatársai kötelesek beszámolni az íróbizottságnak. A bizonylatok bemutatását a bizottság tagjain kívül kérheti az antológia minden egyes szerzője. [...]

Közreműködését remélve tisztelettel üdvözli:

Kőszeg Ferenc

A Szegényeket Támogató Alap megbízásából:

Iványi Gábor, Havas Gábor, Lengyel Gabriella, Matolay Magda, Nagy András, Nagy Bálint, Pik Katalin, Solt Ottilia

A szemelvények eredeti beszkennelt példányai a *Huszadik Század Emlékezete* online digitális archívumban érhetőek el: Lengyel Gabriella-gyűjtemény – SZETA-iratok, http://hsze.hu/da/szeta-iratok.

A SZETA közleménye Nagy Bálint feltartóztatásáról és kihallgatásáról (Budapest, 1980. október 1-je után)

Nagy Bálint 1980. október 1-jén este 11-kor taxival ment hazafelé. A hidegkúti elágazásnál posztoló rendőr megállította a taxit, kiszállította N. B.-t és elküldette vele a kocsit, majd igazoltatta. Megkérdezte, hogy miért nincs munkaviszonya, és tud-e legális jövedelmet igazolni. Akkor az őrhelyre érkezett – hívás nélkül – egy URH,[1] három rendőrrel. Átvették az igazoltatást a poszttól, felszólították, hogy mutassa a táskáját. N. B. ezt megtagadta. Ezek után bevitték a II. kerületi kapitányságra. Ott kipakoltatták vele a táskáját, melyben többek között 400 db Szeta-felhívás, „Kedves Barátunk" kezdetű levelek és új [...] meghívók, és hét példány „Tájékoztató a Szeta munkájáról" volt. N. B.-t kiküldték a helyiségből, 1 óra hosszat várakoztatták, közben telefonálgattak. Ezután újra kérdezősködtek a Szetáról, melyről úgy látszott, semmit nem tudnak. Újra kiküldték, és kb. hajnali 3-ig várakoztatták. Ezalatt folyamatosan hat civil érkezett, a fogadtatásukból ítélve egyre magasabb rangúak. Újabb kihallgatás következett, és végül is reggel 10-ig tartott. Három civil folytatta N. B. kihallgatását, egy alezredes volt a vezető a három közül. Először általánosságokról volt szó: miért nem dolgozik, miért nem tud beilleszkedni a munkahelyi kollektívába, a társadalomba? Ezután sor került a Szetára. N. B. várakozás közben úgy döntött, hogy nem lesz nagyon visszautasító, arról, ami az elkobzott és úgyis nyilvánosságnak szóló dokumentumokból kiderül, beszél. Személyekre vonatkozó kérdésekre nem válaszolt. (Kitől kapta, ki sokszorosította, kinek mutatta stb.)

Kérdeztek a Szeta alapításáról, a támogatásról, az adakozókról, a Kocsis-koncertről, a hír külföldre juttatásáról. A kihallgatók, főleg az alezredes, inkább fenyegetőzött, emlegettek izgatást, sokszorosítást és egy konkrét fenyegetés is elhangzott: feljelentés érkezett, hogy a Szeta sikkasztja a pénzt.

N. B.-tal közölték: „A feltett kérdések és az azokra adott válaszok" címmel, hogy ők „önvallomást" kértek – ezt N. B. nem írta le. Ebből gépelt „Jegyzőkönyv" lett, amelyből a kihallgatók ígérete ellenére N. B. nem kapott példányt. Végezetül kilátásba helyezték, hogy még alaposabban is fognak beszélgetni.

A kihallgatás hangneme elég udvarias volt, kényszert még szóban sem alkalmaztak.

Az egész előállítás, táskakipakolás, elkobzás, kihallgatás jogtalan, mivel nem hivatkoztak bűnügyre. N. B. nem gyanúsított és nem tanú.

A szemelvények eredeti beszkennelt példányai a *Huszadik Század Emlékezete* online digitális archívumban érhetőek el: Lengyel Gabriella-gyűjtemény – SZETA-iratok, http://hsze.hu/da/szeta-iratok.

Jegyzet 1. Ultrarövid hullámos kommunikációs eszközzel felszerelt rendőrségi gépkocsi.

Határozat Lengyel Gabriella rendőrhatósági figyelmeztetéséről

Budapesti VIII. kerületi Rendőrkapitányság
Szám: 4004/1980.ált.
HATÁROZAT
Rendőrhatósági figyelmeztetésről
A 8/1976. / XII.17 / BM.sz. rendelet alapján
r e n d ő r h a t ó s á g i f i g y e l m e z t e t é s b e n
részesítem:

LENGYEL GABRIELLA /Budapest, 1948. augusztus 19. anyja: Mikodi Gizella/ Budapest VIII. ker. Déry Miksa u. 16. sz. alatti lakost.

I N D O K O L Á S:

Nagy Bálint budapesti lakos előállítása során lefoglalt dokumentumok és a meghallgatása során elmondottak szerint Lengyel Gabriella a SZETA elnevezésű illegális szervezet aktív tagja.

Minthogy a szervezet keretében folytatott tevékenysége bűncselekményt valósíthat meg, figyelmeztetem magatartása megszüntetésére.

Jelen határozat ellen fellebbezésnek van helye, melyet a kézhezvételtől számított 8 napon belül lehet hatóságomnál benyújtani.

Budapest, 1980. november 25-én.

/ : Dr. *Heré Balázs* :/
r. alezr.
a kapitányság vezetője

A határozat egy példányát átvettem, ellene panasszal ***i g e n*** kívánok élni.
Budapest, 1980. november 25-én.

Lengyel Gabriella sk.
- - - - - - - - - - - -
figyelmeztetett

A szemelvények eredeti beszkennelt példányai a *Huszadik Század Emlékezete* online digitális archívumban érhetőek el: Lengyel Gabriella-gyűjtemény – SZETA-iratok, http://hsze.hu/da/szeta-iratok.

Levél Köpeczi Béla művelődési miniszternek

Tisztelt Miniszter Úr!

Tudomásunkra jutott, hogy a *Feketében* című irodalmi és grafikai antológia kinyomott és részben már bekötött példányait a Budapesti Rendőr-főkapitányság lefoglalta. A kötet jótékony céllal készült, eleve alacsony példányszámban. A példányok eladásából származó bevételt a vállalkozás szervezői hátrányos helyzetű családok támogatására kívánták fordítani. Mindezzel a törekvésünkkel egyetértve adtuk át írásunkat, illetve rajzunkat a kötet gondozóinak. A rendőri lefoglalás (amelynek sem tényéről, sem indokáról nem kapott tájékoztatást az antológia egyetlen közreműködője sem) segítő szándékunkat keresztezte.

Társadalmunk elesettjeinek támogatásában nem csupán adakozó állampolgárként, hanem írói, művészi munkánkkal kívántunk részt venni. Úgy véljük, jó hagyományt követtünk, ha szerény keretek között is: a magyar kultúra szociálisan elkötelezett alkotóinak hagyományát. Felkérő levelükben a kötet gondozói megírták, hogy a kiadványnak nem lesz szerkesztője, átadott művének mind a tartalmáért, mind a minőségéért mindenki maga felel. Ezt a felelősséget a saját munkánkért továbbra is vállaljuk.

Sajnálatosnak tartanánk, ha a rendőrség az antológia megjelenését meghiúsítaná. Arra kérjük Önt, a kulturális kormányzat vezetőjét, járjon közbe az illetékeseknél, vegyék fontolóra a Budapes-

ti Rendőr-főkapitányság beavatkozásának politikai és társadalmi hatását, és ezt mérlegelve intézkedjenek, hogy a rendőri szervek szolgáltassák vissza a lefoglalt példányokat, a kiadvány további terjesztését ne akadályozzák.

1983. január

(Levelünk másolatát elküldtük Aczél Györgynek, a Politikai Bizottság tagjának, Kornidesz Mihálynak, az MSZMP KB Kulturális osztálya vezetőjének, és Horváth István Belügyminiszternek.)

A szemelvények eredeti beszkennelt példányai a *Huszadik Század Emlékezete* online digitális archívumban érhetőek el: Lengyel Gabriella-gyűjtemény – SZETA-iratok, http://hsze.hu/da/szeta-iratok.

Az MSZMP KB APO tájékoztatója a PB-nak a *Feketében* című antológiáról és a Szegényeket Támogató Alapról (1982. június 11–18.)

[...][1] A SZETA több mint egy éve – hangzatosan karitatív célokat megfogalmazó, de valójában ellenzéki szándékú és szerepű – irodalmi antológia összeállítását szervezi. Számos tekintélyes író – a velük folytatott beszélgetéseink alapján – visszautasította az akcióban való részvételét. A közelmúltban a Kőszeg Ferenc és Lengyel Gabriella által szerkesztett anyagot a Városépítési Tervező Intézet vezetői – a sokszorosító üzemükben tartott belső revíziót követően – még a sokszorosítás előtt átadták a Belügyminisztérium szerveinek. A szervezők 300 példányban szerették volna kiadni az antológiát 800, illetve a szerzők által dedikálva 3000 forint körüli áron.

Az irodalmi és képzőművészeti antológia 38 költő és prózaíró műveit tartalmazza. Közülük a tekintélyesebb alkotók: Csalog Zsolt, Hernádi Gyula, Karinthy Ferenc, Képes Géza, Mészöly Miklós, Páskándi Géza, illetve Bálint Endre, Deim Pál, Pauer Gyula, Somogyi Győző, Szabados Árpád és Vilt Tibor. Az antológia tartalmi-művészi átlagszínvonala alacsony, az említett alkotók általában jelentős műveiket nem bocsátották a szerkesztők rendelkezésére. Az írások egy része korábban már megjelent, más részük valószínűleg minőségi vagy politikai okokból nem került kiadásra. A szerzők közül többen feltételezhetően nem voltak tisztában azzal, milyen politikai érdekeket szolgáló vállalkozás számára adták oda művüket.

A közvetlenül politikai tartalmú, ellenzéki hangoltságú – vagy ilyen nézetekkel érintkező – alkotások kisebbségben vannak az antológiában. (Czakó Gábor irodalompolitikai pamfletje, Dalos György, Eörsi István írása, Kerényi Grácia 1956 őszén kelt verse, Konrád György regényrészlete, Mózes Lajos 1981 januárjában készült lengyelországi útirajza, Tóth Erzsébet 1980. októberi felszólalása a fiatal írók szentendrei tanácskozásán, Ungváry Rudolf otrombán antikommunista önéletrajzi emlékezése, Utassy Józsefnek ebben a közegben direkt politikai jelentést nyerő „nemzedéki" verse.) Az írások többsége az értelmiségi rossz közérzetet, a szenvedések feletti szánalmat, az „elesettek", a kiszolgáltatottak, az öregek iránti rokonszenvet, a mai „kisember" tragédiáinak túldimenzionálását, a nemzeti lét és tudat zavarait tükrözi, illetve groteszk, ironikus, pamfletszerű hangvételben szól a mai társadalmi jelenségekről. A gyűjtemény címadó verse Apáti Miklósnak (az egyetlen párttag az antológia szerzői között) *Feketében* című költeménye. Ez hat évvel ezelőtt kötetben már megjelent, s most eredeti összefüggéséből kiszakítva, eltorzított jelentéssel válhatott a SZETA-antológia „komor" szimbólumává. Karinthy Ferenc rövid tárcája a romániai viszonyokról szól csípős iróniával.

A Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály kezdeményezésére a Művelődési Minisztérium tisztségviselői beszélgetéseket terveznek, amelyeken tájékozódnak a szerzők antológiabeli szereplésének szándékáról, ismertetik a SZETA tényleges célját. Ezáltal feltehetőleg el lehet érni, hogy az antológia szerzőinek egy részét leválasszuk a SZETA ellenzéki törekvéseiről.

Pálos Tamás[2]

Csizmadia Ervin (szerk.): *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. I–III. köt. Budapest, 1995, T-Twins Kiadó. II. köt. *Dokumentumok*. 165–166. Felhasználtuk a kötet lábjegyzeteit.

Jegyzetek

1. Az eredeti dokumentum: MOL 288. f. 11/4406. ő. e. – Géppel írott tisztázat.
2. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának helyettes vezetője volt.

Nagy András és Solt Ottilia csomagokat készít a SZETA számára

Beszélő-beszélgetés a Szeta kezdeményezőivel (részlet)

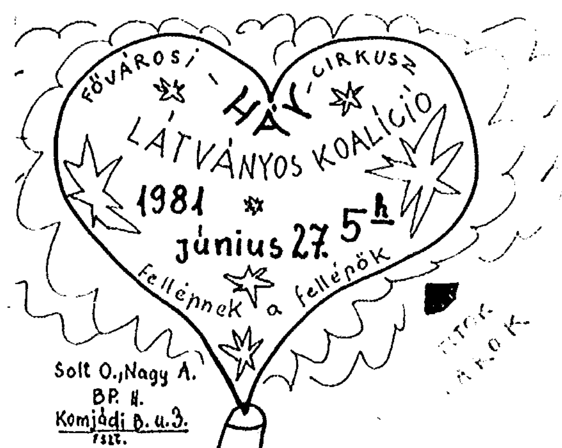
Jelen vannak: Havas Gábor, Lengyel Gabriella, Nagy András, Solt Ottilia (Szeta) – Kis János, Kőszeg Ferenc (*Beszélő*).

1984. november 15-ét írunk. Öt éve már, hogy létrejött a Szegényeket Támogató Alap. Hogyan került sor a Szeta megalapítására?

Solt: Némi túlzással azt mondhatnám, hogy a Szetát a szegények alapították. Vagyis két nagyszájú, a gyerekei mindennapi kenyeréért és fűtött szobájáért hadakozó budapesti szegény asszony. A Szeta magvát alkotó szociológusok, mi, akik itt ülünk, és még néhányan, többek között szegény Matolay Magdi,[1] a Kemény István-féle nagy vizsgálatokban – a szegényvizsgálatban, cigányvizsgálatban, munkásvizsgálatban – iskolázódtunk a '70-es évek elején, és Kemény példáját követve az első perctől belefolytunk a munka közben megismert családok életébe. Szerény lehetőségeinkhez mérten segítettünk intézni ügyeiket, és baráti körünkből gyűjtögettünk ruhát a gyerekeiknek. Néhány ilyen kapcsolat tartósan fennmaradt. [...]

Ottilia, azt mondtad, éppen 1979 októbere volt. Miért fontos az időpont?

Solt: Ekkor zajlott le az első tömeges aláírásgyűjtési akció a perbe fogott Chartások védelmében.[2] Mindannyiunkat meglegyintett az értelmiséget átjáró lelkesedés. Még az aláírásgyűjtés lendületében összehívtunk egy többé-kevésbé ötletszerű kis gyülekezetet. Miután majdnem tíz év alatt semmi eredményt nem sikerült elérni az állami szerveknek benyújtott javaslatainkkal, próbáljuk a társadalmat, a közvéleményt mozgósítani a szegények érdekében! Ezek persze borzasztó nagy szavak, inkább a „szegénység", a „társadalom", a „közvélemény" mikroszkopikus méretű darabkáira gondolhattunk. Úgy gondoltuk, a legelnyomottabb, legkizsákmányoltabb rétegek melletti egyéni elkötelezettségünk mögé most felsorakoztathatjuk mások segítőkészségét és talán elkötelezettségét is. Jelentősen megnövelhetjük azt az érdekvédelmi tevékenységet, amit eddig is folytattunk, bár továbbra is csak néhány családon tudunk segíteni. Pénzt fogunk gyűjteni, mert a szegényeknek mindenekelőtt pénz kell. [...] Politikailag is igen óvatosan kezdtük. Fontosnak tartottuk, hogy ne lehessen azonnal megfojtani bennünket mint „illegális szervezetet". [...]

MEGHÍVÓ SZETA JÓTÉKONYSÁGI ESTJÉRE, 1981

Kezdetben valamilyen alapítványi formát tartottunk a legígéretesebbnek, és sokáig rágódtunk a megvalósításán. Ez az ötlet még terítéken volt, amikor egy újabb, számunkra addig ismeretlen csoport jelent meg körünkben: Nagy Bálint és néhány barátja. Ők sürgették a legjobban, hogy vessünk véget a kísérleti szakasznak, nyíltan deklaráljuk a létezésünket, így, ahogy vagyunk, a közvéleménynek, mert ez növelni fogja a hatékonyságunkat. Ezek után megszületett a Felhívás a magyarországi szegények támogatására című röpirat; ebben neveztük magunkat először Szegényeket Támogató Alapnak. A felhívást 1980. márciusi dátummal bocsátottuk ki. [...]

Ami a nevet illeti: a „szegényeknek" benne kellett lenni, mert fontos volt, hogy felrúgjuk a tabut, és nevükön nevezzük a dolgokat. [...]

Mit jelent ez a bizonyos „tabu"?
Havas: Abban az időben ezt a szót, hogy „szegény", Magyarországon hivatalosan nem lehetett használni. Emlékezetes, hogy Keménynek valamikor 1970 táján volt egy előadása az Akadémián, amikor használta ezt a szót, és ez a tabuszegés volt az elindítója annak a folyamatnak, amelynek végén Keményt kisöprűzték a magyar szociológiából. A témával foglalkozó hivatalos jelentéseket néhány példányban, szigorúan titkosítva „forgalmazták" a hivatali és pártapparátus felső régióiban. [...]

Mire hivatkoztak azok, akik kifogásokat emeltek a Szeta ellen?
Havas: Elsősorban a közkézen forgó szegényellenes ideológiákkal jöttek: ez a rendszer gazdasági prosperitást hozott (még 1979–80-ban vagyunk!), aki megteszi a magáét, az boldogul. Tehát ha valaki szegény, az maga tehet a helyzetéről. Külön sokat hallottam a cigányokról; a legtöbb szegény cigány, és ők aztán nagyon is vétkesek a lehetetlen helyzetükben. Ezeket olyanok is mondták, akik egyébként adakoztak. Azok, akik nem adtak, a legkacifántosabb dolgokkal álltak elő. Voltak illusztris értelmiségiek, akik azt mondták: Magyarországon ez az egész probléma nem lényeges; ha már alakul autonóm szervezet, akkor elsősorban a határon túl élő magyarok problémáival foglalkozzon. Más azt fejtegette, hogy talán létezik anyagi nélkülözés is Magyarországon, de az igazi probléma a kulturális szegénység. Széles rétegek hirtelen meggazdagodtak, és ehhez a gazdagsághoz nincs megfelelő kultúrájuk. Életmódjuk torz és primitív, hiányoznak belőle a valódi értékek – ezt a problémát kellene megcélozni. [...]

Solt: Reformértelmiségiektől azért kaptuk meg a magunkét, mert olyan illúziót keltünk, hogy a szegénység magánkezdeményezésből, önkéntes jótékonykodással megoldható, holott csakis állami eszközökkel lehet segíteni rajta. Tehát nem jótékonykodni kell, hanem reformjavaslatokat kidolgozni. Radikális ellenzőink pedig azt mondták, hogy ők ugyan egy büdös vasat sem adnak egy ilyen lagymatag társaságnak, mint a Szeta. [...]

Legnagyobb szabású kulturális vállalkozásunk s talán egyben a Szeta történetének legdiadalmasabb időszaka az egyhetes kiállítással egybekötött képzőművészeti aukció és iparművészeti vásár volt. Egyben ez volt az egyetlen nyilvános teremben tartott rendezvényünk. Az aukció is Nagy Bálint ötlete volt, és ő dolgozott a legtöbbet a tető alá hozásán.

Nagy: [...] A Kocsis-koncert példájából viszont látható volt, hogy a kultúrházakat bizony elzárják előlünk. Attól is féltünk, hogy a pénzes közönséget megriasztják a magánaukciózás enyhén szólva rendezetlen jogi körülményei. Nem jönnek el, és nem vesznek. Mi meg leégünk a művészek előtt: csak gyűjtöttünk, de eladni nem tudtunk. Másfelől viszont aránylag jó pozícióban tudhattuk magunkat. Mert nemcsak sok művész állt mögöttünk, de köztük nagy hírű, az állam számára presztízst hozó mesterek is. Feltételezhető volt, hogy erről a hatalom emberei is tudnak valamit, és nem szívesen engednék rá a belügyet az eseményre. Ilyen alapon bejelentkeztünk a pártközpontba. És azt kell mondanom, hogy aránylag könnyen megegyeztünk. Mi, ugye, azt mondtuk, hogy nincs olyan erő, ami az aukciótól eltántorítana bennünket. [...] Ők azt mondták [...] elképzelhető a dolog, ha maguk a művészek lennének a rendezők. [...] Tehát megállapodtunk, hogy sem nem állam, sem nem Szeta, hanem egy harmadik. [...]

Mi jött az aukció után?
Solt: A nagyobb események sorában időrendileg a lengyel gyerekek nyaraltatása következett. Ennek majdnem egyéves előtörténete volt. A '80 augusztusi gdański sztrájk váratlan kihívás volt nekünk: becsukhatja-e a szemét és a fülét a Szeta a lengyel események előtt? Többen magától értetődőnek éreztük, hogy valami módon ki kell fejezni a szolidaritásunkat, már csak azért is, mert a lengyel sztrájkolók követeléseinek jó része a lengyelországi szegénységgel függött össze, meg azért is, mert a magyar közvéleményt nagyon felkavarták a lengyel események. Ismét viharos viták következtek: van-e köze a magyarországi Szetának Lengyelországhoz? Megint kompromisszumos döntés született: legyen akció, de a Szeta profiljának megfelelően szociális jellegű, és külön gyűjtésből oldjuk meg, ne vegyük el a pénzt a magyar szegényektől. Először ki akartuk küldeni a pénzt vagy a pénzért vásárolható létszükségleti cikkeket. Csakhogy a magyar kiviteli szabályok alapján hasznos holmit gyakorlatilag nem lehetett volna küldeni. Aztán bontakozott ki – ha jól emlékszem, Krassó György javaslatára – a másik verzió: hívjuk ide a lengyeleket. Üdültessünk rászoruló lengyel munkásgyerekeket. Megszervezni azonban igen nehéz volt a dolgot. Végül '81 tavaszán Demszky azzal jött vissza Lengyelországból, hogy megvalósítható a terv. Sikerült kapcsolatba lépnie a Szolidaritás szociális irodájával, és vállalták, hogy lengyel részről megszervezik a gyerekcsoportot. Mi pedig vállaltuk az összes költségeket, megszerveztük a gyerekek korántsem egyszerű, az útlevél-előírásoknak megfelelő egyéni meghívását, berendeztük a nyaralótábort, gondoskodtunk az ellátásukról és változatos programjukról.

Végül hány gyereket sikerült idehozni?
Solt: Huszonnégy gyereket. Nem egészen egy hónapig huszonnégy gyerek nyaralt Magyarországon, lengyel felnőtt kísérőkkel. A gyerekeket a Szolidaritás mazowszei tagozatának szociális ügyekkel foglalkozó aktivistái gyűjtötték össze, nagyon nehéz helyzetben lévő, rászoruló családokból. Zömmel Varsó környékiek voltak, falusiak, tanyasiak.

A hatóság hogyan viselkedett?
Lengyel: A hatóság megpróbálta a kedvünket szegni, de kerülte a botrányt. A házban, amelyet a Balaton-felvidéken kölcsönkaptunk, egy hét után megjelentek a helyi hatóság legkülönbözőbb képviselői: előbb a tanácstól, aztán a Kőjáltól, a legvégén a rendőrségtől. Próbáltak egy kicsit kötözködni, burkolt fenyegetéseket vetettek oda, de alapjában nem zavarták meg a tábort. Azért sor került komolyabb incidensre is. A tábor szervezésében és működtetésében nagyon intenzíven közreműködő, Budapesten tanuló lengyel diákot, Wojciech Maziarskit[3] a lakásáról elvitték, és azonnali hatállyal kiutasították az országból. Azóta sem engedik be. Az indoklás annyi volt, hogy „ne itt szervezd a Szolidaritást, hanem otthon!".

Solt: Demszkynek pedig az állásába került az akció. Miután Varsóból hazajött, tartott egy tájékoztatót a lengyel helyzetről – kalapozós Szeta-rendezvény gyanánt, a nyaraltatás javára –, és erre hivatkozva felszólították, hogy lépjen ki a szerkesztőségből, ahol dolgozott.[4] [...]

Eredeti megjelenés: *Beszélő*, 12. szám (1985. január). Újraközlés: *Beszélő. Összkiadás*. Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. II. köt. 102–111. Online: http://beszelo.c3.hu/cikkek/beszelo-beszelgetes-a-szeta-kezdemenyezoivel.

Jegyzetek

1. Matolay Magda (1945–1982), szociológus, a Szeta egyik alapítója öngyilkos lett.
2. Ti. az 1977-es aláírási akciók még nem voltak tömegesek.
3. Wojciech Maziarski (1960) lengyel újságíró, dolgozott a Szolidaritás információs irodáján, a BBC lengyel szekciójában és különböző lapok, többek között a *Newsweek Polska* szerkesztőjeként.
4. A *Világosság* szerkesztőségéről van szó.

* * *

Csoóri Sándor levele Pozsgay Imrének a tervezett *Hitel*ről (1980) (részletek)

Kedves Imre,[1]
rég húzódoztam ennyire egy levél megírásától, mint ettől a mostanitól. Mondjam el röviden: miért lenne szükségünk egy kéthetenként megjelenő irodalmi lapra? Majdnem olyan terhes ez, mintha azt kellene elmagyaráznunk: mért élünk, mért beszélünk magyarul, s mért akarunk részesedni egy olyan örökségből, amely minket is illet.

De ha nehéz is, megkísérlem.

Kezdem az alapbajjal.

A magyar szellemi élet egyre szétszórtabb lesz, egyre lehangolóbb. Létezik persze, mint ahogy egy kapkodó, hatástalan ember is létezhet a maga kiábrándító pompájában és gesztusaiban.

Egy új heti – kétheti – lap tehát nem azért kell, mert nincs elég folyóirat és újság, hanem azért, mert ami van, az vértelen s hitegető inkább, mint a szükséges hit megteremtője és életben tartója.

Sőt, mintha túl sok lapunk is volna, főként folyóiratunk! [...]

Az *Új Tükör*ről mint heti újságról azt hiszem fölösleges bármit is mondanom. Az *Új Tükör* olyan, mintha a tévé zabigyereke volna. Ugyanúgy színes, felületes, tetszetős és feledhető, jóindulatú, még néhány fontos ügyben buzgó is, de senkit nem tud teherbe ejteni a gondolataival. [...]

Az *Élet és Irodalom* egészen más képlet politikailag és lélektanilag is. A lapnak egyszerre kellene hivatalosnak lennie, és irodalmi lapnak is. Megkötöttnek és autonómnak. Ágyasnak és szűznek. [...]

A legfontosabb nemzeti kérdések csontszilánkja akad meg újra a torokban. Krákog az ember, s köpni se, nyelni se tud hosszú ideig. Hogyan lehet joga egyetlen lapnak a magyar nép pénzén, a magyarság érdekében elhallgattatni azokat a gondokat, amelyektől vásik, hitében és tartásában romlik, bizonytalan, bezárkózó vagy közönyös lesz. [...]

Elvállalhatja-e ez a korszak az elkövetkező korszakok magyarsága előtt, hogy leengedett vállakkal, le-lebágyadó szemhéjjal nézte érzelmi és erkölcsi kiüresedésének folyamatát? [...]

Vajon hogyan számol el ez a politikai és kulturális kormányzat azzal a szégyenletes ténnyel, hogy a mindenkori nemzet és a jelen idők egyik legnagyobb hatású írója több mint egy évtizede nem dolgozik az egyetlen irodalmi hetilapunkban? [...] igazság szerint Illyéssel kellett volna tartanunk ebben az önérzet-offenzívában, de ő beszélt le bennünket bölcsen a „durcásságról", mondván, hogy az öncsonkítással nem sokra jutunk. [...]

De hadd térjek vissza a hetilapra. Azt hiszem, nem kell különösebben magyarázkodnunk, miért érezzük jogosnak a lapkérelmet. A népi kultúra ügyét – félreértések és mocskolódások közepette – mi kezdtük újra fölkarolni Illyéstől, Nagy Lászlón, Fodor Andráson, Kiss Ferencen, Tornai Józsefen át. A magyarság kultúrája az elmúlt tizenöt év alatt érzelmileg és a közösségek szempontjából is sokat gyarapodott (Röpülj páva-mozgalom, táncházmozgalom). Mi történt mégis? Az, hogy akik lehujjogtak, lenacionalistáztak bennünket, ma is lapszerkesztők, s mi hívatlan vendégek maradtunk. Soroljam tovább a nemzeti, a nemzetiségi ügyeket: a népszaporulattól a népességcsökkenésig mindet? A tilalmas témák magzatburkát ugyancsak az előbb említett csoport szakította át (Fekete Gyula, Illyés stb.), s kezdte szinte kézitusával kiverekedni a róluk való gondolkodás jogát. S mi történt itt is? Ugyanaz. A „mi csapatunkra" lövöldözők lettek észrevétlenül a témák „szakértői". (Mészöly[2] például nem hívják meg a nyelvi konferenciára, de a konferenciát üdvözlő cikket E. Fehér[3] írja!)

Mi ez, ha nem a gátlástalan cinizmus szétszivárgása abban a társadalomban, amely anyagilag méltóan él, de erkölcsileg és tudatilag a legkülönfélébb tévhitek, látszatok és ködösítések áldozata.

Tudod, nemrég jártam Lengyelországban. A boltok előtt álló hosszú sorokat látva, lehajtott fejjel bár, de jó volt arra gondolnom: minden elismerést megérdemel a mi gazdasági és szociális politikánk, ellenben ha a magyarság közérzetére, politikai kultúrájára, jövőtudatára gondol az ember, magát a kormányon lévő férfiakat is el kell marasztalnunk. Tudniillik, a látványos katasztrófák és a lelkületben lejátszódó zajtalan katasztrófák között nincs lényegi különbség.

Azok az értelmiségiek – írók, közgondolkodók, művészek, történészek –, akik magányosan és különféle lapokban szétszórtan igyekeztek elibe állni a magyarság dinamikus eljellegtelenedésének és a tízmillió „egyéni politikát" folytató rövidlátásának, ideje, hogy egy kéthetenként megjelenő lap köré tömörülve folytathassák a munkát.

Milyen lenne ez a lap? Olyan, amelyikbe Illyés Gyula írna hetente a tőle megszokott felelősséggel. Olyan, amelyik folytatta volna a Hanák megkezdte vitát, ugyancsak felelős írók szenvedélyével és fegyelmével. Olyan, amelyik örülne a másik hetilap létezésének és másféle felfogásának.

Az utolsó harminc év megtanított bennünket fogalmazni, de leszoktatott a folyamatos írásról. Ezt a görcsöt is föl kéne oldania egy ilyen lapnak. Hiszen ha nem folyamatos a gondolkodás, az ember nem ismerheti föl soha a legjobb alternatívákat. [...]

Aki ismeri a magyar értelmiség társadalmát, jól tudja, mennyi kitűnő elme lézeng dologtalanul, kiábrándultan. A jelszavuk: nem a forradalom, hanem a reform. A gazdasági élet után a szellemi életben is. [...]

Te nyilván cérnára fűzött érveket vártál tőlem, én eléd öntöttem mindent, ami egy szuszra eszembe jutott. Ha ezek után még kíváncsi vagy a higgadt részletekre, szívesen elsorolom azokat is. Elöljáróban csak annyit, hogy Illyés teljes meggyőződésével támogatja a lap tervét. Eddig mindig arról beszélt, hogy egy új lapra nincs pénze az országnak. Ma már tudja, hogy ennél sokkal több kidobni való pénze van: fölösleges lapok tucatja jelenik meg hétről hétre, hónapról hónapra Magyarországon.

Reménykedve írom ezt a hosszúra sikerült levelet: az eddigi kijátszásokat most talán nem sikerül megismételni.

Baráti üdvözlettel:

Csoóri Sándor

Horgas Béla – Levendel Júlia (szerk): *Leveles könyv. Egy korszak töredékei 1956–1988*. Budapest, 1989, Téka. 311–315.

Jegyzetek

1. A levél írásakor Pozsgay Imre művelődési miniszter volt. A *Hitel* című kéthetente megjelenő lap első száma végül csak 1988 novemberében jelent meg. A lap címe a visszaemlékezések szerint eredetileg Illyés javaslata volt még 1982-ben, utalva Széchenyi István *Hitel* című művére.
2. A levélíró itt Mészöly Miklós íróra utal.
3. E. Fehér Pál (1936–2013) újságíró, publicista, a Kádár-korszak egyik kiemelt újságírója volt: dolgozott a *Népszabadság*nál és az *Élet és Irodalom*nál. Számos alkalommal bízták meg azzal, hogy bizonyos témákkal, szellemi körökkel, irányzatokkal kapcsolatban kifejtse a hivatalos álláspontot.

SZEMELVÉNYEK A *BIBÓ-EMLÉKKÖNYV*BŐL

DONÁTH FERENC

Bibó István és a magyar demokrácia alapkérdése (részletek)

Az 1945. év kivételes történelmi helyzettel köszöntött rá a társadalmi haladás magyar híveire.[1] Szemük láttára, úgyszólván máról holnapra összeomlottak azok a nagy hatalmú belső erők, amelyek megakadályozták egy feudális szellemű hierarchikus világ felváltását demokratikus társadalmi

berendezéssel. A háborúnak, igaz, nagy árát adtuk javakban, életben. S még nem látjuk végét az áldozatoknak, mivel történelmünk alakulásának inkább csak tárgya, mint cselekvő alakítói vagyunk. Nem rendelkezünk szabadon magunkkal, s ez a körülmény egész társadalmi fejlődésünkre meghatározóan hat.

1945 tavaszán azonban, úgy véljük, ölünkbe hullott a szabadság. Eltakarodtak a közéletből, sokan az országból is, akik az örökkévalónak hirdetett úri világ fő haszonélvezői, képviselői, kiszolgálói voltak. A változás különösen vidéken volt szembeszökő. A Hivatal nem működött. Az elcsendesedett elöljáróságok, a megüresedett csendőrőrsök, a leeresztett redőnyű úri lakok szónál hangosabban hirdették, hogy a régi visszahozhatatlanul elmúlt. Milliók reménykedtek egy nekik való világ eljövetelében, s hitüket megerősítette a nagybirtok tavaszi gyors és gyökeres felosztása a falusi szegények között. [...]

A demokratikus átalakulás kérdése azonban az volt: *sikerül-e, és milyen mértékben a dolgozók számára szilárd, intézményesített pozíciókat biztosítani a közügyek intézésében?* Elindulhat-e olyan fejlődési folyamat, amely nem csupán a kisebbség diktatúráját leplező álparlamentarizmust zárja ki korrupt képviselőivel együtt, de *túlmutat* a „tiszta demokrácia" játékszabályait megtartó parlamentarizmuson is, mert az csak népképviselet, és nem népuralom?

Igazi demokratikus fordulatot Magyarországon a közügyek intézésének olyan szabályozása hozott volna, amely tekintettel a kedvezőtlen gazdasági és politikai viszonyokra, *fokozatosan* lehetőséget nyújtott volna, hogy a *dolgozók* közvetlenül részt vegyenek kis és nagyobb közösségeik – a legnagyobb közösség, a nemzet – fontos ügyeinek intézésében. [...]

Az 1945-ös népmozgalom nem kivételes jelenség legújabb kori történelmünkben.

a) A magyar dolgozók az elmúlt fél évszázadban *háromszor* juttatták kifejezésre, hogy részüket akarják a közhatalom gyakorlásából. A monarchia összeomlása, Horthyék ellenforradalmi rendszerének bukása, Rákosiék diktatúrájának teljes csődje, tehát a társadalmat megrázó és meggondolkodtató nagy válságok során tömegmegmozdulásokban, tömeges cselekvésekben meghökkentő természetességgel hatalmi funkciókat ragadtak magukhoz és gyakoroltak. *Kísérletet tettek, hogy a dolgozó társadalom és az állam* (az állammá szervezett vagy éppen szerveződő társadalmi erők) *közötti kapcsolatot új alapokra helyezzék.*

Viszonylag nem nagy időközönként *ismétlődő jelenséggel* állunk szemben; *történelmi folyamat részesei vagyunk.* [...]

A folyamat előrehaladását – nagy vonalakban – az jellemzi, hogy a népesség növekvő és társadalmilag egyre összetettebb tömege vesz részt a közhatalom gyakorlását igénylő népmozgalomban. 1918–19-ben a városi munkásság és a polgárság főként értelmiségi elemei mellett a falvak proletárjai aktivizálódtak. 1944–45-ben a hatalmi feladatokat ellátó különböző népi szervek osztálybázisa kiszélesedett: a proletárok mellett a birtokos rétegek, különösen a dolgozó kisparasztok képviselői tevékenykedtek. A kistulajdonosok részvétele a közhatalom gyakorlásának megreformálásában a folyamat előrehaladását jelezte.

1956: a közhatalom gyakorlásának gyökeres megváltoztatását követő s úgyszólván az egész lakosságot magával ragadó tömegmozgalom; népfelkelés, amelyet az ország központjában s néhány városban fegyveres felkelés kísért. [...]

A népet egybefűző változtatni akarás mögött a társadalom osztályainak nagyon is eltérő törekvései húzódnak meg. 1956 mindenekelőtt abban különbözik 1945-től, különösen pedig 1918–19-től, hogy a közhatalom gyakorlásának megváltoztatását nemcsak a dolgozó osztályok követelték, amelyek ettől várták demokratikus, szociális, morális felfogásuk, főként pedig egzisztenciális érdekeik érvényesítését, hanem azok a társadalmi rétegek is, amelyek 1945-ben veszítették el a közéletben kivételesen nagy szerepüket, s 1956-ban régi hatalmi állásuk, befolyásuk és vagyonuk visszaszerzésére törekedtek.

Az 1956-os népfelkelés sajátos jellegét az adja meg, hogy demokratikus és antidemokratikus irányzatok azonos politikai célokért együttesen lépnek fel. [...]

1956-ban a népmozgalom a közhatalom gyakorlásának generális kérdését veti fel: *Mi legyen a viszony az állam és a dolgozó társadalom között?* – ahogyan a Nagy-budapesti Központi Munkástanácsnak és a munkástanácsok más területi szervezeteinek működésében, még inkább az Országos Munkástanács szervezésében, a kormánnyal folytatott tárgyalásokon gyakorlatilag jelentkezik. [...]

1956. november 4. után azonban a munkástanácsok az ország és a társadalom alapvető jelentőségű kérdéseinek eldöntésében való részvételükre, az államhatalmi szervek ellenőrzésére jelentették be igényüket. A közhatalom gyakorlásának teljes revízióját követelték.

1956-ban alapvető, új jelenség az is, hogy a dolgozó néposztályok tömeges cselekedetükkel nemcsak azt juttatták kifejezésre, hogy a közhatalmat közvetlenül kívánják gyakorolni, hanem az új, népi hatalmi szervek létesítésével egyidejűleg *hozzáfognak a minden rendszer alapját képező termelési-tulajdoni viszonyok megváltoztatásához.* [...]

Mert mi mást tettek – miután megválasztották munkástanácsaikat, felhatalmazván azokat, hogy átvegyék a vállalatok vezetését, döntsenek és intézkedjenek a tulajdonos hatáskörébe tartozó kérdésekről –, mint hozzáfogtak, hogy *ténylegesen közösségi tulajdonná változtassák az addig állami tulajdonú vállalatokat?* [...]

Akár vágyaikat és politikai ösztönüket követték, akár tudatosan, fontos összefüggések ismeretében jártak el, tagadhatatlan tény marad, és a magyar munkások *történelmi jelentőségű* tette, hogy már november 4. előtt, az ideiglenes munkástanácsok választásakor, amikor a szocialistaellenes hangulat hullámai magasra csaptak, egyöntetűen állást foglaltak a tőkés viszonyok visszaállítása ellen, és a valóban szocialista, közösségi tulajdon kialakítása mellett. A hivatalos történetírás egyetlen gyárra, egyetlen munkástanácsi határozatra nem hivatkozhatott, amelyben a kapitalista restaurációt támogatták volna. [...]

A magyar társadalom 1956-ban legnépesebb társadalmi rétege, a kistulajdonosok milliói ugyancsak tömeges cselekedeteikkel fejezték ki, a közhatalmat közvetlenül kívánják gyakorolni a *személyi-családi munkán alapuló egyéni tulajdonuk* szabadságának helyreállítása és biztosítása végett. Olyan társadalmi-gazdasági rendszert kívántak, amely elismeri és biztosítja a nem idegen munkaerővel, hanem saját munkával termelő tevékenységbe vont eszközök (föld, felszerelés, kisipari eszközök) szabad tulajdonát. Ezt mondhatjuk: *a személyes munka és az egyéni tulajdon egységének helyreállítására törekedtek.* [...]

Bibó-emlékkönyv. I–II. köt. Budapest–Bern, 1991, Századvég – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. I. köt. 313–333.

Jegyzet

1. A *Bibó-emlékkönyv* megjelentetésének ötlete 1978 őszén Bence György, Kenedi János és Kis János nevéhez fűződött. A könyvet eredetileg Bibó István születésének 70. évfordulójára tervezték, ám Bibó váratlan, korai halála (1979. május 10.) miatt már csak posztumusz jelenthetett meg. A kötet összeállítására tízfős szerkesztőbizottság vállalkozott (valamennyien írtak is a kötetbe): Bence György, Csoóri Sándor (helyette később Tornai József), Donáth Ferenc, Göncz Árpád, Halda Alíz, Kenedi János, Kis János, Réz Pál, Szűcs Jenő, Tordai Zádor. A kötetbe 75 szerző adott friss kéziratot, amelyhez csatolták Horváth Barna jogászprofesszornak, Bibó egykori mesterének egyik régebbi tanulmányát. A szerkesztőbizottság elnöke, Donáth Ferenc a könyv kéziratát felkínálta a Gondolat Kiadónak, ám azzal a föltétellel, hogy azon egy szót sem lehet változtatni. Magától értetődően jött az elutasítás. A *Bibó-emlékkönyv* írógéppel sokszorosított példányai 1981 tavaszára készültek el, annyi példányban, ahány szerző és közreműködő volt. A szerzők mindegyike kapott egy-egy gépelt példányt, amelyet azután belátása szerint adhatott tovább sokszorosításra, miután a kézirata leadásával egy időben leszurkolta a gépelés költségének rá eső részét is. A kötetről az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága számára Kornidesz Mihály és Knopp András készített jelentést. Ezt 1981. március 10-én tárgyalta meg a bizottság, és a következő határozatot hozta: „A Művelődési Minisztérium tegye meg a szükséges intézkedéseket, hogy a Bibó-emlékkönyv ellenzéki mondanivalójú szerzői, illetve a kötet koncepcióját kialakítók ne dolgozzanak olyan munkakörben, ahol nézeteik érvényesülhetnek." A művelődési miniszter ekkor Pozsgay Imre volt. Bővebben lásd Murányi Gábor: A (Huszár-)Knopp–Kornidesz-jelentés. *Élet és Irodalom,* 2005. október 21. Az emlékkönyv teljes szövege két kötetben, Réz Pál előszavával 1991-ben jelent meg: *Bibó-emlékkönyv.* I–II. köt. Budapest–Bern, 1991, Századvég – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. A könyv születéséről Nóvé Béla (forgatókönyvíró-riporter) és Surányi Z. András (rendező) készített dokumentumfilmet: *Bibó István emlékkönyv,* 1979. Dunatáj Alapítvány, 2013. A film megtekinthető itt: https://www.youtube.com/watch?v=tB-_kVYocmo.

RADNÓTI SÁNDOR
A legitimáció keletkezése (részlet)

[...][1]
Bibó az *őszinteséghiányban* foglalja össze a magyar társadalmi érintkezés meghatározó tradícióját. Érdekek és szükségletek önámító vagy hazug artikulálásában, s az artikulációs csatornák ilyen módon való eltorlaszolásában. A társadalmi-politikai élet *moralizálása* és a történelmi leírás ezzel párhuzamos normativitása, amelyet ráadásul Bibó egész életében az orvosi szóhasználatból kölcsönzött kifejezésekkel nyomatékosított (hisztériáról és torzulásról, válságról és kórformákról, örökletes betegségről és bénultságról beszélt), bírálatot válthat ki. Ha Bibó politikai-elméleti alapjait a Machiavelli-hagyománnyal ellentétben nem a hatalomfelhasználás, hanem a társadalmi érintkezés elméletének mondottuk, most hozzátehetjük, hogy ez az elméleti háttér antikizáló, amennyiben visszatérést jelent az erényes közösségi élet, az aktív közösségi politizálás és a politikai berendezkedés összekapcsolásához. A morális érzület és a legális cselekedet közötti ellentétet azonban nem jámbor óhaj szünteti meg, hanem a politikai akaratképzés legitimációja *közvetít* moralitás és legalitás között. A legalitással ellentétben a legitimitás valamely politikai berendezkedés, uralmi rendszer szabályainak olyan követéseként határozható meg, amelyben a szabály elfogadása annak eredetéhez kapcsolódik: hagyományosan vagy történelmileg levezetett. A szabályokat elfogadó, megtartó, követő cselekedet a hagyományt igenlő vagy megtagadó (és ezzel új hagyományt képző) érzületben alapozódik meg. *Ha* ez az érzület ellene szegül akár a hagyományos, akár a hagyománytagadó alávetettségi viszonyoknak, akkor elvileg egyenlőek megegyezésre törő és az előfeltételekben megegyezésen nyugvó párbeszéde képez új hagyományt. E párbeszéd formáinak és gyakorlatának kidolgozódása a demokratikus legitimitás keletkezése. A rendszeres hazug beszéd, a célzatosan hamis politikai konstrukció, az alapszabályok megcsúfolása nem a politikai szférától *független* reguláló elveknek mond ellent, hanem magának a demokratikus legitimáció politikai fogalmának. [...]

A nemzeti hagyomány tudatosításának célja olyan csoportazonosság, konszenzus kialakítása, amely a hagyomány bírált tényezőinek reprodukálását elkerülhetővé teszi. A társadalmi-kulturális élet hagyományainak tisztázása és a társadalmi-politikai rendszer szabályozott artikulációs formáinak kiépítése és gyakorlása ebből a szempontból a tanulási és identifikálódási folyamat két oldala. A legitimáció keletkezése pedig nem más, mint a társadalmi csoportazonosság megtanulása. [...]

Bibó István gondolkodása maga is a politikai kultúra hagyományává vált. Aktualitása növekszik Kelet-Európában, mert e térség államainak válsága legitimációs válság. A demokratikus legitimáció két alapvető elve, a népszuverenitás és az önrendelkezési jog korlátozott. Az a dogmatikus álom szétfoszlott, hogy a tulajdonviszonyok megváltoztatása az egyenlőség irányába önmagában megszünteti az alá- és fölérendeltségi viszonyokat. Az ellenállás kialakuló módjai is jellegzetesen a demokratikus legitimációért vívott küzdelemre vallanak: *nem* hatalmi harcok ezek, nem az uralom megtagadását célozzák, hanem a politikai pluralizmus elemi formáinak *nyilvános* kiépítésén fáradoznak, szabályrendszereket kérnek számon, illetve szabályrendszerek betartását követelik, szabadságjogokat és azok szavatolását kívánják. A kelet-európai kisállamok mai nyomorúsága persze a politikai kultúra nyomorúságától a kézzelfogható materiális nyomorúságig terjed, s ki tagadná az életbe vágó különbséget a szabadságjogok depolitizálása és az azoktól való globális megfosztás, az elviselhető és az elviselhetetlen mindennapi élet között. De a demokratikus legitimáció hiányán jottányit sem változtat a jó király vagy a gonosz zsarnok közötti nem jelentéktelen különbség, Bibó gondolatának aktualitása a zsákutcás magyar történelem számára az, hogy csak a működő demokratikus szabályrendszerek garanciáival legitimált államnak lehet emancipált polgára (s nem alattvalója).

Bibó-emlékkönyv. I–II. köt. Budapest–Bern, 1991, Századvég – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. I. köt. 377–381.

Jegyzet

1. Radnóti Sándor (1946) filozófus, esztéta, kritikus. A hatvanas évek második felében az ELTE filozófia szakán Lukács György tanítványi körébe tartozott, az egyetem elvégzése után a Magvető és a Gondolat Kiadó szerkesztője volt. 1980-tól szellemi szabadfoglalkozású, a demokratikus ellenzék tagja, a *Beszélő* és a *Hírmondó* rendszeres szerzője. Részt vett a monori találkozón. A rendszerváltás idején, 1988–1990 között az SZDSZ alapítója és Országos Tanácsának tagja. 1989-től 2014-ig – alapításától a megszűnéséig – a *Holmi* című folyóirat szerkesztője, kritikai rovatának vezetője.

BENCE GYÖRGY – KIS JÁNOS
Határolt forradalom, megszorított többpártrendszer, feltételes szuverenitás (részletek)

[...]
A[z 1956-os] forradalom napjaitól a területi munkástanácsok feloszlatásáig megint azt lehetett gondolni egy kis ideig, hogy teret kaphat az olyan gondolkodás, mint a Bibóé. Nem tudjuk pontosan, mekkora hatást gyakorolt ezekben a hetekben; annyi bizonyos, hogy a Nagy-budapesti Központi Munkástanács egyik ülésén felolvasták november 4. után írott kibontakozási *Tervezetét*, s a tanács elképzelései nem álltak távol az ő javaslataitól.[1] Az új korszak meghatározó élménye azonban nem a forradalom utóvédharcai közben felcsillant kompromisszumos megoldás reménye lett, hanem a leszámolás utáni csüggedés. Ekkor válik uralkodóvá az a meggyőződés, hogy Magyarország hovatartozása már Jaltában eldőlt, a Szovjetunió pedig semmi áron nem tűri el, hogy nálunk demokrácia legyen. Ebben a közhangulatban – a Kádár-kormány sikereinek hatására – általános fanyalgás és cinizmus kap lábra a politikával szemben. A demokrácia, úgymond, Nyugaton is csak szemfényvesztés; a tömegek nem vágynak a parlamenti cirkuszra, ha jólétben és biztonságban élnek, amit egypárturalom alatt is megkaphatnak.

Élete alkonyán Bibó Istvánnak is találkoznia kellett e fölényeskedő kiábrándultsággal. [...]

Az első nehézség, amelyre Bibó szerint a magyar demokráciának megoldást kell találnia, abból fakad, hogy 1945 csak „félforradalom" volt. Bibó ugyanis egészen különleges nézetet vall a forradalom szükségességéről. Nincs olyan helyzet, amelyben a forradalom elkerülhető ne volna, de minden nép történelmében okvetlenül szükség van egy forradalomra. Nem ismeri el, hogy léteznék olyan társadalmi vagy politikai feszültség, melyet csak forradalommal lehet föloldani. Másfelől azt tartja, hogy az igazi demokráciához csak forradalmon keresztül juthat el a politikai közösség. Minden népnek meg kell egyszer tapasztalnia valódi erejét. Ez a „lelki felszabadulás" csak harcban mehet végbe, a felkelés nagy, az egész utókor számára emlékezetes kollektív élményében. „Csupán az az egy forradalom az elkerülhetetlen és nélkülözhetetlen, amelynek során az emberi méltóság egyszer s mindenkorra való érvénnyel fellázad, és [...] a közösséget birtokába veszi."[2]

Magyarországon elmaradt ez a forradalom. Megfáradt, politikailag szétzilált, eszmei zűrzavarban élő országnak kell tartalommal megtöltenie a demokrácia kívülről kapott formáit. Ami nemcsak azért látszik szinte lehetetlen feladatnak, mert nincs elég tettvágy az állampolgárokban, hanem azért is, mert gyengék a demokratikus közmeggyőződés belső fékjei, alig bírják megakadályozni, hogy a pártok harca az egész politikai rendszer fölborulásához ne vezessen. [...]

Kezdjük megoldási javaslatait is ott, ahol a demokratikus fejlődés tehertételeiről készített látleletet. Radikális változásokra van szükség, amelyeket harcban vívnak ki, ha kell, keresztüllépve

BENCE GYÖRGY, KENEDI JÁNOS ÉS KIS JÁNOS A BIBÓ-EMLÉKKÖNYV SZERKESZTÉSEKOR, 1980

a jogszabályokon. De szükség van konszolidációra is, vagyis a törvényes rend megszilárdítására. A politikai kompromisszum megszokott eljárásai itt nem alkalmazhatók. A tömegek emberi és állampolgári felszabadulása nem mehet végbe egyezkedés útján: „Az úr és a szolga nem egyezhetnek meg arra nézve, hogy ők ezentúl teljes és egyenlő méltóságot fognak tulajdonítani maguknak és a másiknak."[3] Másfelől, a konszolidáció sem lehetséges, ha önkényes rendőri intézkedések, tisztogatások és utcai kilengések bárhol fellazíthatják a jogrendet. Ez az oka, hogy Bibó a kompromisszumnak egy igen szokatlan változatát terjeszti a koalíciós pártok elé. [...] Válasszák teljesen külön a két igény érvényesülési körét. Egy területet adjanak át a radikális változtatásoknak, egy másikat meg a konszolidációnak. Világosan határolják el a kettőt, és más-más eljárásmódot alkalmazzanak rájuk. Ezt a sajátos kompromisszumot nevezte Bibó *„határolt forradalom"*-nak.[4] [...]

Első lépésként le kell választani a kisgazdapártról a hozzá csapódott reakciót. Lehetővé kell tenni a kisgazdáktól jobbra álló csoportosulásoknak, hogy önállóan induljanak a választásokon. [...] A kommunisták lemondhatnának a merev blokkpolitikáról és a félelmet keltő megmozdulásokról. Ezután már csak azt kellene biztosítani, hogy a választási számtan lehetséges eredményei közül kizárják egy esetleges jobboldali többség kormányra jutását. [...]

Azért tartja megengedhetőnek, sőt elkerülhetetlennek a demokratikus játéktér szűkítését, mert a magyar demokrácia fiatal, „még háborúságban és életveszedelemben élő" demokrácia. Hiányzik belőle az a közmeggyőződés, amely érett demokráciákban lehetetlenné teszi, hogy „a többség uralma [...] a demokrácia ellenségeinek többségre jutását" jelentse.[5] Hogy ilyen körülmények között nincs más lehetőség a demokrácia intézményeinek megmentésére, csak átmeneti korlátozásuk, ezt a véleményét Bibó később sem adta föl. 1957 elején fogalmazott *Emlékirat*ában az egész újkori történelemre kiterjeszti. Nevet is itt ad a dolognak: „megszorított többpártrendszer".[6] [...]

A szovjet állam hosszú-hosszú ideig nem fog lemondani arról, hogy befolyásolja politikánkat. De ezt többféleképpen teheti. Teheti úgy, hogy rendszeresen beavatkozik az ország belső életébe, előre nem látható követeléseket állít, és kiszámíthatatlan rendszabályokat alkalmaz. És teheti úgy is, hogy hosszabb távra megfogalmazza, mit kíván az országtól, és csak ennek teljesítését kéri számon. Teheti úgy, hogy ránk kényszeríti a maga egypártrendszerét. És úgy is, hogy megtűri a demokratikus koalíciót. Részben tőlünk független események döntik majd el, hogy végül melyik utat választja, részben azonban tőlünk függ a dolog. Minél inkább számíthat a szovjet vezetés arra, hogy a magyar kormány pontosan eleget tesz az általános formában meghatározott követelményeknek, annál inkább számíthat a magyar kormány arra, hogy a szovjet vezetés lemond a közvetlen, mindennapos beavatkozásról, és nem kényszeríti a politikai rendszer megváltoztatására. Valószínűleg nem járunk messze Bibó szándékaitól, ha a *feltételes szuverenitás* formulájával jelöljük ezt a megoldást. [...]

Bibó arra számított, hogy az antifasiszta hatalmak összefogása döntő fordulatot hoz a Szovjetunió külpolitikájában és a nemzetközi kommunista mozgalom harcmodorában: a minden egyezkedést kizáró, végsőkig vitt küzdelmet fokozatosan megszelídíti az alkotmányos formák és a nemzetközi jogi keretek elfogadása.[7]

Két, egymástól független meggondolásból ered ez a várakozása. Az egyik azon alapul, hogy a Hitler elleni koalíció létrejöttekor az európai kommunista pártok megváltoztatták programjukat, és hogy háború utáni politikájuk nagyjából megfelelt az új programnak. Elfogadták a többpártrendszert a szocializmusért vívott politikai harc mezejeként. Programnyilatkozataikban persze legalább annyi kétértelműség volt, mint gyakorlati politikájukban; erre maga Bibó is rámutatott.[8] Mégsem volt hajlandó merő szemfényvesztésnek tekinteni az 1941 körül megtett fordulatot. Ne feledjük: ő maga is szocialista volt, s hasonlóan a majdani revizionista kommunistákhoz, abból indult ki, hogy a gazdaság szocialista berendezkedése és a politikai demokrácia intézményei nem taszítják, hanem vonzzák egymást. Úgy látta, hogy a modern történelem e két párhuzamos fejlődési iránya csak átmenetileg került szembe az orosz forradalomban.[9] [...]

Valószínűnek látszik tehát, hogy 1945 és 48 között nem volt esély a szovjet külpolitika módszereinek megszelídülésére. Abban viszont utólagos ismereteink figyelembevételével is igazat adhatunk Bibónak, hogy a szovjet vezetők ugyanúgy előnyöket és hátrányokat mérlegeltek, s ugyanúgy az egész világpolitikai játszmára figyelve készítettek mérleget, mint bármely nagyhatalom vezetői. Feláldozták a küszöbönálló görög kommunista diktatúrát, hogy cserében szabadabb kezet kapjanak Romániában. Lemondtak Ausztria kettészakításáról. Beletörődtek, hogy Finnország polgári demokrácia marad. [...]

Ami magukat a formulákat illeti, többen megállapították már, hogy 1956-ban nemcsak Bibó elevenítette föl a megszorított többpártrendszer és a feltételes szuverenitás gondolatát.[10] De az kevésbé ismeretes, hogy a megszorított többpártrendszer bevezetése 1968-ban is fölmerült, méghozzá eléggé kidolgozott formában, a Csehszlovák Kommunista Párt XIV. kongresszusán.[11] Az pedig egyáltalán nem tűnt föl eddig, noha eléggé kézenfekvő, hogy erős hasonlóságot találni a lengyel és a cseh ellenzéki mozgalmak törekvései és a határolt forradalom programja között. Az új lengyel és cseh ellenzék az emberek közötti együttműködés olyan területeit igyekszik meghódítani, melyeket az államhatalom kénytelen „teljesen más eljárási móddal kezelni", mint a neki alárendelt területeket. S a lengyelek között olyanok is akadnak, akik országuk külső helyzetének javulását a feltételes szuverenitás megközelítésétől remélik.

Az esélyeket mérlegelő okfejtések időszerűségéről nem lehet ilyen sommás megállapításokat tenni. A Szovjetunió külpolitikája, bár jóval a negyvenes évek második fele után, végül is nagyjából olyan irányban fejlődött, mint azt Bibó előre látta. De a világpolitika mai képe egy sorozat, általa még figyelembe nem vett fejlemény folytán – a harmadik világ önállósuló külpolitikája, a szovjet tömb kilépése a gazdasági elszigeteltségből s a Szovjetunió globális katonai jelenléte – nemcsak a szabályozott megállapodásra ad több okot, több alkalmat ad az összeütközésre is. [...]

Az utóbbi változás azonban csak még időszerűbbé teszi azt a belátást, hogy a közösség politikai magatartásának egészséges fejlődéséhez okvetlenül meg kell vetnünk valahol a lábunkat; szükségünk van egy olyan – bármilyen kicsiny – területre, melyet a magunkénak mondhatunk. Hisz nem kell erőltetni Bibó példázatának értelmezését, hogy mai önmagunkra ismerjünk benne. És a torzulásokat ma is csak a politika segítségével nőhetjük ki. „Politika alatt természetesen nem a politikusok működését magában, hanem a közösségi feladatok megoldását értve."[12] [...]

Bibó-emlékkönyv. I–II. köt. Budapest–Bern, 1991, Századvég – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. I. köt. 386–403.

Jegyzetek

1. Az alábbi jegyzetek az eredeti szövegből valók, azokat csak annyiban módosítottuk, hogy az emlékkönyv végén található bibliográfia alapján megadtuk a könyvészeti adatokat, illetve az időközben hozzáférhetővé, illetve fordításban hozzáférhetővé vált művek adatait is megadjuk.
   Ernő Király: *Die Arbeiterselbstverwaltung in Ungarn. Aufstieg und Niedergang 1956–1958.* München, 1961. 53–55. és 107.; Molnár János: *A Nagy-budapesti Központi Munkástanács.* Budapest, 1969. 59. skk.
2. Parasztpárt és forradalmiság. *Szabad szó,* 1947. április 27.
3. A magyar demokrácia válsága. *Valóság,* I. köt. (1945. október–december), 29.
4. Uo. 29–30.
5. Uo. 124.
6. Emlékirat. In *Harmadik út.* London, 1960, Magyar Könyves Céh. 376.
7. A magyar demokrácia válsága... i. m. 11–12.
8. Uo. 23–25.
9. Uo. 27.; A koalíció válaszúton. *Válasz,* 1947. január, 14.; Az államhatalmak elválasztása egykor és most. (Kézirat.) (A szöveg az interneten itt érhető el: http://mek.oszk.hu/02000/02043/html/290.html).
10. Szabó Zoltán: Bevezető. In *Harmadik út,* i. m. 25–27.; Molnár Miklós: *Egy vereség diadala.* Budapest, 1991. 191.
11. V. V. Kusin (ed.): *The Czechoslovak Reform Movement 1968.* London, 1973. 159. skk.
12. Eltorzult magyar alkat. *Válasz,* 1948. április, 318.

KONRÁD GYÖRGY

A harmadik reformkor elé. Naplójegyzetek (részletek)

[...]

Liberális-demokratikus reformmozgalmainknak nem volt erős társadalmi támasza. 1848 előtt a liberális köznemesség, 1918 előtt a demokratikus középosztály vékony kultúrelit volt. Fölöttük a hatalom, alattuk a nép, kilenctized rész jobbágy negyvennyolcban, háromnegyed rész paraszt tizennyolcban. Elitkultúra és népi kultúra egymással alig érintkezett. Demokratikus reformot csak művelt középosztály tud végrehajtani, amelynek szándékait a többi osztály is nagyjából helyesli. Urak és nép között olyan távolság volt, társadalmunk oly kevéssé volt demokratikus, hogy a politikai demokrácia hívei tétova kisebbség voltak, s hangjukat elnyomták a demagógok, a szélsőbaloldal és

a szélsőjobboldal erőszakos, primitív radikalizmusa. A reformmozgalmon fölülkerekedett a forradalmi frazeológia, Károlyi átadta a hatalmat Kun Bélának, ő meg Horthynak, fellengzős és idétlen, bár elég véres politikai bohózat. A kommunista diktatúrára jobboldali diktatúra volt a válasz, erre megint kommunista diktatúra. Kezdetben elég sok akasztófa és börtön, de ha a dolog soká tart, megjön a konszolidáció is. A hatósági pofon mindig nagyon szakszerű volt, a gazdaság- és társadalompolitika kevésbé, de a betört nemzet csak emelkedett, s a színre lépő értelmiségi nemzedékek, ha nem kellett nagyon félni, a harmincas és a hatvanas években előhozakodtak, elég óvatoskán, a demokratikus reform visszakísértő eszméivel.

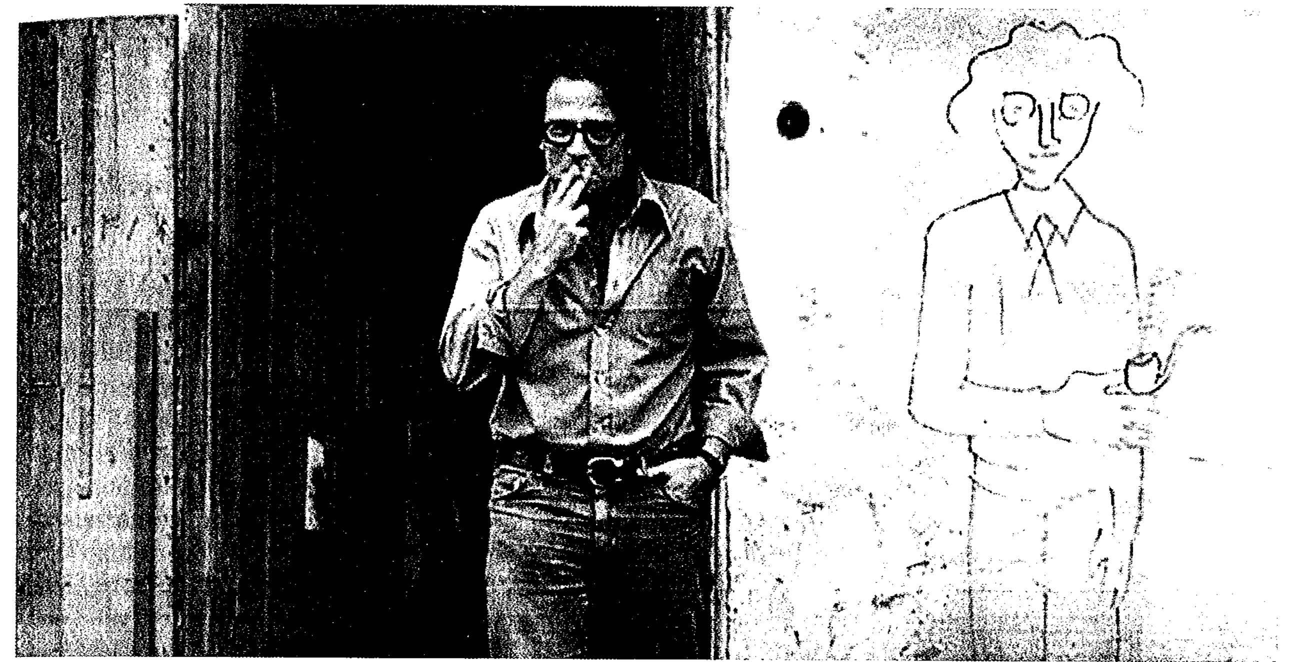
Két konszolidáció között a negyvenes–ötvenes évek: háború, tömegmészárlás, bosszú, a közértelem és a nemzeti önérzet megzavarodása. Erőszakos kisebbségek alatt hallgatásra kényszerülő többség. A kultúrelit megtizedelései: előbb a baloldaliak és a zsidók, majd a Horthy-adminisztráció, majd a nem kommunista demokraták, majd a hazai kommunisták, majd az ötvenhatos fölkelésbe torkolló kurta reformpezsdülés szereplői, a nagy emigrációs hullám, sok halál, sok szenvedés, jobbra érdemes elitcsoportok félresöprése, az egymást sűrűn követő érvágások után tudatlanabb és tehetetlenebb lett az ország. A megmaradók, ha vissza is keveredtek értelmiségi állásaikba, már inkább nyugalmat akarnak, s kerülni lehetőleg minden ütközést. De nemcsak a lakásajtókon hajnalban betóduló fegyveresek, a csendes évek is megtették a magukét: iszákosság, züllés, öngyilkosság, tisztesség és érdek lelki háborúi, szívkamráig maró szégyenek. Osztálytársaim, barátaim fele a nagyvilágban, néhányan már a föld alatt, van, aki csak egy karosszékben ülve néz évek óta ki az ablakon, s aki itthon van, él és egészséges, az is idő előtt megöregedett. Kevesen bírják épen elviselni a megmaradás törpe bölcsességét: nem lehet, nem szabad, nem érdemes.

De közben telt az idő, lassan egy negyedszázada senki sem lőtte szét városunkat, az emberek tették a magukét, különpénzért különmunkák szemleragadásig, tíz év a lakásért, még tíz a mozgó javakért, uramisten, mennyi versenyfelajánlásról olvasok már gyerekkorom óta, a híradókban mindig fölavatnak valamit, a vezetők bágyadt dicsekvése mint a novemberi eső, az európai nemzetek rangsorában annyi nagyzolás után ugyanott maradtunk, ahol voltunk a háború előtt. Az ország mégis polgárosodott. Konzervatívok, fasiszták, kommunisták alatt a magyarság jómódú és tanultabb lett, kivált az elmúlt másfél évtizedben, hogy új erőszakhullám már nem következett, hogy már a parasztság is állami alkalmazásba került, hogy a börtönökből kijöttek az ötvenhatosok, hogy az állam már nem tudott mit elvenni a társadalomtól, s kénytelen volt egy kissé békében hagyni, hogy a szakemberek csendesen mondani kezdték megint a magukét, hogy történelmét és kultúráját a nemzet apránként visszavehette, hogy kopár napjainkat nem kell üdvtörténetnek hazudnunk attól az évtől fogva, hogy a Moszkvából érkezett kommunisták pártja egyeduralomra jutott. A társadalom szerkezete átalakult, folytatódott – ne számítsuk, milyen áron – az urbanizáció és indusztrializáció, százezrekkel bővült az értelmiség, megjelent a szakközépiskolás munkáselit, megtollasodott a mezőgazdaság és az ipar között ügyesen manőverező falusi munkás. Immár van nagy létszámú érettségizett és egyetemi diplomás középosztályunk, s többszoba-komfortos, gépesített lakásban él a családok többsége, s a falusi gyerekek nagyobb részéről elmondható: „gyerekszobája van". Nyiladoznak a kapuk Nyugat felé, onnan jönnek a fogyasztás és a kultúra mintái, a dölyfös elzárkózás szólamai eltakarodóban, ma több magyar járt Párizsban, Londonban, mint bármikor azelőtt, a vasfüggöny egyre lyukacsosabb. Az értelmiség nyomában az egész társadalom örökölni próbálja a háború előtti polgárság életmódját. Van magaskultúra és tömegkultúra, de a távolságuk nem csillagászati, a magyar társadalom homogénebb, mint valaha, s van nagy létszámú, művelt középosztálya. [...]

Harminc év leszűrt tapasztalata nap nap után arra tanít, hogy konzervatív, merev és vesztegiő az olyan társadalom, amelyben egymástól független érdekek és álláspontok nem mérkőzhetnek és egyezkedhetnek szabadon alkotmányos játékszabályok szerint. Magánbeszélgetésben ma nagyon kevesen mondják haladóbbnak a diktatúrát a demokráciánál. Ennek az ellenkezőjét is kevesen mondják nyilvánosan, mert a többség fél. Ha nem jön közbe külső katasztrófa, a nyolcvanas–kilencvenes években a mai fiatal, s akkorára már igencsak középkorú reformnemzedék – úgy gondolom – fel fogja magát szabadítani ez alól a félelem alól, s a demokratikus szabadság már a többség nyilvánosan is elvállalt kívánsága lesz. [...]

A magyar kultúra két nagy reformhulláma liberális-demokratikus volt, a harmadik is az lesz. [...] Ha a kelet-európai demokratikus reform hívei a kelet-európai kommunisták múltjából kölcsönöznek módszereket, akkor a hatóságok elszigetelik őket, s feltűnnek közöttük a szektaélet lelki nyomorúságai, Kelet-Európában pedig nem lesz demokratikus reform. A szabadságmozgalom valósága az elvállaltan személyes magatartás, a külső-belső szabadságukon munkálkodó s egymással derűs eszmecserébe bocsátkozó, önmaguknak és környezetüknek érdekesebb életet formáló polgárok táguló köre. [...]

Bibó-emlékkönyv. I–II. köt. Budapest–Bern, 1991, Századvég – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. II. köt. 43–56.

KONRÁD GYÖRGY CSOBÁNKÁN. A HÁZ FALÁN SZELÉNYI IVÁN. A RAJZOT SZELÉNYI EMIGRÁLÁSA UTÁN KÉSZÍTETTE PAUER GYULA

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS
Republikánus elmélkedések (részletek)

[...]
A modern igazságtalanságok áldozataiként elfeledjük, hogy a határok nemcsak elzárásra, hanem védelemre is alkalmasak. A konzervatív jobboldallal és a szélsőjobboldallal szembeni utálatunkban elfeledjük, hogy a hagyomány vezérelte közösségeket éppen a szabadság érdekében kell óvni, mert a hagyományos közösség legújabb kori, parancsuralmi kiterjesztése egyszerűen hazugság – a fasiszták visszaéltek a nemzet amúgy is homályos fogalmával, amelyet *nem lehet* saját kategoriális határain túlra általánosítani, hiszen lényege éppen sajátlagos különállása. Ez nagyon világosan látható: hiszen az etnikumok létének igenlése *minden* etnikumra kell hogy vonatkozzék, tehát a kisebbségekre is. A többségi elv analógiás átvitele olyan csoportokra, amelyekre a demokratikus többségi döntés elve csak saját kebelükben érvényes, jellegzetes modern visszaélés. A régi genocídiumok nem azért tüntettek el népeket a Föld fölszínéről, mert a támadók többen voltak, tehát azt hitték, hogy a kisebb lélekszámú csoportnak alá kell magát rendelnie, hanem azért, mert a másikat gonosznak, barbárnak, istentelennek vagy pusztán csak gyöngébbnek, tehát kirabolhatónak látták. Az egyes csoportok egyenlő joga – társadalmi súlyuktól függetlenül – az, ami lehetővé teszi különállásuk igenlését. A szabadság ügyének szemszögéből így jó az érintkezés, az ismerkedés és a tolerancia, de rossz az asszimiláció. Különösen persze a kényszerű, a politikai, gazdasági, lélektani, kulturális nyomás alatt történő. Az az ember tehát, aki ellenzi az erdélyi vagy felvidéki magyarok

asszimilációját – akkor is, ha nem életveszélyes fenyegetésekkel kényszerítik ki –, de fölháborodik azon, hogy egy budapesti zsidó „zsidós", egy magyarországi cigány törve beszél magyarul, az természetesen a szabadság ellensége. Semmiféle sajátosság – kényszerű vagy önkéntes – elhajítása nem használ az autonómiának.

És a formális különállás biztosítása is fontos: a zsidóságot informális – gazdasági – hatalma nem mentette meg Közép-Kelet-Európában a tömeghaláltól, szerepe a kommunista pártokban nem mentette meg a sztálini és moczari[1] antiszemitizmustól. Egy szó, mint száz: a szabadság kezdete csak az önmagukat kormányzó emberek együtteseiből indulhat ki. [...]

Kár is részletesebben kitérni arra, hogyan szülte ez újjá a „mi" és az „ők" szembeállítását, az antiszemitizmus ősi forrását, amelyet aligha enyhítettek Rákosiék a Moszkvából diktált hiteltelen, ám kártékony zsidóellenes kampányokkal. Miközben a hivatalos propaganda a náci zsidóüldözések borzalmairól és Adenauer revansizmusáról harsogott, senki nem ejtett könnyet a felvidéki magyarok meghurcolásáért, és mind a mai napig tabu a Csehszlovákiából, Lengyelországból – és Magyarországról! – elűzött sok millió német szenvedése. Ma is nyugodtan kinyomtatnak olyan kifejezéseket, mint „honi svábjaink szemtelensége". A zsidók és a filoszemiták egy része manapság is a hullahegyek nagyságának összehasonlításával foglalkozik, hogy a mások szenvedéseivel való szolidaritástól menekedjék, a másik része pedig homályos – s mivel homályos, ezért indokolatlan – bűntudatot érez a Rákosi-korszakért, amelyet a hallgatólagos és általános vélekedéssel összhangban zsidóuralomnak tart, ennek következtében pedig elmulasztja (egy kis vallásos kör kivételével) az önnön helyzetén való elmélyült meditációt, saját történeti lényegének tudatos átgondolását, a Jóbhoz és Ézsaiáshoz méltó önvizsgálatot. A nem zsidók többek között éppen ezért részint a saját szenvedéseik emlékébe önzőn bezárkózó zsidókat látnak, illetve olyan zsidókat, akik származásukat levethető esetlegességnek tekintik, tehát nem nyújtanak fogódzót identitásuknak mint problémának a megértéséhez, így hát a zsidókérdés megszüntetésével számolhatnak, s azt gondolhatják, hogy Isaac Bashevis Singer, Saul Bellow, Bernard Malamud szomorkás-ironikus zsidóöntudata amerikai *nemzeti jellegzetesség.* Közben pedig tapasztalják, hogy magyar zsidók *vannak:* sajátos létezésüknek vannak kulturális, társadalmi, sőt politikai jegyei. A dologról azonban nem lehet beszélni a még mindig sértődöttek túlérzékenysége és az új asszimilánsok sajátos problémáiról tudni nem akarók legyintése miatt – továbbá az ismertebb okok miatt is: lelkiismeret-furdalás '44-ért, a csak részegen megengedhető zsidózásban kifejeződő szívós gyűlölet és a rendszer néma testvériesülésre intő (ez ügyben különben vétlen) mutatóujja. [...]

Ismétlem: e tisztázatlan s lassan immár tisztázhatatlan zűrzavar fölé boruló némaságot nem a hatalom oktrojálja a magyar értelmiségre. Mindez csak a szabad szellemű politikai kultúra sokszor fölpanaszolt hiányának a következménye. És mivel a zsidók tiszta és *ressentiment*-tól mentes önaffirmációja hiányzik, előáll a Jean-Paul Sartre által leírt helyzet: valakit zsidónak az antiszemita *tekintete* minősít. Ez a némaság pedig talán tényleg fölidézheti a fajgyűlölet rémét Magyarországon, ahonnan pedig örvendetes mértékben látszott kipusztulni. [...]

Bibó-emlékkönyv. I–II. köt. Budapest–Bern, 1991, Századvég – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. II. köt. 162–172.

Jegyzet

1. Mieczysław Moczar (1913–1986) lengyel keményvonalas kommunista politikus, 1964 és 1968 között belügyminiszter. Ismert volt nacionalista, idegengyűlölő és antiszemita nézeteiről. Az 1968. márciusi varsói diáktüntetések erőszakos leverése mellett kardoskodott, egyik vezéralakja volt a tüntetések ürügyén indított antiszemita kampánynak a párton belüli zsidó származású funkcionáriusok és általában a reformista értelmiség ellen. A kampány következtében ezek emigráltak az országból.

SZALAI PÁL

Meghaladható-e a liberális demokrácia? (részletek)

[...]

Amikor a liberális demokráciát jobb- vagy baloldalról érő bírálatokat elemezzük, mindenekelőtt ki kell szűrnünk azokat a rosszhiszemű bírálatokat, melyek egy világosan kivehető antihumanista, totalitariánus álláspont kifejeződései. Ezekkel az álláspontokkal nem lehet dialógust folytatni; elegendő rámutatni rosszhiszeműségükre s arra a kétségbevonhatatlan tényre, hogy azok a struktúrák, melyek az emberi szabadság minden szféráját visszaszorították, mérhetetlen nyomorúságot zúdítottak az európai emberre. Más a helyzet azokkal az irányzatokkal, melyek az emberi viszonyok humanizálása érdekében kívánják az individualista-liberális-demokratikus struktúrákat megreformálni, s a liberális demokráciák és a totalitariánus diktatúrák alternatíváját valamiféle „harmadik úton" akarják meghaladni. Itt már nagyon is figyelembe kell vennünk mindazt, ami az individualista-liberális demokráciák felett gyakorolt bírálatban valóban konstruktív elem: akár azért bírálják a liberális demokráciákat, mert azok nem számolják fel az emberek közötti egyenlőtlenséget, akár azért, mert kvantifikálják az emberi viszonylatokat és atomizálják az embert, akár azért, mert a demokratikus struktúrákat az emberi tevékenység politikai szféráira korlátozzák, akár azért, mert demokratizmus és liberalizmus ellentmondásba kerülhetnek egymással. [...]

Nagyon helyes a szabad versenyes kapitalizmust bírálni, sőt: a legélesebben támadni amiatt, hogy felbomlasztja az emberek közötti szolidaritást, igazságtalan egyenlőtlenségeket és ezen keresztül új elnyomástípusokat teremt; ki lehet (és kell) mutatni, hogy az anyagi javak nagyszabású felhalmozása sem ellensúlyozza ezeket a hatásokat. De ha egy polgári demokratikus állam mélyen belenyúl a szabadversenyes gazdaságba az anyagi egyenlőtlenségek csökkentése céljából, akkor enyhén szólva nem tisztességes eljárás kijelenteni, hogy most viszont ez a baj, mert most egy „elidegenedett" bürokrácia kaparint a kezébe minden gazdasági hatalmat. Nem mintha ebben nem lenne egy adag igazság, csakhogy akkor becsületesen be kell ismerni, hogy az „egyenlőtlenségek" és az „elidegenedés" elleni párhuzamos küzdelem legalábbis problematikus program. [...]

Hasonlóképpen a „tömegtársadalom" jobb felől hangoztatott vádja sem ad semmiféle konkrét fogódzót egy humanista politikai cselekvésre ott, ahol a tömegek jelen vannak. [...]

A liberális demokrácia bírálatának igen veszélyes pontjához érkeztünk ezzel: igen kiváló gondolkodókkal is előfordul, hogy a liberális demokráciát azért bírálják, mert az, úgymond, „formális" demokrácia. Azt állítják, hogy a demokráciának szigorú jogi játékszabályokkal való körülírása maga is „elidegenedés", mi több: a fő oka a demokrácia korlátozott voltának, és hogy a formális demokráciát valamiféle „tartalmi" demokráciával kellene felváltani. Ha lehántjuk a terminológiát, akkor rájövünk, hogy a formális demokrácia bírálója „tartalmi" demokrácián a legváltozatosabb dolgokat érti: a néptömegek „elégedettségét" (mely diktatórikus viszonyok között a legnyomasztóbb módon fennállhat) vagy éppen a néptömegek „forrongó", „mozgósított" állapotát (mely szintén és a legkártékonyabb módon fennállhat diktatórikus viszonyok között is) stb. Valójában az individualista-liberális-demokratikus struktúrák „formális" jellegének bírálata nem mozdítja elő, inkább gátolja e struktúrák humanista típusú meghaladását. [...]

Mindezt azért érdemes leszögezni, mert néhány éve Cornelius Castoriadis 1956 októberéről írott cikkében[1] Bibó István 1956-os alkotmánytervét univerzális érvényességű, korántsem pusztán a magyar viszonyokra szabott tervnek nevezte. Ám így van-e ez valóban? Bibó István a demokratikus szocializmust egy olyan többpártrendszer útján kívánta megalapozni, melyben a pártok megegyeznek bizonyos szocialista alapelvek érinthetetlenségében. Kétségtelen tény azonban, hogy ma például az úgynevezett eurokommunista pártok Nyugat-Európában a demokratikus szocializmust ennél szélesebbre méretezett szabadságjogok alapján képzelik el. Egy Bibó-féle alkotmányterv bevezetése a liberális demokráciákban a szabadságjogok *megszorítását* jelentené, és így nem lehetne egy perspektivikus forradalmi program körülírása. [...] Kelet-Európában azonban más a helyzet. A kapitalizmus által teremtett egyenlőtlenségek itt nem pusztán gazdasági egyenlőtlenségek voltak: a kapitalizmus összefonódott bizonyos feudális, bürokratikus, félabszolutisztikus, majd pretotalitariánus struktúrákkal, a gazdasági és jogi egyenlőtlenségek nem voltak különválaszthatók. Egy demokratikus forradalomnak elkerülhetetlenül bele kellett nyúlnia a tulajdonviszonyokba is, szocialisztikus irányvételűnek kellett lennie.

Ebben az értelemben véve Bibó István programja tehát adekvát program Kelet-Európa számára, de nem az Nyugat-Európa számára. Azt viszont nem mondhatjuk, hogy Bibónak egyáltalán nem volt mondanivalója a fejlett liberális demokráciák számára. Ma már világos, hogy a közösségi társadalmi viszonyok univerzalizálása Nyugaton nem történhet egy központi forradalmi aktus útján, mert az ilyen központi forradalmi aktusnak csak az abszolutizmussal szemben van létjogosultsága; hanem a társadalom különböző szféráiban létrejövő mikrodemokratikus közösségi formák lassú,

fejlődésszerű univerzalizálása útján kell végbemennie. Ha azonban az ilyen „mindennapi demokratikus formák" már egy társadalom egész életét átszőnék, általános „életgyakorlattá" válnának, ez kétségtelenül módosítaná a politikai pártok funkcióját: ezek centralisztikusan megszervezett érdekcsoportokból politikai iskolákká alakulnának át, s nem a puszta hatalmi harc viszonyában állnának egymással, hanem a közös feladatok érdekében való együttműködés dimenzióit is kialakítanák. [...]

Bibó-emlékkönyv. I–II. köt. Budapest–Bern, 1991, Századvég – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. II. köt. 173–182.

Jegyzet

1. Cornelius Castoriadis La révolution prolétarienne contre la bureaucratie (Proletárforradalom a bürokrácia ellen) című cikke a *Socialisme ou Barbarie* 20. számában jelent meg (1956. december – 1957. február).

VAJDA MIHÁLY
Civil társadalom és demokrácia (részletek)

[...]
A mai Kelet- és Közép-Kelet-Európa térségében, a „létező szocializmus" országaiban kétségtelenül hiányzik a demokrácia. Hiányát, úgy hiszem, jogosan kérjük számon az itt meghonosodott társadalmi rendszeren. Mégis szembe kell néznünk azzal a ténnyel is, hogy Európa ezen fertályán a demokrácia igazából sohasem volt honos. Egyetlen ország van e térségben, ahol a demokráciának hagyományai vannak, Csehszlovákia – annak is csak a cseh területei –, mindenütt másutt epizódszereplő volt csupán. Jogosult-e hát feltenni a kérdést, hogy miért nem képes meghonosodni, egyáltalán létrejönni, vagy ha esetenként létrejön, megizmosodni a demokrácia a kelet-európai világban? [...]

Demokratikus tradíciók hiányában a demokrácia intézményei nem tudnak gyökeret ereszteni – valljuk be, meglehetősen üresen hangzik ez mindaddig, amíg a demokratikus tradíciókat magával az intézményrendszerrel azonosítjuk, vagy akár csak az intézményrendszerből eredeztetjük. Miért nem tudott fennmaradni a weimari demokrácia intézményrendszere? Mert nem élt kellőképpen hosszú ideig? Mennyi idő szükséges ahhoz, hogy a demokratikus intézmények rendszere gyökeret verjen? [...]

Ha jól tesszük fel a kérdéseket, szinte kézenfekvő a válasz: egy társadalom nem attól demokratikus, hogy politikai formájára egy meghatározott intézményrendszer, illetve annak különféle lehetséges variánsai jellemzőek. A demokrácia – amely természetesen képtelen megnyilvánulni, működni intézményesített keretek nélkül, illetőleg azokon kívül – a társadalmi integráció, az interperszonális viszonyok sajátossága, mely ugyanakkor szükségképpeni korrelációban áll meghatározott átlagos-általános magatartáskódokkal és a mögöttük rejlő személyiségstruktúrákkal.

Egy pillanatig sem akarom azt állítani, hogy a demokratikus politikai intézmények rendszerének semmiféle szerepük nem lehetne a demokratikus társadalomintegráció, illetve a demokratikus magatartáskódok *létrejöttében* is. Tagadhatatlan azonban, hogy a nyugat-európai demokrácia kibontakozásának folyamatában az utóbbiak voltak a *primer* tényezők. Az intézmények, a demokrácia intézményeinek létrejöttében döntő szerepe az állandósuló *társadalmi* nyomásnak volt, amely annak következtében vált *természetessé:* minden társadalmi csoportnak joga van érdekei érvényesítésére, ha – s ez ennek a kibontakozó újfajta magatartásmódnak a másik oldala – tudomásul, illetve tekintetbe is kell vennie mások más típusú érdekeinek létezését. E folyamat kibontakozásának feltétele volt olyan kis közösségek létezése, amelyeken belül az egyén elsajátíthatta a racionális, saját és mások érdekeire egyaránt tekintettel lévő magatartásformáit. [...]

Ha azt mondjuk, hogy a polgári, a civil társadalom a kelet-európai térségben, Kelet- és Közép-Kelet-Európa különböző országaiban, társadalmaiban szinte egyáltalában nem alakult ki, vagy fejlődése egy bizonyos ponton elakadt, ezzel tulajdonképpen ugyanezt állítjuk. A civil társadalom jellemzője, hogy benne a politikai hatalom alapvetően másutt helyezkedik el, mint az úgynevezett tradicionális, illetve a politikai társadalmakban. Nem egyike a társadalmat alkotó partikularitásoknak, melynek az a funkciója és egyben előjoga, hogy meghatározza önmaga és az összes többi partikularitások helyét, funkcióját és mozgási lehetőségeit a társadalomban, hanem – elvben legalábbis – az *összes* társadalmi partikularitások konfrontációjában kialkudott társadalmi egyensúly fenntartó szerve. A civil társadalom tehát azáltal jön létre, hogy a társadalom a politikai állam formájában elválasztja önmagától, kiemeli önmagából a politikai hatalmat, melyet a társadalom alkotóeleméből az egész társadalmat szolgáló szervvé tesz. [...]

A demokrácia egyetlen lehetséges *formája* a politikai demokrácia. Nem valamifajta eleve tudott és meghatározott társadalmi igazságosság megvalósítására szolgál. Formális döntési mechanizmus, amely, ha nem is garantálja, de nem zárja ki, hogy egy társadalom mindenkori partikuláris csoportjainak szükséglet- és érdekkonfliktusait ezeknek a szükségleteknek és érdekeknek a tekintetbevételével oldjuk meg. [...]

Egy dolog azonban kétségtelennek tűnik: a demokráciát éppoly kevéssé lehet ráerőszakolni egy társadalomra, melyből ennek beállítottság- és magatartásbeli feltételei hiányoznak, amennyire nem lehet rákényszeríteni egy antidemokratikus uralmi formát a kialakult és megerősödött civil társadalomra; eltekintve attól az esettől, hogy ezt külső hatalom teszi. [...]

Bibó-emlékkönyv. I–II. köt. Budapest–Bern, 1991, Századvég – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. II. köt. 184–193.

CSURKA ISTVÁN
Bibó-felejtés (részletek)

[...]
Bibó elfelejtődött. Kialakult egy jelenség, amelyet – meglehet, önkényesen – Bibó-felejtésnek nevezünk. Ennek a jelenségnek a genezisét és legalább vázlatos természetrajzát akarjuk most pontokba szedni. [...]

Először is nevezzük nevén a jelenséget. Miféle dolog ez a Bibó-felejtés a magyar szellemi élet, a magyar értelmiség részéről? Félelemből táplálkozó tudatos elfordulás, amely a nagy szellemeket és a nagy, súlyos igazságok kimondóit mindig is övezi, s kisebbrendűségi érzéssel tölti el az igazság elviselésére képtelen, alrendű tömeget? Az Ady által már hatósági pecséttel ellátott magyar ázsiai tunyaság egyik újabb megnyilvánulása? Tudatzavar? Ugyanaz az önpusztító, tékozló, az önmaga értékeit, múltja kincseit herdáló öngyilkos hajlandóság, amelyik rezzenéstelen arccal nézi az értékek pusztulását, exkavátorral töretését, amelyiket csak egy-egy hirtelen halál vagy öngyilkosság képes időnként és csak néhány percre felrázni mély depressziójából? Avagy egyszerűen csak véletlen mégis? A magyar sorsot fonó párkák játszi gonoszsága, hogy éppen a leginkább szükségest tüntették el, varázsolták ki a nemzeti tudatból? [...]

Ez a Bibó-felejtés [...] pontosan megegyezik azzal a nemtörődömséggel, azzal a nekivadult vagy a végsőkig kedvetlen tékozlással, ahogyan a magyarság az új helyzetben, a 20. század nehéz helyzeteiben – '44-ben, '56 után – a maga legsajátabb tulajdonságairól, értékeiről, jogairól és az európai kultúrában, az ahhoz való hozzájárulásban eddig betöltött szerepéről lemond. Olyan dolog ez – képletesen szólva –, mint a sírja felé haladó beteg vagy vénembernek a nemtörődömsége, ahogyan ép és tündöklő egyéniségének legfontosabb jegyeit egyszerűen elhagyja, s válik az egykor elegánsból, tapintatosból, szemérmesből züllötté, tapintatlanná és szemérmetlenné. Amivel nem akarjuk feltétlenül azt sugallni, hogy a magyarság, a magyar szellem és értelmiség most a sírja felé halad, de azt igen, s nemcsak sugallni, hanem állítani is bizony, hogy ez a Bibó-felejtő gesztusa semmiképpen sem az életrevalóság és ép öntudat jele. És az ilyenfajta felejtésekből, nemtörődömségekből akármelyik másodrendű európai körorvos is mosolyogva-sajnálkozva diagnosztizál egy halálos kórt. [...]

Ez a kiegyező, a saját világszerte csodált konszolidációját frivolan mutogató társadalom, ez a csupa kiegyezés-világ éppen arról feledkezik meg, akinek a magyar kiegyezésekről, a jó megegyezések természetéről, az általa, vele megteremthető demokráciáról a legtöbb és leghitelesebb mondanivalója volt? [...]

Bibó István nem kellett a magyar konszolidációnak, mert legfontosabb tanulmányaiban félreérthetetlen pontossággal mutatott rá az 1867-es kiegyezés felemás voltára, nemzet- és népcsöke-

vényesítő hatására, a magyar alkat ebből fakadó eltorzulásaira, ennek a rossz, hazug kiegyezésnek a 20. századi továbbéléseire, és a legújabb kiegyezést végrehajtó magyar társadalom, elsősorban az értelmiség mintegy ösztönszerűen is óvakodott ennek a rámutatásnak a felidézéstől, az esetleges analógiákkal való szembesüléstől, és rossz lelkiismerettel inkább hallgatott Bibóról. [...]

Mit mondhatunk tehát végül, miért nem kellett Bibó, miért hiányzott több mint két évtizeden át még jóformán az agyakból és az elkomoruló baráti eszmecserékből is, miért csak a halála híre rántotta össze a szíveket? Azért, mert az volt, aki volt? Igen, részben! Sokkal inkább azonban azért, mert az a kor, illetve ez a kor, ez a kiegyezés, az, ami. Olyan, amilyen. Ennek a kornak, ennek a kiegyezésnek „eltorzult magyar alkati"-ságában kell keresnünk a Bibó-felejtés okát. Ez a lényeg. Ennek a kornak, ennek a beteges, elferdült szellemiségű, állandósult skizofréniában vergődő, korrupt, pénzimádó, istentelen kornak, ennek a kényszeredett, tántorgásos kiegyezésnek az egyik jellemvonása, tulajdonsága ez a Bibó-felejtés. Nem is lehet másképp. [...]

S miközben a szerző írása sorsán töpreng, s eljátszik a gondolattal, hogy vajon eljut-e a szélesebb nyilvánosság elé a vallomás, ahogy bizony megérdemelné, hogy ország-világ lássa szégyenét, avagy csupán magánsirám, titkos szégyenkezés marad, pironkodás és megszégyenülés olyanok között, akik maguk is hasonlóképp éreznek, ezenközben a szerző csak két szót motyog maga elé, eszelős, elkínzott tekintettel, egy kibírhatatlan feszültség kisülése utáni bambaságban: szégyen, gyalázat.

Mert az. Úgy, ahogy van, mindenestül. Szégyen, gyalázat.

Bibó-emlékkönyv. I–II. köt. Budapest–Bern, 1991, Századvég – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. II. köt. 416–421.

* * *

Az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése a belső ellenséges-ellenzéki, ellenzékieskedő csoportok tevékenységéről és a Politikai Bizottság határozata e csoportokról (1980. december 9.) (részletek)

[...][1]

2. A hetvenes évek közepén, második felében jelentős átrendeződés ment végbe különösen az első két csoport személyi összetételében és főleg vezetésében. Az alapítók és irányítók egy jelentős hányada (Heller Ágnes, Fehér Ferenc, Márkus György, Kemény István, Szelényi Iván, Konrád György stb.) huzamosabb időre, illetve végleg Nyugatra távozott, s helyüket fiatalabb tanítványaik, követőik vették át.[2]

Ez az új vezető garnitúra – Bence György, Kis János, Kenedi János stb. – célkitűzéseiben és taktikájában is direktebb politikai jellegű tevékenység kialakítását tűzte napirendre. Ezt már első jelentősebb akciójuk, a csehszlovákiai belső ellenzék Charta néven ismert dokumentumával kapcsolatos aláírásgyűjtés megszervezése is bizonyította. Ez és az ezt követő 1978-as,[3] 1979-es aláírás-gyűjtési akció – amelyek mindegyike a csehszlovákiai ellenzéket ért retorziók elleni tiltakozás volt – a nonkonform magatartás, a különállás új szakaszát jelezték, s egyben azt is, hogy a sok szempontból eltérő ideológiai-politikai platformon álló értelmiségi ellenzéki csoportok és törekvések először találkoztak. Ugyanakkor az ezekben az akciókban részt vevők, az aláírók egy jelentős része nem tudta, milyen politikai célok vezették az aláírásgyűjtés szervezőit, s nem tekinthető az ellenzéki törekvések hívének.

Ami az akciókat szervezők ideológiai-politikai álláspontját illeti, egységes platformról nem lehet beszélni. De a csoport aktív magjánál a sokszor eltérő ideológiai indíttatás és az egyes konkrét kérdések megítélésében mutatkozó eltérő álláspontok mellett is közös, hogy a marxizmus érvényét teljes egészében megkérdőjelezik, beleértve a szocializmus marxi elméletét és célkitűzését is. Elutasítják a szocializmus gyakorlatban megvalósult valamennyi formáját. Nem hisznek már abban – ahogy az egyik volt Lukács-tanítvány, Eörsi István fogalmaz épp Lukács ismert álláspontjával vitatkozva (akinek teljes marxista életművét ugyancsak megtagadják) –, hogy „a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus". Ezen az ideológiai-politikai alapon próbálják létrehozni a szövetséget a nem marxista, nem is feltétlenül a szocializmus felé orientálódó, polgári radikális vagy nacionalista indíttatású csoportokkal. [...]

Csoóri Sándor dedikál a könyvnapon, 1983. május 27.

Ennek érdekében – más szocialista országokban létrejött ellenzéki mozgalmakhoz hasonlóan – mindenekelőtt a hivatalos nyilvánossággal szemben egy „második nyilvánosságot" igyekeztek megteremteni olyan kéziratos művek összeállításával és terjesztésével, amelyek a szocialista rendszerrel, a párt politikájával ellentétes elméleti és politikai nézeteiket közvetítik az elérhető értelmiségi rétegekhez. Bár az 1972–1973-as pártállásfoglalásokban elítélt írásokat és néhány más kéziratos művet már korábban is terjesztettek illegálisan, jelentősebb visszhangot – mindenekelőtt a Szabad Európa Rádió és más nyugati propagandaszervek jóvoltából – azok a tudatosan is illegális terjesztés céljaira készült ún. „szamizdatok" váltottak ki, amelyek már a Bence–Kis–Kenedi által irányított csoport kezdeményezései nyomán születtek *(Marx a negyedik évtizedben, Profil* stb.). [...]

Részben [...] az emigrációs szervezeteknek az ösztönzésére, a velük kapcsolatban álló értelmiségi csoportok – elsősorban a népi írók újabb generációjának vezetőjeként tekintett Csoóri Sándor és a körülötte tömörülők – a romániai és a szlovákiai magyar nemzetiség helyzetével kapcsolatos dokumentumokat juttattak el egyes emigrációs szervezetekhez és a nyugati propagandaközpontokhoz, kapcsolatokat építettek ki és közös taktikákat próbáltak kialakítani a romániai és szlovákiai magyar értelmiség egyes képviselőivel. E nacionalista indíttatású csoportok képviselői a legutóbbi időkig saját politikai állásponttal nem jelentkeztek. Ugyanakkor mind a társadalomtudományokban, mind az irodalomban világosan felismerhetők ideológiai megnyilvánulásaik nacionalista tendenciái, s ezek táptalajául szolgálhatnak és szolgálnak ellenzéki törekvéseknek. Emellett a legutóbbi egy-másfél évben bizonyos közeledés figyelhető meg a Bence–Kis–Kenedi-féle csoport és a Csoóri vezette írói-értelmiségi kör között a politikai nézetek és törekvések síkján is. [...]

Lényegében az utóbbi egy-két évben ugyanilyen „népfrontos" összefogásra ösztönzik a hazai ellenzék különböző csoportjait is. Ennek a törekvésnek a hatása már a legutóbbi aláírási akciókban is érezhető volt, de eddigi leglátványosabb eredménye egy nemrég elkészült Bibó-emlékkötet kézirata. [...] Bibó István előtt az emlékkötet szerzőinek többsége mint a magyar politikai gondolkodás és a demokratikus hagyomány egyik legnagyobb alakja előtt tisztelet, és Bibót Széchenyihez, Eötvöshöz, Deákhoz hasonlítja. A kötet fő mondanivalóját azonban – ezen a mítosz- és hagyományteremtő funkción túl – a felsorolt ellenzéki szerzők írásai fogalmazzák meg: Bibó főleg 1945 és 1948 között keletkezett írásainak, valamint 1957-es *Emlékirat*ának[4] értelmezése kapcsán a szocialista rendszer legitimációját, az egész 1945 óta megtett történelmi utat kérdőjelezik meg, úgy állítva be a helyzetet, mintha hiányozna (és mindvégig hiányzott volna) a népszuverenitás és a nemzeti függetlenség. Ezek az írások – de esetenként mások is – elutasítják az egypártrendszert, s egyértelműen a politikai pluralizmus mellett törnek lándzsát. 1956-ot az ellenzéki szerzők forradalomként

rehabilitálják, és Bibót mint az értelmiségi magatartás példaképét állítják be, aki a börtönből való szabadulása után sem volt hajlandó integrálódni a rendszerbe, szemben a magyar értelmiség többségével és vezetőivel, akik – úgymond – '48-at '67-tel akarták megvalósítani. A kötet számos írása tartalmaz direkt szovjetellenes kitételeket is. Az ellenzéki szerzők közül egyesek Bibót „jobbról" bírálják, elutasítván a bibói életmű pozitív, számunkra értéket jelenthető elemeit. [...]

Számolni kell azonban azzal is, hogy miután a Gondolat Könyvkiadó a kéziratot vissza fogja adni, a kötet „szamizdatként" kerül majd terjesztésre, vagy Nyugaton fogják kiadni. A kézirat benyújtása lényegében nem szolgál mást, mint az elutasítás kiprovokálását, hogy azután erre hivatkozva mintegy „legalizálják" a kéziratoknak a „második nyilvánosság" csatornáiba való terelését. A „szamizdatként" való terjesztés vagy az esetleges Nyugaton történő publikálás mindazokkal a szerzőkkel szemben, akik a kötetben így is szerepet vállalnak, megfelelő következményeket kell, hogy maga után vonjon (a szerzők között például két párttag is van).[5]

[...]

5. Az ellenzéki csoportok szervezeti-mozgalmi céljaiban és módszereiben is változásokat hozott a legutóbbi egy esztendő: konkrét hazai társadalmi problémákat állítanak előtérbe, és ezekhez kapcsolódó új tevékenységi formákat, szervezeti kereteket próbálnak kialakítani, olyan szervezeti formákat, amelyek tömegbázisuk kiszélesítését tennék lehetővé. Ilyen célból hozták létre a Szegényeket Támogató Alapot (SZETA), amely a szegénység problematikáját állítva előtérbe, látszólag karitatív célkitűzéseket követve, a korábbi akcióknál nagyobb, illetve részben más értelmiségi csoportokat igyekszik megmozgatni, és jótékony célú, nyilvános vagy féllegális, magánlakásokon szervezett összejövetelek alkalmával próbálja népszerűsíteni az ellenzéki csoportok ideológiáját, politikai koncepcióit. A SZETA-nak eddig három ilyen jellegű rendezvényét hirdették meg, amelyből kettőt meg is tartottak, mindkettőt magánlakáson, mintegy 100–150 fő részvételével. [...]

7. Ami az ellenzéki csoportok nézeteinek, tevékenységének hatását illeti, befolyásuk lebecsülése és túlbecsülése egyaránt károkat okozhat, illetve torzulásokhoz vezethet a velük kapcsolatos politikai munkában. Reálisan kell megítélni befolyásuk méreteit és tevékenységük potenciális veszélyeit. Egyértelműen differenciálnunk kell az ellenzéki csoportok „kemény magva" és az ez által kezdeményezett akciókban részt vevők között, legyen szó akár aláírókról, akár egyes szabadegyetemi előadásokon részt vevőkről. Ma az „aktív mag" néhány tucat embert jelent, s befolyásuk is legfeljebb néhány száz emberre terjed ki. Egész eddigi tevékenységük kisugárzása – becslések szerint – 1500–2000 főt érinthet. [...]

8. [...] Az ellenzéki csoportok akciói ugyanakkor rövid távú, konkrét teendőket is jelentenek. Ezekkel kapcsolatban is abból kell kiindulni, hogy az ellenzéki csoportok fellépésével, akcióival kapcsolatos feladatokat elsősorban nem belügyi, hanem politikai kérdésnek kell tekinteni, és elsősorban nem belügyi eszközöket kell igénybe venni megoldásukra sem. Ez indokolt esetben természetesen nem zárja ki az adminisztratív eszközök alkalmazását, ha az ellenzéki csoportok tevékenysége átlépi a törvényesség határait. [...] Az ellenzék akcióival kapcsolatban ugyanakkor aktívabb és kezdeményezőbb fellépésre van szükség mindazokon a területeken, ahol ilyesfajta tevékenységgel találkoznak az illetékes állami és társadalmi szervek, a pártszervezetek. Ilyen kezdeményezések máris történtek, s ezek eredményessége is lemérhető. Sikerült például megakadályozni, hogy a SZETA következő akciója, egy a „szegények javára" szervezett művészeti aukció a SZETA égisze alatt kerüljön megrendezésre.[6] [...]

A Politikai Bizottság határozata

[...]

4. A szocializmusellenes ellenzéki csoportok tevékenységével kapcsolatos feladatokat a jelen helyzetben elsősorban a politikai munka eszközeivel kell megoldani, de törvénysértés esetében, s ha a társadalom alapvető érdekei megkívánják, adminisztratív eszközöket is alkalmazni kell.

Az ellenzéki csoportok tevékenységének aktív szervezői és a hozzájuk csapódottak, az egyes akciókban részt vevők között megfelelő módon differenciálni kell, és arra kell törekedni, hogy a nem ellenséges szándékúakat leválasszuk e csoportokról. Ezt az elvet kell érvényesíteni a *Bibó-emlékkönyv*vel kapcsolatban is, amelyről a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya készítsen külön előterjesztést a KB Agitációs és Propaganda Bizottsága számára.[7]

[...]

6. Meg kell akadályozni, hogy egyesek többféle „nyilvánosság" csatornáit használják fel nézeteik terjesztésére. Azoknak a szerzőknek az írásait, akik írásaikat a Szabad Európa Rádió vagy más ellenséges rádióadók, a *Magyar Füzetek* vagy más ellenséges kiadvány rendelkezésére bocsátják vagy illegálisan terjesztett ellenzéki kiadványokban („szamizdatokban") publikálnak, a kiadók, folyóiratok, más sajtóorgánumok szerkesztőségei csak előzetes konzultáció alapján közöljék. Azoknak a szerzőknek a névsorát, akikre vonatkozóan a szerkesztőségek ilyen előzetes konzultációkra kötelezettek, a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya állítsa össze, és gondoskodjon arról, hogy az eljusson az illetékes állami szervekhez, a kiadók és szerkesztőségek vezetőihez.[8] [...]

Csizmadia Ervin (szerk.): *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. I–III. köt. Budapest, 1995, T-Twins Kiadó. II. köt. *Dokumentumok*. 105–119. Felhasználtuk a kötet lábjegyzeteit.

Jegyzetek

1. Az itt idézett dokumentum teljes szövege megtalálható a hivatkozott forráskötetben.
2. Szelényi Iván 1975 tavaszán, Kemény István 1977 elején, Heller Ágnes, Fehér Ferenc és Márkus György 1977 végén távozott Magyarországról. Konrád György 1977-től ösztöndíjjal tartózkodott külföldön.
3. Elírás: az 1977-es akcióról van szó.
4. Az *Emlékirat* 1956 végén íródott.
5. A *Bibó-emlékkönyv*ről készült jelentés idején (1981. március) az emlékkönyv szerzői között két párttag volt: Bertalan László és Bojtár Endre.
6. Ez a mondat így szerepel a december 2-i dokumentumban: „Sikerült például megakadályozni, hogy a SZETA következő akciója egy »a szegények javára« szervezett művészeti aukció – amelyhez 130 művésztől kaptak műtárgyat (a művészek túlnyomó többsége nem tudja, mi az a SZETA) – megrendezésre kerüljön."
7. A KB Agitációs és Propaganda Bizottsága 1981. március 10-én tárgyalta meg a tájékoztató jelentést, amely mellékelve van a jegyzőkönyvhöz (MOL 288. f. 41/363. ő. e.).
8. Az ún. „kettős publikálás" elvéről van szó. A határozatnak ez az útmutatása egészen 1987 végéig érvényben volt.

GAZDASÁGI, TÁRSADALMI DIAGNÓZISOK 1978–1986

KORNAI JÁNOS

A hiány újratermelése (részletek)

Noha az elmúlt években sokat javult a fogyasztási javak kínálata, újra és újra „hiánycikkek" zavarják az ellátást.[1] Sok tízezren várnak arra, hogy telefonállomást kapjanak vagy autót vehessenek. A fogyasztásban mutatkozó hiányjelenségek legsúlyosabbika a lakáshiány, amely nyomasztó társadalmi problémává vált. Nemcsak fogyasztóként, hanem termelőként is minduntalan hiányokat tapasztalunk. Nem ritka a fennakadás az anyagok, félkész termékek, alkatrészek utánpótlásában. Éles formában jelentkezik az építőipari és szerelési kapacitás hiánya a beruházások megvalósítása során. Mindezeken felül mindinkább a termelés növelésének fékezőjévé válik a munkaerőhiány. Sok gyakorlati szakember és elméleti közgazdász úgy véli: itt sokféle különálló jelenségről van szó. Noha a tünetek hasonlítanak, a kiváltó ok mindegyik esetében más és más. Az egyik fajta hiány a tervező hibájából keletkezett, a másikat a terméket kibocsátó gyár vagy az értékesítést végző kereskedelmi vállalat hanyagsága okozta, a harmadik talán a túl alacsonyan megállapított ár következtében lépett fel, és így tovább. Nézetem szerint valamennyi felsorolt jelenség egy tőről fakad: végső soron közös fő okokra vezethető vissza. [...]

A címben szereplő „újratermelés" szó arra utal, hogy nem múló, ideiglenes, alkalmi problémával állunk szemben, hanem olyan jelenségek együttesével, amely meghatározott körülmények között folytonosan újratermelődik. Nem egyszerűen „a hiány szüli a hiányt". [...]

1. Erőforráskorlátok. A termelési tevékenységek reálinput-felhasználása nem lépheti túl a reálinputokból rendelkezésre álló erőforrások volumenét. Ezek fizikai, műszaki jellegű korlátok: a termelés céljaira pillanatnyilag felhasználható különféle képzettségű munkaerő állománya, a raktárakban található anyagok, félkész termékek, alkatrészek mennyisége, a műhelyekben üzemeltetésre kész gépek és felszerelések teljesítőképessége, az üzemi épületek hasznosítható térfogata és így tovább.

2. Keresleti korlátok. A termékek értékesítése nem lépheti túl a vevőknek – az adott árak mellett mutatkozó – fizetőképes keresletét.

3. Költségvetési korlátok [...]. A vállalat pénzbeli kiadásai nem léphetik túl induló pénzkészletének és a termékek értékesítéséből származó bevételeinek összegét. (A hitelekről később szólunk majd.) Valamely gazdasági rendszerre mélyen jellemző, hogy a háromféle korlát közül melyik effektív. [...]

A korlátok effektivitása szempontjából két „tiszta" típust különböztetünk meg. Az egyik a keresletkorlátos rendszer. Ebben a termelés bővítésének korlátja a vevő fizetőképes kereslete. A keresleti korlátok szűkebb határt szabnak, mint a fizikai erőforráskorlátok. Az erőforrások rendelkezésre álló mennyisége lehetővé tenné a termelés további növelését. A termelő vállalatok azonban nem élnek ezzel a lehetőséggel, mert a többletet nem látják értékesíthetőnek. A kapitalizmus, „klasszikus" formájában, keresletkorlátos rendszer. [...]

A másik „tiszta" típus az erőforrás-korlátos rendszer. Itt a termelés bővítésének effektív korlátai a rendelkezésre álló fizikai erőforrások. A szocialista gazdaság, „klasszikus" formájában, erőforrás-korlátos rendszer. Félreértések elkerülése végett: az a megállapítás, hogy egy gazdaság erőforrás-korlátos rendszernek minősül, nem jelenti azt, hogy ebben a gazdaságban valamennyi erőforrás minden pillanatban száz százalékig ki van használva. A termelésben rövid távon többé-kevésbé szigorú komplementaritás érvényesül. A technológia adott; a különféle ráfordításokat rögzített arányokban kell kombinálni. Ha tehát valamelyik erőforrás pillanatnyilag szűk keresztmetszetnek bizonyulna, akkor ugyanabban az időpontban a többi erőforrás részben vagy egészen kihasználatlan marad. A műhelyben munka nélkül vesztegel a munkások egy része, ha éppen nincs kéznél anyag, amit feldolgozhatnának, hiányzik egy alkatrész a szereléshez, vagy áramszünet van. Vagy megfordítva: volna anyag, de nem dolgozzák fel, mert a munkás, akire ez a feladat várna, nem jelent meg a munkahelyén. A szűk keresztmetszetet képező erőforrásból hiány, a komplementer erőforrásokból pedig felesleg mutatkozik. A hiány és a felesleg tehát – a termelés egészét és hosszabb időszakot tekintve – nem egymást kizáró jelenségek, hanem szükségképpen együtt mutatkoznak. [...]

A költségvetési korlát kemény, ha vasszigorral érvényre jut: a vállalat csak annyit költhet, amennyi pénzzel rendelkezik. Értékesítési bevételeiből kell fedeznie kiadásait. Joga van hitelt felvenni, de a bank csak „konzervatív", „ortodox" feltételek mellett hajlandó hitelezni. Ez tehát kizárólag előleg lehet későbbi értékesítési bevételekre. A költségvetési korlát puha, ha a fenti elvek nem érvényesülnek következetesen. [...]

A költségvetési korlát kemény, ha a vállalat súlyosabb pénzügyi nehézségek következtében csődbe kerül, tönkremegy. A szó szoros értelmében belepusztul veszteségeibe, mégpedig tekintet nélkül arra, vajon saját mulasztásai következtében került-e bajba, vagy a tőle független külső körülmények szerencsétlen összejátszása miatt. A költségvetési korlát puha, ha az állam ilyen esetekben kihúzza a vállalatot a bajból. [...]

A költségvetési korlát kemény, ha a vállalat növekedése saját pénzügyi helyzetétől függ. Tehát egyrészt attól, hogy mennyi megtakarítást halmozott fel korábbi nyereségeiből, másrészt pedig attól, hogy – kemény, „konzervatív" feltételek mellett – hajlandó-e hitelt felvenni, és képes-e hitelt kapni beruházási célokra. [...]

Ez pénzügyi helyzetének kilátásain és a beruházás várható jövedelmezőségén múlik. Ha a beruházás pénzügyi kudarcnak bizonyul, akkor ez a vállalat tönkremeneséhez vezethet. A költségvetési korlát puha, ha a vállalat növekedése elszakad jelenlegi és a jövőben várható pénzügyi helyzetétől. Nincs beruházási kudarc; a vállalat a súlyos veszteséggel járó beruházást is túléli. [...]

A kemény költségvetési korlát effektív, abban az értelemben, ahogyan azt korábban tisztáztuk. Behatárolja a cselekvést, a választás szabadságát. „Csak annyit költhetünk, amennyi pénzünk van." – „Ha rosszul ruházunk be, belepusztulunk." A puha költségvetési korlát nem effektív. A vállalat pénzügyi helyzete nem határolja be a cselekvést. A pénz csak passzív szerepet játszik. „Kerül, amibe kerül." – „Fő, hogy előteremtsük az anyagot, a kapacitást, a pénzt majd csak megszerezzük hozzá." – „Ha már van kivitelezőnk, csak nem állítjuk le a beruházást azért, mert nincs rá pénz." – „Ha jelentkezik is veszteség, majd a költségvetés átvállalja." [...]

A szocialista gazdaság „klasszikus" formájában a költségvetési korlát puha. Úgy tűnik, hogy a gazdaságirányítási reformok, noha több szocialista országban, köztük Magyarországon is meghonosították a nyereségrészesedést, nem vezettek el a költségvetési korlát megkeményítéséhez, nem változtatták effektív korláttá azt. [...] a mennyiségi hajsza majdnem telíthetetlen keresletet teremt a folyó termelés inputja iránt, az expanziós kényszer pedig majdnem telíthetetlen keresletet a beruházási javak iránt. [...]

A szocialista gazdaság olyan nehézségeivel állunk itt szemben, amelyek leküzdésére már számtalan javaslat született – s ezekről sorra-rendre kiderült, hogy legfeljebb tüneti kezelést jelentenek, de nem küszöbölik ki a nehézségeket újratermelő mélyebb okokat.

Közgazdasági Szemle (LXI. évf.), 2014. október, 1139–1157.

Jegyzet

1. Eredetileg a szerző 1978. április 21-én elhangzott akadémiai székfoglaló előadása. Megjelent: *Közgazdasági Szemle* (XXV. évf.) 1978. szeptember, 1034–1050. Kornai János akadémikus a cikk megjelenésekor az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének tanácsadója volt. A cikk újraközlése: *Közgazdasági Szemle* (LXI. évf.), 2014. október, 1139–1157. (Jelen forrásközlés ez utóbbin alapul.) Kornai *Hiány* című monográfiája, amely a problémakört részletesen dolgozta ki, és amely a szocialista tervgazdaság leírásának nemzetközi klasszikusa lett, 1982-ben jelent meg először a Közgazdasági és Jogi Kiadónál, Budapesten.

FEHÉR FERENC – HELLER ÁGNES – MÁRKUS GYÖRGY

Diktatúra a szükségletek felett (részletek)

[...][1]
Feltételezésünk szerint a kelet-európai gazdaságok korábban érintett és jól ismert úgynevezett irracionalitásai – amelyek állandóan és strukturálisan jellemzik reprodukciós folyamatukat – annak a ténynek a szükségszerű következményei, hogy e társadalmakban az egészében vett hatalmi apparátus átfogó vezetése alá tartozó anyagi eszközök (mint használati értékek) volumenének maximális növelése alkotja az állam tevékenységeit irányító célfunkciót. Ez a valóságos tartalma annak az általános érdeknek, amelyet az apparátus gazdasági tevékenységekkel foglalkozó valamennyi tagjának képviselnie kell. Ebben a társadalomban tehát csak az apparátus rendelkezési hatalma alá tartozó erőforrások felhasználása számít valóságos költségnek. Sem az emberi költségek, sem a magánszemélyek vagy közösségek által viselt szigorúan gazdasági költségek nem jelennek meg itt a gazdasági döntések sui generis költségeként, bár a politikai megvalósíthatóságot korlátozó tényezőként játszhatnak bizonyos szerepet. A végtermék társadalmi hasznosságát pedig annak megfelelően minősítik, hogy felhasználásának folyamata során megmarad-e vagy sem ugyanennek az apparátusnak az ellenőrzése alatt. Vagy Konrád és Szelényi megállapítását idézve: ezekben a társadalmakban „redisztributív döntés csak akkor számít racionálisnak, ha a redisztribúcióra kerülő többlettermék mennyiségének maximális növekedéséhez vezet. Két egyforma nyereséget ígérő termelő beruházás közül a redisztribúció rendszere nagy valószínűséggel azt fogja előnyben részesíteni, amely a beruházások, nem pedig a fogyasztói javak piacát bővíti." Ez a sajátos célfunkció természetesen e gazdaságok működésében és fejlődésében a profit logikájától eltérő logikát juttat érvényre; a profit logikája ugyanis feltételezi, hogy valamennyi szűkös és monopolizálható objektivált erőforrás, valamint intézményes beágyazottságától és lehetséges felhasználásától függetlenül minden termék egy homogén szempontrendszerbe ágyazódik. Az ilyen tisztán gazdasági racionalitás szempontjából a kelet-európai társadalmakból furcsa és megdöbbentő módon hiányzik a hatékonyság, következetesen pazarló gazdasági döntéseket hoznak. Mindez azonban a társadalmi hatékonyság sajátos objektív kritériumának, a fejlődés sajátos logikájának következménye.

Ismételten hangsúlyoznunk kell azt a tényt, hogy a gazdasági tevékenységek ilyen célfunkciója e társadalmak uralmi viszonyainak adott rendszere mellett funkcionális. [...] [A] különböző állami támogatások következetesen előnyben részesítették a nagy termelőszövetkezeteket a kisebbekkel szemben, bár a termelékenység (még ha kisebb mértékben is) ismét csak fordított viszonyt mutat. S ehhez hozzá kell fűznünk azt a már említett tényt, hogy folyamatosan újraélednek azok a törekvések, amelyek adminisztratív módon próbálják korlátozni a termelőszövetkezeti tagok háztáji földjeinek használatát, amelyek valójában az egész szektorban előállított nettó össztermék mintegy negyven százalékát termelik meg, messze meghaladva ezzel az általuk használt földterület részarányát. E politika eredménye az a paradox tendencia, hogy a megművelt földterület nagysága csökken (a szóban forgó tizenöt évben öt százalékkal lett kisebb), miközben állandóan nő a mezőgazdasági termékek iránti igény, s ez a tendencia a vele szemben hozott törvényhozási intézkedések ellenére is érvényesül.

Ez a politika tisztán gazdasági szempontból kétségkívül teljesen értelmetlen. Bensőleg tekintve viszont abszolút következetes: a gazdaságpolitikai preferenciát nem a profitabilitásra vonatkozó megfontolások diktálják, hanem az a kritérium, hogy a hatalmi apparátus milyen mértékben őrzi a közvetlen ellenőrzés lehetőségét a beruházott eszközök fölött. E vonatkozásban például az, hogy a nagy, bár kevésbé termelékeny szövetkezeteket előnyben részesítik a kisebbekkel szemben, nagyon is logikus eljárás: a szövetkezeti tagok részvételi lehetősége a döntéshozatalban általában (és intézményesen) minden termelőszövetkezetben igen korlátozott, az óriás szövetkezetek esetében azonban üres formalitás csupán. S e logika nyomban értelmet nyer, amint nem egy önálló gazdaság szempontjából nézzük (hiszen ez az adott körülmények között nem létezik), hanem figyelembe vesszük e társadalmak tényleges hatalmi viszonyainak reprodukciójában játszott szerepét. Az apparátus – arra törekedve, hogy egész fejlesztési politikája révén azoknak az eszközöknek a volumenét maximálja, amelyek globális és átfogó ellenőrzése alatt találhatók – gazdaságilag elejét veszi annak, hogy bármely, hozzá képest külső hatalom képes legyen cselekvési szabadságát vagy uralmi szféráját korlátozni. [...]

Ha egy társadalmi berendezkedés hat évtizeden keresztül fennmarad, joggal vetődik fel legitimitásának kérdése. Igen valószínűtlennek tűnik számunkra, hogy egy olyan hatalmi rendszer, amely mind önmaga, mind mások szemében egyaránt ugyanannak a koherens egésznek egységes folyamatosságaként jelenik meg, több mint fél évszázadon keresztül elkerülhetné az összeomlást, ha kizárólag különböző típusú érdekek vagy az emberek megfélemlítése tartaná fenn. Valamely társadalmi berendezkedés, Max Weber egyik megfogalmazásával szólva, akkor rendelkezik legitimitással, ha a népességnek legalább egy része irányadónak és kötelezőnek tartja, másik része viszont nem támadja egy hasonlóképp példaértékűként felfogott alternatív társadalomszerkezetet jegyében. Ezért az adott társadalmat legitimálók relatív nagyságrendje irreleváns lehet, ha azok a tömegek, amelyek nem állnak a rendszer mellett, pusztán elégedetlenek. Ez, ha lehet, még inkább igaz a különböző fajta nem demokratikus rendszerekben, hiszen ezekben az elégedetlenség – legalábbis szisztematikusan – nem fejezhető ki, s a legitimitás hiánya ezért kizárólag sporadikus „kitörésekben" nyilvánul meg, amelyeket az uralkodó elit könnyedén ellenőrzése alatt tarthat. A szovjet társadalmi berendezkedést ezért szintén legitimnek tekinthetjük, bár csak a párt – vagy talán csak a párt vezető testületei – ismerik el példaértékű és kötelező erejű rendszerként. Nincsenek továbbá olyan tömegek, amelyek képesek lennének szembeszállni a létező társadalmi renddel egy olyan alternatív elképzelés szellemében, amelyet mintaértékűként állíthatnának az egész társadalom elé. A kelet-európai társadalmakkal kapcsolatban tehát nem beszélhetünk semmiféle legitimációs válságról mindaddig, amíg a legitimáló erő e két föltétele közül legalább az egyik nem tűnik el vagy nem szorul teljességgel háttérbe. A Szovjetunióban mindkét előfeltétel teljesülni látszik, s ezért kell legitimnek tekintenünk társadalmi berendezkedését. A Szovjetunióval ellentétben azonban a legitimitásnak ez a két előfeltétele nem adott a többi kelet-európai társadalomban, mindenekelőtt Csehszlovákiában, Lengyelországban és Magyarországon. E régióban nemcsak arról van szó, hogy a rendszert legitimáló alattvalók száma igen korlátozott (lényegében magára az uralkodó elitre szűkül), hanem a népesség túlnyomó többségében él egy alternatív politikai berendezkedés képe – a nyugat-európai és észak-amerikai liberális jogállam eszméje –, amely számunkra példa és minta. [...]

Egy elhúzódó legitimációs válság azonban nem vezet szükségképp az érintett társadalmi rendszer összeomlásához. Eltekintve egyelőre e társadalmak függő helyzetétől és attól, hogy területükön szovjet csapatok állomásoznak, elképzelhető, még ha nem is túlságosan valószínű, hogy társadalmi struktúrájuk fennmarad, a legitimációs válság csak akkor vezet elkerülhetetlenül összeomláshoz, ha a legitimáló erő mindkét támasztéka megrendül, vagyis ha a párttagok és a párt vezető testületeinek képviselői immár nem hisznek abban, hogy a társadalmi rend példaértékű és kötelező erejű volna. Ez történt 1956 Magyarországán. [...]

A „szükségletek feletti diktatúra" új társadalma nem valamiféle újabb és módosított változata az (állam-) kapitalizmusnak, de nem is szocializmus, hanem „valami más". Olyan társadalmi képződmény ez, amely teljes mértékben különbözik mindattól, ami napjainkig Európa vagy akár az egész világ történelmében létrejött, de éppily kevés köze van bármely számottevő koncepcióhoz, amelynek terminusaiban a szocializmust – akár „tudományosan", akár utópikus szellemben – valaha is elgondolták. Arról sincs szó, hogy ez a társadalmi formáció valamiféle átmenet volna két társadalmi berendezkedés, vagyis egy létező (a kapitalista) és egy még nem létező állapot között. Önmagát újratermelő társadalmi rend ez, amelynek számos olyan elemét szokás (porhintés okán) átmenetiként jellemezni, amelyek egyébként lényegi és nélkülözhetetlen módon hozzátartoznak a rendszer működéséhez. De még ha igen nagy gyakorlati és elméleti jelentősége van is, hogy megértsük és elfogadjuk: ez az új társadalmi berendezkedés nem szocializmus, mégis el kell ismernünk, hogy a kapitalizmusra és annak ellentmondásaira adott válaszként jött létre. S mint ilyen, nem független teljes mértékben a szocialista eszméktől és mozgalmaktól. Továbbá ez a rendszer, hitünk szerint, nem vezethető le maradéktalanul bizonyos országok gazdasági és társadalmi elmaradottságából; ezáltal egyébként az új társadalmi képződmény a fejletlen területekre korlátozódna, noha tagadhatatlanul van bizonyos affinitása az elmaradottság iránt. Egyetemes rendszer tehát, vagy legalábbis univerzalisztikus törekvésekkel rendelkező rendszer, nem pedig valamiféle regionális megoldás. Viszonyunk ehhez az új formációhoz ambivalens. Minthogy szükségletek feletti diktatúra, számunkra értékvesztésként jelenik meg, ama potenciálisan szabad egyének elpusztításaként, akik szabad társulásuk révén hoznák létre (Marx és minden szocialista ember elképzelésének megfele-

lően) az emancipált társadalmat. A szükségletek feletti diktatúra számunkra történelmileg halott képződmény, még ha képes is önmaga újratermelésére. [...]

Az eredetileg szocialista szándékok által inspirált, majd nagymértékben átformálódott mozgalmak, valamint a kezdetben szocialista töltetű s később torzuló elméletek – a holtvágányra jutott modernizációs törekvések és a megkövült társadalmi struktúrák közepette – valós társadalmi követelményeknek és tendenciáknak feleltek meg. Olyan rendszerek létrejöttéhez vezettek azonban, amelyek valóban antikapitalista berendezkedések, de nem szocialisták, hanem visszataszító paródiái mindannak, amiért a szocialisták éltek és küzdöttek. Ezért tehát mindazok a tevékeny gyakorlati emberek, akik igazi szocializmust óhajtanak, manapság sokkal összetettebb helyzettel szembesülnek, mint az első világháború kitörésekor, amikor az erkölcsi integritásukban még érintetlen szocialisták úgy érezték, hogy az általuk képviselt ügy és mozgalom immár reménytelen kompromisszumokba sodródott. [...]

Szolzsenyicin, amikor közvetlenül dosztojevszkijánus propagandát folytat egy teokratikus berendezkedés mellett (szemben a demokrácia dekadens világával), mindössze Iván Karamazov velejéig reakciós álmának szegődik nyomába, amely a kolostorokban látta meg az új orosz társadalom „sejtjeit", s korántsem egyedül az ő hangja fejez ki ilyen szellemiséget. Hasonló veszélyt tükröz az az egyre fokozódó intolerancia, amelyet már a szocialista újrakezdés perspektívája is kivált. A nem hivatalos, félig-meddig illegálisnak számító bonton-ban a marxizmus (ideiglenes) halála nyomán immár érinteni sem szabad egy olyan társadalomtípus esélyeit, amely túllép a liberálkapitalizmus keretein, nehogy az emberben a létező hatalom ügynökét gyanítsák. A történelem látható módon bosszút állt a marxizmuson amiatt, hogy az frigyre lépett a szükségletek fölötti diktatúrával (még ha ezért józanul kizárólag a marxizmus egyik, rendkívül elszegényített változata tehető is felelőssé). Mindez azonban még nem a történet vége. A lengyelországi eseményekkel kapcsolatban, amelyek oly félreismerhetetlenül idézik a tizenkilencedik századi proletár osztályküzdelmek szellemét, azt mondhatnánk – annak ellenére, hogy résztvevői túlnyomóan fundamentalista ideológiát hirdetnek –, hogy a marxizmus a maga felszámolhatatlanul kritikai szellemével áll itt bosszút azokon, akik eltorzították emancipációs üzenetét. [...]

Vajon reális alternatíva Kelet-Európában a liberális kapitalizmus versus igazi szocializmus? E kérdés megválaszolása előtt egyértelműen állást kell foglalnunk azzal az alternatívával kapcsolatban, amelyet az (önmagát „létező szocializmusnak" nevező) szükségletek feletti diktatúra és a liberális kapitalizmus szembeállítása határoz meg. Ha valóban volna – s kizárólag ez volna az egyetlen – alternatíva, úgy – ama tény ellenére, hogy radikális szocialisták vagyunk, vagy talán épp ezért – nem haboznánk elfogadni a liberális kapitalizmust viszonylagos haladásként. Ily módon, minthogy a jelenlegi rendszert nem tekintjük szocialistának, semmiféle szocialista vívmány sem menne veszendőbe, a dolgozó nép kizárólag gyarapodna a szabadságjogok terén. A pluralizmus és azzal együtt a politikai élet szabadsága csak fokozódhatna. Nem létezik azonban ez az alternatíva, mégpedig különböző okok miatt.

A tőkés restauráció lehetőségével szemben azt az ellenérvet szokták megfogalmazni, hogy időközben (a Szovjetunióban több mint hat, a kelet-európai országokban több mint három évtized leforgása alatt) olyan mélységű és szélességű társadalmi változások mentek végbe, amelyek a restaurációt fizikailag lehetetlenné teszik. Még ha figyelmen kívül hagyjuk is Deutschernak azt az érvét, hogy a kolhozok felszámolása nyomán a Szovjetunió lakossága tömeges éhínség következtében elpusztulna – ez az argumentum nem tűnik különösképp meggyőzőnek, az a másik érvelés viszont erőteljes és érvényes, hogy azok az emberek, akik ismét birtokba vehetnék a termelőerőket, immár nem élnek vagy sohasem léteztek, hiszen a kelet-európai s különösképp a szovjet ipar teljes mértékben új építmény. Persze nem abszolút érvényességű argumentumról van szó, hiszen lehet érvelni amellett, hogy megfelelő politikai körülmények között – ami elképzelhető a szovjet apparátusnak valamilyen megrázkódtatást követő összeomlása után – a multinacionális vállalatok hatalmas együttes ereje bekebelezhetné és átformálhatná a szovjet gazdaságot. Nem zárható ki ez az eshetőség, s olyan helyzetet idézne elő, nevezetesen az amerikai kapitalizmus teljes és kihívás nélküli világuralmát, amelyet nagyon is elutasítanánk.

Van azonban egy olyan további érv, amely megítélésünk szerint döntő jelentőségű: bármennyire meglepően hangozzék is, azokban az országokban, amelyek népessége gyűlöli a világszocializmust,

nem akad olyan lényegi társadalmi akarat, amely keresztülvihetné a kapitalizmus restaurációját. Emellett szóló lényegi bizonyítékot szolgáltatott a hidegháború közepén az 1956-os magyar antisztálinista forradalom. Az utcákat zajosan, ám fölszínesen jobboldali csoportok uralták, a vérszomjas, hidegháborús antiszocializmus legvulgárisabb képviselői, még a baloldal vagy szocializmus szavakat sem tolerálták. A munkásság egyöntetűen vallott véleménye azonban a gyárak és a földek magánkézbe adása ellen szólt – épp annyira irányult tehát a sztálinista állam, mint amennyire az egykori tőkés tulajdonosok ellen. A szükségletek fölötti diktatúra államának antiautoritárius alattvalója nem azzal a céllal küzd helyzetének radikális megváltoztatásáért, hogy maga fölött új úrra tegyen szert. A szükségletek fölötti diktatúra versus liberális kapitalizmus ezért nem valós alternatíva. Amint Konrád György helyesen fogalmazott, a kapitalizmus nem állítható helyre demokratikus módon a világnak ebben a régiójában. Ezért hát mindazoknak, akiknek valódi célja a demokrácia, egyúttal az igazi szocializmusra kell törekedniük. [...]

Fehér Ferenc – Heller Ágnes – Márkus György: *Diktatúra a szükségletek felett.* Budapest, 1991, Cserépfalvi. Fordította Mezei György. 107–109., 205–207., 321–322., 342–343., 426., 433–434.

Jegyzet

1. A mű angolul íródott 1981-ben Ausztráliában. Első angol nyelvű kiadása: *Dictatorship Over Needs.* Oxford, 1983, Blackwell.
Fehér Ferenc (1933–1994) filozófus, esztéta, kritikus. Lukács György tanítványa és asszisztense, Heller Ágnes férje és szerzőtársa. Az 1973-ban az ún. Budapesti Iskola más képviselőivel együtt az ő nézeteit is antimarxistának minősítette az MSZMP PB, és szakmai tevékenységét lehetetlenné tették. 1977-től külföldön élt.
Heller Ágnes (1929) filozófus, esztéta, Lukács György tanítványa. A Budapesti Iskola egyik legjelentősebb képviselője. 1973-ban az MSZMP PB az ő nézeteit is antimarxistának minősítette. 1977-től külföldön élt, számos egyetemen tanított több országban. 1990-ben visszatért a magyarországi szellemi és közéletbe.
Márkus György (1934–2016) filozófus, Lukács György tanítványa. A Moszkvai Lomonoszov Egyetemen tanult. A Budapesti iskola vezéregyénisége. A „marxizmus reneszánszának" egyik alapműve volt a *Marxizmus és antropológia* című 1966-ban megjelent műve. Miután tiltakozott Csehszlovákia 1968-as megszállása ellen, kizárták a pártból. Bence Györggyel és Kis Jánossal, akik tanítványai voltak, együtt írta a *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* című könyvet, amely nem jelenhetett meg. Előbbieket a könyv miatt kizárták a pártból és elbocsátották munkahelyükről, a Filozófiai Intézetből. Az 1973-ban lefolytatott eljárásban Márkus nézeteit is antimarxistának minősítették. 1977-től Ausztráliában élt és tanított.

BAUER TAMÁS

A második gazdasági reform és a tulajdonviszonyok. Szempontok az új gazdasági mechanizmus továbbfejlesztéséhez (részletek)

[...][1]

Az 1979–1980-as lépések, tehát az 1968 óta érvényesülő alaptendencia a „sem (utasításos) terv, sem (önszabályozó) piac" továbbvitelét jelentik. Az egyik oldalon számos olyan intézkedés történik, amelyek révén a tervlebontási hierarchia mind ez ideig túlélő váza tovább gyengül: egy ipari minisztérium alakult, megszűnt sok tröszt és nagyvállalat, ugyanakkor pedig olyan új szervezetek is létrejöttek, amelyek nem illenek be a hierarchiába. Ezek rendkívül jelentős dolgok. A másik oldalon azonban olyan szemléletet tükröznek a változások, hogy a gazdasági folyamatokat ugyanolyan mértékben, ugyanolyan mélységben kell az államapparátusnak vezérelnie, mint ahogyan ez a hetvenes években történt.

Ennek félreérthetetlen szimptómája a két új központi fejlesztési program kormányzati jóváhagyása, a Munkaügyi Minisztériumnak megszüntetése helyett Állami Bér- és Munkaügyi Bizottsággá való átszervezése stb.

Annak ellenére tehát, hogy Magyarország az 1968-as reform vívmányainak talaján már egy kicsit más világban él, mint a többi KGST-ország, az 1979–1981-es intézkedések beleillenek abba a képbe, amelyet a többi országban hozott határozatokról adtam. Ott a tervutasításos rendszerből való kilépést odázzák el ellentmondásos részintézkedésekkel, itt a „sem (utasításos) terv, sem (önszabályozó) piac" állapotból a korszerű állami gazdaságszabályozást [az] önszabályozó piac aktív szerepével ötvöző mechanizmusba való továbblépést.

A DOLGOZÓK VISSZAUTASÍTJÁK A SZOLIDARITÁS GDAŃSKI KONGRESSZUSÁNAK FELHÍVÁSÁT A TISZAFÖLDVÁRI LENIN TERMELŐSZÖVETKEZET GYŰLÉSÉN, 1981. SZEPTEMBER 18.

Közös vonás továbbá az is, hogy az újabb magyar intézkedések sem részei olyan átfogó reformkoncepciónak, amely gazdasági célok mellett határozottan új társadalmi perspektívákat is mutatna. Nem ígérnek öt, tíz vagy húsz év elteltével szebb világot – csak azt, hogy ha megvalósulnak az intézkedések, akkor húsz, tíz, de inkább öt év múlva is lesz még világ.

Bármennyire örvendetes is az, hogy 1978 vége óta a kormányzati politika újra a reformvonal követőjének vallja magát, az 1979–1980-ban követett politikának van egy hátrányos következménye, amelyről még nem esett szó. Az a tény, hogy a beszédekben, vezércikkekben radikális reformszólamok ismétlődnek, és közben a „versenyár-rendszer" árlebontássá fajul, az Ipari Minisztérium lassan a korábbi típusú ágazati minisztériumként kezd a vállalatokkal bánni stb., sajátos cinizmust tesz általánossá éppen az államigazgatási és vállalati vezető rétegekben. Nem feltétlenül a csúcson, azoknál, akik jelenlegi posztjukon először csinálják az aktuális szabályozó-módosítást, hanem a derékhadnál, akik úgy érzik: újra ugyanazt a lemezt hallják új előadókkal, némiképp más hangszerelésben. Egy erőszakos recentralizáció elnyomhatja a reformgondolatot, de a reformokba vetett hit fennmaradhat. Az ilyen „reneszánsz" viszont könnyen diszkreditálhatja a reformot, alááshatja a reformeszmék társadalmi hitelét. [...]

Az a körülmény, hogy a „folyó" életszínvonal stagnálása és a fogyasztói beruházások visszaeséséből fakadó társadalmi feszültség-halmozódás két-három évig nem vezetett, s talán további néhány évig sem vezet társadalmi konfliktushoz, nem jelenti azt, hogy ez az irányzat korlátlanul folytatható. A magyar tervezés évek óta csak azt a kérdést teszi fel magának újra meg újra, hogy hogyan ossza meg az újra meg újra fellépő veszteségeket a felhalmozás és a fogyasztás egyes elemei között, s mintha már el is felejtette volna: a veszteségeket el lehetne kerülni. Ehhez kell – egyebek mellett, amelyek közül a külgazdasági politika irányváltása, a mechanizmustól valamennyire független tényező a legfontosabb – a gazdasági mechanizmus újabb reformja.

És mi a másik kényszerítő tényező? Ennek megértéséhez kicsit bővebben ki kell térni a lengyel tanulságokra. A július–augusztusi sztrájkok közvetlen kiváltó oka a bejelentett áremelés, tehát életszínvonal-csökkentés volt. Az az elégedetlenség robbant itt, amely az életszínvonal visszaesése, a hiányok évek óta tartó fokozódása miatt hosszabb ideje kumulálódott Lengyelországban. De

– amint ez hamarosan világossá vált – nem csupán fogyasztói elégedetlenségről, hanem a gazdasági rendszer egészének működésével kapcsolatos átfogó társadalmi elégedetlenségről is szó volt. A munkások, parasztok, értelmiségiek munkahelyük mindennapjaiban éppúgy, mint fogyasztóként, állampolgárként a gazdasági rendszer működésének megannyi irracionalitását, rossz működését, diszfunkcionális voltát érzékelték. Akkor, amikor az ország nem tudott megállni az augusztus–szeptemberi szakszervezeti követeléseknél, hanem a rendszer átfogó átalakítására vett irányt, akkor éppen ez az elégedetlenség tört utat magának. Akkor, amikor a tervezés társadalmasítása és az önigazgatás került napirendre, akkor annak az elidegenedésnek a megszüntetése vált társadalmi céllá, amely a lengyel társadalom tagjainak alapélménye volt.

De vajon csak a lengyeleknek? Olyan durva gazdaságpolitikai hibák, olyan súlyos felelőtlenség, olyan gátlástalan korrupció, mint a hetvenes évek Lengyelországában, persze nincs Magyarországon, s itt a különbség meggyőződésem szerint minőségi. A munkahellyel és a gazdasági rendszer összműködésével kapcsolatos átfogó és évtizedes „elidegenedettségi" elégedetlenség azonban Magyarországon is megvan. Magyarországon is általános az a gondolkodás, az a közérzet, hogy a műhelyt, a vállalatot, a gazdaságot nem úgy vezetik, ahogyan kellene: általában az „emberek" nem jól dolgoznak, az embert nem fizetik meg rendesen, a pénzért nem lehet jó minőségű árut, szolgáltatást kapni stb. A munkafolyamatban szerezhető megelégedés hiánya a fogyasztásban szerezhető kielégítettség hiányával és a társadalmi-politikai életben való alárendeltségi-kiszorítottsági érzéssel ötvöződve alakítja ki azt a közérzetet, amelyet az olyan sajtóviták, mint a Kesudió[2] vagy „Ilyen gazdagok vagyunk?"[3] vita csak a jéghegy csúcsaként jeleznek. A második gazdaság talán nemcsak a munka jobb megfizetésével jelent alternatívát, hanem az autentikusabb munkaszervezés, a munkával való nagyobb fokú elégedettség érzésének megszerzésével is. A Nyugatra vonatkozó – reális és hamis – elképzelések sem csak mint a gazdagabb élet világát állítják azt szembe a hazai tapasztalatokkal, hanem mint a jól vezetett gazdaság világát is, ahol „a dolgok úgy mennek, ahogy menniük kell, ahogy normális". [...]

A tulajdonosi szervezet alternatívái – a vállalati tulajdon

Sokakkal együtt úgy gondolom továbbá, hogy jó lenne megszüntetni azt a helyzetet, hogy bármiféle államigazgatási szerv felügyeletet gyakorol az egyes vállalatok fölött. Szakítani kellene azzal a gyakorlattal, hogy állami gazdaságirányító szervek felügyeleti jelleggel (úgy, hogy ebből a vezetők megítélésére, jutalmazására, karrierjére nézve közvetlen konzekvenciák adódnak) elbírálják a vállalati tevékenységet. Különösen káros, ha ezek a szervek ágazati tagoltság szerint szerveződnek, de az sem jó, ha ágazati kötődéstől mentes államigazgatási szerv tölt be hasonló funkciót.

Elterjedt a kérdés olyan megfogalmazása, hogy ne az ágazati minisztérium, hanem valaki más képviselje az államot mint tulajdonost. Az ilyen kérdésfeltevésben magától értetődőnek, feltehetően jó dolognak tekintik, hogy a társadalmi tulajdonnak vagy szerényebben a nem kapitalista tulajdonnak állami tulajdonnak kell lennie. Én nem ismerek olyan érvelést, amely alátámasztaná ezt az álláspontot.

Ha helytálló az, amit a cikk elején „politikai gazdaságtani kiindulópontként" elmondtam, akkor nincs okunk arra, hogy az állami és szövetkezeti tulajdonformát „szocialista szektorként" különböztessük meg a tulajdon egyéb formáitól.

Egyetlen vonatkozásban érzem a szigorúságot megalapozottnak. Kizárhatjuk megfontolásainkból azt a lehetőséget, hogy a közép- és nagyvállalatoknál belföldi magántőkés gyakorolja a tulajdonosi funkciót. Azt gondolom, hogy a nagytőke felszámolása harminc év után már olyan irreverzibilis folyamat, amelyen csak külső kolonizáció változtathatna. Azt sem hiszem, hogy a magántőkés forma feltámasztása a korábban tárgyalt értelemben társadalmilag vonzó program lenne, S csak ezután említem, hogy kül- és belpolitikai értelemben abszurdum. [...]

[A] vállalati tulajdon, mégpedig önigazgató vállalati tulajdon mellett érvelek. Felhívtam ugyanakkor a figyelmet számos ellenérvre is. Ezeket is figyelembe véve szeretném hangsúlyozni: egyetértek azzal, hogy többféle forma párhuzamos működtetésére van szükség. [...]

A tervutasításos rendszertől örökölt helyzetet úgy jellemeztem korábban, hogy a gazdasági hatalomgyakorlás mentes bármiféle társadalmi kontrolltól – mind a piaci szabályozás kontrolljától, mind pedig a politikai demokrácia kontrolljától. Miért kell mindkettőt megemlíteni?

Amikor azon törjük a fejünket, hogy milyen irányban változzék gazdasági mechanizmusunk, nyilvánvalóan a piac szabályozó szerepének radikális kiterjesztése mellett foglalunk állást. Modern gazdaság állandóan bővülő szükségleti skálával, a munkamegosztás rendszerének egyre bonyolultabbá válásával nem működhet hatékonyan a piaci szabályozás kiterjedt alkalmazása nélkül. Ugyanakkor a piaci szabályozás nem válhat kizárólagossá. Nem egyszerűen azért, mert a tiszta piaci gazdaság walrasi[4] modellje életidegen absztrakciókra épül. Nem is azért, mert ez a tervszerűség elvének, állítólagos magasabbrendűségének feladását jelentené. Hanem a következőkért:

Mit jelent – formailag – a piac? Szigorúan véve azt, hogy a társadalom tagjai a gazdasági életben mint árutulajdonosok, csak mint árutulajdonosok lépnek egymással kapcsolatba: mint munkaerő-eladók, vállalkozók, fogyasztók, hitelezők stb. Az állami, bürokratikus beavatkozás csak az egyik formája annak, hogy a gazdaságban cselekvő emberek egyéb módon, nem mint árutulajdonosok kerülnek kapcsolatba egymással. A nem-piaci kapcsolattartás másik régi formája a szakszervezet-alakítás. Joggal sorolják a közgazdászok a szakszervezeteket is a versenyt korlátozó monopóliumok közé, hiszen itt is nem-piaci kapcsolati formáról van szó.

Nem várható el a gazdasági élet szereplőitől, hogy – akár a tiszta gazdasági racionalitás jegyében is – lemondjanak a társadalom nem-piaci szerveződésének, önszerveződésének eddig ismert vagy újabb formáiról. Kelet-Európának az állami bürokráciával, Angliának például a szakszervezetekkel vannak nem egyértelműen kedvező tapasztalatai, de a csak piaci szabályozásra sem itt, sem ott nem kívánnak áttérni. Két dologra törekedhetünk: egyrészt valahol az „optimum" közelében kell meghatároznunk a piaci és nem-piaci kapcsolati formák arányát, másrészt a nem-piaci kapcsolatokat a felülről szervezéstől minél inkább a társadalmi önszerveződés felé kell igyekeznünk terelni.

Emlékeztetek arra, amit a reform kettős szükségességéről mondottam. A gazdasági rendszer működésével kapcsolatos „elidegenedési" elégedetlenség egyik összetevője minden bizonnyal az, hogy a lakosság rendkívül tájékozatlan a különböző szinteken születő gazdasági döntések indítékairól, szempontjairól. A gazdasági döntéshozatal fokozott nyilvánossága enyhíthetné ezt. Ugyanakkor a nyilvánosság kontrollja, a döntési alternatívák nyílt megfogalmazása és vitatása csökkenthetné a hibás döntések valószínűségét, illetve meggyorsíthatná a korrekciót az olyan döntéseknél is, amelyek egy remélt reform keretei között sem kerülhetnek piaci kontroll alá.

Mindenekelőtt a népgazdasági szintű döntéshozatal demokratizálásában kell áttörést elérni. Bármennyit változott is az elmúlt másfél évtizedben a népgazdasági tervek tartalma, jellege, a propaganda – ideértve maguknak a vezető politikusoknak megnyilvánulásait is – a döntést az adott körülmények között egyedül helyes döntésként állítja be, ezzel nyíltan elutasítva annak minden bírálatát. [...]

Elkerülhetetlenül szükségesnek látom a gazdaságpolitikai kérdések nyílt, nyilvános vitatását szakmai fórumokon és a sajtóban, döntéshozatal előtt és után.

A gazdaságpolitikai vitának a politikai élet hatáskörrel rendelkező fórumain is folynia kell. Meg kellene szüntetni azt a groteszk helyzetet, hogy az Országgyűlés egyhangúlag hagyja jóvá a gazdaságpolitikát, majd egy-két év múlva hasonlóképpen egyhangúlag az attól lényegesen eltérő új koncepciót is. Ehhez az szükséges, hogy a képviselők nyilvános vitákból, sajtóból, szakmai és politikai fórumokról (pl. Népfront) ismerjék és meg is értsék a különféle döntési változatokat.

Az ilyesminek persze elengedhetetlen előfeltétele az adatok és tervek nyilvánosságra hozatala. Indokolt újra megfontolni Liska Tibornak azt a régi javaslatát, hogy megerősített TÜK[5]-apparátus őrködjék afölött, hogy szigorúan csak az legyen TÜK-ös, aminek nyilvánossága honvédelmi, belügyi vagy külügyi szempontból megengedhetetlen. Két elvet kell itt leszögezni. Az egyik: nemzetközi versenyképességünket nem a külkereskedelmünkre vonatkozó információk eltitkolásával, hanem jobb gazdálkodással, gyorsabb műszaki fejlesztéssel kell elérni. A másik elv: ha egyszer a KGST-országokhoz fűződő gazdasági kapcsolatok megítélése, perspektívái mindennemű gazdaságpolitikai megfontolásnak központi kérdését jelentik, akkor nem lehet szó demokratikus politikáról mindaddig, amíg a KGST-országokhoz fűződő kapcsolatok tabuk. Nyilvánossá kell tenni a forgalomban érvényesülő árakat, a szerződések feltételeit stb.

Úgy gondolom továbbá, hogy nem kell várni egy lengyel típusú válságra azzal, hogy belföldön is nyilvánossá tegyük a fizetési mérleget. [...]

A települések járulékos beruházási forrása lehet a kommunális kötvények kibocsátása. A jelenlegi állapotokat jól jellemzi, hogy amikor a központi szervek elszánták magukat a kommunális kötvény bevezetésére, akkor az OTP központja és a Tanácsi Hivatal döntötte el Budapesten, hogy mely települések bocsáthatnak ki kötvényt. Íme, a helyi önkormányzat eszméjének diadala... A kommunális kötvény kibocsátása csakis a helyi tanács kizárólagos hatásköre lehet.

Az e helyütt csak fő irányaikban vázolt változtatások végül is azt jelentenék, hogy a helyi tanácsok kezelésében levő állami tulajdont a községek és városok – kivételes esetekben a megyék – tulajdona váltaná fel. A tanácsok önálló gazdálkodásával kapcsolatban éppen ez, és nem a konkrét formák meghatározása tűnik a fő kérdésnek. Világosan látni kell továbbá, hogy milyen jelentősége van ennek a látszólag periferikus kérdésnek a gazdasági mechanizmus egésze szempontjából. Úgy tűnik, hogy éppen a helyi: községi és városi önkormányzat megteremtése válhat az önigazgatás olyan iskolájává társadalmunkban, amelyben tanultakat azután másutt, a munkahelyeken is gyakorolhatják a társadalom tagjai. A munkahelyi önigazgatás nehezebb dolog: a vállalati terv alternatíváit, a műszaki és különösen a piaci összefüggéseket nehezebb átlátni. Az önigazgatás és a dolgozó érdekeltsége a vállalat pénzügyi eredményében kölcsönösen feltételezi egymást, az utóbbi viszont csak az egész gazdasági mechanizmus többi elemének, mindenekelőtt az ár- és bérrendszernek sikeres reformjával együtt töltheti be funkcióját.

Más a helyzet a lakóhelyi önigazgatás esetében. A tennivalók, feladatok, a döntési alternatívák mindenki számára jól átláthatók. A fejlesztések közvetlenül a helyi kollektív szükségletek kielégítését szolgálják, így a rendszer működése nem függvénye egy bonyolult közgazdasági szabályozórendszer megfelelő működésének (mint a vállalati érdekeltségnél). Így az önállóság kibontakoztatásának itt „csak" politikai elhatározás az előfeltétele.

Nemcsak a kisebb és nagyobb közösségek önigazgatásának lehet jó iskolája a települések önkormányzata, de hasonlóképpen a központi államapparátus önmegtartóztatásának is: annak, hogy a központi szervek hozzászokjanak annak tudomásul vételéhez, hogy helyileg, a lokális folyamatokban nem minden az ő racionalitásuk szerint történik. A községi és városi tulajdon deklarálása ennek az önmegtartóztatásnak adna „bátorítást".

Mozgó Világ, 1982/11. (november), 17–42.

Jegyzetek

1. Ez volt az egyik olyan publikáció, amely végül Kulin Ferenc főszerkesztő 1983 őszi leváltásához, ennek nyomán pedig az egész szerkesztőség lemondásához vezetett.
2. 1976 februárjában az *Élet és Irodalom* hasábjain kitört vita. Vitaindító cikkében Bertha Bulcsu a fogyasztói társadalmat szolgáló, az országot szegényítő import ellen érvel. Az ilyen fölösleges, luxusimport szimbóluma lett a korábban Magyarországon ismeretlen kesudió. A vitáról lásd Mink András: Kesudió. *Beszélő,* 1998/7–8. szám.
3. Mezei András: Ilyen gazdagok vagyunk? című cikkével kezdődött vita az *Élet és Irodalom*ban 1978-ban arról, hogy miért nem tud érvényesülni Magyarországon a piacilag hasznosítható kreativitás, miért pazarlódnak el a legjobb gazdasági lehetőségeink. Később Mezei András könyvet is megjelentetett ezzel a címmel (Budapest, 1981, Magvető Kiadó).
4. Léon Walras (1834–1910), francia közgazdász. A róla elnevezett törvény szerint a piacon egy árucikk pénzértékben mért összkínálata és összkereslete szükségképpen egyenlő.
5. Titkos ügykezelés.

HANKISS ELEMÉR

Diagnózisok (részletek)

Szemben gazdasági fejlettségünkhöz képest viszonylag fejlett szociálpolitikai intézményrendszerünkkel, szociális viselkedéskultúránk kifejezetten alacsony szintű, elmaradott.[1] Úgy is mondhatnám, hogy szinte nem is létezik. Már-már általános az a beidegződés, hogy nem a mi dolgunk a betegekkel, öregekkel, elhagyott gyerekekkel, nélkülözőkkel, magányosokkal, rászorulókkal törődni. Az emberi-közösségi felelősségérzet e hiánya egy esetleges külső szemlélő számára megdöbbentő volna; mi már észre sem vesszük.

Nem mintha természetünknél fogva önzőbbek, közönyösebbek, magunkba zárkózottabbak lennénk, mint mások, hanem mert néhány alapvető külső tényező ilyenné formált minket. Köztük, furcsa módon egy olyan körülmény, amely egyben, az adott történeti korszakban előfeltétele s eredményes eszköze volt az égető szociális kérdések megoldásának. Vagyis az a körülmény, hogy

központosítottuk és államosítottuk, majd egyre inkább személytelenül, automatikusan és szinte észrevétlenül működő gépezetté tettük a szociálpolitikai teendők ellátását. S ezzel – miközben sok évtized mulasztását pótoltuk egyben – az emberek és közösségek tevékenységének és felelősségtudatának köréből kivettük a szociális kérdések csaknem teljes együttesét. Nem csoda hát, hogy az évek folyamán kialakult így mindannyiunkban, tisztelet a kevés kivételnek, a nem-az-én-dolgom, nem-a-mi-dolgunk, az-SZTK-dolga, a-Tanács-dolga, az-Állam-dolga, az-„Ő"-dolguk vállvonogatós, közönyös magatartása. A szakirodalom „a kívülálló apátiájának", a saját és közössége életének irányításán „kívül rekedt ember apátiájának" nevezi ezt a kóros magatartást, mely világszerte terjed az eltömegesedő s különösen a központi újraelosztási mechanizmusoktól egyre inkább függővé váló társadalmakban.

E folyamatot nálunk még tovább erősítette egyfelől a szándékában jogos és történetileg indokolt, de a tényleges célokon messze túllövő, hosszú éveken át tartó „jótékonyság elleni kampány", és másfelől az a szociálpolitikai intézményekben kialakult hamis, monopolista és államigazgatási öntudat, hogy egyedül ők hivatottak és ők képesek a kérdések megoldására, hogy minden öntevékeny közösségi megmozdulás zavart kelthet és akadályozza az ő munkájukat. [...]

Minthogy a legfontosabb makroközösségek – nemzet, osztály, lakóhely, szakma, felekezet stb. – igazi közösségekként nem vagy alig funkcionálnak, fokozatosan lekopott, leépült a hozzájuk kötődő „mi" tudat, közösségi tudat. Ezt az eróziós folyamatot a negyvenes–ötvenes években – de hellyel-közzel még később is – a hivatalos politika is gyorsította, többek között azzal, hogy a közösségi tudatot *bűntudattal* helyettesítette be. Gondoljunk csak azokra a propagandahullámokra [...], amelyek a szakmunkásokat „munkásarisztokratának" vagy „kispolgárnak" bélyegezték, s a segédmunkások millióit „lumpenproletárnak", a volt nagy- s középgazdákat „kulákoknak", a középgazdák és a kisgazdák jelentős hányadát „ingadozónak", majd később a második gazdaságban szerencsét próbáló, az ország lakosságának hatvan százalékát kitevő családokat „harácsolóknak", az értelmiséget a „régi rend kiszolgálójának", az ország népét előbb csak úgy mindenestül „fasisztának", aztán a legnehezebb években keresztül-kasul csaknem mindenkit „osztályellenségnek", mostanában meg újra csak az egész népséget „lustának", „lógósnak", „fegyelmezetlennek" és így tovább.

Ugyan csoda-e, hogy ebben a légkörben kivirágzott a nemzeti közösségnek mint „futballnemzetnek" torz s nevetséges virága, az osztály- vagy felekezeti hovatartozásukat szégyellő-rejtő emberek zavarodottsága, és elhatalmasodott a közösségtudat nélkül tengő-lengő emberek, embertömegek apátiája? S ezt az apátiát minden bizonnyal fokozza még a közösségalakító törekvések megannyi, újra s újra átélt kudarca, s fokozza a mesterségesen létrehozott közösségpótló kollektívák belső sivársága. [...]

A közösségek fontos szerepet játszanak a felgyülemlő feszültségek levezetésében, a kudarcok enyhítésében, az emberi érdekek, törekvések megfogalmazásában, a nyilvánosság szintjén való ütköztetésükben. Ha egy társadalomban nem jön létre s nem működik a legkülönfélébb közösségek gazdag hálózata, ha az emberek magukra maradnak feszültségeikkel, nem találnak biztonságot és megerősítést egy-egy közösségben, ha érdekeik beléjük fojtódnak, s csak sunyin érvényesíthetők, s ha körülöttük mindenki ugyanilyen bizonytalanságban s kiszolgáltatottságban érzi magát, akkor lábra kap a társadalmi együttélés egyik legpusztítóbb betegsége, amelynek főbb tünetei a következők: kisebb-nagyobb mértékben mindenki kielégületlen, mindenki bizalmatlan, türelmetlen s ingerlékeny mindenkivel szemben, s végül kialakul az az állapot, amit Széchenyi 150 évvel ezelőtt így jellemzett: „Agyarkodunk egymás ellen, mint tehetetlen sajtférgek." [...]

Értékrendünk azt kívánná meg, hogy a főnök és a beosztott egyenrangú félként, azonos jogokkal rendelkező állampolgárként álljon egymással szemben, de a kialakult erős hierarchiák és a régmúltból átöröklött antidemokratikus beidegződések a parancsolás és engedelmeskedés normáit is működtetik még az emberi tudatokban és a mindennapi gyakorlatban.

Fokozza ezt a szorongást és bűntudatot gerjesztő kettősséget az a társadalmi-politikai gyakorlat, amelyet az imént [...] „kettős kötésnek" neveztünk. E kettős kötés társadalmi szinten abban nyilvánul meg, hogy kitűzünk bizonyos normákat az emberek elé, de egyúttal lehetetlenné is tesszük, hogy e normák szerint éljenek: ámde ha következésképpen nem élnek e normák szerint, akkor korholjuk, ostorozzuk, megszégyenítjük őket, bűntudatot keltünk bennük, lehetetlenné tesszük

például, hogy jól és hatékonyan dolgozzanak – s korholjuk őket azért, hogy nem dolgoznak jobban és hatékonyabban. Lehetetlenné tesszük, hogy igazi közösségeket alkossanak – majd kárhoztatjuk őket azért, mert nem közösségi emberek. Lehetetlenné tesszük, hogy felelősséget vállaljanak, és részt vegyenek a társadalmi döntésekben – majd ostorozzuk őket felelőtlenségükért és passzivitásukért; rákényszerítjük őket arra, hogy ha boldogulni akarnak, akkor kiskapukat keressenek – majd elítéljük őket azért, hogy nem tartják be az állampolgári viselkedést szabályozó normákat. Mindez együttvéve megint csak az említett, meghatározatlan, tárgytalan, diffúz bűntudatot termeli szüntelen újra az emberekben. [...]

Ami a mai helyzetet illeti, megállapíthatjuk, hogy az infantilizálódás említett mechanizmusainak többsége kisebb-nagyobb mértékben még ma is működik. Alkotmányunk demokratikus és nem paternalisztikus, de a társadalmi lét csaknem valamennyi szintjén megfigyelhető bizonyos fokú hajlandóság a paternalisztikus hatalomgyakorlásra. Gondoljunk például arra, hogy az anyagi és nem anyagi javak társadalmi elosztását nálunk törvények és szigorú rendeletek szabályozzák, de azok, akik az elosztó hálózatban kulcspozícióhoz jutnak, nemegyszer kisajátítják, mintegy sajátjuknak tekintik az elosztandó javakat, nem abban az értelemben, hogy eltulajdonítják őket, hanem abban, hogy kegyúrként vagy jóságos atyaként, „keresztapaként" osztják el azok között, akik ezért cserébe jobbágyi alázatot vagy fiúi tiszteletet, gyermeki ragaszkodást és ártalmatlan, gyermekded viselkedést kínálnak cserébe. [...]

Hankiss Elemér: *Diagnózisok.* Budapest, 1982, Magvető Kiadó. Gyorsuló idő. 28–29., 84–85., 226–227., 271–272.

Jegyzet

1. Hankiss Elemér (1928–2015) szociológus, filozófus, irodalomtörténész. 1956 után hét hónapot töltött vizsgálati fogságban, de bizonyíték hiányában elengedték. Számos egyetemen tanított, az MTA Irodalomtudományi Intézetének és Szociológiai Kutatóintézetének is volt munkatársa. A tanulmány írásakor ez utóbbinak volt osztályvezetője. A rendszerváltás után a Magyar Televízió elnökeként tevékenykedett, és az intézmény függetlenségéért vívott harc központi szereplője lett.

KEMÉNY ISTVÁN
A második gazdaság Magyarországon (részletek)

A második gazdaság több szempontból határolható körül.[1] A lehetséges szempontok közül a két legfontosabbra szorítkozom előadásomban. Az egyik a nyilvántartott és nyilván nem tartott, a regisztrált és a nem regisztrált gazdaság megkülönböztetése. E szempontból az első gazdaság keretébe tartozik mindaz, amit a különböző országok statisztikai és adóhivatalai és más hivatalai nyilvántartanak, a második gazdasághoz pedig mindaz, amit nem tartanak nyilván. E megközelítésben a második gazdaság rejtett gazdaság. [...] A második szempont az állami és a magánszektor megkülönböztetése. Az ún. szocialista országok viszonylatában ez a megkülönböztetés fontosabb az előbbinél. [...] Ha viszont a másik szempontot alkalmazzuk, akkor arra kell gondolni, hogy a kisiparos tevékenységének egyik részét bejelenti, azt nyilvántartják, s az után adózik. Tevékenységének másik részét azonban kénytelen eltitkolni, mert ha ezt nem teszi, nemcsak gyarapodni, hanem még megélni sem tud. A regisztrált / nem regisztrált megkülönböztetést alkalmazva tehát tevékenységének egyik fele az első, második fele a második gazdaság keretébe tartozik. Ugyanez érvényes az egyénileg gazdálkodó parasztokra is. [...]

Rejtett tevékenységek azonban nemcsak a magánszektor keretében találhatók, hanem az állami szektorban is, méghozzá jelentős arányban. Egy jól működő termelőszövetkezet elnöke pl. a szövetkezet termelésének nagy átlagban mintegy harmadát titkolja el. A nyilvántartás szempontját alkalmazva tehát gazdaságának nagyobb része az első, kisebb része pedig a második gazdasághoz tartozik. [...]

A Központi Statisztikai Hivatal jelentései szerint Magyarországon 1 millió 700 ezer család foglalkozik kistermeléssel, s e családokhoz 5 millió 200 ezer személy tartozik, a teljes lakosságnak tehát kereken a fele. [...] A mezőgazdasági kistermelés tehát megszűnt paraszti foglalkozás lenni. A feltűnő jelenség háttere természetesen az a körülmény, hogy nem olyan régen még Magyarország lakosságának fele tartozott a parasztsághoz. [...]

Az ország megművelt területe kereken 9 millió hektár. Ebből – a szakszövetkezeteket nem számítva – 775 ezer hektár, vagyis nem egészen 9 százalék jut a kisgazdaságokra. A növénytermelés 40 és az állattenyésztés 64 százaléka jut rájuk.

A magyar mezőgazdasági termelés értéke hivatalos adatokból kiszámítva 120 milliárd forint. Ugyancsak a hivatalos adatok alapján végzett számítások szerint ebből 62 milliárd forint jut a kisgazdaságokra.

Ezen a ponton érvényesíteni kell a második szempontot, tehát a nyilvántartott és nyilván nem tartott termelés közti megkülönböztetést. A 70-es évek első felében alkalmam volt kutatásokat végezni munkás- és paraszti háztartásokban, valamint termelőszövetkezetekben. A legkülönbözőbb változatokkal találkoztam, de nagy átlagban az volt a tapasztalatom, hogy a termelőszövetkezetek termelésüknek mintegy harmadát, a kisgazdaságok pedig mintegy 60 százalékát titkolják el. E megfigyelésekből kiindulva azt kell tehát mondani, hogy a kisgazdaságok termelésének értéke 155 milliárd, a nagygazdaságoké 87 milliárd forint, a magyar mezőgazdaság tehát nem 120, hanem 240 milliárd forinttal járul hozzá a nemzeti jövedelemhez.

Önök most kételkedhetnek e becslések helyességében. Ám ha a józan eszükre hallgatnak, anynyit bizonyosan elfogadnak, hogy a kisgazdaságok évi termelésének értéke jóval több, mint a hivatalos statisztikai jelentésekből kiszámított 62 milliárd forint. Nos, itt van az ország viszonylagos gazdagságának legalább egyik fele.

Most áttérek az iparra, azon belül a lakásépítésre. 1982-ben 75 556 lakás épült az országban. Ebből 56 464, vagyis kereken 75 százalék, magánerőből épült. Ez viszonylag új fejlemény, mert 1970 és 1980 között a lakásoknak „csak" 65 százaléka épült magánerőből. Az új fejleménynek az a magyarázata, hogy 1975 óta fokozatosan csökkent az állami erőből épült lakások száma. 1975-ben még 38 ezer állami lakás épült, 1982-ben már csak 19 ezer, az 1975 évi számnak éppen a fele.

Egy lakás átlagos építési költsége, a Statisztikai Hivatal számításai szerint, 500 ezer forint. Az 56 464 lakás felépítésének költsége tehát 28 milliárd forint. Magánerőből. Vagyis ezt a pénzt a második gazdaságban keresték meg. Mert az bizonyos, hogy nem az elsőben.

FÓLIASÁTOR A HÁZTÁJI GAZDASÁGBAN.
TURA, 1979. FEBRUÁR 10.

Az említett lakások valóságos értéke azonban nem 500 ezer forint. A tapasztalat azt mutatja, hogy egy 500 ezer forint költséggel megépült lakás a beköltözés pillanatában 1 millióért adható tovább. Vagyis a magánerőből épült lakások értéke nem 28, hanem 56 milliárd forint. A hivatalosan kiszámított 500 ezer és a valóságos 1 millió közti különbség magyarázata egyfelől az a körülmény, hogy a KSH által kimutatott építési költségben nem szerepel a telek ára, másfelől pedig az, hogy a valóságos építési költségek jóval magasabbak a bevallottaknál. Az építési költségek egy részét ugyanis el kell titkolni. [...]

Hivatalos adatok szerint a magyar nemzeti jövedelem 1982-ben 676 milliárd forint volt. Már említettem, hogy ebből a 676 milliárd forintból 120 milliárd, vagyis 18% jut a mezőgazdaságra. Most hozzáteszem, hogy 57 százalék, vagyis 390 milliárd forint jut az iparra és az építőiparra. Ezek a hivatalos adatok azonban félrevezetőek, többek között azért, mert az ipari termelés túl van értékelve bennük.

Jól tudjuk, hogy az ipari termékek egy része eladhatatlan. Ezeknek ára is benne szerepel a Statisztikai Hivatal által kiszámított nemzeti jövedelemben, holott értéktelenek.

Sokkal lényegesebb azonban az, hogy az ipari termékek magyar árakon vannak számolva, s ezek az árak visszatükrözik a magas termelési költségeket, amelyek az elavult technológiából, a munka alacsony termelékenységéből és rossz szervezéséből, a fölösleges adminisztratív létszámokból és megannyi más tényezőből adódnak.

A termelt termékek értékét világpiaci árakon kellene számolni. Ez azonban lehetetlen, mert ebben az esetben a magyar ipari termék isten tudja hány százalékát kellene eladhatatlannak minősíteni, s mint értéktelen terméket, az egészből levonni. A termékek minősége annyira különbözik a világpiaci termékekétől, hogy számításokat e tárgyban aligha lehet végezni.

Egy tapasztalatomra hivatkozom. 1969-ben, 1970-ben és 1971-ben a Gazdaságkutató Intézet megbízásából kutatást végeztem több magyar vállalatnál. Köztük volt a Csepel, az Ikarusz, a Chinoin. A kutatásnak része volt a vállalatok importja és exportja. Mindenütt azt tapasztaltam, hogy intelligens és fúrt agyú vállalati vezetők igen meg voltak elégedve, ha 80 forintból ki tudtak termelni egy dollárt.[2] Így tehát azt kell gondolnom, hogy az a bizonyos 390 milliárd forint, a selejttől eltekintve is aligha lehet több 200–250 milliárdnál.

Vagyis valahogy úgy áll a helyzet, hogy a nemzeti jövedelem 676 milliárdos összegét egyfelől csökkenteni, másfelől növelni kell. Egyfelől csökkenteni, mintegy 200 milliárd forinttal, figyelembe véve az ipari termelés túlértékelését, másfelől növelni ugyanannyival, figyelembe véve a rejtett termelés értékét.

Ezek szerint a mai Magyarországon a rejtett termelés adná a nemzeti termelés 25–30 százalékát. Ezt a becslésemet még egy kutatási megfigyeléssel tudom alátámasztani. Munkatársaimmal együtt sok éven át készítettem mélyinterjúkat a lakosság legkülönbözőbb rétegei körében. A kutatás kiterjedt a családi jövedelem forrásaira is. Találkoztunk olyan családdal, amelynek a második gazdaságból egyáltalán nem volt jövedelme, és találkoztunk olyanokkal is, amelyeknek a második gazdaságból származó jövedelme három-négy-ötszörösen múlta fölül a hivatalos jövedelmet. Nagy átlagban azt tapasztaltuk, hogy a lakossági jövedelmek fele származott az első és másik fele a második gazdaságból.

Nos, a két megfigyelés egymást támogatja. A lakossági jövedelem ugyanis nem azonos a bruttó nemzeti termékkel. Ha a lakossági jövedelmek fele származik a második gazdaságból, akkor a bruttó nemzeti terméknek mintegy harmada származik onnan.

A mondottakból az következik, hogy a magyar gazdaság vegyes gazdaság. Hozzá kell tennem, hogy sajátos típusú vegyes gazdaság. Vegyes gazdaságon általában olyan gazdaságot értenek, amelyben nagy szerepet játszik az állami szektor és a kapitalista szektor. Magyarországon nincs kapitalista szektor, hanem csak kisárutermelő szektor van. Kisárutermelőből viszont több van, mint bárhol a fejlett és kevésbé fejlett világban, akár a nyugati, akár a keleti felén. Mert a lakosság nagyobbik fele kisárutermelő.

További speciális vonás, hogy ugyanezek a kisárutermelők bérezett dolgozók is. Kisiparos, egyéni gazda, tehát olyan önálló, aki sehol sincs alkalmazásban, összesen 126 ezer van az országban. Azt viszont már láttuk, hogy csak a mezőgazdaságban két-kétmillió-háromszázezer olyan személy van, aki alkalmazott is, kisárutermelő is. Magától értetődik, hogy a második gazdaságban használnak

tőkét is. Vegyük példának azt a munkást, aki sok éven át egy nagy magyar gyárban dolgozott szakmunkásként. Aztán kilépett és egy budapesti termelőszövetkezetben néhány társával munkacsoportot alapított. Megvették a gyár kiselejtezett gépeit olcsó áron. Ezeken a gépeken most a gyárnak dolgoznak, de úgy, hogy a piacon kialkudott árért adják el termékeiket. Ezek a gépek a szövetkezet tőkéjének részei.

Más eset jön létre akkor, amikor nem vásárolják meg, hanem kibérelik a gépeket. Ugyanis nem kiselejtezett, hanem modern gépeken dolgoznak.

Egy harmadik esetben a modern gépek bennmaradnak a modern gyárban (már amennyire modern), és a gyár technikusa és munkásai „gazdasági munkaközösséget" alkotva dolgoznak a gépeken, amely esetben nincs többről szó, mint kialkudott magasabb munkabérekről.

Jól látható tehát, hogy magántulajdonba csak jelentéktelenül kis tőkék kerülhetnek.

Tehát az csak félig magánszektor.

Félig magán, mert a felhasznált tőke csak jelentéktelen részben került magántulajdonba, lényegében állami tulajdon maradt. Félig magán, mert résztvevőinek döntő többsége megmaradt állami alkalmazottnak, és csak félidőben állami magánvállalkozó.

Nincs is arra kilátás, hogy nagyszámú ember váljék önállóvá. Ezzel ugyanis elvesztenék biztonságukat. Jól tudja mindenki, hogy a gazdaságpolitika néhány évenként éles fordulatokat ír le.

Teljesen önállóvá válni túlságosan nyaktörő dolog. De ami a legfontosabb, nincs tőkéjük. Tőke nélkül az önállók nem igazán önállók. Inkább csak olyanok, mint valamikor a részes bérlők.

A magánszemélyek által alakított gazdasági munkaközösségek, valamint a kisszövetkezetek és általában mindazok, akik a teljes önállóságot vállalják, három forrásból juthatnának tőkéhez. Az egyik lehetőséget legendásnak kell nevezni. Elindulnak úgyszólván semmivel, keresnek, befektetnek, újból keresnek és újból befektetnek, és végül tőkeerős vállalkozókká válnak. Ez a lehetőség azért legendás, mert megvalósulásához az ország más állapotára, más légkörére lenne szükség.

Legendás a második lehetőség is, ez ti. abból állna, hogy nyugati tőkék társulnának be magyar kisvállalkozásba. Ugyanazért legendás, mint az előbbi. A nyugati tőkés megszokta, hogy profitjával azt csinálhat, amit akar, hogy pénzét tetszése szerint válthatja át bármilyen pénznemre, hogy szabadon mozoghat. Magyarországon erre nincs módja. Ennél is fontosabb az ország egész állapota és légköre, amely ezt a lehetőséget is gyakorlatilag irreálissá teszi.

Valamivel reálisabbnak látszik a harmadik lehetőség, ti. az, hogy nagyvállalatok engedik át tőkéjük egy részét kisvállalatoknak. E lehetőség realizálásához is strukturális változásoknak kellene végbemenniük, és erre egyelőre nincsenek biztató jelek.

A döntő a tulajdon kérdése. Az ország polgárosodni, civilizálódni akar. Ezen mindenekelőtt azt értik az emberek, hogy komfortos életet akarnak élni, ugyanúgy, mint a nyugati országok lakói. Ehhez azonban tulajdon kell. Ahol nincs tulajdon, nincs polgárosodott élet sem.

A polgárosodás természetesen többet jelent a komfortos életnél. Azt is jelenti, és mindenekelőtt azt jelenti, hogy az ember nincs kiszolgáltatva. És nem tűri, hogy ki legyen szolgáltatva. De ehhez is kell a tulajdon. Hogy minél több embernek legyen tulajdona.

Sehol a világon nem állítható vissza a kapitalizmus, ahol már egyszer radikálisan felszámolták, így Magyarországon sem. Amit viszont létrehoztak helyette, a végső lehetetlenülés állapotába jutott. Elpazarolták az erőforrásokat, amelyek kezdetben kimeríthetetlennek látszottak. Már a hatvanas években kezdtek kimerülni a szovjet tábor nyersanyag- és energiatartalékai. A hetvenes–nyolcvanas évekre pedig hiányuk égetővé vált. A hatvanas évek közepére elfogyott Magyarországon a munkaerő is, holott a rendszer első éveiben a munkaerő-tartalékok kimeríthetetlennek látszottak.

Az erőforrások kimerüléséből származó lehetetlenülés tehát már a hatvanas évek közepére beállt, s erre készült válasznak a '68-as reform. Alig vezették be azonban, a prágai bevonulás miatt máris visszakozniuk kellett.

Így a kitűzött célok egyikét sem tudták megvalósítani: az állami vállalatok nem váltak önállóvá, az ipar nem vált exportképessé, a piac erői akkor sem és most sem szabályozzák az állami szektor működését. De létrejött valami, amit nem tűztek ki célul, aminek megvalósulására nem is gondoltak: a második gazdaság.

1972-ben azt a keveset is visszavonták a reformból, amit bevezettek. De 1973-ban a détente és a nyugati szabad tőkék megszaporodása miatt megjelentek a nyugati kölcsönök. A hetvenes éveket az jellemezte, hogy miután az országon és a blokkon belül mindent elpazaroltak, most a külföldi kölcsönöket pazarolták el. Csak ezeknek a kölcsönöknek a segítségével volt lehetséges, hogy nagyszabású beruházásokat hajtsanak végre, de az is, hogy a lakosságot fogyasztási cikkekkel ellássák.

Aztán a külföldi kölcsönök is elfogytak, és esedékessé vált az adósságok visszafizetése. A tartalékok elpazarlása miatt Magyarország a gazdasági élet egyszerű fenntartásához szükséges minimális beruházásokat sem tudja erejéből fedezni. Ránehezedik az a pazarlás is, amit közlekedésben, lakásban, iskola- és egészségügyben műveltek. Nem építették tovább a vasúthálózatot, és az örököltet sem tartották rendben. Kevés a vonat, lassúak, késnek, zsúfoltak; a teherszállítás lassú és megbízhatatlan. Kevés kórházat építettek és nem szerelték föl a meglevőket. Hivatalos felmérések szerint a kórházi épületek egyötöde teljes szanálásra, további egyharmada rekonstrukcióra és felújításra szorul; ennek pénzköltsége 41 milliárd Ft lenne, az erre szánt évi összeg húszszorosa. Tantermet is keveset építettek; az oktatás ellátottsága és színvonala még rosszabb, mint az egészségügyé. Az adósság tehát minden területen felhalmozódott.

Talán az eddigieknél is fontosabb az, hogy új tárgyat, eszközt, eljárást, technikát, módszert, valamit, ami hasznos, kívánatos vagy értékes, a kelet-európai rendszerek nem tudnak létrehozni. Ezek nyugatról jönnek be a kelet-európai országokba, import vagy másolás útján.

A kapitalizmushoz már nem térhetnek vissza, a szocializmus viszont jelenlegi formájában nem folytatható tovább. A fennmaradás életparancsa diktálja tehát, hogy újfajta gazdasági és társadalmi rendszert hozzanak létre.

A magyarok 1956-ban, a csehek 1968-ban, a lengyelek 1956-ban és 1980-ban világosan fogalmazták meg elképzeléseiket az új társadalomról. A közösségi élet síkján a parlamentarizmust az önkormányzattal akarták egyesíteni, a gazdasági életben az állami, a szövetkezeti és a magánszektor egyenrangú egymásmellettiségét kívánták, oly módon, hogy az állami szektorban a dolgozók önigazgatása uralkodjék, ami úgy is fogalmazható: az állami szektort is szövetkezetté óhajtották átalakítani.

A magyarok forradalmuk leverése után más útra kényszerültek. Ezen az úton az elmúlt húsz évben olyan változásokat valósítottak meg az országban – természetesen elsősorban a második gazdaságra gondolok –, amelyeket senki sem sejthetett előre. Semmi sem zárja ki, hogy a következő húsz évben ugyanilyen vagy még nagyobb mérvű változások következzenek be. Nem láthatjuk előre, hogy mit fognak cselekedni az emberek. Egyet tehetünk: idejében észlelhetjük a változásokat.

Magyar Füzetek (Párizs), 1984. 13. szám, 18–30.

Jegyzetek

1. A tanulmány szövege eredetileg a genfi Dies Academicus Hungaricus keretében, előadásként hangzott el 1983. június 18-án.
Kemény István (1925–2008) szociológus. 1956 után többéves börtönbüntetésre ítélték. Az 1960-as és 1970-es években a magyarországi cigány- és szegénységkutatások egyik úttörője volt. 1973-tól publikációs tilalom sújtotta, kutatási programjait felfüggesztették. 1977-ben Párizsba emigrált. Az emigrációban szociológiai munkái mellett Sárközi Mátyással közösen szerkesztette Bibó István műveinek kiadását, amely az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem (Bern) kiadásában jelent még négy kötetben 1981 és 1984 között. Az 1980-as években rendszeres szerzője és szereplője volt a müncheni Szabad Európa Rádió magyar adásának. Kemény István ezen előadásában nagymértékben támaszkodott Gábor R. István és Galasi Péter kutatásaira. Lásd Gábor R. István – Galasi Péter: *A „második" gazdaság. Tények és hipotézisek.* Budapest, 1982, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
2. 1970-ben 30, 1980-ban 34 forint volt az amerikai dollár hivatalos árfolyama. Lásd: https://arfolyam.iridium.hu/USD/1970-12 (letöltés: 2018. február 4.).

KOZÁK GYULA

Arbeit macht frei. Avagy: A munka nálunk becsület és dicsőség dolga (részletek)

[...][1]

Idáig azt hallottuk, hogy a munka emberi alapszükséglet, a nembéli önmegvalósítás legmagasabb rendű kifejeződése. Mostantól azonban a munka még inkább kényszer, s aki nem tud (földrajzi, gazdasági, esetleg magánéleti körülményei miatt), vagy nem akar (személyes döntése alapján) dol-

INGÁZÓ NYÍRSÉGI MUNKÁSOK, 1978

gozni, azt szigorított javító-nevelő munkára ítélik, először „csak" egy évre, de visszaesőként már három vagy több esztendőre. S akinek ez nem tetszik, s megkísérli kivonni magát e legmagasabb rendű állami gondoskodás (a személyiségfejlesztés: értsd erőszakos munkára fogás eme intézményesített s nyilván a szocialista humanizmus jegyében végrehajtott módozata) alól, azt még szabadságvesztésre is ítélhetik, börtönbe is zárhatják, hogy még fejlettebb körülmények között sajátítsa el azokat az alapvető emberi értékeket, amelyeket a munkavégzés során lehet interiorizálni. [...]

Ez a törvény a társadalmi igazságtalanság egyre mélyülő szakadékát mélyíti és szélesíti tovább, hatása diszkriminatív, s a társadalom legelesettebb alsó hányadát hozza újabb veszélyhelyzetbe. A falusi cigányokat, a városi kvalifikálatlanokat, akik szétrombolt családi életük, az alkohol, a reménytelenség, a tragikusan alacsony bérek, a rossz egészségi állapotuk és egyéb más – társadalmilag orvosolandó! – okok miatt választják (és félő, hogy fogják ezután is választani) a „szabadságnak" ezt a pártkorifeusok szolgálatában álló jogászok által elítélt formáját: a nem is mindig önkéntes munkanélküliséget, a tarhálást, alkalmanként természetesen a lopást és a súlyosabb bűncselekményeket is – de mindenképpen a legnehezebb életet! [...]

Általánosságban azonban a legfőbb kifogásunk ez ellen az embertelen törvény ellen nem a jogi abszurditása miatt van, hanem mert durva beavatkozásnak érezzük az emberi szabadságjogokba. Minden embernek jogában áll ugyanis eldönteni, hogy milyen életformát kíván élni, kíván-e rendszeresen dolgozni, vagy a munkától (gyakran az embertelen munkától) való mentességért vállalja következményeként az anyagi javaktól való megfosztottságot is. Az egyes ember választása azonban az esetek döntő többségében nem az egyén elhatározásától függ, hanem azoktól a társadalmi kondícióktól, amelyek determinálják a döntési lehetőségeket. Ha tehát a hatalom azt kívánná elérni, hogy mindenki végezzen rendszeres munkát, akkor mindenekelőtt az ehhez szükséges feltételeket kellene megteremtenie! [...]

Büntetni azt kell, aki bűnt követ el. A hatalom sokat tehet a valódi bűnözés megelőzésének érdekében. Ha a szakkriminológusok úgy vélik, hogy a munkakerülő életmód forrása lehet későbbi bűnelkövetésnek, akkor arra kell a hatalom illetékes tényezőit ösztökélniük, hogy emberhez méltó munkalehetőséget biztosítsanak mindazoknak, akik az egyenlőtlen területi fejlődés, a társadalmi státusuk és egyéb, a munkapiaci helyzetükre is kiható tényezők áldozataiként meg vannak fosztva a még emberinek nevezhető munkavégzés lehetőségétől. De a büntetőjog nálunk is kodifikált elve szerint büntetni csak akkor szabad, ha bűncselekmény valósul meg.

* * *

Vagy azért hozták netán az új törvényt, mert a másként gondolkodó, demokratikus ellenzék elleni újabb fellépés „törvényes" lehetőségét kívánták megteremteni? Előbb az állásától fosztjuk meg a demokratát, aztán az alkalmi szellemi segédmunkától is, s a legvégén lecsapunk rá, s szigorúan törvényes keretek között, a szocialista humanizmus jegyében, javító-nevelő munkára fogjuk?!

Hírmondó, 1984/11. szám.

Jegyzet

1. Kozák Gyula a cikket – *polgár* – néven szignálta. A „közveszélyes munkakerülés" tényállása a 20. század eleje óta része volt a magyar büntető törvénykönyvnek. Az MSZMP Politikai Bizottságának 1984. április 25-i határozata alapján az Elnöki Tanács 1985. január 1-jei hatállyal vezette be a munkakerülés büntetéseképpen a szigorított javító-nevelő munkát. A következő években több mint kétezer embert ítéltek el ez alapján. A szabályozás 1989-ig volt érvényben.
Kozák Gyula (1941) szociológus, történész. 1984-ben az MTA Közgazdaságtudományi Intézetében dolgozott. Hegedűs B. Andrással 1981-től készítettek oral history interjúkat a második világháború utáni korszak, többek között az 1956-os forradalom szereplőivel. Ez a munka 1985-ig illegálisan folyt, és később erre alapult az '56-os Intézet Oral History Archívuma. Alapító tagja volt 1988-ban a Történelmi Igazságtétel Bizottságának, majd az 1990-ben alakult budapesti '56-os Intézetnek. Rendszeres szerzője volt a *Hírmondó*nak, de részt vett a *Beszélő* illegális nyomtatásában és terjesztésében is.

SÓLYOM LÁSZLÓ
Mit szabad és mit nem? (részlet)

Mit szabad és mit nem?[1]
Elvileg mindent szabad, ami nem tilos.
A gyakorlatban azonban mintha fordítva lenne: mindenütt és mindenhez engedélyt, felhatalmazást, valamilyen kifejezetten jogosító paragrafust vagy legalább igazolást és igazolványt követelnek. A felhasználható konkrét jogosítványok száma óriási, tömegük áttekinthetetlen és ellentmondó meglétük mégis esetleges.

Tilosban járok, ha nem tudok valamely konkrét jogra hivatkozni? Hiszen vannak általános szabályok is: a törvénykönyvek bevezető részeiben deklarált alapelvek, az alkotmányos szabadságjogok, az emberi jogok! Ám minél általánosabb a szabály, amelyre hivatkozhatnék, annál bizonytalanabb a jogom. Még az elméletben is vitás, hogy az állampolgári alapjogok közvetlenül jogosítják-e a polgárt (alanyi jogok-e), vagy csupán az államot kötelezik arra, hogy egész tevékenységével, s ebben az egyre konkrétabbá ágazó jogszabályalkotással is, megvalósítsa őket. Ha tehát valamely magatartásomhoz nem találnék megfelelő jogszabályt, meg kell várnom, míg a jogalkotási tervek egyszer majd arra a témára is sort kerítenek? Vagy bízzam magam a „felsőbbségre", hátha úgy találja, hogy amit tennék, mégiscsak megengedhető? Létezne a jogbizonytalanságnak egy szürke zónája, mely számomra befolyásolhatatlanul hol kegyes arcát mutatja, hol a „féllegalitással" tart sakkban?

Ez tűrhetetlen és élhetetlen állapot lenne a szó mindkét értelmében. Szükség van arra, hogy szabadságom határai a kis, mindennapi ügyekben is egyértelműek legyenek, és hogy megvédhessem őket. Itt tehát nem a kétségtelenül fennálló jogok érvényesítéséről van szó, hanem a határesetekről. Az általában megígért szabadság érvényesülésének egyik biztosítéka, a normakontroll (nem veszett-e el a szabadság az egyre alacsonyabb szintű jogszabályi konkretizálás során?) nálunk épp a kezdet kezdetén tart, s az alkotmányjogi tanács az állampolgár számára közvetlenül nem is hozzáférhető. Igazi alkotmánybíráskodás, vagyis az állampolgár konkrét ügyében való döntés közvetlenül az alkotmány alapján, s akár más, annak ellentmondó jogszabállyal szemben is, egyelőre nincs kilátásban (s mint utaltam rá, elvi alapjai is vitatottak).

Mindennapi szabadságának kivívásában a polgár ma a rendes bíróságokra, s különösen a polgári bíróságokra támaszkodhat, a bíróság pedig, akármeddig is tartson mai, ambivalens hozzáállása, fel kell hogy vállalja ezt a feladatot. A határok egyébként is elmosódnak a között, mikor van szó „kétségkívül" fennálló jog alkalmazásáról, s a között, mikor lesz egy jog az ítélkező bíró számára (s így majd a feleknek is) „kétségen felüli". A polgári jognak ma is megvannak azok az intézményei, amelyek általános szabadságok konkretizálására szolgálnak, sőt erre kötelezik a bírót. Ilyen különösen az „általános személyiségi jog" generálklauzulája.

Bár itt nincs szó sem szervezeti, sem elméleti problémákról, mint például az alkotmányos jogok esetében, mégis számos gyakorlati nehézséggel kell számolnunk. A hagyományos polgári jognak ez a feladat idegennek tűnik. Valójában azonban nem a polgári jog feladata változik, hanem csupán az autonómiát hordozó intézmények között folyik átrendeződés. A tulajdon szerepének változásával a „tulajdonosi autonómia" mellett egyre nagyobb szerepet kap a vagyoni vonatkozásoktól független és közvetlenebbül politikus személyiségi jog. Ennek a világméretű és objektív folyamatnak a tudatosítása ma fontos feladat, s mivel itt a demokráciáról van szó, nem csak szakmai körökben. [...]

Valóság, 1985/8. szám.

Jegyzet

1. Sólyom László (1942) jogtudós, egyetemi tanár, a személyiségi jogok és az adatvédelem, valamint a környezetvédelem egyik hazai úttörője. Alapító tagja volt a Duna Körnek, részt vett a lakitelki találkozón, az MDF alapítója volt, majd a Független Jogász Fórum választmányi tagja lett. Az ellenzéki kerekasztal-tárgyalásokon az MDF tárgyalódelegációjának tagjaként részt vett az új magyar alkotmány kidolgozásában. 1990 és 2000 között az Alkotmánybíróság elnöke volt, 2005-től 2010-ig a Magyar Köztársaság elnöke.

VÁMOS TIBOR
Iparpolitika, gazdaság (részletek)

[...]
Az iparban a főiránnyal szemben sok tekintetben ellentétes helyzet alakult ki: az amúgy sem bőséges erőforrásokat és a most drágán visszafizetendő hiteleket nagymértékben összpontosították egy, az ötvenes éveket bizonyos fokon másoló új iparosításban, a magyarországi adottságokhoz nem alkalmazkodó második nehézipar megteremtésében. Ekkor érte el csúcsát egy új, centralizáló, műszaki-gazdasági megfontolásokat nélkülöző, a gazdasági folyamatokat és nehézségeket hatalmi politikával megoldani kívánó hullám. [...] A műszaki fejlődést és ezzel a jövő építését még egy fontos tényező gátolta. Az európai konjunktúra időszakában könnyen lehetett bérmunkát és a bérmunkához szükséges technológiát szerezni. A rövidlátás azt eredményezte, hogy maradt az adott pillanatban még a technológia és munkaszervezés-minőség szempontjából is hasznos bérmunka, de a további hazai ráfejlesztés elmaradt, a gyári és a gyárat támogató műszaki fejlesztési bázisokat elhanyagolták, azt remélve, hogy ez a helyzet tartósan fönnmarad, és a félgyarmati kapcsolatoknak ez a konjunkturális előnye hosszú időn keresztül biztos nyereséget kínál. [...]

Különösen súlyos helyzet alakult ki mostanra. Az 1978-tól máig tartó, egyensúlykereső időszak, sajnos, kegyetlen aszályt jelentett a műszaki fejlődésben, objektív belső és külső okok miatt. Az embargó[1] és a devizahiány lehetetlenné tette a modern technológia nagyobb mértékű behozatalát, technikai szintünk sok vonatkozásban ma lényegesen hátrább áll, mint öt évvel ezelőtt, hiszen a fellendülés éveiben importált technológiai berendezések elavultak és leromlottak, eredeti jellemzőiket sem tudják produkálni, a világ pedig rendkívül gyorsan haladt előre. Ez a felismerés nagyon lassan hatolt be a magyar köztudatba.

A diagnózishoz még néhány átfogó jellemző ismertetése szükséges. A legfontosabbnak a cserearányok romlását tartjuk. Magyarországnak ez – külkereskedelmi nyitottságunk miatt – gyakorlatilag ugyanazt jelenti, mint az egyedi termelőnek a piaci ár. Tárgyunk szerint most a cserearányromlás és a műszaki fejlődéssel való lépéstartás összefüggéseire kell rámutatnunk. [...] Egyértelmű: bár az olajárrobbanás[2] rövidebb ideig minden nem kőolajtermelő országot érintett, a technológiailag erős és gazdaságpolitikájukkal gyorsan s keményen válaszoló országok ezt a változást viszonylag hamar kompenzálni tudták, a gyengék megsínylették. [...]

A helyzet az utolsó öt évben gyorsan romlott, belső bajaink „segítségére siettek" a Reagan-kormányzat elzárkózási politikájának, értékes kapcsolataink meggyengültek, és a kutató-fejlesztő hálózat fölszereltsége átlagban jó tízéves elmaradást mutat a nemzetközi színvonaltól, de többségükben már ezek a korszerűtlen berendezések is alig használható állapotban vannak. Mindez egy olyan időszakban, amely a nemzetközi gazdasági válságból való kilábalás eszközeként erőltetett ütemű műszaki fejlesztést diktált a világnak. Itt kell éles fénnyel rávilágítanunk arra a rendkívüli változásra, amely a szellemi munka szerepében és feltételeiben bekövetkezett. A két olajválság után nemcsak hogy gyorsan helyreálltak a korábbi erőviszonyok, hanem – a kényszer következtében – felerősödtek a már korábban is érzékelhető tendenciák. Az elmúlt években annak voltunk tanúi, hogy a világon valamennyi korábbi érték viszonylagosan lejjebb szállt – beleértve a mezőgazdasági árakat és a nyersanyagokat –, a rövid ideig győztesnek gondolt kőolajtermelő országok közül több tönkrement. Egyetlen érték erősödött meg az eddiginél még sokszorosan nagyobb mértékben: a magas színvonalú szellemi munka és az ezzel szorosan összefüggő munkakultúra. [...]

Valóság, 1985/6. Újraközli: Huszár Tibor (szerk.): *Mit ér a szellem ha...* Budapest, 1990, Szabad Tér Kiadó. 302–311. Az idézett részek: 305–307.

Jegyzetek

1. Az ún. COCOM-lista, amely megtiltotta csúcstechnológiás termékek exportját a szocialista országokba.
2. 1973 őszén rövid idő alatt négyszeresére emelkedett a kőolaj ára. A második olajárrobbanásra 1979-ben került sor.

FERGE ZSUZSA
Az életszínvonal alakulása (részlet)

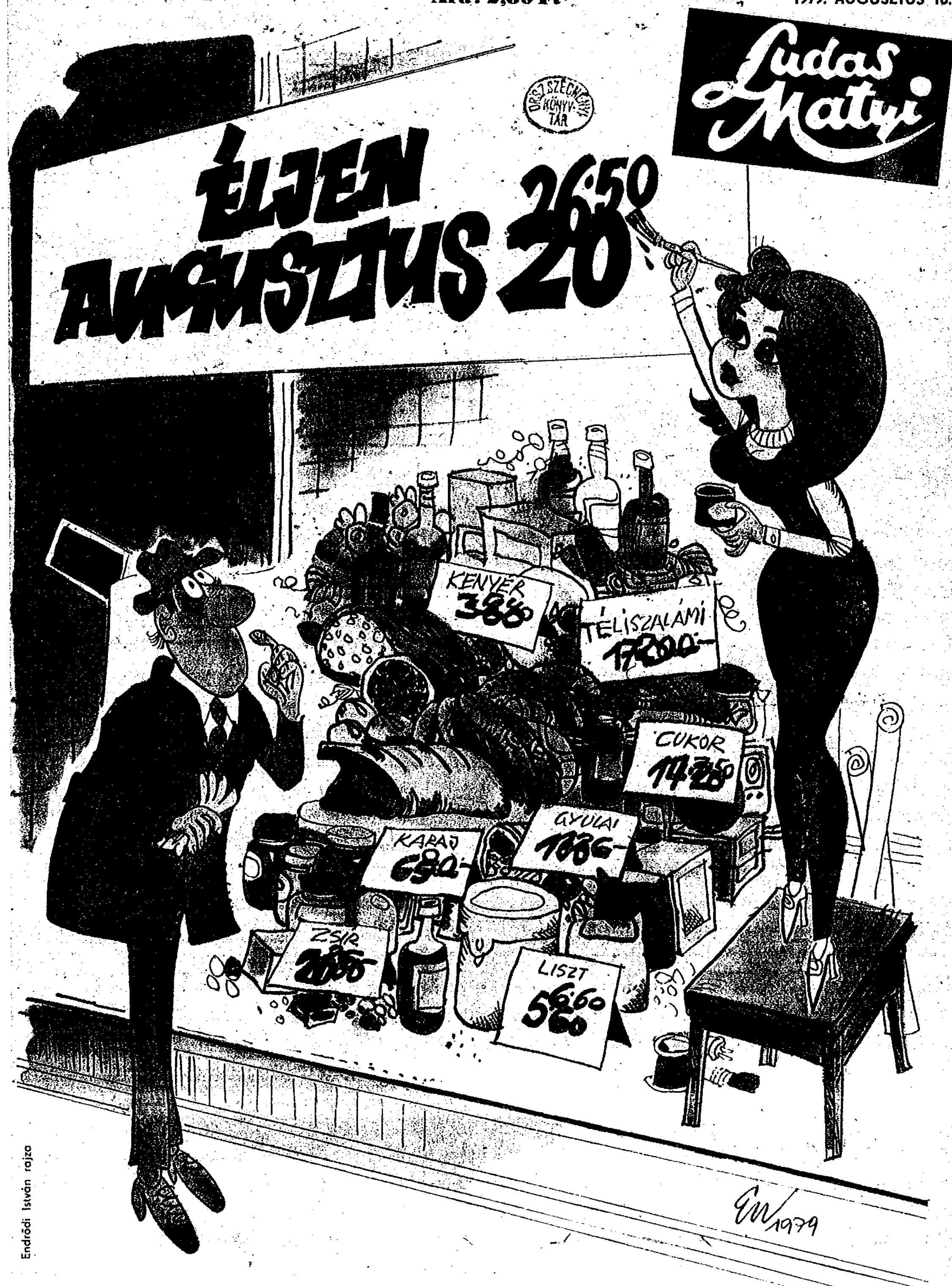
1978 és 1985 között a nemzeti jövedelem növekedése lelassult, a külföldi eladósodás terhei nőttek, s e terhek a cserearányok romlása miatt egyre nehezebben voltak teljesíthetők.[1] Így előbb a lakosság helyzetét közvetlenül kevéssé érintő makroszintű átcsoportosításokra (főként a beruházási arány csökkentésére) és néhány államigazgatási takarékossági intézkedésre (pl. magáncélra is használható szolgálati gépkocsik számának csökkentése) került sor. A hetvenes évek végétől azonban elkerülhetetlennek tűntek és elfogadott politikává váltak a lakosság vásárlóerejét korlátozó, ennek növekedését visszafogó intézkedések. Az áttekintendő intézkedések és tendenciák nem kizárólag szociálpolitikai jellegűek. Közös elemük az, hogy közvetlenül érintik a lakosság életszínvonalát, életkörülményeit. A fontosabb folyamatok:

– Korábban (elvben) központi alapokból vállalt közösségi létesítmények létrehozásának visszahárítása a helyi közösségekre – viszonylag kevés forrás átengedésével. Így a létesítés vagy elmarad, vagy helyi többletforrással és főleg társadalmi munkával jön létre. Ezeket az anyagi és energiaforrásokat a helyi közösség tagjai nyújtják. (Ez a megoldás jelentős szerepet játszott pl. az óvodai hálózat bővítésénél.) A többletterhek társadalmi eloszlása, hatása bizonytalan.

– Egyéni célt szolgáló infrastruktúra – mindenekelőtt a lakás – építési terheinek korábbinál nagyobb mértékű áthárítása a „magánerőre". Az 1968. évi reform után fontos vívmány volt, hogy a központ nagyobb szabadon felhasználható (pl. egyéni lakásszerzést szolgáló) jövedelemrészt hagyott a lakosságnál. Ez a lakáshelyzet jelentős javulását eredményezte – igaz, megint csak igen jelentős többletmunka árán. Sőt a jelek szerint az így könnyebbedő helyzetben a központilag finanszírozott és elosztott bérlakások elosztásának szociális jellege is valamit javult. Az utolsó években azonban az állam a korábbinál sokkal kevesebbet fordít lakásépítésre. (Az állami erőből épített lakások aránya az 1979. évi közel 40%-ról 1984-re 20% alá csökkent.) Ezzel az „önerőből építésre" képtelen, alacsonyabb jövedelmű csoportok lakáshoz jutási esélye jelentősen csökken.

– A vásárlóerő korlátozása különböző – többé-kevésbé közvetlen – eszközökkel. Ilyenek az ellentételezés nélküli (vagy csak a legrosszabb helyzetű csoportoknál, pl. alacsony jövedelmű nyugdíjasoknál ellentételezett) áremelések, a vállalati bérnövekmény súlyos adóztatása, s ezzel a bérkiáramlás visszafogása, a társadalmi jövedelmek (juttatások) utólagos, esetleg néhány év késéssel történő hozzáigazítása az áremelkedéshez, ami a lakosságnál ezen idő alatt növekvő veszteséget jelent; a magasabb keresetű csoportok megadóztatása a nyugdíjjárulék progresszivitásának jelentős növelése útján.

Az intézkedések és folyamatok együttes hatása, össztársadalmi egyenlege ma még nehezen vonható meg. Bizonyos lépések elsősorban a magasabb keresetűeket vagy jövedelműeket sújtották. A nyugdíjjárulék 1982. évi emelése a 7000 Ft-nál magasabb keresetűeknél (a keresők 12%-ánál) jelentett 1–5%-os többletelvonást. Az áremelkedés – a szinte mindenki által fogyasztott energiahordozókon kívül – különösen magas volt a gépkocsival és az építkezésekkel kapcsolatos ki-

KARIKATÚRA AZ ÁREMELÉSEKRŐL. LUDAS MATYI, 1979. AUGUSZTUS 16.

adásoknál. Főként az előbbi az átlagosnál jobb helyzetűeket érinti jobban. A nyugdíjak korrekciós rendszere (évi egységes összegű, kb. 5%-nak megfelelő emelés 2000 Ft alatt, évi 2% automatikus emelés 2000 Ft felett, ill. az áremelkedés egyösszegű ellentételezései, az utóbbi években csak meghatározott küszöb alatt) csak a relatíve legalacsonyabb nyugdíjaknál biztosította a vásárlóerő megőrzését. A reálérték-csökkenés már a 2000 Ft körüli nyugdíjaknál érzékelhető, s annál nagyobb, minél magasabb nyugdíjról van szó. (Így pl. az 1980-ban megállapított 1500 Ft-os nyugdíj reálértéke 1984-ig 6%-kal nőtt, a 2000 Ft-osé már 1%-kal, a 4000 Ft-osé 15%-kal csökkent.) Igaz, a nyugdíjváltozásokhoz azonnal hozzá kell fűzni, hogy magasnak tekinthető, 4 vagy 5000 Ft feletti nyugdíj kevés van (1985 januárjában a nyugdíjasok 17%-a , ill. 8%-a volt ezen a szinten). A nyugdíjasok közel kétharmadának ugyanakkor 2500 Ft felett volt a nyugdíja. Ennél az 1,4 millió embernél biztosan csökkent a nyugdíj reálértéke. A csökkenés ellentételezését pedig megnehezítette a nyugdíjasok foglalkoztatási feltételeinek romlása. A nyugdíjmechanizmusok végeredményben nemcsak a jobb helyzetű, de a nagyon szűkösen élő (2500–3500 Ft körüli) nyugdíjasok helyzetének rosszabbodását sem tudták megakadályozni.

Egyes intézkedések a jobb helyzetű, erősebb pozíciójú csoportoknak kedveztek. A nyugdíjplafon megszüntetése pl. a legmagasabb nyugdíjat élvezők egészen szűk körének előnyös. A mellékjövedelemhez jutás új lehetőségeivel (vgmk-k[2]) csupán a keresők néhány százaléka tudott eddig élni, s közöttük – a jelek szerint – az eleve jobb, szilárdabb munkaerőpiaci helyzetű vagy magasabb képzettségű munkavállalók vannak többségben. Végül határozottan a magasabb keresetűeknek kedvez a gyes[3] gyermekgondozási díjjá [gyed], azaz keresetarányossá tétele (1985 márciusától).

A legrosszabb helyzetű, leggyengébb csoportok védelmét olyan lépések szolgálták, mint a már említett nyugdíj-korrekciós rendszer; a bérminimum 1300 Ft-ról 2000, ill. 2300) Ft-ra emelése 1984 januárjában; valamint a segélyezés lassan bővülő, a korábbinál valamivel liberálisabb (pl. tanácsi kezdeményezést szorgalmazó) gyakorlata, illetve az új családsegítő hálózat, az ún. családsegítő központok fokozatos kiépítése.

Olyan intézkedésről, ami eleve és tudatosan a rosszabb helyzetűek ellen irányult volna, nem lehet beszélni. Több intézkedésnek, ill. új folyamatnak, esetleg egyes intézkedések elmaradásának mégis ez volt és lehet ma is a „kvázi intencionált" hatása. Így pl. a korábbi időszak gyakorlatával ellentétben 1978 óta nem volt soron kívüli béremelés a legalacsonyabb keresetűeknél, ill. megszűnt az egyösszegű árkompenzálások gyakorlata, ami mindig relatíve kedvezőbben érintette az alacsony, mint a magas keresetűeket. Az áremeléseknél tudatos szándék volt az élvezeti cikkek, gépkocsiköltségek stb. átlagosnál gyorsabb emelése – viszont volt olyan periódus (pl. 1978 és 1980 között, ill. 1985 elején), amikor mégis az alapszükségletek – élelmiszer, háztartási energia, közlekedés – árai emelkedtek az átlagnál jóval nagyobb mértékben, s ez legsúlyosabban az alacsony jövedelműeket érintette. Az elemi szükségleteknél olyan mértékű az áremelkedés, hogy újra felbukkant egy 1949 óta szinte ismeretlen jelenség, az, hogy alacsonyabb jövedelmű családok képtelenné válnak a lakásrezsi fedezésére. A közüzemidíj-hátralékok növekszenek. Szórványosan ugyan, de a korábbinál gyakrabban kerül sor a villany-gáz szolgáltatás szüneteltetésére, ill. egyébként megfelelő lakás olcsóbbra és rosszabbra cserélésére. Főként a nyugdíjasok között egyre gyakoribb, hogy takarékossági okokból nem fűtenek megfelelően, ill., hogy más elemi szükségleteket, így a táplálkozást szorítják le a minimumra. A családi pótlék és más szociális juttatások késleltetett vagy hiányos ellentételezése ugyancsak a szegényebbek rovására működik, mert náluk van e jövedelmeknek legnagyobb jelentősége. Ugyancsak az alacsonyabb jövedelmű gyermekeseknél jelent átlagosnál nagyobb terhet a gyermekintézmények díjtételeinek szinte folyamatos emelése.

A legnagyobb problémát a foglalkoztatási lehetőségek szűkülése, ill. a hatékonyabb foglalkoztatásra való olyan törekvés jelenti, amely nem párosul munkahelyteremtéssel vagy az átállás hatásait automatikusan kivédő szociálpolitikával. Átfogó ismeretek még nincsenek e kérdésről. Egyes részinformációk, helyi tapasztalatok szerint az elhelyezkedési nehézségek már érintik a szakképzett, ezen belül a diplomás fiatalokat (főként Budapesten), a nem szakképzett nőket, a szakképzetlen munkaerőt, segédmunkásokat, ezen belül a cigányokat, kivált a gazdasági dekonjunktúra által jobban sújtott településeken. Az Állami Bér- és Munkaügyi Hivatal nyilvántartásai szerint már van olyan nagyobb település is, ahol a munkaerő-kínálat meghaladja a keresletet. Noha az elhelyezkedési nehézségek nem korlátozódnak a legrosszabb helyzetűekre, mégis ők (szakképzetlenek,

cigányok) a legveszélyeztetettebbek. Ugyanakkor még nem született döntés a korszerű munkanélküli-járandóságról, melynek hiányát az 1985 őszén újraszabályozott átképzési segély csak részben pótolja. A családi pótlék, ill. a segélyezés feltételei egyelőre nem igazodtak a munkaerőpiaci változásokhoz. Ezért a munkaviszony megszűnése a keresetkiesés mellett az e juttatásokra való jogosultság automatikus megszűnését is magával hozhatja, ha netán a család egyetlen keresője kerül ki a munkából, vagy ő nem tud elhelyezkedni. Egyelőre ilyen esetek csak szórványosan fordulnak elő, de akkor is a szociálpolitikai háló súlyos hiányosságait jelzik.

Az 1985 januárjában bevezetett szigorított javító-nevelő munka a tapasztalatok szerint nem az eredetileg megcélzott kört, a tényleg munkakerülőket éri el, hanem a leggyengébb és legképzetlenebb munkaerőt. Az ő kiszolgáltatottságukat növeli, de az elhelyezkedési nehézségeken nem könnyít. Valójában a politikai szándék ellenére megjelent a munkanélküliség ténye. Strukturális jellegének felismerését az ideológia gátolja. Ezért a munkanélküliség okai között jelentős súlyt kapott az „önhiba", ami a problémakezelés eszközeit torzítja.

Nem segít a mai problémákon a táppénzfegyelemre helyezett nagyobb hangsúly, ill. a rokkanttá nyilvánítási eljárások szigorítása. A gazdasági prosperitás éveiben a táppénz, ill. rokkantosítás viszonylag liberális kezelése a munkaerő-felesleg levezetésének – a munkanélküliség elkerülésének – szokásos eszköze volt Magyarországon is, egy sor nyugati országban is. Ez a munkanélküli-segélynél adminisztratíve jóval egyszerűbb eljárás, a társadalmi költségek nem különböznek szignifikánsan (tisztes munkanélküli-segély esetén), az egyén számára összehasonlíthatatlanul kevésbé megalázó (az érintett nem bélyegződik feleslegesnek vagy erkölcsileg vétkesnek, legalábbis látszólag „választó lény" marad, nem kell különböző ellenőrzéseknek alávetnie magát stb.). Magyarországon – munkanélkülisegély-rendszer hiányában – nem is volt más lehetőség bizonyos munkaügyi problémák kezelésére, mint a rokkantosítás.

Az országok egy része tudatosan használta ezeket az eszközöket a munkanélküliség helyett, esetleg mellett. Magyarországon a gyakorlat spontánul alakult ki, illetve nem deklarálódott, hogy valójában a munkanélküliség elkerülése is motiválja a relatív liberalizmust. (Egyedül a gyes bevezetése előtt volt többé-kevésbé nyíltan használt érv, hogy ez a lépés segíteni fog a „piacibb gazdaságra" való áttérés munkaerőpiaci zavarain.) Ezért ma, noha az (átmeneti, esetleg tartós) munkaerő-felesleg nyíltan felismert veszély, és noha más kilépési út (munkanélküli-segély) még nincs, a táppénz és rokkantosítás szigorítása úgy kerülhetett napirendre, mint egy korábbi rossz, egyértelműen elítélendő gyakorlat költségcsökkentő javítása. Világosan kimutatható, hogy a szigorítások – szinte elkerülhetetlenül – a gyengébb munkaerőpiaci helyzetű egyének és csoportok rovására működnek. Nekik nincs ugyanis elég kulturális és társadalmi „tőkéjük", ami sikeresen lenne mozgósítható igazuk bizonyítása (esetleg jogos szankciók elkerülése) érdekében. Különösen nehézzé vált a megváltozott munkaképességűek elhelyezkedése. Még az eleve igen csekély számú védett munkahely egy részét is megszüntették, a gazdasági megfontolások pedig általában nehezítik a szociális foglalkoztatás fenntartását vagy fejlesztését.

Az utolsó évek „teljes" mérlegéről végeredményben csak sejtéseket lehet mondani. Az aktív keresők körében az átlagos néhány százalékos reálbércsökkenés elég egyenletesen oszolhatott el, mert a hivatalos intézkedések miatt legtöbbet vesztő magasabb keresetűek lehettek leginkább képesek az ellentételezésre. A családi jövedelmek változásainál egyértelmű vesztesek a két- és többgyermekesek, ill. a gyesen lévő nők családjai lehetnek (a gyed évét kivéve). A nyugdíjasok között a legalacsonyabb nyugdíjjal rendelkezők relatív vesztesége a legkisebb, de helyzetük így is rendkívül nehéz. A többi nyugdíjas reáljövedelem-csökkenése már igen jelentős, s ez ma az egyik legfeszítőbb probléma. A helyzet nehezedését kísérő bizonyos jelek az abszolút szegénység növekedésére utalnak. Mindehhez járul egy – több adat alapján valószínűsíthető – „leszakadási tendencia" a legkevésbé képzett, legrosszabb helyzetű csoportoknál, amelyeknél folyamatosan csökken a felzárkózás esélye, s ezzel nő elesettségük.

Ferge Zsuzsa: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Budapest, 1986, Magvető Kiadó. Gyorsuló idő. 174–183.

Jegyzetek

1. A részlet a könyv 7., A gazdaságilag nehezedő időszak: 1978-tól máig című fejezetének első része.
2. Vállalati gazdasági munkaközösségek.
3. Gyermekgondozási segély, melynek összege a korábbi keresettől független, minden jogosult számára azonos volt.

ELLENZÉK ÉS HATALOM 1981–1987

Lapunk elé. A *Beszélő* című szamizdat folyóirat nyitószámának beharangozója (1981. október/december) (részletek)

Azt mondják, Magyarországon nem történik semmi.[1]

A nép örül, hogy békén hagyják a politikával; ráérő idejében családi házat épít, baromfit tenyészt, kontárkodik. Az értelmiség bezárkózott a kultúra kertjébe, a politikát maga is politikusokra hagyja. Az egyházak együttműködnek az állammal. A régi vágású reakciósok és polgári demokraták kihaltak, a kommunista mozgalom revizionistái soha többé nem tértek magukhoz 1956-os vereségükből. A hatalom néha megmutatja vasöklét, de látva, hogy senki sem rakoncátlankodik, sietve zsebre teszi. Legföljebb egy-egy bőrnadrágosra vagy részeges garázdára sújt le, ám a közönség ilyenkor még biztatja is, üssön minél nagyobbat. A társadalmi békét csak egy maroknyi ellenzéki próbálja megtörni – nem sok sikerrel. Így látják ezt nem csupán az ország vezetői, akik a politikai apátiát szívesen értelmezik politikájuk cselekvő támogatásának, hanem többnyire ellenlábasaik is, akik nem győzik ismételgetni, hogy a hallgatás nem beleegyezés.

Pedig mindenki tud – személyes tapasztalatból vagy a szóbeszédből – rendhagyó esetekről. Igaz, Magyarországon az utolsó tíz-tizenöt évben alig volt egész vállalatra kiterjedő sztrájk. De előfordulnak sztrájkok kisebb közösségekben, műhelyek, üzemegységek szintjén. Igaz, a sajtót jobbára a szerkesztők és a szerzők öncenzúrája tartja kordában. De megesik, hogy egy-egy folyóirat közölhetetlen kéziratokat közöl, és keményen védelembe veszi közlési politikáját. Igaz, az egyházak élén megfélemlített emberek állnak, némelyiket megzsarolták, másokat megvesztegettek. De a világi hatóságok és az egyházi vezetők összefogása sem tudja megakadályozni, hogy létrejöjjenek önálló vallási mozgalmak az egyházakon belül vagy az egyházak között. Igaz, minden választás eredményét előre megszervezik a színfalak mögött, a szavazóknak csak az a dolga, hogy jeladásra felemeljék a kezüket. De azért van rá példa, hogy egy-egy szövetkezet KISZ-, párt- vagy szakszervezeti alapszerv tagsága fellázad, és kibuktatja a hivatalos jelölteket. Aztán ott van az a rengeteg áldozatkész fiatal,

A SZAMIZDATBAN MEGJELENŐ BESZÉLŐ ELSŐ SZÁMA, 1981. DECEMBER, CÍMLAP

aki rendszeresen Romániába és Szlovákiába jár, híreket gyűjteni a határon túli magyarság sorsáról, és segíteni, amiben lehet – dacolva hatóságaink nem is mindig tétlen rosszallásával. Vagy a magányos igazságkeresők, akik nem törődnek bele, hogy a hatalom az erősebb... [...]

De miért ne próbálnánk meg összegyűjteni és hozzáférhetővé tenni ezeket a tényeket? Egyelőre annyi ember számára, amennyit egy ilyen egyszerű eljárással sokszorosított kiadvány elér!

A *Beszélő* rendhagyó eseményekről fog beszélni: egy-egy személy vagy több ember együtt átlépi a hatalom és az alattvalók közötti érintkezés szokásszabályait, ellenszegül a sérelmes parancsnak, jogaira hivatkozik, nyomást gyakorol feljebbvalóira... Szeretnénk utánajárni, mi készteti őket a viselkedési rutin feladására. Megtudni, milyen eszközöket vet be a felsőbbség, hogy visszazökkentse a gépezetet rendes kerékvágásába. [...] De nem az a célunk, hogy valamiféle Ellenzéki Híradót csináljunk. Abban szeretnénk lehetőségeinkhez mérten segíteni, hogy önmagáról tudjon igazabb képet az a halkan morajló embertömeg, amely fölött a két törpe kisebbség – az ellenzék és az ország vezetése – fennhangon perel egymással. [...]

Szerkesztőségünkkel az alábbi címeken lehet felvenni a kapcsolatot:

Haraszti Miklós	1112, Kérő u. 20. IX. em. 55.	868-074
Kis János	1118, Kelenhegyi u. 23/a II. 1.	658-217
Kőszeg Ferenc	1053, Felszabadulás tér 4. III. 1.	183-178
Nagy Bálint	1029 Adyliget, Rézsű u. 49.	165-945
Petri György	1067, Eötvös u. 22.	112-550

Beszélő, 1. szám, (1981. október/december).

Jegyzet

1. A *Beszélő* első száma 1981. októberi datálású, de a lap valójában csak decemberben tudott megjelenni. A szerkesztőségi cikket Kis János írta. Ez volt az első rendszeresen megjelenő szamizdat kiadvány, amelyben a szerkesztők közzétették nevüket, címüket és telefonszámukat, azaz világossá tették, hogy nem kívánnak rejtőzködni.
Az alapítók:
Haraszti Miklós (1945. január 2.), író, újságíró, politikus, a Szabad Kezdeményerzések Hálózata és a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) alapítója és parlamenti képviselő (1990–1994), később több amerikai egyetemen tanított. 2004-től 2010-ig az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet sajtószabadságért felelős biztosa volt.
Kis János (1943. szeptember 17.) filozófus, politikus, a magyar demokratikus ellenzék egyik alapítója és vezéralakja, az emberi jogi alapú, egalitárius liberalizmus nagy hatású képviselője. 1973-től foglalkoztatási tilalom sújtotta. Az SZDSZ alapítója és első elnöke. 1992-től visszavonult az aktív politizálástól, azóta a Közép-európai Egyetem Politikatudományi Tanszékének professzora.
Kőszeg Ferenc (1939. április 26.) író, szerkesztő, újságíró, politikus, a demokratikus ellenzék tagja, az SZDSZ frakcióban 1990 és 1998 között parlamenti képviselő. 1989–1993 között a *Beszélő* című hetilap főszerkesztője, 1994-től 2007-ig a Magyar Helsinki Bizottság elnöke.
Nagy Bálint (1949. május 24.) Ybl-díjas építész, a Szegényeket Támogató Alap (SZETA) alapító tagja. 1984-ig vett részt aktívan a *Beszélő* szerkesztésében, utána több alkalommal külföldön folytatott tanulmányokat. A rendszerváltáskor nem vállalt politikai szerepet, az N&n Galéria alapítója, a FUGA Budapesti Építészeti Központ kreatív igazgatója.
Petri György (1943. december 22. – 2000. július 16.), költő, műfordító. 1975-től publikációs tilalom alá helyezték, versei, írásai a szamizdatban jelentek meg. 1989-től tagja volt a *Holmi* című irodalmi folyóirat szerkesztőbizottságának.
Az alapítók között volt Iványi Gábor lelkész, Solt Ottilia szociológus és Szilágyi Sándor eszmetörténész, újságíró, fotóművészeti író, akik azonban az első szám impresszumában különböző okokból nem szerepeltek.

Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése a Politikai Bizottságnak az 1980. december 9-i ellenzék-határozat végrehajtásának tapasztalatairól (1982. március 30.) (részletek)

[...][1]

A belpolitikai tájékoztatás és agitáció fontos fórumain, a sajtóban, a rádióban és a televízióban az utóbbi időben nagyobb gyakorisággal tapasztalhatók politikai érdekeinktől eltérő, olykor azokkal ellentétes megnyilvánulások. Ezek a jelenségek néhány szerkesztőség (pl. *Mozgó Világ, Tiszatáj, Magyar Nemzet*) munkájában rendszeressé váltak.

A Beszélő szerkesztőségének tagjai 1982-ben. Szilágyi Sándor, Kőszeg Ferenc, Kis János, Nagy Bálint, Petri György. Előttük ül Solt Ottilia

A párt politikájától eltérő megnyilvánulások a sajtóban általában valós társadalmi, gazdasági, kulturális és tudományos problémákhoz kapcsolódnak (demográfiai hullámvölgy, deviáns jelenségek, az infrastruktúra hiányai, vezetési, szervezési, érdekeltségi gondok, bürokrácia, generációs problémák, a hatalom gyakorlásának kérdései, a szabadságjogok értelmezése). Egyesek – adott témaköröket a konkrét történelmi viszonyokból kiragadva, elhallgatva a párt és a kormány törekvéseit – a negatív jelenségekből próbálnak tőkét kovácsolni, hangulatot, közvéleményt szervezni. [...]

Szocialista fejlődésünk egészének megítélését torzítja felszabadulás utáni történelmi utunk egyes korszakainak – elsősorban az ötvenes évek első felének – egyoldalú, negatív beállítása. Ez a kulturális sajtón túl a filmművészetben és a színházakban is eluralkodott.

Megszaporodtak a sajtóban és a kulturális sajtóban a szomszédos szocialista országokkal való viszonyunkat zavaró, felelőtlen, nemegyszer nacionalista jellegű megnyilvánulások is. Ezek némelyike a szocialista fejlődés egészével szembeni bizalmatlanság kiváltására is alkalmas. [...]

3. A nemzetközi helyzet éleződése, mindenekelőtt az új amerikai vezetésnek a szocialista országokkal szemben ellenséges, agresszív irányvonala megélénkítette a szocializmusellenes propagandát.[2]

A lengyelországi válság, a szomszédos szocialista országok gazdasági problémái egyesekben a szocializmus általános válságának érzését keltik, és tápot adnak nacionalista tendenciáknak is. Ezt természetszerűleg kihasználja az ellenséges propaganda is.

A nehezedő gazdasági feltételek között az ellenzéki-ellenséges hatásnak leginkább kitett fiatal értelmiségi generációk anyagi helyzete nem javult, lakáshoz jutásuk, önálló élet- és pályakezdésük feltételei különösen kedvezőtlenek. A fiatal diplomások, elsősorban a humán és társadalomtudományi végzettségűek között – részben elhelyezkedési nehézségek miatt is – évek óta nő a különböző „szellemi segédmunkákból" élő ún. szabad foglalkozásúak száma. Ezek között a legnagyobb az ellenzéki hangoltságúak aránya, aminek – helyzetük egzisztenciális bizonytalansága mellett – a legfőbb oka, hogy kívül állnak mindenféle intézményi kereten; ez a réteg mind az állami, mind a társadalmi szervek számára elérhetetlen, s így a velük, problémáikkal való foglalkozás is esetleges. [...]

Az álradikális csoportosuláson belül hangadó, irányító szerepet betöltők köre – Bence György, Kis János, Kenedi János, Hamburger Mihály, Szilágyi Sándor, Csákó Mihály, Kőszeg Ferenc, Kovács Mária, Demszky Gábor, Solt Ottilia, Nagy András, Rajk László – jelenlegi összetételében az utóbbi 2–3 évben alakult ki, azóta számottevően nem növekedett. Csatlakozott hozzájuk néhány olyan személy is, aki korábban szélsőbaloldali – maoista – politikai platformon állt (Dalos György,

Haraszti Miklós).[3] Az általuk irányított, illetve velük bizonyos tevékenységi-érintkezési pontokon kapcsolatban álló személyek száma mintegy 200 fő. Hatásuk, befolyási körük azonban a szamizdat iroda működése óta, valamint az ellenséges rádióadások és propagandaszervek tevékenysége révén ennél jóval szélesebb. [...]

5. Az elmúlt egy–másfél évben ennek a csoportnak a fő törekvései szorosan kapcsolódtak az imperializmus széles körűen kibontakozó szocializmusellenes propagandakampányához:

– Fő céljuk a Magyar Népköztársaság politikájának lejáratása, e politika nemzetközi elismertségének aláaknázása. Ennek érdekében mindenekelőtt azt igyekeznek kimutatni, hogy a reformok, a „liberalizálás", a belpolitikai stabilitás Magyarországon is egy lényegében ugyanolyan „sztálinista" politikát takar, mint a többi kelet-európai szocialista ország esetében. A rendszer Magyarországon sem „demokratikusabb", mint a létező szocializmus többi országában, legfeljebb „liberálisabb". A rendszernek nyújtott látszólag széles körű népi támogatás legfeljebb apátiát tükröz, „a hallgatás nem beleegyezés". [...]

– Tudatosan provokálják a „hatalmat". Az adminisztratív intézkedések kiprovokálásával a rendszer antidemokratikus, az „emberi jogokat" sértő, „sztálinista" jellegét szeretnék bizonyítani.

– Végül változatlan céljuk befolyásuk, hatókörük kiterjesztése.

Nézeteik 1980 vége óta jobbra tolódtak. [...]

Korábban írásaik, illegálisan terjesztett kiadványaik többnyire elméleti kérdésekkel foglalkoztak, az utóbbi hónapokban viszont érdeklődésük konkrétabb, közvetlenebbül politikai témák felé tolódott el. Ennek első jelei már a *Bibó-emlékkönyv*ben megmutatkoztak: meghamisítva mutatják be a felszabadulás óta megtett történelmi utunkat, támadják az egypártrendszert, az 1956. évi ellenforradalom forradalomként történő „rehabilitációjára" törekszenek, megkérdőjelezik a rendszer legitimitását és a Szovjetunióhoz fűződő viszonyunkat. A múlt év végén megjelent két illegális kiadványukban, a *Beszélő*ben és különösen a *Kisúgó*ban alapállásuk nyíltan ellenségessé fordult.[4] [...]

6. A Bence György, Kis János és Kenedi János vezette csoport politikai akcióinak, tevékenységének ellenséges jellege fokozódott, egyes esetekben átlépte a törvényesség határait. [...] Intenzívebbé vált az illegális kiadványok, az ún. „szamizdatok" terjesztése is. A sokszorosításra és terjesztésre külön apparátust hoztak létre, ifj. Rajk László lakásán pedig illegális kiadványokat árusító „szamizdatbutikot" nyitottak. Rajk Lászlót figyelmeztettük, majd a múlt év szeptemberének elején rendőri intézkedésre került sor a terjesztést szervezőkkel szemben. [...][5]

Továbbra is folytatódnak meghatározott időközökben, magánlakásokon a „repülő egyetemi" előadások. Témáik az utóbbi időben direktebben politikai jellegűek, az ellenzéki akciók propagandáját szolgálják. [...]

11. Az ellenzéki-ellenséges csoportok elleni fellépés során a Politikai Bizottság határozata szellemében a jelenlegi helyzetben is változatlanul abból kell kiindulni, hogy biztosítsuk munkásosztályunk, népünk megnyerését, meggyőzését, támogatását, megőrizzük a belpolitikai helyzet stabilitását. Az ellenzéki-ellenséges csoportokat a nagy tömegektől mindenekelőtt jó politikai munkával lehet elszigetelni.

A politikai eszközök alkalmazásának elsődlegessége mellett figyelembe kell venni azt is, hogy az adminisztratív eszközöknek is igen széles skálája van, s mindegyiket gondos politikai mérlegelés után, differenciáltan kell alkalmazni. Gondoskodni kell arról is, hogy mindazok, akik nem törekszenek konfrontációra, megtalálják helyüket társadalmunkban. [...]

Csizmadia Ervin (szerk.): *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. I–III. köt. Budapest, 1995, T-Twins Kiadó. II. köt. *Dokumentumok*. 150–164. Felhasználtuk a kötet lábjegyzeteit.

Jegyzetek

1. Eredeti dokumentum: MOL 288. f. 5/850. ő. e. – Géppel írott tisztázat.
2. Ronald Reagan elnöksége idején, 1982-től az amerikai adminisztráció részéről megfogalmazódott a jaltai megegyezés újragondolásának szándéka. A reagani retorika szerint a Szovjetunió „a gonosz birodalma".
3. Haraszti Miklós nem volt maoista, inkább guevarista. Lásd erről Dalos György: *Hosszú menetelés – rövid tanfolyam*. Budapest, 1989, Magvető Kiadó.
4. A *Kisúgó* című folyóirat (Lányi András és Szabó Miklós szerkesztésében) mindössze egy számot ért meg 1981 végén.
5. A butikban (V. Galamb utca 3.), Rajk László lakásában a második nyilvánosság által sokszorosított kiadványokat lehetett megvásárolni, de emellett társasági találkozóhely is volt. 1981 tavaszán, röviddel a Rajk-butik beindulása után Knopp András, az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának osztályvezető-helyettese berendelte Rajk Lászlót az MSZMP KB épületébe. 1981 szeptember elsején a lakásban házkutatást tartottak, 35-40 ezer oldalnyi „illegális" irodalmat foglaltak le. Három „aktív szervező", Szilágyi Sándor, Horváth Zsuzsa és Csákó Mihály ellen eljárást indítottak sajtórendészeti vétség alapján. Szilágyi ügyészi megrovást kapott, Horváth Zsuzsát, Csákót és még néhány személyt rendőrhatósági figyelmeztetésben részesítettek. Lásd Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztályának tájékoztatója a Politikai Bizottságnak a Rajk Lászlóval folytatott beszélgetésről és a Rajk-butikról. MOL 288. f. 11/4400. ő. e. – Géppel írott tisztázat. Közli Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*, I–III. köt. Budapest, 1995, T-Twins Kiadó, II. köt. *Dokumentumok*. 140. sz. dokumentum. A butikot 1983 januárjában kiköltöztették, felszámolták a hatóságok. Lásd még Krahulcsán Zsolt: „Ellenséges, ellenzéki csoportosulás." Dokumentumok a Galamb utcai butikról. *Beszélő*, 2001. december.

FEKETE SÁNDOR

Emigránsok, kint és bent (részletek)

[...][1]

Mitől is óvtam kollégáimat azon a napon, amikor a lengyel szükségállapot híre megérkezett: „A magyar íróknak csak az lehet az érdekük, ami a magyar népnek is: az eddiginél sokkal erélyesebben előre menni a reformok útjain, egyszersmind elhárítani annak a veszélyét, hogy felelőtlenül választott utakra tévedjünk. Én – ezzel szeretném befejezni – nem sokra értékelem az olyan ellenzékieskedéseket, amelyek vége szükségképpen csak egy katonai kormány lehet."

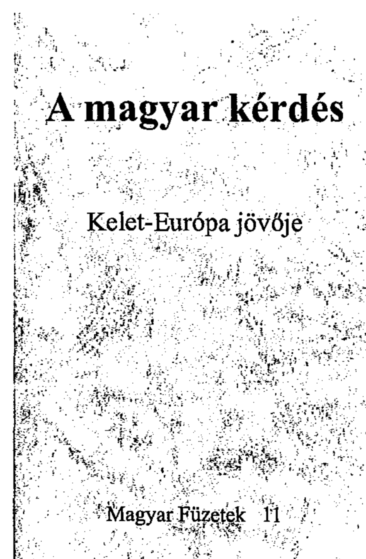
A magyar írók tehát nem azért tapsoltak nekem, mert a Rákosi-korszak hangvételét elevenítettem volna fel, hanem azért, mert óriási többségük egyetértett azzal, hogy nem „a mások" – kemény decemberhez vezető – „nyarát" kell követnünk, hanem a saját utunkon kell haladnunk. [...] Negyedszázados fejlődésünk egyik legértékesebb eredménye – beszéljünk egyszer erről is –, hogy fokozatosan elsajátítottuk a társadalmi valóság józan, fanatizmus nélküli megítélésének készségét. De amíg ez a fejlődés idehaza hatalmas tömegeket hatott át a józanság szellemével, sokan azok közül, akik negyedszázaddal ezelőtt elhagyták hazájukat, akkori elfogultságaik és sistergő szenvedélyeik rabjai maradtak. [...]

Olvasom [...] a szamizdatban, hogy „az állami ember szubsztanciája az állami állás, amit el lehet veszteni, vagy legalábbis, amelynek elvesztésétől félni lehet". [...] Teljesen elfeledkezve arról, hogy Nyugaton kiadott munkáiért több keményvalutát kap, mint amennyit én életemben láttam, s könnyedén elhanyagolva azt a mellékesnek ítélt körülményt, hogy e munkák *csak azért* jelenhetnek meg Nyugaton, mert *errefelé* ütnek. Azokban az orgánumokban ugyanis éppúgy nem szabad ódát írni e rendszerhez, mint ahogy nálunk általában nem megengedett (nyíltan) rajongani a tőkés rendszerekért. Ha valaki szabadságnak érzi azt, hogy a nyugati propaganda függvényeként kell működnie, lelke rajta, de legalább ne akarja a többieket áltatni. [...] Ami engem illet, nem hiszem „szabadnak" magam, de igazolt lehetőséget látok arra, hogy egy rettenetesen megosztott világ szinte bénító feltételei között is sok ezer magyar értelmiségivel és *népemmel együtt* folytassuk a munkát, mely nemzetünket elesett helyzetéből felemelte. [...]

Én, az „állami alkalmazott", nem reklámozom az államot, hanem támogatom abban, ami támogatásra méltó, s szerény lehetőségeimhez képest bírálattal segítem abban, hogy korszerűbben töltse be feladatát. A büszke „nem államiak" viszont – akarják, nem akarják – éppenséggel reklámozói funkciót töltenek be e rendszerben. Mint a hasukon-hátukon hirdetőtáblákat hordozó „szendvicsemberek" a New York-i utcákon, úgy feszítenek ők is verseikkel és értekezéseikkel a nyugati emigráns lapokban: világraszólóan hirdetik, hogy olyan erős ma már ez a rendszer, hogy a személyükben megtestesülő „fenyegetést" is kibírja. S önkéntes „szolgálatuk" hatásos is, mert a nyugati közvélemény józanabb formálói a hazai ellenzék állami kezelésének mai módját kellően méltányolják. [...]

Csakhogy az állam okosabb, mint akart-akaratlan szendvicsemberei, s megy a saját útján, nem engedi provokáltatni magát. Nem titkolom el, hogy örülök ennek a higgadtságnak. Magánokom is van erre: ez és csak ez teszi lehetővé számomra, hogy vitatkozzam *errefelé* is. Mert nem bocsátkozhatnék olyan polémiába, amelynél érveimet rendőrileg támogatják meg.

A MAGYAR KÉRDÉS. KELET-EURÓPA JÖVŐJE. MAGYAR FÜZETEK (PÁRIZS) 1982. 11. SZÁM, CÍMLAP

Így hát szerény elismerésem az államnak és hálás köszönetem a „főhivatású szabadsággyakorlóknak" – állami szolgálataikért éppúgy, mint egyszer-másszor serkentő ötleteikért. Majd a történelem eldönti, hogy ki szolgálta eredményesebben a magyar kultúrát és a szocializmus demokratizálásának ügyét: a gyáva értelmiség ama hangadói, akik az adott terepen gondolkodnak, alkotnak, vitatkoznak, „falakat" tolnak odébb és tabukat távolítanak el az útból, vagy pedig a kinti és benti emigráció „közbutulásról" értekező hősei. [...]

Új Tükör, 1982. április 18.

Jegyzet

1. Fekete Sándor (1927–2001) író, irodalomtörténész, újságíró, az *Új Tükör* című lap főszerkesztője. A háború után Győrffy-kollégista volt, majd kommunista újságíró, 1951–1956-ig a *Szabad Nép* munkatársa, rovatvezetője. A forradalom alatt részt vett a *Népszabadság* elindításában. Az 1956-os forradalom leverése után részt vett a szellemi ellenállásban, Hungaricus álnéven Kádár-ellenes röpiratot jelentetett meg, ezért 1959-ben a Mérei-perben kilencévi börtönre ítélték. 1963-ban amnesztiával szabadult. Fokozatosan a Kádár-rendszer hívévé vált, a rendszer egyik fontos újságírója lett. Rendszeresen támadta a demokratikus ellenzéket. 1988-ben alapítója volt a Nyers Rezső által hallgatólagosan támogatott Új Márciusi Frontnak. A rendszerváltás után nem játszott komoly politikai szerepet.

KIS JÁNOS
Gondolatok a közeljövőről

A magyar forradalom leverésére, Csehszlovákia megszállására egész Kelet-Európában a szentszövetségi reakció évei következtek. A demokratikus mozgalmak szétszórt maradványai nem tehettek mást: töprengtek a vereség tanulságai fölött, és várták az idők jobbra fordulását. Miközben a hivatalos Kelet-Európa a lengyel munkásmozgalom eltipróit ünnepli, óhatatlanul arra kell gondolnunk, hogy harmadszor is ugyanez fog történni. Cikkemmel arról szeretném meggyőzni barátaimat, hogy a párhuzam megtévesztő. [...]

A Sztálin utáni korszak vége Kelet-Európában

1956-ban és 1968-ban elég volt helyreállítani az egypártrendszerű diktatúrát, s azzal mindent elintéztek. A gazdaság megérezte ugyan a politikai válság következményeit, de a szovjet és más segélyek elegendők voltak a folyamatos áruellátás biztosításához s a termelés fellendítéséhez. A lengyel válság viszont gazdasági eredetű, tüneti kezeléssel nem lehet segíteni rajta. Ráadásul csak része az egész térség krízisének. Olyan súlyos a baj, hogy veszélybe kerültek a Sztálin utáni politika gazdasági alapjai.

1953 után – szovjet kezdeményezésre – a kelet-európai államok gazdaságpolitikájuk sarktételévé tették azt az elvet, hogy tiszteletben kell tartani a lakosság fogyasztói igényeit. [...] A fogyasztói igények elismerése együtt járt a tömeges terror leépítésével, és egy sereg távolabbi következményt vont maga után. Egyik forrása volt a revizionista mozgalmaknak az ötvenes évek közepén. Lökést adott a hatvanas évek gazdasági reformkísérleteihez. Siettette az enyhülési folyamatot, s a hetvenes évek elején nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a KGST tagállamai megnyitották gazdaságukat a fejlett nyugati országok áru- és hitelkínálata előtt. Közvetve abban is része volt, hogy a hetvenes évek derekán több országban felléphettek kisebb-nagyobb polgárjogi kezdeményező csoportok. [...]

A sztálinista korszak legelviselhetetlenebb borzalmai nem tértek ugyan vissza, de rendkívüli dinamizmusa sem. Akkoriban a fogyasztás megszorítása a feszített ipari felhalmozás és termelésnövekedés velejárója volt. Ma viszont a felhalmozási hányad csökkenésével, a gazdasági növekedés lefékeződésével jár együtt. 1975 óta egyfolytában lassul a térség fejlődése; 1980-ra több ország a stagnáció határához ért, van példa éveken át folytatódó abszolút visszaesésre is. [...]

Jobb híján még a gazdasági reform eszméjét is újra elővesszik. [...] A magam részéről azonban úgy látom, azoknak a megfigyelőknek van igazuk, akik szerint nem számíthatunk átfogó reformokra. Először is, az eddig elhatározott változások csupán tünetiek. [...] Másodszor, a nyugati eredetű import visszaesése mindenfelé kiváltja a reformmal összeférhetetlen, jól ismert intézkedési reflexeket is: növekszik a központi ellenőrzés alá vont anyagok és energiafélék köre, gyakoribbá válik a beavatkozás a vállalatok közötti forgalomba. Harmadszor – és ezt tartom a legfontosabbnak – a politikai viszonyok nem kedveznek komolyabb reformok bevezetésének.

Bármely nagyobb reform két összefüggő politikai probléma elé állítja a szovjetrendszerű országok állami vezetőit. Az egyik a gazdaságirányító apparátus nyílt vagy burkolt ellenállása. [...] A másik probléma azzal kapcsolatos, hogy a megreformált rendszerben nehezebb kézben tartani az árak, a bérek és a foglalkoztatás mozgásait. A kereslet és kínálat szabadabb játéka átmenetileg súlyosbíthatja a hiányokat, erősödhet az inflációs nyomás, munkanélküliség keletkezhet. Fennáll tehát a veszély, hogy a reform bevezetése után növekedni fog a politikából kizárt társadalmi csoportok elégedetlensége. Nagy tömegeken lehet úrrá a meggyőződés, hogy a fejük fölött tönkretették a gazdaságot, s nem nézhetik tovább tétlenül, amit az ország vezetői művelnek. Ezt a kockázatot csökkenteni lehet, ha az állam jelentős áru- és devizatartalékokkal rendelkezik, s az átállás idején mozgósítani tudja őket a kereslet kielégítése, az árak stabilitása és a termelés fellendítése érdekében. Ha viszont nem állnak rendelkezésre ilyen tartalékok, a társadalmi elégedetlenség pedig már a reform előtt növekvőben van – mint most –, akkor az államvezetőség választani kényszerül. Vagy végig akarja vinni a reformot, és akkor politikai engedményeket kell tennie – az így megszerzett tömegtámogatást kihasználva letörheti az apparátus ellenállását. Vagy nem vállalja a politikai engedményeket, és akkor az apparátussal kell összefognia, hogy a társadalommal szemben erőt mutathasson.

December 13-a egész Kelet-Európa számára eldöntötte az alternatívát.[1] [...] Amikor [...] a lengyel vezetők – megrettenvén a Szolidaritás erejétől – a szükségállapotba menekültek, végképp eldőlt a választás a többi ország számára is: egy tapodtat sem engedni. Inkább a szuronyok. [...]

Hogy az egész hol fog megállapodni, az természetesen nem csupán a térség belső viszonyain múlik, mint ahogy a lengyel uralkodó körök sem egyedül határozták el a Szolidaritás törvényes szervezeteinek megsemmisítését. A végső szó a szovjet vezetőké, akik politikailag változatlanul kézben tartják államuk kelet-európai befolyási övezetét, jóllehet arra már nem képesek, hogy a gazdasági bajból kisegítsék. Csakhogy válsággal küszködik a Szovjetunió is. Nemzeti jövedelme egyre lassabban növekszik, a hetvenes évek közepe óta szünet nélkül romlik a lakosság áruellátása, a gazdaság mind kevésbé bírja a fegyverkezési verseny terheit és az állam világhatalmi elkötelezettségének egyéb költségeit. Tarthatatlanná vált az enyhülés szovjet értelmezése. A nemzetiségek egyenlőtlen ütemű népességnövekedése mind jobban felemészti az orosz nemzetiség uralmának demográfiai alapjait. A legfelső politikai elit elöregedett, a fontos döntéseket évek óta halogatják, az utódlás bizonytalannak látszik. [...]

Magyarország két korszak határán
[...] A magyar gazdaság sikere nagyon viszonylagos. 1979 és 1981 között beállt a stagnáció, az életszínvonal csökkenni kezdett, s ezen az áron annyit sikerült elérni, hogy a külkereskedelmi mérleghiány halmozódása megállt. Számottevő többletre még a legjobb – a tavalyi – évben sem sikerült szert tenni; a régi hitelek esedékes törlesztését változatlanul újabb hitelek fedezik. Állandó szinten tartott függés a nemzetközi pénzpiactól és állandó szinten tartott stagnálás az életszínvonal látványos megroppanása nélkül – ez az a legjobb, amire a magyar gazdaság a jelen pillanatban képes, ha nagyobb baj nem történik. Csakhogy ebben a borulékony helyzetben nagy baj lehet az is, ami más körülmények között talán meg se kottyanna.

Becsületére válik a magyar államvezetésnek, hogy szorongatott helyzetéből nem a fogyasztás szempontjából kritikus fontosságú importok durva visszafogásával próbál kitörni, hanem az ország exportképességét javító reformokkal. S mivel a társadalom ellen még nem követett el semmi jóvátehetetlent, egyelőre csak az apparátus ellenállásával kell számolnia. De magával az apparátussal szemben is megvan az az előnye, hogy a reformellenes hangulatoknak – nem úgy, mint a hetvenes évek elején – a politikai vezetők körében ma nincs szószólója. A végeredmény mégis bizonytalan. [...] Akármi a célja [a mai vezetésnek], azt biztosan elérte, hogy a reform tábora nem gyűlt össze, és nem is fog, amíg nem kap jelet. Azt viszont semmi nem biztosítja, hogy a reformellenes tábor is tétlen marad. Ha a '79-ben megindult folyamat tovább tart, a gazdaságirányító apparátus egyre több csoportját fogja sérelem érni. [...] Előbb-utóbb el kell dőlnie, hogy az államvezetőség a lakosságot provokáló gazdasági döntéseket akarja-e elkerülni, vagy az apparátuson belüli erőpróbát. Kérdés azonban, hogy addigra nem lesz-e késő. [...]

Válaszúton az ellenzék
Készületlenségünk okai egészen a kezdetekig vezetnek. A magyar ellenzék nagyjából egy időben jelent meg a kelet-európai polgárjogi mozgalmakkal. Politikai, taktikai elképzeléseit ezek közös gondolatkincséből merítette. Mint a hetvenes évek derekán mindenki más, mi is abból indultunk ki, hogy sem a rendszer forradalmi átalakításával, sem felülről pártfogolt megreformálásával nem érdemes kísérletezni. Amíg a térségben a Szovjetunió az úr, minden ilyen kísérlet katasztrófával vagy a vívmányok visszavételével végződik. De van lehetőség demokratikus kezdeményezésre akkor is, ha a rendszert adottnak tekintjük. Mert a rendszer nem zárt: szabályai között rések, hézagok, ellentmondások lappanganak. Így egyfelől a büntetőtörvények izgatásként, szervezkedésként, sajtóbűntettként üldözik az emberi jogok gyakorlását; ami nem esik törvényes szankció alá, azt adminisztratív megtorlással sújtják; az állam arra szoktatja a társadalmat, hogy csak különc, beilleszkedni nem tudó, netán beteg emberek várják el szabadságjogaik tiszteletben tartását. Másfelől magas szintű jogszabályok rögzítik ugyanezeket a jogokat, sőt betartásukat nemzetközi megállapodások szavatolják. [...]

Megszületett tehát az új taktika: cselekedjünk úgy, mintha nem a büntetőtörvények és az adminisztratív rendszabályok volnának a mérvadók, hanem a magas szintű jogi elvek. Teremtsünk cenzúrázatlan sajtót, alapítsunk jogvédő bizottságokat, kezdeményezzük szabad szakszervezetek létrehozását. Bármilyen kicsinyek lesznek a kezdeményező csoportok, bármilyen kezdetlegesek első próbálkozásaik, az odafigyelő közvélemény megtanulja, hogy az ilyesmi lehetséges. Az állam pedig, hogy nem kifizetődő durva kényszert alkalmaznia a kezdeményezések letörésére, mert van már közvélemény, amely nem tekinti természetesnek, hogy mindent el lehet intézni erőszakkal, és mert a nyugati nyilvánosság sem veszi jó néven az egyezményben vállalt kötelezettségek szembetűnő megszegését. [...]

A magyar társadalom viszont nyugvó állapotban volt, az állam szilárdan állt a lábán, amikor nálunk kezdett összeállni az ellenzék. Bármennyi ihletet és reményt merítettünk a lengyelektől, a belátható jövőben nemigen számíthattunk többre, mint hogy kis csoportoknak sikerül megvetniük a lábukat a hivatalos intézményrendszer roppant hálózatán kívül. [...] A magyar ellenzék soha nem jutott el arra a szintre, hogy cselekvési programot adott volna magának. Csupán néhány szimbolikus gesztussal jeleztük, hogy azoknak a kelet-európai mozgalmaknak a közösségéhez tartozunk, amelyek az ember és polgár jogaira hivatkoznak: a '77. januári levéllel, a '79. októberi tiltakozásokkal. [...] Utólag lehet vitatkozni rajta, hogy mi lett volna jobb: vállalni a kisebb hatást (és kisebb védettséget) azért, hogy világosabban meghatározzuk politikai céljainkat, és jobban kiépítsük intézményeinket – vagy megfordítva. Ám akár jól csináltuk, akár rosszul: tovább semmiképp nem csinálhatjuk ugyanúgy. [...] A társadalom csupa aggódás; minden bizonytalanná vált; lehet, hogy a következő években újabb nemzedékekre eldől az ország sorsa – mit számít ebben a helyzetben, ha ötven helyett ötszáz példányban jönnek ki a szamizdatok? Vagy lesz az ellenzéknek mondanivalója a politika nagy kérdéseiben, vagy jelentősége a létszámával és szervezettségével arányos méretekre olvad. [...]

Ellenzéki politika Lengyelország árnyékában
Manapság sokan gondoljuk úgy, hogy baj van az ellenzékkel. De általában más tapasztalatok, más érvek alapján, mint amelyeket az imént előadtam. Legtöbb ismerősöm a lengyelországi rendcsinálás csüggesztő leckéjére hivatkozik, meg arra, hogy valahányszor Kelet-Európa egyik országában levernek egy demokratikus tömegmozgalmat, az egész térségen végighullámzik a reakció.

A magam részéről célszerűnek tartanám, hogy ennél mélyebbre tekintsünk. [...] Nem azt javaslom, hogy gondolkozzunk úgy, mintha nem egy újabb nagy vereség után, nem egy újabb restaurációs időszak elején volnánk. Számolnunk kell vele, hogy tevékenységünk feltételei szigorúbbá válnak. Meglehet, a lengyel válság hatására felbillen a szélesebb politikai közállapotok nyugodt egyensúlya is. Komolyan kell vennünk ezt a veszélyt, mert semmi jót nem várhatunk attól, ha Magyarország elveszíti a hatvanas–hetvenes években szerzett előnyeit. [...] De komolyan kell vennünk azt is, [...] hogy a hanyatlás akkor is bekövetkezhet, ha mindenki jól viseli magát. Mert a nyolcvanas évek eleje nem csupán a restauráció és reakció ideje Kelet-Európában, hanem a terjeszkedő gazdasági és politikai válságé is. És nincs rá biztosíték, hogy a magyar államvezetés végig tudja kalauzolni az országot a veszélyes útszakaszon.

Másfelől a kelet-európai válság nem csupán nagy veszélyeket tartogat számunkra: nagy lehetőségeket is. A következő években mindenfelé kiszámíthatatlan események várhatók, melyeken a gazdaságilag és politikailag meggyengült rezsimek nehezen lesznek úrrá. S miközben a szaporodó bajok lekötik a – szintén meggyöngült – Szovjetunió vezetőinek figyelmét, Magyarország növelheti külső önállóságát és belső viszonyainak pluralizmusát – ha gazdaságilag szilárd marad, ha nem szakad le a világpiacról, és nem halasztja el a szükséges reformokat. Ez az esély ad perspektívát ahhoz, hogy politikában kezdjünk gondolkodni. [...]

Először, az ellenzéknek ideológiára van szüksége. A szamizdathoz, a Szetához meg a szabadegyetemhez elég volt – hallgatólagosan – egyetértenünk az emberi jogok kötelező érvényében. A többség valószínűleg a liberális demokrácia elveit is elfogadta, magáénak vallotta a nemzeti függetlenség és nemzetiségi autonómia eszméjét, és nem hiszem, hogy sokan volnának közöttünk, akik ne azonosulnának a szocialista hagyomány valamelyik részével. De mindez a háttérben maradt. Ha viszont politikai alternatívákat akarunk megfogalmazni és értékelni, akkor világossá kell tennünk eszményeinket, meg kell indokolnunk, hogy miért ragaszkodunk hozzájuk, és ki kell fejtenünk, hogy megközelítésüket milyen intézményes megoldások által képzeljük el.

Másodszor, tudatosítanunk kell, hogy módosultak az ellenzéki tevékenységben való részvétel feltételei. Kezdetben az volt az elv, hogy minél több ember vállalja nevével a részvételt: így demonstráltuk a nyilvánosság előtt, hogy valami egészen természetes dolgot csinálunk. Újabban viszont erősen növekszik a névtelen kezdeményezések aránya; még kollektív kiadványok is megjelennek egyetlen szerkesztő és szerző megnevezése nélkül. Ne bánjuk ezt az eltolódást: arról tanúskodik, hogy olyanok is keresik a megszólalás lehetőségeit, akik a szaporodó adminisztratív rendszabályokat nem kívánják vállalni. Inkább törekednünk kell az együttműködés ilyen formáinak gyarapítására, hiszen szükségünk van rá, hogy bővítsük szellemi kapacitásainkat. [...]

Eredeti megjelenés: *Beszélő*, 3. szám (1982. május). Újraközlés: *Beszélő. Összkiadás*. Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. I. köt. 182–187. Online: http://beszelo.c3.hu/cikkek/gondolatok-a-kozeljovorol.

Jegyzet

1. A szerző az 1981. december 13-i lengyelországi katonai puccsra utal, amelynek során Wojciech Jaruzelski hadseregtábornok, honvédelmi miniszter irányításával katonai szükségállapotot hirdettek ki Lengyelországban. A Szolidaritás Független Szakszervezetet betiltották, ezeket letartóztattak.

KŐSZEG FERENC
Követéskrónika (részletek)

[...][1]
Horváth István belügyminiszter úrnak
Budapest V., József Attila u. 2–4.

Tisztelt Miniszter úr!
1982. június 4-e óta civil ruhás, de nyilvánvalóan a BM kötelékébe tartozó személyek zaklatják a nem hivatalos „második nyilvánosság" több résztvevőjét: Demszky Gábort (VI. 4-től), Nagy Jenőt (VI. 7-től), Kőszeg Ferencet (VI. 9-től), Nagy Andrást (VI. 18-tól) és Kis Jánost (VI. 19-től). Két-három luxusautóval jelennek meg nevezettek lakása előtt, kora reggeltől késő estig (olykor éjszaka is) őrzik őket. Ha gyalog közlekednek, szoros gyűrűt vonnak köréjük; durva, trágár, antiszemita megjegyzéseket tesznek rájuk. Demszkyt és Kőszeget, miután busz, illetve villamos után futottak, megfenyegették: „Ha még egyszer futni mersz, szétrúgjuk a bokádat!" Kis Jánost felszólították, hogy haladjon a kedvük szerinti ütemben („Figyelmeztetem, hogy mi nem szeretünk sietni!"), majd, miután ezt megtagadta, elgáncsolták. Később megpróbálták egy autóval egy kerítéshez szorítani; közben a mögötte haladók egyike jól hallhatóan azt mondta: „Üsd el!" Nem kímélik a megfigyeltek hozzátartozóit, lakótársait és munkahelyi kollégáit sem. Nagy Jenőt az óvoda öltöztetőjébe is bekísérték, Kőszeget tolakodóan őrizték a játszótéren, ahol három gyermekével tartózkodott. Kis János 73 éves, beteg édesanyját fiával együtt szoros gyűrűben kísérték, az egyik férfi állandóan a sarkában járt, egy másik az arcába bámult. Demszky háza előtt egy alkalommal egész éjszaka berregtették autóik motorját, tülköltek, az ajtót csapkodták.

Miniszter úr! 1977 és 1981 között az állam mérsékletet tanúsított a „második nyilvánosság" résztvevőivel szembeni magatartásában. Alkalmi kivételektől eltekintve úgy járt el, hogy Magyarországot ne emlegethessék együtt azokkal az országokkal, ahol durván megsértik az emberi jogokat. A mostani, sorozatos atrocitások láttán már nem gondolhatjuk, hogy ismét csak alkalmi kilengésről van szó. Nem szeretnénk elhamarkodott következtetéseket levonni; azt azonban meg kell állapítanunk: ha a zaklatás nem szűnik meg, egészen új, veszedelmes helyzet alakul ki. Meggyőződésünk, hogy ez senkinek nem érdeke: sem a „második nyilvánosság" résztvevőinek, sem az államnak, sem az országnak.

Kérjük tehát a Miniszter urat, intézkedjék, hogy az említett személyek zaklatására kivezényelt csoportokat rendeljék vissza, és vonják felelősségre azokat, akik e jogellenes akciókra utasítást adtak.

Levelünket – tájékoztatásul – megküldjük Aczél György és Borbándi János miniszterelnök-helyetteseknek, Korom Mihálynak, a Központi Bizottság titkárának, Markója Imre igazságügy-miniszternek, valamint Szíjjártó Károly legfőbb ügyésznek.

Budapest, 1982. VI. 23-án.

Ui.: A mellékelt fényképeken a BM emberei Kőszeg Ferencet kísérik.

Bence György, Demszky Gábor, Haraszti Miklós,
Kenedi János, Kis János, Konrád György, Kőszeg Ferenc,
Lengyel Gabriella, Nagy András, Nagy Bálint, Nagy Jenő,
Rajk László, Solt Ottilia, Szilágyi Sándor

Tisztelt Főügyész Úr!
Három hét óta szervezett huligánok zaklatják Demszky Gábort, Nagy Jenőt, Nagy Andrást, Kőszeg Ferencet és Kis Jánost. Gátlástalanul a sarkukba szegődnek, szabad mozgásukat brutálisan gátolják, trágár és antiszemita gyalázkodásokat szórnak rájuk, sőt családtagjaikra és kisgyermekeikre is, az idegen járókelők megrökönyödésére. A felsorolt személyeket, akik nevükkel jegyzett kiadványokban

KŐSZEG FERENC NYÍLT KÖVETÉSE. A TŰZOLTÓ ÉS A LILIOM UTCA SARKA, 1982. JÚNIUS 11.

szerepelnek a második nyilvánosságban, alig vagy egyáltalán nem ismerjük, de ismerjük az ellenük alkalmazott utcai zaklatás módszerét. Az antiszemita heccelődést, a szóbeli és fizikai inzultust. Megdöbbenéssel értesültünk tehát arról, hogy a szélsőséges jobboldal törvényen kívüli módszerei 1982-ben újra megjelenhettek Budapest utcáin. Akárhogy gondolkodnak is a fent említett személyek, a bántalmazás a vélemény- és szólásszabadságba vetett meggyőződésük kinyilvánítása miatt éri őket. Történelmünk tanulsága arra kötelez bennünket, hogy a politikai színezetű utcai zaklatás első jelére fölemeljük tiltakozó szavunkat, nemcsak azért, hogy az emberi méltóságukban megsértetteket védelmükbe vegyük, de azért is, mert a politikai hisztériától rázkódtatott világban a mai Magyarország olyan sziget, amelyre az útszéli politizálás törvényen kívüli módszerei mind ez idáig nem törhettek be.

Tisztelettel kérjük a Legfőbb Ügyész Urat, hogy hivatali jogkörénél fogva szerezzen érvényt a Magyar Népköztársaság Alkotmányában lefektetett elveknek, és ne hagyja, hogy az ismétlődő esetek félelmet és aggodalmat váltsanak ki a közvéleményből.

Budapest, 1982. június 22.

Donáth Ferenc, Cserépfalvi Imre, Hermann Imre, Vályi-Nagy Ervin,
Széll Jenő, Bálint Endre, Szűcs Jenő, Tettamanti Károly,
Scheiber Sándor, Illyés Gyula, Kolozsvári Grandpierre Emil,
Barcsay Jenő, Gobbi Hilda, Vilt Tibor, Major Máté, Major Tamás,
Kocsis Zoltán, Kadosa Pál, Jancsó Miklós, Kenedi János[2]

Eredeti megjelenés: *Beszélő*, 4. szám (1982. szeptember). Újraközlés: *Beszélő. Összkiadás*. Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. I. köt. 222–225.

Jegyzetek

1. Kőszeg követéséről 1982. június 11-én Rajk László és Demszky Gábor, egy parkoló autóban elrejtőzve fényképsorozatot készített. Idézet Kőszegnek az esetről írt rendőri feljelentéséből, amely először a *Naplóban* jelent: „Másnap reggel 8 órakor a BRFK-ra készülve az ablakból kipillantva a Tűzoltó utca és a Liliom utca sarkán Rajk László barátomat pillantottam meg, ezért arrafelé indultam. Kísérőim minden addiginál agresszívebben akadályozták a járásomat, minduntalan elém léptek, akármerre próbáltam kitérni előlük. Amikor a sarokra értem, hirtelen kiugrottam a gyűrűből és futni kezdtem. A hatás meghökkentő volt, kísérőim szétbomló csoportokban eredtek a nyomomba, a rugdosással fenyegető főnök eltorzult arccal próbálta az utamat állni. A jelenetről több fényképfelvétel készült." Lásd még Kőszeg Ferenc: Fényképek. In uő. *K. történetei*. Budapest, 2009, Magvető Kiadó. 193–203.
2. A levelet Kenedi János fogalmazta.

KÍVÜL-ÁLLÓ [OROSZ ISTVÁN]
A hivatal-védte ellenzékiség (részletek)

[...][1] Valóban baj van az „ellenzékkel". Nevezetesen az, hogy nem létezik. Ezért is használom idézőjelek között a szót. Úgy gondolom, egy társadalmi csoport akkor nevezheti magát ellenzéknek, ha *1.* valóban társadalmi csoportnak tekinthető, vagyis ha közös érdek, közös cél és közös eszmények irányítják tevékenységét; *2.* ha tevékenysége valóban ellenzéki, vagyis *egyértelműen* az uralkodó, hivatalos politika ellen irányul; *3.* ha társadalmi csoportként számba veendő tényező, vagyis ha elvben elgondolható esélye van arra, hogy a hatalom kénytelen számolni vele. [...]

Az első, hogy az „ellenzéknek" nincs semmiféle rendszeres és szerves kapcsolata a „dolgozó osztályokkal"; a magukat „másként gondolkodónak" nevezők egytől egyig értelmiségiek. A második, hogy az értelmiségi „másként gondolkodók" mind ez ideig nem mutattak kifejezett szándékot arra, hogy saját „értelmiségi" szerepüket igazán megértsék, magatartásukat, ha szükségesnek találják, megváltoztassák, s így olyan helyzetbe kerüljenek, amelyből – ha az idők szele úgy hozza – felvehetnék a kapcsolatot a „dolgozó osztályokkal". Jelenleg ugyanis – úgy gondolom – a „másként gondolkodók", ha akarnák se volnának képesek a kapcsolatfelvételre. A harmadik, hogy teljes a bizonytalanság: helyénvaló volna-e most, *éppen most* kapcsolatokat keresni „lefelé". Egészen nyersen szólva: nem döntötték el, hogy *kinek a számára* kívánják sorompóba állítani értelmüket, *kinek* kívánnak tanácsokat adni – a hatalomnak vagy a népnek. Bármennyire leegyszerűsítőnek is látszik ez a vagy-vagy, azt gondolom, legelőször ebben a kérdésben kellene állást foglalni. [...]

Mintha ez a tisztázatlanság a *Beszélő* szerkesztési elképzeléseiben is jelen volna: a lap igyekszik „néplap" színében feltűnni, „bárki" írhat bele, „alulról érkező" hírekre szomjazik, stílusa igyekszik közérthető lenni, kínosan kerüli az elméleti írásokat – ám mégiscsak az értelmiséggel foglalkozik elsősorban (részletes és terjedelmes beszámolók az egyetemi ifjúság, a *Mozgó Világ*, a FIJAK[2], az Írószövetség, a keresztény értelmiség viselt dolgairól), és még azok az írások is, melyeknek tárgya nem az értelmiség (jóval rövidebb beszámolók nem túl jelentős sztrájkokról, háromoldalas beszélgetés egy szakmunkással, hírek a katonai szolgálatot megtagadókról, szociográfia a Gyűjtőről stb.), az értelmiségi olvasókhoz szólnak, pontosabban: a reformista lelkületű értelmiségi olvasókhoz. Ez a szerkesztési koncepció helyénvaló, ha azon az előzetes döntésen alapul, hogy a *Beszélő* elsődleges célja a *reformista* módon másként gondolkodó értelmiségiek táborának növelése. *Ebből* a szempontból – népfrontos jellege miatt – nevezhető sikernek a *Bibó-emlékkönyv* is.

Azzal azonban tisztában kellene lennie minden „ellenzékinek", hogy ez a reformista, a hatalomra tekintő, annak tanácsot adó vagy azt kényszeríteni akaró álláspont nem számíthat túlzott népszerűségre a „dolgozó osztályok" körében. Méghozzá azért nem, mert nem határolja el magát a hatalom bástyái mögött munkálkodó tisztes értelmiségi derékhadtól, akikkel a „nép" a hivatalos tömegkommunikáció csatornáin keresztül mint a hivatalos, hatalmi ideológia szószólóival, mint a hatalom készséges kiszolgálóival találkozik. Márpedig a kétkezi munkások körében uralkodó erőteljes értelmiségellenesség éppen ennek az ideológiagyártó „léhűtő bandának" szól. Ezzel a körülménnyel mindenképpen számot kellene vetnie a magyar „másként gondolkodóknak". [...] Jelentőséget kellene tulajdonítani annak a ténynek, hogy a munkások elementáris ellenszenve az értelmiség iránt a privilegizált helyzetnek szól, s ez éppen úgy vonatkozik az adminisztratív munkát végző „irodistákra", mint a hoch-értelmiség kiválóságaira. S a munkások bizony nem tesznek különbséget az értelmiségen belül „imigyen gondolkodó" meg „amúgy gondolkodó" értelmiségi között; „alle beiden stinken"[3] [...]

Mielőtt olvasóim azzal tennék félre írásomat, hogy nem ismerem a *Bibó-emlékkönyv*et, hadd siessek megnyugtatni őket: ismerem. S noha mindenképpen jelentős kiadványnak tartom, olvasása közben mindenféle ferde gondolataim támadtak. Mert ugyan a kötet írásai szinte egytől egyig abban látják Bibó gondolkodói, politikusi és emberi nagyságát, hogy a kompromisszumok teoretikusa *ezzel* a hatalommal nem kötött kompromisszumot, a kötet mégis adós marad az 1948 utáni magyar értelmiség magatartásának radikális kritikájával, mely értelmiség bizony kompromisszumot kötött ezzel a hatalommal. Igazán árulkodó a kötetet recenzáló Vajda Mihály álláspontja,[4] aki amolyan lukácsi szofisztikával úgy érvel, hogy *ma* már persze nyilvánvaló, hogy a magyar értelmiség '56 után elvtelen kompromisszumot kötött, s minthogy ez nyilvánvaló, fel kell rúgni ezt a kompromisszumot, ám *akkor* nem volt más értelmes perspektíva. Így persze nincs alapja az elvtelen kompromisszumot kötött értelmiség kritikájának. S mindez éppen Bibó István kapcsán hangzik el! Nem állítom, hogy a Bibó-kötet valamennyi szerzője egyetért Vajda álláspontjával, az azonban mintha valóban ott kísértene a legtöbb írásban, hogy jó, jó, Bibó persze tisztességesen járt el, de hát mégiscsak különc volt; mi lett volna, ha mindenki úgy viselkedik, mint ő?! Tényleg: mi lett volna? Legalább a gondolatkísérlet erejéig – minden anakronizmusa ellenére – érdemes feltenni ezt a kérdést. Válaszkísérleteink közben talán meglelnénk azt az alapot, ahonnan a magyar értelmiség '45 utáni viselkedése *kritikailag* értelmezhető. Ehhez a bírálathoz az értelmiség körében keresve sem lehetett volna jobb *mértéket* találni Bibó Istvánnál; *ezt* a lehetőséget a magyar „másként gondolkodó" értelmiség – minden erőfeszítése ellenére – kihagyta. Ez a Bibó-kötet fiaskója. [...]

Az '56-os forradalom leverése után a még fél évig sztrájkoló munkások közül ezreket végeztek ki, míg az értelmiség jóval kevesebbel megúszta.[5] Ezt a tényt is figyelembe kellene venni, amikor a „másként gondolkodók" körében arról esik szó, hogy egyrészt az értelmiségnek nem volt reális alternatívája a (rossz) kompromisszumon kívül, míg másrészt viszont az ország lakossága, sajnos, beletörődött a konszolidációba, s abban – mit tegyünk! – jól érzi magát, s ezért – úgymond – a „másként gondolkodásnak" egyelőre nem lehet túl nagy sikere náluk. Történelmileg talán jobban megfelelne az igazságnak, ha megfordítanánk a képletet, és azt mondanánk: *az ország lakosságának* nem volt reális alternatívája, *ezért* kénytelen volt elfogadni a kádárizmust, míg az értelmiségnek talán lett volna: nevezetesen az, ha ketté válik. De az egyik részt ezen elgondolás szerint nem az egy Bibó István képviseli. [...]

Szerintem is fel kellene rúgni a hatalommal kötött kompromisszumot, de nem az '56 utánit, hanem azt, amit a „másként gondolkodók" kötöttek meg '73 után: *a hivatal védte ellenzékiség marginális magatartásformáját.* A szakítás első két lépése a következő lehetne: 1. a magyar értelmiség '45 utáni viselkedésének mélyreható kritikai elemzése; 2. az '56-os forradalom átfogó elemzése, különös tekintettel a forradalomban részt vett munkáscsoportok viselkedésére, további sorsára. Ha ez megtörtént, talán némileg megváltozna az ellenzéki értelmiség véleménye arról, hogy miként kell értelmezni az ország lakosságának elégedettségét a konszolidációval. Ekkor talán nagyobb kedvvel és termékenyebben tudná folytatni az ellenzéki értelmiség a Kemény István által elkezdett munkát, s pontosabb képet alkothatnánk arról: *mi az ára* ennek a bizonyos konszolidációnak, s hogy kivel fizettetik meg ezt az árat. [...]

Eredeti megjelenés: *Beszélő*, 4. szám. (1982. szeptember). Újraközlés: *Beszélő. Összkiadás*. Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. I. köt. 185–189.

Jegyzetek

1. Orosz István az eredeti cikket Kívül-álló néven szignálta. Az írás Kis János Gondolatok a közeljövőről című cikkével szállt vitába.
2. Fiatal Írók József Attila Köre.
3. Mindkettő bűzlik.
4. Lásd Vajda Mihály: Realizmus és lényeglátás – a Bibó-emlékkönyv. In *Orosz szocializmus Közép-Európában*. Budapest, 1989, Századvég. 87–118.
5. A forradalom utóéletéről és a megtorlás mértékéről e vitacikk születésekor még nem lehetett pontos képet alkotni. Valójában a kivégzettek száma jóval kisebb volt (238), és a sztrájkok sem tartottak fél évig.

Az *Ellenpontok* memoranduma (részletek)

[...][1]

E mai, Európa szégyenének számító román rezsim valódi megváltozása – meggyőződésünk – azoknak a gyakran csak a háttérben érvényesülő kérdéseknek a fölvetésében, kritikájában és megoldásában rejlik, amelyeket a Programjavaslat rendszerez. Nem számítunk már e rendszer józanságára; amire számítunk, az a mi belső és aktivizálódó rezisztenciánk, valamint Magyarország és a világ demokratikus erőinek – nem a háromnapi csoda időtartamára korlátozódó – támogatása. S amire még számítunk, az a terror növekedése.

A helyzet *valódi* megváltoztatása természetesen nemcsak a mi feladatunk; ám remélni és tenni e változásért a mi dolgunk is. Barátot, józanul mérlegelő segítőtársat látunk a feladathoz minden zsarnokgyűlölő emberben s főképp a románságban. A Ceauşescu-éra a végéhez közeledik. Számunkra a terror elszántságot adott, tőlük elvett mindent.

Valamennyiünk szabadsága visszaszerzésének érdekében elszántságunkat és szolidaritásunkat készek vagyunk minden román barátunkkal és sorstársunkkal megosztani, és biztosítani őket arról, hogy ez a szolidaritás, ez az elszántság rejtett szándékot nem takar és nem tűr.

A Memorandumot és a Programjavaslatot[2] megküldjük az Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Finn Köztársaság, Francia Köztársaság, Német Szövetségi Köztársaság, Osztrák Köztársaság, Spanyol Királyság képviselőinek, akik a madridi konferencián részt vesznek. Valamint a Magyar Népköztársaság Külügyminisztériumának.

Memorandum a helsinki értekezlet megállapodásainak betartását ellenőrző madridi konferencia résztvevőihez

A romániai – mintegy kétmilliónyi – magyarság fennmaradása érdekében emeljük föl szavunkat a madridi konferencián képviselt országok népei előtt. Talán még nem késő megállítani azt a folyamatot, mely a román kormány politikája következtében létünkre tör.

Erdély elrománosítása, kultúránk visszaszorítása soha nem látott erőfeszítésekkel folyik. A magyar többségű vagy színmagyar vidékekre és helységekbe – főleg a városokba – tömegesen telepítenek be Kárpátokon túli románokat. A hivatalos statisztikák adatai szerint országos lélekszámunk lényegében stagnál. A magyar nyelvű iskolarendszert fokozatosan leépítik, könyv- és lapkiadásunk mind hátrányosabb helyzetben van. Nyelvünk a közéletből valójában teljesen kiszorított. A magyarság többi részétől való elszigetelésünk tendenciája mind erőteljesebb. (A Magyarország és Románia közötti kapcsolatok minden területen a minimális szint alatt vannak.)

Azonosságtudatunk természetes kifejlődését minden eszközzel akadályozzák. Magyar nemzedékek sora nő föl értékeink lebecsülését, a román történelem és kultúra felsőbbrendűségét propagáló sovinizmus légkörében anélkül, hogy saját etnikumát, sőt Erdély valódi történelmét megismerhetné. Az államhatalom mint rejtőzködő ellenséghez viszonyul hozzánk, mindenekelőtt az értelmiséghez és a munkássághoz. A biztonsági szervek terrorja napirenden van. Ha értékeink védelmében szót emelünk, minket nyilvánítanak sovinisztának. Gyakorlatilag másodrendű állampolgárként élünk Romániában, akiknek szakmai érvényesülési lehetőségeit is korlátozza az a tény, hogy magyarok vagyunk.

Önvédelmi lehetőségekkel nem rendelkezünk. Az egyén tehetetlen a hatalom önkényével szemben, közösségi érdekvédelmi szervünk pedig 1949 – a Magyar Népi Szövetség likvidálása – óta nincs. Így helyzetünket nem csupán az egyéni jogok hiánya, de kollektív jogfosztottság is jellemzi, mely két dolog esetünkben elválaszthatatlan.

Helyzetünk megváltoztatásának esélyeit a leglényegesebben érinti az a tény, hogy a nemzetközi egyezmények nem foglalnak állást a kisebbségek kollektív jogaival kapcsolatban. E problémának a nemzetközi gyakorlatban érvényesülő megközelítési módja, mely kizárólag az emberi jogok szempontját veszi figyelembe, megfeledkezik azokról az értékekről, melyeket egy nemzetiségi kisebbség tradícióira visszavezethetően, sajátos kultúrájában és kollektív egyéniségében mint közösség hordoz. Ezen értékek külön jogvédelmet érdemelnének. Mert míg a többség számára – túlsúlya és hatalmi helyzete következtében –, a sajátos értékei számára kedvező közeg természetes módon adott, a kisebbségnek ehhez kollektív önvédelmi lehetőségekre lenne szüksége. Ezért az a törekvés, mely a kisebbségek emberi jogait azok csoportjellegének figyelembevétele nélkül igyekszik biztosítani – szándékától függetlenül kiszolgáltatja őket a többségnek.

Mindezek számbavétele alapján úgy látjuk, hogy jogfosztott helyzetünk megváltoztatásának lényeges feltétele lenne, hogy a madridi konferencián létrejövő nemzetközi egyezmények rögzítsék megmaradásunkat és ezáltal értékeink megtartását biztosító emberi jogainkat.

1. Etnikai és kulturális szempontból az összmagyarság elszakíthatatlan részének tekinthessük magunkat, s ezzel egyenértékű jog illessen meg minden nemzeti kisebbséget.
2. Szabadon megőrizhessük sajátosságainkat és kollektív értékeinket.
3. Független érdekvédelmi szervezetet hozhassunk létre.
4. Ezen jogoknak – nézetünk szerint – valós érvényt csupán egy olyan *pártatlan nemzetközi bizottság* létrehozásával lehetne szerezni, amely megvizsgálná helyzetünket, döntene az egyes vitás kérdésekben és ellenőrzési hatáskörrel is rendelkezne.

Memorandumunkhoz mellékeljük azt a programjavaslatot, melyben helyzetünk megoldása érdekében a román állammal szembeni legfontosabb követeléseket igyekeztünk megfogalmazni.

Erdély, 1982. szeptember

Az *Ellenpontok* szamizdat-folyóirat szerkesztői
– akiknek névtelenségben maradását az ellenzékieket ért „véletlen" balesetek és nyomtalan eltűnések Romániájában sajnos nem szükséges indokolni

Beszélő, 5–6. szám (1982. december).

Jegyzetek

1. Az *Ellenpontok* című Nagyváradon megjelenő erdélyi magyar szamizdat kiadványt, amely 1981 decembere és 1982 októbere között nyolc számot ért meg, Ara-Kovács Attila filozófus, Tóth Károly Antal esszéista, Szőcs Géza költő, Tóth Ilona és Keszthelyi András egyetemi hallgató szerkesztette. 1982 nyarán a *Memorandumot* és a *Programjavaslatot* elküldték a Helsinki Egyezmény Madridban rendezett utókonferenciája (Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet, a ma is működő EBESZ elődszervezete) résztvevőihez. A szerkesztőket a román állambiztonság, a Securitate 1982 novemberében letartóztatta, a kihallgatások során bántalmazták és fenyegették őket, majd házi őrizetbe kerültek. Később mindnyájukat emigrációba kényszerítették.
2. A Programjavaslatot lásd ugyanott.

Rendőri zaklatások Erdélyben – magyarországi tiltakozás 1982. november 20.

1982. november 6-án és 7-én a román állambiztonsági szervek több fiatal erdélyi magyar értelmiségit őrizetbe vettek. Lakásukon házkutatást tartottak; a magyarországi és az erdélyi politikai viszonyokkal foglalkozó dokumentumokat foglaltak le náluk. Az őrizetbe vettek pontos száma egyelőre nem ismeretes. Név szerint a következőkről tudunk: Ara-Kovács Attila filozófiai író, Kertész Attila színész, Szőcs Géza költő és Tóth Károly tanár. A hét folyamán többeket kihallgattak; köztük volt: Kertész Lóránt agrármérnök és felesége, Kertész Éva, Józsa Márta, Bíró Éva, Keszthelyi András filozófushallgató és Tóth Károly felesége. Néhányukat – így Szőcs Gézát, Tóth Károlyt és feleségét – súlyosan bántalmazták. Ara-Kovács Attilát és Tóth Károlyt néhány nap után szabadon bocsátották azzal a föltétellel, hogy a várost (Nagyváradot), illetve lakásukat nem hagyhatják el.

Szőcs Géza, az egész magyar nyelvterületen ismert kiváló költő hollétéről mind a mai napig nincs tudomásunk. Tartózkodási helyéről még legközelebbi hozzátartozói és barátai sem tudnak bizonyosat. Alapos a gyanú, hogy a politikai rendőrség máig sem helyezte szabadlábra.

Fölhívunk mindenkit, aki teheti: tiltakozzék!

Fölhívjuk román barátainkat is: járjanak közben Szőcs Géza kiszabadításáért!

Követeljük az esetleg még őrizetben lévők szabadon bocsátását és a zaklatások beszüntetését!

Ezt a fölhívást aláírói megküldték a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa elnökének, a Magyar Írók Szövetsége Elnökségének és a Magyar PEN Clubnak.

Ács Margit író, Bacsó Béla esztéta, Bakos István tudományszervező, Balczó András olimpiai bajnok, Béládi Miklós irodalomtörténész, Benda Kálmán történész, Benedek Mihály szerkesztő, Berkovits György író, Bognár Éva közgazdász, Bognár Szabolcs jogász, Cseres Tibor író, Csoóri Sándor író, Czakó Gábor író, Demszky Gábor szociológus, Domokos Mátyás irodalomtörténész, Endreffy Zoltán filozófus, Erdélyi Ágnes filozófiatörténész, Fridli Judit fordító, Gellért Gyöngyi szerkesztő, Hanák Péter történész, Hann Endre szociológus, Haraszti Miklós író, Jancsó Miklós filmrendező, Kardos András kritikus, Kartal Zsuzsa költő, Katona János Tamás filozófus, Kis János filozófus, Kiss Ferenc irodalomtörténész, Kocsis Zoltán zongoraművész, Kodolányi Gyula költő, Kósa Ferenc filmrendező, Kovács István költő, Könczöl Csaba kritikus, Kőszeg Ferenc kritikus, Krassó György közgazdász, Krokovay Zsolt filozófus, Lányi András filmrendező, Lukácsy Sándor irodalomtörténész, Nagy Bálint építész, Pap Mária nyelvész, Makk Károly filmrendező, Mátis Lívia szerkesztő, Mészöly Miklós író, Németh Gábor újságíró, Oltványi Ambrus irodalomtörténész, Petri György költő, Pető Katalin orvos, Pomogáts Béla irodalomtörténész, Radnóti Sándor kritikus, Rajk László építész, Rajki Sándor akadémikus, Réz Pál irodalomtörténész, Sánta Ferenc író, Sára Sándor filmrendező, Sinkovits Imre színész, Sós Vilmos filozófus, Steiger Komél filozófus, Szalai Pál közíró, Szilágyi Sándor kritikus, Szörényi László irodalomtörténész, Tamás Gáspár Miklós filozófiai író, Tatár György szerkesztő, Tordai Zádor filozófus, Vajda Mihály filozófus, Varga Imre szobrász, Vargha János biológus, Vásárhelyi Mária szociológus, Vásárhelyi Miklós történész, Vígh Károly történész, Wessely Anna művészettörténész, Zelnik József néprajzkutató

Eredeti megjelenés: *Beszélő*, 5–6. szám (1982. december). **Újraközlés:** *Beszélő. Összkiadás*. Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. I. **köt.** 315–316.

Beszélgetések Magyarországról, szocializmusról. Aczél György válaszol Francis Cohen kérdéseire (részletek)

[...][1]

Aczél György: [...] A „piac" és a „szabad verseny" hallatán eszembe jut egy amerikai szólásmondás: „Mindenki magával törődjön, Isten úgyis törődik mindannyiunkkal – mondta az elefánt, miközben táncolni kezdett a tyúkok között." Nem minden olyan vonzó a kapitalista gazdaságban, hogy igyekeznünk kellene piaci mechanizmusát átvenni. Egy latin közmondás szerint: „Ha ketten cselekszik ugyanazt, az már nem ugyanaz." Ez vonatkozik a piac fogalmára is. Reformjaink, amelyekbe kétségtelenül beépítettünk piaci mechanizmusokat, nem a kapitalista piaci rendszerhez térnek vissza, hanem az adott realitások közepette éppen a tervezést, az előre gondolkodást javítják és erősítik e mechanizmusok felhasználásával. Élve a szocializmus sajátos lehetőségeivel, tervezett céljaink megvalósítására ösztönző szabályozó rendszereket dolgozunk ki, s megfelelő ár-, bér-, adó-, hitel- stb. politikával támasztjuk alá őket. [...]

Francis Cohen: [...] Magyarországon csekély a „belső disszidensek" száma, de azért vannak. S vannak ellenzéki áramlatok is.

A. Gy.: Természetesen vannak kétkedők és ellenzékiek is. Számuk elenyésző a lélekszámunkhoz mérten. Velük kapcsolatban mérlegelésünk tárgya: mit gondolnak és mit tesznek.

Szerintünk annak, aki rendesen végzi a dolgát és tiszteletben tartja a törvényeket, nem eshet bántódása. Bármilyen a személyes meggyőződése, mindaddig, amíg nem sérti népünk érdekeit, nem szegi meg törvényeinket, amíg nincs vele konfliktusunk. Ami az ellenzéki áramlatokat illeti, az a kérdés, ki minek az ellenzéke. Mindig vannak olyanok, akik kétségbe vonják a gazdaságpolitika bizonyos vonatkozásait, mások pedig ezt vagy azt az intézkedést. Ez a fajta „ellenzék" szerencsére igen népes még a párton belül is. Nélküle nem létezhetnénk, hiszen komolyan gondoljuk, hogy a pártnak egyben saját ellenzékének is kell lennie. Van azonban olyan ellenzék is, amely alapjaiban kérdőjelezi meg a szocialista rendszert, és az ország ellen cselekszik. Ez nem elszigetelt ellenzék. Nyugaton minden szavát, minden irományát átveszik és terjesztik, beleértve a határainknál elhelyezett rádióadókat, melyek sok száz millió dolláros támogatást kapnak. Például Párizsban is adnak ki disszidens brosúrákat magyar nyelven. Egyébként egészen természetes, hogy

Aczél György miniszterelnök-helyettes és Fock Jenő korábbi miniszterelnök a május elsejei felvonulás előtt, 1982. május 1.

az imperialisták segítik a rendszer ellenzőit és ellenségeit mind a szocialista országokon belül, mind azokon kívül.

Mi ezeknek a publikációknak nem tulajdonítunk komolyabb jelentőséget. Alig néhány tucatnyi a szerzőik száma. A nyugati sajtóban mesterségesen keltenek hangulatot mellettük, de Magyarországon nincsenek hatással a tömegekre. Ezt ők maguk is tudják, elismerik. Egyik brosúrájuknak ezért adták a sokatmondó „0,1%" címet. Még csak ellenzéki alternatívát sem tudnak javasolni, nincs olyan gazdasági, politikai és kulturális programjuk, amely feleletet adhatna az ország előtt álló nagy kérdésekre. Akciókat szerveznek olyan rétegek megsegítésének ürügyén, amelyeknek a problémáival pedig mi magunk is foglalkozunk, most is és hosszú távú programjainkban is.

Egyes ilyen szélsőségesek a „minél rosszabb, annál jobb" elve alapján állnak. Szerintük ez a rendszer csak, úgymond, „repesszív toleranciát" mutat, tehát addig kell ingerelni a hatalmat, amíg a bársonykesztyűből előbújnak a vaskarmok. Egy másik, viszonylag jelentősebb csoport – itt is csak néhány száz emberről van szó, bár hatásuk kiterjedtebb – opportunizmussal vádol bennünket egyes szomszéd országokkal való kapcsolatainkban, az ott élő magyar kisebbségek helyzetét illetően. A szó rossz értelmében türelmetlenek, amivel csak nehezítik más ország nemzetiségeinek helyzetét. Mi például igyekszünk biztosítani és érvényesíteni saját nemzetiségi állampolgáraink számára a teljes egyenjogúságot, és erre a magatartásra hivatkozunk, amikor ugyanilyen bánásmódot, helyzetet kívánunk a határainkon túl élő magyarok számára. [...]

F. C.: Folytatva a tényanyag ismertetését, a francia sajtóban olvashattunk egy 70 tagú értelmiségi csoportról, mely bírálta volna a magyar politika bizonyos vonatkozásait.

A. Gy.: A következőről van szó. Volt a Nemzeti Parasztpártban egy Bibó István nevű író és politikus. Becsületes ember volt, polgári demokratikus meggyőződésű. Egészen haláláig az 1945-ös felszabadulást a magyar nép történelme egyik legnagyobb pozitív fejezetének tekintette. 1956-ban államminiszter volt az utolsó Nagy Imre-kormányban.

Később börtönben ült, de nem politikai eszméi miatt, hanem egyebek közt azért, mert az egyik külföldi diplomáciai képviseletnek okmányokat adott át. Azután kiszabadult, dolgozott; közölték néhány írását, közreműködött a kormány által kiemelt közigazgatási kutatásokban is. Ellenzékiek emlékkötetet akartak kiadni tiszteletére, valójában azzal a külföldön már előzetesen nyíltan meghirdetett céllal, hogy Bibó nevének felhasználásával egy ellenzéki „népfront" létezésének látszatát keltsék. Sok embertől kértek és kaptak cikket, számos olyantól is, aki nem tudta, hogy a gyűjtemény rendszerellenes cikkeket fog tartalmazni, amelyek a társadalom legitimitását alapjában vonják kétségbe. A kötet kéziratába tehát belekerültek olyan írások is, amelyekkel szerintem Bibó soha nem vállalt volna közösséget, de amelyek ellen már nem tiltakozhatott. A szerkesztők benyújtották a kötetet egy magyarországi kiadónak azzal a kikötéssel, hogy az egésznek változtatás

nélkül kell megjelennie. Előre tudták, hogy ebbe a kiadó nem fog belemenni. Így is történt. Ekkor mikrofilmre vették az egészet, és kiküldték Nyugatra. A könyv egyes cikkei egyébként megjelentek magyarországi folyóiratokban, s az ellenzéki célú kisajátítási kísérletektől függetlenül folyamatban van Bibó legfontosabb műveinek sajtó alá rendezése. Tehát sem a szándék, sem a végeredmény szempontjából közel sincs e cikkek szerzői közt „hetven ellenzéki".

F. C.: Lármát csapnak egy filozófiai iskola, az úgynevezett budapesti iskola körül, melyet állítólag üldöznek.

A. Gy.: Ez az iskola már nem létezik. Lukács György életében néhány tanítványa megalapította az úgynevezett „budapesti iskolát" azzal a szándékkal, hogy a marxizmuson belül maradva megújítsák a marxizmust. Azóta közülük többen legálisan elhagyták az országot. Külföldön dolgoznak, s úgy tűnik, nem is akarnak visszajönni. A többiek itthon maradtak. Ezek is, azok is Lukács halála után átértékelték a lukácsi életművet. Egyesek tagadják, hogy Lukács hű maradt a kommunista mozgalomhoz és a párthoz, mások felróják neki, hogy kommunista volt, s megtagadják marxista–leninista filozófiai vonalát.

F. C.: Egy utolsó „eset": Heller Ágnes filozófus.

A. Gy.: Ő is legálisan hagyta el Magyarországot, egy ausztráliai egyetemen tanít, utazik mindenfelé. Mi türelmes vitákat folytattunk vele is, bár egyre vitathatóbbnak tartottuk munkásságát. Színvonalas kutató, s azt reméltük, hogy megmarad tudósnak, s nem veti bele magát a kommunistaellenes politikai harcba; de ő ezt tette. Kiutazása után kiadtuk két könyvét. [...]

Beszélgetések Magyarországról, szocializmusról. Aczél György válaszol Francis Cohen kérdéseire. Fordította Karakai Imre. Budapest, 1982, Kossuth Kiadó – Magvető Kiadó. 84., 218–222.

Jegyzet

1. A riportkönyv eredetileg franciául jelent meg az Edition Sociales kiadásában 1982-ben. Francis Cohen (1914–2000) francia kommunista újságíró volt, az interjú készítésének idején a Francia Kommunista Párt *Le Nouvelle Critique* című folyóiratának főszerkesztője, előtte a párt napilapjának, a *L'Humanité*nek a munkatársa, egy időben moszkvai tudósítója. A pártba már a harmincas években belépett, és a német megszállás idején részt vett a francia kommunista ellenállásban.

RÉNYI PÉTER

Nem babra megy a játék (részletek)

Valamit ideje volna tisztázni a szocializmus belső ellenzékijeivel kapcsolatban, elsősorban a „státusukat" illetően.[1]

Gondolok mindenekelőtt arra: felettébb naiv és hiszékeny, aki még elfogadja, hogy ők úgy általában „a hatalom" ellen vannak, hogy az ő oldalukon nincs csak eszme, meggyőződés, erkölcs, ellentétben a mi társadalmunk embereivel, a kormánypártiakkal, akik a hatalom és az erőszak mindenféle eszközeivel is rendelkeznek. Ne ismerjük el azt a morális rangot, amelyet maguknak vindikálnak, mondván, hogy ők csak eszményeikkel, pőrén, fegyvertelenül állnak ki a viadalra; ne ismerjük el, mert nem igaz: nem a jóhiszeműség vagy a rosszindulat dönt, hanem a tények; akár akarják, akár nem, óriási arzenál, rendkívüli hatalom sorakozik mögéjük, gazdasági és politikai, katonai és propagandaapparátusával a Nyugat minden szocializmusellenes, antikommunista potenciálja és tartaléka. [...]

Hogy ki veszi szívesen a magukat ellenzékinek tartók közül ezt a támogatást és ki nem, kinek van ínyére és kinek nem, ebben bizonyára vannak köztük különbségek, de abban nincs, hogy bármi legyen is a szándékuk, valóságos státusukat ez behatárolja. Nem is akármilyen nagyságrendű hatalmakkal kötődnek így össze, erőkkel, akik a maguk hatalmi szférájának kiterjesztése érdekében nem riadnak vissza attól, hogy súlyos károkat okozzanak az érintett népeknek.

Ezt kereken ki kell egyszer mondani, hogy világos legyen: nem babra megy a játék. És hogy világos legyen: az antikommunista uszítóknak semmilyen ár sem drága – azt ugyanis a mi népeinknek kell megfizetni – azért, hogy egy marék ellenzékinek feljebb vigyék az ázsióját! [...]

Vagy elutasítják és kikérik maguknak ezt, mint kéretlen prókátorságot, tiltakoznak és harcolnak ellene, és akkor már nem léphetnek fel úgy, ahogy ezt eddig tették. Vagy objektíve összejátszanak vele, és akkor viseljék is az ódiumát: tudja meg mindenki, hogy különféle emberbarátinak és nemzetinek feltüntetett gesztióiknak a legkonokabb békeellenes csoportok törekvései adnak hatalmi nyomatékot. Ne engedjük meg, hogy a szelíd eszmehirdetők szerepét játsszák, minden hatalomtól távol álló „igazság bajnokaiként" tetszeleghessenek. [...]

Mi változatlanul kitartunk amellett, ami az ellenzékről már korábban elhangzott: nem keressük az összeütközést, de szükség esetén nem is térünk ki előle – a régi magyar mondás szerint *„amilyen az adjonisten, olyan lesz a fogadjisten"*. A türelem és a tolerancia gyakorlatát kívánjuk folytatni, de nem hallgathatunk, ha pl. jóhiszemű embereket, akiknek sokszor jogos vagy érthető aggodalmaik vannak, belerántanak akciókba, amelyek a legjobb ügynek is csak ártanak. Különösen a tapasztalatlanabbak közül kerülnek ki e machinációk rászedettjei, akikkel elhitetik, hogy a szocialista gyakorlat megjavításáért cselekednek, ha ez ellen vagy az ellen tiltakoznak, pedig a manipulátorok legfőbb gondja és a legsürgősebb, hogy valamely nyugati propagandaközpontnak szállítsanak valamiféle „csemegét", amellyel „bizonyítani" lehet, hogy a megjavítandó szocializmus képtelen megjavulni.

Senki nem kíván senkitől kincstári optimizmust, fejbólintást; ellenkezőleg: objektív, kritikus szemléletre van szükségünk, ma – a növekvő gondok közepette – még inkább, mint tegnap. A haladás vállalása a változtatás vállalása is, s annak egyik legfőbb eszköze a túlhaladottnak a kritikája. De hogyan szolgálhatja egy kritika a haladás ügyét, amely azt sem veszi észre, hogy a túlhaladott, a haladásellenes pártjára tévedt?

Népszabadság, 1982. december 11.

Jegyzet

1. A szerző ekkor a *Népszabadság* főszerkesztő-helyettese. Ez volt az első cikk a demokratikus ellenzékről a hivatalos nyilvánosságban.

Levélváltás a Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyészével Demszky Gábor bántalmazása ügyében

Tisztelt Főügyész úr,

Dr. Demszky Gábor szociológust ez év szeptember 24-én egyenruhás rendőrök a nyílt utcán bántalmazták. Könnygázt fújtak a szemébe, gumibottal verték a fejét, és megrugdosták. Napokig kórházban feküdt külső sérülésekkel és agyrázkódással, és még ma is ápolásra szorul. Korábban hónapokon keresztül zaklatták őt lakásában és az utcán, és többször figyelmeztették: előbb-utóbb megverik, ha nem hagy fel tevékenységével. Demszky az AB Független Kiadó vezetője. Olyan könyveket publikál, amelyeket a magyar cenzúra megtagad az olvasóktól: többek között Illyés Gyula betiltott esszékötetét, Konrád György, Václav Havel, Isaac Deutscher, Mahatma Gandhi műveit.

Tudjuk, az egész világon mindennapos, hogy rendőrök brutálisan viselkednek védtelen állampolgárokkal szemben. Nyilván Önhöz is eljutott a híre azoknak az eseteknek, amikor magyar rendőrök, egyéni indulataiknak engedve, fiatalokat vagy cigányokat inzultáltak. Legutóbb ez év március 15-én, a nemzeti függetlenség és a sajtószabadság ünnepén csupán azért bántalmaztak diákokat, mert a hivatalostól eltérő módon ünnepeltek. Demszky kiadványai hűen tudósítottak erről az eseményről is.

Nem gondoljuk, hogy Demszky megrongált egészsége és megsértett jogai drágábbak, mint bárkié. Itt azonban valami másról is szó van. Ami Demszkyvel történt, része a nem hivatalos kiadók és újságok ellen tavaly nyáron megindult hajszának. A magyar kormány az utóbbi években igyekszik kerülni a botrányos politikai pereket, és ezért feltűnés nélkül, rendőri eszközökkel próbálja tevékenységükben megakadályozni azokat, akik alkotmányos jogukat gyakorolva független sajtót hoztak létre Magyarországon. A rendőri zaklatásoknak azonban megvan a maguk logikája: egyre több törvénytelenség, egyre növekvő erőszak. Ez az út politikai perek nélkül is olyan állapothoz vezet, amilyen több szomszédos országban otthonos.

Demszky bántalmazóinak személye ismert; bűntettüket az állam tekintélyével takarózva követték el. Ha büntetlenek maradnak, az fedezné és bátorítaná őket. Kérjük Önt, tegye meg, amit a jog

A Rajk-butik. Rajk László Galamb utca 3. szám alatti lakásán illegális szamizdatárusítás folyt 1981 és 1983 januárja között

megkövetel, a magyar és nemzetközi demokratikus közvélemény pedig elvárja az Ön hivatalától: indítson alapos vizsgálatot, javasolja a felelősök példás megbüntetését, és a büntetésről tájékoztassa a nyilvánosságot.

Nem először fordulunk Önhöz ilyen ügyben. Már akkor felhívtuk figyelmét az önkény eseteire, amikor a rendőri zaklatások megkezdődtek. 1982 júniusában kelt beadványunkat azonban – megsértve az államigazgatási törvényt – válasz nélkül hagyta. Ezért határoztuk el, hogy ezt a levelünket megküldjük a magyar és a külföldi sajtónak is.

Budapest, 1983. október 3.

Tisztelettel:
Haraszti Miklós, Kis János, Rajk László

*

Rajk László, Kis János és Haraszti Miklós úrnak

Tisztelt Uraim!
Megkaptam Demszky Gábor ügyében hozzám intézett levelüket. A Legfőbb Ügyészségnek kötelessége minden magyar állampolgár ügyét kivizsgálni, akár az érintett személy kéri, akár – akadályoztatása esetén – mások kezdeményezik.

A hozzám eljuttatott levelüket ellenséges rádióadó már korábban beolvasta, ezért nem tekintem beadványnak.

Propagandacélokat szolgáló irományokkal a Legfőbb Ügyészség nem foglalkozik.

Budapest, 1983. november 1.

Dr. Szíjártó Károly sk.

*

Tisztelt Legfőbb Ügyész úr!

[...].

1. Ön nem állítja ugyan, de sejteti, hogy levelünket a Szabad Európa Rádió (egy „ellenséges rádióadó") útján hoztuk nyilvánosságra. Úgy látszik, pontatlan tájékoztatást kapott: mi a levelet az AFP hírügynökséghez juttattuk el. Az AFP a francia állam hivatalos hírközlő szerve; egy olyan kormány irányítása alatt áll, amely a Magyar Népköztársaság kormányával kifejezetten baráti jó viszonyt tart fenn.

2. Ön „propagandairomány"-nak nevezi levelünket. Ezzel a minősítéssel nem értünk egyet, és örülnénk, ha Önt is meg tudnánk győzni róla: helytelenül ítél. A világ minden államában előfordulnak hatósági túlkapások; a nyilvánosság egyike azoknak a hathatós eszközöknek, amelyekkel a túlkapások ellen védekezni lehet. Ön érthető módon nem örül annak, ha hírügynökségek tudtul adják: a magyar rendőrség két tagja gumibottal összeverte dr. Demszky Gábor szociológust. De, bizonyosak vagyunk benne, annak sem örül, hogy Demszkyt megverték. S tudja, hogy maga a cselekmény jogsértő, míg hírül adása: állampolgári jog. Ha tehát a nyilvános visszhang hatására a jövőben nem ismétlődik meg az ilyen eset, akkor Ön mint a törvényesség legfőbb őre velünk együtt elégedett lehet. [...]

Budapest, 1983. XII. 1.

Tisztelettel:
Haraszti Miklós, Kis János, Rajk László

Eredeti megjelenés: Demszky Gábor esete – dokumentumok. *Külön-Beszélő,* 1984. július. Újraközlés: *Beszélő. Összkiadás.* Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. I. köt. 721–726.

Haraszti Miklós, Demszky Gábor és Rajk László, 1981

CSOÓRI SÁNDOR

Kapaszkodás a megmaradásért. Előszó Duray Miklós *Kutyaszorító* című önéletírásához (részletek)

Ezt a könyvet nem szépíró írta.[1] Nem is gyakorlott tollforgató. Ezt a könyvet maga az elviselhetetlen sors íratta egy Csehszlovákiában született, s máig ott élő, fiatal magyar értelmiségivel: Duray Miklóssal. [...]

Aki el akarja fojtani az emberben az egészséges fogékonyságot, a lázadás vagy a kiteljesedés örömét, mindenekelőtt a szenvedést kell kiölni belőle. A szenvedést? Hogyan?

Úgy, hogy módszeresen épp a szenvedéshez szoktatja hozzá. Én azt hiszem, nincs olyan megszégyenítés, társadalmi és lélektani abszurditás, amit egy határokon túli magyar 1982 nyarán ne tudna elképzelni. [...]

Illyés emlékezetes írására, a Válasz Herdernek és Adynak című esszéjére nemcsak egy rágalmazó cikket írattak a románok egyik akadémikusukkal, hanem áttételes, sőt hadonászó válaszként Horthy katonáinak a rémtetteit is elősorolták gyorsan. Természetesen a Maniu-bandák bosszúmenetéről és a szárazajtai fejszés kivégzésekről egy szót sem ejtettek, mintha azok meg se történtek volna.

Felháborodás helyett én inkább megrendülve olvastam a múltat hánytorgató írásokat. Mert a bűnt újra és újra bűnnel indokolni: a bűnösök logikája. Azoké, akik nem képesek megszakítani a rossz pályára tért folyamatokat. [...] Vagyis amivel távol akarták tartani maguktól a feléjük nyilazó igazságokat, épp azzal a mozdulattal leplezték le magukat pszichológiailag. Horthyt és néhány bevonuló, emberségéből kivetkőzött katonáját ugyan kicsoda mentegetné Magyarországon? Miattuk nekünk már többszörösen meg kellett bűnhődnünk. [...]

De maradjunk csak továbbra is a mélylélektannál. Minél erőtlenebb a nemzetiségek ellenállása, annál vadabb az elnyomásuk. Mi ez, ha nem tomboló perverzitás, beteges tünet, amely sanda izgalmakkal, sőt kalandéhséggel társul, és örökös kielégülést keres. Sajnos a többségi nép állambiztonsági szervei sehol sem gyakorlatozhatnak úgy kedvükre, mint a nemzetiségi vidékeken. Egyrészt, mert itt a homályos ösztönök is gátlástalanabbul farsangolhatnak, másrészt itt mindig találnak megnyúzható ürügyet hajlamaik kielégítésére. Találnak, mert a kisebbségnek nincsenek kollektív jogai, de ha egy kisebbségi egyénileg követ el valamilyen kihágást, vétket, politikai baklövést, minden további nélkül kollektív bűnösként lehet kezelni. Szemére lehet hányni, hogy idegen, hazátlan, árulójelölt. [...]

Sokáig azt lehetett hinni, hogy ezek a titkosrendőrinek mondható módszerek csak a romániai magyarok megtörésében, szétzüllesztésében fedezhetők föl. A hit tévesnek bizonyult. A szlovákiai magyartalanítás, jogfosztás – a háború utáninál ugyan rejtettebben, de pontról pontra haladva hasonló eltökéltséggel folyik. A szocializmus vívósisakja alatt a Trianon utáni kisantantos összepillantások cinkosságát figyelheti meg szomorúan az ember.

Az 1919. május 20-i jegyzékében Csehszlovákia küldöttsége a következőket ajánlotta föl a párizsi béketárgyaláson: „A csehszlovák kormány szándéka az, hogy ezt az államot úgy szervezze meg, hogy ez a nemzetiségi jog alapjaként azokat az alapelveket fogadja el, amelyek a Svájci Köztársaság alkotmányában találhatók [...]." A nagyhatalmak elhitték, mert el akarták hinni Benešéknek ezt az ígéretét. [...] De hogy sem a nagyvonalúság, sem a liberalizmus nem vált az újonnan megszervezett köztársaság szilárd erényévé, ezt a második világháború, de még inkább a háború utáni időszak pőrén megmutatta.

Janics Kálmán felbecsülhetetlen értékű könyvéből, *A hontalanság éveiből* tételről tételre elénk tárul a hamisítások végösszege: a csehek liberalizmussal álcázott nacionalizmusa, amelyet az önállóságra törő Szlovákia igyekszik „ellenpontozni". A később Hitlerrel együtt lépő Tiso Szlovákiája.

A szlovenszkói kisebbségnek adódik egy olyan történelmi pillanata, amikor Horthy Magyarországa és Tiso Szlovákiája között választhat csupán. Természetes, hogy Horthy Magyarországát választja.

A háború után ezért a döntésért bűnhődik irgalmatlanul, vagyonelkobzással, kitelepítéssel és ráadásul teljes jogfosztottsággal. Holott ez ugyanúgy nem az ő döntése volt, mint az elszakadás. Sodródott ide-oda tehetetlenül. Vagyis mindent összegezve: a tehetetlenségre kárhoztatott szlovákiai magyar kisebbséget úgy kezelték, mint a cselekvő bűnöst. [...]

A be nem avatkozás „szent elvének" a jóváhagyásában mindkét Európán kívüli nagyhatalmat komoly felelősség terheli: Amerikát és a Szovjetuniót egyaránt. Az elsőt a jóhiszemű dilettantizmusa,

A MAGYAR SZAMIZDAT 5 ÉVE

5 YEARS OF HUNGARIAN SAMIZDAT

A MAGYAR SZAMIZDAT ÖT ÉVE. PLAKÁT

a másodikat a harsány és ígéretes, de hamisításon nyugvó internacionalizmusa miatt. Bedell-Smith amerikai küldött az 1946-os párizsi béketárgyaláson kijelentette: „Az Egyesült Államok polgára nehezen érti meg, hogy a faji kisebbségek fönn akarnak maradni, amikor asszimilálódhatnak." Tősgyökeres amerikai lángelmélyűség! Roosevelt özvegye, az ENSZ Emberi Jogok Bizottságának akkori elnöke ugyanezt az amerikai kovásszal kelesztett gondolatot dagasztotta tovább: „Ha tiszteletben tartják az egyének jogait, úgy nincs többé szükség a kisebbségek jogainak a kinyilatkoztatására."

Hogy a másik – Európától távol álló – nagyhatalom: a Szovjetunió mit mondott az európai idegrendszerrel és történelemmel megvert kisebbségek jövőjéről, nem is annyira érdekes. Nem szónokolhatott másról, mint a minden bajt feloldó internacionalizmusról. Ám a diktatúrák mindig megengedhetik maguknak azt a fényűzést, hogy egészen mást cselekedjenek, mint amit mondanak.

Magyarországon mind a mai napig, mint fenyegető evidencia, az a háború utáni megállapodás maradt érvényben, hogy a nemzetiségek ügye: belügy, így aztán történhetett bármi a szomszédos országokban élő magyarokkal, a csitító szólam mindig ugyanúgy hangzott: ne szóljunk, ne lázadozzunk, egyetlen kukkal se tiltakozzunk a szomszédainknál, mert arcizmunk rándulásával is a náluk élő magyarok helyzetét nehezítjük. Ez a kormányzati elv kezdetben meggyőzőnek hatott, a tisztesség súlyos parancsának, de időközben kiderült, hogy a mi tapintatos taktikánk egy fabatkát sem ér, mert a kisebbségi magyarság helyzete – a magyar kormány viselkedésétől függetlenül – egyre csak romlik. [...]

A nyugati demokráciák neveltje hitetlenül hallgatja a kelet-európai kisebbségek nyomoráról szóló történeteket. Egyrészt mert túlzásnak véli őket, másrészt – a saját logikáját követve – elképzelhetetlennek tartja, hogy a földbe taposott közösségek pisszenés nélkül tűrik, hogy végigszántsanak rajtuk. [...]

De hogy ne csak személytelenül beszéljek a torzulásokról, el kell mondanom, hogy a könyv íróját, Duray Miklóst odaát Csehszlovákiában sokan a rendőrség emberének hiszik. Mert ha ilyen nyíltan, keményen, eltökélten kiáll véleményével a világ elé, és mind a mai napig még „véletlenül" se ütötte el egy autó, nem csukták le, akkor csakis beszervezett provokátor lehet.

Ezek az őrületbe csúszó torzulások nem egyszerű félreértések. Ott van mögöttük a törvény: a szocializmus végiggondolatlan eszmerendszere és gyakorlata.

Hadd említsek néhányat a bajt kiváltó okok közül.

Elsőül rögtön az egypártrendszert kell megemlítenem.

A többpártrendszerű országok nacionalizmusa eleve nem lehet olyan féktelen és diktatórikus, mint az egy párt irányította országoké. Hisz ahol pártok versenyezhetnek a hatalomért, ott akár meggyőződésből, akár pártérdekből az egyik küzdőnek föltétlenül fel kell vállalnia a nemzetiségek gondjait. Mert ha nem vállalja, számíthat rá, hogy a következő népszavazáson a millió-kétmillió kisebbség könnyen az ellenpárt oldalára billentheti a kormányzás mérlegét.

A másik ok, amely legalább ennyire kiszolgáltatta nemzetiségi egyént, a magántulajdon megszüntetése: illetve komoly korlátozása. Amíg például a kisebbségi parasztnak volt földje, voltak lovai, tehenei, termett kukoricája és az állam – ha képletesen is – rászorult a tejre, a húsra, a kukoricára, a tehénbőrből készült cipőtalpra, nem kellett annyira félnie. Nemcsak a szentesített jog védte, hanem az államérdek is. De a magántulajdontól megfosztott egyén, elveszítve gazdasági támasztékát, pajzsát, tökéletesen elveszett állampolgárrá változott. Ide-oda lökhető alkalmazottá.

A harmadik alapok: a kisebbséget lelkileg, nyelvileg, morálisan védő egyházak megroppantása. A marxizmus ideológiai kartácstüze a többségi nép vallásos életét és intézményeit is megtépázta alaposan, de rombolni a kisebbségi élet sáncaiban rombolt a legtöbbet. Amit a román király sose mert volna elkövetni, azt a szocializmus világnézetére hivatkozó pártvezérek szemrebbenés nélkül elkövették: olyan kimagasló erkölcsiségű püspököket börtönöztek be indok hiányában is tíz–tizenöt évig, mint például Márton Áron. [...]

Duraynak személyes sorsa miatt is nyomós okai lehetnének az elfogultságra, sőt a gyűlöletre is. Ő azonban egyenes testtartással kerüli ki a csapdájukat. Jól tudja, hogy a kisebbségi kérdés nem faji kérdés, még ha azt eszkábálnak is belőle. A kisebbségi kérdés mindig a többség kérdése is; azaz: társadalmi kérdés.

A prágai tavasz néhány hónapja erről győzte meg őt életre szólóan. A szétszivárgó demokrácia és a megélénkülő politikai kultúra a dél-szlovákiai magyarok életét is lázba hozta. Ahogy csökkent fölöttük a nyomás, nem a szabadság hangoskodó lazaságát választották, de rögtön intézményes formákat teremtettek maguknak. Ha verítékezve is, de Durayék megteremtették maguknak a független Magyar Ifjúsági Szövetséget.

A szervezet azonban csak addig élt, amíg a demokrácia ablaknyitásával friss levegő áradt az országba. Mihelyt 1968 augusztusában újra beszegelik az ablakokat, a szervezet fölött a politikai hatalom azonnal kimondja a halálos ítéletet. [...]

Duray könyve nemcsak erkölcsi tett, de bizonyos tekintetben új határkő is. Eddig minden kisebbségi sorsról szóló írásban fölsorakoztak a mentegetőzés mondatai: a magyar uralkodó osztály bűneiről, a '67 utáni elmagyarosítás szégyellni való korszakáról. A szándékot utólag is helyeselnünk kell: a történelmi és morális jóvátétel kívánta azt az írótól, történésztől, politikustól.

Duray szakít ezzel a bűntudatra alapozott hagyománnyal. Nem fejti ki, de érezteti, hogy minden mentegetőzés újabb ürügy a nemzetiségek bevádolásához. Mintha csak arra szólítaná fel az érintetteket: nézzük most már a Trianon óta eltelt időket; a tragikus számlák végösszege nem a magyarok lelkiismeretét terheli.

Miközben én ezeket a bevezető sorokat írom, Duray Miklóst emiatt a könyve miatt is vádemeléssel vagy ideggyógyintézettel fenyegetik. Könyvét, természetesen, csak a titkosrendőrség olvashatta, nem az olvasók. Szorongatott helyzetében egyedüli védelme a nyilvánosság volna. Vagyis, ha önéletírása odahaza jelennék meg magyarul és szlovákul.

Sajnos, ez még reménynek is reménytelen. [...]

Beszélő, 8. szám (1983. október). A teljes változat elérhető online: http://beszelo.c3.hu/cikkek/kapaszkodas-a-megmaradasert.

Jegyzet

1. Csoóri Sándor (1930. február 3. – 2016. szeptember 12.) író, költő, dramaturg, forgatókönyvíró, a népi írók csoportjának meghatározó alakja az 1970-es és 1980-as években. Részt vett a monori és a lakitelki találkozón, a Magyar Demokrata Fórum (MDF) alapító tagja. 1988-tól a *Hitel* című folyórat szerkesztőbizottsági tagja, majd főszerkesztője, 1991-től 2000-ig a Magyarok Világszövetsége elnöke.
Duray Miklós (1945. július 18.) szlovákiai magyar geológus, egyetemi tanár, politikus, a Charta '77 csehszlovákiai emberi jogi ellenzéki szervezet tagja. 1982-ben és 1984-ben is letartóztatták, államellenes tevékenységgel vádolták, de a nemzetközi tiltakozások hatására mindkét alkalommal szabadon engedték. 1990-ben megalapította Együttélés Politikai Mozgalom nevű szervezetét, amelynek elnöke volt. 1998-ban a Magyar Koalíció Pártjához csatlakozott. 1990-től 2010-ig volt képviselő a szlovák parlamentben. *Kutyaszorító* címmel 1983 tavaszán, Püski Sándor New York-i kiadójánál jelent meg önéletírása. A könyvhöz Csoóri Sándor írt előszót. A hatóságok nem késlekedtek a büntetéssel. Csoóri egy évig nem közölhette publicisztikai írásait, s nem utazhatott el a római Collegium Hungaricum Illyés-emlékműsorára, Püski Sándor pedig nem kapott vízumot, s így nem vehetett részt a szárszói találkozó negyvenedik évfordulóján rendezett ünnepségen. Csoóri írására a hatalom részéről Hajdú János írt válaszcikket az *Élet és Irodalom*ban (lásd a következő dokumentum), miközben az olvasók legnagyobb része az eredeti írást nem ismerhette.

HAJDÚ JÁNOS
Utószó egy előszóhoz (részletek)

A többpártrendszernek – mint ellenjavallatnak – történelmi fedezete nincs.[1] A mai Nyugat-Európában sem. Klasszikusabb polgári parlamentarizmus a britnél bizonyára Csoóri szerint sincs ezen a földön. Ulster – amint azt más, később még tárgyalandó összefüggéseiben majd szóba is hozom – mégis iszonyú színhelye az egymást öldöklő többség-kisebbségnek. Franco és rendszerének eltűnése a spanyol nép életéből a minden más vonatkozásban meggyőző demokratikus reneszánsz közepette sem vitt egyelőre semmit előbbre a baszk kontesztálás oldódása felé. És Belgium gyötrődése? [...]

Ha Csoóri azt állította volna, hogy végzetes hibát követ el minden kommunista vezető, minden kommunista párt, ha éppen az általa vezetett néptől tagadja meg törvényesnek, sőt kötelezően kijárónak minősített jogait – igazat szól. Mert korántsem végiggondolatlan eszmerendszerünkből a nemzetiségi politika a gyakorlatban is mindenütt pontosan annyira valósult meg, amennyire a szóban forgó társadalmaknak minden más vonatkozásban is sikerei, illetve kudarcai vannak. Ebben az országban a társadalom azért is hálás minden felelős írástudójának, ha eligazító szándékkal segít feltárni mindazokat a mulasztásokat és tévedéseket, amelyekkel szocialista utunk keresése és építése közben megterheljük a saját számlánkat.

Az előttünk fekvő program azonban más. Alapvetően más szándékú. Amit szövegéből nem kell a sorok között kutatva kihámozni. Megkíméli olvasóit a szerző az esetleges félreértésektől is, mert maga mondja ki: „Végül is a baszkok lőnek, az írek robbantanak – miért nem követik példájukat, pl. az erdélyi magyarok vagy a szlovákiaiak? E kihívó kérdést nem én rögtönzöm most, hanem radikális olasz értelmiségiek dobták magasba évekkel ezelőtt. Mit válaszolhattam nekik? Nem azzal a közhelyes érveltem, hogy Közép-Európában a kisebbségek semmiképpen se juthatnak fegyverhez, hanem azzal, hogy még a fegyverkezés fölvillanyozó gondolatáig sem jutnak el. Tudniillik ahhoz, hogy egy gondolat, egy érzés, egy igazság életképes legyen, legalább két ember egyetértésére van szükség." [...]

Kelet-Európában dolgozó amerikai diplomatáktól az elmúlt hónapokban megtudható volt, hogy ők határozottan ellenezték Csoóri szövegének kolportálását ezekben az országokban. Hónapokig érvényesítették is ezt a törekvésüket mert a külügyminisztérium szakértői még amerikai (!) érdekek oldaláról közelítve is károsnak ítélték a vállalkozást. Nyár dereka óta azonban a külügyi szakértők befolyása megcsappant, a nemzetbiztonsági tanács konzervatív vezetői úgy vélik, hogy az „egészpályás letámadás" politikájának elérkezett az ideje, s azóta megy a Csoóri-szöveg. [...]

Aki a baszk és az ír hasonlatot ilyetén formában leírta, attól persze, reálpolitikai judíciumot számon kérni hiábavaló. Aki a világot ennyire torz optikán át nézi, annak magyarázni majdnem kilátástalan, hogy sem spanyolországi baszkok, sem ulsteri katolikus írek, sem törökországi örmények soha Önmaguk megváltásához el nem juthatnak a keserves csömörig ismert módszereikkel. Attól valószínűleg azt sem érdemes megkérdezni, hogy kiket minősít ő radikális olasz értelmiségieknek. Netán azokat a vörös brigadérosokat, akik az olasz demokráciát a tönk széléig taszigálták, akik lopott szimbólumaikkal a világ minden filiszterében megerősítették a pánikos hitet, miszerint a forradalmi baloldal egyenlő a fasisztoid terrorral?

Élet és Irodalom, 1983. szeptember 16.

Jegyzet

1. Hajdú János (1934) újságíró, televíziós műsorvezető, a nyolcvanas évek első felében a *Hét* című politikai magazinműsor vezetője, 1987 és 1990 között Magyarország svájci nagykövete. 1994 és 1998 között parlamenti képviselő a Magyar Szocialista Párt színeiben.

TÓTH DEZSŐ

Feljegyzés Aczél György elvtárs részére az ELTE Jogi Karán 1983. október 28-án lezajlott találkozóról

Művelődési Minisztérium[1]
Kapták: Köpeczi Béla et. miniszterhelyettes
Tétényi Pál et.
TD 344/E/83. Knopp András et.

A találkozót a Lapkiadó Vállalat és az ELTE KISZ szervezetei egy „sajtófesztivál" előadásainak keretében rendezték. (Mellékelem a programját.)

Először nem akartam a felkérésnek eleget tenni, akkor adtam be a derekamat, amikor biztosítottak, hogy nem a Mozgó Világról lesz csak szó, valamint arról, hogy csak diákigazolvánnyal lehet bejönni.

A találkozót megelőző napon értesültem az aláírásgyűjtésekről és a találkozó napján arról, hogy a SZER[2] a beszélgetést bekonferálta, hogy az aláírt tiltakozást át akarják adni, hogy „nagy az érdeklődés" stb. A találkozó lemondását a rosszabbik rossznak tartottam; az előzményekre való tekintettel elálltam attól is, hogy igazoltassák a résztvevőket.

Míg a sajtófesztivál korábbi előadásain – ahogyan az ELTE KISZ-eseitől értesültem – 20–30-an vettek részt, itt kb. 350–400-an voltak: a IX. terem dugig megtelt, ültek a lépcsőkön, álltak az ajtónál. A zöm a „másképpgondolkodásra" hajlamosak közül került ki. Becslések szerint a jelen lévő KISZ-tagok aránya 20–30% lehetett. Jelen volt az aktív ellenzék számos tagja, közülük Tamás Gáspár Miklós, Szilágyi Sándor, Krassó László [sic!][3] aktívan produkálták magukat.

Zöldi Lászlóval egy normális vitára is felkészültünk, de erősen számoltunk egy provokációktól befolyásolt variánssal is.

1. Az előjelek alapján kívánatosnak látszott valami rendhagyóval előállni; egy „sima" kezdés esetén bizonyos, hogy a tartogatott provokációk a találkozó végére sűrűsödtek volna. Ezért a SZER iránti teljes érdektelenség hangsúlyozásával azonnal a SZER hazai kiszolgálásától való elhatárolódásra mentem rá, és kértem az esetleges Mozgó Világgal kapcsolatos aláírásokat. Ennek része volt abban, hogy a provokatív megjegyzések, felszólalások és kérdések a találkozó első felénél sűrűsödtek, s bár mindvégig jelen voltak, irányzatuk lanyhult, illetve abban, hogy a magam mondanivalóját nem „sterilen", hanem vitában adhattam elő, ilyenformán a találkozó kezdetben egyöntetűen elfogultan ellenséges hangulata oldódott: a vita vége felé pedig – ahogyan a reagálásokból világosan kitűnt – valamelyest meg is változott. A vita hangulatgörbéje tehát annyiban politikailag kedvezően alakult, hogy a szemmel láthatóan szándékolt botrány elmaradt, hogy a hallgatóság egy jó része megértette, hogy amiknek kezdetben fenntartás nélkül helyeselt, azok a nézetek „nem olyan egyszerűek", és akik hangoztatták, nem is olyan tiszták és jóhiszeműek – s ezt a részleges felismerést tapsban többször is kifejezésre juttatták.

MOZGÓ VILÁG, 1983. DECEMBER, CÍMLAP

2. Mindez ugyanakkor mélységesen lehangoló. Egyetlen felszólaló nem akadt, aki legalább a legdurvább „felszólalásoktól" elhatárolta volna magát; egy sem, amelyik tisztességből elhatárolta volna magát a SZER-hez folyamodástól (ezt csak néhány ellenzéki ironikusan tette meg); egy sem, aki Tamás Gáspár Miklós kifejezetten rendszerellenes uszító rabulisztikájával szembeszállt volna – de annál több, aki ezeket tapsviharral honorálta. Ebben az atmoszférában csak annak lehetett örülni, ha valaki tisztességes hangon érvelve a szellemi élet politikai pluralizálása mellett szólalt fel, vagy ha valaki tisztességes hangon (azaz ellenséges politikai előítélet nélkül, vagy azt legalábbis elfedve) tett fel provokatív kérdést. Arról pedig nem is beszélek, hogy senki sem volt, aki akárcsak jelezte volna, hogy tudja: hol, mikor, milyen világban, milyen körülmények közt élünk, jelezte volna, hogy ennek az értelmiségi fiatalságnak felelősségérzete van népének munkájáért, relatív nyugalmáért és még relatívabb jólétéért.

Tudom, hogy nehéz a helyzet, hogy a fiatalság megnyerése különösen bonyolult feladat, ezután az élmény után azonban lehetetlen nem kérdezni. Hogyan, hogy – becslésem szerint legfeljebb – 10–20 ellenséges (persze aktív szervező munkát végző, felszólaló, bekiabáló, tapsot kezdő) fickó így tud befolyásolni egy kis – inkább kíváncsi, mintsem ellenséges – tömeget. Még ha szelektált volt is ez a társaság, hogyhogy ebben a 400-as „mintában" semmi nyoma nem volt a nagyrészt kommunista, politikailag megbízható oktatói kar nevelőmunkájának; semmi nyoma a Kommunista Ifjúsági Szövetség politikai nevelőmunkájának; semmi nyoma a marxizmus–leninizmus oktatásnak; semmi nyoma a marxizmus–leninizmus szellemében oktatott és tanult szakmai ismereteknek?

Tisztában vagyok az objektív különbségekkel, de ha egy Petőfi Kör atmoszféráját 100-nak veszem, akkor ennek a találkozónak a légköre a körülmények beszámításával is 30-40-re tehető. És ha nem teszünk valamit – márpedig a különbségtényezők éppen ezt teszik kötelezővé –, akkor ez az arány romlani fog.

3. Nem vagyok „feljelentő" karakter, sem beijedt nem vagyok. Azt is tudom, hogy a kifejezett politikai ellenzékkel kapcsolatos magatartásunkat számos tényező befolyásolja, és e tekintetben igen gondosan kell eljárni. Azt azonban még mindennek beszámításával is kezdem nem érteni, hogy a Tamás Gáspár Miklós-féle – a dolog logikai lényegét tekintve – nyílt, uszító tevékenységet miért nem akadályozzuk meg. Ez az ember képességeinél fogva alkalmas arra, hogy a tényleges problémákat rendszerellenes keretbe helyezze, és úgy adja elő ezeket, hogy mozgósít. Persze ez szubjektív vélemény, de meggyőződésem, hogy TGM végső soron terrorista alkat, aki minden néven nevezendő intézményes társadalmat gyűlöl, és hogy végső soron elsősorban nálunk is ezt támadja, és ennek révén mintegy másodlagosan a szocializmust. Ha az USA-ban élne, akkor ugyanezen az alapon támadná a fennálló rendszert. Vagy biztosítsuk, hogy minden helyen, ahol fellép, vitával belefojtjuk a szót, vagy zavarjuk ki innen – ha nem is vissza Romániába. De ilyen, lényegét tekintve (és csak formailag tartózkodó) ellenforradalmi uszítás passzív tudomásulvétele megzavarja a közvéleményt, a párt- és KISZ-tagságot és nyilván a helyi irányítást is.

4. A kommunista oktatók politikai nevelőmunkáját, a KISZ politikai nevelőmunkáját, a marxista tanszékek munkáját „meg kell javítani". Azért írom ezt idézőjelbe, mert ez már mindannyiunk könyökén jön ki. De ahhoz, hogy valami megváltozzon, valamit meg kell változtatni. Aktuálisan: kampányt kell indítani; nekünk kell rendezvényekre hívni a fiatalokat; a legjobb oktatói és diákerők mozgósításával nekünk kell meghívni és kihívni és a nyilvánosság előtt sarokba szorítani, lejáratni, megszégyeníteni ezeket a politikai deviánsokat. Ha pedig nem mernek eljönni, akkor *in effigie* kell erkölcsileg kivégezni őket. Ma ezt még megtehetjük, de ha szótlanul, ha visszavágás nélkül az „ezt még megúsztuk" struccpolitikáját folytatjuk – holnap nem tudom, hogy meg tudjuk-e tenni.

Helyes, hogy a „forrásoknál", Írószövetségben, JAK-nál,[4] folyóiratoknál igyekszünk – de annak nem szabad megtörténnie, hogy amit itt nagy nehezen visszaszorítunk, az „oldalt" nagyobb és közvetlenebb hatással kicsap. Egyszerre mindenütt ott kell lennünk. Az egyetemi párt és KISZ ne önmagával beszélgessen, hanem aktív szervező, válaszadó mozgalom is legyen – ma még az övéké – a miénk – a potenciális többség.

Budapest, 1983. október 31.

Beszélő, 1999/3. szám, 84–85.

Jegyzetek

1. Tóth Dezső kultúrpolitikus, irodalomtörténész, a Kádár-korszak kulturális irányításának egyik meghatározó alakja, 1964–1977-ig az MSZMP KB tudományos, közoktatási és kulturális osztályának munkatársa, 1977–1985 között a művelődési miniszterhelyettes. A találkozóra azután került sor, hogy 1983 szeptemberében leváltották a *Mozgó Világ* című folyóirat főszerkesztőjét, Kulin Ferencet, mire a teljes szerkesztőség lemondott. Az eset széles körű tiltakozást váltott ki.
2. Szabad Európa Rádió.
3. Helyesen: Krassó György.
4. József Attila Kör, a fiatal írók szervezete.

„A reformhoz kötöttem sorsomat". Nyers Rezsővel beszélget Baló György és Domány András (részletek)

Válasz: [...][1] A magyar politika már 1956-ban is majdnem a helyes irányú változások útjára lépett, amikor súlyos konfliktus robbant ki, és belecsúsztunk abba az időszakba, amikor ellenforradalmi veszély keletkezett. Csehszlovákiában 1968-ban szintén megfigyelhető volt egy olyan erózió, amin a nemzetközi kommunista mozgalomban vita van, még mindig. És ez szerintem nem szégyellnivaló. Azt viszont nem lehet vitatni, hogy az ottani változások bizonyos fokig sajnos a rendszer eróziójának veszélyét rejtették magukban. De a legdrámaibb a lengyel helyzet volt, folyamatosan. 1980-ban pedig már egészen nyilvánvalóvá vált az erózió.

Kérdés: Igen, de a lengyel fejlemények azt is bizonyítják, hogy elkerülhetetlen az intézményrendszer, a politikai mechanizmus továbbfejlesztése, mert pusztán a személycserék és a határozatok, amelyek megígérik, hogy ezentúl ilyen nem fog történni, nem elegendőek.

V.: Ezt teljes mértékben elfogadom, egyetértek. Ezek az események azt bizonyítják, hogy a mostani időszakban igenis olyan mértékű változásra van szükség, amit beszélgetésünk elején a szocializmus sorsfordulójának neveztem. Ezek elmaradása nem kevésbé veszélyezteti, ássa alá a társadalmi rendszer jövőjét. De itt még maradt egy kérdés: ugyanis mindez a politikai és az ideológiai változás igényét hozza a nemzetközi kommunista mozgalomba. A nemzetköziségnek egy valósabb és konkrétabb értelmezését kell keresnünk és megtalálnunk. Mai nemzetköziség-értelmezésünk eléggé sémaszerű, sok mindenben felületes, tulajdonképpen lehetőséget ad arra is, hogy az internacionalizmus jelszava mögött tovább éljenek bizonyos nacionalista tendenciák, gazdasági nacionalizmus, kulturális nacionalizmus. Tehát itt tisztázásra szorul sok minden. [...]

K.: Sokan úgy látják, hogy a vállalati önállóság lehetetlen úgy, hogy a minisztérium vagy a tanács nem szólhat bele sok mindenbe, de a kerületi vagy a megyei pártbizottság vagy végrehajtó bizottság továbbra is túlságosan gyakran avatkozik be operatív módon.

V.: Igen, ebben is talán éppen ez az államfenntartó funkcióval járó felelősség munkál. Különben az, hogy az állam vonuljon ki a gazdasági életből, azt hiszem, komolyan nem merült fel Magyarországon. Előfordultak ugyan ilyen kiszólások, de ezt nagyon egyszerűen el lehet intézni: időnként meg kell mondanunk, hogy az államot nem csupán éjjeliőrnek képzeljük el, tehát nem liberális államként.

De valójában már maga a problémafelvetés is hamis. Mert a gazdaság nem tekinthető a politikától és az államtól független, elkülönült szférának, ahonnan „ki lehetne vonulni". Ugyanakkor magába a gazdasági folyamatba nem integrálhatóak, sajátos külső tényezők szerepét játsszák. [...] Politikai deformáció, ami 1948–50-től kezdve végbement, hogy tudniillik az állami apparátusok ilyen mértékben háttérbe szorították az állam választott hatalmi szerveit. Igaz, ma már politikai reformot igényel, hogy a helyes viszonyt helyreállítsuk. [...] Tehát én azt gondolom, hogy igenis itt a gazdasági reformmal együtt jelentős változásra van szükség. Ez a változás 1957 óta – kezdetben csírájában, később nagyobb mértékben – megkezdődött a mi pártunkban, elindultunk a politizáló pártmozgalom felé. De itt most nagyobb lépéseket kell tennünk. [...]

K.: Az a tény, hogy a közvélemény ennyire nem ismeri a párton belüli vitákat, részben magyarázat rá, hogy olyan keveset tudunk az 1972 és 1974 közötti időszakról, amelyet a reform megtorpanásának neveznek. Bár az utóbbi időben gyakrabban szóba kerülnek ezek az évek: például Berend T. Iván írásaiban vagy egyes vezető politikusok megnyilatkozásaiban. Talán az sem érdektelen, ahogyan egy fiatal író, Csengey Dénes tavaly decemberben *„...és mi most itt vagyunk"* című könyvében[2]

NYERS REZSŐ, A MTA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET IGAZGATÓJA VITAINDÍTÓ ELŐADÁST TART A SZOCIALISTA HAZAFIASSÁG ÉS A GAZDASÁG CÍMŰ ORSZÁGOS KONFERENCIÁN EGERBEN, 1980. OKTÓBER 24.

minősíti ezt a korszakot: szerinte a gazdasági nyitás nem járt együtt politikai nyitással, ön az egyik formálója volt ennek az egész korszaknak – hogyan látja a közelmúltunkat?

V.: Én úgy látom, hogy talán bizonytalanul, óvatosan, nem világos vagy nem teljesen tisztázott koncepció alapján, de politikai nyitás is kezdődött 1968-ban. Folytattuk a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1956-ban elfogadott programját. Meg kell azonban mondjam, hogy nem egyenes és magától értetődő folytatás ez, mert akkoriban bizony még nem volt teljesen világos, hogy a marxizmus melyik értelmezése válik végül is hosszú távon elfogadottá és általánossá, jellemzővé a párt politikájában, és melyik politikai gyakorlat: az, amelyik a demokráciát a szocializmusban új módon értelmezi, vagy pedig az, amelyik a régi módon szinte a politikai diktatúrával tette azonossá a proletárdiktatúra eszméjét. Ezt a kettős töltést az MSZMP 1957-től egy ideig még magában hordozta. Csak később, valamikor a hatvanas évek első felében történt egy olyan változás, hogy a marxizmus alkotó értelmezése és a rugalmas politikai vonal vált mindinkább jellemzővé a párt politikájában. Ilyen értelemben mondom, hogy a '68-as időszak '57-re támaszkodott, pontosabban az ötvenhetes MSZMP-nek erre a haladó vonalára. [...] Ezt azért szükséges megjegyezni, mert a mi pártunkban túlnyomóvá és uralkodóvá vált az alkotó és gyakorlatias politikai felfogás, de soha nem vált egyeduralkodóvá. A mi pártunkban mindig léteztek, ma is léteznek az ötvenes évek első felében kialakult régi gondolkodásmód különféle változatai. Tiszta, százszázalékos szektások vagy dogmatikusok már nincsenek, de szektás vagy dogmatikus téveszmék bizony léteznek, sőt megnyilvánulnak, ezenkívül vannak, akiknek gondolkodását egyik jelzővel sem lehet jellemezni, mégis valami olyan politikai radikalizmust képviselnek, olyan szűk osztálybázison gondolkodnak, aminek ma nincs létalapja. [...]

1979 után a reformpolitika folytatásának szándékával tulajdonképpen nagyon helyes intézkedés történt, a kisvállalkozások ösztönzése. Az intézkedés előnyeit és hátrányait egybevetve, szerintem mindenképpen az előnyök dominálnak, még azoknak a szempontjából is, akik ma a hátrányokat érzik erősebben. De ez a robbanásszerű változás, ennek a szabadpiacszerű szférának a megnyitása, a tökéletlenül szabályozott, tulajdonképpen szimulált piac mellett – ez egy ellentmondást fokozó tényező volt. Ezt a piaci dilemmát csak a gazdasági reform folytatása oldhatja meg. A harmadik tényező a magas infláció: három-négy százalék, de akár öt százalék mellett könnyebb a jövedelmeket reálértékben differenciálni úgy, hogy a társadalmi feszültségek ne növekedjenek. [...]

K.: Ön is tudja, hogy a reformról, sőt a reform reformjáról ma széltében-hosszában vitatkoznak Magyarországon – és nem csak gazdasági lapokban vagy gazdasági műsorokban. A *Mozgó Világ* is beszállt ebbe a vitába Bauer Tamás 1982 novemberében megjelent[3] és szélsőséges visszhangokat kiváltott tanulmányával.

V.: Igen... Sajnálatos, hogy az a tanulmány problémákat okozott, mondanivalója egészében ezt nem indokolta. Egy-egy felületes, odavetett megállapítás volt ugyan benne, amellyel nem lehet egyetérteni. De remélem, nem ez a tanulmány volt a bekövetkezett szerkesztési válság kiváltó oka.

K.: Pedig erre is azt mondják, hogy igen, ez volt az. Azt is mondják, hogy erre már le kellett csapni.

V.: Ennyire azért én nem vagyok benne a dolgokban, de szerintem nagyobb volt a csinnadratta pár hónappal ezelőtt, mint amennyire ez a tanulmány indokolta volna. [...]

K.: Tehát: hogyan tovább a reformmal?

V.: [...] Az egyik fő irány az, hogy vállalkozóképesebb és vállalkozóbb vállalati vezetést kell kialakítani és ezt elősegítő kormányzati irányítást, illetve szabályozórendszert teremteni.

A második fő irány egy olyan közgazdasági szabályozórendszer kidolgozása, amelyben az ár, a bér, az adó, a hitel és az egész pénzügyi rendszer, illetve a különféle gazdaságértékelési módszerek egymással össze vannak hangolva, és együttesen tágítják a vállalati vezetés és a vállalati cselekvés szabadságát. [...]

Azzal is foglalkozunk, hogy a párt gazdaságszervező munkáját is újra kell gondolni – meghagyva azt, hogy a gazdaságpolitikát a párt alakítja ki. Tehát újra kell gondolnunk a párt gazdasági szerepét, a kormányzati munka stílusát és a társadalmi szervek, ezen belül a szakszervezetek vezető szerepét is, abban a felfogásban, hogy a gazdasági hatékonyság lényeges javítása közérdek.

Ezek, mondjuk, a keretei és a lényege ennek a reformkoncepciónak, és ma a magyar politika nyitott abban a tekintetben, hogy jobban ki tudja bontakoztatni a politikai mechanizmus érdektisztázó, érdekütköztető és érdekegyeztető funkcióját. Idetartozik a közigazgatás fejlesztése, az országgyűlés szerepének növelése is. [...]

K.: És attól nem tart, hogy a '80-as évek második felére kialakuló világpolitikai helyzet jelentősebb ellenállásra csábítja a reform ellenzőit? Hogy úgy mondjam, bezárkózásra, kapcsolatok megnyirbálására. Mert azért voltak ilyen tendenciák Magyarországon az elmúlt egy-két évben, vezető helyeken is.

V.: Igen. Voltak és számítok ennek az újratermelődésére. Ez minden külpolitikai feszültség időszakában újra fog jelentkezni, és mindig, mindig megmarad egy bizonyos fajta dilemmázás a kommunista politikában, és a dilemmát magát én nem kárhoztatom... Ezért, a meditáció kapcsán, újra fognak termelődni olyan törekvések, amelyek a világpiactól való elfordulás gondolatát vetik fel. Akármilyen messzi jövőben gondolkodom, a békés egymás mellett élés alapján képzelem el a különböző társadalmi rendszerek viszonyát – és ez a végső axiomatikus alap, amiből nem engedhetünk. Ezért nem tudom elképzelni, hogy bármikor is hátat fordítsunk a világpiacnak. Sőt a Szovjetunióról vagy a szocialista világ egészéről sem tudom ezt elképzelni. [...]

Mozgó Világ, 1984/1–2. szám.

Jegyzetek

1. Az interjú a *Mozgó Világ* új folyamának 1984 áprilisában napvilágot látott első számában jelent meg. A folyóirat korábbi főszerkesztőjét 1983 őszén menesztették, mire az egész szerkesztőség lemondott. A folyóirat új szerkesztősége ezzel a számmal debütált, miközben a régi szerzőgárdából sokan nyilvánosan bejelentették, hogy bojkottálják az újraindított lapot.
2. Csengey Dénes: *„...és mi most itt vagyunk"*. Budapest, 1983, Magvető Kiadó.
3. Lásd kötetünkben a 83. oldalon.

RADNÓTI SÁNDOR

Mozog-e a világ? (részletek)

„P. Mobil", ahogy a pesti flaszteren termett szójátékkal neveztetik, azaz P. Szűcs Julianna kandidátus, a *Mozgó Világ* új főszerkesztője a lap új folyamának beköszöntőjében békejobbot és békebalt kínál mindenkinek. A politika művészetének régi szabálya: megszilárdított pozíciók – nyájas tónus, netán mézbe mártott madzag. Megszilárdultak-e a pozíciók? Azok szemében, akik arra számítottak, hogy az új lap első száma éppoly szánalmas és nevetséges lesz, mint a régi sebtiben összehordott és a Lapkiadó Vállalat vezérigazgatója által jegyzett utolsó száma, bizonyára igen. Nem tudom, számított-e erre valaki, de hogy számítottak erre a számításra, azt bizonyítják a sajtóterméktársak legszebb örömben fürdőző üdvözletei. [...]

Mi az oka az új *Mozgó Világ* viszonylag sikerült első számának? – tettük fel a kérdést. Talán az az összhivatali szolidaritás és segítségnyújtás, mely indulását kísérte? Kétségtelen, hogy a bojkott lehetősége pánikot keltett.[1] Erre vall a *Mozgó Világ* „válságáról" író Lázár István szokatlanul árulkodó és leplezetlenül alantas megjegyzése arról, hogy az írói bojkottok súlyosabb esetekben sem szoktak sikerülni. Értsd: a magyar írók egy része börtönben van a forradalom után (ugyanez a szerző az Írószövetség legutóbbi közgyűlésén néhány kritikusabb felszólalás hatására már a Köztársaság teret vizionálta), s a hisztéria ellenszerére: az „írókám" egyszerre kávéházi és pártházi megvető lekezelésére. De a pánikra vall az új szám archeológiai rétegei közül a talán legrégebbi, az Európa Könyvkiadó megjelenés előtt álló három könyvéből közölt részlet (!) is.

A testvéri tankok azonban felindultak. Egyes folyóirat-szerkesztőségek lázasan kutattak átadható kéziratokat, a kiadókban utasították a lektorokat: keressenek szerzőik közül potenciális új *Mozgó Világ*-szerzőt. [...]

Ám ez a példátlan összefogás sem lehet oka az új *Mozgó Világ* viszonylagos sikerének. Az, hogy a folyóiratok átlagszínvonalánál nem jobb, nem rosszabb szépirodalmi anyag összegyűlt, még nem csinál lapot. Ahhoz, hogy megválaszolhassuk kérdésünket, a világ legegyszerűbb rejtélyét, nézzük át, mit is tartalmaz az új *Mozgó Világ*?

Először is egy politikai szenzációt, Nyers Rezső interjúját. Talán minden eddigi állásfoglalásánál határozottabb kritikai hangnemben beszél itt a politikus a gazdasági reform politikai feltételéről, a politikai reformról. S meg is mondja, mire gondol, a párt- és állami funkciók radikális különválasztására, valódi választott szervekre, s – noha szó szerint nem így mondja – a párton belüli frakciók kialakulására. Először esik szó a magyar sajtóban a legfelső vezetés szintjén való súlyos nézeteltérésekről. 1974-es távozását Fehér Lajos, majd Fock Jenő távozásával együtt példátlan módon bukásként írja le, mely a reform '72-es „visszarendeződésének" következménye volt. Nem hallgatja el a szövetségi kapcsolat és az önálló gazdaság ellentmondását sem. A *Mozgó Világ* kis háziszenzációjaként védelmébe veszi Bauer Tamás cikkét, a régi *Mozgó Világ* egyik legnagyobb botránykövét. [...]

Nos, mindez mire emlékeztet? A politikai bummedli (amely egyébként nem kisebb botrányt kavart, mint a régi *Mozgó Világ* néhány hasonló közleménye: Nyers Rezsőnek – hírlik – több előadását le kellett mostanában mondania, s mi több, interjúját még a Nagy Mumus, a Szabad Európa Rádió is teljes egészében felolvasta), a tényfeltáró és ezért nem „konstruktív" (éleket lekerekítő) kritikai szociográfia, a vigasztalanság monológdokumentumai, a magyar kisebbségek ügye, a – valljuk be – igen közepes irodalmi anyag a maga modernista kísérletezéseivel, s az abból kivilágló, történetesen posztmodern jelentős érték? Mindez szóról szóra, betűről betűre az, amit a régi *Mozgó Világ* csinált. Egyetlen új ötlet nincs az új *Mozgó Világ*ban (a réginél jobb címlap kivételével), s a „szüntetve őrzés" főszerkesztőnői programja egyedül azt jelenti, hogy megszüntetvén azokat, akik kitalálták és kiharcolták, elorozzák eredményeiket.

Arról, hogy a *Mozgó Világ* az állam lapja, és nem lehet egy „klikk" magántulajdona,[2] majd akkor beszéljünk, ha megteremtik a nem állami lapok csinálásának jogszerű feltételeit (a kulturális miniszter nemrég zárkózott el ez elől nyilvánosan), ha a szabad sajtó valamivel kevésbé lesz kurta, mint a nevét viselő út a székesfővárosban. Mindenesetre a régi *Mozgó Világ* klikkjének posztumusz győzelme, hogy az új folyam megszervezése körüli rendkívüli manipulált erőfeszítések ellenére (az említett kiadói összefogás mellett ilyen például a példányszám leszállítása és mesterséges kereslet teremtése) az első mutatvány viszonylagos sikerének egyedüli záloga az, hogy nem különbözik a régitől.

E sorok írója, aki nem tartozott a régi *Mozgó Világ* érdekszövetségéhez (s ezért bátran dicsérheti azt), nem javasolja, hogy örüljünk az ész e cselének. A magyar kultúrának mindenek fölött erkölcsi megújulásra van szüksége, az eluralkodó erkölcsi relativizmussal való szembefordulásra, az erkölcsi értékek és bűnök új egyértelműségére – közvéleményre, amely számára az ilyenfajta

tautológiáknak újra értelmük támad, hogy a lopás lopás, a hullarablás hullarablás. S szükség van a szabad ember erkölcsi ítéletét követő büntetésre, a bojkottra. Ezért továbbra is ezt tanácsolom barátaimnak és kartársaimnak.

Eredeti megjelenés: *Hírmondó*, 1984/5. Újraközlés: Demszky Gábor (szerk.): *Szamizdat '81–89. Válogatás a Hírmondó című folyóiratból.* Budapest, 1990, AB-Beszélő Kft. 92–95.

Jegyzetek

1. A *Mozgó Világ* korábbi szerkesztőségének lemondása-eltávolítása után számos író és korábbi szerző jelentette be, hogy az újjászervezett lapba nem fog írni.
2. Erről P. Szűcs Julianna, az újonnan kinevezett főszerkesztő írt az újjászervezett lap beharangozójában. *Mozgó Világ,* 1984. április.

Salom: Nyílt levél a magyar társadalomhoz és a magyar zsidósághoz (részletek)

[...][1]
Hatszázezer magyar zsidó lemészárlásának negyvenedik évfordulóján ideje lenne elmélyülten megvizsgálni a magyar nemzet és a magyar zsidóság viszonyát. Senki sem állíthatja, hogy ez a viszony rendezett és tisztázott, hogy a régi gyűlölségeknek, félelmeknek, félreértéseknek és előítéleteknek már nyomuk sincs. Ezeket még a legjobb szándékú elvi nyilatkozatok sem számolhatják fel. [...]

Elutasítjuk a zsidóság faji alapon történő meghatározását, de elvetjük a pusztán vallási alapon való definíciót is. A zsidóságot olyan történelmi, kulturális, helyenként pedig etnikai és szociális tényezők által meghatározott közösségnek tekintjük, amelyen belül az egység igen viszonylagos, inkább a sokféleség dominál. [...]

A kiengesztelődés [...] alapfeltétele az őszinte és mély lelkiismeret-vizsgálat a tények feltárása és megismerése nyomán. [...] 1945 után az átélt atrocitásoktól elkeseredett és a magyar népben, a magyar demokrácia erőiben kevéssé bízó magyar zsidók úgy érezték, az antiszemitizmus elfojtásához, a fasiszta terror megvalósítóinak hatékony megbüntetéséhez nem nélkülözhetők a kemény módszerek, ezek garanciájaként pedig kívánatos a szovjet jelenlét és nyomás. Ezzel a magyar zsidóságnak az a része, mely a vészkorszak után nem a kivándorlást választotta, beleesett a történelem csapdájába: míg a szélsőbalt támogatta, és jelentékeny részt vállalt a sztálinista diktatúra létrehozatalában, csak fokozta az antiszemitizmust. [...]

Hasonló mechanizmus érvényesült a magyar zsidók egy részénél 1956-ban is: a pogromoktól való félelmükben ezek nagyon is kevéssé haboztak támogatni a Kádár-kormányt, miközben folyt a forradalom leverését követő véres megtorlás, amellett elmaradt a sztálinista terrorban bűnös személyek megbüntetése. [...] Ki kell mondanunk, hogy mindezek miatt bizonyos történelmi felelősség terheli a magyar zsidóságot. Viszont azt is alá kell húznunk, hogy a sztálinista diktatúra létrejött és hasonló kegyetlenséggel működött azokban a kelet-európai országokban is, ahol a zsidók száma és szerepe jóval kisebb volt. A sztálinista diktatúra tehát nem zsidók produktuma. Már csak azért sem – tegyük hozzá –, mert megteremtéséhez a kezdeti tömegerőt a múlt megaláztatásaitól elkeseredett, a háborútól elgyötört, a fasizmustól megfertőzött és a demokráciában járatlan munkásság egyes rétegei szolgáltatták Magyarországon.

Ezzel szemben 1944 hazai eseményein világosabban felismerhetők a specifikus magyar vonások. A magyar zsidókkal ekkor könyörtelenebbül bántak el, mint akár az olasz zsidókkal a fasiszta Olaszországban, akár a bolgár vagy a román zsidókkal Hitler bolgár vagy román csatlósai. A hitleristák maguk megmondták, hogy mennyire megkönnyítette a dolgukat a deportálás lebonyolításához nyújtott magyar segítség.

Ennek ódiumát nem lehet egyedül a németekre és a csendőrségre hárítani. A kérdést azzal sem lehet elintézni, hogy megbukott a fasiszta rendszer, amely a magyar népet is sanyargatta, a magyar népnek pedig semmi köze a rendszer bűneihez. Fel kell és el kell ismerni, hogy a magyar nemzetet bizonyos történelmi felelősség terheli a magyar zsidóság pusztulásáért, és ebből a felelősségből a nemzet minden akkori osztályának és rétegének jut egy-egy rész, ha nem is egyenlő rész. És ki kell mondani, hogy ez a felelősség nagyobb, mint amekkorát a magyar zsidóságnak kell éreznie a Rákosi-féle vörös fasizmusért vagy az 1956-ot követő ellenforradalmi terrorért. [...]

Épp ilyen erőteljesen kívánjuk azonban aláhúzni, mennyire fontos, hogy a zsidóság is a tudatában legyen a magyar dolgozó nép mártíriumának, melyet az a kapitalizmus kibontakozása során, majd az első világháborúban, utána az ellenforradalmi Horthy-rendszerben, a második világháború alatt s végül a sztálinista diktatúra idején elszenvedett. A magyar dolgozóknak is tudniok kell: a gyötrelmekben osztozott vele a zsidók túlnyomó többsége, melyet kisemberek, sőt szegények alkottak. [...]

Ismerje meg a magyar nép azoknak a zsidóknak a nevét is, akik a sztálinista terror áldozatai lettek, s azokét, akik küzdöttek vagy máig is küzdenek azért, hogy a diktatúrát demokrácia váltsa fel. A Rajk-pernek és a többi koncepciós pernek zsidó áldozatai is voltak, a zsidó Gimes Miklós Nagy Imre mártírtársaként halt meg, és 1956. november 4. után viszonylag sok zsidó is börtönbe került. A mai demokratikus ellenzék soraiból sem hiányoznak a zsidók (akik némelyikét – nota bene – zsidózva zaklatták az utcán bizonyos közegek). [...]

Természetesen nagyra értékeljük a társadalom 1945–1948 között végbement demokratikus átalakulását, a faji és felekezeti diszkrimináció eltörlését, az 1948 utáni gazdasági és szociális változások egy részét. De távol áll tőlünk az a nézet is, hogy feltétlen kormányhűséggel tartozunk pusztán azért, mert ma mint zsidókat nem bántanak bennünket. Ezen az alapon a zsidóknak örök kormánypártiaknak kellene lenniök minden olyan országban, ahol a kormány nem folytat antiszemita politikát. [...]

A magyar zsidóság elsősorban nem a mindenkori magyar kormánynak, hanem a szuverén magyar államnak és a nemzetnek tartozik lojalitással. [...] Emlékeztetni kell mindenkit – a rendszer propagandistáit és apologetáit, de a propaganda címzettjeit is –, hogy a zsidóság teljes egyenjogúsítása nem szocialista vívmány. A[z a] magyar zsidók számára már az Osztrák–Magyar Monarchiában megvalósult. És valóság a mai nyugati demokráciákban is. Aki tehát ezen a címen várja el, sőt követeli meg a magyar zsidóságtól, hogy a fennálló rendszert maradéktalanul támogassa, az rosszhiszemű játékot űz. [...]

Eredeti megjelenés: *Hírmondó*, 1984/6–7. szám. Újraközlés: Demszky Gábor (szerk.): *Szamizdat '81–89. Válogatás a Hírmondó című folyóiratból.* Budapest, 1990, AB-Beszélő Kft. 450–463.

Jegyzet

1. A Salom, a Magyar Zsidók Független Békecsoportja 1983-ban alakult Gadó György vezetésével. A nyílt levél a magyarországi deportálások 40. évfordulóján, 1984 májusában jelent meg. Gadó György (1930) újságíró, publicista, műfordító, a magyar demokratikus ellenzék tagja volt. 1986-ban alapítója volt a *Demokrata* című szamizdat lapnak, majd az 1987-től három számot megélt *Magyar Zsidó* című szamizdat folyóiratnak. Tagja, majd országgyűlési képviselője volt a Szabad Demokraták Szövetségének, de előbb a frakcióból, később a pártból is kilépett. A rendszerváltás után a *Szombat* című folyóirat szerkesztője, majd főszerkesztője volt 1991-ig.

KIS JÁNOS

A Salom nyílt levele a magyar társadalomhoz és a magyar zsidósághoz (részlet)

[...N]agyon vigyáznék, hogy különbséget tegyek magyar zsidók tettei vagy alkotásai, illetve „a magyar zsidóság szellemi és politikai teljesítményei" között. Nem minden a zsidóság teljesítménye, amit zsidók csináltak ebben az országban; csupán az, amit zsidó öntudattal és (vagy) a zsidó hagyományokra építve csináltak. Ahogy a szlovákok joggal várják el, hogy ne titkoljuk Hrúz Mária fiának származását, de nem követelhetik, hogy „senki ne sajátítsa ki" Petőfi költészetét, úgy a magyar zsidóság is csak életrajzi vonatkozásokban tarthat igényt – mondjuk – Jászi Oszkárra: tevékenysége a magyar politika része.

A nyílt levél véleményem szerint igen helyesen mutat rá, hogy 1945 és '53 között, majd 1956–57-ben sok magyar zsidót sodort a nemzet és a demokrácia ügyével szemben álló erők oldalára a magyar nép „fasiszta fertőzöttségétől" való zsigeri rettegés. Abban is osztom az álláspontját, hogy ez a félelem csak a múlt közös, őszinte tisztázása útján oszlatható el. És egyetértek azzal a megállapításával is, hogy e tisztázás során nem csak az 1944-es zsidóüldözésért viselt magyar felelősségről kell beszélni; ki kell mondani azoknak a zsidóknak a felelősségét, akiket a holokauszt rémképe 1945

után hibás vagy egyenesen bűnös lépésekbe vitt. Kérdés azonban, hogy nem megy-e túl messzire a Salom, amikor közvetlen párhuzamot von a kétféle felelősség között: „mindezek miatt bizonyos felelősség terheli a magyar zsidóságot", miként „a magyar nemzetet bizonyos felelősség terheli a magyar zsidóság pusztulásáért".

Nem tartanám túlzottnak a párhuzamot, ha azt értenénk egy nép történelmi felelősségén, hogy az egész nép kollektíven felel egy részének viselt dolgaiért: a magyarság azért, amit az SS-szel együttműködő csendőrök, nyilas pártszolgálatosok és cinkosaik műveltek, a zsidóság azért, amit zsidó pártvezérek és ávósok követtek el. A kollektív felelősség ilyen felfogása ellen azonban erkölcsi érzékünk alapos okkal tiltakozik. A többség csak azért viselhet felelősséget, amit a többség tett vagy mulasztott. Ebben az értelemben írta Bibó István, hogy a magyarságot felelősség terheli 1944-ért, mert túlságosan kevesen akadtak, akik tudták, hogy mi a kötelességük végveszélybe került embertársaikkal szemben, és túlságosan sokan, akik részvétlenül, kárörvendően vagy legfeljebb sajnálkozva, de mindenképpen ölbe tett kézzel nézték végig a magyar zsidók többségének elhurcolását, így aztán az üldözöttek nem érezhették, hogy a társadalom velük van, az üldözőknek pedig nem kellett kiközösítéstől tartaniuk.

Lehet-e ebben az értelemben arról beszélni, hogy a magyar zsidóságot erkölcsi felelősség terheli a sztálinista diktatúráért? Bizonyos fokig igen. A zsidóság igen tekintélyes hányada ugyanis bármit gondolt a rendszerről, mindenképpen elfogadta azon az alapon, hogy legalább a zsidóüldözés nem térhet vissza. Némelyeket a kommunizmussal való vallásos azonosulásig vitt ez a szemlélet, másokat csak odáig, hogy a legsötétebb években is egy bizonyos szimpátiával viseltettek a rendszer iránt. Viszonylag kevesen őrizték meg a távolságtartásukat.

Az 1944-gyel vont párhuzam mégis sántít, mégpedig azért, mert a sztálinista diktatúra nem a zsidóüldözés visszatorolása volt. A tűzzel-vassal végrehajtott társadalmi átalakulás tömegeket emelt a magasba, uradalmi cselédeket, munkásokat, parasztfiatalokat. A nem zsidók között is számlálhatatlanul sok lelkes híve volt a rezsimnek; rengeteg az olyan is, akit a társadalmi kisemmizettség korábban az antiszemita szélsőjobboldal táborába vitt. Míg az elnyomottak, kifosztottak, kínzókamrába, vesztőhelyre hurcoltak között tekintélyes arányban szerepeltek zsidók. Amikor a parasztok padlását lesöpörték, adóprésbe szorították a zsidó kiskereskedőt, az „osztályidegen" keresztény ügyvéddel együtt kitelepítették a zsidó bankigazgatót, a „szabotőr" és a „pártba befurakodott ellenség" felekezetre való tekintet nélkül elnyerte méltó büntetését. S bizony még olyanok is akadtak, akiket egyenesen zsidó származásuk alapján „cionista ügynökként" vertek agyon.

A zsidók, ha részt vettek, részben sajátos indítékok alapján vettek részt ebben a szörnyűségben, és ezért a tanulságokat külön is át kell gondolniuk. De nincs a nem zsidóknál erősebb okuk a lelkiismeret-vizsgálatra. [...]

Beszélő, 11. szám (1984/3.), 58–62.

Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése a Politikai Bizottságnak 19 értelmiségi Kádár Jánoshoz írott beadványáról (1984. december 11.) (részletek)

19, nagyrészt a kulturális, részben a tudományos közéletben működő személy 1984. július 27-én beadvánnyal[1] fordult Kádár János elvtárshoz, amelyben szorgalmazzák, hogy az MSZMP soron következő kongresszusára való felkészülés jegyében a politika „avassa elsőrendű teendői közé" a magyarság sorskérdéseinek orvoslását. Szemléleti változást sürgetnek a „nemzeti tudat megújítása és megerősítése" érdekében. Felhívják a figyelmet a környező országokban élő magyar kisebbségek rosszabbodó helyzetére és hangsúlyozzák „a sorsuk iránt érzett felelősség intézményesítésének" szükségességét. Rámutatnak, hogy nem céljuk a Magyar Népköztársaságot „külpolitikai konfliktusokba sodorni", ezért olyan ajánlásokat tesznek, amelyek megvalósítása „tőlünk függ". [...]

A beadványban említett javaslatok közül korábbi kezdeményezések alapján már történtek bizonyos lépések:

1. A Bethlen Alapítvány létrehozására vonatkozó részletes javaslatot először 1980-ban juttatta el a művelődési miniszterhez Illyés Gyula, Kodály Zoltánné, Németh László és Csoóri Sándor, majd javaslatukat 1982-ben megismételték.[2] Elgondolásuk szerint az alapítvány fő célja a magyarság szellemi értékeinek őrzését és gyarapítását szolgáló kiemelkedő hazai és külföldi teljesítmények elismerése és támogatása lett volna emlékdíjak és ösztöndíjak formájában. [...]

2. Az új irodalmi folyóirat[3] alapítására vonatkozó kérdés 1981-re nyúlik vissza, s az eredeti kezdeményezők között szerepelt Illyés Gyula is. Többszöri tárgyalás után az újabb javaslatot 1984. március 7-én terjesztette elő Domokos Mátyás több író és kulturális személyiség képviseletében. Javaslatukban kifejtik, hogy folyóiratukat a Magyar Népköztársaság „elemi külpolitikai érdekeinek sérelme nélkül" kívánják működtetni, de szükségesnek tartják, hogy a szerkesztőbizottság teljes önállósággal láthassa el feladatát, vagyis ne tartozzék a sajtóirányítás jelenlegi működő hivatali szerveinek fennhatósága alá. A szerkesztőbizottság javasolt összetétele arról tanúskodik, hogy a hiteles értékeket képviselő alkotók egy része nem érzi otthon magát egyik meglévő irodalmi folyóiratunk háza táján sem. Ez indokolta, hogy a javaslatot komolyan mérlegeljük. Bizonyos kérdésekben az álláspontokat sikerült közelíteni. A beadvány szerzői elfogadták, hogy a létesítendő lap működésének alapfeltétele, hogy valamely kiadó felügyelete alatt működjön. Ugyanakkor az alapítók elgondolása szerint a szerkesztőbizottságban helyet kapnának olyan írók is, akik rendszeresen részt vesznek az ellenzéki csoportok által szervezett aláírás- és egyéb akciókban, vagy legalábbis támogatják azokat. Részben emiatt, részben a Csoóri Sándorhoz közelállók általunk ismert elképzelései szerint is fennáll az a veszély, hogy a létesítendő folyóirat ellenzéki nézetek terjesztéséhez kívánna fórumot teremteni. Ezért a folyóirat létesítéséről folytatott tárgyalások legutóbbi fordulójában egyértelműen leszögeztük, hogy csak akkor lehet komolyan mérlegelni egy ilyen irodalmi folyóirat létrehozását, ha a javaslattevők tudomásul veszik, hogy rájuk és az általuk kezdeményezett lapra sem lehetnek érvényesek más szabályok és publikálási normák, mint a többi sajtóorgánumra, illetve ha az említett, az ellenzéki akciókban rendszeresen szerepet vállaló írók egyike sem vesz részt a szerkesztőbizottságban. Ezen a ponton a tárgyalások elakadtak.[4] [...]

Tétényi Pál[5]

Csizmadia Ervin (szerk.): *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. I–III. köt. Budapest, 1995, T-Twins Kiadó. II. köt. *Dokumentumok*. 237–239. Felhasználtuk a kötet lábjegyzeteit.

Jegyzetek

1. A Kádárhoz intézett levél szövege és az aláírók teljes névsora nem ismert.
2. Az alapítvány ötlete 1979 karácsonyán született meg. Kezdeményezője Illyés Gyula. A Bethlen Gábor Alapítványt 1985-ben jegyezték be.
3. A *Hitel* című folyóiratról van szó, mely csak 1988 őszén jelenhetett meg.
4. A Politikai Bizottság a jelentés nyomán született állásfoglalása szerint az Alapítvány és folyóirat is csak olyan feltételekkel jöhet létre, amelyek garantálják a párt politikai és művelődéspolitikai céljainak maradéktalan érvényesülését. A PB „megbízza Aczél György elvtársat, hogy ismét fogadja a beadvány aláíróit és ismertesse velük a javaslataikkal kapcsolatos álláspontunkat".
5. Az MSZMP KB TKKO vezetője.

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS

P. Jerzy Popiełuszko (részlet)

Popiełuszko[1] atya meggyilkolása egyetlen szempontból hasonlít a nyugati és harmadik világbeli terrorcselekményekre: a tettesek az államot akarták megerősíteni, akár az állam vezetői akaratának ellenére. Hiszen a merénylet elkerülhetetlenül föllobbantja a társadalmi ellentéteket, s ezzel megakadályozza a pacifikálás kádárista változatát, amelyet a junta és a PB láthatólag előnyben részesít a kilátástalan Husák-féle variánssal szemben. Ez a szélsőségesek által pénzelt latin-amerikai halálbrigádok taktikája is: rémtetteikkel kikényszerítik a konzervatív diktatúrák és ellenzékük éles konfrontációját, ami csak a hadseregnek kedvezhet. Tehát a lengyel BM hóhérlegényei nem az IRA-ra,[2] hanem az AAA-ra[3] emlékeztetnek, vagy a jó öreg OAS-ra.[4] Mi ebben a történelmi? Az, hogy a túlzó kormánypárti halálbrigádok 1. nem „kommunista", hanem konzervatív diktatúrákban szoktak föltűnni – és ez jogos kételyeket ébreszt Wojciech Jaruzelski Brumaire 18-ájának „pártos"

végeredményét illetően; 2. a halálbrigádok polgárháborús vagy legalábbis nagyon instabil politika körülményei között játszhatnak szerepet és próbálják a többé-kevésbé konszolidált diktatúrákat radikálisan, jobbról vagy balról előzni – és ez azt mutatja, hogy a LEMP[5] hithű aktív magja szerint a pacifikálás nem sikerült, ahogy a bérgyilkos Piotrowski százados mondta, a kormányzat túl enyhén bánik az „uszítókkal".

A két említett tényező össze is függhet egymással. A pribékek és megbízóik nyilván nemcsak a katonai erővel bevezetett „törvényes rend" mértékével, hanem talán jellegével is elégedetlenek voltak. Emlékezzünk csak a Révai–Kádár-ellentétre '56 után. Magyarországon azonban Szerov tábornok megbízottai és csapatai kezeskedtek a helyes megoldásért. Jaruzelski hadseregtábornoknak sem sikerült a 100%-os bonapartizmus, meg kellett osztania hatalmát a betonfejű pártbürokráciával, ezért nem nyílt módja különalkut kötni az egyházzal és a Piłsudski emlékét ápoló nacionalista körökkel. És a Popiełuszko-gyilkosság után erre nem is lesz módja sem neki, sem Glemp bíborosnak. A Jaruzelski-rezsim ingatagságát jelzi az is, hogy nem volt kivel helyettesíteni Kiszczak vezérezredest, aki a rivális katonai kémelhárítás éléről került a belügyminiszteri székbe; föltételezhető volt, hogy a hadsereg féken tudja tartani az ávót. [...]

A lengyelországi helyzet azt bizonyítja, hogy ott a klasszikus bolsevik pártdiktatúra nem állítható helyre. Akkor sem, ha a Szolidaritás és általában a demokratikus ellenzék politikai győzelme rövid távon nem valószínű. Az újabb kori történelemben példa nélkül álló társadalmi-politikai megosztottság jött létre: a hadsereg és a bürokrácia sakkban tartja a társadalom vele szemben ellenséges többségét, de föltűnően kevés embert képes korrumpálni, meggyőzni, integrálni. „Legitimációjának" alapja a puszta erőszak; logikus tehát a kormánypárti szélsőségesek fegyelmezetlen túlzása, a politikai gyilkosság. A rendszerrel szembeni ellenállás egyre távolabb kerül a rendszer alapjaitól: '56 jelképes mártírja, Nagy Imre kommunista funkcionárius volt, '68 vértanúja, Jan Palach baloldali diák, Jerzy Popiełuszko azonban katolikus pap volt. A társadalom ellenálló többségének és az állami elitnek nincsenek többé közös előföltevései. Popiełuszko atya mártírhalála – a magas klérus taktikázásaitól függetlenül – vérrel pecsételte meg a Szolidaritás és az egyház szövetségét. A keresztény-szocialista Popiełuszko atya a Szolidaritást, tehát a katolikus lengyel társadalmat képviselte, mindenki számára érthető egyértelműséggel. II. János Pál pápa mondotta (a 24 lecke című, kiadói jelzés nélkül megjelent budapesti szamizdatból idézem): „A mártírhalál valósága mindig gyötrelem – azonban e halál titka abban áll, hogy Isten nagyobb a gyötrelemnél. A szenvedés próbája nagy..., de a próbánál hatalmasabb a szeretet, azaz hatalmasabb a kegyelem." (Niepokalanów, 1983. június 18.) Lengyelország ma ebben hisz; ezért nem bosszút kíván, hanem szabadságot, amely a bűnbocsánat egyetlen lehetséges közege. „Mert a bűn tirajtatok nem uralkodik – mondja Pál apostol (Róm. 6, 14) –, mert nem vagytok törvény alatt, hanem kegyelem alatt" és tovább (Róm. 6. 18.): „Felszabadulván pedig a bűn alól, az igazságnak szolgáivá lettetek."

Popiełuszko atya az igazság szolgája volt és az Igazságra vágyó katolikus lengyel nemzet szolgája. Szolgálata egylényegű volt a Szolidaritás szolgálatával, hívőkével és hitetlenekével. Nem az ultramontán klerikalizmus vértanúja ő, hanem a mindennek ellenére szabadságot áhító Kelet-Európáé s az e vágyat megtestesítő Szolidaritásé. [...]

Eredeti megjelenés: *Hírmondó*, 1984/11. (1984. november). Újraközlés: Demszky Gábor (szerk.): *Szamizdat '81–89. Válogatás a Hírmondó című folyóiratból.* Budapest, 1990, AB-Beszélő Kft. 286–287.

Jegyzetek

1. Jerzy Popiełuszko lengyel katolikus papot, aki szentbeszédeiben rendszeresen elítélte az 1981 decemberében bevezetett katonai diktatúrát és annak tetteit, 1984. október 12-én rabolta el és gyilkolta meg brutálisan a lengyel állambiztonsági szolgálat egyházi ügyekkel foglalkozó részlegének három tisztje. A tetteseket rövidesen elfogták és elítélték, az ügy felsőbb szintre vezető szálait sosem sikerült bizonyítani. Lásd Domány András: A Popiełuszko-gyilkosság. *Beszélő,* 1999/4. szám.
2. Irish Republican Army, azaz Ír Köztársasági Hadsereg: 1917-ben eredetileg olyan ír önkéntesekből alakult, akik nem voltak hajlandóak bevonulni a brit hadseregbe és harcolni az első világháborúban. 1921-ben az IRA kettévált, azok, akik visszautasították a britekkel kötött békét és a sziget megosztását, a teljes sziget függetlenségéért harcoltak tovább. Az IRA a következő évtizedekben merényletek sorozatát követte el. 2011-ben kinyilvánították, hogy felhagynak a fegyveres harccal, de több incidens is arra utal, hogy maradtak még radikális sejtek, amelyek nem tartják magukat ehhez a deklarációhoz.
3. Alianza Anticomunista Argentina, azaz Argentin Antikommunista Szövetség: 1973-ban alakult szésőjobboldali halálosztag, amely közvetlen kapcsolatban állt Isabel Perónnal és kormányával, és politikai gyilkosságok sorozatát követte el a rendszer ellenfeleivel – nem csak kommunistákkal – szemben. Az osztag egykori parancsnokát, José López Regát csak 2006-ban tartóztatták le Spanyolországban. Kiadatása után 2009-ben börtönben halt meg.
4. Organisation armée secrète, azaz Titkos Hadsereg Szervezet: 1961-ben Madridban alakult paramilitáris szervezet, amely a francia telepesek védelmében és Algéria függetlensége ellen harcolt, és számos francia katonatiszt is csatlakozott hozzá. 1961-ben a francia kormány hozzájárulásával Algériában népszavazást tartottak a függetlenségéről. Az ország függetlenségét megakadályozni akaró OAS háborút hirdetett a francia állam ellen is, 1961–1962-ben merényleteiknek és bombatámadásaiknak 2000 halálos áldozata volt. 1962-ben megpróbálták megölni Charles de Gaulle elnököt is. A szervezetet a hatvanas évek közepére felszámolták, de máig vannak hívei.
5. Lengyel Egyesült Munkáspárt.

Kádár János beszéde az MSZMP XIII. kongresszusán (1985. március 25.) (részletek)

[...][1]

Államunk alapja a munkás-paraszt szövetség, amelyhez hozzátartozik az értelmiségiekkel kötött szövetség is. De létezik a kommunisták és a pártonkívüliek, a különböző világnézetű emberek – nem hívők és a hívők – szövetsége is, mindazoké, akik egyetértenek az alapvető nemzeti célokkal, a szocialista társadalom építésével, és készek annak megvalósítására.

Ez a szövetség pártunk politikájának rendkívül fontos eleme. Eddig is arra törekedtünk és a jövőben is az a célunk, hogy a nemzet minden alkotó erejét tömörítsük, összefogjuk abban az erősödő és fejlődő szocialista nemzeti egységben, amely Magyarország politikai arculatát alapvetően meghatározza. Az építőmunkában mindenki részt vehet, aki a nép sorsát szívén viseli, és segíteni akarja a nép boldogulását. Ez a mi politikánk, amelynek eredménye, hogy Magyarországon a belpolitikai helyzet szilárd. Ez rendkívül fontos, talán mindennél fontosabb jellemzője az ország mai helyzetének.

Erről azért szóltam elsőként, mert történelmileg úgy alakult, hogy Magyarországon egypártrendszer van, és az is marad. A történelmi tapasztalatokat is figyelembe véve úgy véljük, hogy az egypártrendszer a szocialista társadalom számára nem elvi, hanem gyakorlati kérdés, amit az adott országban a fejlődés dönt el. [...]

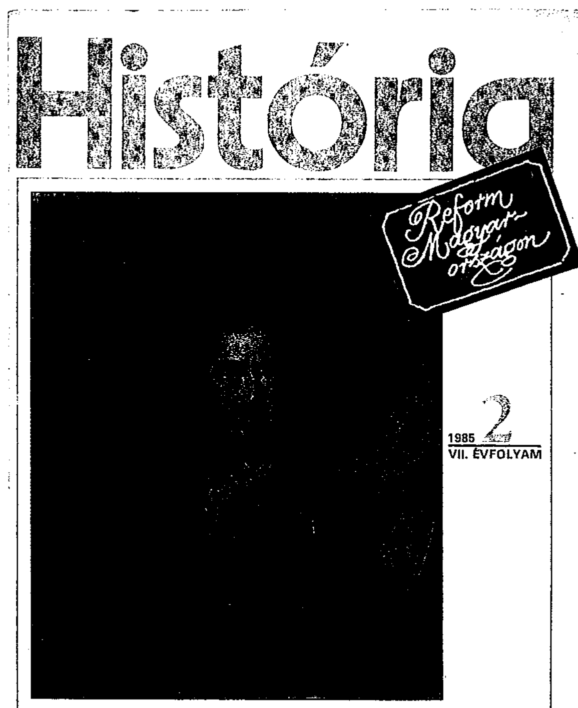
Az öt évvel ezelőtt megtartott XII. kongresszus kemény és szigorú gazdasági programot hirdetett. A feladatok sorában az első helyre a nemzetközi fizetési mérleg javítását tette. Ennek érdekében lassította a termelés fejlesztésének ütemét, visszafogta a beruházásokat, és célul tűzte ki az életszínvonal elért szintjének megtartását.

Központi Bizottságunk nagyon nagyra értékeli, hogy ezt a szigorú programot munkásosztályunk, dolgozó népünk megértette és tettekkel támogatta.

Mi valósult meg ebből? Mindenekelőtt az, hogy sikerült javítani a nemzetközi fizetési mérlegünkön. Ezt említve tudnunk kell, hogy a körülmények ennek nem nagyon kedveztek. A nemzetközi gazdasági viszonyok tovább romlottak, s a becsültnél is nehezebbek lettek számunkra. Nagy gondot okozott 1982-ben, hogy Magyarország megőrizze fizetőképességét. De sikerült, s ettől rendkívül sok függött. Mert ha nem sikerült volna, nagyon kellemetlen helyzetbe került volna az ország. Az említett években kemény erőfeszítéssel az adósságot is sikerült mintegy 15 százalékkal csökkenteni. [...] A nemzeti jövedelmet – 1984 végéig – mintegy 8,5 százalékkal sikerült növelnünk. Ez még nem éri el, csak megközelíti a XII. kongresszuson kitűzött célt, ám az 1985-ös esztendő még csak most kezdődött. [...]

Honnan adódnak problémáink? Elsőként abból, hogy a szocializmus építésének, a népgazdaság fejlődésének új szakaszába érkeztünk. Az extenzív szakaszból az intenzív szakaszba léptünk előre. Döntő lépés ez, mert az extenzív szakaszban még rendelkeztünk szabad forrásokkal, és nem számított, hogy mi mibe kerül, milyen a minősége, csak legyen. Ez a korszak egyszer s mindenkorra befejeződött. Most már hatékonyan kell gazdálkodni, és minőségi terméket kell gyártani a belső fogyasztásra és a nemzetközi piacra egyaránt. E feladat megoldását nehezíti, hogy számunkra nem nagyon kedvező a külső gazdasági környezet. De ezen nem tudunk változtatni.

A HISTÓRIA FOLYÓIRAT REFORM MAGYARORSZÁGON CÍMŰ TEMATIKUS SZÁMÁNAK CÍMLAPJA, 1985

A kongresszusi irányelvek vitájában – és természetesen más alkalmakkor is – szóba került a különböző munkaközösségek, magán-kisiparosok, magán-kiskereskedők tevékenysége. Ennek kapcsán én azt hangsúlyozom, hogy nekünk ma szocialista alapon a hatékony termelésnek kell lendületet adnunk, hogy megtanuljuk a termelőeszközök, az élőmunka, az anyag és az energia megfelelő felhasználását, és jó minőségű termékeket állítsunk elő. Tartsuk szem előtt azt is, hogy a teljes és hatékony foglalkoztatás számunkra egységes feladatot jelent. A teljes foglalkoztatás a szocialista rendszer nagy vívmánya, amit megőrzünk. [...]

A XII. kongresszuson az életszínvonalra hozott határozat végrehajtásáról – felelősen – a következőket mondhatjuk: a reáljövedelem hat százalékkal növekedett, a lakosság fogyasztása ugyancsak hat százalékkal bővült 1984 végéig. Az életkörülmények – lakás, közlekedés, egészségügy, kultúra – javultak az elmúlt években. Az iparban és az építőiparban bevezettük a 40 órás munkahetet. A reálbér sajnos csökkent, s a nyugdíjak, a juttatások reálértékét sem sikerült teljes mértékben megőriznünk. Tehát a XII. kongresszus határozatát az elért életszínvonal megőrzéséről nem tudtuk teljes mértékben megvalósítani, bizonyos társadalmi rétegek életszínvonala nem javult, sőt esetenként romlott is. A becsület megkívánja, hogy ezt megmondjam.

Az 1985-ös terv a nemzeti jövedelemnek a korábbi évekénél lendületesebb, évi 2,5–2,8 százalékos növelését tűzi ki célul, s azt, hogy megálljon a reálbér csökkenése. A terv az életszínvonal bizonyos mértékű fejlesztését is előírja. Történelmi tapasztalatunk azonban, hogy a szocializmus harmonikus fejlődését az biztosíthatja, ha az életszínvonal és az életkörülmények fejlesztése során csupán azt használjuk fel és osztjuk el, aminek a fedezetét megteremtettük. [...][2]

Népszabadság, 1985. március 26. 3., 4.

Jegyzetek

1. Az MSZMP 1985. március 25–28. között tartotta XIII. kongresszusát.
2. A kongresszuson született határozatban, az államadósság és fizetési mérleg javulónak tetsző adatai alapján a beruházások és a gazdaságfejlesztés gyorsítása mellett döntöttek, amelynek következtében a következő évben ugrásszerűen nőtt az külföldi eladósodás. A látszólag javuló adatok a korábbi évek megszorításainak, a beruházások és a jövedelmek, a fogyasztás visszafogásának voltak köszönhetőek. „Politikai vezetőink félreértették azt a tényt, hogy a nyakunkon már kevésbé szoros a hurok. Azt hitték, hogy meglazult a kötél, holott a nyakunk vékonyodott el a megszorító gazdaságpolitika (a restrikció) következtében." Lásd Csillag István: Az össze(vissza) öltött burok éve. *Beszélő*, 1999. 7–8. szám (július–augusztus).

Pártkongresszusról, választásról. A *Hírmondó* elemzése az MSZMP XIII. kongresszusáról (részlet)

[...]

A boldog jövő felé

Az első posztkádárista kongresszus programja, mint a fentiekben elemeztük: a beruházások növelése az adott gazdasági struktúrában (elhallgatva, hogy az ily módon – a gazdasági mechanizmus és a gazdaságpolitika lényegi változtatása nélkül – csakis az életszínvonal romlásához vezethet). Ebből a szemszögből vizsgálva a kongresszuson elhangzott önkritika is csak részleges volt, nem mondták ki, hogy az eddigi gazdaságpolitika csődöt mondott; nem voltak hajlandók elismerni, hogy az elmúlt tíz évben az alkalmazkodás terén végzetes fáziskésésbe kerültünk, s emiatt évek óta válsággazdálkodást folytatunk, aminek lényege a nagyobb katasztrófák elkerülése.

Az önkritika azért is részleges volt, mert elhallgatták, hogy lényegi összefüggés van azon két momentum között, amelyre vonatkozóan az önkritika elhangzott, magyarán: hogy a reálbérek csökkenésére azért került sor, mert elmaradt a világgazdasághoz való alkalmazkodás.

De nem csupán a gazdaságpolitika, hanem az egész kádári politika került csődbe: az eddigi, de már érvényét veszített „közmegegyezés" helyett nem volt képes a kongresszus újat kínálni. Az alternatívák még mindig nyitottak: Vagy érvényesül az „új undokak" programja: elzárkózás a világgazdaságtól és fejlesztés önerőből (legfeljebb magasan alulfejlett szovjet technikával), ami Albánia gyors ütemű utolérését jelenti, vagy egy új közmegegyezés gyökeres gazdasági és politikai reformok alapján, mely utóbbi a különböző társadalmi érdekcsoportok, köztük az ellenzék létezésének elismerését is magában kell hogy foglalja.

Ebben a gazdasági és politikai helyzetben a vezetés irányzatokra tagolódása – ami a klasszikus kádárizmus protagonistái számára talán válságjelenség – lehetőség arra, hogy a magyar politikai fejlődés, ha embrionális formában is, a pluralizmus irányába mozduljon el. E megtermékenyítő gondolatok jegyében szemünk előtt a politikai mozgás két útja látszik kirajzolódni. Az egyik a mostani posztkádárista kongresszuson meghirdetett vonal folytatása a hatalmi konzekvenciák levonásával. Ez lenne a tovább vegetálás koalíciója: a kongresszuson felvonult frakciók csatarendjében: ó- és újkádáristák, „új undokak", gazdaságpolitikai pragmatisták, TOT-lobby[1] a demokratikus ellenzékkel vagy nélküle felsorakozva a szakszervezeti „ellenzék" elszigetelésére. Ezzel szemben megvolna a lehetősége egy olyan koalíciónak, amely a neovonalasság, az „új undokak" ellen minden nem vonalas erőt felsorakoztat. Ennek a koalíciónak több platformja is elképzelhető. A tényleges haladásra azonban egyedüli esélyt a demokratikus pártfrakció halványan körvonalazódó programja körül kibontakozó társadalmi önszerveződés kínálhat. [...]

Eredeti megjelenés: *Hírmondó*, 1985/4. Újraközlés: Demszky Gábor (szerk.): *Szamizdat '81–89. Válogatás a Hírmondó című folyóiratból.* Budapest, 1990, AB-Beszélő Kft. A részlet: 326–327.

Jegyzet

1. TOT – Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa.

KIS JÁNOS

A jaltai dilemma a nyolcvanas évek derekán (részletek)

Jalta a közfelfogásban Európa kettéosztását, Kelet-Európa szovjet megszállás alá került országainak függő helyzetét jelképezi.[1] Aki Jaltára hivatkozik, általában arra utal, hogy a nyugati hatalmak elismerték: a térség országainak gazdasági, politikai és társadalmi berendezkedését a Szovjetunió határozza meg, és a neki megfelelő rendszer megóvása érdekében akár katonai erőszakot is alkalmazhat. [...]

Ha a jaltai megállapodások valóban ezt jelentik, akkor nehéz politikai dilemma előtt állnak mindazok, akiknek fontos Kelet-Európa sorsa. Mert Jalta egyszersmind az európai béke egyik biztosítéka is. Amint valamelyik fél érvénytelennek nyilvánítja a jaltai megállapodásokat, összeomlanak az európai béke keretei. [...]

A magyar forradalom leverése, Csehszlovákia megszállása eldöntötte, hogy a Szovjetunióval sem az „atlanti értelmezés" alapján, sem az „atlanti" és a „lublini" értelmezés közötti kompromisszum alapján nem lehet egyetértésre jutni.[2] Ám ez a kemény tapasztalat, különös módon, éppúgy hozzájárult az enyhülés megkezdődéséhez, mint a sztálinista terror leépülése, mint a szovjet világrendszer kereskedelmi és kulturális elszigeteltségének csökkenése, mint a hozzávetőleges stratégiai egyensúly kialakulása. '56 és '68 ugyanis eloszlatta a nyugati fél illúzióját, hogy Kelet-Európa szovjetesítése ideiglenes állapotnak tekinthető. Ezzel megnyílt az út a jaltai megállapodások tartalmának tisztázása, közös értelmezés kialakítása felé. A nyugati hatalmak elismerték, hogy Kelet-Európa szovjet rendszerű kormányzatai legitim kormányok, és – legalábbis a titkos diplomáciában – elismerték azt is, hogy a Szovjetunió erőszakot alkalmazhat, ha e kormányok hatalma veszélybe kerül. Cserében viszont megpróbáltak szabatosabb, számonkérhető tartalmat adni a jaltai megállapodások másik felének, annak, ami a Szovjetunió cselekvési szabadságát mégiscsak korlátozza ebben a térségben. Intézményesített ellenzékről, reprezentatívabb kormányról természetesen már nem lehetett szó. De úgy látszott, nem mond ellent a szovjet rendszerű kormányzatok elismerésének, ha az emberi jogok védelmét nemzetközi jogi egyezményekbe foglalják. Ez a szerep jutott az Egyetemes Emberi Jogok Egységokmányának s a Helsinki Zárónyilatkozat ún. „harmadik kosarának", mely az emberek szabad mozgásáról, az eszmék szabad áramlásáról rendelkezik. A '70-es évek derekára kialakult tehát a jaltai megállapodások első egységesebb és valamennyi fél által elfogadott értelmezése: ezt az alábbiakban „helsinki értelmezésnek" nevezem.

Úgy tűnt, a „helsinki értelmezés" hosszú távra rendezett viszonyokat teremthet Európában. A Szovjetunió vezetői megkapták, amit '45 után a nyugati hatalmak nem voltak hajlandók megadni: a fegyverszüneti határok véglegesítését, a kelet-európai szovjet befolyási övezet tudomásul vételét, a térség szovjet rendszerű kormányzatainak nemzetközi elismerését... De a nyugati fél sem érezhette vesztesnek magát. Néhány kézzelfogható eredményt is elért: így Berlin helyzetének rendezését, valamivel szabadabb érintkezést a két német állam polgárai között. S még fontosabbnak látszott, amit hosszabb távon remélhetett. Számítani lehetett rá ugyanis, hogy az emberi jogok nemzetközi jogi megerősítése, valamint a kapcsolatok nyitottabbá válása fokozatosan elviselhetőbbé teszi az életet a térség országaiban [...], ezzel pedig megindulhat az evolúció valamiféle plurálisabb gazdasági és politikai rendszer felé. Henry Kissingertől Willy Brandtig az egész hivatalos Nyugat így értelmezte a „helsinki alku" jelentőségét.

Csakhogy ez a kompromisszum éppúgy nem bizonyult szilárdnak, mint az eredeti. Felborulásában tudvalevőleg szerepet játszottak egyéb, Európán kívüli események is, így a fegyverkorlátozási egyetértés összeomlása, Afganisztán szovjet megszállása, a közép-amerikai válság és sok minden más. De vegyük észre: maga a helsinki kompromisszum is alá volt aknázva. [...]

Amikor a nyugati hatalmak elfogadtatták a Szovjetunióval az alapvető szabadságjogokat, szemlátomást nem arra gondoltak, hogy kelet-európai csoportokat majd független szervezetek, intézmények, sajtó létesítésére fogja buzdítani ez a megállapodás. A KOR, a Charta, a szovjet Helsinki-csoportok megalakulása, a független sajtó elterjedése azonban váratlan konfliktushelyzetet teremtett. A Szovjetunió megint úgy viselkedett, mint '45–47-ben: birtokon belül lévén egy jottányit sem engedett. Példátlan méretűvé vált a szovjet disszidensek üldözése, a csehszlovák erőszakszervezetek könyörtelenül lesújtottak a Charta aktivistáira, és amikor a KOR mozgalma általános munkásmozgalommá szélesedett, majd létrejött a Szolidaritás, akkor megismétlődött 1956 és '68: a társadalom kinyilvánított akaratával a leplezetlen erőszakot állították szembe. A nyugati hatalmak mindezt nem próbálták megakadályozni – de lenyelni sem tudták. [...]

Visszapillantván az előadásom elején megfogalmazott dilemmára, most már megállapíthatjuk: Jalta közkeletű értelmezéséből hibás kérdés következik. Az eredeti jaltai megállapodás nem tartalmazott olyasmit, hogy a Szovjetunió erőszakot alkalmazhat az általa megszállt országok politikai rendszerének megóvása érdekében. Ez az engedmény Jalta későbbi, történelmi értelmezésének a része. És ez az értelmezés 1976–81 között megrendült. Európa jövője nem kis részben attól függ, hogy mi kerül a helyébe. A jaltai megállapodás hatálytalanítására a belátható jövőben nem számíthatunk. Újraértelmezése azonban elkerülhetetlen. [...]

A hidegháború tanulsága első pillantásra egyértelműen kiábrándítónak látszik: a szovjet államot csak ellenséges magatartásra hangolják, ha befolyási övezetében olyan korlátozásokat próbálnak

elfogadtatni vele, amelyeket magától nem tartana be. Való igaz, a Szovjetunió számára elfogadhatatlan megoldások nem lehetnek stabilak. Azonban ne induljunk ki abból, hogy a Szovjetunió ma is elutasíthatja mindazt, amit negyven évvel ezelőtt elutasíthatott. 1945 és '48 között a szovjet állam csupán regionális hatalom volt, hadereje lényegében hagyományos szárazföldi erő, gazdasága, kulturális és tudományos felépítménye elszigetelt, s egyelőre elegendő fejlődési forrást meríthetett újonnan meghódított befolyási övezetének anyagi és szellemi kizsákmányolásából. Míg a mai Szovjetunió stratégiai világhatalom, katonailag hasonlíthatatlanul erősebb, mint a II. világháború végén volt, de épp ezért nehezen kerülheti el, hogy valamiféle szabályozott viszonyt keressen az Egyesült Államokkal. A fegyverkezési versenyhez, a gazdasági fejlődéshez nélkülözhetetlen tőkét és modern technikát már nem kaphatja meg a hozzá hasonlóan félig fejlett vagy önmagához visszazüllesztett kelet-európai országoktól, sőt a lakosságának ellátásához szükséges gabonát sem. Ezer szálon függ a szovjet övezeten kívüli világtól – beláthatatlan következményei volnának a számára, ha a teljes elzárkózást választaná.

Az enyhülési korszak tanulsága még összetettebb. Bár az emberi jogok körüli vita kísértetiesen emlékeztet a szabad választások körüli terméketlen, retorikus csatározásokra, de ezt a vitát nem az lobbantotta föl, hogy a nyugati hatalmak irreálisan sokat kívántak a Szovjetuniótól. Beérték volna egészen szerény engedményekkel is. Csakhogy Kelet-Európa nem érte be azzal az irreálisan kevéssel, amiben a Szovjetunió és nyugati partnerei megállapodni véltek. A hidegháború éveiben minden helyi ellenállást megtört a totalitariánus terror. De ahogy az elnyomás korlátozottabbá és kiszámíthatóbbá vált, már nem lehet a térség tartós nyugalmát másként, mint elfogadható engedményekkel biztosítani. Nemcsak a Szovjetunió számára elfogadhatatlan megoldások instabilak: azok is, amelyekkel Kelet-Európa népei nem tudnak együtt élni. [...]

Magyar Füzetek (Párizs), 1985. 16. szám, 62–73.; online: http://www.rev.hu/rev/images/content/magyar_fuzetek/16/magyarfuzetek16_kis.pdf.

Jegyzetek

1. A szöveg eredetileg az 1985. február 6-i Nyugat-Berlinben tartott konferenciára készült előadás volt, amelyet az Internationales Konferenz-Zentrumban az Arbeitsgemeinschaft Ost-West Dialog rendezésében tartottak. A szerző nem kapott kiutazási engedélyt, így az előadást távollétében olvasták föl. A szöveg megjelent a *Hírmondó* 1985/3–4. (március–áprilisi) számában, illetve a párizsi *Magyar Füzetek* 16. számában. A jaltai konferenciát 1945. február 4–11. között tartották a „három nagy", az USA, Nagy-Britannia és a Szovjetunió részvételével, és a háború utáni rendezés kérdéseiről, főleg Németországról és Lengyelországról egyeztettek a felek.
2. A tanulmány korábbi részében a szerző vázolja a jaltai megállapodások „atlanti", illetve „lublini" értelmezését. Az első, amely összhangban a Jaltában elfogadott „Nyilatkozat a felszabadított Európáról" című dokumentummal, elvileg kizárja, „hogy bármely szövetséges hatalomnak jogában állna kényszert alkalmazni a szabad választások megakadályozására, szabadon megválasztott kormányok eltávolítására, nem szabadon választott és nem reprezentatív kormányok hatalomra segítésére vagy hatalmon tartására". A „lublini" értelmezés szerint a Szovjetuniónak vannak speciális biztonsági érdekei, melyek szerint „a szovjet állam nem engedheti meg, hogy a határai mentén ellenséges kormányok működjenek".

Beszélgetés Rajk Lászlóval az 1985. évi választásról (részletek)

Hírmondó: A demokratikus ellenzék parlamentarizmus alatt eléggé mást ért, mint ami a magyar parlamentben folyik.[1] Ti most mégis beszálltatok a választási csatázásba. Mi volt az ok, és érdemes volt-e?

Rajk László: Én végül is úgy látom, jól tettük, hogy beleszálltunk ebbe a hajóba. Ennek rövidebb és hosszabb távra szóló indokai voltak. Ha nagyon rövid távon gondolkozunk: nem szabad elszalasztani a lehetőséget, hogy nyíltan és bizonyos legális védelem mellett el tudjunk mondani olyan gondolatokat, amelyeket már évek óta el akarunk mondani. Mert annak ellenére, hogy van valamennyi szamizdat és vannak bizonyos hírközlő eszközök, hatalmas zűrzavar uralkodik az emberek fejében az ellenzékről. Arról is, mi az ellenzék, arról is, mit csinál, vagy akár arról, hogy az így-úgy meglevő programja miből áll? Ez nagyon jó alkalom volt arra, hogy ilyen dolgok is tisztázódjanak, hogy legalább a félreinformáltság egy részét eloszlassuk.

BUDAPEST V. KERÜLETI ORSZÁGGYŰLÉSIKÉPVISELŐ-VÁLASZTÁSI JELÖLŐGYŰLÉS AZ IPARTERV SZÉKHÁZÁBAN. SZABÓ MIKLÓS FELSZÓLAL RAJK LÁSZLÓ, A DEMOKRATIKUS ELLENZÉK JELÖLTJE MELLETT. RAJK LÁSZLÓ, KŐSZEG FERENC, SZABÓ MIKLÓS ÉS KRASZNAI ZOLTÁN, 1985. ÁPRILIS 1.

Kicsit távolabbra mutat, hogy a választási törvény – akármilyen zavaros is – mégiscsak nyitott egy kis rést. És azt hiszem, egy ilyen rés megnyílásánál meg kell próbálkozni vele, hogy a megfelelő tradíciókat megteremtsék valakik. Tehát olyan akciókat kezdeményezni, amelyek során az emberek megtanulják, hogyan lehet fellépni, meddig terjednek a cselekvési lehetőségek, hol vannak a buktatók. Az ilyen események nyomot hagynak az emlékezetben, ezekből alakulnak ki a tradíciók. Amiket aztán már nehéz visszacsinálni. Ha mi gyakorlati próbálkozás nélkül állítjuk, hogy a választási törvény csak zűrzavar és hatalmi manipuláció, akkor az állításunk nagyon gyenge lábakon állna. Most, hogy a törvényt kipróbáltuk – és nem csak mi próbáltuk ki –, megmutatta az igazi arcát. [...]

H: De te nem a törvényen, hanem nagyon is konkrét csaláson buktál el.

RL: Könnyen meglehet, hogy a törvényen is elbuktam volna. Mert azt senki nem tudja, hogy az a bizottság, amely végül is jóváhagyja a jelölőgyűlésen elért eredményt, hogyan működik. [...]

H: Kikből állt a közönség?

RL: Az első gyűlésen aránylag kevesen voltak. 223-an, ha jól emlékszem. Ez az én munkahelyemen, az Ipartervben volt. De innét jöttek a legkevesebben. Olyan hatvan–hetven egyetemista jött el. Amint kiderült, a két hivatalos jelöltnek, két vezérigazgatónak a munkahelyéről irányítottak át sok embert. Ők eléggé elkülönültek ott a teremben. Azt hiszem, valóban a saját vállalatuktól jöttek. A következő nagy csoportra mondjuk azt, hogy idős pártmunkások. Nagyon elvétve, talán tíz olyan ember lehetett itt, aki teljesen gyanútlanul eljött valamiért a gyűlésre. A második gyűlésen körülbelül ezren lehettek. Itt úgy zajlott le a szervezés, hogy minden kerületben lévő vállalatnak kiadtak egy kontingenst, hogy hányan jöhetnek. Az én cégemtől, az Ipartervtől például tíz embert rendeltek. Ez tehát már egy sokkal vegyesebb társaság volt, sokkal kevésbé a két igazgató saját szervezése. Ez már a párton, tanácson keresztül ment. Egy-egy vállalattól elég kevés embert kértek, de azok nyilván mind a megbízhatók közül kerültek ki. Jog szerint részt vehetett a BRFK és a BM is. Történetesen a körzetben vannak. És ott volt körülbelül 300 egyetemista és 70–80 egyéb szimpatizáns.

Én lent álltam a kapuban háromnegyed öttől fél hatig – akkor kezdődött a második gyűlés – és láttam, hogy az idősebb emberek, akik kíváncsiságból vagy a kapukba kirakott felhívás miatt jöttek el, egy darabig még tébláboltak az előcsarnokban, de aztán majdnem mind elmentek. A rendezők meg a rendőrök mondták nekik, hogy nem lehet bemenni, nincs már ülőhely, és inkább hazamentek... Igazán spontánul érdeklődő kerületi lakos – nyugodtan ki merem jelenteni – egyetlenegy sem volt. [...]

Egy idősebb ember – nem tudom, hogy mondjam, talán képzett kommunistaként jellemezhetném ezt az idősebb bácsit – érezhetően nem értett egyet azokkal a dolgokkal, amiket én mondtam. De teljesen elvi vagy morális alapon azt mondta, hogy a jelölőgyűlésnek nem az a dolga, hogy válasszon, hanem hogy minél több ember kerüljön fel a választói listára, hogy aztán minél több ember közül lehessen választani. Ezért annak ellenére, hogy előzőleg megkritizált, demonstratív módon kijelentette, hogy szavazni fog rám is. [...]

H: Nézzünk szembe néhány várható kritikával. Az egyik alighanem úgy szól majd, hogy az ellenzékiek az indulásukkal felégették a terepet, megrontották a mérsékeltebb reformerek bejutási esélyeit.

RL: A későbbi tapasztalatok azt mutatják, hogy ez nem így van. Persze, lehet ezt úgy interpretálni, hogy mondjuk a Ráday[2] vagy egyéb jelöltek azért nem jöttek be, mert mi olajat öntöttünk a tűzre. De én azt hiszem, hogy itt, Budapesten, semmiféle spontán jelölt nemigen jöhet be, aki nincs benne a kerületi lobbiban. Mert – mondjuk így – az irányelveket központilag adták ki. De azért nem szabad annyira paranoiásnak lennünk, hogy azt higgyük, mindent a központból koreografálnak. [...]

Eredeti megjelenés: *Hírmondó*, 1985/3. Újraközlés: Demszky Gábor (szerk.): *Szamizdat '81–89. Válogatás a Hírmondó című folyóiratból.* Budapest, 1990, AB-Beszélő Kft. 364–370.

Jegyzetek

1. Az 1985-ben érvénybe lépett választási törvény már nemcsak lehetővé, hanem kötelezővé is tette, hogy minden választókerületben több jelölt induljon. A Hazafias Népfront jelöltjei mellett független jelöltek is felléphettek, amennyiben kijelentették, hogy elfogadják a Hazafias Népfront programját. A jelöltség megszerzéséhez a választókerületek jelölőgyűlésein kellett elnyerni a jelenlévők megfelelő nagyságú támogatását. A lehetőséget kihasználva több, a demokratikus ellenzék köreihez tartozó jelölt is fellépett (Bauer Tamás, Rajk László, Tamás Gáspár Miklós stb.), de a hatalom által kontrollált jelölőgyűléseken, amelyeken nem csak a választókerület polgárai vehettek részt, mindenhol sikerült megakadályozni, hogy a jelöltséghez szükséges támogatást megszerezzék. Több választókerületben előfordult azonban, hogy nem az a jelölt lett a befutó az 1985-ös választásokon, akit a Hazafias Népfront favorizált. Így került be a parlamentbe pl. Czoma László a keszthelyi választókörzetből, Király Zoltán Csongrádból vagy Sarkadiné Lukovics Éva Békés megyéből. 1989 folyamán képviselőként Czoma függetlennek nyilvánította magát, Király az MDF-hez, Sarkadiné az SZDSZ-hez csatlakozott.
2. Ráday Mihály, aki ismert televíziós személyiség volt, és nem tartozott a demokratikus ellenzékhez.

ORBÁN VIKTOR

Merre néznek a nyolcvanas évek? (részlet)

1985. április 22-én délután $^1/_2$6-kor az V. kerület déli szavazókörzete megtartotta második jelölőgyűlését.[1] [...]

Megjelentek – szinte eddig soha nem tapasztalt mennyiségben – a jelölőgyűlésre hívó apró röpcédulák. Kikerültek a kollégiumok faliújságjaira, az egyetemi hirdetőtáblákra, megtalálhatók voltak radiátorokon, padokon, szórólapok formájában. Sőt, „Szabadságot Duray Miklósnak" matricát is láttam a büfébejáróban.

Ifj. Rajk László közismert az egyetemisták körében. Tudtuk róla, hogy évek óta szerkeszti, nyomtatja, árusítja a nevével fémjelzett értelmiségi kör különböző kiadványait.

Az egyetemisták nagy része tudja, hol van a Rajk-butik, ahol ezeket a kiadványokat minden különösebb nehézség nélkül meg lehet vásárolni. Szintén ezekből a kiadványokból tudhatják az egyetemisták, hogy ezért milyen szigorú adminisztratív fellépéseket alkalmaztak velük szemben.

A Rajk-kör most azonban kilépett eddigi – viszonylagos – elzártságából, s egy (legális) közéleti fórumon próbált nyilvánosságot adni azoknak a problémáknak, amelyekről kiadványaikban eddig is írtak. Tették ezt azzal a könnyen kitalálható céllal, hogy jelölésük esetén választási programbeszédek, választói gyűlések fórumain adhatnak hangot azoknak gondoknak, problémáknak, amelyet ők ma Magyarországon a legfontosabbnak tartanak. [...]

Ifj. Rajk László: Nem beszél az életútjáról, a programját ismerteti, melyben a kerületi és országos problémákat veti fel. A kerületben a háztartások 15%-a konyha nélküli, ez 47 ezer embert érint. Segítség nélkül a rossz állapotú házak nem újíthatók fel. Más, kedvezőbb hitelpolitika kell. Közlekedési gondok: huzamosan nagy a forgalom, 150 ezer ember utazik át naponta a kerületen. A jelenlegi városrendezési tervek ezt tovább terhelik, konkrét megoldásokat javasol ennek elkerülésére.

Ezután általánosabb problémák következnek:

– Nagymaros vízlépcsőrendszeréről beszélt, népszavazást, de legalább újabb parlamenti döntést kér. A nyugdíjasok problémája: 2 millió nyugdíjas van az országban. A nyugdíj átlag 2700 Ft körül van. (A létminimumot ma 2500 Ft-ra számolják, ebben nincs benne a cigi, a kisfröccs, a tiszta fehérnemű, és a fűtés 17 fokra van számolva.) A nyugdíjasok 35%-a a létminimum alatti jövedelemmel rendelkezik.

– Létre kell hozni a Népjóléti Minisztériumot!

– „A tavaly bevezetett kényszermunkát azonnal meg kell szüntetni."

– A határainkon túl élő magyarok kérdése.

– A NET[2] törvényerejű rendelettel módosítja törvényeinket! [...]

Balla Károly: Azonnal megtámadja ifj. Rajk Lászlót. „Miért nem mutatkozott be Rajk jelölt. A »régi Rajk« megadta a tiszteletet azoknak, akikkel beszélt." Összefüggéstelen mondatok következnek. „Zsebre dugott kézzel nem lehet építeni a szocializmust." „A bajokat nem a Népjóléti Minisztériummal, hanem a népjóléttel lehet megoldani." [...][3]

4. Idős jogász hölgy kér szót: „Magyarország jogállam – csak az lehet jelölt, aki elfogadja a HNF[4] programját."

5. Fischer György – Nagymarosról beszél, közli az esetleges megépítés következményeit. „Nagymaros kérdéséről nyílt vita kell." Kis módosítással megismétli az előbb elhangzottakat: „Remélem, hogy Magyarország jogállam." [...]

8. Egy mérnök – Rajk nem vállalta a HNF-programot. „Nagymaros már eldöntött kérdés, és nem fogja károsítani a környezetet."

9. Egy információs mérnök. – Rajk az elmondott adataival hatásvadász volt.

10. Honyik István – A két első jelölt elfogadását javasolja. Kérdéseket intéz Rajkhoz. Kiabál és teljesen vörös a feje. „Válaszoljon Rajk jelölt: Hányszor volt összeütközése a törvénnyel? Van-e érvényes útlevele, ha nincs, miért nincs? Van-e közéleti tevékenysége?"

11. Lukács Béla, a TEMAFORG volt vezérigazgatója: „Ne destruáljunk, lelkesítsünk! Nem javaslom Rajk Lászlót."

12. Kőszeg Ferenc beszél az első jelölőgyűlés visszásságairól. A két HNF-jelölt például az elnökségben foglalt helyet. Ha a levezető elnök ismertette a két HNF-jelölt életútját, miért nem tette meg ezt a másik két jelölttel is? Ez nem esélyegyenlőség!

Elmondja Rajk életútját. Ismerteti azokat a dolgokat, amelyeket Rajk építészeti tevékenységével kiérdemelt. Szerinte olyanok is ülnek a teremben, akik nem jogosultak a szavazásra. Elmondja, hogy nemcsak az a közéleti tevékenység, amit hivatalos kereteken belül, bizottságokban stb. tesznek, hanem az ezen kívüli öntevékeny munka is az. Megkéri a jelenlévőket, hogy minden jelöltet támogassanak, hogy a választás majd tényleges választás lehessen.

(Közbekiáltások: fejezd be, hosszú, kuss!)

13. Egy tervezőmérnök: Rajk nem mindig köszön vissza neki közös munkahelyükön. A fiatalok munka nélkül akarnak hozzájutni a javakhoz. Ő is sokáig dolgozott, s a tíz körmével kaparta össze a lakását. A nyugdíjasokról nem kell annyit beszélni, reméli, hogy majd a gyerekei segítik őt, ő is segíti a maga szüleit. A negyedik jelölt szerinte Rajk kortese.

14. Egy tanárnő a kerületből: Helyteleníti, hogy nekirontottak Rajknak, aki felkészült, ellentétben a többi jelölttel, akinek még csak készülőben van a programja. „Egyesek a legtapintatlanabb módon személyeskednek. Hogy mernek állandóan Rajk apjával foglalkozni? – Minden jelöltet támogatni kell, ez lehet az első alkalom, hogy majd ne szavazhassunk, hanem választhassunk!" [...]

20.30 – a levezető elnök közölte a jelenlévőkkel, hogy a teremben 1311-en vannak. (Ez teljesen irreális, hiszen a terem 600 férőhelyes, ráadásul a sok földön ülő, sarokba szorult miatt lehetetlen volt megszámolni a jelenlévőket.)

Ezután a jelölt-jelöltek válaszai következtek. Ezek új elemet nem tartalmaztak, kivéve Rajk válaszát. Kijelentette, hogy az előző jelölőgyűlésen elfogadta a HNF programját, a többi kérdésre pedig nem óhajt válaszolni.

Szavazás: Gágyor Pálra szinte az egész terem szavaz = 873.

Paizs Nándorra szinte az egész terem szavaz = 809.

Ifj. Rajk Lászlóra a középen ülők közül senki sem emeli fel a kezét, így 378 szavazatot kap. Sárdi Lászlóra 350 szavazatot adnak le – hitetlenkedő közbekiáltások (a középen ülők ismét nem szavaztak).

A levezető elnök közli, hogy a jelöltséghez szükséges $^1/_3$-os támogatást csak Gágyor Pál és Paizs Nándor szerezte meg, tehát őket jelölte a jelölőgyűlés az országgyűlésiképviselő-választásra.

Közben teljes a hangzavar. A középen ülők elmennek, a Rajkra szavazók ott maradnak, leülnek a székekre. Kb. 50 kivételével minden széket elfoglalnak. Megszámolják őket 350–360 között vannak. Tehát maximum 430 ember ülhetett. Az állva szavazók közül kb. 50–60 ember kivételével Rajkra szavaztak. Ez így is csak maximum 900 ember. Hol volt a többi 488? Mindenki előtt világosság válik a „svindli". Úgy véljük, a teremben csak 900-an voltak, de az elnökség 1388-at[5] könyvelt el.

Míg a teremben ülünk, többször lekapcsolják a villanyt. Sok hasonló külsejű, karba tett kezű ember álldogál a kijáratnál.

Lassan szétoszlik a tömeg. Hazamegyünk. Közben elkeseredett beszédfoszlányokat kapunk el. „Mocskos csalók, óvni kell" stb. A kijáratnál rendőrök, rendőrautók, civilruhások.

Az V. kerületben dolgozók mondták, hogy utasították az V. kerületi vállalatok munkásőreinek és párttagjainak egy részét, hogy menjenek el a jelölőgyűlésre. Ez magyarázza, miért érkezett kb. 400 ember jóval a gyűlés megkezdése előtt a terembe, s miért szavaztak kizárólagosan a két HNF-jelöltre.

Ez a megoldás a fair play szabályaitól ugyan messze esik, de talán elfogadható mint a politikai küzdelem egyik lehetséges eszköze. De meg kell kérdőjelezni az olyan lebonyolítás törvényességét, amely – ha objektív akadályok miatt is, például kicsi a terem – nem teszi lehetővé minden állampolgár számára, hogy támogassa saját jelölt-jelöltjét. [...]

Végül amit én fontosabbnak véltem. A kirendelt szavazók nemcsak Rajk jelölését nem támogatták, hanem a negyedik jelölt, Sárdi László sem élvezte bizalmukat. Pedig Sárdi ellen az egész jelölőgyűlésen szinte egyetlen komoly kifogás sem merült fel, senki nem akaszkodott bele elhangzott beszédjébe. Mégsem tetszett. Csak a két HNF-jelölt nyerte meg a korán beülők szimpátiáját.

S most némi magyarázat a szokottnál talán élesebb, erősebb hangért. Harmadéves joghallgató vagyok. Mint leendő jogi végzettségű állampolgár számára a legelső feladatom, hogy ott, ahol vagyok, ott, ahol tudok, mindent megtegyek a jog és a törvényesség védelmében, sőt az is feladatom, hogy jogrendszerünk tökéletesítésén elmélkedjem. A törvényességet pedig nem lehet elvontan védelmezni, hanem csakis az egyes törvénysértések konkrétságában, a jogsérelmet szenvedő állampolgárok egyediségében. Ez pedig állampolgáraink felé jelent elkötelezettséget. Így csak két lehetősége van egy magamfajtának. Vagy komolyan veszi a fentieket és így saját magát is, vagy abbahagyja jogi tanulmányait, s megpróbál más végzettséget szerezni.

1985. április 22-én magam részéről ez az írás, a Jogász Szakkollégium részéről pedig az írás közzététele volt a legtöbb, amit tehettünk. (Sajnos!)

Eredeti megjelenés: *Értesítő*, 1985/3. Újraközlés: *Hazugság nélkül. A Bibó István Szakkollégium kollégiumtörténeti kiadványa.* 1991. A kötetet válogatta és szerkesztette: Csapody Tamás. Budapest, 1991, megjelent az MTA – Soros Alapítvány támogatásával. 59–64.

Jegyzetek

1. Orbán Viktor (1963), a cikk írása idején jogászhallgató, a Bibó István Szakkollégium tagja. 1988-ban a Fidesz alapító tagja, 1993-tól elnöke, 1990 óta parlamenti képviselő, 1998–2002 között és 2010-től miniszterelnök. 1988 áprilisától a Soros Alapítvány támogatásával működő Közép-Európa Kutatócsoport munkatársa. 1989 szeptemberétől 1990 januárjáig a Soros Alapítvány ösztöndíjasa az oxfordi Pembroke College-ban. 1992 és 2000 között a Liberális Internacionálé alelnöke.
2. Népköztársaság Elnöki Tanácsa.
3. A továbbiakban a szerző sorszámokkal jelzi az egymás után következő eseményeket. Némelyiket kihagytuk.
4. Hazafias Népfront.
5. Az eltérő számok érzékeltetik számlálás kaotikus és inkorrekt módját.

A MONORI TANÁCSKOZÁS, 1985. JÚNIUS 14–16.[1]

CSURKA ISTVÁN
Új magyar önépítés

A mai magyar társadalom kultúrája egy vesztes, agonizálgató és ugyanakkor önkizsákmányoló és idegbeteg társadalom kultúrája, egy úgynevezett quasi-kultúra.[2] [...]

A mai magyar társadalom a rossz, egyoldalú, megalkuvó, de ugyanakkor sok vonatkozásban eredményes és hasznos kényszeregyezség társadalma. Ez a kényszeregyezség a forradalom és szabadságharc leverése után köttetett. A magyarság ekkor belekényszerült ebbe, de ez az alku nem volt teljesen haszontalan és eredménytelen. A nemzet kapott is. Az a bizonyos „legvidámabb barakk" titulus ennek a kényszeregyezségnek eredményeként ragasztódott rá az országra, joggal. Az élet a '60-as, '70-es években itt valóban emberibbé és elviselhetőbbé vált. Egy-egy pillanatra és egyes rétegek számára még a fogyasztói társadalom anyagi bőségének a legalacsonyabb foka is elérhető közelségbe került. A kulturális élet is pezsegni kezdett. A határok majdnem felnyíltak. Mindennek azonban nem kis ára volt, mert minden voltaképpen az ideiglenesség és a napról napra élés csodaváró és rémült szájtátása közepette, a képtelenség talaján, avagy inkább színpadán játszódott le. Egy nagy cefréskád, egy vastag födővel letakart dézsa és ezen a deszkafedő, az erjedő lé fölött folyt percről percre a táncikáló, vidám barakkélet. 1956. november 4-e után ebbe a dézsába hánytak bele mindent; vért, hősi halált, munkástanácsot, a forradalom gyönyörű mámorát, az egyhetes szabadság extázisát, az öntudatot, majd valamivel később az akasztottak ezreit[3] és a börtönviseltek megveretéseit és megaláztatásait, S az egészet lefödték felejtéssel. Az alku legfőbb kikötése volt ez: felejts, hallgass! „Aki nincs ellenünk, az velünk van" – mondta Kádár János. [...]

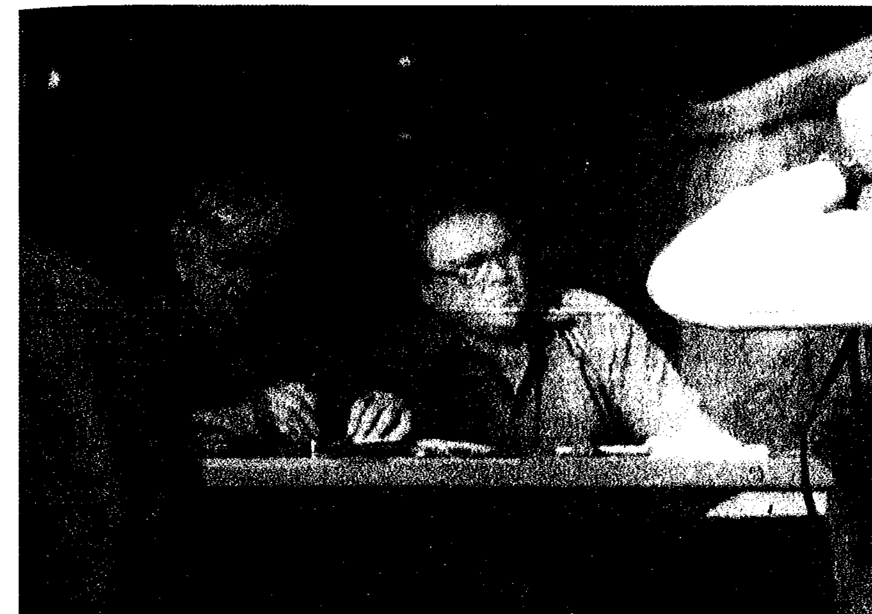
1945-ben, a magyar történelem addigi legnagyobb átállításakor, az ezeréves Magyarország porba hullásakor, amikor az ország elvesztette a háborút és felszabadult – egyszerre! –, nem szakadt meg a magyar lelkekben a folytonosság tudata. Ami akkor történt, az egyszerre volt külső erőszak által kikényszerítve és egy nagyon széles és nagyon szenvedélyes népi akarat által végbevíve. A földhöz juttatott paraszt, a munkaszolgálatból, haláltáborból hazavergődött zsidó bizakodással, reménynyel nézhetett a jövőbe. A saját jövőjébe. S még akkor is, amikor a nemzet nyakára ültetett bábok elkezdték véres és kegyetlen színjátékukat a politikai porondon, még az iszonyatos szenvedések és megaláztatások közepette sem támadhatott a nem-a-saját-életemet-élem érzete a megalázott magyarságban. A helyzet annyira nyilvánvalóan képtelen lett, annyira erőszakos, hogy a milliók csak mint egy, az Isten által reájuk mért purgatóriumi korszakot [...] élhették át a Sztálin–Rákosi nevével jelzett uralmat. A nemzet belső szervezete, öntudata, ha nem is érintetlen és sértetlen, de valójában ép maradt. S éppen, mert ép és lényegileg lelkében szuverén maradt, tudta véghez vinni '56 lélegzetállító, világraszóló csodáját. [...]

A lánctalpak legelemibb emberi mivoltában taposták le a magyarságot. A jelentéktelenség tudatát és a kilátástalanságot mintázták bele roppant tanksúlyukkal a magyar lélekbe. A magyarság ebben a korszakában hagyott fel évszázados magatartásával, azzal a hovatovább már nemzeti sajátosságának ítélt ellenállási formájával, ami eladdig – legalábbis részben – a fennmaradását biztosította [...], a passzív rezisztenciával.

Hogy miért? Mert már annak sem látta értelmét.

Ez a magyar lélek '56 utáni pálfordulása. [...]

Először is azokat a társadalom szerkezetében, összetételében beállott változásokat kell számba vennünk, amelyekből ez a quasi-kultúra kihajtott. A legfontosabb ebben a vonatkozásban a magyar társadalom paraszti társadalom voltának a megszűnése. [...] A folyamat feltartóztathatatlan és korral járó szükségszerűség volt. Akkor is bekövetkezett volna, ha másmilyen társadalmi berendezkedés vagy uralmi helyzet van az országban. Legfeljebb az értékpusztulás nem lett volna ilyen totális, ha mindez nem a szörnyű letipratás utáni kiábrándulásban történik, De ott történt. S így az elpusztított, szétvert, betagosított, elgépiesített régi magyar paraszti kultúra helyébe nem állt egy új, öntudatos – most már nem paraszti, hanem mondjuk földművelői vagy szövetkezeti – kultúra, magatartás, viszonyulás az új helyzethez. A falu nem vitte be az erkölcsét a téeszbe. [...]

Mészöly Miklós és Csurka István a monori találkozón, 1985. június 14.

Léha és felelőtlen, sőt mi több, cinikus minden kulturális program, minden kezdeményezés, amelyik nem ennek a lét alatti létben vegetáló rétegnek a megindításával, elemi igényeinek a felcsiholásával kezdi. [...] Mindez [...] nemcsak elemi erkölcsi kötelesség és nemcsak egy demokratikus mozgalom becsületbeli ügye, hanem ezen túlmenően alapkérdés is.

Ez a legsürgősebb teendő. Pontosan úgy, mint ahogy ötven évvel ezelőtt, vagy még régebben is a földreform volt a létkérdés, most az, hogy éppen ebben a kétséges, végső fenyegetettségű helyzetében a nemzetnek ne legyen egy tömeges alsó rétege az emberi létezés alatti életre kényszerülve. A huszadik század végén. Hogy ne álljon ez a nemzet kötésig a sárban. [...]

Magyarországon az úgynevezett konszolidáció korában terjedt el a televízió. Ennek az együtthatását még valószínűleg nem kezdte el vizsgálni a szociológia. Pedig a béna nemzet ott ült szájtátva a képernyő előtt és ott felejtette el igazából, hogy mi is történt vele. [...]

1. A fentebb vázolt kényszeregyezség, melyet '56 eltipratása után a nemzet egésze kötött, a dolog természeténél fogva, azért, mert a szabadság mindig elsősorban a szellem szabadsága volt és sokkal kevésbé a szántás-vetés szabadsága, és mert az értelmiség már akkor is és éppen a forradalomban mutatta meg, hogy már nem egyszerű középosztály, rétegecske, hanem a társadalom sorsára a leginkább befolyással bíró osztály, egy vezető osztály, a kényszeregyezséget leginkább a bőrén is érezve, az értelmiség írta alá. S ő lett a fő vesztese, majd haszonélvezője is. A kor lánctalp-billoga tehát éppen az értelmiség bőrébe és lelkébe van legmélyebben beleégetve. Kettős lelkű, túlérzékeny, gyámoltalan és dekadens ez az értelmiség, hasadt lélekkel termeli ezt a quasi-kultúrát. Naponta látnia kell, és hivatásánál, tanultságánál fogva látja is, hogy amit szolgál az rossz, antidemokratikus, idegen, mégis naponta leteszi a garast. [...]

2. A kontraszelekció, amelyik ebben az egész társadalomban érvényesül, az értelmiség körében a legerősebb. [...] Talán soha nem volt ilyen bőséges aratása a kontraszelekciónak, mint az '56 utáni konszolidációs években. Vezető beosztáshoz s ennek következtében sokszor alkotó értelmiségi munka lehetőségéhez, szószékhez, katedrához, színpadhoz, kutatóintézeti vonalzóhoz, megjelenéshez elsősorban azok jutottak, főként a korai években, amikor a zöm még börtönben volt, vagy passzívan rezisztálásának utolsó napjait töltötte, akik elismerték a történteket annak, ami nem volt. [...] Ez a kontraszelekciós réteg áll az útjában minden egészséges társadalmi mozgásnak, a „népi emelkedés liftjének" húzóköteleit ez vágja el. [...] Ez alkot falanxot minden kezdeményezés előtt. Korunk szomorú emberi végterméke, véglénye ő. Neve: kultúrbugris. [...] A kultúrbugrisnak nincs hitele, nincs eszménye, nincs felelősségérzete, következésképp teljesen közömbös működésének pusztító hatása iránt is. Egy célja van: érvényesülni a quasiban. [...] Az elbugrisodás elleni fellépés, az elsivárosodás elleni tervek, stratégiák, mozgósítások halaszthatatlanok. [...]

1. Ki kell lépni a politikai-hatalmi koordináták közül. Belátva, hogy a hatalmi viszonyokon, a földrajzi helyzeten, de még a belső hatalmi helyzeten sem tud a magyarság önerejéből gyökeresen változtatni: meg kell teremteni, ki kell dolgozni a politikától függetlenült ember életstratégiáját. Annak az engedelmes, szorgos, szolid állampolgárnak az életelveit kell kidolgozni, aki a hatalom, az uralom kérdéseit nem vitatja, s ezáltal nem is készteti félelemszülte, idegesen erőszakos lépésre a hatalmat, de aki a saját belső függetlenségét, önépítő munkáját, egyéni életének a kiterjedését maga szabja meg. [...]

2. Az önépítés programjának alapvetően és hangsúlyosan magyar programnak kell lennie. Ezt a magyar nemzeti jelleget nem a veszélyeztetettség indokolja, hanem a siker igénye. Nem lehet sikeres itt a Duna-tájon semmilyen mozgalom, amelyik nem nemzeti. A mostani kiábrándultságnak éppen az az egyik oka, hogy a magyarság mint életlehetőség, mint jövő tragikusan csökkent értékűvé vált. Magyarnak születni nem kimondottan szerencse, s ezt maguk a magyarok érzik legjobban. Szenvednek tőle, még akkor is, ha nagyokat tudnak kacagni sorsuk képtelen fordulatain. Ettől a szenvedéstől, ettől a kisebbrendűségi érzülettől kellene megszabadítania és kiemelnie ennek az önépítő mozgalomnak a mostani és főleg a következő nemzedékeket. Mi teheti vonzóvá a magyart önmaga előtt? Ha megtalálja önmagát, ha ráébred feladata különös szépségére: megmaradni, európai sajátosságként fennmaradni, az emberi élet egyik szép és nemes formáját adni a világnak, megalkotni egy új, máshol is nemcsak hogy alkalmazható, hanem szükséges és érvényes életstratégiát. Szépen és nemesen létezni egy ilyen zárt és igen súlyos atmoszférájú rendszerben. Ez méltó föladat. [...]

3. A politikától függetlenült, magyar tudatosságú önépítő programnak harmadjára pedig szeretettel kell átitatódnia. Világosabban szólva, ennek egyszerűen a szeretet programjának kell lennie. A mai ember egyszerűen ki van ábrándulva mindazokból a harcias vagy kevésbé harcias, anyagelvű vagy nem anyagelvű ideológiákból, amelyek legfeljebb szükséges rosszként, mintegy taktikai megfontolásból tapasztanak magukra némi szeretetszerűséget, de voltaképpen nem is tudnak az embernek erről az egyedülálló képességéről, amely kiemelte és felemelte. [...]

Most egy nemzet számára kell ajánlatot tennünk. Hogyan élj, hogy megőrizhesd önmagadat, hogy kibontakoztathasd a természettől vagy az Istentől neked ajándékozott képességeket, hogyan élj, hogy életeddel, kiteljesedéseddel is szolgáld nemzeted megmaradását, az egyetemes emberi kultúrát. [...]

A monori tanácskozás 1985. június 14–16. Budapest, 2005, 1956-os Intézet (fakszimile kiadás). Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta Rainer M. János. 28–42.

Jegyzetek

1. A résztvevők névsora a forráskötet 24. oldalán. A fenti és a következő szövegrészletek ebből a kiadásból valók. A monori találkozó a demokratikus ellenzék és az ellenzék népi szárnyához tartozó értelmiségiek első és egyben utolsó közös tanácskozása volt. Megszervezésében kulcsszerepet játszott Donáth Ferenc. A találkozón jelen voltak: Antal László közgazdász, Bauer Tamás közgazdász, Bence György filozófus, Benda Gyula történész, Benda Kálmán történész, Csengey Dénes író, Csoóri Sándor író, Csurka István író, Demszky Gábor szociológus, Donáth Ferenc közgazdász, Elek István kritikus, Fekete Gyula író, Für Lajos történész, Halda Aliz tanár, Haraszti Miklós író, Havas Gábor szociológus, Kenedi János kritikus, Kis János filozófus, Kiss Ferenc irodalomtörténész, Konrád György író, Kósa Ferenc filmrendező, Laki Mihály közgazdász, Lengyel László közgazdász, Levendel László orvos, Litván György történész, Mészöly Miklós író, Perjés Géza történész, Radnóti Sándor kritikus, Rajk László építész, Réz Pál kritikus, Sára Sándor filmrendező, Sinkovits Imre színművész, Solt Ottilia szociológus, Szabó Miklós történész, Szalai Erzsébet közgazdász, Szűcs Jenő történész, Tamás Gáspár Miklós filozófus, Tardos Márton közgazdász, Tornai József író, Varga Domokos író, Vargha János újságíró, Vargyas Lajos népzenekutató, Vági Gábor szociológus, Vásárhelyi Miklós sajtótörténész, Vekerdi László tudománytörténész. A szervezésről és a találkozó történelmi körülményeiről, jelentőségéről lásd Rainer M. János: Húsz éve. A „másik Magyarország" Monoron. In *A monori tanácskozás*... i. m. 7–21.
2. Ez volt a konferencia nyitóelőadása. Csurka István (1934. március 27. – 2012. február 4.) író, drámaíró, politikus. Az 1980-as években a népi írók szárnyához tartozott, szervezője volt a monori, majd 1987-ben a lakitelki találkozónak is, a Magyar Demokrata Fórum alapító tagja, majd alelnöke volt, 1990–1994-ig parlamenti képviselő. Miután 1993-ban kizárták az MDF-ből, megalapította a Magyar Igazság és Élet Pártját, amelynek haláláig elnöke volt, és amelynek színeiben 1998 és 2002 között újra képviselőként, pártja frakcióvezetőjeként tevékenykedett.
3. A megtorlás során kivégzettek száma 238 volt, de 1985-ben erről még semmit nem lehetett tudni.

SZABÓ MIKLÓS

Még néhány szó a magyar önépítésről. Hozzászólás Csurka István előadásához

[...][1]

A forradalom leverése után berendezkedett rezsim sikereit elsősorban azzal aratta, [...] mert feladta azt a rákosista gyakorlatot, amely a népet, a társadalmat a rezsimmel való azonosulás szünet nélküli, képmutató hangoztatására, kifejezésére kényszerítette. A rezsim 1957-ben elégséges lojalitásnak fogadta el a semlegességet, [...] s közhangulat honorálta is ezt az engedményt, sokan fogadták el hallgatólag a kapitulációs feltételt.

Itt azonnal közbevetnék valamit: kapitulált – nem kompromisszumot kötött. [...]

A semlegesítést a közömbösítés követte. A hatalom, amely nem számolhatott azzal, hogy belátható időn belül a szembenállókat hívekké tegye, arra törekedett, hogy apolitikussá tegye őket. [...] Elsősorban, hogy megszüntesse az elnyomás közegében természetes szolidaritást. Ezt nem megtörni akarta, hanem demoralizálni, közömbösítéssel. Inkább arra törekedett, hogy más módon kezdje ki az uralmának elutasítását eszmeileg megalapozó értékekhez való viszonyt. Nem igyekezett szünet nélküli agymosással, átneveléssel megváltoztatni az értéktudatot, de közömbösítéssel, apolitizmus felé való terelgetéssel lazítani akarta ezeknek az értékeknek a motiváló kötőerejét, lazítani akarta az értékekkel szembeni elkötelezettséget. A sugallat az volt, hogy: igen, így gondoljátok, ez a véleményetek, de „nem kell komolyan venni" ezeket a dolgokat. [...] A hatalom egy hatékony eszközzel segítette ezt a folyamatot. A meggyőződés, az elkötelezettség erózióját, sőt, az értékek, a meggyőződés tartalmának erózióját saját ideológiájára is vonatkoztatta. [...] Ezt a tendenciát [...] a hetvenes évektől kezdve keresztezi a másik privát-privatizáló tendencia: a második gazdaság. [...] Azonban ez a tevékenység is fokozza a privatizálást, a társadalom atomizálódását. A mai maszek ugyanis pontosan azt teszi, amit Csurka István ajánl a homo habilis számára: „önkéntesen átengedi a hatalmi szférát", még lélekben is. [...] A hatalmi szférából való önkéntes kivonulásnak – amit én bizony még mindig az '57-es kapituláció folyományának tartok és nem a társadalmi önépítés részének – más következménye is van. Ahonnan a megvert, kapitulált társadalom kivonul, amit kiürít: az a formális szervezetek világa. [...] Ez meghatározza a demokráciához való viszonyt is: az is formális szervezet. A saját érdekképviseletünk is formális szervezet volna, az akaratunkat kifejező politikai ellenzék is formális szervezet volna. [...] Ezzel már el is jutottunk oda, hogy hol kell szerintem az önépítéshez nyúlnunk. Legerősebben a *jogtudat* károsodott és a szolidaritási kötelékek. Egyik az öntudat alapja, a másik a közösségé. A „hatalmi szféra önkéntes átengedése" egyben magáról a jogtudatról való lemondást jelenti. [...] Minden gúnyolódási szándék nélkül mondom: a visszavonulás, a személyes bensőnkbe visszahúzódó önépítés programja az 1956 december táji össztársadalmi kapituláció programja. [...]

Mit javaslok viszont? Én sem kontesztációt, konfrontáló ellenállást. A fennálló rend sokra értékeli a társadalmi feszültség hiányát, azt, hogy nem kell éles szembenállással szembenéznie. Ezért könnyen tesz engedményeket, ha ellenállásba ütközik. Ehhez az kell, hogy a társadalom közegellenállása keményebb legyen. A képlékeny közeg nem késztet engedményekre, sőt elkényelmesíti a hatalmat, azt sugalmazhatja neki, hogy mindent megengedhet magának.

A közegellenállást, úgy hiszem, elsősorban a jogtudat élesztésével kell elérnünk. [...] Az öntudat szükséges ahhoz is, hogy az atomizált társadalom tagjai közösségként éljék át összetartozásukat. Az elveszített méltóság másból, mint ellenállásból nem születhet. Nem kell az ellenállást fitogtatni, de ahhoz, hogy létezzék, ki kell mutatni. Ebből az összetartozás-érzésből, ennek méltóságából kiépülhetnek újra a szolidaritási kapcsolatok is. Ennek egyik lehetősége a jogtudat. Ha az egyén a hátrányos intézkedés alól ki tud bújni valami praktikával, mégis sérelmesnek érzi felebarátai jogsérelmét, azokét, akik nem tudnak kibújni, megjelenik a szolidaritás, a szeretet. [...]

A monori tanácskozás 1985. június 14–16. Budapest, 2005, 1956-os Intézet (fakszimile kiadás). 19–23.

Jegyzet

1. Szabó Miklós (1935. május 6. – 2000. szeptember 22.) történész, politikus. Az 1956-os forradalom előtt részt vett a Petőfi Kör vitában, az ELTE BTK MEFESZ szervezetének egyik alapítója volt. 1958-ban Vácra került nevelőtanárnak egy szakmunkásképző intézetbe. 1959-től az MTA Történettudományi Intézetének könyvtárosa, a hat-

vanas évek második felétől tudományos munkatársa volt. 1977-ben aláírta a Charta '77 szolidaritási nyilatkozatot. 1979-től rendszeres előadója volt a demokratikus ellenzékhez kötődő Hétfői Szabadegyetemnek, a Szovjetunió és a kommunizmus történetéről tartott előadásokat. Emellett a 19. század végi, 20. század eleji magyar konzervativizmus és a 20. századi magyar eszmetörténet volt fő kutatási területe. Alapító tagja volt a Szabad Kezdeményezések Hálózatának majd a Szabad Demokraták Szövetségének. A párt Elvi Nyilatkozatának és első programjának egyik szerzője, szerkesztője volt. 1990 és 1998 között az SZDSZ parlamenti képviselője volt.

CSOÓRI SÁNDOR
Eltemetetlen gondok a Dunatájon

Nem múlik el egyetlen nap se, és már lassan a harmadik éve nem múlik el, hogy a Csehszlovákiában s a Romániában élő kisebbségi magyarok sorsáról ne hallanék valami újabb lehangoló vagy vérlázító hírt. Egyik hétfőn például tizenöt éves, riadt kamaszokat hívatnak be Nagyváradon a Securitátéra, és a bozótos faggatózások közben váratlanul azt kérdik tőlük: mit láttak utoljára a Román Televízióban, s ha kiderül, hogy a család a magyarországi adásokat nézi, a titkosrendőrség, mint az állam, a nemzet pedagógusa nemcsak a magyar kamaszokat oktatja ki arról, hogy hol élnek, de a révükön megleckézteti a szülőket is. Kedden egy Zilah környéki református pap állít be hozzám, s roncsemberként panaszolja, hogy az állambiztonsági szervek hónapokon át arra akarták kényszeríteni, ő legyen saját hívei besúgója. Szerdán a letartóztatott Durayról hallok és a megfélemlített csehszlovákiai tanítókról. Csütörtökön egy marosvásárhelyi katolikus pap haláláról, aki karácsonyi fohászában Isten irgalmát kérte a mostoha sorsú erdélyi magyarokra. A templomban nyíltan elhangzó imádságért a Securitáté emberei titokban elhurcolták és halálra verték. [...]

A szomszédaink – köztük és a románok és a szlovákok is – ezeresztendős magyar nemzeti elnyomásról szoktak beszélni. A gyűlölködés „erkölcsi jogát" ebből eredeztetik, gyakran mind a mai napig. Érveink jócskán lehetnének az ezeréves elnyomás ellen, hiszen a vallás és feudalizmus ikerszövetsége századokon át nem a nemzet eszméjét emelte a legmagasabbra, s így a belőle lefelé ható nyomás se a nemzet nevében történt. Persze, ennek ellenére is érti az ember a szlovákok, a románok külön érzékenységét, ha sorsuk fölött magyar arisztokraták farsangoltak, de miért hiszik, hogy a magyar jobbágyokkal simogatóan és szelídebben bántak volna, csak mert fajtájukbelinek nézték. Legenda és tévedés, mint annyi elterjedt hiedelem. Igaz ugyan, hogy a román munkaerő olcsóbb volt, mint a törzsökös bennszülött szegényeké, s ezért is telepítettek előszeretettel hegyvidéki románokat magyar birtokokra, de ennek nem egészen van köze a negkülönböztetéshez, a sárba szorításhoz, ahogy utólag értékelik... Pörösködni tehát az „ezeréves elnyomás" vádjával tökéletesen céltalan igyekezet volt eddig is, és az lesz ezután is. [...]

Trianon neurózisa egyformán őrült folyamatokat indított el minden érintett félben. A vesztesek az igazi fájdalmakon túl a fantomfájdalmaktól is szenvedtek, a nyerteseket pedig a gőg és rémület páros érzése gyötörte. Féltékenység és félelem: meddig lesz a mienk az elhódított menyasszony? Azok a jelszavak, amelyeket iskolás korunkban fújtunk, hogy: *Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország*, vagy a *Nem, nem soha* lúdbőröztető fenyegetőzése ugyanúgy a lélek beteg remegéseiről adott számot, mint a szomszédaink ellenünk szegezett jelszavai.

A neurózison enyhíteni kizárólag a csehszlovákiai polgári demokrácia tudott. [...] Az elcsitulás egyedüli orvosságának a sokat emlegetett demokrácia ígérkezett. A vesztes rendelhetett valamiféle csorba kárpótlást veszteségeiért: enyhe emelkedőt a polgáriasulás felé, szabadabb mozgást a gazdasági keretek között. De nem csak ezt: különös megbízatást a jövőre. A közvetítő szerepét két ország között. [...] Volt ebben a feszesre fogott küldetéstudatban valami túlbuzgó igyekezet, valami rebbenékeny vértanúhajlam is, de ezzel együtt mégis olyan megoldást sejtetett, amelyet el lehetett volna fogadni a trianoni „békemű" egyik kiigazító modelljének.

Sajnos, ez a kísérlet túlságosan rövid életű volt ahhoz, hogy érettsége távlatosan is bebizonyosodjék: 1938 októberében ugyanúgy „megcsonkították" a Csehszlovák Köztársaságot, mint húsz évvel előbb Magyarországot. Ekkor derült ki, hogy nem csupán legfőbb erénye: a polgári demokrácia volt túlontúl zsenge, de még ennél is zsengébbnek bizonyult az a burok, amely a csehek és a szlovákok államszövetségét összetartotta. A bajban kitudódott: nem igazi szerelem szülte ezt az egyesülést, de hatalompolitikai érdek. [...]

1945-re a csehszlovák demokráciából csak a pernyéje maradt. A Masaryk által kevertnek mondott nemzet nem akart többé az európai szintézis élharcosa lenni. A vele élő kisebbségektől úgy akart megszabadulni, mint a bélpoklostól. Bűnbakká kiáltotta ki őket, hogy gátlástalanul rendelkezhessék velük. Janics Kálmán *Hontalanság évei* című művéből ismerjük ezeket az időket. És ismerhetjük Fábry Zoltán 1946 májusában írt röpiratából: *A vádlott megszólal*ból is: „Életemet tiltó rendeletek keretezik... Nyelvem, mely az emberi hang egyik legcsodálatosabb hangszere volt, kihágási objektummá szürkült. Újság a bűnös nyelvén nem jelenhet meg, rádiót tilos hallgatnom... És az ok? Egyetlenegy tény, vádak vádja: magyarságom. Magyar vagyok, tehát bűnös vagyok. A faji kizárólagosság német barbarizmusának annyi millió emberéletbe került letörése után egy újabb keletű faji kíméletlenség büntet sommásan, tehát igazságtalanul. Ez a sommázás ördögökké és angyalokká egyszerűsít nemzeteket." [...]

Szó sincs arról, hogy a kisebbségi helyzet teljes megromlásáért itt, Kelet- és Közép-Európában csak az úgynevezett utódállamok felelősek. Azok vagyunk mi, magyarok is. Az eredendő bűnt, szerintem, persze Horthyék követték el. S nem azzal, hogy belecsúsztak a háborúba, hanem azzal, hogy nem tudtak idejében kilépni belőle. [...]

Horthyék nemzetmentésből fakadó bűneit, ellenkező előjellel, a negyvenöt utáni magyar kormányok is folytatták. Például az irredentizmus „nem, nem sohás" jelszavára a szocializmus mentegetőző „nem, nem sohája" felelt, olyan értelemben, hogy a magyar szocializmus egyetlen szomszédunkkal sem bonyolódik bele többé soha kényes nemzeti ügyekbe, különösen akkor, ha ezek az ügyek a határon túli magyarság sorsával érintkeznek. Rákosiék esetében ezt az előlegezett nemzetietlen önfeladást valahogy még meg is érti az ember, mert ahhoz, hogy ők a szovjet típusú proletárdiktatúrát nyugodt lélekkel ránk kényszeríthessék, sokkal inkább egy bűnös népre volt szükségük, hogy uralkodhassanak rajta, nem pedig egy önmagával s nemzete sorsával keményen küszködő közösségre. [...]

És mi hangzott el hivatalosan s többször 1956 kapcsán is! Nem az, hogy egy idegileg kimerített ország lázadt föl végső elkeseredésében a sztálinizmus magyarországi meggyökereztetői ellen, hanem a bőrükbe nem férő magyar nacionalisták, az örök Peturok, akik ki akarták szakítani Magyarországot a szocialista országok együtteséből.

Ez a hang, bármilyen szörnyű is kimondani, kéjes duruzsolásként hatott szomszédaink fülébe. Kisantant-logikájukkal a magyar októbert, ezt az államilag ellenforradalomnak keresztelt történelmi eseményt, teljesen történelmietlenül a Horthy-féle ellenforradalommal társították össze: egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz.

A magyar demokrácia példamutató kísérlete nemcsak a valóságban, de az utólagos értelmezésben is elvérzett. Nem a nemzet erénye, de ismét a nemzet bűne lett. Nincs tehát semmi meglepő abban, hogy a kádári konszolidáció is csak politikai természetű, s nem pedig nemzeti konszolidáció lehetett. A népi írók elleni 1958-as párthatározat tételesen is bizonyítja ezt. Oldódhat és változhat minden, de a jövő felé való moccanásokból a nemzeti kérdések iránti vonzalmat ki kell iktatni! [...]

Tehetett volna-e a mostani magyar kormány valamit annak érdekében, hogy a kisebbségi magyarság jogfosztottsága, szétverése ne háborús, ne sztálini vagy hitleri képzeteket keltsen?

Nem egyszerű kérdés.

A békeszerződések a nemzetiségek ügyét belügyé minősítették. A későbbi ENSZ-dokumentumok se változtattak ezen a téves döntésen. A magyar politikai élet irányítói alkalmazkodtak ehhez a nemzetközi egyezményhez. Nem volt nehéz nekik, mert hosszú-hosszú ideig azt se tudták, mi történik a határon túliakkal. 1958-ban, amikor a kolozsvári Bólyai Egyetemet erőszakkal egyesítették a román egyetemmel, Magyarországról még egy dadogva elhangzó kérdés se kísérte ezt a sokat sejtető merényletet: mért volt erre szükség? Csupán négy odavaló, neves halott, négy öngyilkos magyar holtteste sötétíti azóta a történelmi naptárt.[1]

Később a Kádár-kormány mindent megtudott, de elzárkózott a cselekvéstől s nemes magyarázatokat eszelt ki tehetetlenségéhez. Egyik taktikai érve így hangzott: Magyarország azért nem léphet semmit az erdélyi magyarság érdekében, mert ha lép, kárt okoz vele. Ingerültséget vált ki és bosszút. És Magyarország nem lépett, viszont a kisebbségiek helyzete végzetes iramban romlott. Ma már ott tart, hogy saját anyanyelvén egy nemzetiségi sem fölvételizhet az egyetemre Romániában! Mi ez, ha nem a teljes diszkrimináció!

A tapintatos taktika tehát megbukott, de a magyar kormány azután se határozta el magát erőteljesebb föllépésre. Újabb kibúvót talált erkölcsi fölmentésül a maga számára: nem harcolhatunk három-négy fronton egyszerre – románokkal, szovjetekkel, jugoszlávokkal, szlovákokkal –, hisz akkor teljesen elszigetelődünk a világban. Ez már komorabb gondnak látszik és valóságosnak is. Mégis azt hiszen, rossz helyzetfölismerésre és helyzetelemzésre vall. Nekünk nem támadnunk kell, csak a világ nyilvánossága elé lépnünk a gondjainkkal és tényeinkkel. Azaz: demokratáknak lennünk. Lehet, hogy haragot gyűjtünk a fejünkre ezzel is, de ha hatásosabb megoldásra nem vállalkozhatunk, ez az erkölcsi nyíltság az egyedüli jó megoldás. Már csak azért is, mert Magyarország 1956 óta és a meghirdetett gazdasági reform következtében annyira a világfigyelem elé került, hogy a száz esztendők óta ránk dobált gyalázatot most rázhatnánk le magunkról leginkább. Végre hisznek nekünk! Végre elfogadhatnák, hogy ha mi a romániai, a kárpátaljai s a csehszlovákiai kisebbségeink mellé állnánk, nem a szomszédaink iránti gyűlölet beszélne belőlünk, nem a revízió megromlott szándéka. S kérésünk, tiltakozásunk hiteles éppen attól lenne, hogy nem alakoskodunk a nyomorúságban; hogy nem a titkos diplomácia esélyeiben reménykedünk.

A monori tanácskozás 1985. június 14–16. Budapest, 2005, 1956-os Intézet (fakszimile kiadás). 48–58.

Jegyzet

1. Az egyesítés miatt Csendes Zoltán statisztikaprofesszor és Szabédi László költő, műfordító, nyelvész, az egyetem esztétikaprofesszora lett öngyilkos. Molnár Miklós közgazdászprofesszor szintén öngyilkos lett, de tettének nem volt köze az egyesítéshez.

KENEDI JÁNOS
Demokratának lenni: igen, de miért? Hozzászólás Csoóri Sándor előadásához (részletek)

[...][1]

A vita előtt csupán arról a kapocsról szeretnék beszélni, amely Csoóri Sándor előadásában a *demokratikus föllépést a kisebbségi kérdéssel pántolja össze*. Gondolatmenetének vége felé, ott, ahol a magyar kormány „tapintatos taktikájának" bukásáról beszél, Sanyi azt javasolja, hogy „legyünk demokraták". „Már csak azért is – mondja –, mert Magyarország 1956 óta és a meghirdetett gazdasági reform következtében annyira a világ figyelme elé került, hogy a száz esztendők óta ránk dobált gyalázatot most rázhatnánk le magunkról leginkább. Végre hisznek nekünk!" A gazdasági reform jóvoltából Magyarország felé forduló figyelmet Sanyi olyannyira kedvezőnek ítéli meg a kisebbségi kérdés megoldása szempontjából, hogy a végzetesen elszalasztott lehetőség rémétől megemelt hangon még ezt a kérdést is hozzáfűzi: „Mi lesz, ha Magyarország gazdasági helyzete hozzáromlik szomszédainkéhoz? Ki figyel akkor majd ránk? Ki figyel majd 3 millió kisebbségi magyar sorsára?" [...] Én azonban azt szeretném bemutatni, hogy ez az érvelésmód más következtetésre vezet, mint ahová Sanyi irányítani akarja. [...]

Hiszen nem kellett a magyar kormánynak a gazdasági reformot politikai demokráciával párosítania ahhoz, hogy a nemzetközi figyelem rászegeződjék. [...] [A] gazdasági reform demokrácia nélkül is bizalmat ébresztett, ami azután hasznos monetáris és gazdasági partnerkapcsolatokra vezetett, amelynek elvesztése súlyos kár volna, belerokkanna az ország, de nem a demokrácia csorbulna vele. Az a kártya nem is volt benn a pakliban. Amilyen silány ez a bizalom, olyan könnyű megőrizni. A román külpolitikának a '70-es években aratott nemzetközi sikereinél nincs jobb példa arra, hogy még gazdasági összeomlás mellett is fönntartható a külpolitikai bizalom: igazán senki nem kérte számon Ceauşescu országa belső életének demokráciáját. [...]

Visszafordítva a szót komolyra, természetesen osztom Sanyi véleményét, hogy nemzeti kisebbségeink védelmére „demokratának kell lennünk", csupán másképp indokolnám meg, hogy miért. [...] Én a másik hiteles mértéket is használni szeretném, ami szerint minél több van kenyérből, kalácsból, Trabantból, demokráciából is annál többre van szükség, kivétel nélkül minden európai országban. A veszélyt tehát úgy is megfogalmazhatnám, hogy megengedjük-e magunknak, hogy hozzázülljünk a nyugati demokráciák értékcsuszamlásához? [...]

Másodszor azért tartom veszélyesnek, [...] mert míg az elmúlt 4-500 évben a közép- és kelet-európai országok lassan, nagy kitérőkkel és visszaesésekkel, de az európai demokrácia fejlődési útjait igyekeztek követni, addig az utóbbi évtizedekben mintha ellentétes irányba is elfejlődnének. Mintha elindult volna a leszakadási folyamat, leválás Európáról, süllyedés lassan lefelé a harmadik világ országaiba. Még csak a balkanizálódásnak a tüneteit érzékeljük egyre sűrűbben magunk körül, a második gazdaságnak, a korrupciónak, a protekcionizmusnak azokat a szimptómáit, amelyek Tajvan vagy Szingapúr társadalmát övezik. Közép- és Kelet-Európában mindenütt vannak csoportok, amelyek az európai fejlődés demokratikus vonalához húznak, de már az ellenkezőjéhez is vonzódnak szociológiailag jellemezhető csoportok; igen, az ellenkezőjéhez is, hiszen a demokratikus értékek nélkül való fejlődés is fejlődés, a modernizáció egyik, a harmadik világ országaiban kialakult válfaja. [...]

A monori tanácskozás 1985. június 14–16. Budapest, 2005, 1956-os Intézet (fakszimile kiadás). 35–39.

Jegyzet

1. Kenedi János (1947. július 12.) író, kritikus, történész, a magyar demokratikus ellenzék egyik alapítója, a *Máshonnan Beszélő* című szamizdat folyóirat társzerkesztője. 1988-tól a Nyilvánosság Klub alapítója és egyik szóvivője volt. 1990 után az 1956-os Intézet tudományos főmunkatársa lett, fő kutatási területe a kommunista korszak állambiztonsági szervezetének működése, melyről számos könyvet, tanulmányt publikált. 1995 és 1997 között, majd 2007 és 2011 között is az állambiztonsági iratokat feltáró bizottságoknak tagja, utóbbinak elnöke volt.

KIS JÁNOS
Korlátainkról és lehetőségeinkről

Egyre több jele van, hogy az ország belefáradt a fél évtizednél régebb óta húzódó válságba. Amíg hinni lehetett, hogy a gazdasági megszorítások rövid időre szólnak, a propaganda megtette a hatását. Ki ne vállalta volna az átmeneti áldozatokat, hogy a még rosszabbat, az összeomlást elkerülhessük. De az életkörülmények lassú hanyatlását nem lehet a végtelenségig sikerként elfogadtatni. A felgyorsult infláció a lakosság nagyobb részét erőfeszítéseinek növelésére vagy fogyasztásának csökkentésére kényszeríti – némelyeket mind a kettőre egyszerre. Az életszínvonal süllyedése fokozza a társadalmi egyenlőtlenségek iránti érzékenységet. Jelentős rétegek csúsznak vissza a szegénységi küszöb alá. Tovább romlanak az amúgy is elmaradott közszolgáltatások. Ahogy a háztartások gyarapodása megállt, már nincs, ami ellensúlyozza az egészségügyi ellátás, az iskolarendszer lezüllését, a súlyos lakásgondokat, a mindennapi élet sivárságát, a tárgyi környezet elcsúfítását. Az emberek most már látni szeretnék a sovány esztendők végét. Programra várnak.

A vezetésnek nincs programja. A legfelül kormányzó csoport egyik napról a másikra egyensúlyoz a gazdasági követelmények, a társadalom hangulata, a szakemberek sürgetései, az apparátusok törekvései és a külső elvárások között. Mindenkinek enged egy kicsit, de senkinek nem annyira, hogy másokkal nyílt harcba kerüljön. Az átfogó reform sürgetőinek az irányítási rendszer apránkénti, óvatos továbbfejlesztését adja, a reform ellenzőinek egy kis vállalkozásellenes hangulatkeltést. A reáljövedelmüket féltő fogyasztóknak, a beruházásokért kilincselő vállalati és intézményi vezetőknek megígéri a gazdasági növekedés gyorsítását – a fizetési mérlegért aggódó szakapparátusok megnyugtatására nyomban hozzáteszi: gyorsulás csak akkor lehetséges, ha a hatékonyság javulása megteremti hozzá a feltételeket. Nagy rutinnal kerül el minden rövid távú politikai kockázatot – ám azon az áron, hogy semmilyen világos, hosszú távú programmal nem lehet azonosítani. [...]

De vajon a hatalom szféráin kívül, a közügyekben gondolkodó értelmiség köreiben születnek-e kibontakozási programok? [...] A különböző ügyek elkötelezettjeit nem csupán az érdeklődés választja el egymástól, hanem elvi ellentétek is. A reform gazdaságtanát tartózkodással fogadják a társadalmi érzékenységű szociológusok, mert nem világos, hogy összeegyeztethető-e az egyenlőtlenség tűrhető határok között tartásával, és hogy mit hozna a leszakadt rétegek számára. A szociálpolitikai tervezetek a közgazdászberkekben keltik föl a gyanút, hogy csak a piaci gazdálkodást megzavaró, központi redisztribúciót erősítenék. Az emberi jogi álláspont ellentmondásos viszonyban van mind a hatékony gazdálkodás elveivel, mind a nemzeti eszmével. A népiek és a közgazdász

reformerek között az a fő vitakérdés, hogy az anyagi ösztönzés fölszabadításával a reform nem zárná-e még szorosabbra a rossz kört – a pénzkereső erőfeszítések és a fogyasztói élvezetek bűvös körét –, amely a népi közírók szerint a tömegek nemzeti közömbösségének a legfőbb oka. A társadalmi érzékenységű szociológusoktól elsősorban a cigánykérdés távolítja el a népi tábort: az előbbiek elesett és faji alapon diszkriminált csoportot látnak a cigányságban, amelynek felemelkedéséről, beilleszkedéséről gondoskodni a többségi társadalom és állam erkölcsi kötelessége – az utóbbiak a népesedési arányok eltolódása felől közelítenek hozzá, etnikai fenyegetést sejtenek benne. Az emberi jogi ellenzéket egyebek között az zavarja, hogy a népiek nem eléggé tisztázták, hogyan viszonyul a nemzeti összetartozás, a nemzeti értékek melletti elköteleződés a modern társadalmaknak ahhoz a sajátosságához, amit az életfelfogások és magánerkölcsök pluralizmusának nevezhetünk. És így tovább, körbe-körbe. [...]

A népi írók-közírók elsődleges címzettjének azt a jobbára fiatal értelmiséget – egyetemistákat, tanárokat, népművelőket, könyvtárosokat – látom, amely egyetemi, főiskolai klubokban, művelődési házakban gyülekezik, és a táncházmozgalom, a honismereti mozgalom, az Erdélybe, Felvidékre járás kezdeményező magvát adja. E mozgalmak nem politikai jellegűek: céljuk a összetartozás közös megélése, szimbólumainak, hagyományainak ápolása, és persze a határon túli, kisebbségi magyarság segítése a kulturális és anyanyelvi megmaradásban. [...]

Azonosságtudatot, hovatartozási érzést képes nyújtani a közügyekből kiszorított, az önálló szervezkedés lehetőségeitől megfosztott embereknek. Társadalmi programot azonban nem. [...]

Az ellenzék közvetlen címzettjei eredetileg szintén fiatal értelmiségiek. Olyanok, akik egyszer már ki akarták nyilvánítani a különállásukat, egyértelműen akartak cselekedni és beszélni. 1981 végéig ez a kör növekvőben volt, s kezdett lengyel mintára maga teremtette önálló közlési eszközök és intézmények köré gyülekezni. '81 után azonban mindinkább levált az ellenzék belső magváról: nem csupán a megnövekedett represszió miatt, hanem elsősorban azért, mert a lengyelországi demokratikus tömegmozgalom leverése nyomán a többség elvesztette a reményt, hogy van távlata a hivatalos intézményekből való kilépésnek. Én magam azokkal tartottam, akik folytatni akarták. Nem voltunk teljesen sikertelenek; ekkor jött létre a sokszorosított szamizdat, s így ugrásszerűen megnőtt az ellenzék számára elérhető, tágabb közönség. Ám ezzel épp egy időben történt, hogy a közvetlen címzettjei rendre eltávolodtak tőle, és ez mégiscsak megtörte a vállalkozás lendületét. [...]

A politikai koreszmék újjászületését nemcsak az értelmiség intézményes széttagolása gátolja, hanem az 1956 óta rendületlen közmeggyőződés is, hogy nem érdemes átfogó alternatívákban gondolkodni – a szovjet állam úgyis azt csinál ezzel az országgal, ami neki tetszik. Még a feltűnés nélkül, apránként halmozódó előnyöket is az ideiglenesség levegője lengi körül: bármikor megelégelheti, bármikor elrendelheti, hogy vissza kell venni az egészet. [...]

Az 1961–63 utáni magyar fejlődés a szovjet minta sajátos változatát alakította ki. Nem módosított a szovjet típusú rendszerek azon a jellegzetes vonásán, hogy sem egyének, sem szervezetek nem rendelkeznek világos, számon kérhető jogokkal a közhatalommal szemben. [...]

A jogi megformálatlanság azonban, sajátságos módon, nem mindenben hátrányos a kormányzottak számára. Kedvező helyzetben a kormányzat nyugodtan elnézhet, sőt, ösztönözhet egy sereg apránként halmozódó, progresszív változást, tudván, hogy bármikor közbeavatkozhat, ha szükségét látja. S a szabályok likacsossága azok dolgát is megkönnyíti, akik a kihasználható réseket puhatolják; hisz nemcsak a jogaik tisztázatlanok, nincs egyértelmű keménységgel kimondva az sem, hogy mivel tilos próbálkozniuk. [...]

Azonban 20–25 év fejlődése végül is kezdi újratermelni az eredmények intézményesítésének az igényét. Részint az évtizedfordulón beköszöntött válság sürgeti az intézmények átalakítását: a megformálatlan engedményekkel kiigazított, de szovjet típusú formák között zajló fejlődés elakadt, és alapos intézményi reformok nélkül nem mehet tovább. [...] Még nincsenek olyan indulatok a társadalomban a rendszer alapintézményeivel szemben, hogy az emberek többsége ne érné be enynyi biztosítékkal, ha lent kézzelfogható jogokat nyer és kézzelfogható eredményeket tapasztal. Ezt az ország mai külső helyzetében előnynek tekinthetjük. Ha nem volna lehetőség kompromisszumra kormányzók és kormányzottak között, csak a rendszer beomlása vagy a lassú dekadencia között lehetne választani. Az utóbbi semmilyen körülmények között nem kívánatos; az előbbit csak akkor tarthatnánk kívánatosnak, ha nem kellene 1956, '68, '81 végkifejletének megismétlődésével számolnunk. [...]

Az elgondolás kulcsa az, amiről mint az állam és a civil társadalom elválásáról szokás beszélni. A szóhasználat a mi helyzetünkben talán nem elég szerencsés; nem ott vonja meg a határt, ahová ez a következő évtizedben Magyarországon kerülhet. [...] Közjoginak nevezem azokat a szervezeteket és intézményeket, amelyek benne foglaltatnak az Alkotmányban, vagy amelyek létrehozásáról és publikus előjogairól törvény rendelkezik; minden más a civiljogi szféra része. [...] A két terület elkülönülése nem érintené a közjogi szervezetek és intézmények politikai kiváltságait. De éppen ezért a jelenleginél jóval nagyobb önállóságot engedhetne meg a civiljogi szférában. A kormány hierarchikus irányítása alatt tartott és gazdasági kiváltságokat élvező közüzemi vállalatok mellett itt a vállalati formák sokfélesége bontakozhatna ki, az állami tulajdonú, de civiljogi státusú vállalat különböző típusaitól a szövetkezeteken át a magánvállalkozásokig. A Nemzeti Bank mellett kompetitív pénzintézetek sokasága alakulhatna. Az állami tulajdonú, de civiljogi státuszú társadalombiztosítás mellett létrejöhetnének vállalkozásszerűen működő nyugdíj- és betegbiztosító társaságok. Az egyetlen közjogilag elismert szakszervezet mellett megjelenhetnének civiljogi szakegyletek. A közjogi szervek által alapított és felügyelt könyvkiadók és lapok mellett civiljogi státusú csoportok is létesíthetnének kiadókat és lapokat, és így tovább. [...]

A monori tanácskozás 1985. június 14–16. Budapest, 2005, 1956-os Intézet (fakszimile kiadás). 85–95.

Tamás Gáspár Miklós hozzászólásai a monori találkozón

Csurka István előadásához

[...][1] Csurka tanulmányához kérdéseket fűznék. Sokan ékes szavakkal dicsérték, s magam is ékes szavakkal dicsérhetem, ám végül besorolható az újabb kori magyar publicisztikának egyik vonulatába, amely a társadalmi bajokat egy modell segítségével diagnosztizálja: ez a modell az értékek elvesztése. Ebbe a sorba tartozik bele, ennek jeles és sajátságos darabja, de nem több, mint folytatása hasonló gondolatmeneteknek. Az a bajom velük, különösen az utóbbi időben, hogy nem egészen világos, hogy az értékvesztésnek a leírása tulajdonképpen mit sirat és mit szorgalmaz. Föltűnő az, hogy amikor az értékvesztésről beszélnek, honnan datálják az értékvesztésnek a kezdetét. Furcsa módon általában onnan, ahol a marxista ideológiai monolit kezdett fölszabdalódni, eltöredezni. Ezek az értékvesztést sirató írások természetesen nem kívánnák vissza a marxista monolitizmust. Ugyanakkor talán visszakívánnak egy olyan közösségi vagy álközösségi hangulatot, életérzést, lélekállapotot, amely történelmileg mégis a marxista hegemóniának ehhez a korábbi állapotához kapcsolódott. Tehát azt hiszem, hogy az értékvesztés állítása explicitebb kellene hogy legyen azoknak az értékeknek a vonatkozásában, amelyeket hiányol. És az, hogy ebben nem explicit ez a leírás, ez az olvasóban vagy a hallgatóban némi bizonytalanságot okoz a tekintetben, hogy a leírás mit is *szorgalmaz*. Mert amikor megállapítjuk, hogy [...] a család válságba került, akkor megkérdezhetném, hogy voltaképpen a család válságát milyen oldalról és milyen szempontból kifogásolja a publicista. Voltaképpen a családnak melyik fölfogása, a családhoz kapcsolható értékeknek melyik halmaza az, amelyet visszakívánunk? Ez egy autoriter családmodellhez való visszatérést jelentene, vagy ennek nosztalgiáját? Másfajta család elképzelését? Mindez nem világos! Ugyanakkor az sem tökéletesen világos, hogy amikor kétségkívül a magyar társadalom legpocsékabb intézményét, az iskolát szidjuk [...], és azt mondjuk, hogy ez az iskola [...] a maga mai mivoltában alkalmatlan a jövő nemzedékek nevelésére, melyek is voltaképpen azok a modellek, azok az értékek, amelyeket szeretnénk, hogy az iskola képviseljen. Azt kell mondanom, hogy értelmezési problémáim vannak mindazokkal a társadalmi és politikai diagnózisokkal szemben, amelyek az értékvesztés terminusaiban írják le a problémákat. Ugyanis szükségképpen maga az értékvesztés mint az analízis módszere föltételezi a mindenki számára átlátható, mindenki számára tökéletesen átélhető értékeknek olyan csoportját, amelyekben minden további nélkül lehetne hinni, amennyiben a társadalmi diszfunkcionalitások, hamis beidegződések, a hatalom elvetendő működése és egyéb tényezők bennünket nem akadályoznának benne. Valóban csak ezek akadályoznak meg bennünket abban, hogy ezekben az értékekben

higgyünk? Hiszünk még azokban az értékekben, amelyeknek a jelenlétét hiányoljuk? És melyek ezek az értékek? Mindez számomra ezekben a leírásokban – intuitíve bármennyire át tudom élni az elkeseredett bírálat pátoszát – problematikus és további értékelésre szorul. [...]

A második napi vitához
Többen említették a fölszólalók közül, hogy a reformeszmének és képviselőinek nem sikerült gondolataik mellé és mögé állítaniuk a társadalomnak azt a részét, amely elvileg érdekelt lehetne benne. Nincsen igazi támogatása a reformnak, következésképpen a reformról való gondolkodás szűk keretek között marad, az emberek feje fölötti és háta mögötti konzultációk, nyomásgyakorlások, alkudozások sorozatává válik. Azt hiszem, ez így igaz. Ám más baj is van. Nyilvánvaló, hogy a reformeszmének egyik potenciális szövetségese és haszonélvezője a magyar értelmiség lehetne. De ne feledkezzünk meg arról, hogy a magyar értelmiség igen jelentékeny csoportjaiban olyan világnézeti, ideológiai borzongások, érzések, megfontolások, előítéletek vannak, amelyek kétségkívül ütköznek a reformeszme néhány implicit és explicit vonásával. Világos, hogy a piaci modell, amelyet a reform különböző irányzatai előtérbe állítanak a társadalomról való olyan gondolkodást követel meg, amelyet mindközönségesen [...] liberálisnak, racionálisnak és fölvilágosítónak kell neveznünk. Ezekkel az eszmékkel szemben a magyar értelmiség kiterjedt rétegeiben éles ellenállás tapasztalható részint a romantikus-konzervatív meggyőződés oldaláról, részint olyan emberek részéről, akik a disztributív igazságosság eszméinek valamely formájában hisznek, részint olyanok részéről, akiknek a modern gazdasági fejlődés azon vonásával szemben vannak nagyon komoly erkölcsi kifogásaik, amelyet röviden és közhelyesen individualizmusnak nevezhetnék; illetve azzal szemben, amit Max Weber olyan szépen a világ varázstól való megfosztásának hív és a modern fejlődés jellemzésére használ föl, és amely varázstól való megfosztást a piacgazdasági modellhez szükséges individuális és racionális gondolkodás hoz magával. Evvel szemben aggasztó érzelmi és ideológiai ellenállás van a magyar értelmiség komoly és befolyásos csoportjaiban, összefüggésben az antiliberális és populista romantika és a tekintélyelvűség babonáinak különben is föltűnő terjedésével. Az a véleményem, hogy a reformmal szükségképpen junktimba hozandó ideológiai előföltevések és erkölcsi preferenciák távolról sem örvendenek olyan széles körű konszenzusnak – és ezt itt is láthattuk –, ami szükséges és elégséges volna ahhoz, hogy a társadalmi támogatást erről az oldalról a reform hívei és szorgalmazói könnyen megszerezhessék.

Kis János előadásához
[...] Azt gondolom, ez a háromnapos beszélgetéssorozat ékesen bizonyította az ő tanulmányának egyik legfontosabb tézisét, amit ő nagyon rövid és ökonomikus, szerintem találó formulával a magyar értelmiség széttagolódásának nevezett. Ugyanis nem azt állította, hogy itt végtelenül éles érdekek választanak el csoportokat, csak az egyes, ideológiailag és egyéb módon is jellemezhető csoportok jellegzetes praxisa, ideológiai szokásai, szimbólumai és vonzalmai közötti viszonylag átjárhatatlan vagy kevéssé átjárt falak jelentőségére, nyelvek, nyelhasználatok különbségére figyelmeztetett. Azt hiszem, hogy mindaddig, ameddig fenntartjuk azt az álláspontot, hogy nekünk *nem* elsősorban a saját magunk ilyen vagy olyan megszervezésével, a csoportosulás valamilyen logikájával kell gondolkodnunk a föladatainkról, *hanem* az egyes problémákra koncentrálva, addig a problémák kiváltotta többé-kevésbé hagyományos vonzalmak továbbra is tagolni fogják az értelmiséget abban a formában, ahogy ezt János érthetőnek, ám a további fejlődés számára kétségkívül kedvezőtlennek tartotta és nevezte. *Tehát* nekünk, akik itt [...] majd valamennyien a demokráciának egy nagyon absztraktul és általánosan megfogalmazott eszményében testvériesülünk, nem volna szabad föladnunk a demokrácia formális aspektusairól, a demokráciához szükséges filozófiai, erkölcsi és egyéb beállítottságokról való közös gondolkodást... [...]

A monori tanácskozás 1985. június 14–16. Budapest, 2005, 1956-os Intézet (fakszimile kiadás). 125–126; 222.; 251.

Jegyzet
1. Tamás Gáspár Miklós (1948. november 28.) filozófus, politikus közíró. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen szerzett filozófiai diplomát 1972-ben. 1978-ban Magyarországra települt, rövid ideig az ELTE tanára volt, de ellenzéki tevékenysége miatt elbocsátották. Tanított amerikai, angol és francia egyetemeken, rendszeres szerzője volt a *Beszélő*nek és a *Hírmondó*nak, filozófiai tanulmányai (*A szem és a kéz*, 1983) is szamizdatban jelentek meg. Az SZDSZ jelöltjeként 1989-ben időközi választáson választották meg parlamenti képviselőnek az akkor még egypárti parlamentbe. 1988 és 1990 között az SZDSZ ügyvivője, 1990 és 1994 között parlamenti képviselője, 1992 és 1994 között az Országos Tanács elnöke volt. 2000-ben kilépett az SZDSZ-ből.

Mészöly Miklós hozzászólása Csurka István előadásához

Tamás Gáspár Miklós sokban közelített ahhoz, amit a vita indulásakor hiányoltam – ti. hogy a diagnózissal párhuzamosan vessük fel a lehetséges terápia szempontjait is.[1] A felszólalásban említett „értékvesztés" lényegében analóg a célvilág elbizonytalanodásával. Persze, a célvilág körvonalazása, tudata és igénye nélkül is lehet diagnózist felállítani. Csakhogy az ilyen diagnózis könnyen megbicsaklik a legbenső értelmét és hangsúlyait illetően. Mert csak valamihez viszonyítva lehet a hiányt távlati hasznossággal körberajzolni. Általában az a baj, hogy ez a viszonyítási alap nem tisztázott bennünk, noha éles szimattal érezzük a nemzettestben és egyéni sorsunkban a megbillenést, a rosszat. Csupán nincs kielégítően megnevezhető, meggyőzően objektív érték- és viszonyítási alapunk. Illetve, kerülgetjük azt, amire mégis gondolunk, mint [macska] a forró kását. Működésbe lép a hagyományos ködösítés, lirizálás, patetizálás, Csurka szemantikájában is felbukkan ez. Mikor az értékek, viszonyítási alapok kérdéséhez ér, döntő pontokon lírai képbe, lírai általánosításba oldja a mondanivalót. Számomra nem mindig megnyugtatóan. Felmerült itt egy ízben a „nemességre" mint értékbázisra való hivatkozás. „Nemesség, melyre a Kárpát-medencében mindig is előszeretettel tekintettek" – talán ilyen formában valahogy. Ingoványos megállapítás, különösen akkor, amikor korszerű értékbázisok után nyomozunk. Ehhez hasonló a „primátussághoz való jog" említése. A gondolatnak, mint igénynek és nosztalgiának nagy múltja van. Legutolsó jeles képviselője és kifejtője Németh László. Tény viszont, hogy a történelem bőven megtanított bennünket arra, hogy a primáttusság nem olyan dolog, amit igényelni lehet. Mindig a História ajándéka. Ha csak nem fegyverrel próbálom kodifikálni. Ez azonban a tehetős hatalmak golfjátéka. Kis nép csak a külső erőszakkal nem likvidálható értékeivel, történelmileg jelentős politikájával és magatartásával tehet lépést ebben a vonatkozásban. A reformkorra szétpárolgott hungarus-tudat rövid időszakában valóban kaptunk a körülöttünk élő népektől – egyrészt a megteremtett kultúránk és civilizációnk, másrészt a kultúra- és civilizációszervező magatartásunk révén – bizonyos elismerő gesztusokat.

Ennek azonban vége. Ma azzal kell szembenéznünk, hogy nem szeretnek bennünket. Újra kell megcsinálnunk a sorsunkat ebben a térségben.

A monori tanácskozás 1985. június 14–16. Budapest, 2005, 1956-os Intézet (fakszimile kiadás). 127.

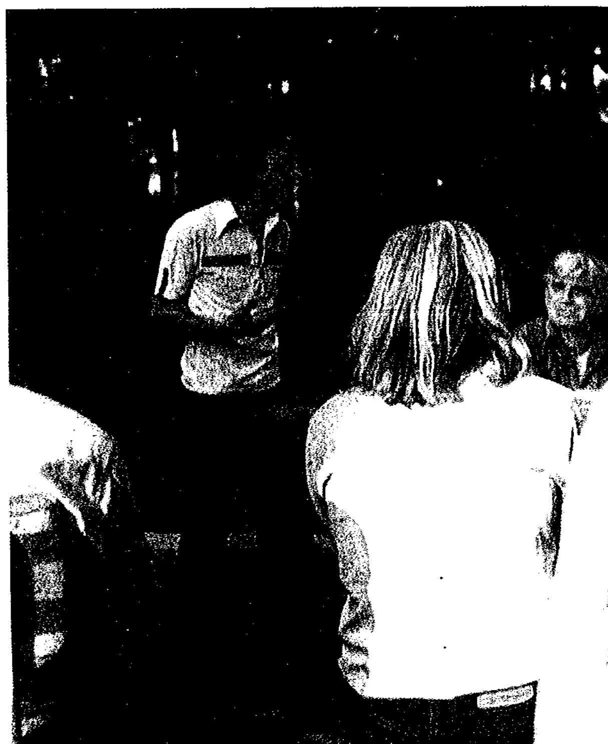
Jegyzet
1. Mészöly Miklós (1921. január 19. – 2001. július 22.) író. Számos nagy hatású, a magyar prózát megújító mű szerzőjeként irodalmi munkássága mellett rendszeresen kiállt a magyar ellenzéki csoportok mellett. Ő lett az 1989-ben megalakult Magyar Helsinki Bizottság első elnöke.

Lengyel László hozzászólása Monoron Csurka előadásához (kivonatolt átirat)

[...][1]
Csurka előadásával és a hozzászólások egy részével az a problémája, hogy bár érti és értékeli az '56-os „48-asságot", de az a bizonyos siló, az a cefre az elmúlt 25–30 évben szerinte nem csak erjedt és rothadt. Gazdasági értelemben olyan növekedés volt itt, amilyen nem volt a Monarchia óta. Mészöly Miklós azt mondta, hogy minket nem szeretnek a környező népek. Borzasztóan irigyelnek, fűzte hozzá Lengyel. Azért a fogyasztásért irigyelnek, ami nekünk természetes, és ami Lengyel szerint kulturális érték. [...]

Egy haldódó régió legjobbjának lenni nem vigasz, de mégiscsak fontos, szögezte le Lengyel László. Ebben a vonatkozásban nagyon jelentősnek tartja, tette hozzá, a gazdasági értékeket, azokat az új értékeket, amelyek a magyar társadalomban '68 után megjelentek. És ez az, amit hiányolt

LENGYEL LÁSZLÓ FELSZÓLAL A MONORI TALÁLKOZÓN, 1985. JÚNIUS 14.

Csurka dolgozatában. Helyeslően hivatkozott egy korábbi hozzászóló szavaira, aki az utazás értékké válásáról beszélt. Magyarországon – Közép-Európában szinte egyedülállóan – egy hétvégén 200 000 ember indul neki, hogy Szlovákiában síeljen. [...] És Magyarországon az emberek többsége nem vezethető félre, hogy hogyan élnek Nyugaton, mi történik ott, mint a kelet-európai államok többségében. Az emberek össze tudják hasonlítani a nyugati és a keleti fogyasztási cikkeket és életmódot. Nagyon fontos Lengyel szerint, a dolgozat ezt is alábecsüli, a '68 után a háztájival és az új kisvállalkozásokkal megjelenő új mentalitás, autonóm öntudat. Nem állampolgári, hanem gazdasági öntudat. Mert, tette föl Lengyel László a kérdést, hová vonulhat vissza állampolgárként valaki? Monoron a szerződéses kempingbe és étterembe. Kelet-Európában sehol nem találnánk ilyen éttermeket az országút mentén. [...]

„Mintha nem a saját életünket élnénk"? Azok a gazdálkodók, mondjuk a háztájiban dolgozók, nem más életét élik. Lehet, hogy életükben először tanultak meg számolni a gazdasággal; megint van földjük, igaz, hogy kicsi. A válság Lengyel szerint nem 30 éves, hanem most van válság, mert ezt a kalkuláló, gazdálkodó magatartást nem lehet bevinni az egész gazdaságba. [...]

A monori tanácskozás 1985. június 14–16. Budapest, 2005, 1956-os Intézet (fakszimile kiadás). 130–131.

Jegyzet 1. Lengyel László (1950. november 22.) közgazdász, esszéista, politikai elemző, egyetemi tanár. Az 1980-as években a Pénzügykutatási Intézet (1987-től Pénzügykutató Rt.) tudományos munkatársa, majd ügyvezető igazgatója. Részt vett a *Fordulat és reform* című vitairat kidolgozásában. 1988-ban Bihari Mihállyal, Bíró Zoltánnal és Király Zoltánnal együtt kizárták az MSZMP-ből. 1990 után nem vállalt aktív politikai szerepet. Számos politikai elemzés, esszé és könyv szerzője.

Solt Ottilia hozzászólása a monori találkozón

[...][1]

Azokról a bugrisokról van szó, akiket Csurka István leír az előadásában. Ezek a bugrisok minden eddigi gazdaságpolitika költségeit viselték, és minden bizonnyal a reform költségeit is viselik jelenleg, és hogyha a reform továbblép társadalmi reformok nélkül, akkor a jövendő reformok költségeit is viselni fogják.

Mindenekelőtt az infrastruktúra hiányainak a költségeit viselik, hiszen azt az életformát, amit a bugrisok életformájaként Csurka István leírt, ezt az életformát az infrastruktúra hiánya hozta létre. Tehát azt az embertelen életet, amelyik ingázásra és istállókba terelésre szorítja a munkavállalókat, a vidéki ipar hiánya, az utak állapota és a vasutak állapota indokolja. A közgazdászok úgy beszéltek itt ma a munkanélküliség kérdéséről, mint ami majd lesz, és amelynek az intézménybe iktatása bizonyos költségekkel jár. Azt hiszem, nem mondok újat nektek, ha azt mondom, hogy ez a munkanélküliség máris van, méghozzá olyan formában, hogy az állam egyáltalán nem vállalta a költségeit, egész egyszerűen sorsára hagyta azokat az egyelőre tízezreket, akik munka nélkül vannak, de ha bekövetkezik Lengyel Laci jóslata és egyszer a kormány elő mer azzal állni, hogy nagyipari koncentrátumokat becsuk, akkor nyilvánvalóan százezreket érint majd a munkanélküliség. Ezeket az embereket egész egyszerűen sorsára hagyta a kormány, boldoguljanak, ahogy tudnak. Ez a magyarországi szegénység, amelyet a leépítések, a pillanatnyilag csak kis termelőegységek becsukása és csődje sújt. Ezek a százezrek, sőt milliók már a gazdasági konjunktúra idején is afroázsiai szinten éltek. Egyszerűen elképzelhetetlen, hogy milyen szinten élnek ma és milyen szinten fognak élni, ha ezek az állapotok változatlanok maradnak.

Ámde kormányunk és pártunk nem egészen tehetetlen és nem egészen passzív evvel a potenciálisan munkanélküli, illetve máris munkanélküli réteggel szemben, hiszen meghozta azt a nevezetes intézkedést, amiről mindeddig itt nem esett szó, de szerintem képtelenség, hogy ne essék szó. Ez pedig a kényszermunkatörvény. Mint tudjuk, január 1-je óta a foglalkoztatottságát igazolni nem tudó magyar állampolgárt mindenféle egyéb vétség nélkül kétéves kényszermunkára lehet ítélni, amely börtönnel ér fel, a börtönapparátus felügyelete mellett működik. [...]

Az egyik [kényszermunkatelep] Martonvásáron van. [...] Kaptam egy levelet egy régi SZETA-támogatottól, hogy segítsek, Martonvásár Postafiók nem tudom micsoda a feladó. Ez vagy Baracska, vagy más. Más ismerőseim Záhonyban az átrakó állomáson töltik kényszermunka-büntetésüket. Nem kapják a családi pótlékot, ami a törvény szerint nem jár, de megadható lenne nekik. Mindazokat az előnyöket, amiket a munkavállaló élvez, ezeknek a kényszermunkatáborokba zártaknak a családjai nem kapják meg. *(Közbeszóló: Többnyire a család követeli ezeknek az elvitelét.)* Nem követeli a család. Rendőri akció keretében vitték el őket, és semmi okunk feltételezni, hogy az ország más vidékein ez nem így történt. Miért lenne az a falu, ahonnan véletlenül az én ismerőseim adódnak, más, mint az ország többi része? Éppen arra akartam kilyukadni, hogy nemcsak gazdasági kizsákmányolás nyomorgatja őket, hanem mérhetetlen politikai eszköztelenség is. Egyikünknek sincsenek nagyon átütő politikai eszközei, de legalább lobbik vannak. Azonban a szegényeknek lobbijaik sincsenek. Mindegyik lobbiból kimaradnak. Emellett valami eszeveszett ellenségesség és borzasztóan előítéletes közvélemény is sújtja őket, hiszen végtelenül régóta, de az utóbbi időben különösen, óriási propagandája van az úgynevezett munkakerülésnek. [...]

További alkérdés, hogy a munkanélküliek, az úgynevezett munkakerülők, a gazdaságilag legkizsákmányoltabb, a politikailag legjobban elnyomott népesség igen jelentős része cigány. Nem választható el tehát egészen a kérdés attól, amit Kis Jancsi felvetett délelőtt, hogy nem őszinte, nem nyílt a mi nemzeti programunk akkor, ha eközben nem vesszük tudomásul, hogy a saját cigányságunk semmivel nem él jobban sem gazdaságilag, sem morálisan, sem identitását tekintve, mint ahogy Gazsi előadta, hogy hogyan élnek az erdélyi magyarok. A magyarországi cigányságnak éppen úgy nincsen útja, mint ahogy az erdélyi magyaroknak. Az asszimiláció sem az útja, mert a magyar többség nem engedi őket asszimilálódni. [...]

Egy nagyon erős közösségi formákból álló életmód [...] szét lett zúzva, ez büntetve volt. Ez meg lett gyalázva, ezt le kell tagadni, és helyette nem kaptak a világon semmit. Ehelyett kapták a rendőri gumibotokat, kapták azt a lehetőséget, hogy ha nem akarnak éhen halni, ha nem akarnak börtönbe kerülni, akkor ingázhatnak elképesztő körülmények között. A cigányok nem olyan munkásszállásokon laknak, amilyenekbe be lehet sétálni, hanem sufnikban laknak, amelyeket kisüzemek bérelnek számukra, 40-en egy szobában, családostul, gyerekestül. És ezek a boldog cigányok, mert azoknál a feleség is kereshet, és legalább látják egymást. A boldogtalan cigányoknál a feleség és a gyerek otthon éhezik, a férj pedig valami nevetséges bérért itt randalírozik a városban. Utána a közvélemény azt mondja róla, hogy ő egy munkakerülő, egy link, ő nem tud élni, és így tovább.

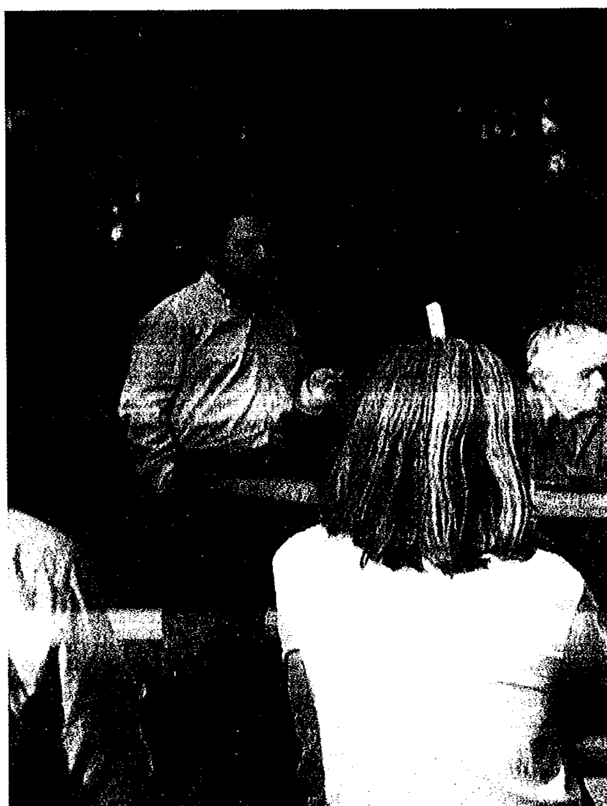
Ugyanebben a cipőben jár a nem cigány falusi lakosságnak egy része is, de mindenekelőtt a cigányok. Erre szeretném felhívni a figyelmet, és azt szeretném, ha legalább arra az elhatározásra jutnánk, mint minimumprogram, hogy a kényszermunkatörvényt vonassuk vissza. [...]

A monori tanácskozás 1985. június 14–16. Budapest, 2005, 1956-os Intézet (fakszimile kiadás). 219–222.

Jegyzet 1. Solt Ottilia (1944. január 7. – 1997. február 1.) szociológus, újságíró, politikus. Eredetileg filozófiát tanult az ELTE-n. A hetvenes években csatlakozott Kemény István kutatócsoportjához, amely úttörő szerepet játszott a magyarországi szegénység, a cigányság és a munkásság tudományos kutatásában. Aláírta a Charta '77 szolidaritási nyilatkozatot, melynek következtében elvesztette állását. Alapító tagja volt a Szegényeket Támogató Alapnak (SZETA), majd a *Beszélő* szerkesztőségének. A Szabad Kezdeményezések Hálózata és a Szabad Demokraták Szövetsége alapítója, utóbbiban többször ügyvivőnek választották. 1990 és 1994 között az SZDSZ parlamenti képviselője, emellett a *Beszélő* című hetilap szerkesztője.

Bence György hozzászólása a monori konferencián

[...][1] Értelmiség és új középosztály. Nem tartom igazán szerencsésnek, hogy szinte mindig az értelmiség feladatairól beszéltünk. Ez is fontos kérdés persze, különösen az értelmiségnek az, de nem szabad megfeledkezni a korlátairól. Vegyük a gazdasági reform ügyét. Először is, nem olyan felhőtlen az értelmiség és a piaci reform viszonya, mint ahogy az eddigi vitából következtetni lehetne. Nem lehet elintézni azzal, hogy „az én könyvemet tisztán piaci viszonyok között is eladnák". Nem olyan biztos, hogy olyan jó az egész értelmiségnek, ha szabadabban működnek a piaci erők. De tegyük föl, hogy a piaci reform – végső soron – mégsem ellentétes az értelmiség többségének érdekeivel, amiben én is hiszek. Akkor is marad egy másik, ennél fontosabb probléma. Ha meg akarjuk találni azt a társadalmi többséget, amelynek támogatására – legalább elvben – számítani lehet a reform ügyében, szélesebb körben kell tájékozódnunk. Az értelmiség nem olyan csoport a modern társadalomban, amellyel más, politikailag aktív csoportok könnyen azonosulni tudnának.

Bence György beszél a monori találkozón, 1985. június 14.

Én inkább az új középosztályra tennék. Bizonyára ilyesmire gondol Konrád György is, amikor polgárosodásról beszél. De azt hiszem, eltérések is vannak az elgondolásaink között. A középosztályba beleértheti magát az az értelmiség is, aki nemigen meri értelmiséginek tekinteni magát abban a fennkölt értelemben, amelyben itt használjuk a szót. A középosztály, ha valóban az, nyitva áll azok előtt is, akik semmilyen értelemben nem tekintik magukat értelmiséginek. A gazdasági vállalkozók, a hivatalnokok előtt. Az utóbbi két csoport alighanem polgárnak sem tekinti magát.

A társadalom csak akkor fogadja el az egész piaci reformot, ha hordozójaként egy olyan új középosztály jelenik meg, amelyet érdemesnek tartanak a reform nyújtotta előnyökre. Amely méltónak bizonyul ezekre az előnyökre, mert kulturális és szociális felelősségérzetet tanúsít. Nemcsak nyerni akar az egészen, hanem áldozni is tud.

Mindenki nem lesz boldog a reformtól, még a jogosságát és szükségességét sem fogja elismerni mindenki. Ha erre számíthatnánk, akkor politikára nem is lenne szükség. Ahhoz, hogy legalább a többség – amelyben az előnyből részesülők egy részének is benne kell lennie – elismerje, ahhoz nem elég, ha az értelmiség jelenik meg a reform legfőbb képviselőjeként. [...]

A monori tanácskozás 1985. június 14–16. Budapest, 2005, 1956-os Intézet (fakszimile kiadás). 246–247.

1. Bence György (1941. december 8. – 2006. október 28.) filozófus, egyetemi tanár, a demokratikus ellenzék egyik alapítója és vezető alakja. Kis Jánossal együtt kezdeményezte 1977-ben a Charta '77 melletti szolidaritási nyilatkozatot. 1972-től foglalkoztatási és publikálási tilalom alá esett. Egyik kezdeményezője volt a *Bibó-emlékkönyv* összeállításának. A nyolcvanas évek elején szoros kapcsolatban volt a Nemzetközi Helsinki Szövetséggel, egyik szervezője volt az 1985-ös budapesti „ellenfórumnak". 1972-ben írt doktori disszertációját csak 1989-ben védhette meg. 1990-től tanított az ELTE-n. A rendszerváltás után, 1990 és 1994 között Orbán Viktor tanácsadója volt, de aktív politikai szerepet nem vállalt. *Jegyzet*

Csoóri Sándor hozzászólása a monori vitához

[...]

Egyetlen kérdésben érzek valami elintézetlen, rossz ízt, valami lappangó feszültséget. Ez a cigánykérdés és a kisebbségi kérdés összekevert ügye. A jelenlévők egy része egyetért Enzensbergerrel,[1] aki egy Magyarországról szóló írásában azt állítja, hogy a népieket, a nemzetieket csakis a határokon kívüli magyarság ügye érdekli, a hazai cigányság ügye nem. A jelenlévők másik része vádnak is érezhetné, vagy érezheti ezt a véleményt. Az bizonyos, hogy a megbíráltak zöme nem tesz egyenlőségjelet a kisebbségi magyarság helyzete, sorsa, jövője, és a cigányság helyzete, sorsa, jövője közé. Magam se teszek. Az első sokkal inkább történelmi érzelmek s érvek révén kapcsolódik a nemzet életéhez, a másik viszont – ha nem is kizárólag – szociális igazságtalanságok révén. A határainkon kívülieket a durva és erőszakos asszimiláció fenyegeti; egyetemes kultúrájuk és népi kultúrájuk elsorvasztása. A cigányság erőszakos asszimilációját csak őrült agyak dajkálgatják. Nem egészen illendő módja a védekezésnek, de Sára Sándor *Cigányok* című dokumentumfilmje és a *Földobott kő*, amelyet Kósával s vele együtt írtunk, talán eléggé meggyőző erkölcsi kiállás volt a magyarországi cigányság mellett akkor, amikor még sem a cigánykérdést, sem a kisebbségi magyarság ügyét nem csapta arcunkba a sors.

Remélem, mindenki számára világos, hogy én erkölcsileg nem rangsorolom a két kérdést, de nem is játszom ki egymás ellen őket. Mindegyiket önállóan, a maga drámaiságában és szervességében szemlélve kell megvitatnunk. Vádaskodás helyett határozzuk el, hogy az ittlévők legközelebb a cigánykérdést vitatják meg hasonló komolysággal és felelősséggel.

A monori tanácskozás 1985. június 14–16. Budapest, 2005, 1956-os Intézet (fakszimile kiadás).

1. Hans Magnus Enzensberger német író és költő. *Jegyzet*

KULTURÁLIS ELLENFÓRUM, BUDAPEST, 1985. OKTÓBER 15–17.

A magyar demokratikus ellenzék felhívása az európai kulturális fórumhoz

Most, midőn Budapesten tanácskozik az Európai Kulturális Fórum, hogy az 1975-ben megkötött helsinki megállapodások fényében megvizsgálja, mit értek el az európai államok a kulturális közeledés terén, és mit tesznek azért, hogy a kultúra értékei szabadon áramoljanak a határokon át, felhívjuk a fórum és a magyar társadalom figyelmét: hazánkban a kultúra eszközeit és terjesztőit olyan korlátozások sújtják, amelyek a kultúra integritását és nemzeti művelődésünk, önismeretünk érdekeit veszélyeztetik.[1] Ezek a korlátozások mind a Magyar Népköztársaság által nemzetközi konvenciókban vállalt kötelezettségekkel, mind az ország alkotmányában biztosított jogokkal ellentétben állnak, ezért kétszeresen törvénytelenek.

Sajtószabadságot!
A kormányzat azzal kérkedik, hogy nálunk nincs cenzúra. Aki ezt mondja, tudva valótlant állít. Igaz, cenzúrahivatal, cenzornak nevezett tisztviselők nincsenek. De könyvelkobzások, könyvbetiltások, könyvcsonkítások, szerzőkre és alkotóművészekre kimondott szilenciumok útján, szerkesztők és lektorok hatósági „sugalmazásra" történő elbocsátásával, a szamizdat elleni rendőri zaklatásokkal (házkutatásokkal, bírságokkal) is hatékony cenzúrát lehet érvényesíteni. A nyomdaipar, a könyvkiadás, a filmgyártás, a rádió és televízió feltétlen állami monopóliuma és pártirányítása ugyancsak a cenzúra eszköze.

Magyarországon nincs sajtószabadság! A tömegtájékoztatást titkos és jogilag körülhatárolatlan cenzúra torzítja el.

Követeljük:
1. Alkosson az Országgyűlés törvényt a tömegtájékoztatásról, és ez mondja ki: Szabad minden olyan eszme és nézet bármi békés eszközzel történő terjesztése, mely az erőszakot és a háborút mint olyat nem magasztalja, és nem hirdeti népfajok vagy nemzetek diszkriminációját.

A kormányzatnak el kell tűrnie az állami és társadalmi rend megváltoztatásának követeléséig menő nyilvános bírálatát.

2. E törvényben kell megszabni, hogy milyen rendkívüli feltételek között (pl. háború esetén) és milyen mértékben engedhető meg a tájékoztatás korlátozása. A cenzúra minden más, nyílt vagy burkolt alkalmazását meg kell tiltani, és a tilalom megszegőit meg kell büntetni.

3. Szüntessék meg a tájékoztatás állami monopóliumát. Napi- és hetilapok, valamint folyóiratok kiadására magánszemélyeknek és csoportoknak is engedélyt kell adni, függetlenül attól, milyennek találja politikai álláspontjukat a kormányzat. Engedélyezni kell magánjellegű film- és videofilm-stúdiók működését, és az ezekben készülő filmek szabad forgalmazását.

4. Véget kell vetni a könyvkiadás monopóliumának is. Az élet, a könyvpiac mutassa meg, van-e szükség magánkönyvkiadókra.

5. Engedélyezzék magánnyomdák létesítését. Töröljék el a sokszorosító és fénymásoló gépek rendőri ellenőrzését.

6. Hagyjanak fel a szépirodalmi és tudományos művek politikai okból történő megcsonkításával, nonkonformista szerzők és művészek zaklatásával, mellőzésével, kitiltásával, külföldre tanácsolásával, alkotásaik be-, illetve kitiltásával.

7. Vessenek véget a vámkezelés ürügyén gyakorolt cenzúrának, vagyis annak a szégyenletes eljárásnak, hogy vámőrök újságokat és könyveket, sőt államtitkokat nem tartalmazó kéziratokat koboznak el magyar vagy külföldi állampolgároktól.

8. Számolják fel a közkönyvtárakban a „zárt osztályok" botrányos rendszerét, a levéltárak teljes anyagát tegyék hozzáférhetővé minden kutató számára.

9. Vezessék be a nyugati nem kommunista hírlapok, folyóiratok utcai árusítását. Ne akadályozzák a külföldön élő szórványmagyarság és ezen belül a demokratikus emigráció irodalmi alkotásának és újságjainak, folyóiratainak hazai terjesztését és olvasását. Gondoskodjanak a Jugoszláviában megjelenő magyar nyelvű sajtótermékek zavartalan behozataláról.

Szabadságot a tudománynak és az iskolának!
A valaha autonóm magyar egyetemek ma sem szervezetileg, sem a tananyag összeállításában, sem pedig tanári karuk összetételének meghatározásában nem önállóak. A Magyar Tudományos Akadémia a tudományos élet centralizált-bürokratikus irányításának eszköze.

Követeljük:
1. Állítsák helyre, ill. biztosítsák az egyetemek és más felsőoktatási intézmények, valamint a Magyar Tudományos Akadémia autonómiáját.

A tudományos intézetek és tanszékek szellemi spektrumát és személyi összetételét hatósági és ideológiai korlátozás nélkül, a társadalom és a tudomány fejlődése által megszabott széles keretek között alakítsák ki.

2. A tudományos minősítéseknél mellőzzék a politikai-ideológiai szempontokat, egyedül a szaktudást, a tudományos eredményeket vegyék figyelembe.

3. Az állam ne avatkozzék hatalmi szóval az egyetemek és tudományos intézetek döntéseibe külföldi tudósok hazai meghívását és magyar tudósok külföldi tevékenységét illetően, amennyiben ezek nem veszélyeztetik az állam fontos gazdasági vagy katonai érdekeit.

4. Szűnjék meg a pedagógusokra nehezedő lelkiismereti kényszer, az iskolákban is váljék lehetővé a világnézeti pluralizmus. Ennek érdekében meg kell fontolni, van-e lehetőség a felekezeti iskolák számának növelésére és magániskolák létesítésére.

[...]

A nemzeti és etnikai kisebbség védelmében
A hazánkban élő nemzeti kisebbségek védelme és művelődése terén elért bizonyos eredmények mellett hiányosság, hogy e kisebbségek kulturális és politikai jelentőségét elvileg megállapító, jogaikat és támogatásuk céljait részletező nemzetiségi törvényünk még mindig nincs.

A számszerűleg legnagyobb etnikai kisebbségtől, a cigányságtól megtagadják az etnikai alapon történő országos szervezkedés jogát, és a társadalmi integráció helyett egyoldalúan az önfeladással járó asszimilációját szorgalmazzák.

A Csehszlovákiában, Romániában és a Szovjetunióban élő magyar nemzeti kisebbség kultúráját, sőt létét is fenyegető jelenségek hazai ismertetését és bírálatát gátolják, és megakadályozzák, hogy a magyar társadalom tevőleges segítséget nyújtson nemzetünk e csoportjainak.

A jugoszláviai magyarsággal fenntartott kulturális kapcsolatokat politikai okok miatt korlátozzák.

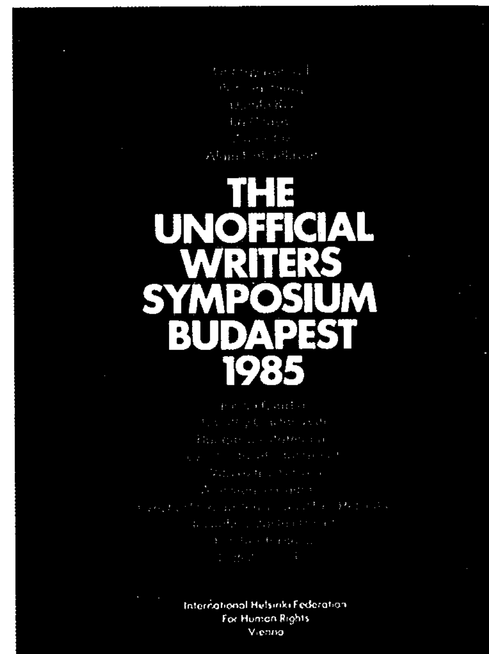
Követeljük:
1. Az Országgyűlés törvényben állapítsa meg a nemzetiségi politika elveit, az országban élő nemzeti és etnikai kisebbségek jogait, és e törvény alapján dolgozza ki az e jogok megvalósításával, e népcsoportok kulturális helyzetével összefüggő tennivalók programját.

2. A cigányság emancipációját ne csak asszimilációs úton, hanem ezzel párhuzamosan etnikai-integrációs úton is mozdítsák elő. Ennek érdekében fejlesszék és támogassák anyanyelvi kultúráját.

A cigánykérdés megoldatlansága súlyos konfliktussal fenyegetheti az ezredforduló magyar társadalmát, a cigányság kulturális helyzetének javulása azonban csak általános szociális helyzetének javulásával együtt képzelhető el. Ezért indokolt lenne erről tizenöt éves komplex programot kidolgozni.

3. A szlovákiai, erdélyi és kárpát-ukrajnai magyar kisebbség kulturális állapotát, iskoláinak helyzetét a kormány tárja a közvélemény elé. A kisebbségi sérelmekkel kapcsolatban az érdekelt kormányokkal folytatott tárgyalásokról tájékoztassa az országot. Állami erőből és a magyar társadalom

A budapesti Ellenfórumról kiadott angol nyelvű kiadvány

önkéntes segítségét nem elfojtva, hanem buzdítva, támogatást kell adni a kisebbségnek gyermekeinek tanulásához szülőföldjükön és Magyarországon. Fokozottan kell segíteni könyvtáraik, színházaik, múzeumaik és egyéb kulturális intézményeik működését.

Ha az érdekelt kormányok ezt megakadályozzák, vagy ha az esetleg létrejövő megállapodások ellenére sem szűnnek meg a magyar kisebbségek sérelmei, a kormány forduljon nemzetközi fórumokhoz.

4. Magyarországon jugoszláv, Jugoszláviában magyar kulturális intézetet kell felállítani.

[...]

Több kultúrát, kevesebb államot!

[...]

Aggasztó tény, hogy épp a helsinki megállapodások óta vezettek be több olyan rendszabályt, amely széles utat nyit a közigazgatási és rendőri szervek önkényének, mégpedig anélkül, hogy a bírói jogorvoslatot lehetővé tenné. Ilyen rendszabály volt

– a rendőrség hatáskörének kiterjesztése;
– a sajtórendészeti szabálysértés fogalmának bevezetése;
– a sokszorosító eszközök rendőri nyilvántartásának megszigorítása;
– a rendőri felügyelet rendszerének súlyosbítása;
– a „közveszélyes munkakerülők" elleni intézkedések megszigorítása.

Mindezek szinte tetszés szerint alkalmazhatók azok ellen, akik megtörik az állam kulturális és tájékoztatási monopóliumát, illetve azok ellen, akiket emiatt már megfosztottak megélhetésüktől.

Ha mindehez hozzászámíthatjuk még a bürokratikus hatalmaskodás és huzavona olyan eszközeit és lehetőségeit, amelyekhez még jogszabály sem kell, nyilvánvalóvá lesz: az állami megfélemlítés és monopolisztikus hatalom árnyékában nem bontakozhat ki az a szabad, sokrétű társadalmi kezdeményezés, ami nélkül nem teljes a kultúra. Ez a helyzet különösen a társadalmi-kulturális egyesületek működését gátolja.

Amikor az Európai Kulturális Fórum ajánlásokat dolgoz ki az államközi kulturális kapcsolatok fejlesztésére, ezt szem előtt kell tartania. Ilyen körülmények között ezek a kapcsolatok könnyen a politikai manipuláció eszközeivé válhatnak. Ezért követeljük a kultúra szabadságának helyreállítását, a társadalmi kezdeményezés és ellenőrzés kiterjesztését a kulturális életben és az államközi kulturális kapcsolatokban.

[...]

Budapesten, 1985. október 14-én

Bokros Péter, Demszky Gábor, Endreffy Zoltán, Gadó György, Gondos Béla, Haraszti Miklós, Kardos András, Kenedi János, Kis János, Konrád György, dr. Krassó György, Molnár Tamás, Nagy András, Nagy Jenő, dr. Pákh Tibor, Petri György, Radnóti Sándor, Rajk László, Solt Ottilia, Szalai Pál, Tamás Gáspár Miklós, Vajda Mihály

Eredeti megjelenés: *Beszélő*, 15. szám (1985/3.). Újraközlés: *Beszélő. Összkiadás*. Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. II. köt. 335–338.

Jegyzet

1. Az 1985. október 15–25. között Budapesten rendezett Európai Kulturális Fórum az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) hivatalos utókonferenciája volt. Erre az alkalomra a magyar ellenzék a Nemzetközi Helsinki Szövetséggel karöltve „ellenfórumot" rendezett, hogy felhívják a figyelmet a Helsinkiben elfogadott emberi jogi elvek folyamatos megsértésére a szovjet blokkban.

HARASZTI MIKLÓS
A Helsinki Giccs (részletek)

[...] Nem lehet meg nem történtté tenni, hogy totalitárius és demokratikus államok konszenzust célzó tanácskozást tartottak a kultúra jövőjéről. Velünk marad az a mód is, ahogyan a tanácskozást kivitelezték: ezt a technikát, a titkos diplomáciáét, eddig csupán a szocialista országokban használták kulturális célokra is. S velünk marad egy új kultúrafelfogás, amelynek szülőföldje tulajdonképpen nem Budapest, hanem Helsinki.

Ha a fiatal Lukácsnak igaza volt, akkor a kultúra nem más, mint a tökéletes önmagunk iránti vágy kiművelése; Budapesten igazán nagy lépéssel jutottak közelebb az államok, pusztán a fórum ténye által, egy nagyon is lehetséges tökélyhez: Jalta–Európa közös hivatalos kultúrájához. Én ezt az új kultúrát Helsinki Giccsnek nevezném, s tudni vélem, hogy – mint önmaga iránti vágy – akkor is él és hat, ha egyelőre nem alkot zárónyilatkozatot. [...]

Hogy a Helsinki Giccs ünnepe, a fórum egyáltalán létrejöhetett, annak valószínűleg ugyanaz a titka, mint a budapesti kudarcnak: hogy nem két fél, a Nyugat és a Kelet vendégelte meg és zsákmányolta ki az európai alkotókat, hanem három. Ha csupán menny és pokol küldöttei töltötték volna meg a jó szállodákat, aligha jöhetett volna létre a színjáték. Ám a harmadik kosárhoz, az emberi jogok és a kultúra európai állapotaihoz való viszonyban nem létezik egységes nyugati fél.

Kezdjük mégis a Kelettel: ez legalább egységes. Igaz, a románok és a magyarok szeretnének hintapolitikusnak tűnni, s közvetítőnek látszani a nemzeti függetlenség és a liberalizmus dolgában. De külön politikát csak egymással támadt vitájukban folytattak. Valójában minden szinten részt vettek a szovjet küldöttség szervezte egyeztető értekezleteken a tanácskozás előtt és alatt, és tartották is magukat a közös célokhoz. Ezek: a be nem avatkozás elvének érvényesítése a kultúrában; a szabadságjogok fogalmának relativizálása; az irányított kultúra koncepciójának és termékeinek terjesztése; a harmadik kosár „államellenes" tendenciáinak felszámolása, helyette az állam mint legitim kultúrateremtő, -terjesztő és -felügyelő bevezetése az összeurópai kapcsolatokba.

A második típusú célkitűzéseket nem csupán a semlegesek, hanem néhány NATO-ország is vallani látszott a tanácskozás előtt és alatt. Ezek az államok a „helsinki folyamattól" szabályozott, establishmentek és szakértők közvetítette érintkezést várnak a vasfüggönyön keresztül; biztosítani igyekeznek a keleti államokat, hogy más módon nem óhajtják gyengíteni a vasfüggönyt. [...]

Nyilvánvaló a találkozási pont: az állami kapcsolatok favorizálása. A kommunista országok szívesen bővítik a kulturális cserét, azzal a szigorú feltétellel, hogy ezáltal nem csorbulhat a kultúra feletti ellenőrzésük. Amíg ezzel nem fenyegetik őket, hajlandók akár az elveikkel és gyakorlatukkal ellentétes előírásokat is aláírni.

A BUDAPESTI ELLENFÓRUM KÖZÖNSÉGE

A másik csoport ellentétes irányból jut el a találkapontra: ha az országok közötti kulturális érintkezés létrejön, nem bánják, ha a keleti államok figyelmen kívül hagyják azokat a korlátozásokat, amelyek – következetes végrehajtás esetén – valójában a Helsinki első és második kosarában rejlő status quót is felborítanák. [...]

Ezek az államok a harmadik kosárral olyan területeket kínáltak fel a szigor enyhítésére és a détente demonstrálására, amelyek nem közvetlenül hatalomérzékenyek. Az alattvalók életét akarták megkönnyíteni, anélkül, hogy ettől a kulturális vagy politikai pluralizmus előretörését remélték volna. Ellenkezőleg: ezt a tendenciát vagy illuzórikusnak, vagy destabilizálónak, s ezért veszélyesnek tartják; mindkettőnek azért, mert a jaltai rendet bírálhatatlannak, fenyegetőnek, ám egyszersmind számukra kedvezőnek ítélik meg. Mindez nem zárja ki, hogy saját hazájukban meleg fogadtatásban részesítsék a keleti független kultúrát. [...]

Bármi sokat tartsunk is a Budapesten szerepelt nyugati kulturális személyiségekről, tény, hogy csak az államok által kiválogatott személyek jöhettek szóba a szabályok szerint. Eddig csak a hivatalos Kelet-Európa ignorálta az államtól független kultúrát, most az egész hivatalos kultúra ezt tette, amikor „tudomásul vette" a magyarok magyarázkodását, miért nem engedhetik nyilvános helyre a független szimpóziumot, amit megengedni egyébként vendéglátói kötelezettségük volt. [...]

Eredeti megjelenés: *Beszélő,* 15. szám (1985/3.). Újraközlés: *Beszélő. Összkiadás.* Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. II. köt. 272–273., 274.

Szőcs Géza levele az 1985-ös budapesti kulturális ellenfórum résztvevőihez

Kedves Barátaim![1]
[...]
Az erdélyi magyarság mártírkomplexusban szenved, vértanúkra van szüksége. 1982 telén, mikor fél lábom koporsóban volt, hallatlanul népszerű embernek számítottam. Mikor azonban kiderült, hogy túléltem a dolgot, sőt, még szabadlábon is vagyok, az emberek elfordultak tőlem. Az egész ugyanis sehogyan sem illett bele a világképükbe. Elsősorban szegényebbek lettek egy mártírral, mítosszal, egy legendával. Ez a frusztrációs összetevő. Másodszor pedig lehetetlenné vált számukra az önfelmentésnek az a lelki rituáléja, aminek szerkezete a következő; aki ebben az országban pofázik, azt egykettőre fölakasztják. Ezért lehetetlen bármit is tenni, bármilyen önálló véleményt is megfogalmazni, ráadásul úgysem érünk el azzal semmit, ha beszélünk. Csak azt, hogy likvidálnak. Miután viszont mi, az *Ellenpontok*[2] három szerkesztője bilincs nélkül sétálgattunk az utcán, ez az imént vázolt önigazolás, önfelmentés tarthatatlanná vált. Sokáig azt képzeltem, hogy az ellenem ebben az időben feltámadó gyűlölet tudatlanságból és kincstári propagandából táplálkozik, és úgy hittem: ha idővel nyilvánvalóvá lesz a rágalmak hamis volta, még azok a pályatársaim is szívükbe fogadnak majd, akiknek szája nevem említésekor a leginkább habos mostanában. Csak sokára jöttem rá, hogy ezeket az embereket az elé a választás elé állították: vagy saját, elrontott, prostituált életüket és önmagukat kell szembeköpniük, vagy pedig felém kell köpködniük a hátam mögött. És persze ezúttal is azt választották, ami könnyebb volt.

Mégis, az írónak továbbra is írnia kell – még a legfeszültebb társadalmi vákuumban is. Írnia kell akkor is, ha már papírja sincs (a sorozatos házkutatások után már nem maradt papír a háznál). Még akkor is, ha naponta 8–10 órát tölt a vallatószobában, ahol boldog cinizmussal olvassák fel neki legszemélyesebb leveleit. Akkor is, ha elvesztette állását, barátait, s már nem is publikálhat. Akkor is, ha egy percre sem lehet soha egyedül, mert mindig és mindenhol figyelik. Ebben a mesterséges vákuumban nincs soha egyedül. De éppen ezért, mert a vákuum mesterséges, tudnia kell, a nemzet valódi – spirituális – régióiba nem tud behatolni. Nincs tehát más lehetősége: írnia kell.

Minden ambícióm és elképzelésem egy olyan magyar kultúra, egy olyan nemzeti öntudat lehetősége és minősége fele tapogatózott, amely öntudat egyesítené – melynek egyesítenie kellene – lélekben a magyarokat akkor is, ha Magyarországot 16 más állam között felosztanák. A határok és állami alakulatok változhatnak és változnak is, de a haza tudata megmarad – meg kell maradnia hiszen a haza más és több, mint adminisztratív egység és adminisztratív hatáskör. A zsidóknak akkor is volt hazájuk, több ezer éven át, mikor országuk még nem (és már nem) – s azt, hogy ma országuk is van, csak a haza több ezer éves gondolata tette lehetővé. A lengyelek is megmaradtak lengyel nemzetként akkor is, amikor Lengyelország nem is létezett. [...] Ez jelenti a haza fogalmának eszme voltát; márpedig az eszmének nem lehet megváltoztatni a határait, nem vehető el és nem osztható fel. [...]

Két házkutatás között üdvözlettel: *Szőcs Géza*

Eredeti megjelenés: *Hírmondó,* 1985/5. Újraközlés: Demszky Gábor (szerk.): *Szamizdat '81–89. Válogatás a Hírmondó című folyóiratból.* Budapest, 1990, AB-Beszélő Kft. 219–220.

Jegyzetek

1. Szőcs Géza levelét Hámos László, a Committee for Human Rights in Rumania elnevezésű emberi jogi csoport képviselője olvasta fel a párhuzamos fórum megnyitóján.
2. Lásd kötetünkben a 114–116. oldalon.

Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának és Külügyi Osztályának jelentése a kulturális ellenfórumról (1985. október 21.) (részletek)

[...][1]
2. Az Operatív Bizottság – tekintettel a rendezvényre meghívott neves kulturális személyiségekre – október első hetében úgy foglalt állást, hogy ne adminisztratív, hanem politikai eszközökkel próbáljuk a tervezett szimpózium káros politikai hatásait mérsékelni. Ennek megfelelően október 14-én a Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály képviselője tájékoztatta az Írószövetség Titkárságát az „ellenfórumról". Az Írószövetség Titkársága ezen ülésén egyértelműen elhatárolta magát az „ellenfórumtól", a Titkárság azon tagjai – Fodor András és Fekete Gyula alelnökök –, akik meghívót kaptak erre a rendezvényre, bejelentették, hogy nem kívánnak azon részt venni. [...]

3. [...] Október 14-én jutott az Operatív Csoport tudomására az a körülmény is, hogy a Duna-Interkontinentálban [sic!] a Diana-teremmel szomszédos helyiséget ugyanerre a hétre (október 14-től 18-ig) egy svéd sokszorosítóberendezéseket gyártó cég bérelte ki árubemutató céljára.[2] Közben a szobafoglalásokból világossá vált, hogy csak ebben a szállóban 35 szobát béreltek ki a tanácskozásra beutazó külföldi vendégek számára. Kiderült az is, hogy a konferenciára több száz főt hívtak meg, s részt kívánt venni azon a francia és a nyugatnémet televízió forgatócsoportja is

(október 14-én az osztrák tv is bejelentkezett). Bonyolította a helyzetet, hogy október 7-én a budapesti NSZK (Német Szövetségi Köztársaság)-nagykövetség Genscher külügyminiszter és kísérete számára is a Duna-Interkontinentálban bérelt szobát október 16–17-re. (A szobafoglalást október 14-én módosították október 30-ra.)

4. Október második hetében a nyugati sajtóban is sorra jelentek meg a cikkek az „ellenfórumról". Ezekből is világossá vált, hogy a szervezők célja egyértelműen a szocialista országok ellen irányuló olyan propagandarendezvény, amely árnyékba boríthatja a Fórumot, illetve a Fórum napirendjén szereplő kérdésekről a szervezők által fontosabbnak ítélt problémákra irányíthatja a nyugati közvélemény figyelmét. [...]

5. Az Operatív Bizottság úgy értékelte, hogy a rendezvény alkalmas lenne a Fórum egész munkájának megzavarására, és a szocialista országok részéről tiltakozást váltana ki. (Szovjet részről a rendezvénnyel kapcsolatos aggodalmaknak hangot is adtak.) Ennek alapján 14-én a szálloda lemondta az előzetes teremfoglalást.

Nagler[3] október 15-én a Külügyminisztérium Konzuli Főosztályán a Nemzetközi Helsinki Szövetség nevében írásban kérte a rendezvény engedélyezését. Az elutasító döntésről még aznap délután tájékoztatást kapott, amit tudomásul vett. [...] Az elutasító döntés indokait a magyar delegáció szóvivője ugyanaznap este sajtókonferencián ismertette a hazai és nemzetközi sajtó tudósítóival. A nyílt állásfoglalás, a gyors tájékoztatás jó visszhangot váltott ki a nemzetközi sajtó képviselői és a hazai közvélemény körében. [...]

7. Az amerikai küldöttség vezetője szóban tiltakozott a magyar küldöttség helyettes vezetőjénél a magyar döntés miatt. A NATO-országok nevében a luxemburgi delegáció vezetője fejezte ki sajnálkozását, jelezve, reméli, hogy a magyar kormány talál megoldást arra, hogy lehetővé tegye a tervezett szimpózium megtartását. A Fórumon hasonló értelemben szólt a nyugatnémet és a norvég küldöttség vezetője. A tiltakozásokra válaszul a magyar küldöttség helyettes vezetője megismételte indokainkat, hozzátéve, hogy a magyar hatóságok magánjellegű rendezvényekkel nem kívánnak foglalkozni. Miután a nyugati delegációk tapasztalták, hogy a magánlakáson folyó rendezvényt a magyar hatóságok nem akadályozzák, ezt a „megoldást" hallgatólagosan tudomásul véve közölték, hogy a történteket lezártnak tekintik. [...]

A szocialista országok helyesléssel vették tudomásul a magyar intézkedéseket. Ezt juttatta kifejezésre az október 20-i szocialista egyeztetőn a szovjet delegáció képviselője is. [...]

Kótai Géza
Radics Katalin

Csizmadia Ervin (szerk.): *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. I–III. köt. Budapest, 1995, T-Twins Kiadó. II. köt. *Dokumentumok*. 250–253.

Jegyzetek

1. Eredeti dokumentum: Magyar Országos Levéltár, 288. f. 11/4431. ő. e.
2. Az állambiztonság előre gondoskodni próbált arról, hogy az „ellenfórumot" ne tarthassák meg nyilvános helyen. A konferencia tervezett helyszíne a Duna Intercontinental Hotel egyik különterme lett volna, azonban körülbelül két órával az ellenfórum programjának kezdete előtt a Helsinki Szövetség vezetőségét értesítette a szálloda igazgatósága, hogy sajnálatos módon javítási munkák miatt nem tudják a különtermet rendelkezésükre bocsátani. Jeri Laber, a szövetség egyik vezetője egy másik hotelbe sietett, ahol minden további nélkül bérbe vehetett egy termet, azonban kevesebb mint egy órával a foglalás után innen is értesítés érkezett, hogy csőtörés miatt ez a terem sem áll rendelkezésre. „Az »ellenfórum« megakadályozása érdekében a szerv valamennyi szálloda esetében megelőző és figyelemfelhívó intézkedéseket tett, ennek ellenére várható, hogy a szervezők a főváros erre alkalmas éttermeiben kísérelnek meg termet lefoglalni." Lásd Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBSZTL), 2.7.1 Napi operatív információs jelentések (NOIJ), Helsinki Bizottság, 115. Lásd még: Jeri Laber: *The Courage of Strangers*. New York, 2002, Public Affairs. 242–243. Ezért végül Eörsi István, majd Jeles András és Kis Anikó lakásán gyűltek össze a résztvevők.
3. Gerald Nagler svéd-osztrák üzletember, a Nemzetközi Helsinki Szövetség egyik alapítója, ebben az időben főtitkára.

* * *

Az Inconnu Művészeti Csoport nyilatkozata március 15-e előestéjén (1986. március 10.)

Nagy nemzeti ünnepünk 138. évfordulójának előestéjén azzal az aggodalommal teli kéréssel fordulunk demokratikus hagyományaink őrzőihez, hogy határozott, egységes tettekkel szálljanak szembe a fokozódó rendőri elnyomással.[1] Függetlenségi mozgalmaink elveinek szellemében tiltakozunk a legutóbbi időkben lezajlott sorozatos házkutatások és zaklatások ellen. Úgy érezzük, növekvő veszély fenyegeti évek során kialakult demokratikus alapintézményeink működési feltételeit.

A független könyvkiadás szerkesztői és terjesztői ellen folytatott hajsza alapjaiban ellenkezik az egyetemes emberi és polgári jogokkal, ezen belül a sajtószabadság jogával.

Ez év eleje óta közel tíz alkalommal zajlottak házkutatások,[2] melyek során mintegy ötvenezer forint értékű sajtóterméket és nem pótolható kéziratokat foglaltak le, illetve semmisítettek meg. Az eljárások során csaknem húszezer forint bírságot szabtak ki a cenzúratörvény megszegőivel szemben. Ez az összeg várhatóan emelkedik, hiszen újabb sajtórendészeti eljárások vannak folyamatban. Húsz–harminc személyt nyílt razziák során motoztak meg, kutattak át. A könyvkiadók, szerkesztők és terjesztők folyamatos belügyi zaklatásnak, utcai követésnek vannak kitéve.

Ismételten tiltakozunk az erőszak arroganciájának ezen hétköznapi seregszemléje ellen!

Az ismert események tükrében joggal félünk, hogy gondokkal terhelt országunk a karhatalom „body-building" szalonjává változik, hiszen az úgynevezett „szocialista demokrácia" nem nyílt és őszinte jogi garanciákon, hanem „érdem szerint" odavetett jogokon alapszik.

Az egykori március szabadságharca kötelez bennünket. Nem feledhetjük, hogy a nép, az utca ünnepét államosított, militáns ünnepekké változtatták. Az állami erőszak nyílt demonstrációja folyik ezen a napon is, megfélemlítve békés, jó szándékú társadalmi kezdeményezéseket.

Régen volt ilyen tavaszunk!

Növekvő nyomor, csőd, infláció mindenütt! A bizalom talán még fellelhető maradványait gumibottal veri szét a felelőtlen hatalom. Cinikus „bölcsességével" '56-ra hivatkozik.[3] Ebben a fokozatosan romló, kiszámíthatatlan helyzetben kérjük a vajúdva születő magyar demokrácia minden igaz barátját: kísérje fokozott figyelemmel sorsunk és küzdelmeink alakulását.

Eredeti megjelenés: *Demokrata*, 1986. 4. szám, 4. Újraközlés: Csizmadia Ervin (szerk.): *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. I–III. köt. Budapest, 1995, T-Twins Kiadó. II. köt. *Dokumentumok*. 269.

Jegyzetek

1. Az Inconnu független művészeti csoport 1978-ban jött létre Szolnokon. Alapítói: Bokros Péter, Csécsey Mihály, Molnár Tamás, Mészáros Bánk és Sipos Mihály. Később csatlakozott hozzájuk (Kopács) Kovács Miklós, Morva Ibolya, Pálinkás Szűcs Róbert, Philipp Tibor és Serfőző Magdolna, Krassó György pedig tiszteletbeli tag lett. Nevük eredete: a hivatalos, francia nyelvű postai zsargonban *Inconnu* bélyegzővel jelzik, ha a címzett ismeretlen, a küldeményt pedig a feladónak kell visszajuttatni. A csoport tagjai a levelezés során hamis címet adtak meg, a valódi címzettet pedig a feladóhoz írták, hogy így játsszák ki az állambiztonság levélellenőrzését. A csoport számos akciót kezdeményezett, aktív tagja volt az ellenzéknek és a szamizdatkészítésnek. Az ő nevükhöz fűződik a 301-es parcella kopjafáinak felállítása 1989 tavaszán.
2. 1986 januárjában és februárjában számos házkutatás, utcai igazoltatás zajlott le, főként Nagy Jenő, Gadó György, a Vox Humana csoport (az *Égtájak Között* folyóirat köre) tagjai ellen. Az utolsó házkutatás éppen a nyilatkozat kiadásának napján volt Nagy Jenőnél és Gadó Györgynél (lásd *Beszélő*, 16. szám [1986/1.]; *Beszélő. Összkiadás*. Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. II. köt. 293.).
3. Az utalás nyilván arra vonatkozik, hogy a politikai vezetésnek 1956 megismétlődésétől való félelme motiválta a lépéseit.

Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése a Politikai Bizottságnak az ellenzéki-ellenséges csoportok tevékenységével összefüggő politikai feladatokról (1986. július 1.) (részletek)

[...][1]

II.

Az ellenzéki-ellenséges tevékenységen belül változatlanul két irányzat figyelhető meg: a polgári radikális csoportosulás és a nacionalista vagy nemzeti irányzat.[2]

1. *A polgári radikális csoportosulás* szervezett, féllegális és illegális tevékenységet folytat. Elutasítja a létező szocializmus valamennyi formáját, az ún. „szovjet típusú társadalmakat" és az egypártrendszert, és ennek alternatívájaként valamiféle „pluralista demokrácia" megvalósítását tekinti stratégiai célnak. Képviselői taktikailag abból indulnak ki, hogy a tartósnak ígérkező gazdasági nehézségek előbb-utóbb Magyarországon is elégedetlenséget válthatnak ki, ami megnyithatja az utat ahhoz, hogy nyíltan színre lépjenek. Legfontosabb feladatként az erre való felkészülést, mindenekelőtt az ún. „második nyilvánosságnak" a megteremtését és folyamatos működését, valamint a „demokratikus ellenzék" programjának kidolgozását jelölték meg.

A polgári radikális csoportosulásnak van egy mérsékeltebb és egy agresszívebb, konfrontációra törekvő szárnya, a köztük lévő különbségek azonban nem politikai célokban, hanem módszereikben jelentkeznek. A polgári radikális csoport legfőbb törekvése az elmúlt években az volt, hogy önálló politikai mozgalommá szerveződjön, és kialakítsa politikai tevékenységének szervezeti kereteit. Többször is megpróbálkoztak a „repülőegyetem" és a SZETA (Szegényeket Támogató Alap) tevékenységének felújításával, de az e törekvéseikkel szembeni politikai fellépés és a hatósági korlátozó intézkedések eredményeként ma már egyik sem működik. Ugyanakkor 1982 óta jelentős mértékben sikerült kibővíteniük a „második nyilvánosság" csatornáit: több illegális kiadót,[3] párhuzamos terjesztőhálózatot működtetnek, illegális folyóiratokat adnak ki. Az illegális kiadványok írásait az ellenséges rádióállomások rendszeresen ismertetik. [...]

A polgári radikális csoportosulásnak azok a kísérletei, hogy kapcsolatot teremtsen a munkásosztállyal, eredménytelennek bizonyultak. Nem jártak számottevő eredménnyel értelmiségi bázisuk szélesítése érdekében tett lépéseik sem. Egyetlen jelentősebb értelmiségi csoportot sem sikerült megnyerniük a maguk számára, sikerült viszont kiterjeszteni befolyásukat a „Duna Kör" elnevezésű illegális csoportra. [...]

2. *A nacionalista vagy nemzeti radikális irányzat* voltaképpen laza írói csoportosulás, amely[nek] sajátos arculatát nem politikai programja adja meg – ilyennel valójában nem is rendelkezik –, hanem az, hogy a csoporthoz tartozók a határon túl élő magyarság sorsát minden más kérdés elé helyezik. Körvonalazatlan politikai helyzetértékelésük szerint az elmúlt évtizedek társadalmi változásai és az egyoldalú, „gazdaságcentrikus" politika a nemzeti, valamint a hagyományos erkölcsi értékek leépülését eredményezték; az 1956 óta folytatott politika a magyar társadalom erkölcsi széthullásához vezetett. A kormányzatot mindenekelőtt az ún. nemzeti sorskérdések elhanyagolása miatt marasztalják el; a határon túl élő magyarság helyzetében bekövetkezett rosszabbodás kapcsán pedig „bűnös nemtörődömséggel" vádolják a párt és a kormány politikáját. A szocializmus eszmerendszerét nem utasítják el egyértelműen, de a Magyarországon kialakult szocialista viszonyokat és intézményeket úgy állítják be, mint a nemzetre kívülről ráerőszakolt, tőle idegen rendszert.

A nemzeti radikális irányzat a polgári radikális csoporttal közösen megvalósított akciókon kívül szervezett politikai tevékenységet nem folytat, szervezeti keretekkel nem rendelkezik, sőt eddig a polgári radikálisok „szervezeteitől", valamint illegális kiadási és terjesztési tevékenységétől is távol tartotta magát. [...]

3. *A két irányzat között 1982 óta intenzívebbé és koordináltabbá vált az együttműködés.* A két irányzat vezetői 1982-ben „Tízek"[4] néven közös konzultációs fórumot hoztak létre, és ettől kezdve szinte valamennyi politikai akciójukat (aláírásgyűjtések, tiltakozások stb.) egymással koordinálva szervezték meg. Mindkét irányzat támogatta és támogatja a Duna Kör tevékenységét, és beépültek annak vezetésébe is. A „Tízek tanácsán" Donáth Ferenc részéről vetődött fel az a gondolat, hogy – az 1943-as szárszói konferencia mintájára – „értelmiségi találkozót" kell összehívni az országos helyzetnek és az értelmiség feladatainak megvitatására. Az 1985 júniusában Monoron megrendezett találkozón részt vett a két irányzat teljes „vezérkara", a humán és a társadalomtudományi értelmiség több ismert képviselője (köztük három párttag), valamint a „környezetvédők" és az ún. „reformközgazdászok" képviselői is. [...]

Csizmadia Ervin (szerk.): *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. I–III. köt. Budapest, 1995, T-Twins Kiadó. II. köt. *Dokumentumok.* 278–291.

Jegyzetek

1. Eredeti dokumentum: MOL 288. f. 5/972. ő. e. – Nyomtatott másodlat.
2. Új elem, hogy ezúttal mindkét csoport radikálisként említődik.
3. Az AB-n és az ABC-n kívül létezett már az Áramlat, a Magyar Október, a Szabad Idő, az Alulnézet, az Artéria Kiadó – és más kiadók is.
4. Talán arra a 10 személyre utal a szöveg, akik kezdeményezői voltak a Duray Miklós kiszabadulását követelő nyilatkozatnak. Ez az akció 1983 januárjában zajlott le. Az is lehet azonban, hogy az értelmiségi társadalmi tanács fölállítását fölvető megbeszélések szereplőiről, s voltaképpen a monori szervezőbizottság előzményéről van szó.

Kádár János felszólalása az MSZMP Politikai Bizottsága ülésén az ellenzékről szóló napirend vitájában (1986. július 1.) (részletek)

[...][1]

Ha megnézzük ennek az ellenséges csoportnak a politikai arculatát, mind a három fő irányzatot képviselve látom, amelyekkel mi 1956-ban szembe találtuk magunkat. Vannak közöttük revizionisták, akik szocializmust akarnak, csak kicsit másképp. 1956-ból ismerjük a Nagy Imre-irányzatot, s tudjuk, hogy ez mit jelent. Vannak nacionalisták, ahogy 1956-ban is természetesen volt egy nacionalista hullám. Ebben a kis csoportban is képviselve vannak a szocialista rendszer ellenségei, akárhogyan is hívják őket. Ha azt mondom, hogy differenciálni kell, akkor erre is szabad gondolni.

Mi az új a mostani helyzetben, mondjuk a három évvel ezelőttihez képest? Akcióik átgondoltabbak, és egy bizonyos lépést tettek előre, hogy legalizálják magukat, szélesítsék működési körüket, bizonyos fórumokat teremtsenek maguknak, és hát ebben nem is ügyetlenek. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy az ellenséges hangulatkeltésben a szocialista fejlődés problémái is jelentős szerepet játszanak. Megtorpant a gazdasági fejlődés üteme, a korszerűsítésben lemaradtunk. Szociális téren az életszínvonal stagnál, helyenként romlik, vagy csak csekély mértékben javul. Ügyesen bekapcsolják a természetvédelmet, a szomszédoknál élő kisebbség védelmét és így tovább. Ez így már nagy működési felületet ad ennek a társaságnak.

MIHAIL GORBACSOV, AZ SZKP KB FŐTITKÁRA FELESÉGÉVEL KÁDÁR JÁNOS, AZ MSZMP FŐTITKÁRA TÁRSASÁGÁBAN A VÁCI UTCÁBAN SÉTÁL GORBACSOV BUDAPESTI LÁTOGATÁSAKOR, 1986. JÚNIUS 9.

TISZATÁJ, 1986. JÚNIUS, CÍMLAP

tiszatáj
1986. JÚN. • 40. ÉVF.

Csoóri Sándor, Kovács István, Koncsol László, Nagy Gáspár versei; Sütő András esszéje; Bajcsy-Zsilinszky levelei; írások Grezsa Ferenc és Sándor Iván Németh László-könyvéről

Amikor azt mondom, hogy ellenséges csoportokról van szó, ebbe beleértem azt is, hogy egyesek szorosan kapcsolatban vannak az imperialistákkal, és komoly támogatást kapnak; pénzt is, és nyilvános politikai támogatást is a rádiókban, a nyugati sajtókban. Úgy gondolom, hogy tanácsot is kapnak. Enélkül már nem mennének ezek a külföldi föllépések. A működési kört tágítják, és a tűrési határt próbálgatják. Én azt hiszem, hogy a tűrési határt már elérték és túl is haladták. Ezért vagyok híve bizonyos adminisztratív intézkedéseknek. [...]

Folytassuk tehát politikánkat, politikai eszközöket alkalmazzunk, de szerintem itt az ideje, hogy bizonyos adminisztratív intézkedéseket is tegyünk, hogy értésükre adjuk, elérték a határt. Erre szükség van. Hogy ez elfogadható legyen, majd mérlegelni kell, hogy mi, hol és milyen publicitást kapjon. Ha adminisztratív lépés történik, megfelelő módon és időben a pártaktívát feltétlenül tájékoztatni kell. Miféle adminisztratív lépésekre gondolok? Egyet már említettem, s ez a hatósági eljárás. Pártvizsgálatot kell indítani a párttagok ellen. A titkárság ülésén foglalkoztunk a *Tiszatáj*-jal, s abban maradtunk – ez még mindig nem óriási adminisztratív lépés –, hogy egy ideig nem fog megjelenni.[2] Kérjük, hogy a Politikai Bizottság ezzel értsen egyet. Indokok is vannak: nincs pénz, nincs papír és nincs szerkesztőség. És hat hónap alatt vagy össze tudunk hozni egy szerkesztőséget, és akkor meg fog jelenni, vagy nem tudunk összehozni, és akkor nem fog továbbra sem megjelenni. Az ország nem fog elpusztulni, ha nem lesz egy *Tiszatáj* című lap.

Továbbá helyeslem, persze differenciálva és esetenként mérlegelve, büntetőeljárás megindítását olyan esetekben, ahol kézenfekvő az imperialista kapcsolat. Ugyanígy helyeslem megokolt esetekben az útlevél bevonását, és híve vagyok annak is, hogy a legdurvább esetekben publikációs tilalom legyen. Az a magyar állampolgár író, aki előadásában Amerikában dicsérte 1956-ot, ne publikáljon Magyarországon, és ne utazzon, amíg a magatartásában nem változik.[3] Majd fel fognak háborodni, meg fognak sértődni, a Szabad Európa Rádió bemondja, mi pedig majd a pártaktívákat fel fogjuk világosítani, hogy miről van szó. Ezeket a jelenségeket nem lehet ellenlépés nélkül tűrni, mert minden hónapban tovább fognak lépni. [...]

Csizmadia Ervin (szerk.): *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. I–III. köt. Budapest, 1995, T-Twins Kiadó. II. köt. *Dokumentumok*. 292–294.

Jegyzetek

1. Eredeti dokumentum: MOL 288. f. 5/972. ő. e. – Géppel írott tisztázat.
2. A *Tiszatáj* című folyóirat 1986. júniusi számában jelent meg Nagy Gáspár verse *A fiú naplójából* címmel, Domokos Mátyás Nagy Gáspárról írott tanulmánya, valamint Horgas Béla *Két nő délután* című verse. Nagy Gáspár verse – utalva 1984-es Új *Forrás*beli versére – ismét 1956-ra emlékeztetett. Ezután eljárás indult a szerkesztőség ellen; a főszerkesztőt és helyettesét leváltották, a *Tiszatáj* megjelenését fölfüggesztették, 1987 januárjában indult újra.
3. Csurka Istvánról van szó. A Kulturális Osztály jelentésében, 1986 februárjában Csurkát a Monoron részt vevők közül a legszélsőségesebbnek minősítették. 1986 januárjában nem engedték színpadra *Vizsgák és fegyelmik* című darabját. Püski Sándor kiadójánál (New York) jelent meg az *Elfogadhatatlan realitás című* esszékötete. 1986 március–áprilisában amerikai előadókörúton volt, március 15-én New Yorkban, április 12-én New Brunswickban tartott beszédet (mindkettőt beolvasta a Szabad Európa Rádió). Kádár intencióinak, illetve a „kettős publikálásra" vonatkozó határozatnak megfelelően 1986. augusztus 9-én szilenciumra ítélték. Augusztus 14-én az Írószövetségben Csurka irodalmi terrorintézkedésnek nevezte elhallgattatását. Beszédét közölte a szamizdat sajtó.

A magyar forradalom évfordulóján

Harminc évvel ezelőtt, 1956. október 23-án munkások, diákok és katonák rohamozták meg a rádió épületét Budapesten, mert elegük volt a hivatalos hazugságokból, az igazságot akarták hallani és hangot akartak adni a követeléseiknek. A felkelők lerombolták Sztálin szobrát és lerombolták egy rendszer hitelét, amely a proletariátus diktatúrájának és a nép köztársaságának nevezte magát. Harcuk egyértelművé tette, hogy a magyar nép függetlenséget akar, demokráciát és semlegességet. Hogy békében kíván élni, szabad és emberhez méltó társadalomban.

A magyar forradalmat, a kelet-berlini felkelést, a prágai tavaszt, a Szolidaritás nagy társadalmi mozgalmát Lengyelországban szovjet intervenció vagy hazai katonai erőszak fojtotta el. Harminc év alatt sokak számára könnyebb lett az élet; némelyek kimondják a véleményüket, és mégsem vetik börtönbe őket. A forradalmárok alapvető követelései azonban nem valósultak meg.

FELHÍVÁS

Az évforduló napján arra kérjük barátainkat szerte a világon, emlékezzenek velünk együtt a magyar forradalomra. Kijelentjük: közös akarattal küzdünk a politikai demokráciáért, országaink függetlenségéért, az önigazgatás elvére épülő pluralizmusért, a megosztott Európa békés egyesítéséért, demokratikus integrációjáért, és valamennyi kisebbség jogaiért. Hangsúlyozzuk: kölcsönösen támogatjuk egymást mai erőfeszítéseinkben egy jobb, szabad és emberhez méltó életért országainkban és az egész világon. Az 1956-os forradalom hagyománya és tapasztalatai: közös örökség és közös buzdító erő valamennyiünk számára.

Budapest–Berlin (NDK)–Prága/Pozsony–Varsó, 1986. október 23-án

Budapest, 1986. október 23-án

Bába Iván, Bokros Péter, Buda Géza, Csoóri Sándor, Csurka István, Demszky Gábor, Diószegi Olga, Eörsi István, Gadó György, Gonda Béla, Göncz Árpád, Gyenes Judit, Halda Aliz, Haraszti Miklós, Kenedi János, Keszthelyi Zsolt, Kis János, Kiszely Károly, Konrád György, Könczöl Csaba, Krassó György, Krokovay Zsolt, Kőszeg Ferenc, Lengyel Gabriella, Lezsák Sándor, Mécs Imre, Mikes Tamás, Molnár Tamás, Nagy András, Nagy Jenő, Pákh Tibor, Pálinkás Róbert, Perlaky Gyula, Petri György, Rácz Sándor, Radnóti Sándor, Rajk László, Rusai László, Solt Ottilia, Sulyok Miklós, Szalai Pál, Szilágyi Sándor, Talata József, Tamás Gáspár Miklós, Vajda Mihály, Vásárhelyi Judit, Vásárhelyi Miklós (az aláírásgyűjtés még folyik);

Bärbel Bohley, Martin Böttger, Rainer Dietrich, Werner Fischer, Peter Grimm, Monika Haeger, Ralf Hirsch, Herbert Miszlitz, Lutz Nagorski, Gerd Poppe, Ulrika Poppe, Wolfgang Rüddenklau, Nico Schönfeld, Regina Templin, Wolfgang Templin, Mario Wezky; Rudolf Battek, Václav Benda, Jan Carnogursky, Jiri Dienstbier, Duray Miklós, Jiri Grundorad, Jiri Hajek, Václav Hável, Ladislav Hejdánek, Eva Kanturkova, Jan Kozlik, Miroslav Kusy, Ladislav Lis, Václav Maly, Anna Harvanová, Martin Palous, Jiri Ruml, Jaroslav Sabata, Anna Sabatová, Libuse Silhanová, Frantisek Stárek, Peter Uhl; Konrad Bielinski, Marion Brandys, Jacek Czaputowicz, Marek Edelman, Jacek Fedorowicz, Jan Józef Górny, Janusz Grzelak, Jan Kielanowski, Wiktor Kulerski, Wladislaw Kunizki-Goldfinger, Zofia Kuratowska, Jacek Kuron, Jan Józef Lipski, Jan Litynski, Wojciech Maziarski,

Barbara Malak, Adam Michnik, Leszek Moczulski, Piotr Niemczyk, Zbigniew Romaszewski, Zofia Romaszewska, Klemens Szaniawski, Kristyna Starczewska, Stefan Starczewski, Aniela Steinsbergowa, Jacek Szymanderski, Henryk Wujec

A felhíváshoz szabadon csatlakozhat minden demokratikus gondolkodású ember és minden demokratikus szervezet. A csatlakozók aláírásukat szerkesztőségünknek lapunkban megadott bármelyik címére elküldhetik.

Eredeti megjelenés: *Beszélő,* 18. szám (1986/3.). Újraközlés: *Beszélő. Összkiadás.* Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. II. köt. 602.

Kádár János interjúja a *Time* 1986. augusztus 11-i számában (részletek)

Kezei most kissé remegnek, a szeme körül ülő redők pedig a valóságosnál kisebbnek láttatják szemeit.[1] *A redők kiemelik az időnként átható tekintetét, ám elfojtják az ismétlődő szerény mosolyokat. Kádár János ugyanakkor most is ugyanaz a meglepő elegancia és hűvös ravaszság lengi körül, ami az egykori írógépszerelőt Kelet-Európa legvakmerőbb és legjobban szeretett vezetőjévé tette.*

Az ön vezetése alatt Magyarország gazdaságilag sikeresebb volt a legtöbb KGST-tagnál. Mivel magyarázza ezt a teljesítményt?

Véleményem szerint a blokk tagjainak fejlődésében vannak közös jellemzők és vannak különbségek. Mivel az adottságaik különbözőek, nem látom értelmét, hogy összehasonlítsuk az egyes országok gazdasági eredményeit – még kevésbé van értelme szembeállítani ezeket. Ami a magyar gazdaságot illeti: olyan irányt követünk, amelynek főbb vonalait a gyakorlat igazolja. Fontos tényező, hogy kis ország vagyunk, 10 millió emberrel, amely nagy mennyiségű nyersanyag- és energiaimportra szorul. Ennek eredményeképp jelentősen befolyásol minket a világgazdaság állapota. Ez mutatkozik meg az 1965 és 1975 közötti élénk gazdasági növekedésben és később ezen fejlődés ütemének csökkenésében. Nem becsüljük alá a problémáinkat. Még mindig keressük egy hatékonyabb és hosszan tartó gazdasági fejlődés lehetőségét.

Nem alkalmazzuk elég gyorsan a tudományos eredményeket. Néhány termékünk nem elég versenyképes, és a munkaszervezés sok kívánnivalót hagy maga után. Mindezek ellenére összességében sikerünket jelzi, hogy 1960 óta az ipari termelés több mint 3,5-szeresére, a mezőgazdasági termelés majdnem duplájára, a nemzeti jövedelem közel háromszorosára növekedett. Nem kevésbé fontos, hogy talpon maradtunk, különösen az elmúlt öt évben. Az elmúlt néhány évben kiálltuk a kedvezőtlen nemzetközi gazdasági környezet próbáját. Megállítottuk az eladósodás folyamatát, visszaállítottuk az ország hitelképességét, és némileg javítottunk az eredményeinken is. Mindez azt bizonyítja, hogy társadalmunk politikai és gazdasági alapjai szilárdak.

Amikor ezekre az eredményekre hivatkozom, ki kell emelnem, hogy az emberek érzik, ez az ország az övék. Összegezve azt kell mondanom, hogy az elmúlt négy évtizedben egy új országot építettünk fel a Duna és a Tisza mentén, a szocialista Magyarországot, ahol az emberek anyagilag és kulturálisan összehasonlíthatatlanul jobban élnek, mint valaha, és szélesebb jogokat, nagyobb szabadságot és demokráciát élveznek, mint hosszú történelmünk bármely más időszakában. [...]

Egyesek szerint Mihail Gorbacsov gazdaságilag és politikailag is közelebb akarja vonni a kelet-európai szövetségeseit a Szovjetunióhoz. Mit gondol erről? Mi a jelentősége és mi a jövője Magyarország szoros nyugati kapcsolatainak?

Ahogy az köztudott, Magyarország a Varsói Szerződés tagja, amely független szocialista országok csoportja. Számunkra a legfontosabb feladat a létező együttműködés fejlesztése és nem a közeledés vagy a távolodás dilemmája. Mihail Gorbacsov ebben a szellemben beszélt az együttműködésről a párt 27. kongresszusán és más alkalmakkor is.[2] Ez az együttműködés ugyanakkor nem rekeszt ki a világ egyéb területeiről. Magyarország jelenleg 143 országba exportál és 103 országból importál. Többéves megfigyelés támasztja alá, hogy minél erősebb a gazdasági együttműködés a szocialista és kapitalista országok között, annál szilárdabb alapokra épülhet a politikai kapcsolatuk. [...]

Ha csak egyetlen eredményt választhatna az elmúlt 30 évből, ami miatt emlékeznének önre, mi lenne az?

Általában nem gondolok erre, de ha engem kérdez, két dolog jut eszembe. Az első nem magas politika, hanem személyes ügy. Amikor fiatal voltam, olyan időben lettem kommunista, amikor nem osztogattak jutalmat érte. Meggyőződésből csatlakoztam a földalatti mozgalomhoz és a párthoz. Hittem abban az eszmében, de nem volt biztos, hogy megélem azt, hogy ez az eszme valósággá válik. Most elmondhatom, hogy megéltem ezt, egy új Magyarország születését. A második egy nagyon gyászos és nehéz időszakhoz kötődik, ami 1956-ban történt Magyarországon. Egy olyan helyzet volt, ahol úgy éreztem, határozottan kell állást foglaljak, hogy egy fontos szerepet töltsek be. Voltak mások, akik szintén megtehették volna ezt, de így alakult. Nem kerestem. Abban az időben Magyarország a nemzetközi érdeklődés középpontjában volt több okból is. Az én célom az volt, hogy lekerüljön Magyarország a címlapokról, ami végül sikerült is. Cselekedeteimért azokban a napokban nagyon sokan megvetettek. Különösen nyugaton. Mindenféle kellemetlen néven emlegettek. De képesek voltunk véget vetni egy nagyon véres eseménysorozatnak, ami polgárháborúhoz vezethetett volna. A dolgok visszatértek a normális kerékvágásba és végül is más okból ugyan, de javult az ország megítélése. Többek között ez is annak köszönhető, hogy igyekeztünk elkerülni a kész megoldásokat. [...]

Harminc éve van a vezetésben, mégis úgy tűnik, hogy kerülte a személyi kultuszt. Határozott stratégia volt ez vagy egyszerűen véletlen eredménye saját személyes stílusának és ösztöneinek?

Soha nem érdekelt a pozíció és bizonyos mértékig a népszerűség sem. Úgy gondolom, bárki, aki azt gondolja, történelmet csinál, buta. Mindenkinek el kell látnia a munkáját. Ha a történelem részévé válik, hát legyen. Mindig ragaszkodtam a nézeteimhez, és mindig megfizettem annak az árát. Ahhoz, hogy valaki jól érezze magát a világban, jó és tiszta lelkiismeretre van szükség. A hétköznapi emberek nem töltenek túl sok időt azzal, hogy a tükörben nézegessék magukat. De fontos, hogy amikor belenéz az ember a tükörbe, ne szégyellje magát.

Mi a véleménye a szocialista demokráciáról?

Politikai rendszerünk lényege a demokrácia, ami azt jelenti, hogy ez egy fontos dolog. Magyarország demokratikus jellegét szeretnénk erősíteni anélkül, hogy az alapvető struktúrát megváltoztatnánk. Szomorú, de történelmi tény, hogy Magyarországnak nincsenek jelentős demokratikus hagyományai. A demokrácia fejlesztése hatalmas feladat. Csak egy példa. A szakszervezeteket említeném, amelyek nem függetlenek, de önállóak. Nem hozunk olyan döntéseket, amelyek megkötnék ezeket a szervezeteket. Ehelyett azt gondoljuk, hogy a szervezetekben lévő párttagok feladata meggyőzni az embereket. [...]

Eldöntötték-e már, hogy ki lesz az ön utódja?

Az utódlás kérdése természetesen érdekes, de én nem akarok ezzel a kérdéssel foglalkozni. Azt hiszem, a személyes kérdésnél sokkal fontosabb, hogyha én megválok ettől a munkától, nem lesz változás a politika fő irányában, erről mélyen meg vagyok győződve. Ennek rengeteg biztosítéka van, ezt a politikát tömegek alakították ki. Ami a kérdés személyes részét illeti, mindig kiálltam a közeli kollégáim széles autonómiájáért. A mi rendszerünkben közös döntéseket hozunk, de ezen döntések végrehajtása az egyén felelőssége. Ezért nem igazán érdekel, hogy ki lesz az utódom. Akármi történik is, mindig van utód. 1956-ban is volt.

Magyarul megjelent a *Népszabadság* 1986. augusztus 9-i számában.

Jegyzetek

1. Az eredeti interjút Jason McManus, a *Time* vezető szerkesztője, Henry Muller, a tudósítók főnöke, B. William Mader igazgatóhelyettes és Kenneth W. Banta, a Kelet-Európai Iroda vezetője készítette. Az eredeti címlapon Kádár portréja mellett ez olvasható beharangozóként: Kádár's Legacy (Kádár öröksége). A *Népszabadságban* közölt címlapról a szöveget kiretusálták.
2. Az SZKP 27. kongresszusán, 1986 februárjában hirdette meg Gorbacsov a reformjait, ekkor indul a peresztrojka.

Közgyűlésen és közgyűlés után. Tudósítás az Írószövetség 1986. november 29–30-án tartott közgyűlésének előzményeiről, lefolyásáról és utóéletéről

Az előzmények

Ami az elmúlt öt évben történt, nem ismétlődhet meg – mondta az írószövetség közgyűlésén Berecz János, az MSZMP KB titkára. Szavaival arra célzott, hogy a pártvezetés nem fogja tovább tűrni, hogy az írószövetség választmánya szembeszálljon akaratával, ahogy az 1981 óta újra meg újra megtörtént. [...]

A '81-ben létrejött választmányt a pártvezetés öt éven át gyanakvással, ellenségesen kezelte. Berecz János vádaskodása megalapozatlan: nem az írószövetség kereste az alkalmat a konfrontációra. Ellenkezőleg: a pártvezetés tette lehetetlenné az írószövetség, az írók sérelmeinek kompromisszumos megoldását. Soroljuk fel a legemlékezetesebb sérelmeket, a sorozatos kísérletezés ellenére is elintézetlenül maradt ügyeket:

- 1982-ben[1] leváltották a *Mozgó Világ* egész szerkesztőségét;
- az írószövetségnek nincs folyóirata, nincs kiadója, az írók érdekeinek védelmére semmiféle hatékony eszközzel nem rendelkezik; nem folytak érdemi tárgyalások az írói honoráriumokról;
- évek óta nem sikerült rendezni a fiatal írók szervezete, a József Attila Kör helyzetét; a Kör kiadványainak (JAK-füzetek) megjelenése az állami könyvkiadás jóindulatától függ, a Kör folyóirata számos ígéret ellenére sem indulhatott el;
- 1983-ban Hajdú János durván megtámadta Csoóri Sándort, mert előszót írt Duray Miklós *Kutyaszorító* című, New Yorkban megjelent könyvéhez. A támadásra Csoóri az engedélyezett lapokban nem válaszolhatott. Az eljárás ellen az írószövetség választmánya hiába próbált tiltakozni;
- 1983-ban[2] Nagy Gáspár Nagy Imre halálára emlékező verset tett közzé az Új Forrás című folyóiratban. A pártvezetés hiába próbálta rákényszeríteni az írószövetség választmányát, hogy fosszák meg Nagy Gáspárt titkári megbízatásától. A konfliktust Nagy Gáspár „önkéntes" lemondása oldotta meg;
- sorra felszámolták az önálló arculat kialakítására törekvő folyóiratokat. A régi *Mozgó Világ*on és az Új Forráson kívül megszűnt vagy átalakult a győri *Műhely*, a veszprémi *Visszhang*, végül pedig a szegedi *Tiszatáj*.

Nyilvánvalóan e sérelmeknek is része volt benne, de még sokkal inkább az ország általános állapotának, a romló gazdasági helyzetnek, az úgynevezett közmegegyezés rohamos bomlásának, hogy az írók egyre elszántabban és egyre többen lépték át szuverenitásuk hatalom emelte korlátait. Az 1985. június 14–16-i Monori tanácskozáson számos író vett részt, köztük Fekete Gyula, az írószövetség elnökhelyettese. Csoóri Sándor és Csurka István hozzájárultak monori előadásuk terjesztéséhez. Csurka Magyarországon kiadatlan esszéit New Yorkban jelentette meg és hozzájárult, hogy a Szabad Európa Rádióban felolvassák New Yorkban tartott március 15-i beszédét. A kelet-európai másként gondolkodók a magyar forradalom 30. évfordulójára közreadott Nyilatkozatát az írószövetség tagjai közül tízen írták alá: Csoóri Sándor, Csurka István, Eörsi István, Göncz Árpád, Konrád György, Könczöl Csaba, Mészöly Miklós, Radnóti Sándor, Szécsi Margit, Varga Domokos. Az elnökség megtagadta, hogy részvételüket nyilatkozatban ítélje el.

Az elmúlt hónapoknak ebben a feszült légkörében került sor két újabb hatalmi intézkedésre: Csurka István szilenciumára és a *Tiszatáj* felfüggesztésére.

A Csurkára kirótt publikálási tilalom – mint ezt Nyilatkozatában[3] maga az író kifejtette (lásd *Beszélő*, 18.) – nem amerikai szereplésének következménye. Az ellene irányuló intézkedések, amelyeknek egyik láncszemeként 1986 januárjában megakadályozták darabja bemutatását, akkor kezdődtek, amikor 1983-ban fellépett Csoóri Sándor védelmében. A legutóbbi szilencium újdonsága, hogy a „büntetést" a korábbi hasonló retorziókkal ellentétben hivatalosan is nyilvánosságra hozták.

Nem új keletű a *Tiszatáj* ügye sem. Minthogy a folyóirat rendszeresen foglalkozott a határon túli magyar irodalommal, folyamatosan közölte határon túli magyar írók műveit, de a környező országok nem magyar íróinak műveit is, „a levegőben lógott" a nacionalizmus, a népi irányzatosság vádja, és az irodalomirányítók többször hatalmi eszközökkel avatkoztak be a szerkesztőség munkájába. A felfüggesztést azonban ezek az előzmények nem magyarázzák meg. [...] Okot az intézkedésre utólag kezdtek keresni, de hivatalos magyarázat azóta sem került nyilvánosságra. A pletykák szerint Horgas Béla *Két nő, délután* című, 1956-os célzásokat tartalmazó verse találtatott közléspolitikai hibának, provokatívnak minősült Domokos Mátyás Nagy Gáspárról szóló tanulmánya, a legnagyobb botránykőnek azonban Nagy Gáspár *A fiú naplójából* című [...] versét kiáltották ki. [...] A szóbeszéd szerint a pártközpont ármánykodói a felesége közvetítésével adták Kádár János kezébe a verset, sugalmazva, hogy a „júdásfa" kifejezés rá vonatkozik. Akár igaz a történet, akár nem – a lap felfüggesztésének ténye, amiről Kádárnak előzetesen tudnia kellett, azt mutatja, hogy pártunk főtitkára kivételesen érzékeny a Júdás szóra.

A *Tiszatáj* eltiprását az írótársadalom nem vette szó nélkül tudomásul. A választmány 32 tagjának írásos kérésére 1986. szeptember 8-ára összehívták a választmány rendkívüli ülését. A választmány Boldizsár Iván, Csoóri Sándor, Király István és Mezei András javaslata alapján rendkívül mérsékelt hangú határozatot fogadott el, amelyet levéllé szerkesztve megküldtek a központi bizottságnak. [...] A választmány levelénél élesebb hangú levelet intézett a központi bizottsághoz és a kormányzathoz november 12-én 114 író. [...]

A közgyűlés

[...]

A közgyűlés elnökségében Ördögh Szilveszter, Domokos Mátyás, Radics Katalin, Fodor András, Berecz János, Cseres Tibor, Jovánovics Miklós, Hubay Miklós, Pál Lénárd, Fekete Gyula, Köpeczi Béla és Bodnár György foglalt helyet. A gyűlést Jovánovics Miklós főtitkár nyitotta meg. [...] Az elsők között felszólalt Eörsi István, Rosa Luxemburgot idézte: „A szabadság mindig a másképp gondolkodók szabadsága." Ezután a társadalmi helyzet változásáról beszélt. A hatvanas években a társadalom a javuló életszínvonal – több hús – és a magánélet szabadsága fejében beletörődött a vereség állapotába, amely 1956 után jött létre. Mára a gazdasági helyzet romlása következtében ez a kompromisszum megingott. Az írók bármit megírhatnak – kivéve a hatalom struktúráját. Egy kisebbség azonban elhatározta, hogy nem tartja tiszteletben a tabukat. Hiszen egy kéziratot háromszor is megcenzúráznak. Aki nem fogadja el ezt a rendszert, azt tilalmakkal sújtják. Eltiltások régebben is voltak, de jelenleg listarendszer működik, amely egész életműveket érint. Vita helyett a vezetés szankciókat alkalmaz, ő, Eörsi attól fél, hogy egyesek már most, a felszólalás közben is szankciókon törik a fejüket. Decentralizált irodalom, demokratikus légkör – erre van szükség, ha el akarjuk kerülni a szellem elsivárosodását.

[...] Mészöly Miklós kapott szót. A közgyűlést szokatlanul aktív hivatalos aggodalom előzte meg – mondta. [...] A párt nincs abban a helyzetben, hogy távlatos koncepcióval lépjen az írók elé. A politikai felügyelet mindig púp volt az irodalom hátán. Az irodalomnak nem feltétele, hogy legyen írószövetség, a szervezetre nem elsősorban az íróknak van szüksége, hanem a politikának. [...] Az írók nem politikusok, még ha a politika tükröződik is az irodalomban. A politika és az irodalom között szakadék keletkezett: a politika egészen mást várt az irodalomtól, mint amire az irodalom törekedett.

Fekete Gyula az ország súlyos helyzetének a jelzésével kezdte. Az ország népesedési csődbe zuhan – mondta: harminc év óta olyan mértékű a népesedéscsökkenés, amilyen nem volt még a világon. Az erkölcs csődje után a gazdaságot és a kultúrát is csőd fenyegeti. Ha rossz az állampolgárok közérzete, szükségképpen rossz az íróké is. Ebben a helyzetben minden embernek szorítóba kell szállnia, minden magáénak érzett fórumon meg kell tennie, amit tehet. Az íróknak azonban „Coki, kuss!", mondja a politika. Azokat nevezték nacionalistáknak, akik rákérdeztek, érvényesül-e szomszédainknál a lenini nemzetiségi politika. A monopolizált helyzetű rádióból és tévéből dől a kultúrszenny, az ellenanyagot viszont irtják – Csurka, a *Tiszatáj* ügye ezt példázza. A politika három T-je ma azt jelenti, hogy támogatják a szemetet, tiltják az értéket. [...]

Köpeczi Béla művelődési miniszter: [...] Az írószövetség, sőt a választmány némely tagja olyan politikai nézeteket hirdet, amelyek ellenkeznek a Magyar Népköztársaság törvényeivel. Elfogadták az írószövetség Alapszabályát, mégis megkérdőjelezik a szocializmus létjogosultságát. Egyesek szövetségi rendszerünket vonják kétségbe, az '56-os események újraértékelését kívánják, '56-ot forra-

dalomnak értékelik. Pontosan ez a kapitalista rendszer vezetőinek álláspontja is: ebben a kérdésben nem juthatunk kompromisszumra. Nincs olyan politikai vezető, aki ne figyelné aggodalommal a magyar kisebbség helyzetét. Mégis elsősorban a szocializmusra kell figyelnünk. [...]

Köteles Pál a központi bizottság novemberi határozatát idézte, amely beismeri az ország rendkívül súlyos gazdasági helyzetét. [...] Öt-hatmillió magyart nem áldozhatunk föl egy szövetségi rendszer oltárán. Az írószövetségnek 16 millió magyarért kell felelősséget vállalnia. [...]

Agárdi Péter, a rádió elnökhelyettese Eörsivel, Fekete Gyulával vitázott. Eörsi cenzúráról, letiltásokról beszélt, mondta, de megfeledkezik az irányító szervek felelősségéről. Az irányító szerveknek kell ügyelniük arra, nehogy összekeveredjenek a budapesti éter hullámai a müncheniével. [...] A politika amerikanizálása sokkal veszélyesebb, mint az „elnemzetietlenítés". 1956 után az írók, élükön Illyéssel, maguk kérték, hogy vegyék le „a magyar kérdést" az ENSZ napirendjéről. [...]

A harmincas évek írói, szociográfusai, Fülep Lajos, Németh László, Illyés Gyula, mondta Albert Gábor, leírták az ország rettenetes helyzetét, de meggyőződéssel hitték, hogy a földreform, a szocializmus és a demokrácia gyógyszere meghozza a gyógyulást. 1945 után a beteg, bár gyakran kényszer hatására, bevette a gyógyszert. A földreform azonban nem számolta fel az agrárszegénységet és felőrölte a középparasztság energiáit, a szocializmus személyi kultuszba torkollott, a demokrácia pedig csak a politikai zsargonban létezett. Szavazott a biologikum, a népesség fogyása adja tudtunkra, hogy a magyarság egészének nem tetszik, ami a társadalomban történik. Nem tetszik a jövedelemelosztás rendszere, a munka értékcsökkenése, az értelmiségi munka semmibevétele, nem tetszik, hogy március 15-én verik a diákokat, nem tetszik a *Tiszatáj* ügye, a Csurka-ügy, a mindenütt tenyésző korrupció. [...]

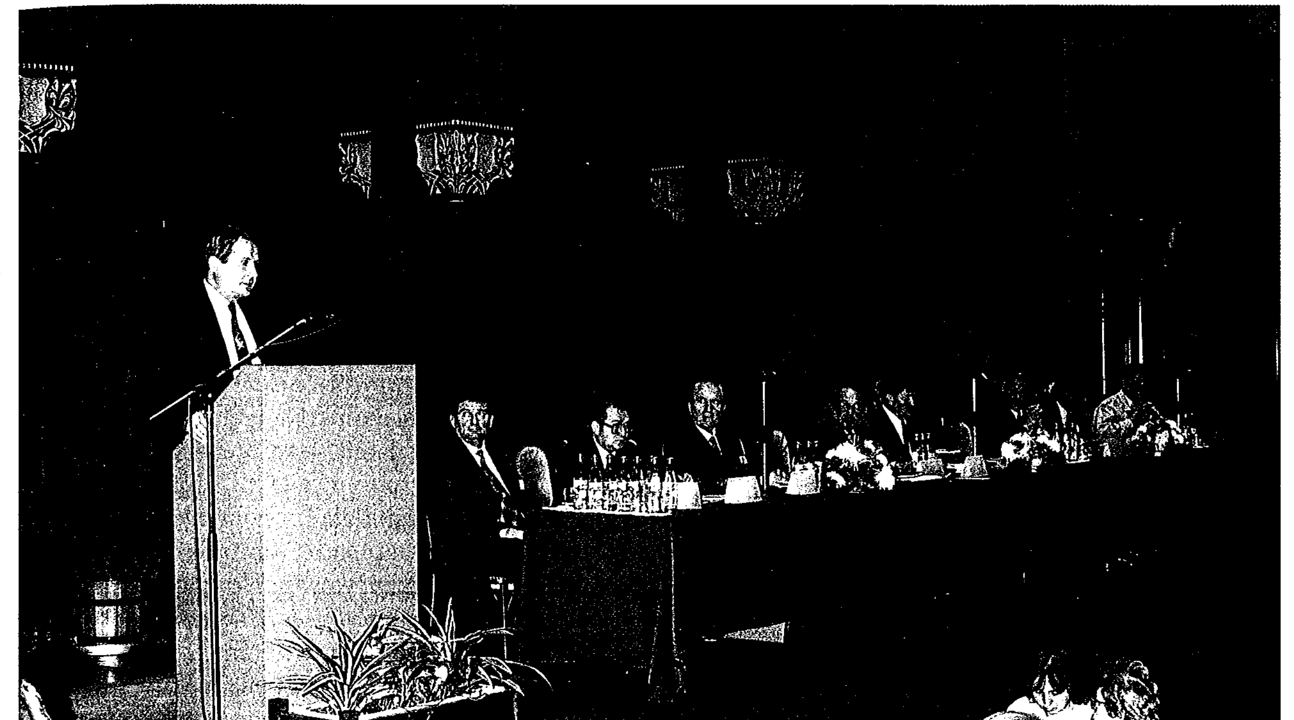
Kiss Gy. Csaba a magyar irodalom méltóságáról beszélt. Az író méltósága: a felelősség a mű esztétikai színvonaláért és a műben megalkuvás nélkül kifejtett igazságért. Magyar írónak lenni felelősséget jelent, a véleménymondás felelősségét, függetlenül attól, hogyan kap az író nyilvánosságot, kap-e egyáltalán nyilvánosságot. Felszólalása után Kiss Gy. Csaba felolvasta 114 írónak a központi bizottsághoz intézett (fentebb közölt) tiltakozó levelét a *Tiszatáj* ügyében.[4] [...]

„Ég az Ecsedi láp" – ezzel az ironikus-drámai bejelentéssel kezdte nagy érdeklődéssel várt beszédét Csurka István, írásban elkészített felszólalása, amelynek a „Szubjektív önarckép" címet adta, elsősorban a személyét övező hamis legendákkal foglalkozott. [...] Tiltakozik a torzkép ellen, amelyet a magyarországi sajtó róla hozott forgalomba. E torzkép alkotói nem átallották az apjával kapcsolatos adataikat is beledolgozni a róla készült képbe. (Apja, Csurka Péter kétségkívül jobboldali beállítottságú ember volt, de családja tiszteletre méltó református hagyományokat követett. Apja írásait egyébként a hatvanas évek végén a Magvető kiadta, méltatlan, igaztalan dolog most az ő ellene intézett támadás kedvéért felhánytorgatni a múltját.) De tiltakozik azoknak az elképzelése ellen is, akik valami kései kuruc kapitányt szeretnének látni benne. [...] Amikor a szilencium ellen tiltakozik, nem vonja kétségbe a döntéshozók jogosultságát a döntésre. De az a meggyőződése, hogy reformokra, új egyezségre van szükség. Viszonya a szocializmushoz sokáig ambivalens volt, 1956 győzte meg arról, hogy vállalnia kell a szocializmust. Ahogy Németh László, Bibó István értette a fogalmat. [...]

Berecz János, az MSZMP KB titkára beszéde első mondatával Csurka szavaira utalt vissza. „Tegnapelőtt elaludt az Ecsedi láp. Esett az eső." Felszólalása – mondotta – nem hivatalos, nem előre elkészített szöveget mond el. Nincs igaza Hubaynak, hogy a felszólalók talán megsértették volna: itt nem irodalomról, hanem politikáról van szó, a politikában pedig nincs sértődés. Szavait ezután szubjektív kitérővel folytatta: szabolcsi parasztcsaládból származik, fiatalkorában együtt aratott az apjával. Az öreg Berecz nem volt jobboldali. Büszke rá, hogy kommunista, hogy magyar, és nem szégyelli, hogy a politikába sodródott. Hisz az egész társadalom csak nem állhat csupa íróból! Az eddig elhangzottakat stílusgyakorlatnak fogja fel. Háromféle stílust figyelt meg.

1. Köteles Pál, Albert Gábor, Kiss Gy. Csaba nem felszólaltak, hanem ultimátumot nyújtottak be. Mészöly Miklóssal sem ért egyet mindenben, de az ő felszólalása alapja lehet a dialógusnak, akárcsak Csurkáé. Albert Gábor hangját azonban visszautasítja. Mit képzel Albert Gábor: az MSZMP mondjon le, és adja át a helyét az írói választmánynak? [...]

2. A másik stílus hasonlít a párbeszédhez, csak kicsit élesebb. Egyesek okosabb politikát kérnek, mások jobb irodalmat. Mészöly csak a politikát bírálta, az írószövetségről kizárólag jó szavai voltak. A politika is igyekszik irodalmi lenni, ne vitassuk tőle, hogy becsületes. Fekete Gyula kultúrszennynek nevezi a kultúrát – ez sem vezet el a párbeszédhez. A kultúrszennyhez kultúrkuka illik. A sekélyes kozmopolita kultúrát szembe kell állítani a nemzetivel, de tudomásul kell venni, hogy a modern technika mindenképpen elterjed. [...] Miféle csődről beszélnek itt egyesek: a betakarítás az aszály ellenére eredményes volt. Nem igaz, hogy az elmúlt harminc év – csőd. [...] Fekete Gyula szerint aknamezőn járunk – de ki helyezte el az aknákat? [...] Mindenkinek választani kell. Nem fogunk a Szabad Európával közösködni, más fórumaink vannak, például az írószövetség. Az írószövetség nem vállalhat felelősséget 16 millió magyarért, mert holnap az UNESCO-ban és az ENSZ-ben fogják ránk húzni: Kicsi, de ugrál. A Szovjetunióval egy időben sokat kellett vitatkoznunk, de az elmúlt tizenöt évben az MSZMP inkább hatott a szovjet politikára, mint ők miránk. Amikor Csehszlovákiában először felvetettük a magyarkérdést, beállt a merevgörcs. Ma viszont ők sorolják, mi mindent tettek a kisebbség ügyében. Délkeleti szomszédunknál már régen beállt a merevgörcs. Megpróbálunk hatni rájuk, de az egész országon nem tudunk segíteni. Mert akkor ők is megpróbálják elérni, hogy a mi politikánk ne különbözhessen az övékétől. [...] A botrányért azok felelősek, akik kiprovokálták. Mi meglátjuk az egyetlen fát is az erdőben, ha – júdásfa. Haragszanak egyesek, mert a politika észrevette, hogy politikáról van szó? Manipuláltuk az írószövetséget? Én inkább magamat érzem manipuláltnak. Némelyek elmennek Monorra olyanokkal, akik a Rákosi-óvodába jártak, és most nyugati pénzen élnek, polgári demokráciáról beszélnek, de Nicaraguáról újabban olyasmiket írnak, hogy visszasírják a fasiszta diktatúrát. Ilyenekkel nem lehet párbeszédet folytatni. Amikor a párbeszéd éppen megkezdődne, máris újabb aláírással jelennek meg! Ha folytatódnak a kis praktikák, én is folytatom a kis praktikákat. Én is értek valamit az irodalomhoz, valamikor verseket írtam, történész akartam lenni! [...] A választás után döntenünk kell, mi legyen az írószövetséggel. Ami az elmúlt öt évben történt, nem ismétlődhet meg. Ultimátumokkal nem lehet párbeszédet folytatni. [...]

BERECZ JÁNOS, AZ MSZMP KB TITKÁRA BESZÉL A MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE KÖZGYŰLÉSÉN, 1986. NOVEMBER 30.

Kornis Mihály bejelentette, bár tagja volt a jelölőbizottságnak, az ülésen, amely javaslatot tett az új választmány tagjaira, nem tudott részt venni, ezért az alábbiakat ajánlja még a választmányba: Konrád György, Nádas Péter, Kertész Imre, Tar Sándor, Szilágyi Ákos, Kukorelli Endre, Bojtár Endre, Balassa Péter, Szörényi László. [...]

Soha ilyen nehéz helyzetben nem szólalt még fel – kezdte beszédét Csoóri Sándor. Berecz János – paraszt Révai. Beszéde a csöndes fenyegetés légkörét hozta be a terembe. Amit Albert Gábor mondott, nem ultimátum, hanem segélykiáltás. Mészölynek igaza van – mindkét fél készületlenül jött el a közgyűlésre. A miniszternek illett volna mondania valamit az írók javaslataira, de úgy tett, mintha el se hangzottak volna. Úgy látszik, a hatalomnak csak az lehet partnere, aki kiszolgálja. Az írók 1981-ben választhattak először titkosan, de az így létrejött választmánnyal is az történt, ami a gazdasági mechanizmussal: működésbe léptek a fékek. Ha az író kevesebbet fejez ki a korból, mint amennyit ki tudna fejezni – az meghunyászkodás. Illyés és a köréje csoportosult írók 1979–80-ban lapot akartak indítani.[5] Nem havi folyóiratot, mert az aktuális ügyekbe akartak beleszólni. Vajon azt várják tőlük, hogy rábízzák magukat Bata vagy Fekete Sándor lapjára?[6] Ha ezt a tervezett lapot engedélyezik, sok minden másképp alakulhatott volna. [...] A reform elmaradása szorította őt magát is ellenzékbe, vagy inkább mintha-ellenzékbe. A magyar történelem arra tanít, hogy a túléléseink a legveszélyesebbek – azokba szoktunk erkölcsileg belehalni. [...]

„Visszautasítom Berecz János szokatlan, meglepő és sértő mondatait" – kezdte felszólalását Sánta Ferenc. „Magyarul: a fenyegetését. Ilyesmiktől mi nem szoktunk megijedni." Mi lehet az oka annak, hogy az írótársadalommal, amely mindig is részt kért a politikából, a politika nem akarja az együttműködést? Úgy látszik a párt berkeiben is vannak konzervatív erők, olyanok, akiknek nem áll érdekében a párbeszéd. A magyar irodalomban nagy hagyománya van annak, hogy az írók beleszólnak a politikába. A *Tiszatáj* beszüntetése buta és brutális döntés volt. [...]

A politikában hosszú idő óta jelen van egy erő, amely kontraszelekciót teremtett, és egy olyan réteget hozott létre, amely nem alkalmas arra, hogy érzékelje a valóságot. Ez a közvetítő réteg – dezinformál. Karrieristák, Biberachok, lézengő ritterek uralták el az életet, akiknek sem a szocializmushoz, sem Magyarországhoz semmi közük. [...] A magyar írók sok minisztert láttak már. Jönnek, mennek, de az irodalom marad. Révai azt mondta Csoórinak: sötéten lát. Csoóri erre felolvasta az apja levelét, hogy vigyen neki kenyeret falura. A politika nem élhet adminisztratív eszközökkel, mert az mindig a politika gyengeségének a jele. Az adminisztratív megrendszabályozás a mostani írókkal sem megy, ahogy azelőtt sem volt sikeres. '56 előtt is azt mondták: ne avatkozzatok bele a politikába, nacionalisták vagytok, sötéten láttok. [...]

Úgy illenék, hogy a céltábla ne lőjön vissza – kezdte felszólalását Nagy Gáspár. „Nem értek egyet a véleményével, de védem a jogát, hogy elmondhassa" – ez a demokrácia alapelve, ő a maga részéről ezzel ért egyet. Most majd megszületik valami, amire éppúgy gyanakvással, irigységgel és gonoszsággal tekintenek, mint arra a Kisdedre, akinek életére Heródesek és Pilátusok törtek. Advent első vasárnapja van: lesznek Heródesek és Pilátusok, de a Kisded megszületik. [...]

Személyes vallomással kezdte felszólalását Fekete Sándor. Epeköve van, cukorbaja, magas vérnyomása, mondta. [...] Csurka bizonnyal nem tehet arról, hogy az egyik nyugati lap Maléter Pál és Nagy Imre képe mellett közölte az írását, de azért megkérdezi: milyen ember az, aki félfasiszta lapokban publikál? Ő, Fekete Sándor nem akar a félfasiszta *Nemzetőr* munkatársa lenni. Csurka éveken át azért vett fel tetemes összegeket, hogy ne kelljen dolgoznia, mert nagy író. Csakhogy Csurka nem nagy műveket, hanem színvonaltalan politikai publicisztikákat ír, azaz ő is zsurnaliszta. Csurka a családja református hagyományairól beszélt. Ha Csurka ezt fontosnak tartotta szóba hozni, ő is megemlítheti, hogy katolikus családból származik, a katolikus vallás is van olyan jó, mint a református, sőt még ősibb is. Úgy véli azonban: a zsidó Radnóti igazabb magyar volt, mint sok álmagyar. Ékes szavak hangzanak el a pluralizmusról, de a választmányba nem akarnak olyan írót, aki a mucsai gondolkodásnak ellentmond. [...]

Horgas Béla saját tapasztalatai alapján az irodalmi represszió néhány esetét ismertette. Az általa tervezett *Eszmélet* című folyóirat első száma már eljutott a nyomdáig, aztán mégsem jelenhetett meg. A Levendel Júliával közösen szerkesztett magánkiadású füzetsorozat, a *Pár-Sor* 6 számot adhatott közre, a folytatását megakadályozták. A *Liget* című kiadványt a népfront jelentette volna meg, munkálatait azonban 1986 márciusában leállították, és máig sem adtak rá magyarázatot, miért. Egy családvédelmi antológiát, amelyben egyebek között híres tudósok, egyházi személyek írásai szerepeltek, ugyancsak minden magyarázat nélkül tiltottak be. A szakközépiskolák számára szerkesztett 1979-es irodalomtankönyvet 1981-ben bevonták, mert szerepelt benne Konrád György neve. [...][7]

Közgyűlés után

[...]

Már a közgyűlés előtt szellőztették, hogy ha az írók nem viselkednek jól, akár a szövetség feloszlatására is sor kerülhet. S nehogy valaki blöffre gondoljon, tárgyalásokat is kezdtek egy esetleges új írószövetség megalakításáról; az elnöki tisztet Pál Lénárd, a tudományért és kultúráért felelős KB-titkár Vas Istvánnak ajánlotta föl (ő azonban a megbízatást előre elhárította). December első napjaiban bejelentette, hogy kilép az írószövetségből Bata Imre, Juhász Ferenc, Nemeskürty István és Szabó Magda. Január végéig kilépett még Almási Miklós, Asperján György, Berkesi András, E. Fehér Pál, Fekete Sándor, Földeák János, Galabárdi Zoltán, Gyurkó László, Hegyi Béla, Jovánovics Miklós, Kovács Sándor Iván, Köpeczi Béla, Moldova György, Molnár Géza, Ördögh Szilveszter, Pándi Pál, Rónai Mihály András, Sík Csaba, Szerdahelyi István, Tamás Aladár, Végh Antal és Wéber Antal. A kilépettek egyike miniszter (Köpeczi), négyük kulturális lap főszerkesztője (Bata, Fekete, Juhász, Szerdahelyi), egy rovatvezető a *Népszabadság*nál (E. Fehér), egy a *Népszabadság* szerkesztőbizottsági tagja volt (Pándi), ketten egyetemi tanárok (Almási, Wéber), a Filmtudományi Intézet igazgatója (Nemeskürty), egy könyvkiadói igazgató (Jovánovics), egy kiadói párttitkár (Ördögh). Többen vezető szerepet vittek az 1957–59 közötti időszakban, amikor az írók túlnyomó többsége hallgatott (Berkesi, Földeák, Galabárdi, Molnár, Rónai, Tamás). Ketten indokolták meg a nyilvánosság előtt is elhatározásukat, Fekete Sándor (Élet és Irodalom, 1987. január 16.) és Szerdahelyi István (Élet és Irodalom, 1987. január 30.). Fő érvük szerint az írószövetség új vezetősége tárgyalásképtelenné vált, mert némely tagjai „szüntelen szenvedélyeikkel egyre az erőszakot hívják ki maguk ellen". Fekete ugyanezeket az elnökségi tagokat (vagy csupán egyetlen személyről volna szó?) egyenesen fajvédőnek, valamint az amerikai tőke csendes szövetségesének minősíti. Köpeczi Béla nem távozó írószövetségi tagként, hanem a kilépőkkel együttérző miniszterként nyilatkozott a *Népszabadság* 1987. január 31-i számában: a kormányzat immár nem tekinti az írószövetséget a magyar írók egyedüli képviseletének. Nem írta meg Köpeczi, hogy mindjárt le is faragott egymillió forintot a szövetség költségvetéséből, s hogy a szervezet külkapcsolatait a minisztérium külügyi főosztályának hatáskörébe utalta át.

Nem érdemes firtatni, hogy a kilépőket valóban az az őszinte aggodalom és szenvedélyes felháborodás vezérelte-e, amelynek hangjain Fekete és Szerdahelyi játszik. Mindenesetre, még a művelődési minisztertől kapott bátorítás sem bírt rá újabb aggódókat és felháborodókat a példa követésére. A kampány elakadt, a tagoknak még 5 százaléka sem lépett ki.

Látványosan megmutatkozott a kilépők elszigeteltsége a január 26-ra összehívott aktívaülésen, ahol az MSZMP központi apparátusának munkatársai a párttag írókkal találkoztak. A megbeszélésen Radics Katalin, a kulturális és tudományos osztály vezetője elnökölt, a pártközpont nevében Knopp András vitte a szót. Knopp azt mondta, hogy a párt senkit nem szólít fel kilépésre, de támogatja a kilépőket, s hasonlóképpen nyilatkozott az új írószövetség megalakításának gondolatáról is. A szakítás fő szószólójaként Szerdahelyi István lépett föl, aki a vitában úgyszólván teljesen magára maradt. [...] A legnagyobb hatást Tőkei Ferenc hozzászólása tette. Tőkei vitába szállt Knoppal, aki szerint a '86-os közgyűlés egyenes folytatása volt a '81-esnek. Példaként Csoóri akkori és mostani beszédéből idézett. '81-ben Csoóri azt mondta: Aczél elvtárs, vannak ügyek, amelyeket nem lehet fehér asztal mellett elintézni. '86-ban megszelídített paraszt-Révainak címezte Berecz Jánost. Ez lényegesen más hang, mint az öt évvel azelőtti, állapította meg Tőkei, s a változás mögött az ország közhangulatának általános romlása rejlik, amivel a pártnak szembe kell néznie. [...]

Január 20-a táján a politikai bizottság elé került a szövetség és a pártvezetés közötti konfliktus. Grósz Károly vezetésével többen hevesen támadták Bereczet, mondván, hogy rendet és nyugalmat ígért, s ehelyett világra szóló botrányt kavart. Kádár szótlanul hallgatta végig a vitát. Egy és más arra utal, hogy ő állt Berecz irodalompolitikai hadjárata mögött. [...]

Mérleget vonni korai még. Annyi azonban máris látható, hogy a kultúrpolitikai vezetés rosszul mérte föl erejét, mielőtt a hadjáratba belefogott volna. Nem vette számításba, hogy a párttag írók többsége (mint a párttagság általában) osztja a társadalom elégedetlenségét, és nem kapható az írók közösségével való konfrontációra. [...] Sokan mondogatják most: Aczél idején ez nem történhetett volna meg. Valóban, Aczél stílusától idegen a konfrontáció erőltetése. Mégis, óvakodjunk a

múlt idealizálásától. A hatalom és az irodalom közötti válság abban a másfél évtizedben érlelődött meg, amelyben Aczél Györgyön kívül nem volt a pártnak önálló kultúrpolitikusa. Berecz János azt a vihart aratja le, amelyhez még Aczél vetette el a szelet.[8]

Eredeti megjelenés: [Név nélkül] *Beszélő*, 19. szám (1987/1.). Újraközlés: *Beszélő. Összkiadás*. Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. II. köt. 728–739.

Jegyzetek

1. Elírás. A *Mozgó Világ* főszerkesztőjét, Kulin Ferencet 1983. szeptember 16-án váltották le, mire tiltakozásul az egész szerkesztőség lemondott. A *Mozgó Világ* 1984 áprilisában indult újra, P. Szűcs Julianna főszerkesztővel és új szerkesztőséggel.
2. Elírás. A vers a lap 1984/5. (októberi) számában jelent meg.
3. Részletek Csurka István 1986. augusztus 14-i nyilatkozatából. A teljes szöveg a *Beszélő* 18. (1986/3.) számában jelent meg: „[...] 1. Megfelel a valóságnak, hogy én engedélyt adtam a Szabad Európa Rádió egy képviselőjének New Yorkban, hogy a New York-i magyar március 15-i ünnepségen elmondott ünnepi beszédem felolvassák. 2. Megfelel a valóságnak, hogy az ide vonatkozó rendeletek figyelmen kívül hagyásával esszékötetet jelentettem meg New Yorkban. [...] 3. Nem fedi a valóságot, hogy a rám most kirótt szilencium a fentiek következménye. »Vizsgák és fegyelmik« című, több évvel ezelőtt megírt és előzetesen a kulturális jóváhagyó szervek által már engedélyezett darabomat, amelyet a Vígszínház 1986. március 7-én kívánt bemutatni [...] 1986. január első felében már betiltották. [...] Az egyéb tilalmi listákon való szerepléseim, az ellenem irányuló nyílt vagy burkolt nyomás [...] azóta tart, amióta felemeltem tiltakozó szavam Csoóri Sándor 1983-ban történt [...] szilenciumra tevése ellen. 4. A művelődésiminiszter-helyettesnek azt a sértő megállapítását, miszerint mindezt én nemcsak pózolva, hanem valamely ellentömbbeli szervezet instrukciójára végzem – visszautasítom. Nem ártana végre mérlegre tenniök a kultúrpolitika túlhatalmú irányítóinak, hogy vajon mi késztet számos magyar írót, értelmiségit élete ötödik-hatodik évtizedében kockára vetni egész működését, életformáját, egzisztenciális hányattatásnak kitennie magát. Póznak mégis, talán egy kicsit drága ez, nem? [...] 5. Ezt a szilenciumot én azért kaptam, mert megtörtem a csendet. Azt is tudom, hogy elítélőim magukhoz mérten liberális, önmérséklő, sőt netán humánus intézkedésnek tartják elhallgattatásomat. Ki kell ábrándítanom őket. Ez egy irodalmi terrorintézkedés, amellyel eltettek láb alól egy magyar írót. [...] Nekem most már csak akkor van, lehet helyem ebben a fertőzött, mérgezett, és kvázi-magyar-kvázi-nyilvánosságban, ha azok a beteges körülmények, amelyek oda vezettek, hogy most engem sújtottak szilenciummal, megszűnnek. [...] Várom, hogy lehető legyen a közös munkálkodás a magyar fennmaradásért, a becsületes reformokért és a megújulásért. Az első ilyen jelre, mint csataló a kürtszóra felnyerít – jelentkezem munkára és keresztényi megbocsátással nyújtom a kezem azoknak, akik most megaláztak."
4. „Tisztelt Központi Bizottság! Tisztelt Minisztertanács! Kötelességünknek tartjuk, hogy az ügyben illetékes legfőbb testületek tagjainak tudomására hozzuk megdöbbenésünket és felháborodásunkat azzal az eljárással és döntéssel kapcsolatban, amely a legutóbb a »Tiszatáj« szerkesztőit, s így a magyar szellemi élet egyik legfontosabb folyóiratát sújtotta. [...] Mennyiben minősülhet az említett eljárás és a *Tiszatáj* szerkesztőivel szemben hozott döntés demokratikusnak? Hogyan hozható ez összefüggésbe a szocialista kulturális politika alapelveivel és az alkotóműhelyek önállóságáról hangoztatott elvekkel? Mi köze van ennek az intézkedésnek az Országgyűlés által éppen ebben az időszakban elfogadott Sajtótörvény szelleméhez? [...] Elsősorban az Önök dolga és lehetősége mérlegre tenni felelősségüket és olyan helyzetet teremteni, amelyben a kölcsönösen kívánt és olyannyira szükséges párbeszéd és együttműködés esélyeit ne aknázhassák alá a jövőben hasonló intézkedések. [...] Budapest, 1986. november 12." A teljes szöveget lásd az eredeti cikkben.
5. Lásd kötetünkben a 60. oldalon.
6. Bata Imre az *Élet és Irodalom*, Fekete Sándor az *Új Tükör* főszerkesztője volt ekkor.
7. A vitát követő szavazás során a hatalomhoz közeli jelöltek közül sokan – Boldizsár Iván, Gyurkó László, Király István, Bata Imre, Pándi Pál, Alföldy Jenő – nem kerültek be a 71 tagú választmányba, ellenben tag lett többek között Mészöly Miklós, Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Göncz Árpád, Domokos Mátyás, Nádas Péter, Csurka István, Nagy Gáspár, Szilágyi Ákos. A teljes névsor a szavazatszámokkal az eredeti cikkben. A választmány utóbb Cseres Tibort választotta elnöknek, Fekete Gyula és Jókai Anna alelnök lett. Az elnökségbe bekerült Csoóri Sándor, Csurka István és Mészöly Miklós is.
8. A következő hónapokban valóban történt kísérlet arra, hogy egy hatalomhoz lojális ellen-írószövetséget alapítsanak Szerdahelyi István esztéta elnökletével, ez azonban „érdeklődés hiányában" kudarcba fulladt. 1987 második felére alapvetően megváltozott a politikai helyzet és a hatalom letett erről. A következő közgyűlésre 1989 novemberében került sor, már az új Magyar Köztársaság kikiáltása után. Azon Németh Miklós miniszterelnök így beszélt: a kormány „egyszer s mindenkorra lemond az irodalom, a művészetek irányításáról, pontosabban: annak az illúziójáról, hiszen az igazi nagy művészet és irodalom mindig szuverén volt és lesz. Nem mondhat le viszont sem a nemzet, sem egyetlen kormány arról az iránymutatásról, tapasztalatról és igazságmondásról, amelyet a 700 év óta, de szorosabban is legalább kétszáz éve, a felvilágosodástól jogfolytonos, haladó, demokratikus magyar irodalom és művészet sugallhat neki." Idézi: Vasy Géza: A nyolcvanas évek és az Írószövetség közgyűlése 1986-ban. *Hitel*, 2015. november, 107.

KIS JÁNOS

Az 1956–57-es restauráció – harminc év távlatából (részletek)

[...][1]

„A dolgozó tömegek jelentékeny részét elsősorban nem a politika általános kérdései érdeklik – jelenti ki Kádár –, hanem a mindennapi életüket befolyásoló gazdasági és kulturális kérdések helyes megoldása. Véleményüket a pártról, a rendszerről sem a politikai kérdések alapján [...] alakítják ki."[2] Ebből a nem éppen demokratikus szellemű közhelyből Kádár fontos következtetéseket von le. Először is azt, amelyik elhatárolja őt Rákosiék gyakorlatától: szakítani kell a lakosság gátlástalan kiszipolyozásával; nyugodt, kielégítő életkörülményeket kell biztosítani az embereknek. Ez persze önmagában nem újdonság, csak visszakanyarodás az 1953-as kormányprogramhoz – amit azonban nem lehet bevallani, hisz az akkori miniszterelnököt éppen megbélyegzik mint a párttörténet legsötétebb árulóját, aki már '53-ban is a reakcióval szövetkezett.

De benne rejlik Kádár szavaiban az a Nagy Imrétől idegen szabály is, hogy ha a vezetés nem zaklatja s nem provokálja a tömegeket, akkor a politikát megtarthatja magának. Úgy alakítja a rendszert, ahogyan jónak látja, feltéve, hogy nem dúlja szét az emberek mindennapi életét. Továbbá benne rejlik e szavakban az a vélekedés, hogy ha a rendes körülmények között a politikus tömegek politikai követelések mögé sorakoznak föl, akkor nyilvánvalóan nem a saját fejük után mennek. Míg az elégedett emberekben alig lehet fölcsiklandozni a politika iránti érdeklődést, mi sem könnyebb, mint elégedetlen embereket megtéveszteni. Válságos helyzetekben kétes elemek ragadják magukhoz a kezdeményezést, őket követik a félrevezetett tömegek. [...]

A gazdaság terén maradéktalanul visszaállították a régi függési és irányítási rendszert, engedve az apparátusok érdekeinek és az ideológiai nyomásnak – azonban vigyáztak rá, hogy a rendszer működése összeférjen a reáljövedelmek és a fogyasztás biztonságával. Egyfelől újrakezdődtek a közvetlen tervgazdálkodásra jellemző felhalmozási ciklusok, másfelől a gazdaságirányítás a korábbinál érzékenyebben reagált a kilengésekre, s a beruházási feszültségeket igyekezett nem a fogyasztás rovására feloldani, hanem átmeneti külkereskedelmi mérleghiányt vállalva. Ideológiai téren rendszeressé váltak a marxizmus–leninizmustól idegen áramlatok elleni kampányok: felülről vezérelt „vitákat" rendeztek a revizionizmusról, a nacionalizmusról, a népi írókról, az 1945 utáni magyar irodalomról, a kritika, a pedagógia, a történetírás, a közgazdaság-tudomány helyzetéről, a kommunista művelődéspolitikáról. De a kultúra adminisztratív irányításának szempontjai gyakran keresztbe vágták a kampányokéit. Így a hallgatásával tüntető Illyés Gyulát nem támadták a népi irányzat elítélésekor, a sokat támadott Németh László megszólalását viszont kész örömmel fogadták, s mialatt ideológiai meghurcoltatása folyt, előzékenyen egyengették a hivatalos irodalomba

Hajdu Tibor, Vásárhelyi Miklós, Göncz Árpád, Mécs Imre, Litván György és Széll Jenő az 1956-os forradalom 30. évfordulójára emlékező illegális konferencián, Eörsi István lakásán, 1986. december 5.

Az 1956-os forradalom 30. évfordulójára emlékező konferenciára készült matrica

vezető útját, egészen 1959-es moszkvai látogatásáig. Általában is elmondhatjuk, hogy a megbélyegzés és a letiltás az '57 júniusa után indított kampányok során már nem okvetlenül esett egybe. Ami a terrorgépezet működését illeti: '56 megtorlása példátlan méreteket öltött, s még 1959-ben sem lehetett tudni, hol lesznek a határai, mi mindent fognak még börtönnel vagy annál is rosszabbal büntetni. De míg a múltra irányuló, büntető terror határozatlan maradt, addig a jelenre irányuló, elrettentő terrort szigorúan körülhatárolták. Nem a bűncselekmény meghatározását és a büntetés mértékét: abban változatlanul tombolt az önkény.

Ha valaki egyáltalán tett valamit, nem tudhatta, milyen sors vár rá. De ha semmit nem tett, biztos lehetett benne, hogy nem esik bántódása.

Ezek voltak az 1957-ben megszilárdult rezsim fő vonásai. Stabil, lényeges jellemzőit változatlanul fenntartó rezsim jött itt létre a forradalom és a restauráció után. [...]

A restaurációs rezsim csak akkor kezdett átalakulni, amikor – külső lökésre – lényegesen módosultak a hatalmi gépezeten belüli erőviszonyok. Hruscsov 1960 körül indított új enyhülési offenzívájára s kivált a XXII. kongresszuson meghirdetett második sztálintalanítási kampányra volt szükség ahhoz, hogy felbillenjen az '57-es egyensúly, s az erőszakszervezetekből, majd az egész irányító apparátusból kiszoruljanak a legmegveszekedettebb rákosista elemek. Ez az átrendeződés vezetett el a '60-as évek konszolidációs politikájához.

A konszolidáció felfelé ívelő ágán az ország szívesen – s joggal – látta Kádár Jánosban azt az embert, aki kihasználta a kínálkozó lehetőséget, ügyesen manőverezve eltávolította a hatalom középső szintjeiről a legsötétebb rákosistákat, és elindította a megbékélés folyamatát. Ezekben az időkben csak azok akartak emlékezni az 1956–1957-es restaurációra, akik semmilyen engedmény fejében nem voltak hajlandók megbocsátani a forradalom leverését és a rá következő kegyetlen megtorlást. A többség szemében '56–'57 felidézése tapintatlan moralizálásnak tűnt. Hiszen a hallgatásért, a kollektív felejtésért cserébe kézzelfogható engedményeket kapott a társadalom. [...]

A '70-es évek derekára azonban ez a fejlődés kimerítette a tartalékait. Válságba került a '68-as reform után is alapjában szovjet rendszerű gazdaság, s az általános leromlással kísért pangásból nem is emelkedhet ki radikális reformok nélkül, amelyek megszüntetik a pártállam és a vállalatok közötti függő viszonyt. A gazdasági szervezeteknek világosan meghatározott, védhető jogokat kell nyerniük ahhoz, hogy piaci vállalkozásokként működhessenek, s hogy az állammal mint adófizetők és mint szerződő felek léphessenek kapcsolatra. A stagnálás viszonyai közt egyre nehezebb egyszerre kielégíteni minden fontosabb társadalmi csoportot; jogokkal felruházott érdekvédelmi szervezetekre van szükség ahhoz, hogy a nyíltabbá váló érdekellentéteket elfogadható kompromisszumokkal lehessen rendezni. Jogok kellenek ahhoz, hogy a rászorulók számon kérhessék az állam szociálpolitikai kötelezettségeit, s hogy másfelől az újraelosztás ne önkényesen vegyen el más rétegektől és a gazdálkodó szervezetektől. Jogok kellenek a levegőt követelő kulturális irányzatok kibontakozásához, az egyesületi mozgalom megszilárdulásához, a sajtónyilvánosság megkívánt szintjéhez, a környezetvédő társadalmi kezdeményezésekhez s mi mindenhez még. Az ország nem juthat ki a fejlődési zsákutcából, ahová a konszolidáció vezette, ha magán a konszolidációs politikán nem sikerül túljutnia. Ez az igény pedig visszavezet a kezdetekhez.

Igazságot szolgáltatni a forradalomnak s a rá következő társadalmi ellenállásnak, és kiutat keresni a magyar társadalom mai válságából: ez a két feladat összefügg. Részint azért, mert ma is olyasvalamire volna szükség, amivel az 1956-os ellenállási mozgalom egy kétségbeejtő történelmi helyzetben, rendkívüli politikai érettséggel megpróbálkozott: kompromisszumok sorozatára, amelyeket a társadalom erői önálló félként kötnek meg a pártállammal. Részint pedig azért, mert a kompromisszum legelső akadálya az a hosszú távra szóló hatalomgyakorlási stílus, melyet a restauráció eredményeit összegező, 1957. júniusi pártértekezlet szentesített: egyfelől nem tűrni a párton belüli csoportképződést, másfelől közömbösíteni a tömegeket, s így megőrizni a hatalom számára a politikai döntések monopóliumát, soha nem engedve azoknak a kísérleteknek, hogy kívülről gyakoroljanak nyomást a vezetésre. Amíg a társadalom nem emancipálódik e bánásmód alól, s a pártállam nem fogadja el, hogy új módon kell a társadalomhoz közelítenie, addig a konszolidációs korszak évek óta tartó hanyatlását semmi nem fordíthatja meg. [...]

Előadásom indító bekezdéseiben idéztem a konszolidációs korszak uralkodó felfogását, amely szerint az ellenállóknak tudniuk kellett volna, hogy nincs az a magyar társadalmi erő, mely a szovjet államot engedményre szoríthatja. Ha azonban az események itt adott rekonstrukciója lényegében elfogadható, akkor ez a közmeggyőződés hamis. Amikor a Kádár-kormány a szovjet tankok oltalma alatt bevonult a Parlamentbe, senki nem tudhatta még, milyen lesz a megszállás utáni új rend. Sőt, azt sem tudhatta senki, hogy Kádárék egyáltalán hatalmon maradnak-e. Nagyon is elképzelhető volt, hogy ha elhúzódik a politikai válság, szovjet megbízóik visszahozzák, ha nem is Rákosit vagy Gerőt, legalább a közeli híveiket – vagy megalkusznak, ha nem is magával Nagy Imrével, legalább a környezetéhez tartozó kommunista politikusok némelyikével. A restauráció menetét nem előre kész terv szabta meg, hanem egymásra válaszoló lépések és ellenlépések tömegének összegződése. [...] Csupán annyit szögezhetünk le: mai tudásunk alapján sincs okunk elfogadni, hogy a kompromisszum teljesen esélytelen volt. [...][3]

Mai ismereteink birtokában sem mondhatjuk tehát, hogy a nemzeti ellenállást éltető remény irracionális volt. Ha nem csak a biztos sikerre játszó politikát tekintjük reálpolitikának, akkor nyugodtan állítható, hogy az 1956-os ellenállási mozgalom reálpolitikát folytatott. [...][4]

De még a sorra vett külső körülmények is csak azt magyarázzák meg, hogy miért kellett a forradalom utóvédharcainak elbuknia. Arra a kérdésre a felhozott tények és összefüggések nem adnak választ, hogy miért adta fel a magyar társadalom a vesztett ügyet. Bukott forradalmak és szabadságharcok után a nép túlnyomó többségének a számára nemigen marad más, mint visszavonulni a magánéletbe – ez igaz. Ám a politikai aréna kiürítése nem okvetlenül jár együtt a politikai eszményekről való lemondással. Hogy a privatizált társadalom azonosítja-e magát levert küzdelmeivel, vagy igyekszik megfeledkezni róluk, ez döntően attól függ, mit képviselnek azok a kevesek – írók, publicisták, művészek, történettudók, papok, tanítók –, akik hivatásuknál fogva abban a szerencsés vagy szerencsétlen helyzetben vannak, hogy még az elnyomás viszonyai közepette is minden szavuk, minden hallgatásuk nyilvános állásfoglalás. Rajtuk múlik, lesznek-e szimbólumok, amelyekhez kötődni, kitartásra minták, amelyeket követni lehet. Magyarországon ez a réteg nem adott eszközöket a társadalomnak, hogy a valósággal megbékélve is hű maradhasson forradalmához. Sőt, épp az értelmiség vált forrásává és terjesztőjévé annak a közmeggyőződésnek, mely szerint a lelki szembenállás ápolása 19. századi, romantikus póz, nem illik a modern reálpolitikához. Ez a hiedelem hamis, és az ellenállás bukásából nem következett, hogy felül kell kerekednie.

Medvetánc, 1988/2–3. szám. 229–279.

Jegyzetek

1. A tanulmány előadás formájában eredetileg az ellenzék által Eörsi István lakásán rendezett 1956-os emlékkonferencián hangzott el 1986 decemberében. A konferencia anyagát gépiratos formában szamizdatban terjesztették. Ez a szöveg később megjelent a *Medvetánc* című folyóirat 1988/2–3. számában, 229–279., majd az *Ötvenhatról nyolcvanhatban* című kötetben, 217–249. (Szerk.: Hegedűs B. András et al. Budapest, 1992, Századvég Kiadó – 1956-os Intézet.)
2. A szerző Kádár Jánosnak a Magyar Szocialista Munkáspárt Országos Értekezletén (1957. június 27–29.) elmondott beszédére utal. Lásd *Az MSZMP országos értekezletének jegyzőkönyve*. Budapest, 1957. 50.
3. A kihagyott részben a szerző a szovjet vezetésnek az inváziót megelőző hezitálását és változó magatartását mutatja be.
4. A kihagyott részben a szerző a forradalom leveréséhez vezető külső körülményeket veszi számba: a szuezi háborút, az amerikai kormány által kinyilvánított közömbösséget, a szocialista országok, mindenekelőtt Kína álláspontjának számunkra kedvezőtlen megváltozását, valamint a szovjet–jugoszláv viszony számunkra szintén kedvezőtlen alakulását.

Ellenzékiek és más magyar állampolgárok levele az országgyűlési képviselőkhöz a szaporodó házkutatások ellen (1987. április)

Tisztelt Országgyűlési Képviselő, Tisztelt Választópolgár!
Mi, alulírott magyar állampolgárok aggodalmunkat fejezzük ki egy mindinkább terjedő ártalmas tendencia miatt. Ez év februárjában, márciusában és áprilisában a rendőrség 8–10 fős csoportokban ún. helyiség-ellenőrzést tartott több személynél, nevezetesen Philipp Tibornál (A harcoló Város című kiállítás rendezőjénél), Keszthelyi Zsoltnál, Talata Józsefnél (az Égtájak Között című lap szerkesztőjénél), Nagy Andrásnál, Nagy Jenőnél és Gadó Györgynél (a *Demokrata* című lap szerkesztőinél), ismételten Talata Józsefnél és Bognár Mikoltánál (az Égtájak Között szerkesztőjénél).[1]

Ezen akciók során több, magát rendőrségi személynek valló, de önmagát e szempontból nem mindig igazoló személy hatolt be – esetenként az éjszakai órákban – az említett személyek lakásába, és onnan többórás kutatás után, nagy mennyiségben – részben tételes jegyzőkönyvezés nélkül – vitt el számos nyomdai és sokszorosított terméket, kéziratot, sőt magánjellegű feljegyzést, naplót, noteszt, levelet. Az ezt követő szabálysértési eljárások során a rendőrség olyan határozatokat adott ki, amelyek azt is tartalmazzák, hogy az elkobzott anyagokat megsemmisítik, függetlenül azok esetleges személyes jellegétől, valamint az írások kulturális és történelmi dokumentumértékétől (többek között Bibó, Hervay Gizella, Jászi, Konrád, Bulgakov, Koestler, Orwell műveit).

A fent említett személyek közül többeket, sőt másokat is ugyanezen időszakban rendszeresen követtek és követnek.

Véleményünk szerint az ilyen eljárások sértik a humánum, a jogrend és a kulturális szabadság elveit. Felemeljük szavunkat az ilyen gyakorlat ellen, mert – történelmi tapasztalatok szerint – ha ezek elkezdődnek, elterjedésüknek nehéz gátat vetni.

Felkérjük, éljen a választópolgároktól nyert és törvényadta lehetőségeivel, és járjon közbe a leírt tarthatatlan állapot megszüntetése érdekében.

Ágoston Éva előadóművész, Bartók Gyula müzlikészítő kisiparos, Bence György filozófus, Bereczki Vilmos mérnök, Bogád Antal távirat-kézbesítő, Bognár Gábor könyvárus, Cserháti László költő, Csűrös Miklós irodalomtörténész, Dávid Zoltán vegyész, Demszky Gábor szociológus, Diószegi Olga egyet. hallgató, Endreffy Zoltán műfordító, Fitos Vilmos történész, Gadó György fordító, Gondos Béla hírlapárus, Grawátsch Péter szabadúszó, Hodosán Róza szellemi szabadfoglalkozású, Holczer Tibor eladó, Horváth Zsuzsa szociológus, Jakab Lajos közgazdász, Jeney Zoltán zeneszerző, Kapitány László bedolgozó, Kálmán György matematikus, Kis Ferenc gépészmérnök, Kis János filozófus, Kiszely Károly teológus, Konrád György író, Kovács András filozófus, Kozák Gyula szociológus, Könczöl Csaba lapszerkesztő, kritikus, Kőszeg Ferenc szellemi szabadfoglalkozású, Lackó Mihály történész, Lengyel Gabriella szociológus, Maróthy Márta bedolgozó, Mikes Katalin korrektor, Mikes Tamás ellenőr, Miszlivetz Ferenc szociológus, Modor Ádám MÁV-dolgozó, Morgós József postás, Muhi László mérnök, Murányi Sándor szellemi szabadfoglalkozású, Nagy István egyet. hallgató, Nagy Attila világosító, Nagy Magdolna üzemgazdász, dr. Pákh Tibor ny. ügyvéd, Pallag Tibor költő, Perlaki Tamás üzemgazdász, Pik Katalin tanár, Pomogáts Béla irodalomtörténész, Radnóti Sándor kritikus, Radványi Julianna filmdramaturg, Rusai László gazdálkodó, Schlecht Csaba egyetemi hallgató, Sneé Péter szerkesztő, Szalai Júlia szociológus, Szalai Pál volt könyvtári tudományos munkatárs, Szalai Pálné tanár, Szilágyi Sándor kritikus, Takács István mérnök, Tamás Gáspár Miklós filozófus, Tamás Zoltán gépkocsivezető, Tóth Tamás takarító, Verebes János alkalmi munkás, Vit László mérnök

Eredeti megjelenés: *Demokrata*, 1987. 3. (különszám). Újraközlés: Csizmadia Ervin (szerk.): *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. I–III. köt. Budapest, 1995, T-Twins Kiadó. II. köt. *Dokumentumok*. 323–324. Felhasználtuk a kötet lábjegyzeteit.

Jegyzet 1. A nevezettek másokkal együtt 5–20 ezer Ft pénzbüntetést (vagy 25–80 napi elzárást) kaptak. Az Inconnu-re *A harcoló város című* kiállítás miatt, Gadó Györgyre, az *Égtájak Között* szerkesztőire és Nagy Jenőre sajtórendészeti szabálysértés miatt róttak ki büntetést. Március 15-e után a rendőrség nagyon aktívvá vált a büntetések kiszabásában.

1987 – VÁLSÁG ÉS ALTERNATÍVÁK

BIHARI MIHÁLY
Reform és demokrácia (Diagnózis és program) (1987. augusztus) (részletek)

[...][1]
A válságok megoldása nem rendszerváltozást, nem a szocializmus mint társadalmi formáció és berendezkedés elvetését, hanem annak mélyreható, radikális reformját igénylik. A kérdés és az alternatíva nem az, hogy: szocializmus vagy kapitalizmus, hanem hogy miféle szocializmust választ és akar a maga számára a magyar nép?

A kérdés az, hogy miféle szocializmus életképes történelmi alternatíva az emberiség és a magyar nép számára, miféle társadalmi berendezkedés felel meg jobban a szocializmus elveinek, alapvető értékeinek és a magyar társadalomnak?

Elvontan, de a lényegre utalóan ezt három együttesen megvalósítandó elvben foglalhatjuk össze:

1. szocialista piacgazdálkodás,
2. demokratikus politikai-hatalmi rendszer,
3. a történelem során felhalmozott emberi értékek tisztelete és következetes érvényesítése. [...]

A nem demokratikus berendezkedésű szocialista társadalmak gyengítik, végső soron pedig megkérdőjelezik a szocializmust mint történelmi alternatívát. [...] A diktatórikus, demokrácia nélküli szocializmus történelmileg nem életképes társadalmi berendezkedés, és nem szocialista, legfeljebb átmenet az igazi szocializmushoz.

A szocializmus története bebizonyította, hogy a legfőbb veszély számára nem a kapitalista kihívás, hanem saját belső hatalmi és újratermelési rendszerének és viszonyainak eltorzulása, belső tehetetlenségének növekedése, rendszertipikus strukturális válságainak állandósulása és megoldatlansága. [...]

A diktatórikus szocializmus történelmi útvesztés, zsákutca. Ez a fajta szocializmus nem volt történelmi szükségszerűség, csak tényszerűség. Ma sem szükségszerű,- csak tényszerű, létező, de nem szükség szerint létező. Ez a fajta szocializmus nem egyetlen lehetséges formája és alternatívája a szocializmusnak. Soha nem volt elméleti, csak politikai kényszerűség, ma pedig már nincs történelmi szükségszerűsége sem. [...]

I. Reform, választás és történelmi felelősség
Alapvető célunk, hogy elősegítsük azt, hogy a magyarság eljusson a szabadság, az egyenlőség és a demokrácia nagy történelmi élményéhez, megpróbálja és megtapasztalja végre saját történelem- és sorsformáló erejét a szocializmus keretein belül.

Erre a történelmi élményre és politikai szerepre senkinek, egyetlen szervezetnek vagy mozgalomnak, intézménnyé változtatott politikai vezetőnek sincs privilégiuma a néppel szemben. A demokrácia, a szabadság és a sorsformáló politika alanya a társadalom egésze és nem a politikai vezetés.

Különösen nem lehet kizárólagos alanya a politizálásnak az a vezetés, amely ma nem annyira elvek és programszerű ideológiai tézisek, hanem görcsös félelmek rabja. A mai politikai vezetés nagy része fél a valódi reformoktól, fél a radikális változásoktól és a társadalmi megújulástól, fél a másként gondolkodó párttagoktól és pártonkívüliektől, fél saját apparátusától, fél a történelmi múlt és a jelen reális diagnózisától és újraértelmezésétől, fél a célok és az alternatívák sokféleségétől és az azok közötti választástól.

A jelenlegi politikai vezetés félelme miatt hisztérikus, gyanakvó és kapkodó, képtelen a valóságos helyzet józan és tárgyilagos értékelésére. Félelme és gyanakvása erőszakossá, hisztérikussá

teszi, nem tud igazodni a megváltozott társadalmi követelményekhez. A mai politikai vezetés kiszolgáltatottja annak a rendszernek, amelyet mozgat, és amelynek már nem ura. Képtelen saját elhatározásait végrehajtani, a felelősséget pedig a társadalomra hárítja. [...]

II. Fordulat a reformban
[...]
A fordulat a reformban nem a szocializmus elvetése politikai erőszakkal és anarchiával, hanem a szocializmus megváltoztatása a reform demokratikus erejével, nem a szocializmus megszüntetése, hanem közösen elfogadott elvek alapján való megőrzése. A reform nem személyi hatalmak, szervezetek és intézmények konzerválását és megerősítését, hanem a társadalmi berendezkedés megőrzését szolgálja. [...]

A reformok korlátainak lebontását és a reformjavaslatok végiggondolását ki kell terjeszteni a társadalom túlsúlyos meghatározó alrendszerére, a politikai rendszerre, annak centrumára, a párt- és az állami vezetés egészére, a politikai rendszer központi elemére: a pártra. [...]

IV. A demokratikus reformok kívánatos jellege
Mivel állandó a félelem attól, hogy az átfogó demokratikus reformok társadalmi anarchiához, kiszámíthatatlan következményekhez, esetleg szocializmusellenes tendenciák megerősödéséhez vezetnek, úgy gondolom, hogy az elvek szintjén, az egyetértés minimális alapjaként, rögzíteni érdemes azokat az elemeket is, amelyeket nem kell és nem is szabad megváltoztatni, sőt erősíteni kell.

Úgy gondolom, hogy ezek a rendszerelemek a következők:
1. a szocialista társadalom mint történelmi alternatíva megőrzése,
2. a kizsákmányolásmentes társadalmi újratermelés fenntartása,
3. a demokratikus politikai értékek és a demokratikus politikai hatalom érvényesülésének erősítése,
4. a kommunista párt politikai vezető szerepének elismerése,
5. a társadalmi egyenlőség, a szociális biztonság és a társadalmi igazságosság minél magasabb szintű megvalósítása,
6. a nemzetközi szerződésekben meghatározott politikai, katonai és gazdasági kötelezettségek vállalása és teljesítése,
7. a magyarság történelmileg felhalmozott szellemi, kulturális és anyagi erőinek megőrzése, fejlesztése, nemzeti karakterének szabad kibontakoztatása.

Egy átfogó demokratikus társadalmi reformfolyamat célja a szocialista rendszer egészét meghatározó elvek erősítése és kibontakoztatása. E folyamat cselekvő politikai alanya csak a magyar nép egésze lehet, politikai vezető ereje pedig egy kommunista reformpárt, amely demokratikus belső berendezkedésében és külső kapcsolataiban egyaránt.

Demokratikus és reformpárt abban az értelemben, hogy a szocialista forradalmat tudatosan vállalt demokratikus reformok keretében folytatja.

A kívánatos az lenne, hogy:

1. A demokratikus reformok a párt reformelkötelezett erőinek vezetésével és irányításával valósuljanak meg. Különben a demokratikus reformok szellemi vezetői és társadalmi bázisa vagy a párton kívül, esetleg a párt hivatalos vezetői ellenére lesznek kénytelenek megszerveződni, vagy a demokratikus társadalmi reformok háttérbe szorulnak. A reformok elodázása, korlátozása, elbürokratizálódása éppúgy politikai feszültségnövelő szerepet fog játszani, mint a reformerek politikai ellenzékként való megbélyegzése, politizálási eszközöktől való megfosztása, végső soron a reformelkötelezett párttagok kiszorítása a vezetésből és a pártból. El kell kerülni, hogy a pártvezetés az antidemokratikus erők és reformellenzők kezébe kerüljön.

2. A reformviták engedése, vállalása és szervezése a párt keretében és a párton kívül is erősítené a párt politikai helyzetét, erejét, cselekvő és befolyásoló képességét. Egyúttal biztosítékot adna arra, hogy a reformviták, a reformalternatívák kidolgozása és elfogadása a szocializmus erősödése és fejlődése irányába mutasson, a szocializmus, a demokratikus politikai hatalom és a magyarság ügye egységes történelmi alternatívában ötvöződjön.

3. A társadalmi reformok előkészítése, a reformcélkitűzések megfogalmazása és elfogadása széles társadalmi nyilvánosság előtt folytatott viták és ezek keretében elfogadott társadalmi konszenzusok eredménye legyen.

4. A reformfolyamatok vázolt jellege biztosítaná, hogy a politikai vezetés világosabban lássa valóságos kül- és belpolitikai mozgásterét, felelősen vállalja az alternatív szerkezetű mozgástér politikai alternatívái közötti választást, rangsorolást, saját mozgásterét bővítő alternatívák elfogadását.

5. Kívánatos, hogy a reformprogramok nyitottak, alternatívak, rugalmasak és továbbfejleszthetők legyenek. [...]

PROGRAM

[A] szocializmus, mint társadalmi formáció alapértékei: a termelési eszközök társadalmi tulajdonának dominanciája, a dolgozó osztályok és rétegek vezető szerepe, a magántulajdonon és az elidegenedett politikai bürokrácia hatalmán alapuló kizsákmányolástól egyaránt mentes társadalom, a szocialista humanizmus, a kollektivitás, a társadalmi egyenlőség stb. [...]

III. A demokrácia mint politikai érték
A demokratikus szocialista társadalom politikai rendszerének alapértéke a demokratikus hatalomgyakorlás, szemben az elnyomással, a szervezeti és személyi önkényuralommal és diktatúrával. [...] Akkor beszélhetünk a demokrácia érvényesüléséről, ha a szocialista társadalmi viszonyok talaján keletkező – tehát szocialista tartalmú – érdekkülönbségek és politikai véleménykülönbségek a társadalom politikai rendszerében kifejeződhetnek, s az érdekek által meghatározott politikai akaratok – politikai közösségek és testületek közvetítése révén – részt vehetnek a döntések előkészítésében, meghozatalában és végrehajtásában, valamint e három szakasz ellenőrzésében. [...]

A demokrácia feltételei
[...]
A politikai szabadság, egyenlőség és demokrácia garanciái lényegileg a történetileg kidolgozott és intézményesült emberi és állampolgári jogok rendszerének keretében foglalhatók össze. Így a demokratikus szocializmus alapvető politikai értékének érvényesülését biztosító leszármaztatott politikai értékek a következők:

1. A politikai életben való részvétel szabadsága. A politikai hatalom gyakorlásában való részvétel elsősorban a döntések kialakításában való részvételt jelent egyének, közösségek és szervezeteik által.

2. Az irányítók, a vezetők, a képviselők felválthatósága olyan szabadságérték, amit a rotáció elve és az azt elősegítő jogintézmények és szervezeti-eljárási módszerek rendszere hivatott biztosítani. A hatalmi pozíciók felválthatósága és nyilvános versengés keretében való betöltése a társadalmi méretű közéletiség és a kollektív hatalomgyakorlás politikai értéke, egyúttal egyik garancia a személyi hatalmak intézményesülésének elkerülésére.

3. A nyilvános politizálás és a politikai nyilvánosság funkcióiban nem korlátozott működése a politikai szabadság értékösszetevője. A titkosított politizálás, a bürokratikus nyilvánosság az információ értékeitől fosztja meg az állampolgárokat, politikai kiskorúságra, szellemi függőségre, a „gondoskodó és mindentudó" hatalom „atyai" gondoskodására kárhoztatva a társadalom tagjait és közösségeit. Az állampolgár részéről az informálódás szabadsága, a politikai-hatalmi szervek részéről az információadás kötelezettsége az informáltság feltétele, egyúttal a politikai döntések meghozatalában való részvétel biztosítéka is. Az információ szabadsága és az informálás kötelezettsége azonban együtt kell hogy járjon a „gondolatok gyülekezési szabadságának" (Páskándi Géza) garantálásával, alternatív információforrások igénybevételének lehetőségével is. Nyilvános politizálás a politikai nyilvánosság intézményeinek (sajtó, rádió, televízió, gyülekezés stb.) szabad felhasználása útján képzelhető csak el.

4. A politikai közösségek szerveződésének biztosítása, sőt elősegítése a politikai szabadság és demokrácia értékösszetevője. A politikai élet kitüntetett alanyai nem az egyének, nem a társada-

lom, hanem a valóságos politizáló közösségek. […] A közösségszervezés szabadságának korlátozása lényegileg a politika igazi alanyává válást akadályozza meg, a politika potenciális alanyait egyénenként izolálja vagy feloldja a mamut politikai szervezetek tömegében. […]

III. Intézményi reformok

[…]

A javasolt reformindító intézményi változások, átalakítások a demokratikus szocialista politikai rendszer kialakításának kezdeti lépései, az extenzivitás követelményének megfelelően a politikai rendszer szinte minden elemére kiterjednek, a kezdeti reformlépések még a meglévő és intézményesült hatalmi struktúra keretében megvalósíthatók, de struktúra- és rendszerátalakító hatásukat csak később fejtik ki, amikor is a reformok üteme felgyorsul, és a végső célkitűzések megvalósulnak. […]

1. A pártdemokrácia megteremtése és erősítése

a) A párt politikai vezető szerepéből fakadó alkotmányos jogait és kötelezettségeit az alkotmánytörvényben vagy önálló párttörvényben kell szabályozni.

b) A párt központi és helyi szerveinek, vezetőinek hatásköre nem terjedhet túl a párttörvény és a hatályos jogszabályok keretein. (Felelősségre vonás, beszámoltatás, ellenőrzés, jelöltállítás, véleményezés stb.). A hatályos jogszabályok a párt szervezeteire is érvényesek, és betartatásukért politikailag és jogilag egyaránt felelősek.

c) A párt-, az állami és társadalompolitikai szervezetek vezetői pozícióinak egyidejű betöltését meg kell tiltani. […]

f) A párt szervezeti és működési szabályzatába javasolt, a demokratikus pártstruktúra intézményesítését szolgáló megoldások és eszközök:

[…]

– A párton belül is el kell ismerni az eltérő vélemények hirdetésének szabadságát. (Platformszabadság.)

– Az azonos véleményt vallók egyeztethetik véleményüket, kollektíven léphetnek fel a szavazásokon. (Frakciószabadság.) […]

2. Az Országgyűlés jogállásának reformja

A társadalom vezető politikai ereje a párt, de a főhatalmi jogosultságokat az Országgyűlés gyakorolja!

a) Kapja vissza az Országgyűlés törvényalkotó jogát a párt vezető szerveitől és apparátusától. A törvényalkotás menetében intézményesíteni kell az alkotmányos jelentőségű törvényi döntések népszavazás útján való eldöntését, elfogadását. A jelentősebb törvénytervezetek társadalmi vitáját és kétmenetes parlamenti vitáját biztosítani kell. […]

3. Az állampolgárok által közvetlenül választott államfői funkció létrehozása

a) Törvénymódosító és az Országgyűlést helyettesítő jogkörével együtt a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsát meg kell szüntetni.

b) Az államfői jogosítványokat a választásra jogosult állampolgárok által közvetlenül megválasztott köztársasági elnökre kell ruházni. […]

4. A választási rendszer reformja

a) A jelöltállítás szabadságát biztosítani kell! A hivatalos (HNF)[2] jelöltállítást meg kell szüntetni. Minden jelölt szabadon szervezhet választási gyűléseket programjának megismertetésére. A jelöltek számának korlátozása és kötelező előírása (kötelező két jelölt) egyaránt szűnjön meg.

b) Minden jelölt szabadon terjesztheti és hozhatja nyilvánosságra választási programját.

c) A választási eljárás ellenőrzésére önálló és független Választási Bíróságot kell létrehozni. A jelöltállítás és a programadás, a választótoborzás szabadságát korlátozó magatartást bűncselekménnyé kell nyilvánítani. […]

5. A kormányzati rendszer reformja

a) A PB és a központi pártapparátus kormányt háttérbe szorító nem formális hatalmi túlsúlyát meg kell szüntetni.

b) A kormány közvetlenül a Parlamentnek felelős a Parlament által elfogadott programjának végrehajtásáért, a végrehajtó államigazgatási apparátus irányításáért és a törvények végrehajtásáért.

c) A gyenge adminisztratív kormányból erős jogosítványokkal rendelkező, de a Parlamentnek szigorúan alárendelt, politikai kormányt kell kialakítani. […]

6. A független Alkotmánybíróság felállítása

a) Az Alkotmányjogi Tanács helyett független Alkotmánybíróságot kell felállítani. Az Alkotmánybíróság tagjait a köztársasági elnök javaslatára a Parlament választja meg élethossziglan tartó időre.

b) Az Alkotmánybíróság tagjai minden állami, párt- és társadalmi politikai szervezettől függetlenek. Az Alkotmánybíróság független a bíró szervezeti rendszertől is.

c) Az Alkotmánybíróság őrködik az Alkotmány és az alkotmányos erejű jogszabályok betartása, a jogalkotás törvényessége felett. […]

11. Az emberi jogokat önálló törvényben kell részletesen szabályozni.

[…]

d) Az „Emberi jogok alkotmányában" részletesen szabályozni kell többek között:

– a szólás- és véleménynyilvánítási szabadságot,
– a szervezetalapítás szabadságát, az egyesülés és az egyesületalapítás szabadságát,
– a vallás- és lelkiismereti szabadságot,
– a tüntetési és felvonulási szabadságot,
– a szabad (beleértve a külföldi) munkavállalást,
– az útlevélhez való jogot, beleértve az ország elhagyásának szabadságát,
– az általános, egyenlő és titkos választójogot, a választási agitáció és programadás szabadságával. […]

Első megjelenés: *Társadalmi Valóság – nemzeti önismeret.* A Münnich Ferenc Kollégium kiadványa, 1987/3. Újraközlés: M. Kiss József – Vida István (szerk.): *Magyarországi pártprogramok.* IV. köt. *1988–1990.* Budapest, 2006, ELTE Eötvös Kiadó Kft. 124–133.

Jegyzetek

1. A tanulmány „belső használatra" jelent meg 400 példányban, „nem sokszorosítható" megjegyzéssel, előzetes vitaanyagként az 1987. november 26-án a Münnich Ferenc Kollégiumban rendezett vitára. A tanulmány elkészítésére 1986-ban kérte fel Bihari Mihályt a Hazafias Népfront Társadalompolitikai Tanácsa. A kézirat 1987 tavaszára készült el, de megvitatására és terjesztésére csak szűk körben került sor. Később megjelent a *Medvetánc* című folyóirat 1987. évi önálló mellékletében 1988 májusában. Bihari Mihály a tanulmányra alapozva 1988. május 25-ére készített egy kormányzati reformprogramot. Az ún. *Demokrácia csomagterv*et Király Zoltán országgyűlési képviselő 14 képviselőtársának aláírásával júniusban beterjesztette az Országgyűlés elé. 1988. november 25-én Pozsgay Imre államminiszter már kormányzati programként nyújtotta be ugyanezt, amit az Országgyűlés el is fogadott.
Bihari Mihály (1943) jogász, politológus, a tanulmány írása idején az ELTE Jogi Karán általa létrehozott politikatudományi csoport vezetője. 1988-ban Bíró Zoltánnal, Király Zoltánnal és Lengyel Lászlóval együtt őt is kizárták az MSZMP-ből. 1994 és 1998 között az MSZP parlamenti képviselője. 1999 és 2008 között az Alkotmánybíróság tagja, 2005-től elnöke. 2010-ben újra alkotmánybíróvá választották, 2013-ben a hetvenéves életkori határt elérve távozott a testületből.
2. Hazafias Népfront.

Az antiszemitizmus ellen, a demokratikus megújhodásért. A Salom Békecsoport nyilatkozata (1987. május) (részletek)

[…][1]

A magyar gazdasági élet súlyosbodó nehézségei egyre nagyobb tömegekben érlelik meg az elégedetlenséget. A kormányzat kellő előrelátás nélküli gazdaságpolitikája, felemás intézkedései, a KGST iránt vállalt túlzott kötelezettségei folytán szembeszökővé váltak az 1956 utáni gazdasági és politikai

fejlődés alapvető gyöngéi, torz keretei és hibás arányai. Ugyanakkor a politikai demokrácia hiánya, a pártdiktatúra kizárta a bajok nyílt és őszinte feltárását, megvitatását, amíg nem volt késő. [...] Így maradt a társadalom széles tömegei számára tisztázatlan az a kérdés is, hogy mi a zsidóság szerepe az 1945 utáni fejleményekben, kivált pedig ma. [...] Közben pedig növekednek a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségek, megjelent a munkanélküliség, mind többen süllyednek szegénységbe. Ebben a helyzetben erőre kaphatnak a zsidógyűlölet téveszméi és vak indulatai, amelyek oly gyászos szerepet játszottak a letűnt korszakokban.

Szaporodnak az aggasztó jelek, hogy az antiszemitizmus erősödik. Nem szorítkozik az irigy szóbeszédre és hangulatkeltésre, már a tettlegességtől sem riad vissza. [...]

A magyar demokrácia minden hívének, a helyesen felfogott nemzeti érdekek minden védelmezőjének tudnia kell: a magyar zsidókra mért ütések a nem zsidó magyar társadalom arcán hagynak kék foltokat. Nem akarjuk eltúlozni a baljós jelek fontosságát, mégis rá kell mutatnunk: a magyar társadalom nem engedheti meg, hogy ezek a jelek tendenciává erősödjenek.

Az antiszemitizmus a buták „szocializmusa" – mondta August Bebel, a német szociáldemokrácia kiválósága már vagy száz évvel ezelőtt. A mai Magyarországon is az ostobák szellemi „fegyvertárához" tartozik. Vagy a sanda bajkeverők fegyvertárához. [...]

A demokratikus megújulásért folyó küzdelemben nem a zsidók állnak szemben a nem zsidókkal, hanem a demokrácia, a tiszta közélet és a nemzeti egyenjogúság hívei a pártdiktatúra védelmezőivel. [...]

Demokrata, 1987. 5. szám.

Jegyzet 1. A Salom Független Békecsoportot Gadó György alapította 1983 decemberében. 1987-től adta ki a *Magyar Zsidó* című szamizdat lapot.

Társadalmi szerződés (A *Beszélő* különszáma, 1987. június) (részletek)

[...][1]

ELSŐ RÉSZ: VÁLSÁGBAN CSELEKEDNI

Fordulóponton

A közmegegyezésnek vége.

Az ország rádöbbent, hogy a hatalom nem fogja teljesíteni ígéreteit. A gazdasági hanyatlás következményei már a munkásság elitjét és a szellemi középrétegeket is elérték. A közvélemény nem hiszi többé, hogy értelme volna az újabb és újabb áldozatoknak.

A vezetés elbizonytalanodott. Nem érti, miért képtelen megfordítani a romló irányzatokat. Sejtelme sincs, mit kezdjen a hirtelen fölerősödött elégedetlenséggel. Egyre kevésbé ura a tetteinek. Megosztottságát egyre kevésbé képes leplezni.

Az apparátusok nyugtalanok. Érzékelik az indulatok gyülekezését. Tapasztalják, hogy a szokott fogásokkal már nem mindig lehet engedelmeskedésre bírni az embereket. Nem találják a bevált közvetítőket: a párton kívüli tekintélyek visszavonulnak a hivatalos politika szolgálatából, a párttagság kezelhetetlenné válik.

Az általános elégedetlenség megszemélyesíti tárgyát. Ahogy korábban a konszolidációs korszak sikereit, most a korszakvég kudarcait azonosítja az ország Kádár Jánossal. A pártfőtitkár népszerűsége gyorsabban devalválódik, mint a forint. Egyetlen dolog van, amiben ma munkástól pártkáderig mindenki egyetért:

Kádárnak mennie kell.

Új személyek vagy új politika?

Kádár János az arany középút jelképe volt Magyarországon. Nem próbált nagyszabású társadalomátalakító programokat ráerőszakolni a népre, mint Rákosi. Nem volt hajlandó elfogadni a kommunista párturalom korlátozását, mint Nagy Imre. A hatalom monopóliumának birtokában elkerülte, hogy bármely zúgolódásra képes csoport érdekeibe belegázoljon. Beérte apránként adagolt változásokkal. Hagyta, hogy aki csak tudja, kárpótolja magát veszteségeiért.

A sztálinizmustól meggyötört, az '56-os felkelés ellenállhatatlan erejében csalódott, a megtorlás éveiben kivérzett és elfáradt ország helyeselte a konszolidáció politikáját. Biztonságos, nyugodt életkörülményeket kívánt. Cserébe tudomásul vette, hogy a párt uralkodik a nép nevében, és az apparátus uralkodik a párttagság nevében. Ez volt az úgynevezett közmegegyezés.

Csakhogy ma már senki nem hiszi, hogy a radikális döntések halogatása elhárítja a társadalmi érdekkonfliktusokat. Az óvatosság cselekvésképtelenségnek tűnik. A titkolózás a kudarcok takargatásának. A hatalom monopolizálása a kibontakozás akadályának. S ez így is van.

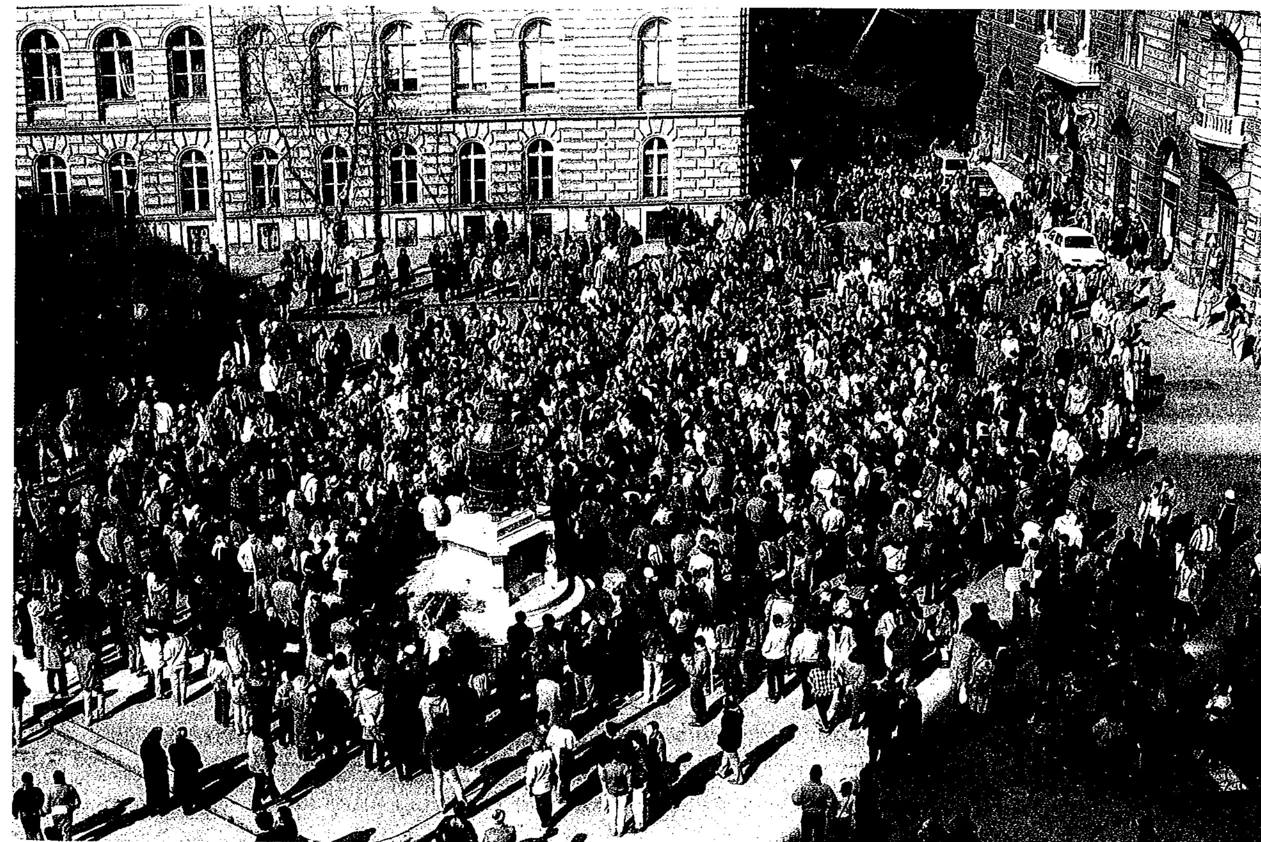
Kádár személy szerint felelős a vezetés tehetetlenné válásáért. Ő volt az, aki 1983-ban kijelentette: nem lesz második reform. 1984-ben ő követelte a VII. ötéves terv felelőtlen gazdaságélénkítési programját. Ő vezényelte az 1985-ös pártkongresszust, amely egyszerre ígért több beruházást, nagyobb fogyasztást, kiegyensúlyozottabb fizetési mérleget és mérséklődő inflációt. Döntő része volt abban, hogy a társadalom elől eltitkolták a bajok nagyságát, s hogy a kiútról folytatott vitákat *elzárták* a nyilvánosság elől. Amíg őhelyette a pénzügyminisztert meg a tervhivatal elnökét küldik nyugdíjba, nem lesz érdemi változás. Addig „politikánk" helyes, csupán a „végrehajtásba" csúsztak hibák.

Ám Kádár távozása önmagában semmit nem oldana meg. Ha utódai úgy próbálják meg kiigazítani az utolsó néhány év „tévedéseit", hogy visszatérnek a párt „30 éve bevált" politikájához, akkor a válság megy tovább a maga útján. Marad a vegetálgatás, egyre rosszabb életkörülmények között. A háttérben pedig a katasztrófa rémképe: az állam pár éven belül fizetésképtelenné válhat, eljöhet az áramhiányok, a vég nélküli sorban állások, a zuhanó reáljövedelmek ideje.

Nem kell az összeomlásnak valóban bekövetkeznie: szüntelen kísértése önmagában is tarthatatlanná teheti a helyzetet.

Gyökeres politikai fordulatra van szükség.

NEM ENGEDÉLYEZETT MEGEMLÉKEZÉS A BATTHYÁNY-ÖRÖKMÉCSESNÉL, 1987. MÁRCIUS 15.

A közmegegyezéstől a társadalmi szerződésig

A magyar gazdaság mai bajaira nincs egyszerű megoldás. Nem elég olyasmit mondani, mint 1953-ban, hogy hagyják abba a nehézipari beruházások erőltetését, és mindjárt több jut a fogyasztóknak. A tékozló iparpolitika feladása rövid távon a lakosságot is sújtaná. A legjobb stabilizációs és fellendülési program is átmeneti munkanélküliséggel, életszínvonal-csökkenéssel, társadalmi rétegek, iparágak, körzetek közötti feszültségekkel járna.

Mit kezdhet a vezetés ezekkel a konfliktusokkal? Az egyik lehetőség: szociális, nemzeti vagy faji demagógiával próbálja kárpótolni a tömegeket. Politikai hisztériával kombinált rendcsinálási, mozgósítási, központosítási kampányok, afféle észak-nyugati Románia. Látjuk, hogy ez az út hová vezet.

A másik lehetőség: érvényt szerezni a piac gazdasági követelményeinek, és vaskézzel fojtani el a társadalmi elégedetlenség minden megnyilvánulását. Szabad versennyel kombinált rendőrállam, afféle magyar Dél-Korea. Csakhogy Magyarország nem Délkelet-Ázsiában van. Itt ugyanazok az intézmények keményednek vissza diktatúrává, melyek szorításából a piacot ki kellene szabadítani.

Végül a harmadik út: a hallgatólagos közmegegyezés felbomlásától eljutni a nyílt egyezkedéshez. Mozgósító diktatúra vagy leszerelő diktatúra helyett társadalmi szerződés. Az érdekeltek részessé válása a kompromisszumok létrehozásában.

Társadalmi szerződés nélkül nem lesz nemzeti felemelkedés.

Ne csak háborogj – követelj!

Az egyezséghez azonban partnerek szükségeltetnek. Ez a hatalom 30 éven át mindent megtett, hogy egyetlen érdekcsoport, egyetlen véleményalkotó kör se válhasson a partnerévé. Most, a politikai bizonytalanság óráiban, ha akarna, se lenne kivel tárgyalnia. Nem egyezhet meg az érdekeltek kinevezett képviselőivel; az ilyen megegyezést a társadalom nem tartja be. Csak az alul lévők bizonyíthatják, hogy szószólóikat vezetőiknek tekintik és hallgatnak rájuk. Ám ehhez meg kell mozdulniuk.

Az értelmiségnek ma már van egy politizáló magja – közgazdászok, szociológusok, újságírók, írók –, mely szorgalmazza a párbeszédet. Néhány szakértőcsoport saját kezdeményezésére átfogó reformjavaslatokkal lépett föl. Nem érik be vele, hogy elgondolásaikat a vezetés rendelkezésére bocsássák – irataik szabadon terjednek; kutatóintézetekben, szakmai társaságokban, klubokban, egyetemeken, magánlakásokon vitatják őket.

Ám közvetlen címzettjük és támaszuk egyelőre csupán az értelmiség. A lakosság szélesebb köreiben még csak az elégedetlenség erősödik. Nem gondolnak alternatívákra. Nem követelnek.

Igaz, a közhangulat várakozásteli. Csakhogy a feszült várakozás nem lehet tartós. Ha nem fordul át kezdeményezésbe, előbb-utóbb átadja helyét a beletörődésnek. S akkor már csak a rosszabbnál rosszabb lehetőségek maradnak.

A politika kulcskérdése ma az, hogy a hallgatólagos közmegegyezés felmondását követi-e a nyílt társadalmi szerződés sürgetése.

Nem elég zúgolódni a rossz politika következményei miatt – követelni kell egy másik politikát.

Hogyan?

Sok minden szól az ellen, hogy az emberek követelni kezdjenek. A pesszimizmus: az az érzés, hogy a gazdasági lecsúszás megállíthatatlan. A reformok lejáratódása: 1979 óta mindent reformálnak, mégsem változik semmi, kivéve, hogy az életkörülmények egyre romlanak. A hatalom ellenállásának érzékelése: mindegy, hogy „mi" mit tartanánk jónak, „ők" úgyis azt csinálják, ami nekik tetszik.

A pesszimizmus leküzdhető, amíg a várakozás ki nem huny. A régi vezetéssel való szakítás lehetővé teheti a reform megkülönböztetését a reformálgatástól. De mit lehet elérni a hatalom ellenállásával szemben?

Valóban, a rendszer az alulról kiinduló követelések elszigetelésére, leszerelésére és megtorlására van megalkotva. De vegyük észre: nem ugyanúgy működik válságban, mint normális körülmények között. Az elbizonytalanodott, egymással meghasonlott vezetők, a nyugtalan apparátusok nem tudnak félresöpörni minden kezdeményezést.

Bármely fórum jó, ahol az alul lévők megszólalhatnak. Jó a képviselői és tanácstagi beszámológyűlés, jók a Hazafias Népfront és a TIT rendezvényei, a klubok, a politikai szemináriumok, a szabad pártnapok. De a legjobb a munkahelyi nyilvánosság, a termelési tanácskozás, műhelyértekezlet, a szakszervezet, a KISZ, a párt taggyűlése. Hívjuk le az ország vezetőit a gyárakba és az intézményekbe, írásba foglalt határozatokkal bombázzuk a politikai és társadalmi szervezetek központjait. Reagáljunk a Központi Bizottság, a SZOT és a kormány közleményeire. Követeljük, hogy tegyék hozzáférhetővé a reformviták anyagait. Hívjuk meg a szerzőket. Foglaljunk állást tervezeteikkel kapcsolatban. Dolgozzuk ki elképzeléseinket a saját munkahelyünk jövőjéről. Alapítsunk munkahelyi reformklubokat.

Vannak választott képviselőink: kötelesek képviselni bennünket! Ha a szakszervezeti titkár nem jár el a tagság érdekeinek védelmében, ha a KISZ-titkár, a párttitkár szembekerül választóival, vissza lehet hívni őket. Érezzék csak, hogy most jobban függenek alulról.

Vegyük észre, javultak az összefogás esélyei. Az emberek kevésbé megfélemlíthetők és lebeszélhetők. S ha a hivatalos keretek meghódítása nem megy, át lehet lépni rajtuk. Az elmúlt években megnőtt a társadalmi engedetlenség tere. Gondoljunk az olyan példákra, mint a tehofizetés[2] tömeges megtagadása. Vagy az egyezkedéssel végződött, műhelyszintű sztrájkokra. Vagy arra, hogy a '80-as években minden március 15-én ezrek tüntetnek.

Teremtsünk nyilvánosságot az alulról induló kezdeményezéseknek. Követeléseinket ne csak fölfelé továbbítsuk, küldjük meg a sajtónak és a társmunkahelyek szervezeteinek. Gyűléseinkre hívjunk meg külső résztvevőket. Tartsunk közös tanácskozásokat a hasonló helyzetben lévők képviselőivel. Próbáljunk meg tájékoztatót kiadni; ha lehet, rendszeresen, ha nem megy, legalább alkalmilag.

A hatalom csak akkor fog párbeszédbe bocsátkozni, ha tapasztalja, hogy nemcsak értelmiségiekkel kell egyezkednie.

Mit követeljünk?

A jelenlegi vezetés szerint többet fogyasztunk, mint amennyit megtermeltünk. De nem úgy van-e inkább, hogy a gazdaságpolitika többet ölt bele soha meg nem térülő beruházásokba, mint amenynyit a fogyasztóktól sikerült elvennie?

Amíg a vezetés nem ismeri el felelősségét a kialakult helyzetért, amíg nem küszöböli ki a tékozló felhalmozás okait, addig a dolgozóknak az az érdekük, hogy igyekezzenek bér- vagy juttatásnövelést kicsikarni. Addig a társadalom nem felelhet mást a takarékoskodási felszólításokra: *amit megettünk, azt nem tudják elherdálni.*

Ám tudnunk kell: hosszabb távon a bérek és juttatások emelése nem segít rajtunk. A válság árát mindenképpen meg kell fizetni, bárkit terhel is érte a felelősség. De nem mindegy, hogyan fizetünk.

Vagy lesz program a gazdaság stabilizálására és reformjára, s akkor a piaci egyensúly helyreállításáért kell átmeneti veszteségeket vállalni. Vagy nem lesz stabilizáció és reform, és akkor a hanyatlás következményeit kell elviselnünk.

Nemzeti érdek, hogy – ha már fizetni kell – a reformért, és ne az elmulasztásáért fizessünk. A reform: felzárkózás a világgazdaság fejlődő régióihoz. A reform elszabotálása: lesüllyedés a harmadik világ stagnáló országai közé.

Mi kell a felzárkózáshoz?

– A különböző tulajdonformák egyenjogúsítása a gazdaság piaci szférájában. Jogi biztonság magánvállalkozások alapításához és a magántőkék befektetéséhez. Egységes adózási, hitelfelvételi, üzletkötési és külkereskedelmi feltételek minden gazdasági szervezettípus, minden egyes vállalat számára.

– Önkényes, adminisztratív jövedelemelvonás helyett a kibocsátott pénz mennyiségének szabályozásával biztosított keresetkorlátozás.

– Az ár- és bérmechanizmusok hatósági manipulálásának visszaszorítása.

– A pénz- és tőkepiac kiépítése, a központi (nem piaci) beruházások arányának számottevő csökkentése.

– Az elburjánzott monopóliumok leépítése, a gazdaságilag indokolatlan vállalatméretek csökkentése, új kis- és középvállalatok sokasága.

– Adminisztratív exportkikényszerítés és importvisszafogás helyett rugalmas árfolyampolitika a külkereskedelmi egyensúly érdekében.

– Szakítás az önellátó KGST programjával, nyitást a világgazdaság felé. A KGST-n belül a vállalatok közötti, üzleti kapcsolatok bővítése, elfordulás a gazdaságilag előnytelen, politikai úton létrehozott kooperációtól.

Lehet-e egy ilyen reformprogramnak széles tábora Magyarországon? Véleményünk szerint lehet. A sorra vett pontok többsége igen sokak számára rokonszenves.

De a fenntartások is számosak. Részint érdekek (nem csak a hatalomhoz fűződő érdekek) szólnak a reform ellen: nem világos, hogy induláskor milyen méretű inflációt, jövedelemcsökkenést, munkanélküliséget hozna; bizonyos ágazatokat, körzeteket, szakmákat, üzemeket külön is hátrányosan sújtana. Részint pedig elvek (nem csak a hatalom berkeiben vallott elvek) szülik az ellenérzéseket: az a fajta egyenlőségeszmény, amely nem tűri a vállalkozásból származó többletjövedelmet, a vagyonbefektetésből származó nyereséget; az a fajta biztonságeszmény, amely nem fér össze az átmeneti munkanélküliséggel, a reáljövedelmek ingadozásaival.

Az ilyen aggályok ereje csökken, ha

- a lakosság tapasztalja, hogy a fogyasztás korlátozása előtt az állam már visszafogott minden elhalasztható vagy önmagában is kétséges beruházást (bős–nagymarosi vízlépcső, jamburgi földgázkitermelés, védelmi kiadások);
- a megtakarítási program keretében az adminisztratív apparátusokat is arányosan csökkentik, kezdve a párt apparátusain;
- a vállalkozás jogi biztonságának megteremtésével a magánszféra az állami iparból elbocsátott munkaerő egyik fő befogadójává válik;
- a piaci kényszer mellett működésbe lép az érdekszervezetek nyomása is.

Mégis, mivel a gazdasági reform nem lehetséges fájdalmas átrendeződésekkel járó stabilizáció nélkül, ezért a vele szembeni aggályok teljesen nem oszlathatók el.

Viszont a politikai változások kívánatos voltával azok is egyetértenek, akik a gazdasági válságból az elvonó-újraelosztó állam oltalma alá vágynak vissza. A hatalom körein kívül senkit nem kell meggyőzni róla, hogy

- elég volt a tömegtájékoztatás hazugságaiból;
- elég volt abból, hogy a nép megkérdezése nélkül döntenek, aztán vele fizettetik meg a rossz döntések árát;
- elég volt abból, hogy a szakszervezet az államot képviseli a munkavállalókkal szemben;
- elég volt az állampolgári jogok megcsúfolásából.

Erre az egyetértésre támaszkodva lehet tábort szerezni a gazdasági reform ügyének is.
A gazdasági reformprogramnak a politikai átalakulás programjára kell épülnie.

Egy politikai program körvonalai
Magyarországnak utoljára 1956 adott politikai programot. E szöveg szerzői azok közé tartoznak, akik szerint a történelem nem tette túlhaladottá október alapvető követeléseit:

- többpártrendszert, képviseleti demokráciát az államvezetésben;
- önkormányzatot a munkahelyeken és a településeken;
- nemzeti önrendelkezést, semlegességet a külpolitikában.

Meggyőződésünk azonban, hogy e követeléseket az ország mai politikai helyzetében napirendre tűzni nem lehet, s valószínűnek tartjuk, hogy ez a helyzet még hosszú ideig nem fog lényegesen változni. Javultak viszont az ahhoz hasonló, kompromisszumos megoldások feltételei, amelyekre '56 novemberében a demokratikus pártok maradványai és a munkástanácsok tettek ajánlatot.

Hisz ma nem egy bukott forradalom vívja utóvédharcait a berendezkedő restaurációs rezsimmel. A konszolidáció óta végbement fejlődés is számít: polgárjogot nyert a tömegfogyasztás, elfogadottabbá váltak a piaci magatartások, létrejött néhány nyugati orientációjú társadalomtudományi közösség, felbomlott a hivatalos ideológia, s megnőtt a szaktudás presztízse, csökkent a távolság a káderek új nemzedéke és a szakmai elitek között. Javultak a külső feltételek is: a magyar állam nyitottabb Nyugat felé, mint 30 éve volt, a szovjet beavatkozás lehetősége csökkent, a Szovjetunió vezetőinek tűrőképessége növekedett.

Ebből kiindulva gondolkodunk rajta, hogyan lehet a növekvő elégedetlenséget célirányos politikai követelésekké formálni. Adottnak vesszük, adottnak kell vennünk az egypárturalmat, a párt bizonyos közhatalmi előjogait. Azt vizsgáljuk, miként lehetne végre föltenni *e keretek között* a forradalom leverése óta elnapolt politikai alapkérdéseket.

Mert ideje föltenni őket.

Kompromisszumos megoldásokat javaslunk, jóval kevesebbet, mint amire az ember vágyik. De ezek a kompromisszumok már most érzékelhető változást hoznának a hatalom és a társadalom viszonyában. S ha megvalósulnának, lehetővé tennék a rendezett továbbfejlődést egy demokratikus, önkormányzatú, önálló Magyarország felé.

Azt javasoljuk, jelszavaink legyenek:

- *A párturalom alkotmányos korlátozását, szuverén törvényhozást, felelős kormányt.*
- *Törvényekkel körülírt sajtószabadságot.*
- *Érdekvédelmi és egyesülési jogokat, jogi védelmet a munkavállalónak.*
- *Szociális biztonságot, méltányos szociálpolitikát.*
- *Jogot az állampolgárnak.*

MÁSODIK RÉSZ: MIT KÖVETELJÜNK?

I. A párturalom alkotmányos korlátozását, szuverén törvényhozást, felelős kormányt

1. Törvényt a pártról! [...]
A párt különleges szerepe nem zárja ki a politikai rendszer alkotmányossá válását és a jogokkal védett pluralizmus elemeinek megjelenését, *ha a párt beépül az állam jogrendszerébe:*

- meghatalmazásait *párttörvény* mondja ki;
- a törvény nem ad neki több hatalmat, mint amennyire biztosítékfunkciójának betöltéséhez szükség van;
- illetékességi köre nem terjedhet túl azon, amit a törvényből merít;
- működése nem sértheti a hatályos törvényeket;
- közhatalmi teendőit a nyilvánosság előtt, ellenőrizhető és számon kérhető módon kell ellátnia. [...]

A párt politikai tevékenységét el kell választani államhatalmi szerepkörétől.

Azokban az ügyekben, amelyeket a párttörvény nem utal a Központi Bizottság közhatalmi jogkörébe, a párt politikai eszközökkel igyekezhet megvalósítani a céljait.

A kormányt ilyen ügyekben közvetlenül nem utasíthatja, csak az Országgyűlésen keresztül. A képviselőházban kell indítványt beterjesztenie, ha a Minisztertanácsot, a minisztereket vagy a nekik alárendelt szerveket – felségjogain túl – bármire kötelezni kívánja. [...]

A pártnak felelősséget kell viselnie a törvény előtt.

Mondja ki a párttörvény, hogy a pártszervek törvénybe ütköző határozatai és intézkedései ellen ügyészi, bírósági vagy alkotmányjogi eljárás kezdeményezhető, mint bármely törvénysértő államhatalmi vagy államigazgatási aktus ügyében. [...]

2. Szuverén hatalmakat az Országgyűlésnek! [...]
A képviselőház kezébe kell visszatenni az alapvető jogviszonyok szabályozását.

– Az Országgyűlés kiváltsága legyen minden olyan szabály megalkotása, amely az állampolgárok jogait vagy nagyobb társadalmi csoportok érdekeit érinti. A végrehajtó hatalom rendeletei ne helyettesíthessék a képviselőház törvényeit. [...]

A kormányt és apparátusait alá kell rendelni a törvényhozásnak.

– A Minisztertanács parlamenti bizalmi szavazás nyomán lépjen hivatalba.

– Határozzák meg, hogy milyen esetben kell a kormánynak fölvetnie a bizalmi kérdést (például: ha programját, középtávú tervjavaslatát, éves költségvetési tervjavaslatát vagy az ezek teljesítéséről előterjesztett beszámolóját leszavazzák). A képviselők ettől függetlenül is bizalmatlansági indítványt tehessenek. [...]

II. Törvényekkel körülírt sajtószabadságot!

[...]
A kívánatos végcél az alkotmányos demokráciákból ismert szabályozás: előzetes engedélyre nincs szükség; [...] a tiltások köre a lehető legszűkebb és lehetőleg jól körülhatárolt, érvényesítésük kizárólag bíróságokra tartozik.

Abba a politikai struktúrába, amely a mai Magyarországon ésszerűen követelhető, ennyi nem fér bele. Az alábbi elgondolások célja szerényebb: világosan kijelölni, meddig terjedhet a hivatalos sajtóirányítás, és jelezni, hogyan nyerhet védelmet a sajtó az illetéktelen beavatkozásokkal szemben. [...].

Véget kell vetni az önkényes cenzúrának. Pontosabbá kell tenni a cenzúra törvényes megkötéseit.

[...]

– A sajtótörvény egyáltalán nem foglalkozik azokkal a tárgyakkal, amelyek bírálata nem bűncselekmény és nem titokszellőztetés, a sajtó számára mégsem megengedett. (Példa: a magyar állam függő helyzete, a Varsói Szerződés katonapolitikája.) Nyilvánvaló, hogy amíg országunk geopolitikai helyzete lényegesen nem változik, lesznek ilyen tárgyak. Ezek védelme a voltaképpeni cenzúra feladata. [...] Körül kell határolni a cenzúra gyakorlásának módját.

– Kívánatos, hogy a cenzúrát közlés után, bírói úton gyakorolják. [...]

– Magánjogi egyesületek és természetes személyek lapjai vagy kiadói vállalkozásai esetében fontolóra vehető az *előzetes cenzúra* megoldása is, feltéve, hogy 1. a cenzúrát arra kijelölt hatóság gyakorolja, 2. a cenzor kizárólag a cenzúratörvényben foglalt tilalmi szabályokra hivatkozhat, és 3. a határozatot bíróság előtt meg lehet támadni. [...]

III. Jogi védelmet a munkavállalónak. Érdekvédelmi és egyesülési jogokat. [...]

2. Munkahelyi önigazgatást [...]
A különbözőfajta tőketulajdonosok egyenlő versenyfeltételek közé juttatása gazdaságilag indokolt, egyértelműen növelné a vállalati tevékenységek rugalmasságát és hatékonyságát. Szociális következményei viszont nem egyértelműek. [...]

Ezért célszerűnek tartjuk, hogy az egységes tőkepiac megteremtése a munkahelyi önigazgatás erőteljes továbbfejlesztésével kapcsolódjon össze.

A következő alapelvet javasoljuk:

- a pénztőke tulajdonosa rendelkezik a *befektetéseivel*, szabadon beteheti-kivonhatja a tőkéjét, vásárolhat-eladhat értékpapírokat;
- a *vállalati szervezet fölött* a dolgozók rendelkeznek az önigazgatási testületek útján; ez utóbbiak választják meg és mentik föl az igazgatót, valamint döntenek a vállalat hosszú távú gazdasági stratégiájáról.

– Az önigazgatási szervek elsődleges feladata a vállalati vagyon megőrzéséről és gyarapításáról gondoskodni. [...]

Nagyobb magánvállalkozásoknál is jöjjön létre az önigazgatás.

– A kisvállalkozások növekedését akadályozó létszámkorlátozás és az őket sújtó lobbimegkötés a népgazdaság szempontjából előnytelen, és politikailag sem célravezető. Ne a magánbefektetéseknek szabjon mesterséges felső határt a törvény, hanem azt az alsó határt jelölje ki, ahol az önigazgatási rendszernek kezdődnie kell. E küszöb átlépésekor a tulajdonos megőrizné rendelkezését befektetett pénztőkéje fölött, a szervezet irányítása azonban az önigazgatás kezébe menne át. [...]

NEM ENGEDÉLYEZETT MEGEMLÉKEZÉS A PARLAMENTNÉL, 1987. MÁRCIUS 15.

V. Jogot az állampolgárnak! [...]

Szükség van az emberi jogok alkotmányjogi státusának tisztázására.
[...]

- az állampolgári jogaiban csak olyan kötelességszegésért lehet valakit korlátozni, amely büntető következményeket von maga után; a korlátozásnak a törvényes büntetés bírói kiszabásán kell alapulnia;
- kollektív érdekek az állampolgári jogok megszűkítését csupán rendkívüli állapotban igazolhatják; gazdasági, társadalmi vagy más közcélokat csak az állampolgári jogok szabta korlátok között szabad érvényesíteni; [...]
- büntetni csak bűncselekményt szabad; elfogadhatatlan, hogy bűncselekménynek nem minősülő tevékenységeket vagy életmódokat akár átnevelés, akár bűnmegelőzés céljával szankciókkal sújtsanak.

[...]

Az állam jogi felépítésének összhangban kell lennie az emberi jogok tiszteletben tartásával.

[...]

– Ki kell küszöbölni a jogrendszerből az olyan szabályokat, amelyek általános, elvi részükben elismernek ugyan egy állampolgári jogot, de speciális rendelkezéseik között kibúvót biztosítanak a hatóság számára a jog elismeréséből származó kötelezettségek alól. [...]

– Állampolgári jogától bárkit csak bírói határozattal szabad megfosztani. A rendőrség kényszerintézkedési felhatalmazásai (rendőri felügyelet, kitiltás, kényszerlakóhely kijelölése) megszüntetendők, ill. bírói eljáráshoz kötendők. [...]

– Szűnjön meg a bírói testület fölötti igazságügy-minisztériumi gyámkodás. A hivatásos bírákat ne a minisztérium jelölése alapján válasszák, ne a minisztérium ossza be őket meghatározott bíróságokhoz. [...]

– Az alapvető, alkotmányjogi problémák végső eldöntésére *alkotmánybíróságot* kellene felállítani. Az Országgyűlés Alkotmányjogi Tanácsa még nem ez a szerv. Tagjai nem hivatásos bírák, határozathozatali joga korlátozott. Helytelen, hogy csak az intézmények és szervezetek meghatározott köre illetékes a tanács eljárását kezdeményezni: az indítványozás jogával bármely magyar állampolgárnak rendelkeznie kell. Szabályozásra szorul továbbá a közvélemény tájékoztatása; az állam polgárainak jogukban áll tudni, hogy milyen jogszabályokat vetettek alá alkotmányjogi felülvizsgálatnak, mi volt a döntés, és milyen indokokon alapult. Ennyire alapvető jogelvi kérdésekben a kisebbségi álláspont nyilvános kifejtése is indokolt. [...]

Új, a mai társadalom igényeinek és problémáinak megfelelő törvényt kell alkotni a vallásszabadságról. [...] A *vallásszabadságról szóló törvénynek* gondoskodni kell

- a lelkiismereti szabadságot és a jogegyenlőséget sértő intézkedések elleni védelemről;
- az egyházaknak és az egyházzá nem szerveződött vallási közösségeknek az állammal szembeni önállóságáról;
- a hívőknek az elismert egyházakkal szembeni önállóságáról, ideértve azt is, hogy lelkiismereti jogaik (így a fegyverelutasításhoz való jog) élvezése nem függhet egyházuk jogállásától, helyzetétől és politikai magatartásától. Törvényben kell biztosítani a fegyver nélküli, ill. civil szolgálat lehetőségét minden lelkiismereti fegyverelutasítónak.

HARMADIK RÉSZ: TÁGABB ÖSSZEFÜGGÉSEK [...]

1. Magyarország a szovjet világrendszerben

[...]
A szovjet világrendszer felbomlásával számolni a belátható jövőben nem lehet. Egy-egy ország kiugrására sincs komoly esély. Arra viszont van lehetőség, hogy a függő államok növeljék a Szovjetunióval szembeni, viszonylagos önállóságukat.

– Amikor a szovjet világrendszer létrejött, a Szovjetunió regionális hatalom volt. Azóta globális hatalommá vált; stratégiai versenyt folytat az Egyesült Államokkal, befolyását kiterjesztette Afrikára, Ázsiára és Latin-Amerikára. Terjeszkedésének következményei ellentmondóak, térségünk szempontjából részben előnyösek. A fegyverkezési versenyt nem nyerheti meg, tehát tárgyalni kénytelen; az egyezkedés felé nyomja az is, hogy technikai lemaradásának csökkenését csak a gazdasági és tudományos kapcsolatok bővülésétől remélheti. Távoli pozícióit a puszta erőre hagyatkozva nem tudja megszilárdítani, emiatt is egyezkedni kényszerül. De épp ezért nem tehet meg mindent 1944–45-ben szerzett, helyi befolyási övezetében, amit valaha nyugodtan megtehetett. Nem akadályozhatja meg, hogy a függő államok is a Nyugat felé forduljanak. Egyre aggályosabb az erőszakkal való fenyegetőzés és a nyílt katonai beavatkozás.

Ezek a tendenciák mind szűkítik a térségünk fölötti szovjet kontroll eszközkészletét.

Ha, mint Brezsnyev utolsó másfél évtizedében, a szovjet vezetés ragaszkodik hozzá, hogy semmi ne változzon, akkor a térség kezelhetetlenné válik.

Ha viszont, mint Gorbacsov hatalomra kerülése óta, a Szovjetunió vezetői elismerik a kapcsolatok változásának szükségességét, megnő a mozgástér a rendezett átalakulásra. [...]

Vegyük észre: *akik az esély kipróbálása ellen érvelnek, nem a vállalkozás kudarcától félnek, hanem a sikerétől.* [...]

3. 1956 a mai magyar politikában [...]

Az '56-tal való szembenézés nélkül a társadalmi szerződés, ha megköttetik is, nem lehet szilárd. Megbízható egyezségek nem alapulhatnak azon, hogy az egyik fél, a körülmények nyomásának engedve, egyre csak visszavonul. Az engedmények csak akkor lehetnek tartósak, ha a párt nem hátrál, hanem előrelép a hatalomgyakorlás önmaga számára is kedvezőbb módozatai felé. Ám ez csak úgy lehetséges, ha vállalni tudja saját múltjának azt a vonulatát, amely a pártuuralom korlátok közé terelése felé mutat, és képes megkülönböztetni magát az ellentétes vonulatoktól.

Errefelé mutat az 1953 nyarán meghirdetett „új szakasz". Errefelé mutatnak azok a párton belüli áramlatok, amelyek 1963 és '68 között a konszolidáció és a reformok politikáját az '56–57-ben megszakadt demokratizálási folyamat újrakezdéseként értelmezték.

Az 1953-ig visszanyúló hagyomány vállalása azonban óhatatlanul föltenné a párt számára is 1956 értékelésének kérdését. Nem lehet egyszerre azonosulni az „új szakasz" kezdeményezésével, és ellenforradalmi lázadásnak minősíteni az októberi eseményeket.

A pártreformerek dolga, hogy eljussanak '56 olyan értelmezéséhez, ami még összeegyeztethető a hatalom folytonosságával, de a párbeszédet nem zárja ki. Sem intellektuálisan, sem politikailag nem könnyű feladat: nem várható, hogy egy csapásra véghez vigyék. De az elvárható, hogy a szándék őszinteségét meggyőzően bizonyítsák.

Csak egy olyan vezető csoport megegyezési készségében lehet bízni, amely felszámolja a forradalom utáni megtorlás minden következményét. [...]

Budapest, 1987. június 10-én.

Eredeti megjelenés: *Beszélő*, 20. szám (1987/2.). A *Beszélő Társadalmi szerződés* című különszáma a számozás szerint a lap 20. számaként jelent meg. Újraközlés: *Beszélő. Összkiadás*. Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. II. köt. 749–791.

Jegyzetek

1. A szöveg megírásának ötletét Kis János 1987 kora tavaszán vetette fel, a Rousseau-t idéző cím is az ő leleménye. A szöveg oroszlánrészét Kis János írta, a III. fejezet Kőszeg Ferenc, a IV. Solt Ottilia munkája. Haraszti Miklós javaslatára került az első szakasz végére a később híressé vált mondat: „Kádárnak mennie kell!" A szerkesztőkhöz másodkézből érkező visszajelzések szerint Pozsgay Imre, aki a vállalkozást egyébként nagyra értékelte, úgy vélekedett, hogy ezt a mondatot nem lett volna szabad leírni. A *Társadalmi szerződés* 1987. június végén jelent meg 2000 példányban. Még a nyár folyamán utánnyomás készült belőle, újabb 1500 példány.
A *Társadalmi szerződés* nem a demokratikus ellenzék programja volt, hanem a *Beszélő* szerkesztőségének akkori álláspontját tükrözte. A szöveget később több alkalommal megvitatták, elsőként Kőszeg Ferenc, majd Kenedi János lakásán. A szövegről vita folyt a közgazdasági egyetem Rajk László Szakkollégiumában is. Tamás Gáspár Miklós bővebb kritikája a *Hírmondó*ban jelent meg, Kemény István bírálata pedig a Szabad Európa Rádióban hangzott el több folytatásban. Lásd A *Beszélő Összkiadás* utólagos megjegyzései, i. m. 847.
A teljes szöveg kb. négyívnyi, és kiterjed az alkotmányosság, az állampolgári jogok, a tulajdonviszonyok, az érdekvédelem, a szociális rendszer problémáira és a javaslatok részleteire. Ebben a kötetben ezt nem tudjuk reprodukálni. Azokat a pontokat villantjuk fel, amelyek mai megítélésünk szerint az adott helyzetben és történelmi pillanatban retrospektíve a legérdekesebbek, illetve amelyek a legtöbb korabeli vitát váltották ki. A szöveg egy másik, rövidített, angol nyelvű változata: János Kis: Kádár Must Go. In Kis: *Politics in Hungary: For a Democratic Alternative*. Boulder, Colorado – Highland Lakes, New Jersey, 1991, Social Science Monographs – Atlantic Research and Publications. 143–152.
2. Teho: településfejlesztési hozzájárulás. 1984-ben bevezetett új adó.

ANTAL LÁSZLÓ – BOKROS LAJOS – CSILLAG ISTVÁN – LENGYEL LÁSZLÓ – MATOLCSY GYÖRGY
Fordulat és reform (részletek)

A nyolcvanas évek, de különösképpen az 1985 óta eltelt időszak tapasztalatai azt mutatják, hogy a magyar gazdaság igen súlyos helyzetben van.[1] Az ismétlődő erőfeszítések ellenére sem sikerült a gazdaságot konszolidálni, nem sikerült megindítani egy olyan átalakulást, amelynek nyomán az eladósodási folyamat fokozatosan megállítható lenne, s a kényszerintézkedéseket (exporterőltetés, importkorlátozás, ismétlődő drasztikus pénzügyi megszorítások, adminisztratív beavatkozások stb.) ki lehetne iktatni. Sőt a legutóbbi esztendőkben a helyzet ismét gyorsan romlik. A részleges liberalizáció, az élénkítő intézkedések a teljesítmények növekedése helyett a belső és külső egyensúlyi feszültségek hirtelen kiéleződéséhez vezettek. Fizetőképességünk megőrzése most ismét rendkívüli intézkedéseket és társadalmi áldozatokat követel. [...]

Véleményünk szerint ebben a helyzetben az *egyetlen* perspektívát nyújtó megoldás egy *radikális fordulat* a gazdaságpolitikában és a gazdaságirányítás rendszerében egyaránt. A *gazdaságpolitikában* elsőbbséget kell adni a jövedelemtermelő képesség növelésének és a világgazdasághoz való alkalmazkodást elősegítő strukturális változások kikényszerítésének. Emellett célként fogalmazható meg a külső egyensúly néhány év alatti helyreállítása. Minden egyéb prioritást fel kell adni, le kell mondani a vállalatok helyzetének stabilizálásáról, az elért életszínvonal fenntartásáról, az antiinflációs politikáról. Ez utóbbi területeken az állam legfeljebb a változások korlátozására vállalkozhat, s ezt meg is kell tennie. [...]

A reformprogram nem korlátozható a szűken értelmezett gazdaságra, ki kell terjednie a társadalompolitikára (ezen belül a szociálpolitikára) és a politika intézményrendszerére is. A most már halaszthatatlan változások súlyos konfliktusokkal járnak (vállalat-visszafejlesztések, csődök, munkaerő-átcsoportosítás és strukturális munkanélküliség). Lényegében stagnáló jövedelemszínvonal

mellett rövid idő alatt el kell viselni a jövedelmek átrendeződését az állampolgárok és a vállalatok között. Egyes vállalatok felszámolása vagy az igazgatás racionalizálása a vezetők egy része számára egzisztenciális következményekkel járhat (a megszokottnál lényegesen alacsonyabb jövedelemszintnek megfelelő életvitelre kell berendezkedniük). [...]

A jelenlegi holtpontról való kimozdulás sikerének előfeltétele a fordulat *következetessége és társadalmi hitelessége*. Nem ugyanazt, csak jobban, hanem *mást* kell csinálni. A folyamatosság helyett – amelynek bizonyos elemei természetesen most is kell, hogy érvényesüljenek – a kialakult káros tendenciák megtörését kell a középpontba állítani. A jelenlegi gyakorlattal azonban csak úgy lehet szakítani, ha a párt és a kormányzat

1. kezdeményezi a jelenlegi gazdaságpolitikai és irányítási gyakorlat kritikus és önkritikus értékelését, felvállalja az ezzel való szakítást,
2. dialógust kezdeményez a társadalommal a helyzet értékeléséről, mozgásterünk illúzióktól mentes megítéléséről és az átfogó reformokról. [...]

Egy korszak vége

[...]

Súlyos gondjaink a '70-es évek vége óta váltak közismertté. Gazdaságunk alacsony hatékonysága, gyenge alkalmazkodóképessége, sok év óta nyilvánvaló világpiaci térvesztése, növekvő lemaradása a műszaki-technikai fejlődésben és a KGST hagyományos struktúrájából (a nyersanyagok, energiahordozók és gépek számunkra kedvező feltételekkel megvalósuló cseréjéből) fakadó dinamizáló erő kimerülése az évtizedforduló óta napi külső egyensúlyi feszültségekben csapódik le. Ily módon szinte naponta találkozunk az adósságválság következményeivel. Ez azonban csak a felszín. A gyors és akadálytalan – vagyis a tervgazdálkodásban a kereslet által nem korlátozott – fejlődés teóriája már sokkal korábban elvesztette hitelét.

A nagyipari termelés részarányának folyamatos növelésével, az akkumulációs forrásoknak az iparba való átszivattyúzásával, a nagyüzemi módon szervezett termelésben részt vevő munkaerő gyors bővülésével és az infrastruktúra elhanyagolásával elért magas növekedési ráta és alacsony tőkeigényesség korszaka (röviden az extenzív növekedési szakasz) már valamikor a '60-as évek közepén lezárult. Az MSZMP felismerte, hogy ez nem egyszerűen az erőforrások főbb ágazatok közötti elosztásának kérdése, s hogy a hangsúlyt a fejlődés minőségi jellemzőire kell áthelyezni. Felismerte, hogy a siker azon múlik, lehetséges-e mozgásba hozni a társadalom alkotó energiáit – a vállalatok önállóságának növelése, a korábban mindenre kiterjedő hatósági kontroll helyett a piac ellenőrző szerepének erősítése útján. A KB 1966-os reformhatározata ezt a felismerést tükrözte, igyekezett olyan elfogadható megoldást találni, amely kamatoztatja az önállóságból, a helyi ötletekből, a piaci sikerhez fűződő érdekekből származó előnyöket, ugyanakkor elérni azt, hogy a gazdaság központi tervezése és irányítása az önálló cselekvés korlátja, a gazdasági viselkedés uniformizálója helyett a fejlődést gyorsító, összehangoló erővé váljék. Az akkori megfogalmazás szerint a központi terv és a szabályozott piac szerves kapcsolata ezt a célt szolgálta.

A reform bevezetése utáni első néhány esztendő igazolta ennek a felismerésnek a helyességét. A fogyasztói piac egyensúlya látványosan javult, a gazdaság hatékonysági jellemzői kedvezően alakultak, annak ellenére, hogy egyidejűleg nagyobb erőfeszítéseket tettünk az infrastruktúra (főleg a lakásállomány) fejlesztésére. Kedvezően változtak konvertibilis piaci teljesítményeink (export- és fizetési mérleg) is. Mindezt annak ellenére sikerült elérni, hogy számos – részben helyes, részben utólag indokolatlannak minősülő – kompromisszum gátolta a reform pozitív hatásainak kibontakozását. Nem került sor a *mesterségesen* létrejött monopolhelyzetek kiiktatására, holott a még a tervutasításos rendszerben létrehozott óriásmonopóliumok az időközben már meghaladott rendszer logikáját tükrözték, gátolták a verseny kibontakozását, erősítették az irányító apparátusok, a területi szervek és a vállalatok közötti összefonódást. Továbbra is létezett a vállalatok irányító szervezetektől való közvetlen függőségének számos eleme.

Elmaradt a gazdaságirányító szervezetek szerepének felülvizsgálata, hatáskörük racionális megvonása és a tőkepiac szervezeti intézményi rendszerének kiépítése is, abból kiindulva, hogy a strukturális változások, a jelentősebb beruházások továbbra is *kizárólag* az irányító szervek (illetőleg a terv) alapján születhetnek. A gyors kiemelkedés, a dinamikus fejlődés *kizárólagos* útja továbbra is a különféle állami kedvezmények elnyerése maradt. A visszafejlődés, szélső esetben a vállalatok megszüntetése szintén államigazgatási döntést igényelt. A vállalatok tönkremenetele – eltekintve most a kis létszámú szövetkezetektől – az 1968 után működő gazdaságirányítási rendszerben is szélsőséges esetnek számított. Röviden: *a vállalatok kiemelkedése és bukása továbbra sem piaci, hanem hatósági szelekción alapult, az állami irányítás a piaci szelekciót nem kezelte – erősítette vagy csillapította –, hanem helyettesítette.* [...]

A hetvenes évek közepe olajárrobbanást és külpiaci krízist hozott. A könnyen és olcsón igénybe vehető dollárhitelek azonban lehetővé tették az alkalmazkodás elodázását, míg a részletekbe menő, adminisztratív eszközöktől sem visszariadó központi irányítás tág teret hagyott a realitásoktól elszakadó voluntarizmusnak. Ez tápot adott annak a hiedelemnek, hogy „ránk nem hat a válság", s ezzel talán a legnagyobb nehézségeket okozták a legújabb kori magyar gazdaságtörténetben. Nem a hitelek felvétele, az eladósodás ténye volt a baj, hanem az, hogy bár az alacsony kamatozású külső erőforrások történelmi lehetőséget kínáltak arra, hogy a gazdasági szerkezet átalakítását komolyabb társadalmi konfliktusok nélkül lehessen megoldani, ezt a lehetőséget elszalasztottuk: a válságiparágak egész világon tapasztalható szervezett visszafejlesztése helyett folytattuk a minden irányú növekedést. Így egy látványos, de súlyosbodó feszültségeket okozó, és végeredményben perspektívátlan fejlődési utat választottunk. Adósságállományunk néhány év leforgása alatt megháromszorozódott, anélkül, hogy strukturális problémáink közül bármelyiket is megoldottuk volna. [...]

A '80-as évek gazdaságpolitikája három alappillérre épült.

1. A belföldi kereslet szigorú korlátozása – főként a beruházások, de részben a fogyasztás területén – a termelés mennyiségi növekedésében érdekelt nagyvállalatokat is a tőkés export fokozására fogja indítani.

2. A konvertibilis export növelésére összpontosító gazdaságpolitika óhatatlanul veszteségekkel jár; meg kell akadályozni azonban azt, hogy ezek a veszteségek a kiszolgáltatott belföldi piacon áremeléssel továbbháríthatók legyenek (ez a lényege a versenyárrendszernek).

3. A vásárlóerő-szűkítés viszonylag legkisebb konfliktust okozó módja az inflációs gazdaságpolitika, amely az emelkedő árszínvonalon keresztül szívja ki a gazdaságból azt a pénzmennyiséget, amelynek stabil árakon történő elköltése már lehetetlenné tenné az exporttöbblet realizálását.

Ez a gazdaságpolitika azonban – bár kiindulópontjai józanok, reálisak voltak – nem bizonyult sikeresnek. Nem a restrikció maga volt elhibázott, hiszen a belföldi keresletet okvetlenül korlátozni kellett. A költségvetési deficit leépítése nem szűk látókörű fiskális szempontok miatt szükséges. A vásárlóerő visszafogása a mai gyakorlatban az exporttöbblet elérésének elkerülhetetlen feltétele. A nehéz helyzetben lévő vállalatok feltétlen stabilizálását azonban nem lehetett összeegyeztetni azzal, hogy az alkalmazkodóképesnek bizonyuló jövedelmező – főként feldolgozóipari – területek számára is maradjon fejlődési lehetőség. A növekedés lelassulása (sőt, a cserearányromlást is figyelembe véve: visszaesése), továbbá az exporttöbblet szükségessége s emiatt a belföldi felhasználás visszaesése lehetetlenné tette a két szempont összeegyeztetését. A költségvetés a stagnáló gazdasági teljesítményeknek megfelelően a stagnáló jövedelmek rohamosan növekvő hányadát csoportosította át a növekvő számú gyenge vállalathoz. (Ez a jövedelem-visszaszivattyúzás ma már eléri a GDP 15–18 százalékát.) Így ma egyszerre igaz az, hogy az adóterhek képtelenül magasak a gazdaságnak abban a szférájában (vagyis a feldolgozóipar zömében), ahol a vállalatok minden adót valóban kénytelenek megfizetni, és igaz az is, hogy a költségvetés bevételei a megnövekedett újraelosztási feladatokhoz képest még mindig elégtelenek (amiről a rekordméretű költségvetési deficit tanúskodik). A restrikció így létbizonytalanságot szül. A nehéz gazdasági helyzet meg a bizonytalan és változékony, egyre gyakrabban egyedi beavatkozásokkal operáló szabályozás nem késztet cselekvésre, mielőbbi alkalmazkodásra, hanem inkább bénítóan hat. [...]

Abban a gazdasági-társadalmi rendszerben azonban, amelyben a jövedelmek képződése – a csaknem korlátlan pénzügyi újraelosztás miatt – nem a piaci teljesítményeket, hanem a szabályozási specialitásokat, a hatóságokhoz való viszonyt, a vállalati alkuerőt tükrözi, ahol nincs olyan *belső kényszer*, hogy *mindenáron* jövedelmezően kell gazdálkodni, ott az élénkítés, a merev előírások részleges liberalizálása sem eredményez gazdasági fellendülést, hanem az egyensúly megbomlásához vezet. Miközben növekszik a termelési tényezők iránti kereslet, a gazdaság piac által elismert

teljesítményei stagnálnak vagy visszaesnek. Nincs tehát konfliktusmentes kitörés a jelenlegi válsághelyzetből. Ez az 1985–1986-os élénkítési törekvések kudarcának talán a legfontosabb tanulsága. [...]

Gazdasági problémáink a *felszínen* konjunkturális adósságválságként jelentkeznek, s gazdaságpolitikánk tulajdonképpen erre reagált. Megnyilvánulási formái az eladósodás növekedése, a beruházási ráta drasztikus csökkenése, a gazdaság hosszan tartó stagnálása. [...]

A súlyosbodó konjunkturális feszültségek hátterében *strukturális válság* húzódik meg, amelyet ma a magyar munka nemzetközi leértékelődéseként, versenyképességünk tartós romlásaként érzékelünk. Korábbi komparatív előnyeink forrásai – mint a kommersz termékekben elért jó pozíciónk a nyugat-európai piacokon, sajátos közvetítő szerepünk Kelet felé, a rubelért importált termékek csekély feldolgozottsági fokon való továbbexportálása, viszonylag alacsony bérszintünk – lassacskán elapadnak.

A világkereskedelemben való magyar részvétel aránya 1975 óta – az export megkétszereződése ellenére – folyamatosan csökken. A kiszorulás a feldolgozóipari ágazatokban, ezen belül különösen a gépiparban a leglátványosabb, mindenekelőtt a fejlett ipari országok piacain. Az export áruszerkezetét az jellemzi, hogy a magyar gazdaság – más KGST-országokhoz hasonlóan – egyre inkább kénytelen felvállalni az energiaigényes és romló cserearánnyal eladható tömegtermékek exportőrének szerepét, miközben fokozatosan kiszorul a technikaigényes termékek exportpiacairól. [...]

A legmélyebb és legnehezebben feloldható problémákat azonban *a gazdasági mechanizmusban* lelhetjük fel, hiszen strukturális gondjainkban is meghatározó szerepet játszik a gazdaság gyenge alkalmazkodóképessége. A gazdasági rendszerünkben végbement változások nem voltak elég erősek ahhoz, hogy kialakuljanak a piaci mechanizmus kielégítő működésének a feltételei. Számos területen fennmaradtak az ómechanizmushoz illeszkedő struktúrák, elemek, amelyek a maguk képére alakították az „új gazdasági mechanizmust" is. [...]

A piaci szelekció gyengesége miatt az önkorrekciós folyamatok nem nagyon működnek, miközben a múltbeli teljesítményeken alapuló kontroll eleve a tradíciók továbbélésének kedvez. Ennek a rendszernek az a meghatározó tulajdonsága, hogy változni, alkalmazkodni, még inkább tanulni csak nagyon nehezen tud. Alapjellemzői a következők:

1. A vállalatok zöme (a nagy- és középvállalatok) továbbra is elsősorban *az irányítóapparátusoktól és a társadalmi szervektől függ,* és csak igen kevéssé a piactól.

Ez határozza meg a vállalatok alkalmazkodásának jellegét, irányát (a piaci jellegű bukás, a csőd nem reális veszély a nagyvállalatok körében).

2. Fennmaradnak a mesterségesen *monopolizált óriásszervezetek* (amelyek monopolhelyzetét – különösen a kereskedelem és a pénzügyek területén – privilégium jellegű jogi előírások is garantálják).

3. Hiányzik a *tőkepiac* intézményrendszere, így nincs, aki a kereslet-kínálat egyensúlyhiánya, az értékesítési lehetőségek változása (tágulása, szűkülése) esetén a *kínálat* vállalkozási érdekeken alapuló alkalmazkodását képes lenne előmozdítani.

4. Az alapstruktúra azért is nehezen módosítható, mert *az egyes vállalatok – éppúgy, mint a magyar gazdaság egésze – zárt, befelé forduló, nem kooperatív, külső kapcsolatoktól elzárkózó tömbként alakultak ki.* Az autarkia már régóta nem gazdaságpolitikai prioritás, de a gazdaság szereplőinek elemi érdeke, a biztonság nélkülözhetetlen feltétele, az alkupozíció meghatározó eleme. [...]

A reform új szakaszának feltételei

[...]

A ma körvonalazható gazdaságpolitikai alternatívák a következők:

a) Legfeljebb két-három évig folytatható még a jelenlegi, a komolyabb belső konfliktusok vállalását tudatosan kerülő gazdaságpolitika. A devizatartalékok viszonylag magas szintje és a – bár keményebb feltételekkel, de – továbbra is bevonható külső források lehetőséget adnak arra, hogy az állam- és pártvezetés egyenként mérlegelje a veszteségforrások megszüntetésének gazdasági és társadalmi költségeit, illetve várható hasznát. Bizonyos, hogy a helyzet romlásával párhuzamosan késztetést érez majd jövedelemfelhasználást korlátozó intézkedések meghozatalára, de korántsem kényszerül még rá arra, hogy ezeket következetesen az egyensúly és a hatékony szerkezetátalakítás követelményeinek alárendelten valósítsa meg.

b) Meghirdethető és megvalósítható egy, a belső, illetve a KGST-piac felé forduló növekedést erőltető, központilag vezényelt szerkezetátalakításra építő gazdaságpolitika is. Fel lehet számolni a szocialista export és a belföldi kereslet pénzügyi korlátait, s ez rövid távon valóban biztosítana bizonyos szektorok számára növekedési lehetőséget. A konvertibilis elszámolású külkereskedelmi egyensúly megteremtése viszont csak szigorú és adminisztratív importvisszafogással lenne lehetséges, ami persze azonnal csökkentené az elérhető tényleges növekedést. A növekvő belföldi jövedelmek lekötésére az infláció és a hiánygazdaság növekedése között lehet választani. Bizonyos azonban, hogy mindkettő csökkenti az életszínvonalat. [...]

c) Zászlóra tűzhető a konvertibilis adósságállomány növekedése azonnali megállításának programja is. Ehhez azonban drasztikus importvisszafogás és az export adminisztratív erőltetése lenne szükséges, ami nemcsak hogy mellőzné a gazdaságossági megfontolásokat, hanem egyenesen szétzilálná a gazdaságot. Objektíve háttérbe szorulna mindenféle szerkezetváltási lehetőség.

d) Körvonalazható egy olyan gazdaságpolitika is, amely elsődleges célként az adósságállomány növekedésének két-három éven belül történő megállítását és ezzel párhuzamosan a szerkezet radikális váltását hirdeti meg. Itt a minden más alternatíva esetén antagonisztikus ellentmondásba kerülő rövid távú és hosszú távú feladatok együttes megoldásának optimálisnak tűnő változatáról van szó. Bár csökkenő mértékben, de folytatható a külső forrásbevonás, az így megszerzett erőforrásokat azonban *teljes egészében a hatékony szerkezetátalakulás szolgálatába kell állítani.* Hatékony szerkezetátalakulás az, amikor a jövedelmező export részaránya nő, a gazdaságtalan kivitel pedig visszaszorul. Ennek az átalakulásnak legeredményesebb ösztönzője az *erőteljes valutaleértékelés* lehet, párosulva egyrészt az *egyedi exportösztönzők leépítésével,* másrészt a *belföldi jövedelemfelhasználás igen szigorú visszafogásával.* Ugyanezekkel az eszközökkel érdemes korlátozni az importot is. [...]

A kibontakozás és a konszolidáció összehangolására kizárólag az utóbbi, *d)* alternatíva képes. Reálisan a '90-es évek elejére állítható meg az adósságállomány növekedése, ha ezt nem romboló módon, hanem aktív struktúraváltozási politikával és a piac kifejlesztésével összhangban kíséreljük meg elérni.

Az átfogó reform jellemzői

A kibontakozási folyamat megindításához ma egyszerűen elégtelenek a korlátozott, részleges reformok. Megérett az idő egy *átfogó, radikális, demokratizáló* és *decentralizáló piaci reformra.* [...]

A reformprogramnak

1. *átfogónak* kell lennie, mert egyszerre kell végrehajtani gazdaságpolitikai fordulatot, döntő lépést tenni a gazdasági mechanizmus piaci irányú átalakításában, és alátámasztani mindezt társadalmi-politikai reformokkal;
2. *radikálisnak* kell lennie, a válságból való kiút megkeresésének első feltétele a *nyílt kormányzati önkritika,* a korábbi gyakorlattal való *radikális* szakítás; enélkül nem remélhetjük, hogy a változásokat előirányzó programban bízzanak, még kevésbé, hogy támogassák azt;
3. *demokratizálónak* kell bizonyulnia, nagyobb szabadságot és önállóságot biztosítania az állampolgárnak és közösségeinek; lépést kell tennie a politikai egyenlőség irányába (megszüntetni vagy korlátozni a politikai előjogokat, kizárni a politikai alapú egyenlőtlenségeket a gazdaságban); beleszólást és aktív részvételt kell intézményesíteni a népképviselet, az önkormányzatok, a vállalatok, az érdekképviseletek átformálásával;
4. *decentralizálónak* kell lennie abban az értelemben, hogy a társadalmilag átláthatatlan és ellenőrizhetetlen központosított döntések jó részét az érintett gazdálkodókra, a helyi önkormányzatokra, érdekképviseletekre bízza, s a döntési jogkörök garanciákkal is alátámasztott decentralizálása mellett szervezeti decentralizációt, monopolellenes szabályozást is megvalósít;
5. *piaci* jellegűnek kell lennie, amihez hozzátartozik az is, hogy a politikai és igazgatási szervezeteknek az önszabályozó piac működését gátló beavatkozásai – alkotmányosan garantáltan – megszűnjenek. A törvényes, nyilvános szerződéses kapcsolatok a gazdasági alanyok között,

a megbízható és ellenőrizhető állami szabályozás, végül az állampolgárok szabad választási lehetősége a piaci és nem piaci intézmények között, olyan egymást kiegészítő elemek, amelyek nélkül nem épülhetnek ki reális piaci kapcsolatok. [...]

Költségvetési politika – adóreform

A költségvetési kiadásokban két területen lehet jelentős, ugyanakkor a gazdasági kibontakozást nem akadályozó megtakarítást elérni: 1. a közösségi kiadások, 2. a termelőszférának juttatott támogatások és az adómentességek csökkentésével. Az előbbi költségvetési takarékossági program végrehajtása útján valósulhat meg, az utóbbi viszont összefügg az adóreformmal.

Az adóreform célja:

– a *dereguláció*, azaz a részletekbe menő költségvetési újraelosztás gyors visszaszorítása,
– a *versenysemlegesség*, a különféle szervezetek nagyjából azonos terhelése azonos tevékenység esetén,
– a *méltányos közteherviselés*,
– a *szabályozás korlátozó*, ésszerű gazdálkodást akadályozó vonásainak leépítése (főként a keresetszabályozás területén). [...]

Egyértelmű: átfogó adóreform *nélkül* nem lehet sem ésszerű struktúrapolitikát folytatni (ehhez világosan látni kell a vállalatok valós helyzetét, reális perspektíváit), sem a tőkepiacot kibontakoztatni, sem a jövedelmezőség belső kényszerén alapuló érdekeltséget kifejleszteni. Az adóreform elmaradása lemondást jelentene arról, hogy a jövedelemelosztást a piac által elismert teljesítményekhez kapcsoljuk. [...]

Árfolyam-politika, importliberalizálás

A külső egyensúly megőrzésének a költségvetésen kívüli belföldi jövedelemtulajdonosok (vállalatok, lakosság) magatartása szempontjából fontos feltétele olyan árfolyam kialakítása, amely mellett legalább a nem élelmiszer-gazdasági export nagy része nem szorul rendkívüli pénzügyi kedvezményekre (vezetői prémiumra, felajánlásokra, bérpreferenciákra stb.), s amelynek révén az import racionális helyettesítésének lehetőségeit és határát a reális költségviszonyok mutatják. Mindez ma – konvertibilis viszonylatban – jelentős mértékű *forintleértékelést* igényel. [...]

Egységes piac kiépítése, piacerősítés, a társadalmi tulajdon új formái

A pénzügyi rendszer átrendezése mellett a gazdasági reform másik kulcsterülete a *tulajdonnak, illetve a tulajdonlás rendszerének* az átalakítása. [...] Ezt az állami vállalati körön belüli szervezeti decentralizációval javasoljuk megvalósítani, amely a belső egységek önállósításával, közvetlen piaci érdekeltségükkel kapcsolja ki a mai nagyvállalati közegben általános teljesítmény-visszatartó érdekeltséget, s egyben segíti a piaci verseny élénkítését. [...]

Az új tulajdonosi formák változatai

– A mai vállalati tanács és közgyűlés által irányított vállalatok, illetve belső egységeik – vagyonuk alapján – értékpapírral rendelkeznének, önállóan dönthetnének a vagyon más kollektívák vagyonával való társításáról, esetleg az önigazgató jogok más vállalatoknak, bankoknak, szövetkezeteknek való részbeli vagy teljes átruházásáról, a tulajdonként jegyzett értékpapírok egy részének vagy összességének értékesítése alapján.

– Létrejöhetnek olyan új társulási formák is, amelyek kizárólag más vállalatok tulajdonát megtestesítő értékpapírokat forgalmaznak, így gyakorolják a tulajdonosi jogokat. Megszabadulva a gazdálkodás operatív terheitől, ezek tisztán vagyonérdekeltségi alapon működhetnének.

– Kialakulhatnak a mai, több telephelyes nagyvállalatokból olyan társulások is, amelyekben a részvénytársaság vagy kft. formájában szervezett belső egységek egymás tulajdonosai, egyben valamennyiük közös tulajdonosa egy vagyonkezelő központ. Így valamennyi egység érdekeltté válik az összes többi vagyonának az alakulásában – a vállalat egészére létrejön a hosszú távú vagyonérdekeltség. [...]

A magánvállalkozások, kisvállalkozások körében a tulajdon társadalmi formáját az teremti meg, ha ezek a társaságok nyilvánosak lesznek, vagyonuk és teljesítményük mérhetővé válik, s megnyílnak a külső tőkebefektetők irányában. Ez a társaságok korszerű társulási formákká való átalakulásával jöhet létre (rt., kft.), amikor is valamennyi mai kisvállalkozási forma lehetőséget kap a társulási formákba való átalakulásra, egyben megnyílik az „állami-szövetkezeti" és külföldi tőkebefektetések felé, és fordítva is: tőkéket áramoltatnak a többi szervezeti forma felé. A kisvállalkozás az a terület, ahol a korlátok lebontása önmagában is dinamikus növekedést hozhat, és segíti a piac terjedését. [...]

Szükség van a pénzpiaci szereplők számának növelésére, főként a verseny kibontakozása érdekében. Ezt a *szabad bankválasztás* tényleges megvalósítása is elősegítené. A kereskedelmi bankok valamennyi jogosítványát meg kellene kapniuk azoknak a pénzintézeteknek, amelyek ma korlátozott jogkörrel rendelkeznek. Későbbi specializálódásuk így a kereskedelmi bankokéval azonos alapról indulhat, és a piaci igények szerint alakulhat. A kockázati tőke, a lakossági tőkebevonás és a végleges tőkefinanszírozás erősítésére több *befektető pénzintézetet* kellene alapítani a bankoknál, szakszervezeti alapoknál, más pénzintézeteknél. Az OTP monopolhelyzetének végleges megszüntetéséhez fel kell számolni a szociálpolitikai és pénzintézeti funkciók keveredését (főleg a lakásfinanszírozásban); ezt a reformprogram második szakaszában kellene megvalósítani. A kormány közvetlenül segítséget nyújthatna a bankok társulásaként alapítandó *értéktőzsde* megszervezéséhez. [...]

A gazdasági reform politikai és társadalmi feltételei

A gazdasági helyzet és megváltoztatásának kényszere politikai, szervezeti és intézményi, illetve társadalmi reformokat is igényel. E reformok értékei közé tartozik, hogy a nyilvánosság, a beleszólás, az érdekképviseleti pluralitás, a képviseleti demokrácia révén a társadalom tagjainak lehetőségük legyen a piacgazdaság és az állami magatartás társadalmi ellenőrzésére.

1. A politikai reformban ki kellene alakítani a *párt* alkotmányos helyét, azt az új munkamegosztást, amely a párt, a képviseleti és államigazgatási szervezetek, az érdekképviseletek, a nyilvánosság intézményei között közgazdaságilag észszerű, demokratikus és jogilag szabályozott.

A párt elvi iránymutatást adjon, s ezt a gazdasági szervezetekben, a kormányzati és érdekképviseleti, illetve sajtószervekben tevékenykedő tagjai révén érvényesítse anélkül, hogy a szervezetek vezetőitől a döntések megvalósulását függelmi alapon kérné számon. A párt elvi határozatainak megfelelően minden szinten el kellene egymástól szervezetileg és személyileg választani a párt-, az állami, illetve az érdekképviseleti funkciókat. A párton belül növekednie kellene a választott és képviseleti szervek súlyának, az apparátusok rovására; lehetővé kellene tenni az áramlatok és platformok szabadságát és a kisebbség védelmét, hogy eltérő politikai (gazdaságpolitikai) álláspontok fogalmazódhassanak meg.

2. A választási reformból szükségképpen következik *képviseleti rendszerünk reformja*. Lehetővé kellene tenni, hogy a választásokon önálló programmal fellépő képviselők szabadon alapíthassanak csoportokat az Országgyűlésen belül (az eddigi testületek mellett, illetve helyett). Felül kellene vizsgálni az ügyrendet, szabad interpellációs jogot kellene kapniuk a képviselőknek. [...] A gazdasági alkotmányosság megteremtése végett el kellene ismerni a gazdálkodó szervezetek és egyének jogait, és létrehozni ezek érvényesítésének biztosítékait.

A gazdálkodás területén mindaz, amit a törvény nem tilt, korlátoz, automatikusan illesse meg a gazdálkodó szervezeteket és egyéneket. [...] Biztosítani kellene az állampolgári jogok egyenlőségét munkajogi, államigazgatási eljárási, igazgatásrendészeti szempontból egyaránt.

3. A reform egy eddiginél erősebb és egységesebb *kormányt* kíván. [...] A kormánynak egységes program alapján kellene működnie, amelynek végrehajtásáért az Országgyűlésnek felelős. Az állami irányítás az egységes, működő piacra épül rá, nem pótolva, szimulálva azt. Az állami irányítás fő feladata egyrészt a *piac működési korlátainak állandó és tudatos leépítése*, másrészt a struktúrapolitikai célok monetáris eszközökkel történő érvényre juttatása.

4. A társadalom valamennyi önálló alanyának, gazdálkodó szervezetének *érdekképviselettel* kellene rendelkeznie, amely az önkéntes tagságon és az alulról felfelé való szervezettségen nyugszik. Kétféle érdekképviseletre kellene lehetőséget teremteni: egyrészt közjogi státusú, külön jogszabályban rendezett szervezetű és funkciójú önkormányzatokra, másrészt szabadon szerveződő egyesületekre. [...] Törvényességi felügyeletüket bíróságoknak kellene ellátniuk.

5. A reformnak összefüggő *társadalompolitikai* programot is meg kell fogalmaznia, amely tartalmazza a szociális hátrányba kerülő csoportok piaci, állami és társadalmi kezelésének eltérő értékeit, szervezeteit és módszereit. A társadalompolitikai program célja az esélyegyenlőtlenség csökkentése, a társadalmi hátrányok növekedésének megállítása, a piaci mechanizmus ellentmondásaiból és kiterjedéséből származó problémák megoldása. (Erre a szociálpolitikusok részletes programot dolgoznak ki.)

6. A reform alapja a *társadalmi nyilvánosság.* [...] A kormány Tájékoztatási Hivatalának a kormány tájékoztatáspolitikai szakmai szervezetévé kellene válnia. A sajtóorgánumokkal kapcsolatban a döntési jogokat az alapítónak kellene gyakorolnia, aki – általában – saját forrásból, bevételeiből tartja el a lapot. A kormányzati szempontokból kiemelt tájékoztatási eszközök külön költségvetési forrásból juthatnának támogatáshoz.

7. A reform csak *mozgalomként* lehet sikeres. A mozgalom alapja az lehet, hogy a Hazafias Népfront kezdeményezésére a munkahelyeken *reformbizottságok* jönnek létre, amelyek kezdeményezik a változásokat. A már jelenleg is működő és az ezt követően az egyetemeken, művelődési házakban, társadalmi szervezeteknél létrejövő klubok minél szélesebb körben, nyilvánosan vitassák meg a társadalmi és gazdasági reform kérdéseit. A Népfront összefogná e bizottságok működését, s javaslataikat, elképzeléseiket egyeztetné a kormányzat által létrehozott Állami Reformbizottsággal. A nyilvánosság érdekében reformfórumokat kellene létrehozni a tömegkommunikációban. [...]

Közgazdasági Szemle, XXXIV. évf., 1987. június, 642–663.

Jegyzet

1. A cikk megjelenésekor: Antal László (1943–2008) kandidátus, a Pénzügykutatási Intézet igazgatóhelyettese; Bokros Lajos kandidátus, a Pénzügykutatási Intézet tudományos osztályvezetője; Csillag István kandidátus, a Pénzügykutatási Intézet tudományos munkatársa; Lengyel László kandidátus, a Pénzügykutatási Intézet tudományos munkatársa; Matolcsy György, a Pénzügykutatási Intézet tudományos munkatársa.
A cikk szerzői a Hazafias Népfront számára készült, szélesebb szerzői csoport által összeállított tanulmány szerkesztői voltak. A tanulmányt a HNF Társadalompolitikai Tanácsa és az MSZMP KB mellett működő Közgazdasági Munkaközösség megvitatta. E cikket a részletesebb tanulmány és több háttéranyag alapján írták, hasznosítva az említett fórumokon elhangzott észrevételeket és javaslatokat is.
Az alaptanulmány elkészítésében közreműködtek:
Antal László, Antalóczy Katalin, Asztalos László, Ábel István, Bokros Lajos, Botos Katalin, Bukva Anna, Csillag István, Kopátsy Sándor, Lengyel László, Matolcsy György, Polgár Miklós, Riecke Werner, Surányi György, Szalai Erzsébet, Várhegyi Éva, Voszka Éva (PM Pénzügykutatási Intézet); Herczog László, Király Péter, Kocsis Imre, Serfőző György, Zsáky Mátyás (Pénzügyminisztérium); Bauer Tamás, Köllő János, Major Iván, Nagy Tamás, Tardos Márton (Közgazdaságtudományi Intézet); Juhász Pál (Szövetkezeti Kutató); Bod Péter Ákos, Gulácsi Gábor, Nemes-Nagy József, Nagy Zoltán, Salgó István (OT Tervgazdasági Intézet); Gombár Csaba (MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet); Tölgyessy Péter (MTA Állam- és Jogtudományi Intézet); Antal Z. László, Hankiss Elemér, Szalai Júlia (MTA Szociológiai Intézet); Rózsahegyi György (Ipargazdasági Kutató); Vági Gábor (Államigazgatási Szervezési Intézet); Breitner Miklós (Magyar Televízió); Farkas Katalin Ilona, Hann Endre, Lázár Guy, Pataki Judit, Szekfű András, Terestyéni Tamás, Vásárhelyi Mária (Tömegkommunikációs Kutatóközpont); Hirschler Richárd, Kocsis Györgyi *(Heti Világgazdaság)*; Halmai Gábor, Mélykúti Attila *(Magyar Nemzet)*; Kocsi Ilona *(Magyar Hírlap)*; Tibor Ágnes *(Figyelő)*; Rejtő Gábor *(Ötlet)*; Emőd Pál, Szabó Gábor *(Napi Világgazdaság)*; Oblath Gábor, Schweitzer Iván (KOPINT).

CSURKA ISTVÁN
Az első áldozat nevében (részletek)

A kijelentéssel, mely szerint a magyarság több mint ezeresztendős közép-európai történetének most, 1956 után, halálos, fenyegetettséggel terhes korszakába jutott, Európa különböző helyein ellentétes fogadtatásra lehet számítani. [...] Ez a vegyes fogadtatás maga is válságtünet: az európai ítélőképesség megzavarodását mutatja. Európa már észre sem veszi, hogy fél lába, vagy legyünk szerényebbek, a kisujja lefagyott. Magyarországról másféle hírek vannak elterjedve világszerte. A nyugati újságolvasó és tévénéző úgy van értesülve, hogy éppen a magyarországi állapotok közelítik meg leginkább a liberális demokrata-fogyasztói modellt a keleti blokkban; hogy itt a legtöbb a viszonylagos szabadság, az áruválaszték itt a legnagyobb, a magánszféra itt a legkiterjedtebb. S ez tulajdonképpen mind igaz is. Ez azonban egy nemzet életének csak az úgynevezett zsurnálképe, turistaarca. [...]

Az úgynevezett közmegegyezésen, amely kifejezés a rendszer első számú ideológiai szlogenje lett a maga legitimálására, de amelynek ezt a fenti, nihilbe csüngő valódi tartalmát soha nem szabad felfedni, csak két népcsoport van kívül; az országon belül a legszegényebbek, akiknek elemi létfeltételeik megteremtéséhez annyi energiára, késztetésre és annyi elszántságra van szükségük, hogy közben nem érnek rá belesüllyedni a nagy nihilbe, az országon, a határokon kívül pedig azok a magyarok, az ezeréves magyar nemzetnek azok a teljes jogú tagjai, akiket a nemzeti elnyomás és a beolvasztás elleni tiltakozás ellenszéruma óv meg a közömbösségtől. [...]

Ebben az értelemben tehát le kell szögezni, hogy ha a Magyar Népköztársaság területén egy, a mostaninál egészségesebb, demokratikusabb és öntudatosabb magyarság élne, akkor a mostani magyarüldözés, beolvasztás sem Romániában, sem másutt, így, ebben a mértékben, meg ezek között a geopolitikai meghatározottságok között sem volna lehetséges. [...]

Az erkölcsi válság, az elsivárosodás nyomán bekövetkező nemzeti megbénulás és indítékhiányossá válás a Közép-Európában élő nemzetek esetében – s kivált a magyarság esetében – már nyilvánvaló, ám semmi erőltetettség nincs abban a kérdésfeltevésben, hogy vajon ki van-e zárva ennek a betegségnek az átterjedése más népekre, amelyek most látszólag még zavartalanul „csinálják" a „saját" történelmüket, s a bajtól való megérintettségüket most még csak egy bizonyos közöny jelzi, például az, hogy nem fogják fel és nem élik át a maga valójában Közép-Európa és a magyarság különös fagytragédiáját. [...]

A tragédia nyitánya egy győzelem. 1686-ban az egyesült európai seregek, a nyugati kereszténység utolsó közös vállalkozásaként, felszabadítják Budát a török alól, és kiűzik az oszmán hatalmat a történelmi Magyarország területéről. Az ország ekkor pusztaság. A népesség a 150 év előttinek a töredéke. [...] Az első nagy megalázás, ami magyar mivoltában érte a magyarságot, éppen ez után a kétségtelenül világraszóló tett után kezdődik. A felszabadítás örve alatt egy képtelen, gyilkos, kíméletlen irtóhadjárat és megnyomorítás is elkezdődik a kivérzett és nyomorgó lakosság ellen. Ez az első nagy sérülése a magyarság lelki alkatának. Azt kellett tapasztalnia, hogy reá nincsen szükség, és ő útban van. A felszabadító sereg nemcsak a pogány törököt űzi, hanem őt, a keresztényt is, sőt az új hitű reformáltat is rabolja, gyilkolja. [...]

A második nagy ütés a szívgödörre az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc leverésével kezdődő, s általában Haynau táborszernagy nevéhez kapcsolt véres terror volt. Az aradi tizenhárom hős tábornok kivégzése Londonban is beszédtéma lett, sőt udvari gyászt is elrendeltek Leiningen tábornok miatt, aki az uralkodó kör közvetlen rokona volt, de az újra berendezkedő, a nemzetet igába hajtó, halálos, dermedt csendbe borító bürokratikus osztrák állam kiszámított, céltudatos pusztításáról, lélekrombolásáról már sokkal kevesebbet hallott a magyarsággal rokonszenvező világ. [...]

A szabadságharc külön tragédiája az volt, hogy születése pillanatában szembekerült a nemzeti kisebbségek hasonlóképpen megkésett polgári nemzetté alakulási törekvéseivel, s hogy ezek a horvát, szerb és román nemzeti erők vele szemben az önkényuralom oldalára álltak, jóllehet valódi céljaikat, felszabadulásukat a magyar bukással el nem érték, sőt, valójában vereséget csak azért nem szenvedtek, mert mozgalmuk sem mélységben, sem kiterjedésben nem volt a magyarhoz hasonló. Így alakulhatott ki bennük az a hamis tudat, hogy magyar bukáson ők nyertek, a magyarokban pedig az az ugyancsak felületes érzet, hogy a magyar véren a „mások" kerestek. Ezért pereg le a magyar lélekről minden vád és ráolvasás, mely a magyar nacionalizmus komoly bűneit hánytorgatja fel, mert a kezdeteknél mindig ott tátong az az „ősbűn", az a nagy igazságtalanság, amit a magyarok nem elkövettek, hanem elszenvedtek.

Kétségkívül súlyos alkati torzulása volt ez a magyarságnak. A rugalmasságának a java részét veszítette el ekkor. Éppen a nemzet hangadó középrétege vált merevvé, később arrogánssá, a társadalmi problémák iránt érzéketlenné és önpusztító életvitelűvé. A kapitalizmus térhódítása és a zsidóság be- és előnyomulása, emancipációja is ennek a korszaknak a második-harmadik, már konszolidálódó harmadára esik, s innen van aztán a magyar antiszemitizmus sajátságos mellékíze: a zsidóságnak elsősorban egyfajta „törtetés" íratik a rovására; az, hogy éppen akkor kezdődött el sok zsidó karrier, amikor a magyar középosztály egy része erkölcsi indítékból visszahúzódott. S ugyanígy a magyar zsidóság

is éppen ezért volt különösen érzékeny a magyar dzsentri vágásaira [...], mert ebben a „törtetés"-vádban a maga egész kultúrateremtő, gazdaságépítő és városalakító hozzájárulását érezte megtámadva és bemocskolva. Éppen onnan kapta az elutasítást, ahová be akart illeszkedni. [...].

[A]z 1918 utáni és 1945-ig tartó korszaknak a megítélésekor nem elegendő csak a politikai felépítmény korhadtságát és időnként kényszeredett, időnként lelkes németorientációját, jobboldali jellegét számba venni, hiszen az a németorientáció magába a rossz versailles-i rendezésbe is bele volt írva, hanem a társadalom belsejében megindult demokratikus folyamatokat és igénybejelentéseket is mérlegre kell tenni. A hatalomnak egy szociális demokrácia felé tolása egyszerre több irányból indult meg, de ami ennél is lényegesebb: megindult egy belső átdolgozódása a demokrácia irányába. [...]

A legékesebb bizonyítéka ennek a mélyben zajlott folyamatnak az, ami 1945-ben és utána történt. A felszabadító szovjet hadsereggel együtt érkező és a szovjet típusú diktatúra megszervezésére a felhatalmazást a mellényzsebében és a pisztolytáskájában hozó csoport lényegében nem a régi rend embereivel, intézményeivel és ellenállásával találta szembe magát, hanem egy sokszínű, demokratikus és szociális törekvésektől is áthatott népfronttal, amelyiknek egyes elemeire előbb rá kellett fogni, hogy reakciós, s csak aztán lehetett eltávolítani a közéletből és sokszor az életből is. Az úgynevezett úri Magyarország összeomlott, képviselőinek nagy része elmenekült, és ami itt maradt a romokon, az addig eltemetett, jelentéktelennek tudott népi Magyarország csodálatosképpen késznek és bátornak mutatkozott arra, hogy végrehajtsa az elmaradt demokratikus forradalmat, sőt *őt éppen ebben kellett megakadályozni*. A Rákosi-rendszer éppen ezt hajtotta végre: egy demokratikus átalakulást tarolt le és betonozott le egy diktatúrával.

S így jutunk el egész fejtegetésünk csomópontjához, a magyar nemzet erkölcsi válságának, önmaga sorsa iránti közömbösségének és indítékhiányossá válásának történelmi cezúrájához, a magyar történelem végállomásához, az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc leveréséhez, a nagy kiábránduláshoz. [...] Ez a forradalom az 1849-ben levert magyar forradalom és szabadságharc reinkarnációja volt, a föld alá kényszerített demokratikus forradalom száz éve lappangó, ki-kitörő és meg-megújuló egyszeri tüneménye. [...] A forradalom [...] volt a magyarság utolsó kísérlete a nemzetté válásra, az Európával szemben fennálló hátránya ledolgozására. [...]

A magyarságnak ez a legsajátabb élménye 1956-ból: a hótakaró alatt nem szabad álmodni. [...] Itt él a kilyukadt Európa közepén pusztán a jelenében, amely, mint mondják, nem is olyan rossz. Reformokat agyal ki és hagy abba, importál és exportál, hiteleket vesz fel és törleszt, turistákat fogad és utazik, és iszik és kóvályog a távlattalan pillanatban. [...]

A magyar államhatáron kívüli két-hárommillió kisebbségi sorban élő magyar Szlovákiában, Romániában és Jugoszláviában dermedt rémülettel figyelte a magyar forradalmat. [...] A baljós sejtelem beigazolódott. A forradalom leverése után kisebbségi magyarnak lenni a hó alatti Közép-Európában a mindkét vállon való keresztthordozás golgotai menetét jelentette s jelenti ma is. [...]

Mert a magyar nemzeti érzés felizzása – nem a nacionalizmus! – forradalmian birodalomellenes. Akármilyen kicsi is Magyarország, nagy felfordulást tud csinálni. Veszélyes. [...] Most igazolódik Sztálin sokat emlegetett bölcs előrelátása, amikor ragaszkodott ahhoz, hogy a régi rossz elrendeződés – persze, nemcsak a területi! – érvényben maradjon. Erdély birtoklása fejében Románia nemhogy megmaradt, de egyre mélyebben süllyed bele a sztálinizmusba. [...]

A magyarság a forradalommal elérte – a konszolidálás nehéz és sötét évei után – belső viszonyainak nyugalmasabbá és rendezettebbé válását, és ugyanakkor mintegy feladta nemzeti önmagát, végképp elvesztette a harcot ezeréves élőhelyén, a Kárpát-medencében. A legjobb román elmék ma már látják, mekkora kárt tesznek felbőszült, gonosz és szinte elmebeteg vezetőik magával a román nemzettel akkor, amikor ezt az Európa felé húzó három értékes lakosságcsoportot, a magyarokat, a szász-sváb-németeket és a zsidóságot kiüldözik, kiárusítják és dermedő passzivitásra kényszerítik. A magyar kisebbséggel való embertelen bánásmód rávilágít a rettenetes román tragédiára: nem éppen most indul el ez a jobb sorsra érdemes nép abba az irányba, a keleties elzüllés és eldurvulás irányába, ahová voltaképp európai népnek nem vezet útja – oda, ahová a nagy orosz nép már megérkezni látszik? [...]

Eredeti megjelenés: *Új Látóhatár* 1987. június. Újraközlés: *Beszélő*, 21. szám (1987/21.). Lásd még *Beszélő. Összkiadás*. Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. III. köt. 23–26.

Az MSZMP gazdasági-társadalmi kibontakozási programja (1987. július 2.) (részletek)

Az utóbbi másfél évtizedben gyökeres változások mentek végbe a világgazdaságban.[1] Ezek, valamint a szocialista társadalom építésének megváltozott feltételei, az intenzív gazdálkodásra való áttérés új követelményeket támasztanak. [...] Mindennek népgazdaságunk csak részben tudott megfelelni. Késlekedtünk a megváltozott helyzethez való alkalmazkodásban. [...]

A fejlődés jelentősen eltér a XIII. kongresszus[2] határozatában megjelölt iránytól és a VII. ötéves tervben[3] kitűzött céloktól. A nemzeti jövedelem nem fedezi a felhasználást, az adósságállomány és a költségvetési hiány tovább növekszik, eközben a közületi és lakossági fogyasztás emelkedik. [...]

A jelenlegi helyzetben szükség van egy olyan stabilizációs szakaszra, amelyben meg kell teremteni a termelés és a felhasználás összhangját és érvényt kell szerezni annak a követelménynek, hogy csak azt lehet elosztani, amit megteremtettünk.

Ebben a szakaszban vállalni kell az átalakítással együtt járó küzdelmeket, konfliktusokat és terheket. A fő feladat: szocialista társadalmunk humanista alapelveinek szem előtt tartása mellett határozottan érvényesíteni a racionális gazdálkodás követelményeit.

Az egyensúly javítását most a kiadások csökkentésével, tartósan csak a jövedelemtermelő képesség fokozásával lehet megalapozni. Több területen szakítani kell a helytelen gyakorlattal. Az elosztás nem előzheti meg az anyagi fedezet megteremtését. Változtatni kell a támogatások és elosztások áttekinthetetlen, a hatékonyságot elfedő rendszerén. Határozott lépéseket kell tenni a támogatások leépítésére, mivel az eredményesen dolgozó vállalatok rovására nem finanszírozható a veszteséges tevékenység. Meg kell valósítani a teljesítmény szerinti differenciálódást. [...]

1. A központi irányítás alakítson ki olyan közgazdasági és társadalmi környezetet, amely ösztönöz a vállalkozásra, értékeli annak eredményeit, kikényszeríti a teljesítmény szerinti differenciálódást, és képes elviselni a konfliktusokat.

[...]

c) A gazdálkodásban aktív szerepet kell kapniuk az áru- és pénzviszonyoknak, a keresletnek és a kínálatnak, a hitelnek, az áraknak, az árfolyamnak, a jövedelmezőségnek és a nyereségnek. Szigorú pénzügyi, hitelezési és költségvetési gyakorlatot alkalmazva fokozni kell a vállalati kollektívák érdekeltségét és felelősségét az eredményességben. [...]

4. Az eredményes vállalati munkához a gazdasági tisztánlátást elősegítő, a gazdasági termelést ösztönző vállalati adórendszerre, jól működő árrendszerre, a teljesítmény növelésére, a teljesítmény növelésére serkentő kereslet- és bérszabályozásra van szükség.

a) A vállalati adórendszer módosításával csökkenteni kell a termelőket közvetlenül terhelő adók számát és mértékét, s egyúttal növelni a fogyasztáshoz kapcsolódó adókat. A Központi Bizottság egyetért azzal, hogy megfelelő előkészítés után bevezetésre kerüljön a hozzáadott érték típusú általános forgalmi adó. Tudomásul veszi, hogy a termelői árak csökkenésével és a támogatások leépítése miatt [ez] a fogyasztói árak növekedésével jár.

b) A hatékonyságot és a nemzetközi versenyképességet kifejező árrendszert és ármechanizmust kell kialakítani, az árak tükrözzék a reális költségeket és a kereslet-kínálati viszonyokat, de ne tartalmazzák a hanyag munka költségeit. Az adóreform érvényesíti a mellőzhetetlen követelményt, hogy a termelői és a fogyasztói árak között szoros és folyamatos kapcsolat legyen. Az alapvető létfenntartási cikkek és szolgáltatások meghatározott körében továbbra is hatósági árellenőrzésre és -befolyásolásra van szükség.

c) Az adó- és árreform mellett olyan bérreformra van szükség, amely elősegíti a munka szerinti elosztás elvének érvényesülését. Első lépésként csökkenteni kell a keretszabályozás[4] kötöttségeit. Hosszabb távon olyan bérarányokat kell kialakítani, amelyek kifejezik a munka társadalmi hasznosságát. [...]

7. Céltudatosan fejleszteni kell a szocialista piaci viszonyokat. Új társasági törvénnyel is elő kell mozdítani, hogy változatos vállalkozási formák alakuljanak ki.[5] Ösztönözni kell új, rugalmasan működő, jövedelmezően gazdálkodó közép- és kisméretű gazdasági szervezetek létrejöttét. Csökkenteni kell a termelésben és értékesítésben meglevő vállalkozási kötöttségeket, és javítani az im-

NÉMETH KÁROLY, AZ ELNÖKI TANÁCS ELNÖKE, KÁDÁR JÁNOS, AZ MSZMP FŐTITKÁRA ÉS KATONA IMRE, AZ ELNÖKI TANÁCS TITKÁRA KÖSZÖNTIK HORVÁTH ISTVÁNT, A MINISZTERTANÁCS ELNÖKHELYETTESÉT ÉS GRÓSZ KÁROLYT, A MINISZTERTANÁCS ELNÖKÉT HIVATALI ESKÜJÜK LETÉTELÉT KÖVETŐEN. 1987. JÚNIUS 25.

portnak a versenyt segítő szerepét. Fel kell számolni az egyes szektorok vállalkozási feltételeiben fennálló különbségeket és a káros monopolhelyzeteket.

8. A kisegítő-kiegészítő gazdaság, valamint a magántevékenység a szocialista gazdaságnak szerves része. Bátorítani kell minden olyan kezdeményezést, tevékenységet, amely a nemzeti jövedelem növekedését és a lakosság életviszonyainak javítását szolgálja. A nagy- és kisüzemek közötti munkamegosztás és együttműködés fejlődjön. Teremtsék meg a társulás feltételeit, s ez is járuljon hozzá a nagyüzemek munkáját segítő termelési háttér kiépüléséhez.

9. A fejlesztési források bővítése érdekében nagyobb lehetőséget kell teremteni a vállalati eszközök mobilizálására, a lakossági és a vállalati pénzösszegek hatékony, előnyös befektetésére. Ezt szolgálja az értékpapírok formáinak bővítése, forgalmuk szélesítése. [...]

11. A vállalatok önállósága következtében a szocialista munkamozgalmak a gazdálkodó szervezetek által kidolgozott termelési és fejlesztési tervekhez kapcsolódnak. Ezért helyes, ha a kollektívák maguk határozzák meg a munkaverseny célját, a részvétel módját, s ők maguk értékelik annak eredményeit. [...]

IV.

Gazdasági-társadalmi programunk megvalósításához elengedhetetlenül szükség van a szocialista demokrácia fejlesztésére, a politikai intézményrendszer működésének korszerűsítésére. Folytatódjon az az átalakulási folyamat, amelyben növekszik az egyének szerepe a társadalmi cselekvésben, nő a kollektívák önállósága, kialakulnak az önkormányzati funkciók a munkahelyeken és a lakóhelyeken. A társadalom számára fontos események, jelenségek és döntések kapjanak nagyobb nyilvánosságot. Ennek érdekében ki kell dolgozni a politikai és a gazdasági döntéseket megelőző, széles körű, előrevivő társadalmi viták rendszerét. Pártunk e téren is vállalja a kezdeményező és irányító szerepet.

1. A párt egész tevékenysége szolgálja a társadalmi-gazdasági kibontakozást, a reformfolyamatok felgyorsulását. A Központi Bizottság úgy dönt, hogy a politikai intézményrendszer fejlesztésének keretében napirendre tűzi a párt vezető szerepének érvényesítésével, a párt belső életének és ideológiai munkájának fejlesztésével kapcsolatos fő kérdéseket.[6]

2. A kibontakozás programjának végrehajtása nagy követelményeket támaszt a pártszervek, a párttagság munkájával szemben. Mindenekelőtt szilárd pártegységre, határozott politikai kiállásra van szükség. Fontos feladat a program ismertetése és elfogadtatása. Valamennyi párttag kötelessége, hogy a programot képviselje, és megvalósításában tevékenyen vegyen részt. [...]

4. Az agitáció és a propaganda a helyesen értelmezett társadalmi érdekeket képviselje. A tömegpolitikai munkában tegyék világossá a gazdaságpolitikai célokat és követelményeket, mozgósítsanak a végrehajtásra. [...] A Magyar Televízió, a Magyar Rádió, a sajtó, a tömegtájékoztatás dolgozói munkájukkal szolgálják a program sikeres végrehajtását. Képviseljék, ismertessék és magyarázzák a párt álláspontját, a kormány intézkedéseit, terjesszék az előremutató, kedvező tapasztalatokat; vitatkozzanak a téves nézetekkel, a kishitűséggel, és bírálják a párt politikájával ellentétes gyakorlatot. [...]

Eredeti megjelenés: *Népszabadság*, 1987. július 4. Újraközlés: M. Kiss József – Vida István (szerk.): *Magyarországi pártprogramok*. IV. köt. 1988–1990. Budapest, 2006, ELTE Eötvös Kiadó Kft. 114–123.

Jegyzetek

1. Az MSZMP Központi Bizottsága 1987. július 2-i ülésén fogadta el a programot, amely az új kormányfő, Grósz Károly stabilizációs programjának is az alapja lett.
2. 1985. március.
3. A VII. ötéves terv az 1986–1990-es évekre vonatkozott.
4. Az egyes ágazati bérkeretek központi szabályozásáról van szó.
5. A gazdasági társaságokról szóló 1988. évi VI. törvényt az Országgyűlés 1988. októberi ülésén fogadta el, s 1989. január 1-jén lépett életbe. A társasági törvény eredetileg vegyes gazdaság létrehozását tűzte ki célul, ahol a szocialista szektor mellett egyre növekvő szerepet kapnak a hazai és a külföldi befektetők. Nem az állami vállalatokat és a szövetkezeteket akarták társasággá alakítani, hanem azok mellett, kiegészítő vállalkozási formaként kívánták a gazdasági társaságokat létrehozni, mégpedig keresztulajdonlással, vállalatok, bankok, külföldi és belföldi magánszemélyek és szövetkezetek közös vállalkozásaként. A társasági törvény, a külföldi befektetéseket védő 1988. évi XXIV. törvény, valamint az 1989. évi XIII., ún. átalakulási törvény 1988–1989-ben törvényessé és egyenrangúvá tették a magántulajdont, a magánvállalkozásokat, és nem korlátozták a külföldi befektetéseket. Ugyanakkor utat nyitottak az ún. *spontán privatizációnak* is, amelynek során az állami tulajdon, illetve annak jövedelmező részei áron alul, a piaci licit kizártával kerülhettek magánkézbe, és amely az ellenzéki pártok növekvő tiltakozását váltotta ki 1989 folyamán.
6. Az MSZMP politikai vezető szerepének átformálására munkabizottságot állítottak fel Lukács János, az MSZMP KB titkára vezetésével, de a bizottság érdemleges eredményre nem jutott.

Nyílt levél az Országgyűlés tagjaihoz (részletek)

Tisztelt Képviselő![1]

Ön rövidesen szavazni fog a kormány gazdasági munkaprogramjáról. [...] A programtervezet újabb áldozatokat vár a társadalomtól; a közvélemény azonban nincs meggyőződve róla, hogy az áldozatokat indokolt vállalnia. Ön tehát nehéz helyzetben szavaz: nem biztos, hogy igenjét a társadalom a saját beleegyezéseként fogadja el. Levelünkben arról szeretnénk szólni, hogy megítélésünk szerint milyen feltételek teljesülése esetén számíthat társadalmi helyeslésre az áldozatok megszavazása.

1. Országunk állapota ebben az évben kritikus pontra érkezett. A társadalom eddig is súlyos terheket viselt. Az életszínvonal közel tíz éve stagnál, az életkörülmények romlanak. Bomladozik a munkamorál és általában a társadalmi együttélés morálja. Az egészségügyi ellátás rossz és romlik. A fiatal házasok egyre nehezebben jutnak lakáshoz. Az életfeltételek rohamos hanyatlását csak azok tudják ellensúlyozni, akik szabadidejük növekvő részét zsákmányolják ki, munkahelyükön túlórázva vagy a rejtett, második gazdaságban keresve többletjövedelmet. Mindez kétségkívül döntő szerepet játszik abban, hogy újra alacsony a születések száma, drámaian növekedett a halandóság, és tartósan csökken az ország népessége.

Most azonban azzal a veszéllyel kell szembenéznünk, hogy e hosszabb ideje tartó válságirányzatok hirtelen meggyorsulnak, és elviselhetetlen következményeket hoznak magukkal. A vezető politikai szervek, miután 1985 körül közeli fellendülést ígértek, most váratlanul az életszínvonal csökkenését helyezik kilátásba. Az áttekinthetetlen hatású pénzügyi intézkedések és adminisztratív beavatkozások a piac szétzilálódásával, termelési zavarokkal és súlyos fogyasztói hiányokkal fenyegetnek anélkül, hogy a fizetésképtelenséget biztosan elhárítanák. Aggasztóak a távolabbi kilátások is. Nemhogy a Nyugat túlszárnyalásáról, ma már a Nyugathoz való felzárkózásról sem lehet komolyan beszélni. Inkább az a kérdés, hogy elkerülhetjük-e, hogy lesüllyedjünk a világgazdaság peremén stagnáló, gyengén fejlett országok közé. S miközben a Nyugat utolérésében már senki

nem reménykedik, sorban le kell mondanunk azokról az előnyökről is, melyeket az 1948 után bevezetett gazdasági-társadalmi rendszer korábban kínált. Kénytelenek vagyunk elfelejtezni a foglalkoztatási biztonság, a stabil árak, az ingyenes oktatás és egészségügyi szolgáltatások, az értékálló nyugdíj ígéreteiről.

Hogy baj van, s hogy változásra van szükség, ezt a vezetés is elismeri. A külső adósságnövekedés megállításának és a költségvetési hiány csökkentésének szükségességéről, a gazdasági reform következetes folytatásáról beszél. De még mindig nem tárja fel teljes nyíltsággal a kialakult helyzetet. Nem veszi tudomásul és nem tárja fel a társadalom előtt, hogy milyen mértékű és mennyire tartós életszínvonal-csökkenés válik elkerülhetetlenné a gazdaságpolitikai hibák következtében. Nem néz szembe a '80-as évek gazdasági kudarcainak mélyebb okaival, és reformígéretei alig mennek túl azon, amit már többször tervbe vett. Nem csoda hát, hogy az emberek attól félnek: az új programból csak a reáljövedelmek drasztikus csökkentése, az állampolgárok jövedelmeinek adókkal és más módon való megkurtítása válik valóra.

2. Igaz, bajaink részben olyan nehézségekre vezethetők vissza, melyek a világ számos országát sújtják. A magyar gazdaság rossz teljesítménye azonban sajátos okokat sejtet. [...] A bajok gyökerei [...] mélyen lenyúlnak a gazdasági rendszerbe és a vele összenőtt politikai-hatalmi szerkezetbe. Igazságtalan és sértő örökösen arra hivatkozni, hogy többet fogyasztunk, mint amennyit megtermeltünk. Különösen sérelmes ez az érv most, amikor a reálbérek közel egy évtizede nem emelkedtek, és a lakosság zöme elviselhetetlenül sokat dolgozik.

3. A Központi Bizottság júliusi állásfoglalása és a kormány programtervezete elismeri, hogy a vezetés kénytelen hozzányúlni az életszínvonalhoz és visszafogni a költségvetési kiadásokat. De még mindig nem mondja ki, hogy a gazdaság konszolidálása érdekében el kell vetni az 1985-ben elfogadott VII. ötéves tervet, és későbbre kell halasztani egy sor hosszabb távú feladat megoldását.

A kormány programtervezete elsősorban az adóreformoktól várja a gazdaság teljesítőképességének javulását. A jövedelem-felhasználás – ezen belül a lakossági fogyasztás – korlátozását nem köti össze egyértelműen a piac és az egységes pénzforgalom szabályozó erejének növelésével.

– Ahelyett, hogy az inflációt a forgalomban lévő pénz mennyiségének korlátozása és piaci mechanizmusok segítségével tartanák kordában, adminisztratív intézkedésekkel próbálkoznak: kiterjesztik az árbejelentési kötelezettségeket, általánossá teszik a kötött bérgazdálkodást, megerősítik a vállalati beruházások központi ellenőrzését, ami azt is valószínűvé teszi, hogy a fogadkozások ellenére az eseti kivételezésekkel sem lesznek képesek szakítani.

– Nem várhatók a különböző tulajdonformák teljes egyenjogúsítását célzó hatékony lépések. Továbbra sem egyértelmű a kisipari és a magánvállalkozás kezelése, s ezért nem oszlik el a vállalkozók bizalmatlansága, nem kielégítő a legális magángazdaság fejlődése, és a piaci verseny nem fogja visszaszorítani a feketegazdaság ügyleteit.

– Lényegében figyelmen kívül hagyták az új adókkal szembeni erős társadalmi ellenérzést. Az adóreform következtében az egész árrendszer átalakult, miközben az árszabályozás adminisztratív kötöttségei fennmaradnak, és ez súlyos társadalmi megrázkódtatásokat fog okozni. A fogyasztói árak széles körű változása és a személyi jövedelemadó kivetése akkor is heves ellenkezést váltana ki, ha nem párosulna az életszínvonal süllyedésével. A főállásból származó bérek „bruttósítása" ma még átláthatatlan konfliktusokat fog előidézni a vállalatokon belül. A korábban többletmunkára ösztönzött rétegek várhatóan úgy fognak kibújni az adóprés alól, hogy visszatartják teljesítményüket, és a feketegazdaság felé fordulnak. A legsúlyosabb kár a nagycsaládosokat fogja érni. E konfliktusok kezelésére a kormányzat mindeddig nem készült föl. [...]

Nincs jele, hogy a kormányzat szakítana a társadalmi erőfeszítések eltékozlásának több évtizedes gyakorlatával. Nem vizsgálják felül a központi beruházások és támogatások programját, sem az olyan nagy létesítmények esetében, mint a bős–nagymarosi vízerőmű vagy a jamburgi gázvezeték, sem a válságba jutott ágazatok és vállalatok vonatkozásában. Nem hallani a katonai és rendészeti kiadások és az államigazgatási költségek lefaragásáról.

– Nem gondolták át, hogyan hat a válság a szegény rétegekre, holott ezek elnyomorodása nem állítható meg a szociálpolitika alapos reformja nélkül. Nemcsak a nyugdíjasok és a nagycsaládosok helyzete kíván figyelmet, de bizonyos veszélyeztetett szakmai csoportoké is; ilyenek az építőiparból kiszoruló, ingázó segédmunkások. Szembe kell nézni az átmeneti munkanélküliség problémájával.

Ha a vállalatok leállítják veszteséges tevékenységeiket vagy csődbe mennek, akkor – tetszik vagy sem – lesznek munkanélküliek, akiknek megélhetési biztonságát és állampolgári helyzetét jogokkal kell garantálni. [...]

4. A gazdaság konszolidálását és a kibontakozást leginkább az veszélyezteti, hogy a vezetés nem folytat nyílt párbeszédet a nemzettel a válságról, a kilábalás alternatíváiról és azok költségeiről. Így egyfelől nem tud társadalmi jóváhagyást szerezni a megszorító intézkedésekhez, másfelől nem képes ellenállni a saját apparátusainak, amelyek a politikai nyugalom érdekére hivatkozva alkudnak ki újabb támogatásokat és mentességeket a válságágazatok, a csődben lévő nagyüzemek számára. Így aztán hiába húzzák össze a nadrágszíjat a fogyasztók, a lemondás nem vezet a gazdasági egyensúly helyreállításához, az áldozatok kárba vesznek. [...]

A legjobb programnak is csak akkor lehet esélye a megvalósulásra, ha a kormány egyfelől elnyeri a társadalom bizalmi szavazatát, másfelől erős hatalommá válik önnön apparátusaival szemben. Mindkét követelmény teljesülése ugyanattól a feltételtől függ: a társadalmat érintő vitákat ki kell vinni az apparátusokból a nyilvánosság elé; módot kell adni rá, hogy a különböző érdekcsoportok és véleményalkotó körök nyíltan kifejtsék álláspontjukat; lehetővé kell tenni, hogy nyilvános vitában dőljön el, kinek mit kell viselnie az elkerülhetetlen áldozatokból.

Sürgős szükség van tehát a politikai intézményrendszer reformjára, amiről a párt és a kormány állásfoglalásaiban csak néhány homályos általánosság található. Ezek hitelét is elveszi, hogy a politikai gyakorlat homlokegyenest ellenkezik velük. Így a vezetés legutóbb is kifejezetten elzárkózott a kormányprogram és az adóreform nyilvános vitájától. Fel kell hagyni azzal a szólammal, mely szerint Magyarországon széles körű szocialista demokrácia valósult meg, és kibontakozott a társadalmi közmegegyezés. Az apparátusokon belüli érdekegyeztetés kiépülése nem a demokrácia irányába tart, és sem a közmegegyezés biztosítására, sem a kormányhatalom megerősítésére nem alkalmas.

5. Akár akarja, akár nem, a társadalom kénytelen elviselni az elmúlt 15 év hibás gazdaságpolitikájának következményeit. De nem mindegy, hogy pusztán a csőd későbbre halasztásáért hozunk-e áldozatokat, vagy az ország felemelkedéséért. Ezért arra kérjük Önt, tisztelt képviselőnk, hogy ne adjon kitöltetlen csekket a kormánynak. Vegye számításba, hogy csak olyan program biztosíthatja a válságból való kilábalást, amely:

- az energetika és a közszolgáltatások kivételével minden gazdasági tevékenységet a piac kontrollja alá helyez;
- egyértelműen támogatja a különböző tulajdonformák gazdasági versenyét, és nem diszkriminálja a magánszektort;
- nyit a világpiac felé, a KGST-re is csupán a gazdasági ésszerűség határain belül épít;
- előbb a lehetséges, még észszerű mértékig csökkenti az állami és társadalmi apparátusok kiadásait, és csak abban a mértékben korlátozza a fogyasztást, amennyire ezután is szükséges;
- az adóreform végrehajtása előtt megfelelően mérlegeli, hogy módjában áll-e következetesen megvalósítani elképzeléseit, és arányban van-e az intézkedéstől várt haszon a társadalmi költségekkel;
- a nehéz helyzetben is képes észszerű lépéseket tenni a népegészségügy javítása, a leginkább veszélyeztetett rétegek, a munkanélküliek megélhetésének és állampolgári helyzetének biztosítása érdekében.

De a társadalom bizalmának elnyeréséhez ez még nem elég. A gazdaságpolitikai váltást politikai nyitásnak kell kísérnie. Ezért kérjük, fontolja meg, hogy milyen politikai reformokat kíván a helyzet. Megítélésünk szerint a következő főbb változásokra volna szükség:

– Mélyreható érdekképviseleti reformra. Demokratizálni kell az érdekvédelmi szervezeteket. Csökkenteni kell a szakszervezeti központok hierarchikus hatalmát, növelni a munkahelyi szakszervezeti csoportok önállóságát és befolyását. Biztosítani kell az egyesületalapítás szabadságát, és általában érvényt kell szerezni az egyesülési jognak.

– Fordulatra van szükség a sajtószabadság terén. Le kell bontani a lapalapítás jogellenes korlátait; a tájékoztatáspolitikai szervek cenzurális hatalmát szűk törvényes keretek közé kell szorítani; garanciákkal kell körülbástyázni a szóláshoz való általános jogot és az újságíróknak azokat a külön jogait, melyeket a közönség informálóiként kell élvezniük. [...]

– Meg kell erősíteni az Országgyűlés államhatalmi szerepét. Biztosítani kell, hogy a kormány felelősséget viseljen a parlament, a képviselők pedig a választóik előtt. Elengedhetetlennek tartjuk, hogy a képviselők gyakorolhassák jogaikat, s hogy fokozott nyilvánosságot kapjon az Országgyűlés tevékenysége. Vitathatatlanul szükséges az Országgyűlés ügyrendjének már javasolt felülvizsgálata és a választójog további demokratizálása. [...]

– Érvényt kell szerezni a személyes szabadságjogoknak, valamint az államigazgatási szervekkel szembeni állampolgári jogoknak. [...]

Tisztelt Képviselő!

Arra kérjük Önt, hogy az Országgyűlés őszi ülésszakán választóit képviselve, legjobb lelkiismerete szerint, történelmi felelősségének tudatában foglaljon állást. Javasoljuk végül, vegye számításba, hogy nemcsak a helyzet súlyossága követel határozott kezdeményezést, de a külső feltételek sem voltak soha ilyen kedvezőek radikális reformok számára, mint éppen most, amikor a két világrendszer közötti feszültség enyhül, és maga a Szovjetunió is reformkorszakba lépett. Bűn volna elszalasztani az esélyt.

Budapest, 1987. szeptember 8.

Ágh István költő, Alexa Károly közgazdász, Antal László közgazdász, Balassa Péter esztéta, Balczó András műszerész, Bauer Tamás közgazdász, Bihari Mihály politológus, Buda Ferenc költő, Bába Iván irodalomtörténész, Bácskai Vera történész, Benda Gyula történész, Benda Kálmán történész, Béládi Miklósné bibliográfus, Bokros Lajos közgazdász, Bródy András közgazdász, Bródy János zenész, Czakó Gábor író, Csalog Zsolt író, Cserhalmi György színművész, Csurka István író, Demszky Gábor szociológus, Eörsi János közgazdász, Erdélyi Dániel grafikai tervező, Erdődy Edit irodalomtörténész, Fekete Gyula író, Ferge Zsuzsa szociológus, Für Lajos történész, Gaál Gyula közgazdász, Gadó György újságíró, Gergely András történész, Göncz Árpád író, Gross Arnold grafikus, Haraszti Miklós író, Havas Gábor szociológus, Hegedűs József szociológus, Hernádi Gyula író, Jancsó Miklós filmrendező, Jeles András filmrendező, Jeney Zoltán zeneszerző, Juhász Pál közgazdász, Kende János operatőr, Kenedi János kritikus, Kerényi Imre rendező, Kis János filozófus, Klaniczay Gábor történész, Kocsis Zoltán zeneművész, Kodolányi Gyula író, Konrád György író, Köllő János közgazdász, Kőszeg Ferenc tanár, Kulin Ferenc irodalomtörténész, Laki Mihály közgazdász, Langmár Ferenc közgazdász, Lányi András filmrendező, Lengyel Gabriella szociológus, Lengyel László közgazdász, Lezsák Sándor író, Lukácsy Sándor irodalomtörténész, Maár Gyula filmrendező, Magyar Bálint szociológus, Magyar Fruzsina dramaturg, Mándy Iván író, Mécs Imre mérnök, Mészöly Miklós író, Miszlivetz Ferenc szociológus, Nagy András közgazdász, Nagy András szociológus, Perczel Anna építész, Perjés Géza történész, dr. Polcz Alaine pszichológus, Pomogáts Béla irodalomtörténész, Rajk László építész, Rakovszky Zsuzsa költő, Rácz Sándor szerszámkészítő, Rév István gazdaságtörténész, Révész Gábor közgazdász, Réz Pál irodalomkritikus, Rónay László irodalomtörténész, R. Takács Olga irodalomtörténész, Schiffer Pál filmrendező, Simon Éva óvónő, Simó Sándor filmrendező, Solt Ottilia szociológus, Soós Károly Attila közgazdász, Szabó G. Zoltán irodalomtörténész, Szabó Miklós történész, Szalai Erzsébet közgazdász, Szalai Júlia szociológus, Szenes Zsuzsa textiltervező, Szécsi Margit költő, Szilágyi Sándor kritikus, Szörényi László irodalomtörténész, Tamás Gáspár Miklós filozófus, Tardos Márton közgazdász, Tellér Gyula szociológus, Tóth Károly Antal levéltáros, Vági Gábor szociológus, Vásárhelyi Miklós sajtótörténész, Vezér Erzsébet irodalomtörténész, Závada Pál szociológus

Eredeti megjelenés: *Beszélő*, 21. szám (1987/3). Újraközlés: *Beszélő. Összkiadás*. Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. III. köt. 19–22.

Jegyzet

1. A *Százak levele* néven is ismert dokumentum Grósz Károly miniszterelnök stabilizációs és kibontakozási programjának parlamenti tárgyalása előtt született.

Jelentés az MSZMP Politikai Bizottságának Grósz Károly 1987. július 17–18-i moszkvai látogatásáról (részletek)

Szigorúan bizalmas![1]
Inf/806/1987.

[...]

Grósz elvtárs szólt időszerű hazai tennivalókról. Elmondta, hogy a politikai helyzet ellentmondásos. A hatalom szilárd, a párt vezető szerepe érvényesül, a párttagok, a közvélemény nagy része támogatja a párt politikáját. Az országban a hangulat romlik, a kritika erősödik. Grósz elvtárs elmondta, hogy az élet nem igazolta a korábbi évek több döntését. Szólt a KB júliusi ülésének határozatairól,[2] kitért a kormányprogram előkészítésére, jellemezte fő irányait, az előkészületek körülményeit.[3] Hangsúlyozta, hogy gazdasági téren eljutottunk addig a pontig, amikor a népgazdaság bármelyik pillanatban megszűnhet működni, Gyors intézkedésekre van szükség, nem mondhatunk le az életszínvonal csökkentéséről sem. Aláhúzta, hogy a magyar gazdaság problémáit elsősorban belső tényezők idézték elő, és a megoldást is a hazai munka javításában kell megtalálni. Gorbacsov elvtárs kérdésére válaszolva jellemezte tőkés adósságállományunkat, kialakulásának okait.[4] [...]

Gorbacsov elvtárs [...] gratulált Grósz elvtárs megválasztásához. Hangsúlyozta, hogy a szovjet vezetés számára nem közömbös, hogy milyen irányban fejlődnek az események hazánkban, és milyen irányt kap a magyar–szovjet együttműködés. Gorbacsov elvtárs a szovjet vezetés erkölcsi és politikai támogatásáról biztosította Grósz elvtársat, hozzátéve, hogy lehetőségeikhez mérten gazdasági téren is minden segítséget megadnak.

Gorbacsov elvtárs elmondta, hogy a magyarországi és szovjetunióbeli folyamatok között sok hasonlóság van. Rámutatott, hogy korábban a Szovjetunióban nem mondták ki a legfontosabbat, nem mondták meg őszintén, hogy milyen a tényleges helyzet, milyen áldozatokra van szükség, és ennek fejében mire számíthatnak az emberek. A szovjet vezetés megértette, hogy az emberek valódi cselekvésre képesek, ha ismerik az igazságot. Hangsúlyozta, hogy anyagi téren mindeddig keveset tudtak adni a szovjet népnek. Előreléptek azonban a politikai és ideológiai feltételek alakításában, ami nélkül a gazdaságban sem lehet előre haladni. Az embereket ténylegesen be kell vonni a döntéshozatal és a végrehajtás folyamatába. A korábbi hibák elkerülésére a garancia az, hogy az emberek legyenek cselekvő részesei a társadalmi folyamatoknak, a társadalmat a társadalom és ne az apparátusok ellenőrizzék. A januári KB-ülés[5] utáni időszak megmutatta, hogy a szovjet emberek értik a helyzetet és a párt szándékait. [...]

Az SZKP KB főtitkára aláhúzta, hogy saját tapasztalataik alapján üdvözlik Grósz elvtársnak a nógrádi bányászok előtt elmondott őszinte beszédét,[6] amely első lépésként hozzájárul ahhoz, hogy az emberek megismerjék a tényleges viszonyokat, és támogassák a kibontakozás programját. Hangsúlyozta, hogy a demokrácia erősítésének, a társadalmi nyilvánosság fejlesztésének és a következetes cselekvés[nek az] útja nehéz, de rendkívül fontos megérteni; más út nincs.

Az SZKP KB júniusi ülésének alapgondolata is az volt, hogy több demokráciát kell bevinni a gazdaságba.[7] Az SZKP nagyra értékeli az MSZMP tapasztalatait a gazdaságirányítás átalakítása terén. Az SZKP vezetése annak idején helytelenül a reformot tette felelőssé a gazdaság sikertelenségéért.[8] Most következetesen végig kívánnak haladni ezen az úton. A korábbiakhoz képest döntő különbség, hogy az erkölcsi és politikai feltételek kedvezőek, és a reform most a vállalati szférában kezdődik. A tervszerűség a szocializmus egyik nagy lehetősége, amit azonban hiba volt az adminisztratív irányítással azonosítani. Arra törekednek, hogy a központi tervezés a legfőbb népgazdasági arányokat fogja át, a gazdaság más területeit szabályozókkal, az ösztönzés és az érdekeltség eszközeivel irányítsák. Összhangot kívánnak teremteni az össztársadalmi, csoport- és egyéni érdekek között, tudatában vannak azonban annak, hogy e folyamatnak az elején állnak.

Gorbacsov elvtárs úgy fogalmazott, hogy benyomása szerint Magyarországon a központi irányítás meggyengült. Utalt az elmúlt évi magyarországi látogatása során magyar közgazdászokkal folytatott beszélgetésére, amikor úgy érezte, hogy a reform egyesek számára öncéllá, presztízskérdéssé vált, elszakadt az ország valódi érdekeitől. Hangsúlyozta, hogy a reformot mint eszközt helyesen kell értékelni, nem szabad a reformmal játszani. Gorbacsov elvtárs aláhúzta, hogy Magyarországon is célszerű lenne világosan megjelölni a ma megoldandó és reálisan megoldható feladatokat, illetve

a távlati teendőket. Ma a legfontosabb, megítélése szerint, kitartani, átvészelni a következő éveket, s megteremteni a feltételeket az előreléléshez. [...]

Külpolitikai kérdésekről szólva hangsúlyozta, hogy nyugaton változatlanul folyik a vita arról, vajon a gyenge vagy az erős Szovjetunió jobb-e számukra. A vita még nem dőlt el, egyre jobban megértik azonban a megújulás fontosságát, mind a Szovjetunió, mind a világpolitika szempontjából. Az amerikai katonai-ipari komplexum ugyan változatlanul az enyhülés lassítására törekszik, a tömegek hangulata azonban változik, kedvező átértékelődés megy végbe. Gorbacsov elvtárs hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió tiszteletben tartja más népek választását, azzal a kormánnyal működik együtt, amelynek az adott ország népe bizalmat szavazott. A Szovjetunió együttműködésre törekszik, elismerve a tőkés országok ideológiai értékeit is. Be kell látni, mondotta, hogy az ideológiai értékek végletekig történő érvényesítése az atomháború veszélyét idézi föl. [...][9]

Budapest, 1987. július 21.

A jelentést összeállította: *Bartha Ferenc, Thürmer Gyula*
Jóváhagyta: *Grósz Károly*

Baráth Magdolna – Rainer M. János (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból, 1985–1991.* Budapest, 2000, 1956-os Intézet. 111–115. (A további jegyzetek a kötetből.)

Jegyzetek

1. Eredeti dokumentum: MOL M-KS-288. f. 11/4446. ő. e.
2. Az MSZMP KB 1987. július 2-i határozatáról van szó.
3. Az Országgyűlés 1987. szeptember 16–19-i ülésén fogadta el a kormány 1987. szeptember 17–1990, december 31. közötti munkaprogramját.
4. 1987 végére a bruttó adósságállomány már elérte a 19,6 milliárd USD-t. A problémáról részletesebben lásd Csikós Nagy Béla: A nyugati eladósodás. In uő.: *A XX. század magyar gazdaságpolitikája. Tanulságok az ezredforduló küszöbén.* Budapest, 1996, Akadémiai. 173–175.
5. Az SZKP KB 1987. január 27-i ülésén Mihail Gorbacsov részletesen kifejtette az átalakítás programját, gyökeres fordulatot sürgetett a gazdasági életben, és szólt az elmúlt időszak súlyos hibáiról. Lásd Mihail Gorbacsov: A gyökeres fordulat elengedhetetlen. *Népszabadság,* 1987. január 28.
6. Azt kell termelni, ami gazdaságos. Grósz Károly látogatása Nógrád megyében. *Népszabadság,* 1987. július 9.
7. Az SZKP KB 1987. június 26-i ülésén nagy vita után határozatot fogadott el a gazdaságirányítási rendszer gyökeres átalakításáról, a vállalatok önállóságának megteremtéséről. Lásd A gazdaságirányítás gyökeres átalakításának szovjet programja. *Népszabadság,* 1987. június 27.
8. Az utalás valószínűleg a hatvanas évek közepén Alekszej Koszigin akkori szovjet miniszterelnök nevéhez fűzött reformpróbálkozásra vonatkozik.
9. A jelentés második, itt nem közölt része Grósz Károly és Rizskov szovjet kormányfő megbeszéléseit foglalta össze, amelyek a Szovjetunió és Magyarország jövőbeni gazdasági együttműködésére vonatkoztak. Lásd Baráth–Rainer (szerk.): i. m. 115–119.

Grósz Károly, a Minisztertanács elnökének expozéja a kormány munkaprogramjáról (Országgyűlés 17. ülése, 1987. szeptember 16.) (részletek a parlamenti jegyzőkönyvből)

[...][1]

Joggal vetődik fel a kérdés, miért vagyunk kénytelenek új stabilizációs célokat kitűzni és felkutatni az ezeknek megfelelő, eredményesebb eszközöket. Erre a kérdésre a kialakult helyzet rövid jellemzésével válaszolhatunk. A világban az elmúlt évtizedben új tudományos-technikai forradalom bontakozott ki, megnövekedett a nemzetközi gazdasági versenyben sikerrel részt vevő országok száma, átrendeződtek a nemzetközi politikai és gazdasági erőviszonyok, új nemzetközi együttműködési formák, ár- és értékarányok jöttek létre. Mindezek a változások hazánknál sokkal fejlettebb országokat is próbára tettek. [...] A nemzetközi gazdasági kihívásra adott válaszunk, a megtett intézkedéseink, mint ez utólag megállapítható, kevésnek bizonyultak. Meghozott döntéseink csupán rövid távú eredményekhez vezettek. Kezdetben, jórészt az import visszafogása következtében és a gazdaságosság szempontjait is kényszerűen nélkülöző export fokozása révén a konvertibilis áruforgalomban többlet jött létre, ami a helyzetnek a ténylegesnél kedvezőbb értékelését eredményezte,

és ennek nyomán a gazdaságpolitikában és a VII. ötéves tervben nem megalapozott konkrét célokat és több egymásnak ellentmondó prioritást fogalmaztunk meg. Ma már látható, hogy sem a növekedési ütem megalapozatlan gyorsítása, sem a gazdaság szerkezeti megújulása nélküli korlátozó politika nem vezethet eredményre, csak újratermeli az egyre súlyosbodó egyensúlyi zavarokat. [...] Mindez a számok tükrében azt jelenti, hogy az elmúlt két évet együtt tekintve a nemzeti jövedelem 1 százalékkal csökkent, miközben a belföldi felhasználás ugyanennyivel nőtt. A konvertibilis valutában fennálló bruttó adósságállományunk 16 milliárd dollárra emelkedett. A nettó adósság elérte a 9,3 milliárd dollárt, ami tőkés devizában elszámolt egyéves teljes exportunk dupláját teszi ki. A nettó kamatterhek 1986-ban meghaladták a 800 millió dollárt. Az időközben meghozott széles körű intézkedések hatására a kedvezőtlen tendenciák 1987-ben némiképp lelassultak, de a javulás kisebb a szükségesnél. Az egyre súlyosbodó helyzetben a lakosság jövedelmei és vásárlásai ugyanakkor a tervezettnél gyorsabban emelkedtek. A vállalati jövedelmek is meghaladták a számított mértéket, az állami költségvetés deficitje viszont növekedett. [...]

Milyen politikai helyzetben kell megtalálnunk a kivezető utat? Hazánkban a dolgozó, alkotó emberek döntő többsége a szocializmus keretein belül keresi a kibontakozást, elismeri az elmúlt négy évtized eredményeit, vágyik a boldogabb jövőre és számol a nemzetközi realitásokkal. Saját maga és családja gyarapodásáért, szocialista céljainkért akar dolgozni, cselekedni, alkotni, de igényli a világos útmutatást és a döntésekben való érdemi részvételt, őszinteséget, a célok egyértelmű megfogalmazását, gyorsabb döntéshozatalt, azok következetesebb végrehajtását és felelősségvállalást követel az állami vezetéstől. [...] Ugyanakkor azt is érzékeljük, hogy a politikai hangulat, a társadalmi közérzet érezhetően rosszabb, mint néhány évvel ezelőtt. Rosszabb annál is, mint ahogy azt az átlagos színvonalon élő állampolgár helyzete indokolná. Társadalmunkban a szélsőséges nézetek is felerősödtek. A rosszabbodó közérzet oka, hogy az elmúlt években az életszínvonal jelentős rétegeknél stagnált, sőt egy nem lebecsülendő nagyságú körben csökkent. Sokan élnek nagyon nehéz körülmények között, miközben egy viszonylag kis réteg munkateljesítményével nem arányos mértékben jól és nem ritkán hivalkodóan él. [...]

A kormány meggyőződése, hogy több éves következetes, fegyelmezett, végiggondolt gazdálkodással céljaink megvalósíthatók. Ehhez azonban módosítani kell felfogásunkat, át kell csoportosítani eszközeinket, újra kell gondolni törekvéseinket, hatékonyabban, lényegesen több értéket teremtve kell dolgoznunk. Rendre, fegyelemre, és ami ennek alapjául szolgál: a teljesítményelv maradéktalan érvényesítésére van szükség mindenütt. [...] Az utóbbi időszakban megalapozott anyagi háttér nélkül helyeztük előtérbe az elosztást.

Ezért most elsősorban a termelésre kell koncentrálnunk, mivel az elosztható javak ott jönnek létre. [...]

Ezekhez viszonyítva és céljaink tükrében is elfogadhatatlan az az igénytelenség, szürkeség, amellyel nap mint nap találkozni lehet akár a hanyag munka, a környezetszennyezés, a megbízhatatlanság, az önző magatartás formájában, akár az emberi együttélés szabályainak semmibe vételében, az egymás iránti közömbösségben és durvaságban. Jól tudom, hogy társadalmunk többségére nem ez a jellemző, de éppen emiatt nincs jogunk eltűrni az ilyen jelenségek térnyerését. [...] Igaz ma is Lukács György megállapítása: a termelés kérdése erkölcsi kérdéssé vált. Nem többet – bár helyenként arra is szükség van –, hanem hatékonyabban kell dolgoznunk. Ennek eléréséhez a munkaszervezési feltételek és az érdekeltség, a teljesítmény honorálásának biztosítása mellett a nagy írónk, Veres Péter által emlegetett közösségi becsületterrorra is szükség van. [...]

Elodázhatatlan feladatunk a veszteséges vállalatok nyereségessé tétele vagy felszámolása, a szerkezetátalakítási folyamat felgyorsítása. Tudom, hogy még politikai szempontból sem tanultuk meg kezelni ezt a nálunk tényleg újszerű problémát. Mindez a munkaerő átcsoportosítására is vonatkozik. A legmerészebb szakmai számítások szerint sem várható a következő néhány évben olyan arányú mozgás, ami társadalmi méretekben elviselhetetlen lenne. Gondoljunk arra, hogy egyéni elhatározásból milyen sokan változtatnak ma is munkahelyet. [...]

1986-ban a központi költségvetés 30 százalékát tette ki a gazdálkodó szervek támogatása, ami elfogadhatatlanul magas arány. Ugyancsak tarthatatlan az a helyzet, hogy az anyagi ágazatokban a termeléshez kapcsolódó támogatások a nyereség 58 százalékát tették ki. A támogatások teljes megszüntetését természetesen nem tűzhetjük célul, de átrendezését mindenképpen. Olyan támo-

gatásokat tartunk kívánatosnak fenntartani, melyek versenyképes, korszerű termékeket előállító területekre irányulnak, ahol a megtérülési idő a leggyorsabb. A támogatások csökkentése kikerülhetetlen azért is, mert a költségvetési hiányt fokozatosan meg kívánjuk szüntetni. 1988-ban már szeretnénk a jelenlegi 30–35 milliárd forint hiányt 15–25 milliárdra leszorítani. 1990-re pedig egyensúly körüli állapotot kialakítani. [...]

A társadalmi tulajdonnak ott kell hasznosulnia, ahol a közösség számára a legtöbb jövedelmet hozhatja. Ezért törekszünk az állami tulajdon belső zártságának további oldására, többek között arra, hogy megteremtsük a vállalati kollektívák és a dolgozók vagyonérdekeltségét. Versenyegyenlőséget akarunk kialakítani az állami, a szövetkezeti vagyon, illetve az egyéni kistulajdon alapján gazdálkodó szervezetek között. Támogatni kívánjuk a magántulajdonnak a szocialista vállalkozásokhoz kapcsolódó formáit, növelve ezzel a szocialista vonásaikat, valamint az önálló egyéni és társas kistulajdont. [...]

Országunk fejlődését távlatilag is az dönti el, hogy mennyiben sikerül összehangolni a stabilizációs programot az átfogó világgazdasági nyitás stratégiájával. Olyan külgazdasági politikát kívánunk folytatni, amely lehetővé teszi a külkereskedelmi, pénzügyi, műszaki-tudományos és gazdasági együttműködés sokirányú és sokoldalú fejlesztését minden, hazánkkal együttműködni kész nemzettel, nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezettel. Ennek jegyében ösztönözzük a tartós termelési kooperációkat és a külföldi működő tőke fokozott bevonását, tovább javítva az ehhez szükséges feltételeket. Miként eddig, a jövőben is maradéktalanul eleget teszünk fizetési kötelezettségeinknek. [...]

Ha növelni akarjuk az emberek vállalkozó kedvét, kibontakoztatni alkotó erejüket, akkor el kell fogadnunk a teljesítményekkel arányos, kiugróan magas jövedelmeket is. De az adórendszer átalakításával is elő kell segíteni, hogy ezek jelentős része visszaáramoljon a műszaki-technikai fejlesztésbe. Sokan felvetik, hogy a kis- vagy közepes jövedelműek miért adózzanak? Erre azt lehet válaszolni: azért, mert a jövőben az állam az ő borítékukba is elhelyezi azt a pénzt, amit eddig a vállalattól, vagyis a dolgozóktól vont el. Azért teszi ezt, hogy világossá váljék: a közkiadások fedezetét nem a társadalom felett álló állam, hanem az állampolgárok állítják elő, s ha rajtuk keresztül jut a költségvetésbe, jobban odafigyelnek a közpénzek felhasználására, a közpénzből gazdálkodók pedig nagyobb felelősséggel sáfárkodnak a közkiadásokkal, az adófizetők pénzével. [...]

Ha átmenetileg és szerény mértékben is, de csökkenteni kell a lakossági fogyasztást. A fogyasztói áraknak az előző években megszokottnál jelentősebb emelése most elkerülhetetlen. A kormány szilárd elhatározása, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel csökkenti az inflációs nyomást. Az 1988-ra tervezett 14–15 százalékos fogyasztói áremelést követően már 1989-től csökkentjük az áremelkedés ütemét. [...]

Az elhelyezkedésben, a foglalkoztatásban várható nehézségek ellenére a kormány garantálja a szociális biztonságot. A kiegyensúlyozottabb szociális viszonyok érdekében tervbe vettük a szociálpolitika megújítását. Ennek keretében a központi és helyi eszközöket elsősorban a fiatalok, a gyermekes családok, az idős korúak, a hátrányos helyzetűek ellátására összpontosítjuk. [...]

A kormány nem kívánja sem önöktől, sem pedig a társadalomtól, hogy örüljenek a várható terheknek. Azt viszont kéri, hogy ha jóváhagyják ezt a programot és azt önökön keresztül a társadalom is elfogadja, a végrehajtás legyen közös ügyünk. A nemzeti érzés mélyen benne él minden tisztességes emberben. A más népek iránti tisztelet és megbecsülés is akkor hiteles elsősorban, ha a hazánk és népünk szeretetére épül. [...]

Az 1985. évi június hó 28-ára összehívott Országgyűlés naplója. Hiteles kiadás. II. köt. Budapest, 1998. 1209–1227.

Jegyzet 1. Grósz Károlyt 1987. június 25-én választották meg a Minisztertanács elnökévé, elődje az 1975 óta miniszterelnök Lázár György volt. Grósz 1988 novemberéig töltötte be ezt a posztot.

Kádár János felszólalása az Országgyűlés 1987. évi 17. ülésén (1987. szeptember 16.) (részletek)

[...]

Ki, kik felelősek ennek a helyzetnek a kialakulásáért? [...] Úgy tűnik, a vezetés hibájának lehet nevezni – beleértve a párt- és az állami vezetés hibáját – először, hogy az 1974-ben kezdődött árrobbanást és minden egyebet, amit a későbbiekben ez maga után vont, időlegesnek, átmenetinek tartotta a mi párt- és állami vezetésünk. [...] Mi ezt átmeneti konjunkturális jelenségnek tartottuk.

A következő – ez reánk mint szocialista ország vezetőire érvényes – bizonyos mértékig mi is tagjai lettünk egy olyan téves hiedelemnek, hogy a világgazdasági változások a szocialista országok gazdálkodására nem hatnak vissza és nem gyakorolnak [rá] komoly befolyást. [...]

Még egy hibáról szeretnék szólni, ez más természetű. Ez már a rendszerünk sajátosságához tartozik, a szocialista rendszerhez. Nem tudom, hogy minősítjük, mióta vagy mikor léptünk mi a szocialista fejlődés útjára. Mondjuk, ha veszek egy évszámot, 1948, de lehet korábbit is venni bizonyos értelemben. Azóta is mind a mai napig jelen lévő hiba, hogy valamikor még a koalíciós viszonyok között, a két munkáspárt létezése idején, de később is, amikor már megváltoztak a politikai viszonyok az országban, egypártrendszer lett és így tovább, végestelen végig, előbb deklaráltuk a vívmányokat, előbb rendeltük el a járandóságokat, a juttatásokat, amibe beleértek olyasmit is, hogy ingyenes közoktatás, állampolgári jogon ingyenes gyógyítás, egészségügyi ellátás és sok minden mást meg lehetne nevezni. Ezeket deklaráltuk. És az anyagi alap megteremtése késett. [...]

És itt szokott a sajtó, természetesen nyugaton erőteljesen, de még nálunk is összehasonlításokat tenni. De az összehasonlítások nem egészen igazságosak. [...] És most egy kicsit a rendszerekről is akarok szólni. [...] Kérem, én nem akarok a beszédben semmiféle nagyzoló összehasonlítást tenni, de megmondom, hogy az USA-t, az NSZK-t és Japánt, meg más ilyennek nevezett élenjáró kapitalista országokat megkülönböztetik bizonyos dolgok a Magyar Népköztársaságtól. Hogy úgy mondjam, a mi rendszerünk előnyére. Magyarországon van ingyenes közoktatás, ott nincs, Magyarországon van ingyenes egészségügyi szolgáltatás, ilyen nincs az Egyesült Államokban sem, Japánban sincs. Nem akarok külön senkit sem sérteni és így rendszervitát folytatni, de a megnevezettek között van olyan, amíg nálunk az indulásnál három hét az évi fizetett szabadság, az élenjárók közt van olyan, hogy az évi fizetett szabadság hat nap csak. Azért ez egy kis különbség, amikor működésről van szó és az átállásról, mert még hozzátartozik [...], hogy ott megvan a kapitalista kizsákmányolás, az emberek ember általi kizsákmányolása, sőt a megnevezett vezetők más népek energiáit is szipolyozzák. Az egész fejlődő világét, és még bizonyos értelemben a szocialista országoktól is szipolyoznak át energiát, különböző módszerekkel és eszközökkel. Hát azért ez is van, hogyha azt mondjuk, ők miért gyorsabbak és így tovább. A szerkezetváltás rendkívül egyszerű. Egy iparág kezd bizonytalanul állni, ráfizetésessé válik, leépítik és az emberek tízezreit, százezreit az utcára szólják és egy más iparágba viszik át a munkaerőt. Munkanélküliség van. Az árakat emelik határ és korlátozás nélkül, mind a termelői, mind a fogyasztói árakat, kizárólag a kereslet és a kínálat szabályai szerint. [...] Mindez együtt azt jelenti, hogy az életszínvonalat radikálisan csökkentik, anélkül, hogy a nyíltság vagy egyéb jegyében megkövetelnék, hogy az újságok ezt programként hirdessék. [...]

A szocializmus nem járhatja ezt az utat. Azt hiszem, ez magyarázatra nem szorul. [...] Itt szeretném kijelenteni, a magam részéről igen határozottan, de azt hiszem, a Központi Bizottság nevében is mondhatom, hogy minket nem az vezetett [...], hogy megállítsuk a reformfolyamatot. Ilyen szándékunk nekünk nem volt. Mi ezen az úton régen járunk, határozottan és céltudatosan. Hanem az, amit itt mondtam, hogy a szocializmusban a tiszta közgazdasági követelményeket csak úgy egyszerűen érvényesíteni nem lehet, elvtársak. Nem lehet. [...]

Az élőmunka átszervezésével kapcsolatban csak említésként meg akarom mondani, hogy a munkához való jog nálunk az alkotmányban van, Magyarországon jelenleg teljes foglalkoztatás van. Mi azt gondoljuk, hogy ez a jövőben is így lesz, de a munkaerő jelentős átcsoportosításával. [...] A másik: áremelések. Olyan áremelések, amelyeknek valós alapja és oka van. Azt hiszem, világjelenség, hogy a modern, korszerű termelés bizonyos értelemben áremelkedésekkel jár a termékek jelentős részénél, de a nálunk levő – és most a termelői árakról beszélek – áremelkedés, ami

Kádár János beszél a parlamentben, 1987. szeptember 16. Mellette Lázár György, előtte Grósz Károly

az utóbbi években végbement, nem egészen tiszta ügy. A vezetés gyengeségeit, a munka gyengeségeit is beépítik az árak emelésébe. Ez megengedhetetlen! [...]

Honnan várjuk a haza, a család, a szülő, a gyermek, az emberi normák tiszteletét, ha nem elsősorban a kultúra területéről? Megint tárgyalási szándék nélkül mondom: meglehet, hogy én elmaradott, meg idős, meg nem érdekelt ember vagyok – gondoljon mindenki, amit akar –, de én nem nagy lelkesedéssel veszem ezt a szex-szezont, meg a pornográfiát – amely évek óta megy a világban, nyugaton, és begyüremlik hozzánk is, *(Derültség.)* és az ordenáré beszédet! Nem attól leszünk mi modernek, hogy a nyugattól át tudjuk venni az ordenáré beszédet, a pornográfiát, a nem emberi szexet – mert emberi vonás nélkül a szexet a bakkecske is ismeri a hegy tetején *(Derültség.)* [...]

Mi az állandó? [...] Magyarországon népi hatalom született és Magyarország a szocialista fejlődés útjára lép. [...] Magyarországon népi hatalom kell, hogy maradjon és Magyarország a szocializmus útján menjen tovább. Ez a mi politikánk két kardinális pontja. Ebben semmi változás nincs és nem [is] lehetséges. [...]

Kétfrontos harcot folytatunk. Még ma is kell bizonyos értelemben szektás elemek, dogmatizmus stb. ellen harcolni, mert még mindig találkozni ilyesmivel. [...] ettől egy picit szélesebb patakokban a másik irányzat, a revizionizmus, a jobboldaliság is jelen van a mi közéletünkben. És mi harcolni fogunk mindkettő ellen, úgy, ahogy eddig is tettük. [...] Az előbb kétfrontos harcról beszéltünk. Valahol felmerült, hogy legyen Magyarországon valami tér, amelyet úgy hívnak majd, hogy Lékai bíboros[1] tér. Kezdtek tűnődni, hogy szocialista országban bíboros terünk lesz? Én meg magamban gondoltam [...], hogyha a tisztelt államalapító királyról lehet Szent István park Magyarországon, akkor bíboros tér is lehet. Miért ne lehetne? És ha az a bíboros nekünk jó volt élő bíborosként, akkor az emlékét is tisztelhetjük azzal, hogy legyen egy bíboros tér. [...] Mert Lékai hazafi volt, amint annak tekintjük, és más egyházak felelős vezetőit is. A papi hivatásuk az ő dolguk, de ugyanazon nép fiai vagyunk. Ahogy Lékai kifejezte, kenyeret a hívő is eszik meg a nem hívő is, hát akkor megteremteni is közösen kell. [...]

Az 1985. évi június hó 28-ára összehívott Országgyűlés naplója. Hiteles kiadás. II. köt. Budapest, 1998. 1234–1255.

Jegyzet

1. Lékai László (1910–1986) bíboros, esztergomi érsek. 1974-ben nevezte ki VI. Pál pápa az Esztergomi főegyházmegye apostoli kormányzójává, miután a széket megüresedettnek nyilvánította. Lékai elődje Mindszenty József volt, aki 1956 és 1971 között a budapesti amerikai nagykövetségen élt, majd a Vatikán és a magyar kormány közti megállapodás értelmében elhagyta az országot. Lékait Mindszenty halála után, 1976 februárjában nevezte ki a pápa esztergomi érseknek. Lékai a katolikus egyház hazai vezetőjeként a Kádár-rendszer iránt nagyfokú lojalitást mutatott.

Király Zoltán felszólalása a Grósz-kormány programjáról szóló vitában (Országgyűlés 17. ülése, 1987. szeptember 16.) (részletek a parlamenti jegyzőkönyvből)

[...]
Kérdéseim is vannak Grósz elvtárshoz expozéja alapján. Említette a tengizi beruházás[1] csökkentésének szükségességét. Szeretném megkérdezni: tervezi-e a kormány felülvizsgálni az egyéb nagyberuházásokat is; megnevesítve: bős–nagymarosi vízlépcső és mások; továbbá az állami apparátus, a politikai, a társadalmi és tömegszervezetek számára adott állami dotációt tervezi-e felülvizsgálni? Ha nem, miért nem? Ha igen, megjelenik-e mindez a jövő évi költségvetési terv vitája során? [...]

Egyetértek, mert a kormány nem kerülte meg a felelősség kérdését, bár kétségtelen, nem tudta megoldani azt. [...] Egyetértek, mert a kormány elnökének szavaiból egyértelműen kitűnt: az eddigi ideológiai görcsöktől mentesen kell kezelnünk, alakítanunk a gazdaságon belüli kapcsolatokat, vagyis esélyegyenlőséget kell teremteni az állami, a szövetkezeti és a magánszektorok között egyaránt. [...]

De vannak kételyeim is. Vannak, mert mindez nem teljes és nem lesz megvalósítható a politikai intézményrendszer reformja nélkül. [...] Komolyan venni egy politikát és komolyan végigcsinálni csak akkor és úgy lehet, ha tudjuk, hogy milyen társadalmi bázisra számíthatunk és milyen partnerekkel valósíthatjuk meg. [...]

A jelenlegi helyzet és a jelenlegi gyakorlat azonban egyetlen területen sem jó. Kölcsönözve egy jeles társadalomtudósunk kifejezését: például egy, a „súlytalanság állapotában lebegő" parlament nem partner. [...] Ebben az összefüggésben kitérek arra is; a mai parlamentnek kettős kötöttségét szokás emlegetni, hogy tudniillik meg kell felelnie a politikai vezetés és a választópolgárok elvárásainak is. Valójában azonban mindez egyetlen kötöttséget jelent; ez a népnek való elkötelezettség. [...]

Épül a Bős–Nagymarosi vízerőmű. Dunakiliti, 1987. július 1.

A mostani parlamenti ülésszak sikerétől függetlenül egy prekoncepciós sajtóterv alapján, egyetlen hatalmi központból mondják meg, hogy mit és hogyan írjanak a lapok a parlamenti ülésszakról. Függetlenül attól is, hogy ki a lapgazda, hogy az a népfront lapja-e vagy a szakszervezet lapja és így tovább. Ez nemcsak hogy a szocializmus minden alapelvével és a sajtótörvénnyel is ellentétes, hanem egyszerűen civilizáltnak sem mondható a XX. század végén, s legjobban talán azokat járatja le, akik ezt alkalmazzák. A glasznoszty világában ez olyan anakronizmus, ami miatt egyszer tán szégyenkezni fogunk. [...]

Szóba került már a felelősség kérdése. Kádár elvtárs is említette ezt, hozzátéve, hogy a felelősséget tovább lehet osztani, lévén, hogy kollektív vezetés van. Nekem az az érzésem és a véleményem, hogy a kollektív vezetés egyúttal el is mossa a valóságos felelősséget, de elmossa a megszemélyesíthető felelősségvállalást is. [...]

Az 1985. évi június hó 28-ára összehívott Országgyűlés naplója. Hiteles kiadás. II. köt. Budapest, 1998. 1401–1405.

Jegyzet 1. Magyarország részt vett a tengizi (Kazahsztán, Szovjetunió) olajmező feltárásában.

A LAKITELEKI TALÁLKOZÓ JEGYZŐKÖNYVE (1987. SZEPTEMBER 27.) (RÉSZLETEK)

POZSGAY IMRE

[...][1]

A héten volt alkalmam *Grósz Károly* miniszterelnökkel is találkozni, és elmondtam neki, hogy jó lenne, ha kellő figyelmet tanúsítanának az iránt a vállalkozás iránt, amelynek egyik megnyilvánulása a magyar értelmiség részéről az, ami itt Lakiteleken történik. Erre az volt a válasza – és én ezt híven igyekszem továbbítani –, hogy a kibontakozás és a stabilitás jegyében kész minden konstruktív szándékkal párbeszédet folytatni, együttműködni. Ezt a politikai megbízatást is teljesítve, a továbbiakban a dolgunkra szeretnék térni. [...]

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a körülményeket, amelyek között ez a reform elindult, amelyek az önmagára is vállalt korlátozó szempontokat érvényesítették, főként azt, hogy nem kíván kilépni, de legalábbis radikálisan kilépni a gazdálkodás köréből, hogy szinte önként szűkre fogta azt a mozgásteret, amelyben el kellett indulnia. Ismerjük ennek nemzetközi és hazai összefüggéseit. Vagyis, végső soron, megmaradt egy felvilágosult abszolutista hatalmi körben, amely a megengedés liberális politikai koncepciójába helyezte el a reformot, nem biztosítva számára a megfelelő – hogy ezt a műszót én is használjam – „visszarendezhetetlen" feltételeket, beleértve a politikai előfeltételeket is. [...]

Mert hiszen a cél: olyan demokratikus, szocialista Magyarország, amelynek minden polgára gazda, aki közvetlenül is megéli, átérzi a munkájáért való felelősséget, s a család, a közjó szolgálatát személyes érdekének, saját céljának tekinti. Éppen ezért, úgy gondolom, hogy bár a gazdaság meghatározó szerepét és viszonyait kevesen vitatják, hiszen bőrünkön érezzük annak összes következményeit, itt mégis azt kell kimondanom, hogy a reform alapgondolata nem közgazdasági természetű, és a gazdaság gyötrelmeinek, ellentmondásainak az oka is társadalmi eredetű, és éppen ezért ebből a társadalmi szempontból és aspektusból kiindulva a reform első dolgai közé tartozik a politikai viszonyok humanizálásához szükséges kezdeményezések megtétele. [...]

Mindenekelőtt – és ez az egyik legfontosabb feladat – tisztázandó a párt és az állam viszonya; [...] a párt–állam ilyenfajta összefonódása és ez a fajta ölelkezése végső soron bénítólag hat az egész politikai mozgástérre, és ha a párt érdekei szerint is nézem, mert nekem van ilyen szempontom is ebben a vizsgálódásban, rá nézve is hátrányos, kiöli belőle a mozgalom lehetőségét, és egy bürokratikus szervezetté degradálja, amely a saját tagságával is alig tudja már tartani a kapcsolatot, nemhogy a társadalommal. [...]

A sátor Lakiteleken, Lezsák Sándor kertjében a tanácskozás idején, 1987. szeptember 27.

A másik nagyon fontos politikai követelmény, hogy az eddig megengedő, liberális érdekkövetés helyére demokratikus és tagolt érdekképviselet lépjen, amely világossá teszi az érdekviszonyokon túl az orientáció lehetőségeit is, az alternatívák kidolgozásának a lehetőségeit. [...] Ebből a szempontból különösen fontosnak tartom – és úgy hiszem, jó irányú tájékozódás folyik e tekintetben már a törvény-előkészítők részéről is – egy olyan egyesületi törvény megalkotását, amelyik az egyesülést alanyi joggá változtatja és nem engedélyhez kötött, belátáson alapuló döntéshez, s amelyben egyetlen, de szigorúan betartandó kikötés legyen a korlátozó elem, hogy mindez csak a Magyar Népköztársaság alkotmánya alapján történhet. [...]

Ezzel összefüggésben és a választási törvény fejlesztésével kapcsolatban is szeretnék egy-két szót elmondai az alternatívák lehetőségéről. [...] Természetesen ebbe az is beletartozik, és ezt mindenképpen fontosnak tartom itt most kimondani, hogy ebben az alternatívában helyet kell kapnia annak is, aki a tagadás oldalán áll. De ne legyen választási kényszer azok számára, akik nem akarnak azon az oldalon állni. Nem tudom, elég világosan fejeztem-e ki magamat. Mert elképzelhetőnek tartok egyfajta nemzeti koalíciót – félve mondom ki ezt az itt-ott diszkreditált szót –, anélkül, hogy abból a kritikát kiiktatnánk, mert félő, hogy az együttműködési szándékot is kiiktatnánk vele. Az együttműködés jegyében kritikus koalíció is elképzelhető ebben a világban, a kibontakozásért éppen. [...]

Mindezek újragondolásához, úgy vélem, a politikai intézmények világában elkerülhetetlen az új alkotmány megteremtése, amely a magyar közjog és alkotmányosság történelmi értékeit öszszekapcsolja a szocialista állammal. Ebből a szempontból, visszatérve az előbb is elmondottakra – mások javaslata is ez, magam azonosulni tudok vele –, a köztársasági elnök intézményét kellene létrehozni; a törvényhozás szuverenitásáról az előbb elmondott szellemben beszélni, és rendelkezni alkotmányosan a hatalommegosztásról, hogy azok egymást is kölcsönösen ellenőrizve, nyílttá téve kellő ellenállási pontokat alakítsanak ki a társadalomban a hatalom túlkapásaival szemben. [...]

Nos, ezen az úton tovább menve és a tulajdonviszonyokra utalva, úgy hiszem, hogy a hierarchiába betagolt, egzisztenciálisan függő állampolgár nem lehet a demokrácia alanya. Tehát, gondolom, hogy a tulajdonviszonyok centrális szervező formájává az önigazgatású közösségi tulajdonnak kell válnia, amelyből a tulajdonformák sokszínűségével együtt a szabadabb tőkemozgás és felhalmozási-vállalkozási lehetőség is következik, és e tulajdonviszonyok két szélső oldalán helyezkedne el a magántulajdon és az állami tulajdon, de mindegyik a szélső oldalon, abból a megfontolásból kiindulva, hogy az uralmon lévő viszonyok szabják ki az összes többinek a helyét, és ez lehetne a centrálisan szervezőképes közösségi tulajdon. Csak ilyen tulajdonszerveződés mellett és vagyoni garanciák mellett, tehát egyfajta vagyonérdekeltség jegyében – s itt a közgazdász barátaimmal

messzemenően egyetértek – teremthető meg egy olyan berendezkedés, ahol a részt vevő gazdák nem elsősorban az elosztásban, hanem a gyarapodásban érdekeltek; mert jelenleg minden viszonyunk, éppen mert nincs valódi alanya a tulajdonnak, s ezt a szerepet a politika vette át, arra készteti őket, hogy minél előbb, minél gyorsabban, máról holnapra osszanak. [...]

Ezekre az alapgondolatokra építve szeretném – most már valóban röviden – a nemzetek és nemzetközösségek egymáshoz való viszonyáról elmondani a véleményemet. Némelyek nagyon nagy ellentmondást látnak abban, hogy a termelőerők internacionalizálódásának korában a nemzeti szerveződésnek helyet adjunk. Én meg erre azt mondom, hogy a termelőerők forradalmi méretű előrehaladása és internacionalizálódása föltételezi a nemzeti szerveződések megerősödését és megerősítését. Nemzeti, karakteresen nemzeti közgazdasági megközelítések nélkül nincs helyünk a világban, nem tudunk helyet foglalni a világban. [...]

A magyarság esélyei. Lakitelek, 1987. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Budapest, 1991, Püski Kiadó. 11–22.

Jegyzet 1. A találkozón több mint kétszáz meghívott vett részt, akik aláírták a találkozón született nyilatkozatot. A résztvevők névsora olvasható a jegyzőkönyvben.

CSURKA ISTVÁN

Nem hiszem, hogy akármelyikőnk is pontosan meg tudná határozni, miért gyűltünk most itt össze. Összeverődésünkben sok a kimondhatatlan, a szorongásos lelki indíték, még beszélni is alig tudunk róla. Mintha valami nagy veszély fenyegetne bennünket személy szerint is és együttesen is, mint magyarokat, és ennek a nagy vésznek az előre vetülő árnyéka rántana össze valami akolmelegbe. Mi ez a nagy veszély? Sejtelmünk sokkal tragikusabb végzésekről értesít bennünket, mint ami ma gazdasági és intézményi válság képében a mindennapiság szintjén jelen van újságjainkban és a büfébeszélgetéseinkben. Az a veszély, amit a zsigereinkben érzünk, nem gazdasági vagy nem csak gazdasági és nem csak politikai, hanem sokkal több annál: egy nagy, mindent felégető nemzeti katasztrófát érzünk közeledni, amely még azokat a maradványokat is megsemmisíti, amelyekben most tengetjük vagy rejtegetjük nemzeti létünket. [...] *Bénultabbak, kiütöttebbek és letaglózottabbak vagyunk, mint amennyire valós helyzetünk, lehetőségeink és képességeink szerint lennünk kellene.* [...]

Úgy áll a helyzet, hogy nem merünk, vagy csak nagyon félénken és gyámoltalanul merünk magyarnak mutatkozni. Államhatalmi szerveink meg-megdorgálnak tiszta szándékú fiatalembereket, akik semmi mást nem tesznek, csak megpróbálják magyarként felmutatni magukat. 1970 vagy '71 óta tulajdonképpen csak az a kérdés, hogy milyen méretű „cirkusz" lesz Budapesten március tizenötödikén. Mindig akad egy-kétezer elszánt diák vagy öregdiák, aki vállalja a szétcsapatás vagy a megcsapatás veszélyét és a saját dalait és jelszavait kiáltozva akar végigvonulni a történelmi helyeken. A hatalom türelmessége változó, csak egy nem változik: a közömbösség, amivel a szélesebb tömegek ezt az előadást figyelik. [...]

A helyzet ebben a halál-vonatkozásban belföldön más, hála legyen érte dicsőséges forradalmunknak, más, de nem jó és főként nem rózsás. A halál itt sem csak statisztika, itt sem csak születésszám-apadás, itt sem csak öngyilkosság, hanem egy rejtett, magát sokszor tarkaságba álcázó folyamat, amely a közönyben, a fásultságban, az önmagunkkal nem törődésben nyilvánul meg. Magyarságunk tudata szép lassan kiszivárog belőlünk. Közömbössé válunk értékeink iránt. [...]

Ezen az úton is el lehet jutni a nemzet sírjához. Ez esetben nem szűnik meg a magyarság, nem hal ki, csak oly mértékben átalakul, hogy azt már nem lehet nemzetnek nevezni. Valamilyen új kifejezést kell rá találni. Ezen az úton *pincérnemzet* leszünk. Pincérnek lenni nagyon tisztességes foglalkozás [...], de egy nemzet azért mégsem süllyedhet a saját hazájában pincérstátuszba. [...]

Mindazonáltal ez a katasztrófa, amit mi érzünk előlopakodni, ránk borulni, nem valami közelgő robbanás megsejtése. Ám a mai magyar valóság egy ilyen robbanás, egy ilyen vak lázadás lehetőségével is terhes. Ebben a vonatkozásban szükséges egy nagyon kemény distinkciót tennünk. Nem vagyunk, és mint becsületes magyar hazafiak, nem is lehetünk a „minél rosszabb, annál jobb" álláspontján, és ezt a vak lázadást, a zűrzavart, a hirtelen összeomlást és az erőszakok egymásnak esését nemcsak hogy nem kívánjuk, hanem a mi messzenéző, sokágú, antikatasztrófa-programunkkal éppen elkerülni óhajtjuk. Semmi sem volna végzetesebb a magyar jövőre nézve, mint egy ilyen vak rabszolgalázadás, egy program nélküli értelmetlen káoszba zuhanás, mely után az ugyancsak program nélküli, durva erőszak következnék, a gátlástalanság felülkerekedésével. Ennek a nemzetnek nincs több internálható vezető rétege, és azt se felejtsük el, hogy a román csapatok kétszer is jártak már Budapesten ebben a században. Akármennyi fenntartásunk van is a fennálló rendszerrel és állapotokkal szemben, egy ilyen robbanást nem kívánhatunk – magunknak. Geopolitikai helyzetünk és az egész világhelyzet bizonytalansága eleve kilátástalanná tesz minden erőszakos változtatási kísérletet, főleg ebben a jelentőségét vesztett, másodrendű Európában... [...]

Két okból kell antikatasztrófa-programunknak népre tekintőnek lenni. Először is azért, mert van Nép. Mert a magyar nemzet testében még megvan az a lakosságtömeg, amit népnek lehet tartani. A magyar társadalom még nem jutott el a polgáriasulásnak, a civilizációnak és a demokratikus fejlődés adta konformizálódásnak arra a fokára, amikor már csak fenntartásokkal, körülírásokkal lehet népről beszélni, mert a társadalomban már végbement a kiegyenlítődés. [...] Azzal, hogy a magyar parasztság az elmúlt évtizedekben megszűnt, vagy legalábbis lesoványodva átalakult, még nem szűnt meg az a nemzet ötven százalékát kitevő tömeg, amely éppen ebből a földönfutóvá lett parasztságból csődült össze, s amely most éppen úgy a kultúra *alatt* él, mint a parasztság élt hetven évvel ezelőtt. [...] Ha ezeknek a millióknak nem tudunk valami új földosztással, szellemi földosztással és gyakorlatival is, ha kell, jövőképet felrajzolni, akkor a magyarság menthetetlen. [...]

Végezetül egy vallomás formájú kérdés – önmagamhoz. Honnan mentettem a bátorságot és a judíciumot ahhoz, hogy ezeket a húrokat megpendítsem, hogy a megengedettnél többet, s hosszabban szóljak? Hiszen nem vagyok hivatottabb és felkentebb, és főleg nem vagyok képzettebb és tudósabb. Nos, ennek egyszerű és gyakorlatias oka van. Én az imigyen szólásra valamicskét már befizettem. Ha zászlóvivőnek nem is, golyófogónak talán megfelelek. Nemcsak remélem azonban, bizonyos is vagyok benne, hogy nemcsak értelmes együttgondolkozásban és jövőmegszólításban, hanem, ha kell, áldozatkészségben is felül fogtok múlni.

A magyarság esélyei. Lakitelek, 1987. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Budapest, 1991, Püski Kiadó. 24–35.

BENDA KÁLMÁN

[...]
Pozsgay Imre is, elnökünk is mondotta, hogy itt tulajdonképpen nemzeti összefogásról van szó. Kritikusok, egyetértők és tagadók egyaránt foglaljanak köztünk helyet. Meg kell mondanom, ahogy szétnézek az arcokon, a magam részéről nagyon hiányolom, hogy egy sor ember nincs itt, akiket én megszoktam magunk között és akikről tudom, hogy ugyanúgy gondolkoznak, mint akár jómagam, akár az ittlévők többsége vagy mindegyike. *(Taps)* Ha arról van szó, hogy fogjunk össze mindnyájan, akik az országot ebből a kátyúból megpróbáljuk ötleteinkkel, javaslatainkkal és tudásunkkal kiemelni, akkor nem érthetek egyet azzal, hogy ők most nincsenek itt, és főként nem érteném egyet azzal, ha a jövőben sem lennének közöttünk. [...]

A magyarság esélyei. Lakitelek, 1987. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Budapest, 1991, Püski Kiadó. 37.

BIHARI MIHÁLY

[...]
Úgy gondolom, [...] hogy ebben a reformfolyamatban, abban a *progresszív folyamat*ban, amelyet az elmúlt 25 évből vállalni lehet, fordulatra van szükség. Fordulatra van szükség a reformban, ahogy a közgazdászok által elkészített és megítélésem szerint precedenst teremtő erejű és jelentőségű anyag[1] címében is hordozza. Fordulatra van szükség abban az értelemben, hogy a reformnak totálissá kell válnia, miután a válság is totális. A totális válság totális reformot igényel, tehát nem elegendő a gazdasági szféra bajaira, gondjaira megoldást keresni, hanem a politikai szféra, a kulturális

A TANÁCSKOZÓK LAKITELKEN A SÁTORBAN, 1987. SZEPTEMBER 27.

rendszer, az oktatás, az egészségügy, a szociálpolitika ügyére, illetve gondjaira egyaránt választ kell keresni, reformalternatívákat kell kidolgozni. [...] A megújuló reformfolyamatban a magyar nép, a demokratikusan és felelősen gondolkodó magyar társadalom kell hogy alternatíva nyújtó politikai erővé váljon a politikai bürokrácia helyett. Nem elégedhetünk már meg a politikai vezetés által jóváhagyott, korlátozott reformokkal, a demokráciának munkastílusként való emlegetésével, azzal a korlátozottsággal, amely – megítélésem szerint – most már züllesztí a társadalmat, mert reform-hitetlenséget szül. [...]

Kérdés az, hogy mi hozhatja el a magyarság számára a demokratikus szocializmust, demokráciát és szocializmust együtt, azt, amit eddig még soha nem sikerült összekapcsolni? [...]

Vajon ismerjük-e ezt a társadalmat, tudjuk-e azt, hogy miféle okai vannak a válságoknak? [...] Én úgy gondolom, hogy nem ismerjük. Nem azért nem ismerjük az okokat, mert nincsen meg az a tudás, [...] hanem azért, mert nem tud kollektív tudássá összesűrűsödni az a külön-külön, az egyes fejekben meglévő tapasztalat, ismeret, tudományos vagy nem-tudományos igényű, de elmélyült tapasztalat, ami a reális diagnózishoz szükséges. És miért nem tud? Én úgy gondolom, hogy két alapvető oka van. Az egyik az, hogy nem engedik ezt kollektív tudássá összenőni, ennek politikai akadályai vannak. Politikai akadályai vannak az igazmondásnak, az őszinte kritikának. Politikai akadályai vannak annak, hogy ne csupán egy-egy ember mondja el a maga gondjait cikkekben, tanulmányokban, tv-ben, rádióban, baráti asztalok körül arról, hogy ő hogyan látja a helyzetet, hanem hogy több ember, esetleg azonosan gondolkodó emberek csoportjai vállalják fel a diagnózis kidolgozását. [...]

Úgy gondolom, hogy a demokrácia, a demokratikus reformmozgalom, amely felvállalja, hogy reformpolitikusokat hatalomba juttasson, megtartson, ezzel megnövelje az ő reform-mozgásterüket és hatalmi konfliktusvállaló képességüket, nem mondhat le arról, hogy *mozgalommá szerveződjön.* Ma ezt semmilyen jogszabály nem tiltja, hiszen ez nem egyesület, nem szervezet, hanem mozgalom, közösen gondolkodó, bizonyos dolgokat egyformán megítélő, és akár programot kidolgozó, a programpontok mögé politikai erőként szerveződő emberek közössége, amit semmiféle jogszabály nem tilt. Sőt, az alkotmány az egyesülési jogot az állampolgári szabadságjogok egyikeként elismeri. [...]

A magyarság esélyei. Lakitelek, 1987. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Budapest, 1991, Püski Kiadó. 39–45.

Jegyzet 1. Utalás a Fordulat és reform című cikkre. Lásd kötetünkben a 201. oldalon.

GOMBÁR CSABA

[...] a politikai pluralizmus kérdése, nevezetesen amikor annak lényegéről, a többpártrendszerről van szó, akkor mi általában lemondóan legyintünk erre, lehetetlen ügynek tartjuk, és – mint egyik barátunk egyszer mondta, amikor erről beszéltem – az már a perverzióval azonos, hogy a mi körülményeink között ilyen kérdéseket taglaljunk. Én mégis úgy gondolom, legalábbis a „csicsergő" elméletek szerint, hogy ezzel nekünk feltétlenül foglalkoznunk kell. Bár az érthető, ha politikai rangsorolás következtében ez a kérdés többnyire háttérbe kerül, ez érthető és magyarázható, mint egy adott politikai helyzet következménye, elméletileg azonban mindig a legnagyobb ellenállás irányába kell haladni. Úgy látom, egyetértve az előttem szólók által hangoztatott nagyon komoly problémákkal, hogy mindez a kérdés, ami itt felmerült: a párt és az állam viszonyával, a félelem kérdésével, az alternatívák képződésével stb. kapcsolatban, valóságos és megoldásra váró kérdés ma. Ezek azonban olyan kérdések, amelyeknek a megoldása csak a pártelvű pluralizmus alapján létezhet, amelynek intézményesülnie kell, amelynek a technikája ki kell hogy alakuljon, és hát körülbelül ez a fogalom az, ami egyébként is a történetileg kialakult szabadságvágyainkat, igényeinket, problémáinkat jelen pillanatban mint korszerű vagy divatos fogalom átfogja, magába foglalja ezt az egész kérdéskört. [...]

A magyarság esélyei. Lakitelek, 1987. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Budapest, 1991, Püski Kiadó. 49.

CSENGEY DÉNES

[...]
Az a címe a dolgozatnak, hogy *Világtalan ország.* Mottója is van, Illyés Gyulától: „...ez a pusztulás csak az ilyen magunkfajtákat riasztja, akik olyan légszerű valamiből akarnak megélni, mint egy nép szelleme és nyelve. A földnek és az adószedőknek tökéletesen mindegy. Ha egy nép meg akar halni, kinek mi köze hozzá? A föld nem marad üresen." [...]

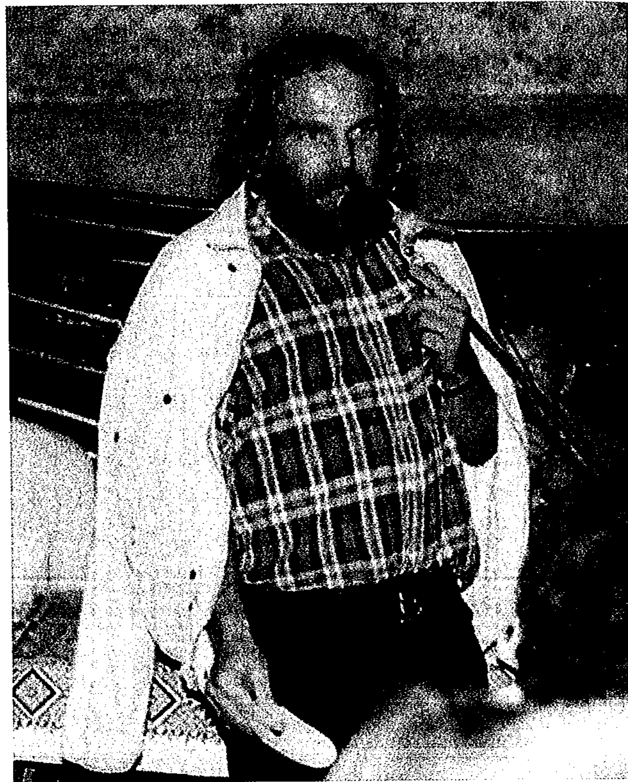
Budapest ma sem Magyarországon fekszik, hanem a levegőben lebeg, kétfelé szakadva az ideológiai irányadó Moszkva és a hitelező Nyugat között. Hasadt arca egyik felével fegyelmet jelez erre, a másikkal liberális hajlandóságokat amarra. Mimikájában nincs szabad kapacitás egyébre. Ami alatta hallgat és sötétlik megnevezetlenül, az Magyarország. Bizalmatlanság és hitehagyottság övezi itt a kétirányú mimetikus produkciót. Az emberek úgy érzik, ahhoz, hogy valami kibontakozás elkezdődhessen, át kellene ejteni Moszkvát, de gazdag tapasztalati anyag birtokában nem hiszik, hogy Moszkva átejthető. És így céltalannak és megalázónak látják az ellenkező irányú, méltóság nélküli kelletőzést. Budapest tehát nem tájékozódási pont, az élet alatta, tőle teljesen függetlenül burjánzik, de vajon hogyan és mi végre? [...]

A több műhelyben formálódó új nemzeti gondolatnak – és szívesen ideérteném a kormány, a népfront, a párt, de mindenekelőtt a parlament szellemi műhelyeit –, az új nemzeti gondolatnak [...] lehetetlen eltekintenie *a nemzeti függetlenség kérdésétől.* [...]

Félreértés ne essék, nem csóvás jelszavakat követelek. A mérlegelő felnőtt tudatos önkorlátozása is lehet egy nemzet sajátja. A függetlenségi gondolat egy nyilvános kiegyezés keretei között is testet ölthet, láttunk már példát erre. Ma, amikor a sztálini épületmonstrum bontása folyik a Szovjetunióban, talán nem is olyan elképzelhetetlen, hogy akadna szerződő fél egy ilyen kölcsönös érdekekre néző, körülírt kiegyezéshez. [...]

Az új nemzeti gondolatnak értelmiségre van szüksége, értelmiségre, amely kihordja és sugározza. Meg kell nyitni a vidék szellemi forrásait. A zöldpaprika, a paradicsom, a harmatos földieper ott van reggelenként a nagycsarnok pultjain. De hol vannak a politikából, a kultúrából a földközelben támadt eszmék, meglátások, magatartások és követelések? Amíg egy kisváros arculatát a luxuskriptákból meggazdagodott újbáró határozza meg, és tilosban parkoló fekete Volgák, és a százezres vesztegetésekkel szerzett butikok meg snackbárok, és a néptelen esték bamba csendje, és az utcalámpák sápadozó körtéire részegen célba lövő munkásőrök, addig az értelmiség vidéken csak emig-

Csengey Dénes beszél a lakiteleki tanácskozáson. 1987. szeptember 27.

ráns vagy száműzött, hasadt lelkű pszichopata, akinek akkora szerencséje is csak ritkán van, hogy hozzáhízhat, hozzátésztásodhat a közegéhez. Ki kell váltani emigrációjából a vidéki értelmiséget és fel fog támadni azonnal a szolgálat és a küldetés ethosza. [...]

A magyarság esélyei. Lakitelek, 1987. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Budapest, 1991, Püski Kiadó. 63–69.

LENGYEL LÁSZLÓ

[...]
Én attól féltem a tanácskozást, hogy az itt ülők nem néztek még szembe valódi gazdasági válsággal. Nem néztek még szembe azzal, hogy a magyar társadalomra nem valami hosszú távon és nem a mai feltételek között vár gazdasági romlás, hanem itt van a nyakunkon, méghozzá olyan mértékben, amelyet nem tudunk elképzelni. Az ország a kormányozhatatlan gazdasági anarchia felé tart, és ebben a kormányozhatatlan gazdasági anarchiában nem tudjuk a gazdasági viselkedéseinket a hagyományos módon folytatni. Itt mindenki számolgatja már, hogy az adóját hogyan fogja lecsalni, mit fog csinálni, hogy adott esetben a jövő évben az első áremeléseket megússza. [...] Lengyelországban *Jaruzelski* kibújhat a bőréből, de az ellenzéke is, bármilyen politikai engedményt tehetnek egymásnak, a lengyel társadalom arra kényszerül, hogy ma, mint ahogy a magyar külügyminisztérium jelenti, a lengyel társadalomnak az elitje Törökországba utazik, hogy gyümölcsöt szedjen, és az ottani gyümölcsszedésből, a törököktől gyümölcsért kapott pénzt itt Magyarországon költse el. Ez Közép-Európa. Ezzel néz szembe az itt ülő társaság: gyümölcsöt mehetünk szedni Törökországba. [...]

Én nagyon szeretném hangsúlyozni – és Benda Kálmán ebbe [már] belefogott –, nem lehet Magyarországon a progresszió bármelyik erejének kihagyásával közmegegyezést teremteni. Igenis jogosnak látom. Például a magyar függetlenségi gondolat. [...] E nélkül például nem lehet ma magyar progresszióról beszélni. De hol vannak azok, akik ezt például a zászlójukra tűzték?! Nekem hiányzik *Vásárhelyi Miklós*, például, itt kéne ülnie! Nem lehet a magyar demokráciáért évek óta szót emelők, a magyar állampolgári jogokért évek óta szót emelők nélkül itt ülni. Hol vannak a *Kis Jánosok?* Nekem hiányoznak! [...]

Nagyon nehéz helyzetben van, azt hiszem, személyesen Pozsgay Imre, de tulajdonképpen az itt ülők köre is. Ugyanis van egy kormányunk, amelyik azt mondja, hogy reformot akar. S van egy vezetésünk, amelyben ez csak egy szárny. [...] Én azon a véleményen vagyok és ezt a magam csoportja – ha van ilyen – nevében talán mondhatom, azt az álláspontot valljuk, hogy igenis, állandó nyomást kell gyakorolni, és a társadalom állandó nyomását, a szakértők állandó nyomását kell gyakorolni arra a kormányra, amelyik reformot hirdet, de hogy végrehajtani fogja-e, arra semmiféle garancia nincs. [...]

A magyarság esélyei. Lakitelek, 1987. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Budapest, 1991, Püski Kiadó. 76–79.

FEKETE GYULA

Köszönöm a koalíció továbbfejlesztését Lengyel Lászlótól, de egy-két dolgot helyre kell igazítanom. Itt nem fordult elő olyan fogalmazás, hogy ez a társaság a magyar társadalmat képviseli. Egyáltalán, közel sem volt ilyen fogalmazás. Arról volt szó, hogy ez a társaság képvisel egy erőt, ezt vallom továbbra is, olyan erőt képvisel, amely nélkül, meggyőződésem – ez már az én külön meggyőződésem –, nem lehet magyar történelmet csinálni; ennek az erőnek a kirekesztésével. A másik az, hogy hangsúlyozni óhajtottuk, hogy egy *baráti társaság* jön itt össze; [...] Soha föl nem merült bennem, hogy kirekesztettnek érezzem magam, mert egy másikfajta baráti társaság itt vagy ott összejött és engem nem hívott meg. Maradjunk abban, hogy ez a baráti társaság most *így* jött itt össze és remélhetőleg [...], hogy ha [...] tovább léphet [...], akkor szó lehet egyéb közösségek, egyéb csoportosulások, egyéb színezékekkel való közös fellépésről is. [...] Mielőtt valaki is kirekesztettnek érezné magát: *Vásárhelyi Miklóst* meghívtuk. Ő azt mondta legutoljára tegnap este, hogy a lumbágója miatt nem jön elsősorban, de azért is voltak persze aggályai, mert nem tágítottuk ki ezt a találkozást olyan irányba, [...] – szóval, hogy mondjam – nem tettük teljes egészében politikai népfrontos találkozóvá. Nem ez volt a szándékunk vele. [H]anem mindenképp nyitva kell tartani minden kaput és ajtót, ha ez erővé válik valóban. Egyelőre nem erő, hanem lekvár volt idáig. [...]

A magyarság esélyei. Lakitelek, 1987. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Budapest, 1991, Püski Kiadó. 80–81.

KONRÁD GYÖRGY

[...]
Ez egy baráti társaság összejövetele, amely egyszersmind ennél a baráti társaságnál messzebb nyúló érdekek és feladatok perspektíváin gondolkodik. Ebben az értelemben elfogadom azt is, hogy azok a barátaim nincsenek most itt és nem voltak meghívottak, akik a magyar nemzeti függetlenség, a demokrácia, az önkormányzat kérdéseiről elmondták a véleményüket nyílt beszédben, és megtalálták a nem egyszer áldozatos módját annak, hogy ezt a létező magyar nyilvánossághoz úgy, ahogy lehet, azok között a szerencsétlen körülmények között, amelyek rendelkezésünkre állnak, öncenzúra nélkül – lehetőleg öncenzúra nélkül – elmondják. [...]

Én igenis hangsúlyozom azt a tényállást, hogy Magyarország Európában van, és ezt nem kiabálom, nem rikoltozom, hanem csak megállapítom. Azt is megállapítom, hogy a gazdaságban e nélkül nem lehet létezni. Azt is megállapítom, hogy valamennyi fogalmunk, a tudományos fogalmaktól a teológiáig, a nemzetfogalomtól a szociológiai fogalmakig, európai diskurzus eseményei. Mi ebbe az európai diskurzusba elhívottak vagyunk. Elhívottak vagyunk mindenekelőtt akként, olyan európai közösségként, amely megfogalmazza a maga különös elképzelését, nemcsak a múltjáról, hanem a törekvéseiről, a stratégiájáról, a jövő elképzeléseiről. [...]

Én is látom azokat a veszélyeket, és okos emberekkel beszélgetve hallottam hasonló véleményeket, hogy valami nagyon veszélyes folyamatnak nézhetünk elébe. Veszélyesnek annyiban, amennyiben lehetséges, hogy úgy gondolhatunk 1956-ra is, mintha szinte segítettek volna valamit akkor a megmozdulásban azért, hogy azután legyen mit letörni. Lehetséges, hogy most is előáll egy

olyan helyzet, amelyben elkeserítenek egy népet túlságosan is ahhoz, hogy fegyelmezetten tudja ezt elfogadni, és nem lesz olyan mérvadó politikai testület, nem lesz olyan tekintély az országban, amely az említett irányíthatatlan indulatokat valamilyen értelmes irányokba tudja terelni, amely egy nemzeti stratégiát közstratégiává tud emelni, amely a magánbölcsességet közbölcsességgé tudja kiterjeszteni, egy sátoron[1] túlmenő hatállyal. [...]

A magyarság esélyei. Lakitelek, 1987. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Budapest, 1991, Püski Kiadó. 86–89.

Jegyzet 1. Utalás arra, hogy a lakitelki találkozó egy sátorban zajlott.

BÍRÓ ZOLTÁN

A magyar társadalom veszélyes, nyugtalanító jellegzetessége ma: feltűnő szervezetlensége. [...] Ha e nézőpontból vetünk egy pillantást Magyarország XX. századi történelmére, akkor észre kell vennünk, hogy katasztrofális, folyamatos sodródásaink oka – túl a nemzetközi erőviszonyokon és geopolitikai helyzetünkön – nagyrészt éppen a társadalom eme szervezetlenségében érhető tetten. Különvált egymástól a „hivatalos" Magyarország és a „másik", a virtuális. A hivatalosnak nem volt népi támasztéka, ezért a nagy világpolitikai mozgások között gyámoltalan volt és tehetetlen, sodródott a legerősebbnek érzett áramlatokban. A másik Magyarország pedig csak a gondolatokban és az érzelmekben tudott megformálódni, nem volt, nem alakulhatott szervező erő, olyan „erőátviteli berendezés", mely a virtuálist reálissá tehette volna, s így a magyar társadalmat tudatos, történelmi helyzetekre összpontosító nemzetfenntartó és -megtartó tényezővé. Sodródott tehát a társadalom is, indulatok vagy félelmek erőterében, amint éppen adódott. A következmény: két világháborús részvétel, katasztrofális vereséggel és kivéreztetéssel; az ország kétszeri – Európában példátlan – megcsonkíttatása; és eleve kudarcra ítélt, ugyancsak kivéreztető felkelések, szabadságküzdelmek, honvédő harcok és megtorlások. Csoda, hogy még vagyunk! [...]

Egyelőre azt hiszem, aligha többet, mint hogy kinyilvánítjuk igényünket és szándékunkat egy olyasféle *fórum* létrehozására, amely a jövőben képes lehet közvetítő, tényfeltáró és javaslattevő szerepet betölteni államhatalom és társadalom között; amely a részvétel, a párbeszéd és az együttműködés egyik szerény lehetőségét nyújthatja minden tiszta szándékú *magyar demokratának*, aki a nemzet ügyét, a magyarság jövendő esélyeit a szívén viseli. Ehhez a Fórumhoz kellene kapcsolódnia szellemi értelemben annak a folyóiratnak, melyet már évek óta oly sokan kértek és kértünk, először *Illyés Gyulával* az élen, „Hitel" címen. [...]

Tisztelt Barátaim! Javaslom tehát: nyilvánítsuk ki valamilyen formában közös szándékunkat az előbbi ügyekben azzal, hogy ez a *Fórum*, akár a Népfront keretén belül, akár azon kívül, a párbeszéd és a társadalmi együttműködés, s ezen keresztül nemzet és demokrácia ügyét kívánja szolgálni, itt, Európa közepén. Nem zászlót lobogtatunk, nem harci kürtöt fújunk, hanem építkezünk, a magunk ízlése és lehetősége szerint! Tesszük ezt annak érdekében, hogy itt megszerveződjön valamiképpen egy kis társadalom, talán valamiféle hatással a nagy társadalomra is. [...][1]

A magyarság esélyei. Lakitelek, 1987. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Budapest, 1991, Püski Kiadó. 95–98.

Jegyzet 1. E felszólalás nyomán készült a Lakitelki Nyilatkozat.

BÁBA IVÁN

Hozzászólásom két mozzanatból áll, az első egy mondat. Sajnálom, hogy most kell elmondanom, hogy nem mondhattam el előbb. *Vásárhelyi Miklós* és *Mécs Imre* általam hozott üzenete kifejezetten így szól: nem azért nem jöttek el, mert Vásárhelyi Miklós beteg, hanem Vásárhelyi Miklós azért nem jött el, mert voltak mások, akik *nem jöhettek el.* A másik, amit mondani szeretnék, pedig a magyarság és Európa kérdése. [...] A magyar társadalom reformja csak akkor lehet sikeres, ha ez

az ország visszakerül abba az európai kulturális és politikai vérkeringésbe, amelyről 1947–48-ban lemetszették. [...]

Ne keverjük össze a felvilágosult abszolutizmust a demokráciával. Még akkor se, ha a felvilágosult abszolutizmus sokkal jobb, mint a felvilágosulatlan. A demokratikus társadalom alulról szerveződik, a felvilágosult abszolutizmus felülről szervezi a társadalmat, maximális jószándékkal bár, de akkor is felülről szervezi. El tudok képzelni olyan történelmi pillanatot, amikor a felvilágosult abszolutizmusnak komoly létjogosultsága van. De azért ezt a disztinkciót egy pillanatra se felejtsük el, mert könnyen illúziókat kergethetünk. [...]

A magyarság esélyei. Lakitelek, 1987. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Budapest, 1991, Püski Kiadó. 122–123.

DÉNES JÁNOS

Kockázatvállalás nélkül egy csirkét sem lehet felnevelni.[1] A reform érdekében is vállalni kell a kockázatot, ha kell, a bukás kockázatát is. Még okosabb a bukás elkerülésének kockázatát felvállalni. A „*Beszélő*" különkiadásában megjelent *Társadalmi Szerződés* című reformprogram[2] a javaslatát egyszerűen így kezdi: „Kádárnak mennie kell!" Én úgy gondolom, ennek a kijelentésnek feltétlenül a meggondolás tárgyát kellene képeznie, különösen a szóban forgó személy esetében. [...][3]

Három műszakban dolgozó fizikai dolgozó vagyok. Három munkatársamat voltam bátor ide meghívni. Az egyik arra hivatkozott, hogy nősül, nem tud jönni, a vendégsereget kell kiértesítenie. Érvelését el kellett fogadnom. A másik kettőre rá kellett kérdeznem, hogy ők miért nem jönnek? Bevallották: félelem és gyávaság is szerepel abban, hogy a meghívást nem fogadják el. [...] Ha ezt a félelem szülte közeget valami módon fölszámolni nem lehetséges, akkor bármely irányból jöjjön a reformszándék, a jó szándék eleve kútba esett. Még egyszer hangsúlyozom: a bukás kockázatát is vállalni kell. És tudni kell fogni a botot és tovább menni. [...]

A magyarság esélyei. Lakitelek, 1987. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Budapest, 1991, Püski Kiadó. 132.

Jegyzetek

1. Dénes János munkás, vegyésztechnikus. 1956-ban a Kőbányai Gyógyszerárugyár munkástanácsának elnöke volt. 1957-ben 15 év börtönre ítélték, 1963-ban szabadult amnesztiával. 1990 és 1994 között az MDF képviselője volt a Parlamentben.
2. Lásd kötetünkben a 192. oldalon.
3. Később számos visszaemlékezésben az olvasható, hogy Lakitelken hangzott el először, hogy „Kádárnak mennie kell", de Dénes János az akkor már nyilvánosságra került *Társadalmi szerződés*ből idézte a mondatot, melynek eredeti „szerzője" Haraszti Miklós, a *Beszélő* szerkesztője volt.

KÓSA FERENC

[...] néhány év kényszerszünet után forgattam egy filmet, és egy pár mondatos szerepre fölkértem Konrád Györgyöt. Egy csöndes, humánus orvost kellett megformálnia szolid, politikamentes dialógusokkal. Még el sem készült a film, máris összeült egy fegyelmi bizottság, s bár elismerték, hogy az eredetileg elfogadott forgatókönyvtől nem tértem el, és a mondatok önmagukban semmilyen kivetnivalót nem tartalmaznak, mégis utasítottak, vágjam ki ezt a jelenetet. [...] Én természetesen makacskodtam, és megkérdeztem, vajon az Alkotmány melyik passzusába ütközik az, hogy *Konrád György* szerepel a filmemben...?! Erre azt mondták: szó nincs itt semmiféle törvényellenes cselekedetről, ám a jelenlegi bonyolult helyzetben a fő veszély a népi és az urbánus értelmiségiek összefogása. [...] Megfordult bennem a világ, és hirtelen megértettem, hol élek. Tehát ez a fő veszély! Nem az, hogy csupán Európában egymilliószor annyi atomfegyver van fölhalmozva, mint amennyi Hirosimát elpusztította, nem az, hogy a fegyverkezésre költött kiadások évente világháborús méretűek, nem a földgolyó ökológiai egyensúlyának végzetes megbomlása, nem a multinacionális tőke elhatalmasodása a nemzetgazdaságok és a nemzeti kultúrák fölött, nem a szocializmus kísérletének gyötrelmes vajúdása, nem az emberi értékek szinte teljes kiszolgáltatottsága a világban, és még

csak nem is az, hogy lassan bezárják Erdélyben az utolsó magyar iskolák kapuit, vagy hogy nálunk akadálytalanul működik a kontraszelekció... Nem, nem!... A fő veszély az, ha *Konrád Gyuri* játszik egy hárommondatos szerepet *Kósa Feri* filmjében. Ejnye, ejnye, mit is mondhat erre az ember? Nagyot sóhajtottam és így válaszoltam: Megértettem a fegyelmi bizottság indoklását és döntését, de nem szívesen vágom ki a filmemből ezt a jelentet, mert én Nyíregyházán születtem, Konrád Gyuri pedig Berettyóújfalun. És tudnivaló, Nyíregyháza város, Berettyóújfalu pedig csak falu... Azonkívül én, mint urbánus, ismerem a népi értelmiségiek érzékenységét, ezért nem tehetem meg, amit kérnek tőlem... [...]

A magyarság esélyei. Lakitelek, 1987. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Budapest, 1991, Püski Kiadó. 145–151.

Lakitelki nyilatkozat

A magyar szellemi élet több mint másfél száz tagja baráti eszmecserére gyűlt össze 1987. szeptember 27-én, vasárnap Lakitelken. Erre a találkozóra meghívták Pozsgay Imrét, a Hazafias Népfront főtitkárát.[1]

A magyarság történelmének egyik súlyos válságába sodródott. Népmozgalmi erejében megroppant, önhitében és tartásában megrendült, kohéziójának kapcsai tragikusan meglazultak, önismerete megdöbbentően hiányos. Összeomlással fenyegető gazdasági válságnak néz elébe. A magyar etnikumot példátlan széttagoltság sújtja. Nemzetünknek nincs közösen vállalható jövőképe.

Az országot megrázó társadalmi-gazdasági válság, a demokrácia, a politikai intézményrendszer elégtelensége, a közerkölcs súlyosbodó gondjai, a kulturális élet, a közoktatás aggasztó tünetei, megmaradásunk gondjai kaptak hangot az eszmecsere során. A magyarság esélyeit kutató jelenlevők és felszólalók a józanság és megfontoltság jegyében igyekeztek mérlegelni a kilábalás és a kikerülhetetlen megújhodás, az igazán hatékony reformok módozatait.

Az ország és a magyarság sorsáért érzett felelősségtől áthatva az egybegyűltek szükségesnek és időszerűnek érzik olyan keretek létrehozását, amelyek arra szolgálnak, hogy a társadalom tagjai valódi partnerként vehessenek részt a közmegegyezés kialakításában. Viták után a résztvevők egyetértettek abban, hogy egy ilyen közmegegyezés csak valamennyi progresszív társadalmi erő összefogásával teremthető meg. Az a véleményük, hogy csak a társadalom részvételével lehet megoldani a válságot, mégpedig mind a társadalom, mind az ország politikai vezetőinek részvételével.

LEZSÁK SÁNDOR, FEKETE GYULA ÉS POZSGAY IMRE A LAKITELEKI TANÁCSKOZÁSON, 1987. SZEPTEMBER 27.

A politikai és társadalmi szervezetek jelenlegi rendszerében nincs biztosítva az önálló és független nézetek kifejtése.

Ezért javasolják a Magyar Demokrata Fórum létrehozását, amely a folyamatos és nyilvános párbeszéd színtere lehetne. Ez a fórum alkalmas lenne súlyos gondjaink megvitatására, egy-egy témakör elemzésére, alternatív megoldási javaslatok elkészítésére. A fórumot a résztvevők nyitottnak képzelik, egyszerre demokratikus és nemzeti szelleműnek. Munkájában különböző világnézetű és pártállású emberek együttműködésére számítanak. Fontosnak tartanák, hogy ezeknek az eszmecseréknek és elemzéseknek az anyagát megismerhesse az ország közvéleménye. Ezért szükségesnek érzik alkotmányos keretek között működő, független sajtóorgánumok létrehozását.

Hisszük, hogy a megújhodás erőinek széles körű összefogásával kijuthatunk a válságból.

Lakitelek, 1987. szeptember 27.

Bíró Zoltán, Csengey Dénes, Csoóri Sándor,
Csurka István, Joó Rudolf, Fekete Gyula,
Für Lajos, Kiss Gy. Csaba, Lezsák Sándor

A magyarság esélyei. Lakitelek, 1987. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Budapest, 1991, Püski Kiadó. 177–178. A későbbi változatokból a Pozsgay Imrére utaló első bekezdést rendszerint elhagyták.

Jegyzet

1. A nyilatkozat első ízben a *Magyar Nemzet* 1987. november 14-i számában jelent meg A közmegegyezés hajszálerei című egész oldalas Pozsgay-interjúba beleágyazva. Az interjúért és a közlésért Pozsgayt kérdőre vonták az MSZMP Politikai Bizottsága 1988. december 9-i ülésén: „A Politikai Bizottság [...] megerősítette, hogy a lakiteleki nyilatkozat közreadása »politikai kárt okozott«, ezért Pozsgayt figyelmeztetésben részesítették. Egyben felhívták a figyelmét, hogy a jövőben, a hasonló súlyú ügyekben »a Központi Bizottság illetékeseivel folytatott előzetes konzultáció során egyeztetett álláspont szerint járjon el«". Lásd Révész Béla: „Lakitelken együttműködési szándék jött, az ellenzék soraiban zavar keletkezett". *Beszélő,* 2009. június.

* * *

Csurka István levele Vásárhelyi Miklóshoz (1987. július 19.)

Kedves Miklós,[1]
szívem szerint azzal a kopottas hungar-bolsevista frázissal kezdeném, hogy nehéz helyzetben írom Neked ezeket a sorokat, de hát a „nehéz helyzet"-re való hivatkozást még az eltiltott drámaíró is megmosolyogja bennem. Minél többet gondolkodtam ennek a konfliktusnak, ennek a ránk váró feladatnak a megoldásán, annál inkább tetszett ez a „nehéz helyzet", éppen azért, mert felszínre hozta ezeket a problémákat. Mert mi is történt ezeken az előkészítő üléseken, különösen a legutóbbiakon? Csak annyi: kibújt a szög a zsákból. Majdhogynem tisztázódott valami, ami csak az első látásra kínos, valójában egy természetes jelenség. Koalíciós pártpartnerek között felszínre kerültek elsimítottnak vélt érdekellentétek.

Tisztázódott az, amit a mi kedves kis Pártunk már régóta hirdet, és amit bölcs Knopp–Aczél[2] fejével már évekkel ezelőtt kielemzett, hogy tudniillik ennek a mai magyar értelmiségnek, amely különböző szögekben áll szemben a fennálló hatalommal, két jellegzetes csoportja van: a demokratikus ellenzéknek nevezett, javarészt marginalizálódott elemekből álló „baloldal" és a nép-nemzeti írókból, történészekből álló és az őket sleppként követő „mezei hadaknak" is nevezett népi értelmiségből regrutálódó „jobboldal". (Középütt vannak a röviden közgazdászoknak nevezett szakértelmiségiek vegyes csapatai, amelyek éppen szakértelmiségi voltuknál fogva nem tudhatnak olyan jellegzetes egyenruhákat csináltatni maguknak, mint amilyeneket a széleken viselnek a delikvensek.) Remélem, sőt tudom is, hogy nem kell magyaráznom, hogy ez a bal- és jobboldalra való felosztás még egyaránt a történelmileg elfogadott nagy baloldal fogalmán jóval belül van; hogy ez a felosztás tulajdonképpen csak arra az asztalra érvényes, amelyiknél együtt tárgyalunk.[3]

Nos, ennek a bal- és jobboldalnak az elmúlt években volt egy-két nagyszerű közös vállalkozása, amely akármennyi belső súrlódás közepette jött is létre, szép emlékeket hagyott a résztvevőkben, és elterjesztette bennük azt a hitet, hogy a közös vállalkozások mindig hatásosabbak, nagyobbat

szólnak, mint a saját akciók. S ez így is van. A *Bibó-emlékkönyv* és Monor sikere mind a két felet kötelezi. Valószínűleg az a helyzet, hogy ez a beteg magyar társadalom már csak két ellentétes hatású szerre, izgatóra és nyugtatóra mozdul meg – úgy, ahogy. Ezen túlmenőleg pedig a feleknek maguknak is szükségük van egymásra, egymás kontrolljára, hogy a népiekből ne szabaduljon fel túlságosan sok református-pap-verespéter, a baloldali gyerekekből pedig ne lökődjék ki túlságosan sok Lukácsgyuri, ami katapultálhatná őket a magyar valóságból.

Van tehát igény mindkét félben az együttműködésre, de van bizony sok indulat és hagyományos érzelem, amit éppen az együttműködés idején kell elfojtani. Bonyolítja a helyzetet, hogy a „szélek" „vezéralakjai" között baráti vagy barátinak mondható kapcsolatok is vannak,[4] s ebből születik meg az a vélekedés, hogy nem érdemes a rendes emberek, a barátok közötti ellentétecskékkel bíbelődni, amikor a vállvetett küzdelem a Nagy Gonosszal maga is kilátástalan.

Már megszoktuk, hogy félretesszük és hazavisszük az ellentéteinket, amikor együtt melózunk, és ilyenkor csak a vasalt arcunkat fordítjuk egymás felé.

Ez eddig rendben is volt így, mert működött a dolog mintegy cserkészeti alapon. Fiatalok voltunk, a lelkesedésünk nagyobb volt a tudásunknál, és maga a tevékenység, a mozgás annyi örömet adott az általános mozdulatlanság közepette, hogy rá se rántottunk az ellentétekre. Mostanra azonban mind a két „szél" túl van az első csodálkozáson, és elérkezett arra a szintre, amikor – akár akarja, akár nem – egy politikai erő, egy tömb súlyával esik a latba. A cserkészkorszaknak vége, baráti alapon most már nem lehet közös akciót szervezni, mert a két szél politikai arca közben olyannyira meghatározódott, olyan jellegzetes barázdák szántódtak rá, hogy már csak olyan közös akció szervezhető, amelyekben a politikai cél is közös. Tehát az ellentéteket nem elföldelni kell mostantól, hanem felszínre hozni, kibeszélni, és ha lehet, egészséges kompromisszumban feloldani.

Akármennyire különféle csoportocskákból áll is a demokratikus ellenzék mostanra, a maga földalatti sajtójával és kiterjedt nemzetközi kapcsolataival, világelismertségével egy komolyan számba veendő politikai tényező éppen ezen a mai Magyarországon, amelynek erőszakszervezete, ha fogvicsorgatva is, de eltűri a működését, és akármilyen laza és jobbadán csak érzelmi szálakkal összefűzött népség a népi tábor, a maga megtűrtségével, hatalomban kint-bent létével, mégiscsak a század legnagyobb hatású és leginkább magyar értelmiségi mozgalmát tudhatja maga mögött, és mindennél nagyobb erőt képvisel azért, mert egy leigázott nemzetben képviseli a sokszor meggyalázott nemzetit. A politikai erőkifejtésnek ezen a szintjén már nincs és nem is lehet barátság vagy cserkésztáborosdi. Itt már a közös akció szervezése előtt elsőrendűen tisztázandó a közös cél. Most már csak akkor lehet közös vállalkozást szervezni, ha mind a két fél tud nyerni valamit az üzleten. Ezt kell mindenekelőtt nekünk világosan látnunk, akik ebben az ügyben buzgólkodunk. Most már a jámbor óhaj nem elég. Monorból nosztalgia lett.

De ennek ellenére kell új közös akciót szervezni, mert nemhogy elképzelhető, de bizonyosan van olyan üzlet, amin mind a két fél nyer.

Ez a szóban forgó összejövetel szerintem nem azért feneklett meg, mert a *Beszélő* piacra dobta a maga *Társadalmi szerződését*, hanem mert a régi módon és a régi cserkész naivsággal fogtunk hozzá. A *Társadalmi szerződés* csak robbantotta a bankot, egy olyan helyzetben, amikor csak az derülhetett ki, hogy nincs közös tőke ebben a Casino-kasszában. Most tehát előbb bele kell tennünk a közös tőkét és meg kell állapítani nemcsak a feladatokat és a szerepeket, hanem a kitermelt javak elosztását is. Nekünk is meg kell kötnünk a magunk társadalmi szerződését, a legapróbb pontokig meghatározva mindent. Mostanra ugyanis mind a két „szél" túlnőtt azon, hogy a saját bázisának élénk rosszallása nélkül hagyja magát a másikkal összemosni, pláne egy ilyen közös akcióban a vezérszerepet ellenszolgáltatás nélkül átengedni a másiknak. Cserkészek között – bocs, hogy mindig ezzel jövök, már én is unom – ez még elképzelhető volt, politikai pártok nem engedhetik meg maguknak.

Nagy grimbusz lett volna belőle, ha a *Beszélő* csak a konferencián áll elő a Társadalmi szerződéssel, sokan nekünk rontottak volna azok közül, akiket mi hívtunk oda és akik ezt egyéni helyzetüknél fogva nem óhajtották volna vállalni, de talán kialakult volna belőle valami. Nem tudom.

Most, így azonban az a helyzet állt elő, hogy azokkal szemben, akiket mi képviselünk, inkorrekt eljárás lenne, zsákbamacska egy olyan találkozóra való invitálás, amelynek egyenes következménye az ő marginalizálódásuk lenne. A maga nemében kitűnő Társadalmi szerződés egyik-másik megfogalmazása és alapjelszava olyan ellenzéki, olyan szakításjellegű, amit a mi embereink, akik még nem marginalizálódtak, mint például én, a képviselőjük, nem tudnak és nem is akarnak vállalni, de ami még ennél is fontosabb, amit én magam sem akarok elvállaltatni velük. Mert itt jön be a politikai célok különbözősége: a dem. ellenzék, tekintve, hogy javarészt marginalizálódott elemekből áll, úgy képzeli a maga megtestesedését, hogy minél több értékes ember marginalizálódik „le" hozzá, mígnem a népi-nemzeti tábor nem óhajtja elveszíteni azokat a gyér pozíciókat, amivel egyes elemei még benne vannak a hatalomban. Nem remélhetjük, [hogy] olyan szerencsénk lesz, mint Bauer Tamásnak, akit monori főelőadósága után választottak be a HNF nemtudommijébe. Lehet, hogy ez a magatartás és ez a politikai irányvonal helytelen, és nekünk is radikalizálódnunk kellene, ezt elsősorban nekünk magunknak kellene megvitatnunk, most azonban ez a helyzet, én most csak ezt képviselhetem.

Éppen ezért kijelentem: nincs bennem rosszhiszeműség, nincs bennem sértettség, nem menet közben változtattam meg a nézeteimet, hanem menet közben világosodott meg bennem mindez, és elsősorban: a *Társadalmi szerződés* új helyzetet teremtett. Újra kell kezdeni mindent.

És még egy megjegyzés, ez már aztán direkte politikai: ahogy a szavaikból kivettem, a dem. ell., noha Kádár távozását követeli, nagyon fontosnak tartja, hogy minél előbb hadat üzenjen a Grósz–Berecz csatársornak. Attól teljesen függetlenül, hogy én magam személy szerint mennyi bizalmat szavazok meg nekik, és még attól is, hogy a legközvetlenebb barátaim közül kik és mennyire vannak velük szembeállítva, s maga az egész írószövetség is mennyire, a „Parasztpártnak" mégsem tartozik elsőrendű céljai közé ez a hadüzenet. Nem tartom szükségesnek embereket toborozni egy olyan találkozóra, amely után kibillentik őket állásukból vagy ha csökkentett kapacitással való munkálkodásra kényszerítik őket. A *Beszélő* vezérszólama alapján ez bekövetkeznék. Igen, mi lapot akarunk, *Hitelt*, és ha azt csak azon az áron kapjuk meg, hogy nem veszünk részt ilyen ellenzéki megnyilvánulásokon, akkor nem megyünk el. A közgyűlés után ezért nem mentünk el ketten az '56-osra, meglehet helytelenül, de nem erkölcstelenségből, hanem politikai számításból.

Ne csodálkozzék azon a *Beszélő*, hogy magával akar rántani bennünket és mi nem hagyjuk. Enynyi. De ha ez túlságosan nyers, mondhatom finomabban is, az pontosabb is: közös zászló alatt csak közös zászlóbontás után lehet jó szívvel menetelni, a *Beszélő* zászlaja alatt meneteljen a *Beszélő*.

Na már most mit lehet ebben a helyzetben?

Meg lehet szervezni egy valóban közös vállalkozást, amely mindkét fél javát szolgálja és amellett tud valamit mondani a társadalomnak? Igen, meg lehet. Ebben az esetben két kérdés mered fel: 1. mi legyen a témája és célja, 2. mikor legyen?

1. Vissza kell térni az eredeti elképzeléshez, de most már sokkal konkrétabban, tehát ennek az új értekezletnek az „Első lépés" vagy az „Első lépések" címet adhatnánk. Jelölje ki az egybegyűlt társaság, hogy melyik az a két első, a magyar társadalom előtt álló megteendő lépés, amely a nemzet rövid és hosszú távú létérdekeinek leginkább megfelel, amelyik nemcsak elindítja a reformfolyamatot, hanem visszafordíthatatlanná is teszi. A magam részéről például egy olyan, új, rendkívüli választás kiírását és egy olyan új „reformországgyűlés" megválasztását tartom ilyen lépésnek, amely új országgyűlés ellensúlyozni tudja a Párt és a kormányzat túlhatalmát, a reform holtvágányra lökdösését.

Azt hiszem, nem szükséges magyaráznom, hogy ez a gondolat mennyire kényes, és mennyire fontos, hogy első pillanattól kezdve senkinek sem szabad úgy éreznie, még Grósz Károlynak sem, hogy ellene irányul.

Második lépésnek egy új földosztást tartok, persze inkább csak jelképes értelemben, mert az egész nemzeti vagyon új felosztására, kisvállalkozásokra és kisszövetkezetekre, parcellázásra gondolva, vagyis, szakszerűbben, új tulajdonviszonyok megteremtésére.

Na már most a széles körű, alaposan megszervezett értekezlet, felülemelkedve a pártszempontokon, egyhangú döntésre jutna és döntését felelőssége teljes tudatában a magyar társadalom tudomására hozná.

Egy ilyen értekezletet kezdeményezni, amely eleve csak olyan eredményre juthat, amely mindenképpen bekerül a történelemkönyvekbe (ha lesznek még ilyenek), azt hiszem, mind a két viaskodó „szél-fél" becsvágyát maradéktalanul kielégíti. Ennek a megteremtendő fórumnak minden ellenzékieskedéstől, minden látványos radikalizmustól mentnek kellene lennie, éppen azért, hogy érvényesülhessen sorsfordító radikalizmusa.

2. Sajnos nem fenyeget az a veszély, hogy egy ilyen értekezlettel lekésünk. Ennek szerintem éppen akkor van aktualitása, amikor a *Beszélő* kiváló programját már feldolgozta a társadalom, és amikor a szeptemberi kormányprogramról is kiderült már egy s más. Ez egy mentőövprogram, amit csak a fuldokló után érdemes odahajítani, mert amikor még nem fuldoklik, esetleg kineveti. Ez, akármilyen kegyetlenül hangzik is, erre az elrontott és elromlott magyar társadalomra vonatkozik. Szóval ne siessünk: ez nem szeptember és nem is '87. Ez inkább jövő május és a lehető legszélesebb kör.

Kedves Miklós, ez a levél Neked szól, de minden asztalnál ülő megismerheti, de sem részleteiben, sem egészében, semmilyen formában nem publikálható.

Nagyon bízom abban, hogy ez után a megtorpanás után a két szél-fél kapcsolata megújul és kiteljesedik.

Balatonederics, 1987. július 19.

Szeretettel üdvözöl
Csurka István

Népszabadság, 1990. május 11.

Jegyzetek

1. A levelet, amely a maga idejében nem kapott nyilvánosságot, Kenedi János jelentette meg a *Népszabadság* 1990. május 11-i számában, a szerző és a címzett engedélyével. Csurka levele a *Beszélő* által kiadott *Társadalmi szerződés* megjelenése után, de még a lakitelki találkozó előtt íródott. A levél apropója, hogy a népi tábor kifogásolta, hogy a *Beszélő* anélkül tette közzé programjavaslatát, hogy velük előzetesen egyeztetett volna annak tartalmáról és közzétételéről, ezzel kényszerhelyzetbe hozva őket. Erre hivatkozva a népiek felfüggesztették a lakitelki találkozó előkészítésére vonatkozó együttműködésüket a „demokratikus ellenzék" képviselőivel. A szakítás oka, mint a levélből kiderül, mindenekelőtt az volt, hogy a népiek párhuzamosan egyeztettek Pozsgay Imre köreivel, illetve az 1986. őszi írószövetségi „lázadás" után lehetőséget láttak arra, hogy megjelenhessen saját lapjuk, a *Hitel*. Ezért úgy gondolták, nem kerülhetnek egy platformra azzal az ellenzéki csoporttal, amelyik Kádár János távozását követelte, és nyíltan megkérdőjelezte a pártállam létező hatalmi berendezkedését. Pozsgay ugyanis ilyen körülmények között nem vehetett volna részt a találkozón anélkül, hogy a párton belüli helyzete ne vált volna tarthatatlanná.
   A levél közlése, amellett, hogy az MDF és az SZDSZ közötti politikai konfliktus történeti előzményeire próbálta felhívni a figyelmet, utólag azt is bizonyítani kívánta, hogy az 1990-es választási kampányban megfogalmazott rágalmak ellenére az 1980-as években nem az egykori „demokratikus ellenzék", hanem az MDF szellemi elődjének tekintett népi tábor tartott fönn korlátozott együttműködést a korabeli hatalommal. Kenedi János a levél közlését felvezető szövegben a következőképpen írt: „A fölgyorsuló politikai krízis megoldására szövetkezett két szervezet cudarul egymás ellen fordult, s szembenállásuk föltámasztotta a harmincas évek népi-urbánus polémiájának komisz hangnemét. De míg az akkori gyűlölség az értelmiség peremövezetében irodalmi csatározás volt, addig a mostani a politika centrumába emelkedett. Az első szabad választás valódi fölszabadulás-élményétől és örömérzetétől fosztotta meg a társadalmat az MDF és az SZDSZ nyílt háborúsága, amelyben a hadüzenetek egy része a szervezetek keletkezéstörténetéhez nyúlt vissza indítóokért, éppen a »népfront« és Lakitelek elválásának őshomályába. A szombati *Magyar Hírlap*ban azonban Pozsgay Imre megvallotta: ő kívánta távol tartani a demokratikus ellenzéket a lakitelki tanácskozástól. Ez volt a valóságos ok, amit titkolni kellett, illetve a helyére olyan ürügyeket állítani, mint amilyenek Csurka István levelében is olvashatók. Ám most már, hogy az ok ismert, nem mumus többé az okozat – a tények mérsékelhetik az indulatokat. Nemcsak káros, immáron haszontalan is a háborúságnak ebből a tárából fegyvert meríteni. Nem pusztán fontos történelmi dokumentum Csurka István levele. A közreadás gesztusa az ellenfelek közti civilizált érintkezés reményteljes jele is."
   Csurka az 1990. májusi megjelentetéshez az alábbi megjegyzéseket fűzte: „Amint látható, ez a levelem belső használatra íródott, s ennélfogva tartalmaz jó néhány olyan pongyolaságot, ironikus kifejezést, amelyet, ha nyilvánosságra szántam volna, semmiképpen nem írtam volna bele (*református-pap-verespéter, cserkésztáborosdi, a maga nemében kitűnő Társadalmi szerződés...*). A közzétételhez voltaképpen nem csupán az én engedélyemre volna szükség, hanem elsősorban a címzettére. Mivel ezt Kenedi János a Magyar Rádió 1990. május 10-i reggeli adásában esett beszélgetésünk tanúsága szerint bírja – ugyanis elég bőven idézett belőle, és nyomban bevitte a *Népszabadság*hoz –, elegendőnek látszik az én engedélyem. Közöljék. Kenedi János a Nyilvánosság Klub ügyvivője. Eddig kevés fogalmam volt e klub mibenlétéről. A nyilvánosság ilyetén kezelését tapasztalva most már sokkal több van. Cs. I." A konfliktusról lásd még: Révész Béla: „Lakitelken együttműködési szándék jött, az ellenzék soraiban zavar keletkezett". *Beszélő*, 2009. június.
2. Knopp András a Kádár-korszak utolsó évtizedének egyik meghatározó kultúrpolitikusa volt, 1978. januártól az oktatási miniszter helyettese. 1980-ban visszakerült a pártapparátusba, az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztálya osztályvezető-helyettese lett. 1985-től az MSZMP KB mellett működő Művelődéspolitikai Munkaközösség titkára volt, 1986-ban beválasztották a *Társadalmi Szemle* szerkesztőbizottságába. 1988. szeptemberben kinevezték a Művelődési Minisztérium államtitkárává. 1989-ben felmentették. Aczél György mellett ő volt az ellenzékkel szembeni ideológiai és politikai harc, a pártállami cenzúra emblematikus alakja az 1980-as években.

3. Csurka ezzel a népi tábort is a történelmi „baloldal" szélesebb spektrumában helyezi el.
4. Csurka például Csoóri Sándor és Konrád György akkor barátinak mondható kapcsolatára utalhatott. Konrád ott volt és fel is szólalt Lakitelken, Vásárhelyit meghívták, de nem ment el.

KIS JÁNOS
Kik azok a másképtgondolkodók, és hogyan különböztessük meg őket az ellenzékiektől? (részletek)

[...][1] Kétségtelen viszont, hogy Pozsgay az egyetlen kommunista politikus, aki a jelenlegi politikai válság meghaladására vitára alkalmas elgondolást kínál, ő az egyedüli, aki megfogalmazta, hogy szerinte kinek szólhat és miben állhat a hatalom ajánlata – ha valóban létezik.

Pozsgay Imre abból a szokatlanul nyílt megállapításból indul ki, hogy „elvtársai, harcostársai" kizárják magukat az ország közeléből, és tartós defenzívába szorulnak. Ezen a helyzeten csak úgy lehetséges felülemelkedni, ha valódi párbeszédet nyitnak – tudomásul véve, hogy nem szabhatják meg egyoldalúan a párbeszéd feltételeit. El kell fogadniuk, hogy a dialógus *állampolgári kezdeményezésre* is létrejöhet. [...] Pozsgay annyira komolyan gondolja, amit mond, hogy mire kimondta, már példát is adott rá. Elment Lakitelekre, a Bethlen Gábor Alapítvány szervezte találkozóra; vezérszónoki szerepet vállalt egy magánterületen, magánkezdeményezésre létrejött tanácskozáson, s utóbb az összejövetel szóvivőjeként lépett föl: ő tájékoztatta a sajtót a találkozó tényéről, interjújába beépítve ő tette közzé a résztvevők által elfogadott nyilatkozatot, s azt is jelezte, hogy mint a népfront főtitkára, szívesen otthont ad a Magyar Demokrata Fórumnak, melynek felállítását a lakiteleki nyilatkozat sürgeti.

Ha a mai Magyarországon egy vezető politikus ilyen lépésre szánja el magát, néhány kérdést óhatatlanul meg kell válaszolnia. Az egyik: hogyan egyezteti össze a párt vezető szerepének tanával és a demokratikus centralizmus szabályaival, hogy részt vegyen egy ilyen gyülekezetben. Pozsgay válasza egyértelmű. Dialógusra szükség van, s a dialógus csakis az egyesülés és véleménynyilvánítás szabadságának alapján jöhet létre. „Éppen a hatalomnak, a politikának kell óriási toleranciát tanúsítania ebben az esetben, tudomásul venni, hogy olyan jelenségek is előfordulhatnak, amelyek politikai rosszallásunkra érdemesek, mégse tehetünk semmit, mert a törvény garantálja, egyszersmind alkotmányossá teszi ezeket."

A másik kérdés: kik azok, akikkel kommunista vezető létére nyilvános párbeszédbe bocsátkozik. Pozsgay válasza ezen a ponton kevésbé világos. Lakiteleken „ott voltak az úgynevezett másképtgondolkodók is", az összejövetel azonban „nem minősíthető ellenzéki találkozónak". Ugyanis „az értelmiségnek az a része, amely ott volt, [...] a baj elhárításán akar munkálkodni". A választóvíz, mondja kicsit később a népfront főtitkára, az a kérdés, hogy „kik vallják a minél rosszabb, annál jobb politikát [...], s kik állnak a másik oldalon, egy párbeszédben létrejövő, széles körű nemzeti közmegegyezés talaján".

Ez így érthető volna: akik szerint minél rosszabb, annál jobb, azokat nem hívták meg Lakitelekre. Csakhogy Pozsgay mást is mond. A riporter kérdésére, mely „az úgynevezett kemény mag, a másképtgondolkodók legradikálisabb csoportja" távollétét firtatja, így válaszol: „Az ellenzéknek ez a szárnya valóban nem volt jelen. De ez nem is a lakiteleki találkozónak a problémája, annál sokkal összetettebb kérdése ez korunk magyar valóságának. Nevezetesen az, hogy a szocializmusban is létező ellenzéknek *hol* jelöljük ki a helyét a társadalmi mozgástérben."

Becsületére legyen mondva Pozsgaynak: nem az ellenzék kiiktatását, hanem helyzetének politikai rendezését indítványozza. Mégsem hallgathatjuk el fenntartásainkat. Ha „az ellenzéknek ez a szárnya" azonos a katasztrófára spekulálókkal, hogyan lehet akkor „egynémely javaslatukat megfontolni", és „elhelyezni őket" valamiféle „politikai válaszkörben"? Ha viszont nem mi játszunk a helyzet súlyosbodására, akkor 1. ki képviseli a minél rosszabb, annál jobb politikáját, és 2. miben különbözünk mi azoktól, akik „a baj elhárításán akarnak munkálkodni"?

Válaszunk: 1. senki, 2. nem olyasmiben, amit fel lehetne róni. A független sajtó körüli ellenzék sajátossága abban áll, hogy tüntető módon gyakorolja az egyesülés, a gyülekezés és a szólás szabadságjogait, nap mint nap kihívást intézve a hatalomhoz, hogy változtassa meg azokat a szabályokat,

Pozsgay Imre, a Hazafias Népfront főtitkára és Sütő András író Kós Károly szobrának felavatásán, Kispesten, 1987. november 25.

amelyek az államot felhatalmazzák e jogok önkényes korlátozására. Ennyiben, de csakis ennyiben valóban nem tiszteljük a hatályos törvényeket. Nem véletlen azonban, hogy egyetlen hivatalos állásfoglalás sem mondja ki, melyek azok a jogszabályok, melyeket „semmibe veszünk": ezek ugyanis védhetetlenek. S kivált védhetetlenek Pozsgay Imre álláspontján, hiszen ő olyan kiutat javasol a jelenlegi politikai válságból, amely a szólás, a gyülekezés és az egyesülés szabadságának törvényekkel való védelmén át vezet. [...]

Pozsgay általános programja sokkal végiggondoltabb, semhogy azt hihetnénk, mindezt nem tudja ő maga is. Miért keveredik mégis mindenféle zavarosságokba, amikor a lakiteleki találkozó összetételéről nyilatkozik? A választ talán akkor kapjuk meg, ha megfogalmazzuk a harmadik kérdést, mely a népfront főtitkárának lépései kapcsán felmerül. Vezető politikus létére Pozsgay nyilvánosan elkötelezte magát egy vonal mellett, amely a pártban nem hivatalos, amely mellé egyetlen országos vezető nem állt oda, s amely nem élvezi az apparátus többségének támogatását. Hogyan vállalhatott ekkora kockázatot, mire játszik, miben reménykedik? Ezekről a kérdésekről természetesen nem beszél interjúiban, csak a szóhasználat és néhány elejtett megjegyzés sejteti, hogy talán a miniszterelnökkel próbál összjátékot kialakítani, vagy esetleg a Grósz–Berecz–Kádár háromszögben lavírozik. Akár az előbbi igaz, akár az utóbbi, mindenképpen célszerűnek tarthatja úgy bemutatni a politikáját, mint új – és ezúttal sikerrel kecsegtető – megoldást arra, amivel a vezetés a '80-as évek eleje óta hiába kísérletezik: az „ellenzék" és a „máskéntgondolkodók" szélválasztására.

Más kérdés, hogy lehet-e Pozsgay egyszerre két fronton is sikeres. Lehetséges-e karanténba szorítani az ellenzéket, és ugyanakkor eljutni a jogokkal körülbástyázott egyéni és kollektív szabadságok állapotába.

Ez a kérdés nemcsak Pozsgay Imrének van feltéve, hanem mindenkinek, aki ott volt – és aki nem volt ott – Lakiteleken. Minthogy mi nem voltunk ott, magáról a tanácskozásról majd akkor szándékozunk írni, ha jegyzőkönyve hozzáférhetővé válik. Előrebocsátjuk azonban: hogy a népi-nemzeti áramlat Lakitelekkel egy lépést tett önmaga eszmei és szervezeti meghatározása felé, ezt mindenképpen üdvözlendőnek tartjuk. Nem hisszük, hogy ha Lakitelek a népi tábor összejövetele volt, akkor mindjárt a népi-urbánus viszály kiújítása is felróható neki (Pozsgay mintha ettől tartana). A szellemi és politikai nézetkülönbségek végiggondolása nem intolerancia – a hamis azonosság erőltetése volna az.

A döntő kérdést abban látjuk: összeköti-e a különböző irányzatokat a demokrácia alapelvei és játékszabályai iránti közös lojalitás. Ezen múlik, hogy a politikai nyilvánosság széttöredezése felé tartanak-e a dolgok, vagy egészséges pluralizálódása felé.

Eredeti megjelenés: *Beszélő*, 22. szám (1987/4.). Újraközlés: *Beszélő. Összkiadás*. Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. III. köt. 113.

Jegyzet

1. A cikk a lakiteleki találkozó után íródott, melyre a demokratikus ellenzéket végül nem hívták meg, arra hivatkozva, hogy a *Társadalmi szerződés* „egyoldalú" közzétételével felmondták az ellenzék különböző csoportjai közötti együttműködést. A konfliktusról lásd még: Révész Béla: „Lakitelken együttműködési szándék jött, az ellenzék soraiban zavar keletkezett". *Beszélő*, 2009. június.

Javaslat a sajtónyilvánosság reformjára (részletek)

A nyilvánosság a mi értelmezésünk szerint társadalmi állapot, amelyben a demokratikusan választott hatalom működése átlátható, és ezáltal ellenőrizhető.[1] [...] A nyilvánosság tehát demokráciát, demokratikus társadalmi gyakorlatot feltételez. A demokratizmus megjelenik az információáramlás irányaiban, a horizontális kapcsolatok erősödésében, a tájékoztatás és a tájékozódás egymásmellettiségében, egyenrangúságában. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a nyilvánosság mint a civil társadalom és a politikai állam elválásának terméke jeleníti meg a különböző rétegek, térségek, szakmák, korosztályok érdekeit, érdeklődését, kommunikációját. [...]

A létező szocializmus országaiban a vita eldőlt, helyesebben el sem kezdődött. A nyilvánosság – ezen belül a tömegtájékoztatás – funkciói alapvetően megváltoztak a polgári demokráciák nyilvánosságmodelljeihez képest.

1. A nyilvánosság intézményei nem a hatalom korlátozásának, a hatalom feletti társadalmi ellenőrzés megvalósításának, hanem a hatalom gyakorlásának, a társadalom feletti uralom biztosításának eszközei.

2. A politikai intézményekben működő fórumok és a tájékoztatási eszközök
- nem a hatalom és a civil társadalom közötti eszmecserét, kétirányú kommunikációt, hanem a civil társadalomnak, paternalista szóhasználattal a tömegeknek szóló egyirányú közlést, azaz „tájékoztatást" szolgálják;
- nem a különböző hatalmi szervek tevékenységéről való tájékoztatásnak, hanem az egyetlen, egységes egészként felfogott hatalom reprezentálásának a feladatát látják el. Ezért beszél a tudomány a bürokratikus-reprezentatív nyilvánosságról. [...]

Az egypártrendszer bevezetésével alapvető változás áll be a nyilvánosság intézményrendszerében és ezzel együtt az egyes intézmények funkciójában. Ezt a változást abban foglalhatjuk össze, hogy megtörik a civil társadalom akaratát közvetítő intézmények láncolata, és amíg az egyik láncszem, a párt, küldetéstudatától vezérelve az egyetlen igazi döntéshozó szervvé válik, addig a többi láncszem döntésvégrehajtó-politikaközvetítő szervvé degradálódik, vagyis a párt akaratát továbbítja a civil társadalomnak. [...]

3. *A tájékoztatásirányítás gyakorlata*

A sajtónyilvánosságot helyettesítő tömegtájékoztatás irányítása jelenleg is szigorúan centralizált keretek között folyik. A közvetlen pártirányítást a KB ideológiai titkárának alárendelt Agitációs és Propaganda Osztály (APO) gyakorolja, felügyel az országban megjelenő másfél ezernél több időszaki kiadványra, az MTI-re, továbbá a rádióra és a televízióra. Engedélyezi vagy tiltja lapok, rádió- és tévéadások alapítását, meghatározza a fontosabb orgánumok működési feltételeit. Szervezeti felépítése is azt a célt szolgálja, hogy a központi akaratot gyorsan, hatékonyan végrehajtsa. Munkatársai egy-egy területet tartanak kézben, így a rádió, a tévé, a gazdasági sajtó felügyeletét látják el. (Egy-egy média politikai arculatát például befolyásolja, hogy az APO-ban érte felelős személy mennyire liberális, illetve mennyire konzervatív.) Az APO elsősorban a KB apparátusaiban, a felső pártszervezetekben, illetve a kormányhivatalokban megfogalmazott véleményeket, értékeléseket továbbítja a sajtónak, de ugyanúgy autonóm döntési hatásköre is van: az osztály munkatársai maguk is kezdeményezhetnek különböző szerkesztőségekben tiltásokat, elmarasztalásokat, büntetéseket stb.

Az APO utasításainak címzettjei [a] központi, megyei lapok főszerkesztői, az MTI, a rádió, a tévé elnöke. Őket a párt nevezi ki posztjukra, illetve hagyja jóvá kinevezésüket. A 19 megyei lap

közvetlenül a megyei pártbizottságok kiadásában jelenik meg. (Érdemes megjegyezni, hogy a 125 magyar városból csak mintegy tucatnyinak van saját lapja, s ezek felét is csak 1987 végétől engedélyezték.) [...]

Az egyközpontú, felülről vezérelt sajtóirányítás tehát közhatalmi jellegű döntéseket hoz, ugyanakkor jogilag szabályozatlan, azaz informális. Ennek az irányításnak a gerincét az APO által rendszeresen összehívott főszerkesztői értekezletek jelentik. [...] A főszerkesztői értekezleten eligazítják a résztvevőket, hogyan kezeljék az éppen aktuális témákat, milyen témákkal foglalkozzon a sajtó, vagy ellenkezőleg, előírják, hogy egy-egy témáról mikor, mekkora terjedelemben, melyik lap írjon. Ez az úgynevezett sajtóterv. (Egy példa a sajtótervre: 1985-ben a bős–nagymarosi vízlépcsőberuházás „kezeléséről" fogadtak el sajtótervet. Meghatározták, hogy a témát a *Népszabadság* indítja, s azt is, hogy kinek és mikor fog nyilatkozni Havas Péter kormánybiztos. Megszabták a lapok sorrendjét is. Az erőmű építését bíráló szakvélemény 1983 óta nem jelenhetett meg a magyar sajtóban.) Ezeken az értekezleteken vonnak felelősségre gyakran jelen sem lévő újságírókat, szerkesztőket, politikailag utóbb hibásnak ítélt cikkek írásáért, közléséért. [...]

Az egyszemélyi felelősség okán az öncenzúra még a legbátrabb szerkesztőkben is működik, gyakran úgy, hogy továbbhárítják a felelősséget, párt- és állami vezetőknek, illetve az APO munkatársainak mutatnak be megjelenés előtt cikkeket, illetve jelzik bizonyos cikkek, összeállítások megírásának szándékát. Ugyanakkor az egzisztenciális függés a beosztott újságírókba is beépíti az öncenzúrát.

Az informális irányítás jellemzője, hogy diszkréten, lehetőleg csak a közvetlenül érintettek bevonásával folyik: írásos nyoma – az igazoló jelentések kivételével – alig van, s az utóbbiak is a „bizalmas" kategóriába esnek. További jellegzetesség: az APO igyekszik megbújni más szervek, intézmények mögött, amikor kínos ügyekben, lapalapítási engedély elutasításában, fegyelmi ügyekben stb. kell döntenie. A tavaly év végén felszámolt Tájékoztatási Hivatal végezte a sajtó állami felügyeletét, engedélyezte a lapok alapítását, kiadását, terjesztését, gondoskodott a papírkontingensek kiadásáról, engedélyezte újságírók ösztöndíját, külföldi útjait. Valójában az APO ellenőrzése alatt állt, gyakran csak „postás" funkciót töltött be. (Április elsejétől hatáskörének egy részét, beleértve a lapengedélyezést, a Minisztertanács Hivatala vette át.) Ám az is előfordult, hogy az APO kellemetlen intézkedésekre, például az újságíró áthelyezésére, elbocsátására a lapgazda, illetve a kiadó apparátusát használta föl. [...]

A sajtóirányítás változatlanul arra törekszik, hogy a kommunikációs eszközök pozitív példák bemutatásával mozgósítsanak a társadalmi-gazdasági célok elérésére, „az írások, műsorok legyenek elkötelezettek, előremutatóak". Az is sokszor elhangzik, hogy „ha bírálnak, ne általánosan bírálják, mert az rendszerbírálatnak minősül", hanem a konkrét eseteket tűzzék tollhegyre vagy mikrofonvégre. Állandóan visszatérő szempont: nem szabad a közvéleményt leszerelni borúlátó írásokkal. Elhangzik, napjainkban egyre gyakrabban az a vád, hogy a sajtó sötétebbnek festi a helyzetet, mint amilyen az a valóságban, mesterségesen válságpszichózist kelt.

3.1. Tabuk

[...]

3.1.1. Tabu a vezetés egységének megkérdőjelezése

Még vezető politikusok sem közölhetik politikai, gazdasági kérdésekről saját véleményüket, legalábbis nem a nyilvánosság előtt, mint ahogy arra Grósz Károly újévi tévéinterjújában maga is rámutatott. Tilos tájékoztatni a közvéleményt a Politikai Bizottság, a Központi Bizottság ülésein kibontakozó vitákról, a kormányzati munka során felmerülő fontosabb alternatív javaslatokról. [...]

3.1.2. Tabu a hatalom tévedhetetlenségének megkérdőjelezése

A közvélemény mind a mai napig nem kaphatott alapos, mélyreható tájékoztatást a jelenlegi gazdasági-társadalmi válság kiváltó okairól, felelőseiről. A sikerpropaganda még mindig hat: az év első hónapjainak gazdasági eredményei nem vagy csak homályos utalások formájában kaphattak nyilvánosságot. [...]

3.1.3. Tilos a hatalmi gépezet mechanizmusait föltárni

Tilos írni a párton belüli ügyekről, akkor is, amikor ezek az egész társadalmat érintik, a gazdasági, társadalmi, illetve a személyi döntések előkészítéséről, a pártapparátus munkájáról, a párt pénzügyeiről – jóllehet a szervezet nem önfenntartó, költségvetési támogatásra szorul. Az egyik hetilapban tavaly összeállítás jelent meg a vezetők előjogairól, a főszerkesztő komoly figyelmeztetésben részesült. Következménye volt annak is, amikor egy másik hetilap tájékoztatott a párttagdíjak 1986-ban bevezetett általános csökkentéséről, ami a párt költségvetési támogatásának növelésével jár együtt. [...]

3.1.4. Tilos ismertetni a társadalomból érkező kezdeményezéseket, alternatív javaslatokat, mozgalmakat

A *Fordulat és reform* program csak másfél éves késéssel, akkor is alaposan letompítva, lerövidítve, hivatalos vélemény kíséretében jelent meg a *Közgazdasági Szemlében*. A munkaközösség, amelyik a hivatalos véleményt adta, 1987 nyarán így fejezte be állásfoglalását: „Ezzel a vitát a magunk részéről lezártnak tekintjük." Titkosak a Tömegkommunikációs Kutatóközpont közvélemény-kutatásainak eredményei, publikálni őket csak az APO külön engedélyével lehet. Hírzárlat lett a sorsa 100 értelmiségi tavaly szeptemberi, parlamenti képviselőkhöz intézett levelének, amelyben átfogó gazdasági-társadalmi kezdeményezéseket sürgetnek. A Magyar Demokrata Fórum tavaly októberi lakiteleki találkozójának vitájáról jó egy hónapos késéssel, november közepén számolt be a *Magyar Nemzet*, jobban mondva egy interjú keretében Pozsgay Imre. A beszámoló, a Lakitelken elfogadott nyilatkozat közzététele a politikai vezetés néhány tagjának éles hangú bírálatát váltotta ki. Az MDF Jurta Színház-beli nyilatkozatait egyetlen lap sem volt hajlandó megjelentetni – központi utasításra. Amikor március 14-én e találkozóval foglalkozó jegyzetet ismertettek a Petőfi adó délelőtti műsorában, a szerkesztő és a rovatvezető ellen fegyelmi eljárás indult. A nem hivatalos környezetvédő mozgalmak sem számíthatnak a nyilvánosságra. Az Országos Környezetvédő Egyesület megalapítását 1987 novemberében az OKTH[2] meghiúsította, erről senki sem számolhatott be. A Rádióban megszólaltatták a tervezett egyesület szóvivőjét, ám az interjú készítőjét és a szerkesztőt megrótták. A március 15-i budapesti nem hivatalos felvonulásról aznap csak a rádió Esti krónikája számolt be, tudomásunk szerint az APO illetékesével történt egyeztetés után. Másnap a lapok egyöntetű, az MTI által leadott tudósításai megelégedtek homályos célzásokkal. A 15-i tévéhíradó még a hivatalos ünnepségből is cenzúrázta a 12 pontot felolvasó színészt, s a több ezres tömeget megmozgató budapesti felvonulásról egyszerűen nem vett tudomást. Tilos volt a sajtónak beszámolnia a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezetének felhívásáról éppúgy, mint a Fidesz, a fiatal demokraták szervezetének megalakulásáról. [...]

6.1 Rövid távon

Szorgalmazzuk: azonnal érvényt kell szerezni a sajtótörvényben lefektetett elvnek, hogy a lap alapítója határozza meg a lap célját, jellegét, dönt a szerkesztőség vezetőjének személyéről. Ez tehát azt jelenti, hogy haladéktalanul véget kell vetni a napi informális beavatkozásoknak a lapok, a rádió- és a tévéműsorok szerkesztésébe. [...]

6.2. Hosszú távon

A demokratikus sajtó megteremtésére a következőket javasoljuk:

6.2.1. A sajtóirányítás jelenlegi egyközpontú, kézivezérléses rendszerét szervezetileg is fel kell számolni

Ki kell mondani, hogy a különböző állami és társadalmi szervezetek – a jogszabályban biztosított hatósági jogosítványokon kívül – csak saját orgánumaik irányvonalának befolyásolására jogosultak. [...]

6.2.2. A jelenlegi sajtótörvényt új kommunikációs törvénnyel kell felváltani

A törvény egységes keretbe foglalná az információadást, -gyűjtést, -forgalmazást és -felhasználást, előirányozná a tömegtájékoztatás decentralizálását, regionális-helyi rendszerek kiépítését, az információvédelmet, a személyiség ezzel kapcsolatos jogait. Meghatározná a sajtótermék alapítójának (tulajdonosának) kizárólagos jogkörét és felelősségét kiadási és személyi kérdésekben.

A kormányzati tájékoztatáspolitika ellenőrzésével egy újonnan alakítandó országgyűlési bizottságot, a tájékoztatási és kommunikációs bizottságot kell megbízni. A bizottság – rajta keresztül az Országgyűlés – őrködne a tájékoztatás nyilvánossága és törvényessége fölött: beszámoltatná tevékenységükről a kormány tájékoztatásért felelős vezetőit, az MTI, a rádió és televízió irányítóit. [...].

6.2.3. A sajtószabadságot komplex állampolgári szabadságjogként kell szabályozni

Ez magában foglalja:

a) a nyomdaalapítás és a nyomdai berendezések igénybevételének szabadságát,

b) a lapalapítás szabadságát – bejelentési és nem engedélyezési kötelezettséggel,

c) a véleménynyilvánítás szabadságát, jogszabályban tételesen felsorolt korlátokon belül,

d) a sajtótermékek terjesztésének szabadságát,

e) a sajtórendészeti és helyreigazítási garanciális szabályokat.

A sajtószabályozás fő elvévé a negatív szabályozást kell tenni, vagyis mindent szabad, ami nem tilos. A tilalmak szabályozásakor alapvetően a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányából kell kiindulni, amelyet 1976-ban Magyarországon is törvényerőre emeltek. Eszerint a sajtószabadság korlátai csak olyanok lehetnek, amelyeket a törvény kifejezetten megállapít, és amelyek mások jogainak tiszteletben tartása, illetve az alkotmány védelme érdekében szükségesek. Ezenkívül az Egyezségokmány szerint törvényben kell tiltani a háborús propagandát, illetve a nemzeti, faji vagy vallási gyűlölet bármilyen hirdetését.

A sajtószabadságot jogellenesen korlátozó minden magatartást bűncselekménnyé kell nyilvánítani, és súlyos büntetéssel kell fenyegetni. Ezt a rendelkezést a sajtótörvényen kívül fel kell venni a Büntető törvénykönyvbe, nemcsak a sajtószabadság, hanem általában minden állampolgári jog védelmében is.

A lapalapítás tekintetében a szabályozásnak abból kell kiindulnia, hogy bárki alapíthat időszaki lapot, és ennek engedélyezésére nincs szükség. [...]

Meg kell szüntetni a központi rádió és televízió mai monopolizáltságát. Lévén a Magyar Rádió és a Magyar Televízió nemzeti intézmény, tehát nem csupán a párt vagy egyes érdekcsoportok szócsöve, lehetővé kell tenni, hogy a társadalom különböző csoportjai, politikai erői ezeket a médiákat is felhasználhassák véleményük kinyilvánítására. El kell ismerni az önálló, helyi és kereskedelmi rádió- és televízióállomások alapításának jogát, törvényben rögzített – részletesen kidolgozandó – feltételek teljesítése esetén. [...]

Szerkesztette: Gálik Mihály, Halmai Gábor, Hirschler Richárd, Lázár Guy

A tanulmány készítésében közreműködtek: Babus Endre (*Heti Világgazdaság*), Bihari Mihály (Eötvös Loránd Tudományegyetem), Bossányi Katalin (*Népszabadság*), Breitner Miklós (*Verseny és Vállalkozás*), Domány András (Magyar Rádió), Gálik Mihály (Magyar Rádió), Halmai Gábor (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem), Hirschler Richárd (*Heti Világgazdaság*), Kocsis Györgyi (*Heti Világgazdaság*), Korányi G. Tamás (*Esti Hírlap*), Lázár Guy (Tömegkommunikációs Kutatóközpont), Mélykúti Attila (*Magyar Nemzet*), Révész Sándor, Szekfű András (Tömegkommunikációs Kutatóközpont), Terestyéni Tamás (Tömegkommunikációs Kutatóközpont).

Megjelent a *Medvetánc* 1987/2. számának mellékleteként, de nagyobb nyilvánosságot csak a *Kritika* 1988/10. (októberi) számában kapott, 1988 márciusára datálva. Későbbi újraközlés: Agárdi Péter (szerk.): *Művelődéstörténeti szöveggyűjtemény.* II. köt. Budapest, 1997, JPTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet. 623–644.

Jegyzetek

1. A javaslat a Hazafias Népfront Társadalompolitikai Tanács megbízásából 1987-ben készült.
2. Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatal.

1988 – FORDULÓPONTON

Az MDF nyilatkozata (Jurta Színház, 1988. január 30.)

A Lakitelken 1987. szeptember 27-én megalakult Magyar Demokrata Fórum 1988. január 30-án Budapesten, a Jurta Színházban tartotta összejövetelét. A fórum résztvevői (több mint 500-an) azért gyűltek egybe, hogy eszmecserét folytassanak a képviseleti demokráciáról, különös tekintettel az Országgyűlésre. A résztvevők a tanácskozás és a vita alapján az alábbi nyilatkozat közzétételéről döntöttek.

Társadalmunkban súlyos politikai válság van. A feszültségek növekedése elkerülhetetlen a szocializmus rendszerének mélyreható reformja nélkül. A demokrácia intézményes feltételei és garanciái nélkül nincs társadalmi fejlődés, nem érvényesülnek a személyiségi jogok, a politikai, vallási és etnikai kisebbségek jogai, nincs biztosítéka az erkölcsi-szellemi értékek gyarapodásának, közkincscsé tételének és a gazdasági fejlődésnek.

Ezért fel kell számolni az ellenőrizhetetlen hatalmi monopóliumokat és annak lehetőségét, hogy bármely szervezet vagy személy az alkotmány és a törvények fölé emelkedhessék.

A résztvevők egyetértettek abban, hogy nyilvánosan működő, demokratikusan megválasztott, csak a választóiknak felelős parlamentre van szükség.

A szocialista politikai rendszer demokratikus reformja érdekében javasoljuk:

I. Az Országgyűlés alkosson új, demokratikus választójogi törvényt. Az ennek alapján megválasztandó új Országgyűlés dolgozzon ki új alkotmányt. Az alkotmány fejezze ki a társadalomban létrejött változásokat, küszöbölje ki jelen alkotmányunk ellentmondásait:

a) tisztázza az állam és a párt közjogi viszonyát,

b) tételesen sorolja fel az állampolgárok személyes és politikai jogait és ezek garanciáit,

c) rendelkezzék alkotmánybíróság felállításáról.

A JURTA SZÍNHÁZ, SZÁMOS ELLENZÉKI RENDEZVÉNY HELYSZÍNE

II. Kívánatosnak tartjuk már a jelenlegi Országgyűlés működésében is a következő reformokat:

1. A törvényhozási jogok gyakorlása és a végrehajtás ellenőrzése érdekében az Országgyűlés működése legyen folyamatos.

2. A párt vezető testületei hozzák nyilvánosságra a törvénytervezetekkel kapcsolatos javaslataikat és véleményüket.

3. A parlamenti nyilvánosságot és a képviselők interpellációs és javaslattevő jogát korlátozó szabályokat és gyakorlatot el kell törölni.

4. Az azonos véleményt valló képviselők – egy-egy vita kapcsán eseti jelleggel és folyamatos működés alapján is – parlamenti frakciókat alkothassanak.

5. Intézményesíteni kell a kormány programja és politikája, illetve egyes miniszterek feletti bizalmi szavazást. A bizalmi szavazás és a személyi választások titkosak legyenek. Bármely képviselő kezdeményezhesse a bizalmi szavazást.

6. Meg kell teremteni a feltételeit annak, hogy a képviselők hivatásszerűen is elláthassák képviselői megbízatásukat, képviselői feladataik ellátásához képviselői irodát és szakértőkből álló döntés-előkészítő stábot tarthassanak fenn. Ennek anyagi és szervezeti feltételeit egyenlően kell biztosítani minden képviselő számára.

7. A parlamenti ülések és a bizottsági viták jegyzőkönyvét gyorsított eljárásban teljes egészében nyilvánosságra kell hozni.

A Magyar Demokrata Fórum előkészítő bizottságot kér fel a demokratikus parlament elveinek és működésének kidolgozására.

Beszélő, 23. szám (1988/1.).

A Menedék Bizottság fölhívása

Alulírottak bizottságot alakítottunk az Erdélyből, Romániából menekülők helyzetének föltárására, a közvélemény tájékoztatására és mozgósítására, megsegítésük módozatainak kidolgozására már formálódó egyéb csoportokkal együttműködésben.[411] Bizottságunknak minden rokonszenvező a tagja lehet, aki a munkában részt szeretne venni. Ez első közleményünk.

Románia tűrhetetlen közállapotai – a nyomor, a munkakényszer, a terror, a civilizált élet szokásos szerkezetének erőszakos szétzúzása, a nemzeti és vallási kisebbségek elnyomása – miatt köztudomásúlag egyre több romániai állampolgár választja a külföldre menekülés különféle formáit. Legtöbbjük magyar, s úti céljuk többnyire Magyarország. De a Nyugatra távozók legfontosabb közbeeső állomása is hazánk. A számos szabályszerű bevándorlón vagy áttelepülőn kívül több ezer „illegális" menekült bujkál nálunk, zömmel erdélyi magyarok, de egyre több román is; sokuk eleve nem is rendelkezett semmiféle érvényes útiokmánnyal.

Az MSZMP KB külügyi titkárának, Szűrös Mátyásnak minapi nyilatkozatáig úgy tetszett, a kormányzatnak nincs menekültpolitikája. Idén januárban megtörténhetett az a fölháborító eset, hogy erdélyi menekülteket Romániába – azaz a koncentrációs táborba – való visszatérésre akartak kényszeríteni. Ez állítólag nem fog többé megismétlődni. Jó volna, ha Szűrös megnyugtató szavait az állam egyértelmű, pozitív tettei követnék.

A menekültprobléma sürgős rendezést igényel. Már csak azért is, mert ha nem intézik okosan, valódi veszedelemmé nőhet, amely megingathatja a magyarországi kibontakozáshoz, a reformokhoz oly szükséges köznyugalmat. A kérdés *megoldásáról* most ne essék szó, hisz ez csak az erdélyi válság egészének szabadelvű, megállapodásos és demokratikus befejeződése keretében, s nyilvánvalóan csak a Ceaușescu-rendszer megszűnése után képzelhető el. A kivándorlás természetesen nem lehet több mint kétmillió kisebbségi magyar és több mint húszmillió román kiútja. Bizottságunk most csak a legsürgősebb teendőkre szeretné fölhívni a figyelmet.

I.

1. Fölhívjuk a felelős magyar kormányzati tényezőket, hogy a további lépések megtételéig *egyszeri* amnesztiával azonnal törvényesítse az itt-tartózkodó, érvényes papírokkal nem rendelkező erdélyi, romániai menekültek helyzetét *legalább* ideiglenes tartózkodási engedélyek kibocsátásával; a következő föladat pedig az, hogy mérlegelve az ország teherbíró képességét, nyilvánosan állapítsanak meg a nálunk letelepedni óhajtó romániai állampolgárok számára (legalább esztendőnként) *bevándorlási keretszámot* vagy *kvótát.* Ezen belül – összhangban a nemzetközi, pl. nyugatnémet gyakorlattal – preferenciát élveznének a magyar eredetű, anyanyelvű, kultúrájú személyek, de amely korlátozott számban másoknak is lehetővé tenné az áttelepülést; ebbe a keretszámba (bővítőleg) a szabálytalanul érkezőket is foglalják bele. A politikai menedékjognak viszonyaink között nehezen értelmezhető kritériumát általánosabb emberiességi ismérvekkel cseréljék föl. A családegyesítés mereven alkalmazott szempontját is régen időszerűtlenné tette a szituáció maga.

2. A menekülők természetesen nincstelenek, de a legális áttelepülőket is majd' mindenüktől megfosztják az érvényes romániai rendelkezések értelmében. Az erdélyi menekülteknek pénzbeli, szociális és orvosi segítségre van szükségük, továbbá munkára, lakásra, oktatásra, szakmai átképzésre stb. Erre a célra egyedi költségvetési tételt kell elkülöníteni, a kérelmek elbírálására és az ügyintézésre országgyűlési ellenőrzés alatt álló, a rendőrségtől független kormányhivatalt kell fölállítani. Az áttelepülők és a menekültek érkezésekor a rászorulóknak ideiglenes szállást (ha muszáj, menekülttábort) kell juttatni, ahol megszabott ideig ingyenes táplálék, orvosi ellátás, megbízható információ és jogi tanács álljon rendelkezésükre. Itt kellene gyorssegélyt is kapniuk, esetleg hosszú lejáratú, kamatmentes kölcsön formájában.

3. Az érdekeltek számára megnyugtatóbb, kiszámíthatóbb, megtervezhető áttelepülésen túl az „illegális" menekülők ügye is emberséges intézkedést kér: mondassék ki, hogy soha senkit nem szolgáltatnak ki ezentúl Ceaușescu titkosrendőrségének. A kormányzat ezenkívül folytasson tárgyalásokat a külfölddel azok befogadása tárgyában, akik nálunk nem akarnak vagy nem tudnak letelepedni; az eredményt hozza nyilvánosságra; találjon formulát a menekültek személyi iratokkal való ellátására (pl. a hontalanútlevél valamilyen változatával).

4. A kormányzat az eddigiektől eltérően tájékoztassa folyamatosan – és tényszerűen – a közvéleményt és az érdekelteket, ami egyébként alkotmányos kötelessége.

II.

Fölhívjuk a társadalmi szervezeteket – elsősorban a Vöröskeresztet –, továbbá a független testületeket, csoportokat, mozgalmakat, egyesületeket, szövetkezeteket, polgári jogi társulásokat, gazdasági munkaközösségeket, egyéni vállalkozókat, hogy segítsenek – erejükhöz mérten – a menekülőkön. A magyar társadalom persze nem várt fölhívásunkra, hogy együttérzését és nagylelkűségét megmutassa. Megkülönböztetett tisztelettel kell szólnunk az egyházak karitatív munkájáról. A jótékony munkálkodást össze kellene hangolni, ám anélkül, hogy ezzel veszélyeztessük a még törvényen kívül álló menekültek biztonságát.

1. Fölhívunk minden egyházat, hogy eddigi tevékenysége mellett legyen az információk gyűjtője és terjesztője. Legyen minden templom, plébánia, lelkészi hivatal a menekültek támpontja.

2. Felhívjuk a hazafias egyesületeket, gyűjtsenek pénzt, szervezzék a közadakozást, gyűjtsék össze a készséges befogadók címeit, tartsák nyilván a segítőkész tisztviselőket. A mostani (reméljük, átmeneti) helyzetben bejelentetlen („fekete") munkalehetőségek diszkrét nyilvántartása is szükséges.

3. Fölhívjuk az ügyvédi kart, nyújtson ingyenes jogi tanácsadást a menekülteknek; az orvosokat, hogy kezeljék őket térítésmentesen és lássák el őket a szükséges bizonyítványokkal; a hatósági személyeket, hogy hallgassanak lelkiismeretükre, s ha kell, hunyjanak szemet.

4. A független sajtó lehetőségei korlátozottak. Fölkérjük az engedélyezett – írott és elektronikus – sajtó munkatársait, lehetőségeik szerint törjék át vagy kerüljék meg az erdélyi kérdésben fölállított cenzurális tabukat. A pontos és részletes tájékoztatás ezúttal is életszükséglet.

III.

Fölhívjuk a nyugati demokráciákban működő emberi jogi és jótékony szervezeteket és alapítványokat, a kinti egyházakat, továbbá az emigráció erőit, legyenek az erdélyi menekültek segítségére lelkiekben és anyagiakban. Tegyék ismertté Erdély tragédiáját. Hangolják össze erőfeszítéseiket. Tájékoztassák a menekülteket, a magyar és lehetőleg a romániai közvéleményt. Próbálják rábírni

a magyar kormányt, hogy fogadja vissza azokat az erdélyi magyarokat, akik szándékuk ellenére távoztak Nyugatra, noha nálunk szerettek volna maradni. Kérjük az emigrációt, segítse a kiérkező erdélyieket magyarságuk megtartásában.

IV.
Fölhívjuk a nyugati demokráciák kormányait, bánjanak nagylelkűen az ajtajukon kopogtató romániai menekültekkel. Nem az elfogultság mondatja velünk, hogy különös figyelmükbe ajánljuk a kisebbségi magyarokat – sokszoros szenvedésük elégséges ajánlólevél.

Kérünk végül minden jóakaratú embert, fogadja cselekvő szeretettel a menekülő magyar és román felebarátainkat.

Budapest, 1988. január 29.

Ara-Kovács Attila, Donáth László, Könczöl Csaba,
Lengyel Gabriella, Radnóti Sándor, Szent-Iványi István,
Szilágyi Sándor, Tamás Gáspár Miklós, Törzsök Erika

Eredeti megjelenés: *Beszélő,* 23. szám (1988/1.). Újraközlés: *Beszélő. Összkiadás.* Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. III. köt. 226–228.

Jegyzet 1. 1987. november 14-én Brassóban munkásfelkelés tört ki a fizetések drasztikus és önkényes csökkentése miatt. A tüntetők – 8000 fős tömeg – betörtek a kommunista párt helyi székházába, megrongálták a berendezést, Ceauşescu képeit kidobálták az utcára, ahol a tömeg felgyújtotta azokat. A rendfenntartó erők a lázadást leverték, körülbelül 300 embert tartóztattak le. A következő hónapokban ugrásszerűen megnövekedett a Romániából a „zöld határon" Magyarországra érkező menekültek száma. Többségüket, románokat és magyarokat a magyar hatóságok az akkori szabályok és eljárásmód szerint annak rendje és módja szerint kiutasították az országból. A híradások szerint csak január 4. és 7-e között 160 menekült kapott kiutasítási végzést. Erre reagálva több értelmiségi csoport szolidaritási nyilatkozatot fogalmazott, amelyet 1988. január 19-én nemzetközi sajtótájékoztatón olvastak föl. A sajtóértekezletet Für Lajos lakásán tartották, Vásárhelyi Miklós elnökölt. Rajtuk kívül Benda Gyula történész, Bodor Pál újságíró, Csoóri Sándor, Kiss Gy. Csaba történész, Mészöly Miklós és Szabó Miklós írta alá a meghívót. Részlet a nyilatkozatból: „Brassó és Temesvár azt tanúsítja: Romániában ma már mindenki számára világos, hogy az egyetlen igazi veszedelem – Ceauşescu országos csődbe taszító politikája. Reméljük, hogy Romániában románok és más nemzetiségűek összefognak a közös veszedelem ellen. Bízunk benne, hogy a viszálykeltésnek nem lesz többé igazi politikai esélye. Azt kívánjuk, hogy Románia népe kiharcolja azt a politikai változást, amely demokratikus viszonyokat teremt a politikai, társadalmi, gazdasági élet minden területén, beleértve a nemzetiségek kérdését. Ceauşescu uralma a román nemzet számára is fölér az anyagi, szellemi és erkölcsi genocídiummal. A többségit nem teheti boldoggá a nyomorúságban, ha a kisebbségi egy fokkal elnyomottabb." A nyilatkozatot több százan írták alá. (A teljes szöveg és az aláírók névsora: *Beszélő,* 23. szám [1988/1.].) A nyilatkozat nyomán a kormány bejelentette, hogy befogadják az erdélyi menekülteket. Január 21-én Szűrös Mátyás rádiónyilatkozatában különbséget tett üldözöttek és gazdasági menekültek között, ami – ellentétben a tiltakozók elvárásával – gyakorlatilag a magyar és román menekültek közötti különbségtevést jelentette. Ez hívta életre a Menedék Bizottságot. Február 1-jén, amely a Charta '77 felhívása nyomán a román nép melletti szolidaritás napja lett Európában, tüntetést szerveztek a budapesti román nagykövetség épületénél, amely az első *szervezett* és tömegesnek mondható politikai tüntetés volt a Kádár-korszakban.

Tüntetés a budapesti román nagykövetség épülete előtt, 1988. február 1. (részletek a *Beszélő* tudósításából)

[...] A követség előtti húszperces, néma megemlékezésre szóló felhívást január végén Gadó György, Grawátsch Péter, Haraszti Miklós, Molnár Tamás és Tamás Gáspár Miklós bocsátotta ki, s a Charta '77 nyugat-európai képviselői által hozta nyilvánosságra. A fentiek a BRFK igazgatásrendészeti osztályának is levelet írtak, kérve, gondoskodjék arról, hogy a rövid megemlékezés zavartalan lehessen.

Február elsején reggel nyolcra levélben – nem idézésben – a BRFK-ra hívták Gadó Györgyöt, a rendőrségnek írott levél feladóját; Haraszti Miklós vele tartott. Borsányné Czégény Julianna alezredes, a budapesti igazgatásrendészet vezetője és helyettese, egy fiatal őrnagy férfi fogadta őket. A beszélgetés résztvevői mindkét részről civilben voltak. A két tiszt öltözete igen közel esett ahhoz, amit nyugaton „executive look"-nak hívnak: a nő dinamikus kiskosztümben, a férfi háromrészes

Tamás Gáspár Miklós közérdekű információkat mond 1988. március 15-én a Batthyány téren

öltönyben, csinosak mindketten. Érdemes talán részletesebben felidézni a beszélgetést, ezt az ékes magyar glasznosztygyakorlatot.

„Megkaptuk a levelet; szabálytalan és későn jött; már csak emiatt sem engedélyezhetjük a megmozdulást" – indította a beszélgetést az alezredes. „De hozzá kell tennem, egyébként sem engedélyeznénk. A bécsi konvenció értelmében védelemben kell részesítenünk a diplomáciai képviseletet. Lehet, hogy magánemberként megértjük az önök indítékait – folytatta –, de nekünk arra is gondolnunk kell, hogy ahol emberek összejönnek, bármi megtörténhet. És ha a román hatóságok hasonló akciót szerveznek a magyar követség körül Bukarestben? Mindezek miatt felszólítjuk önöket, állítsák le a megmozdulást, kérjék meg a [...] közönségüket, ne menjenek el a követséghez."

Gadó hasonlóképpen technikai jellegű megjegyzéssel kezdte a válaszát. „Sajnos, akkor sem fújhatnánk visszakozzt, ha egyébként szándékunkban állna. Nem áll rendelkezésünkre napisajtó, tévé; rádió is alig. Én a következőképpen látom a kérdést. Hacsak önök el nem intézik nekünk, hogy beszélhessünk a rádióban, ami a megemlékezés nyugodalmasabb formáit kétségkívül lehetővé és ezzel megfontolásra érdemessé tenné, önöknek kell a nyilvánosság elé állniuk és álláspontjukat kifejteniük."

Az ellenajánlat elhangozván, rövid szünet következett. Ám mivel a szünetet hallgatás követte, nyilvánvalóvá váltak a hangsúlyozottan csupán pillanatnyi erőviszonyok. Gadó vigasztalóan hozzáfűzte: „Tavaly a Batthyány-mécsesnél nem okozott önöknek különösebb problémát, hogy nyilvános tereket mondhatni elzárjanak a nyilvánosság elől; holott akkor nem is küldtünk előre értesítést." „Március 15-e egészen más!" – vetette közbe az őrnagy. „Nem márciusra, hanem júniusra gondolok – mondta Gadó –, amikor Nagy Imrére emlékeztünk." „De hogyan néz az ki, egy [...] szocialista ország követségét körülvenni? Hogyan magyarázzuk meg a román diplomatáknak? Ez felelőtlenség, aminek az erdélyi magyarok látják majd kárát."

Ezt az érvet, amely szerint a tiltakozás csak növeli a bajt, Haraszti már ismerni vélte a hazai gyakorlatból, s nem tartotta nagyra. Inkább három szempontot ajánlott fel, amelyek a hatóságok számára könnyebben elviselhetővé tehetik az átmeneti status quót. Az egyik az, hogy a szolidaritás, mint a felhívásból is kitűnik, Románia minden népének szól majd, s így nem szolgáltathat ürügyet nacionalizmus vádjára. A másik az, hogy ezen a napon egész Európa ugyanezt teszi majd, tüntet a román viszonyok ellen, „csehszlovák felhívásra" – tette hozzá, udvariasan álcázva a forrást. „Mindezre hivatkozhatnak, ha szükséges, s végül az is módjukban áll, hogy a sajtóban elhatárolják magukat a tüntetéstől, közölve: önök ezt nem engedélyezték. Erre a közleményre aztán utalhatnak a diplomaták, ha vita támad." „Köszönjük – felelte csípősen az alezredes –, majd kivágjuk magunkat valahogyan."

Gadó György más is javasolt. „Mi ugyan néma megemlékezést terveztünk, de mi volna, ha egy szónokunk közölné az egybegyűltekkel az önök negatív döntését? Figyelembe véve, hogy amúgy is csupán húsz perc hasznos időre számítottunk, valamint hogy az emberek még a moziból is el szoktak késni, így a tüntetők sem járnának rosszabbul, és a törvényességnek is elég tétetne. Valami azt súgja, a szervezőktől szívesebben fogadna el a tömeg egy ilyen bejelentést, mint az önök képviselőjétől, legyen akár civilben az illető." „A tömeg? Hány emberre számítanak tulajdonképpen?" „Semmiség: legfeljebb ha hatvan, de legfeljebb száz emberre" – válaszolta Gadó kellő határozottsággal.

„Egyszóval – jelezte az alezredes a beszélgetés végét –, mi nem engedélyezzük ezt a nyilvános eseményt. A felelősség az önöké." „A ránk eső része" – felelte Haraszti.

Eddig a kulisszák mögötti történet. Négy órakor, a meghirdetett időpontban, mintegy ötszázan gyűltek össze a román nagykövetség keskeny járdáján s bizony jócskán az úttesten is – nem „mintegy 330-an", ahogyan azt a két nappal későbbi közlemény mondta, túl ügyesen. Az egyenruhás rendőrség távolabb várakozott. Egyedül az Inconnu csoport transzparensei estek erőszak áldozatául: bizonyos civilek kiszakították mindegyiket azoknak a kezéből, akik magasra tartották vagy a kerítésre tűzték a fekete betűs fehér vásznakat. Ezt olyan „odarontok és elpusztítom őket" stílusban csinálták, mintegy panorámaváltozatban, s így a felső emeleti ablakból kifilmező román kameramannak volt mire fókuszálnia és zummolnia. A transzparenseket később visszaadták, nyilván mint a leforgatott jelenet már fölösleges kellékét. Meg van örökítve, hogy ők nem engedték kibontani: „LE A DIKTATÚRÁVAL!" és „EMBERI ÉS POLGÁRJOGOKAT ROMÁNIA NÉPEINEK!"

Tamás Gáspár Miklós világos teveszőr felöltőben felkapaszkodott a szomszéd ház kerítésére, oly könnyedén, hogy közben szivarját is megtartotta. S míg lábai alatt a hekusok még akkor is húzták-vonták a transzparenst, amikor már rég náluk volt, TGM minden szót külön mondva, hogy a túloldalon is értsék, így beszélt:

„Hölgyeim és uraim! Azért vagyunk itt, hogy együttérzésünket, testvéri rokonszenvünket fejezzük ki nemcsak a magyar kisebbség iránt, hanem Románia egész szenvedő népe iránt, amelyet a Ceaușescu család diktatúrája pusztít; s hogy kimutassuk vágyunkat egy baráti Közép-Európa iránt. Kérem önöket, hogy amikor befejeztem szavaimat, önök is távozzanak majd el, hogy megőrizhessük a békés hangulatot; a rendőrség ugyanis közölte, nem engedélyezi a tüntetésünket. S hadd fejezzem be szavaimat azzal, amit tájainkon oly régen nem hallhattunk: Éljen a magyar–román barátság!" [...]

Beszélő, 23. szám (1988/1.).

Az MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya (KAO) tájékoztatója az ellenzéki-ellenséges tevékenység újabb vonásairól (1988. február 3.) (részletek)

Belpolitikai helyzetünket erősödő feszültség jellemzi.[1] Az ország tartósnak bizonyult kedvezőtlen gazdasági helyzete, viszonylag széles rétegek, csoportok életkörülményeinek rosszabbodása elégedetlenséget vált ki; tovább romlik a közhangulat. Az emberek jelentős része bizonytalan és pesszimista a jövőt illetően. A párt és a vezetés iránti bizalom csökkent. A lakosság további tetteket, konkrét intézkedéseket és személycseréket sürget. A közéleti megnyilatkozások hangneme élesedett, egyre inkább teret nyer a demagógia.

A párttagság véleménye nem tér el lényegesen a lakosságétól, sőt sok tekintetben kritikusabb és türelmetlenebb. A párton belül is sokan kétségbe vonják a politikai irányvonal helyességét. Erősödnek a fenntartások a vezetés és a vezető testületek iránt. Terjed az a nézet, hogy a párt, a kormány nem képes kézben tartani a gazdasági, társadalmi folyamatokat. [...]

1. Politikai jelenségnek kell tekintenünk a tömegessé váló elégedetlenséget. Az azonos vagy különböző okokból elégedetlen emberek nem alkotnak egységes tömböt, elégedetlenségük nem eleve politikai színezetű. A kialakult helyzet megváltozását nem a párttól függetlenül vagy ellenére képzelik el, hanem a legtöbben éppen a párttól várnak világos programot és határozott cselekvést.

Az általános elégedetlenség azonban – a bizalom fogyásával, a vezetéssel kapcsolatos fenntartások növekedésével arányosan – fokozza a fogékonyságot az ellenzéki, a párt politikájával szemben álló nézetek iránt.

2. A lakosság – elsősorban az értelmiség – számottevő része nemcsak elégedetlen, hanem a párt hivatalos álláspontjától többé-kevésbé eltérő nézeteket fogalmaz meg és hirdet. Ez a jelenség nem sorolható az eddigiekben használt ellenséges-ellenzéki fogalomkörbe, hanem – mivel az érvényes politikai gyakorlat alternatívájának keresésében mutatkozik meg – alternatív gondolkodásként jellemezhető.[2] [...]

A szélesedő, alternatív gondolkodást tükröző megnyilvánulásokban több vonulat mutatható ki, amelyek között érintkezés is van.

a) Az egyik irányzat, amelyet döntően a *Fordulat és reform* című tanulmány testesít meg, elsősorban a gazdasági viszonyok radikális átalakítását szorgalmazza, de hatása más területeken is érezhető.

b) A párt kibontakozási programjának elfogadása óta a politikai intézményrendszer átfogó reformját sürgető vonulat került előtérbe. Ennek az irányzatnak a terméke a Nyilvánosság reformja és a Reform és demokrácia című tanulmány is. Újságírók egy csoportja egyesület létrehozását kezdeményezte „Nyilvánosság klubja" néven.[3]

c) Továbbra is aktív politikai szerepet játszik a népi írók szellemi örökségének képviseletét hirdető irányzat, amely elsősorban az úgynevezett nemzeti sorskérdések napirenden tartását, a demokratizmus fejlesztését, a parlament és a népképviseleti szervek szerepének növelését tekinti küldetésének. Képviselői 1987 szeptemberében Lakiteleken értelmiségi találkozót rendeztek. A találkozón elfogadott nyilatkozat az eddigi eredményeket kétségbe vonta, ugyanakkor párbeszédet sürgetett a társadalmi válság leküzdése és egy új közmegegyezés kialakítása érdekében.

d) Tartósan jelen vannak az ún. „független környezetvédő" törekvések, amelyek – jellegükből adódóan – általában konkrét beruházások ellen irányulnak (pl. bős–nagymarosi vízlépcsőrendszer), és igényt tartanak azok társadalmi ellenőrzésére. A környezetvédelem népszerűségét kihasználva törekednek befolyásuk szélesítésére. Általában azonban tartózkodnak a nyílt politikai állásfoglalástól.

3. A belpolitikai életben továbbra is jelen vannak és működnek a szocializmussal, a párttal szemben ellenséges, szervezett csoportok. Nézeteiket a nyílt vagy időnként – taktikai okokból – leplezett kommunistaellenesség, szovjetellenesség, a polgári demokrácia és főként a többpártrendszer fetisizálása, az 1956-os ellenforradalom átértékelése, dicsőítése jellemzi. Tevékenységük jelentős része törvényekbe is ütközik. Befolyásuk lényegesen nem növekedett, de törekednek arra, hogy kapcsolatot és együttműködést teremtsenek más – a szocializmussal szemben – nem ellenséges csoportosulásokkal.

Az utóbbi hónapokban erőfeszítéseket tettek bázisuk szélesítésére a felsőoktatási intézmények néhány szakkollégiumában.[4] A szakkollégiumi szervezet kereteire építve, a különböző „alternatív" mozgalmakból országos hálózatot kívánnak kiépíteni.

Az ellenséges csoportosulás vezető képviselői 1987 júliusában a *Beszélő* című illegális folyóiratban *Társadalmi szerződés* címmel átfogó programot tettek közzé. A program geopolitikai adottságokra hivatkozva jelenleg nem lát esélyt a többpártrendszert is felölelő pluralista demokrácia számára, ehelyett a politikai hatalom társadalmi ellenőrzését, a párt vezető szerepének törvény útján történő korlátozását, egyúttal a demokratikus állampolgári jogok, valamint a társadalmi nyilvánosság polgári elvek szerinti szélesítését tűzi ki célul. [...]

4. Az ellenséges csoportok változatlan és fő törekvése a párt, a szocializmus diszkreditálása. Ezt ma elsősorban a válsághangulat szításával, a bizalmatlanság és a kilátástalanság érzetének erősítésével kívánják elérni. A társadalom valóságos problémáinak felnagyítására és kisajátítására törekszenek. A párt és a kormányzat konkrét lépéseit megkésettnek, elégtelennek és az „alulról jövő nyomás" következményének igyekeznek beállítani.

Minden lehetséges ponton (szociális demagógia, morális, erkölcsi válság, nemzetiségi kérdések stb.) támadnak. A fő tüzet azonban a politikai intézményrendszer működési zavaraira, a párt háttérbe szorítására, megosztására, a parlamenti képviselők manipulálására, a „totális válságért" viselt felelősség megállapítására irányítják.

Megújuló törekvés tapasztalható egy átfogó ellenzéki program kialakítására és annak alapján egy „nagykoalíció" létrehozására. Ezek a szándékok – a nézetkülönbségek és presztízsszempontok miatt – az eddigiekben meghiúsultak. Egyetértés közöttük lényegében abban alakult ki, hogy az ország súlyos társadalmi, politikai és morális válságban van. A válságból való kitörés módozatait illetően nincs közös álláspontjuk. Ezt a helyzetet tükrözte a Jurta Színházban január 30-án megtartott legutóbbi rendezvényük is, amely azonban létszáma és összetétele alapján egy új szakasz kezdetének tekinthető. [...]

Világossá kell tenni, hogy az MSZMP [az] egypártrendszer keretei között keresi a politikai intézményrendszer korszerűsítését, és elfogadhatatlannak tartja a politikai pluralizmust. Elfogadhatatlan továbbá, hogy legális szervezetekben a rendszer iránt ellenséges személyek tevékenykedjenek. A szerveződés alatt álló úgynevezett Magyar Demokrata Fórum – mint politikai szervezet kereteit nem öltő vitafórum – létrejöttét ezekkel a feltételekkel lehet mérlegelni. [...]

Ellenséges tevékenységnek kell minősíteni a szocializmus és a szocialista szövetségi rendszer ellen irányuló, az alkotmányos rendet támadó szervezett fellépést.[5] Az ilyen tevékenységet folytató személyekkel szemben minden törvényes eszközt, így az adminisztratív korlátozást is szükségszerű igénybe venni. [...]

4.[6] Indokolt meggyorsítani a kollektív szabadságjogok – mindenekelőtt a gyülekezési szabadság és az egyesülési jog – átfogó szabályozásának előkészítését. Ennek során az állampolgárok jogai és kötelességei mellett megfelelő figyelmet kell fordítani azoknak a jogi garanciáknak a kialakítására, amelyek lehetővé teszik az állam, a közrend és közbiztonság szilárd védelmét.[7] [...]

Varga Péter[8]

Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. I–III. köt. Budapest, 1995, T-Twins Kiadó. II. köt. 373–379. Felhasználtuk a kötet lábjegyzeteit.

Jegyzetek

1. A Központi Bizottság Közigazgatási és Adminisztratív Osztálya felügyelte a belügy- és a honvédelmi minisztériumot is.
2. Itt bukkan föl először pártdokumentumban az „alternatív gondolkodás" kifejezés.
3. A Nyilvánosság Klub formális megalakulására csak 1988. október 29-én került sor. Az 1988. január 14-én megtartott tanácskozáson bocsátotta ki első felhívását a sajtószabadság megteremtésére.
4. A szakkollégiumok (a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Rajk László, az ELTE Jogi Karának Bibó István szakkollégiuma és a Műszaki Egyetem 405. köre) a nyolcvanas évek eleje óta lehetőséget adtak a demokratikus ellenzék tagjainak nyilvános szereplésére. Sor került ilyenre az országos szakkollégiumi találkozókon is.
5. Az 1986. júliusi határozatban az ellenségesség két kritériuma a szervezett, rendszerellenes nacionalista tevékenységben való részvétel és az imperialista propagandaközpontokkal való együttműködés volt.
6. Ez már a jelentés II., Javaslatok című részének 4. pontja.
7. A PB tudomásul vette a tájékoztatót, és megállapította, hogy az ellenzékiekkel szemben elsősorban politikai eszközökkel kell fellépni. A Központi Ellenőrző Bizottságnak (KEB) fel kell lépnie az ellenzékkel aktívan együttműködő párttagokkal szemben. A PB megtiltotta a párttagoknak az ellenzéki mozgalmakkal való kapcsolattartást, viszont javasolta a párbeszédet „mindazokkal a személyekkel, akik észrevételeikkel, javaslataikkal hozzá kívánnak járulni a kibontakozási program végrehajtásához". Ez a határozat áll a hátterében Bihari Mihály, Bíró Zoltán, Lengyel László és Király Zoltán pártból történt kizárásának, amelyre még az 1988. májusi pártértekezlet előtt került sor.
8. A KB KAO vezetője.

A KGST reformjának szükségessége. Anatolij Csernyajev feljegyzése az SZKP Politikai Bizottságának üléséről (1988. március 10.) (részletek)

Gorbacsov:[1] Az MNK (a Magyar Népköztársaság) és az LNK (a Lengyel Népköztársaság) kereskedelmi forgalma a Nyugattal mintegy háromszorosa a miénknek. Görbe szemmel nézünk rájuk, ami miatt egyre inkább a Nyugat felé fordulnak, de a nyugati árukat akkor sem tudjuk kiváltani semmivel. A KGST-n belül szinte egyáltalán nincs is kereskedelem. Ami van, az inkább primitív árucsere. Aminek az alapja a [Szovjetunióból származó] kőolaj. A mi oldalunkon nem is érzik úgy az illetékesek, hogy szükséges kereskedni velük. És persze ők sem érzik szükségesnek. Az Európai Közösségben van piac, a KGST-ben azonban nincs. Ők [a kelet-európai országok] még élelmiszert is devizáért adnak el nekünk.

Segítségnyújtási programjaink [Kelet-Európa részére] költségvetésünkben évente mintegy 41 milliárdot [rubelben] emésztenek föl. Kubára elköltünk 27 milliárdot. A KGST-vel kapcsolatosan mindenekelőtt a saját népünk érdekeit kell szem előtt tartanunk. Az a fajta gazdasági együttműködés, ami az utóbbi évtizedekben jellemezte viszonyunkat, mostanra már elviselhetetlen terheket jelent. A [szocialista integráció] programja halott.

Számunkra a legfontosabb a szocialista országok politikai stabilitása. Mondhatni létérdekünk, különösen a saját biztonságunk szempontjából.

[...] Szükségünk van a szocialista országokból érkező árukra is. És felelősek vagyunk a szocializmusért [a szocializmus jövőjéért]. Közgazdasági értelemben a szocializmus nem állta ki a gyakorlat próbáját. Most aztán kapaszkodnunk kell. Bár rendkívül szorongatott helyzetben vagyunk [„fojtogat a helyzetünk"]. Mindenekelőtt ezzel kell tisztában lennünk. Nem függetleníthetjük magunkat a KGST-től. Hogy konkrétan mi is a teendőnk? Legfontosabb stratégiai célkitűzésünk, amit az utóbbi időben már megpróbáltunk elérni, hogy a tudományos-technikai forradalmat felgyorsítsuk, hogy fejlesszük a gépgyártásunkat, hogy gyorsítsuk a technológiai felzárkózást. Ez majd lehetővé teszi [a szocialista tábor számára], hogy ne kelljen technológiát vásárolni [a Nyugattól]. Ez pedig devizaforrásokat fog fölszabadítani. [...]

Őszintén kell föltennünk a kérdést a KGST-nek: integrálódjunk vagy sem? És nekik pedig el kell töprengeniük azon, hogy mit is akarnak, mert bizony mi sem engedhetjük meg magunknak, hogy olcsó nyersanyagokkal lássuk el őket az idők végezetéig. Ha a válaszuk „nem", akkor a mi kezünk is szabad lesz. [...]

Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok. Budapest, 1999. A válogatás a National Security Archive (a Hidegháború-történeti Kutatóközpont) és az 1956-os Intézet által rendezett konferenciára készült. A gyűjtemény főszerkesztői: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Szerk.: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós.

Jegyzet

1. Eredeti dokumentum: A Gorbacsov Alapítvány Archívuma, Anatolij Csernyajev jegyzetei. Fond 2, Opis 1.

1988. március tizenötödike (részletek a *Beszélő*ben megjelent tudósításokból)

A rendőrség közleménye

Az 1988. március 15-i nemzeti ünnep megzavarására felhívó röplapok és egyéb kiadványok felkutatása ügyében a Budapesti Rendőr-főkapitányság illetékes szervei több személynél helyiség-ellenőrzést tartottak. Az előkerült röplapokat és az elkészítésüket szolgáló eszközöket lefoglalták. Az intézkedés kapcsán érintett Bokros Péter, Demszky Gábor, Gadó György, Grawátsch Péter, Nagy Jenő, Solt Ottilia budapesti lakosok ellen az eljárás folyamatban van.

A független sajtó munkatársainak felhívása március 15-e alkalmából

A demokratikus ellenzék a hatóság megfélemlítési kísérletei ellenére az idén is részt vesz a hagyományos március tizenötödikei független felvonuláson, a szabad sajtó ünnepén, és erre hívja fel a szabad szó minden hívét.

Demonstrálni kívánjuk, hogy a 140 évvel ezelőtti magyar demokratikus forradalom követelései még mindig nem teljesültek. A sajtószabadságot, a népképviseleti országgyűlést és a parlamentnek csakugyan felelős kormányt még ki kell vívni. Nem valósult meg az ország igazi függetlensége sem.

Üdvözletünket küldjük a demokráciától megfosztott összes kelet-európai népnek. Kifejezzük együttérzésünket az elnyomott román néppel. Követeljük, hogy adják meg az erdélyi magyaroknak az őket megillető kulturális és politikai jogokat.

Kérünk mindenkit, hogy a tavalyihoz hasonló fegyelmezettséggel vegyen részt a békés felvonuláson. Találkozunk délben a Március 15. téren, Petőfi szobránál. Mivel március tizenötödike sajnálatos módon még mindig nem munkaszüneti nap, javasoljuk, hogy minél többen vegyenek igénybe szabadnapot.

TÜNTETÉS A PARLAMENT ELŐTT, 1988. MÁRCIUS 15.

Információs összefoglaló a március 15-i eseményekről
MSZMP Budapesti Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztály
Budapest, 1988. március 15.

1. A fővárosban a március 15-e alkalmából szervezett központi ünnepségek rendben lezajlottak. A Petőfi-szobornál a vártnál kevesebb, közel kétezer fős tömeg vett részt a koszorúzási ünnepségen. A múzeumkerti nagygyűlésre mintegy tízezer fős létszámban jöttek össze a fővárosiak, többnyire fiatalok, fiatal felnőttek. A KISZ KB titkárának beszédét tetszés fogadta, rövidségét és az alkalomhoz illő fiatalos lendületét emelték ki; az ünnepi műsor színvonalát és szolid látványosságát méltatták a jelentések. A Múzeum körút hangosítása ez alkalommal is kritikát kapott. Az ünnepi műsort kisebb, láthatóan szervezett csoportok ütemes tapsolással próbálták megzavarni – sikertelenül. Hatásukat többen a nem elégséges hangosításnak tulajdonítják. A nagygyűlés után a tömeg lassan eloszlott.

A kerületi pártbizottságok által szervezett koszorúzási ünnepségek a fővárosban található '48-as emlékhelyeknél mindenütt rendben és méltó körülmények között történtek.

2. A Múzeumkertből sokan fél egyre átmentek a Március 15. térre, ahol összesen 3-5 ezer ember gyűlt össze. A Petőfi-szobor előtti tömegben az ellenzék kemény magjához tartozó vezetők és aktivisták, például a *Demokrata* című illegális kiadvány 12 pontját tartalmazó, fénymásolással készült röpcédulát, „1848–1849" feliratú és a régi Kossuth-címert ábrázoló, nyomdai úton előállított röpcédulát, valamint Keszthelyi Zsolt[1] fénymásolt fényképét adták kézről kézre. A szobor körül letűzdelt kis papírzászlók közül kiszedték a pirosakat, a nemzeti színű zászlók némelyikén „diktatúra nélküli Magyarországot, sajtószabadságot, egyesülési szabadságot" feliratokat lehetett olvasni. A tömeghez Kis János filozófus, a *Beszélő* című illegális lap szerkesztője intézett néhány szót, demokratikus Magyarországot követelt és éltette a független demokratikus ellenzéket. A szobor talapzatán virágcsokrot helyeztek el, „demokratikus ellenzék" felirattal.

Innen egy kibontott nemzeti színű zászlóval indultak el egy kisebb ellenzéki csoport felhívására. A Petőfi-szobortól a Régiposta utcán, a Vörösmarty, a József nádor és az Engels tér [ma Erzsébet tér] érintésével a Bajcsy-Zsilinszky úton, majd az Alkotmány utcán a parlament előtti Kossuth-szoborhoz vonultak. Menet közben a tömeg – amely zömében tizen- és huszonévesekből állt – kitapsolta a rendőröket, megtapsolta az integetőket, alkalmanként „Aki magyar velünk tart" felkiáltással próbálta csatlakozásra bírni a bámészkodókat. A tömegben erősen ellenséges hangulatú csoportok is voltak. A felvonulás közben leggyakrabban a „Demokráciát, demokráciát!" felkiáltásokat lehetett hallani. Az első sorban vonulók a Bajcsy-Zsilinszky útra érve három transzparenst bontottak ki: „Sajtószabadságot", „Egyesülési szabadságot" és „Valódi reformokat" felirattal.

A Kossuth térre izgatott hangulatban, élénk tapsolás közepette érkeztek. A szobor talapzatára 25–30 fős csoport állt fel. Itt egy kézi hangosítóval Tamás Gáspár Miklós beszélt. A beszéd főbb elemei: „alkotmányos rendet, új választásokat, parlamentnek felelős kormányzatot, sajtószabadságot, egyesülési szabadságot, nem szabad megelégedni a diktatúra legtorzabb formáinak lenyesegetésével, valódi demokráciát, meg kell védeni az erdélyi magyarságot, a tehetetlen kormány mondjon le". A szervezők jelszavakat követő tapsok után nyugalomra és fegyelmezett vonulásra szólították fel a tömeget. Kedvezően reagáltak arra, hogy a Parlament előtt felvonva látták az állami zászlót. A Himnusz eléneklése után az Alkotmány utcán és a Rosenberg házaspár utcán [ma Hold utca] keresztül a Batthyány-örökmécseshez vonultak. Ott az „elnökség" ismét elhelyezkedett az emlékmű talapzatán, s Hodosán Róza hangosbeszélőn felolvasta az elmondása szerint reggel letartóztatott Demszky Gábor beszédét. Ennek főbb elemei: „a pártállam válságba sodorta az országot és a vezetés képtelen kiutat mutatni; a pártállamot, a nem emberarcú szocializmust fel kell váltania alkotmányos jogállamnak; szabad választásokra és valódi parlamentáris demokráciára van szükség; követelik az egyesülési szabadságot, a sajtószabadságot, a Duna-menti népek összefogását és szolidaritását, mert a szabadságot csak közösen lehet kivívni". A tömeg ütemesen skandálta a jelszavakat és azt, hogy „Ezt akarjuk!" A szónok körül csoportosult az ellenséges ellenzék több ismert aktivistája, közöttük Kis János, Könczöl Csaba, Kőszeg Ferenc, Tamás Gáspár Miklós és Szilágyi Sándor. A jelszavakat ők kiabálták be a tömegnek. A szónokot szavaló és tapsoló csoportok támogatták. A szélsőséges tartalmú beszéd után a teret sokan elhagyták.

A szervezők utasításait követve a tömeg a Szt. István körúton, a Margit hídon keresztül a Bem térre vonult. Létszáma addig kb. ezerre csökkent. A kerületi pártbizottság kezdeményezésére az érkezőket a népfront nevében köszöntötték, de ez nemtetszést váltott ki. A Bem-szobornál Pákh Tibor mondott hosszadalmas és uszító jellegű, szovjetellenes beszédet, amelyet közbekiáltásokkal megzavartak, s a tömeg többsége lehurrogta. Az itteni megmozdulás végül is nem érte el célját. A résztvevők a Batthyány térre vonultak, ahol a Himnuszt és a „Székely himnuszt" énekelték el. Ezt követően szétoszlottak. A Kölcsey-szobor talapzatáról bejelentették, hogy 19 órakor találkoznak a Petőfi-szobornál, illetve, amíg a letartóztatottakat nem engedik ki, nem mennek haza. Az ekkor már csak 7-800 fős tömeg incidens nélkül szétoszlott. A spontán megmozdulások szervezőit az óvatos mértéktartásra törekvés jellemezte. A KISZ KB által szervezett akciógárda ellátta feladatát. A rendőri erők fellépésére, erőszak alkalmazására nem került sor.

3. Este 20 óra körül egy kisebb, néhány száz fős csoport kísérletet tett a rend megzavarására. Megmozdulásukat nem sikerült tömegessé tenni annak ellenére, hogy a Petőfi-szobortól a Várba vonultak, majd onnan ismét a Bem térre mentek. Rövidesen feloszlottak. Rendőri beavatkozásra nem került sor.

4. A különböző nyugati hírügynökségek (AP, AFP, Reuter, BBC és a SZER) tudósításaikban részletesen foglalkoznak a március 15-ét megelőző rendőrségi intézkedésekkel. Beszámolnak az illegális kiadványok lefoglalásáról, majd – ellenzéki forrásokra hivatkozva – Haraszti Miklós őrizetbe vételéről és bántalmazásáról, valamint négy ellenzéki személy – Demszky, Haraszti, Solt Ottilia és Molnár Tamás – letartóztatásáról.[2] [...]

Dr. Bródy Péter[3]

A beszédek
Kis János (Március 15-e tér)

Barátaim! Száznegyven évvel ezelőtt ennek a városnak az ifjúsága az utcára vonult, mert sajtószabadságot akart, szólás- és gyülekezési szabadságot akart, állampolgári jogegyenlőséget, népképviseletet és felelős kormányt akart. Azóta sokat változott a világ, de ezekért a célokért még mindig az utcára kell menni. Ezért mi most itt vagyunk.

Az utolsó néhány évben ez az ország megtanulta, hogy nincs jólét szabadság nélkül, nincs anyagi biztonság jogi biztonság nélkül, nincs haladás demokrácia nélkül.

Éljen a demokratikus Magyarország!

TEHERAUTÓN ÜLVE VÁR PARANCSRA A KÉSZENLÉTI RENDŐRSÉG OSZTAGA, 1988. MÁRCIUS 15.

Tamás Gáspár Miklós (Kossuth tér)
Magyar honpolgárok!
Nem egy, hanem három forradalom (az 1848-i, az 1918-i és az 1956-i) próbálta már elérni ugyanazokat a célokat: szabadságot, a nép beleegyezésén nyugvó jogrendet, egyenlő jogokat, nemzeti függetlenséget, a választott parlamentnek felelős kormányt – s ezzel helyet a civilizált nemzetek közösségében. Ezektől a céloktól ma is távol vagyunk. A diktatúra legtorzabb kinövéseinek lenyesegetése nem elég. A magyar nemzet ma legalább annyit kíván, mint 140 évvel ezelőtt. Mi békés átmenetet óhajtunk, ez csak egyféleképpen lehetséges: választásokkal. Az önmagukat kinevező kormányzatok ideje lejárt. Új alkotmánnyal és szabad választásokkal kell megteremteni a modern magyar demokráciát. A nép bizalmát elvesztett vezetők mondjanak le. A nemzet higgadt és erős politikai akarata megteremtheti a szükséges intézményeket: a szabadság intézményeit. Ezt nem lehet rendőri és katonai eszközökkel megakadályozni. Tiltakozunk ma hajnalban őrizetbe vett barátaink fogva tartása ellen.

Egyenesítsétek ki gerinceteket! Merjetek! Követeljetek! Állítsuk meg a válságot! Védjük meg az erdélyi magyarságot! Éljen az ellenzék! Éljen a magyar szabadság!

Demszky Gábor beszédét, kényszerű gyűjtőfogházi távolléte miatt *Hodosán Róza* olvasta fel.

(Batthyány-örökmécses, részlet)

„Nem szabad tovább hallgatni, ki kell mondanunk, hogy a szovjet típusú diktatúra mára válságba sodorta az országot, és nem kínál kiutat. De mi nem robbanást akarunk, hanem radikális fordulatot, erőszakmentes átalakítást. A párt túlhatalmának korlátozását, valódi parlamentarizmust! Ehhez új választások kellenek, melyekkel létrehozandó az új népképviselet."

Csengey Dénes beszédét a Ráday Kollégiumban olvasta fel.[4]
Nyilvánvaló, hogy egy nemzeti ünnep kereteit kiszabni, tartalmát megadni és elbírálni a nép és a nemzet, nem pedig a rendőrség illetékességi körébe tartozik. De mégis azt kell mondanom, hogy ebben az ingerelt és ingerült helyzetben beteg léleknek beteg lélek a párja. Egy, amelyik félelmében berácsozná a jeles napot, és egy, amelyik ugyanezen a jeles napon kényszeresen gumibotnak akarja vinni azokat a világos követeléseket, amelyeknek pedig nem az utcán, hanem a magyar parlamentben van a helyük, mégpedig január elsejétől december harmincegyedikéig.

Híre terjedt országszerte, hogy a Magyar Demokrata Fórum szervezői tüntetést hirdettek meg a mai napra. Abban a helyzetben vagyok, hogy közölhetem: ez nem igaz. A Demokrata Fórum nem szervez semmilyen megmozdulást, és nem is vesz részt semmilyen megmozduláson. Nem azért, mintha elhárítaná, elutasítaná március 15. ihletét. Hanem mert ki akarja ragadni céljait és programját a beteg lelkek e rossz erőteréből. [...]

TÜNTETÉS A BEM-SZOBORNÁL, 1988. MÁRCIUS 15.

Aki ma az utcaköveket vörös színűnek akarja látni, az dolgozzon cinóberrel vagy míniumfestékkel. Nincs fölösleges vérünk. És főleg: nincs időnk. Ha itt most két hétre leállnak a gyárak, az ország a középkorból kezdhet kikapaszkodni. Nincs időnk. Van hazánk, van népünk, vannak demokrata eszméink. Ezek pedig nem arra valók, hogy ma előadjuk őket az utcán. Hanem hogy megvalósítsuk holnap, holnapután, azután. [...]

A *Beszélő*, 1988/2. számában név nélkül megjelent összeállítást Haraszti Miklós készítette. Újraközlés: *Beszélő. Összkiadás*. Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. III. köt. 453–457.

Jegyzetek

1. A szamizdat kiadványokat megjelentető Keszthelyi Zsoltot katonai szolgálat megtagadásáért 1987-ben két és fél év börtönbüntetésre ítélték. 1989 januárjában szabadult.
2. Rajtuk kívül letartóztatták még Gadó Györgyöt, Nagy Jenőt, Pálinkás Szűcs Róbertet és Rácz Sándort.
3. Bródy Péter a budapesti pártbizottság agitációs és propagandaosztályának vezetője volt. A rendszerváltás után 1991-ben alapította a Budapest TV-t, amely 2009 őszén csődbe ment, miután sem a hitelezőit, sem az ORTT-nek járó műsorszolgáltatási díjtartozást nem tudták kifizetni.
4. Haraszti megjegyzése: „a tüntetés után [hangzott el], s nagyrészt olyan közönség előtt, amely maga is részt vett a felvonuláson. A szövegből világossá válik, hogy a *Magyar Demokrata Fórum* szervezőinek álláspontját fogalmazza meg."

Nyilatkozat a Fiatal Demokraták Szövetsége létrehozásáról
(1988. március 30.)

Alulírott magyar állampolgárok, alkotmányos jogainkkal élve, megalakítjuk a Fiatal Demokraták Szövetségét.

A kezdeményezés célja: új, önálló és független ifjúsági szövetség létrehozása, amely tömöríti a politikailag aktív, radikális, reformer ifjúsági csoportokat és egyéneket. Úgy gondoljuk, hogy jelenleg az ifjúság tényleges politikai tagoltsága és ennek szervezeti megjelenítése között szakadék tátong. A Fiatal Demokraták Szövetsége (továbbiakban Fidesz, ill. Szövetség) létrejötte az első lépés lenne e szakadék áthidalása érdekében.

1. *A Fidesz helye az ifjúsági közéletben*
A Fidesz a közéletben mint önálló, független ifjúsági szervezet kíván működni, a tagság által meghatározott politikai irányvonalat követve. Az ifjúság érdekképviseletét érintő kérdésekben együtt kíván működni az ifjúságot képviselő más szervezetekkel, társaságokkal.

2. *A Fidesz működését meghatározó politikai alapelvek*
A Fidesz az Alkotmány előírásainak megfelelően kíván működni. Tevékenységében egy olyan új Magyarország felépítésének igényéből indul ki,

- amelyben olyan gazdasági modell működik, ahol a magán-, az önkormányzati és az állami tulajdon arányait a gazdasági racionalitás szabályozza;
- amelyben a demokrácia szabályainak megfelelően az egyéni és csoportérdekek szabad szerveződésen alapuló képviseletet nyernek;
- amelyben megfelelő intézményrendszer segíti elő a gazdasági hatékonyság és a szélesen értelmezett társadalmi esélyegyenlőség – állandó konfliktusokon keresztül megvalósuló – hosszú távú egyensúlyát, lehetővé téve a gazdasági versenyben lemaradt csoportok támogatását és felzárkóztatását, a társadalmi szolidaritás elve alapján;
- amelyben az egészséges öntudatát visszanyert nemzet képes hatékonyan fellépni az államának határain kívül rekedt magyarság érdekében, s a nemzeti függetlenség, valamint a Kelet-Közép-Európa népeivel való szolidaritás elvei alapján képes közreműködni egy demilitarizált és egységes Európa eszméjének megvalósításában.

3. *A Fidesz feladatai*
– Minden olyan társadalmi, gazdasági, politikai kérdésben véleményt nyilvánít, amely érinti tagjainak érdekeit. E célból – saját nyilvánosságának kiépítéséig – fel kívánja használni a nyilvánosság már meglevő csatornáit.
– Szervezetének kiépülése után, tagsága érdekképviseletének ellátása céljából bele kíván szólni a politikai döntésekbe.
– Igyekszik intellektuális, politikai befolyást elérni az ifjúság körében, a szervezet által képviselt politikai értékek mind szélesebb körben való elfogadtatása érdekében.
– Lehetőséget kíván adni tagjainak politikai szerepek elsajátítására.

4. *A Fidesz felépítése*
A szervezet felépítését az első Kongresszus/küldöttgyűlés által szentesített Szervezeti és Működési Szabályzat (a továbbiakban SZMSZ) állapítja meg részletesen. Az alapszervezetek szerveződési elveit célszerűnek látszik teljes rugalmassággal kezelni. Javasoljuk a tagság alsó és felső korhatárát 16, ill. 35 évben megvonni. A Fidesz tagjai nem lehetnek más politikai ifjúsági szövetségek tagjai.

5. *A Fidesz működésének anyagi forrásai*
A Fidesz tagjai az SZMSZ-ben megállapítandó tagdíjat fizetnek. A Szövetség számít a különböző társadalmi és gazdálkodó szervezetek támogatására. Ezen túl első konkrét politikai céljai közé tartozik az állami költségvetés ifjúságpolitikai célokra elkülönített pénzösszegei elosztásának nyilvános vitája és szabályozása.

A Fidesz alapítói a párt megalakulásának második évfordulóján

Úgy gondoljuk, hogy Magyarország társadalmának és a magyar nemzetnek súlyos és valószínűleg elhúzódó válságidőszakában vagyunk. A ma fiatal generációinak semmiféle felelőssége nem lehet azokért a tegnapi hibás döntésekért, amelyeknek következményeit nagyrészt már ma is ők viselik. Van viszont felelősségük a jövőt befolyásoló mában, és van joguk is, hogy saját jövőjük alakításába az általuk választott módon beleszóljanak. Egyre többen hívják fel a figyelmet arra a veszélyre, amelyet a válság mélyülése mellett a társadalom integrálatlan volta jelent. Úgy véljük, ahhoz, hogy a társadalom cselekvéseit ne értelmetlen indulatok vezéreljék, szükség van az állampolgári felelősséget erősítő, az érzelmeknek kollektív bölcsességgel gátat szabó és formát adó autentikus társadalmi szerveződésekre is. A Fiatal Demokraták Szövetsége egy akar lenni e szerveződések közül.

Ezért felhívunk minden olyan fiatalt, aki egyetért nyilatkozatunk tartalmával, csatlakozzék a Szövetséghez, s működjön közre programjának és szabályzatának kidolgozásában, szervezete kiépítésében! Népszerűsítse a Szövetség céljait, személyes informálással pótolja a Szövetség még nem létező intézményes nyilvánosságát!

Felhívjuk a KISZ tagjait és szerveit, hogy anyagi és politikai eszközökkel támogassanak minden olyan kezdeményezést, amely az ifjúság politikai képviseletét teljesebbé teheti. Tisztában vagyunk azzal, hogy a jelenlegi helyzetben a kezdeményezés újszerűségéből fakadóan a potenciális tagság számára a fő vonzerőt az adja majd, hogy a Fidesz létéből fakadóan alternatívát fog jelenteni a KISZ-szel szemben.

A Fidesz azonban elsősorban nem valami ellen, hanem valami érdekében óhajt politizálni, s reméli, hogy ehhez partnerekre talál a várhatóan tovább differenciálódó ifjúsági politikai intézményrendszerben.

Felhívjuk továbbá az összes társadalmi szervezetet, felelős politikai tényezőt, saját eszközeikkel segítsék azt a folyamatot, amelyet a Fidesz megalakulásával elindítani óhajt!

Budapest, 1988. március 30.

Andrási Miklós (közgazdászhallgató), Bayer Zsolt (tanárképző főiskolás), Bajka István (joghallgató), Balassa György (egyetemi hallgató), Bartók István (közgazdászhallgató) Bartus Gábor (műegyetemi hallgató), Bánszky Éva (joghallgató), Bekk Mária (tanár), Benedek Zoltán (közgazdászhallgató),

Bégány Attila (programozó matematikus), Both Vilmos (közgazdászhallgató), Csaba Iván (közgazdászhallgató), Csongor Balázs (tanárképző főiskolás), Deutsch Tamás (joghallgató), Fodor Gábor (nevelőtanár), Gyöngyössy Péter (bölcsészhallgató), Hamecz István (egyetemi hallgató), Kaderják Péter (közgazdász), Kardos József (erdőmérnök–hallgató), Kata Péter (egyetemi hallgató), Kliment Attila (joghallgató), Kovács István (gépészmérnök), Kövér László (ösztöndíjas jogász), Langauer László (tanárképző főiskolás), Molnár Péter (ösztöndíjas jogász), Németh Zsolt (közgazdász), Orbán Viktor (jogász), Pető Sándor (egyetemi hallgató), Rácz András (tanárképző főiskolás), Sasvári Szilárd (tanárképző főiskolás), Szabó Gábor (bölcsészhallgató), Szajkó Lóránt (közgazdász), Szájer József (egyetemi tanársegéd), Szemerei Péter (joghallgató), Sztilkovics Szávó (tanárképző főiskolás), Tar Miklós (egyetemi hallgató), Vajda Tibor (egyetemi hallgató)

Bozóki András (szerk.): *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991.* Budapest, 1991, Fidesz. 23–25.

Rendőrségi figyelmeztetés (részletek)

1988. március 30-án egyetemi hallgatók és fiatal értelmiségiek egy csoportja törvényellenes szervezet létrehozását kezdeményezte, ezért az arra illetékes rendőri szervek 1988. április 8-án figyelmeztették Andrási Miklós dunaújvárosi, Orbán Viktor szolnoki, valamint Csaba Iván, Kövér László és Rácz András budapesti lakosokat. A nevezetteket felhívták tevékenységük abbahagyására.

Az államrend képviselője akkor szólal meg, ha elegendő okot lát arra, hogy a törvények betartására még a törvényszegést megelőzve intsen. Ily módon a rendőrhatósági figyelmeztetés a törvényesség és a türelem jogintézménye. [...]

Életkortól teljesen függetlenül, a demokraták tömörülése természetesen üdvözlendő. Magyarországon a demokratáknak sokféle tömörülése működik és további tömörülések alakulnak, hiszen olyan időket élünk, amikor tömérdek okból indokolt a demokratáknak tömörülniük. Semmi kétség: nemzeti történelmünk korszakos, sorsfordító időszakában élünk. Sorsprobléma mindenekelőtt az: milyen feltételeket teremthetünk a fejlődés megalapozására, milyen módon válhatunk képessé arra, hogy a világgazdaság átrendeződő értékviszonyai közepette elhárítsuk a leszakadás veszélyét, s hogy megőrizzük és megjavítsuk kivívott helyünket a nemzetek mezőnyében. Ehhez a feltételeket természetesen állami eszközrendszerrel is javítanunk kell, de nélkülözhetetlen feltétel a társadalom önszerveződése, a kisközösségek energiatöbblete, a személyes aktivitás társadalmivá összegzett erőfeszítéseinek hasznosítása. Ez a felismerés nem a meghívóban jelzett eszpresszó[1] asztalainál fogalmazódott meg. Az MSZMP országos értekezletének állásfoglalás-tervezete is rámutat, hogy „társadalmunkban helye van minden olyan helyi, területi, országos szervezetnek, egyesületnek, amely a szocialista törvényesség keretei között működik". S az ifjúságpolitika szervezeti kereteit az 1971-ben alkotott ifjúsági törvény szabályozza. [...]

Nos, így és ezért kért szót ebben a történetben a rendőrség. A fiatal demokraták ugyanis sajátos értelmezéssel választották el a démosz és a demokrácia fogalmait – az előbbi a népet, az utóbbi a törvényes kereteket jelenti –, önmagukat az előbbi fogalom képviselőinek jelölve ki, s az utóbbit, a törvényes előírásokat mellőzhetőnek ítélve. Ismeretes, hogy az Alkotmány rögzíti az egyesülési jogot, és jól ismert az is, hogy vita folyik e jog törvényi szabályozásáról. Ez a vita sem korlátozódik ama eszpresszóbeli eszmecserére, hiszen – ismét az MSZMP állásfoglalás-tervezetére utalva – napirenden van az egyesületi törvény megalkotása.

Ám a ma érvényes jogszabályokat az új törvény hatálybalépéséig is minden állampolgárnak be kell tartania. Márpedig 1981. december 29-én kihirdették azt a törvényerejű rendeletet, amely 2. §-ában kimondja, hogy „egyesület létrehozását állami, társadalmi és szövetkezeti szervek, valamint az állampolgárok kezdeményezhetik. Egyesület létrehozására irányuló szervezőmunka megkezdését a felügyelő szerveknek előzetesen be kell jelenteni; a felügyelő szerv a szervezést feltételhez kötheti." A 7. § hozzáteszi, hogy „a felügyelő szerv feladata az egyesület nyilvántartásba vétele, törvényes és alapszabályszerű működésének ellenőrzése". A szervezők éppen csak ezt a feltételt ítélték mellőzhetőnek.

Országos szervezetek alapításának természetesen nemcsak jogszabályi feltételei vannak, hanem íratlan, ám a társadalom által méltán elvárt szabályai is. Első számú szabály: a felelősség, a közérdek tisztelete, a nemzeti sorsproblémák érett értelmezése. Ámde mit kezdhetünk például a papírra vetett program ama állításával, hogy nem értenek egyet az MSZMP és ifjúsági szervezete azon politikájával, amely csak hosszabb távon látja megvalósíthatónak a társadalom előtt álló problémák megoldását? Számukra – tették hozzá – ez nem jelent vonzó perspektívát.

A figyelmes szemlélő csak tűnődhet: meghirdethető-e a nemzet iránti felelősséggel a gazdaság strukturális átrendeződésének azonnali megoldása, az infláció azonnali megfékezése, a tudományos-technikai forradalom követelményeinek holnap reggeli érvényesítése? Komolynak tekinthető-e az a kiindulópont, amely „vonzó perspektívát" kíván hirdetni felelős perspektíva helyett?

Közlik továbbá, hogy új Magyarországot kívánnak építeni – nem tudni természetesen, hogy milyen Magyarországot, s kinek a megbízásából. S hogy minden kétségtől, homálytól mentessé váljék ez a program, szükségesnek ítélik hozzátenni azt is, hogy a csatlakozni szándékozók nem lehetnek tagjai a KISZ-nek.

Ezért szólalt meg a hatóság – türelmesen felelősségre intve. S az intelem jelzi egyszersmind a türelemnek azokat a határait, amelyek a törvényes rend, a demokrácia védelmében minden állampolgárra kötelezőek!

Eredeti megjelenés: *Magyar Hírlap,* 1988. április 8. Újraközlés: Bozóki András (szerk.): *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991.* Budapest, 1991, Fidesz. 29–31.

Jegyzet

1. Utalás az egykori Ma Cherie presszóra, amely a XI. ker. Bartók Béla út elején, a Gellért térhez közel működött, és ahol a Fidesz első, 1988. március 30-i nemzetközi sajtótájékoztatóján jelentették be a szervezet megalakulását. Április 10-én a Fidesz az ugyancsak Bartók Béla úthoz közeli Kisrabló étteremben tartotta első taggyűlését hatvan–száz fő részvételével. Ezen Orbán Viktor beszámolt az alapítók elleni hatósági fellépésről. A jelenlévők többsége úgy döntött, hogy a rendőri tiltás ellenére tovább folytatják a működést, kongresszust hívnak össze, és helyreigazítást kérnek minden olyan laptól, amely a Fideszt törvénytelen szervezetnek titulálja. Németh Zsolt javaslatára elfogadták, hogy politikai nyilatkozatban tiltakoznak a hatósági fellépés ellen. Lásd Magyar Október Sajtószolgálat, 1988. április 11. In *Tiszta lappal...* i. m. 33–34.

A Fidesz levele az Országgyűléshez és az Elnöki Tanács elnökéhez

A Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz) 1988. április 9-én sajnálattal és megdöbbenéssel értesült a magyar hírközlő szervek útján, hogy a Fidesz öt tagját „törvényellenes szervezet létrehozására irányuló kezdeményezés" miatt rendőrhatósági figyelmeztetésben részesítették. A Fidesz azzal a feltételezéssel él, hogy információk hiányában az intézkedést nem előzte meg megfelelő döntés-előkészítés. A szervezet további politikai megítélését meghatározó illetékes állami és pártvezetés tájékoztatásául a Fidesz az alábbiakat közli:

A Fidesz

- alapító nyilatkozata egyértelművé teszi, hogy a szervezet az alkotmány, a törvényesség alapján áll;
- a társadalom és a nemzet rendkívül nehéz helyzetében a megújulás szellemében, a KISZ és a HNF ifjúságpolitikájával összhangban fogant; tanúi ennek az alakuló ülésen jelen lévő MSZMP KB és KISZ képviselői is;
- kijelenti, hogy szabad akaratukból társult fiatalok független szerveződése;
- mivel társadalmi szervezet kíván lenni, a más ifjúsági szövetségekbeli (pl. KISZ) tagságot nem diszkriminatív szempontból utasítja el, hanem egy politikailag tagolt ifjúsági közélet kialakulása reményében. A szervezeti szintű kapcsolatteremtéstől nemhogy nem zárkózik el, hanem elengedhetetlennek tartja;
- közli, hogy a megalakulása alkalmával kiadott Nyilatkozat még nem a Szövetség programja. Mivel a Fidesz belső működésében minél teljesebb demokratizmusra törekszik, a konkrét programot a Fidesz legfelső fórumán fogja kialakítani. A szervezés ideje alatt a Nyilatkozat elvei és tartalma az irányadók.

A fentiek alapján bízunk abban, hogy további rendőri intézkedésektől mentesen a vezető szervek megértő várakozása és támogatása kíséri a Fidesz működését.

Válaszukat várva

Budapest, 1988. április 17. *Fidesz*

Bozóki András (szerk.): *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991.* Budapest, 1991, Fidesz. 36.

Van kiút! A Szabad Kezdeményezések Hálózata Ideiglenes Tanácsának nyilatkozata (1988. május 1.) (részletek)

Magyarország politizáló közvéleménye egyre hangosabban követeli a demokráciát.[1] A magyar demokraták – akár szocialisták, akár nem – egyetértenek abban, hogy a hazának alkotmányos jogállamra, parlamenti kormányzásra, többpártrendszerre, erős jog- és érdekvédelemre, nemzeti szuverenitásra, vegyes tulajdonú piacgazdaságra van szüksége.

De vajon vezet-e út errefelé, szűk ösvény akár?

1. A helyzet

Számtalan helyi csoport, országos mozgalom fogott neki, hogy a számára belátható terepen gyakorolja szabadságjogait. Ám ezt nem a törvények oltalma teszi lehetővé, nem is a párt önkorlátozási készsége, hanem csak az, hogy a hatalom meggyöngült.

A párt vezetőinek, apparátusainak szemlátomást nincsenek már érveik a demokrácia és a piacgazdaság ellen. A független társadalmi kezdeményezésekre a vezetés őrizetbe vételekkel, politikai nyomással, erőtlen fenyegetőzéssel vagy zavart hallgatással válaszol. Értetlenül áll szemben a párttagság soraiban észlelhető nyugtalansággal és erjedéssel is.

A hatalom elbizonytalanodása azonban nem elegendő ahhoz, hogy a társadalmi nyomás célt érjen. Ezért könnyen keletkezik olyan látszat, mintha a bomlás és hanyatlás megfordíthatatlan lenne. Ne higgyünk neki! *Az állami szocializmus válsága új kezdet lehet; és van belőle kiút.*

Ám a fölemelkedéshez politikai fordulatra van szükség.

2. A politikai fordulat feltételei

A demokratikus mozgalmak rövid és középtávú politikai követelései immár kiérlelődtek:

- új alkotmányt kell adni a köztársaságnak, amely szavatolja a polgárok személyi és politikai jogait;
- az Országgyűlésnek vissza kell nyernie törvényhozó hatalmát; diszkriminációtól mentes választójogi törvény alapján új parlamentet kell választani;
- véget kell vetni a tömegtájékoztatás adminisztratív irányításának, biztosítani kell a sajtószabadságot;
- az egyesülés és gyülekezés jogának magában kell foglalnia az együttes politikai akaratnyilvánítás szabadságát; az egyházak autonómiáját átfogó új törvénnyel kell szavatolni;
- biztosítani kell a független szakszervezetek alapításának jogát és a sztrájkjogot;
- a párt nem állhat a törvények fölött: hatalmát már most úgy kell törvényileg korlátozni, hogy összeférjen a sorra vett polgárjogokkal.

De rokonszenves törvények becikkelyezésével nem érhetjük be. A papíron elismert jogok csak akkor érnek valamit, ha jelentős társadalmi erők állnak mögöttük – és ha a pártvezetés kész megegyezni ezekkel az erőkkel. Bár nem adja egyelőre jelét egyezkedési készségnek, kimondhatjuk: ha a megegyezéstől elzárkózik, nem lehet úrrá az ország politikai, társadalmi és gazdasági válságán. Az 1981 utáni lengyelországi reformkísérletek sorozatos kudarca intő példa lehet számára: hová vezet, ha nincs kivel megegyezni a kibontakozás költségei felől.

3. Van lehetőség gazdasági fordulatra

A gazdasági válság alapvető okai a politikában keresendők; a stabilizálás és föllendülés is politikai föltételektől függ.

A vezetés úgy próbálja kiegyensúlyozni a piacot, hogy csökkenti a lakosság fogyasztását. Közben erőtlen kísérleteket tesz a közkiadások visszafogására is. A szorító intézkedések hatástalansága azonban fölveti a kérdést: *kinek a terhére kell a keresletet tovább csökkenteni.*

Az életszínvonal további durva lefaragása méltánytalan volna, és kérdés, hogy egyáltalán kivihető-e. Az egyetlen lehetőség: sokkal határozottabban kell hozzányúlni a költségvetési kiadásokhoz.

Nyilvános vita alapján, lényegesen meg kell kurtítani az államigazgatásra és a fegyveres testületekre fordított összegeket, továbbá a párt, a KISZ, a SZOT támogatását, a veszteséges vállalatok költségvetési segélyezését. Le kell mondani a magyar részvételt a bős–nagymarosi vízlépcső és a jamburgi gázvezeték építésében. Csak így remélhetünk akkora *költségvetési többletet,* amely elegendő mozgásteret biztosít a szabadpiaci gazdálkodás számára.

Ám ha a közkiadások visszafogása nem párosul gyökeres reformokkal, a megtakarítások semmivé lesznek. A különféle tulajdonformák egyenjogúságára és versengésére van szükség, meg szabad tőkeáramlásra, az árak és a bérek adminisztratív megmerevítésének fölszámolására. Az ipari és mezőgazdasági üzemek szabadon választhassák meg, milyen tulajdonformában kívánnak működni. A szövetkezetek bocsáthassák áruba vagy adhassák bérbe földjeiket és termelőeszközeiket. A kilépő szövetkezeti tagok kaphassák vissza bevitt tulajdonukat.

Mindez csak akkor válhat valóra, ha hozzányúlnak olyan szervezeti és gazdasági érdekekhez, amelyeket az apparátusok nagy része ma nem óhajt föláldozni; s ha nyilvános vita deríthetí ki: milyen célokért hajlandó a nemzet – ha muszáj – akár áldozatokat is vállalni. A gazdasági megújuláshoz tehát demokrácia kell. Elengedhetetlen az is, hogy a válságtól leginkább sújtott rétegek létföltételei emberhez méltók legyenek.

4. Az életkörülmények és a munkavállalók jogai

Ma a lakosság ötödének elemi megélhetése forog veszélyben. Szembe kell néznünk a fenyegetéssel, hogy a szegények végképp leszakadnak a társadalom egészéről, begubóznak a nyomor kultúrájába. A nemzet szociális kettészakadását a cigánykérdés is súlyosbítja.

A tisztes megélhetés garantálása, az egészségvédelem és az oktatás szétzüllésének megakadályozása nem az állam túlhatalmának további növelését kívánja meg. A jelenlegi alamizsnarendszerből a szociálpolitikának a nép ellenőrzése alatt álló társadalmi önvédelmi rendszerré kell átalakulnia. Szükség van a munkavállalók érdekeit védő, független szakszervezetekre, fegyvertárukban a sztrájkkal. Garantálni kell a létminimum szintjét elérő munkanélküli segély folyósítását.

Az életkörülmények romlását a környezeti ártalmak is fokozzák. Magyarországon hovatovább nincs tiszta víz és tiszta levegő, tönkremegy a táj, égig bűzlik a magunk termelte és az importált hulladék. Nem megoldott a radioaktív szemét eltakarítása. Mindez tovább rontja a magyarság amúgy is gyönge egészségét. Higgadt és elmélyült társadalmi vitára van szükség a modern környezetvédelem megteremtéséhez, a települések és a természet pusztulásának megakadályozásához.

5. Új magyar külpolitika

Az alkotmányos jogállam megteremtése és a gazdasági reform föltételezi szövetségi kapcsolataink újragondolását. Magyarország két döntő érdeke – a nemzeti függetlenség és a határokon túli magyar kisebbségek védelme – az eddiginél nagyobb mozgásteret igényel. Addig is, amíg katonai tömbök megszűnnek, törekedni kell a Varsói Szerződés országainak egyenjogúságára. [...]

A katonai kiadások lefaragása is szükségessé teszi, hogy Magyarország kezdeményező szerepet játsszék az enyhülésben. Törekedni kell rá, hogy a *hagyományos fegyverzetek kétoldalú korlátozásának folyamatában a szovjet csapatok elhagyják hazánkat,* s hogy a magyar hadsereg költekezését a szükséges minimumra csökkentsük.

Magyarországnak a teljes magyar nemzet érdekében is a kelet-európai demokratikus átalakulás kezdeményezői között meg kell határoznia, milyen kötelezettségeket vállal a határainkon kívül rekedt magyar népességcsoportokkal szemben, és mit követel számukra az utódállamoktól. A nemzeti kisebbségeknek mint közösségeknek kell *kollektív jogokat* igényelni, s ezen belül a szabad nyelvhasználat, a teljes körű nemzetiségi oktatás, az autonóm érdekképviselet, a Magyarországhoz fűződő kapcsolatok ápolásának jogát. [...]

Tudjuk, nem csak a hatalom birtokosai féltik a rendet és a nyugalmat a vajúdó demokráciától. Mi azonban azt mondjuk: nem a demokrácia fenyeget káosszal, hanem a mostani állapot. Cselekedjünk, és tapasztalni fogjuk, hogy a terebélyesedő szabadság nem zűrzavar, hanem szabályozott együttműködés, rendezett vita és megfontolt haladás.

Eredeti megjelenés: *Beszélő,* 24. szám. Újraközlés: *Beszélő. Összkiadás.* Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. III. köt. 399–401.

Jegyzet 1. 1988. március 17-én különböző független csoportosulások résztvevői – közgazdászok, szociológusok, írók, környezetvédők és a demokratikus ellenzék tagjai – felhívást bocsátottak ki a Szabad Kezdeményezések Hálózatának létrehozására. A felhívás nyomán 1988. május 1-jén a budapesti Hági sörözőben alakult meg a szervezet, amely eredetileg olyan ernyőszervezet kívánt lenni, amely laza formában és bázisdemokrata alapon kapcsolja össze a rendszerrel szemben fellépő különböző indíttatású és irányultságú csoportokat. A szervezet közgyűlése 1988 novemberében a Jurta Színházban a párttá alakulás mellett döntött, és létrejött a Szabad Demokraták Szövetsége.

Történelmi igazságtételt! Felhívás a magyar társadalomhoz (részletek)

„Szükségesnek tartjuk a politikai elítéltek és egykori internáltak teljes politikai és erkölcsi rehabilitációját."[1]

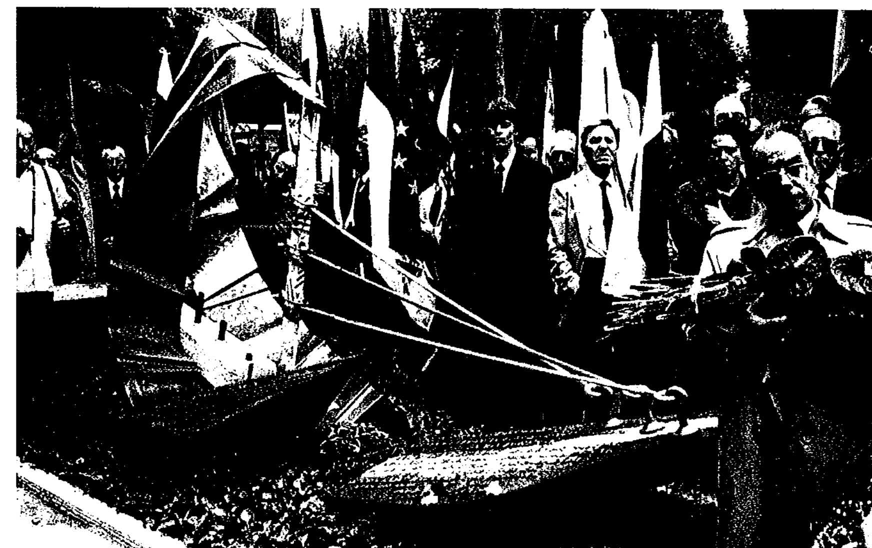
Harminc éve, 1958. június 16-án kivégezték Nagy Imrét, az 1956. október 23-án kirobbant magyar forradalom miniszterelnökét két társával, Maléter Pál honvédelmi miniszterrel és Gimes Miklós újságíróval együtt. Perének egy másik vádlottját, Szilágyi Józsefet már márciusban[2] felakasztották, a másodrendűnek szánt vádlottat, Losonczy Géza államminisztert pedig a bírósági komédia utolsó felvonása előtt, 1957 decemberében a börtönben pusztították el.

Három évtizede rejtegeti a Rákoskeresztúri köztemető eldugott 301-es parcellájának bokorrengetege az 1956. november negyedikén kezdődött bosszúszomjas neosztálinista restauráció sok száz áldozatát. Hozzátartozók előtt még azt is titkolják, hogy övéik melyik gödörben, a sivár rabtemető melyik zugában fekszenek.

A családtagok, a barátok kérő hangját erősítjük fel mi, a mártírok harcostársai. A közvéleményhez, a magyar társadalomhoz fordulunk: SEGÍTSETEK!

Megemlékezés a 301-es parcellában Nagy Imre és mártírtársai kivégzésének évfordulóján, 1988

Nagy Imre és az összes '56-ért kivégzett mártír szimbolikus sírjának felavatása Párizsban, a Père Lachaise temetőben, 1988. június 16.

Tiszteletet halott bajtársainknak, mártírjainknak!
Igazságszolgáltatást igazságaiknak!

A forradalom leverését követő megtorlás példa nélkül áll a magyar történelemben: a levert magyar forradalmak után a Habsburgok, Haynau és Horthy rendszere együttesen sem hurcolt meg, ítélt el, végzett ki és kényszerített száműzetésbe annyi embert, mint az 1956. november 4-én létrejött hatalom. A rendszer első embere egy héttel uralomra jutása után ország-világ előtt még ezt ígérte: „Az eseményekben való részvételért senki nem vonható felelősségre." Ideje, hogy szembesítsük ezt az ígéretet a 301-es parcella valóságával.

A politikai vezetés mindmáig nem akart megtűrni semmit, ami a forradalomra emlékeztet, holott erre épültek az elmúlt időszak eredményei: a konszolidáció életszínvonal-politikája és viszonylagos liberalizmusa, valamint a '68-as reform vívmányai. A forradalommal, történelmünk e legnagyobb nemzetközi kisugárzású, egész generációk sorsát meghatározó eseményével kapcsolatban a hivatalos politika fő módszere a hallgatás és a feledtetés, melyet időről időre a tudatos rágalmak és hazugságok tarkítanak.

Eljön az ideje annak, hogy a magyar társadalom követelje a megtorlás áldozatainak – halottainak és élőknek – teljes erkölcsi, politikai és jogi rehabilitálását. Nemzetünk szellemi és lelki megtisztulásának feltétele ez. A mártírok emlékével együtt a forradalom emlékét is meg kell tisztítani a rászórt mocsoktól. [...]

A múlttal való becsületes szembenézés, a történelmi igazságtétel – nézetünk szerint – erkölcsi tartozása a nemzettel szemben a megújulást hirdető párt- és államvezetésnek. A párttagság ama részét pedig, mely lelke mélyén soha nem értett egyet a jogtipró erőszakkal és a véres megtorlással, súlyos lelkiismereti tehertől szabadítaná meg az igazságtalanságok lehető jóvátétele.

Minthogy azonban e tekintetben három évtized alatt nem történt előrehaladás, alulírottak – az 1956 után kivégzettek hozzátartozói és egykori politikai elítéltek – szükségesnek látjuk, hogy kezdeményezőleg lépjünk fel. Elhatároztuk a *Történelmi Igazságtétel Bizottsága* megalakítását.

A bizottság szükségesnek tartja a volt politikai elítéltek és üldözöttek teljes jogi rehabilitációját, vagyis a büntetett előélethez fűződő valamennyi joghátrány törvény útján történő felszámolását. Meg kell szüntetni

- a nyugdíj-megállapításnál fennálló hátrányos helyzetüket,
- az állások betöltésénél alkalmazott diszkriminatív (titkos és nem titkos) intézkedéseket, például az ún. feddhetetlenségi intézményt,
- az útlevéltörvényben foglalt, a büntetett előéletből következő kizáró jogszabályokat.

Szükségesnek tartjuk a politikai elítéltek és egykori internáltak teljes politikai és erkölcsi rehabilitációját. Fel kell hagyni rendőri zaklatásukkal, aköznapi életvitelüket, társadalmi elhelyezkedésüket ellenőrző és akadályozó rendőri gyakorlattal. [...]

Tudatában vagyunk annak, hogy e történelmi igazságtétel ma még súlyos akadályokba ütközik, és szívós küzdelmet kíván. Ezért csatlakozásra kérjük fel mindazokat, akik egyetértenek felhívásunkkal, és készek jogi, kegyeleti, történeti vagy más területen előmozdítani vállalt feladatunk elvégzését.

A magyar társadalomhoz fordulunk: követelje velünk együtt a kivégzettek méltó eltemetését és egy nemzeti emlékmű felállítását, mely megörökíti a sztálinista önkény, a vele szemben vívott szabadságharc és a megtorlás áldozatainak emlékét.

Tisztelettel üdvözöljük a magyar emigráció kezdeményezését, hogy a párizsi Père Lachaise temetőben jelképes emléket állítanak Nagy Imre és társai mártírhalálának 30. évfordulóján.[3]

Felhívunk mindenkit, hogy ezen az évfordulón – 1988. június 16-án – emlékezzen harcokban elesett, halálba hajszolt és kivégzett honfitársainkra. Aki teheti, ezen a napon helyezzen el virágot a Rákoskeresztúri temető 301-es parcellájában nyugvó mártírjaink jeltelen sírján.

Budapest, 1988. május

A Történelmi Igazságtétel Bizottsága

Nagy Erzsébet, Gyenes Judith (Maléter Pál özvegye), Halda Aliz, Szilágyi Józsefné, Újhelyiné Haraszti Mária (Losonczy Géza özvegye), Darvas Iván, Dénes János, Eörsi István, Erdélyi Tibor, Fekete Gyula, Fónay Jenő, Forintos György, Földes Péter, Gáliné Káldor Vera, Göncz Árpád, Hankiss Elemér, Hegedűs B. András, Hegedűs László, Hősz Dezső, Kertész Dezső, Lambrecht Miklós, Litván György, Lőcsei Pál, Marián István, Mécs Imre, Mensáros László, Molnár Ferenc, Nagy Elek, Obersovszky Gyula, Pártay Tivadar, Pomogáts Béla, Rácz Sándor, Széll Jenő, Tóbiás Áron, Újhelyi Szilárd, Ungváry Rudolf, Vásárhelyi Miklós, Zimányi Tibor, Zsámboki Zoltán

Budapest, 1988. június 6.

Eredeti megjelenés: *Beszélő,* 25. szám (1988/3.). Újraközlés: *Beszélő. Összkiadás.* Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. III. köt. 603–604.

Jegyzetek

1. A Történelmi Igazságtétel Bizottsága 1988 májusában alakult. A következő évben döntő szerepe volt Nagy Imre és mártírtársai sírjának feltárásában, illetve a Nagy Imre-per áldozatai 1989. június 16-i temetésének megszervezésében.
2. Pontosabban: 1958. április 24-én végezték ki.
3. A párizsi Père Lachaise temetőben 1988. június 16-án, Nagy Imre és társai kivégzésének 30. évfordulóján avatták fel a síremléket. A síremlék Rajk László tervei alapján készült, a kezdeményező Méray Tibor volt, az '56-os franciaországi magyar emigráció prominens alakja. A síremlék felállításához szükség volt Párizs polgármestere külön engedélyére, aki akkor Jacques Chirac volt, a későbbi francia köztársasági elnök. A szimbolikus sírról lásd Pótó János – Hajdú József: *Nagy Imre emlékhelyei.* Budapest, 2013, Nagy Imre Alapítvány. 12–17.

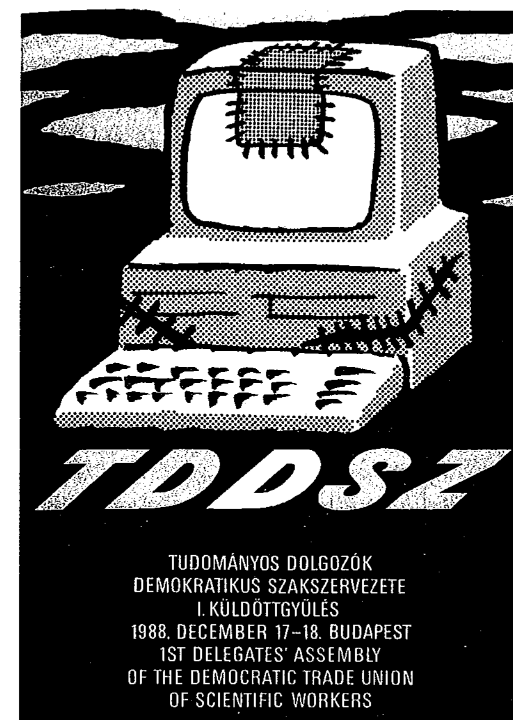
A Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete alapítólevele

A mai napon, 1988. május 14-én Budapesten, a Metró Klubban, 1028 alapító tag szándékának megfelelően megalakítottuk a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezetét.[1]

Alapító tagjaink között vannak a társadalom-, természet- és műszaki tudományok művelői, a felsőoktatás dolgozói, kutatóintézeti dolgozók, laboránsok, tudományszervezők, adminisztrátorok, a közművelődési intézmények és közgyűjtemények munkatársai, továbbá szabadfoglalkozású, nyugdíjas és állástalan kutatók és a kvalifikált szellemi munkát végzők egyéb csoportjai.

Az utóbbi évek egyre mélyülő és tudományos életet is sújtó társadalmi válsága, valamint a szakszervezetek működésének alapvető hiányosságai szükségessé tették a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezetének mint a magyar szakszervezeti mozgalmon belül új elvekkel, és új szervezeti formában működő szakszervezetnek a létrehozását.

Küzdeni fogunk a széles értelemben felfogott létbiztonság szavatolásáért, létfeltételeink javításáért, munkához való jogunkért. Ehhez nyilvánosságot akarunk. Ellenezzük, hogy politikai nézeteiért bárkit egzisztenciális következmények sújtsanak, és kiállunk azokért, akikkel ez mégis megtörténik.

A Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete első küldöttgyűlésének plakátja

Küzdeni fogunk egy közös érdekeinket szem előtt tartó tudománypolitika következetes érvényesítéséért, a tudományt és az oktatást sújtó restrikciók megszüntetéséért, a kutató-fejlesztő munka megbecsüléséért, eredményeink hasznosításáért, a tudományos élet tisztaságának demokratikus ellenőrzéséért.

A társadalmi szolidaritás szellemében figyelemmel kísérjük valamennyi társadalmi réteg helyzetének alakulását: igyekszünk a szociálisan rászorultak életkörülményeinek javítására hasznosítható javaslatokat kidolgozni.

Szervezeti felépítésünk biztosítja, hogy a tagság a maga érdekeit demokratikusan érvényre juttathassa. A tagság nemcsak közvetlen megbízottait ellenőrzi, de testületeinek jogait és kötelezettségeit is szabályozza, döntéseiket – meghatározott esetekben – utólagosan érvényteleníti és megváltoztathatja.

A szakszervezet a tudomány területén dolgozók érdekeit kívánja képviselni, de tagja lehet mindenki, aki elfogadja az Alapszabályt, belépési nyilatkozatot tesz és tagdíjat fizet.

A szakszervezet a képviseleti demokrácia elvei szerint működik. Az alakuló gyűlésen megjelentek – az első küldöttgyűlés összehívásáig érvényes mandátummal – választmányt bíznak meg a szükséges teendők ellátásával.

Mi, az alakuló gyűlés résztvevői, felhatalmazzuk a választmányt, hogy folytassa a szervező munkát, vegye fel és tartsa fenn a kapcsolatot az állami szervekkel és a társadalmi szervezetekkel (köztük az ágazati szakszervezetekkel és a SZOT-tal[2]), dolgozzon ki javaslatokat rövid és hosszú távú programjainkra, hozzon létre munkabizottságokat, valamint hívja össze a szakszervezet első küldöttgyűlését.

Ugyancsak felhatalmazást kap a választmány arra, hogy kapcsolatba lépjen más országok szakszervezeteivel, s igyekezzék azok tapasztalatait hasznosítani.

Az alakuló gyűlés kinyilvánítja, hogy a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete a Magyar Népköztársaság alkotmányának, valamint a szakszervezeti jogokat rögzítő nemzetközi okmányoknak szellemében kíván tevékenykedni. Egyben arra kötelezi magát, hogy elősegíti a társadalom öntevékenységének fejlesztését, a demokratikus jogok érvényesülését, az országnak a válságból való kilábalását és tartós felemelkedését.

Felhívunk mindenkit, aki törekvéseinkkel azonosítja magát, hogy csatlakozzék szakszervezetünkhöz.

Magyarország Politikai Évkönyve 1988. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Budapest, 1989, R-Forma Kiadói Kft. 770.

Jegyzetek

1. A TDDSZ volt 1948 óta az első független szakszervezet, amely a hivatalos érdekvédelmi szervezetek keretein kívül alakult meg. Első ügyvivői: Bognár Szabolcs, Dávid János, Doleschall Pál, Forgács Pál, Kerekes György, Léderer Pál, Őry Csaba, Szalai Júlia és Szécsényi Tibor voltak.
2. Szakszervezetek Országos Tanácsa.

Kádár János és Mihail Gorbacsov 1988. május 19-i telefonbeszélgetése (részletek)

[...][1]
Gorbacsov: Fontos, hogy a jelenlegi átmeneti szakaszban minden változás Kádár elvtárs vezetése alatt, jelenlétében, és párton belüli pozíciójának megőrzésével fog végbe menni. Így értelmeztem a Krjucskov elvtárs által elmondottakat.[2] Üdvözlöm a döntését.

Kádár: Igen, mindez így van. Először még szélesebb körű változásokra gondoltunk. Az elvtársak a Politikai Bizottságban azonban meggyőztek arról, hogy a párt érdekében úgy kell tenni, ahogyan a jelenlegi javaslatban van.

Gorbacsov: Megértem, hogy nem volt könnyű a döntés. Valószínűleg nehéz töprengések előzték meg. Ez a tény Magyarország vezetőjének, Kádár János barátomnak politikai bölcsességéről tanúskodik. Fő, hogy figyelembe vették az ország és a párt érdekeit. Őszinte leszek, nem is vártam más döntést. Meg voltam győződve arról, hogy ezt a lépést akkor teszik meg, amikor megérik a helyzet, amikor szükségessé válik.

Kádár: Sokáig töprengtem.

Gorbacsov: Magától értetődik, hogy közös ügyeink nem zárulnak le, politikai és emberi kapcsolatunk megmarad. Nagyon szeretném ezt. Örülök majd, ha találkozunk és véleményt cserélünk.

Kádár: Köszönöm. Szavai meghatottak. [...] Nem maradok a Politikai Bizottság tagja. A pártértekezleten javaslatot teszünk az alapszabály módosítására, MSZMP elnöki tisztsége létrehozására. Az elnök ugyan nem tagja a Politikai Bizottságnak, de részt vehet a vezetés ülésein, és elmondhatja véleményét. Miből indultunk ki? Abból, hogy ha a vezető testületnek tagja mind az új, mind a régi vezető, nem mennek jól a dolgok.

Ebben az esetben a Politikai Bizottság tagjai ide-oda kacsintgatnak, amiből nem sül ki semmi jó. Ha szükség lesz rá, módomban áll egyenként beszélni a vezetőség bármely tagjával, vagy részt vehetek bármely ülésen.

Harmadszor. Döntésemben az is sarkallt, hogy szükséges volt fizikai megterhelésemen enyhíteni. Ez már nyomasztóvá vált.

Véleményem szerint a pártértekezlet sikeresen zajlik le, és lehetővé teszi fontos kérdések tisztázását. A fontos az, hogy pontosítsuk a párt irányvonalát az ország szocialista fejlesztésére vonatkozólag. [...]

Mihail Gorbacsov: *Zsizny i reformü.* 2. köt., Moszkva, 1995, Novosztyi, 331–333. A fordítás az orosz eredeti alapján a jelen kötet számára készült.

Jegyzetek

1. A beszélgetés szövegét első ízben Mihail Gorbacsov adta közre. Magyarul a *História* 1998. 1. számában jelent meg. Újraközlés: Baráth Magdolna – Rainer M. János (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból, 1985–1991.* Budapest, 2000, 1956-os Intézet. 122–125. (Jegyzetek a kötetből.)
2. Az MSZMP 1988. májusi pártértekezlete előtt Gorbacsov megbízta Vlagyimir Krjucskovot, a KGB egyik magas beosztású vezetőjét, hogy utazzon Magyarországra és beszéljen Kádárral.

Kádár János előadói beszéde az MSZMP 1988. májusi pártértekezlet nyitónapján (1988. május 20.) (részletek)

[...]
[A] hatalom kérdésében egyértelműen és világosan állást kell foglalni. Magyarországon nincsenek kizsákmányoló osztályok, a magyar társadalom a dolgozók társadalma, minden hatalom a dolgozó népé. Ez a népi hatalom a munkásosztály vezetésével végbement politikai harcok legfőbb eredménye, amely a munkás-paraszt szövetségre építve és az értelmiség támogatásával jött létre. Erre gondolva a párt határozottan fellép a népi hatalom gyengítését célzó minden próbálkozással szemben, s szigorúan ítéli meg a hatalommal való visszaélés bármely formáját. [...]

A készülő gazdasági társasági törvény megőrzi az állami és a szövetkezeti tulajdon meghatározó szerepét, de számol azzal a ténnyel, hogy a szocialista társadalom építésének hosszú történelmi szakaszában korlátozott mértékben még fennmarad a magántulajdon is, és ezt célszerű törvényben megszabott keretek közt integrálni gazdasági életünkbe. Gazdaságunk modernizálása, a szerkezetátalakítás szükségessé teszi azt is, hogy ugyancsak törvényes keretek között, megfelelő szabályozással igénybe vegyünk külföldi működő tőkét mind a szocialista, mind a kapitalista országokból. A törvény a társasági formák szabályozásával meg fogja könnyíteni a tőkeáramlást a hatékonyan gazdálkodó területekre, s ezáltal segíti kibontakozási programunk végrehajtását.

Szólni kell arról is, hogy ezek a változások nem csak a gazdasági tevékenység szervezeti formáit gazdagítják. A mennyiségi változásokon túl olyan kérdésekkel is szembe kell néznünk, hogy mit kell tekintenünk nem munkával szerzett jövedelemnek, milyen a viszonyunk a profithoz, az osztalékhoz vagy éppen a kizsákmányoláshoz. Ezeket a kérdéseket elsősorban gyakorlati, tehát politikai s nem ideológiai kérdéseknek kell tekintenünk. Szocialista rendszerünk garancia arra, hogy hazánkban a kizsákmányoló osztályok uralma soha többé nem térhet vissza. [...]

Napjainkban gyakran és sokféleképpen vitatják a szocializmus mai helyzetét a világban. A szocialista fejlődéssel járó konfliktusok láttán egyesek a szocializmus válságáról beszélnek, mások pedig nagyon is ósdi, konzervatív, kommunistaellenes nézeteket elevenítenek fel. Szerintem nem a szocializmus válságának, hanem megújulásának vagyunk tanúi. Saját tapasztalatainkból is tudjuk, hogy a társadalom vajúdása kínokkal jár, de ezek között a kínok között a jövő szép és egészséges társadalma születik. [...]

Népszabadság, 1988. május 21.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Országos Értekezletének állásfoglalása (1988. május 22.) (részletek)

[...][1]
A világgazdaságban végbement, máig is tartó átrendeződésnek a magyar gazdaságra gyakorolt hatását a Központi Bizottság és a kormány tévesen ítélte meg, ezért gazdaságpolitikai reagálása sem volt megfelelő. Nem vállaltuk, elkerülhetőnek véltük a gazdaságtalan termelés visszaszorításával, a támogatások leépítésével mindenképpen együtt járó konfliktusokat. Az elosztás nem a ténylegesen megtermelt jövedelemhez igazodott. Mindez a külső és a belső egyensúly további romlását okozta, növekvő eladósodásához vezetett. [...]

A közvélemény ezeket az ellentmondásokat tükrözi, a lakosság növekvő elégedetlenséget tanúsít a gazdasági és társadalmi fejlődés megtorpanása, a nehézségek megszaporodása miatt. Romlott a közhangulat, csökkent a párt és a vezetők iránti bizalom. A reális helyzetértékelés, a cselekvőkészség mellett van pesszimizmus, kiábrándultság, és teret nyernek megalapozatlan, irreális elgondolások.

A kialakult helyzetért felelősség terheli a Központi Bizottságot és végrehajtó szerveit, továbbá a kormányt és intézményeit is. [...]

A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezlete szükségesnek tartja a társadalmi és gazdasági reformfolyamat összehangolt folytatását és meggyorsítását. Mivel a MSZMP a történelmileg

Kádár János, távozik feleségével, Tamáska Máriával az MSZMP Országos Értekezletéről, 1988. május 21.

kialakult egypártrendszer körülményei között tölti be vezető szerepét, így az átfogó reform folytatásának kiindulópontja a párt működésének megújítása. [...]

A párt a demokratikus centralizmus elve alapján épül fel és működik. A jelenlegi helyzetben a fő feladat a pártdemokrácia erősítése, minél teljesebb kibontakoztatása. [...] Az alapszervezetek hatáskörét úgy kell bővíteni, hogy az összhangban legyen a működési területükön levő állami szervek, vállalatok, intézmények önállóságával. Kapják meg a munkájukhoz szükséges információkat. Erősödjön az élőszó szerepe, az emberi, elvtársi kapcsolat. [...]

A párt eszmei, politikai, szervezeti és cselekvési egységét folyamatosan újra kell teremteni. A kommunisták minden fórumon nyíltan és felelősségtudattal mondjanak véleményt, kételyeiket pedig a párt fórumain vessék fel. [...]

A párt tagjai kötelesek a párt testületeinek álláspontját nyilvánosan képviselni. [...]

Az előttünk álló feladatok megoldása igényli az ideológiai munka folyamatos megújítását, a marxista gondolkodás élénkítését. [...]

A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség a magyar ifjúság egységes politikai tömegszervezete. Az ifjúsági szövetséget – szervezeti önállóságát tiszteletben tartva – a párt irányítja. [...]

A szocialista demokrácia kiterjesztésének fontos része a társadalmi nyilvánosság, amely jó lehetőségeket teremt a közéleti tájékozódáshoz, az érdekek különbségének és azonosságának felismeréséhez, a közmegegyezés létrehozásához, a társadalmi ellenőrzéshez. A politikai nyilvánosság terjedjen ki a párt-, az állami, a társadalmi életre, az állampolgári jogokra és gyakorlásuk módjára is.

Gyors, pontos és rendszeres tájékoztatást kell adni az állami és politikai döntésekről. A Központi Bizottságnak és végrehajtó szerveinek a társadalmat érintő állásfoglalásairól, a különböző szintű pártbizottságok tanácskozásairól tájékoztatni kell a lakosságot. [...]

A gazdaságban legfontosabb feladatuk a Központi Bizottság 1987. július 2-án elfogadott kibontakozási, valamint a Minisztertanács stabilizációs munkaprogramjának végrehajtása. [...]

Abból kiindulva, hogy a szocialista gazdaság árutermelő gazdaság, támogatjuk mindazoknak az eszközöknek az alkalmazását, amelyek a gazdasági szervezeteket a piac törvényeinek figyelembevételére kényszerítik, és amelyek segítik a társadalmi tőke és a munkaerő megfelelő áramlását a hatékonyabban dolgozó területekre. Többszektorú népgazdaságunkban a jövőben is meghatározó a szocialista, közösségi tulajdon. Fontos feladatunk az állami és a szövetkezeti tulajdon működésének hatékonyabbá tétele, a tulajdonosi rendelkezési jogok és felelősség érvényre juttatása. Szükség van a közösségi tulajdon formáinak gazdagítására. [...]

A gazdaság szerkezetének átalakítása elkerülhetetlenné teszi a munkaerő nagyobb arányú mozgását a dinamikusan fejlődő ágaztok, vállalatok irányába. Az átmeneti elhelyezkedési nehézségeket átképzéssel, állami támogatással kell mérsékelni. A munkahely nélkül maradó emberek sorsa intézményes segítséget igényel. Megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a hátrányos helyzetű emberek, csoportok, a pályakezdők foglalkoztatási problémáinak megoldására. Ezek enyhítésére, méltányos kezelése elsősorban állami eszközökkel történjen.

Indokolt megvizsgálni, milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy az állam a létfenntartás minimális szintjét garantálhassa. [...]

A kulturális intézményrendszer tevékenységében zavarok mutatkoznak, részben a gazdasági élet piaci vonásainak mechanikus érvényesítése, részben a kulturális terület átfogó reformjának késlekedése miatt. Az értékek rovására teret nyertek az ízlésromboló, erőszakot hirdető, silány, eszmeileg zavaros művek és produkciók. [...]

A magyarság mintegy harmada határainkon kívül él, közülük legtöbben a szomszédos szocialista országokban. Szocialista viszonyok között természetesnek tartjuk az egyéni és kollektív nemzetiségi jogok érvényesítését. A nemzetiségek, bármely országban éljenek is, joggal igényelnek támogatást anyanyelvük megőrzéséhez, kultúrájuk fejlesztéséhez, az anyanemzethez fűződő kapcsolataik ápolásához. A helyzetükkel kapcsolatban felmerülő problémákat csakis a humanizmus érvényesítésével, az egyetemes emberi jogok és a demokrácia szavatolásával lehet rendezni. [...]

M. Kiss József – Vida István (szerk.): *Magyarországi pártprogramok.* IV. köt. *1988–1990.* Budapest, 2006, ELTE Eötvös Kiadó Kft. 239–253.

Jegyzet

1. A határozatot 1988. május 22-én fogadták el az MSZMP országos pártértekezletén. A pártértekezlet összehívásáról 1987. december 8-án döntött a Központi Bizottság. A pártértekezlet valójában rendkívüli kongresszus volt, amelyet a válság súlyosbodása és a XIII. pártkongresszuson 1985-ben elfogadott határozatok teljes kudarca kényszerített ki. A pártértekezleten korábban nem látott mértékű generációváltásra került sor. Kádár János helyett Grósz Károly lett a párt főtitkára, a korábbi vezetés számos tagja, Apró Antal, Czinege Lajos, Gáspár Sándor, Havasi Ferenc, Lázár György, Németh Károly, Óvári Miklós kikerült a vezetésből, a Központi Bizottság tagjainak egyharmada lecserélődött, erősödött a reformszárny. A Politikai Bizottságba bekerült Németh Miklós, Nyers Rezső, Pozsgay Imre és Tatai Ilona. Kádár János a politikai hatalommal nem járó pártelnöki posztot kapta, amelyet ebből az alkalomból kreáltak. Lásd még: *A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve (1988. május 20–22.).* Budapest, 1988, Kossuth; illetve *A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezlete. Írásban leadott hozzászólások.* 1–2. köt. Budapest, 1988, Kossuth.

KENDE PÉTER

A szocialista államrend válsága Magyarországon (részletek)

[...]

A bizalmi válságtól a „szocializmuskép" elbizonytalanodásáig

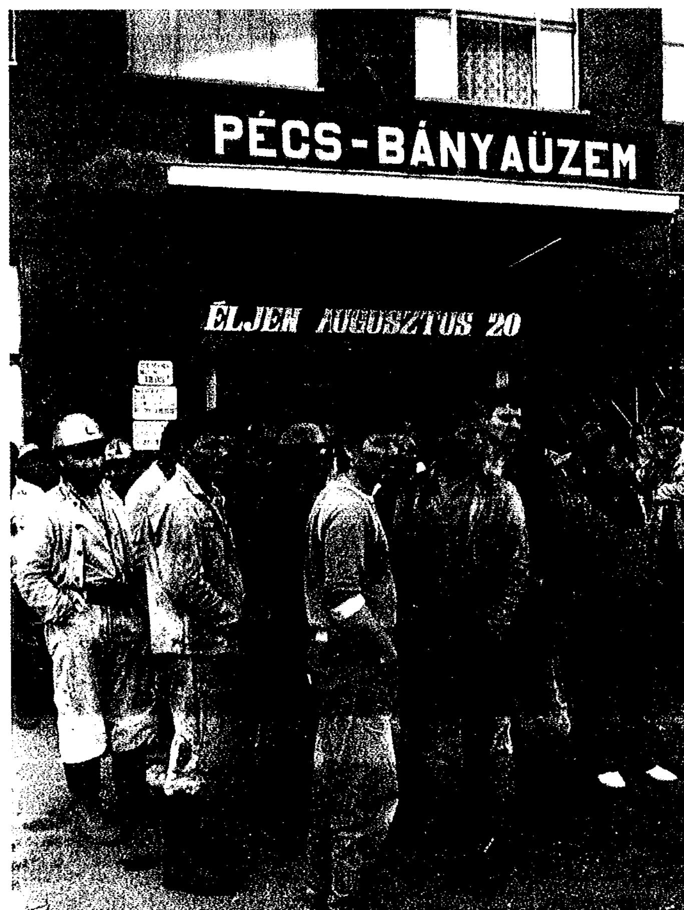
[...] Abban a két évtizedben, amely a nyolcvanas évek elején ért véget, a Kádár-rendszer tekintélyes bizalmi tőkét halmozott fel. Ez a bizalom egyrészt arra épült, hogy az élet elhetőbbé vált, másrészt arra az elterjedt nézetre, hogy az adott viszonyok között ennél többre úgysem lehet számítani. Egyfajta „kiegyezés" ment végbe állam és nép között, ha nem is jogi értelemben, de abban a köznapi értelemben, amelyben a fennálló állapotok – olykor a nehezen kibírhatók is – elfogadottá válnak, ha egyszer

a „más", a jobb, nem elérhető. A bizalmi tőke kinél-kinél abban a mértékben halmozódott föl, ahogy a helyét vagy a számítását megtalálta. Akik a rangok és a lehetőségek létráján magasan álltak, természetesen nagyobb mértékben osztották a közmegegyezést, mint az alacsonyan állók.

Bizalmi válságnak nevezhető az olyan helyzet, amikor egyre többen érzik úgy, hogy a hatalom becsapta őket vagy legalábbis nem törődik velük, s egészében véve rossz irányba halad. Magyarországon ez a helyzet a hetvenes évek vége felé kezdett kialakulni. Először az értelmiség egy része mondta föl a „közmegegyezést", majd egymás után a társadalom úgyszólván minden rétege (a politikailag vagy gazdaságilag szuperprivilegizáltak néhány, nem túlságosan népes csoportjától eltekintve). [...] A bizalmi válság legáltalánosabb oka, hogy a rendszer egyre kevésbé tudta nyújtani azt, amit – a hatvanas–hetvenes években kialakult életnívó és várakozások szerint – az ország lakói már-már jussuknak tekintettek, s ugyanakkor a csalódás ellensúlyozására [a hatalomnak] alig-alig voltak eszközei. Tulajdonképpen Kádár János ebbe bukott bele. [...]

Minden utódlás természetszerűen előhívja és felcsigázza a személyi ambíciókat. Ezek pedig szükségképpen „pártalakításokhoz" vezetnek vagy teljességgel személyi alapokon, vagy – ha erre a helyzet, illetve a szereplők egyénisége és észjárása módot ad – politikai árnyalatok szerint. A magyar pártvezetésben a nyolcvanas évek közepétől három irányzat kristályosodott ki: a „reformszárny", a „rendpárt" és a kádárista „centrum". [...]

Melyik „párt" kerekedett felül az utódlási küzdelemben? Úgy tűnik, hogy Grósz személyében a „rendpárt" vette át a vezetést. Grósz személyes sikere – a kormányelnökséghez a főtitkárság is – azonban nem értelmezhető az említett irányzat egyértelmű felülkerekedéseként. Először is azért nem, mert ezt az eredményt egy egyén vívta ki jó taktikai érzékkel. Másodszor, mert a főtitkárrá választott Grósz Károly már nem egészen ugyanaz a politikus, mint akit a nyolcvanas évek közepén a „rendpárttal" azonosított a közvélemény: [...] Az ország hangulatát felmérve, sőt ezen belül a párttagságét is, Grósz Károly, úgy látszik, megértette, hogy a közvéleményt lecsillapítani, a vál-

Sztrájkolnak a bányászok a mecseki szénbányákban, 1988. augusztus

Tüntetők tiltakoznak a Bős–Nagymarosi vízlépcsőrendszer megépítése ellen a Vörösmarty téren, 1988. május 27.

toztatási szándékok komolyságáról meggyőzni csak a „reformszárny" közreműködésével lehet. Így került be az 1988. májusi pártértekezleten választott új politikai bizottságba Pozsgay Imre és Nyers Rezső (aminek következtében természetesen a „centrum" is eltolódott).

Megoldódott-e 1988 tavaszán a politikai válság?

[...] Az a válság, amelyet Kádár utódlásának elhúzódása idézett elő, kétségtelenül megoldást nyert, méghozzá látványosan. [...] Egy másik, mélyebb értelemben azonban a politikai válság megmaradt. A nyolcvanas évek végén ugyanis nem csupán a bizalom fogyatkozott meg. Olyan okokból, amelyek nem csak gazdaságiak és nem csak a napi politikai teljesítményhez kapcsolódnak, megrendült a szovjetelvű leninista párt egyeduralma köré épülő rendszer legitimitása is. Az utóbbi évtizedekben az ideológia kemény magja fellazult, s bár a diktatúra feladásáról nem volt szó, annak igazolására az ideológia mellett valósabb elemek is belekerültek (gazdaságfejlesztés, érdekfeltárás, a társadalmi konfliktusok elrendezése, nemzetvédelem stb.). [...] A hetvenes évek végén megalakultak az első „ellenzéki" csoportok, s bár intézményes helyük a politikai rendszerben máig sincsen, azt, hogy hasznos szerepük (is) van, s hogy figyelemre méltó gondolatokkal állnak elő, egyre több politikai és propagandafelelős ismerte el, a legnyomatékosabb formában pedig 1987 kora őszén Grósz Károly miniszterelnök.

Meglepő volna, ha ezek után a magyar társadalom nem lépett volna még egyet előre, s nem tette volna fel nyíltan a kérdést: „De hát, ha így van, miért csak egyetlen pártnak van joga politikailag léteznie, miért nem léphetnek fel más véleményű politikai csoportok is helyileg vagy országosan?" [...]

A magyar kommunisták ideológiai kohéziója először az ötvenes években rendült meg. A Kádár-rendszernek azonban – a belső kétkedők és lázadók kiiktatásával – sikerült az egyetértést helyreállítania, sőt még a fenti értelemben vett „hitet" is restaurálnia. A restauráció nem terjedt ki a sztálini dogmák teljességére, helyet adott az újításoknak, illetve az alapelvek rugalmasabb értelmezésének. Ennek a változásnak volt része a piacgazdálkodási szempontok részleges elfogadása (1966-os párthatározat) és a szellemi életre nehezedő tilalmak lazítása egy újfajta kulturális türelem, a többszínűség és az ideológiamentes szakszerűség jegyében. Mindezek a nyitások abban a reményben történtek, hogy velük a „szocializmus" és a „párt" tekintélye csak erősödhet.

Nem így történt. A szabad kritikai gondolkodás lassú terjedése az elmúlt évtizedben aláásta a rendszer ideológiai alapzatát, pontosabban: a magasabb értelmiség közvetítésével behatolt a rendszer felsőbb személyzetébe és kikezdte a politikai hivatástudat belső biztonságát. Ez a folyamat valószínűleg sokkal lassabb maradt volna, ha nem esik egybe a rendszer tényleges teljesítményeinek a válságával, valamint azzal a megrendüléssel, amelyet az új szovjet vezetés önkritikus megnyilatkozásai váltottak ki. [...]

A Grósz-kormányzat központi célkitűzése a nemzetgazdaság szanálása úgy, hogy – amennyire lehet – érintetlenül maradjon a rendszer két alapadottsága: a szovjet függőség és az egypárturalom. A hetvenéves tapasztalat azt sugallja, hogy csak mérsékelten várható gazdasági siker, és az sem okvetlenül a demokrácia révén vagy annak javára. Ha a Grósz-féle kormányzati terv egyáltalában megvalósítható, akkor államkapitalista alapon, ahol is a mexikói vagy a tajvani módszerek a mérvadók (s ez még a legjobb, amit várhatunk!), nem pedig a mai nyugat-európaiak. [...]

A reformperspektíva politikai oldalára áttérve nem szabad szem elől téveszteni, hogy a leninista típusú párturalom – márpedig ez az alapfeltevés! – nem fér össze sem a párt szerepének alkotmányos korlátozásával, sem azzal a – népszuverenitásnak nevezett – jogállapottal, amelyben az ország lakossága saját maga szabadon döntheti el, hogyan akar élni, gazdálkodni, gyermeket nevelni, gondolkodni stb. [...]

A párt egyeduralmát korszerűsítve fenntartó reformok nem vezethetnek el pluralista demokráciához. Ugyanebből az okból előre látható, hogy nem fogják megszüntetni a politikai válságot, hanem tovább fogják éleszteni, s ahogy más elégedetlenségek is belépnek a képletbe, ki fog éleződni az intézmények gyökeres megváltoztatásáért folyó harc. [...]

Egy új politikai kompromisszum esélyei

[...] A Gorbacsov-féle vezetés szabadabb kezet ad a kelet-európai csatlóspártoknak. Ennek következtében a közép-kelet-európai kommunista államrendszerek közti különbségek – amelyek már a nyolcvanas évek elején is nagyok voltak – még kiugróbbakká váltak. Más nyelvezet, más működési elvek, más politikai türelem vagy türelmetlenség uralkodik Kelet-Berlinben, Prágában, Budapesten stb. Még magyar szemmel is hajmeresztő szókimondás jellemzi a lengyel hivatalos sajtót, ugyanakkor a Magyarországon érvényes gazdaságpolitikai elvek hangoztatásának egy tizedéért is börtönbe lehetne jutni Prágában. A moszkvai vezetés ebbe láthatóan nem szól bele vagy azért, mert a dolgot így tartja rendjén valónak, vagy azért, mert – belső és világpolitikai ügyekkel elfoglalva – nincs energiája a szűkebb táborral foglalkozni. [...] Nem lehet teljesen kizárni, hogy a nyugati világgal való igazi békeállapot megteremtése érdekében a Gorbacsov-féle vezetés még olyan változásokat is hajlandó fontolóra venni a közép-európai térségben, amely szakítás volna a Sztálin-féle csatlósállam koncepciójával, s hosszabb távon lehetővé tenné, hogy e térség országai – vagy azoknak egy része – politikai értelemben „köztes" területté váljanak. [...]

Nagyon is lehetséges, hogy a fentebb vázolt „finlandizációs" elgondolás megakad a Szovjetunió vagy a csatlós államok belső nehézségein. Az sem biztos, hogy a gorbacsovi vonalvezetésnek – úgy, ahogy az 1987–1988-ban megmutatkozott – tartós jövője van. Az is lehet, hogy a Kelet-Európával kapcsolatos nagyobb szovjet engedékenységnek merőben konjunkturális okai vannak: kimerültek a Szovjetunió gazdasági tartalékai, nincs miből eltartania csatlósait, ezért önállósodásukat bizonyos határok között nemcsak elfogadja, hanem szorgalmazza is. Annyit azonban mindenképpen megállapíthatunk, hogy a szovjet tűréshatár eltolódott, s ezzel elmozdult a kelet-európai változások legfontosabb korlátozó tényezője. [...]

Van azonban két pont, ahol az új magyar párt- és államvezetés ugyanolyan makacsul kitart a lenini–sztálini államelv mellett, mint elődei. Ez pedig: az egypárt ún. vezető szerepe és a szervezett ellenzékiség elutasítása. Minden intézményes újítás megáll azon a ponton, ahol a tulajdonképpeni állampolgári egyenlőség kezdetét vehetné. [...]

Talán itt jutottunk el a magyar közeljövő kulcskérdéséhez. Ugyanis bármilyen valószínűtlen a hatalom részéről egy olyan önkorlátozási intézkedés, amely szabad(abb) utat nyit a politikai ellenerőknek, teljesen kizárni mégsem lehet. E sorok írója még ennél is tovább menne: egy ilyen – hatásában forradalmi – változás talán már úton is van. [...] Ez a vita máris olyan irányba halad, hogy előbb-utóbb védhetetlenné teszi az állampárt jogi kivételezettségét. [...]

Demonstráció a romániai falurombolás ellen Budapesten, a Hősök terén, 1988. június 27.

A politikai hatalmat az is a jogi (közéleti) reformok irányába hajtja, hogy gazdaságilag szorult helyzetben van. Olyan intézkedéseket kellene elfogadtatnia, amelyek széles körű elégedetlenséget váltanak ki. Az alternatíva itt: a kemény diktatúra (ami viszont a Nyugattal való együttműködést keresztezné). Egy új „közmegegyezés" keresése tehát szinte kényszerűség. Viszont milyen más módon volna lehetséges közmegegyezés, mint demokratikus alapon? Ezért is gondolom, hogy Magyarországon – a hatalom szándékaitól függetlenül, pontosabban: azokon túlmenően – igazi demokratikus változások érlelődnek. A játszma hosszú idő óta először folyik úgy, hogy nemcsak a Hatalom, hanem a társadalom kezében is vannak „ütőkártyák". Feltéve, ha vannak olyan szervezett erők, amelyek e kártyákat ki tudják játszani. [...]

Van-e más alternatíva?

[...] Politikai síkon a demokrácia elfogadásának voltaképpen csak egy alternatívája van: egy hangsúlyosabban „nemzeti" politika. [...] A magyarországi pártvezetés egy csoportja már néhány éve felfedezte, hogy a határokon túli kisebbségek kérdése – elsősorban az erdélyié – új lehetőséget nyit számára a közvélemény „népi-nemzeti" táborának megnyeréséhez. Közeledési kísérletek is voltak, de messzire nem jutottak Kádár János ellenállása miatt, aki e nyitásban több veszélyt látott, mint előnyt. [...] Ennek belpolitikai hasznosítása azonban azért kétséges, mert a szavakon túllépni ezen a terepen sem lehet. A határok felülvizsgálatára nincs lehetőség, sőt még a kisebbségek helyzetében sem várható javulás. S végül: a pártállamok közötti szolidaritás még mindig erősebb, mint a nemzeti érdekkel való azonosulás. Tehát marad a kompromisszum a demokráciával, mint egyedüli kiút a válságból. [...]

Eredeti megjelenés: *Magyar Füzetek* (Párizs) 1988. 19–20. szám. Újraközlés: Kende Péter: *A kommunizmus és a magyar társadalom. Kende Péter válogatott művei.* I. köt. Pozsony, 2013, Kalligram. 210–226.

A Fidesz tiltakozó felhívása az 1988. június 16-i rendőri atrocitások ellen

Mindenkihez!

A „reformpárti" új magyar vezetés hosszú évtizedek óta nem látott rendőrterrorral mutatkozott be az ország népének! 1988. június 16-án az '56-os forradalomra és Nagy Imre halálára emlékező békés felvonulókat megtámadta a rohamrendőrség. A Batthyány-örökmécsesnél és a Magyar Televízió előtt agyba-főbe verték az embereket, öregeket és gyerekeket válogatás nélkül. A Vörösmarty téren különlegesen kiképzett alakulatok hajtottak a tömegbe az adófizetők pénzén vásárolt Yamaha motorjaikkal, több száz nyugati turista szeme láttára.

Budapesten, a Batthyány-örökmécsesnél a rendőrök gumibottal verik Kis Jánost, 1988. június 16-án. Fekete Doboz felvétele

A magyarországi független csoportok, szövetségek, és minden jó érzésű magyar állampolgár nevében tiltakozunk a brutális erőszak ellen! Felhívjuk a világ közvéleményét, emelje fel szavát a magyar nép érdekeben!

Tiltakozzon velünk! Felhívjuk Nyugat-Európa kormányait, hogy hivatalosan kérjék számon a magyar kormányon ígéreteit! Ne vegyék komolyan a propagandát, mely változásokat ígér! A hatalom most bebizonyította, hogy csak szavakban törekszik a konszenzusra, a valóságban gumibot és könnygáz a két eszköz, mellyel egyengeti a „kibontakozás" programját.

Grósz Károly közelgő látogatására való tekintettel külön kérjük az Amerikai Egyesült Államok kormányát, ne hagyja szó nélkül az emberi jogokat sárba tipró, a legsötétebb ötvenes éveket idéző intézkedést!

Végül tiltakozunk a jogtalan letartóztatások ellen, követeljük a meghurcoltak azonnali szabadon bocsátását!

Budapest, 1988. június 17.

Bayer Zsolt, a Fidesz szóvivője

Bozóki András (szerk.): *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991.* Budapest, 1991, Fidesz. 52.

Részlet Gorbacsov főtitkári beszámolójából (1988. június 28.)

A világszocializmus bonyolult, korfordító időszakot él át. A szocialista országok új határokhoz értek, miközben nemzeti és nemzetközi keretek közt megmutatkozó lehetőségeik tovább növelik a szocializmus presztízsét és szerepét a világ fejlődésében. Az új gondolkodásban kulcsszerepet tölt be a választás szabadságának koncepciója. Meggyőződésünk szerint – egy olyan korszakban, amikor maga a civilizáció túlélése vált a fő, átfogó és világméretű problémává – ez az elv univerzális a nemzetközi kapcsolatokban. Ez a koncepció a világ példátlan és egyre növekvő sokfélesége által meghatározott. Annak a jelenségnek lehetünk a szemtanúi, amikor a világtörténelembe olyan emberek milliárdjai kapcsolódnak be, akik évszázadokon át annak határain kívül rekedtek. Ezek a milliárdok egészen új feltételek között lépnek az önálló történelemalakítás színpadára. A nemzeti öntudat mindenütt tapasztalható növekedésének körülményei között fogják hallatni szavukat önnön útjuk megválasztásakor.

Ilyen helyzetben a társadalmi berendezkedés, az életforma, a politika kívülről történő rákényszerítése bármilyen eszközzel is – a katonaiakról már nem is beszélve –, a korábbi évek veszélyes tartozéka. A szuverenitás és függetlenség, az egyenjogúság és a be nem avatkozás a nemzetközi kapcsolatok általánosan elfogadott normájává váltak, ami már önmagában a 20. század jelentős vívmánya. Ellenszegülni a választás szabadságának azt jelentené, hogy szembehelyezkedünk a történelem objektív menetével.

Részlet a XIX. pártértekezleten elmondott főtitkári beszámolóból, *Pravda,* 1988. június 28. Közli: Sz. Bíró Zoltán: Gorbacsov reformjai és Közép-Kelet-Európa. *História,* 2011/1–2.

Grósz Károly interjúja a *Newsweek*ben (részletek)

[...][1]

– Magyarország Mihail Gorbacsov reformjait tekinti modellnek?

– A Szovjetunióban megvalósuló reformok nem azonosak [a magyaorszáiakkal]. Vannak hasonlóságok, így például a vállalatok növekvő autonómiája és az új egyéni ösztönzők. A szovjet gyakorlat azonban sok vonatkozásban jóval előttünk halad. Van egy másik különbség is. A magyar

gazdaságban máris számos szabad piaci elem van, és gazdaságunk jobban irányul a Nyugat felé. Magyarország exportjának nagyjából ötven százalékát Nyugaton értékesíti, a Szovjetunióban ez a szám 9,5 százalék.

– Tanácsadói azt mondják, hogy a reformok áremelkedést okoznak majd, munkanélküliséget teremtenek.

– Tisztázzunk valamit. Magyarországon nincs munkanélküliség, mivel hatvanezerrel több a munkalehetőség annál, mint ahány ember munkát keres. Előfordul, hogy az emberek nem akarnak egyik helyről a másikra költözni azért, hogy munkát vállaljanak, vagy nem akarnak új szakmát tanulni. De a tény az, hogy hatvanezer a felkínált munkaalkalmak száma, s a munkára szorulók száma ennek kevesebb, mint a fele [sic!].

– Nem mindegyik változás lesz népszerű. Hogyan akarják elkerülni a reformok visszafordítását?

– A közvéleménynek meg kell értenie, hogy jobb most áldozatokat hozni annak elkerülésére, hogy a helyzet később komolyabbra forduljon. [...]

– Ön egyszer azt mondotta, hogy Magyarországon a történelmi balszerencse miatt van egypártrendszer. Üdvözölné, ha egy napon a Magyar Szocialista Munkáspártnak ellenzéke lenne?

– Nem állunk készen a többpártrendszerre. Lehetetlen visszaforgatni a történelem kerekét.

– Milyen fokú pluralizmust fogadna ön el?

– Olyat, amelyben mind a párton belül, mind azon kívül a különféle intellektuális és politikai elgondolások színes skálája nyilvánul meg, amelyben változatos szervezetek vannak, például a szakszervezetek, az ifjúsági szervezetek, a társulások.

– Miért használt a rendőrség a június 16-i tüntetés szétverésére gumibotot? Vajon ez jelzésül szolgált arra, hogy korlátozzák a szembenállást?

– Nem szeretjük, ha verik a rendőreinket, márpedig bizonyítékunk van arra, hogy ez történt. Egyébként ez nem volt jelzés. Ebben az országban mindenki hangot adhat véleményének. Mindenki tüntethet. De alkotmányunk meghatározza, mit nem tűrhet meg a kormány. A június 16-i tüntetés fasiszta propagandára, sovinizmusra, irredentizmusra uszított Az alkotmány azt is meghatározza, hogy a kormány kötelessége a rend fenntartása.

– Mi a véleménye ma az 1956-os felkelésről, a szovjet beavatkozásról és Magyarország akkori vezetőjéről, Nagy Imréről?

– Véleményem az, hogy 1956-ban ellenforradalom volt. Polgárháború kezdeti jelei mutatkoztak. Küszöbön állt a Nyugat katonai beavatkozása. A Szovjetunió összehangolt katonai akciója mindezt megakadályozta. Ami Nagy Imrét illeti, helyes volt bíróság elé állítani. Egy miniszterelnök nem sértheti meg a törvényeket és az alkotmányt. Nagy Imre ezt tette.[2]

– Mit szándékozik tenni a Romániában élő magyar nemzetiségűek balsorsával kapcsolatban?

– Biztosan csak annyit mondhatok, hogy nem mozgósítjuk a hadsereget. Az ilyen nézeteltérések megoldása csak politikai úton lehetséges. Nem értem meg azonban, mi a logika abban, hogy lerombolják ezeket az ősi, nagy hagyományú falvakat.[3] Ezek kulturális értéke igen nagy. Azt hiszem, minden kormánynak éppen ezek megőrzése a kötelessége. Ezért nem maradhatunk csendben. [...]

– Ön 1988 májusában lett az ország vezetője. Ha reformjai sikerülnek, milyen lesz Magyarország 1998-ban politikai és gazdasági téren?

– Realista megítélés szerint tíz évre van szükség ahhoz, hogy végrehajtsuk stabilizációs és kibontakozási programunkat. Én már akkorra visszavonulok, akkor már három éve nyugdíjban leszek. Azt hiszem, hogy Magyarországot akkor a dinamikus fejlődés – a jelenleginek mintegy kétszeresét jelentő –, nagyjából évi háromszázalékos stabil gazdasági növekedés és a mainál is nagyobb politikai nyíltság jellemzi majd.

– Valóban az a szándéka, hogy önként visszavonul?

– Határozatot hoztunk arról, hogy nem engedjük meg választott funkció két terminusnál hosszabb ideig való betöltését. Mivel magam is e korlátozásért harcoltam, nem tartanám erkölcsösnek, ha túllépném azt.

Népszabadság, 1988. július 12.

Jegyzetek

1. Az interjú 1988. július 11-én jelent meg a *Newsweek* című amerikai hetilapban, megelőzve Grósz Károly látogatását az Egyesült Államokban. Grósz volt az első hivatalban lévő magyar kommunista vezető, akit hivatalos látogatásra hívtak meg az USA-ba. Az interjút Robert B. Cullen és Michael Meyer készítették, a magyar változatot az MTI jelentése alapján közölték.
2. 1988. július 25-én Grósz amerikai útján a magyar emigránsok képviselői előtt is határozottan kijelentette: „'56-nak sok mártírja van. Nekem mártírok azok is, akiket a Köztársaság téren kivégeztek. [...] 1956-os magatartásáért Nagy Imrét a magyar kormány nem rehabilitálja." A Magyar Televízió híradója, 1988. július 25. https://www.youtube.com/watch?v=OJsLc9ZOK_I (Letöltés: 2018. 02. 16.)
3. A romániai „településszisztematizálási" tervet, mely a romániai falvak mintegy felének megszüntetését irányozta elő 2000-ig, 1988 áprilisában jelentette be Nicolae Ceauşescu. A terv közkeletű neve „falurombolás" lett a következő hónapokban.

Közlemény az MSZMP KB 1988. július 13–14-ei üléséről (részletek)

[...]

Elodázhatatlanná vált a gazdaságpolitikában olyan feladatok meghatározása és következetes végrehajtása, amelyek egyidejűleg szolgálják a gazdasági stabilizációt, létrehozzák a gazdaságban és a társadalomban a megújulás feltételeit. A stabilizáció megvalósítása és a kibontakozás megalapozása nem egy-két évre szóló feladat, hanem hosszabb fejlődési szakaszt igényel. A távlatokat is megalapozó fordulat eléréséhez egyaránt szükség van a társadalom és a gazdaság nyitottabbá tételére, a szocialista piacgazdaság kiépítésére, a fejlődőképes vállalkozások gazdálkodási feltételeinek javítására, a műszaki haladást is segítő külföldi működőtőke részvételi lehetőségeinek bővítésére, a termelési erőforrásokhoz való hozzájutás kötöttségeinek oldására. [...]

A Központi Bizottság áttekintve a gyülekezés és az egyesülés szabályozásának fő elveit, megállapította: a demokrácia kiszélesítése, valamint az alkotmányos rend védelme érdekében indokolt, hogy az Országgyűlés a gyülekezési és az egyesülési jogról törvényeket alkosson.

Az MSZMP PB tagjai a PB ülése előtt a Jászai Mari téri székházban. Balról: Fejti György, Gyenes András, Szabó István, Pozsgay Imre, Tatai Ilona, Grósz Károly, Szűrös Mátyás, Csehák Judit, Iványi Pál, Nyers Rezső és Váncsa Jenő, 1988. június 14.

A testület ajánlja, hogy a törvény nyilvánítsa ki a gyülekezési és az egyesülési jog alkotmányos szabadságát, és határozza meg e jogok gyakorlásának törvényes kereteit. Mondja ki, hogy azok gyakorlása nem sértheti a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjét, nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeit, az állam biztonságát, a közbiztonságot, a közrendet, a közegészséget és a közerkölcsöt, valamint mások jogait és szabadságát.

A törvény rögzítse, hogy a gyülekezési jog gyakorlása keretében békés összejövetelek, gyűlések, felvonulások szervezhetők, azokon a részvevők véleményüket szabadon kinyilváníthatják. A gyülekezési jog gyakorlásában részt vevők különböző megnyilvánulásai nem sérthetik a törvény előírásait.

A törvény írjon elő bejelentési kötelezettséget a közterületen vagy középületben tartandó összejövetelekre, gyűlésekre, felvonulásokra; ugyanakkor jelölje meg azokat a rendezvényeket, amelyek nem tartoznak előzetes bejelentési kötelezettség alá. Fontos annak rögzítése, hogy a gyülekezés esetleges megtiltása ellen bírósághoz lehessen fordulni.

Az egyesülési jogot szabályozó törvény határozza meg a társadalmi szervezet, az egyesület fogalmát, szabályozza megalakulásuk, állami elismerésük, működésük kereteit, valamint megszűnésük rendjét. Mondja ki, hogy társadalmi szervezet, egyesület minden olyan tevékenységre alakítható, amelyet a törvény nem tilt.

A társadalmi szervezet vagy az egyesület kritériumait ki nem merítő társaságok létrejöttét és működését a törvény ne kösse megalakulási szabályokhoz és állami nyilvántartásba vételhez. Tegye azonban lehetővé, hogy ha valamely társaság tevékenysége egyesületre, társadalmi szervezetre utaló ismérveket mutat, az illetékes állami szervnek legyen joga a körülmények tisztázására és a szükséges intézkedések megtételére. [...]

A Központi Bizottság az országos pártértekezlet állásfoglalásának megfelelően döntött a központi pártszervek hatáskörébe tartozó párt-, állami, társadalmi és gazdasági tisztségek köréről. Ezek számát 1241-ről 435-re csökkentette.[1]

A Központi Bizottság abból indult ki, hogy a pártszervek hatáskörébe – így a központi testületek hatáskörébe is – csak a politikailag különösen fontos, többségében első számú vezetői tisztségek tartozzanak, érvényt szerezve annak az elvnek, hogy a funkciók betöltéséről lehetőleg ott és azok döntsenek, ahol és akik leginkább ismerik a kádereket, illetve akik jogosultak erre. [...]

Népszabadság, 1988. július 15.

Jegyzet

1. A KB ezzel hivatalosan majd harmadára csökkentette az ún. nómenklatúra körét. Valójában és informálisan a nómenklatúra sokkal szélesebb körre terjedt ki. A nómenklatúra, vagyis a párt kinevezési vagy a kinevezést megelőző előzetes egyetértési jogának teljes megszüntetése az ellenzék egyik legfőbb követelése volt a következő évben, illetőleg a formális és informális függőségi viszonyok megszüntetése érdekében követelték, hogy a párt vonuljon ki a munkahelyekről.

Jegyzőkönyv Mihail Gorbacsov és Grósz Károly 1988. július 5-i moszkvai találkozójáról

Titkos

[...]

M. Sz. Gorbacsov: A pártértekezleten[1] erős hangsúlyt kapott a párt szerepének erősítése a politikai rendszer tervezett reformja eredményeképpen. Amikor éreztük, hogy ebben a fő kérdésben teljes az egyetértés, a véleménykülönbségek ellenére már nem kételkedtünk a sikerben. A pártértekezlet valóban sikeres volt. Legalábbis nem emlékszünk hasonlóra. Hatalmas támogatást kaptunk, stratégiai szándékaink morális és politikai támogatást nyertek.

Grósz K.: Televíziónk nagy teret szentelt az Önök pártértekezletének, s nekem úgy tűnik, sikerült visszaadnia a teremben uralkodó emelkedettséget és az élénk érdeklődést.

M. Sz. Gorbacsov: Nemrégiben ugyanilyen figyelemmel követtük az Önök pártértekezletét. Óriási esemény volt. Egyes dolgokban felhasználtuk az Önök tapasztalatait, bár nem mindenben. Külön tárgyaltunk arról, hogyan bánjunk a káderekkel. Kezdetben úgy véltük, változtatni kell, de később meggyőződtünk arról, hogy a politikai rendszer reformja van soron, [ezért] arra a következtetésre jutottunk, hogy a kádercserék csak elvonnák a figyelmet erről a fontos kérdésről. A másik dolog. A KB ebben az összetételben tette meg a peresztrojka első lépéseit, fogadta el a téziseket. Jóllehet az elvtársak egy része érezhetően nem tud lépést tartani az eseményekkel, bizalmatlanságra nincsen ok. Ez a következtetés helyesnek bizonyult.

Figyelmesen tanulmányoztuk az Önök dokumentumait, összevetettük a sajátjainkkal, mintha csak ellenőriznénk magunkat. Természetesen országaink helyzete eltér egymástól, sok a sajátos vonás, de számos azonosság is akad a szellemiségben, az elméleti megközelítésben. Szóval, a közös munka minden feltétele adott. Emellett tudatában vagyunk annak, hogy minden testvérpártnak a maga problémáit kell megoldania. Fordulóponthoz érkeztünk.

Midőn üdvözlöm Önt, mint a testvéri Magyarország vezetőjét, szeretném hangsúlyozni, hogy vezetésünk szolidáris az Önök tevékenységével, többek között megértéssel fogadtuk az MSZMP KB összetételében végrehajtott változtatásokat. [...]

Nemrégiben olvastam, hogy az amerikai vezetés nagyra értékeli Grósz elvtársat, de úgy érzik, lehetőség kínálkozik [számukra], mivel az új magyar vezetés kiutat keres a nehézségekből, s nem boldogul az USA nélkül. [Szerintük a] Szovjetunió maga is átalakulóban van, nem tud foglalkozni szövetségeseivel. Feszült figyelemmel követik minden lépésünket. Ezt a pillanatot szeretnék kihasználni saját befolyásuk erősítésére is. Ám a folyamatnak megvan a sajátos dialektikája: átalakulásunk és megújulásunk közepette nemhogy meggyengülnénk, ellenkezőleg, növeljük szerepünket és befolyásunkat a világban. [...]

Érezzük, hogy nő a nép bizalma. De mégis mekkora baklövést követtünk el a propagandában, túlságosan felcsigáztuk a várakozásokat, reményeket, hogy minden gyorsan rendbe jön. Most aztán majdnem minden beszédemben elmondom: a peresztrojka nem csodaszer, nem azt jelenti, hogy ma mindent kitaláltunk, aztán nyugovóra tértünk, és holnapra minden kész! Nem, megfeszített, komoly munkára van szükség.

A nép, amelyet fokozatosan bevonunk az ügyek intézésébe, aktivizálódik. De a párt, a káderek tevékenysége a demokrácia körülményei között bonyolultabb. Számos pártszervezet képtelen lépést tartani a peresztrojka folyamatával. [...][2]

Grósz K.: [...] Mindenekelőtt szeretném tolmácsolni Politikai Bizottságunk, valamint Kádár János legjobb kívánságait; vele Budapestről történt elutazásom előtt beszélgetést folytattam.

M. Sz. Gorbacsov: Szerintem helyes döntést hoztak vele kapcsolatban.

Grósz K.: Nem volt könnyű. Ön tudja, hogy éppen ő kezdeményezte a változtatást a vezetésben. De abból indult ki, hogy ezeknek a változtatásoknak nem szabad demonstratív jellegűeknek lenniük. Ugyanakkor rosszul ítélte meg a helyzetet, nem vette figyelembe, hogy a párttagság sokkal határozottabb beállítottságú, arra akarja kényszeríteni a vezetést, hogy számoljon el az elmúlt 15 évben elkövetett hibákkal. Az ő [Kádár] emberi tragédiája abban áll, hogy ma is meg van győződve arról, hogy mindez bizonyos embereknek, az ő ellenfeleinek a cselszövése.

M. Sz. Gorbacsov: Volt egy pillanat, amikor hozzánk fordult tanácsért. Azt mondtuk neki: Kádár elvtárs, biztosak vagyunk abban, hogy Ön a szocializmus magyarországi érdekeinek megfelelő, bölcs döntést hoz. Megérti, hogy többet nem mondhattunk [neki]. Ez megengedhetetlen lett volna. De természetesen érzékelhető volt, hogy nem értékeli megfelelően a helyzetet. [...]

Grósz K.: Jelenleg a PB-nek nincs egyetlen olyan tagja sem, aki 1985 előtt is tag volt. [...] A KB összetétele jelentősen megváltozott. [A tagok] 38 százalékát újonnan választották meg. A munkások számaránya háromszorosára emelkedett. Ötszörösére nőtt az értelmiség képviselőinek száma; ezek ráadásul olyan elvtársak, akik nem az apparátusban dolgoznak funkcionáriusként, hanem a társadalom tekintélyes tagjai. Jelenleg ők adják [a KB] körülbelül 30 százalékát. Természetesen nem könnyű velük. Sajátos személyiség mindegyik, saját köreik érdekeit és nézeteit hozzák a KB-ba. Egyebek mellett közvetítik a Nyugat hatását is. Ez nagy munkát igényel. Másképp azonban nem jelenik meg [a KB-ban] a sokszínű magyar társadalom. Igyekszünk korszerűsíteni a munkamódszereinket. Az elmúlt évben vitát folytattunk a párt- és állami szervek funkcióinak különválasztásáról.

M. Sz. Gorbacsov: Felfigyeltünk arra, hogyan dobta Ön félre az előterjesztéseket.

Grósz K.: Kivártam, amíg a különböző elképzelések kioltják egymást, s akkor előterjesztettem a saját elképzelésemet. [...] Nálunk már a múlt héten létrejött az a munkabizottság, amelynek az a

feladata, hogy Magyarország 1956 utáni fejlődését elemezze, és javaslatokat készítsen a párt programjához.[3] [...] Úgy gondolom, a párt és a kormány bizonyos fokú összefonódása elkerülhetetlen. A kérdés csak az, hogyan is kell ezt csinálni.

M. Sz. Gorbacsov: Sokat elmélkedtünk ezen a kérdésen. Noha Ön a kormány elnöke [is], őszintén megmondom: arra a következtetésre jutottunk, hogy az összekapcsolásnak nem a kormányzat szintjén kell történnie, hanem a képviseleti szervek, a tanácsok szintjén. Ha a párt közvetlenül irányít mindent, a politikai irányítás eleve értelmetlenné válik. A szocializmusban azonban nincsen a párton kívül olyan politikai erő, amely a társadalom távlati célkitűzéseit képviseli. [...]

Grósz K.: Most készítjük a jövő évi tervet. Az Országos Tervhivatal olyan tervezetet nyújtott be, amely azt feltételezi, hogy az adósságproblémát egy év alatt megoldjuk, az életszínvonalat 5-6 százalékkal csökkenti, kb. 30 százalékos inflációval és 150 ezer munkanélkülivel számol. Javaslataikat az a törekvés motiválta, hogy kihasználják a társadalom kedvező hangulatát. De ez veszélyes kalandorság.

Helyzetünket bonyolítja az ellenzék tevékenysége, amely párhuzamos struktúrákat igyekszik létrehozni, többek között a tudományos dolgozók szakszervezeti mozgalmát, új pártot a népfront bázisán, a KISZ-szel szemben álló alternatív ifjúsági szervezetet.[4] Ideológiai platformjuk azonos – a nyugati szociáldemokrácia koncepciója. Bizonyos támogatást jelent számukra az, hogy most fejlesztjük a magánszektort. Ez akarva-akaratlan hatékonyabb, mert az állam tudatosan nem terheli meg magas adókkal, ráadásul alapvetően a szolgáltatások terén működik.

Kötelességünk értékelni 1956 eseményeit. Nem arról van szó, hogy forradalom volt-e vagy ellenforradalom. Ez világos. Arról van szó, azt kell tisztázni, hogyan jutottunk odáig, mert számos jelenlegi gazdasági nehézségünk az 1956-ban és közvetlenül utána kialakult helyzetben gyökerezik. Akkor úgy gondoltuk, hogy az újabb robbanásokat csak úgy lehet elkerülni, ha többet osztunk el, mint amennyit megtermelünk. Gyakorlatilag megígérték a népnek azt, ami öt év múlva lett volna reális. Amikor pedig teljesítették ezt az ígéretet, újabb igények jelentek meg. Az emberek hozzászoktak ahhoz, hogy elég újabb követeléseket támasztani és annyi.

Az ellenzék nyomást gyakorol ránk. Tüntetést szerveztek Nagy Imre emlékére az 1956-os események során meghaltak sírjánál. Ez június 15-én volt. Előzőleg a munkásőrség aktívaülésén mondott beszédemben figyelmeztettem, hogy nem engedjük meg, hogy az ellenzék rendbontást és tüntetést szervezzen a Belvárosban.[5] A városban szétkergettük őket.[6] Az amerikai képviselőktől még levelet is kaptam, melyben csodálkozásukat fejezték ki, hogy ilyesmit megengedtem, és [azt kérdezték, hogy] ezek után hogyan utazom el az USA-ba.[7] A napokban megírom nekik, hogy mindennek van határa.

Június 27-én az ellenzék kezdeményezésére újabb tüntetés volt, melyen 45 ezer ember vett részt. Rendbontás nem történt. Figyelmeztettük [őket], hogy a fegyveres erők elfojtanak mindenféle rendbontási kísérletet, a nacionalista jelszavak hangoztatását. A szervezők alapjában ugyanazok voltak, akik június 16-án is, habár a demonstráció tartalma más – tiltakozás a román körzetesítési politika ellen azokon a területeken, ahol magyar kisebbség él.[8] [...]

Ami a gazdaságot illeti, a legfontosabb a fizetőképesség megőrzése. Igyekszünk csökkenteni az adósságot. Fél év alatt 600 millió dollárral csökkentettük. A kapitalista piacra irányuló export 12 százalékkal nőtt, a Nyugatról jövő import viszont 10 százalékkal csökkent. Ha így folytatódik a továbbiakban is, akkor 1988-ban az adósság növekedése 500 millió dollárra mérséklődik, ami egyharmada az 1987-esnek. És akkor 1991-re sikerül megállítani az eladósodás növekedését. A kritikus év 1992 és 1993 lesz, amikor a kifizetések azonosak lesznek az export összvolumenével. Ez meglátszik majd a gazdaság állapotán. El kell halasztani a gazdaság stabilizálását. Ezért megpróbáljuk meghosszabbítani, elhúzni az adósság visszafizetését.

M. Sz. Gorbacsov: A nyugatiak általában adnak egy-két év haladékot, hogy kézben tartsanak. Ez nyilvánvaló Lengyelország példájából.

Grósz K.: 1990-ig van megállapodásunk velük. [...] A kétoldalú kapcsolatokban, például az árucsere struktúrájában, nincsenek pozitív változások. Például 15 millió pár cipőt szállítunk a Szovjetunióba. Azokban a munkán kívül semmi sem magyar. A bőrt, a talpat, minden egyebet a kapitalista országokból szerezzük be. Ez a helyzet a továbbiakban nem tartható fenn. Vagyis olyan termékeket kell ajánlanunk, amelyekben nagyobb rész magyar munka van. [...]

M. Sz. Gorbacsov: [...] Őszintén szólva, az olajárak [esése] súlyosan érintett minket, már az ötéves terv során több milliárd dollárt veszítettünk.[9] Saját vásárlásainkat is kénytelenek voltunk csökkenteni. Szóval, nehézségeink egybeestek a magyarokéval. [...]

Grósz K.: Megértjük, hogy a közeljövőben nem számíthatunk az Önök részéről nagy segítségre, és változtatunk a hozzáállásunkon. Egy sor gyakorlati intézkedést javasolunk, többek között úgy véljük, hogy nem tudjuk teljesíteni azt a megállapodást, amit Ön és a VSZ-tagországok vezetői Kádárral írtak alá Berlinben az 1990-ig tartó katonai együttműködésről. [...] Beszéltem erről Kulikov marsallal. Hallgatott, de a tekintetéből láttam, hogy nincs elragadtatva. Ez érthető is – hiszen katonaember. [...]

Baráth Magdolna – Rainer M. János (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból, 1985–1991.* Budapest, 2000, 1956-os Intézet. 126–147. (Jegyzetek a kötetből.)

Jegyzetek

1. 1988. június 28-án kezdődött az SZKP országos pártértekezlete. A négy napig tartó vita eredményeként határozatba foglalták a politikai és gazdasági reform folytatásának szükségességét. A tanácskozás anyaga magyarul is megjelent: *A Szovjetunió Kommunista Pártjának XIX. országos értekezlete.* Budapest, 1988, Kossuth.
2. A kihagyott részben Gorbacsov a Hegyi Karabah körül kialakult konfliktusról a nemzetiségi kérdés problémáiról beszél. Lásd Baráth–Rainer: i. m. 129.
3. A társadalom és a gazdaság három évtizedes fejlődésének átfogó tudományos vizsgálatára, politikai elemzésére, a párt programnyilatkozatának felülvizsgálatára kiküldött munkabizottság vezetője Pozsgay Imre lett, tagjai: Berecz Frigyes, Berend T. Iván, Burgert Róbert, Csáki Csaba, Dudla József, Gyuricza László, Horn Gyula, Horváth István, Huszár István, Köveskúti Lajos, Nagy Imre, Nagy Sándor, Ormos Mária, Tőkei Ferenc; titkára Csizmadia János.
4. Grósz Károly itt az 1988 tavaszán létrejött Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezetére, a Magyar Demokrata Fórumra, valamint a Fiatal Demokraták Szövetségére utal. Az MDF ebben az időben politikai vitafórumnak tekintette önmagát, új pártnak semmiképpen sem. Grósz megjegyzése az MDF-ben domináns népi írói csoportosulás és Pozsgay Imre, a HNF akkori elnöke között, széles körben ismert jó kapcsolatra vonatkozik.
5. A sajtóban a Grósz Károly által elmondottakat a következőképpen ismertették: „Grósz Károly az ellenség, az ellenzékiek nyíltabb jelentkezését említve kijelentette: rendeződésüket, erőgyűjtésüket, politikai koncepcióik kidolgozását, kivitelezését nem szabad tétlenül szemlélni. Ha a helyzet úgy alakul, a vezetés – felelőssége tudatában – adminisztratív eszközöket vesz igénybe." Munkásőrparancsnokok alkotó eszmecseréje. *Népszabadság,* 1988. június 13.
6. Valójában 1988. június 16-án verte szét a magyar rendőrség a budapesti Batthyány-örökmécsesnél Nagy Imrére és az ötvenhatos mártírokra emlékezni kívánó tömeget. Ugyanaznap délelőtt az Új köztemető 301-es parcellájában tartott hasonló megemlékezést a rendőrség nem zavarta meg.
7. Grósz Károly 1988. július 19-től 28-ig tartózkodott az Egyesült Államokban.
8. A tiltakozást N. Ceauşescunak az az 1988. áprilisi bejelentése váltotta ki, hogy Romániában 2000-ig végrehajtják a településszerkezet átalakítására kidolgozott programot, amelynek során közel hétezer falut számolnak fel, köztük nagy számban erdélyi, magyarlakta településeket. A tüntetésről adott tájékoztatójában Fejti György a Politikai Bizottság 1988. június 28-i ülésén a következőket mondta: „Örömmel jelenthetem, hogy tegnap mintegy 35 000 fő részvételével lényegében a megállapodások szellemében és keretei között, mindenféle atrocitás nélkül és rendőri beavatkozás nélkül lezajlott ez a tüntetés. Készült róla a Belügy részéről is és a Magyar TV részéről is egy hosszabb felvétel. [...] Rendelkezésünkre áll a memorandumuk is, és az elhangzott beszédnek a szövege is. Erről azt lehet mondani: az elviselhetőség keretei között mozog, és szélsőséges kirohanásoktól mentes [...]" (MOL M-KS-288. f. 5/1030. 6. ő. e.)
9. Az olajárak az 1984–1985-ös évektől csökkentek, illetve ingadoztak. (1986 első felében az olajár csaknem egyharmadára csökkent, a második félévben ennek duplájára emelkedett.) 1987-ben az árakat viszonylagos stabilitás jellemezte, de 1988 első negyedében az olajárak ismét folyamatosan estek. Lásd erről bővebben Baló György –Lipovecz Iván (szerk.): *Tények könyve. Magyar és nemzetközi Almanach '89.* Budapest, 1983, Computerworld Informatika Kft. 254–256. Olajpiac című fejezet.

Nyilatkozat egy plurális vállalkozói szocializmusról

Mi, e nyilatkozat aláírói abból indulunk ki, hogy a magyar gazdaság válságos helyzetéből egy tulajdoni reform vezethet ki. Az ezzel kapcsolatos munkálatokban nem nélkülözhető Liska Tibor „vállalkozói szocializmus"[1] koncepciójának és gyakorlati kísérleteinek ismerete és ennek az eszmerendszernek a felhasználása. Úgy véljük, fontos, hogy a vállalkozói szocializmus versenghessen a magántulajdon különböző formáival, az önigazgatási és az állami tulajdon formáival.

Ebben a helyzetben egyre világosabb, hogy társadalmunk semmit sem kockáztat, hanem csak nyerhet azzal, ha a kormányzat zöld utat ad a vállalkozói szocializmusnak, és ezzel megnyitja az alapok: a tulajdonviszonyok gyökeres átalakulásának lehetőségét. Ennek lényegét a következőkben látjuk:

1. El kell törölni azokat a tiltásokat és intézményeket, amelyek akadályozzák, hogy a versenyszférában működő állami tulajdon és az oszthatatlan szövetkezeti tulajdon egységei feletti rendelkezési jog egyenlő starteséllyel szervezett vállalkozói verseny révén, a mindenkori leghatékonyabb vállalkozóhoz kerülhessen, azaz, hogy a jelenlegi állami tulajdon vállalkozói-szocialista tulajdonná alakuljon át. Ezzel a nemzeti vagyon zöme olyan tulajdonosok rendelkezése alá kerül, akik érdekeltek a takarékos gazdálkodásban és a vagyongyarapításban.

2. Az egyenlő startesély alapvető feltétele, hogy állampolgári jogon mindenki, születésétől haláláig, keresetétől és érdemeitől függetlenül társadalmi járadékként megkapja a mindenkori létminimumot, továbbá minden nagykorú, cselekvőképes állampolgár életében egyszer igénybe vehessen egy vállalkozói start-hitelgaranciát. (Az elbukott garanciákat – biztosítási módszerekkel – az el nem bukott garanciák után beszedett járadékokból kell fedezni.)

A társadalmi járadék e fő funkciója mellett a következő „mellékhatásokat" ígéri:

- megszünteti, hogy a munkanélküliség egyet jelentsen a létbizonytalansággal;
- megszünteti a munkanélküliek és a hierarchikus szervezetekben dolgozó potenciális munkanélküliek végletes kiszolgáltatottságát mindenfajta felsőbbség előtt, hatalmas emberi energiákat szabadítva fel a vállalkozói és állampolgári kezdeményezések, a piacgazdaság és a demokrácia kifejlődése számára;
- jelentősen enyhíti a kisnyugdíjasok és a nagycsaládosok nyomorát, és a pályakezdők kétségbeejtő helyzetét;
- a szorongató cigánykérdésben lélegzetvételhez juttatja társadalmunkat;
- szűkíti a bűnözés társadalmi bázisát.

A létminimum mint társadalmi járadék megvalósítása nem utópia, hanem realitás, amelynek fedezete a társadalmi költségvetés átrendezésével megteremthető.

3. Meg kell valósítani a jelenleg deklarált irányelvek legértékesebb elemét: a pluralizmust és a szektorsemlegességet. Ennek keretében sem politikai, sem gazdasági eszközökkel nem szabad korlátozni az egyéni és társas tulajdon alapján különböző tulajdonformák keretében folytatott gazdasági tevékenységet. Ezek arányát fölülről „megállapítani" nem lehet és nem is szabad. Azokon a területeken, ahol a vállalkozói-szocialista tulajdon hatékonyabb, versenyben úgyis vissza fogja szorítani a többi tulajdonformát, ahol pedig nem hatékonyabb, nem is szabad, hogy visszaszorítsa őket.

4. Mindezzel párhuzamosan ki kell dolgozni és végre kell hajtani azokat az intézkedéseket, amelyek a politikai, a kulturális és a szociális intézményrendszert a vállalkozói szocializmus – mint gazdasági alap – követelményeivel összehangolják.

Ha ebben az összefüggésrendszerben, tehát egy vállalkozói szocializmus elemeiként valósulnak meg a fejlett piacgazdaság feltételei (a társasági törvény, az értéktőzsde, az importverseny, a konvertibilitás stb.), akkor várható, hogy társadalmunk áldozatokkal bár, de elérkezik a felemelkedés küszöbéhez.

E megállapítások alapján elhatároztuk,

- hogy minden alkotmányos lehetőséget felhasználunk annak érdekében, hogy a kormányt, az országgyűlést és a választópolgárokat meggyőzzük e felismerések helyességéről;
- hogy havonta (vagy sűrűbben) megjelenő körlevéllel rendszeres kapcsolatot teremtünk azok között, akik részt kívánnak venni az ismertetett kérdésekről folyó vitában, és ennek költségtérítését befizetik a megbízottaink által ellenőrzött bankszámlára;
- hogy forrásokat gyűjtünk a vállalkozói szocializmussal, azaz az előbbiekben körvonalazott feltételek között várhatóan végbemenő társadalmi fejlődéssel kapcsolatos kérdések tudományos vizsgálatára és nyilvános megvitatására.

Budapest, 1988. augusztus 30.

Bácskay Tamás, Bokros Lajos, Csalog Judit, Gyertyán Ervin, Gyertyán Katalin, Kiss István, Koi Ferenc, Lengyel László, Síklaky István, Révész Sándor, Varga István[2]

Gépirat. Révész Sándor magángyűjteménye.

Jegyzetek

1. Liska Tibor (1925–1994) közgazdász. Nézetei Henry George (1839–1897) amerikai közgazdász, filozófus, újságíró gondolataiból indultak ki, aki úgy vélte, mindenkit megillet az az érték, amit maga hoz létre, továbbá a föld és más természeti erőforrások mindenki tulajdonát képezik, és azok tényleges tulajdonosaira kell kivetni a közösséget finanszírozó adókat, nem pedig a munkajövedelmekre. A georgista szemlélet rendszerint megpróbál összhangot találni a magántulajdon, a piaci verseny, a társadalmi igazságosság és az ökológiai problémák együttesére. Liska *Ökonosztát* című művében (Budapest, 1988, Közgazdasági- és Jogi Kiadó) olyan modellt vázolt, amelyben a közösség minden tagja születésekor indulótőkét kap a közös vagyonból, amellyel azután maga gazdálkodik. A fia, F. Liska Tibor közgazdász később így írt erről: „Kutatásai olyan társadalmi-gazdasági modell kidolgozására irányultak, amely a kapitalizmusnál is piacibb módon működik, ahol még a tulajdon is verseny tárgya. A modell alapvető emberi jognak tekinti a termelőeszközökkel való rendelkezést, amit nyílt versenyben lehet érvényesíteni. Az államnak csak annyi szerepet szán a gazdaságban, mint egy játékvezetőnek a focimeccsen: szabadrúgást ítélhet, ha valaki kézzel ér a labdához, vagy kiállíthatja a szándékosan szabálytalankodókat, de labdába nem rúghat és a szabályokat sem változtathatja meg." (L. F. Liska Tibor: A Liska-modell. *Közgazdasági Szemle,* 1998. október, 940–953.)
2. A nyilatkozat felsorolja azokat, akik részt vállaltak abban a munkaközösségben, amely a javaslat részletesebb kidolgozására vállalkozott. Az aláírókon kívül néhány név a listáról: Havas Henrik újságíró, Király Zoltán újságíró, parlamenti képviselő, Kondor Katalin újságíró, Máriás Antal közgazdász, egyetemi tanár, Szekfű András szociológus. A munka tudomásunk szerint végül nem készült el.

A Magyar Demokrata Fórum Alapítólevele (részletek)

[...]

A Magyar Demokrata Fórum szervezői a mozgalom jellegét és főbb céljait Alapítólevelükben rögzítik. A Magyar Demokrata Fórum 1987. szeptember 27-én jött létre a Lakitelken megtartott tanácskozás mintegy százhatvan résztvevőjének akaratából. A mozgalom forrása e tanácskozás és az annak nyomán elfogadott Lakiteleki Nyilatkozat. A találkozó összehívásának és a nyilatkozat kibocsátásának az alapját az a közös gondolat adta, hogy a magyar társadalomnak jó és rossz sorsában, de kiváltképpen a magyarság veszélyeztetettsége idején, a társadalmi válságok közepette:

- szüksége van az erők összefogására egy széles körű szellemi koalícióban;
- szüksége van olyan folyamatosan működő fórumra, mely lehetőséget nyújt a társadalomépítő, a bíráló gondolat és vélemény szabad kinyilvánítására;
- szüksége van olyan mozgalomra, mely képes hidat építeni a nemzet érdekében a társadalom különféle erői között, elsősorban a szellem és a nyílt beszéd erejével.

A Magyar Demokrata Fórum azóta a Lakiteleki Nyilatkozat szellemében tevékenykedik. [...] Az ország politikai életében a lakiteleki találkozó óta végbement változások nem tették feleslegessé a Magyar Demokrata Fórum létét és munkáját. Ellenkezőleg: a magyarság helyzete, az ország politikai, gazdasági, erkölcsi és szellemi állapota változatlanul arra kötelez mindannyiunkat, hogy a jövőre tekintve, felelősségünk tudatában teremtsünk független magyar mozgalmat a megmaradásért, a demokráciáért, a nemzeti kibontakozásért, közös sorsunk és helyzetünk jobbításáért.

A Magyar Demokrata Fórum jellege

– A Magyar Demokrata Fórum független szellemi-politikai mozgalom, mely kiterjed az ország, illetve a magyarság egészére;

- a Magyar Demokrata Fórum azoknak a magyar történelmi hagyományoknak és mozgalmaknak (elsősorban a reformkori eszméknek) a követőjeként kíván tevékenykedni, amelyek a szellem és a politikai gondolat erejével a nemzeti és a népi érdekeket igyekeztek mindig a korkövetkezmények szerint ötvözni, a magyarság elé tárni és egybekapcsolni a társadalmi haladás, az abszolutizmus elleni küzdelem, a nemzeti függetlenség és az európai humanizmus gondolatával;
- a mozgalom a nemzet elidegeníthetetlen részének tekinti a történelmi Magyarország felosztása és a magyarság tömegeinek szétszóródása után az ország határain kívül rekedt magyar kisebbségeket, nemzetiségi tömböket, valamint a szórványokban élő magyarság közösségeit, s mindazokat, akik a világ bármely részén magyarnak vallják magukat;

A Magyar Demokrata Fórum mintegy 370 képviselője Lakitelken tanácskozik, a párt megalakulásának egyéves évfordulóján, 1988. szeptember 3.

- a mozgalomnak a saját útján kell kibontakoznia, nem fogadja el sem a kormánypártiság, sem az ellenzékiség címkéit és választási kényszereit; bár a többpártrendszer kialakulását szükségesnek és elkerülhetetlennek tartja a demokratizálás folyamatában, a jelen körülmények közölt nincs szándékában párttá szerveződni, meg akarja őrizni minden tisztességes, magyar érdekű gondolat és kezdeményezés számára nyitott, koalíciós mozgalmi jellegét;
- a Magyar Demokrata Fórum az alkotmányosság keretei között, a törvényesség elve alapján és a teljes nyilvánosság előtt fejti ki tevékenységét. [...]

A Magyar Demokrata Fórum alapelvei és társadalmi céljai

A Magyar Demokrata Fórum vállalt feladatát annak az alapelvnek a jegyében akarja ellátni, amely a többség demokratikus jogainak az érvényesítését az emberi méltóság tiszteletével, a kisebbség és a személyiség jogainak a tiszteletben tartásával, a kisebbségi és az egyéni vélemények nyilvánosságával együtt tartja megvalósíthatónak.

A mozgalom elutasít minden kizárólagosságra való törekvést, a magyarság sorsára, a humánumra vagy a demokratizálás folyamatára veszélyes agresszivitást, bármely oldalról induljon is ki. Elutasít minden olyan társadalmi formát vagy szerveződést, amelynek léte a monopóliumokra, az állampolgárok, a nép függőségére, kiszolgáltatottságára és kizsákmányolására épül, jelentkezzék az akár a magántőke, akár a totális állam képében. A magyarság jövője, a nemzeti kibontakozás érdekében a Magyar Demokrata Fórum történelmi távlatban érvényes célokként az alábbiakat jelöli meg:

1. A nép – a többségi elvet érvényesítve – maga választhassa meg vezetőit és az ország irányító testületéit.

2. A magyar demokrácia alapját a helyi önkormányzatokra és a társadalom autonóm szervezeteire, mozgalmaira épülő parlamentarizmus adja, az Országgyűlés pedig legyen valóban a népképviselet és az államhatalom legfelsőbb szerve.

3. Az államosított gazdaságot a gazdaság társadalmasításával kell felváltani.

4. A külpolitikában és a külgazdaságban az egyenrangúság elvét és a nemzeti érdekek képviseletét kell minden körülmények között előtérbe helyezni.

5. Fel kell számolni a társadalmi élet egészét álható kontraszelekciót. Utat kell nyitni a tehetségnek és a demokratikus nemzeti szellem képviseletének a politika, a közélet és a kultúra minden területén.

6. Újjá kell építeni a megrendült magyarságot, egészségében és gazdagságában, jellemében és kultúrájában egyaránt.

A Magyar Demokrata Fórum tagjai sorába hívjuk mindazokat, akik az Alapítólevélben foglaltakkal egyetértenek. Mindazokat, akik az ország és a magyarság válságos helyzetében átérzik és magukra vállalják azt a felelősséget, amit egy népközösség ezeregyszáz éves európai múltja és megrendült jövője ró ránk. Mindazokat, akik cselekvően kívánnak tevékenykedni a demokratikus szabadságjogok általános kiterjesztése, a politikai közélet valódi demokratizálása, a korszerű gazdaság és életmód, a szociális biztonság megteremtése ügyében. Mindazokat, akiknek létfontosságú megmaradásunk és nemzeti megújhodásunk nagy ügye.

Lakitelek, 1988. szeptember 3-án

Magyarország Politikai Évkönyve 1988. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Budapest, 1989, R-Forma Kiadói Kft. 742–744.

A Duna Kör nyilatkozata

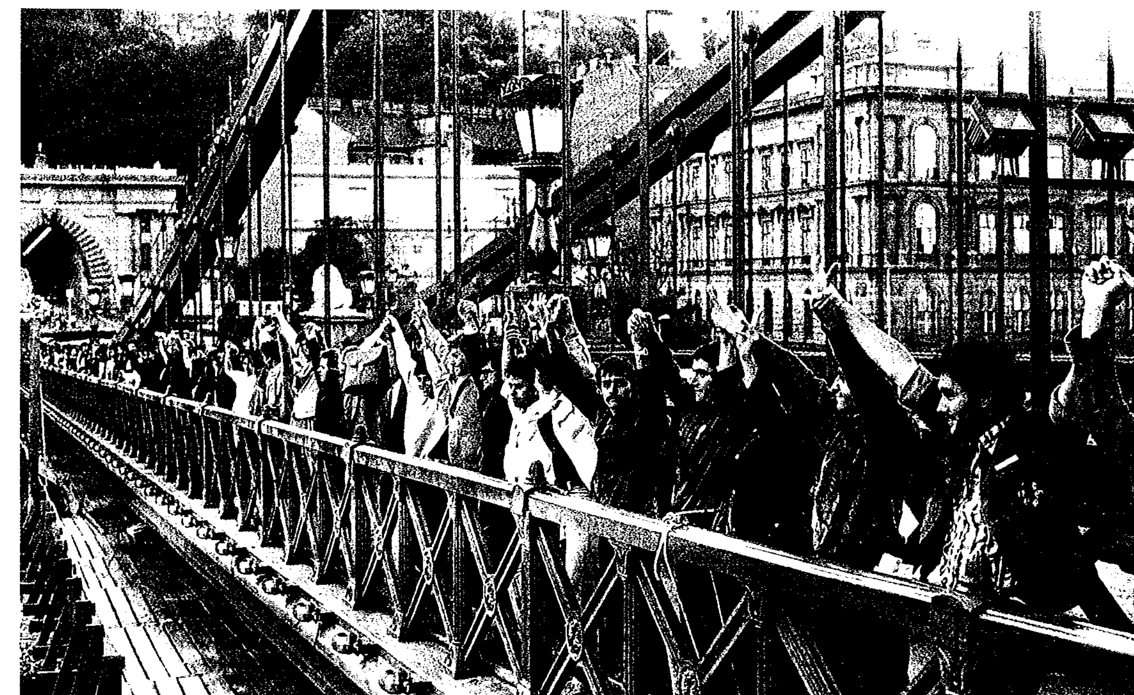
Nagy várakozással tekintettünk a minisztertanács szeptember 7-i ülése elé, mivel a Maróthy László, Havas Péter, Berecz Frigyes, Urbán Lajos és Hoós János által aláírt – a bős–visegrádi vízlépcsőrendszert kritikátlanul támogató – előterjesztéssel szemben súlyos kifogásokat emeltek olyan jelentős intézmények, mint a Magyar Tudományos Akadémia, a Külügyminisztérium, a Magyar Nemzeti Bank, a Magyar Gazdasági Kamara, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, a Pénzügyminisztérium, a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium, a Fővárosi Tanács és az Árhivatal.

Pozitívan értékeljük, hogy a civil társadalom nyomására reagálva a kormány – bár nem tartja szükségesnek – nem zárja ki egy népszavazás lehetőségét sem.

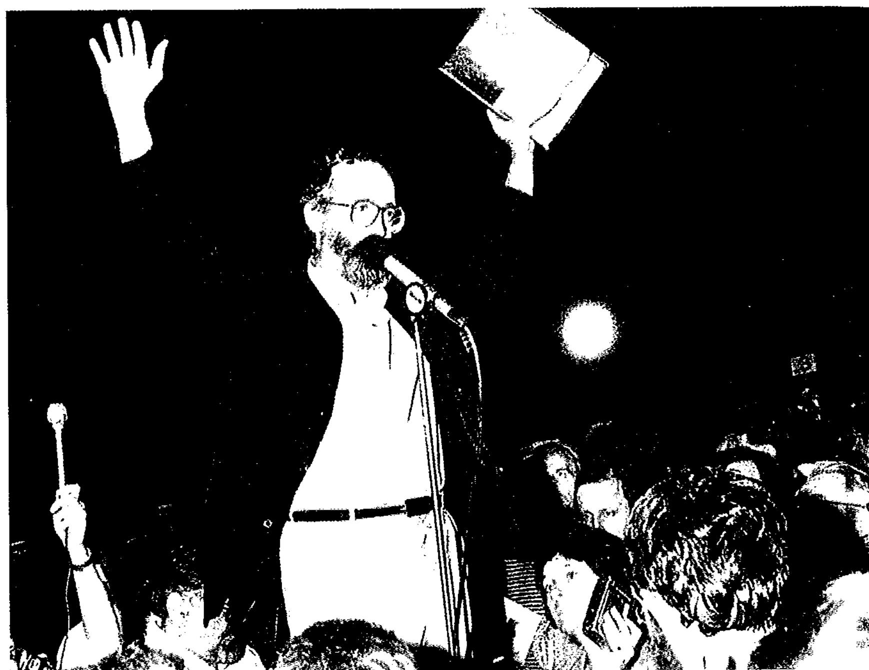
Sajnálattal állapítjuk meg azonban, hogy az állásfoglalás nemcsak az elmúlt hónapok nyilvános vitáinak tanulságait hagyta figyelmen kívül, hanem mellőzte az előterjesztést kísérő, említett ellenvéleményeket is, mivel kijelenti, hogy az „összes körülményt és hatást figyelembe véve, a jelenlegi helyzetben a vízlépcső megépítése a legjobb megoldás".

A nagy sietséggel hozott állásfoglalás elébe vág az Országgyűlés októberi ülésének; ismét kész helyzet elé szeretné állítani a képviselőket. A kormányzat ahelyett, hogy megállítaná a munkálatokat, és így gondolkodási szünetet adna magának és az egész társadalomnak, egyetlen lehetőségként az építkezés folytatását és csupán a bekövetkező károk elleni küzdelmet ajánlja.

Élőláncot alkotva demonstrálnak a bős–nagymarosi vízlépcsőrendszer ellen tüntetők a Lánchídon, 1988. október 3.

Vargha János
a bős–nagymarosi
vízlépcső elleni egyik
tüntetésen

Álláspontunk változatlan. Követeljük:
- az építkezések azonnali megállítását;
- a teljes körű, független szakértői vizsgálatot;
- az összes döntési információ azonnali nyilvánosságra hozását, köztük a kormányszóvivő által most említett „konkrét adatokat";
- az összes érdekelt – jelen esetben az ország lakossága – bevonását a döntésbe.

Tiltakozunk természeti értékeink elpusztítása, nemzeti emlékhelyeink feldúlása, az országhatár jellegének megváltoztatása, a Duna-menti táj tönkretétele ellen.

Vezető közgazdászok, köztük kormányzati tanácsadók hangoztatják, hogy a bős–visegrádi beruházás gazdaságilag értelmetlen. Mindenáron való erőltetése annak a gazdaságpolitikának a folytatása, amely a jelenlegi válságba sodorta az országot.

A szeptember 12-i tüntetésen fegyelmezetten képviseljük álláspontunkat. Ez a tüntetés a magyar, csehszlovák és osztrák buldózerek ellen legyen ugyanolyan méltóságteljes, mint a romániai falurombolás elleni júniusi tiltakozás.

Budapest, 1988. szeptember 8-án.

A kiadmány hiteléül:
Vargha János

Eredeti megjelenés: *Beszélő*, 25. szám (1988/3.). Újraközlés: *Beszélő. Összkiadás*. Budapest, 1992, AB-Beszélő Kiadó. III. köt. 580–581.

KÖVÉR LÁSZLÓ
Csak egy szavazat... (részlet)

[...] Emlékeim között erősen él a következő történet: egy szakkollégiumi tábor vendégeként tanult embertársam a politikai vita hevében homlokát fogta, megrökönyödve értetlenségünktől, hogy képtelenek vagyunk felfogni a számára evidenciaszámba menő tételt: a morál nem politikai kategória. Ez a mondat azóta sem megy ki a fejemből, ott motoszkál, mint a bolsevik típusú hatalomgyakorlás ars poeticája. A stílus az ember – mondják. Nem csak az ember...

A monolitikus hatalom nagy hátránya – többek között –, hogy morálisan elkoptatja gyakorlóit. A hullámmozgást végző társadalmi változások törvényszerűen követelik meg a politika irányváltásait. Egy olyan rendszerben, ahol a hatalom birtoklása a legfőbb érték, a hatalom gyakorlói kénytelenek nevüket adni a legkülönbözőbb politikai kurzusokhoz is. Gondoljuk csak meg: tán a „sztálintalanító" Hruscsov keze nem volt véres, tán Gorbacsov karrierje nem a ma oly sokat ócsárolt „pangás éveiben" indult? De maradjunk Magyarországon! 1956–1962, 1962–1972 (benne 1968. augusztus 20.!), 1972–1978, 1978–1988 – e meglehetősen lazán elhatárolt periódusok milyen ellentétes kurzusokat jelölnek. S mindezt egyetlen ember neve fémjelezte!

A morál nem politikai kategória. Igaz ez az állítás – legalábbis rövid távon – ott, ahol az ember morális ítéletét nem tudja politikai megítéléssé áttranszformálni – világosabban: egy versengő szisztémában lezajló választáson szavazattá alakítani. De sehol sem igaz, ahol demokrácia létezik. „Mindennemű politikai törekvés végtére is a rokonszenv és az emberiesség érzéseire való apellálás. [...] Tehát: a demokratikus politikában nemcsak tárgyilagos, hanem erkölcsi megítélést is megkövetelünk. [...] más alapon, mint erkölcsi alapon, nem lehet megindokolni semmilyen politikai törekvést. Ha elég a hatalom, ha a hatalom az igazságot és a jogot is jelenti, akkor persze a politika a zoológia részévé válik és – nincs tovább!" (T. G. Masaryk) A hatalom korrumpál – mondják a bölcsek –, az abszolút hatalom abszolút korrumpál.[1]

Nézem a tévét, amint a parlamenti ülésről tudósít. Éltes képviselő oktatgatja Király Zoltánt és a „mögötte állókat". Mint mondja, csak az beszél így (ill. úgy, ahogy azt Király Zoltán tette), aki nem biztos az igazában. A honatyák lelkesen megtapsolják. Önbizalom-erősítő taps. Szükségük van önbizalomra, hisz hogy az milyen gyenge, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy nem merik vállalni név szerint: ki szavaz a bős–nagymarosi vízlépcső megépítése mellett. Ahhoz azért elég e kevéske önbizalom, hogy magukra vállalják a döntést a társadalom egésze helyett. Név szerinti szavazás ugyan nincs, de felállás igen. Aprócska különbség lenne ez, ha a kamera nem lenne olyan kegyetlen. De az, s te, kedves tévénéző – ha a társadalom azon perverz kisebbségéhez tartozol, kik e „műsort" is képesek végignézni – láthatod az arcokat. Ki mellét kidüllesztve, fejét felszegve büszkén vállalja (akárcsak az ötvenes éveket) a nagy tettet, ki szemét lesütve várja, hogy leülhessen. S felfedezheted az igennel szavazók között a Politikai Bizottság tagját, az államminisztert: Pozsgay Imrét is. [...] Kár! Azt hittem, nem ért egyet. Tévedtem. Mint ahogy tévedtem abban is, hogy fontos, ki az államminiszter. Nem fontos. Számomra mostantól nem Pozsgay Imre az államminiszter, hanem az államminisztert úgy hívják, hogy Pozsgay Imre. [...][2]

Fidesz Hírek. A Fiatal Demokraták Szövetségének belső tájékoztatója, 1988. október. Szerkesztette: Szécsényi Mihály, Vig Mónika. 33.

Jegyzetek

1. A mondás eredeti verziója Lord Acton 1887. április 5-én Mandel Creightonhoz írt leveléből származik: „Power tends to corrupt and absolute power corrupts absolutely." In *Historical Essays and Studies, by John Emerich Edward Dalberg-Acton.* (1907), edited by John Neville Figgis and Reginald Vere Laurence, Appendix, 504.
2. 1988. október 7-i ülésén az Országgyűlés 317 igen szavazattal úgy döntött, hogy az építkezést folytatni kell. Az építési munkák befejezésének határidejét 1994-ben állapították meg. Sorozatos ellenzéki tiltakozások, valamint népszavazási kezdeményezések után, valamint a költségvetés súlyos helyzetének okán 1989. május 13-án Németh Miklós miniszterelnök javaslatára a kormány felfüggesztette a nagymarosi építkezést, melyet május 24-én a miniszterelnök személyes találkozón közölt Ladislav Adamec csehszlovák miniszterelnökkel.

Kövér László köszöntője a Fidesz I. kongresszusán (1988. október 1.) (részletek)

[...] Először is, ahogy az ittlétünk demonstrálja, létezünk. Ennek a jelentőségét, azt hiszem, nem lehel eléggé túlbecsülni. És miközben vállon veregetjük magunkat a bátorságunkért és ügyességünkért, ne feledkezzünk el azokról, akik szolidaritásukkal lehetővé tették azt, hogy ma itt üljünk enynyien. Ne feledkezzünk meg azokról a KISZ-tagokról, párttagokról, illetve pártonkívüliekről, akik szolidaritásukkal kiálltak mellettünk. Azokról az egyetemi oktatókról, akik megakadályozták, hogy az egyetemeken megtorló kampányt lehessen kezdeni. Azokról a neves értelmiségiekről, akik az aláírásukkal támogatták a Fidesz létét, és azokról a kevésbé neves értelmiségiekről, akik esetleg nemcsak aláírásukkal, hanem csekély pénzösszegekkel támogattak bennünket. És kérjük őket, hogy ők se feledkezzenek meg rólunk, mert valószínű, hogy erre a szolidaritásra a jövőben is szükségünk lesz. [...]

A szeptember 27-i KB-ülés kijózanított bennünket. Ezen Lukács János előadói beszédében a következők is szerepeltek: „Az MSZMP viszonyát az egyes szellemi irányzatokhoz, tömörülésekhez és szervezetekhez elsősorban a tettek, a cselekedetek fogják meghatározni. Az MSZMP a lehetséges együttműködési területek felkutatására törekszik. Figyelmünket ugyanakkor nem kerülheti el, hogy a különböző mozgalmakon belül munkálnak olyan erők is, akik a párbeszéd meghiúsítására, a feszültség élezésére törekednek. Egyelőre ez az irányzat hallatja elsősorban a hangját a Fiatal Demokraták Szövetségében. Az MSZMP a maga részéről elutasítja az agresszív fellépést, támogatja a kormányt, az állami szerveket a törvényesség védelmében tett erőfeszítéseiben." Idáig az idézet. Őszintén szólva, engem ez a megközelítés Aesopusnak a farkasról és a bárányról szóló meséjére emlékeztet. A félreértések elkerülése végett, most nyomatékosan le szeretném szögezni, hogy amikor többes szám első személyben beszélek, nem a Fidesz nevében szólok, hanem a magaméban, azt gondolván, hogy néhányan osztják a véleményemet. Miután néhányszor magam is megnyilatkoztam a Fidesz ügyeiben, ezenkívül minden olyan megnyilatkozással egyetértettem, ami a Fidesz nevében született, kénytelen vagyok magamra venni az inget, és azok közé sorolni magamat, akik állítólag a feszültség élezésére törekszenek. Ilyen alapon formálok magamnak jogot arra, hogy az idézett minősítést kategorikusan visszautasítsam. Azoknak, akik valóban az ország és a nemzet sorsáért aggódnak, azoknak bátran üzenhetem; a hozzám hasonló mértékben agresszív emberektől nem kell félniük. Nekünk nem áll érdekünkben a feszültég növekedése, az ország destabilizálása. Azoknak, akik csupán a székeiket féltik, azoknak nem üzenek semmit.

Sokat gondolkoztam azon, vajon mi a baj velünk? Miért nem szeretnek bennünket. Hiszen tulajdonképpen nem csináltunk semmit. Nem is várható, hogy valaha is jelentős, elsöprő politikai erő fog a Fidesz köré tömörülni. Aztán rájöttem, hogy mi a gond; mi azt mondjuk, amit gondolunk. [...] Mi ki merjük mondani, hogy ebben az országban ma nem jó élni. Az emberek a lábukkal és az ivarszerveikkel szavaznak. Új, néma forradalom van ma Magyarországon.

És egyáltalán, szocializmus. Az egyik legfontosabb probléma velünk az, hogy állítólag szocialista-, sőt, kommunistaellenesek vágyunk. Ez nem igaz. A Fidesz nem ideológiai alapon szerveződött szervezet, a Fidesz egy olyan mozgalom, amelynek a soraiban a lehető legkülönfélébb ideológiájú politikai nézeteket valló emberek és csoportok vannak jelen. Én szocialistának tartom magamat. Ennek alapján azonban nem érzem feljogosítva magamat arra, hogy ezt mástól is megkövetelhessem. Számomra ugyanis a szocializmus alapértéke a tolerancia, amely magában foglalja mások politikai meggyőződésének tiszteletben tartását, ideértve a politikai megszerveződés lehetőségét is. Történetileg és térbelileg nézve, számos rendszer állította magáról, hogy szocialista. A nemzetiszocializmust, a keresztényszocializmust és a szociáldemokráciát most ide sem értve, Sztálin, Pol Pot, Ceauşescu rezsimje éppúgy igényt tartott és tart a szocialista jelzőre, mint a jelenlegi Jugoszlávia, Kína, Csehszlovákia, NDK, Magyarország és a többi. Na, már most mi a közös jellemvonás? Mi az általánosítható szocialista ezekben a rendszerekben? Mi teszi szocialistává a magyar rendszert? Már az általános iskolában tanított jellemzőit, mint amilyen például a szociális biztonság és a teljes foglalkoztatottság elérése, éppen napjainkban veszti el. Nem marad más tulajdonképpen, mint a párt eufemisztikusan vezető szerepnek megfogalmazott monopolhelyzete és a szövetségi rendszerhez való tartozás. [...]

Elhangzott 1988. október 1-jén a Jurta Színházban. *Fidesz Hírek. A Fiatal Demokraták Szövetségének belső tájékoztatója*, 1988. október. Szerkesztette: Szécsényi Mihály, Vig Mónika. 13–15.

Októberi kérdések. Pozsgay Imrével beszélget Bíró Zoltán (részletek)

[...]
Itt van például a szólam – a pártban is zajlanak ilyen viták –, hogy nem hagyjuk a pártot szétverni, hogy anarchia lesz abból, ami itt történik, hogy '56-ra emlékeztető állapotok ezek, és hasonló kijelentéseket hallani. Csak azt nem veszik tudomásul, akik ilyeneket hangoztatnak, hogy ezeket a helyzeteket, a belőle fakadó követeléseket nem a politikai reform okozta, a politikai reform követni tudja esetleg azt a megmozdulást, amely a társadalomban elkezdődött. Nos, az előbbiekre és a retrográd kritikusokra visszatérve, ők azt feltételezik, hogy mindez a baj és a nekik zavarodottságot okozó sokféle jelenség azért van, mert itt most mindenki kinyitotta a száját és mindenki akar valamit, főleg a sajtó, a rádió, a televízió, lázítják a népet, és ilyenfajta magatartást kényszerítenek ki. Erre mondtam én az előbb, hogy ez alapvetően hibás látásmód, ugyanis a rádió meg a televízió, a tömegkommunikáció, a sajtó nem csinál forradalmat, nem csinál reformot sem, hanem kifejez valamit abból, ami a társadalomban történik. [...]

A forradalmak, tudjuk, másképp intézik el pillanatok alatt az ilyen dolgokat, és utána jön csak a formai átrendeződés. A reformban pedig, ha ügyes és szemfüles reformerek csinálják, akkor felismerik ezeknek a mozgásoknak az elementáris erejét és jelentőségét, és készek a formai kínálattal, mire ezek elérnének a robbanáshoz. És akkor a folyamat együttműködéssé válik, valamiféle közös csillapodássá, amelyik kiegyezésbe és konszenzusba, közmegegyezésbe megy át. [...]

Álljunk meg itt egy pillanatra! Valóban sok tapasztalat felgyűlt itt minden oldalon, s ezek a tapasztalatok lényegében ugyanazt mondják mindenkinek. Más és más azonban a vélekedés ugyanezekkel a tapasztalatokkal kapcsolatban, más és más érdekek formálják ezeket a vélekedéseket. Azt hiszem, belátható, hogy célszerű lenne az eltérő nézetek, elgondolások kifejezésének és képviseletének a lehetőségét megteremteni most már. Valószínűleg egészségesebb lenne a politikai közélet, ha a kormányzatnak legális ellenzéke lenne. Ha mondjuk Te lennél a kormányfő, kívánnál-e magadnak – egy jó kormány mellett – korrekt, jó ellenzéket is, amely folyamatos bírálatát jelenthetné a kormány politikájának?

Egy jó ellenzékkel, mint fontos stabilizáló tényezővel, el tudnám képzelni egy ilyen kormány működését, ugyanis az ellenzéket nem úgy festem le magamnak, hogy az tűzön-vízen át mindenben a kormány ellensége, hanem a kormány bírálóját látom benne, aki megóvja attól, hogy az egyik ostobaságot a másik után kövesse el. Minden prakticista technokratával szemben vallom, hogy az a kormány a szerencsésebb, amelyiknek vért kell izzadnia, mire döntéseit átviszi a parlamenten. A jelenlegi parlament nem fejt ki igazi ellenállást a kormánnyal szemben és nem is azonosul vele, mert a jelenlegi helyzet egyszerűen más. Amikor tehát ellenzékről beszélek, akkor egy kritikus, meggyőződéses közeget tételezek fel, amelyik valóban képes elérni azt, hogy ne önkényes döntések szülessenek, ne lehessen könnyen keresztülvinni a kormány akaratát a parlamentben a beletörődés vagy a cinizmus keretei között, hanem ahogy mondtam, vért kelljen izzadni, mire egy döntését elfogadtatja, de akkor viszont milliókat állíthat maga mellé a megvalósításban.

Igen, csak akkor most ismét felmerül a többpártrendszer kérdése. Ha nem lesz több párt, akkor miből fog megképződni az a parlament, amelyik a végrehajtó hatalmat izzadtságra kényszeríti? Akkor honnan terem az ellenzék, amely legális és esetleg korrekt ellenzék lehetne, és honnan terem a koalíció, ha a kormány netán koalícióban szeretne kormányozni, mert meg akarná osztani a felelősséget?

Azt hiszem, itt kellene szólni egy harmadikutas megoldás lehetőségéről, amelyet, úgy látszik, Közép-Európában nem lehet megkerülni, vagy legalábbis egy ideig nem lehet kihagyni. A vezető, hatalmon levő párt a rendszer folytonosságának a garanciája és az ország nemzetközi kötelezettségeinek a kifejezője. Bizonyos értelemben nemzeti létfeltétel is, hogy ebből a szerepéből ne lépjen ki, mert akkor az elfogadtatása több irányban igen nehéz lenne. Ám ezt a szerepét betölthetné úgy, mint a rendszer garanciáját kifejező eszmeközpont, amely a napi kormányzás és a törvényhozás dolgaiban nem vesz részt, maga nem indít képviselőket, és valami módon az alkotmányos rend ezt a helyzetét megoldaná. [...] Lehet, hogy ez most fantasztikusnak tűnik, és kissé illuzórikusan hangzik, de talán egy jövendő többpártrendszer előkészítése, politikai technikája is lehetne ez. Gondolok ugyanis a következőre: ennek a pártnak most rosszul megy sora, amennyiben hosszú, válságos időszak után most a legitimitását is megkérdőjelezik. Ám itt emlékeztetek a Magyar Demokrata Fórum lakiteleki tanácskozására is, ahol többen utaltak arra, hogy politikai kultúránk mai fogyatékosságai miatt talán nem a legmegfelelőbb megoldás kerekedne ki egy spontán mozgásból. Nyersebben, még világosabban kimondom: jelenlegi helyzetében, legitimitásának megkérdőjelezése idején kiszoríthatnák ezt a pártot, ha szabad választáson kellene eldönteni a létét. Kérdés, hogy az jó volna-e Magyarországnak, abból kiforogná-e magát egy nekünk való magyar megoldás? Ebben nekem vannak kételyeim! Tehát itt valamiféle kiegyezéses módot kellene választani. [...]

Októberi kérdések. Pozsgay Imrével beszélget Bíró Zoltán. Budapest, 1988, Eötvös Kiadó – Püski Kiadó. 25–26.

A Budapesti Rendőr-főkapitányság vezetőjének közleménye, 1988. október 21.[1]
A Fidesz képviselői, és néhány más csoport nevében bejelentést tettek a Budapesti Rendőr-főkapitányságon, hogy október 23-án, az 1956-os októberi eseményekről megemlékező felvonulást kívánnak tartani a fővárosban. A Budapesti Rendőr-főkapitányság semmiféle nyilvános utcai gyülekezést, felvonulást, tüntetést nem engedélyez. A rendőrség ennek megfelelően meg fogja tenni a szükséges intézkedéseket a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjét sértő, a közrendet, a köznyugalmat zavaró megnyilvánulások megakadályozására.

Tisztelt Miniszterelnök Úr!
1988. október 21. 22h
Az öt szervezet, amely október 23-ára békés megemlékezést hirdetett, majd értesült a rendőrség tiltó határozatáról, közös akarattal az új helyzetnek megfelelő döntést hozott, melynek célja a résztvevők és a karhatalom összeütközésének elkerülése. Kompromisszumos javaslatunkat készek vagyunk nem rendőri, hanem politikai döntéshozó személy elé tárni, Kérjük, teremtse meg ennek lehetőségét! Ha táviratunkra szombaton 14h-re nem érkezik válasz, a történendőkért a felelősség a kormányt terheli.

BZSBT, Fidesz, MDF, SZKH, TIB[2]

Az MDF által 21-én (pénteken) szövegezett nyilatkozat
Tisztelt Miniszterelnök Úr!
A magyar társadalom autonóm szervezetei békés, csendes megemlékezést terveztek és hirdettek meg 1988. október 23-án délelőttre. A BRFK 1988. október 21-én a szervező csoportok néhány tagjának tudomására hozta, hogy a megemlékezést nem engedélyezi, és később a Magyar Rádióban és Televízióban [a] tüntetést tiltó közleményt hozott nyilvánosságra. A BRFK illetékesei az iránt sem hagytak kétséget, hogy a békés tüntetést minden rendelkezésre álló eszközzel, azaz a durva erőszak alkalmazásával is megakadályozzák. Ezzel kapcsolatban a tüntetés szervezői Miniszterelnök Úr tudomására hozzák az alábbiakat.

1. A rendőrség intézkedése törvénytelen, ellentétben áll az Alkotmány betűjével és szellemével.
2. A tüntetés szervezői a magyar társadalom válságos helyzetére és a Közép-Európában uralkodó feszültség- és bizonytalanságra való tekintettel ennek ellenére tudomásul veszik ezt a döntést.
3. A kedvezőtlen fejlemények elkerülése céljából kompromisszumos javaslattal éltünk. Tárgyalási ajánlatunkra nem kaptunk választ.
4. A tüntetésen való gyakorlati részvételtől a társadalmat eltanácsolni nincs módunk. A békésnek tervezett megmozdulás kiszámíthatatlan fejleményeiért a felelősséget éppen ezért nem vállalhatjuk.
5. A BRFK – nyilvánvalóan magasabb helyeken elhatározott – közlését rendkívül károsnak, veszélyesnek és felelőtlennek tartjuk. A tüntetés megtartására a kormányzat reformígéretei, a társadalomban megindult kedvező folyamatok és az e csoportok által eddig rendezett megmozdulások békés jellege, emelkedett volta és az egész magyar társadalom jó hírét növelő volta bátorította fel a szervező csoportokat.

A kormányzat erőszakos és az Alkotmány betűjét és szellemét figyelmen kívül hagyó intézkedéséből azt a következtetést vagyunk kénytelenek levonni, hogy a kormányzat szavai és tettei között űr tátong, és nincs a morális felelősségtudatnak és a nemzeti konszenzus megteremtésében rá háruló felelősségnek azon a fokán, amelyet egy ilyen válságos helyzetben lévő társadalom vezetése megkíván.

Ebben a helyzetben a magunk részéről nem látunk más értelmes lehetőséget, mint az erőszak elől való kitérésünk becsületes bejelentését.

Reméljük, ez a bejelentésünk az egész társadalom előtt nyilvánvalóvá és félreérthetetlenné teszi, hogy valójában ki milyen mértékű valódi felelősséget vállal a reformokért és a nemzeti megújulásért.

Budapest, 1988. október 22.

Bajcsy-Zsilinszky Endre [Baráti] Társaság, Fidesz,
MDF, Szabad Kezdeményezések Hálózata,
Történelmi Igazságtétel Bizottsága

2. sz. Nyilatkozat
1988. okt. 22. 21:30
Barátaink!
Október 21., péntek délután óta a csöndes tüntetést meghirdető öt független szervezet együtt igyekezett kompromisszumot elérni a kormányzattal. Lehetővé akartuk tenni, hogy a nemzet legalább szimbolikusan megemlékezhessék forradalmunkról – a rendőrökkel való megütközés nélkül.

Ma este 8 órakor eldőlt, hogy erőfeszítésünk kudarcot vallott. Miután utolsó közös kompromisszumos javaslatunkat is visszautasították, a Magyar Demokrata Fórum vezetősége – elítélve a rendőri betiltásról szóló döntést – külön nyilatkozatban, a televízió nyilvánossága előtt felszólította tagjait, hogy 23-án ne menjenek az utcára.

Az így előállott helyzet politikai értékelése után az alulírott négy szervezet úgy döntött: szintén kéri támogatóit és híveit, vegyük tudomásul, hogy a tervezett békés megemlékezést nem tarthatjuk meg a kormányzat merev, tárgyalóképtelen és erőszakkal fenyegető fellépése miatt.

Mi változatlanul politikai eszközökkel akarjuk elérni célunkat: a szabad, független és demokratikus Magyarország megteremtését, s ezért holnap, október 23-án is kerülni kívánjuk a fegyvertelen tömeg és a felfegyverzett rendőrök összeütközését.

Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, Fiatal Demokraták Szövetsége,
Szabad Kezdeményezések Hálózata, Történelmi Igazságtétel Bizottsága

Október 23-án nem volt rendbontás[3]
Amint korábbi híradásunkból ismeretes, a Budapesti Rendőr-főkapitányság betiltotta az október 23-ra tervezett utcai gyülekezést és felvonulást. Vasárnap este a BRFK az alábbi tájékoztatást adta az MTI-nek: A Magyar Demokrata Fórum és a különböző szervező csoportok felelős képviselői a rendelkezést tudomásul vették, felhívásuk közzétételével támogatták. Ezzel ellentétben néhány túlfűtött személy megkísérelte az eredeti tervek megvalósítását. Vezetésükkel kisebb csoportok a főváros néhány helyszínén összegyűltek, azonban megfontoltabb társainak – és néhol a rendőrség felszólításának – engedelmeskedve tevékenységüket abbahagyták.

Igazolás megtagadása, igazolványának rendezetlensége, sértő kijelentések hangoztatása miatt öt személy előállítása vált szükségessé.

A Magyar Televízió vasárnap esti híradójában Pella László ezredes, a Budapesti Rendőr-főkapitányság helyettes vezetője elmondotta, hogy a fővárosban és – ismeretei szerint – országosan is alapvetően rend volt. Elmondotta azt is, hogy a kisebb csoportokban nyolcvan-százan voltak, s velük majdnem minden helyszínen találkoztak. Az öt előállított személy közül Pákh Tibor[4] nevét említették a tévé adásában.

Molnár Péter: Egy döntés hátteréről[5]
Sokan értetlenül álltak a Fidesz ideiglenes választmányának szombat esti nyilatkozata előtt, mondván, ez lenne a radikális Fidesz, amelynek vezetősége úgy döntött, ne menjünk az utcára az 1956-os forradalom 32. évfordulóján? Rossz döntést hoztunk-e és egyáltalán helyes volt-e az az elképzelés, amelyet követtünk a néma tüntetés szervezése során? [...]

Úgy gondoltuk, mindenképpen meg kell emlékeznünk október 23-áról, sok ember részvételével, de ezt olyan módon akartuk megtenni, hogy a résztvevőknek ne kelljen rendőri erőszakkal szembenézniük. A néma tüntetés tervének sikerült megnyernünk az MDF-et, az SZKH-t, és

csatlakozott hozzánk a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, valamint a Történelmi Igazságtétel Bizottsága. [...]

Az egység létrehozásában és megőrzésében a döntő elem mindvégig az MDF részvétele volt. Az MDF kétségtelenül a legnagyobb súlyú szervezet, országszerte szerveződő tagságával, hamarosan megjelenő, 20 000 példányszámú folyóiratával. [...] Az MDF akart a legkevésbé a rendőri tiltás, tehát a pártvezetés döntése ellen cselekedni. Az igazat megvallva azonban, mi sem akartuk ezt. Nem az MDF megnyerése miatt vetettük el a szokásos tüntetés tervét, hanem mert mi is azt gondoltuk: nincs értelme megkockáztatni azt, hogy az embereket összeverjék a rendőrök, és főképpen, hogy valakinek súlyosabb baja essék. Az MDF visszalépésének megakadályozása érdekében tett engedmények így egybeestek a mi szándékainkkal, akkor is, ha ez bennünk sem tudatosult teljesen. [...]

Részletek a *Fidesz Hírek* tudósításaiból. *Fidesz Hírek. A Fiatal Demokraták Szövetségének belső tájékoztatója.* 1988. október. Szerkesztették: Szécsényi Mihály, Vig Mónika.

Jegyzetek

1. *Magyar Hírlap,* 1988. október 22. Idézi: *Fidesz Hírek,* i. m. 12.
2. Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, Fiatal Demokraták Szövetsége, Magyar Demokrata Fórum, Szabad Kezdeményezések Hálózata, Történelmi Igazságtétel Bizottsága.
3. *Népszabadság,* 1988. október 24.; *Fidesz Hírek,* i. m. 13.
4. Pákh Tibor (1924) jogász, fordító. 1961-ben „ellenforradalmi szervezkedés" vádjával – valójában néhány politikai írás megjelentetéséért – életfogytiglanra ítélték. Jogai megsértése miatt többször kezdett éhségsztrájkba, amiért először 1966-ban, majd utána többször elmebetegnek nyilvánították és pszichiátriai gyógykezelésre kényszerítették. A következő húsz évét nagyrészt börtönben, illetve elmegyógyintézetben, rendőri felügyelet alatt élte. Csak 1993-ban rehabilitálták és nyilvánították végérvényesen épelméjűnek.
5. *Fidesz Hírek,* i. m. 7–9. Molnár Péter (1964) jogász, politikus, a Fidesz egyik alapító tagja, ekkor a Fidesz Ideiglenes Választmányának tagja, később a párt parlamenti képviselője 1990 és 1993 között. 1993-ban kilépett a Fideszből és az SZDSZ-hez csatlakozott, amelynek 1998-ig volt parlamenti képviselője. Fő szakterülete politikusként és egyetemi oktatóként is a médiajog és a médiaszabályozás.

Az MSZMP KB állásfoglalása a belpolitikai helyzetről és a párt feladatairól (részletek)

[...][1] A társadalmi-politikai mozgalmak, egyesületek megjelenésével, az érdekképviseleti szervezetek tevékenységének megerősödésével a párt kiforratlan, de valóságos pluralista jellegű politikai viszonyok közé került. Erre a helyzetre sem a párt központi szervei, sem a párttagság nem voltak eléggé felkészülve. A párt központi vezető testületeit a várakozó magatartás jellemezte. A párttagság jelentős része az új helyzetben magára hagyatottnak érzi magát. Ez a különböző törvénytervezetek társadalmi vitájában is megmutatkozott.

A párttagság többsége világos eligazodást keres. Vannak, akik az új helyzet szokatlansága miatt elbizonytalanodtak, és olyanok is, akik a politikai pluralizmus új fejleményeiben a szocializmus alapértékéit látják veszélyben. Mások a végbement változásokat is kevésnek tartják, és a parttalan liberalizálás mellett lépnek fel. A társadalomban megjelentek különböző politikai törekvések. Közülük számosan a párthoz közeli eszméket képviselnek, mások a párttól függetlenek. Egy részük a szocializmussal szemben, a polgári demokrácia talaján áll. Mindez természetes következménye a pluralista viszonyok kiépülési folyamatának, egyúttal azonban azt igényli, hogy a párt világosan fogalmazza meg saját törekvéseit a demokratikus politikai rendszer kiépítésének irányairól és kereteiről. [...]

A Magyar Szocialista Munkáspárt vállalja az elmúlt négy évtized történelmi örökségét, amely a magyar népnek felemelkedést hozott. Megőrizve kívánja meghaladni azt. Ennek a politikának előremutató elemei: a két munkáspárt 1948-as, új minőséget ígérő egyesülési kongresszusa; az 1953–1956 közötti éveknek a szocializmus megreformálását igénylő demokratikus törekvései. 1956 után az MSZMP nagy erőfeszítéseket tett a szocializmus addig kialakult rendszerének megváltoztatására. A hazai és a nemzetközi közvéleményben is elismert sikereket ért el az életviszonyok javításában, a demokratizmus kiszélesítésében, a szabadságjogok garantálásában, a humanizmus elveinek érvényesítésében és az 1966–1968-as reformtörekvésekben. Mindezt a történelmileg meghatározott külső és belső feltételek közegében csak részlegesen tudta végrehajtani. A szocializmus korábban kialakult politikai rendszerének korlátain nem léptünk túl. A döntési mechanizmus, a politikai akaratképzés módja szembekerült a társadalmi-politikai fejlődés valódi szükségleteivel, így a szocializmus fejlődését akadályozó tényezővé, súlyos hibák forrásává vált.

Ezért sem vállalható a szocializmus történelmileg túlhaladott modelljére jellemző gazdasági és politikai rendszer fenntartása. Változtatni kívánunk azon a szubjektív és konzervatív szemléleten és gyakorlaton, amely az elmúlt másfél évtized máig is ható hibáihoz vezetett. Nem lehet fenntartani a túlközpontosított döntési mechanizmust, nem lehet folytatni a szubjektív vezetői kiválasztást, és nem lehet nélkülözni a vezetői tevékenység társadalmi ellenőrzését. [...]

A jelenlegi politikai időszakban a nemzet előtt álló rendkívül nehéz feladatok megoldásához az erők összefogására és nem megosztottságra van szükség. A pártnak az az álláspontja, hogy vezető szerepét az egypártrendszer keretei között gyakorolja. Természetesnek tartja, hogy az alkotmány előírásainak, a törvényességnek megfelelően különböző politikai szervezetek jönnek létre. A hozzájuk való viszonyt programjuk és gyakorlati tevékenységük alapján határozza meg. A párt keresi az együttműködést, a politikai szövetséget, koalíciót azokkal az erőkkel, amelyek a szocializmus megújulásáért, a nemzet felemelkedéséért kívánnak színre lépni. Határozottan szembeszáll azonban minden olyan erővel, amely a szocialista társadalmi rend, az alkotmányosság és szövetségi rendszerünk ellen lép fel. [...]

A belső pénzügyi egyensúlyt még nem sikerült helyreállítani. A népgazdaságban erős inflációs hatások érvényesülnek. A költségvetés túlköltekezik, a vállalati vásárlóerőt sem sikerült megfelelően szabályozni, s a keletkező jövedelmek aránya és megoszlása nem igazodik megfelelően a szerkezetátalakítás céljaihoz. Ezek gátolják a vállalatok hatékonyság szerinti differenciálódását.

Egyre világosabban látható, hogy külső adósságunk tényleges terhei, a KGST-együttműködés beszűkülő lehetőségei, belső pénzügyi viszonyaink rendezetlensége a vártnál nehezebbé teszik a stabilizációs program megvalósítását. [...] A helyzet értékelése és a stabilizáció követelményei alapján a mai életszínvonal nem őrizhető meg, de az a reális cél, hogy már 1989-ben a lakossági fogyasztás, az egy keresőre jutó reálbér csökkenésének mértéke kisebb legyen, mint ami az idén bekövetkezik. [...]

Népszabadság, 1988. november 4.

Jegyzet

1. Elfogadták az Az MSZMP KB 1988. november 1-2-i ülésén.

Megvalósítható a stabilizációs program. Németh Miklós KB-titkár interjúja a gazdaság helyzetéről (1988. november 5.) (részlet)

Ez az ország már csaknem húsz éve növeli adósságait.[1] És hozzátehetem, hogy a pénz zömét rosszul használtuk fel, az nem gazdaságunk korszerűsítését szolgálta. Ezt a külvilág is tudja, s nem ad segédkezet a további felelőtlen gazdaságpolitikához. Alapkövetelmény, hogy az adósságnövekedésnek legalább az ütemét csökkentsük, ám ez nem jelenti azt, hogy – amennyiben érdemi elmozdulást tudunk felmutatni – a pozitív folyamatot extrakövetelményekkel gátolják a hitelezők. Ehhez persze exportexpanzióra, aktív külkereskedelmi mérlegre, a reálteljesítmények fokozására van szükség, nem pedig újabb ígéretekre. A KGST vonatkozásában elsősorban azt hangsúlyoznám: nem közgazdaságilag tartalmatlan, politikai alapon köttetett együttműködésre van szüksége a szocialista világnak, hanem a régió gazdasági teljesítményének, versenyképességének erősödésére. Ezért felfogásunk szerint ma a valóban komparatív előnyök érvényesítése a cél, és nem a deklaratív szólamok ismétlése. Gazdaságunk helyzete nem engedheti meg, hogy a szocialista országokba irányuló kereskedelmünk jelentős részét csak veszteséggel tudjuk fenntartani – és ezt barátaink is tudják. Intézkedéseinket nem holmi politikai reorientáció diktálja! Könnyen belátható, hogy míg az egyik oldalon a súlyos eladósodás fenyeget, a másik oldalon nem lehetünk hitelnyújtók!

Németh Miklós, a Minisztertanács elnöke és Medgyessy Péter, a Minisztertanács elnökhelyettese beszélget a Parlamentben, 1988. november 25.

Népszabadság, 1988. november 5.

Jegyzet

1. Németh Miklós (1948) az MSZMP PB tagja, a KB gazdaságpolitikáért felelős titkára volt. Grósz október 28-án a *Magyar Hírlap*ban megjelent interjúban jelentette be, hogy kormányfőváltásra készülnek, az utód megnevezése nélkül. Király István a naplójában viszont azt írta, hogy ő már másnap tudta, hogy Németh lesz az új miniszterelnök. A KB hivatalosan november 22-i ülésén hozott döntést arról, hogy Grósz Károlyt Németh Miklós váltsa a miniszterelnöki székben. Grósz megmaradt a párt élén. A döntésről kiadott közlemény: „A Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnöksége szerdán ülést tartott. Az ülésen Grósz Károly, az MSZMP főtitkára, a Minisztertanács elnöke tájékoztatást adott a Központi Bizottság november 22-i üléséről, az ott lezajlott vitáról és az elfogadott döntésekről. Ismertette a Központi Bizottságnak az Elnöki Tanácshoz, illetve az Országgyűléshez eljuttatott egyhangú javaslatát, miszerint Grósz Károlyt, az MSZMP főtitkárát – saját kérésére – mentsék fel a Minisztertanács elnöki tisztéből, Németh Miklóst, a Politikai Bizottság tagját, a Központi Bizottság titkárát válasszák meg a Minisztertanács elnökévé. Nyers Rezsőt, a Politikai Bizottság tagját pedig államminiszterré." Lásd *Népszabadság,* 1988. november 24. Az Országgyűlés aznap választotta meg Németh Miklóst.

A Független Jogász Fórum alapító felhívása (1988. november 5.) (részletek)

A magyar jogászság történelmünk korábbi időszakaiban, hivatásának gyakorlása mellett mindig jelentős közéleti tevékenységet folytatott, és legjobbjai az első sorokban küzdöttek a nemzet felemelkedéséért vagy megmaradásáért; mikor, mi volt éppen időszerű. [...][1]

Napjainkra a politikai-uralmi viszonyok látványosan megváltoztak, a kényszerű kompromisszumon nyugvó korábbi társadalmi közmegegyezés felbomlott. [...]

A korábbi politikai-uralmi viszonyok megváltozását jelző megnövekedett társadalmi aktivitás azonban nem csupán logikus válasz arra a tényre, hogy a hatalom a maga részéről nem teljesíti vállalt kötelezettségét, hanem a szisztéma lényegét érintő bizalmi válság kifejeződése.

A '60-as és a '70-es években ugyanis még élt a remény a társadalomban, hogy a látszólagos társadalmi béke keretei között a hatalom, tudományos módszerének segítségével, végül is megvalósíthatja a közösség érdekeit szolgáló elképzeléseit, és a gazdaságot, valamint az egész társadalmat irányítva, a fejlődés egyre magasabb szintjére vezetheti az országot.

Ma már mindenki tudja, hogy a kikényszerített „társadalmi béke" alkalmatlan terepe a fejlődésnek. Nincs olyan tudományos módszer, amellyel biztos választ lehet adni a felmerülő kérdésekre, nem létezik olyan csoport, amely az igazság letéteményese, egyetlen politikai vezetés sem lehet meg aktív társadalmi támogatás és ellenőrzés nélkül, és ami a legfontosabb, nem vezethet eredményre olyan kísérlet, amely a gazdaságot és az egész társadalmat mintegy kívülről próbálja igazgatni.

A ma már tarthatatlan, de negyven éven keresztül alapjában változatlan politikai berendezkedés törvényszerűen vezetett a jogszabályok inflációjához és devalválódásához, ami mellesleg elsődleges oka a jogászság társadalmi szerepe leértékelődésének is. [...]

Természetes, hogy a méltóságán aluli szerepre kárhoztatott jog értéke a társadalmi megítélés szerint is a minimumra csökkent.

Sem a hatalom képviselőitől, sem az egyszerű állampolgároktól nem várható a jog tisztelete, ha a törvényekben „biztosított" jogelvekkel ellenkező valóságot tapasztalnak, amelyben nem érvényesülnek az Alkotmány védelme alá helyezett emberi jogok. [...]

Az elmúlt húsz év kudarca nem egy adott vezetés alkalmatlanságát, hanem a vállalkozás lehetetlenségét bizonyítja. A feltételek adva voltak. A társadalom teljes egészében átengedte a játékteret a gazdasági-politikai vezetésnek, a nyugat nem fukarkodott a hitelekkel. Az eredmény ismert: adósságunk összege meghaladja azt a kárt, ami – mai értéken számítva – Magyarországot a II. világháború során érte, miközben országunk a harmadik világbeli államok szintjére süllyedt vissza. Napról napra nő a távolság, amely hazánkat a fejlett országoktól elválasztja. Történelmi zsákutcában haladunk. Végzetes lehet az egész nemzet számára, ha ezt a folyamatot nem sikerül megállítani, ez pedig csak gyökeres politikai változással lehetséges.

A változás megkezdődött: a végveszélyben megmozdult a társadalom. Egyszerre vagyunk valaminek a végén és valaminek a kezdetén. A helyzet kritikus. Ilyenkor különösen fontos a tisztánlátás, a világos beszéd és a pontos fogalmazás. [...]

A huszonnegyedik órában vagyunk. Az igazi változás elkerülhetetlen és halaszthatatlan. A változás neve: demokrácia.

A demokrácia a mindenki számára lehetséges teljes emberi élet egyik feltétele és ezért önmagában érték. Korszakunkban ezen kívül a demokrácia a technikai és anyagi fejlődés, a szellemi és kulturális haladás egyetlen lehetséges kerete is. További halogatása és félmegoldások keresése kettős tragédiához vezethet: egyrészt a nemzet végképp elszakadhat a fejlődés vonulatától, másrészt az elégedetlenség beláthatatlan kimenetelű, véres erőszakba csaphat át. Nincs fontosabb feladat, mint e kettős tragédia megelőzése.

A feladat megvalósításában részt kell vállalnia a társadalom minden rétegének, de a jogászságra, – hagyományos politikai kultúrájánál és hivatása természeténél fogva – különös felelősség hárul.

Bízunk benne, hogy a politikai vezetés – a végveszélyt felismerve – őszintén hajlandó a társadalommal együttműködni és a hatalmat megosztani. [...]

A politikai hatalom napirendre tűzte a jogrendszer átalakítását, amely alapja lehet egy demokratikus jogállamnak, ahol a törvények tisztelete, a jogszabályok rangja, a jog érvényesülése általános és elvitathatatlan.

Ilyen jogrendszer kialakítása elképzelhetetlen a jogásztársadalom egészének aktív részvétele és ellenőrzése nélkül.

Ahhoz, hogy a jogászság történelmi szerepét betölthesse, egy olyan független fórumra van szükség, ahol a különböző vélemények az öncenzúra torzítása nélkül szabadon kifejeződnek és a nyilvánosság által ellenőrzött egyenlő feltételek mellett megmérettetnek, ahol a szakmai felkészültséget és tisztességet, a társadalomnak elkötelezett igazmondást nem szorítja béklyóba a besorozottság, az anyagi érdek, az érvényesülési vágy, a hivatali tekintély és a megalkuvás.

E gondolatok jegyében hívjuk életre a Független Jogász Fórumot azzal a céllal, hogy időről időre megvitassuk a legfontosabb társadalmi, politikai problémákat, köztük a készülő törvénytervezeteket. [...]

A Fórumnak nincs szabályzata és szervezete, nincsenek tisztségviselői. A rendezvények nyilvánosak, azokon bárki megjelenhet és minden jogász hozzászólhat a felmerülő kérdésekhez. [...]

Meggyőződésünk, hogy a demokratikus Magyarország csak a társadalom egészének aktív közreműködésével teremthető meg. A Fórum elősegítheti, hogy a jogászság ennek során ne csak a felülről érkező kezdeményezések szakmai végrehajtója, hanem a valóságos társadalmi igények megfogalmazója és képviselője is legyen.

Kelt: Budapesten, 1988. november hó 5. napján

Független Jogász Fórum

A Független Jogász Fórum honlapja: http://fjf.hu/dokumentumok/34-alapito-felhivas. (A letöltés ideje: 2017. szeptember 3.)

Jegyzet 1. A Független Jogász Fórum hét budapesti ügyvéd (dr. Bártfay Pál, dr. Egressy András, dr. Kónya Imre, dr. Perlaki Erika, dr. Richter Anna, dr. Sándorfi György, dr. Tóth László) felhívására és kezdeményezésére az ELTE Pollack Mihály téri épületének Tükörtermében megtartott tanácskozáson alakult meg 1988. november 5-én. A tanácskozáson 135 különböző szakágazathoz tartozó jogász fogadta el az Alapító Felhívást, s ezzel létrejött a Független Jogász Fórum.

A Szabad Demokraták Szövetsége Elvi nyilatkozata

Mi, magyar demokraták, utódai vagyunk mindazoknak, akik a francia forradalom hármas jelszavának örökségét kívánták politikai valósággá tenni.[1] Annak az Európának a része akarunk lenni, amely az elmúlt kétszáz évben nagyobb haladást ért el, mint az emberiség egész addigi története folyamán. Független, demokratikus, jóléti államot akarunk.

Utódai vagyunk a reformoknak, amely [sic!][2] kivezette Magyarországot a középkorból és lerakta egy modern nemzet alapjait. Elődünk Széchenyi István és Kossuth Lajos.

Utódai vagyunk az európai és a magyar liberalizmusnak, amely korlátozni akarja az állam hatalmát a társadalommal szemben, meg akarja szüntetni az emberi személyiség kiszolgáltatottságát, meg kívánja valósítani a gazdasági élet önelvűségét. Elődünk Eötvös József.

Utódai vagyunk a polgári radikalizmusnak, amely általános választójoghoz, politikai jogokhoz akarta juttatni az egész magyar társadalmat, és amely utoljára érezte át teljes tragikus jelentőségében Magyarországnak a nyugati fejlődéstől való leszakadását. Elődünk Jászi Oszkár, aki nem tett engedményt soha semmilyen színű totalitarizmusnak és nemzeti elfogultságnak.

Utódai vagyunk az európai és a magyar szociáldemokráciának, amely először talált hatékony politikai eszközöket arra, hogy a szegény embert megvédje a kizsákmányolástól, tudatosítva jogát a jólétre. A szociáldemokrácia bizonyította be, hogy a politikai szabadságjogok a dolgozók jólétének garanciája. Elődünk Mónus Illés és Kéthly Anna.

Utódai vagyunk a magyar népi mozgalomnak, amely radikálisan szembefordult a nagybirtokkal és a magyar úri társadalommal, és amely nyomasztó politikai körülmények között is folytatta harcát a társadalmi demokráciáért. Elődünk Bibó István és Szabó Zoltán.

Petri György, Eörsi István, Solt Ottilia, és Kőszeg Ferenc a Jurta Színházban

Utódai vagyunk az 1953–1956 közötti pártellenzéknek, amely szembeszállt a sztálinizmussal, és pártja parancsánál többre tartotta a nép akaratát. Elődünk Nagy Imre.

Utódai vagyunk annak a szövetségi törekvésnek, amely a Charta '77-tel való szolidaritást kinyilvánította, és 1977 óta egyesítette a demokratikusan gondolkodókat Magyarországon. Elődünk Donáth Ferenc.

Folytatói vagyunk a harcnak, amelyet a magyar demokratikus ellenzék vívott tíz éven át az alkotmányban deklarált polgári és politikai jogok érvényesüléséért.

Mérték- és példaadónak tekintjük a három magyar forradalmat: 1848-at, 1918-at és 1956-ot.

1848 szüntette meg a jobbágyságot és teremtette meg a népképviseleti rendszert.

1918 hozta meg a politikai szabadságjogok teljességét, a munkásosztály emancipációját és az első földreform törvényt.

1956-ban megnyilvánult a magyar nép akarata a politikai pluralizmus teljes értékű formája: a többpártrendszer és az önigazgatás, a kisállami függetlenség teljes értékű formája: a semlegesség iránt.

A mai napig sem valósult meg 1848 követelése: a népképviseleti rendszer, 1918 követelése: a politikai szabadságjogok teljessége, 1956 követelése: a többpártrendszer és e két utolsó forradalom követelése: a munkásság joga a szabad érdekvédelemre és a politikai participációra.

A jog az ember elemi politikai állapota; jogaink ember mivoltunkban gyökereznek, s nem a „közösség" javára végzett szolgálat jutalmaként nyerjük el őket a szolgálat arányában.

A kötelességek következnek a jogokból és nem fordítva. A politikai hatalom értelme és feladata sajátos eszközeivel hozzájárulni e jogok érvényesítéséhez. Az állampolgár jogai egyúttal az állam hatalmának korlátai.

Harcolunk az egyén politikai jogaiért:

- a szabadságjogokért, amelyek megvédenek az önkénytől;
- a vélemény- és szólásszabadságért;
- a politikai jogokért, amelyek biztosítják, hogy beleszólhassunk a döntésekbe, és ellenőrizhessük végrehajtásukat; a politikai szervezetek és pártok szabad alapításának jogáért, a többpártrendszert magában foglaló pluralizmusért.

Harcolunk az egyén szociális jogaiért:

- a gazdasági kiszolgáltatottság elleni védekezés jogáért; a szakszervezetek és egyéb érdekvédelmi szervezetek szabad alakításáért;
- az állampolgári jogon járó létminimumért ma és a jóléthez való jogért holnap.

Harcolunk azért, hogy a közösségek és egyének szabadon rendelkezhessenek tulajdonukkal, harcolunk a vállalkozás szabadságáért.

Harcolunk azért, hogy a munkáshatalom ne kiürült jelszó legyen, hanem a munkás hatalma önmaga és munkája felett.

Harcolunk a természetes közösségek önrendelkezéséért:

- a területi közösségek autonómiájáért és háboríttatlanságáért, a községek, városok és tájegységek önkormányzatának jogáért; jogukért az általuk létrehozott javak feletti szabad rendelkezésre, természeti és kulturális környezetük megőrzésének jogáért;
- a vallási közösségek szabad működésnek jogáért;
- a származási közösségek önszerveződésének és önmeghatározásának jogáért, olyan állampolgári státusban, amilyet igényelnek.

Harcolunk az életforma szabad megválasztása, és az ennek alapján történő közösségekbe tömörülés jogáért.

Harcolunk azért, hogy a modernizáció ne a természet „legyőzését" jelentse, hanem békés és kímélő együttélést a természettel.

Harcolunk a nemzeti szuverenitásért:

- az állami függetlenségért;
- a nemzetek közti demokratikus viszonyért, a katonai tömbök nélküli Európáért;
- a nemzeti szuverenitás olyan felfogásáért, amely magában foglalja a magyar nemzet más állampolgárságú tagjaival való cselekvő szolidaritást is.

Harcolunk azért, hogy Magyarország – Közép- és Kelet-Európa többi népével együtt – Európa része maradjon.

Teendőink:

- összefogva minden demokratikus erővel elérni az állam túlhatalmának radikális csökkentését, hogy az államhatalom társadalmi ellenőrzése lehetségessé váljék;
- követelni, hogy a hatalom nyilvánítsa ki egyértelműen: a független kezdeményezésekkel szemben csak politikai eszközöket alkalmaz:
- elfogadtatni, hogy a törvényesen elismert politikai ellenzék minden működőképes demokrácia alapintézménye; hogy demokráciában egy „jó" kormánynak is kell legyen ellenzéke; hogy az ellenzék csak akkor partnere és nem puszta ellenlábasa az éppen hatalmon lévő kormányzatnak, ha a társadalom berendezkedése demokratikus;
- megértetni, hogy nincs politikai párbeszéd, ha a párbeszédet folytató felek nem ismerik el egymást kölcsönösen és nyilvánosan (beleértve a tömegtájékoztatási eszközök igénybevételét);
- magunknak pedig megmutatni, hogy politikailag cselekedni, a hatalommal, partnerekkel, harcostársakkal együttműködni, kompromisszumokat kötni csak világosan megfogalmazott elvek alapján lehet, amelyeknek elkötelezzük magunkat.

Budapest, 1988. október 24.

Eredeti megjelenés: *Beszélő*, 25. szám (1988/3.). Újraközlés: *Beszélő. Összkiadás*. III. köt. 654–655.

Jegyzetek

1. A Szabad Kezdeményezések Hálózata 1988. november 13-án közgyűlést tartott a Jurta Színházban. A gyűlés résztvevői többórás vita és szavazás után túlnyomó többséggel úgy határoztak, hogy a Hálózat tagsággal rendelkező, politikai célú társadalmi szervezetté alakul. Az új szervezet neve: Szabad Demokraták Szövetsége. A Szövetséghez a tagok az előzetesen kibocsátott Elvi nyilatkozattal való lényegi egyetértés alapján csatlakoztak.
2. A megjelent szövegekben így van, de valószínűleg elírás: a szerzők nyilvánvalóan a *reformkor*ra gondoltak.

A Fidesz politikai programnyilatkozata (1988. november 20.) (részletek)

[...]

Meggyőződésünk szerint az emberek közösségalkotó szövetkezéseinek alapvető célja a mindenkit egyaránt megillető, minél teljesebb egyéni szabadság biztosítása. A modern kor államainak is azt a célt kell szolgálniuk, hogy az őket alkotó egyének szabadságát a lehető legnagyobb mértékben kiteljesítsék. Az európai történelem tapasztalatai azt mutatják, hogy csak az ilyen államok képesek szabad, független, az emberi méltóságnak megfelelő életet biztosítani polgáraik számára. Csak olyan államban élhetünk emberhez méltóan, amely tiszteletben tartja a velünk született összes emberi jogot, érvényesülni engedi az európai társadalmi fejlődés során kivívott polgári jogainkat.

Magyarország európai ország volt, szerves részei voltunk a kontinens történelmének és kultúrájának. Európa továbbra is létezik, de a kelet-közép-európai országokat, így bennünket is Jalta politikai értelemben elszakított a nyugati civilizációtól. Politikai helyzetünk ellenére minket történelmünk és kultúránk Európához köt. Ide tartozónak tekintjük magunkat: hadseregek és tankok nem kényszeríthetnek rá, hogy ezt a hitünket feladjuk. Annak érdekében, hogy európaiságunk teljes egészében helyreállhasson, a katonai blokkok felszámolását, az európai civilizáció kulturális és politikai egységének visszaállítását tartjuk kívánatosnak. [...]

A kisebbségek számára nemzetközileg elfogadott és garantált kollektív és pozitív jogok szükségesek. Régiónk története arra a veszélyre is figyelmeztet minket, hogy a nemzet sérelmeinek, fejlődési rendellenességeinek megoldására tett erőszakos és antidemokratikus kísérletek nemzetiszocialista, nacionálkommunista, soviniszta rendszerek kialakulásához vezetnek és fordítva: a diktatórikus, totalitárius rendszerek a nemzeti elnyomás melegágyai is.

Elutasítunk minden olyan társadalmi rendszert, amelyben a hatalom arra vetemedhet, hogy valamely eszme, távoli társadalmi cél érdekében szabadságjogainktól megfosszon bennünket. Nem hiszünk abban, hogy létezhet értékesebb társadalmi cél, mint a polgárok békés, szabad, független életének biztosítása. Úgy véljük, az állami élet minden szféráját ezen eszmény szolgálatába kell állítani. Ezért számunkra csak olyan politikai intézményrendszer fogadható el, amelyben a polgárok önkéntes társulásán alapuló szervezetek szabad versengésében és együttműködésében nyerhetik el az állam irányításának jogához szükséges bizalmat. Ezt a parlamentáris demokráciában látjuk biztosítva.

A lehetséges gazdasági modelleket az egyéni szabadság és a parlamentáris demokrácia érvényesülésének szempontjából is vizsgáljuk. Megítélésünk szerint a parlamentáris demokrácia a tulajdonformák egyenlő jogát elismerő piacgazdaságot feltételezi. Olyan társadalmak ugyan ismertek a történelemben, amelyekben a piacgazdaság és a diktatúra együttesen fordult elő, de olyan nem, ahol a demokrácia párosult volna centralizált gazdasággal. Ez a tapasztalat arra indít bennünket, hogy a parlamenti demokráciát és a piacgazdaság megvalósulását egyszerre követeljük.

A piacgazdaság azonban nem biztosítja a polgárok esélyegyenlőségét, egyenlőtlenségeket szül és örökít át. Az így előállt egyenlőtlenségeket a demokrácia politikai intézményei nem képesek önmagukban orvosolni. A kialakuló társadalmi hátrányok kiegyenlítéséhez, illetve az esélyegyenlőség megteremtéséhez éppen ezért tudatos szociálpolitikára van szükség. Ez a szociálpolitika azonban nem jelentheti a piac felszámolását, és nem szabad, hogy a demokrácia felszámolásához vezető centralizált gazdaságot eredményezzen. [...]

A valóság azonban messze áll a kívánt parlamentáris demokráciától. Ennek csak az egyik oka, hogy az erőszakszervezetek – beleértve az idetelepített szovjet csapatokat is – felhasználhatók ellenünk. A döntő nehézség az, hogy a negyvenéves elnyomás alatt a magyar társadalom elvesztette politikai tudatosságát és szervezettségét. Ebben helyzetben nem tud kormányképes ellenzéket állítani. Mi sem tudunk. A Fidesz szakít azzal a felfogással, amely szerint a demokrácia megteremtéséhez elegendő az államhatalom megszerzése. Nem hisszük, hogy bármely új szervezet kormányra kerülése önmagában lehetővé tenné emberi és polgárt jogaink érvényesítését.

A demokrácia letéteményese, végső biztosítéka ugyanis nem az államhatalom, hanem a demokratikus politikai kultúrájú társadalom. Az állami élet irányításáért versengő pártok léte elengedhetetlen, de nem elégséges feltétel. Nekünk nem az államhatalmat kell megragadnunk, hanem az a feladatunk, hogy segítsük az önszerveződést annak reményében, hogy az újjászülető közösségeiből építkező társadalom képes lesz saját kormányát megválasztani. [...]

Oda jutottunk, hogy halasztást nem tűrő gyorsasággal kell megszerveznünk saját magunk védelmét a hatalom társadalomellenes politikájával szemben. Az önépítkezésre, majd saját államhatalmának megteremtésére képes társadalomért megkezdett munkánkban a két legfélelmetesebb fegyver, a belső függetlenség és erkölcsi meggyőződés, valamint az egymásért való törhetetlen szolidaritás áll a rendelkezésünkre.

Mindezek értelmében elutasítunk és elítélünk mindenfajta, [a] hatalom kisajátítására irányuló törekvést és gyakorlatot; a polgárok fajra, nemre, nemzetiségre világnézetre, felekezetre, politikai meggyőződésre és életmódra tekintettel való bármely megkülönböztetését, az erre történő felhívást vagy ebben való részvételt.

Elutasítjuk és elítéljük bármilyen jellegű kisebbség jogainak csonkítását és a velük szembeni türelmetlenséget; az erőszak alkalmazását, így a politikai kérdések erőszakkal történő rendezését vagy befolyásolását.

A Fidesz céljai megvalósításának érdekében él az Alkotmány és a törvények biztosította lehetőségekkel – nem mondva le azonban arról, hogy egyes törvények megváltoztatását is célul tűzze ki. Szükség esetén alkalmazni fogjuk az állampolgári engedetlenség békés formáit, demonstrációkkal, sztrájkokkal adunk nyomatékot követeléseinknek. [...]

Eredeti megjelenés: *Fidesz Hírek*, 1988. december. Újraközlés: Bozóki András (szerk.): *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991*. Budapest, 1991, Fidesz. 110–113.

Németh Miklós miniszterelnöki székfoglalója az Országgyűlésben (1988. november 24.) (részlet)

[...][1]

A tét nagyon nagy. A szocializmus perspektívája az ezeréves Magyarország történelmi sorsával kapcsolódik össze. Természetes, hogy olykor belső feszültséget, bizonytalanságot érzünk, azt viszont biztosan tudjuk, hogy a kibontakozás tartós pilléreit kell kiépítenünk a gazdaságban, a tár-

sadalomban és a politikában. Ezek a pillérek a modern jogállamiság, az ország híd szerepe, amely a magyar–szovjet szövetség szilárdságán és nyitott nyugati kapcsolatainkon alapul, a szocialista piacgazdaság, a minőségi termelést kikényszerítő verseny, a vállalkozói lelemény és a megújulás készsége, a szocialista pluralizmus fokozatosan, alulról felfelé kiépülő intézményrendszere és az abban megnyilvánuló nemes politikai versengés, a társadalmi szolidaritás és a megértés értékei szerint épülő közösségi viszonyok a társadalomban.

Mindnyájan a történelem ítélőszéke előtt és egymás előtt is felelünk azért, hogy történelmünk sorsdöntő éveiben képesek leszünk-e összefogni.

A feladatok sokrétűek, olykor nehezen összeilleszthetők. Úgy kell a szocialista piacgazdaságot építeni, hogy közben a hátrányos helyzetű csoportokon is segítsünk, nehogy szociális rés tátongjon a magyar társadalomban. Úgy kell a termelési struktúrát átalakítani, hogy felvállaljuk a szociális feszültségeket és konfliktusokat. Az ösztönzési rendszer javításával kell erősítenünk az alkotó, teremtő energiák kibontakozásának lehetőségét, ugyanakkor az oktatást, a művelődést és kultúrát, az egészségügyet, a népesedést, a társadalmi beilleszkedést egyaránt magában foglaló átfogó társadalompolitikai stratégia kidolgozásával kell megalapozni, hogy hosszú távra a békés, alkotó, nyugodt élet feltételeit megteremtsük.

Ezt a feladatot csak teljesítménypárti és az emberi problémák iránt fogékony kormányzat teljesítheti, amelynek tettrekészsége erősödik azzal, hogy a tudásra támaszkodva áttöri a hivatali bürokráciát és a munkát öncélú presztízsharc helyett szakértői csoportok együttműködésének és egyeztetésének keretében végzi, azzal, hogy a vezetést magas fokú szakmai felkészültségre, erkölcsi feddhetetlenségre, együttműködési készségre alapozza. A kormányzat minden szinten és teljes körben felelős a népképviseleti intézményeknek; csak egy népfrontos kormányzat lehet működőképes.

Most és a közeli jövőben a kormányzat, a parlament, az összes népképviseleti intézmény, a párt, a társadalmi szervezetek, a tömegmozgalmak és az alternatív szervezetek egyaránt megmérettetnek. Mégpedig tetteik alapján. Senki sincs olyan helyzetben, hogy igazságot osszon. Széchenyi intelmei alapján: az eke és a kard közül az ekét kell választanunk. Ez a helyzet nem gordiuszi csomó, amely karddal szétvágható. [...]

Az 1985. évi június hó 28-ára összehívott Országgyűlés naplója. Hiteles kiadás. II. köt. Budapest, 1998. 1209–1227., 2509–2510.

Jegyzet

1. Németh Miklós 1989. május 10-én átalakította kormányát, amely egyúttal jelezte azt is, hogy a kormány egy lépéssel ellépett az MSZMP-től. 1989 októberében, az MSZMP megszűnése és az 1989. évi alkotmánymódosítások után, a köztársaság 1989. október 23-i kikiáltásával a kormány közjogilag is megszűnt az egykori állampárt kormányának lenni, és 1990-elejétől lényegében ügyvezető kormányként funkcionált.

A demokrácia csomagterv vitája. Pozsgay Imre országgyűlési beszéde (1988. november 24.) (részlet)

A jogállam megteremtésének útját kívánja a kormány járni, a törvényhozás is erre kötelezte el magát. Ez azt jelenti, hogy bizonyos törvényeket az emberi jogok alapján kell előkészíteni, és itt a jogtörténeti, a jogalkotási tapasztalat is azt diktálja, a konzekvenciák is így szerepelnek, hogy az alkotmány köteles megfelelni az emberi jogokról vallott normáknak, és nem fordítva. [...]

Tehát tétovázás nélkül el kell készíteni azokat a terveket, amelyek a magyar társadalom helyzetének, a helyzet okainak mélyreható vizsgálata alapján javaslatokat tartalmaznak átfogó, a tulajdonviszonyokat is érintő, az elosztási viszonyokat, a hatalmi, politikai viszonyokat is magában foglaló általános radikális reformokra. E nélkül az elszántság és az erre való szellemi felkészülés nélkül a stabilizáció és kibontakozás már elképzelhetetlen a magyar társadalomban. S itt most egy, talán sokak számára szokatlan, ám úgy hiszem, mégis szükséges, szinte kényszerűen szükséges dolgot kell mondani, mégpedig azt, hogy ennek a radikális reformnak s a benne rejlő alternatíváknak a kibontakozása, kifejezése nem lehetséges, ha az eddigi reformot és főleg annak végrehajtását is nem vesszük szigorú bírálat alá. [...]

Végső soron megmaradt ez a reform egy felvilágosult abszolutista hatalmi körben, amely a megengedés gyámkodó, paternalista politikai koncepciójába helyezte el a reformot, nem biztosítva számára a megfelelő visszarendezhetetlen feltételeket, beleértve a politikai erőfeltételeket is. Főleg arra ügyeltek éberen, hogy a reform ne válhasson széles körű demokratikus társadalmi mozgalommá, mondván, ez az egész ügy kevés vezető és hozzáértő szakember dolga, a nép pedig majd részesül, ha elég szorgalmas lesz, a haladás áldásaiból.

Az ily módon lebecsült és politikailag kiskorúnak tekintett nép mindenben igazolja a róla alkotott előítéleteket. Hiszen arc nélküli politikai névtelenek tömegeként jelenik meg, mert a tulajdonban nem gazda, az intézményekben nem letéteményes, hanem az államszocializmus logikája szerint állami gondolkodásban részesülő alattvaló. [...]

Az emberi jogok, politikai szabadságok alkotmányos garantálása nem vigaszdíj a népnek a romló életkörülményekért. Ellenkezőleg! Azért van rá szükség, mert politikai béklyóba verték a gazdálkodást, a vállalkozói fantáziát és kockázatvállalást. Korlátozták az alkotóerőt, a hit parancsolta meg a tudománynak, hogy mit kell tudnia. [...]

Rendelkezni kell alkotmányosan a hatalmi ágak megosztásáról, hogy azok egymást is kölcsönösen ellenőrizve, egyensúlyban tartva, tevékenységüket nyílttá téve, kellő ellenállási pontokat alakítsanak ki a társadalomban a hatalom túlkapásaival szemben. Nagyon fontos szerepe lesz ebben a bíróságnak, amelynek új feladatai lesznek az állampolgári jogok megvédésében és a gazdálkodáshoz nélkülözhetetlen közbiztonság megteremtésében. [...] A törvények fölötti hatalmi eszközökkel befolyásolható államigazgatás nem lehet hatékony és védtelen a korrupcióval szemben. [...] S ez ma a törvényesség alapproblémája, és nem az, hogy törvénytelenül becsuknak-e valakit vagy sem. Ahol ugyanis az állam megszegheti a törvényt, az államigazgatás pedig rákényszeríthető a törvényszegésre, ott nehezen terem törvénytisztelő állampolgár. [...]

A vegyes tulajdonú szocialista gazdaságban a tulajdonviszonyok centrális szervező formájává a szabad szerveződésű közösségi tulajdonnak kell válnia, amelyből a tulajdonformák sokszínűségével együtt a szabadabb tőkemozgás és felhalmozási vállalkozási lehetőség is következik, és a tulajdonviszonyok két szélső oldalán helyezkedik el a magántulajdon és az állami tulajdon, de mindegyik a szélső oldalon, abból a megfontolásból kiindulva, hogy az uralmon lévő szocialista közösségi viszonyok szabják ki az összes többinek a helyét. Csakis ilyen tulajdonszerveződés és alkotmányos vagyoni garanciák mellett, a vagyonérdekeltség jegyében teremthető meg egy olyan berendezkedés, ahol a résztvevők valódi gazdák, és nem elsősorban az elosztásban, hanem a gyarapodásban érdekeltek. Mert jelenleg szinte minden viszonyunk – éppen, mert nincs valódi alanya a tulajdonnak, és ezt a szerepet az állam és politika vette át – arra készteti őket, hogy minél előbb, minél gyorsabban, máról holnapra osszanak. Az újfajta tulajdonfejlődés és -szerveződés nemcsak hogy lehetővé teszi, de megköveteli a civil társadalmat és a politikai nyilvánosságot, amelyben nemcsak a jog, hanem a tulajdon is garanciát nyújt arra, hogy a kisebbségi gondolatnak, a kisebbségben maradt alternatíváknak is meglegyen a létjoga, és így kényszerítse az uralomra jutott alternatíva képviselőit arra, hogy nyilvánosan, társadalmi felügyelet mellett küzdjenek többségi igazukért. [...] A nép meg fogja érteni a rá váró megszorításokat, ha maga adhatja meg a mandátumot azoknak, akik majd rajta e kényszerű megszorításokat gyakorolják. Mivel itt most a demokratikus szocializmus jogi megalapozásáról van szó. [...]

Októberi kérdések. Pozsgay Imrével beszélget Bíró Zoltán. Budapest, 1988, Eötvös Kiadó – Püski Kiadó. 59–73.

Grósz Károly pártfőtitkár beszéde a budapesti pártaktívaértekezleten (Budapest Sportcsarnok, 1988. november 29.) (részletek)

[...][1]

Mi ad okot a nyugtalanságra?

Mindenekelőtt a megújulás, a felfrissülés parttalansága iránti nagy hajlam. Divat lett mindent tagadni, akár van indoka, akár nincs. Nyugtalanságra ad okot a módszerek radikalizálódása, a sztrájkokkal való fenyegetőzés, a mértéktelen követelőzés, az eleve teljesíthetetlen igények tömeges

megfogalmazása. Nyugtalanságra ad okot az egyoldalú, csak az elosztással foglalkozó szemlélet, az a magatartás, mely a termelést, az értékteremtő munkát lebecsüli. [...]

Figyelmeztető továbbá, hogy megnőtt az ellenséges, ugyan kis létszámú, de hangos, a polgári restaurációs, ellenforradalmi erők agresszivitása is. Taktikájuk átlátszó, ismert, de nem veszélytelen, mert könnyen megtévesztheti a politikai kérdésekkel aktívan nem foglalkozó embereket. A demokrácia, a reform hangos követelése mögé rejtik a vezetés lejáratását, a folyamatok olyan típusú felgyorsítását, amely egy ponton már kezelhetetlenné válik.

Úgy tűnik mostanában, hogy a legnagyobb tekintélyű államhatalmi szervezet, a parlament lejáratásával és a választások kierőszakolásával, előrehozatalával akarják a vezetést kényszerlépésre bírni. Eltúlozzák a többpártrendszer lehetőségét, felnagyítják vélt előnyeit. Zavarják nemzetközi kapcsolatainkat. Védelmi rendszerünk lejáratására és szétzilálására törekszenek. Hangulatot keltenek a hadsereg ellen, a közbiztonsági erők ellen azon a címen, hogy sok a rájuk fordított kiadás. Követelik a Munkásőrség megszüntetését azzal az indokkal, hogy nem törvényesen működő testület. Látszik tehát, hogy célirányos, végiggondolt koncepció alapján akarják szétzilálni a szocializmus intézményrendszerét. A kérdésre tehát – amit feltettek – az a válaszom: a magyar párt és társadalom jó irányba halad előre, de rögös az út, és benne van a bukás esélye is. Ellenségeink is tudják ezt, és spekulálnak rá. A harc eredménye csak tőlünk függ, mert osztályharc lett ez a javából. Attól, hogy képesek vagyunk-e visszanyerni önbizalmunkat, magunk mellé tudjuk-e állítani a józan erőket, s ha kell, határozottan fel tudunk-e lépni az ellenséges, ellenforradalmi erőkkel szemben. Ha igen, megmarad a rend, a biztonság, túljutunk gazdasági nehézségeinken, megőrizzük értékeinket, s egy új, korszerűbb és hatékonyabban működő magyar szocializmust hozunk létre. Ha nem, az anarchia, a káosz és – ne legyen illúzió – a fehérterror fog eluralkodni. [...]

Szocializmust akarunk, de az eddiginél demokratikusabb módon, amelynek alapvető jellemzője, hogy a hagyományos, túlközpontosított politikai gyakorlatot felváltja egy új típusú, plurális szerződésre épülő, alulról építkező, de felülről is támogatott, harmonikus egységben működő politikai rendszer. Ez a politikai munkamódszer felel meg az új helyzetnek, az új követelményeknek, és – hangsúlyozni szeretném – az új közmegegyezésnek is.

Milyen elemeit kell ennek a politikának korszerűsítenünk és szem előtt tartanunk? Mindenekelőtt a személyiség szabadságának és potenciális alkotóképességei kibontakoztatásának biztosításáért arra törekszünk, hogy a társadalom minden munkaképes állampolgára számára lehetőleg azonos elv alapján történjék a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt szerepek és jövedelmek elosztása. Ez nem más, mint az elosztás szocialista elve, tehát a teljesítményelv megvalósítása. [...]

Tisztában vagyunk vele, hogy az állami tulajdon a társadalmasításnak csupán egyik lehetséges és önmagában elégtelen formája. Az állami tulajdon társadalmi jellege nem attól függ elsősorban, hogy annak minősítjük-e, hanem attól, hogy hogyan szolgálja a társadalom érdekeit, törekvéseit. Régen vallom – elmondtam már budapesti pártaktíván is –: egy rossz hatékonysággal, pazarló módon, veszteséggel működő állami vállalat társadalmi jellege és hasznossága eleve megkérdőjelezhető. [...]

Itt szeretnék egy mondatot szólni a magántulajdon szerepéről is. [...] Amikor az Egyesült Államokban jártam, ott megkérdezte egy újságíró, hogy ön mennyit, milyen arányt tud elképzelni a magántulajdon részesedéseként. Mondtam, hogy nem tudom megmondani, mert ezt ki kell próbálni. Kérte: mondjon mégis egy számot. Mondtam: olyan 25–30 százalék. Bejárta a világot a hír, idehaza rengeteg szemrehányást kaptam, hogy kiárulom a szocializmust. Elvtársak, szeretném önöknek elmondani: sajnos az a veszély nem fenyeget, hogy a 25–30 százalékot el tudnánk ebben érni. De régi meggyőződésemet vallom: túlszaladtunk, amikor a társadalmi tulajdon az össz-tulajdonformán belül a 96–97 százalékot elérte hazánkban. [...]

Fontos célunk a demokratizmus továbbfejlesztése, kiszélesítése. [...] Meg vagyok róla győződve, hogy először és mindenekelőtt a párton belül kell végigvinni a reformfolyamatot. Ezzel párhuzamosan végig kell gondolni a párt, az állami és a társadalmi szervek közötti kapcsolatot. [...] Ezért változatlanul valljuk: uralkodóvá kell tenni azt a felfogást, amely szerint a demokrácia nem ajándék, ellenkezőleg, történelmi vívmány, s annak nem a termelésben, hanem a politikában és a közéletben van szerepe. [...]

Itt szeretném elmondani azt is, hogy az egypártrendszer viszonyai között a politikai pluralizmus gyakorlatának egyik biztosítéka és szervezeti kerete a legszélesebb politikai folyamatokat átfogó Hazafias Népfront mozgalom. [...]

Itt jutottam el az „egy párthoz" vagy a „több párthoz". Ez most divattéma. Szeretném önöknek elmondani, hogy a pártértekezlet állásfoglalása egypártrendszer keretei között tervezi a szocializmus felépítését. Felvetődik a kérdés, hogy meghaladott-e ez a felfogás vagy nem... Meggyőződésem, hogy a pártértekezlet állásfoglalása helyes, és ezt képviseljük ma is. [...]

A Magyar Szocialista Munkáspárt törvényes alapja az alkotmányban rögzített. Az alkotmány azonban a többi pártról nem rendelkezik. [...] A pártokról olyan törvénynek kell rendelkeznie, mely a pártok működésének, a pártok bejegyzésének, a pártok megszűnésének a törvényes kereteit fogja meghatározni. [...]

Felvetődik azonban a kérdés, hogy minden állampolgár elfogadja-e a marxista–leninista párt jelleget, hogy mindenki a pártban látja-e az ország fejlődésének garanciáját, minden állampolgár politikai ambícióját a pártban kívánja-e érvényre juttatni. Nem! Nem minden állampolgár akarja. Van, lesz, mert eddig is volt jobboldali, rendszerellenes, szélsőséges áramlat. Ne áltassuk magunkat: 1945 óta mindig is volt az országban. [...] Meg vagyok róla győződve, hogy alkotmányunk a nép akaratának megfelelően szocialista alkotmány lesz, tehát következésképp a szocializmussal szembeni, rendszerellenes pártoknak nem ad működési szabadságot és lehetőséget. A Magyar Szocialista Munkáspárt pedig nyílt politikai harcot fog folytatni a szélsőséges, jobboldali, reakciós erőkkel szemben.

Feltehetik azonban a kérdést, hogy az elkötelezett kommunisták és a szélsőséges reakciósok között van-e olyan réteg, amellyel reálisan számolni kell minden politikának. Van. Ennek létét nem szabad és nincs jogunk tagadni. Olyan is lehet, amelyik a magyar nép jövőjét nem a szocializmus útján képzeli el, ennek szélsőséges sávja bizonyára a polgári berendezkedés útján látja a magyar nemzet perspektivikus fejlődését, de ezt nem harccal, konfliktusokkal, hanem fokozatosan akarja elérni. Nem akar konfrontációt, mert elkötelezett hazafiasságból felismerte, hogy ez a nemzetnek súlyos károkat okoz. Ezzel a réteggel a Magyar Szocialista Munkáspártnak nem harcolnia kell, hanem ezt a réteget napról napra meg kell nyernie politikai törekvéseinek. Ez lehet az egyetlen járható út számunkra. Ebben a középső rétegben ugyanis nagyon sok jó szándékú, tisztességes ember van, aki elbizonytalanodott az utóbbi időszakban. Őket nem taszíthatjuk el magunktól. [...]

Van itt egy gyakorlati kérdés is. Bejelentkezett a kisgazdapárt, hogy megalakul. Bejelentkezett a Nemzeti Parasztpárt, hogy megalakul. Ma hallottam, hogy megalakult a Magyar Kommunisták Pártja, és a múlt héten kaptam egy levelet, hogy lépjek be a Szociáldemokrata Pártba. [...]

Meg kell kérdezni a kisgazdapárttól is: hol volt és mit csinált eddig? Mit csinált, mondjuk, 1956-ban? Hiszen megvan az az okmány, amikor Kádár János a Magyar Szocialista Munkáspárt megbízásából felkérte a kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt akkori vezetőit, hogy kapcsolódjanak be az 1956 ejtette sebek gyógyításába, és vállaljanak részt a konszolidációban. És megtagadták az együttműködést. Mi történt, hogy 32 év után meggondolták magukat?

Úgy gondolom, hogy lehet itt sok párt, nagyon sok párt, de azért számolniuk kell vele, hogy nem a Magyar Szocialista Munkáspártnak, hanem a magyar népnek kell elszámolniuk arról, hogy mit csináltak eddig, mit tettek, hogyan politizáltak.

Hogy mi miért nem akarjuk a többpártrendszert? Azért, mert meggyőződésünk szerint a szocializmus sorsa nem azon múlik, hogy egypártrendszer vagy többpártrendszer viszonyai között csinálják. [...] Nem hiszem, hogy szükségünk van az 1956-ból ismert hetven pártra. Nem hiszem, hogy ez segíthet a kibontakozásban. Sokkal inkább hiszek viszont abban, hogy az egypártrendszer viszonyai között a különböző társadalmi erőkkel szövetségben, ha kell, baloldali blokkban, együtt fogunk tudni dolgozni az ország felemelkedéséért. [...]

Népszabadság, 1988. november 30. 3–5.

Jegyzet

1. Az értekezleten a lap híradása szerint több mint tízezren voltak jelen.

Antall József levele Grósz Károlynak (Budapest, 1988. december 1.) (részletek)

Tisztelt Főtitkár Úr![1]

[...] A „beskatulyázás" a politikában sem egyszerű, de a könnyebbség kedvéért is elfogadom azt a besorolást, amit említett beszédében megfogalmazott. A besorolás az „elkötelezett kommunisták és a szélsőséges reakciósok között" elég tág teret nyújt, és még inkább megtisztelő az a megbecsülés, ahogy azokról szól, akik „elkötelezett hazafiasságból" cselekszenek és minden lépésüket a magyarság, a nemzet szolgálata határozza meg. [...]

Olyan szellemben nevelődtem, aminek a nemzeti elkötelezettség, a demokrácia, a humanizmus és a szociális kérdések iránti fogékonyság természetes elemét alkotta. A köz szolgálata és a politika is hozzátartozott a mindennapokhoz. [...] Megrázó élményeim közé tartozott a háború alatt a lengyel és erdélyi menekültek mellett szökött francia, brit, szovjet hadifoglyok megismerése, olasz badoglionista katonák társasága éppen úgy, mint Hitler-ellenes német tisztek és katonák ismerete. 1944-ben rajta volt a nevem apám elfogató parancsán (Gestapo) mint a szökése esetén helyette elviendő túszé. Átéltem a nyilas uralmat mint Hitler-ellenes (németellenesnek mondott akkor) család tagja, majd a szovjet csapatok bevonulását nem kevés megrázó élménnyel. De közelről láthattam Vorosilov marsallt mint a SZEB[2] elnökét.

Talán természetes, hogy mindig érzékenyebb voltam az igazság iránt az átlagnál – ezért sok nehézségem is volt. 1956. november 1-jén mint fiatal gimnáziumi tanárt a forradalmi bizottság elnökévé választottak távollétemben, mialatt a Parlamentben jártam apámmal és más politikusokkal. A Kisgazdapárt újjászervezése folyt, ami természetesen sok mindent jelentett. Számtalan kihallgatás – szovjet és magyar részről –, valamint őrizetbe vétel után a tanári pályáról elbocsátottak, majd 1962-ben rehabilitáltak. Teljes erővel fogtam munkához mint történész, nemcsak szakirodalmi munkásságomhoz, hanem közgyűjteményi szervező munkához is. Számos kül- és belföldi tudományos kitüntetés, tiszteleti tagság stb. mellett – a tudományos munkatársi beosztástól a főigazgatóságig – hivatali működésemet a Munka Érdemrend arany fokozatával (1982) ismerték el. [...]

Az elmúlt évtizedek gazdasági és politikai eredményeit, pozitívumait senki sem tagadhatja, főleg nem, ha a környező országokkal veti egybe és objektíven vizsgálja a világpolitikai és szövetségi politikai kötöttségeket. Ezt a történelem fogja értékelni. De nem tanulság nélküli emberileg és politikailag a most bekövetkezett válság elemzése. Az évekig tartó patriarchális népszerűség, a kedélyes „jánosbácsizás" – a Kádár-éra természetrajzának jellemzői – után mily hamar tűnt el mindez és hogyan szállt el a romló anyagi viszonyok és szellemi-politikai meghasonlás közepette. Úgy gondolom, hogy valós erkölcsi és eszmei alapok nélkül nem lehet szilárd politikát folytatni, mert kiöli az emberekből a tartást, a kisszerű és viszonylagos „jólét" altató hatása csak a legközelebbi nehézségekig tart. [...]

Most térek rá Főtitkár Úr tegnapi beszédére. Nem érzem szerencsésnek a megfogalmazását, hangvételét, ahogy maró gúnnyal szólt a Kisgazdapárt, a Paraszt Párt „bejelentkezéséről". [...] Felteszi a kérdést a beszédben: „hol volt és mit csinált eddig? Mit csinált mondjuk, 1956-ban? [...] Mi történt, hogy 32 év után meggondolták magukat?" [...]

Főtitkár Úr a beszédében az 1956. nov. 4-et követő eseményekre, az együttműködési ajánlat visszautasítására utal. [...]

Számos megbeszélésen vehettem részt magam is, írásbeli megbízásokat végeztem Kovács Béla kérésére, illetve többször fordultam meg üzeneteikkel Kovács Béla és Tildy Zoltán, valamint más politikusok között, beleértve Farkas Ferencet, Bibó Istvánt stb. Ide jött Varga István és Rácz Jenő is, akik – Kovács Béla külön megbízása alapján – láttak el tárgyalási feladatokat, többek között gazdaságpolitikai kérdésekben is (Kossa, Friss I.). Továbbá olyan gazdaságpolitikai tervező munkában vettek részt – később Bognár József is bekapcsolódott –, amelyek a gazdasági reformpolitikai alapvetések részét képezték később. [...] Természetesen voltak feltételeik és garanciákat igényeltek. Állásfoglalásaikról tervezetek és feljegyzések tanúskodnak. Rendkívüli önmérséklet mellett el akarták kerülni, hogy csak a válság levezetésére, a konszolidáció érdekében legyenek felhasználhatók a szalámipolitikát átélt, ravasz taktika által tönkretett pártjaik. Az is természetes, hogy amnesztiát igényeltek a letartóztatottaknak, azoknak, akiket a tárgyalások során vettek őrizetbe. Elfogadták a demokratikus szocializmus elvét, az elmúlt időszak demokratikus és szocialista vívmányait stb. Olyan politikai modellt kívántak az együttműködéshez, ami erkölcsileg elfogadható volt és nem állt ellentétben az egész eszmevilágukkal. Egy alkuhoz, egy kompromisszumhoz mérték igényeiket, a nehezedő körülmények közepette menve el a végsőkig a visszavonulás előtt, Kovács Béla novemberi tárgyalásai után Kádár János a Pécsre (Patacs) történő hazautazást ajánlotta, amit egyértelműen az együttműködés lehetőségének elhalasztásaként értékeltek. [...]

Úgy gondolom, hogy most nem is a tartalmi kérdések a lényegesek, még csak nem is a tényleges és a taktikai megfontolások a MSZMP részéről. Inkább az, hogy milyen kül- és belpolitikai helyzetben kellett Kádár Jánosnak ez időszakban tárgyalnia és kormányoznia. Milyen politikai mozgásszabadságot élvezett. Ezzel is tisztában voltak Kovács Béláék, nem egyszer hangoztatták. Éppen ezért az a legegyszerűbb szövegezés, ami olvasható Főtitkár Úr beszédében, aligha áll közel a valós értékeléshez. [...]

Igen nehéz körülmények között politizált Kádár János, amiben az önálló hangvételt és megbecsülést jelentette Hruscsov bukásakor tett nyilatkozata. Ilyen körülmények között nem egyszerűsíthető le még egy politikai szónoklatban sem a kérdés e formában: nem akartak együttműködni, illetve hol voltak az elmúlt évtizedekben? Igen sokan kerültek börtönbe, internálótáborba e pártok tagjai közül is. Az előbbi álláspontváltozások (Nagy Imre és körének külföldi deportálása, a letartóztatások és kivégzések stb.), a történetileg ugyan megmagyarázható módosulások aligha tették lehetővé az együttműködést eszmei-erkölcsi szemszögből. Főleg akkor, ha ez csak az MSZMP vezető szerepének alárendeltségében merült fel, de abban is inkább pártkeretek nélkül. Ezen az sem változtat, hogy Kádár János és köre nyilvánvalóan antisztálinista reformpolitikára is gondolt, sőt az ítéletek terén is meglehetősen sok ellentmondás volt a hónapok változásai alatt. Talán nem pontosan így képzelték, ahogy történt.

Akkor is súlyos kérdésekként merültek fel azok a dilemmák, amelyek – sokkal kedvezőbb körülmények között, a gorbacsovi reformpolitika mellett – ma is érvényesülnek. Az áthidalhatatlannak tűnő távolság a többpártrendszer ügyében a pártokkal végrehajtott választás kérdésében a legnagyobb. Arra nincs történelmi példa, hogy a létező szocializmus országaiban a hatalmat birtokló kommunista pártok egyike vállalta volna a hatalom esetleges átadásával járó választási és politikai vereség lehetőségét, tehát a többpártrendszer lényegét alkotó választási szisztémát. [...]

Nem tagadom, hogy a többpártrendszeren alapuló parlamentáris demokrácia híve vagyok, a diktatúrával szemben egyedül ebben látom a garanciát (az ismert formula szerint: még jobbat nem találtak ki). De furcsa ennek azonnal „polgári restauráció"-ként való értékelése. Megítélésem szerint egy szocialistának hinnie kell abban, hogy a nép fenn akarja tartani a szocialista vívmányokat és nem hagyná annak felszámolását. Ha ebben nem hisznek, akkor nincs más út, mint a közjó felülről elhatározott szolgálata, ez pedig a legjobb szándékkal sem minősíthető másnak, mint a felvilágosult abszolutizmus modem változatának. [...]

Nem hiszem, hogy indokolt ma a „fehérterror" rémképét felrajzolni az embereknek. Igen szomorú lenne, ha ennek táptalaja lenne Magyarországon és főleg ereje. Ugyanígy a „balos" sztálinisták is csak törpe kisebbséget alkothatnak, akiket az önérdek tart össze. Megítélésem szerint, ők is csak külső tényezők hatása alatt veszélyeztethetik az MSZMP reformpolitikai törekvéseit, aminek remélhetőleg nem kell esélyt adni. [...]

Úgy gondolom, hogy nem a politikai életben történt megélénkülés és ennek akár a vadhajtásai jelentik a fő problémát. Ez nem jelenthet igazán veszélyt egy hatalmilag szervezett, minden eszközzel rendelkező államra és kormányzatra. Az ország általános fáradtsága, hitetlensége (mindenben), depressziója a legnagyobb baj. Depressziós országgal és néppel nem lehet nagyot alkotni, de még csak kilábalni sem a bajból. [...]

Anélkül, hogy az egykor 57 százalékos többséget kapott országos pártot különleges érdemekkel kívánnám felruházni, az 1946-os programvázlatának *(A mi utunk)* egy passzusát mégis idézném, mert korszerűnek tűnik a mai retorika idején is: „A közügyek intézéséből minden erőszakot, hatalmaskodást és megtévesztést ki kell zárni és a nemzet nagy ügyeit közmegegyezéssel kell intézni."

Elnézését kérem a hosszúra nyúlt levélért, de talán nem volt felesleges megírnom. Fogadja jókívánságaimat nehéz feladatához,

köszönti

Dr. Antall József

Első megjelenés: *Új Magyarország*, 1992. január 5.

Jegyzetek

1. A levél, melyet Antall József Grósz Károly főtitkár hivatali címére küldött, a maga idejében nem került nyilvánosságra. Grósz a levélre érdemben nem reagált. A levél először 1992 januárjában jelent meg az *Új Magyarországban*, és azonnal sajtóvita alakult ki róla.
2. Szövetséges Ellenőrző Bizottság.

Jelentés az MSZMP Politikai Bizottságának az MSZMP KB Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztálya delegációjának 1988. december 19–21-i moszkvai látogatásáról (részletek)

Szigorúan titkos![1]

[...]

Az SZKP KB illetékesei hangsúlyozták, hogy már most lépéseket kell tennünk a nyugat-európai országokhoz fűződő kapcsolataink fejlesztésére. Szovjet részről rövid távon a vegyesvállalati, közvetlen együttműködést szorgalmazzák. A Szovjetunió ajánlatot kapott az Eureca-programban[2] való részvételre is. A nyugat-európai integrációkhoz való viszonynak politikai, társadalmi és parlamenti vetületei egyaránt vannak. Az integráció keretében a szocialista országoknak célszerű közeledni a régebbi nyugat-európai intézményekhez, pl. az Európa Parlamenthez. [...] Ennek során nyomatékkal hangsúlyozták, hogy szükség van a belső reformok felgyorsítására és a KGST-együttműködés gyökeres megújítására. Zujev, Bogomolov, Bogdanov, Smeljov elvtárs szerint a KGST előrehaladásának lehetősége elsősorban annak a függvénye, hogy kiépülnek-e a szocialista országok nemzetgazdaságaiban a valóságosan működő piacok, mivel csak ezt követően lehetséges azok harmonizálása, egy „szocialista közös piac" megteremtése. Ennek megvalósítása Bogomolov elvtárs szerint a legjobb esetben is tíz-tizenöt évet vesz igénybe. [...] Bogomolov elvtárs megítélése szerint – mivel a transzferábilis rubel nem képes betölteni szerepét – hosszú távon kétségtelenül konvertibilis nemzeti valutákra lenne szükség. Addig is, amíg ezt az egyes szocialista országok nemzetgazdaságának átalakítása megalapozza, Bogomolov elvtárs szorgalmazta a vállalatok közötti kapcsolatokban, illetve a nemzetközileg versenyképes termékek esetében a konvertibilis valutáért történő értékesítés fokozatos bevezetését. [...]

A szovjet tárgyalópartnerek között Jevgenyij Primakov volt az egyetlen, aki Magyarország esetében szóvá tette a túlzott nyugati orientáció veszélyét, hangsúlyozva, hogy „bár a KGST átalakítása nehéznek tűnik, mégsem az a követendő, hogy az egyes nemzetgazdaságok teljes mértékben a nyugati irányultságot válasszák". [...]

Bogomolov elvtárs és az Egyesült Államok és Kanada Kutató Intézet vezető szakembereinek véleménye szerint a szocialista országokban válsághelyzet van. Az átalakítások néhány országban való beindítása ellenére is tevékenyen jelen vannak még ezekben az államokban a sztálinizmus szívós [!] maradványai. Más országok politikáját ma is ez határozza meg, sőt Romániában – Bogomolov elvtárs szavaival – fasizmus van. Egyfajta neosztálinizmus is tapasztalható: a szélsőséges megnyilvánulások háttérbe szorulnak, de a folyamatok lényegi elemei megmaradnak. A megkezdett átalakítások korántsem nevezhetők visszafordíthatatlanoknak, sőt több országban bármely pillanatban robbanás következhet be. A helyzetet súlyosbítja, hogy a sztálinizmus maradványainak felszámolása néha olyan látszatot kelt, mintha a szocializmus megsemmisítéséről lenne szó. [...] A Szovjetunióban a piacellenességnek mély történelmi és ideológiai gyökerei vannak. Az elmúlt években ezekből az elavult nézetekből táplálkoztak az IMF-hez és a Világbankhoz való magyar csatlakozás miatti bírálatok is. [...]

Arbatov elvtárs, valamint Bogdanov elvtárs hangsúlyozta, hogy a tőkés országok vezető politikusai kiemelt figyelmet fordítanak a kelet-európai térség országainak helyzetére. A szocialista országokban kialakult válság nyomán fenyegető instabilitás veszélye a Nyugatot is aggasztja: nem érdekük, hogy ellenőrizhetetlen folyamatok, esetleges robbanás következzék be, miután az militarizálódással, nemzetközi konfliktussal is járhat. [...] Bizonytalanok annak megítélésében, hogy a térség egyes országaiban reálisan fenyegető robbanásveszély milyen reakcióra késztetheti a Szovjetuniót. Arbatov elvtárs úgy látja, hogy politikailag a célszerűséget az jelentheti, ha erre – mármint, hogy mit tesz vagy tenne a Szovjetunió rendkívüli helyzet esetén – nem adnak egyértelmű választ. [...]

Fjodorov elvtárs elmondta: a magyar körülményeket jól ismerő szovjet szakértők már korábban is figyelmeztettek arra, hogy a gazdasági célok nem felelnek meg a realitásoknak. Ugyanakkor a Szovjetunióban bizalom nyilvánul meg a jelenlegi magyar vezetés iránt, s úgy értékelik, hogy az MSZMP úrrá lesz a nehézségeken. Bogomolov elvtárs szerint ehhez alapfeltétel a párt konszolidálása, a párt centrumának erősítése, az alapvető kérdések tisztázása. Ők is úgy látják, hogy az MSZMP részéről offenzívára van szükség, s az alternatív szervezetekkel is csupán konkrét programmal a kézben, a párbeszéd eszközeivel lehet együtt élni. Megítélésük szerint a párt erejét mindenekelőtt e módszerekkel lehet demonstrálni. Érdekük, hogy reformtörekvéseink sikeresek legyenek. A „magyarországi laboratórium" fennmaradása a reformtapasztalatok felhasználása szempontjából számukra igen fontos. [...]

Budapest, 1989. január 2.

Kótai Géza

Baráth Magdolna – Rainer M. János (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból, 1985–1991.* Budapest, 2000, 1956-os Intézet. 235–244. (Jegyzetek a kötetből.)

Jegyzetek

1. Eredeti dokumentum: MOL M-KS-288. f. 11/4539. 6. ő. e. Kótai Géza saját kezű aláírásával.
2. Az Eureca (European Research Coordination Agency) alapító konferenciáját 1985. július 17-én tartották Párizsban. Az Európai Gazdasági Közösség akkori tagállamai, valamint Ausztria, Finnország, Norvégia, Portugália, Spanyolország és Svédország közös tudományos-technológiai fejlesztési programban állapodtak meg, elsősorban a polgári jellegű csúcstechnológiák (informatika, robot- és biotechnológia, környezetvédelem stb.) fejlesztésének területén.

CSURKA ISTVÁN

Az MDF '88-a (részletek)

[...]

Az áttörés Lakiteleken történt szeptember 27-én, de csatanyerést november 14-ével igazolta vissza a közvélemény. Lakiteleken páratlan erejű mozdulat történt. Pozsgay Imre volt a vezérszónok, a vitaindító, végigülte és végigvitatkozta a találkozót, mégis, ha majd két hónappal később ebben az interjúban nem hozza elő és nem tárja fel, az egész összejövetel elsüllyed, le, bele vagy vissza a második nyilvánosságba, a szamizdatba, és hiába kezd ott kujtorogva hatni, hiába beszélnek róla, mint annyi más, félnyilvános eseményről nagyon sokat értelmiségi társaságokban, a nagy összesség életében nem hoz még parányi változást sem, nem válik történelemmé. A Magyar Demokrata Fórum ezzel az 1987. november 14-i *Magyar Nemzet*tel kezdődött. Ezt a lapszámot néhány nap múlva sok helyütt 200 forintért árulták, sokszorosították, jegyzetelték.

Valami olyan hang, gordonkahang szólalt meg itt ezzel a magyar életben, ami hallatlan volt eladdig. Nem mintha nem mondtak volna már előtte mások vagy éppen az ottani résztvevők hasonlókat, netán mélyebbeket, radikálisabbat, a rendszer iránt kritikusabbat; nem mintha nem lettek volna ennek a megmozdulásnak előzményei.

A monori tanácskozás két és fél napja, 1985 nyarán, gondolati többrétűségében, ellentétesebb felfogásokat, nézeteket egyeztető voltában, újszerűségében és földalattiságában talán még merészebb vállalkozás volt, de sohasem tudott feltörni az első nyilvánosságba, sohasem tudta így elismertetni magát. [...] Monor nélkül nincs Lakitelek, de Monor mégsem vált nagybetűs jelenséggé. De hát ez természetes. Az első lépésnek ez a sorsa. A dráma expozícióját mindig elhomályosítja a végkifejlet, az igazi konfliktus. Lakitelek a Pozsgay-nyilatkozattal vált igazi konfliktussá. [...]

A nyolcvannyolcas év tervezgetéssel kezdődött. [...] Drámai órákat élt meg ekkor a Fórum. Ha eluralkodik a résztvevőkben a kiszolgáltatottság érzése, ha újra megindul a félelem tollbamondása, vagy éppen ha túlságosan nyers indulatok szabadulnak el a nyomás hatására, mindjárt az első lépésnél megbukik a mozgalom. Rá lehetett volna sütni, hogy egy gyülevész banda, akik

Csurka István beszél az alternatív szervezetek fórumán. Mellette Antall József, 1989. január 21.

vagy összecsinálják magukat az első keményebb szóra, vagy pedig csak arra valók, hogy szidalmakat kiabáljanak.

Január volt, még Németh Károly volt az államelnök, Grósz a miniszterelnök és Gáspár a SZOT ura, a főhatalom pedig a Kádár–Aczél szimbiózis kezében összpontosult. Az MSZMP-ben a széleken és a központban is szervezkedtek ugyan már a májusiak, de hogy ki lesz a győztes és kinek érdemes szurkolni egyáltalán, hogy egy-egy független mozdulat melyik oldalnak a malmára hajtja a vizet, azt bizony nem lehet tudni.

Bíró Zoltán, e másik párt-érintett a részvétel, sőt a cselekvő hozzájárulás mellett döntött. Megtagadta a pártutasítás végrehajtását, mert észszerűtlennek és reformellenesnek tartotta. Nyílt szakítás volt ez, amelyet azonban nem kellett volna tudomásul vennie az MSZMP-nek, ha nem akarta volna.

Az MDF nagyobb szerencséjére azonban az MSZMP tudomásul akarta venni ezt az engedetlenséget, és nem sokkal ezután 3 társával együtt kizárta Bíró Zoltánt a pártból.[1] Sem az MDF, sem Pozsgay nem érthette félre ezt a leszámolást. Mind a négy kizárt, Bíró, Bihari, Lengyel és Király ott volt Lakiteleken és több-kevesebb szállal mindannyian Pozsgayhoz voltak kötve.

Mi volt a jelentése a 4 kizárásnak? Ez: nincs megengedve sem Pozsgaynak, sem más reformkommunistának, hogy egy ilyen széles, az egész nemzetben szétterjedő nép-nemzeti pillérre támaszkodjék, mint amilyennek az MDF már akkor látszott, érződött.

A párt akkor még Kádár kezében lévő centruma pontosan megérezte a veszélyt. Ha a reformistáknak sikerül összeállniok az MDF-ben tömörülő nemzeti tartású, legnagyobb lélegzetvételre és tömegmozgósításra képes értelmiséggel, akkor egyszerre csak készen van az a nemzeti közmegegyezés, amiről ők oly sokat papoltak, de amelyet nem tudtak és nem is igen akartak létrehozni. Nekik semmi összeköttetésük soha nem volt ezzel a nép-nemzeti tömbbel. Folyton csak pocskondiázták, eltiltották, lenacionalistázták, kirekesztették és – kitüntették. Akkor, '87/88 telén már akár győzhetett is volna a reform, mégpedig valóban, mert az MDF lendületével, mérsékelt radikalizmusával, az iránta megnyilvánult országos érdeklődés és rokonszenv hatására akár gyors és elsöprő győzelmet is arathatott volna a megújulást követelő tábor. És még a „többpártrendszer" sem kellett volna hozzá. Éppen csak a nómenklatúra tekintélyes része maradt volna ki belőle. Ezért aztán nyomban elfogadhatatlanná vált. Szétszerelték és lefűrészelték a reformszárnyról.

Az MDF kétségtelenül megsínylette ezt az elválasztást. Nem mintha a kezdeményezőkben valaha is élt volna – Bíró kivételével – a legcsekélyebb pártambíció is. Egyáltalán. Nekik még a reformkommunistákkal szemben is mindig le kellett győzniük magukban egy kis idegenkedést. Ezt csak a barátság tudta feloldani és bizalommá sűríteni bennük. Viszont a realitás és az arányérzék azt tanácsolta nekik, hogy a nemzet érdekében való munkálkodás eredményességének a feltétele az MSZMP jobb erőivel való együttműködés. Ha egyszer minden hatalom ott van, akkor még csekély működési energiát is csak onnan tanácsos kivezetni.

Ilyen előzmények után váratlan volt a tanácskozás hangulati sikere és szakmai színvonala. Mindazok a jelenségek, amelyek akár az Országgyűléssel, akár az Alkotmánnyal kapcsolatban ma előkerülnek, ott pendültek meg, onnan származnak. A főpróbának szánt műsorból valódi bemutató lett és az MDF sikeréről beszélt az ország. Egyszerre világossá kezdett válni, hogy színre lépett ezen a január végi napon a magyar társadalomban a másik erő, amelynek ugyan még szervezete nincs, amely még éppen csak bejelentkezett, de amely nélkül már elég kínos politizálni Magyarországon. [...]

Ennek az összejövetelnek volt aztán még egy nagy pozitívuma. Itt találkoztak egymással azok a különféle irányokból, csoportokból és mozgalmakból érkezett emberek, akik később, majd júniusban az erdélyi tüntetést rendezik a Hősök terén. Az MDF mint szervezett mozgalom ekkor még valójában nem létezett, de már működött mint egymást számon tartó emberek közössége, mint saját hagyománnyal is szokásjoggal rendelkező nemzetőrség, s éppen ebben a mivoltában nagy és tág keretként volt alkalmas arra, hogy megszülessék benne az úgynevezett Erdélyt Védő Független Bizottság. Az ebben összeállt emberek találták ki a Tüntetést.

A lökést természetesen a falurombolás aggasztó híre adta. Azt pedig, hogy most már ebben a kérdésben is szabad és lehet is kezdeményezni és akár nagyszabású módon is cselekedni, ugyancsak a Fórum bizonyította.

A tüntetés hatalmassá, országos érzelemnyilvánítássá fejlődött. A rendezők 50 ezer emberre számítottak, de 150, egyes becslések szerint pedig több mint kétszázezer ember mozdult meg ezen a június végi estén.[2] [...]

Vitathatatlan tény: az 1988-as esztendőnek két korszakos jelentőségű eseménye volt. Az egyik az őrségváltás, a Kádár-vezetés kivezetése a legfontosabb irodákból és az MSZMP új politikájának meghirdetése, a másik pedig ezzel párhuzamosan, ezt némileg előidézve és ettől némileg támogatva, valamiket kiváltva és valamiket elszenvedve az MDF színre lépése. Ebből a két társadalmi-politikai mozdulatból és történelmi csomópontból fejlődött ki mindaz, ami ma jelen van a magyar életben. Most már nem is akármilyen mértékben az MDF-en is múlik, hogy mi lesz mindebből.

Az MDF katalizátorszerepe véget ért, kezdődik maga a folyamat.

Magyarország Politikai Évkönyve 1988. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Budapest, 1989, R-Forma Kiadói Kft. 304–312.

Jegyzetek

1. A *Népszabadság* 1988. április 9-i számában, bő hónappal a májusi pártértekezlet előtt közölték a hírt, hogy a Központi Ellenőrző Bizottság kizárta az MSZMP négy tagját, Bihari Mihály politológust, Bíró Zoltán irodalomtörténészt, a Magyar Demokrata Fórum egyik szervezőjét és alapító tagját, Király Zoltán újságírót, parlamenti képviselőt és Lengyel László közgazdászt. Az érintettekkel rövidesen dokumentumfilm készült, *Kizárt a párt* címmel, Szobolits Béla rendezésében. A film alapján megjelent könyv: Bihari Mihály – Bíró Zoltán – Lengyel László – Király Zoltán: *Kizárt a párt.* Szerkesztő: Hollai Andrea. Budapest, 1988 Primo Kiadó. Idézetek a könyvből: Lengyel László: „Én örültem volna, ha a magyar gazdaság kijön a bajból, nem magamat akartam igazolni a csőddel. Minden fórumon el kell mondanunk, hogy ég a ház! Mert a *Tűz van babám*ban Milos Forman olyan jól lefilmezte [Forman 1967-ban készítette ezt a kultikussá vált filmjét, majd röviddel utána az Egyesült Államokba emigrált. *A szerk.*], hogy az nem megoldás, ha az öreg parasztot megfordítjuk, hogy ne lássa, ég a háza. Mert most ezt csináljuk. Hátat fordítunk és hátat fordíttatunk mindenkivel: Nem ég! De mi megmondtuk, hogy ég." Bihari Mihály: „Ezt a kizáró határozatot nem egyszerűen azért tartom károsnak és politikai hibának, mert személyemet érinti, hanem mert alkalmas arra, hogy a társadalom és a párttagság széles rétegeiben megrendítse a hitet és a bizalmat abban, hogy a párt jelenlegi vezetése, illetve a KEB tagjai valóban a demokratikus kibontakozásnak és a párt történelmi megújulásának a hívei." Bíró Zoltán: „A társadalom egésze, és ezen belül a párttagság is kezdett ingerültté válni attól, hogy a hatalomhoz való ragaszkodásnak ideges – olykor

hisztérikus – változata alakult itt ki az elmúlt években. A párttagság kezdett elégedetlenné válni a saját vezérkarával." Király Zoltán: „Radikális személycserékre van szükség, mert egészen új gondolkodású emberek kellenek. Másfajta struktúrában gondolkodni, csak egészen másképpen gondolkodó emberek tudnak. Azok, akik ezt 40 éve csinálták, nem tudnak megváltozni."

2. A romániai falurombolás elleni tüntetés 1988. június 27-én volt a Hősök terén. 1956 óta ez volt az első nem hivatalosan szervezett, több tízezer embert megmozgató utcai demonstráció. A résztvevők számát utólag 50-100 ezer közöttire becsülték. Nicolae Ceauşescu román államfő 1988. április 29-én bejelentette, hogy az általa elmaradottnak ítélt falusias településhálózatot fel kell számolni. A „településrendezési és szisztematizálási program" keretében Románia 13 ezer falva közül 7-8 ezret terveztek megsemmisíteni, és helyettük agráripari centrumokat hoztak volna létre. A terv hátrányosan érintette volna Románia nemzetiségeit, köztük különösen az erdélyi magyarságot. A magyarlakta falvak többsége egyrészt nem érte el az életképesnek nyilvánított két-háromezer főnyi alsó határt, de a romániai magyarlakta városok történelmi központjainak lerombolása is a program része volt. A tüntetésre válaszul a román vezetés bezáratta a kolozsvári magyar főkonzulátust, amelyet csak 1997-ben nyitottak újra.

1989 – A TÁRGYALÁSOS ÁTMENET ÉVE

Tőlünk kezdhetjük! – A Kossuth és a Petőfi Rádió szilveszteri műsora (1988. december 31.) (részletek)

Szóvivő: Verebes István[1]

Kedves Hallgatók, mindjárt a műsor elején határozottan kijelentem, hogy nagyon érzékeny időket élünk. A pluralizmus felé való első lépések során, ha homályosan is, de már kirajzolódott az ezer és egy különvélemény, a számtalanul sokféle, más-más világnézetű, más-más módszerekkel operáló politikai és ideológiai törekvések képviselőinek arcéle, amely arcokra és élekre sajnos idei szilveszteri kabarénkban épp sokféleségük okán egyszerűen képtelenek vagyunk tekintettel lenni. Mert bizony idén már mi is nyakig ülünk a nagy büdös glasznosztyban, és hát akarva akaratlan, mi tagadás bizony zuhognak majd a pofonok jobbra is meg balra is. Meg még balrább. Sőt, legeslegbalrább, meg legeslegjobbrább, még kick-box is elképzelhető. [...]

Szerintem tehát Stadinger elvtárs[2] idén ne hallgasson bennünket, hiszen a novemberi ülésszakon számunkra is látni való volt, mennyire könnyen sértődik meg, amikor nincs igaza. [...] És ha már a nyilvánosság minapi sikereinél időzünk, végül is ne menjünk el szó nélkül az MSZMP Budapest Sportcsarnokbeli aktívaülése mellett sem.[3] Közbevetőleg hívom fel a figyelmét mindazoknak, akiknek nem magyarosított a nevük és ráadásul, ne adj Isten, éppen G-betűvel kezdődik, lassan elkezdhetnek kattintani. Én meg addig megzabolázom magam, nehogy bármelyik óvatlan mondatom ellenforradalminak minősüljön (taps). Mert a nyilvánosság elé lépőnek újabban minden ellenkező híresztelés ellenére úgy látszik megint jobb vigyázni.

Nos, nehogy a tömegek előtt gyakorta színre lépők lehetséges hibájába essek, hogy tudniillik én túlontúl nyomatékosan fogalmazva, kerek-perec direktívákkal álljak elő, tanulok az oktató szavakból, mint jó magaviseletű kisdiák nem feleselek a tanító bácsival, hanem csak kérdezek. Megkérdezem azt, amit nem értek. Megkérdezem azt, amit lehet, hogy félreértettem. A másként gondolkodók, akiket esetleg zavar, hogy egy kicsit ugyanúgy gondolkodom, akik nem akarnak bosszankodni megalkuvó szolgalelkűségem ilyetén való hallatán, mindazok, akiket a tájékoztatási hivatal megszűnésének ténye megfosztott attól a kényszerű élvezettől, hogy továbbra is stencilezett szamizdatokban publikáljanak illegálisan, helyette kénytelenek az MSZMP, a Hazafias Népfront és a kormány napilapjaiban is publikálni, zutty, keményen kapcsoljanak ki a gombbal, ha akarják. De ha be sem kapcsoltak, akkor felszólítom őket, hogy kapcsolják be a rádiót, egyik esetben sem csalódnak, ha majd csalódást jelentek számukra.

Most vissza az érvényes pártpolitika mellvédje elé, ahová kérdésem intézem. Elhiszik-e nekem odafönt, hogy én például idelent nem vagyok a szocializmus ellensége. Meglepő? Nem meglepő? Pontosabban, ha már erről van szó, tudomással bírnak-e arról, hogy nem én vagyok, aki az elmúlt 43 évben többé vagy kevésbé lejárattam a szocializmus eredendően Marx Károly és Vlagyimir Iljics Lenin által tudományosan rögzített alapelveit. Ugye, tetszik tudni odafönt, hogy nem én blamáltam a szocializmust – idelent. Ugye, hogy épp egyáltalán én nem vagyok az, hanem egészen mások azok, és hogy kik azok, még ha nem is mondják önök a nevüket ország-világ előtt, biztos ismerik őket, hiszen amint magabiztosságukból sugárzik, önök a tudói a szocializmus valamennyi rejtett titkának. Mert ugyan miért akarják odafönt, hogy folyton folyvást és furtonfurt én érezzek lelkiismeret-furdalást idelent, csak mert négy évtized alatt sem sikerült az eredeti elképzelések tetemes részét megvalósítani. El tetszik-e hinni rólam, hogy én itt idelent, az egyszerű magyar pártonkívüli, és az elkövetkezendő időkben minden párton kívüli, aki ebben a társadalmi rendben születtem, amibe legkevesebb 40 évem van befektetve, és kinek több van, több befektetve nálam, még ha idősebb is bármennyivel, szóval el tetszik-e hinni rólam odafönt, hogy esetleg hátha netalán, tudja

Isten miért (nevetés), de én is szocializmust akarok idelent. Vagy ez önöknek odafönt már egyszerűen hihetetlen? És ha önök nem hiszik, hogy önökön kívül itt más is szocializmust akar, az vajon kinek a bizonytalanságát jelenti? Én ugyanis a szocializmus építéséhez még mindig önöket, kizárólag a Magyar Szocialista Munkáspárt élcsapatát választom vezető posztokra. Vagy tudják-e bizonyítani, hogy akár csak az elmúlt tíz évben, annak ellenére, ami történt ebben az országban, más pártokból jelöltem volna valakit (nagy taps) ehhez a sok felelősséget igénylő feladathoz? Ugye nem? [...]

Aki az iménti kérdésemre nemmel válaszol, nem biztos, hogy antimarxista vagy ellenforradalmár. Sőt, ellenkezőleg. [...] Szóval, érdemes lenne elgondolkodni, hogy ki vagy kik akarnak ebben az országban szocializmust? Hogy akik nem akarnak, az a kisebbség-e? Vagy akik akarnak, az a többség-e? Vagy fordítva. Van nekem egy párttag barátom és van egy párton kívüli barátom is. Azt mondja a párton kívüli barátom a párttag barátomnak, eddig ti, kommunisták próbáltátok fölépíteni a szocializmust. Nem sikerült! Mi, nem kommunisták még nem próbáltuk úgy Isten igazából sohasem. Hagyjatok egy kicsit bennünket is, hátha nekünk jobban megy! (Taps.) És valljuk be, hogy van valami abban, amit mond. Mert szerintem is ott épülhet fel a szocializmus a világon, ahol a legjobban dolgoznak. És hol dolgoznak ma a legjobban a világon? Hát, szó ami szó, a legjobban egy-két kapitalista államban dolgoznak. Így aztán abban a kapitalizmusban, ahol majd a legjobban dolgoznak, lehet, hogy egyszer csak felépül egy szocializmus! (Nagy taps.) [...]

HU OSA 300-40-8 Records of Radio Free Europe/Radio Liberty/Hungarian Unit/Monitoring: Box. 443., Folder 2. Vera and Donald Blinken OSA Archívum, Közép-európai Egyetem, Budapest.

Jegyzetek

1. A műsor szerkesztői: Farkasházy Tivadar, Kaposy Miklós, Sinkó Péter. Elhangzott a Kossuth és a Petőfi Rádió 1988. december 31-i adásában, 20 óra 32 perces kezdettel.
2. Stadinger István (1927), repülőgép-szerelő, mérnök-közgazdász, 1978-tól 1988-ig a Fővárosi Tanács elnökhelyettese, 1980-tól parlamenti képviselő. 1988. június 29-től 1989. március 10-ig volt az Országgyűlés elnöke, amikor posztjáról lemondott.
3. Lásd kötetünkben a 303. oldalon.

Németh Miklós miniszterelnök interjúja a Magyar Rádióban és a Magyar Televízióban (1989. január. 1.) (részlet)

[...][1]
Nem szabad a múlt egy – meggyőződésem szerint sarkalatos – hibájába esni, abba ugyanis, hogy ideológiai tételek, tételmondatok döntik el és határozzák meg a társadalomban vagy a gazdaságban a lehetőségeket, a mozgást. Én nagyon fontosnak tartom, hogy ne a politika, ne az ideológia és még csak ne is a tudomány mondja meg azt, hogy akkor szocializmusról beszélünk, ha a magántulajdon részaránya 5 vagy 6% mondjuk a nemzeti jövedelemben, de akkor már az nem szocializmus, ha 15, 20 vagy 25%. [Ebben] a helyzetben a racionalitás, a hatékonyság vezessen bennünket. Nem az a fontos, hogy mi marad ebből a szocializmusból, aminek az összes gyengéit és hibáit, sajnos, most bőrünkön is tapasztaljuk, hanem úgy fogalmazzuk meg, hogy mi lesz azáltal, például a reformprogram megvalósítása által a szocializmusból, ha mindazt, amit elhatároztunk, végre következetesen megcsináljuk. Tehát nem az a lényeg, hogy mi marad abból, amit tudunk, hogy rossz és szembe kell néznünk ezzel az örökséggel és föl is kell vállaljuk ezt, hanem az vezessen és az vezéreljen bennünket, mivé lesz ez a szocializmus. És e tekintetben egy demokratikus, egy humánus és emberközpontú szocializmusban hiszek én.

Szoktunk olvasni, egyre többet és egyre többen használják is ezt az újonnan meghonosodott terminust, kifejezést, hogy alternatív mozgalmak.

Én félve használom ezt a kifejezést, megmondom őszintén, hogy alternatív mozgalmak, mert ebben éppen az foglaltatna benne, amire kérdésében utalt, hogy akár egy részterületre, akár a társadalompolitika egészére van egy kész koncepciójuk. Hát ma ez nem mondható el a mozgalmak vagy szervezettervezetek, szerveződések többségéről. Én a kormány részéről minden olyan erővel és szervezettel, aki az alkotmány talaján áll, az alkotmányt elfogadja és képes felelősséget és részt vállalni a közös munkában, az összefogásban, abban, hogy tehát változtassunk, jó irányba változtassunk helyzetünkön, ezeknek, ha úgy tetszik, a kezemet nyújtom és párbeszédre hívunk és közös cselekvésre mindenkit. Hát persze, ha szélsőséges megnyilvánulások jellemeznék ezt a kapcsolatrendszert, netán sanda szándékok derülnének ki, akkor a kormányzatnak és személy szerint nekem is más lesz az álláspontom. De mindaddig, amíg egy kérdésben vagy több kérdésben párbeszéd folytatható, és az együttműködés közös nevezője, ha úgy tetszik, kialakítható, ezek hasznára válhatnak és hasznára is lesznek a magyar társadalomnak, gazdaságnak egyaránt.

HU OSA 300-40-8 Records of Radio Free Europe/Radio Liberty/Hungarian Unit/Monitoring: Box. 443., Folder 3. 27-28. Vera and Donald Blinken OSA Archívum, Közép-európai Egyetem, Budapest.

Jegyzet

1. Kossuth Rádió, Budapest, 1989. január 1. 19 óra 20 perc.

Vita a [Romániából érkező] menekültekről (1989. január) (részletek)

Németh Gézát[1] kérdezi Reményi Tiborné: A menekült-ügy aktuális kérdései

[...]
A kontingens-kérdés. Ha a jelenlegi gyakorlatot tovább folytatjuk, akkor elvileg Románia mind a 23 millió polgárát be kellene fogadjuk, mivel az az alapelvünk, hogy „senkit sem küldünk vissza" – „mindenkit befogadunk". Ez az álláspont romantikusan hangzik, de a világon egyetlen ország sem gyakorolja. Valójában álhumanista demagógiának kell minősítsük, mert nem vet számot az alapvető elvi és mennyiségi kérdésekkel.

– Mekkora az a menekült-szám, aminek erdélyi hiánya lényegileg nem csökkenti az ottani kisebbség erejét és távlati jelentőségét?

Úgy vélem, ez a szám évente nem lehet több a kisebbség 1%-ánál. Sem az erdélyi magyarság, sem a magyarországi, sem a szétszórtságbeli nem mondott le az erdélyi magyar élet jövőjéről. Ezt a jövőt a jelen szorongatott helyzetben sem szabad gyöngíteni korlátlan mennyiségű kivándorlás bármilyen előmozdításával. [...]

– Hány román és cigány menekültet hajlandók a nyugati országok évente befogadni s milyen feltétellel? Hajlandók-e az általuk vállalt kontingens magyarországi költségeit (étkezés, ruházkodás, fűtés, lakás, repülőjegy) magukra vállalni?

Amennyiben nem hajlandók erre, vagy csak meghatározott rétegeket, akkor ezt közhírré kell tenni s a felelősséget továbbhárítani, mert Magyarország nem kötelezhető, hogy évekig eltartsa a fenti rétegeket anélkül, hogy ebben segítséget kapna.

Egyértelmű számszerű kontingenst kell meghatározni. Amennyiben Románia a határ kinyitásával válaszolna, végszükségben magyar részről kell a határt lezárni úgy, hogy előzetesen legalább 1 héten át naponta többször rádió útján informáljuk az útnak indulni akarókat, hogy bizonytalan ideig Magyarország semmilyen módon nem tud menekülteket fogadni. [...]

A szelekció irányelveinek meghatározására joga van egy ország lakosságának, s ez önmagában nem diszkrimináció. Az ország lakossága demokratikus úton megszavaztatható, s feltehető a többségi döntés a tekintetben: nem kívánatosak közöttünk provokátorok, spiclik, bűnözők, valamint azok a rétegek sem, akik Romániában sem végeztek rendszeres munkát, csavargó életet folytatók, vagy vándoréletet élő népcsoportok. Nem kell szégyenkezni azon, ha kimondjuk, hogy a romániai cigányság nagyobb tömegeit nem akarjuk befogadni, mivel a magyarországi őslakos cigányság gondjait sem tudtuk megoldani. Föltehető, hogy többezernyi romániai cigány beözönlése olyan feszültséget keltene, amit a magyarországi Cigányszövetségek sem tartanának kívánatosnak. Románia cigányságának gondjait a román hatóságoknak kell megoldani. Ez a döntés olyan józan szelekció, ami nem nevezhető faji diszkriminációnak. Amennyiben a nyugati világ bármely országa hajlandó romániai cigányok befogadására – természetesen az ő költségükre –, ebben természetesen

közre kell működjünk. De ha Európa egyetlen országa sem kívánja romániai cigány lakossággal bővíteni polgárainak számát, akkor erre Magyarország sem kényszeríthető. [...]

A nyugati emigráció egyértelmű tapasztalata, hogy a magyar anyanyelvűség megőrzése napjainkban már annyira sem valószínű odakint, mint évtizedekkel ezelőtt volt. Ezért egyértelműen ellenkezik nemzeti érdekünkkel, hogy a jelenleg kényszerítő körülmények miatt erdélyi magyarok nagy tömegekben nyugaton szétszóródjanak.

Jogilag sem kötelezhetők a nyugati államok befogadásukra, mert az erdélyi magyarok nemzetiségbeli üldöztetésük miatt jöttek el Romániából – Magyarország viszont befogadja őket. Miért kellene respektálni az erdélyiek „emberi jogát" – hogy magyarságukat Svédországban gyakorolják, amikor Magyarország, mint elsődleges befogadó állam ezt garantálja?

Ezért diplomáciánknak kérnie kell a nyugati kormányokat, hogy ne fogadják be a magyar anyanyelvűeket Romániából, mivel jogsérelmük indoka eleve Magyarországhoz irányítja őket. [...]

Budapest, 1989. január 25.

Enyedi Zsolt:[2] *Nemzeti érdek?*

[...] Ebből a megközelítésből következik, hogy a szerzők ahelyett, hogy elsősorban a menekültek elhelyezésének még fel nem tárt lehetőségeit kutatnák, sürgetik: mondjuk ki, hogy a továbbiakban csupán egy meghatározott (alacsony) létszámú „kontingenst" fogadunk be, s a hatóságok radikális szelekciót fognak alkalmazni. Ha betelt a létszám – ezek szerint –, az életét is kockáztató menekülő fordulhat vissza üldözői karjaiba – akik nyilván örömmel fogják fogadni a vadászat váratlanul szerencsés befejeződését.

De az erdélyi „magyar élet" gyáva árulója akkor sem lehet nyugodt, ha sikerült egy nyugati ország földjére lépnie. Ugyanis a javaslat értelmében a magyar kormány fogja majd megakadályozni ottani befogadását, „mivel jogsérelmük indoka eleve Magyarországhoz irányítja őket". Hogy annak a szerencsétlennek esetleg más a véleménye, hogy ő bizonyos sajátos – eléggé el nem ítélhető – indokok alapján máshol kívánja életét folytatni, problémáit megoldani – a legkevésbé sem érdekes. Hiszen „Miért kellene respektálni az erdélyiek „emberi jogát" – hogy magyarságukat Svédországban gyakorolják, amikor „Magyarország, mint elsődleges befogadó állam ezt garantálja?" Tényleg. Miért kell bárkinek az „emberi jogát" tiszteletben tartani, mikor mi (mi?) sokkal jobban tudjuk, mi az illető érdeke. Vagy ha azt esetleg nem is, azt mindenképpen, mi a nemzet érdeke, aminél ugyebár nincs semmi fontosabb.

Romániai menekültek egy iskolai tornateremből átalakított átmeneti szálláson. Debrecen, 1989. július 26.

Úgy hiszem, a szerzők, s akik hasonlóképpen gondolkoznak, „lelkiismeretes emberek". Hogyan fognak egyszer majd a nemzet szemébe nézni, ha most nem tesznek meg mindent a magyar élet megőrzéséért a Kárpát-medencében – kérdezik aggódva maguktól. Belátom, fenyegető s egyben tiszteletre méltó vízió. Én azonban – nyilván kényelmes és nemzetietlen gondolkodásom miatt – jobban félek attól a valóságos szempártól, melyeknek tulajdonosa a magyar határőrök közreműködésével kerül börtönbe, a Duna-deltához, lesz megerőszakolva vagy egyszerűen megverve. [...]

Számtalan hírből és több alternatív szervezet tiltakozásából kiderül, hogy ma a határon végzetes lehet a sötétebb bőrszín vagy a magyar nyelv nem ismerete. Cigányokra, románokra nincs szükségünk – mondják nyilván az illetékes elvtársak, s mondják a szerzők. Hiszen elég baj van velük itt is. (Izgalmas olvasmány egy magyarországi cigány, vagy román – elvileg egyenjogú – állampolgár számára. [...]) A románok oldják meg, ugyebár, a maguk cigányait. Nos, én azt hiszem, meg fogják oldani. Meg lesznek oldva a (jelentős részben magyar kultúrájú) cigányok, miként a magyarok és a németek is. Csak azt nem tudom, nem akkor kezdődött-e el az a folyamat, mely végül is ide vezetett, mikor ilyen hangon kezdtek el beszélni az „idegenekről"?

A cigányság kiemelését azért tartottam fontosnak, mert a velük kapcsolatos előítéletek – melyekről eddig azt hittem, hogy a keresztény értékrenddel szemben állnak –, melyektől úgy látszik, a papi hivatás sem mentesít, jelenleg mintegy félmillió embert sújtanak. Azonban a „provokátorok, spiclik, bűnözők, csavargók, rendszeres munkát nem végzők, vándoréletet élők" sem tartoznak az előítélet-mentesen használható kategóriák közé. Az pedig, hogy a Magyarországra menekülteket kényszerítsék visszamenőleg menekülttáborokba, amennyiben nem dolgoznak valahol – teljesen elképesztő ötlet. A növekvő munkanélküliség időszakában Engelsen nevelkedett nemzedékeinknek erről csak azok a bizonyos csavargótörvények juthatnak eszébe, mellyekkel Anglia egykori erkölcsös urai próbálták kezelni az efféle lusta disznókat.

Fidesz Hírek. A Fiatal Demokraták Szövetségének belső tájékoztatója, 1989. február–március. II. évfolyam 2–3. szám. 58–61.

Jegyzetek

1. Németh Géza (1933–2012) református lelkész, az egyházi ellenzék egyik prominens képviselője. 1972-ben a hatalom nyomására az egyházvezetés megfosztotta a palásttól, eltiltotta lelkészi hivatása gyakorlásától. Rendőri megfigyelés alá került. Az 1980-as években az erdélyi menekültsegítő misszió szervezője volt (ebből nőtt ki az általa alapított Erdélyi Gyülekezet).
2. Enyedi Zsolt (1967) szociológus, politológus, a budapesti Közép-európai Egyetem professzora. A romániai Désről települt Magyarországra, majd a budapesti ELTE mellett többek között Amszterdamban folytatta tanulmányait.

Pozsgay Imre nyilatkozata a „népfelkelésről" a Kossuth Rádió 168 óra című műsorában (1989. január 28.)

– [Kérdés:][1] A csütörtöki kormányülés után közölték, hogy Nagy Imrét és társait jelenlegi nyughelyükön eltemethetik a hozzátartozók. Itt, ugye, csak egy kegyeleti aktus engedélyezéséről van szó, de ez nem Nagy Imre nézeteinek és tevékenységének rehabilitációja?

– Pozsgay: A kormány nem tehet mást, mint egy emberiességi szabályt követve eleget tesz a kegyeleti követelményeknek, ez valóban ma még nem jelent politikai rehabilitációt. Hogy lesz-e ilyen rehabilitáció, azt jósolni nem szabad. Amit 1953-ban az úgynevezett új kormányprogrammal kifejezett, és amiben már akkor felfedezhetők voltak nemcsak a gazdasági konstrukció és gazdasági intézményrendszer átalakításának követelményei, hanem bizonyos politikai intézmények átalakítása is, hiszen feltűzte napirendre a Népfront megújulásának programját. E tekintetben minden eddig feltárt dokumentum azt igazolja, hogy az '54-ből '55-be átforduló politikai miniválságban – mert egy hatalmi válság volt –, ebben a válságban Nagy Imrének és híveinek igaza és a magatartása helyes volt, következetes ahhoz, amit vállalt. Ez a korszaka biztos, hogy pozitívnak számít.

– És hogyan ítélik meg Nagy Imre 1956-os szerepét, tevékenységét?

– Pozsgay: Ez az, ami körül még zajlanak a viták, felmerülhetnek olyan belső- és külső összefüggések, amelyek ezt a megítélést, hogy úgy mondjam, árnyaltabbá teszik, pl. önmagában az a körülmény, hogy ez a bizottság, a jelenlegi kutatások alapján, népfelkelésnek látja azt, ami 1956-ban történt, egy oligarchisztikus és a nemzetet is megalázó uralmi forma elleni felkelésnek.

– Azért mutatja a szóhasználat változása is, hogy a politika egészen másként gondolkodik 1956-ról mostanában. Korábban ugyanis ellenforradalomnak minősítették ezt, később '56-os események voltak, [...] most pedig Ön már népfelkelésről beszél. Mi az, ami miatt ilyen gyorsan, alig egy év alatt megváltozik a minősítés, és ez a minősítés tekinthető-e véglegesnek?

– Pozsgay: Véglegeset éppen történelemben még visszamenőleg sem lehet mondani. Ha a tények tisztelői vagyunk, akkor azok iránt a tények iránt is előzetesen tiszteletet kell tanúsítanunk, amelyek esetleg ezután derülnek ki, ám azt mindenképpen szeretném hozzátenni, hogy ezzel a formulával, történelmi megítéléssel a politika, a történettudomány és a közvélemény nagyot közeledett egymáshoz. [...]

– És ezzel összefüggésben változik-e az 1956-ot kiváltó okok újbóli rangsorolása, illetve átértékelik-e ezeket az okokat? [...]

– Pozsgay: Nyilvánvalóan ezt a műveletet is el kell végezni, [...] de akkor itt visszamenni nem '56-hoz kell, hanem ahhoz a '48 –49-ben vállalt vagy kényszeredett szocialista modellhez, amelyik egészében úttévesztésnek bizonyult, hiszen ide vezetett, ehhez a válsághoz, amelyik most ennek egész működésképtelenségét bemutatja.

– 1948 és '49 az a dátum, amikor a többpártrendszert megszüntették, egypártrendszer alakult ki, amiről ma sokan azt állítják, hogy a szocializmus zsákutcája?

– Pozsgay: A valóság nem tűrte ezt, látni való, ez a valóság kibújt minduntalan a válságok sorozatán keresztül [...]

– Azt hiszem, hogy rendkívül izgalmas történelmi pillanatban vizsgálják ezt a kérdést, tudniillik ugye most Magyarország megpróbálkozik azzal, [...] hogy az egypártrendszerből milyen az átmenet a többpártrendszerbe, vagy legalábbis kísérletet tesz erre az átmenetre. Hogyan okulhat a párt abból a fordított történelemből, amikor a többpártrendszerből ment át az egypártrendszerbe?

– Pozsgay: Hát az okulás itt van, az eredménytelenség, vagy legalábbis a sokféle kudarc és válság. Attól a pillanattól kezdve, amikor kimondták itt a proletárdiktatúra létét, megszűnt a munkások részvétele a hatalom gyakorlásában, addig még a tőkés üzemekben ott lehettek üzemi bizottságok és közvetlen demokratikus intézmények formájában, az államosítás általánossá tétele után a munkásrészvétel megszűnt, és például az '56-os munkástanácsokba ez az emlék jött vissza, nem pedig egy ellenforradalmi szándék – véleményem szerint. [...]

– Az elmúlt 15–20 évet említette, ezek szerint készül az elemzés a Kádár-korszakról is?

– Pozsgay: Erről a korszakról is el kell számolni, de nem sok ígéretet tudok tenni azoknak, akik ezt teljesen személyes leszámolás formájában képzelik el, nem ilyen primitív ügyről van itt szó, hiszen a rendszernek épp az tartozott a lényegéhez, hogy a személyes felelősség és általában a felelősség tettenérhetetlen volt, bár kétségtelen, azoknak, akik vezető szerepet vállaltak ebben a korszakban [...] nagyobb a felelőssége, mint azoknak, akik elszenvedői voltak ennek a korszaknak, de ezt árnyaltan, az európai civilizáció szabályai szerint kell véghez vinni és nem valamiféle rituális leszámolás formájában [...]

– Ennek a munkacsoportnak, illetve bizottságnak a munkáját bárki leállíthatja, megakadályozhatja-e bárki is, hogy a közvélemény elé olyan tényeket tárjon, amelyek hát nem igazán kedvező színben tüntetik fel akár az MDP-t, akár az MSZMP-t?

– Pozsgay: [A]z általam vezetett nagybizottságok egyenesen a Központi Bizottságtól kapta (sic!) a megbízását, ugyanez a KB visszavonhatja, elvileg. [...] Ám nem tudok elképzelni egy ilyen visszavonást, ha netán egy ilyen abszurd ötlete támadna valakinek, az körülbelül ahhoz a játékhoz hasonlítana, mint amikor a fogkrémet a tubusba valaki vissza akarja gyömöszölni. [...] Ez a tudás már itt van, ezek az ismeretek itt vannak a kezünk ügyében, ezt nyilvánosságra fogjuk hozni és hatni fog a politikai életben.

Hungarian Monitoring, HU-OSA 300-40-8:444/4 (1989. január 28.) 43-48. Blinken OSA Archívum, Budapest (http://www.osaarchivum.org/).

Jegyzet

1. A Kossuth Rádió *168 óra* című műsora 1989. január 28-i adásának átirata. Az interjút László Péter és Orosz József készítették. Digitálisan elérhető: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=266&Itemid=469&lang=en (Letöltés: 2018. 02. 21.)

Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. január 31-én megtartott üléséről (részletek)

[...]

Grósz Károly: [...] Több megyei pártbizottság testülete nevében, vannak, akik csak az információs jelzésekből, területi és városi, ill. üzemi pártbizottságokra hivatkozva jelezték, hogy nem értenek egyet Pozsgay et.-nak [elvtársnak] azzal az értékelésével, amely a Történelmi Albizottság értékelése, hogy 1956-os eseményeket az ellenforradalmi minősítés helyett, népfelkelésnek minősíti. [...] A levelekből, nem mindegyikből, olyan igény is megfogalmazódik, hogy a Politikai Bizottság, avagy a Központi Bizottság vagy határolja el magát, vagy pedig hivatalos pártokmányt bocsásson ki a párttagság eligazítására ebben a kérdésben. [...]

Pozsgay Imre: [...] Az inkriminált értékelő megállapítás dolgában [a Történelmi Albizottságban] nem volt vita, ellenkezőleg egy olyan következtetés alakult ki, mely szerint ez az [...] a minimális közmegegyezési alap, amely nem rontja a párt identitását, azokét sem rombolja össze, akik konkrétan ehhez a küzdelemhez fűzték életsorsukat, létüket és magatartásukat, ugyanakkor egyfajta társadalmi megbékélést és nemzeti közmegegyezést alakíthat ki egy olyan irritáló, és mindmáig fájdalmasan, elevenen ható ügyben, mint a '48–'49-től tartó helyzet és különösen annak csúcspontja, vagy mások szerint mélypontja, az '56-os válság és tragédia. [...]

Bizonyára – és ez tagadhatatlan –, hogy politikai kihatásaiban még akkor is, ha az előbbi konszenzusminimum benne van, és nem bántja azokat sem, egyáltalán nem sérti azokat, akik a

A 301-es parcella az Új Köztemetőben, 1989. március 12.

Szocialista Hazáért Érdemrenddel[1] honoráltattak áldozatos tevékenységükért. Ennek ellenére ez várható volt, hogy megosztó és politikai polémiát kihívó eleme lesz a pártmunkának. Ezzel is tisztában volt a bizottság létrehozásának első percétől kezdve, [...] hogy sajnos ezt a vitát nem lehet megtakarítani, és ezen a vitán át kell esni, bizonyos értelemben a keserű pirulát lenyelni. [...]

A közvéleményből beérkező információkat Grósz et. az este megosztotta velem, ennek dokumentumait is láthattam, valóban pontosan úgy van, ahogy ő erről az előbb beszámolt. Szeretném azonban hozzátenni, hogy természetesen más közvélemény is van az országban ez ügyben. Egy kedvező politikai fejleménynek látják, és nem ellenzéki körökben, hanem párttagság körében, amely maga is vívódik természetesen, ahogy a bizottság is vívódott vele, ezzel a kérdéssel. [...]

Jassó Mihály:[2] [...] A döntő többség értetlenül áll előtte, nem azért, mert egy Történelmi Albizottság kutatási eredményeit hallotta, hanem mert egy intézményesült politikai rendszer pillérét érzi kivenni. Úgy érzi a párttagság, hogy ez a mi politikai rendszerünk valahol '56-on nyugszik. És most úgy érzi, hogy ezt kihúzták alóla. Az, az a véleményük, hogy biztos, hogy árnyaltabban kell kezelni ennek a múltnak az értékelését – tehát '56-ot –, de az is biztos, hogy ez az értékelés sem árnyalt. Az is szekercével rendezte el a stílbútorkészítést és ez is szekercével rendezi el. Mert azért most nem lírai akarok lenni, de mondjuk én abból a házból[3] jöttem, ahova ma kaptam telefonokat és leveleket, hogy hogyan fogjuk hívni a Köztársaság téri emlékművet? Kik estek ott el? A néphatalom védelmezői, vagy a népfelkelés ellenállói, vagy az azok ellen állók? [...]

Nyers Rezső: [...] Kérem, '56-e a magyar kommunista mozgalom pillére vagy nem? Ha '56 a pillérünk, akkor én nem jósolnék ennek a mozgalomnak nagy jövőt, mert az nagyon gyenge pillér. És az '56-os határozataink és a történelmi értékelésünk is nagyon időhöz kötött és nagyon vitatott volt. Amíg jól mentek a dolgok eltűrték tőlünk ezt, amikor baj van, akkor ugyanazok, akik eltűrték, elégedetlenek vele. Úgyhogy az '56-ot ne tekintsük pillérnek. [...]

Ugye, hát ez a „népfelkelés", vagy „ellenforradalom", az én véleményem az, hogy [...] ellentmondásmentes jellemzést nem fogunk tudni adni. Én személyesen azt gondolom, hogy ez egy népfelkelés volt, az '56-os decemberi állásfoglalásunk ezt az első pontban elismerte, a nép jogos elégedetlenségeként jellemezte. Én fönntartom azt a véleményemet, hogy belekapcsolódtak ellenséges elemek mindinkább, és azok visszafordították volna a történelem szekerét, tehát [az] ellenforradalmi veszély nagyon komoly volt. A mi '56-os álláspontunkból én vitatom a Nagy Imre-csoport és a revizionizmus szerepének a nagy eltúlzását. [...] Nem igaz, hogy a Nagy Imre-csoport mint revizionista csoport akkora szerepet játszott az esemény[ekben]. [...] És látjuk, hogy '53 és '56 között nem Rákosi a „tizenkilenc", a Nagy Imre pedig az „egy híján a húszhoz" [sic!]. Abban a vitában, hát, Nagy Imrének volt igaza. És, és Nagy Imre nem volt ellenforradalmár. [...] Szovjetek belejátszottak. Ezt mindég elsumákoltuk. Ma sem látunk teljesen tisztán. De azt ma már én tudom, hogy szovjeteknek szerepük volt a döntésben. Kádár János ezt magára vette, meg az akkori Politikai Bizottság. Én tisztelem is érte őket. De ez nem igaz, ez nem igaz, szintén, hogy ők egyedül felelősek. A felelősségük az ott fennáll, mert úgy sem lehet elfogadni, hogy Moszkvában döntöttek, itt pedig végrehajtunk valamit. [...]

Szabó István:[4] [N]ekem az a véleményem, és ez is hozzá tartozik az '56-hoz, vagy az azt megelőző időszakhoz, hogy hát meddig hallgassuk azt a Recsket? Hát nézze meg valaki, hogy kitől kell ott bocsánatot kérni – kérem szépen –, és akkor kérjünk még egyszer bocsánatot, vagy pedig akkor, akkor mondjuk meg, hogy Téged meg hát azért zártak be, mert gazember voltál, mert hát szóval, vannak itten ilyen, ilyen, mert végiggondolva a dolgokat, hogy hát volt olyan ősz, amikor a parasztoknak 15%-át megbüntettük, 2–3%-át bezártuk, mert nem vetett, meg nem tett eleget a beszolgáltatásoknak. [...]

Szűrös Mátyás: [V]alóban úgy van, hogy Lukács Györgytől ered ez a bizonyos népfelkelés, de én is megnéztem az '56 december 2-i KB-ülésen Kádár et. beszédét, Kádár et. fegyveres felkelés kifejezést használt, persze egyebek mellett az ellenforradalom kifejezést is természetesen. Tehát nem először bukkan fel ez a kategória, és ugye Lukács szerint népfelkelésnek azért, vagy felkelésnek azért lehet ezt tartani, mert épp az különbözteti meg a forradalomtól és az ellenforradalomtól, hogy nincs világosan megfogalmazott célja, miközben forradalmi és ellenforradalmi gondolatok egyaránt kavarognak benne. [...]

Berecz János: [...] Az egyik, amit akarok mondani, hogy 1984 óta [...] érlelődött bennem az, hogy az 1956, '53–'56 dolgait összetettebben kell értékelni. Én akkor adtam '84 őszén egy interjút a *Mozgó Világ*nak és csak egy év múlva járultam hozzá a közléshez, mert a politikai helyzet akkor nem tette lehetővé, hogy azt az interjút közöljük. Egy év múlva már volt lehetőség. Ennek a nyilatkozatnak a megtételére is, aminek a napokban voltunk tanúi, elsősorban a politikai helyzet adta meg a lehetőséget, és nem feltétlenül – legalábbis én nem láttam – valamiféle különlegesen új dokumentumok és új tények. [...] De egy-két dolgot szeretnék mondani. A főtisztek 80%-a aláírt '56–'57 elején. És ha fölteszi a kérdést, hogy ha akkor ő egy népi felkelést vert le, akkor bűnös. [...]

Németh Miklós: [...] Nem javaslom a drámát, mert [...] van dráma a levegőben éppen elég, fenyeget valóban a pártszakadás veszélye, ezt nagyon el kellene kerülni, mert akkor, akkor valóban olyan irányba megyünk, hogy napok vagy hetek kérdése, elterelődik, és a nemzetközi megítélés rettenetesen befolyásolhatja az egészet. Érzékenyen rezonálnak mindenre. Egy politikai destabilizálódást, ha megszagolnak, itt hosszú hónapok szükségesek ahhoz, hogy visszaszerezzük azt, hogy itt finanszírozás legyen. [...]

Grósz: [...] Kérem, ami az októberi népfelkelésre itt van, számomra egyedül a cím új, a népfelkelés. De ha odatettek volna egy kötőjelet, ami összhangban lenne a tartalommal, népfelkelés–kötőjel–ellenforradalom, én máris aláírom az egész okmányt, mert ez a szöveges rész, ami itt van benne [...] és a cím között nincs összhang, mert a szöveges rész az egy kiegyensúlyozott dolog, ami elindul a népfelkeléstől, egy igazságos politikai fellépéstől és eljut az ellenforradalomig. [...] Most leegyszerűsítettem, de hogy megértsék a szituációt, mert ha ezt el fogják olvasni, szerintem a velem együtt Munkás-Paraszt Hatalomért[5] kitüntettek is alá fogják írni ezt a fejezetet. [...] Ebben egyetlen olyan dolog nincs, amit nem lehetne elfogadni. [...]

Ami a politikai reagálást illeti: ezt nem szabad lebecsülni, mert ez a pártszakadásnak az első szervezeti jele. Ne vegyük félvállról ezt a dolgot, mert elindul a szervezeti szétesése a pártnak pillanatokon belül. [...]

Pozsgay Imre: [...] Hogy szót értsünk ebben a dologban: nem bántani akartam ebben az ügyben sem a testületet, segíteni akartam, és a közvélemény előtt is segíteni azzal, hogy túl sokáig ezt így nem vállalhatjuk. Egyetlen egy zsákba fognak belevarrni bennünket, azzal, ami itt történt 15, 20 éven keresztül, és úgy kihajítani az ablakon, hogy csak úgy porzik. [...] Ez a párt megosztott az alapoktól a csúcsig, és valóban tisztázó vitákra és tisztázó előrehaladásra van szükség ahhoz, hogy [...] a követhető centrum kialakuljon és politikai erőként legyünk jelen újra a társadalomban. [...]

Grósz: Nagyon fontosnak tartom, hogy itt most állapodjunk meg, hogy mi semmifajta Pozsgay-nyilatkozatügyet nem terjesztünk mint Politikai Bizottság [a] Központi Bizottság elé. Ez nem garancia arra, hogy ott nem vetődik fel ez a probléma, de ez a Politikai Bizottság oda nem visz ilyen problémát. [...] Tudniillik, [...] ami ma vita van ebben, hogy ellenforradalom vagy nem ellenforradalom, ebben az anyagban úgy van megírva, hogy nincs az az ötvenhatos bolsevik, akinek plecsnije van, hogy ne írná alá. [...]

Eredeti dokumentum: Magyar Nemzeti Levéltár, HU-MNL-OL, M-KS-288-5/1050.
A teljes jegyzőkönyv és az ülés hangfelvétele a Blinken OSA Archivum, Budapest honlapján elérhető: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=279%3Aa-politikai-bizottsag-1989-januar-31-i-uelesenek-hangfelvetele-es-jegyzkoenyve&catid=71%3Aaz-mszmp-politikai-bizottsaga-ueleseinek-hangfelvetelei&Itemid=202&lang=en. (Letöltés: 2018. 02. 21.)

Jegyzetek

1. Szocialista Hazáért Érdemrendet az 1945 előtti illegális kommunista mozgalom tagjai kaphattak, illetőleg akik részt vettek az ellenállásban.
2. Jassó Mihály (1936) az MSZMP Budapesti Pártbizottságának első titkára volt 1988 júniusától. A Grósz Károly bizalmi emberének számító politikus 1989 áprilisától volt a PB tagja.
3. Jassó a budapesti pártbizottság Köztársaság téri (ma II. János Pál pápa tér) székházára utal, ahol 1956. október 30-án, az ostromot követően a tömeg a ház karhatalmista védői közül többeket meglincselt. Az ő emlékükre állították fel 1960-ban a téren a monumentális Mártír-emlékművet, Kalló Viktor alkotását. Az ostromról lásd Eörsi László: *Köztársaság tér 1956*. Budapest, 2006, 1956-os Intézet.
4. Szabó István (1924–2017) ekkor az MSZMP KB és PB tagja, a Termelőszövetkezetet Országos Tanácsának elnöke, a nádudvari Vörös Csillag Mezőgazdasági Termelőszövetkezet elnöke volt.
5. Munkás–Paraszt Hatalomért emlékérmet azok kaphattak a Kádár-korszakban, akik fegyverrel harcoltak 1956-ban az „ellenforradalom" leveréséért.

Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. február 7-i üléséről (részletek)

[…]

Grósz Károly: Szerintem az átmeneti időszak is két szakaszból áll, ahogy én elképzelem. Az egyik a kongresszusig fog tartani, ez tehát az én felfogásom szerint '90 vége. A másik szakasz pedig '90 és '95 közötti időszak. Igazán az új struktúra olyan a '95 végi, vagy ha korábban csináljuk, akkor '94 vagy azokban az években fog beállni véglegesen. Ugyanis, ha igaz az a tételmondat, hogy a pártok nem attól pártok, hogy bejegyeztetik magukat az Alkotmánybíróságnál, vagy nem tudom hol kell bejegyeztetni, és deklarációkat hoznak létre vagy tesznek közzé, hanem attól, hogy milyen politikai erőt képviselnek. […] Én éppen ezért úgy gondolom, hogy bár most pártok, pártoknak nyilvánítják magukat vagy valamilyen csoportok pártoknak nyilvánítják magukat. Jelenlegi érvényes rend szerint ezt meg lehetne adminisztratív eszközökkel akadályozni, ezt ilyen kisszerűen intézni nem szabad. A pártok kialakulásának egy hosszabb távú folyamatát kell kalkulálnunk. […]

Én azt mondom, hogy van annyi erő a Magyar Szocialista Munkáspártban, hogy még ilyen helyzetben is tud többséget teremteni. Ha pedig nem tud többséget teremteni, akkor a Magyar Szocialista Munkáspárt nem lesz kormányzó párt, és akkor ellenzékben lesz. […] Ugyanis a nagy kérdés az, hogy egy […] struktúraváltás, társadalmi struktúraváltást jelent-e vagy sem. Egy társadalmi struktúraváltás Magyarországon polgárháborúval fog együtt járni. Én nagyon nehezen tudom elképzelni, hogy ma van Magyarországon számottevően olyan erő, amelyik ezt a polgárháborút akarja célként kitűzni, és ez a polgárháborút hajlandó felvállalni. Tudniillik itt nem lesz beavatkozás az én meggyőződésem szerint se keletről, se nyugatról. Itt egy lezárt termosz lesz, amin belül ki kell szenvedni a saját válaszunkat, akkor pedig itt kő kövön nem fog semmi maradni. […]

Ezért egyedüli utat abban látom, hogy megegyezéses alapon történjék a politikai átmenet a különböző erők között, és nem a politikai harc technológiájával. […] Nem vagyok róla meggyőződve, hogy amiben az MSZMP meg akar egyezni, hogy abban minden más gomba módra elszaporodott párt hajlandó megegyezni. Azonban a mi realitásérzékünktől függ, hogy megtaláljuk-e azokat a partnereket, akivel egy koalíciós struktúrában képesek vagyunk azt a többséget megteremteni, ahol a társadalom alapjai megmaradnak. […]

Pozsgay Imre: […] Én is azt tartom a legnagyobb politikai problémának, hogy hogyan őrizheti meg az MSZMP hegemón helyzetét, szerepét itt a többpártrendszer körülményei között. […] Nincs az istennek az az alkotmánya, amelyik hegemón helyzetbe tudjon egy pártot tartani, ha a saját tagsága és társadalmi kapcsolatai azt nem tudják elérni. […] Ezért én is azt mondom, hogy a hegemón helyzetre törekedni kell és ez küldetése is az MSZMP-nek, de nem jogi formulában kell ezt, hanem […] kiegyezéses formában kell az első menetben garantálni, és a második menetben a nyílt versenyhelyzetet vállalni. […]

[A] kérdés azonban az, hogy van-e realitása a kiegyezésnek. Ezt a realitást én abban látom, amit Grósz elvtárs úgy fejezett ki, hogy hát stílusváltás érződik a lehetséges és esetleges partnerek körében. Mert katasztrófát azért itt józan erők nem akarnak, bármilyen politikai ambícióik legyenek is. Azt pedig kétségtelenül belátják, hogy kormányképes erő az MSZMP-n kívül jelenleg nincs. […] Lehet olyan, hogy az MSZMP nagy pártként menjen bele töredék és elaprózott pártokkal való kapcsolatba, ez is egy megfontolandó szempont. És az a gyanúm, hogy az első szakaszban amúgy is ilyen nyüzsgés lesz, mert sokaknak van itt politikai ambíciója, akik esetleg párttá akarnák formálni a saját törekvéseiket, de előbb-utóbb az ország érdeke azért azt kívánja, hogy két-három erős partnerpárt vállaljon hol koalícióban, hol ellenzékben, de valami felelősséget ezért az országért. […]

Nyers Rezső: […] Itt a többpártrendszer szükségszerűségének a deklarálásával egyetértek. […] Annyit megjegyeznék, hogy eddig sehol a világon a feudalizmus bukása óta, amióta a polgári társadalom létezik, egypártrendszer nagyon hosszú időn keresztül, hogy tartósan nem tudta fönntartani magát, mert nem biztosít elegendő mobilitást a társadalommozgásoknak, hát erről ennyit. Hegemón szerepet illetően, én egyetértek a hegemón szerep lényegével, tehát ez tulajdonképpen egy vezető, meghatározó szerep értelemben fogjuk fel. […] Én szerintem itt tartalmilag arról van szó, hogy az átmeneti időszakban […] igenis biztosítani kell, és tervszerűen és megegyezéssel, tehát egy terv alapján megegyezni abban, hogy a Magyar Szocialista Munkáspártnak kell a fő meghatározó kormányzati tényezőnek maradni. Én ebben látom a lényegét, de nem egyedül, hanem megosztva a kormányzás felelősségét és hatalmát másokkal. […] Az átmenet után pedig szükségképpen versenyző pártrendszert látok szükségesnek. […]

Eredeti dokumentum: Magyar Nemzeti Levéltár, HU-MNL-OL, M-KS-288-5/1051. A teljes jegyzőkönyv és az ülés hangfelvétele a Blinken OSA Archivum, Budapest honlapján elérhető: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=418%3Aa-politikai-bizottsag-1989-februar-7-i-uelesenek-jegyzkoenyve&catid=71%3Aaz-mszmp-politikai-bizottsaga-ueleseinek-hangfelvetelei&Itemid=202&lang=en (Letöltés: 2018. 02. 21.)

Ormos Mária felszólalása az MSZMP KB 1989. február 10–11-i ülésén (részletek)

[…][1]

Romány elvtárs[2] felszólalása után gondolkoztam azon, felteszem a kérdést, hogy vajon jól értettem-e az MSZMP KB Tanácsadó Testületének állásfoglalásában és javaslatában a 4. pontot a valóságos többpártrendszer kérdéséről. Nem tettem fel a kérdést, mert azt hittem, hogy nem jól hallom. Most azonban, miután megkaptuk az írott szöveget és elolvastam, rájöttem arra, hogy jól hallottam, itt valóban ez a szó szerepel, a valóságos többpártrendszer kibontakozásáról van szó, mint ajánlásról, valódi versenyhelyzet teremtéséről, a különböző alkotmányos alapon nyugvó politikai erők között, leszögezve, hogy már nem tűnik időszerűnek valamiféle eleve biztosított hegemónia igénye.

Egy-két hónappal ezelőtt ez a kérdés már szerepelt itt vitaként, akkor voltaképpen én a valódi többpártrendszer ellen foglaltam állást, és szeretném felhívni a figyelmet most arra, hogy két dologról van itt szó az eredeti tervezetben, amelyet ezek után úgy fogalmazok, hogy egy kvázi többpártrendszer, amit nem elleneztem és most sem ellenzek, a párt hegemón szerepének a fenntartásával, és amit elleneztem – és ezt fenntartom ma is –, az ez a javaslat […], amely véleményem szerint ma éppúgy, mint a korábbiakban, együtt járna, nem elképzelhető másként, mint a párt felbomlásával és szakadásával, mert tudniillik nincsenek csodák egy országban, nincs egy meghatározott mennyiségű, számú és százalékú politizáló csoporton túl további ilyen csoport, úgy teljesen egyetértek Horn Gyulával, aki azt mondta, hogy tulajdonképpen ezek az érák itt egyesülnek, vagyis valódi többpártrendszer és a párt jelenleg fennálló egysége nem egyeztethető össze. Másként nem képzelhető el. Nekem az a véleményem ugyanakkor, hogy ez nemcsak a pártra, az egész országra és a jövőjére nézve [is] rendkívül hibás, káros következményekkel járna.

A következőkből kiindulva gondolom ezt: nem érett erre az ország, nem érett erre a társadalom, nincsenek ilyen hagyományai, és ráadásul végképp nem ilyen a jelenlegi helyzet, amikor ezzel lehet próbálkozni, hogy úgy mondjam szórakozni. Ahhoz, hogy egy demokrácia alapján és kereteiben jól körvonalazottan működhessen egy valódi alternatívát jelentő, egymást váltó többpártrendszer – két párt, vagy három, vagy koalíció –, ahhoz minden egyes országban, ha szétnéznek – és most már a történész szólal meg belőlem, bocsássák meg nekem – minden országban, Európában és azon kívül több évtizedes vagy évszázados kis- és nagycsoportos tréning kellett, és ez a tréning ebben az országban nincs meg. Következésképpen, azt a hallatlan történelmi feladatot, amit véleményem szerint még rendszer nem hajtott végre, ez egy münchhauseni feladat, saját magát a mocsárból a hajánál fogva kell hogy kiemelje, egy olyan párt, amely abszolutisztikus módon működött, és át akar állni a demokráciára, ha ezt valahogy meg tudja valósítani, akkor csak – itt most kölcsönzök egyik kollégámtól egy szót – a liberális abszolutizmus útján tudja elérni azzal, ha fokról fokra, lépésről lépésre megadja a lehetőséget ehhez az előbb említett tréninghez, de ugyanakkor nem engedi meg az összetartó erők széthullását. […]

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. 1. köt. Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: S. Kosztricz Anna, Lakos János, Némethné Vágyi Karola, Soós László, T. Varga György. Budapest, 1993, Magyar Országos Levéltár. 65–66.

Jegyzetek

1. Ormos Mária (1930) történész, akadémikus, egyetemi tanár, 1984 és 1992 között a pécsi Janus Pannonius tudományegyetem rektora. 1988-tól az MSZMP KB, 1989-ben az MSZMP Politikai Intéző Bizottságának tagja. Fő kutatási területei: a 20. századi magyar és egyetemes történelem, a szélsőjobboldali mozgalmak, a fasizmus és a nácizmus története, a Trianon utáni magyar történelem, Horthy-korszak.
2. Romány Pál (1929), agrármérnök, politikus, 1975 és 1980 között mezőgazdasági és élelmezésügyi miniszter, 1989-ig az MSZMP KB tagja.

Az MSZMP KB állásfoglalása a politikai rendszer reformjának néhány időszerű kérdéséről (1989. február 11.) (részletek)

[...][1]

2. Az MSZMP 1988. májusi országos értekezlete új feltételeket teremtett, és megfogalmazta a fordulat követelményét és irányát. Az azóta eltelt időszakban kiteljesedett a nyilvánosság, és megindult a politikai intézményrendszer demokratizálása, pluralizálása. Ezek a folyamatok rendkívüli gyorsasággal bontakoztak ki, s teremtettek – ellentmondásoktól nem mentes – új közállapotokat. [...]

Az elmúlt két évtized tanulsága, hogy a gazdasági reformnak, az ezredforduló szerkezeti-minőségi követelményeihez való igazodásnak feltétele a politikai intézményrendszer átalakítása is. Ebben az esetben a reform gazdasági és politikai elemei felerősítik egymást. [...]

3. A szocialista társadalom működésének eddigi gyakorlata minden korábbi erőfeszítés ellenére sem tudta megteremteni Magyarországon a demokrácia olyan intézményrendszerét, amelyben az érdekek sokfélesége kifejeződhet és képviseletet nyerhet. Az egypártrendszer körülményei nem tették lehetővé a szükséges döntési alternatívák kialakítását, ezek megmérettetését, a széles körű társadalmi nyilvánosságot és ellenőrzést. Mindez nagy tömegeket fordított el a politikától, és bizalmatlanságot szült a kialakult intézményrendszerrel szemben.

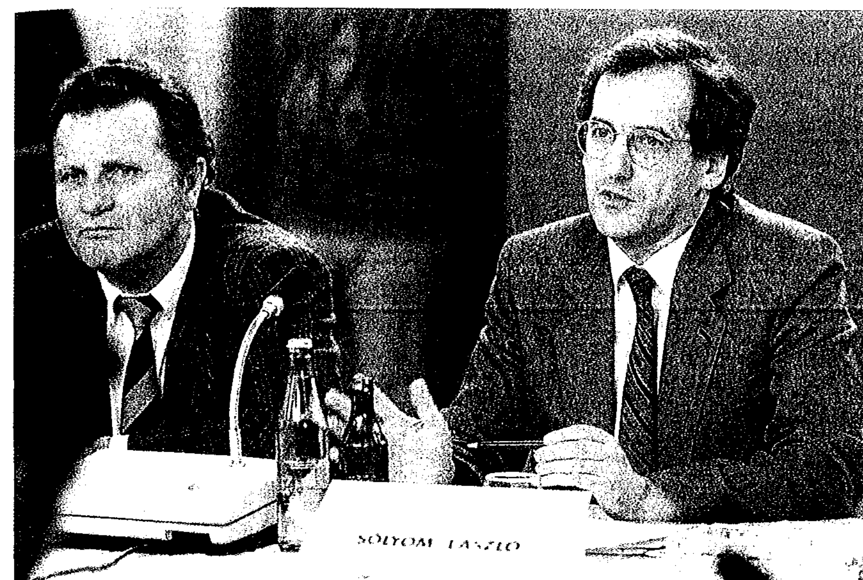
A pártértekezlet megfogalmazta a demokratikus hatalomgyakorlás igényét, a politikai pluralizmus megteremtését. Ennek útját a politikai intézményrendszer mélyreható átalakításában jelölte meg, amely „lehetőséget teremt a különböző érdekek intézményes kifejezésére, egyeztetésére, politikai akarattá formálására". Az e döntés nyomán kibontakozó tudatos fejlődési folyamatok és a társadalomban megjelenő szerveződések együttesen azt mutatják, hogy kialakulóban vannak a feltételek az egypártrendszer körülményeinek megváltoztatására.

A Központi Bizottság javasolja, hogy a demokratikus hatalomgyakorlás a társadalom által ellenőrzötten, a közvetlen és képviseleti demokrácia révén a többpártrendszer keretei között is érvényesüljön. Kezdeményezi, hogy ennek feltételei létrejöjjenek és alkotmányos garanciát kapjanak.

4. A többpártrendszerre történő kiegyensúlyozott átmenet csak szerves társadalmi folyamatok eredményeként mehet végbe. Ezeket nem lehet pontosan megtervezni, de a bennük részt vevő politikai mozgalmak, tényezők együttműködése befolyásolja alakulásukat. A Központi Bizottság megítélése szerint a társadalom jelenleg nincs felkészülve a többpártrendszeren alapuló politikai struktúra gyors és spontán „berobbanására". Komoly társadalmi veszélyt jelenthet a folyamatok destabilizálódása, ellenőrizhetetlenné válása, anarchikus viszonyok kialakulása. Ez sem a nemzetnek, sem pedig egyetlen, az ország sorsáért felelősséget érző politikai erőnek nem állhat érdekében. Fokozatos átmenetre, a politikai folyamatok kiszámíthatóságára, a bizalmatlanság oldására van szükség. Egyaránt kárt okozhat az események kierőszakolt felgyorsítása vagy mesterséges fékezése.

A társadalomban megjelent politikai mozgalmaknak a helyzet megkívánta felelősséget és önmérsékletet kell tanúsítaniuk. Az ország előtt álló feladatok megoldásához úgy tudnak hozzájárulni, ha a kritikai megnyilatkozások mellett reális programokat képesek felmutatni. A nemzet abban érdekelt, hogy a különböző politikai tényezők között a kibontakozást szolgáló reális alternatívák kidolgozásában legyen verseny.

5. Az MSZMP kinyilvánítja, hogy kész két- és többoldalú megbeszéléseket folytatni a hatalom gyakorlásának új módjáról minden törvényes keretek között működő szervezettel. Az együttműködés feltétele az alkotmány, a törvények megtartása, a társadalmi fejlődés szocialista útjának elfogadása, nemzetközi szövetségi kötelezettségeink tiszteletben tartása, törekedve a két katonai tömb egyidejű felszámolására.

Für Lajos és Sólyom László az MDF és az MSZMP kerekasztal-megbeszélésén, 1989. január 20.

[...] Az érdemi megbeszélések tárgyköréül pedig javasolja: az új alkotmány előkészítésével és tartalmával összefüggő vélemények egyeztetését, a választási rendszer kidolgozásával és a választásokon való együttműködéssel kapcsolatos kérdések megvitatását, valamint a gazdaság stabilizálására és a szociális biztonság megteremtésére vonatkozó nézetek összehangolását. A megbeszélések elvezethetnek egy állandó konzultációs fórum létrehozásához. Mindez megteremtheti annak lehetőségét, hogy megalapozódjon a nemzeti összefogás, s hogy koalíciós partnerként különböző politikai tényezők részt vehessenek a hatalom gyakorlásában.

Ugyanakkor létezhetnek alkotmányos keretek között ellenzékként megjelenő mozgalmak, pártok. Az MSZMP ezekkel is párbeszédre törekszik, vitázik, és amiben szükséges, politikai harcot folytat.

6. A többpártrendszerre történő átmenet során az MSZMP nyíltan hirdeti, hogy társadalmunkban meghatározó szerepet kíván betölteni. Ehhez alapot ad politikai ereje, a demokratikus szocialista fejlődés képviselete, társadalmi bázisa, történelmi tapasztalata. Az MSZMP meghatározó szerepét politikai eszközökkel, mindenekelőtt programjával, meggyőzéssel, tagjai személyes munkájával, magatartásával kívánja biztosítani. [...]

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. 1. köt. i. m. 196–198.

Jegyzet

1. Az MSZMP Központi Bizottságának 1989. február 10–11-i ülésén elfogadott tervezet.

Független politikai szervezetek nyilatkozata az MSZMP KB állásfoglalásáról (1989. február 18.) (részlet)

Mi, független politikai szervezetek, szövetségek és pártok üdvözöljük az MSZMP Központi Bizottságának 1989. február 11-i nyilatkozatát, és azt a demokratikus Magyarország megteremtéséhez vezető úton fontos lépésnek tartjuk.

1. Üdvözöljük az 1956-tal kapcsolatos állásfoglalást.[1] Harminc év után végre elvetették azt az 1956-os decemberi párthatározatot,[2] amely a demokratikus népmozgal[mat ellenforradalom]nak bélyegezte [sic!],[3] és amely harminc éven át az MSZMP-nek, a tavaly májusban eltávolított vezetésnek kimondatlan alkotmánya volt.

Az állásfoglalást előrelépésnek tekintjük, de távolról sem kielégítőnek, mert kifogásoljuk, hogy nem ismeri el a forradalom és a szabadságharc tényét, valamint annak demokratikus jellegét. Elkerülhetetlennek tartjuk 1956 egyértelmű pozitív minősítését, és elutasítjuk, hogy a jelenlegi párt-

állásfoglalás még mindig túlhangsúlyozza azokat a ritkán előfordult negatív jelenségeket, amelyek csak a négy évtizedes rákosista–sztálinista önkény visszahatásának tekinthetők. Ugyanakkor hallgat az MSZMP az ÁVH okozta tömeges véres áldozatokról, s az '56 utáni kegyetlen megtorlásról. [...]

2. A demokratikus kibontakozás fontos feltételének tartjuk, hogy az MSZMP vezető testülete elfogadta a többpártrendszert, amely a hatalomgyakorlás egyedüli demokratikus formája. Ezzel kapcsolatban leszögezzük:

a) A hatalmi apparátusban a demokráciát tekintjük általános elvi alapnak, kiegészítve ezt az emberi jogok garantálásával. Éppen ezért az MSZMP vezető szerepének bárminő említése ellentmond a pártfőtitkár beszédében szereplő versenysemlegesség elvének. [...][4]

3. Örömmel látjuk, hogy a plénumon az MSZMP vezetésének reformszárnya erősödött meg, és az elfogadott dokumentumokban nem kaptak helyet a „rendpárti szárny" követelései.

4. Kiemeljük, hogy a magyar sajtónak és a tömegkommunikációs médiának kiemelkedő szerepe volt a legutóbbi időszak demokratizálódásában. Egyes jóhiszemű tévedések inkább helyzetünk tragikumára utalnak. Ugyanakkor leszögezzük, hogy a Magyar Rádió és a Televízió a nemzeté, a fenntartó társadalomé, azokat nem sajátíthatja ki sem az állam, de különösen nem egy párt.

5. A demokratikus folyamat gyorsítása, szilárdabb, szélesebb politikai bázisra helyezése céljából nemzeti kerekasztal-tárgyalást javasolunk a kormányzat, az MSZMP vezetése és a demokratikus politikai szervezetek részvételével. Ennek a tárgyalásnak a feladata és célja volna az alkotmányozó nemzetgyűlési választás feltételeinek megállapítása.

Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, Erdélyi Szövetség, Fiatal Demokraták Szövetsége, Független Jogász Fórum, Független Kisgazdapárt, Magyar Demokrata Fórum, Magyarországi Szociáldemokrata Párt, Szabad Demokraták Szövetsége, Szabad Kezdeményezések Hálózata, Történelmi Igazságtétel Bizottsága, Veres Péter Társaság

Eredeti megjelenés: *Magyar Nemzet*, 1989. február 18. Újraközlés: *A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztaltárgyalások 1989-ben.* 1. köt. Főszerkesztő Bozóki András. Szerkesztők Elbert Márta, Kalmár Melinda, Révész Béla, Ripp Erzsébet, Ripp Zoltán. Budapest, 1999, Magvető Kiadó. 50–51. Felhasználtuk az újraközlés jegyzeteit.

Jegyzetek

1. Utalás Pozsgay 1989. január 28-i nyilatkozatára a „népfelkelésről".
2. Utalás az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának 1956. december 5-i határozatára az „ellenforradalom" okairól és lefolyásáról.
3. Az eredeti szövegben, nyilvánvaló sajtóhiba okán, ez olvasható: „demokratikus *népmozgalomnak bélyegezte*".
4. Utalás Grósz Károly előadói beszédére: „Meggyőződésem szerint a Magyar Szocialista Munkáspárt képes lesz a pártok közötti megegyezés, majd a nyílt versengés viszonyai között is megőrizni vezető szerepét". Lásd *Népszabadság*, 1989. február 13.

Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. február 28-i üléséről (részletek)

Napirendi pont: Javaslat a párt kezelésében levő ingatlanok tulajdonjogi rendezésére [1]

Kovács Béla: Tisztelt Politikai Bizottság! A Politikai Bizottság [1988.] december 13-i ülésén úgy foglalt állást, hogy mielőtt sor kerülne a párt kezelésében lévő ingatlanok tulajdonjogi rendezésére, szükséges áttekinteni a végrehajtás fő feladatait. Előterjesztésünkkel ennek teszünk eleget. A tulajdonjog lebonyolítását illetően különbséget teszünk az 1978 előtti és az azt követő időszak között. [...] Ennek során nemcsak a párt használatában, hanem a tulajdonában lévő ingatlanokra is egységesen a párt kezelői jogát és a magyar állam tulajdonjogát jegyeztük be. A korábbi vegyes tulajdoni helyzet, melyben cserék és vásárlások is szerepet játszottak, e[nnek] a feladatnak a teljesítésével lényegében megszűnt.

Ebből kiindulva azt javasoljuk, hogy azok az ingatlanok, amelyek 1978 előtt kerültek a párt tulajdonába, keletkezésük forrására való tekintet nélkül kerüljenek az MSZMP tulajdonába. Itt jelen esetben 2306 darab ingatlanról van szó, 5,1 milliárd forint értékben. Ettől eltérő megoldást javasolunk azokra az ingatlanokra, amelyek 1978. január elsejét követően, állami forrásból kerültek fölépítésre. Ebben az esetben 335 darab ingatlanról van szó. Az e csoportba tartozó dolgoknak a rendezésére két megoldást javaslunk. Az első javaslat, hogy a jelenlegi helyzet maradjon változatlan, azaz a párt által használt ingatlanok tulajdona továbbra is a magyar államot, a kezelői jog pedig az MSZMP Központi Bizottságát illesse meg. [...]

Szeretném tájékoztatni a tisztelt Politikai Bizottságot, hogy az elmúlt 15 évben a tulajdonosi jogokat és kötelezettségeket megfelelőképpen elláttuk. Saját forrásból mintegy 5 milliárd forintot fordítottunk az épületek felújítására, karbantartására, ami az épületek nyilvántartott értékének mintegy 60–70%-át teszi ki. Jelentem a tisztelt Politikai Bizottságnak, hogy a határozat végrehajtását, a tulajdonjog rendezését körültekintően szeretnénk elvégezni, messzemenően ügyelünk arra, hogy a rendezés jogszerűen történjen. [...]

Úgy gondoljuk, hogy a kérdésnek ilyen módon történő rendezése lehetővé tenné, hogy két lépcsőben hajtsuk végre: vagyis mindenekelőtt az a csoport, ami 1978 előtt került a párt tulajdonába – és ahol az átírás ugyanúgy díjmentesen megtörténhetne, mint ahogy azt átadtuk –, ezt meg lehetne az elkövetkezendő időszakban ejteni. Azt követően kerülhetne sor a további épületek kijelölésére, ami az említett 335 darab megváltására kerülhetne fölhasználásra. [...]

Nyers Rezső: Egy kérdést szeretnék föltenni: Amikor átadtuk a tulajdonokat, az milyen jogszabályi rendelkezés mellett történt? Minisztertanácsi határozat?

Kovács Béla: Minisztertanácsi rendelet 1977-ben. A 3339-es számú minisztertanácsi rendelet alapján, amelyet megelőzött két politikai bizottsági határozat.

Nyers Rezső: Most csak a jogi érdekel.

Kovács Béla: Amelynek alapján történt, igen.

Nyers Rezső: Tehát egy minisztertanácsi nyílt rendelkezés?

Kovács Béla: Nyílt rendelkezés, 3339-es.

Grósz Károly: A háromezres az nem lehet nyílt. (Közbeszólások: Titkos, titkos.)

Nyers Rezső: És ez a '88-as?

Kovács Béla: A '88-as pedig ennek a 3339-esnek az annullálását jelentette, amelynek következtében ugyanolyan módon került vissza.

Nyers Rezső: Tehát ez jogilag teljesen lerendezett. Ez is titkos?

Kovács Béla: Hát. (Közbeszólások: Az.) [...]

Grósz Károly: Hát mire annak a végére járnak, addigra visszaállhatunk az egypártrendszerre, majd még előbbre leszünk már, és akkor megszüntetjük a pártokat. Hát ez a perspektíva a társadalmi fejlődésben.

Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok. Budapest, 1999. A válogatás a National Security Archive (a Hidegháború-történeti Kutatóközpont) és az 1956-os Intézet által rendezett konferenciára készült. A gyűjtemény főszerkesztői: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Szerk.: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós. 21. sz. dokumentum.

Jegyzet

1. Eredeti dokumentum: Magyar Nemzeti Levéltár, HU-MNL-OL, M-KS-288-5/1054.

Történelmi utunk. Az MSZMP KB történelmi albizottságának jelentése (részletek)

[...][1]

Az október 23-át követő két hétben a nemzeti és demokratikus törekvések mellett sokféle erő és célkitűzés keveredése vált jellemzővé. A felkelés kirobbanásakor meghatározó erőt jelentett s mindvégig erőteljesen jelen volt a szocializmus megújításának, demokratikus, gyökeres reformjának alapvető törekvése. Másoknál az 1945 utáni plebejus, népi-demokratikus hatalmi formációhoz való visszatérés szándéka jelentkezett. Ezek mellett megjelentek az alig több mint egy évtizede megbukott rendszer restaurálásának vagy modernizált, a nyugati parlamentáris polgári demokráciák formájában történő visszaállításának erői. Felbukkantak továbbá a konzervatív-nacionalista és szélsőjobboldali, antikommunista, illetve horthysta keresztény-nemzeti kurzus szélsőségei. Az üzemekben és az utcán nagy szerepet játszottak a deklasszálódott, korábbi pozícióiból kiszorított, továbbá a börtönökből kiszabadult, revansvágyó, lincselő (részben lumpen) elemek is. A szélsőséges

erők, a szocializmusellenes csoportok biztatást kaptak a nyugati rádióadók uszításából, hiszen azt hitték, hogy a Szabad Európa vagy az Amerika Hangja helytállásra, kitartásra buzdító felszólításai a nyugati katonai beavatkozás és támogatás ígéretét is jelentik.

A felkelés sokszándékú és részben sodródó tábora úgyszólván csak a szocializmus addig uralkodó sztálini modelljének talpazatáról való ledöntésében és szétzúzásában volt közös platformon. Ezen túl azonban már szélsőségesen megoszlott e tábor. A közösségi tulajdon fenntartása, a demokrácia és a szocializmus egyesítése mellett jelentkeztek más törekvések, így: a földreform (Mindszenty hercegprímás nyilatkozatában bejelentett) megkérdőjelezése, az európai és közép-kelet-európai politikai adottságok – melyeket az Egyesült Államok is elfogadott, s erről a nyilvános uszító propagandája ellenére a szovjet vezetést időben tájékoztatta –, azaz az ország geopolitikai meghatározottságainak irreális és veszedelmes tagadása, utcai lincselések és valóságos pogromhangulat felkorbácsolása egyaránt jelen volt. Október–november fordulóján Németh László az 1919-et követő fehérterror megismétlődésének veszélyére hívta fel már a figyelmet.

Ebben a rendkívül nehéz és bonyolult, rossz örökségekkel terhelt helyzetben a Nagy Imre-kormány nem állt a helyzet magaslatán. Állandó engedményekkel, a követelések nyomán végrehajtott újabb visszavonulásokkal nem tudta kielégíteni az utca igényeit, sőt inkább olajat öntött a tűzre. Inkább sodródott az eseményekkel, mintsem uralta azokat. Olyan kapituláns és ostoba nézetek is lábra kaptak, hogy „ha a tömeg fasizmust akar, akkor legyen fasizmus". A kormány ezekben a napokban már nem rendelkezett fegyveres erőkkel, hiszen azok – a kompromittált államvédelmi hatóságok karhatalmi egységei kivételével – zömében szétestek, vagy átálltak a felkelőkhöz. Új, kormányhű karhatalom gyors kiépítésére azonban érdemi kísérlet nem történt.

Az eseményekben rejlő fokozatos jobbratolódási tendenciák és november első napjainak felerősödő ellenforradalmi nyomása ellenére a keveredő korrektív forradalom és ellenforradalom szétválására, és a folyamat jellegének az egyik vagy másik jegyében történő egyértelmű tisztázódására, „végleges" megszilárdulására azonban nem kerülhetett sor. Hozzá kell tenni: a korrektív forradalom-ellenforradalom ellentétpár annál is tisztázatlanabbul keveredhetett össze, mivel a megelőző időszak vitái sem tudták megteremteni a szükséges eszmei tisztázódást. [...]

1956. november 4-én a második szovjet katonai beavatkozás lezárta az ellentmondásos tendenciáktól feszített s november első napjaiban kritikus helyzetet teremtő felkelést, s megteremtette a feltételeket a megelőző hatalom helyreállításához. Ebben az MDP korábbi reformszárnya, illetve pártellenzéke Nagy Imre körül csoportosuló és az MSZMP megalapításában meghatározó módon föllépő köreinek nem lehetett szerepe, mivel a szovjet beavatkozást nem voltak hajlandók ténynyként elfogadni. (Nagy Imre a támadás megindulásakor a geopolitikai realitásokat és elemi nemzetközi politikai adottságokat figyelmen kívül hagyva, kizárólag morális indítékból deklarálta a Varsói Szerződésből való kilépést.)[2]

Az események menetében eleinte forradalomnak, majd hamarosan a minősítés elkerülésével sajnálatos októberi eseményeknek nevezett felkelés később az egyoldalú ellenforradalom minősítést kapta. [...]

A megszilárdított hagyományos intézményes-politikai szerkezeteken belül, a tekintélyelvi párturalommal tehát az MSZMP – az első évek megtorlása és hatalmi konszolidációja után – humánusan, liberálisan, felvilágosultan élt. Mi több, teljesen figyelembe véve, de egyben óvatosan kitágítva, meg tudta indítani a sztálini modell korrekcióját, s annak számos elemét sikerült is elvetni, önálló, újszerű megoldásokkal helyettesíteni. Mindez fokozatosan a szocializmus új, önálló modelljének kialakulását indította útjára. Ebben megszűnt az élet minden szférájának agyonpolitizálása és az emberi életlehetőségek összehasonlíthatatlanul kedvezőbb feltételei bontakoztak ki. [...]

Az 1988 májusában megrendezett pártértekezlet két területen hozott valóságos áttörést: a politikában a párton belüli platformszabadság, a politikai struktúrák demokratikus átalakítása a pluralizmus elfogadása jegyében, s a jogállamiság intézményes kiépítése (új alkotmány kidolgozásáig és kiterjedt jogalkotásig menően) programmá vált és összekapcsolódott a gazdasági reform átfogó továbbfejlesztésének céljával, a szocialista piacgazdaság megteremtésének programjával. Ezzel a pártértekezlet kifejezte azt a törekvést, hogy a szocializmus felé vezető úton ne a sztálini (posztsztálini) modellben, hanem annak elvetésével, új társadalmi-politikai és gazdasági keretek kidolgozásával, mindennek világos ideológiai megfogalmazásával, a demokratikus szocializmus piacgazdaságon alapuló rendszerével keresse a megoldás útját. [...]

Rohamléptekkel halad a többpártrendszer kialakulása, de a folyamat politikai kezelése még megoldatlan. A párt és az ország sorsát meghatározza, hogy az MSZMP, a kormány és más felelős erők megfelelő megállapodással eleget tudnak-e tenni a gyökeres és átfogó megújulás támasztotta feladatoknak, hogy elkerülhetővé tegyék mind a társadalmi robbanást, mind a konzervatív-erőszakos visszarendeződést, mivel mindkettő újabb nemzeti tragédiába ránthatná az országot és gátolná a szocialista megújulás nemzetközi folyamatait. [...]

Történelmi utunk. A *Társadalmi Szemle* különszáma, 1989. február. 32–36., 38., 79–80.

Jegyzetek

1. A „történelmi albizottság" létrehozásáról 1988. szeptember 6-i ülésén döntött az MSZMP KB, azon 15 fős bizottságon belül, amelynek a feladata a következő, az eredeti tervek szerint 1990-ben tartandó pártkongresszus programjavaslatainak és munkaanyagainak előkészítése volt. A programkészítő munka koordinálásával Pozsgay Imrét bízták meg. Az albizottság Berend T. Iván történész, akadémikus, az MTA elnöke vezetésével működött, tagja volt Ormos Mária történész, a KB tagja, Horn Gyula, a KB külügyi osztályának vezetője és Tőkei Ferenc filozófus, akadémikus. A bizottság munkájában szakértőként közreműködött Földes György és Hajdú Tibor történész is. A történelmi albizottság Pozsgay vezetésével 1989. január. 27-én tárgyalta meg a jelentést. Pozsgay másnap, a jelentésre hivatkozva jelentette ki a Magyar Rádióban, hogy 1956 az új értékelés szerint népfelkelés volt. Ennek nyomán az MSZMP KB 1989. február 9–10-i ülésén döntött úgy, hogy az albizottság jelentését nyilvánosságra hozzák. A jelentés történelmi értékelése és Pozsgay nyilatkozata közötti különbségekről lásd Mink András: Az MSZMP és az 1956-os „népfelkelés". Először a Blinken OSA Archívum honlapján, 2009. február 9. A cikk később megjelent a *Beszélő*, 2013. októberi online kiadásában: http://beszelo.c3.hu/blog/mink-andras/az-mszmp-es-az-1956-os-nepfelkeles (Letöltés: 2018. 02. 21.)
2. A második szovjet intervenció november 4-én hajnalban indult meg. Nagy Imre november 1-jei esti rádióbeszédében jelentette be Magyarország egyoldalú kilépését a Varsói Szerződésből.

Jegyzőkönyv Mihail Gorbacsov és Németh Miklós 1989. március 3-i moszkvai találkozójáról (részletek)

[...]
M. Sz. Gorbacsov: Igen, hiszen a pártban is és az országban is egészen mások voltak a körülmények. Most megnyitjuk az utat a szocialista pluralizmus felé. A vélemények sokfélesége nem dráma [!], ellenkezőleg, nyereség a társadalom számára. Természetesen vannak, akik a demokráciát saját önző céljaikra akarják kihasználni, de ezzel meg lehet birkózni, ez már harc kérdése. A KB tagjai között sajátos pozíciót foglal el most Jelcin. Azt mondanám, tipikus balos, hangoskodó pozíció az övé, de a társadalomban bizonyos visszhangra talál. Sok problémánk van, amelyek közvetlenül érintik az emberek életét, és azok, akik ezekről emelt hangon beszélnek, sikert aratnak. Az emberek többségét nem lehet ezért vádolni, ők abban reménykednek, hogy az ilyen ember egyszer képes lesz valamit tenni értük, és szükséges, hogy maguk is megtanulják megkülönböztetni a demagógot a komoly politikustól. [...]

Németh M.: A legfontosabbnak most azt tekintjük, hogy létrehozzunk a KB-ban egy egységes program köré tömöríthető többséget.

M. Sz. Gorbacsov: Ez természetesen nem zárja ki a különféle bal- és jobboldali nézeteket.

Németh M.: Igen, csak az a fontos, hogy a centrum erős legyen.

M. Sz. Gorbacsov: Mi amellett a többség mellett vagyunk, amely a demokratikus fejlődésre támaszkodik, szeretnénk újraéleszteni a tanácsok szerepét, a képviselők aktivitását, biztosítani a teljes nyilvánosságot. Enélkül nem beszélhetünk a dolgozók valódi hatalmáról. Hiszen mi volt nálunk a múltban – a néptömegek elidegenedtek a tulajdontól, a politikától, a kultúrától. A szocializmus legfőbb feladata pedig éppen abban áll, hogy leküzdje az elidegenedést, és az embert állítsa középpontba.

Németh M.: Nem látok különbséget az egypártrendszerű és többpártrendszerű pluralizmus között. Önnek tökéletesen igaza van: ha érvényesül a véleményszabadság, azután pedig egységes program szerint cselekszünk, minden úgy megy, ahogyan kell. Nálunk a múlt év májusában a pártkonferencián leraktuk az ilyen típusú gyakorlat alapjait. Mindazonáltal voltak bizonyos illúziók. [...]

M. Sz. Gorbacsov: Úgy vélem, [...] Pozsgay kijelentéseiben vannak szélsőségek.[1] Az 1956-os események kezdetét valóban a népi elégedetlenség jellemezte. Azután azonban az események eljutottak az ellenforradalomig, a vérontásig. Ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Németh M.: Az a legfontosabb, hogy e kérdések ne idézzenek elő szakadást a társadalomban. Néhányan azt mondják, hogy egységesen kell látni a történelmet, és hogy e nélkül, úgymond, általában sem lesz egység. Valójában azonban a múlthoz való viszonyban nemigen létezik egység. Az a fontos, hogy a jelen helyzet értékelésében legyünk egységesek, abban, hogy milyen politikát folytassunk.

M. Sz. Gorbacsov: Igen, minden nemzedék elsősorban a máért felel. [...]

Németh M.: [...] Senki sem vonja kétségbe, hogy a népgazdaság sikeres működéséhez demokratikus jogállam szükséges. De ha csak ez van, a gazdaság pedig semmit sem ad, akkor a politikai átalakulás üresjáratban fog haladni, *l'art pour l'art*. Pozsgay azt mondja, nincs semmi borzasztó abban, ha a politika megelőzi a gazdaságot, de mi úgy véljük, biztosítani kell a kettő összhangját. Egyszerre zárkóztatjuk fel a gazdasági intézményeket és hajtunk végre változtatásokat a politikai szférában. Felelősen fogunk cselekedni.

M. Sz. Gorbacsov: Nagy kérdést vetett fel. A megújulás folyamata fokozatosan hatja át az egész szocialista tábort, és valamennyi ország saját politikai kultúrája, történelmi tapasztalatai, helyi feltételei szerint járul hozzá e folyamathoz. A legfontosabb azonban mindenki számára – az emberhez fordulás, a szocialista rendszer megújítása. Hallgattam Önt, és eszembe jutott a saját helyzetünk. Természetesen nagyon nehéz teljes összhangot teremteni a politika és a gazdaság között, de törekedni kell erre. Emlékszik, V. I. Lenin azt mondta: mi, bolsevikok, meghódítottuk Oroszországot, most már meg kell tanulnunk kormányozni. A politikában előrehaladtak, és akkor ez önmagában helyénvaló volt. De Önnek igaza van: ha a politikai mozgatóerőket nem használjuk ki annak érdekében, hogy egészséges gazdaságot teremtsünk, akkor elkerülhetetlenül elégedetlenség alakul ki a nép körében.

Németh M.: És ebben az esetben fellép az „erős kéz" veszélye.

M. Sz. Gorbacsov: Általában igen. Miért torzult el a szocializmus Sztálin idejében? A húszas években harc folyt a különböző koncepciók képviselői között. Végzetes szerepet játszott az, hogy a pártban, vezetésében nem volt elég a lenini intellektuális erő ahhoz, hogy helyes döntést hozzanak. A NEP,[2] amely rövid idős belül lehetővé tette az élelmezési problémák megoldását, úgy tűnt, kezdte elveszíteni húzóerejét. Ilyen körülmények között ahelyett, hogy a gazdaságnak új impulzust adó megoldásokat kerestek volna, elutasították a lenini irányvonalat, és a gazdaság, sőt az egész ország parancsuralmi-adminisztratív eszközökkel való irányításának útjára tértek. És ebből a rendszerből a mai napig sem tudunk kikecmeregni. A demokráciát elfojtották, semmilyen nyilvánosság nem volt, ilyen körülmények között pedig kudarcra volt ítélve a népgazdaság valódi felemelésére irányuló minden kísérlet, amelybe Hruscsov és Brezsnyev alatt is belekezdtek. Beleütköztek a politikai rendszerbe. Mi itt a legfontosabb? A káderek, akik a kezükben tartottak mindent; a népet pedig figyelmen kívül hagyták. Ezért volt szükség politikai reformra. Nálunk ez gyorsabban halad, ami érthető: a népben sok minden felgyülemlett, amit hangosan ki akarnak mondani. Meg a kívánság, hogy újra gazdái legyenek az országnak. A gazdaságban lassabb a fejlődés. De végeredményben a lényeg a termelési viszonyok demokratizálása, az, hogy az ember ismét a termelési eszközök tulajdonosának pozíciójába kerüljön, hogy önálló gazdasági elszámolás, bérlet, kooperáció útján megvalósíthassa önmagát. [...] Feltűnt nekem, hogy Önök engedélyezték, hogy a magánszektorban több munkást alkalmazzanak.

Németh M.: Az új törvény lehetővé teszi maximum 500 fő alkalmazását, de eddig ilyen még nincs.

M. Sz. Gorbacsov: A munkáltató magántulajdonos?

Németh M.: A szó eredeti értelmében nálunk a kiskereskedők és kisiparosok a magántulajdonosok. Nekik van joguk munkást alkalmazni. A mi újításunk inkább a vegyes tulajdonú gazdasági szervezetekre vonatkozik. Például a korlátolt felelősségű társaságokra. Ilyenek majd úgy jönnek létre, hogy üzemek, szövetkezetek és egyes állampolgárok egyaránt tulajdonrészt szerezhetnek. Az ily módon összegyűjtött tőke lehetővé teszi munkaerő alkalmazását.

M. Sz. Gorbacsov: Nálunk szintén különböző formák kezdtek kialakulni, és őszintén szólva nem mindig tudjuk őket megfelelően szabályozni, tapasztalatlanok vagyunk, nyilvánvalóan hiányos a felkészültségünk az adópolitika, a pénzügyi szabályozás terén, pedig ezek segítségével befolyásolhatók a folyamatok. Úgy tűnik, Önök ebben a tekintetben felkészültebbek, mivel kijárták a kapitalizmus nagy iskoláját. [...]

Németh M.: Még egy kérdés. Elfogadtunk egy határozatot, hogy 1991-re felszámoljuk a műszaki zárat Magyarország nyugati és déli határain.[3] Erre nincsen már szükség, ez ma csak arra szolgál, hogy elfogjuk Románia és az NDK állampolgárait, akik illegálisan próbálnak Nyugatra szökni Magyarországon keresztül. Magyar részről már nincsenek határsértések, mert a magyaroknak lehetőségük van törvényesen kiutazni az országból. Természetesen beszélnünk kell majd az elvtársakkal az NDK-ból.

M. Sz. Gorbacsov: Nálunk szoros határőrizeti rendszer van, de mi is nyitottabbá válunk. [...]

Baráth Magdolna – Rainer M. János (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból, 1985–1991.* Budapest, 2000, 1956-os Intézet. 156–168. (Jegyzetek a kötetből.)

Jegyzetek

1. Gorbacsov Pozsgay Imre 1989. január 28-i nyilatkozatára utal. Lásd kötetünkben a 317. oldalon.
2. Novaja Ekonomicseszkaja Politika (új gazdaságpolitika) rövidítése. Bevezetésére 1921-ben került sor, amikor bizonyossá vált, hogy a hadikommunizmus keretei alkalmatlanok a népgazdaság helyreállítására. A NEP keretében eltörölték az összes többlettermény kötelező beszolgáltatását, és elrendelték a terményadó bevezetését; központi ipari hatóságok helyett területi trösztöket hoztak létre, lehetővé tették kisebb üzemek bérbevételét; támogatták a magánkereskedelmet, a falu és város közötti árukapcsolatokat; megkezdték a jegyrendszer felszámolását.
3. A műszaki határzár megszüntetését a PB 1989. február 28-án határozta el. (MOL M-KS-288. f. 5/1054. ő. e.) A magyar–osztrák határon 1989. május 2-án kezdték el az elektronikus műszaki határsáv lebontását.

Felhívás a párt tagjaihoz és alapszervezeteihez március 15-e megünneplésére

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a magyar nemzet polgárosodásának, öntudatra ébredésének dicső állomása, nemzeti önérzetének fontos forrása, a szabadságért és haladásért vívott küzdelem jelképe.[1] Ekkor váltak Magyarországon elfogadottá azok a politikai eszmék és célok, amelyek teljes megvalósítása még a ma nemzedékének is küzdelmes feladatot jelent. Az Országgyűlésnek felelős kormány, az arányos közteherviselés, a szabad sajtó, s az ezekből fakadó, erőre alapozott nemzeti függetlenség nélkül nem valósulhat meg a valódi népképviselet és demokrácia; a nemzet megújulása és önbecsülése sem teljesedhet ki.

Meggyőződésünk, hogy március 15-e a magyarság számára a nemzeti összetartozás, egymásrautaltság és összefogás jelképe. Így megünneplésének is azzá kell válnia! Tegyük jóvá az elmúlt években az ünnephez való viszonyunkban is elkövetett hibákat; elutasítjuk az ünnep kisajátítását, az ünneplés korlátozását. Nemzetünk óhaja teljesül most, amikor március 15-én hivatalos állami ünnep teszi lehetővé a társadalom egészének a méltó megemlékezést.

Az országban sok helyütt a közös ünneplés mellett döntöttek a különböző politikai erők. A Központi Bizottság üdvözli az így megvalósuló összefogást, és felelős, aktív, a más nézeteket is türelemmel fogadó részvételre kéri a párt tagjait. Ma még törekvéseink ellenére sincs mód mindenütt a közös ünneplésre. Sajnáljuk, de tiszteletben tartjuk mindenkinek azt a jogát, hogy önállóan emlékezzen meg nagy nemzeti ünnepünkről.

Fontosnak tartjuk, hogy ez az ünnep a közös jövőért felelősséget érző társadalmi erők összefogását, a nemzeti együvé tartozást fejezze ki, és ne a viták, a nézetkülönbségek, a konfrontáció napja legyen. [...]

Budapest, 1989. március 7.

Népszabadság, 1989. március 8.

Jegyzet

1. A felhívást az MSZMP KB 1989. március 7-i ülésén fogalmazták és fogadták el.

A Magyar Demokrata Fórum programja, 1988. március (részletek)

[...][1]

Tisztában vagyunk azzal, hogy a magyar társadalom és gazdaság válságát mindannyiunknak meg kell fizetnie. Intézményes garanciák kellenek ahhoz, hogy ez az áldozathozatal igazságos közteherviselés alapján történjen. Az áldozatnak azonban csak akkor van értelme, ha működőképes piacgazdasághoz és demokratikus politikai berendezkedés megteremtéséhez vezet. Nyilatkozatok és szép szavak ellenére a mindennapi életben a terhek súlyosbodása, a régi rend képviselőinek halogató taktikázgatása, az adósságok és veszteségek növekedése, a közállapotok romlása, a hatalmi-uralmi helyzet változatlansága érezhető.

Fordulatra van szükség! [...]

1. Mindenekelőtt túl kell jutni a politikai válságon. Ennek érdekében az MDF kezdeményezi rendkívüli, szabadon és demokratikusan megválasztott alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását, amely

- előkészíti, társadalmi-szakmai vitára bocsátja, majd elfogadja Magyarország új alkotmányát és az új választójogi törvényt,
- meghatározza a pártok, független politikai mozgalmak működésének és a választásokon való részvételének szabályait,
- előkészíti az esedékes helyi önkormányzati és országgyűlési választásokat, majd feloszlatja önmagát, és átadja helyét az új, demokratikus választójogi törvény és választás alapján létrejövő parlamentnek. [...]

A Magyar Demokrata Fórum, mint a nemzet demokratikus önszerveződésének egyik mozgató ereje, részt kíván venni a helyi és országos választásokon, s ott jelölteket is állít. Megoldandó feladatnak és a demokratikus jogállam előfeltételének tekintjük:

- a párt és az állami funkciók szétválasztását,
- a politikai pluralizmust, a valóságos többpártrendszer kialakulását,
- a törvényhozói, a végrehajtó és a bírói hatalom függetlenülését a pártpolitikától,
- a helyi önkormányzati rendszerek kiépítését,
- az állami költségvetés nyilvánosságra hozását és parlamenti ellenőrzését,
- a folyamatban lévő politikai jellegű nagyberuházások átmeneti felfüggesztését és felülvizsgálatát,
- a tájékoztatási monopólium felszámolását,
- az elmúlt időszak folyamatainak józan elemzését és felülvizsgálását, a jelen bevallását, a felelősség megállapítását és a humánus elszámoltatást,
- az elmúlt évtizedekben törvénytelenül elítéltek, ítélet nélkül fogva tartottak és meghurcoltak (így Recsk foglyai stb.) kapjanak teljes erkölcsi, jogi és politikai, továbbá méltányos anyagi kártérítést.

Az MDF elveti az erőszak minden formáját, elutasítja a megfélemlítés bármely megnyilvánulását, s vallja az önvédelem és a szolidaritás jogát. Céljait kizárólag társadalmi-politikai eszközökkel kívánja elérni, s e célok érdekében munkálkodó tagjait, tagszervezeteit az igazságtalan és törvénysértő támadásokkal szemben megvédi. Szorgalmazza a politikai kiváltságok alapján kézben lévő fegyverek visszaszolgáltatását.

2. A gazdasági változások elválaszthatatlanok a politikaiaktól. Az MDF tudatában van annak, hogy nemzetgazdaságunk teljesítőképessége romlik, szerkezete rossz, állóeszköz-állománya és infrastruktúrája elavulóban van, termelése korszerűtlen. Ebből az állapotból csak a tulajdonlás radikális reformja, vegyes tulajdonú gazdaság kialakítása, a tulajdonformák esélyegyenlőségének és a vállalkozás szabadságának biztosítása, a korszerű szociális piacgazdaság megteremtése révén juthatunk ki.

A tulajdonosi reform tegye az oszthatatlan állami tulajdon minél nagyobb hányadát valóban társadalmi tulajdonná. Válhassanak tulajdonossá a föld és a tőkejavak tekintetében egyaránt a városok, a községek, közalapítványok, az egyesületek és állampolgárok is!

Fekete Gyula és Csurka István az MDF első országos gyűlésén a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem aulájában, 1989. március 11.

A politikai pártok és szervezetek vonuljanak ki a gazdálkodó egységekből, szűnjék meg az MSZMP káderhatásköre, emeljünk gátat az évszázados kontraszelekciónak, a vezetők kiválasztásában a szaktudás, a tehetség, az eredményes munka és az erkölcsi tisztaság érvényesüljön!

Az állami tulajdon [el]tékozlása az utóbbi években felgyorsult. Az állami költségvetésből épített, vagy az állami tulajdonból kisajátított, illetve rendelkezésre bocsátott ingóságokkal és ingatlanokkal való sáfárkodást azonnal fel kell függeszteni. Az államvagyon azon jelentős része, amelynek tulajdona, illetve használata az uralkodó párt és kiváltságokat élvező szövetségesei kezére jutott, kerüljön a haladéktalanul létrehozandó Állami Vagyonkezelési Alap felügyelete alá! [...]

4. A szociális biztonság a gazdasági helyzet függvénye. A gazdasági válsággal párhuzamosan csökken az életszínvonal, egyre szélesebb az elszegényedők rétege, a gyermeknevelés anyagi terhei folyamatosan növekednek, romlik a bérek és nyugdíjak reálértéke, növekszik a munkanélküliség.

Az önkizsákmányoló életmód, az egészségtelen munkakörülmények, a növekvő terhek pusztítják az emberek életerejét. Rendkívül fontos, hogy a társadalom védje a kiszolgáltatott egyént. Az MDF kezdeményezi egy minden állampolgárnak feltétlenül járó létminimum kidolgozását és fokozatos megvalósítását. Meg kell valósítani a társadalombiztosítási rendszer teljes átalakítását, a befizetések elköltésének ellenőrizhetőségét. Az egészségügy alapvető reformra szorul, amelynek keretében szükségesnek tartjuk:

- az egészségügyi alapellátás megújítását,
- a szabad orvosválasztás lehetőségét,
- az egészségügyi ellátás egyes szintjei között meglévő különbségek csökkentését.

Az új társadalombiztosítási rendszer tegye lehetővé a szülők adóalapjából nem fedezhető gyermeknevelési kiadások kiegészítését. [...]

6. Külpolitikai feladatok és az MDF nemzetközi kapcsolatai

A nemzetközi kapcsolatok második világháború után létrejött rendszere napjainkban átalakulóban van:

– a bipoláris világ fokozatosan egy többközpontú világcivilizációnak adja át helyét,
– egyszerre növekszik az államok kölcsönös függősége és a nemzetek törekvése saját érdekeik és értékeik kifejezésére,
– általában csökken a politikai határok elválasztó jellege; az államok mellett megjelennek a politikában a nemzetközi kapcsolatok új alanyai: a társadalmi, etnikai és kulturális közösségek,
– a szembenállás helyett fokozódik az együttműködés igénye. [...]

Magyarország egy egységesülő Nyugat- és egy széteső, széthulló Kelet-Európában keresi most helyét. Nem mondhatunk le arról, hogy ilyen nehéz feltételek között is újra ki ne alakítsuk magyarság és európaiság egységét. Egy katonai tömböktől mentes jövendőbeli Európa a végcélunk, s az ehhez vezető úton mozgalmunk európai szövetségesének tekintjük Közép- és Kelet-Európa öszszes demokratikus mozgalmait és szervezeteit, a lengyel Szolidaritástól a román nép demokratikus önszerveződési kísérleteiig.

A Magyar Demokrata Fórum külpolitikai törekvése, hogy
– az egyenjogúság, a kölcsönösség és a szolidaritás alapján fejlessze kapcsolatait a szomszéd népekkel,
– feltárja a Nyugat és Kelet közötti sajátos helyzet történelmi, kulturális és egyéb összefüggéseit; a kisállamiság fényéből adódó közös érdekeket; és ezeket egy szervesebb tájegységi együttműködés, egy magasabb szintű önkéntes összefonódás alapjává tegye,
– a nemzetközi politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatainkat minden irányban az egyenjogú társas viszony alapjára helyezze,
– nemzetközi kapcsolataival is hozzájáruljon a térség válságából kivezető demokratikus út megtalálásához,
– segítse a térségben élő valamennyi nemzet, népcsoport és kisebbség egyenjogúsági törekvését.

Érdekünk, hogy
– a nemzetközi kapcsolatokban általában csökkenjen az ideológiai és katonai tényezők súlya,
– növekedjék a gazdasági, kulturális és tudományos diplomácia szerepe; amely területeken a magyar érdek leghatékonyabban fejeződhet ki,
– megvalósuljon a külföldi haderők teljes kivonása más országok területéről. Magyarország kezdeményezően és maradéktalanul érvényesítse nemzeti érdekeit e téren,
– Magyarország nemzetközi kapcsolataiban nyitott legyen a nemzetközi jog elveit betartó valamennyi állam irányába, törekedjék végcélként a semlegességre,
– hazánk önálló, kezdeményező békediplomáciát folytasson nemzetközi méretekben, vállaljon közvetítő, jószolgálati küldetéseket,
– védelmi céllal legyen jól képzett és felszerelt honvédségünk, a nemzetnek elkötelezett tisztikarral, amely egyaránt elejét veheti a szuverenitásunkat veszélyeztető szándékoknak, és alkalmassá teheti az országot az esetleges nemzetközi békefenntartói feladatok ellátására is,
– a kisebbségi és a nyugati szórványmagyarság helyzetének javítása külkapcsolataink egyik központi eleme legyen. A Kárpát-medencén kívülre került magyarság [sic!] a nemzet részeként, ha egyénileg igényli, korlátozás nélkül élhessen magyar állampolgári jogaival.[2] Juthassanak mindazon előnyökhöz, amelyek az itthon élőket megilletik, és semmilyen gyakorlati hátrányuk ne legyen amiatt, mert a történelem sodra távolabbra vetette őket. Az MDF arra törekszik, hogy részükre a kettős állampolgárság lehetősége intézményesüljön. [...]

A Magyar Demokrata Fórum meg van győződve arról, hogy a nemzet alkotmányosan szabályozott demokratikus önigazgatása, a nyilvánosság által sarkallt és ellenőrzött szüntelen önkorrekciója teremtheti meg magyar földön az emberhez méltó együttélés szilárd alapjait.

Budapest, 1989. március 12.

A Magyar Demokrata Fórum I. Országos Gyűlése

In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1990.* Budapest, 1990, AULA-OMIKK. 520–525.

Jegyzetek
1. Az MDF előzetes programját 1989. március 12-én fogadta el a párt I. Országos Gyűlése.
2. Föltehetően és alapvetően a nyugati magyar emigrációra gondolhattak e helyütt a program szerzői.

Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. március 14-i üléséről (részletek)

[...][1]

Fejti György: [...] Viszonylag friss az a döntésünk, hogy a többpártrendszer keretei között képzeljük el a politikai rendszer reformját, és azt hiszem, ennek a nagyon fontos elvi döntésnek az összes konzekvenciáját nem tudtuk végiggondolni még, nem tudtuk felmérni még. És ahogyan a párttörvényt szövegezzük, ez hát bizonyos dilemmákat vet föl. Mikre gondolok? Alaposan végig kell gondolnunk a pártmunka finanszírozásának a kérdéseit. Végig kell gondolnunk a státuszgazdálkodást és a függetlenítés dolgát. Végig kell gondolnunk a hatásköriségnek egy korábbi felfogását. És végig kell gondolnunk azt is, hogy hosszú távon hol legyen a pártmunka hangsúlya, üzemi, intézményi keretek között-e, avagy azon kívül. [...]

Én elképzelhetetlennek tartom, hogy a párttörvényt anélkül a parlament elé lehetne terjeszteni, hogy ezekkel a protopártokkal további konzultáció ne folyna erről. Vagy pártok közötti tárgyalás formájában, vagy a törvény-előkészítők és a protopártok közötti tárgyalásoknak a formájában. Tehát ez egy elsődleges tárgyalás, politikai konzultáció. [...] Abból kell kiindulni, hogy van egy helyzet, amiben a Magyar Szocialista Munkáspárt dolgozott, és ennek a helyzetnek a drasztikus és gyors megváltoztatása erősen destabilizálna bennünket. Ezért pusztán egy esélyegyenlőségre hivatkozást e tekintetben nem lehet komoly érvnek elfogadni. Nem az a helyzet tehát, hogy most építünk ki egy politikai struktúrát, hanem van egy helyzet, aminek a megváltoztatása borzasztó előnytelen az MSZMP számára. Ezért a gyors és azonnali megváltoztatás igényét én politikailag nem tartom megalapozottnak. [...]

Kulcsár Kálmán: Talán egy pillanatra visszatérnék az idő ütemére, ha szabad. Itt ugyanis a sorrendiség tényleg nagyon fontos. Az elképzelhető, hogy a párttörvény és az Alkotmánybíróság egyszerre kerül a parlament elé, de ebben az esetben a párttörvény életbeléptetésének a halasztása szükséges addig, amíg az Alkotmánybíróságot meg nem szervezzük. [...][2] Ez az első kérdésre, hogy szükséges-e a betiltott párt helyébe lépő új párt tilalma. Hát ez megfontolható. Tulajdonképpen nincsen mód arra, hogy megakadályozzuk azt, hogy ugyanaz a csoportosulás más néven, és nagyon csekély változtatással a programjában annyiszor jelentkezzen az Alkotmánybíróság előtt bejegyzésre, ahányszor akar. [...] A Német Szövetségi Köztársaságban egyébként ennek speciális indoka van. És ezért tartom én is megfontolandónak, hogy egy ilyen tilalom vajon bent maradjon-e. Tudniillik, ott a náci párt valamifajta utódjának a megjelenését próbálják folyamatosan, nem olyan borzasztó nagy sikerrel, megakadályozni. [...]

És itt van ez a nagyon nehéz dolog, ez a munkahelyi tilalom, a szervezési tilalom a fegyveres erőknél és bíróságokon, ügyészségeken. Itt is, én azt hiszem, hogy bizonyos időt tudunk magunknak biztosítani. Tudniillik, elképzelhető, hogy ezt ne a párttörvényben szabályozzunk, hanem honvédelmi törvényben, a Belügyminisztériumról vagy a rendőrségről szóló törvényben, a bírói, ügyészi szervezeti törvényben. Vagy akár magában az Alkotmányban. Tehát, mondjuk idáig el tudunk jutni, hogy ennyi időt átmenetre és átmeneti megoldás kimunkálására biztosítsunk.

Ezzel természetesen az jár, hogyha ezt most a párttörvényben nem szabályozzuk, hogy itt akkor várható az, hogy a különböző szervezetek föllépnek azzal az igénnyel, hogy mondjuk a hadseregben pártszervezetet telepítsenek. Hát, e pillanatban ugye a hadsereg szolgálati szabályzata ezt nem engedi meg. [...]

Nyers Rezső: [...] Végül a vállalatoknál működő pártszervezetek, illetve ez nem tartozik ide. Én azt gondolom, nem kellene egyelőre semmit sem mást csinálni. Nem kellene kivonni a pártszervezeteket, de azt pártvonalon el kellene határozni, hogy vizsgáljuk felül ezeknek a vállalati pártszervezetek jogosítványait, és töröljük el azt, hogy pártirányításról legyen ott szó, bármilyen formában. Ezzel a méregfogát a dolognak egyelőre kihúzzuk. Azután majd ott is valami olyan megoldást kell találni, hogy a kommunisták szervezettségi állapotban maradjanak, és mégse adjanak alapot arra, hogy ott más pártok tömegesen alakuljanak, vagy akár két párt. Ha a szociáldemokrata párt alakul, még abból is, ott problémák lehetnek és a pártviszályok keletkezhetnek. [...]

Grósz Károly: [...] Az én egyéni véleményem az, hogy Magyarországon semmilyen munkahelyről nem kellene kitiltani a pártszervezeteket. Semmilyen munkahelyről, se a hadseregből, se az ál-

lamigazgatásból, se a belügyből. Az én felfogásom szerint különböző, két dologról van szó. Egyszer a szerzésről [sic!], és egyszer pedig a pártvitáknak a távoltartásától ezektől a szervektől. Ugyanis, illegalitásba fogjuk szorítani itt a pártszervezeteket. Nem fognak kivonulni, ezt felelősségem teljes tudatában kijelentem. [...]

Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok. Budapest, 1999. A válogatás a National Security Archive (a Hidegháború-történeti Kutatóközpont) és az 1956-os Intézet által rendezett konferenciára készült. A gyűjtemény főszerkesztői: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Szerk.: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós. 23. sz. dokumentum.

Jegyzetek

1. Eredeti dokumentum: Magyar Nemzeti Levéltár, HU-MNL-OL, M-KS-288-5/1057.
2. A párttörvény megalkotására korábban 1989. augusztus 1-jei határidőt szabtak. A politikai pártokról szóló törvényt végül 1989. október 30-án fogadta el a parlament (1989. évi XXXIII. tv.) a kerekasztal-tárgyalások nyomán elfogadott megállapodás és elvek alapján. A kerekasztal-tárgyalások megindulása előtt az MSZMP többször kinyilvánította, hogy az egyeztetésektől függetlenül folytatni kívánja az alkotmányozás általa elképzelt folyamatát és ütemtervét. Ezzel próbálták az ellenzéki szervezeteket lépéskényszerbe hozni. Az új alkotmány kidolgozása az MSZMP 1988. májusi pártértekezlete után indult meg a politikai rendszer reformja keretében. Az Elnöki Tanács 1988. október 28-i ülésének javaslata alapján az Országgyűlés november 24–26-i ülésszakának napirendjére tűzték a politikai intézményrendszer korszerűsítését célzó munkálatokról és az ahhoz kapcsolódó törvényjavaslatok és intézkedések ütemtervéről szóló tájékoztatót. Az expozét Pozsgay Imre államminiszter tartotta. (*Országgyűlési Napló, 1988.* Az Országgyűlés 31. ülése, 1988. november 24. 2512–2548. h.) Az Elnöki Tanács december 2-i indítványára az Országgyűlés december 20-ára összehívott ülése egyebek között napirendre tűzte az alkotmány módosítására, az egyesülési, valamint a gyülekezési jogra vonatkozó törvényjavaslatok együttes vitáját. Az ülés 1989. január 10–11-én folytatódott. Az Országgyűlés ekkor fogadta el az egyesülési jogról szóló törvényt (1989. évi II. törvény), amely kimondta a pártalapítás jogát, de a részletes szabályozást külön párttörvény feladatává tette. Ugyancsak elfogadta a gyülekezési jogról szóló törvényjavaslatot (1989. évi III. törvény). Ezek a törvények előzetesen szükségessé tették az alkotmány módosítását (1989. évi I. törvény az alkotmánymódosításról.) Az említett törvényeket lásd: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1989.* Budapest, 1990, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1. köt. 3–18. A törvényjavaslatokat beterjesztő igazságügyi miniszter, Kulcsár Kálmán expozéjában kijelentette, hogy a beterjesztett törvényjavaslatok az új alkotmány megalkotásának részét képezik, de nem helyettesítik azt. Bejelentette, hogy készül az új alkotmány, az Országgyűlés alkotmányozó bizottsága megkapta első nyers változatát. Úgy tervezték, hogy az 1988 novemberében előre jelzett menetrendnek megfelelően az év végén kerülhet az Országgyűlés elé az időközben társadalmi vitára is bocsátott alkotmányszöveg. A törvények tárgyalását lásd: *Országgyűlési Napló, 1989.* Az Országgyűlés 37–38. ülése, 1989. január 10–11. 3092–3242. Lásd *A rendszerváltás forgatókönyve...* i. m. 1. köt. 46. (4. sz. lábjegyzet).

Nyers Rezső beszéde a Múzeumkertben, 1989. március 15-én (részlet)

[...]

Hazánkban a néphatalmat új módon, jobban és teljesebben kell érvényre juttatni az eddiginél, a márciusi eszmék iránymutatóan segítenek ebben. Felismertük, megtanultuk, hogy népjogokat nem elég az élcsapat közvetítésével gyakorolni, mert az élcsapatból könnyen élcsoport lesz, s a hatalom tekintélyuralommá merevedhet.

A népfelség elvét a szabad választásokon alapuló képviseleti demokrácia képes igazán megvalósítani a mai Magyarországon, ezen az alapon működhet igazán felelős kormányzat. Ez felel meg a nemzeti érdekeknek, ezúton lehet a szocializmus eszméit is legjobban alkalmazni honi viszonyainkra. Ma már nem idegenkedünk a sokféleségtől a politikában sem. Igazat mondott Wesselényi a reformkorban: „Ugyanazon célra több utak is vezetnek." A mi elvünk és gyakorlatunk is ez lehet.

Március figyelmeztetése intő számunkra ma is: a nemzeti lét csak vegetál, ha nem alapozódik a függetlenség elvére, ha külső befolyás nyomja el a többség akaratát, vagy ha külső nyomástól válik akaratgyengévé a honi kormányzás. Történelmünk arra tanít, hogy a nemzeti függetlenség nem függhet a körülményektől, az önmagában vett érték, és a hiányát nem menthetik a körülmények. Súlyosan megszenvedtük azt, amikor az ország sorsát egykor Bécsből intézték, vesztes háborúba sodortattunk általa. Megszenvedtük azt, mikor Berlin egykori urai sugároztak agresszív befolyást a Szovjetuniótól rettegő, akaratgyenge Horthy-kormányzatra, így sodródtunk bele a második világháborúba. Megszenvedtük azt is, amikor 1948 és 1956 között Moszkvából távvezérelték a magyar politikát, s azt is, amikor 1968 után a brezsnyevi Szovjetunió a reformellenességet sugározta szerteszét Kelet-Európában, megbénítani igyekezvén az önálló irányt vett magyar reformpolitikát.

Népszabadság, 1989. március 16.

Ünneplő tömeg a hivatalos ünnepségen a Múzeumkertben, 1989. március 15.

Az 1989. március 15-i tüntetés dokumentumai

Rockenbauer Zoltán: Nemzeti ünnep, Budapest (részletek)[1]

[...]

Hosszas puhatolózás után először január 28-án ültek le 5 független szervezet képviselői, hogy előkészítsék a független március 15-i felvonulást. A hetenként összeülő bizottságban tárgyalással megbízottak: *Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság:* Domonkos István és Gondos Béla, *Fiatal Demokraták Szövetsége:* Deutsch Tamás és Rockenbauer Zoltán, *Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt:* Jeső István és Nagy László, *Magyar Demokrata Fórum:* Filó Katalin és Pálmány Béla, *Szabad Demokraták Szövetsége:* Szent-Iványi István és Szilágyi Sándor voltak.

Az előkészítés során kikristályosodott alapelvek:

1. A független szervezetek Budapesten független ünnepséget tartanak és a hatalom által rendezett ceremónián nem vesznek részt:

- mert jól látható, hogy a hatalom a független gondolatok integrálására, az ünnep új típusú kisajátítására törekszik;
- mert az elmúlt évek atrocitásaitól hivatalos elhatárolódás nem volt, a joghátrányt szenvedteket nem rehabilitálták, a felelősöket nem nevezték meg;
- mert a független szervezetek ezen a napon a magyar nép nemzeti függetlenség és polgári demokratikus szabadságjogok iránti vágyára emlékeznek, amelyért három forradalomban: 1848-ban, 1918-ban és 1956-ban harcoltak – és nem ismerik el azt, amit húsz éve[2] sulykolnak az emberekbe, hogy 1848 eszméje 1919-ben és 1945-ben valósult volna meg.

2. A felvonulás időpontja és útvonala az előző évekéhez igazodik
– mert ezt a többéves hagyományt azok is ismerik, akikhez esetleg nem jutnak el a röplapjaink;
– mert valószínűleg nem fog ütközni a hivatalos szervezéssel.
3. Az érvényes jogszabályok szerint fogunk eljárni, mert jogállamot akarunk, ahol a törvény az úr, és
– mert nem akarunk ürügyet szolgáltatni a rendőri brutalitásra.
4. De megpróbáljuk megváltoztatni az 1989. III. (gyülekezési) törvény 4. §-át,
– mert a Kossuth-szobornál jogunk van koszorúzni.[3] [...]

Az ünnep hangulatát lehetetlenség néhány sorban érzékeltetni. A televízió elkötelezetten csak a hivatalos, protokolláris ünnepséget közvetítette, a négyszer-ötször több embert vonzó független megemlékezésről semmitmondó, néhány perces összefoglalót sugárzott csak. Amit ők megtehettek volna, mi nem tudjuk pótolni. Be kell érnünk a program ismertetésével és a rendelkezésünkre álló beszédek közlésével.

A $^{1}/_{2}$12-re meghirdetett gyülekezés előtt egy fél órával már mozdulni is alig lehetett a Március 15. téren. A várakozás ideje alatt Deutsch Tamás és Rockenbauer Zoltán (Fidesz) köszöntötte a jelenlévőket, Röhrig Géza (Fidesz) elszavalta Ady Endre *A tűz márciusa* című versét. A harangszó után százezer ember együtt énekelte a magyar *Himnuszt*, majd Filó Sarolta (MA-MÉG), Vigh Károly (BZSBT) és Mécs Imre (TIB) mondtak rövid beszédet. Ezt követően Vitai Andrással együtt a tömeg elszavalta a *Nemzeti dalt*.

A FÜGGETLEN DEMOKRATIKUS SZERVEZETEK GYÜLEKEZÉSE A PETŐFI-SZOBORNÁL, 1989. MÁRCIUS 15.

Egy órára értünk a Szabadság térre, ahol Szilágyi Sándor (SZDSZ) vezényletével kezdetét vette a televízió jelképes lefoglalása. Mindnyájan abban reménykedtünk, hogy a televízió legalább ezt a félórát közvetíteni fogja élőben és/vagy felvételről. Nem így történt. A TV vezetősége csattanós választ adott saját értetlenkedésére: miért akarják *ezek* lefoglalni a televíziót?

A gyermekek által a *Szabadság* téri események idejére az épület előtt magasba tartott SZABAD MAGYAR TELEVÍZIÓ feliratot az intézmény még erre a fél órára sem érdemelte ki.

A tömeg ovációjától kísérve Cserhalmi György elmennydörögte a 12 pontot. Majd Csengey Dénes (MDF) beszéde hangzott el. A TV jelen lévő munkatársai gratuláltak, és kérték, adjuk nekik a transzparenst. Nem adtuk. [...]

Fél hétkor mintegy tízezer ember gyülekezik a Roosevelt téren [ma Széchenyi István tér]. E sorok írója a három évvel ezelőtti „Lánchídi csatá"-ra[4] emlékeztet, majd a szegedi független ünnepségről visszatért Tamás Gáspár Miklós beszél a független szervezetek összefogásának szükségességéről. A tömeg fáklyákkal, énekelve elindul, fel a Várba, a Demokrata Fórum nagygyűlésére. Mire átérünk a Lánchídon, már húszezren vagyunk, és a Dísz téren már harmincezer ember szavalja együtt Sinkovits Imrével: „Habár fölül a gálya, S alul a víznek árja, Azért a víz az úr!"...

Mit kíván a magyar nemzet[5]

Szabad, független, demokratikus Magyarországot.

1. Valódi népképviseletet és többpártrendszert. Biztosítsák a választások szabadságát és tisztaságát.
2. Rendőrállam helyébe jogállamot. Érvényesüljenek az emberi jogok, legyen bírói függetlenség.
3. Szólás-, sajtó-, lelkiismereti és oktatási szabadságot. Számolják föl a hírközlés állami monopóliumát. Oszlassák föl az Állami Egyházügyi Hivatalt.
4. Jogot a sztrájkra. Ne korlátozzák az érdekvédelem, a követelés és a szolidaritás szabadságát.
5. Méltányos közteherviselést, a közkiadások társadalmi ellenőrzését. Szüntessék meg az egyéni és csoportos kiváltságokat. Adják meg mindenkinek az emberhez méltó élet lehetőségét.
6. Ésszerű gazdálkodást, működő piacot, a tulajdonformák egyenjogúságát. Állítsák le a pénzemésztő és környezetpusztító nagyberuházásokat, szüntessék be a veszteséges vállalatok támogatását, vessenek véget a vállalkozás és a lakosság megsarcolásának.
7. A bürokrácia és az erőszak-apparátus leépítését. Oszlassák föl a Munkásőrséget és az Ifjú Gárdát.
8. Szabadságot, önrendelkezést Kelet- és Közép-Európa népeinek. Szűnjék meg Európa katonai, gazdasági és emberjogi kettéosztása.
9. Semleges, független Magyarországot. Vonják ki a szovjet csapatokat hazánk területéről. Töröljék a magyar ünnepek sorából november 7-ét.
10. Felelős kisebbségi és menekültpolitikát. A kormány lépjen föl a nemzetközi fórumokon a magyar kisebbségek védelmében. Szűnjék meg a rendőri szemlélet és a jogtalan megkülönböztetés a romániai menekültek ügyében.
11. Nemzeti önbecsülést. Vessenek véget a történelemhamisításnak. Adják vissza a nemzetnek címerét.
12. Igazságot 1956-nak, tisztességet a forradalom mártírjainak. Nyilvánítsák nemzeti ünneppé október 23-át.

Csengey Dénes beszéde a Szabadság téren (részlet)[6]

[...]

Sokan azt hitték, vagy azt akarták elhitetni, hogy ide, a Magyar Televízió székházához egy ostromló tömeg készülődik, a fenyegetés és a rombolás szellemétől vezérelve.

Mondjuk ki együtt fennhangon, hogy ez nem igaz! Mondjuk ki együtt fennhangon, hogy rosszul ismernek bennünket azok, akik csőcseléknek tartanak, rosszul ismernek bennünket azok, akik azt hiszik, hogy dúlásban és pusztításban leljük örömünket! Tőlünk ne féltse senki a televíziót!

Nagyon fogunk vigyázni rá, mert a miénk! És ugyanígy ne féltse tőlünk senki Magyarországot! Nagyon fogunk rá vigyázni, mert a miénk. Elég időnk volt megtanulni, hogy ebben az országban végül mindent mi fizetünk meg, legyen az egy szétlőtt ház, egy behúzott ablak vagy egy elkótyavetyélt hitelösszeg.

És most, barátaim, itt az ideje, hogy elfordítsuk figyelmünket az előjátékok rossz ízű részleteiről. Itt az ideje, hogy végre elmosolyodjunk, abban a biztos tudatban, hogy ez itt Magyarország, mi itt itthon vagyunk, és amikor az ország jövőjéről beszélünk, arról beszélünk, ami a miénk.

Azért vonultunk ide, hogy ezt most külön, erős hangsúllyal a Magyar Televízióról is elmondjuk. Ki akarjuk nyilvánítani, hogy a televízió a nemzet tulajdona, nem a kormányé, és azt is, hogy e tulajdonjogot a jövőben érvényesíteni kívánjuk.

Szabad sajtót, szabad rádiót, szabad televíziót!

Társadalmi ellenőrzést a nyilvánosság minden fóruma fölött!

Minden alkotmányosan szerveződött politikai tényezőnek a nyilvános véleményalkotás, a nyilvános programhirdetés egyenlő jogát, egyenlő lehetőségét! [...]

A történelmi bűnök és meghurcoltatások nyilvános feltárását, ítéletet, rehabilitációt és megbocsátást! Nemzeti megújulási programot!

Ezek a követeléseink, barátaim! Nyomatékosítsa őket mindannyiunk arcán az elszánt és fegyelmezett mosoly. De nem azért vonultunk ide, hogy a falakkal feleseljünk. Azt akarjuk, hogy követeléseinkről haladéktalanul, már a legközelebbi napokban kezdődjenek nyilvános, mindannyiunk számára nyomon követhető tárgyalások. [...]

Búcsúzóul csak egyetlen szót még. Idén külön ünnepelünk. De nem azért, mintha hasadt nemzetünk végleges feldarabolásán kívánnánk szorgoskodni. Éppen ellenkezőleg – valódi, tartós nemzeti egység a célunk. Ez azonban nem épülhet urak és szolgák, birtokon belüliek és hazájuk birtokjogából kitagadottak szövetségére. Hanem csak egyenrangú politizáló felek távlatos megegyezésére. Úgy gondoljuk, előbb szülessen meg az egyezmény, majd azután is ráérünk megtalálni a közös jelképet, amely azt kifejezi.

És most induljunk tovább. Ne tagadjunk ki senkit a szívünkből, mert mindannyiunké a nemzet. Vigyük magunkkal az emelkedett méltóságot. Szabad március 15-ét, 16-át, 17-ét... és így tovább, az öröknaptár utolsó napjáig.

Orbán Viktor beszéde a Kossuth téren (részlet)[7]

[...]

Barátaim! Emlékezzünk, alig néhány hónapja, hogy amikor függetlenséget és többpártrendszert követelve az utcákra mentünk, gumibottal intettek csendre bennünket azok, akik ma pontosan ugyanazt mondják, mint amit mi mondtunk. Arra kérnek bennünket, felejtsük el, ami eddig történt, higgyünk nekik. Én félek a görögöktől, ha ajándékot hoznak is. Olyan országban, ahol konzervatívok egyik napról a másikra reformerré válhatnak és viszont, ahol az 1956-os forradalom utáni rendcsinálás bajnokai és a többpártrendszert támogató, népfelkelést emlegető PB-tagok ugyanahhoz a párthoz akarnak tartozni, csak a legnaivabbak hagyatkozhatnak pusztán a pártállam ígéreteire. Mi csak magunkban bízhatunk. Nekünk kell olyan helyzetet teremteni ebben az országban, amikor az uralkodó párt nem tehet mást, mint amit ígért. Nem tehet mást, mert elvettük tőle minden eszközét, amellyel visszahúzhatna bennünket a diktatúra sarába. Ne higgyük, hogy elérkezett az össznépi összeborulás ideje. Én nem hiszek a diktatúrát bevezetni képesek és az esetleges diktatúrát majd elszenvedni kényszerülők kézfogásának őszinteségében. Én abban hiszek, hogy mi így együtt képesek vagyunk visszavezetni ezt az országot 1848 eszményeihez. Én abban hiszek, hogy mi képesek vagyunk megfosztani e pártállamot a diktatúra bevezetésének minden lehetőségétől. [...]

Kis János beszéde a Kossuth téren (részlet)[8]

[...]

Békés átmenetet akarunk, nem újabb nemzeti katasztrófát. Félmegoldásokkal azonban nem érhetjük be; a látszatengedmények csak növelik a bajt. Az MSZMP már nem tud igazán tiltani, de valódi kiegyezésre sem hajlandó. Ezért aztán nem képes megállítani saját szervezetének bomlását, az országban politikai káoszt idéz elő; százezreket, milliókat taszít megalázó anyagi nyomorúságba.

A Republikánus Kör képviselői tüntetnek a Petőfi-szobornál, 1989. március 15.

A kommunisták azt ajánlják az új, független szervezeteknek, hogy részt kaphatnak a hatalomból, ha elfogadják az állampárt főségét, és társfelelősséget vállalnak a sikertelenül kezelt gazdasági válságért. Mi azt ajánljuk a kommunistáknak, hogy súlyuknak megfelelő részt kaphatnak az új Magyarország pártjai között, ha elfogadják a szabad választásokon nyugvó, demokratikus többpártrendszert. Erről kell tárgyalni, az idevezető átmenet garanciáiról.

Attól még nem lesz népképviselet, ha a mandátumok kisebbik felét új színekben induló politikusoknak osztja ki az MSZMP. Attól még nem lesz felelős kormány, ha az Árhivatal élére nem kommunista minisztert állítanak. Attól még nem dönt a saját sorsáról a nép, ha szabadon választhat a koronás címer meg a Kossuth-címer között.

A válságból csak nemzeti összefogással lábolhat ki az ország. De nem olyan koalícióval, amit a kommunista párt, hatalmi fölényét kihasználva, a saját kezében tart. Előbb a demokratikus pártok és mozgalmak koalícióját kell megteremteni, hogy az MSZMP-nek erős, megkerülhetetlen vetélytársa és tárgyalófele legyen. [...]

Tamás Gáspár Miklós beszéde a Roosevelt téren (részlet)[9]

Egy esztendővel ezelőtt úgy ünnepeltük március 15-ét, hogy közben 8 ellenzéki barátunk rendőri őrizetben várta a tüntetés kimenetelét. Ők voltak a rendszer túszai. De a gumibotozás tavaly már elmaradt. Csak akkor kezdtek ismét püfölni bennünket, amikor Nagy Imre halálának 30. évfordulóján ismét az utcára mentünk.

Tavaly márciusa óta a kommunista rendszer erkölcsileg és politikailag megbukott. A hatalom birtokosai nagyjából ugyanazok, akik azelőtt – de miféle hatalom az, amelynek senki nem engedelmeskedik? Miféle hatalom az, amely ellenzékétől emeli el az ötleteit? Miféle hatalom az, amely ezen az ünnepen most azokhoz törleszkedik, akiket évekig végigpofozott a nemzeti emlékhelyeken? Köszönjük, nem kérünk a későn jött hazafias jóindulatból.

Ideje volna, hogy a kommunista párthatalom szerénységet tanuljon. Senki nem bízta meg az uralkodással, és ha majd részt akar venni a demokrácia versenyében, magába nézzen inkább, mintsem hogy máris a kártyák cinkelésével foglalkozzék.

Ideje volna annak is, hogy az új demokratikus mozgalmak fölhagyjanak a torzsalkodással és az ábrándkergetéssel, és készüljenek az építésre. Nyomor és zűrzavar fenyegeti az országot. Ez a veszedelem talán még elkerülhető, de időnk véges. Nyugalom, szilárdság, összetartás – csak ez mentheti meg Magyarországot! [...]

Beszélő, 26. szám (1989/1.) és *Fidesz Hírek. A Fiatal Demokraták Szövetségének belső tájékoztatója,* 1989. február–március. II. évfolyam 2–3. szám. 12–13.

Jegyzetek

1. Az országgyűlés 1988. december 20-i ülésén hosszú évtizedek után újra munkaszüneti nappá nyilvánította március 15-ét. 1989 márciusában az MSZMP által kiadott felhívás közös ünneplésre szólított fel, de ezt a független szervezetek többsége elutasította. A hivatalos megemlékezésen a Múzeumkertben körülbelül húszezren voltak. Ezen a pártállam hivatalos képviselői mellett csak egy szociáldemokratákhoz kötődő ifjúsági szervezet néhány tagja és a kisgazdapárt egyik szárnyának néhány képviselője vett részt. A többi, szám szerint 31 párt és szervezet a Petőfi-szoborhoz hívta támogatóit. A százezres tömeg innen a Szabadság térre vonult, ahol Cserhalmi György színművész olvasta fel az erre az alkalomra átfogalmazott 12 pontot, majd Csengey Dénes a nép nevében jelképesen lefoglalta a Magyar Televíziót. Innen a Kossuth térre vonultak a tüntetők, ahol Kis János és Orbán Viktor is beszédet mondott.
   Rockenbauer Zoltán (1960) etnológus, művészettörténész, politikus, a Fidesz alapító tagja, 1990 és 2006 között a párt parlamenti képviselője, 2000 és 2002 között a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának tárcavezetője.
2. Valószínűleg az 1969-ben kezdődő Forradalmi Ifjúsági Napokra utal, amely úgy próbálta elvenni március 15-e jelentőségét, hogy feloldotta a „Három tavaszt ünnepelünk" gondolatkörében, vagyis március 15. (1848), március 21. (1919, tanácsköztársaság) és április 4. (1945, felszabadulás) ünnepi hármasában a legjelentéktelenebbé tette.
3. Az 1989 januárjában elfogadott gyülekezési törvény szerint a Kossuth téren nem lehetett gyülekezni.
4. 1986. március 15-én a tüntető fiatalokat a karhatalom a Lánchídon „bekerítette", miután a híd két végét lezárták. A rendőrök igazoltatták a több száz résztvevőt és tucatnyi tüntetőt bántalmaztak, köztük – véletlenül – a KISZ néhány tagját és szervezőjét is.
5. *Fidesz Hírek. A Fiatal Demokraták Szövetségének belső tájékoztatója,* 1989. február–március. II. évfolyam 2–3. szám, 12–13.
6. Közli: *Beszélő,* 26. szám (1989/1.).
7. Uo.
8. Uo.
9. Uo.

A Független Jogász Fórum felhívása a magyarországi független politikai szervezetekhez (1989. március 15.)

I.[1]

Bármily tragikus az érintett népeknek, és fájdalmas sok tisztességes embernek, bármennyire nehéz is „a múltat bevallani" – a nemzet jövője érdekében ki kell mondani: az 1917-ben a „szocializmus felépítésének" jelszavával indított nagyszabású történelmi kísérlet – a század utolsó évtizedeiben világméretekben kibontakozott új technikai forradalom kihívásának súlya alatt – elbukott. Az a tény, hogy az érintett országok egyöntetűen leszakadtak a világ élvonalától, nem egy adott vezetés alkalmatlanságát, hanem a vállalkozás lehetetlenségét bizonyítja. A felzárkózás esélyének megteremtése ezért csak az egész társadalmi, gazdasági, politikai berendezkedés gyökeres megváltoztatása árán lehetséges.

Világosan kell látni, hogy a társadalmat és a gazdaságot gúzsba kötő politikai viszonyok átalakítása nélkül nincs gazdasági felemelkedés, ezért a változás első lépéseként a politikai struktúrát kell megváltoztatni.

Országunk mai helyzetében az átfogó változás már a nemzeti fennmaradás alapfeltétele, ezért a politikai fordulat – a nemzet önvédelmi reflexéből adódóan – előbb vagy utóbb, erőszakkal vagy anélkül, de szükségszerűen bekövetkezik. Mivel hazánk és a fejlett országok között a távolság napról napra nő, késlekedésre nincs idő. Ugyanakkor minden gondolkodó embernek és valamennyi felelősségteljes politikai erőnek – mindaddig, amíg erre a legkisebb esély is van – arra kell törekednie, hogy a szükségszerűen bekövetkező változás erőszakmentesen menjen végbe.

Csengey Dénes beszél a Magyar Televízió székházának lépcsőjén az ellenzéki szervezetek által szervezett tüntetésen, 1989. március 15.

II.

Egy biztos: a teljes átalakítást, így vagy úgy, de maga a magyar nemzet fogja végrehajtani, ezért nem lehetséges a feltételeket a nép feje fölött kötött kompromisszumokkal kialkudni, hanem már az új játékszabályok megfogalmazásába is be kell vonni a társadalmat.

Keserű igazság, hogy az életkörülmények javulása csak a politikai változásokat követően, azok áttételes eredményeként fog bekövetkezni. A magyar nép azonban – az ismert történelmi előzmények után – a jelenlegi helyzetben ezt csak akkor fogja elfogadni, ha a feltételeket – közvetlenül vagy hiteles szervezetei útján – saját maga alakítja ki.

Sajátos ellentmondás, hogy az adott időpontban fennálló hatalmi struktúra intézményi keretei között kellene megalkotni azokat a törvényeket, amelyek célja éppen ennek a hatalmi struktúrának a lebontása.

A Független Jogász Fórum álláspontja szerint ez csak úgy lehetséges, hogy a fennálló struktúra lebontásának első lépéseként a jelenlegi Országgyűlést felváltja egy népképviseleti testület.

Nem akarjuk megkerülni a kérdést: van-e remény arra, hogy a nemzet fennmaradása érdekében elengedhetetlen változás erőszakmentesen következzen be? Úgy gondoljuk, igen.

Bizakodásunkat az látszik alátámasztani, hogy míg a rendszer 70 éves története során, az időről időre kialakult válságok nyomán a kommunista párton belül felülkerekedő hatalmi csoport – ha bírálta is a „torzulásokat" – a „szocializmus építésének" a párt által meghatározott útját továbbra is elvitathatatlannak tüntette fel; addig a mai magyar válságra az a jellemző, hogy már a hatalom képviselői sem bíznak a szisztéma működőképességében.

III.

Mit tehetnek a független politikai szervezetek, pártok az erőszakmentes változás érdekében?

1. Mindent el kell követni azért, hogy a társadalom önszerveződési folyamata felgyorsuljon, ezen belül saját szervezetük, pártjuk önálló arculata kialakuljon, programja széles körben ismertté váljon, tömegbázisa növekedjen.

2. Tartózkodni kell minden olyan politikai lépéstől (pl. a hatalommal való idő előtti koalíció, egyoldalú engedmények, látszattárgyalások), amelyek az adott szervezet hitelét csökkenthetik.

3. Minél gyorsabban felül kell emelkedni a személyi viszályokkal kapcsolatos, a szerveződés kezdeti szakaszában elkerülhetetlen gyermekbetegségeken, és a lényegi nézetazonosság alapján létrejött elvi kompromisszumok útján meg kell teremteni a szervezetek belső egységét.

4. Abból kiindulva, hogy a jelenlegi helyzetben a független szervezetek között objektíve alapvető az érdekazonosság, és érdekeik az egész nemzet érdekeivel egybevágnak – szükséges, és egyben erkölcsi parancs is a felmerülő legfontosabb kérdésekben a nézetek folyamatos egyeztetése.

5. Az objektív érdekazonosság alapján tudatosan kifejlesztett egymás iránti szolidaritással útját kell állni a hatalom nyilvánvaló és rejtett megosztási kísérleteinek.

6. Mindaddig, amíg a megerősödött társadalom nem veszi kezébe sorsának irányítását, előzetesen egyeztetett egységes fellépéssel kell folyamatos nyomást gyakorolni az intézményes hatalomra annak érdekében, hogy a döntésekbe a társadalmat ténylegesen bevonja és az átalakítást következetesen megvalósítsa.

A Független Jogász Fórum javasolja a magyarországi független politikai szervezeteknek és pártoknak, hogy történelmi felelősségtudatuk által vezérelve, az előzőkben felvázolt célok megvalósítása érdekében, kompetens politikai vezetőik útján haladéktalanul kezdjék meg tárgyalásaikat arra törekedve, hogy a sürgető választ kívánó alapvető kérdésekben, mindenekelőtt a választójog és Magyarország alkotmányát illetően, közös álláspontot dolgozzanak ki.

A Független Jogász Fórum felajánlja, hogy a tárgyalásokat megszervezi, és a vélemények egyeztetésében, valamint az egyeztetett álláspontok szakmai kidolgozásában – függetlenül és elfogulatlanul – a legjobb tudása szerint közreműködik.

Budapest, 1989. március 15-én.

a Független Jogász Fórum
választmánya

Eredeti megjelenés: *Magyar Nemzet,* 1989. március 21. Újraközlés: Richter Anna: *Ellenzéki Kerekasztal. Portrévázlatok.* 1990, Ötlet Kft. 287–289.

Jegyzet

1. A felhívást Kónya Imre fogalmazta az ellenzéki szervezetek közösen rendezett, nagy sikerű március 15-i demonstrációja után, még aznap este. A felhívást először a Szabad Demokraták Szövetsége közgyűlésén, 1989. március 19-én olvasták fel. Az SZDSZ is arra készült, hogy nyílt levelet adjon ki a független szervezetek kerekasztala létrehozására, de miután megismerkedtek az FJF felhívásával, Kis János kezdeményezésére a maguk javaslatát visszavonták. Részlet a Kis János által fogalmazott, visszavont tervezetből: „A pártállam gyengül, és tárgyalni hívja a független szervezeteket. Hatalmi helyzetével visszaélve a feltételeket egyedül akarja megszabni, válogat a partnerek közül, és szemelget ajánlataiból. Az így folytatott tárgyalások gyanakvást keltenek a társadalomban, és könnyen elérhetik céljukat: a független szervezetek megosztását. Ne várjuk meg, amíg az MSZMP eldönti, kikkel, miről és milyen formában hajlandó az újabb fordulóban megbeszéléseket folytatni, és miképpen szándékozik felhasználni a megbeszélések eredményét. Megszilárdult demokráciákban a pártok szabadon versenghetnek egymással. Mi azonban negyvenévi párturalom után politizálunk, olyan átmeneti helyzetben, amikor a hatalomgyakorlás minden eszköze még mindig egyetlen, az állammal összefonódott párt, az MSZMP kezében van. Létérdekünk, hogy megegyezzünk egymással. A döntő kérdésben egyet akarunk: egy párt hatalmi monopóliuma helyébe képviseleti demokráciát. Ha tárgyalunk, egyeztethetjük nézeteinket az alkotmányozásról, a választási törvényről, az átmeneti korszak elveiről és politikai játékszabályairól. Megegyezhetünk mindarról, hogy mit és miképpen képviseljünk együttesen, hogy mit követeljünk az MSZMP-től, és arról is, hogy mi az, amiben engedhetünk, és mi az, amiben nem. Hozzuk létre a független szervezetek kerekasztalát!" In *A rendszerváltás forgatókönyve*… i. m. 1. köt. 57.

Az Ellenzéki Kerekasztal alakuló ülése és nyilatkozata (1989. március 22.) (kivonatos jegyzőkönyv)

[…][1]

Kónya Imre a Független Jogász Fórum (továbbiakban: FJF) nevében köszönti a megjelenteket. Bevezetőjében hangsúlyozza, hogy a megbeszélés életre hívásával független, nem politikai pártként, az FJF házigazdaként szeretne közreműködni abban, hogy az alternatív szervezetek kerekasztal-beszélgetés formájában időről időre egyeztethessék álláspontjaikat és közösen lépjenek fel a megvalósítandó reformfeladatokban.[4] […]

Bajcsy-Zs[ilinszky] E[ndre] Baráti Társaság (továbbiakban: BZSBT), Vigh K[ároly]:

Üdvözli a megbeszélés gondolatát, s mindazt, melyet az FJF közzétett felhívása tartalmaz, bár megemlíti, hogy előbb jelent meg a sajtóban a felhívás, mint ahogy az együttes ülés gondolata az érintett valamennyi szervezet előtt ismert lett volna. Szerencsésebb lett volna először a közös platformmal kapcsolatos együttes állásfoglalás, s csak utána lett volna célszerű a felhívást kibocsátani. […]

Fidesz, Kövér L[ászló]: Hozzászólásában rámutat, hogy szervezetében is megvolt már régóta a szándék hasonló közös álláspont-egyeztetés megszervezésére, de különböző okok miatt nem kezdeményezték. Az FJF kezdeményezését, a felhívást s annak tartalmát üdvözli, kedvező fogadtatásra talált szervezetükben. […]

Magyar Demokrata Fórum (a továbbiakban: MDF), Szabad György: Arra hivatkozik, hogy valamennyi szervezetben él a kívánság egy irányba és egyeztetetten haladni. A közös gondolkodásnak, közös beszélgetéseknek itt az ideje, mely termékeny lehet egyelőre szervezeti forma nélkül is. Távoli célként kitűzhető a szervezeti formában való együttműködés is. […] A formálódó ellenzék terjedelmét, körvonalait, összetételét még nem lehet tisztán látni. Legyen a kapcsolattartás rendszeres, de alkalmai egyelőre konzultatívak legyenek, semmiképpen ne alkossanak a jelenlévők csúcsszervezetet. A megbeszélések legyenek baráti alkalmai az eszmecseréknek. Ne legyen azonban mindez a szervezetek érintkezésének kizárólagos formája. Legyen szabad lehetőség arra – minden hátsó gondolat nélkül –, hogy ha két vagy több szervezetnek közvetlenül egyeztetendő témája is van, azt megvitathassák ily módon. […]

SZDSZ, Magyar B[álint]: Üdvözli az FJF kezdeményezését és a felhívásban foglaltakat. Szükségesnek tartja, hogy a kerekasztal-megbeszélések rendszeresek legyenek, legalább kéthetenként lenne célszerű. Korábban is voltak kísérletek különböző szervezetek részéről jószolgálatra e kérdésben, de jobb, szerencsésebb az FJF mostani kezdeményezése. A kerekasztal-megbeszélés nem csúcsszerv, nem is irányító, mégis fontos lenne súlyt fektetni arra, hogy amiben itt a szervezetek megállapodnak, illetve amit itt a képviselők szervezetük nevében nyilatkoznak, ahhoz kötve legyen a szervezet.

Nem kellene kizárólagossá tenni, kik lehetnek a résztvevők, de egy kivétel van, az MSZMP. Fontos kérdés annak tisztázása is, kik képviseljenek? Határozott véleményét hangoztatja a tekintetben, hogy a kerekasztal-megbeszéléseken nem lehet alanyi jogon részt venni (résztvevők helyeselnek). Kritériumokat kell támasztani a részvételhez. […] A kerekasztal-megbeszélések folyamatossá tétele előtt fontos annak tisztázása is, hogy csak olyanok képviseljenek, akiket erre tagságuk felhatalmazott, az is kívánatos, hogy a részt vevő szervezeteknek legyen választott vezetősége.

Magyar Néppárt (a továbbiakban: MNP), Varga Cs[aba]: A megbeszélés kezdeményezését helyénvalónak tartja. Politikai lehetőséget lát benne, mert az FJF valójában független szervezet, amely nem akar jogot kisajátítani koordinálásra, hanem tárgyalási lehetőséget kínál előítélet-mentes beszélgetésre. Ezt annál is inkább fontosnak tartja, mert véleménye szerint sok az előítélet, a fél vagy negyed információ. Ha elérhető, hogy a különböző szervezetek közötti félreértések kiküszöbölhetők lesznek, már hasznos lesz a kerekasztal. Ellenzi, hogy a találkozásoknak előre meghatározott rendje legyen. […] Fontosnak véli annak eldöntését is e megbeszélés keretében, és nem később, hogy kik vehetnek részt a megbeszéléseken. A jelenlegi meghívólista ellen nincs kifogása. […] A kerekasztal tervezett feladatairól szólva fontosnak tartja a használt fogalmak egyértelmű meghatározását, tisztázását, így pl. a felhívásban említett „gyökeres átalakulás" alatt is nyilván minden szervezet más-mást gondolhat. Szükséges lenne arról is beszélni, milyen új Magyarországot akarnak vagy látnak elképzeléseikben a pártok? Véleménye szerint nem lehet különválasztani konkrét kérdések megvitatását távlati átfogó reformelképzelések tisztázása nélkül. Értesülése szerint április elejére napirendre tűzte az MSZMP egy kerekasztal-megbeszélés összehívását.[2] […]

Független Kisgazdapárt (a továbbiakban: FKP), Boross Imre: Üdvözli az FJF kezdeményezését, pártja a felhívásban foglaltakat magáénak elfogadja. Az együttműködés módjáról szólva fontos-

nak látja kiemelni, hogy minden szervezet egységesen és határozottan képviselje politikájában azt, amiben itt közösen állást fognak foglalni, ez alapvető feltétel, mert csak így van értelme az együttműködésnek, és csak így van hatása. Az MSZMP által tervezett áprilisi kerekasztal-megbeszélést korainak tartja. Javasolja, hogy ha a szervezetekhez e tárgyban megkeresés érkezik, nem kell azonnal [az] időpontot és helyszínt az MSZMP által kínált feltételek szerint elfogadni.

Szociáldemokrata Párt (a továbbiakban: SZDP), Révész [T.] Mihály: Pártja örömmel vette az FJF meghívását, melyre már igen nagy szükség volt. Az együttműködés fontosságával kapcsolatban elhangzottakat nem kívánja megismételni, azokkal egyetértve továbbiakkal kívánja kiegészíteni. Az SZDP már súlyos tapasztalatokat szerzett korábban a koalícióról, s utal rá, hogy ő személyesen is, mint aki kutatja is ezt a témát. Fontosnak tartja az információs cserét, ebből nyomon követhető, mit tervez az alternatív szervezetekkel az MSZMP. [...] A közelmúltban az MSZMP-vel folytatott pártmegbeszélésekről megemlékezve elmondja, hogy attól az együtt töltött 1,5 órától nem volt elragadtatva.[3] [...]

Fidesz, Orbán V[iktor]: Kérdést intéz az SZDP képviselőjéhez, miként kell felfogni a párt közös ünneplését március 15-én az MSZMP-vel? Van-e ez eseten túlmenő jelentősége is együttműködésüknek?

SZDP, Révész T. M[ihály]: „Pártomnak az az álláspontja, hogy ahová meghívást kapunk, oda elmegyünk. Máshonnan nem érkezett meghívás. Az SZDP egyébként nemzeti egységre törekszik."

FIDESZ, Orbán V[iktor]: Utal arra, hogy nem küldtek sehová meghívót közös március 15-i ünneplésre, az alternatívok ünneplésén az vett részt, aki úgy érezte, oda kell elmennie.

Kónya I[mre]: „Ne ködösítsünk, ezeket a kérdéseket határozotton tisztázni kell. Miért vett részt ezen az ünneplésen az MSZMP oldalán az SZDP?"

SZDP, Révész T. M[ihály]: „Malőr volt."

BZSBT, Vigh K[ároly]: „Az SZDP legalább elhatárolta magát az MSZMP-től, a Nemzeti Múzeum lépcsőjén elhangzott szóvivői beszédből ez világosait kitűnt, azonban a Kisgazdapárt nem határolta el magát. Az egyébként tiszteletre méltó Vörös Vince beszédéből ez nem tűnt ki."[4]

Kónya I[mre] FJF: Ismerteti a kerekasztal résztvevőire vonatkozó, közösen kialakított meghatározás végleges, egyhangúlag elfogadott szövegét:

A Kerekasztal létrehozói olyan, a népszuverenitás érvényesítésére törekvő független, ellenzéki szervezetek, melyek nem osztoznak és nem is kívánnak osztozni a hatalmi monopólium kiváltságaiban, és nem is kötnek szövetséget erre törekvő szervezetekkel.

A Kerekasztal résztvevői a Magyarország demokratikus átalakítására irányuló politikai működésük kívánatos összhangjának megteremtésére törekszenek. A csatlakozás nem alanyi jogon illeti meg a szervezeteket, hanem a résztvevők egyhangú döntéssel fogadhatnak be újabb tagokat.

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 1. köt. 63–72.

Jegyzetek

1. Az alakuló ülésre az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának épületében került sor, V. ker. Egyetem tér 1–3. Jelen voltak Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság: Morvay László, Vigh Károly; Fidesz: Kövér László, Orbán Viktor; Független Jogász Fórum: Bártfay Pál György, Kónya Imre, Sándorfy György; Független Kisgazdapárt: Boross Imre; Magyar Demokrata Fórum: Gergely András, Szabad György; Magyar Néppárt: Varga Csaba; Szabad Demokraták Szövetsége: Magyar Bálint; Szabad Szakszervezetek Demokratikus Ligája: Bruszt László, Vitézy László; Szociáldemokrata Párt: Révész T. Mihály.
2. Az MSZMP vonatkozó felhívása március 30-án jelent meg, és április 8-ra szólt. Lásd a következő dokumentumot.
3. Az MSZMP és az MSZDP képviselői március 3-án találkoztak. Lásd *Népszabadság*, 1989. március 6.
4. Ruttner György a beszédében valóban azt mondta: „A magyarországi szociáldemokrata mozgalom úgy gondolta, hogy fontos az ünneplés, ezért vagyunk itt. Ez nem jelenti azt, hogy a szociáldemokrácia együtt menetelne a Magyar Szocialista Munkáspárttal. Nem feledkezhetünk meg arról: évtizedekig nem tudtuk együtt ünnepelni március 15-ét. Nem kívánunk osztozni a felelősségben, hogy a társadalom évtizedeken át nem tudta szabadon ünnepelni ezt a napot." Vörös Vince ezzel szemben a nemzeti összefogás fontosságának kiemelésével zárta beszédét. Lásd a *Népszabadság* tudósítását, 1989. március 16.

Az MSZMP KB tárgyalócsoportjának meghívója és tézisei a politikai egyeztető fórumot előkészítő megbeszélésre (1989. március 30.) (részletek)

[...][1]

Az MSZMP KB tárgyalócsoportja az elmúlt hetekben megbeszéléssorozatot folytatott különböző társadalmi-politikai szervezetek képviselőivel. E szervezetek mindegyike – kisebb-nagyobb megszorításokkal – készséget mutatott egy politikai egyeztető fórum létrehozására.

Ennek előkészítésére javasolok egy többoldalú tárgyalást, amelyre 1989. április 8-án (szombaton) 9.00 órai kezdettel a Magyar Tudományos Akadémia Felolvasótermében (Budapest V., Roosevelt tér 9.) kerül sor. Örömmel venném, ha e megbeszélésen az Önök szervezetének három képviselője részt venne, akiket ezúton meghívok.

Az értekezleten a mellékletben szereplő, valamint szükség esetén más, az érintettek által fontosnak tartott kérdések megvitatását ajánlom. A megbeszélés előkészítő jellegére tekintettel azt javasolom, hogy a tanácskozásról a Magyar Televízió, a Magyar Rádió és a Magyar Távirati Iroda adjon rövid összefoglalót. Meghívásukról gondoskodtam.

Bízom abban, hogy mind az előkészítő megbeszélés, mind a tervezett politikai egyeztető fórum konstruktív módon hozzájárulhat a nemzeti közmegegyezés megteremtéséhez.

Budapest, 1989. március 30.

Üdvözlettel: *Fejti György s. k.*

Tézisek a politikai egyeztető fórumot előkészítő megbeszélésre

1. A megbeszélés célja egy politikai érdekegyeztető fórum létrehozása, amelynek feladata a részt vevő szervezetek által közösen meghatározott kérdésekben a véleménycsere lehetőségének megteremtése, s lehetőleg közös álláspont kialakítása.

A fórum résztvevői az általuk elfogadott dokumentumokat, ajánlásaikat megküldik az illetékes népképviseleti, kormányzati szerveknek.

2. A fórum résztvevői a társadalom politikai és érdektagoltságát minél reprezentatívabb formában képviselő szervezetek legyenek. Az előkészítő megbeszélésre a következő szervezetek kaptak meghívást:

Független Kisgazdapárt, Hazafias Népfront Országos Tanácsa, Magyar Demokrata Fórum, Magyar Ellenállók, Antifasiszták Szövetsége, Magyar Néppárt, Magyar Nők Országos Tanácsa, Magyar Szocialista Munkáspárt, Magyarországi Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsa, Magyarországi Szociáldemokrata Párt, Münnich Ferenc Társaság, Szabad Demokraták Szövetsége, Szakszervezetek Országos Tanácsa, Új Márciusi Front. [...]

3. A fórum napirendjére ajánlott kérdések köre a következő:

(1) A párttörvény és a pártok működésének infrastruktúrája

(2) Az új alkotmány

(3) A választójogi törvény

(4) A gazdaság és a szociális helyzet

(5) Az oktatás és a kulturális szféra

4. Ügyrendi kérdések

a) A fórumnak legyen két plenáris ülése: a nyitó és a záró értekezlet. A plenáris értekezleten minden résztvevőnek azonos időtartamú felszólalási lehetősége van. A plenáris értekezletek nyilvánosak.

A nyitó ülésre április második felében kerüljön sor. A záró értekezlet időpontjáról a részt vevő szervezetek a későbbiek során állapodjanak meg, de a fórum munkáját a választásokig fejezze be. Megállapodás esetén a közbeeső időszakban is tartható plenáris értekezlet.

b) Az érdemi munka a napirendre tűzött témák szerint létrehozandó bizottságokban zajlik. Az egyes bizottságokon belül szakértők bevonásával albizottságok is alakíthatók. A bizottságok tevékenysége munkajellegű, ezért nem nyilvánosak.

A döntéshozatal módja: a konszenzus. Ha egyes kérdésekben véleményeltérés lesz, az elfogadásra kerülő dokumentumokban a különvélemény meghatározott terjedelemben rögzíthető. Legyen lehetőség arra, hogy egyes szervezetek bizonyos megállapodási pontoktól elhatárolják magukat. [...][2]

Budapest, 1989. március 30.

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 1. köt. 88–89.

Jegyzetek

1. Az idézett dokumentumot az SZDSZ ügyvivői testületének címezték, és az SZDSZ irattárában maradt fenn. A többi szervezet tartalmában hasonló meghívást kapott.
2. A tanácskozások „semleges" helyszíneként az MTA várbeli tanácstermét javasolták.

Az Ellenzéki Kerekasztal ülése (1989. március 30.) (kivonatos jegyzőkönyv, részletek)

[...]

Kónya I[mre]: Megnyitója után, átadva a szót a megjelent szervezetek képviselőinek, többben tájékoztatják a résztvevőket arról, hogy telefonhívás formájában értesítést kaptak az MSZMP KB-től az 1989. április 8-ra tervezett megbeszélésről. A telefonhívások meghívást tartalmaztak az MSZMP-vel folytatandó tárgyalásra.

MNP, Kónya L[ászló]: Tudomása szerint a résztvevők közül 5 szervezet kapott meghívást, a BZSBT és a Fidesz, valamint a Liga nem. Arról is értesült, hogy a hivatalos oldalon foglalnának helyet még az MSZMP-n kívül Nagy Sándorék, vagyis a SZOT, a Nőtanács, a Partizánszövetség, a HNF, továbbá ún. baloldali alternatívként még az Új Márciusi Front, a Münnich Ferenc Társaság és a Baloldali Alternatívok szervezete, és talán tervbe van véve a Béketanács is, utóbbi a hivatalos oldalon.

MDF, Csurka I[stván]: „Nem megyünk oda, csak egységesen. Ragaszkodjunk a Kerekasztal minden résztvevőjének a meghívásához."

SZDSZ, Magyar B[álint]: „Mindenképpen tiltakoznunk kell a meghívásnak ez ellen a kialakult régi formája ellen, hogy telefonon berendelnek bennünket az MSZMP-hez, bár most az Akadémia épületébe szólt a meghívás. Értésükre kell adnunk, hogy nem tárgyalhatnak a korábbi módon, nincs külön tárgyalás és nem ők határozzák meg az időpontot és a tárgyalások módját sem. Ezekben a kérdésekben is meg kell nyilvánulnia a partneri alapon való közeledésnek, szűnjék meg a diktátum." [...]

BZSBT, Morvay [László]: Arra hívja fel a figyelmet, hogy a tervezett meghívottak névsora (SZOT, Nőtanács) s az ún. baloldali alternatívok szerepeltetése azt célozza, hogy segítségükkel az MSZMP demonstrálja, hogy a baloldali csoportok is sokfélék, de valójában ugyanazt fújják, mint az MSZMP hivatalos irányzata. [...]

SZDSZ, Magyar B[álint]: Azt a véleményét fejti ki, hogy ismét megnyilvánult az MSZMP obstrukciós politikája, szeretné centrumba állítani magát, azért állít fel két ún. „szélsőséges" szárnyat, legalábbis törekszik erre. Ezzel a taktikával egyrészt el akarja érni, hogy ő maga legyen a „mérleg nyelve", másrészt ha az általa felsorakoztatott szervezetek azonosan rendelkeznek vétójoggal, akkor egyúttal megszervezte magának a szavazógépezetet; manipulatív szervezetei révén ugyanis látszatra többféle szervezet alakítaná ki a megegyezés esetleges állásfoglalásait, de azok jelentős része az MSZMP transzmissziós szervezete lévén az MSZMP véleményét hordozná, illetve arra az oldalra szavazna, s felsorolja itt a HNF-et, SZOT-ot, Béketanácsot, Partizánszövetséget stb. [...]

Csurka I[stván]: A legprimitívebb dolog nyilvánult meg ismét az MSZMP részéről, központilag akarják vezényelni, hogy kik képviseljék a társadalmat a velük folytatott tárgyalások során. Egyszerűen nevetségesnek tartja, hogy pl. Duschek [Lajos]néval (Nőtanács), hogy egyéb szervezeteket ne is említsünk, egy besorolás alá essék a jelenlévők közül bárki is. Teljesen súlytalanná tenné a tárgyalásokat, igazi tárgyalások nem alakulhatnának ki, csak a múltkorihoz hasonló „csevelyek". Nyilvánvaló az MSZMP szándéka, forma szerint tárgyalás, de semmi érdemi előrehaladás, időhúzás. [...] Azt mindenképpen tudomásukra kell hozni, hogy a meghívottak a Fidesz, [a] BZSBT és a Liga nélkül nem tárgyalnak, s arra sem hajlandók, hogy az MSZMP által összeállított résztvevőkkel keverjék egybe a független szervezeteket, s hogy az általa összeállított napirendek fölött folytassanak „álvitákat". [...]

FIDESZ, Fodor G[ábor]: Úgy véli, nem lenne célszerű elmenni [április] 8-án a tárgyalásra, tartalmi és esztétikai okokból. Tartalmilag fontosnak látná a résztvevők komolyabb együttműködését, mert terv szerint elfogadta mindenki a kerekasztal gondolatát, de ezt még kialakultnak nem látja, mármint a kerekasztalt. Fontosnak látná tisztázni, mi az a minimum, amiben a tárgyalásoknál állást foglalhatnak, miben értenek feltétel nélkül egyet a résztvevők a kerekasztalnál. Esztétikai okokra hivatkozva [sic!] kifejti, hogy le kell szoktatni az MSZMP-t arról, hogy ha csettint egyet, akkor a szervezetek mennek, s csak akkor mennek, ha csettint. Azt kell határozottan kifejezésre juttatni, hogy a kerekasztal résztvevői akkor mennek, ha van miről közösen tárgyalni. [...]

MDF, Szabad G[yörgy]: Arra hívja fel a figyelmet, hogy célszerűbb lenne nem az elutasítás, hanem a feltételek kikötésének álláspontjára helyezkedni. Feltételeket kell támasztani, és azok teljesítése esetén lehetségesek a tárgyalások. Ezek a feltételek legyenek:

- [a] független szervezetek határozzák meg, hogy kikkel egy oldalon készek a tárgyalóasztalnál helyet foglalni,
- milyen legyen a tárgyalások rendje, így az egyik oldal és a másik felváltva, felelgetve kapjon szót,
- melyek azok a kérdések, melyeket máris fontosnak tartanak a független szervezetek a megvitatásra.

Ez utóbbi annál inkább is fontos, mert úgy tűnik, az MSZMP-nek az a taktikája, hogy legyenek ugyan tárgyalások, de ne a fontos kérdésekről, így az időt maguk számára kívánják kihasználni. Ez szükséges nekik ahhoz, hogy a demokratikus ellenzék bevonása nélkül vigyenek parlament elé az egyesülési jogról szóló törvény kiegészítéseként párttörvényt, a választójogi törvényt és a sajtótörvényt, megkoronázva mindezt az új alkotmánnyal. Olyan látszatot kívánnak kelteni, hogy az ellenzéki csoportok ugyan jártatják a szájukat, de nincs határozott koncepciójuk, ha tényekre kerül a sor. Ezért, ha formai kifogásokkal kitérünk a megbeszélés elől, akkor öngólt rúgunk. Nem szabad engedni a résztvevők körének meghatározása kérdésében, a tárgyalások szerkezetének meghatározása és a tartalmi kérdések, napirendek körében. [...]

MDF, Csurka I[stván]: [...] A nyilatkozatok elől kitérni teljesen nem lehet, ez nem egyeztethető össze a nyilvánosság elvével. Mindenesetre nagyon mértéktartónak kell lenni, és az egységet kell hangoztatni, mint ahogy a mostani megbeszélésünkből is ez szűrhető le. Nem tárgyalunk külön, nem engedünk a párt megosztási politikájának. Nem fogadunk el diktátumot, kétoldalú tárgyalások szolgálhatják csak a demokratikus átalakulást, illetve az. előkészítést. [...]

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 1. köt. 76–85.

Az Ellenzéki Kerekasztal nyilatkozata az MSZMP tárgyalási ajánlatáról (1989. március 30.) (részlet)

A Magyar Szocialista Munkáspárt az elmúlt napokban több ellenzéki szervezethez 1989. április 8-i tárgyalásra szóló megkereséseket juttatott el. Ezekre a megkeresésekre az Ellenzéki Kerekasztal – résztvevőinek egyetértése alapján – a következőképpen válaszol:

1. Az Ellenzéki Kerekasztal a megbeszélésre tett ajánlat elfogadásához nélkülözhetetlennek tartja, hogy a megbeszéléseken a független ellenzéki szervezetek oldalán az Ellenzéki Kerekasztal résztvevőinek mindegyike (a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, a Fiatal Demokraták Szövetsége, a Független Kisgazda- Földmunkás- és Polgári Párt, a Magyar Demokrata Fórum, a Magyar Néppárt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Szabad Demokraták Szövetsége tárgyalófélként, a független szakszervezetek képviselői megfigyelőként) részt vegyen.

2. A megbeszélések szükséges feltétele, hogy azokon az asztal két oldalán helyet foglalók felváltva jussanak szóhoz; a kél oldal megbízottai az elnök tisztében egymást óránkénti váltásban kövessék. [...]

4. A megbeszélések szükséges feltétele azok napirendjeinek előzetes közös megállapítása. Az első alkalommal sorra kerülő megbeszélésre az Ellenzéki Kerekasztal az alábbi napirendi pontok megvitatását javasolja:

- az alkotmányozás demokratikus menete feltételeinek biztosítása, tekintettel arra, hogy az alkotmányozás jelenlegi folyamatát az Ellenzéki Kerekasztal nem tartja demokratikusnak és célszerűnek;
- az alkotmányos kibontakozást biztosító szabad és demokratikus választások feltételeinek megteremtése, tekintettel arra, hogy a nem demokratikus választások útján létrejött jelenlegi Országgyűlést az Ellenzéki Kerekasztal az alkotmányozásra alkalmatlannak tartja;
- a megbeszéléseken létrejövő megegyezések érvényesítésének módszerei és biztosítékai, tekintettel arra, hogy az Ellenzéki Kerekasztal csak olyan tárgyalásoknak látja értelmét, amelyek a jogalkotásba intézményesen beépülnek.

Kelt Budapesten, 1989. év március hó 30. napján

az Ellenzéki Kerekasztal résztvevői

Eredeti megjelenés: *Magyar Hírlap*, 1989. április 1. Újraközlés: *A rendszerváltás forgatókönyve*... i. m. 1. köt. 86–87.

Jelentés az MSZMP Politikai Bizottságának Grósz Károly 1989. március 23–24-i moszkvai látogatásáról (részletek)

Szigorúan bizalmas![1]

[...]

I. Grósz elvtárs tájékoztatást adott a magyarországi helyzetről. Elmondta, hogy a folyamatok Magyarországon felgyorsultak. Irányuk megfelel szándékainknak, ütemük azonban nem. Grósz elvtárs hangsúlyozta, hogy politikai eszközökkel kívánjuk a hatalmat megtartani, és megoldást találni problémáinkra, s elkerülni a fegyveres konfliktust. [...]

Grósz elvtárs elmondta: abban is esélyt látunk elképzeléseink megvalósításához, hogy az alternatív szervezetek többsége ma még nem rendelkezik világos koncepcióval és programmal. Esélyeinket növeli a nemzetközi élet kedvező jelenségeinek megőrzése is. Nyugaton és Keleten a felelős körök – bár indítékaik eltérőek – nem érdekeltek egy tragikus magyarországi helyzet kialakulásában.

Az MSZMP főtitkára gondjaink között szólt a nehéz gazdasági helyzetről, az ország tőkés adósságállományáról. Utalt arra, hogy a pártban megindult a hosszú távú program kidolgozása, de az még nem áll rendelkezésünkre.[2] Emlékeztetett arra, hogy a pártértekezlet a politikai folyamatokat gyorsította fel, a gazdaságban nem váltott ki ilyen változásokat. Másrészt a gyors politikai változások elvonják a társadalom figyelmét a gazdasági teljesítmény növelésének szükségességétől. Grósz elvtárs legfontosabb feladatként jellemezte a hosszú távú program kidolgozását. Hozzátette: a szocializmusról nem folyik vita, annál élesebbek az eltérő vélemények [!] a szocializmus értelmezésében.

Gondjaink között említette az elmúlt 30 év történelmének kérdését is. A múlttal szembe kell nézni, ez azonban nehéz és fájdalmas, hiszen élnek még az aktív résztvevők is, másrészt a következtetések levonásával politikánk aktív támogatóinak egyes rétegeit taszíthatjuk el a párttól. A pártban enélkül is tapasztalható az önbizalom hiánya.

Gorbacsov elvtárs hangsúlyozta: az SZKP szolidáris az MSZMP harcával. Egyetértettek azzal, hogy a magyarországi problémákat a szocializmus lehetőségeinek jobb kihasználásával kell megoldani. Egyszerre van szükség dinamizmusra és stabilitásra. Kifejezte meggyőződését, hogy az MSZMP vezetésében, a párt főtitkárában van elegendő határozottság, önbizalom a további cselekvéshez, a szocializmus megszilárdításához Magyarországon.

Hangsúlyozta, hogy az SZKP vezetése maximális megértéssel és bizalommal viszonyul politikánkhoz, konkrét megoldásainkhoz.

Gorbacsov elvtárs egyetértett azzal, hogy a Nyugat nem akar destabilizációt Kelet-Európában, így Magyarországon sem, mert ez a mai helyzetben nem lenne előnyös számára. Ugyanakkor azonban teljesen világos az a szándékuk, hogy Magyarországon elősegítsék a saját politikai elképzeléseiknek megfelelő fejlődési út megszilárdulását.

Gorbacsov elvtárs hangsúlyozta: „1956 megítélésében Önöknek kell dönteni." Reális alapon kell állni, azt kell vizsgálni, hogy valóban mi történt. A szovjet vezetés a közelmúltban elemezte az 1968-as csehszlovákiai eseményeket, s változatlanul úgy értékelik, hogy ami ott történt, az ellenforradalom, annak minden jellemzőjével együtt. A csehszlovákiai eseményekben is voltak eltérő szakaszok, de a Dubček-féle vezetés végül is nem tudta megakadályozni, hogy rajtuk keresztül előretörjenek nyílt ellenforradalmi erők.

Gorbacsov elvtárs hangsúlyozta: saját magunkra és másokra is gondolva a határokat világosan meg kell húzni. Demokráciára van szükség, az érdekek harmonizálására. A határ azonban a szocializmus megőrzése és a stabilitás biztosítása.

Grósz elvtárs hangsúlyozta, hogy 1956 megítélésében ahhoz az eredeti értékeléshez ragaszkodunk, amelyet a párt 1956 decemberében fogadott el.[3] E folyamatot három szó jelzi: diáktüntetés, felkelés, ellenforradalom.

Gorbacsov elvtárs a fentiekkel egyetértett, Hangsúlyozta: ma teljesen ki kell zárni a szocialista országok belügyeibe való beavatkozás megismétlődésének lehetőségét. Magyarország ma egészen más ország, mint volt 1956-ban, politikailag, gazdaságilag, intellektuálisan is, mások a vezetők is. Természetesen fejleszteni kell a magyar társadalmat is, de Magyarországnak nincs miért szégyenkeznie. 1956 után olyan eredmények születtek, amelyek a szocialista fejlődés vívmányai. Az ország jogosan lehet büszke a gazdaságban, a társadalomban elért sikerekre, azokra a tapasztalatokra, amelyeket a szocialista társadalom hatékonyabb működtetésében, a demokrácia fejlesztésében szerzett. [...]

Kezdeményezésünkre megállapodás született arról, hogy a szovjet fél pártvonalon lehetővé teszi az 1956-os eseményekkel kapcsolatos dokumentumok kutatását.[4]

Budapest, 1989. március 29.

A jelentést összeállította: *Thürmer Gyula*. Jóváhagyta: *Grósz Károly*

A Nagy Imre-per áldozatainak exhumálása és azonosítása az Új Köztemető 301-es parcellájában, 1989. március végén. Kralovánszky Alán, Jánosi Katalin, Vészi János, Jánosi Ferenc, Nagy Erzsébet, Csillag József, Szabó Árpád, Nemeskéri János

In Baráth Magdolna – Rainer M. János (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból, 1985–1991.* Budapest, 2000, 1956-os Intézet. 178–187. (Jegyzetek a kötetből.)

Jegyzetek

1. Eredeti dokumentum: MOL M-KS-288. F. 11/4458. ő. e. A dokumentumon Thürmer Gyula és Grósz Károly saját kezű aláírása szerepel.
2. Az MSZMP programnyilatkozatának téziseit a PIB 1989. július 11-én tárgyalta meg. (MOL M-KS-28S. f. 5/107. ő. e.) A programnyilatkozat tervezete Történelmi utunk tanulságai címmel megjelent a *Népszabadság* 1989. augusztus 19-i számában.
3. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. december 5-i határozatát a forradalom négy fő okáról lásd Némethné Vágyi Karola – Sipos Levente (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei.* I. köt. *1956. november 11. – 1957. január 14.* Budapest, 1993, Intera Rt. 238–246.
4. Az MSZMP KB 1989. szeptember elsejei ülésén, a „Különfélék" napirendi pont keretében – erre visszautalva – Grósz Károly a következőket mondta: „Ez év márciusában főtitkári megbeszélésen megállapodás született arról is, hogy a két párt együttműködik a magyar–szovjet viszony történetével, az 1956-os eseményekkel kapcsolatos dokumentumok feltárásában és tanulmányozásában is." Grósz Károly arról is szólt, hogy az SZKP KB-tól e megállapodás alapján több dokumentummásolat érkezett, amelyek többségükben Nagy Imre szovjetunióbeli emigrációs tevékenységét érintették. E dokumentumokat Grósz a KB ülésen ismertette is. S. Kösztricz Anna et al. (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei.* 2. köt. Budapest, 1993, Magyar Országos Levéltár. 1515–1518.

Az MSZMP Reformszárnyának platformja. Tervezet (1989. április 5.) (részletek)

I. FELHÍVÁS[1]

1. Alulírottak[2] szükségesnek tartjuk megalakítani az MSZMP Reformszárnyát.

2. A Reformszárny célja az MSZMP megújítása, az országot gyötrő társadalmi-gazdasági válságból kivezető békés út keresésének, a demokratikus többpártrendszerre való áttérés elősegítésének és a mielőbbi gazdasági fellendülés előmozdításának érdekében. Közös munkára hívjuk az MSZMP azon tagjait, akik tettekben is hívei a radikális társadalmi-gazdasági-politikai reformoknak. Nyilvános állásfoglalásainkkal hatni kívánunk az állami testületek és a különböző pártok, szervezetek tevékenységére, beleértve az MSZMP vezető testületeit is. Konstruktív párbeszédre törekszünk minden, az erőszakot elutasító szerveződéssel. [...]

II. VISZONYUNK A MÚLTHOZ

1. Magunkévá tesszük az MSZMP KB által kiküldött munkabizottság *„Történelmi utunk"* című jelentésében foglaltakat. A kelet-európai szocializmusokat olyan sikertelen modernizációs kísérleteknek tekintjük, amelyek a társadalom minden alrendszerét maga alá gyűrő, ellenőrizetlen és korlátozhatatlan politikai hatalom sztálini modelljére épültek. Megítélésünk szerint e modell a kezdeti – főként a háború utáni újjáépítésben felmutatott – sikerek után egyre távolabb vitte e társadalmakat az európai fejlődés fő vonalától, belső lényege folytán korrigálhatatlannak bizonyult és napjainkra, végső tartalékainak felélése után, egyértelművé vált történelmi zsákutca jellege.

2. Elhatároljuk magunkat az MKP, az MDP, illetve az MSZMP vezetése által az elmúlt 40 év során vallott messianisztikus, utópikus elképzelésektől, a „cél szentesíti az eszközt" ennek érdekében érvényesített elvétől. Tartós és szilárd alapokon nyugvó társadalmi-gazdasági fejlődést csak a nemzet szabadon kinyilvánított és kellően tagolt politikai intézményrendszer által közvetített akaratának megfelelően tudunk elképzelni.

3. Elítéljük a szövetséges és az ellenzéki pártok, politikai erők 1947-ben megkezdődött, közéletből való antidemokratikus kiszorítását és felszámolását. Üdvözöljük az erőszakos úton de facto felszámolt egykori pártok működésének felújítását, az alkotmányos rendelkezéseket tiszteletben tartó új pártok, politikai szervezetek létrejöttét. Támogatjuk az MSZMP KB-nak a többpártrendszer politikai realitását tudomásul vevő határozatát.

4. 1956. október 23-án megítélésünk szerint egy megalázott és megnyomorított nemzet mozdult meg, a népszuverenitás elvéből fakadó alapvető jogát gyakorolva. Az október 23-a és november 4-e közötti események megítélésénél az alábbi elemeket célszerű figyelembe venni:

a) az események annyiban forradalmi jellegűek voltak, amennyiben egy, a fejlődést történelmi zsákutcába vivő társadalmi rendet kívántak megdönteni és a társadalmat az európai fejlődés útjára visszaterelni;

b) annyiban nemzeti felszabadító harc folyt, amennyiben a megszálló hatalomnak tekintett Szovjetunió fegyveres erőinek kivonására, a Szovjetuniótól való egyoldalú függőség felszámolására és a nemzeti hagyományoktól és sajátosságoktól idegen, a népre ráerőszakolt fejlődési modell ellen irányult;

c) az eseményeknek erős ellenforradalmi töltésük is volt, amennyiben kezdettől fogva jelen voltak és hatottak a '45 előtti társadalmi és tulajdonviszonyok restaurálásában érdekelt erők;

d) október utolsó napjaitól egyre markánsabban jelent meg a fehérterror, mégpedig elsősorban a korábbi nyolc év önkényuralmi terrorjának reakciójaként, ami jelentősen megnehezítette az ellene való hatékony fellépést;

e) az események során egyre kevésbé volt lebecsülhető a „zavarosban halászók", a minden politikai irány és tartalom nélkül fosztogató, lincselő-csőcselék hatása. Mindezt összefoglalva, az események egyszavas minősítésére a „népfelkelés" kifejezést alkalmasnak tartjuk.

5. Elítéljük a november 4-ét követő véres megtorlást és leszámolást. Kétségtelen, hogy a Kádár–Münnich-kormányzatra rendkívül erős nyomás nehezedett ez irányban, mind külföldi szövetségesei, mind pedig a belföldi, konzervatív és revánsra vágyó erők részéről, ezt azonban nem tartjuk mentségnek. Követeljük e megtorlások vétlen áldozatainak rehabilitálását, az okozott sérelmek valamilyen formában történő jóvátételét. A fegyveres harcok során a barikádok mindkét oldalán elesetteket egy nemzeti tragédia áldozatainak tekintjük, emléküket kegyelettel őrizzük.

6. Kifejezzük azt a meggyőződésünket, hogy a Nagy Imre-per koncepciós per, célját tekintve pedig politikai gyilkosság volt. A koncepciós perek valamennyi áldozatával egyetemben Nagy Imre és társai jogi és erkölcsi rehabilitálását is elengedhetetlennek tartjuk.

7. Elismerésre méltónak tartjuk az MSZMP vezetése által 1962–72 között követett politikát, amely dinamikus – bár ellentmondásoktól nem mentes – gazdasági fejlődést és erre alapozva társadalmi békét teremtett. E korszak csúcsának az 1968-ban bevezetett gazdasági reformot tartjuk, amellyel a pártvezetés – anélkül, hogy közvetlen kényszer nyomása alatt állt volna – saját árnyékát próbálta átlépni, és a társadalmi lét egy jelentős szférájában szembefordult a sztálinizmus logikájával.

8. E politika konzekvens végigvitelére azonban a párt reformerői nem voltak képesek. 1972–73-ban a vezetés centruma az egyre agresszívabbá váló konzervatív szárnnyal kötött szövetséget és minden vonalon támadást intézett a reform ellen. [...]

9. E politikával, mely az országot mély gazdasági, társadalmi és politikai válságba taszította, minden közösséget megtagadunk. Erkölcsi alapot szolgáltat ehhez az a tény, hogy az MSZMP reformer tagjai e másfél évtized során szívósan, olykor egzisztenciájuk és személyes karrierjük kockáztatása vagy feláldozása árán is küzdöttek ez ellen az országrontó politika ellen. Ugyanakkor, minthogy annak az MSZMP-nek a tagjai voltunk és kívánunk maradni a jövőben is, amelynek nevében ezt a politikát folytatták, készek vagyunk vállalni az ebből reánk háruló felelősséget. Ennek jegyében az országot válságba juttató pártvezetés helyett mi követjük meg a nemzetet. [...]

11. Szolidárisak vagyunk az MSZMP-ből 1988 elején kizárt négy elvtársunkkal: Bihari Mihállyal, Bíró Zoltánnal, Király Zoltánnal és Lengyel Lászlóval. A Reformszárny várja őket soraiba. [...]

13. Visszautasítunk minden olyan törekvést, amely az MSZMP-nek e folyamatban tanúsított „kezdeményező" szerepéért mintegy „cserébe" kívánja az MSZMP hatalmi monopóliumát vagy annak egy részét az új viszonyok közé átmenteni. A pártvezetés kezdeményező szerepe e folyamatok során jórészt abban merült ki, hogy a kizárólagos befolyása alatt tartott államhatalmi, államigazgatási szervek döntésein keresztül deklarálta meghátrálását a társadalmi szervezetek által kívülről és a vezetésben helyet foglaló radikális reformerek által belülről kifejezett társadalmi nyomás elől.

III. MILYEN PÁRTOT AKARUNK?

1. Olyan MSZMP tagjai kívánunk lenni, amely egy demokratikus parlamenti rendszer egyik pártjaként, szabad és tisztességes választásokon szerzett mandátumai számának függvényében kormányoz egyedül vagy koalícióban, illetve vonul ellenzékbe. Világosnak tűnik, hogy jelenlegi állapotában az MSZMP ilyen szerepre alkalmatlan.

2. Az MSZMP egyesült párt. Elítéljük az 1948-as, kierőszakolt pártfúziót, mint olyan lépést, amely a szervezeti egységet a munkásmozgalom de facto felszámolásával teremtette meg; de a magyar és nemzetközi munkásmozgalom mindkét nagy szárnya örököseinek valljuk magunkat, és egyaránt vállalni kívánjuk a kommunista és a szociáldemokrata mozgalom értékeit.

3. Az MSZMP baloldali párt. Nemcsak a munkásmozgalom, hanem az egész nemzetközi, ezen belül az egész európai baloldal részének tartjuk magunkat. Meríteni kívánunk a polgári baloldal liberális, radikális, demokratikus és humanista hagyományaiból. Távlatilag megfontolandónak tartjuk az MSZMP csatlakozását a Szocialista Internacionáléhoz.

4. Az MSZMP reformpártként indult. Az MDP 1956-os feloszlatása után az MSZMP megalakítására létrehozott hétfőnyi bizottság tagjai (Donáth Ferenc, Kádár János, Kopácsy Sándor, Losonczy Géza, Lukács György, Nagy Imre, Szántó Zoltán) az MDP Kádár vezette mérsékeltebb és Nagy Imre vezette radikálisabb reformszárnyának képviselői voltak. Hatukat 1956. november 4-e után kivégezték, meggyilkolták, bebörtönözték vagy internálták. Az MSZMP-nek ehhez az eredeti reformszelleméhez kívánunk visszatérni.

5. Az MSZMP marxista párt, amely elismeri a marxizmus különféle értelmezésének a létjogosultságát. Alulról fölfelé, demokratikusan szerveződik. A demokratikus centralizmust, mint szerveződési elvet, elutasítjuk. [...]

6. Az MSZMP politikai párt. Fellépünk minden, a párt tagjaira nézve kötelező ideológiai előírás ellen. Elfogadjuk a marxizmust mint a párt politikájának alapjául szolgáló filozófiát, de a párthoz tartozás kritériuma csak e politika végrehajtása, illetve a végrehajtásban való részvételre kinyilvánított készség legyen. A vallásos meggyőződést nem tartjuk kizáró oknak.

7. Az országgyűlési és tanácsi választások területi elven folynak, szemben az MSZMP döntően munkahelyi szerveződésével. Az [...] MSZMP mondjon le a munkahely életébe és irányításába való, kiváltságokon, hatósági jogkörök bitorlásán, hatásköri listákon alapuló beavatkozásáról. Ezzel párhuzamosan, döntően a tanácsi és országgyűlési választási körzetekhez igazodva építsen ki ütőképes, területi elvet követő szervezeteket.

8. Az MSZMP következetesen számolja fel az állami és társadalmi élet irányításában élvezett kiváltságait, akaratát pusztán politikai befolyásával és annak mértékéig juttassa érvényre. Költségvetési támogatásról és költségtérítésről mondjon le. Meglevő vagyonának költségvetési támogatásból származó részét ossza meg a többi párttal vagy juttassa vissza az állami költségvetésnek. [...]

V. A BÉKÉS ÁTMENET LEHETŐSÉGE

1. Az említett kiegyezés előtt álló legfőbb akadály, hogy nincsenek, és rövid időn belül nem is alakíthatóak ki a társadalom és a hatalom közötti párbeszéd lebonyolítására szolgáló intézmények. [...] Első lépésként tehát az MSZMP és az alternatív szervezetek kiegyezését kell létrehozni a gazdaság működőképességének fenntartása és a társadalmi párbeszéd intézményeinek kimunkálása céljából.

2. Egy ilyen – minimális célt kitűző – kiegyezésben az alternatív szervezetek érdekeltek, minthogy a gazdasági helyzet további romlása vagy az ország kormányozhatatlanná válása az „erős kéz politikájának", azaz egy rendpárti fegyveres diktatúrának a rémét idézi fel. Bonyolultabb a helyzet az MSZMP-n belül. A reformerőknek ugyanez okból szintén érdekük egy ilyen kiegyezés, míg az említett „megoldástól" egyáltalán nem idegenkedő konzervatív szárnynak nem. [...] A lehető legrövidebb időn belül szükségesnek tartjuk tehát a centrum és a reformszárny közötti szövetségnek ezen az alapon történő megkötését, a konzervatív szárny elszigetelését, szerencsés esetben az MSZMP-ről történő leválását.[3] Minderre egy rendkívüli pártkongresszus összehívását látjuk a legalkalmasabb keretnek.

3. Egy másik dilemma az alkotmányozás problémája. Egyetértünk a Szabad Demokraták Szövetségének azzal az álláspontjával, hogy egy, a társadalmi kiegyezés előtt megszülető alkotmány szükségképpen csak oktrojált alkotmány lehet. [...] A dilemma feloldását ismét az átmenetiségben látjuk: az új alkotmány ideiglenes, a politikai fordulat végrehajtása és az intézményesítés idejére szóló alkotmány legyen; egy ezt követően összeülő Alkotmányozó Nemzetgyűlés fogadja majd el Magyarország hosszabb időre szóló alkotmányát. [...]

6. A békés átmenet biztosítására mielőbb célszerűnek látjuk megválasztani az ország köztársasági elnökét. Olyan személyt kell e posztra megválasztani, aki mindkét fél számára elfogadható és akit személyes tekintélye alkalmassá tesz a közvetítő szerepre. Az elnököt az Országos Nemzeti Bizottság jelölje és népszavazáson válasszák meg. Kellően széles jog- és hatáskörről kell számára gondoskodni, hogy a megállapodások végrehajtásának biztosításához szükséges hatalmi eszközökkel rendelkezzék.

7. Az 1990-ben esedékes országgyűlési választásokat olyan, egyszeri alkalomra szóló választási törvény alapján kell megtartani, amely mind az MSZMP-t, mind az alternatív politikai szervezeteket megóvja egy súlyos választási vereségtől. Az e választások nyomán összeülő Országgyűlés feladata a gazdasági és politikai fordulat kiteljesítése és intézményesítése. Ennek végrehajtására az ilyen fordulatban érdekelt politikai erők képviselőiből álló koalíciós kormány alakuljon.

8. A fordulat betetőzése után az Országgyűlés – feladatát elvégezvén – oszlassa fel magát és adja át a helyét egy, a pártok és jelöltek nyílt versenyében megválasztott Alkotmányozó Nemzetgyűlésnek. Az új alkotmány elfogadása után a köztársasági elnök és az Alkotmánybíróság tagjai mondjanak le.

Ágh Attila – Géczi József – Sipos József (szerk.): *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök, 1988–1989. Válogatott dokumentumok.* Budapest, 1999, Kossuth Kiadó. 100–105.

Jegyzetek

1. A szöveg április 5-én keletkezett, de a reformkörök első, 1989. április 15-én, Kecskeméten megrendezett „Reform-műhely" találkozójának előkészítő anyagaként jelent meg először teljes terjedelmében *Tervezet az MSZMP Reformszárnyának platformjára (A budapesti I. sz. reformkör vitaanyaga)* címen, 300 példányban, annak az összeállításnak a részeként, amelyet az MSZMP-tagok Bács-Kiskun megyei reformköre (Kecskemét), közelebbről Kerényi György és Ramháb Mária állított össze. Egyes részeit Szabó Zoltán korábban ismertette a *Magyar Hírlap*ban. Lásd Pogány Sára: Vitára bocsátott platform. Beszélgetés Szabó Zoltán matematikussal, az MSZMP budapesti reformkörének egyik vezetőségi tagjával. *Magyar Hírlap*, 1989. április 12. 1989 januárjától sorra alakultak az MSZMP vidéki és budapesti szervezeteinek reformkörei, amelyek a párt politikájának radikálisabb megújítását szorgalmazták. A reformkörök Pozsgay Imre és részben Nyers Rezső támogatását élvezték, első kecskeméti találkozójukra Pozsgay Imre aláírásával ment ki a meghívó. A reformköröknek 1989 nyarán és őszén fontos szerepük volt abban, hogy az MSZMP az év folyamán nem fordult szembe az átmenet irányával és ütemével, az 1989 októberében tartott rendkívüli pártkongresszuson pedig a párt feloszlatásának és az MSZP megalakításának bázisát alkották, az új pártban számos egykori reformkörös kapott vezető pozíciót. A reformkörökről lásd Novák Zoltán: *Az MSZMP Budapesti Reformköre. A reformköri mozgalom szerepe a magyarországi rendszerváltásban.* Budapest, 2005. A kiadvány 200 példányban, magánkiadásban jelent meg. A szöveg elérhető: http://mek.oszk.hu/01900/01961/html/01.htm#j30. (Letöltés: 2018. április 20.) A reformkörök további dokumentumai elérhetőek: Blinken OSA Archivum, Budapest. HU OSA 400: Az MSZMP Budapesti Reformkörének és a reformköri mozgalomnak dokumentumai. Novák Zoltán gyűjteménye. http://catalog.osaarchivum.org/catalog/jD7yggVW. (Letöltés: 2018. április 20.)
2. Baracs Anna, Bárdosi László, Bíró András, Fehér László, Feitl István, Gaál József, Gállos János, Gállos Mária, Iván Károly, Kékesi Katalin, Keller László, Kerekes György, Kóbor Frigyes, Kovács József, Kurucz István, Lackó Ede, Monostori Ildikó, Nagy Ferenc, Novák Zoltán, Paczolay Tibor, Polgár Sándor, Szabó Tibor, Sósküti Márta, Szabó Zoltán, Szántó György, dr. Szirtes József, és Vajda János, Wilk János. In *Rendszerváltók a baloldalon...* i. m. 105.
3. A szétválás végül az MSZMP XIV. rendkívüli kongresszusán, 1989. október 7-én történt meg, amikor az MSZMP utódpártjaként létrejött az Magyar Szocialista Párt, az új pártba be nem lépők pedig decemberben „folytatták" a kongresszust és Thürmer Gyulát választották elnökké, Grósz Károly és Berecz János pedig KB-tagok lettek. Ebből a formációból jött létre később a Munkáspárt.

Vita a refomkörökről (részletek az MSZMP KB 1989. április 12-i ülésének jegyzőkönyvéből)

Grósz Károly: [...] Fokozatosan teret nyer az anarchia és gyengül az önként vállalt fegyelem. Ennek több bizonyítékát tudnám felhozni, egyet szeretnék csak jelezni; a reformkluboknak a torzult vonásait. [...] Azt tapasztaljuk, hogy szervezeti szövetségeket hoznak létre, vertikálisan is és horizontálisan is, különböző követeléseket egységesítenek, aminek semmi köze a platformszabadsághoz és a különböző szervezeti áramlatok párton belüli jelenlétéhez. Ez már a kommunista mozgalom szervezeti szétesésével lehet egyenlő, ha tovább hagyjuk ezt, az ilyen típusú szerveződést. Szeretném még egyszer hangsúlyozni: nem ez a jellemző, de ez megjelent az életünkben. Itt szeretném azt is elmondani, hogy a válságos gazdasági helyzet mellett alapvetően erre építi számításait a politi-

kai ellenzék is. Nem mindegy számára, hogy egy széthulló, fellazuló, erejét és önbizalmát vesztett párttal, vagy pedig egy szervezett, cselekvőképes MSZMP-vel tárgyalhat. A mi gyengeségünk, az egység hiánya az ő tárgyalási pozícióikat erősíti. Pontos információink vannak arról, hogy a múlt heti tanácskozást többek között azért mondták le, mert az MSZMP-ben és főleg a vezetésében látszó ilyen irányú folyamatokat kedvezőnek vélik arra, hogy kivárjanak. [...]

Na most, ha ennek következménye a pártszakadás – és itt szeretném világosan felvetni –, akkor azt is vállalni kell, mert a látszategységtől cselekvésre képtelen mozgalom nem rendelkezhet soha számottevő társadalmi bázissal. [...]

A jelen levő elvtársak tudják, hogy Pozsgay elvtárs kezdeményezésére egy korábbi tanácskozás folytatásaként, 15-ére Kecskeméten egy műhelyértekezlet lett összehíva, amely szükséges és kívánatos a párt politikai programjának a kidolgozásához. Ezt a tanácskozást – úgy látszik – a szervezők tiszta szándékától eltérően, vagy azt kihasználva, egy politikai zászlóbontásra, más szóval, megítélésem szerint – ez egyéni véleményem – esetleg pártszakadásra kívánják felhasználni. Egész tegnap estig úgy tudtuk, hogy mindez hamis suttogás, hiszen mostanában rémhírekkel és részinformációkkal bőségesen el vagyunk látva. A *Magyar Hírlap* mai száma[1] azonban egyértelműen bizonyítja, hogy itt egy kész, kidolgozott platform van, egy olyan platform, amely A *Magyar Szocialista Munkáspárt reformszárnyának platformja* címet viseli. [...] Mi van azonban ebben a platformban? [...] Világosan kifejti több pontban, mindenekelőtt az október 23-ával kapcsolatos megítélést, elutasítva a februári állásfoglalásunkat, mert szó szerint azt mondja: „mindezt összefoglalva, az események egyszavas minősítésére a népfelkelés kifejezését alkalmasnak tartjuk". Ilyen mondatok vannak benne: *„Elítéljük a november 4-ét követő véres megtorlást és leszámolást."* [...] *„Kifejezzük azt a meggyőződésünket, hogy a Nagy Imre-per koncepciós per, célját tekintve pedig politikai gyilkosság volt."* [...] Kimondja, hogy a jelenlegi MSZMP a mostani állapotában a kibontakozás vezetésére alkalmatlan. Kimondja, hogy elítéli az 1948-as kierőszakolt pártfúziót mint olyan lépést, amely a szervezeti egységet a munkásmozgalom *de facto* felszámolásával teremtette meg. Javasolja, hogy távlatilag csatlakozzunk a Szocialista Internacionáléhoz. Visszautal, hogy az MSZMP reformpártként indult 1956-ban, de az akkor megválasztott vezetőségéből, Donáth Ferenc, Kádár János, Kopácsy, Losonczy, Lukács, Nagy Imre, Szántó Zoltán közül Kádár János kivételével mindenkit kivégeztek [sic!]. Az MSZMP-nek ehhez a reformszellemhez kell visszatérnie. Megfogalmazza a szervezeti elképzelést is: a demokratikus centralizmust mint szerveződési elvet elutasítjuk. [A párt] mondjon le a munkahelyi szerepéről és így tovább, és így tovább. [...] Kérem, Elvtársak! Felteszem a kérdést a Központi Bizottságnak: ezen az alapon kell-e egységet tartani? Ezt el kell dönteni! [...]

Pozsgay Imre: [...] Ennek az összejövetelnek nincs platformja, egyik előadója én vagyok. Semmiféle dokumentum vagy platformtervezet ez ügyben nem került nyilvánosságra, ugyanakkor ezen a tanácskozáson érthetően – mert ez a mozgalom elindult –, nem a tanácskozás okán, hanem látjuk a sajtóból már néhány hete, hónapja, reflektálni kell a reformkörök és a reformklubok jelenlétére, problémáira is, de megismétlem, nem egy előzetes platform alapján, hanem az ottani vita szerint.

A *Magyar Hírlap*ban megjelent tudósítást magam is itt olvastam, illetve itt láthattam bele a nagybetűkbe a reggeli tanácskozáson. Mondom, ez véletlen egybeesés, ilyen egybeesések lesznek bőségesen, hiszen éppen Grósz elvtárs mondta, hogy például milyen hamis és illuzórikus várakozások vannak ez iránt a mai KB-ülés iránt, de a KB nem tehet róla, hogy ilyen várakozások vannak, ilyen a helyzet az országban.

Ami a pártegység és a platformszabadság egymáshoz való viszonyát illeti, [...] csupán annyit kimondani és elmondani, hogy én magam személy szerint nemcsak e párt szempontjából, hanem az ország jövője szempontjából is nagyon veszélyesnek és nagy vereségnek tartanám, ha az MSZMP nemhogy szétválna, hanem szétesne. Egy olyan igényes és kényes fórumon, mint az egyetemek fóruma és rektorok összejövetele is ezt mondtam, vallom ma is, az összes többi szerveződésnek is szüksége van arra, hogy egy erős MSZMP legyen itt az országban, amelyik a kormányzás felelősségét is tudja vállalni. [...]

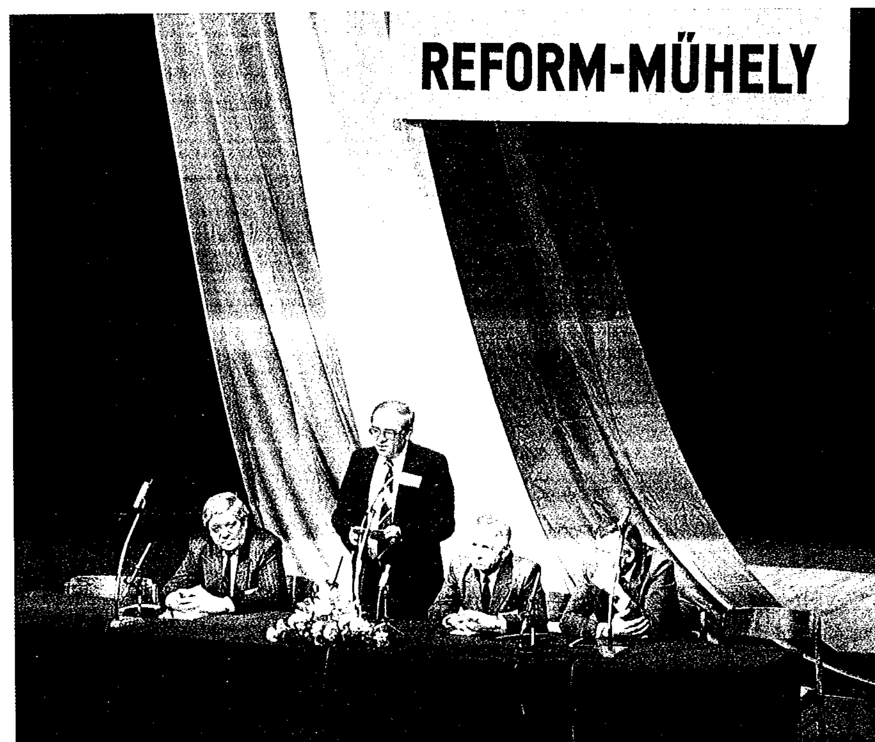
Végül éppen ezért a pártszakadás problémája – érthetően, mert mind a platform közötti tisztázatlanságok, mind pedig a vitában eddig kialakult megszokások és gyakorlatok, valamint az ország bajai állandó veszélyhelyzetet és egy pszichózist teremtenek – időnként reálisan, máskor pedig fantomszerűen megjelenik. De nem fantomokkal kellene harcolnunk, hanem ahogy itt javasolták, Németh Miklós elvtárs is, Sarlós elvtárs[2] is, megvitatni a dolgainkat, és a vita alapján és nem tekintélyi alapon egységre és együttműködésre jutni. [...]

Grósz Károly: [...] Azt mondja Sarlós elvtárs, én pontatlanul fogalmaztam, és abból kerekedett ez a szakadás dolga. Majd el kell olvasni, amit mondtam, én nem fogalmaztam pontatlanul, úgy érzem, nagyon világosan fogalmaztam, lehet persze velem nem egyetérteni. Én azt mondom, ha a reformkörök szervezeti rendszerré állnak össze a pártban, a párt szervezetileg kettészakadt; én ezt mondom változatlanul. Engem erről még senki nem győzött meg, hogy ebben nekem nincs igazam. A reformköröket azonban kívánatosnak tartom, ha azt a funkciót töltik be, amire létrejöttek, mert egy olyan munkaformának tartom, amely által a mozgalom gazdagodhat. Motor lehet, előreviheti a mozgalmat, új gondolatok jöhetnek fel, magával ragadhat párttagot és pártonkívülit. Ha ezek vertikálisan és horizontálisan egy szervezeti rendszerré alakulnak, akkor két párt lesz szervezetileg is a Magyar Szocialista Munkáspárton belül. [...]

Eredeti megjelenés: Lakos János – Soós László – S. Kosztricz Anna – Némethné Vágyi Karola – T. Varga György (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei.* Budapest, 1993, Országos Levéltár. I. köt. 712–716, 747–748 és 751. Újraközlés: Ágh Attila – Géczi József – Sipos József (szerk.): *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök, 1988–1989. Válogatott dokumentumok.* Budapest, 1999, Kossuth Kiadó. 116–119.

Jegyzetek

1. Lásd az előző dokumentum 1. jegyzetét.
2. Sarlós István ekkor az államfői feladatot ellátó kollektív testület, az Elnöki Tanács elnökhelyettese volt.

Szabó Miklós, az MSZMP Bács-Kiskun megyei bizottságának első titkára beszél a reformkörök tanácskozásán, Kecskeméten, 1985. április 15. Az elnökségben Szabó mellett Pozsgay Imre, Nyers Rezső és Iványi Pál

A rendszerváltás programja. Szabad Demokraták Szövetségének programja (részletek)

[...][1]

E program túllép a továbbfejlesztés, a reform, a kibontakozás, a megújulás sokat hallott igényén, a *békés rendszerváltást* tűzi ki célul. A többpártrendszeren alapuló parlamentáris demokrácia és a magántulajdonra épülő, a tulajdonformák szabadságát biztosító gazdasági rendszer megteremtéséhez ugyanis nem elegendő a jelenlegi viszonyok „megújítása".

Az SZDSZ, egyértelmű értékek alapján, elvi politikát folytat. Nem tűzi zászlajára a politikai és szociális demagógia olcsó jelszavait, programja súlyát és komolyságát az adja, hogy *megvalósítható.* [...]

A nép többsége számára az úri Magyarországon csak pillanatokra jelent meg a szabadság, a demokrácia, jólét és az emberhez méltó élet ígérete. A történelmi uralkodó osztályok századunkban két ízben is idegen érdekek szolgálatában vitték háborúba az országot. A háborús vereség mindkét esetben a fennálló rendszer bukásához, a magyar állam összeomlásához vezetett.

A Horthy- majd Szálasi-rendszer bukása, a demokratikus koalíció győzelme azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy a romokon új, demokratikus: szabad népek közösségébe beilleszkedő Magyarország jön létre.

E reményében azonban a magyar népnek – Kelet-Európa többi népével együtt – csalódnia kellett.

Ma már biztonsággal megállapítható, hogy a szocializmus nagy ígérete egy kizsákmányolástól, elidegenedéstől mentes, az emberi szükségleteket magas szinten kielégítő, racionális, szép új világról nem más, mint utópia. A létező szocializmus országait a bőség és a szabadság irányába haladó, tudományos előrelátással kormányzott társadalom helyett beteg hiánygazdaság, irracionális, centralizált, bürokratikus, diktatórikus állam, általános állampolgári és gazdasági kiszolgáltatottság jellemzi.

Az abszolút igazság birtoklása jegyében szerveződött párt tagjai elbizonytalanodtak, a magát a társadalom erejévé kinevező, a haladás letéteményeseként fellépő mozgalom eddigi viszonylagos egysége is megszűnt. A hatalom birtokosainak egy része sem itthon, sem a „létező szocializmus" más országaiban nem számol a tényekkel, s a következményekkel mit sem törődve nem kíván vagy nem képes a helyzeten változtatni. Mások a rendszer részelemeinek „modernizálásával" próbálkoznak. Az előbbi – a rendpárti – megoldás nem lehet más, mint az eszmények nélküli, pőrére vetkőztetett „létező szocializmus". A „modernizálás" pedig a korábban elvetett más társadalmi-politikai rendszerekben működő megoldásoknak részenként enged teret anélkül, hogy az azoknak ellentmondó politikai és gazdasági monopóliumokról lemondana. Pedig maga *a rendszer van válságban.*

Ez azt jelenti, hogy ugyanúgy, ahogy nem lehetett a gazdaságot elemenként megreformálni és nem lehetett a gazdaság egészének mechanizmusát önmagában megváltoztatni, nem lehet a válságból kilábalni az előbbiek mellé rendelt korlátozott politikai reformokkal sem. A rendszer válsága azt jelenti, hogy a társadalom egészének és részterületeinek integrációs mechanizmusa – értékeiben, elveiben és gyakorlatában – bizonyult működésképtelennek.

Új integrációs mechanizmust kell létrehozni a gazdálkodás, a szociális biztonság, valamint a kulturális és politikai értékek szférájában egyaránt, amely többé nem épülhet egy központból vezényelt, a szereplők számára külső hatalmi mechanizmusokra.

Az emberi tevékenységek összemérésének területe a PIAC. A piacnak megfelelő társadalomszerveződés központi értéke az esélyegyenlőségre épülő verseny. Ennek feltétele a monopolhelyzetek kiküszöbölése, és az, hogy a társadalom minden intézménye megjelenjen a piacon is. Különben a piac szegmentálódik, egymástól elkülönülő részekre bomlik, vagyis a társadalom integrálását hatalmi mechanizmusok veszik át. Természetesen nem vezérelheti a társadalom minden szereplőjét piaci motiváció, de minden szereplőnek tudnia kell a piachoz kapcsolódva képviselnie törekvéseit. A piac szelektál és összekapcsol, de ne higgyük azt, hogy automatikusan szervezeteket és játékszabályokat is teremt. Ha nem alakítunk megfelelő új intézményeket és szervezeteket, a jelenlegiekkel a piacon is csak a meglévő hatalmi szerkezetet és szegregációt konzerválhatjuk.

Az anyagi értékek megteremtésének, forgalmának és felhasználásának szférája a *gazdálkodás*, melyhez minden intézménynek piackonform eszközökkel kell kapcsolódnia. A piaci gazdálkodás biztosíthatja csak az erőforrások racionális felhasználását, a megújulási készség automatizmusát, s azt, hogy a gazdálkodásnak irányt szabó szükségleteket ne egy politikai központ hatalmi törekvései szerint „tervezzék", hanem a társadalom polgárainak igényei alakítsák.

A *szociális biztonság* az ember civilizált létezéséhez való jogának feltétele. Enélkül egy társadalom menthetetlenül szemben álló csoportokra esne szét, és a gazdálkodásban a piac feltételei tiszta lelkiismerettel nem lennének érvényesíthetők. A szociális biztonságnak egy társadalom polgárai egymás iránti szolidaritásán, és az ennek alapján létrehozott szabadon szerveződő intézmények

A Szabad Demokraták Szövetsége közgyűlésének helyszíne, a Corvin mozi, 1989. március 19.

működésén kell nyugodnia. Így teremthető esély arra, hogy a rászorulókról a születéstől a halálig gondoskodni lehessen, így lehet az emberek gazdasági-társadalmi szerepváltását segíteni, a gazdálkodás versenyében alulmaradók esélyeit megújítani, és a társadalmi szegregációban perifériára szorultaknak esélyeket teremteni.

Az emberi szuverenitás, méltóság, a másság és a másik ember tisztelete, vagyis a tolerancia lehet csak a *kulturális* és *politikai* szféra meghatározó értéke. Ez biztosíthatja csak, hogy a hétköznapi érintkezéstől a politikai intézményekig a résztvevők konszenzusa és ne hatalmi kényszer révén integrálódjon egy társadalom. Mindez nem más, mint a sokféle formában megvalósuló, de alapértékeiben egységes *Európa választása.*

Európa Közép-Európában s annak keleti felében mindig is Nyugat-Európát jelentette. Régiónk nagy történelmi pillanatai akkor érkeztek el, amikor az Európához történő fölzárkózás politikai rangra emelkedett. Közép-Európa mint kulturális egység tradíció, mint politikai egység sosem létezett, gazdasági egységként pedig mindig is csak részei kapcsolódtak össze. Az elmúlt évtizedekben

egyik fele Nyugat-Európával lépett politikai és gazdasági közösségbe, másik fele viszont Európát kerülő utakra kényszerült. Kelet-Közép-Európa ma kihordatlan politikai konfliktusokkal terhes és kétoldalú kapcsolatok foglya. Népei csak úgy nyerhetik el önállóságukat, ha megszűnik az Európa két felét elválasztó katonai, gazdasági és politikai határvonal. Ennek a folyamatnak részeként oldhatjuk meg egymás közötti nemzeti és nemzetiségi ellentéteinket. Sorsunk közös, de jövőnk csak egy tágas, demokratikus Európában lehet az. Európaiak azonban csak szabad polgárokként lehetünk. [...]

Az Európát kerülgető utak azonban vagy jobboldali diktatúrához, vagy baloldali totalitarizmushoz vezetnek. Az európai értékek vállalása helyett születik az ábránd, hogy a magyarságra különleges küldetés vár, vagy az, hogy Európa közepén egy másfajta szocializmus is megvalósítható, mint „Keleten". Elutasítunk minden olyan kísérletet, mely az elmaradottságban esztétikai értékeket lát, és ennek valamilyen sajátos értéket tulajdonít. Fejlettség és elmaradottság között sincs harmadik út. Nem osztjuk a népi mozgalom utópiáját a „kapitalizmus" és „szocializmus" ellentmondásait egyszerre meghaladó „kert-Magyarország" megteremthetőségéről, mert nem létezik a piaci és a bürokratikus integrációt egyaránt helyettesíteni tudó társadalom- és gazdaságkoordináló módszer. (Mint ahogy nincs olyan politikai harmadik út sem, amely elutasítja mind a kormánypártiságot, mind az ellenzékiséget.[2]) Nem valóságos a reformkommunista utópia sem, mert ha az a domináns állami tulajdonra, egy párt hatalmának hegemóniájára épül, és csak jó szándékú felvilágosultságot tud ígérni, akkor az alapjaiban azonos a most válságban lévővel. Ha viszont lemond e két alapismérvről, akkor nem különbözik a piacra és a parlamenti demokráciára épülő rendszerektől.

Nem hiszünk az új keletű rendpárti erők sugallta megoldás lehetőségében sem, vagyis abban, hogy az államosított kelet-európai társadalmakban reformdiktatúrával megteremthető egy délkelet-ázsiai típusú gazdasági dinamizálás, mert az erőszakszervezeteken és a politikai demokrácia elvetésén kívül semmilyen feltétel nem áll ehhez rendelkezésre.

Szemben a népi és reformkommunista ihletettségű harmadik utas törekvésekkel, amelyeket csak irreálisnak tartunk, a reformdiktatúrát – minden más diktatúrával együtt – morális alapon is elvetjük, mint embertelen és hiábavaló próbálkozást.

Felelős magyarság

Magyarok vagyunk: létünket, magatartásunkat meghatározza anyanyelvünk, nemzeti kultúránk, történelmünk. De magyarságunk ma több ennél: felelős magyarság – vállaljuk hányatott múltunkat, keserves jelenünket, vállaljuk hazánk jövőjének gondját. Vállaljuk, de nem kritikátlanul.

Magyar voltunkban nem tartjuk magunkat se többre, se kevesebbre senki más népnél. Magunkénak érezzük az emberiség, a világ sorsát, de gondunk és felelősségünk – helyzetünkből következőleg – mindenekelőtt [a] határainkon belül és határainkon kívül élő magyarság sorsa.

Magyarságtudatunk nem kirekesztő: magyarnak lenni sosem volt kiváltság – történelmünk során sok más nép fiai áldozták életüket, életük munkáját hazánk – vállalt hazájuk – védelmében és boldogulásáért.

Magyarságtudatunk befogadó: nemzeti kultúránk, hagyománykincsünk elég erős, hogy mint a múltban mindig, a jövőben is befogadja, a magáéhoz hasonítsa más népek – mindenekelőtt közös hazánk: Európa – műveltségének: tudományának, művészetének, politikai berendezkedésének, műszaki ismereteinek korszerű értékeit.

A magyar nemzet – a magyar nép – része vagyunk, de szólni nem szólhatunk a nemzet vagy a nép nevében: Magyarország népének napjainkban még nem adatott meg, hogy erre bárkit is fölhatalmazzon.

De hisszük, hogy egészséges nemzeti öntudat csak az egyetemes emberi szabadságjogok talaján terem; hisszük, hogy a jövő Magyarországa szabad emberek szabad hazája lesz. [...]

Miközben hivatalosan is egyre többet hangoztatják, hogy Magyarországnak a nyugati piacgazdaságokat kell mintaként követnie, általános hallgatás övezi azt a tényt, hogy ezek a gazdaságok Új-Zélandtól Ausztriáig, Finnországtól Japánig kivétel nélkül mind döntően a magántulajdon intézményén nyugszanak. A modern piacgazdaságokban az állam jelentős szerepet vállal, számottevő tulajdonos lehet, továbbá nagy súlya van a kollektív tulajdonosoknak (nyugdíjpénztáraknak, betegsegélyzőknek), a nem profitorientált vállalkozásoknak és az egyes feladatokra létrehozott szövetkezéseknek is. A gazdaság motorja mégis a magántőke, az a tulajdonos, aki a legnagyobb erélylyel képviseli a vagyon racionális hasznosításának szempontjait; aki a legkevésbé érdekelt abban, hogy tőkéjét gazdaságtalan vállalkozásokban pihentesse; aki a legelszántabban keresi a jövedelmező befektetés helyét; aki ezáltal jövedelmező, takarékos gazdálkodásra kényszeríti a tőke üzemeltetőjét, akár a monopóliumokat is.

Másfelől: egy-egy önkormányzatnak, közintézménynek, az államnak úgy kell működnie, hogy versenyeztetve az egy-egy feladat elvégzésére alkalmas személyeket és szervezeteket, csökkentse a közösség vagyoni áldozatát, s ami még fontosabb, akadályozza egyes csoportok monopóliumának kialakulását az adott feladat elvégzésére.

Modern piacgazdaságot és ne múlt századi kapitalizmust

A magántulajdonon alapuló, modern piacgazdaság nagyon messze távolodott attól a múlt századbeli gazdasági és kulturális mintákat őrző, kezdetleges kapitalizmustól, amelynek ébren tartott emléke sokakat visszariaszt a radikális tulajdoni reformtól. A piacnak, a finanszírozásnak, az állami gazdaságpolitikának olyan sokrétű eszköztára alakult ki, melyek révén elkerülhetők a visszatérő válságok. Megerősödtek a szakszervezetek, kiépültek a dolgozók jogi védelmére, a munkanélküliek segélyezésére, a piaci erők egyéb káros következményeinek kordában tartására hivatott intézmények és eljárások. Kiépült a jóléti állam. Civilizálódott a piacgazdaság, s a civilizációs folyamat, mint tisztán gazdasági szempontból is ésszerűtlen motívumot, megfékezte a féktelen harácsolást és gátat szabott a magánérdekek parttalan érvényesítésének; így példátlanul tág teret nyitott jótékony célú, nem nyereségre törekvő szervezetek számára úgy, hogy közben ezek vagyonát is képes volt bekapcsolni a gazdaság nyereségelven működő gépezetébe. A civilizált piacgazdaság működéséhez hozzátartoznak azok a mechanizmusok is, amelyek megakadályozzák, hogy a társadalom számottevő része létbizonytalanságba süllyedjen. Egyre inkább kialakulóban vannak olyan intézmények, amelyek biztosíthatják a környezet hatékony védelmét is.

A magántulajdonon alapuló, modern piacgazdaságok nem szorulnak rá, hogy idealizáljuk őket. Természetesen ezek sem mentesek súlyos gondoktól, igazságtalanságoktól, nehezen megoldható koordinációs problémáktól. A magánvállalkozással szembeni legnagyobb ellenérzés mégis abból ered, hogy terjedésével együtt jelentős, sőt óriási vagyonok keletkezhetnek. Ez a folyamat részint a modern piacgazdaság kialakulásának természetes következménye, részint – egyik – előfeltétele. Nincs biztosíték arra, hogy e vagyonok minden esetben talpig becsületes, kulturált, szolidáris emberek kezében gyűlnek fel. Ezt a körülményt azonban a folyamat lefékezésére, elfojtására kiaknázni a piacgazdaságról való lemondással lenne egyenértékű. A – számos régi helyébe lépő – újfajta egyenlőtlenség minden bizonnyal súlyos megpróbáltatást jelent majd a társadalom, a magyar kultúra számára. De tudatosítani szükséges, hogy jelentékeny magánvagyonok részvétele nélkül piacgazdaság nem működhet.

Egyszerűen nem ismerünk olyan „harmadik utat", amely a gazdasági jólét és alkalmazkodóképesség, a politikai stabilitás és a társadalmi szolidaritás piacgazdaságban elért szintjére vezetne. Felelős politikai erő ilyen harmadik utat – itt és most – nem tudhat kijelölni. [...]

Komolyan kell számolni a tömeges ellenérdekeltséggel. Nem csak és nem elsősorban a politikai hatalom birtokosainak és híveiknek ellenkezésével kell számolni, hanem azzal is, hogy munkavállalókként, fogyasztóként, ill. a „gondoskodó" állam polgáraiként sokan húzunk hasznot az állami tulajdonból: a követelmények lazaságából, a munkahelybőségből, a dotációkból, az első gazdaság kiszipolyozásából. Vegyük észre, csapdába kerültünk! Minden erőnkkel tudatosítsuk: apró egyéni nyereségeink egy olyan rendszerből fakadnak, amely végül is az ország egészét sodorja a csőd felé. Ha mindezt nem sikerül tudatosítani, tág tere marad a demagógiának, amely a látható nyereségeket könnyen állíthatja szembe a láthatatlan – de kolosszális – veszteségekkel. Ne hagyjuk magunkat markunkban szétfolyó látszatadományokkal lekenyerezni! [...]

Nem sok jóval kecsegtet, sőt egyenesen a tulajdonreform lejáratásának tűnik a – már folyamatban levő – átalakulás, melynek során a tőke feletti rendelkezés átcsúszik a jelenlegi vállalatvezetés kezébe. Így a társulási és átalakulási törvények nyújtotta lehetőségeket kihasználva dönthetnek a tőke egy részének kivonása és új vállalatokba való befektetése ügyében. Ez a megoldás elsősorban nem azért elfogadhatatlan, mert sok embert juttat érdemtelenül óriási

vagyonhoz, hanem azért, mert egybemossa a *tőketulajdonosi és vállalatvezetői funkciókat,* holott épp *a kettő világos elválasztása* lenne egyrészt a vállalatvezetés valódi ellenőrzésének, másrészt a tőkepiac hatékony működésének minimálisan szükséges feltétele. Az a gyakorlat tehát, amely arra irányul, hogy a társasággá alakulás során egyes vállalatok a másik tulajdonosává váljanak, nem old meg semmit, hisz az egymást kölcsönös függésben tartó vállalatvezetők egymás számára előnyös, mesterséges, piactól elszakadó együttműködési formákat alakítanak ki. Tehát az úgynevezett kereszttulajdonlást megakadályozni, s tiltani kéne, a tulajdonosokat a vállalatvezetői körön kívül szükséges keresni.

A tulajdonlás megoldására egyesek szerint az állami vagyont fel kellene osztani kisrészvények formájában az állampolgárok között. Egy ilyen – elvileg kivihető – megoldás hátránya, hogy komoly és az érintettek erőfeszítéseivel összhangban nem álló jövedelmi különbségeket teremtene jó és rossz részvények birtokosai között. A szétforgácsolt tulajdon emellett igazából nem biztosítaná a vállalatvezetők fölötti gyors és hatékony tulajdonosi ellenőrzés lehetőségét. A kisrészvényesek tömege ugyanis csak lassan, nehézkesen, sok hibával tudná forgatni a tulajdonában levő értékpapírokat; egy-egy vállalattal sok-sok részvényes kisember is tönkre menne. Szinte bizonyos, hogy a részvények jelentős része a részvénypiaci túlkínálat miatt rohamosan leértékelődne, s egy szűk réteg tulajdonába kerülne. Ha ezt elkerülendő adminisztratív módon korlátoznák a részvények forgalmát, akkor a részvények elvesztenék tényleges funkciójukat.

Az önigazgatás, mint átfogó tulajdonosi forma lehetősége egy vállalaton belül veti fel ugyanazokat a problémákat, mint a társadalmi vagyon szétosztása: nincs biztosítva a vállalatvezetők feletti hatékony ellenőrzés, és nem keletkezik valódi tulajdonos. Az önigazgatási forma elsősorban nem a vagyon hatékony felhasználásában, hanem a munkahely, s így a vállalati struktúra megőrzésében teszi érdekeltté a vállalati dolgozókat, a tulajdonosokat. Az önigazgatási forma domináns tulajdonosi rendszerként elképzelhetetlen, de mint a társasági formák egyike, egy valódi szövetkezeti jog alapján (akár munkásszövetkezetként is) beilleszthető a magántulajdonra épülő gazdasági rendszerbe.

Az önigazgatást és az állami, illetve magántulajdonú üzemek vezetésében való munkásrészvételt megkülönböztetve, az SZDSZ az utóbbi elkötelezett híve és támogatja a piacgazdaságokban megvalósított participációs megoldások hazai meghonosítását. [...]

Egyszóval: részesítsünk előnyben minden olyan megoldást, amely az állami vállalatokban lekötött – és jórészt elherdálásra váró – vagyon felett külső, profitelvű ellenőrzést tesz lehetővé és foglaljunk állást azokkal szemben, amelyek nem ez irányban hatnak. [...]

E szereposztásban a szövetkezeti és állami gazdasági központok fokozatosan vállalkozásszervező pénzintézetekké alakulnak át. (Tehát nem a szövetkezetek felosztásáról van szó, hanem igazgatási funkciók helyett a vagyonhasznosító funkciók előtérbe állításáról.) [...] Ahhoz, hogy a hagyományos nagyszervezetek rákényszerüljenek önmaguk átalakítására, és ahhoz, hogy kiszélesedjék a vállalkozói tér, amelyben vagyonuk hasznosításának változatos formáit megtalálhatják, szükség van arra, hogy a szövetkezetek és állami gazdaságok elveszítsék földbirtoklási monopóliumaikat (és ebből fakadó kötelezettségeiket), valamint azt a jogot, hogy csak ők léphetnek fel mezőgazdasági vállalatként. Szükség van arra, hogy más vállalatok, szövetkezetek, pénzintézetek, községi tanácsok és egyesületek stb. is szabadon beléphessenek az agrárius vállalkozási térbe (sőt, késztetve is legyenek erre); legfőképp pedig arra, hogy a családi gazdaságok és szolgáltató vagy kereskedelmi vállalkozások bázisán is egyenjogú vállalatfejlődés indulhasson meg. Ez azt jelenti; hogy a magánvállalkozó is rendelkezzék minden vállalati jogosítvánnyal, lehetővé váljon beszerzési, értékesítési, géphasználati, feldolgozói társulások és szövetkezetek létrehozása. [...]

A biztonság alapja a tulajdon

A társadalompolitika lehetséges és szükséges új intézményrendszerének legfontosabb és minden állampolgárt érintő alapja a biztosítótársaságoknak az a rendszere, amelyik az eddigi társadalombiztosítás üzleti alapokra helyezésével jöhet létre. Így lehet világossá tenni, hogy a nyugdíjak és a betegpénztári szolgáltatások nem az állam vagy a társadalom ajándékai, hanem a dolgozók és munkáltatóik megtakarításainak: a nyugdíjjáruléknak, a társadalombiztosítási járuléknak és a személyi jövedelemadó egy részének tőkésített hozadéka.

A biztosított nem más, mint – általában több – befektető közösség vagyonának társtulajdonosa. E befektető közösségek egy részének állampolgári jogon tagja, más részének pedig befizetései arányában tulajdonosa.

Egy ilyen biztosítási rendszer teszi lehetővé azt is, hogy a nyugdíjjárulékokkal és a szociális járadékokkal kapcsolatos politikai viták felelős társadalmi küzdelmek lehessenek: a korhatárok vagy a járadékok mértékének változása mindig kifejezhető legyen abban, hogy a tervezett lépés milyen következményekkel jár a kötelező megtakarítások (járulékok és személyi adók) mértékére, illetve abban, hogy a társadalmi vagyon milyen mértékű és formájú átcsoportosítására lesz így szükség. [...]

Az új biztosítási rendszert úgy kell kialakítani, hogy abban többféle biztosító, azaz befektetési társaság legyen; úgymint

– általánosan kötelező biztosítási formákra szervezett társaságok;
– kötelezően választható, illetve alakítható biztosító társaságok;
– önkéntes befektetési társaságok, amelyek – mivel elfogadják a szolidarisztikus elveken alapuló elosztási szabályokat – a társadalombiztosító társaságokra vonatkozó pénzügyi és adószabályok keretében működnek.

Egy ilyen rendszer biztosítani tudja, hogy a közösségi vagyonok ne apadjanak el, hanem bővülve termelődhessenek újjá, s hogy az egyéni érdek és a biztonság igénye a társadalom szolidaritási rendszerét is erősítse. [...]

Az államhatalom ellensúlyai az önkormányzatok

A társadalmi szolgáltatások (egészségügy, oktatás, közművelődés, területrendezés, gondozás stb.) jelentős része területhez kötött. Ahhoz, hogy szervezetei a helyi szükségleteknek és lehetőségeknek megfelelően formálódhassanak és kombinálódhassanak, hogy minél jobban igazodhassanak az egyéni szükségletekhez, legfőképp pedig, hogy az újuló szükségletek s az azokat kielégítő szervezetek öntudatos és felelős helyi politika révén alakuljanak, szükség van az államigazgatástól független, erős, önkormányzó községre. [...]

A társadalom kettészakítottsága térben is megjelenik. Vannak leszakadt régiók, leszakadt települések és leszakadt településrészek. E helyzetért ugyan a központosított újraelosztás rendszere a felelős, de a piacgazdaság kiépülése esetén a hátrányos induló feltételek a területi egyenlőtlenségek növekedését valószínűsítik.

A leszakadt kisebbség problémáját önmagában az sem oldja meg, ha a gazdaság és a politika szférájában megvalósulnak a hivatalosan hirdetett radikális reformok, mert az erre vonatkozó program a konszolidált többségre épít. A leszakadt kisebbség viszont gazdaságilag versenyképtelen, politikai önszerveződésre alkalmatlan, ezért csak passzív szemlélője és kárvallottja lehet a változásoknak csakúgy, mint azok hiányának. De félő, hogy az átalakulás – legalábbis rövid távon – tovább mélyíti a szakadékot, megerősíti kirekesztettségüket. Az önszabályozó piac integráló hatása az ő esetükben azért nem érvényesülhet, mert óhatatlanul csak azokban az eddig betöltött, elkülönült munkapiaci szerepekben tarthat rájuk igényt, amelyekből a legritkább esetekben lehetséges átmenet a kevésbé szegmentált pozíciók felé, nem is beszélve a munkanélküliség fenyegető réméről. Az önkormányzatok – különösen a területi önkormányzatok – a dolog természetéből adódóan elsősorban a konszolidált többség érdekeit fogják képviselni. Mivel a társadalom atomizált, a szolidaritás gyenge, ugyanakkor a kettészakítottságból eredő konfliktusok drámaian kiéleződtek, kezdetben az önkormányzatok kiépülése is valószínűleg a szegregációt fogja erősíteni. A gazdaság radikális átalakítása, a piaci keretekhez igazodó intézmények és magatartásformák kialakítása még a konszolidált többség teherbíró képességét is erősen próbára fogja tenni. Ha nem kap külön támogatást, mindez megoldhatatlan feladatot jelent majd a leszakadt kisebbségnek.

A pozitív diszkrimináció szükségessége

A leszakadt társadalmi csoportoknak csak úgy lehet esélyük a felzárkózásra, ha pozitív diszkriminációban részesülnek, vagyis ha az induló feltételek terén mutatkozó önerőből behozhatatlan hátrányt az esélyegyenlőség elve alapján egy erre a célra kidolgozott, átgondolt eszközrendszer kompenzálja. Az emberi jogok alapján elfogadhatatlan ugyanis, hogy a társadalom egy jelentős

csoportja tartósan, a kilábalás minden esélye nélkül emberhez méltatlan, lealacsonyító és megnyomorító létfeltételek közé kényszerüljön.

A pozitív diszkrimináció szükségességét indokolja az is, hogy

- a leszakadt kisebbség jelenlegi állapota és közeli jövője, mivel a kulturális zárványhelyzet és a kirekesztettség barbár és artikulálatlan önvédelmi reflexeket teremt, súlyos robbanásveszélyt hordoz; a helyzet további romlásából fakadó kilátástalanság és kétségbeesés könnyen indukálhat vandál és agresszív „gettólázadásokat";
- a gyökértelen, perspektíva nélküli társadalmi csoportok, különösen a városi, lumpenizálódó szegények körében terjedő fasisztoid ideológiák, az etnikai különbségekre épülve szembe fordíthatják egymással a kirekesztett társadalmi csoportokat és pogromhangulatot idézhetnek elő;
- a konszolidált többség, egyre nyomasztóbbnak érezve a végképp leszakadt csoportok körében kialakult szubkultúrák idegen, vad és félelmetes megnyilvánulásait, érzékelve a robbanásveszélyt, demokratikus beidegződések híján egyre hangosabban fegyelmező óvintézkedéseket követel, mert szorongásaira csak így remél gyógyírt;
- e leszakadt kisebbség a maga védekező, konzervatív passzivitásával az MSZMP-n belüli fundamentalista, rendpárti erők szövetségesévé válhat vagy hivatkozási alapot szolgáltathat ezen erőknek, hisz a lehetőségek korlátaiból adódóan eleve szemben áll minden versenyhelyzettel, mert tudja, hogy a jelenlegi feltételek között csak vesztes lehet, ráadásul az eddigi ellentmondásos és következetlen „reformlépésekből" is csak hátránya származott;
- ez a milliós nagyságrendű tanulatlan embertömeg mai állapotában komoly akadálya a gazdasági hatékonyság növelésének, mert alkalmatlan a hatékony foglalkoztatásra és ezzel fékezi a szerkezetváltást. [...]

A piacidegen módszerek jórészt a leszakadás tényét cinikusan tudomásul vevő tüneti kezelésre fecsérelik [el] az erőforrásokat.

Egyébként is a konszolidált társadalomba való integrálódást nem szolgálhatja egy szegmentált modell, vagyis privilégiumok nélküli versenyhelyzetben senkit sem lehet kiemelni a versenyből. Meggyőződésünk, hogy aktív korú emberek általában képesek arra, hogy önmagukról gondoskodjanak, hacsak ebben mesterségesen meg nem akadályozzák őket. Ma számos olyan adminisztratív-jogi korlátozás és a társadalmi gyakorlat által szentesített eljárás létezik, amely a szegények életformájának a létfeltételekből szükségszerűen következő sajátosságait szankciókkal sújtja. Mindenekelőtt ezeket a tartósan kiépített, mesterséges akadályokat kell fölszámolni, annál is inkább, mert tökéletesen ellentmondanak az esélyegyenlőség elvének. Ilyennek minősül az adórendszer, amely nem veszi figyelembe az eltartottak számát és az egy főre jutó jövedelmet. Ugyancsak a leszakadt kisebbséget sújtja a gyerek után járó juttatások (családi pótlék, gyes, gyed stb.) munkaviszonyhoz kötött rendszere, a „közveszélyes munkakerülés" fogalmához kapcsolódó büntetőjogi és rendőrségi szankciók, a munkaviszony büntető jellegű (javító-nevelő munka és az ehhez kapcsolódó bércsökkentés) felhasználása, a közhasznú munka jelenlegi – maximált bérekkel és kényszerjelleggel működő – intézménye, a munkanélküli-segély iránti jogosultság adminisztratív megkötései, a társadalmi szelekcióként funkcionáló iskolai szelekciós mechanizmus (kisegítő iskolák és osztályok, a versenyképtelennek tartott gyerek elkülönítése a párhuzamos osztályokban, a szakmunkásképzés toborzási, beiskolázási és átirányítási rendszere stb.) [...]

Csak az állampolgári jogon járó juttatások megteremtésével lehet megfelelően garantálni a társadalmi helyzettől, életkortól, piaci versenyképességtől függetlenül minden embert megillető elemi létbiztonságot. Az univerzális jelleg ellenére az ilyen típusú juttatások is integráló funkciót töltenek be, egyrészt mert szavatolják az életben maradáshoz fűződő emberi jogokat, másrészt mert mérséklik a szülők versenyképtelenségének a gyerekekre háruló következményeit.

Egy olyan alapbiztosítási rendszert kell teremteni, amely állampolgári jogon garantálja legalább a mindenkori létminimumnak megfelelő nyugdíjat és a költségek visszatérítése révén a teljes körű egészségügyi ellátást. [...]

Negatív adó vagy adóhitel formájában biztosítani kell az egy főre jutó jövedelem létminimumnak megfelelő szintjét, amibe az önálló lakással nem rendelkezők esetében az eltartási minimum mellett bele kell számítani a lakásra gyűjtés bizonyos hányadát is.

Meg kell teremteni a negatív vagyonadó intézményét, mert csak ez biztosíthatja, hogy a vagyontalanokat a területi önkormányzatok a többiekkel egyenrangú polgárként kezeljék. A negatív vagyonadó azt jelenti, hogy a helyi önkormányzat „fejpénzt" kap a közösségi erőforrásokhoz hozzájárulni képtelen vagyontalanok után.

A rendkívül jelentős területi egyenlőtlenségek kompenzálása érdekében a telekérték átlaga alapján pótlólagos támogatást kell biztosítani az egyébként versenyképtelen sorvadó településeknek.

A leszakadt kisebbség integrálódásának legfőbb akadálya az alacsony iskolázottság újratermelődése. Ezért külön támogatásban kell részesíteni az alacsony iskolázottságú szülők gyerekeinek továbbtanulását. Ennek legcélszerűbb módja, ha a család az iskolaköteles életkor után tovább tanuló (szakmát tanuló) gyerekek kieső jövedelmét pótló támogatásban részesül.

Külön támogatásra szorulnak a három- és többgyermekes családok. Előnyt kell élvezniük a lakásszerzésnél és -fenntartásnál. Az ilyen családoknál a juttatási rendszer az anyát kezelje eltartottként. [...]

A közbiztonság és a jogbiztonság ellentéte hamis ellentét. A rendőrség ellenőrizetlen hatalma nemcsak a jogbiztonságot csorbítja, de kárára van a közbiztonságnak is, mert a társadalmat, vagy legalább jelentős csoportjait a rendőrség ellen hangolja. A kiszámíthatatlan rendőrség destabilizáló tényező. [...] Különleges hatalmát a rendőrség ma gyakran – egy egyre inkább [egy] tekintélyuralmi társadalom szellemében – ismét „osztályalapon", társadalmunk proletárjaival: a szegényekkel, gyengékkel, kisebbségekkel szemben használja fel. [...]

A kisebbségi kérdésről

1. Az SZDSZ a kisebbségi kérdés megoldását – itthon és az utódállamokban – a *kulturális autonómiában* látja. Nagy lélekszámú kisebbségek esetében a területi autonómia gondolatát is támogatja. A kulturális autonómia gyakorlatilag azt jelenti, hogy a nemzeti kisebbségek etnikai és kulturális fönnmaradásuk felől maguk dönthessenek.

2. A magukat nemzeti kisebbséghez tartozónak számító állampolgárok választás útján hozzanak létre egy nem-területi önkormányzatot, amely a kisebbségi oktatás és művelődés legfölsőbb szerve, és amely saját hatáskörén belül csak a törvénynek van alárendelve, de a nemzeti kormánynak nincs. [...]

3. A nemzetiségi oktatásra vonatkoznia kell a tanszabadság elvének; egy- vagy többnyelvű iskolákat, főiskolákat a nemzeti kisebbség tetszése szerint létesíthet és működtethet, ezekre semmilyen központi tanterv nem vonatkozhat. Külföldi tankönyvek és segédanyagok használata is megengedett. A kulturális anyaország oklevelei a nemzetiségi intézményekben minden további megszorítás nélkül érvényesek.

4. A nemzeti kisebbségeknek joguk van minden főiskolán és egyetemen – a szokásos szakmai igények kielégítésével – saját kultúrájuk oktatására tanszékeket létesíteni.

5. A kisebbségek érdekeik képviseletére kulturális és politikai egyesületeket, sőt, politikai pártokat is alakíthatnak. Ezek nemcsak a kisebbségi önkormányzat megválasztásánál, hanem az országos parlamenti politikában is vetélkedhetnek egymással és más szervezetekkel.

6. Ahol a kisebbségi lakosság számaránya a 10%-ot meghaladja, kötelező a helyi közigazgatás és a föliratok két- vagy többnyelvűsége.

7. A kisebbségi lakosok anyakönyvezése anyanyelvi alakban történhessék.

8. A nemzeti (faji, vallási) kisebbség fokozott védelemben részesüljön a többség esetleges soviniszta propagandájával szemben. Ez a védelem legyen alanyi jog; nemzeti, faji, felekezeti uszítás miatt minden kisebbségi indíthasson magánvádas eljárást. A pozitív diszkrimináció elve értelmében ez megfordított esetben csak hivatalból üldözendő bűncselekmény lehessen. [...]

11. A nem-etnikus egyházakat kedvezményekkel motiválni kell arra, hogy kisebbségi híveik lelki gondozását anyanyelvükön végezzék.

12. Váljék lehetővé a kisebbségek nemzeti – nem állami – szimbólumainak korlátlan nyilvános használata, nemzeti ünnepeik megülése, kulturális önazonosságuk nyílt és nyilvános kifejezése.

13. Minden magát magyarnak valló személy – és az ő jogán családja – legyen jogosult a magyar állampolgárságra.

14. A magyar állam lépjen föl a külhoni magyar kisebbségek képviseletében, és fogadja el a magyarországi nem-magyar kisebbségek esetében külföldi kormányok hasonló föllépését.

15. A magyar kormány nagylelkű kisebbségi politikával törekedjék a demokrácia eszméjének terjesztésére és népszerűsítésére Kelet-Európában.

16. Üldözötteket nem szolgáltatunk ki üldözőiknek. Politikai menekülteket megkülönböztetés nélkül befogadunk. Támogatjuk harmadik országba való távozásukat. Korlátozott számban nem magyar menekültek is vehessék föl a magyar állampolgárságot. A menekültek ügyét az Országgyűlésnek törvényben kell szabályoznia.

17. Kisebbség az a csoport, amely magát annak nyilvánítja. Az állam nyilvánítsa ki érdektelenségét és semlegességét az asszimiláció vonatkozásában. Ha a cigányok úgy kívánják, nemzeti kisebbségi műveltségük kialakításához segítséget kell kapniuk, így az anyanyelvi oktatás megteremtésében is.

A nemzeti, faji, vallási kisebbséghez tartozás szociális hátrányokkal jár. Ezeket indokolt esetben [az] államnak kompenzálnia kell egyének és csoportok számára. [...]

A lelkiismereti és vallásszabadságról

[...] Az állam és az egyház szétválasztása (szeparáció) csak az 1949-es Alkotmány deklarációi között létezik (63. §.), a gyakorlatban nem. A szétválasztás a valóságban azt jelentette, hogy a politikai ideológiai pluralizmust felszámoló és az államhatalmat elfoglaló kommunista vezetés a jelentős társadalmi befolyással rendelkező egyházakat állami gyámság alá kényszerítette. Ebből következik, hogy az egyházi autonómia, amelynek tényleges szétválasztás esetén magából a szétválasztásból logikusan erednie kéne, ugyancsak névlegesen, súlyos, lényegbevágó korlátozásokkal terhelt. [...]

Ami a követelmények vallási, egyházügyi részét illeti, leszögezzük, hogy semmiképpen sem [az] 1945 előtti egyházi jogosítványok visszaállítását kívánjuk, hanem korszerű, demokratikus, monopóliumoktól, privilégiumoktól és állami beavatkozástól mentes egyházi viszonyok kialakítását, melyben az állam és az egyház valóságosan elkülönül, az önkéntesen és szabadon szerveződő vallási közösségek egyenlő jogokat élveznek.

A tágabb, lelkiismereti szabadság vonatkozásában az alapvető emberi jogokkal nem ellentétes világnézet vagy pártállás miatti diszkrimináció kiküszöbölését célozzuk. [...]

c) Ismerjék el valamennyi egyház (vallásfelekezet) önálló jogalanyiságát, jogi személyiségét.

d) Szüntessék meg az egyházi pénzügyekhez való általános költségvetési hozzájárulást.

Az egyházak maguk fedezzék személyi és dologi kiadásaikat. Ez nem csupán a társadalmi igazságosságnak, hanem a bibliai elveknek is megfelel.

Ha azonban tulajdonukban vagy kezelésükben műemlék épület, műkincs van, ill. közhasznú tevékenységet látnak el (pl. szociális, gyógyító, oktatási intézet fenntartása), műemlékvédelmi, ill. közhasznú tevékenységük a világi intézményekével arányban álló normatív költségvetési támogatásban részesüljön.

Ismerjék el az egyházak jogát az adománygyűjtésre és biztosítsák az önkéntes adományok adó- és illetékmentességét. [...]

A készülő törvény hatálya valamennyi egyházra terjedjen ki. Hatálybalépésével egyidejűleg az összes különmegállapodást, paktumot, jegyzőkönyvet stb. helyezzék hatályon kívül (ezt oktrojált = kikényszerített voltuk is indokolja).

Az egyházak nem szerezhetnek közéleti monopóliumokat, de képviselőik közéleti tisztségekre szabadon megválaszthatók.

Az egyházi tisztségviselők, tagok saját belátásuk szerint, mint magyar állampolgárok vegyenek részt a politikai életben, vagy tartózkodjanak attól. Emiatt egyetlen egyházat se érhessen hátrány vagy előny.

Egyháznak másik egyház felől véleményezési vagy javaslattételi joga semmilyen ügyben nem lehet.

3. Vallásfelekezet-alapítás szabadsága

Deklarálni kell, hogy a felekezetalapítás azonos vallási meggyőződést valló, azonos hitelveket követő és közös istentiszteletet gyakorló személyek alanyi joga, mégpedig függetlenül attól, hogy hitelveik különböznek-e már meglévő közösségekétől vagy sem. A vallási közösségek nyilvántartásba vételét garanciális okból bírósági hatáskörbe kell utalni. A nyilvántartásba vétel iránti kérelem elbírálásakor a bíróság mérlegelési joggal nem rendelkezhet, kizárólag a törvényes kellékek meglétét vizsgálhatja. Ezek: 10 fő elhatározása, a hitéletre vonatkozó alapvető rendelkezéseket is magába foglaló szervezeti szabályzat megalkotása, a közösség ügyintéző és képviseleti szerveinek megalakítása. A megalakuló vallásfelekezet neve nem lehet azonos egy már létezőével. [...]

Deklarálni kell, hogy a szülőnek alanyi joga gyermekeit a lelkiismerete szerinti világnézet, vallás, erkölcs és eszmék alapján nevelni, neveltetni. [...]

Bármelyik felekezet létesíthessen hitelveinek megfelelő teológiai intézetet, tarthasson fenn óvodát, általános és középiskolát. Mivel az oktatás közügy, az oktatási intézményeknek juttatott adományok (értsd ezt nemcsak a felekezeti intézményekre), örökségek élvezzenek teljes illetékmentességet, az adományozó intézmények, szervezetek, magánszemélyek adóalapja pedig csökkenthető legyen az adomány összegével. Ez magánszemélyeknél annál is indokoltabb, mivel enélkül valójában kétszeresen járulnának hozzá a közoktatás költségeihez. [...]

Legyen tilos a tananyagok ideologikus manipulálása. A tényszerűség visszaállítása érdekében vizsgálják fölül a tananyagokat. [...]

7. Alternatív polgári szolgálat haladéktalan szabályozása

Időtartama nem lehet hosszabb a katonai szolgálat időtartamánál, ellenkező esetben a vallás- és lelkiismereti szabadságot sérti, diszkriminatív, büntető jelleget öltene.

A már leszerelt, tartalékos állományban lévőknek is biztosítsanak lehetőséget utólagos átsorolásukra.

8. A hitélet gyakorlásának szabadsága

Tegyék lehetővé a hitélet gyakorlását a hadseregben, az alkohol- és kábítószer-elvonó, valamint a büntetés-végrehajtási intézetekben, az iskolákban, bentlakásokban, árvaházakban, kórházakban stb.

9. Műsorkészítési és sugárzási jog

Mécs Imre ügyvivő beszél a Szabad Demokraták Szövetsége első közgyűlésén a Corvin moziban. Balra Kis János, Szent-Iványi István, Vásárhelyi Miklós, Rajk László, 1989. március 19.

A Magyar Rádió és a Televízió a fenntartó társadalomé, nem sajátíthatja ki se az állam, sem egy párt.

A vallásfelekezetek és más, jelentős eszmei áramlatokat képviselő közösségek ízlésüknek megfelelőn készíthessenek műsorokat és azokat a közpénzből fenntartott adóállomások sugározzák.

10. Rehabilitáció

Követeljük mindazok rehabilitálását, akiket 1945-től napjainkig hitük vagy az emberi jogokkal nem ellentétes meggyőződésük miatt üldöztek, vagy bárminemű joghátránnyal sújtottak.

Követeljük a politikai vonatkozású, konstruált perek anyagainak nyilvánosságra hozatalát, ideértve az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követő megtorlás időszakának terrorpereit is.

11. Jogszabályok felülvizsgálata

Helyezzenek hatályon kívül minden olyan jogszabályt, rendelkezést, amelyek emberi jogokat, köztük a lelkiismereti és vallásszabadságot sértik.

[...]

1. Igazodás Európához

Az integrálódó EGK[3] célul tűzte ki az egységes oktatási rendszer megteremtését, az egyes nemzetek oktatásügyi normáinak szabványosítását. Európai felzárkózásunk, szoros kapcsolódásunk egyik elengedhetetlen feltétele, hogy oktatási rendszerünket egyenértékűvé tegyük az integrálódó Európa iskolai normáival, széles körben bekapcsolódjunk az európai integrációs programokba a közép- és a felsőfokú oktatás területén. (Erasmus-program, Comett-program stb.)

2. Alapértékek

A liberalizmus nemcsak a modern nevelési értékek iránti nyitottságot jelenti, de ragaszkodást is olyan humanista értékekhez, értékrendszerekhez, amelyeket az évezredes kultúrtörténet során elsősorban a vallások közvetítettek és hagyományoztak tovább, amelyeknek azonban a valláso szférán kívül is meghatározó jelentőségük van. Ez az értékrendszer nyújthat megfelelő fogódzót a fiataloknak a modern kor gyorsan változó viszonyai között. Ennek a humanista értékrendszernek az erőszakos kiiktatása, kiforgatása és hazugságokkal való helyettesítése vezetett az iskolában folyó értékpusztításhoz, szisztematikus személyiségromboláshoz. Ennek a hagyományos humanista értékrendszernek pillérei többek között a becsületesség, a családszeretet, az áldozatkészség, a személyes felelősségtudat és lelkiismeret, a természet szeretete és az élet védelme, az esztétikum iránti fogékonyság és az érzelemgazdagság, a pozitív hagyomány tisztelete és ápolása, a tolerancia és a hazaszeretet. Ha némileg módosult formában is, erre a hagyományos értékrendre épülhet csak a modern társadalomban való boldoguláshoz szükséges értékrendszer is, amelynek főbb értékei az általános értelemben vett tolerancia, a szociális érzékenység, a szolidaritás, a másokért való felelősség, a másokra való odafigyelés, a kölcsönös megértésre való törekvés, a kreativitás, az önmegvalósításra való törekvés, a vállalkozókedv, a gondolkodási racionalitásra való törekvés, a mérlegelés igénye, az érzelmi és értelmi motívumok megkülönböztetésére való hajlam, a politikai demokrácia intézményeinek tiszteletben tartása, a más nemzetek iránti érdeklődés és megértés, a környezeti problémák iránti érzékenység, a világszintű problémák iránti fogékonyság, a társadalmi normákhoz és magatartásformákhoz való kritikai viszony.

3. Gondoskodás a lemaradókról

Az iskola válságának legnyilvánvalóbb tünete az, hogy nem tud mit kezdeni sem a tanulók fejlettségbeli különbségeivel, sem a társadalmi okok miatt lemaradókkal, így az iskola tömegesen bocsátja ki az írástudatlanokat. [...] A jövőben arra lesz szükség, hogy a lemaradók talpon maradását átfogó célprogramok biztosítsák. Ez egyfelől az alapszintű oktatáson belül a programok differenciálását és a felzárkóztató programok kialakítását feltételezi, másfelől a felnőttoktatásnak e probléma kezelésére való alkalmassá tételét követeli meg. A lemaradók támogatására szociálpolitikai eszköztárat is ki kell dolgozni. A leginkább elszegényedett iskolákat a központi költségvetésből kiemelt támogatásban kell részesíteni. [...]

A gyermekek és a pedagógusok jogai

[...]

2. Alapítási szabadság

Az iskolaalapítás alkotmányosan rögzített szabadságának elve azt mondja ki, hogy az állampolgárok és a legkülönbözőbb jogállású személyek (egyesületek, társaságok, egyházak, alapítványok, gazdasági egységek, kutatóintézetek stb.) alanyi jogon alapíthassanak iskolákat, éspedig az oktatás minden szintjén, az óvodától az egyetemig.

3. Tanszabadság

Az alkotmányosan rögzített tanszabadság biztosítsa, hogy az állampolgároknak alanyi joga legyen a tanulás és a tanítás. Lehetővé kell tenni a szabad iskolaválasztást is.

[...] A rugalmas állami iskolastruktúra-politika legfontosabb elve az, hogy az állam ne törekedjen az alapképzés, a középfokú oktatás és a szakképzés pontos határainak meghatározására. Éppen ellenkezőleg: olyan szabályozási kereteket kell teremtenie, amelyek lehetővé teszik, hogy a különböző szakmai csoportok, illetve a források fölött rendelkező és a társadalmi igényeket megfogalmazó érdekképviseletek és politikai szervezetek közötti megegyezés helyileg jelölhesse ki e határokat. [...]

Önállóságot kell adni az iskoláknak minden fokozaton az oktatási módszerek, a taneszközök megválasztásában, abban, hogy helyi és regionális sajátosságaikat figyelembe véve maguk határozhassák meg nevelési-oktatási feladataikat. Minden lényeges pedagógiai kérdésben döntési kompetenciát kell adni a tanári karnak. A tantestületek maguk választhassák meg vezetőiket.

Az autonómia elképzelhetetlen gazdasági önállóság nélkül. A gazdálkodásba – az általános törvényességi keretek, a legfőbb elvek megszabásán túl – központilag nem kell beleszólni, azt az iskolát fenntartó és használó állampolgárok e célra választott testületeire kell bízni. [...]

A központosított iskolairányítás hatósági úton, a nyilvánosság kizárásával szabja meg a beiskolázás és a felvétel módját és mértékét. A tanítási óra ellenőrzésével részletekbe menően szabályozza az oktatási folyamatot, a tanítás tartalmát és módszereit. Ugyanakkor lényegében érzéketlen a végzettek tudása, képessége iránt: ennek ellenőrzését paradox módon magára az iskolára bízza.

A decentralizált iskolairányítás merőben más logikát követel. E logika szerint az irányítás a felvételt és az oktatási folyamat részleteit nem szabályozza, ezt lényegében az iskolára bízza, ugyanakkor az iskolarendszer minden kritikus kimeneti pontján szigorúan ellenőrzi a végzettek tudásának, képességének minőségét. Ez csakis olyan nyilvános vizsgarendszerrel lehetséges, amelyet az iskolától független szervezetek végeznek.

A rendszerváltás programja, SZDSZ. Budapest, 1989, SZDSZ.

Jegyzetek

1. A rendszerváltás programját a Szabad Demokraták Szövetségének két ülésszakban (1989. március 19-én és április 16-án) megtartott közgyűlése fogadta el a budapesti Corvin moziban, és az ún. „kék könyvben" tették közzé először az SZDSZ kiadásában.
2. Utalás az MDF-re, mely 1988-as megalakulásakor „sem nem ellenzéki, sem nem kormánypárti nemzeti mozgalomként" határozta meg magát.
3. Európai Gazdasági Közösség, az Európai Unió elődje.

Ausztriai bevásárlásból hazafelé tartók Győrben, 1989. április 2.

Az MSZMP Politikai Bizottságának ülése
(1989. április 19.) (hangfelvételről készült jegyzőkönyv, részletek)

[...][1]

Fejti György: [...] Első helyen említeném meg azt, amiről korábban szóltam már, hogy a szervezetek egy része még nem tárgyalóképes. És ez nem a mi megállapításunk, hanem a szervezetek egy részének az önértékelése. [...] Külön érdekes a Fidesz, akik azt vetették föl, hogy az ő lételemük a tagadás. Tehát ezzel csináltak karriert, és minden integrálódási törekvés az erősen visszavetné őket. Ezt azért mondom, mert feltehetően ez az elem, ez a tagadás ennél a szervezetnél meg fog maradni. Az összes többinél nagyobb rugalmasságra és együttműködési készségre mutató jelek vannak.

Következő ilyen tétel az az, hogy van félelem az MSZMP-től, attól, hogy csak taktikázik, nem akar őszintén megállapodást; átmenetileg rákényszerült erre, de időt akar nyerni, be akarja húzni ezeket a szervezeteket a csőbe, egymásnak akarja őket ugrasztani, tehát le akarja őket darálni, ahogy erre lehetősége nyílik, vagy marginalizálni őket. Itt van azért egy természetes reflex, hogy erővel erőt kell megpróbálni szembe szegezni és tömörülni kell. Ez az alapgondolat a Szabad Demokraták Szövetségétől származik. Ők emlegették először, hogy ne engedjen a többi szervezet a szalámitaktikának, és alkosson olyan blokkot, amelyik az MSZMP-vel szemben jelenik meg a tárgyalásokon. [...] Ezen belül el kell mondanom azt is, hogy olyan nézet is van, hogy aki az MSZMP-vel koalícióra lép, az garantáltan politikai hullává válik, mert olyan évek következnek, amelyek felőrlik az MSZMP-t is és felőrlik a potenciális partnereket is. Tehát be kell jutni a parlamentbe, részt kell venni a választásokon, de alapvetően konstruktív ellenzéki szerepben, mert nem fűződik ezeknek a szervezeteknek érdekük a koalícióhoz. Ezt nem osztja minden szervezet, de kifejezetten ez a Szabad Demokraták álláspontja, és némileg ez az álláspontja a Magyar Demokrata Fórumnak is. [...]

Konkrétabban most már: mik a tárgyalási pozíciók, miben vannak nézetkülönbségek, miben közeliek az álláspontok. Az első kérdés mindjárt a tárgyalás karaktere. Mi arra törekedtünk, hogy egy nemzeti kerekasztal jöjjön létre, lehetőleg reprezentatív részvétellel. Azt fejtegettük, hogy a kirekesztés nem áll érdekünkben egyik irányban sem, egyszerűen a működőképesség szabjon gátat a résztvevők körének. S miután a döntéshozatal elvének a konszenzust javasoltuk, ezért azokat a komplexusokat, hogy az MSZMP itt a hozzá lojális szervezeteket ülteti az asztalhoz, ezeket úgy tűnt, hogy oldani sikerült. Tehát a tárgyalássorozat első részében mindenki elfogadta a reprezentativitásnak és a széles körű részvételnek az elvét. A Szabad Demokraták Szövetsége fejtette ki azt, hogy számára ez elfogadhatatlan, ők kétoldalú megbeszélésre gondolnak, ahol a hatalom és a fiókszervezetei ülnek az asztal egyik oldalán, és hát a másik oldalon ülnek a társadalom képviselői. Hát ez egy alapvető kérdés, hogy egy ilyen metódust elfogadunk-e? El kell hogy mondjam, hogy legnagyobb sajnálatunkra az SZDSZ-nek ez a törekvése, ez egyenlőre kényszeredett[en] nagyobbrészt, de elfogadásra talált a távolmaradó szervezetek részéről.

A következő ilyen vitakérdés – bár itt közeledtek jelentősen a nézetek –, ez a kompetenciának a kérdése, illetve a garanciák kérdése. Mi kezdetben sem csak konzultációról beszéltünk, de itt szándékos félreértés van. Tehát a nyilatkozatokban folyamatosan azt vetik a szemünkre, hogy fiktív tárgyalásokat akarunk és konzultációs fórumot. A mi pozíciónk az az volt, hogy ez politikai érdekegyeztető fórum legyen, de ne töltsön be direkt közjogi funkciókat, és ne legyen direkt döntést hozó jellege. Tehát az úgynevezett lengyel gyakorlat érvényesítését ajánlottuk. Ezt úgy tűnik, hogy a szervezetek elfogadják. [...]

Elzárkózást tapasztalni – megint csak a Szabad Demokraták Szövetségét említeném – a gazdasági válságelhárítás kérdései tekintetében, illetve a szociálpolitikai kérdéseket illetően. A többi szervezet a kétoldalú tárgyalásokon egyértelmű hajlandóságot mutatott, hogy ezzel foglalkozzunk. Az SZDSZ-nek itt az álláspontja az, hogy ők nem kívánnak a választások előtt semmiféle látszatfelelősséget vállalni a folyamatban lévő intézkedésekért. Én viszont úgy gondolom, hogy nekünk érdekünkben áll, hogy erről szó legyen. Ezt a társadalom el is várja, hogy ezekről a kérdésekről szó legyen, és itt lehet taktikai előnyre szert tennünk, abban az értelemben, hogy rámutatunk, hogy gazdasági válságelhárítással összefüggő működő programja egyik szervezetnek sincs, és itt lehet a

Orbán Viktor vitaindító beszédet tart a Fidesz gyűlésén az I. kerületi Tanács Művelődési Házában. Vele szemben Fodor Gábor, Rockenbauer Zoltán és Széchenyi Mihály, 1989. április 3.

szociális demagógia mérséklésére kötelezettséget vállalni. Tehát a választásra történő felkészülés ellenére egy tartózkodó magatartást kérni a radikális és nem teljesíthető szociálpolitikai követelésekkel szemben. Tehát én úgy látom, hogy nekünk ebben van érdekeltségünk, hogy ilyesmiről szó legyen. [...]

Én azon a véleményen vagyok, hogy nyugodt, rugalmas, következetes tárgyalási gyakorlattal létrehozható ez a megbeszéléssorozat, mert az Ellenzéki Kerekasztal nem stabil konstrukció. Tehát, ha időnk lenne arra, hogy türelmesen várjunk, felülkerekednének a nézetkülönbségek, hiszen máris látszik, hogy egy ilyen kerekasztal-megbeszélés a szervezet szuverenitását és önálló álláspont kialakítását zavarja. Nagyon ügyelnünk kellene arra, hogy ne tegyünk olyan lépést, ami tömöríti az Ellenzéki Kerekasztalt, hanem inkább olyan gesztust vagy olyan lépéseket tegyünk, ami lazítja ezt a blokkot. [...] Erre elsősorban az úgynevezett történelmi pártoknál látszik hajlandóság, esély, tehát a Szociáldemokrata Pártnál, Néppártnál, Kisgazdapártnál. [...]

Nyers Rezső: [...] Nem szabad [...] feltételeket [...] elfogadni, amiket nekünk, felénk állítottak. Az teljes abszurdum. De én ezt nem utasítanám vissza sértődötten, elegánsan átnézék rajta. Micsoda dolog, hogy föltételeket szabnak. Ez gyerekes, különben is egy gyerekes dolog, és úgy kell bánni ezekkel, akik feltételeket szabtak, mint gyerekekkel: tehát nem reagálunk rá. [...] Na most, amennyiben [...] ez a mi ajánlkozásunk nem kerülne meghallgatásra, akkor én azt gondolom: nekünk nem szabad várni ezekkel a lépéseinkkel, amiket most terveztünk, hanem szisztematikusan menni tovább kerekasztal nélkül. Nyilvánvalóvá kell tenni az ajánlatunkban, hogy egyenjogúak kerekasztaláról van szó. Ezt az Ellenzéki Kerekasztalt én sem bomlasztanám föl, csak egyszerűen ezt nem fogadjuk el, hogy így tárgyaljunk; mi szélesebben akarunk tárgyalni. De egyébként nincs beleszólásunk; hát ők jöjjenek össze, ha akarnak. Csak egyszerűen nem így tárgyalunk és kész, slussz-passz. [...]

Pozsgay Imre: [...] Alapjában és irányában egyetértek azzal, amit Nyers elvtárs mond, gondol, hogy tudniillik végül is azokkal kell megegyezni majd, akik megegyeznek, és ezt értésükre is kell adni a tárgyalásokon. De ajtóstól nem rohanhatunk a házba. Én csak azért mondom ezt, mert egy

valami azért világos […], hogy pontosan azok a legerősebbek, amelyek ma nem definiálják pártként magukat. A legmarkánsabb és legnagyobb tömegbefolyásra igényt tartó és joggal számító szervezetek, az MDF, az SZDSZ és a Fidesz – egyszersmind a legkiforrottabb programokkal – egyelőre nem pártként jelennek meg ennél az asztalnál, akár kerek, akár kétoldalú tárgyalásról van is szó. De ezt csak mint olyan tényt említem, amellyel számolnunk kell a tárgyalásoknál. Ez se véletlen, hogy így határoztak – bár különösen az MDF-ben nagyon nehezen tartják magukat azok, akik nem akarnak pártként föllépni, bár – ők tudják, hogy mi a haszna ennek. Ugyanis ők egymás között is természetesen taktikáznak […], nekik sem érdekük, hogy egy tucatnyi párt és szétmorzsolt párt maradjon a porondon, amelyekkel az MSZMP könnyen [el]bánik majd a választási küzdelemben. Nekünk érdekünk lenne, de nem fog bekövetkezni sajnos, ezért ezt mérlegelni kell. Ők arra számítanak, hogy ezek az úgynevezett történelmi és nosztalgiapártok ezek lejáratják magukat tulajdonképpen, s ők akkor fognak pártként jelentkezni ebben a harcban, és majd fölszívják ezeket a képződményeket. […]

Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok. Budapest, 1999. A válogatás a National Security Archive (a Hidegháború-történeti Kutatóközpont) és az 1956-os Intézet által rendezett konferenciára készült. A gyűjtemény főszerkesztői: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Szerk.: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós. 32. sz. dokumentum.

Jegyzet 1. Eredeti dokumentum: Magyar Nemzeti Levéltár, HU-MNL-OL, M-KS-288-5/1062.

A nemzetközi sajtó tudósítói előtt megkezdődik a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok kivonása, Kiskunhalas, 1989. április 25.

Az MSZMP Politikai Bizottságának ülése (1989. május 2.) (hangfelvételről készült jegyzőkönyv, részletek)

[…][1]

Fejti György: [B]ár külön-külön a szervezetek részéről egyre nagyobb a szándék, hogy az érdemi munka kezdődjön el, de egyelőre a Szabad Demokraták Szövetsége össze tudja tartani még ezt az Ellenzéki Kerekasztalt. És a Szabad Demokraták Szövetségének a tárgyalási pozíciója tartalmi kérdésekben is meglehetősen merev.

Miről van szó? Nem óhajtanak tárgyalni a párttörvényről sem. […] Ebben ma már szinte magukra maradtak, az összes többi szervezet hajlik arra, hogy a párttörvényt meg kell beszélni. Határozottan elutasítják az Alkotmánybíróságot. […] Elutasítják a köztársasági elnöki rendszert is. Nem akarom sorolni. Tehát, pillanatnyilag teljesen destruktív az álláspontjuk. Feszengenek ezek a többi szervezetek az Ellenzéki Kerekasztalban, mert egyre nyilvánvalóbbá válik számukra, hogy túszul ejtette őket két-három szervezet. De majd este el fog dőlni. Még mindig van szolidaritás, sőt, nemcsak szolidaritás, hanem ez a május 1-jei Jurta Színház-beli rendezvényen ki is derült: több is van, mint szolidaritás. Hát, ebből a patthelyzetből ki kell jutnunk. […]

Nyers Rezső: Kaptam én egy olyan javaslatot, hogy a volt koalíciós pártokat esetleg külön is hívjuk össze egy megbeszélésre.

Grósz Károly: Igen, hát ők vívódnak. Én is tárgyalásban vagyok velük.

Nyers Rezső: Ezt érdemes megfontolni.

Fejti György: Végső soron addig, amíg ez a blokk fennáll, addig elég sok akadálya van a tárgyalásoknak, mert nekem az az érzésem, hogy a Szabad Demokraták Szövetsége, amíg lehet, feszíteni akarja a húrt. Neki a dolog nem sürgős. […] Az a tapasztalatom […], hogy a forma, mármint ez az Ellenzéki Kerekasztal egyre kényelmetlenebbé válik a résztvevők számára. Mindenekelőtt amiatt, mert a Szabad Demokraták Szövetsége és a Fidesz erős nyomás alatt tartja őket. […] Vannak információink a szombati megbeszélésről. Ott látszott már az, amire én utaltam, hogy a történelmi pártok egyre inkább elhatárolódnak az Ellenzéki Kerekasztaltól. Tehát idő kérdése, hogy ez a dolog mikor fog átfordulni. […]

Kótai Géza:[2] […] Egymással sem rendezték még a viszonyukat, és nem alakították ki egymás között a hierarchikus rendet. Abban egyetértenek, hogy koncot kell leszakítani az MSZMP-től, és lehetőleg minél nagyobb koncot. De amikor ebben már hozzávetőleges megállapodásra jutnak, akkor azon a koncon fognak osztozkodni, és hát ennek a jeleit tapasztaljuk. […]

Tétényi Pál:[3] Tisztelt Elvtársak! Én most, vasárnap tárgyaltam a Kisgazda Párt eme szárnyával, tehát, akik részt vettek az Ellenzéki Kerekasztalon, az itteni delegáció vezetőjével, aki az alelnöke a pártnak, a Kovács Lászlóval. Ő elmondta, hogy Borosékkal szombaton, tehát a másik szárnnyal, egy bizonyos megállapodásra jutottak. […] Ő megint megerősítette azt, hogy ez a szárny hajlandó az együttműködésre, és ők szeretnék is ezt az együttműködést. De újból aláhúzta, hogy a fiatalabb generációval sokkal nehezebb a helyzet, és hát minket abban az irányban sürgetett, hogy próbáljunk meg velük megállapodni. […]

Nyers Rezső: […] Azt hiszem, hogy nyilvánosan hangsúlyozni kell […] méltósággal, és nem ilyen keresett engedményekkel, hogy tárgyalást akarunk, korrekt megállapodást akarunk, versengő választások tisztességes lebonyolítását akarjuk, és feltételek nélküli kötetlen tárgyalást. […] Ha ezeket mi hangsúlyozzuk, és elfogadtatjuk a közvéleménnyel, nem is az Ellenzéki Kerekasztal radikális képviselőjével, […] hogy ezt mi komolyan akarjuk, és demonstráljuk is, akkor már a szándékunkkal is előbb-utóbb nyerünk. […]

Tatai Ilona:[4] Én lehet, hogy nagyon nem hozzáértőt fogok kérdezni, de mi mit akarunk? […] Szóval, azt akarjuk, hogy minden tárca az MSZMP-é legyen és a Parlamentben 70%-os MSZMP-tagság legyen, vagy megelégszünk az 51%-kal, vagy […] szóval mire összpontosítsunk? […]

Grósz Károly: Hát, itt még azért nem vagyunk. Én úgy érzem, nem; ennek még nem jött el a pillanata […].

Fejti György: Mind a kettő alapvető kérdés. Hát, hogy mi mit akarunk, ezt illene tudni, és ezt a kérdést feltettük magunknak ezelőtt két hónappal. (Grósz: Nyerni.) […]

A MAGYAR–OSZTRÁK HATÁRON MEGKEZDIK A MŰSZAKI HATÁRZÁR BONTÁSÁT, 1989. MÁJUS 2.

Tehát, a pártoknak arra koncepciójuk, hogy mi legyen ezeken a tárgyalásokon, leszámítva a Szabad Demokraták Szövetségét, nincs. Ezért áll elő olyan helyzet, hogy a Szabad Demokraták Szövetsége irányítja ezt az Ellenzéki Kerekasztalt. Na most, mit akar az előzőeken túl a Szabad Demokraták Szövetsége? Erőteljes nyomást gyakorolni az MSZMP-re, és dezorganizálni a jelenlegi hatalmi struktúrát, de csak addig, amíg egy balos fordulat veszélye elő nem áll. [...] Tehát ezért kerül napirendre rendre az, hogy a Néphadseregben, Belügyben mi a helyzet, mik ott az MSZMP pozíciói. És ezért került a figyelem középpontjába a Munkásőrség [...]. Tehát van egy reális félelem a dolog elfajulásától és az erőszaktól. De ennek a határáig nyomás alatt tartani az MSZMP-t, szétzilálni az MSZMP-t, ez nagyon határozott törekvése a Szabad Demokraták Szövetségének és a Fidesznek is, akik világosan kimondják, hogy semmiféle együttműködésre nem hajlandók. Sőt, kollaborálásnak tekintenének minden ilyen együttműködést. [...] A Magyar Demokrata Fórum [...] rövid távon nem lát érdekeltséget [...] a közvetlen együttműködésben. És nem tartják magukat késznek koalíciós együttműködésre a választás után sem. Ez a probléma őket nem érdekli. [...] Ők '95-re tekintenek. Ez számomra akkor teljesen világos. [...]

Pozsgay Imre: [...] Ma sem hiszem, ha összeszedjük valóban magunkat, hogy az MSZMP veszíthet. Nem veszíthet! De azért az arányok nagyon fontosak a megszerzendő koalíció szempontjából. Egy gyenge 35% nem olyan koalícióképes, mint egy 40–45%-os szavazatarány. Arra már lenne partner. [...] Az SZDSZ, változatlanul úgy vélem, még ha a vaduló korszakából, különösen fideszes szárnyának az ilyen kihívó mentalitásából ki tud lépni, egy konstruktív ellenzék lehet a Parlamentben. És egy, a centrumot tömörítő MDF, keresztény mozgalmak; ezek lehetnek még egy valamiféle kiegyensúlyozó szerepben. [...]

Nyers Rezső: [...] Hát [...] én is azt hiszem, konstruktív ellenzék lesz ez az SZDSZ, mert végeredményben a társadalmi kérdésekben polgári demokraták ők. [...] Van ott egy ilyen szociáldemokratikus rész is, de az lesz a vége, hogy ezek polgári demokraták lesznek. Tehát, ellenzékbe kell, hogy kerüljenek. Ezek a kis vállalkozás [sic!] és a szabadfoglalkozású értelmiségnek a pártja lesznek. És ez mindig kicsi. [...]

Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok. Budapest, 1999. A válogatás a National Security Archive (a Hidegháború-történeti Kutatóközpont) és az 1956-os Intézet által rendezett konferenciára készült. A gyűjtemény főszerkesztői: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Szerk.: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós. 36. sz. dokumentum.

Jegyzetek

1. Eredeti dokumentum: Magyar Nemzeti Levéltár, HU-MNL-OL, M-KS-288-5/1063.
2. Kótai Géza az MSZMP KB Külügyi Osztályának vezetője volt.
3. Tétényi Pál (1929) kémikus, akadémikus, az MSZMP KB, majd az MSZMP PB tagja.
4. Tatai Ilona (1935), a Taurus Gumiipari Vállalat vezérigazgatója, az 1988 májusi pártértekezleten választották az MSZMP PB tagjává.

Az MSZMP javaslata politikai egyeztető fórum létrehozására (1989. május 8.) (részletek)

1. A Magyar Szocialista Munkáspárt – együttműködve valamennyi felelős politikai tényezővel – folytatni kívánja azt a mélyreható társadalmi átalakítást, amely a többpártrendszeren alapuló képviseleti demokrácia megteremtésére, a társadalmi, gazdasági válság leküzdésére irányul.[1] Tudatában van, hogy a válság elmélyülésének megakadályozása a konstruktív erők közötti politikai párbeszédet, az együttműködés lehetőségeinek felkutatását igényli, kölcsönös felelősséget és önmérsékletet feltételez. Meggyőződése, hogy az egypártrendszerből a képviseleti demokráciába való átmenet csak szabad választások révén valósítható meg.

A Központi Bizottság felhívja az ország minden társadalmi-politikai szervezetét, hogy tárgyalóasztalnál közösen keressék a társadalmi feszültségek, konfliktusok megegyezésen alapuló feloldását. Javasolja olyan politikai egyeztető fórum létrehozását, amely alkalmas a részt vevő szervezetek által meghatározott legfontosabb kérdések megvitatására. Az így kialakuló álláspontok szolgálhatják a nemzet felemelkedését.

2. Az MSZMP javasolja: a tanácskozások megkezdése előtt a résztvevők nyilvánítsák ki, hogy tiszteletben tartják az alkotmányosság elveit, elismerik egymást egyenrangú tárgyalófélnek,[2] a tanácskozás ideje alatt tartózkodnak minden olyan egyoldalú lépéstől, amely meghiúsítaná a tárgyalások eredményességét. Kívánatos, hogy a politikai megállapodások előzzék meg a törvényalkotást.

3. Az MSZMP ajánlja, hogy a tanácskozáson olyan megállapodások szülessenek, amelyekhez csatolhatók a szükséges állami intézkedések és jogszabályok tervezetei. Javasolja a megállapodások nyilvánosságra hozatalát és eljuttatását az illetékes állami szervekhez. A részvevők jelentsék ki, hogy a megállapodásokban foglaltakat a nyilvánosság előtt képviselik, és minden rendelkezésükre álló politikai eszközzel érvényre juttatják.

4. A Központi Bizottság kívánatosnak tartja, hogy az egyeztető fórum minél teljesebben reprezentálja a társadalom valóságos politikai és érdektagoltságát. Az MSZMP önálló tárgyalópartnernek fogad el minden olyan szervezetet – köztük az ellenzéki kerekasztalhoz tartozókat is[3] –, amelyek az alkotmányosság talaján állnak, és kötelezettséget vállalnak az egyesülési törvényen alapuló működésre. A politikai egyeztető fórum részvevőinek végleges köre az előkészítő megbeszéléseken alakítható ki. A tárgyaló szervezetek kizárólag önmagukat képviseljék, rendelkezzenek írásos mandátummal, amely felhatalmazza őket megállapodások kötésére is.

5. A Magyar Szocialista Munkáspárt az egyeztető fórum napirendjére a következő témákat javasolja:

(1) A politikai rendszer reformjával, a demokratikus átmenet megvalósításával kapcsolatos elvek és szabályok meghatározása, az ezzel összefüggő sarkalatos törvények (az Alkotmánybíróságról, a köztársasági elnöki intézményről, a pártokról, a választójogról, a tájékoztatásról és az információról stb.) tartalmának és a soron következő választások időpontjának megvitatása. [...]

(2) A gazdasági válság leküzdésére, a szociális feszültségek enyhítésére irányuló intézkedések kidolgozása, valamint a társadalmi-gazdasági konfliktusok erőszakot kizáró, önmérsékleten alapuló megoldása.[4]

6. A Központi Bizottság az előzetes megállapodásokra is építve a kölcsönös bizalom és a konstruktív munka érdekében a következő ügyrendet ajánlja:

a) Az érdemi tanácskozás plenáris üléseken és bizottságokban folyjék. A teljes üléseken minden résztvevő azonos időtartamú felszólalási lehetőséget kapjon. A plenáris ülések helyszíne az Országgyűlés épülete legyen.

b) A bizottságok – szakértők bevonásával – készítsék elő a megállapodásokat, a dokumentumokat a plenáris ülés fogadja el. A jóváhagyott okmányt a delegációk vezetői aláírásukkal hitelesítsék. A döntéshozatal a kölcsönös érdekeltség és a konszenzus elvére épüljön. Ha valamely részletkérdésben véleményeltérés mutatkozik, a különvélemény meghatározott terjedelemben rögzíthető.

c) A plenáris ülések a sajtó számára nyilvánosak, a bizottságok azonban zárt ajtók mögött dolgozzanak. Minden ülésről készüljön jegyzőkönyv. A tárgyaló felek rendszeresen adjanak ki közös közleményt.

A Magyar Szocialista Munkáspárt annak reményében adja közre javaslatát, hogy az számíthat a magyar társadalom felelős politikai erőinek és a közvélemény többségének támogatására. Továbbra is készen áll az eredményes tárgyalásokat előrevivő kezdeményezések megvitatására és elfogadására.

Budapest, 1989. május 8.

Az MSZMP Központi Bizottsága

Eredeti megjelenés: *Népszabadság*, 1989. május 10. Újraközlés: *A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei*. I. köt. 915–916. Továbbá: *A rendszerváltás forgatókönyve...* i. m. 1. köt. 228–229.

Jegyzetek

1. Az MSZMP KB Fejti György előterjesztésében 1989. május 8-i ülésén tárgyalta meg és fogadta el a javaslatot.
2. Az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal 1989. április 22-i, első szakértői előkészítő megbeszélésén az EKA delegátusai szabták a tárgyalások előfeltételeként egyebek között azt, hogy az MSZMP tegyen hivatalos nyilatkozatot az alkotmányosság követelményeinek betartásáról és az EKA törvényes alapon álló, egyenrangú tárgyaló félként való elismeréséről. Az MSZMP korábban szükségtelennek tartotta ilyen deklaráció megtételét, tekintve korábbi testületi állásfoglalásait a jogállamiság, a többpártrendszer megteremtése iránti elkötelezettségéről. Lásd *A rendszerváltás forgatókönyve...* i. m. 1. köt. 14. sz. dokumentum, 149–153.
3. Az EKA kezdetben ragaszkodott a kétoldalú megbeszélésekhez, lásd a fent idézett dokumentumot. Ebben később engedtek, és elfogadták az ún. „harmadik oldal" szervezeteinek részvételét a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásokon.
4. Az EKA korábban nem tartotta kívánatosnak a gazdasági és szociális kérdések megvitatását, de május 2-i ülésükön ezen részben változtattak és a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája javaslatára elfogadták, hogy erről külön tárgyalásokat folytassanak a különböző szakszervezetek, a kormány, a Gazdasági Kamara és más érdekvédelmi szervezetek bevonásával. A tárgyalások előfeltételéül azt szabták, hogy időben hozzáférhessenek az államadósság, a költségvetés és az állami vagyon tényleges adataihoz. Lásd *A rendszerváltás forgatókönyve...* i. m. 1. köt. 188.

Az Ellenzéki Kerekasztal állásfoglalása az MSZMP KB politikai egyeztető fórum létrehozására tett javaslatáról (1989. május 10.)

Az „egypártrendszerből a képviseleti demokráciába való átmenet csak szabad választások révén valósítható meg" – teszi magáévá az MSZMP KB 1989. május 8-i javaslata az Ellenzéki Kerekasztal megalakulásától kezdve képviselt álláspontját. Ugyanakkor sajnálattal állapítjuk meg, hogy az MSZMP gyakorlati politikai lépései ellentmondanak ennek a deklarált elvnek.

Az Ellenzéki Kerekasztal kezdettől fogva kétoldalú tárgyalásokat szorgalmazott az MSZMP-vel és a hozzá csatlakozó szervezetekkel, s e tárgyalások előkészítése céljából szakértői bizottságot küldött ki. Az előkészítő megbeszélések nem zárultak le, így az MSZMP – új nyilatkozatával – egyoldalúan megszakította a tárgyalásokat anélkül, hogy az ott felvetett kérdésekre hivatalos választ adott volna.

Az MSZMP egyes politikai szervezetekhez levelet intézett. A javaslatból és leveleiből kiviláglik, hogy legutóbbi álláspontját megmásítva ismét nem hajlandó egységes tárgyalófélként elismerni az Ellenzéki Kerekasztalt. Az Ellenzéki Kerekasztal a tárgyalások megszakítása ellenére is, a demokratikus és békés átmenetért viselt felelőssége tudatában kijelenti, hogy továbbra is készen áll a megbeszélések folytatására.

Jóllehet az MSZMP deklarálja, hogy az egyenrangú tárgyaló felek „...tartózkodnak minden olyan egyoldalú lépéstől, amely meghiúsítaná a tárgyalások eredményességét", és ezzel elvileg elfogadta az Ellenzéki Kerekasztal javaslatát, ugyanakkor a sajtó már kész törvénytervezeteket hoz nyilvánosságra, és a politikai vezetés minden eszközzel szorgalmazza a törvénytervezetek parlamenti elfogadását, hogy ezzel kész helyzetet teremtsen. A párttörvényt és az eredeti alkotmánykoncepció legvitatottabb elemeit igyekszik soron kívül elfogadtatni.[1]

Az Ellenzéki Kerekasztal szilárd álláspontjának az eredménye, hogy az MSZMP a parlamenti demokrácia felé vezető úton eljutott a felismerésig, hogy szüksége van az ellenzékkel folytatott tárgyalásokra, de legalábbis azok látszatára. Továbbra sem ismerte fel azonban, hogy a helyzet valóságos, érdemi tárgyalásokat követel. E tárgyalások nem folyhatnak sem egyoldalú elhatározások, diktátumok alapján, sem pedig az ellenzék egyes, összefüggéseiből kiragadott javaslatainak kisajátításával. Az Ellenzéki Kerekasztal javasolja a kétoldalú tárgyalások előkészítésének 48 órán belüli folytatását. Csak ilyen tárgyalások útján juthatunk el a valóban szabad választásokig és igazi népképviseletig. Az Ellenzéki Kerekasztal egységének megőrzése nem öncél, hanem a demokratikus átalakulás mellőzhetetlen eszköze.

A gazdasági válság okozta konfliktusok intézményes kezelése kérdéskörében az Ellenzéki Kerekasztal támogatja a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligájának tárgyalási kezdeményezését.[2] Megismételjük azt a követelésünket, hogy a nagymarosi építkezést a kormány haladéktalanul állítsa le, valamint folytasson tárgyalást a Duna-mozgalmakkal a beruházás sorsáról.[3]

Budapest, 1989. május 10.

Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, Fiatal Demokraták Szövetsége, Független Kisgazda- Földmunkás és Polgári Párt, Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája, Magyar Demokrata Fórum, Magyar Néppárt, Magyar Szociáldemokrata Párt, Szabad Demokraták Szövetsége

Eredeti megjelenés: *Magyar Nemzet*, 1989. május 12. Újraközlés: *A rendszerváltás forgatókönyve*... i. m. 1. köt. 291–292.

Jegyzetek

1. A pártokról szóló törvény tervezetét a *Magyar Hírlap*, 1989. április 19-i számában tették közzé, az Alkotmánybíróságról szóló törvényjavaslatot május 6-án, az Alkotmány módosításáról szóló javaslatot pedig május 10-én.
2. Lásd az előző dokumentum 4. sz. jegyzetét.
3. Németh Miklós miniszterelnök 1989. május 13-án jelentette be a beruházás felfüggesztését.

Az MSZMP KB szakértői tárgyalócsoportjának állásfoglalása a politikai egyeztető fórum kialakításáról (1989. május 11.) (részlet)

[...]

Az MSZMP nem kívánja a tárgyalásokat megszakítani sem a kerekasztal részvevőivel, sem más felelős társadalmi-politikai szervezetekkel azon meggyőződése miatt, hogy a demokratikus átmenet csak többoldalú tárgyalások útján biztosítható. Az MSZMP megegyezési szándékának komolyságát jelzi, hogy tárgyalócsoportja – mindössze két szakértői forduló után – a Központi Bizottság értékelését és állásfoglalását kérte. [...]

Változatlan álláspontunk szerint olyan egyeztető fórum kialakítására kell törekedni, amely a lehető legteljesebben tükrözi a magyar társadalom valóságos politikai és érdektagoltságát. Napjainkban a hagyományos és új politikai szervezetek reménykeltő módon keresik önálló arculatukat, a külső befolyásoktól mentes, érdemi politizálás lehetőségeit. Ebben a helyzetben az MSZMP nem tartja elfogadhatónak azt a törekvést, hogy bármely szervezetet tárgyalóként az asztal valamelyik oldalára kényszerítsen.

Az idő valóban sürget. Sajnáljuk azonban, hogy ezt az Ellenzéki Kerekasztal – szokatlan módon – az előkészítő tárgyalásokra utaló 48 órás határidő kitűzésével fejezte ki. Úgy véljük, hogy a nemzet sorsáért aggódó közvélemény nem elsősorban az előkészítő csatározások kimenetelére, hanem arra kíváncsi, hogy mikor és milyen tartalommal születnek érdemi megállapodások a demokratikus átmenet, a gazdasági válság leküzdése, a szociális feszültségek enyhítése kérdéseiben. Ezért várjuk minden felelős társadalmi [szervezet] – köztük az Ellenzéki Kerekasztalhoz tartozók – érdemi és tételes válaszait az MSZMP Központi Bizottsága javaslatára.

Budapest, 1989. május 11.

az MSZMP tárgyaló szakértői

Eredeti megjelenés: *Népszabadság*, 1989. május 12. Újraközlés: *A rendszerváltás forgatókönyve*... i. m. 1. köt. 293–295.

Soros György (jobbra), a Soros Alapítvány elnöke és Vásárhelyi Miklós, az elnök személyes képviselője sajtótájékoztatót tart a margitszigeti Grand Hotel Ramadában, 1989. május 12.

Az MSZMP Politikai Bizottságának ülése, 1989. május 16. (hangfelvételről készült jegyzőkönyv) (részletek)

Fejti György:[1] [...] A reflexiókból teljesen egyértelművé vált számomra, hogy a Szabad Demokraták Szövetségének az erős túlsúlya érvényesül változatlanul az Ellenzéki Kerekasztal álláspontján. Ez azt is jelenti, hogy tulajdonképpen hovatovább annak a mérlegelése is kétségessé válik, hogy kihozható-e érdemi eredmény egy kétoldalú találkozóból. Tehát egy olyan kétoldalú találkozóból, ami az Ellenzéki Kerekasztal és az MSZMP közötti tárgyalásokra vonatkozik. [...] Úgyhogy [...] én nagyon komolyan felvetem azt, hogy azokkal a szervezetekkel, amelyekkel a kétoldalú kapcsolatok kiegyensúlyozottak vagy legalábbis azok voltak az eddigiekben, szocdemekkel, Néppárttal, Kisgazdákkal, illetve a Magyar Demokrata Fórummal érdemben tárgyaljunk arról, hogy a holtpontról velük együtt csak úgy tudunk kimozdulni, hogyha a Szabad Demokratáknak a rendkívül elutasító álláspontját képesek átlépni. Szeretném, hogyha a Politikai Bizottság ebben világosan látna, tehát itt nem valami nekünk tulajdonított taktika van emögött, hogy az Ellenzéki Kerekasztalt mindenképpen szét kellene szedni, de ma világosan látszik, hogyha ez abban az összetételben és abban a felfogásban folytatja a munkát, mint eddig, akkor abszolút reménytelen az érdemi tárgyalások elkezdése után is kompromisszumot kötni.

[A] héten a Történelmi Igazságtétel Bizottság három tagjával lenne egy konzultáció. Ennek a tárgya 16-a, illetve a 16-ával kapcsolatos külön rendezvénynek a kérdése.[2] Hát itt naponta változnak ekörül a hangulatok. Azt tudom elmondani, hogy a családnak és a Történelmi Igazságtétel Bizottságnak a pozíciója e tekintetben tárgyilagos, korrekt. Jól látják azokat a potenciális veszélyeket, amik egy esetleges, nem a temetőben lezajló külön rendezvénnyel függnek össze, és az egyetlen Mécs Imre kivételével tulajdonképpen a Történelmi Igazságtétel Bizottság tagjai is elhatárolódnak a külön rendezvénytől, tehát a temetőn kívüli külön rendezvénytől. [...] Amennyiben ez [...] esetleg az Ellenzéki Kerekasztalban is egy vezérlő gondolattá válik, és mondjuk a Magyar Demokraták Szövetsége [sic!] vagy főleg a történelmi pártok is taktikailag lehetőséget látnak abban, hogy egy ilyen rendezvényt megpróbáljanak kiaknázni, akkor ez egy időzített bombává válhat. Ezért hát meghallgatom majd a Történelmi Igazságtétel Bizottságot, konzultálva velük – szerintem fontos lenne az ellenzéki szervezetekkel külön-külön ennek a veszélyeiről, a potenciális veszélyeiről nemzetközi összefüggéseiben és belpolitikai összefüggésekben is tárgyalni –, és elkerülni azt, hogy itt egy koalíció kialakuljon. [...] És félő, hogy konjunkturális okok miatt felülkerekednek kisebbségek, és egy koalíció megint megszerveződik itt a temetés körül. Ezt csak politikai konzultációkkal nem lehet elkerülni. [...] Elébe kellene vágni annak, hogy kiszélesedjen egy Hősök terei vagy parlamenti rendezvénnyel szolidaritást vállalóknak a köre.

Grósz Károly: [...] Egy kérdés vetődött fel itt, ahogy ennek a propagandájáról beszéltünk, hogy a párt tegyen-e a Nagy Imre-temetés előtt egy nyilatkozatot. Én nem támogatnám. Én elegendőnek tartom a kormány-állásfoglalást, ami a nemzeti megbékélésre, meg nem tudom, mire hív fel, mert nekünk a Nagy Imre-ügyet a politikai rehabilitáció aspektusából teljesen külön kell ettől választani, ez nem a jogi része. Ugye, jogilag is elég szenvedélyes vita van. Ekörül a jogászok véleménye nagyon megoszlik, hogy egyáltalán lehet-e törvény, indokolt-e a törvényességi óvás benyújtása, mert azért ez nem ilyen egyértelmű, ez az ügy. Ha itt mélyebbre kaparnak itt, érdekes dolgok derülnek ki. Lehet, hogy utólag lehet bizonyítani, hogy Nagy Imre magyar állampolgár volt, most nagy erőfeszítéseket tesznek ennek érdekében, de az egész miniszterelnökségének a legitimációja felvetődik, és így tovább, és így tovább. Szóval ez nem egy lezárt és lefutott ügy. A vallomások nagyon ellentétesek. Nagyobb lenne jogilag az indokoltsága a perújrafelvételnek, mert annyi új dolog vetődött fel. Hogy csak egy példát mondjak: nem az a bíró fejezte be a tárgyalást, aki elkezdte. A magyar... nagyon szigorú szabály a magyar ítélkezésben, hogy akkor újra kell tárgyalni az ügyet, ha új bíró, még ha új, más ülnök van, akkor is, az egészet. Ezt nem vitték végig, ezért perújrafelvétel kellene jogilag. [...]

Németh Miklós: Nagyon érdekes volt, hogy mind a két [lengyel tárgyalópartner], tehát Jaruzelski is meg Rakowski is rákérdezett erre, hogy hát értik, de hát miért nem rehabilitáljuk politikailag. Számukra, azt mondja – a Gomułka-archívumból vagy mit tudom én miből – teljesen egyértelmű, hogy Nagy Imre politikai gyilkosság áldozata volt. Ami[re], ez sajnos – így hangzott el szó szerint –, Gomułka is szavazott.

Grósz Károly: Persze. Ehhez kétség nem fér. Ez a megállapítás így pontos. Politikai gyilkosság áldozata lett. Ez egy dolog. Meg más dolog, hogy itt, ha ezt az ügyet elkezdjük piszkálni, hogy mi minden jön itt felszínre. [...]

Nyers Rezső: Hát az én álláspontom is az, hogy politikailag indokolt a rehabilitálása. Más a pártpolitikában, ugye. Az egy más kérdés, a párttagság visszaállítása, az egy külön... De tulajdonképpen politikailag indokolt, és nem biztos, hogy jogilag. Nem, nem... persze ha jogilag is, ha ilyen dolgok voltak, hogy más kezdte el meg más fejezte be. Nem is tudom, a Tunisz fejezte be, ugye, a Vida?

Grósz Károly: Ő fejezte be, de az izé kezdte, a Brahó vagy Rahó? ő kezdte. Ő lefolytatta, aztán, már így fejből nem tudom, elolvastam az anyagot, és a Vida fejezte be.[3] [...]

Grósz Károly: Ennek a mai szovjet vezetésnek ebben a Nagy Imre-ügyben korrekt az álláspontja. Azt mondták, csináljuk, amit jónak látunk, de ők nem fognak rá reagálni. Hát ettől tovább nem mehetünk, hát mit mondhatunk. Azt mondják, hogy ők nem fognak rá reagálni.

Nyers Rezső: Ez a jogi és a politikai rehabilitáció az annyira összefonódik, hogy nem lehet azt különválasztani. Hát ahogy néztük, ugye, ott az ülésen a vádat, a vád: összeesküvés szervezése a magyar államrend megdöntésére. Na most ez a vád, ez egy politikai vád. Na most, ha jogilag ettől mentesítettük, akkor politikailag mentesítettük. [...]

Grósz Károly: Nyers elvtárs, ez nem olyan egyszerű, mert jogilag el lehetne legalább hat évre ítélni.[4] Mit kezd egy bíróság egy halott emberrel? Most ítélje el nyolc évre? Hát ez teljesen logikátlan, agyrém. [...]

Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok. Budapest, 1999. A válogatás a National Security Archive (a Hidegháború-történeti Kutatóközpont) és az 1956-os Intézet által rendezett konferenciára készült. A gyűjtemény főszerkesztői: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Szerk.: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós. 38. sz. dokumentum.

Jegyzetek

1. *Eredeti dokumentum: MOL M–KS–288–5/1065.*
2. Nagy Imre és társai tervezett június 16-i temetéséről van szó, illetve arról, a temetőn kívül legyen-e egy nagyobb szabású, nyilvános megemlékezés.
3. A Nagy Imre és társai ellen lefolytatott büntetőper 1958. február 5-én kezdődött. A per első szakaszában dr. Radó Zoltán tanácselnök vezetésével folyt a per. Utóbb őt egészségügyi okokra hivatkozva leváltották – a valódi ok az lehetett, hogy nem volt elég kemény és határozott a politikai koncepció érvényesítésében. Szilágyi József ügyét egyidejűleg leválasztották (őt külön perben halálra ítélték és kivégezték), a pert pedig felfüggesztették. A tárgyalás csak június 9-én folytatódott, ekkor már Vida Ferenc bíró elnökletével, az ő mozgalmi fedőneve volt „Tunisz". A perben hozott további három halálos ítéletet Nagy Imre, Maléter Pál és Gimes Miklós ellen június 16-án hajnalban hajtották végre. Lásd Dornbach Alajos et al. (szerk.): *A per. Nagy Imre és társai, 1958, 1989.* Budapest, 2008, 1956-os Intézet – Nagy Imre Alapítvány.
4. Grósz arra utalt, hogy a Nagy Imre kormánya megszegett bizonyos korabeli eljárási szabályokat, pl. Maléter Pál miniszteri kinevezésekor, melyekért jogi értelemben elvileg felelősségre lehet(ett volna) vonni az akkori miniszterelnököt.

Az Ellenzéki Kerekasztal levele a Magyar Szocialista Munkáspárt Reformkörei Országos Tanácskozásának (Szeged)

Tisztelt Országos Tanácskozás!

Az Ellenzéki Kerekasztalt alkotó nyolc szervezet[1] érdeklődéssel várja az Önök tanácskozását.

Reméli, hogy komoly figyelmet fordítanak a Magyar Szocialista Munkáspárt és az Ellenzéki Kerekasztal között megindult, a Magyar Szocialista Munkáspárt által megakasztott, sőt felszámolt tárgyalások ügyére.

Az Ellenzéki Kerekasztalt alkotó szervezetek bíznak abban, hogy Önöket politikai felelősségük a tárgyalásokkal kapcsolatos elodázó manőverek felszámolására indítja.

Szerintünk a tárgyalások halogatása szűk látókörű és felelőtlen politika.

A Magyar Szocialista Munkáspárt főtitkárának legutóbbi kijelentése szerint szabad választásokra legkorábban csak hat év múlva kerülhet sor. Nyilvánvaló tehát, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt jelenlegi vezetőségének egy része tárgyalási ajánlatát pusztán propagandafogásnak tekinti, és nem törekszik érdemi megegyezésre.

A legutóbbi közvélemény-kutatás is egyértelművé tette, hogy a honpolgárok döntő többsége a demokratikus átmenet mellőzhetetlen feltételének a kormányzó párt és az ellenzék közötti, döntési joggal felruházott, kétoldalú tárgyalásokat tekinti, és újrakezdésüket elvárja.

Kelt Budapesten az 1989. évi május 18. napján.

Üdvözlettel:
az Ellenzéki Kerekasztal szervezetei

Bajcsy Zsilinszky Endre Társaság
Fiatal Demokraták Szövetsége
Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt
Magyar Demokrata Fórum
Magyar Néppárt
Magyarországi Szociáldemokrata Párt
Szabad Demokraták Szövetsége
Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája

Blinken OSA Archivum, Budapest: HU OSA 400-1-1:1/9: Az MSZMP Budapesti Reformkörének és a reformköri mozgalomnak dokumentumai. Novák Zoltán gyűjteménye. Lásd http://catalog.osaarchivum.org/catalog/jD7yggVW.

Jegyzet

1. A levél írásakor még több szervezet, például a Kereszténydemokrata Néppárt, nem volt tagja az Ellenzéki Kerekasztalnak.

A reformkörök országos tanácskozásának állásfoglalása a békés átmenet lehetőségéről (Szeged, 1989. május 20.)

A jelenlegi válsághelyzetből hazánkat csak egy társadalmi kiegyezés mozdíthatja ki.[1] Mindenkinek érdeke, hogy ez a kiegyezés egy demokratikus jogállamba vezető átmenetet szolgáljon, és ez az átmenet békés legyen, Minden politikai erőnek felelősséget kell vállalnia e példa nélkül álló történelmi vállalkozás sikerre vitelében. Természetesnek tartjuk, hogy a fő felelősséget annak a pártnak kell vállalnia, amelynek negyvenévnyi kormányzása a társadalmat a jelenlegi válságba juttatta. A felelősségből adódó feladatokat csak egy gyökeresen megújult MSZMP képes ellátni. A szükséges fordulatot két lépcsőben képzeljük el: a hatalom megosztásában, majd a megosztott hatalom társadalmasításában.

I.

1. Minimális konszenzust kell teremteni a gazdasági összeomlás, az anarchia, az erőszakos visszarendezés, a jelenlegi patthelyzet állandósulásának elkerüléséért. E veszélyek elkerülésének legfőbb eszköze a hatalom megosztása.

2. A hatalom képviselőinek – szakítva az eddigi halogató taktikával – azonnal érdemi tárgyalásokat kell kezdenie az Ellenzéki Kerekasztal képviselőivel. Felszólítjuk az MSZMP Központi Bizottságát, hogy legközelebbi ülésén hozzon ilyen értelmű határozatot; a tárgyalásokkal hiteles, a társadalom bizalmát élvező politikusokat bízzon meg. Ha a Központi Bizottság ennek a felszólításnak nem tesz eleget, akkor szükségesnek tartjuk, hogy a hatalom nevében a kormány vagy a parlament tárgyaljon.

3. E tárgyalások során kell megegyezésre jutni a demokratikus átmenet feltételeit megteremtő sarkalatos törvényekről; a pártokról, a sajtóról, a választójogról, a büntető törvénykönyv módosításáról, a köztársasági elnöki intézményről, az alkotmánybíróságról, a népszavazásról és biztonsági kérdésekről szóló törvényekről. Ezenkívül meg kell egyezni a köztársasági elnöki posztra jelölendő személyek köréről, a választások időpontjáról és rendjéről és az MSZMP vagyonának megosztásáról, a szerveződő pártok működési feltételeinek megteremtéséről.

4. A tárgyaló felek vállaljanak kölcsönösen kötelezettséget arra, hogy lemondanak az erőszak alkalmazásáról, az ezzel való fenyegetésről, és hogy szervezetileg is fellépnek minden olyan irányzat ellen, amely az erőszak alkalmazását nem utasítja el. Vállaljanak kötelezettséget arra is, hogy a tárgyalások során kiegyezésre, és nem egymás politikai lejáratására törekszenek. Külön kérjük a demokratikus ellenzéket arra, hogy az utóbbi időben reformirányban örvendetes módon elmozdult kormány iránt a tevékenységéhez szükséges lojalitást biztosítsa. [...]

II.
Miközben az említett tárgyalások haladéktalan megindítását szükségesnek tartjuk, le kell szögeznünk: a mai magyar társadalom politikai erővonalait nem kizárólag a hatalomhoz való viszony határozza meg. Úgy gondoljuk, hogy a társadalom széles rétegei egyaránt érdekeltek a jelenlegi társadalmi-gazdasági modell radikális megváltoztatásában. Az új modell alapvető értékeiben is jó eséllyel alakítható ki közmegegyezés. Ilyen értékeknek tartjuk a tulajdonformák sokszínűségének talaján létrejövő hatékony piacgazdaságot, az egyéni és a kollektív szabadságjogokat, a többpártrendszer keretei között biztosított népszuverenitást, az önigazgató és autonóm civil társadalmat, a leszakadó társadalmi rétegek iránti felelősségből fakadó szolidaritást. [...]

Szeged, 1989. május 20.

Ágh Attila – Géczi József – Sipos József (szerk.): *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök, 1988–1989. Válogatott dokumentumok.* Budapest, 1999, Kossuth Kiadó. 201–202.

Jegyzet 1. Az MSZMP Reformkörei Szegeden tartották első országos tanácskozásukat 1989. május 20–23-án. Eredeti forrás: Reformkörök Archívuma. Lovászi József gyűjteménye.

A reformkörök országos tanácskozásának válaszlevele az Ellenzéki Kerekasztalnak (1989. május 22.)

Tisztelt Ellenzéki Kerekasztal![1]
Az MSZMP reformkörei országos tanácskozásának négyszáznegyven résztvevője nevében és megbízásából köszönöm azt az érdeklődést és várakozást, ami levelükből a május 20-i munkatanácskozásunk iránt kicsendült. A tanácskozás egyik – a békés átmenet kérdéseivel foglalkozó – szekciója állásfoglalás-tervezetet alakított ki, amelyet a záró plenáris ülés egyhangúlag elfogadott. Az állásfoglalást mellékelten megküldöm önöknek.

A tanácskozás résztvevői őszintén remélik, hogy az állásfoglalás hatással lesz az MSZMP Központi Bizottságára, elősegíti a tárgyalások azonnali megkezdését és sikeres folytatását. A reformkörök kinyilvánították szándékukat, hogy mindenütt felveszik a kapcsolatot az Ellenzéki Kerekasztal helyi csoportjaival, konzultációkat folytatnak és hivatalos tárgyalásokra kérik fel az MSZMP helyi testületeit.

Szeged, 1989. május 22.

Az MSZMP-reformkörök Országos Tanácskozása megbízásából
Lovászi József

Ágh Attila – Géczi József – Sipos József (szerk.): *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök, 1988–1989. Válogatott dokumentumok.* Budapest, 1999, Kossuth Kiadó. 204.

Jegyzet 1. Eredeti dokumentum: Reformkörök Archívuma. Lovászi József gyűjteménye.

Az Ellenzéki Kerekasztal a reformkörök szegedi platformtervezetéről (részletek az EKA 1989. május 24-i ülésének jegyzőkönyvéből)

Boross Imre:[1] Kérem, azt nekünk tudomásul kell vennünk, hogy ha az elkövetkezendő választásokon, ha az MSZMP katasztrofális vereséget szenvedne, az nekünk rossz lenne. Ha, mondjuk, olyan vereséget szenvedne, hogy a szavazatoknak nem kapja meg az öt százalékát, akkor esetleg fegyverhez nyúl. [...] Emiatt nekünk bizonyos fokig érdekünk az, hogy az MSZMP-n belül a reformszárny erősödjék, és ez a reformszárny kapja meg a szavazattömeget, ne pedig valami fundamentalista, Isten tudja micsoda. Tehát nekünk egy bizonyos érdekünk a reformszárnyhoz, azért – meg kell hogy mondjam – fűződik.

Baranyai Tibor:[2] Annyira jó helyzetben még nem vagyunk, hogy mi szavazatokat adjunk át. Lehet, hogy a kisgazdapárt már úgy áll. (Nevetés.)

Morvay László:[3] Én úgy érzem, rettentő kínos helyzetbe kerülhet az Ellenzéki Kerekasztal a [május] 29-i KB-ülés után, amikor ott a reformszárnyat fogják megbízni azzal, hogy azonnal üljön le tárgyalni. Az az érzésem, hogy a leglényegesebb kérdésekben az Ellenzéki Kerekasztal még nem alakított ki közös álláspontot. Ezért csatlakoznék én a Fidesz javaslatához, és ahhoz, ami itt elhangzott, hogy a lehető legsürgősebben, haladéktalanul alakuljon négy különbizottság, egy-egy taggal a részt vevő szervezetekből, amely kimunkálja a közös álláspontot, és azt terjeszti a plénum elé, jóváhagyás végett.

Ugyanis rendkívül szoros és szűk az idő. Az az érzésem, hogy a kormány a becsatlakozó reformkommunistákkal megpróbálja saját megoldásában – így készülnek és ezért készülnek sorozatban ezek a törvényjavaslatok – mind a fundamentalista szárny, mind az Ellenzéki Kerekasztal kikapcsolásával, negligálásával megoldani a saját programtervezetét. Mi elkészítettünk egy ilyen rövid kis javaslatot, aminek a lényege az, hogy négy különbizottság alakuljon, annak a négy legfontosabb pontnak a megtárgyalására és kidolgozására, amivel leülhetünk az Ellenzéki Kerekasztal plusz az MSZMP illetékes szerveivel tárgyalni. [...]

Ezek azonnal elkezdhetik a munkát, akár a héten már, ha minden szervezet egy-egy különbizottságba kijelöli a képviselőjét. Itt vannak jogászok, vannak közgazdászok, nem beszélve arról, hogy a gazdasági tervre például a kormány már kidolgozott egy rövid távú elképzelést, egy válságtervet, amit a SZOT már el is fogadott. Ezt ők végre fogják hajtani. Mert nincs erő, amely szembe szállna vele. És ilyenek a többi törvényjavaslatok is. A parlament meg fogja szavazni. És utána futhatunk a pénzünk után. [...]

Pető Iván:[4] Csináltunk egy tervezetet, ami persze nyilván sok minden, sok ponton módosítható vagy módosítandó. Azt elmondanám. Ebben nincsenek benne, amiket Szabad György mondott. Az mindenképpen kiegészítésként be kéne, hogy kerüljön. Ez a tegnapi Tóth András-nyilatkozat ismeretében (készült). Akkor fölolvasom. Nincs leírva több példányban, tehát fölolvasom. Ebben reagálás történik a reformkörökre és a nyilatkozatokra. Tehát:

„Az Ellenzéki Kerekasztal nyilatkozata
Üdvözöljük az MSZMP reformköri mozgalmának 1989. május 20-án Szegeden megfogalmazott platformtervezetét, mint olyan álláspontot, amelynek az uralkodó párton belüli érvényesülése esetén jelentősen javulnának az ország mostani válsága megoldhatóságának esélyei. Külön is köszöntjük a hatalom képviselői és az Ellenzéki Kerekasztal közti tárgyalások azonnali megkezdésének követelését, mint az eddig is képviselt álláspontunk támogatását. Bízunk benne, hogy legkésőbb az MSZMP KB május 29-i ülésén a reformkörök fellépésének már érdemi következményei is megmutatkoznak. Az MSZMP szakértője 1989. május 23-i, országos napilapokban közzétett nyilatkozatában talán éppen a reformkörök álláspontjának ismeretében újrafogalmazni látszik pártja tárgyalásokkal kapcsolatos eddigi véleményét. Valójában azonban az, ha a hatalmon levő párt megengedi az Ellenzéki Kerekasztalnak, hogy csoportosulásként üljön az egyik oldalon, miközben az MSZMP foglal helyet a másikon, ugyanakkor helyet kapnának az asztalnál további, pontosabban meg nem határozott, a két féllel egyenrangúnak tetsző szervezetek is, amelyek egyik oldalon sem kívánnak ülni, ez nem más, mint a Kerekasztal sokszögesítése, a kétoldalú tárgyalások ismételt elutasítása, ezúttal nem hivatalos formában. Az egyértelműség érdekében azt is jelezzük, nem felel meg a valóságnak az MSZMP-szakértő megállapítása, miszerint a technikai tárgyalások pártja Központi Bizottságának legutóbbi ülése óta azért szünetelnek, mert az MSZMP várja a különböző szervezetek válaszát a KB – úgymond – kezdeményezésére. Az Ellenzéki Kerekasztalban részt vevő szervezetek – amint az a május 12-i lapokból is kitetszik – postafordultával válaszoltak az említett megnyilatkozásra. A választ – a hivatalosat – tehát a korábbi megbeszéléseket egyoldalúan berekesztő MSZMP vezetésétől mi várjuk. Most a reformkörök állásfoglalása után az eddigieknél nagyobb bizakodással remélve az érdemi tárgyalások mihamarabbi kezdését. [...]"

Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok. Budapest, 1999. A válogatás a National Security Archive (a Hidegháború-történeti Kutatóközpont) és az 1956-os Intézet által rendezett konferenciára készült. A gyűjtemény főszerkesztői: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Szerk.: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós. 47. dokumentum.

Jegyzetek

1. Boross Imre (1927–2014) ügyvéd, újságíró. 1989-ben az újjáalakult FGKP főügyésze lett, továbbá a párt tárgyalódelegációjának egyik tagja.
2. Baranyai Tibor (1925–2005), szociáldemokrata politikus, az 1989-ben újjáalakult az MSZDP alelnöke, elnökségi tagjaként volt a párt tárgyalódelegációjának tagja. 1945-ben az SZDP pótképviselője volt, 1948-ban emigrált, és az emigráns szociáldemokrata párt tagja volt. 1964-ben hazatért és munkásként, majd alkalmazottként dolgozott 1985-ös nyugdíjazásáig.
3. Morvay László a Bajcsy Zsilinszky Baráti Társaságot képviselte az EKA tárgyalásain.
4. Pető Iván (1946), történész, levéltáros, a demokratikus ellenzékhez közel álló személyiség. Aláírta a Charta '77 szolidaritási nyilatkozatot, Ada Pál álnéven több írása jelent meg a szamizdat *Beszélő*ben. Az SZDSZ alapító tagja, az EKA-tárgyalásokon a párt egyik képviselője. 1990-től 2010-ig az SZDSZ parlamenti képviselője, több alkalommal a párt parlamenti frakcióvezetője, 1992 és 1997 között a párt elnöke.

Az Ellenzéki Kerekasztal nyilatkozata (1989. május 24.) (részletek)

Mint az Ellenzéki Kerekasztalt alkotó szervezetek – a szabad választások útján megvalósítandó demokratikus átalakulás érdekében – változatlanul készek vagyunk tárgyalni a hatalom tényleges birtokosaival. [...]

A közvélemény hiteles tájékoztatása érdekében ezúttal is jelezzük: nem felel meg a valóságnak az MSZMP egyes tisztségviselőinek az a – sajtóban közzétett – megállapítása, miszerint a technikai tárgyalások a Központi Bizottság legutóbbi ülése óta azért szünetelnek, mert az MSZMP várja a különböző szervezetek válaszát a KB kezdeményezésére. Az Ellenzéki Kerekasztalban részt vevő szervezetek, amint az a május 12-i lapokból is kitetszik, postafordultával válaszoltak az említett – úgymond – kezdeményezésre. [...]

Rendkívül aggasztónak tartjuk, hogy a politikai tárgyalások elodázásával egy időben az MSZMP, illetve kormánya, semmivel sem indokolható sebességgel gyárt alapvető törvénytervezeteket és terjeszti azokat a parlament elé, mintegy kész helyzetet kívánva teremteni a szabad választásokat követő korszakra.

Tüntetés az áremelések ellen az Ellenzéki Kerekasztal szervezésében. Nyíregyháza, 1989. május 27.

Most éppen egy „átalakulási" törvény kerül az Országgyűlés asztalára, minden érdemi tájékoztatást, a képviselők felkészítését, még az úgynevezett társadalmi vitát is mellőzve, a szakmai körök alapvető ellenvetéseit figyelmen kívül hagyva. Az eljárásnak ez a módja csak azt célozhatja, hogy érdemi ellenvetések nélkül fogadtassék el egy olyan törvény, amely – mint azt már több szervezet is megfogalmazta – a vagyon feletti rendelkezés eddigi monopóliumát tulajdonosi monopóliummá változtatná, az „állami vagyonkezelőség" létrehozásával pedig csak tovább erősítené az állami bürokráciát. Az aggodalmakat – amelyek hasonlóak a készülő földtörvénnyel kapcsolatban is – csak a tervezetnek a parlament napirendjéről való azonnali levétele oszlathatja el!

A kormányzó párt számos további sarkalatos törvény, így a párttörvény, az alkotmánybírósági törvény egyoldalú megalkotását kezdeményezi. Mi több, alkotmánymódosítással a köztársasági elnök intézményének felállítását is javasolja. [...]

Eredeti megjelenés: *Népszabadság*, 1989. május 26. Újraközlés: *A rendszerváltás forgatókönyve...* i. m. 1. köt. 392–393.

Az MSZMP Politikai Bizottságának ülése (1989. május 26.) (hangfelvételről készült jegyzőkönyv, részletek)

Fejti György:[1] [...] Tehát, még egy kísérletet kell tenni arra, hogy a dolog kimozduljon a holtpontról. De ehhez összehangolt lépéseket kell tenni, mert nem először kerülök olyan helyzetbe, hogy a velem kötött szóbeli megállapodásokat a Magyar Demokrata Fórum, a Szociáldemokrata Párt, a Néppárt visszamondja. És kínos mindenről papírt kérni, hát már az ember kényelmetlenül érzi magát, hiszen ennek az egésznek bizalmon kellene alapulni, de lassan ott tartunk, hogy tanúk nélkül nem lehet, meg nem érdemes leülni a beszélgetésekre.

Az Ellenzéki Kerekasztalt egyértelműen a Szabad Demokraták Szövetsége és a Fiatal Demokraták Szövetsége uralja, hogy nekik mi a tárgyalási metodikájuk, az világosan kiderül ebből a papírból. Ők szerepelni akarnak a Televízióban, dezorganizálni a pártot, egymásnak ugratni a pártok vezetőit, [a] Fidesz [és] az MSZMP vezetőit, kijátszani, [hogy a] hatalom kompromisszumkészségének a hiányában nem indulhatnak meg a tárgyalások. De mihelyt el fognak indulni a tárgyalások, ki fog derülni, hogy az együttműköd... tehát, hogy a megállapodási készségük nulla. [...]

Egyébként az embereink kontaktusban vannak ma is a Tölgyessy [Péter] úrral, Sólyommal [László], a mi két szakértőnk tárgyal. Hát, csak a puhatolózás kedvéért. Nehéz a szabad demokratákkal megbirkózni, mert őket semmi más nem érdekli, mint a reklám, ezt világosan látni kell, és a reklám miatt bármit feláldoznak. Bármit. A többi szervezet pedig, tegnap éppen a Bíróval [Zoltán] beszéltem erről, miközben kétoldalú megbeszélést folytattunk, panaszkodik, hogy ez már tűrhetetlen, ez egy lehetetlen állapot, túszként élik meg ezt az egészet. Nem vállalja senki, hogy kilépjen a dologból, mert ott lesz a homlokán a bélyeg, hogy a nagy történelmi esély, ami az ellenzék egységét hozta létre, azt szimbolizálja, hát ezt megbontani, ez... ez megbocsáthatatlan bűn lenne.

A megbontás, ez nekem nem rögeszmém. Én a megbontásra azért tettem kísérleteket, mert világosan látom, hogy a szabad demokratákkal ezekben a dolgokban nem lehet megállapodni. Tehát azért kellene, amennyire lehet, a Magyar Demokrata Fórumot, a három történelmi pártot rávenni arra, hogy ezt komolyan mérlegeljék. Lehet egyébként, hogy ha az érdemi tárgyalások elkezdődnek, ez ki fog derülni. Hát ha az érdemi tárgyalások elkezdődnek, és nagyon merev állásp、onton van a Szabad Demokraták Szövetsége, lehet, hogy elhatárolódik tőle a többi párt, a három-négy párt. De ha nem, akkor csapdában vagyunk, akkor három hétig ücsörgünk, aztán azt kell mondani, hogy bocsánatot kérünk, nem megy. Az is nagyon kínos, főleg hogy ha mondom, a Főtitkár is benne van. [...]

Németh Miklós: Olyan módszer nincs, vagy nem lehet elérni, hogy ezt a háromszöget valamelyik, hát nem az SZDSZ, de mondjuk a, ilyen jó a viszony már a három történelmivel, meg még, mit tudom én, MDF-et, vagy egy-kettőt meg lehetne, hogy, hogy erre kicsit rápuhítani őket.

Fejti György: Az, hogy ne csak az MSZMP-nek a kezdeményezése legyen.

Németh Miklós: Igen, hogy, hogy ehhez megnyerni minél több embert, hogy egyszer... szinte egyszerre jut eszünkbe.

Nyers Rezső: Hát jó, [ha] itthon lenne a Pozsgay, neki kéne ebben segíteni, a kutyafáját neki, ezeknek a külföldi agitációs utaknak is, az isten győzi ottan, miről, meg vannak azok már győzve már túlontúl is. [...][2]

Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok. Budapest, 1999. A válogatás a National Security Archive (a Hidegháború-történeti Kutatóközpont) és az 1956-os Intézet által rendezett konferenciára készült. A gyűjtemény főszerkesztői: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Szerk.: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós. 39. sz. dokumentum.

Jegyzetek

1. *Eredeti dokumentum:* MOL M-KS-288-5/1066.
2. Pozsgay ezekben a napokban a Német Szövetségi Köztársaságban volt, ahol találkozott vele Kohl kancellár, Genscher külügyminiszter és Otto von Lambsdorff gazdasági miniszter is.

Fejti György jelentése a Központi Bizottságnak a politikai egyeztető fórummal kapcsolatos tárgyalásokról (1989. május 29.)

Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága

Szigorúan titkos!
Grósz Károly sk.

1. Az MSZMP Központi Bizottsága politikai egyeztető fórum létrehozásáról szóló 1989. május 8-i javaslata számos pozitív, támogató megnyilatkozás mellett tartózkodó és részben elutasító reagálásokat is kiváltott.

A Szakszervezetek Országos Tanácsa, a Hazafias Népfront, valamint az 1989. április 8-i többoldalú megbeszélésen részt vevő szervezetek egyetértéssel fogadták a kezdeményezést. Méltányolták az MSZMP azon törekvését, hogy nem fogad el egy tisztán kétoldalú tárgyalási konstrukciót, mert ez jelentős társadalmi erőket rekesztene ki a politikai egyeztetésből. Részvételi szándékukat valamennyien megerősítették.

Az Ellenzéki Kerekasztal szervezeteinek válasza ellentmondásosnak tekinthető. A Kerekasztal – meglehetős sietséggel nyilvánosságra hozott – állásfoglalása a kezdeményezés érdemi megválaszolása nélkül elutasítást tartalmazott, s az MSZMP-t az előkészítő tárgyalások egyoldalú megszakításával vádolta. Ugyanakkor az időközben lefolytatott konzultációk jelezték, hogy a gyors elutasítás nem feltétlenül tükrözi az egyes szervezetek álláspontját és törekvéseit.

Az Új Márciusi Front válaszában – az MSZMP-t és az Ellenzéki Kerekasztalt egyaránt felelőssé téve a tárgyalások holtpontra jutásáért – lényegében megismételte az Országos Nemzeti Bizottság felállítására irányuló javaslatát.

Az MSZMP reformköreinek országos tanácskozása a társadalmi kiegyezés fontosságát hangsúlyozva, a patthelyzet kialakulását az MSZMP halogató taktikájának tulajdonította.

Az előkészítő tárgyalások megrekedését élénk sajtópolémia kísérte, amely a közvélemény számára az álláspontok megmerevedését sugallta.

2. Az MSZMP tárgyalócsoportja szerint a sajtó útján való további politizálás nem vezethet eredményre. A társadalom vélhető többsége a párt hatalmi helyzetéből indul ki, s a tárgyalások konkrét tényeinek ismeretétől függetlenül – mindenképpen az MSZMP-t hibáztatja a késlekedés miatt.

A hét végén az MSZMP képviselői a kompromisszum keresésének szándékával ismét egyeztető megbeszélést tartottak az Ellenzéki Kerekasztal szakértőivel, ahol újabb kezdeményezéssel éltek.

A javaslatokat a Kerekasztal képviselői alapvetően kedvezően fogadták, azt előrelépésnek minősítették. Az Ellenzéki Kerekasztal végleges válasza a héten várható.

Mindezek alapján a Központi Bizottság május 8-i elvi tárgyalási javaslatát indokolt az alábbi konkrét formába önteni, s az előkészítést ezáltal a holtpontról kimozdítani:

- a politikai egyeztető fórum négyoldalú tárgyalási formában jöjjön létre. A tárgyalóasztal egyik oldalán az MSZMP, a másik oldalon az Ellenzéki Kerekasztal, a harmadik oldalon mindazon szervezetek képviselői foglaljanak helyet, amelyek az előző kettőhöz nem kívánnak csatlakozni. A negyedik oldal tanácskozási joggal rendelkező megfigyelők számára tartható fenn, melyek egy része állandó megfigyelőként lehetne jelen;
- az MSZMP konstruktív megegyezési szándéka kinyilvánításaként javasolja az előkészítő szakasz felgyorsítását annak érdekében, hogy az érdemi tárgyalások 1989. június 10-én megkezdődhessenek;
- a Központi Bizottság jelölje ki az érdemi tárgyaláson részt vevő delegációját, amelyben az MSZMP képviseletében a kormány is kapjon helyet; a tárgyalóküldöttség mandátuma akkor lépjen életbe, ha a politikai egyeztető fórum tagjai egyetértésre jutnak az előkészítés valamennyi kérdésében;
- a Központi Bizottság kérje fel az Országgyűlés elnökét, hogy – a tárgyaló felek egyetértése esetén – elnököljön az érdemi tárgyalások plenáris ülésein;
- a Központi Bizottság javasolja, hogy az érdemi tárgyalások kereteit rögzítő dokumentumot minden érintett szervezet vezető képviselője írja alá. A Központi Bizottság ezzel az előkészítő tárgyalócsoport vezetőjét bízza meg.

3. Az MSZMP tárgyalócsoportja szükségesnek tartja egy KB-dokumentum közzétételét, amelyben – a fentieken túl – a párt felhívással forduljon tagságához, alapszervezeteihez, alakuló reformköreihez és a közvéleményhez. Ebben szólítson fel minden haladó erőt az országos politikai egyeztető tárgyalások támogatására, arra, hogy a demokratikus és szocialista jogállamiság alulról is építkező társadalmi közmegegyezés útján jöjjön létre.

Budapest, 1989. május 29.

Fejti György (sk. aláírás)

Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok. Budapest, 1999. A válogatás a National Security Archive (a Hidegháború-történeti Kutatóközpont) és az 1956-os Intézet által rendezett konferenciára készült. A gyűjtemény főszerkesztői: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Szerk.: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós. 50. dokumentum. Lásd még: Ágh Attila – Géczi József – Sipos József (szerk.): *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök, 1988–1989. Válogatott dokumentumok.* Budapest, 1999, Kossuth Kiadó. 224–225.

Az Ellenzéki Kerekasztal 1989. május 31-i ülésének jegyzőkönyve (videofelvétel szövege, részletek)

[...]

Szabó Miklós: [Nem jó] a közvélemény támogatása szempontjából, hogy mi soha semmiben nem engedünk.[1] Mert az „A" változat[2] semmiféle engedményt nem tesz. [...] Itt a közvéleménynek nagyon az a benyomása lehet, hogy mi nem tárgyalást akarunk, mi csak propaganda szempontjából tárgyalási készséget nyilvánítunk. Ezt én nagyon kockázatosnak tartom, mert ők joggal mondhatják, hogy két nagyon fontos területen engedtek. [...]

Morvay László: És még egy dologra jó lenne figyelnünk. Meggyőződésem, hogy az egész Nyugat, akitől a gazdasági problémáink alapvető megoldását várjuk, a tárgyalásoknak a híve. Nem véletlen, hogy az NSZK-ban úgy fogadták Pozsgayt, ahogy fogadták...[3] Tehát a Nyugat és Bush is, aki jön, azért drukkol, hogy Magyarországon megegyezés történjen. Ne adjunk a fundamentalistáknak egy olyan érvet, hogy ezekkel nem lehet tárgyalni. Húzzuk ki alóluk a széket. [...]

Szabad György: [...] Én a következő tárgyalási javaslatot ajánlom. A tárgyalás megkezdésekor a két megbízottunk közölje azt, hogy a javaslat jelentős részét elfogadják. A Kerekasztal 11-én hajlandó aláírni egy olyan megállapodást..., miszerint Szűrös elnökletével háromoldalú asztalon veszünk részt. [...] Ha erre is azt mondják, hogy nem elég, akkor azt mondják, hogy eddig ért a felhatalmazásunk, és visszatérünk a Kerekasztalhoz. [...]

Orbán Viktor: Több megjegyzésünk lenne. Az egyik az a társadalomra való hivatkozás, hogy a társadalom mit vár tőlünk, mit nem, ez egy nehéz dolog, mert mindenki azt mond, amit akar, mert mindenki más miliőből jön, nekem mást mondanak, mint a Szabó Miklósnak. Nekem nem azt mondják, hanem éppen az ellenkezőjét, nekem azt mondják, hogy tartsatok ki, és ezt nem a Fidesz-tagok, hanem a szolnoki parasztok. Nyilván neked más tapasztalataid vannak, amelyek ugyanúgy igazak. Csak neked mást mondanak. Tehát ez önmagában nem érv se ide, se oda. [...]

A másik: nem tudom, miért kell úgy megijednünk attól, hogy azt a benyomást keltették, vagy éreztették velünk a küldötteinkkel tárgyaló pártdelegáció tagjai, hogy ez az utolsó sansz, és nincs több esélyünk. Hát nyilván, ha én tárgyaltam volna velük, ha én az ő helyükben lettem volna, én is azt éreztettem volna ahhoz, hogy eredményt érjek el, hogy gyerekek, szedjétek össze magatokat, mert ha most ezt nem fogadjátok el, végetek van. Hát nyilván ezt kell éreztetni. Hát egy profi politikus így tárgyal. [...] Attól, hogy most ez az üzenet jött, és a ti vevőkészülékeitek azt mondta, hogy ez az utolsó, ez nem biztos, hogy így is van. És nekem van is egy nyomós gondolatom arra nézve, hogy miért nincs így. Szilárd meggyőződésem, hogy a párt javaslatát megtevők biztosan tudták, hogy amit ők most előterjesztenek, a mi számunkra elfogadhatatlan. Tehát teljesen világosan tudatában voltak annak, amikor megtették a javaslatukat, hogy az Ellenzéki Kerekasztal ezt a javaslatot így, ahogy van, nem fogja elfogadni. (Zétényi Zsolt: Ez az ő... „A" változatuk.) Persze, ez az ő „A" változatuk. Erről van szó. Azt, hogy beleszólhat a Münnich Ferenc Társaság bármikor a tárgyalások menetébe, és nem is tudom még, hogy ott miket tehet, ugyanazzal a jogosítvánnyal, mint mi... (Kövér László: Mint mi együtt, bocsánat.) Mint mi együttvéve. Ezt ők nagyon pontosan tudták, hogy nem fogadható el, hanem erről még hosszas tárgyalások, huzavona lesz, vagyis ők szerintem arra számítottak, hogy az ő elfogadhatatlan elveket tartalmazó ajánlatukkal szemben mi fogunk tenni egy olyat, aminek van elfogadható eleme, de van elmozdulás is, és ez lesz egy tárgyalás. És nyilván nem lesz megoldva a dolog a következő alkalommal, hanem még jó néhány, négy-öt tárgyalás kell, amíg nyugvópontra jutnak a dolgok. [...]

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 1. köt. 426., 428–429.

Jegyzetek

1. Az ülésen a legnagyobb vita a körül alakult ki, milyen választ adjanak az MSZMP újabb, május 29-i javaslatára a politikai egyeztető tárgyalások előkészítéséről. A javaslat már négyoldalú tárgyalásokról szólt, az MSZMP, az EKA, valamint mindazon szervezetek részvételével, „akik az előzőekhez nem kívánnak csatlakozni". Negyedikként „a tanácskozási joggal rendelkező szervezetek lehetnek jelen, egy részük állandó jelleggel". A javaslat szerint a tárgyalások 1989. június 10-én kezdődtek volna az Országgyűlés elnöke (Szűrös Mátyás) vezetésével. Lásd *A rendszerváltás forgatókönyve*... i. m. 1. köt. 395–396.
2. Értsd: az EKA választervezetének első változata.
3. Morvay Pozsgay NSZK-beli tárgyalásaira utal.

Az MSZMP Központi Bizottságának közleménye Nagy Imre és sorstársainak temetéséről (részlet)

A végtisztesség legyen a nemzeti megbékélés jelképe

Az MSZMP Központi Bizottsága történelmi, egyúttal szimbolikus jelentőségű eseménynek tekinti Nagy Imre és sorstársainak 1989. június 16-i temetését. A történelmi, erkölcsi jóvátételt, a nemzet kegyeletes emlékezését szolgálja ez a nap.

Nagy Imre és sorstársai életútját és szerepét a hivatalos politika kezdetben igaztalanul értékelte, ami a legutóbbi időkig fennmaradt. A megújuló MSZMP szükségesnek tartja, hogy a Nagy Imre és társai elleni perben emelt vádak felülvizsgálata mielőbb lezáruljon, igazságot szolgáltatva a megvádolt és elítélt politikusoknak.

Nagy Imre az 1945 utáni magyar történelem jelentős személyisége. Útja elválaszthatatlan a kommunista mozgalomtól, annak tragikus ellentmondásait is magában hordta. Pályája a Horthy-rendszer elleni küzdelemtől, az emigrációs évektől ível a felszabadulást követő újrakezdés heroikus küzdelméhez, a földosztáshoz, mellyel neve összekapcsolódik. Ezekben az években a félreállítástól az ötvenes évek torz politikájában való közreműködés ellentmondásán át vezetett ez a pálya az 1953 júniusában kidolgozott „új szakasz"-ig, különösen az új agrár- és népfrontpolitika kezdeményezéséig, a szocializmus és a nemzeti szuverenitás szoros összefüggésének felismeréséig. Személye a szocialista reformpolitika szimbólumává vált.

Amikor ismételt félreállítása után, 1956 októberében visszakerült a miniszterelnöki székbe, rendkívüli körülmények között küzdött az ország megmentéséért. Egyszerre harcolt a magyarországi sztálinizmus megfékezéséért, a nemzeti sérelmek jóvátételéért, a külső beavatkozás elhárítása

NAGY IMRE ÉS MÁRTÍRTÁRSAI TEMETÉSE. PLAKÁT, 1989

érdekében és a népfelkelés mögött feltámadt ellenforradalmi cselekményekkel szemben. Ehhez sem pártja, sem koalíciós partnerei nem nyújtottak megfelelő támogatást. A sodró eseményekben maga sem mutatott kellő határozottságot, és tévedett külpolitikája nemzetközi feltételeinek és következményeinek megítélésében. Neve azonban összeforrott a nemzeti önállóság talaján, az önigazgatást és a demokratikus többpárti pluralizmust elismerő szocialista úttal.

1956. november 1. és 4. között a külső körülmények megváltoztak, ugyanakkor az MSZMP és a kormány vezetése kettészakadt. Nagy Imre nem vállalta az akkori külső és belső körülmények által kikényszerített kompromisszumokat, nem vállalta a régi politikai intézményrendszer részleges megjavításával elérhető reformokat. Ez vezetett személyes tragédiájához, a politikai okokból reá szabott igaztalan halálos ítéletig.

Az MSZMP Központi Bizottsága tiszteletben tartja a pártalapításban részt vevő Nagy Imrének és küzdőtársainak emlékét. A párt megújulása során épít az 1956. október végi megalakulásának elveire, nyíltan vállalja az 1953–1954-es reformkezdeményezések örökségét.

Az 1956-os eseményekben, a nehéz napok ellentmondásos viszonyai között a szemben álló felek mindegyikének oldalán sokan hősiesen küzdöttek és haltak meg vélt vagy valós, de egyaránt igaznak hitt céljukért. Sok százan váltak az események véletlen áldozatává. A tragédia maga a testvérharc volt, annak minden halottja a nemzet vesztesége.

Újabb megrázkódtatáshoz vezetne, ha Nagy Imre és sorstársai temetése a nemzetet megosztó feszültségek forrásává válna. Ezért az MSZMP Központi Bizottsága felhívja a párt tagjait, a magyar állampolgárokat: felelős magatartással legyenek méltóak a kegyeleti aktushoz.

A temetés legyen mementó: a nemzeti megbékélés jelképe.

Népszabadság, 1989. június 1.

Vita a Kereszténydemokrata Néppártról. Az Ellenzéki Kerekasztal 1989. június 7-i ülésének jegyzőkönyve (videofelvétel leirata, részlet)

[...]

Magyar Bálint: [...] A másik kérdés az az, hogy az Ellenzéki Kerekasztalban a részt vevő szervezeteknek, ugye, vétójoguk van bizonyos döntésekben? Most nem a felvételre értem. Tehát konszenzusra kell jutni. A kerekasztal-tárgyalásokon szóba fog kerülni a választási törvénytől a párttörvényig mindenféle dolog. Felvetendő a kérdés, hogy egy olyan szervezet, amely formálisan meg sem alakult – nincsen választott vezetősége –, milyen alapon rendelkezzen az Ellenzéki Kerekasztalon belül ugyanolyan vétójoggal egy kérdésben, mint azok a szervezetek, amelyek megalakultak, léteznek, vezetőségük van, valakiknek tartoznak felelősséggel azért, amit döntöttek. [...] A Kerekasztal azért alakult nyolc szervezettel és nem harminccal – megalakulhatott volna harminccal is –, mert eleve az volt a kiindulópont, hogy ha vétójoga van itt az embernek – ami konszenzuson alapszik –, akkor egy súlycsoportba tartozó szervezetek, vagy közel egy súlycsoportba tartozó... Az utolsó feltétel: legyen választott vezetőség. Legyen választott vezetősége ennek a szervezetnek. Nem tudom, hogy egy megalakulás alatt lévő párt – amelynek csak egy szervezőbizottsága van – milyen alapon tud felelősséget vállalni bármilyen döntéséért; és bármiért, amit képvisel az Ellenzéki Kerekasztalnál. [...]

Szakolczai György:[1] Én csak két ténybeli korrekciót szeretnék mondani: a Kereszténydemokrata Párt álláspontja az, hogy 1945 óta létezik. A '47-es választásokon több mint 800 ezer szavazatot ért el, következésképpen most is létezik, mert a tevékenységét nem szüntette be. Illetve szüneteltette a kényszerű körülmények miatt, de nem szüntette meg, és nem oszlatta fel önmagát. Ez a párt közel negyvenöt év óta létezik. Ez az egyik elem. A másik elem, hogy tudomásom szerint választott vezetősége a Kerekasztal valamennyi tagjának nem volt, vagy talán most sincs, vagy csak a közelmúlt óta van. Ezek szerint egy olyan követelménnyel föllépni – egy olyan társasággal szemben, amelynek a belépése vitatott –, amelyet korábban más szervezetek nem teljesítettek – akik azonban mégis tagjai lehettek a Kerekasztalnak –, ez nem logikus, és nem érvelés [sic!]. [...]

Szabad György: Én már múltkor – a rendkívüli megbeszélésen – határozottan állást foglaltam, hogy a jelentkező Kereszténydemokrata Pártot most vegyük föl a Kerekasztal egyenjogú tagjai közé, s ezt csak megerősíteni tudom. Az MDF elnökségi ülésén is – röviden ugyan, de – fölmerült, és a korábbi álláspont megerősítése mellett hangzottak el a tényleges megnyilatkozások. Akik nem voltak ott, azok számára csak egy-két vezérszóban szeretném megerősíteni. Én ezt a – a Szakolczai-féle előterjesztésnek megfelelően – történeti párt továbbélésének tekintem. A programját tulajdonképpen – a magyar demokrácia egésze szempontjából oly nevezetes érdemeket szerzett – Barankovics [István] iránymutatása tovább éltetésének látom. Meggyőződésem, hogy a Kereszténydemokrata Párt olyan rétegekhez juttatja el a demokráciának és az ellenzékiségnek a gondolatait, amelyekhez pillanatnyilag a Kerekasztalnak egyik pártja sem jut el. Tehát ilyen értelemben indokolt politikailag, hogy igénybe vegyük ezeket a lehetőségeket, és hogy a vele való ilyen kerekasztalbeli együttműködésnek ismerjük fel a fontosságát. Indokoltnak tartom, hogy az MSZMP-vel folytatandó tárgyalásokon – a nyilvánosság előtt is – ennek az áramlatnak a jelenleg mégiscsak legsúlyosabb csoportosulása – ha pillanatnyilag még keletkezőben van is – hangot kapjon. Továbbá indokoltnak tartom, hogy az Ellenzéki Kerekasztal – e réven is – úgy mutassa föl magát, mint amelynek a súlya az országban erősödik. [...]

Magyar Bálint: [...] De megkérdezhetik a saját tagjaik is teljes joggal, hogy [ha] van egy alakzat, amely még asztaltársaság – már elnézést kérek, tizenöt vagy húsz ember az ugyanolyan joggal szavazzon[-e] azokban a kérdésekben, amelyekben egy teljes tárgyalássorozatot kialakítottunk, amiket végigvettünk, amelyben álláspontunk van... Szóval, nem érzem azt, hogy egy megfigyelői státusz miért ne lenne jó. [...] 1989-ben élünk, az Isten szerelméért. Tíz éven keresztül folytatták itt különböző egyének és szervezetek a maguk harcát, hogy itt ülhessenek. Olyan szervezetek, akiknek a saját tagjaik nem voltak képviselők, mert még meg sem születtek abban az időben. Hát akkor jönnek itt a jogegyenlőséggel. Most milyen alapon? Azért, mert valaki képviselő volt 1947-ben? [...] A másik a programnyilatkozat. Egy alapszabályzat[nak], a regisztrált tagság[nak] az általános érveken kívül van igenis jelentősége. Van igenis jelentősége, mert nem ötven szervezetet kell ideültetni, hanem olyanokat, amelyeknek tagja van. Ezt lehet egész alacsonyan is megszabni. Lehet erről vitatkozni, de ezt nyilvánvalóvá akarjuk tenni. Nem húszfős szervezetek... Mert akkor az Inconnu művészcsoport is itt lehetne, a Republikánus Kör is itt lehetne, és itt lehetne még egy csomó más szervezet. Sorolhatnám, akik itt lehetnének, és igényt tarthatnának arra, hogy itt legyenek, de azzal a hendikeppel indultak, hogy az apjuk vagy a rokonuk nem volt képviselő '45 és '49 között.

Kövér László: [...] A szervezet jogai onnan vannak, hogy ezt az Ellenzéki Kerekasztalt mi alakítottuk meg. Ha tetszik, ez egy politikai klub, és azt veszünk be, akit mi akarunk. Függetlenül attól, hogy amikor alakítottuk, akkor ki, milyen kritériumoknak tett eleget. Akinek ez nem tetszik – már elnézést, nem akarok senkit megbántani, csak szándékosan fogalmazok ilyen sarkosan, hogy világos legyen –, akinek nem tetszik, alakít egy másik politikai klubot magának, amennyiben tud vagy amennyiben akar. Úgy gondolom továbbá, hogy a befolyás az nem egyenlő az ismertséggel, és nem lehet egyenlő az emberek emlékezetében létező dolgokkal. Befolyása véleményem szerint csak egy működő, de facto működő, nem de jure politikai szervezetnek lehet. Lehet, hogy én kimaradtam az információból, és valahogyan nem jutottak el hozzám azok a dolgok... De számomra a Kereszténydemokrata Néppárt nem működő párt. Létrejött, elismerem a jogfolytonosságát is. Lehet, hogy ez most már hihetetlen – ezek után, amiket elmondtam –, de szeretném hangsúlyozni, hogy semmi kifogásom nincsen se' a kereszténydemokrata eszme ellen, se' a párt ellen, se' a személyek ellen, akiket nem is ismerek. De úgy gondolom, hogy ne keverjük össze itt a dolgokat. Akkor beszéljünk arról, amiről szó van. Ha arról beszélünk, hogy azt akarjuk elérni – mert úgy veszem észre, hogy többen azt akarják elérni –, hogy a Kereszténydemokrata Néppártot segítsük hozzá ahhoz, hogy valódi befolyást szerezzen, és ezt úgy tegyük meg, hogy bevesszük az Ellenzéki Kerekasztalba, én ezen szívesen elvitatkozom; hogy ezt tegyük-e meg, vagy ne. De könyörgöm, akkor arról beszéljünk, ami a probléma.[2]

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 1. köt. 528–529., 531–533., 534–535.

Jegyzetek

1. Szakolczai György közgazdász (1928) a KDNP szervezőbizottságának megbízottjaként vett részt a megbeszélésen. Szakolczai 1944-ben a katolikus ellenállás résztvevője volt. 1945-ben alapítója volt a Barankovics-féle Demokrata Néppártnak, 1989 márciusában részt vett a KDNP újjáalapításában. 1990 után a Népjóléti és a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériumában is tisztséget vállalt. 1994-től egyetemi tanárként oktatott a BME-n.
2. A vitát követő szavazás után négy támogató szavazat és négy tartózkodás mellett a KDNP-t felvették az EKA-ba teljes jogú tagszervezetként.

Felhívás a Demokratikus Magyarországért Mozgalom szervezésére (1989. június 8.)

A diktatórikus szocializmus politikai, hatalmi és gazdasági rendje csődbe jutott.[1] Nem képes az emberek érdekeit, vágyait kielégíteni, s nem tarthat igényt a társadalom megelégedettségén alapuló azonosulására. Új társadalmi modell kialakítására van szükség! A kibontakozás erőinek szétforgácsoltsága, s közben az életkörülmények folyamatos romlása a szélsőséges csoportok számára kínál mozgásteret. Fenyegetően jelen vannak és megerősödhetnek a rendpárti diktatúra, a véres leszámolás és a bosszúállás különböző erői. Társadalmunk nem adhatja át magát a bizonytalanság, a kilátástalanság és a félelem cselekvést bénító érzésének.

Hazánk jövője érdekében mozgalmunk tömöríti a nemzeti felemelkedés, az európai progresszió és a demokratikus szocializmus értékeit együtt vállaló embereket, tekintet nélkül pártállásukra, szervezeti tagságukra. Várjuk azokat, akik elutasítják az egy helyben topogást és a visszarendeződést, akik vallják, hogy a demokratikus Magyarország megteremtéséhez demokratikus úton kell eljutni, akik saját környezetükben a változások cselekvő részesei kívánnak lenni, s akik támogatják a békés és rendezett átmenetet szolgáló kormányzati és társadalmi erőfeszítéseket.

Nemzeti önbecsülésünk egyik alapja a magyar nép szorgalma, áldozatkészsége és tehetsége. Ezzel élni kell, és nem visszaélni, mert további áldozatok csak a tisztességes jövő reális esélyével követelhetők. Hirdetjük és szolgálni akarjuk az összefogást, az együttműködést az emberhez méltó, új Magyarország megteremtéséért. Felelősséget érzünk a határainkon túl élő magyarság sorsáért.

Helyünket a világban csak akkor lelhetjük meg, ha demokratikus politikai rendszerünkkel, versenyképes, és a környezeti, emberi értékeket védő gazdaságunkkal, szociális biztonságot nyújtó társadalompolitikával, az alkotás szabadságára épülő kulturális reformmal, alapjaiban megváltozó oktatási rendszerünkkel fölzárkózunk Európához.

Mozgalmunk céljainak megvalósítása érdekében helyi és országos politikai fórumokat, vitákat és akciókat szervezünk. Segítjük a politikai információk közvetítését. Segítjük egymást, tagjainkat és csoportjainkat a helyi és országos közéletben törekvéseik érvényre juttatásában. Nem szemlélői, hanem alakítói kívánunk lenni a társadalmunk életét meghatározó folyamatoknak. Nyilvános működésünkkel hozzá kívánunk járulni a demokratikus politikai kultúra terjedéséhez. A türelemre alapozott nemzeti párbeszéd hívei vagyunk. Egyenrangú együttműködést és támogatást ajánlunk minden szervezetnek közös céljaink megvalósításában.

A Demokratikus Magyarországért Mozgalom előkészítő bizottsága:
Pozsgay Imre államminiszter, Gazsó Ferenc egyetemi tanár, Annus József szerkesztő, Bihari Mihály egyetemi tanár, Bilecz Endre szerkesztő, Bokros Lajos MNB ügyvezető igazgató, Bödöné Rózsa Edit országgyűlési képviselő, Devecz Lajos üzemigazgató, Géczi József egyetemi adjunktus, Gombár Csaba szociológus, Gyenesei István megyei tanácselnök, Hámori Csaba MSZMP megyei első titkár, Hideg András gazdasági osztályvezető, Horváth István belügyminiszter, Kósa Ferenc filmrendező, Kukorelli István ELTE dékánhelyettes, Nagy Husszein Tibor tsz-elnök, Nagy Imre DEMISZ elnök, Rózsa Sándor gazdasági igazgató, Simon József politikai munkatárs, Széchenyi Tibor filozófus, Tabajdi Csaba MSZMP KB osztályvezető-helyettes, Törőcsik Mari színművész

Ágh Attila – Géczi József – Sipos József (szerk.): *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök, 1988–1989. Válogatott dokumentumok.* Budapest, 1999, Kossuth Kiadó. 239–240.

Jegyzet

1. Eredeti dokumentum: Reformkörök Archívuma. Géczi József gyűjteménye. A Demokratikus Magyarországért Mozgalom szervezésének hátterében Pozsgay Imre állt. A mozgalom határozottabb politikai keretet kívánt adni az MSZMP-n belüli reformköröknek, és egy esetleges korai pártszakadás esetén egy új, reformszocialista párt magjaként is szolgálhatott volna. Ez utóbbira végül nem került sor, a mozgalom az év második felére elenyészett.

A Fidesz memoranduma a Kínai Népköztársaság nagykövetének (részletek)

Excellenciás Úr![1]
A világ ezekben a napokban borzadva tekint Kínára! Felháborodásunknál csak fájdalmunk nagyobb, hallván az újabb és újabb híreket a tömegmészárlásokról, hogy ártatlan emberek ezrei esnek áldozatul a kormányhadsereg esztelen terrorjának. [...]

Amit az Önök arctalan vezetése elkövetett: bűntett a kínai néppel szemben, bűntett az emberiséggel szemben. Bűntett, amit a nép nevében kormányzó, de a nép által valójában sohasem legitimált kommunista kormányok saját népükkel szemben elkövetni szoktak. Bűntett, aminőt 1953-ban Berlinben, 1956-ban Magyarországon, 1968-ban Csehszlovákiában, 1989-ben Grúziában mi, európaiak is megszenvedtünk. Az Önök vezetésének felelősségét súlyosbítja, hogy Kína nem megszállt ország, az önök vezetőit nem Moszkvából irányítják.

Az Önök vezetése nemcsak gyilkol, nemcsak polgárháború kirobbantását kockáztatja felelőtlen módon, de a kommunista rendszerek megreformálhatatlanságának újabb ékes bizonyítékát szolgáltatja a világ számára Excellenciás Úr!

Kérjük, tolmácsolja legmesszebb menő tiltakozásunkat az események miatt a kínai kormánynak és legmélyebb együttérzésünket a szenvedő kínai népnek!

Milliók követelik szerte a világon az erőszak azonnali, feltétel nélküli beszüntetését Kínában. Mi is ezt tesszük.

A Fiatal Demokraták Szövetsége Választmányának nevében:

Rockenbauer Zoltán, Szelényi Zsuzsa

Budapest, 1989. június 7.

Eredeti megjelenés: *Fidesz Press*, 1989. június 10. Újraközlés: Bozóki András (szerk.): *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991.* Budapest, 1991, Fidesz. 150–151.

Jegyzet

1. A pekingi Tienanmen téren 1989. április 14-én kezdődött az a tüntetéssorozat, amelyen főleg a diákság demokratikus reformokat követelt. Mihail Gorbacsov májusi kínai látogatása után a diáktüntetések állandósultak, nap mint nap százezrek mentek ki a Tienanmen térre és Peking központjának más köztereire. 1989. június 3-án és 4-én a kínai hadsereg brutális erőszakkal verte szét a tüntetéseket. „Nem erőszakos tömegoszlatásról, hanem tudatosan megfontolt mészárlásról volt szó. A térre minden irányból benyomuló tankokból ugyanis gépfegyverrel lőtték az előtte könnygázzal elkábított tüntetőket, akik közül sokan a lánctalpak alatt lelték halálukat. Már az első este legalább háromezer halottról szóltak a hírek, és ami még megdöbbentőbb, még június hatodikán–hetedikén is folytak harcok, kínai katonák lőttek kínai katonákat." (Lásd Dobrovits Mihály: Vérengzés Pekingben. *Beszélő*, 1999/10.) A megtorlás során további ezreket tartóztattak le és ítéltek súlyos börtönbüntetésre, kényszermunkára. A hivatalos magyar hírközlő szervek viszonylag részletesen számoltak be az eseményekről. A Tienanmen téri vérengzés ma is tabutéma Kínában.

Megállapodás az érdemi politikai tárgyalások megkezdéséről (1989. június 10.) (részlet)

I.

A nemzetet sújtó gazdasági és politikai válságból való kilábalás, valamint a hatalmi viszonyok demokratikus átalakítása szükségessé teszi valamennyi, a jövőért felelősséget vállaló politikai tömörülés párbeszédét. A válság leküzdése, a többpártrendszer megteremtése csak a demokratikus erők megegyezésével érhető el. Mindez feltételezi egymás érdekeinek és törekvéseinek kölcsönös figyelembevételét, valamennyi résztvevő megegyezési szándékát, a bizalmat és önmérsékletet.

A nemzet sorsa az alkotmányosság követelményeinek tiszteletben tartásával, az erőszak határozott elutasításával fordulhat jobbra. Közös érdek, hogy a társadalmi konfliktusokat az európai politikai kultúra általánosan elfogadott normái szerint, közmegegyezéssel oldjuk meg. Az egypártrendszerből a képviseleti demokráciába való átmenet, a jogállam megteremtése szabad választások útján valósítható meg. A társadalmi-gazdasági válság további mélyülését a nép bizalmát élvező, jól működő képviseleti testületek és szilárd, következetes kormányzat akadályozhatja meg. A békés politikai átmenet, továbbá a felhalmozódott gazdasági és szociális feszültségek oldása csak együtt, egymással kölcsönhatásban valósítható meg. Történelmi példák sora int arra, hogy a közös gondok megoldása kizárólag megegyezéssel érhető el. Az átalakulás nehéz és ellentmondásos folyamatában egyenrangúan kell részt vennie minden társadalmi szervezetnek és mozgalomnak.

Mindezen tények és összefüggések alapján az Ellenzéki Kerekasztalt alkotó szervezetek, a Magyar Szocialista Munkáspárt, valamint a tárgyalásokon részt vevő a Baloldali Alternatíva Egyesülés, a Hazafias Népfront, a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, a Magyar Ellenállók, Antifasiszták Szövetsége, a Magyar Nők Országos Tanácsa, a Münnich Ferenc Társaság és a Szakszervezetek Országos Tanácsa közös delegációja kinyilvánítják akaratukat az érdemi politikai tárgyalások megkezdésére. Az egyenrangú tárgyalófelek a megbeszélésekkel kapcsolatban elfogadják a következő rendező elveket:

- a hatalom alapja a népfelség; a szuverenitást egyetlen politikai erő sem sajátíthatja ki, nem nyilváníthatja magát a népakarat egyedüli letéteményesének, és nem törhet a politikai jogok alkotmányellenes korlátozására;
- a közakaratnak előzetes megkötöttségek nélküli, szabad választáson kell megnyilvánulnia, amelynek eredményei mindenkit köteleznek, s amelyekből semmilyen, az alkotmányosság követelményeinek megfelelő politikai szervezet nem zárható ki;
- a válságból való kibontakozás, a demokratikus átmenet megvalósítása, a politikai konfliktusok megoldása csak békés, erőszakmentes módon történhet; egyetlen társadalmi szervezet sem rendelkezhet közvetlenül a fegyveres testületek felett;
- a konstruktív politikai tárgyalások sikereinek fontos feltétele a nemzet, valamint egymás érdekeinek tudomásul vétele és tiszteletben tartása, továbbá a kölcsönös előlegezett bizalom;
- az együttműködés és a megállapodások alapjául csak a kölcsönösen elfogadható feltételek szolgálhatnak;

– a megbeszélések résztvevőinek és a felek jogállásának meghatározásánál nem fogadható el politikai megfontoláson alapuló kizárás, a működőképesség követelményét ugyanakkor szem előtt kell tartani;
– a tárgyalások célja olyan politikai megállapodások kialakítása, amelyekhez csatolhatók a szükséges állami intézkedések és jogszabályok tervezetei, valamint a megszületésük határidejére vonatkozó állásfoglalások; a tanácskozás maga azonban nem gyakorol közvetlen közjogi funkciókat;
– a tanácskozás ideje alatt a felek tartózkodnak minden olyan egyoldalú lépéstől, amely meghiúsítaná a tárgyalások célját; a törvényalkotás nem előzheti meg a politikai megállapodásokat;
– a politikai megállapodásokat valamennyi tárgyalófél saját szervezetében elfogadtatja és a nyilvánosság előtt is képviseli, továbbá a megállapodások érvényre juttatását minden rendelkezésre álló politikai eszközzel biztosítja.

II.
1. A politikai egyeztető tárgyalásokon három tárgyaló fél vesz részt a politikai megállapodások kialakításában.

a) Az Ellenzéki Kerekasztal (a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, a Fiatal Demokraták Szövetsége, a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt, a Kereszténydemokrata Néppárt; a Magyar Demokrata Fórum; a Magyar Néppárt; a Magyarországi Szociáldemokrata Párt; a Szabad Demokraták Szövetsége; valamint a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája mint megfigyelő);

b) A Magyar Szocialista Munkáspárt;

c) Az alábbi társadalmi szervezetek és mozgalmak: a Baloldali Alternatíva Egyesülés; a Hazafias Népfront; a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség; a Magyar Ellenállók, Antifasiszták Szövetsége; a Magyar Nők Országos Tanácsa; a Münnich Ferenc Társaság és a Szakszervezetek Országos Tanácsa.

A tárgyaláson részt vevő mindhárom felet azonos jogok illetik meg a konszenzusformálás során. Mindhárom felet egy-egy szóvivő képviseli, aki az illető tárgyaló fél nevében egy véleményt fejt ki. A *c)* pontban felsorolt társadalmi szervezetek és mozgalmak, melyek bekapcsolódását az érdemi tárgyalásokba az előkészítő munkálatok során az Ellenzéki Kerekasztal kompromisszumos javaslatként fogadta el, kinyilvánítják, hogy támogatják az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal konstruktív párbeszédre és megegyezésre irányuló szándékát, s e folyamat aktív részesévé kívánnak válni. [...]

2. A tárgyaló felek a politikai egyeztető tárgyalás napirendjére a következő témákat tűzik:
– a demokratikus politikai átmenet megvalósítását szolgáló elvek és szabályok meghatározása;
– a gazdasági és a szociális válság leküzdésének stratégiai feladatai.

Az egyes témakörök érdekeltségen alapuló végleges meghatározása az érdemi tárgyalások feladata. [...][1]

Budapest, 1989. június 10.

A közleményt eredetileg a *Magyar Nemzet* és a *Népszabadság* is közölte 1989. június 12. számában. Újraközlés: *A rendszerváltás forgatókönyve...* i. m. 1. köt. 604–608.

Jegyzet 1. A megállapodás hátralévő része a megegyezés módjára és a tárgyalások nyilvánosságára vonatkozó szabályokat rögzítette: előírta a konszenzust, és úgy rendelkezett, hogy a plenáris ülések nyilvánosak, a munkabizottságok azonban nem. A megállapodást minden szervezet részéről egy képviselő írta alá, a teljes névsort lásd a fenti kiadványban. A nyitó plenáris ülésre 1989. június 13-án az Országház Vadásztermében került sor, azon Szűrös Mátyás, az Országgyűlés elnöke elnökölt.

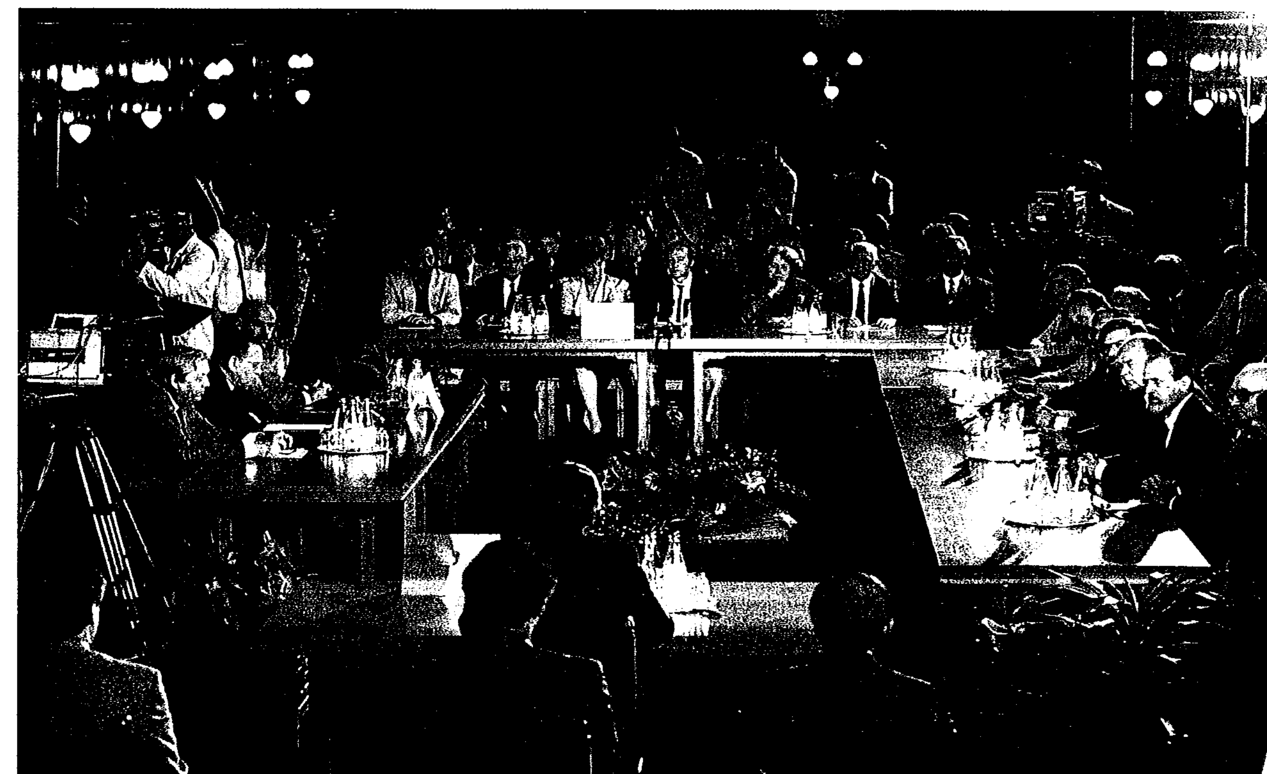
A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások nyitó plenáris ülése (1989. június 13.) (videofelvétel átirata, részlet)

[...]
Grósz Károly [az MSZMP nevében]: [...] A gazdasági és szociálpolitikai tennivalók megoldásának módozatai [...] hosszabb távon is attól függnek, hogy a nemzetközi kötelezettségek teljesítése milyen mozgásteret enged a politika számára. A súlyos gazdasági helyzetből való kitörés határozott kormányzást és cselekvésre ösztönző társadalmi légkört, közös akaratot igényel. Az elvont reformpolitika helyett alapos szakmai egyeztetésekre, politikai kompromisszumkeresésre van szükség egy távlatos gazdasági stratégia kimunkálásához, a stabilizáció és a dinamikusabb fejlődés érdekében.

A Magyar Szocialista Munkáspárt ezért is indokoltnak látja, hogy a gazdaság stratégiai kérdései a demokratikus jogállamba való átmenettel azonos súllyal szerepeljenek a tárgyalásokon. A Magyar Szocialista Munkáspártot e kérdésben nem a felelősség áthárításának amúgy sem reális szándéka vezeti, sokkal inkább az a felismerés, hogy a békés politikai átmenet a többpártrendszerre csak akkor nem vezet destabilizálódáshoz, az állam és a gazdaság működésképtelenné válásához, ha társadalmi megegyezés születik a terhek méltányos elosztásáról. Ellenkező esetben nyilvánvalóan teljesíthetetlen anyagi követelések eszkalációjával kell szembenézni. A követelések és tiltakozások lavinája megbéníthatja az ország életét, veszélyeztetheti a gazdasági konszolidációhoz nélkülözhetetlen politikai stabilitást. Gondosan mérlegelnünk kell tehát, hogy milyen további áldozatokat kérünk a társadalom egyes rétegeitől, milyen gazdasági – és nem retorikai – fedezetet tudunk nyújtani a lakosságtól kért hitelekért. [...]

A deklarációkat, szónoki párbajokat hagyjuk inkább a választási kampány idejére. Nem látom például előrevivőnek, ha tovább folytatjuk a vitát akár az asztal formájáról, akár a tárgyalófelek eltérő pozíciójáról. Az érdemi tárgyalások kereteit rögzítő – mindenki által aláírt – megállapodás egyértelműen fogalmaz: a tárgyalásokon részt vevő mindhárom felet azonos jogok illetik meg a

A politikai egyeztető tárgyalás nyitó ülésének résztvevői a Parlament Vadásztermében.
Bal oldalon az MSZMP, jobb oldalon az Ellenzéki Kerekasztal, szemben a társadalmi szervezetek képviselői, 1989. június 13.

konszenzusformálás során. Ebből következik, hogy mindhárom fél számára elfogadható kompromisszumok, reális tervezetek kimunkálására van szükség annak érdekében, hogy az új alapokra helyezett politikai és gazdasági rendszer mielőbb működőképessé váljon.

A demokratikus politikai átmenetre vonatkozó feladatok és elvek többé-kevésbé körvonalazódtak. A Magyar Szocialista Munkáspárt egyetért azzal, hogy az állam erőszakszervezetei maradjanak távol a napi politikai küzdelmektől, és tevékenységüket törvények szabályozzák. Gondoljunk azonban arra is, hogy a fegyveres testületek elleni hangulatkeltés még soha nem szolgálta a békés átmenetet. [...]

A Magyar Szocialista Munkáspárt támogatja a pártok azon törekvését, hogy megfelelő infrastruktúra biztosítsa számukra a politizálás méltányos feltételeit. A politikai átmenettel kapcsolatos legfontosabb törvények esetében – ilyenek például a párttörvény, az Alkotmánybíróságról szóló törvény, a köztársasági elnöki intézmény létrehozása, valamint a választójogi törvény – meglehetősen előrehaladottak az előkészítő munkálatok. Észszerű lenne a már kidolgozott és nyilvánosságra hozott törvénytervezeteket tekinteni tárgyalási alapnak. Természetesen bármelyik tárgyaló fél új javaslatokkal is élhet.

A gazdasági és szociális válság leküzdésének stratégiai kérdései – mint az adósságválság kezelése, a szerkezetátalakítás, az ezzel összefüggő foglalkoztatáspolitikai koncepció, a tulajdonreform, az antiinflációs politika, a bér- és szociálpolitika alapvető kérdései – további előkészítő munka után formálódhatnak csak napirenddé.

A tét nem csekély. A most új szakaszba lépő tárgyalásokkal lényegében azt kell megalapoznunk, hogy a választások után minél több kérdésben közösen vállalható programokkal rendelkezzünk. Ez ugyanis a feltétele annak, hogy működőképes kormánykoalíció jöjjön létre, és elkerülhessük, hogy a magyarországi többpártrendszer a kicsinyes pártharcok tengerébe fulladjon.

Ezért azt kell keresnünk, ami összeköt, nem pedig azt, ami elválaszt bennünket. Meggyőződésem ugyanis, hogy a most kezdődő tárgyalások kiérlelhetnek egy majdani életképes koalíciót, később politikai szövetségeket is. Ennek tartalmát még korai lenne meghatározni. Az érdekek, programok korrekt számbavétele azonban garantálhatja a politikai együttműködés eredményességét.

A Magyar Szocialista Munkáspárt elindult azon az úton, hogy bürokratikus állampártból baloldali szocialista reformpárttá váljon. Sürgetőnek tartja például a teljesítményelvű differenciálódást, de síkra száll azért is, hogy a teljesítménnyel nem indokolható társadalmi különbségek mérséklődjenek. Törekszik a gazdasági hatékonyságra, de ezt össze kívánja egyeztetni a társadalmi szolidaritással. Célul tűzte, hogy a magántulajdon hasson serkentőleg a gazdasági teljesítményre, de nem mond le a hatékonyan működő közösségi tulajdon meghatározó szerepéről.

Miként az osztrák szociáldemokrácia egyik legendás vezetője fogalmazta, a józan reálpolitikához is szükség van némi utópisztikus többletre, ha a társadalom támogatását meg akarjuk nyerni. Ma nem az utópiák korát éljük. De az ellenkező véglet is hiba lenne: ha történelmi értékeink feladásával csak prakticista választ keresnénk korunk kérdéseire.

A közeli és távolabbi múlt tapasztalatai jelzik, hogy a szocialista országok megújulási kísérletei ismételten kudarcokba fulladhatnak, tragikus összecsapásokhoz is vezethetnek. Az óvatosságot, a fontolva haladást nem szabad összetévesztenünk a konzervativizmussal. Hadd idézzem én is Deák Ferencet, a haza bölcsét, aki szerint „az óvatosság, még ha túlzott volna is, mindig figyelmet érdemel". Hazánkban a dinamikus stabilitás megőrzése – úgy vélem – belső, de egyúttal nemzetközi érdek is. A Magyar Szocialista Munkáspárt ezért javasolja, hogy a politikai egyeztető tárgyalásokon minden résztvevő keresse a konstruktív együttműködés módozatait. Ha a múltért nem is, a jövőért közös a felelősség.

Kónya Imre [az Ellenzéki Kerekasztal nevében]: [...] Közel két évszázada, hogy végső soron demokratikus szellemű minden magyar progresszív irányzat, a reformellenzéktől a népi mozgalmakig, a radikálisoktól a munkásmozgalmakon át a kereszténydemokráciáig. Útjukat elállhatták előjogokkal, intervenciókkal 1849-től 1956-ig, csalással és erőszakkal. Visszaszoríthatták, de ki nem pusztíthatták őket, mert mindig erőt meríthettek az önigazgatásra vágyakozó népből, és mert tudták, hogy igazuk van. Tudták, hogy a demokráciáé a jövő. Mi, a császári, cári, despotikus beavatkozásokkal ismételten földre tiport, Trianon szabdalta, hitlerista és sztálinista diktatúrák által nyomorított nemzet, hogy egyáltalán megmaradjunk, hogy emberi jogokat, munkát és kenyeret biztosíthassunk minden honpolgárnak, önkormányzatot a nemzetnek, függetlenséget az országnak, meg kell, hogy egyezzünk a demokráciára való békés átmenet feltételeiben. [...] Három be nem teljesült magyar forradalom feladatait kell most békés úton elvégeznünk. Június 16-án az utolsó ilyen hősi kísérletre emlékezik nemzetünk. Az 1956-os forradalmat a szovjet hadsereg leverte, nemzeti bizottságainkat, munkástanácsainkat, újjáéledt pártjainkat pedig a hazai reakció számolta fel. Az ezt követő megtorlás és bosszú újkori történelmünkben példátlan méretű volt. [...]

Harminc év bénultsága után végre megszólalt társadalmunk. Független szervezetek létrejötte és nagyszabású megmozdulások jelzik, hogy kezébe akarja venni sorsának alakítását. Ennek elősegítése nemcsak erkölcsi kötelességünk, hanem mindannyiunk közös érdeke, sőt, ma már sokan hisszük, a nemzeti fennmaradás alapfeltétele. A népakarat folyamatos érvényesülésének kipróbált, megbízható formája a képviseleti demokrácia. Megteremtésének békés módszere a szabad választás. [...]

A forradalom mártírjainak eltemetése és e tárgyalások megindulása a nemzeti megbékélés kezdetét jelentheti, de valódi nemzeti megbékélést csak a diktatórikus hatalmi rendszer eltemetése hozhat. Erre pedig csak az erőszakszervezetek depolitizálása és szabad választások útján kerülhet sor.

Ezért a hatalom birtokosaival a következő elvek alapján kívánunk tárgyalásokba bocsátkozni. A hatalom alapja a népfelség. A szuverenitást egyetlen politikai erő sem sajátíthatja ki, és nem nyilváníthatja magát a népakarat letéteményesének. A népakaratnak nyílt kimenetelű, szabad választásokon kell megnyilvánulnia, amelyből semmilyen, a demokrácia elveit elfogadó és az erőszakos eszközök alkalmazásától magát elhatároló párt és politikai szervezet nem zárható ki. Amíg az országgyűlési képviselők megválasztásával kifejezésre nem jut a társadalom politikai akarata, addig azt ne előzzék meg más országos jelentőségű, például köztársasági elnöki vagy helyhatósági választások. A szabad választások eredményét a hatalom is kötelezőnek ismerje el, és utólag semmilyen eszközzel ne próbálja megmásítani. Az erős parlamenti ellenzék minden működő demokrácia alapintézménye, amely a kormány működését ellensúlyozza. Egyetlen politikai párt vagy szervezet sem rendelkezhet sajátjaként fegyveres testülettel. A pártok és politikai szervezetek nem gyakorolhatnak tagjaikon keresztül befolyást a fegyveres testületek működésére. Politikai konfliktusok megoldására semmilyen ürüggyel sem alkalmazhatók fegyveres erők. Erőszak ellen is csak az erőszak elhárításának mértékéig jogos alkotmányosan fellépni. Nem elég az erőszakról lemondani, az erőszak lehetőségét kell kizárni. Fel kell oszlatni a munkásőrséget, korlátok közé kell szorítani a politikai rendőrséget, a helyi önkormányzatok alá kell rendelni a közbiztonsági rendőrséget, nyilvános ellenőrzés alá kell vonni a fegyverhasználatot. Csak így szüntethető meg az emberekben bujkáló félelem, csak így válhat a – nem csendes, hanem elhallgattatott – többség politizáló honpolgárok közösségévé. [...]

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 2. köt. 17–20.

Orbán Viktor beszéde a Hősök terén 1989. június 16-án, Nagy Imre és mártírtársai temetésén

Polgártársak! Az orosz megszállás és a kommunista diktatúra negyven évvel ezelőtt történt bevezetése óta a magyar nemzetnek egyszer nyílt alkalma, csak egyszer volt elegendő ereje és bátorsága ahhoz, hogy megkísérelje elérni a már 1848-ban kitűzött céljait, a nemzeti függetlenséget és a politikai szabadságot. Céljaink máig nem változtak, ma sem engedünk a '48-ból, így nem engedhetünk 1956-ból sem.

Azok a fiatalok, akik ma az európai polgári demokrácia megvalósításáért küzdenek Magyarországon, két okból hajtanak fejet a kommunista Nagy Imre és társai koporsója előtt. Mi azokat az államférfiakat tiszteljük bennük, akik azonosultak a magyar társadalom akaratával, akik, hogy ezt megtehessék, képesek voltak leszámolni szent kommunista tabuikkal, azaz az orosz birodalom feltétlen szolgálatával és a párt diktatúrájával. Ők azok az államférfiak számunkra, akik az akasztófa árnyékában sem vállalták, hogy a társadalmat megtizedelő gyilkosokkal egy sorba álljanak, akik

Az Inconnu Csoport az utolsó kopjafákat állítja Nagy Imre és mártírtársainak temetése reggelén az Új Köztemető 301-es parcellájában, 1989. június 16.

életük árán sem tagadták meg azt a nemzetet, amely elfogadta őket és bizalmát beléjük helyezte. Mi az ő sorsukból tanultuk meg, hogy a demokrácia és a kommunizmus összeegyeztethetetlen.

Jól tudjuk, a forradalom és a megtorlások áldozatainak többségre korunkbeli, magunkfajta fiatal volt. De nem pusztán ezért érezzük magunkénak a hatodik koporsót.[1] Mind a napi napig 1956 volt nemzetünk utolsó esélye, hogy a nyugati fejlődés útjára lépve gazdasági jólétet teremtsen. A ma vállunkra nehezedő csődtömeg egyenes következménye annak, hogy vérbe fojtották forradalmunkat, és visszakényszerítettek bennünket abba az ázsiai zsákutcába, amelyből most újra megpróbálunk kiutat találni.

Valójában akkor, 1956-ban vette el tőlünk – mai fiataloktól – a jövőnket a Magyar Szocialista Munkáspárt. Ezért a hatodik koporsóban nem csupán egy legyilkolt fiatal, hanem a mi elkövetkező húsz vagy ki tudja hány évünk is ott fekszik.

Barátaim! Mi, fiatalok sok mindent nem értünk, ami talán természetes az idősebb generáció számára. Mi értetlenül állunk az előtt, hogy a forradalmat és annak miniszterelnökét nemrég még kórusban gyalázók ma váratlanul ráébrednek, hogy ők Nagy Imre reformpolitikájának folytatói. Azt sem értjük, hogy azok a párt- és állami vezetők, akik elrendelték, hogy bennünket a forradalmat meghamisító tankönyvekből oktassanak, ma szinte tülekednek, hogy – mintegy szerencsehozó talizmánként – megérinthessék ezeket a koporsókat. Mi úgy véljük, nem tartozunk hálával azért, hogy harmincegy év után eltemethetjük halottainkat, nem jár nekik köszönet azért, mert ma már működhetnek politikai szervezeteink.

A magyar politikai vezetésnek nem érdeme, hogy a demokráciát és szabad választásokat követelőkkel szemben – bár fegyvereik súlyánál fogva ezt megtehetnék – nem lép fel Li Pengéhez, Pol Potéhoz, Jaruzelskiéhez, vagy Rákosiéhoz hasonló módszerekkel.

Polgártársak! Ma, harminchárom évvel a magyar forradalom és harmincegy évvel az utolsó felelős magyar miniszterelnök kivégzése után esélyünk van arra, hogy békés úton érjük el mindazt, amit az '56-os forradalmárok véres harcokban, ha csak néhány napra is, de megszereztek a nemzet számára. Ha hiszünk a magunk erejében, képesek vagyunk véget vetni a kommunista diktatúrának, ha elég eltökéltek vagyunk, rászoríthatjuk az uralkodó pártot, hogy alávesse magát a szabad választásoknak. Ha nem tévesztjük szem elől '56 eszméit, olyan kormányt választhatunk magunknak, amely azonnali tárgyalásokat kezd az orosz csapatok kivonásának haladéktalan megkezdéséről. Ha van bennünk elég mersz, hogy mindezt akarjuk, akkor, de csak akkor, beteljesíthetjük forradalmunk akaratát. Senki nem hiheti, hogy a pártállam magától fog megváltozni.

Emlékezzetek: 1956. október 6-án, Rajk László temetésének napján a párt napilapja, a *Szabad Nép* öles betűkkel hirdette címlapján: Soha többé! Csak három hét telt el, és a kommunista párt ÁVH-s keretlegényeivel békés, fegyvertelen tüntetők közé lövetett. Két év sem telt el a soha többé óta, és az MSZMP Rajkéhoz hasonló koncepciós perekben ítéltette halálra ártatlanok százait, köztük saját elvtársait. Ezért nem érhetjük be a kommunista politikusok semmire sem kötelező ígéreteivel. Nekünk azt kell elérnünk, hogy az uralkodó párt, ha akar, se tudjon erőszakot alkalmazni ellenünk. Csak ezen a módon kerülhetjük el az újabb koporsókat, a maihoz hasonló megkésett temetéseket.

Nagy Imre, Gimes Miklós, Losonczy Géza, Maléter Pál, Szilágyi József a magyar függetlenségért és szabadságért áldozták életüket. A magyar fiatalok előtt ezek az eszmék még ma is sérthetetlenek: meghajtják fejüket emlékeketek előtt.

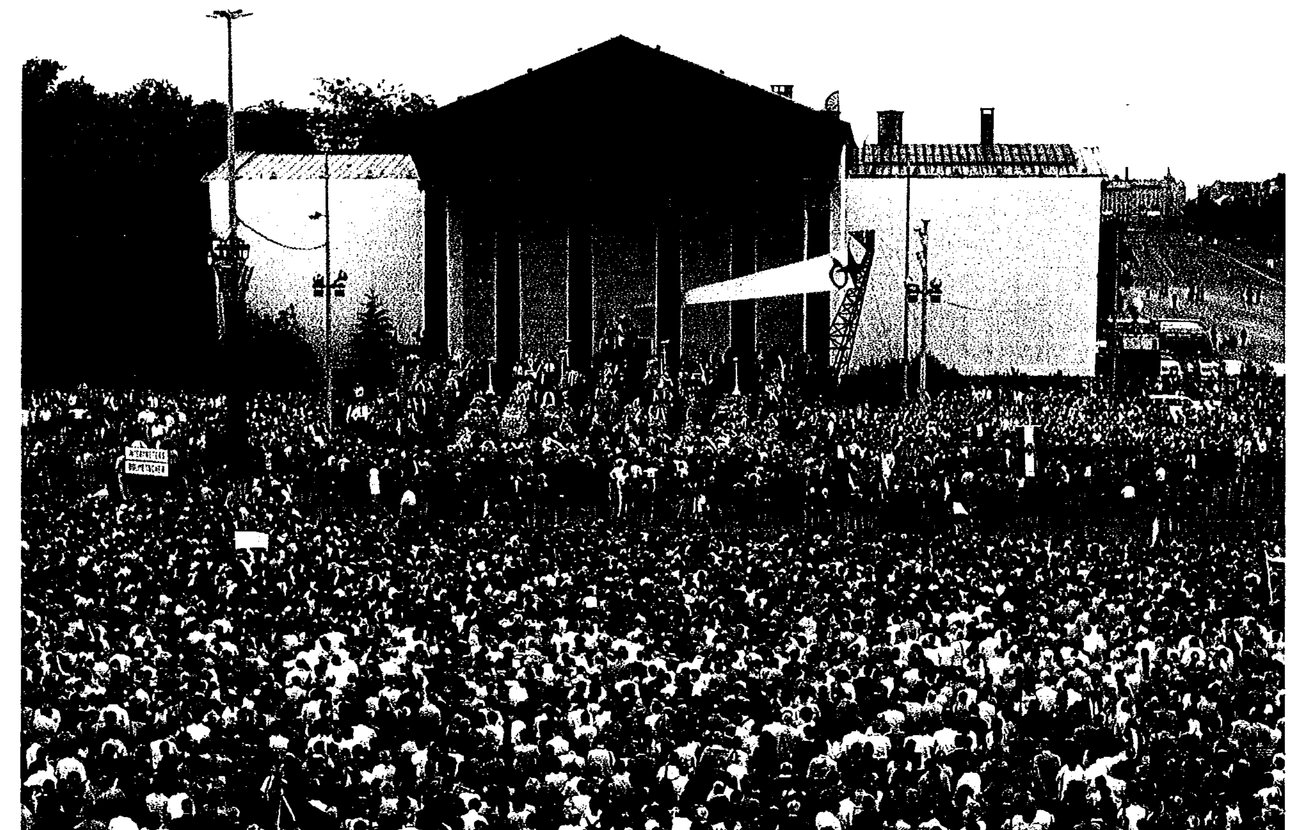
Nyugodjatok békében!

Eredeti megjelenés: *Fidesz Press*, 1989. június 20. Újraközlés: Bozóki András (szerk.): *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991*. Budapest, 1991, Fidesz. 154–156.

Jegyzet

1. Az öt kivégzett koporsója melletti hatodik, üres koporsó jelképezte a temetés során a forradalom utáni megtorlás „névtelen" áldozatait.

A gyászoló tömeg Nagy Imre és mártírtársai ravatalánál a Hősök terén, 1989. június 16.

VIGH KÁROLY
Temetés után (részlet)

[...][1]
Már az is beárnyékolta június 16. felemelő gyászát, hogy annak előestéjén maroknyi forrófejű fiatal – mit sem törődve cselekményük kedvezőtlen nemzetközi visszhangjával – tüntetést rendezett a szovjet nagykövetség épülete előtt: követelve a szovjet csapatok kivonását Magyarországról és a semlegesség kikiáltását. Az Ellenzéki Kerekasztalt alkotó szervezetek túlnyomó többsége nem értett egyet ezzel a felelőtlen akcióval, ami – mint ismeretes – csak kárt okozott nemzetközi presztízsünknek. Ezek a tüntetők nem vették figyelembe, hogy Lengyelországon kívül éppen a gorbacsovi Szovjetunió a másik hatalom a keleti blokkon belül, amely jóindulatú rokonszenvvel kíséri a magyarországi fejleményeket. És mindezt betetőzte a Fidesz képviselőjének, Orbán Viktornak ugyancsak felelőtlen és minden politikai érzéktől mentes beszéde, aki a Wałęsával kiegyező Jaruzelski tábornokot képes volt a tömeggyilkos Pol Pothoz, Li Penghez és Rákosihoz hasonlítani. [...]

Sajnálatosnak tartom, hogy a Fidesz egyes hangadói – megkótyagosodva eddigi sikereiktől – valamiféle túlzott magabiztossággal és tévedhetetlennek tetszelgő magatartással lépnek fel a magyar belpolitika arénájában. Holott több szerénység és több bölcsesség kellene, hogy meghatározza magatartásukat. [...]

Eredeti megjelenés: *Magyar Nemzet*, 1989. június 24. Újraközlés: Bozóki András (szerk.): *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991*. Budapest, 1991, Fidesz. 159–161.

Jegyzet
1. Vigh Károly történész a cikk írásakor az EKA egyik tagszervezetének, a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaságnak volt az elnöke.

Gyászolók Nagy Imre és '56 mártírjainak koporsójánál az Új Köztemető 301-es parcellájában, 1989. június 16.

A Baloldali Alternatíva Egyesülés állásfoglalása Orbán Hősök terén elmondott beszédéről

Ugyanarról – két nézőpontból[1]
Csalódottan vettük tudomásul, hogy a Nagy Imre és társai temetésével kapcsolatos, előzetes nyilatkozatokban is megfogalmazott óhaj – miszerint politikai jelszavak és antidemokratikus, intoleráns megnyilvánulások nélküli, kegyeletes aktus legyen a gyászszertartás, illetve a megbékélés napja is legyen ez a nap – nem valósulhatott meg.

Keserűen láttuk és hallottuk, hogy a nemzeti megbékélésre törekvés mellett szinte szervezetten jelent meg a leszámolás, az új politikai perek igénye.

Minket nem a szovjetellenes, a nacionalista és a markánsan megjelenő antikommunista szólamok riasztanak, mivel azok az adott szónok „demokratikus" magatartásának, beállítódásának lényegét tükrözték, hanem azok az erőszakos, diktatórikus fogások, amelyekkel egyesek a végső búcsún résztvevőkből, a tv-nézőkből, rádióhallgatókból politikai bázist próbáltak létrehozni saját politikai céljaik eléréséhez.

A BAL – mint ezt már többször is nyilvánosságra hozta – a sztálinista államszocialista modell lebontására, meghaladására törekszik. Tudjuk, hogy a demokratikus baloldali politizálás pozíciói társadalmunkban szűkültek az elmúlt négy évtized tévutai, hibái, bűnei miatt; és ez is igényli minden progresszív erő összefogását a valódi megújulásért. Ezt mi a demokrácia és a pluralizmus viszonyai között szeretnénk szolgálni. Ezért elutasítjuk azokat az antidemokratikus militáns hangokat, amelyek az eredetileg nemzeti megbékélést is szolgáló szertartást felhasználva, a magyar nép, illetve az ifjúság nevében szólva, újra egy konfrontáció felé kívánják vinni az országot.

Baloldali Alternatíva Egyesülés politikaelméleti és jogi csoportja

Bozóki András (szerk.): *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991*. Budapest, 1991, Fidesz. 157.

Jegyzet
1. A Baloldali Alternatíva Egyesülés 1988. szeptember 28-án jelentette be megalakulását. Vezetőségében többek között ott volt Feitl István, Krausz Tamás, Márkus Péter, Nagy Mihály, Z. Karvalits László.

KÖVÉR LÁSZLÓ
Válasz Vigh Károlynak és másoknak (részletek)

[...]
A sajtó sugallata szerint ugyanis a [beszéd] fogadtatás[a] (szinte) egyöntetű – egyöntetűen negatív. A felhördülés óriási, mondhatni hisztérikus volt. Az össztűz, a felháborodás mértékét érzékeltetendő álljon most itt egy kis csokor a beszédre vonatkozó, nyomdafestéket látott minősítésekből: kegyeletsértő, útszéli, Nagy Imre szellemiségéhez méltatlan, kirekesztő, intoleráns, kommunistaellenes demagógia, szélsőségesen uszító, politikailag káros, az ország érdekeit veszélyeztető, irreális külpolitikai törekvéseket megfogalmazó, felelőtlen és minden politikai érzéktől mentes stb. E szavak jelentőségét csak akkor értheti meg az ember igazán, ha összeveti őket a büntető törvénykönyv még hatályban lévő izgatási tényállásával [...], és megpróbálja megbecsülni, hány év börtönt jelentettek volna, mondjuk, másfél évvel ezelőtt egy ügyészi vádbeszédben. Egyszóval a kép teljesen világos. Az újságolvasó csak akkor kezd elbizonytalanodni, amikor a következő kijelentésekhez ér: „Meggyőződésem – mondja Németh Miklós (*Népszabadság*, 1989. június 22.) –, hogy ezek a megnyilvánulások [...] egy rendkívül szűk kisebbség véleményét tükrözik, nincs tömegbázisuk. [...]" El kell méláznunk: vajon ha mindez így van, mire ez a túlméretezett propaganda-hadjárat. Tán csak nem a „hallgatag többség" az ok (akinek szavát, ellentétben a néma gyerekével, legalább a Hazafias Népfront funkcionáriusai értik)? Tán csak nem az a baj, hogy ellentétben azzal, amit állítanak róla, igenis beszél (a kocsmában, a munkahelyen, a villamoson, a szomszédnál), s örül, hogy valaki végre kimondhatta ország-világ előtt, amit neki csak kocsmában, a munkahelyen, a villamoson, a szomszédnál volt alkalma, mersze elmondani? Másként érthetetlen, mi szükségük van

egyeseknek arra, hogy saját véleményüket megtámogassák „a társadalom széles köreire", a józan közvéleményre való hivatkozással. [...]

Nyilvánvaló, hogy ez a gyászszertartás – kiemelve a családi aktus keretei közül a Hősök terére, sokak által a „nemzeti megbékélés", „egy új korszak kezdetének" napjává kiáltva ki – szükségképpen önmagában is politikai demonstráció volt, minden mozzanata politikai jelentőséget nyer az ott elhangzott beszédek tartalmától függetlenül is. De az elhangzott beszédek sem valamiféle politikamentes búcsúztatók voltak, hanem politikai szónoklatok – csak mások, mint Orbán Viktoré. Nem hiszem, hogy Pozsgay, Szűrös és Németh Miklós díszőrsége kevésbé volt az MSZMP-n belül és a magyar politikai struktúrában betöltendő pozícióik biztosítására, illetve erősítésére szánt politikai demonstráció, mint Orbán beszéde. [...]

Véleményem szerint kommunistaellenesnek az tekinthető, aki a kommunista eszmerendszer híveit – akár jogi eszközökkel, akár erőszakkal – ki akarja szorítani a legális politika szférájából. (Ahogy azt a hatalomra jutott kommunista partok tették politikai ellenfeleikkel szerte a világon.) Véleményem szerint Orbán Viktor beszéde erre való utalást sehol nem tartalmazott. Szovjetellenesnek pedig az tekinthető, aki ideológiai vagy bármely más megfontolásból a Szovjetunióval szembeni expanzív fellépés híve. Ezzel kapcsolatban a következő tényeket érdemes figyelembe venni: 1. Orbán Viktor nem szólít fel sem expanzív, sem semmiféle erőszakos fellépésre a Szovjetunióval szemben. 2. Orbán Viktor magyar állampolgár. 3. Mint ilyen, Orbán Viktor sérelmesnek találja, hogy idegen hatalom fegyveres erői állomásoznak a hazájában. 4. Orbán Viktor azt szeretné, ha a szabad választások eredményeként olyan kormány kerülne pozícióba, „amely azonnali tárgyalásokat kezd az orosz csapatok kivonásának haladéktalan megkezdéséről". [...] Másrészt azt hiszem, Orbán Viktor nagyon is különbséget tud tenni a „mai szovjet reformpolitika és az 1950-es évek szovjet nagyhatalmi politikája között": ezért hiszi, hogy tárgyalások útján is el lehet érni azt, amit 1956-ban fegyverekkel sem lehetett. [...]

Jaruzelski, Li Peng, Pol Pot és Rákosi mint különböző módszereket alkalmazó diktátorok kerültek egy sorba. Másrészt a köztük lévő különbségnek csak az élők szempontjából van jelentősége: az 1981. december 13-i lengyel puccs kb. félszáz áldozata és hozzátartozóik szempontjából a Jaruzelski és Pol Pot közötti különbség nem minőségi, csupán mennyiségi. Nyilván Orbán Viktor tud különbséget tenni Pozsgay Imre és Ribánszki Róbert[1] között is. Arról azonban nem ő tehet, hogy a politikai ellenfelek nézőpontjából ez a különbség megint csak viszonylagos lesz. [...]

Végezetül meg kell köszönnöm Vigh Károlynak, a BZSBT elnökének hozzánk atyai barátsággal intézett tanácsait, de úgy véljük, hogy a paternalista hátba veregetésből elég volt harminc-egynéhány évig, másrészt úgy gondoljuk, hogy önálló politikai szervezetek között nincs is helye a kapcsolatok általa sugallt formájának. [...]

Eredeti megjelenés: *Fidesz Press*, 1989. július 10. Újraközlés: Bozóki András (szerk.): *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991.* Budapest, 1991, Fidesz. 161–163.

Jegyzet

1. Pozsgay Imre az MSZMP reformszárnyának, Ribánszki Róbert (1933–2015) pedig a párt „keményvonalasainak" reprezentánsa volt.

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások plenáris ülése (1989. június 21.) (részletek)

[...]

Pozsgay Imre: [...] Szeretném azt is elmondani, [...] hogy az MSZMP az előzetes megállapodásnak megfelelően, tartja magát ahhoz a megállapodáshoz, hogy a törvénykezési cselekedetek nem folyhatnak le mindaddig és nem történhetnek meg, amíg előzetes politikai megállapodás nem történik. Ennek megfelelően és ezt egyszersmind bizonyságul is említve, a bizalom alapjául felajánlva, jegyzem meg én magam is, hogy a 27-én kezdődő országgyűlési ülésszakon az inkriminált törvénytervezeteket nem javasoljuk a kormánynak az Országgyűlés elé terjeszteni. [...]

Egy olyan politikai berendezkedésre törekszünk, amelyben a politikai akarat az állampolgártól ered, egy civil társadalom hiteles és alulról jövő kezdeményezésére épülő intézményei valósítják meg ezt az akaratot. Az európai politikai kultúrának és a huszadik századi tapasztalatoknak megfelelően éppen ezért az MSZMP ezen állampolgári akarat kifejezésére egyik formaként – és alkalmas formaként – elfogadja a szabad választásokon alapuló választási rendszert, [és] a pártállam és az állampárt összefonódásából származó monopolisztikus hatalomgyakorlási móddal felhagy, és az előbb említett politikai plurális berendezkedés szellemében és alkotmányosan intézményesített formái között vállalja a politikai küzdelmet az állampolgárok jóindulatának elnyeréséért, korrekt, a nemzet érdekeit szem előtt tartó program és ennek megfelelő személyzeti politika alapján. [...] Ebben a választási küzdelemben ugyanakkor elvárja és reméli, hogy saját szociális programját és világnézeti, politikai elképzeléseit ugyanolyan szabadon hirdetheti, mint a többi párt és mozgalom a társadalomban. [...]

[T]ermészetesen az MSZMP nem vakon és nem tájékozatlanul vesz részt ezeken a tárgyalásokon. Tudja, hogy miközben eltökélten és politikáját remélhetően visszafordíthatatlanul ebbe az irányba viszi, működnek olyan politikai erők az országban, amelyek számára ez a folyamat az anarchia látszatát, a berendezett és képzetüknek megfelelő világ szétesését jelenti, és ragaszkodnak ahhoz a világhoz, amelyben nevelkedtek és amelyhez eszméiket, elkötelezettségüket láncolták. Ezt a tolerancia jegyében, a nyílt politika egyik elemének kell tekinteni, ugyanakkor történelmi felelősségénél fogva az MSZMP-nek kell a leghatározottabban küzdenie azért, hogy ezek az erők olyan fajta politikai teret ne nyerhessenek, hogy a politikai küzdelem károsultja a nép legyen. [...]

Szabad György: [...] A szabad választások is feltételezik a Szűrös Mátyás által jelzett szükségességét a jelenlegi alkotmány módosításának. Többek között elkerülhetetlennek tartjuk, hogy egy, a most kezdett tárgyalások keretében kidolgozandó törvényjavaslat rendelkezései értelmében felcseréltessék a jelenlegi alkotmánynak az egypárti hegemóniát megállapító tétele a többpártrendszer működésének törvényesítésével. Itt jegyezzük meg, hogy a köztársasági elnöki intézmény bevezetéséről és egy Alkotmánybíróság felállításáról rendelkező törvények megalkotását is a szabad választások eredményeként összeülő új parlamenttől várjuk. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy ne lennénk készek a mostani pártközi tárgyalásokon olyan közös alapelvek kidolgozására, amelyek – befejezett tények teremtése nélkül – elősegíthetnék a megválasztandó Országgyűlés majdani törvényalkotó munkáját e téren is.

[...] Nélkülözhetetlennek tartjuk új tájékoztatási, illetve információs törvény megalkotását, annak érdekében is, hogy a választók ne vaktában, hanem a demagóg befolyásolási kísérletekkel szemben is a lehetséges mértékig felvérteződve, felismert érdekeik tényleges képviselőire szavazhassanak. Indokolt tehát, hogy [...] a választásokon induló valamennyi politikai szervezet körültekintően kialakítandó módon és mértékben élhessen, de lehetőleg egyikük se élhessen vissza a hírközlés, a sajtó, a rádió és a televízió által nyújtott lehetőségekkel. [...]

Végül, de nem utolsósorban, a választások szabadságának és demokratizmusának biztosítása szempontjából is mellőzhetetlennek tartjuk olyan törvények megalkotását, amelyek az erőszak alkalmazásának még a lehetőségét is kizárják a közéletből. [...] Indokoltnak tartjuk a megegyezést a munkásőrség és más fegyveres segédalakulatok feloszlatásának kérdésében. [...]

Pető Iván: [...] Az Ellenzéki Kerekasztal eredeti szándéka szerint a jelen tárgyalásokon csak a békés átmenet politikai feltételeivel kívánt foglalkozni. Nem azért kívántuk mellőzni a gazdasági témákat, mintha a meglevő rendszert jónak, vagy akár csak kisebb-nagyobb korrekciókkal megjavíthatónak tartanánk. Sőt, hisszük: ez a gazdasági rendszer még csak nem is igazán működőképes. A termelőeszközök állami tulajdonán nyugvó gazdaságokban ugyanis a tulajdonviszonyokból szükségszerűen következik a nemtörődöm gazdálkodás és általános a pazarlás. Ez valamennyi központosított gazdaságirányítású országban súlyos válságokhoz vezetett. [...] Az úgynevezett szociális vívmányok közül ma már csak azok élnek, amelyek a pazarló rendszer működésének maradékai, vagy pedig egy-egy befolyásos réteget részesítenek előnyben. Azok a nagyszabású kísérletek, amelyek a gazdasági rendszer működési hibáit az állami tulajdon talaján próbálták kiküszöbölni, csak átmeneti és részleges eredményeket, vagy még ilyeneket sem hoztak.

Az Ellenzéki Kerekasztal mindennek ismerete ellenére azért nem kívánt a gazdaságról tárgyalni, mert egyrészről abból indult ki, hogy mindaddig nincsenek biztosítékok az esetleges megállapodá-

PREPELICZAY ISTVÁN (FKGP), SZABAD GYÖRGY (MDF), PETŐ IVÁN (SZDSZ), AZ ELLENZÉKI KEREKASZTAL KÉPVISELŐI A POLITIKAI EGYEZTETŐ TÁRGYALÁSOK MÁSODIK FORDULÓJÁN, 1989. JÚNIUS 21.

sok betartására, ameddig a politikai garanciák – részben éppen az itt folyó tárgyalásokon – nem teremtődnek meg. Másrészről a gazdaság területén nehezen elválaszthatóak a kormányzat napi feladatai a stratégiaiaktól, márpedig az Ellenzéki Kerekasztal tagjai nem tartanak igényt a választások előtt kormányzati funkciókra, és kormányzati hatalom nélkül nem kívánják magukra venni a gazdasági csőd következményeiért a felelősséget.

Az Ellenzéki Kerekasztal mindennek ellenére elfogadta, hogy a gazdaság stratégiai kérdéseiről is folyjanak tárgyalások. Ezt nem egyszerűen kompromisszumként, a békés átmenethez nélkülözhetetlen politikai tárgyalások megkezdése érdekében tette. Elfogadta ezt elsősorban azért, mert tapasztalnia kellett, hogy az MSZMP, illetve kormánya olyan törvényeket terjeszt a parlament elé és fogadtat el, amelyek a gazdaság intézményrendszerét, hatalmi viszonyait érintik és teremtenek kész helyzetet a demokratikus választások utáni időszakra.

A tulajdonreform jegyében az Országgyűlés utolsó ülésén elfogadott átalakulási törvény lényege az, hogy ingyenesen szétoszthatják a társadalmi vagyon feletti rendelkezési jogokat a vállalati tanácsokat és más vállalati irányító posztokat kézben tartó vezetők között. E folyamatokat éppen a közvetlenül érintettek nem ellenőrizhetik, s nem befolyásolhatják. Az átalakulási törvény nyomán kialakuló tulajdonszerkezet a véglegesség szándékával rögzíti a mai monopóliumokat, a piacellenes és versenyt kizáró vagy torzító összefonódásokat, akadályozza meg a valódi tőkepiac létrejöttét. E törvény mindezeken túlmenően lehetővé teszi az eddig jórészt politikai alapon megszerzett pozíciók gazdasági hatalommá történő átváltoztatását.

A kormányzat törvényalkotó kedve készteti arra az Ellenzéki Kerekasztalt, hogy bekapcsolódjék a gazdaság alapvető intézményeit, a tulajdonviszonyokat érintő törvénytervezetek előkészítésébe. A tét ugyanis nem más a következő hónapokban, minthogy kié lesz a föld, a gyár, s egyáltalán alkalmas lesz-e az új tulajdonosi rendszer a hatékony jövedelemtermelésre. Tárgyalni e kérdésekről azonban csak akkor érdemes, ha a most kezdődő megbeszélések a gazdaság kérdéseiben, a gazdasági törvényalkotásban is megelőzik a kormányzat parlamenti előterjesztéseit, miként abban az egy héttel ezelőtti megállapodásokban az itt ülő felek már megegyeztek és miként az itt újra megerősítést nyert. De elfogadta az Ellenzéki Kerekasztal a gazdasági tárgyalások szükségességét azért is, mert bár a válság következményeiért nem kíván felelősséget vállalni, a következmények mégis elkerülhetetlenül a lakosságra hárulnak. S úgy érezzük, minden lehetőséget meg kell ragadni arra, hogy az elszegényedést megállítsuk, következményeit enyhítsük. Különösen nagy figyelmet kell fordítani azoknak a hatásoknak a kivédésére, amelyek a leginkább rombolják a kialakult életformákat és a megszokott életkeretek szétesésével, a gyors deklasszálódás, vagy a teljes egzisztenciális összeomlás veszélyeivel fenyegetnek. [...]

Nincsenek és nem is lehetnek illúzióink. Míg a politika sarkalatos kérdéseiben, ha itt megállapodunk, akár már a közeli jövőben is érzékelhetővé válnak az eredmények, a gazdasági tárgyalásokkal azonban legjobb esetben is csak a zuhanás, a leszakadás megállításának intézményi feltételeit teremthetjük meg. A politikai megállapodások nyomán, a szabad választásokkal már jelenünket is megnyerhetjük, a gazdaságiakkal csak jövőnket biztosíthatjuk. [...]

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 2. köt. 145–148., 154–155.

Az MSZMP KB ülése, 1989. június 23–24. (részletek)

Grósz Károly: [...] Egyes reformkörök magatartása pedig átlépi a politikai kultúra minden normáját. Nem tartom véletlennek, hogy tegnap délután ugyanabban az órában tesz nyilatkozatot – de egymástól függetlenül – a baranyai reformkörök koordinációs tanácsa, az MSZMP Nagykanizsai Reformköre, az ELTE MSZMP Reformköre és sok más reformkör az MSZMP főtitkárának személyéről szólva, követelve lemondását. Olyan vállveregető stílusban, hogy – idézek az egyikből – bár a többiekben is hasonló mondanivaló van, figyelemre méltó, hogy majdnem minden nyilatkozatban azonos mondatokat is meg lehet találni: „Grósz Károly történelmi érdemeket szerzett a Kádár-féle vezetés leváltásában, de rajta és elvbarátain túllépett az idő" – idéztem ezt a mondatot. [...]

A párton belül formálódó platformok között két szélsőséget képvisel a Budapesti 1. sz. Reformkör és a Marxista Egységplatform. Az előbbi a reformok kisajátítása, az utóbbi pedig a szociális demagógiája miatt jelent veszélyt.

Kíméletlen őszinteséggel szembe kell néznünk azzal, ha nem leszünk képesek az eddig vázolt negatív tendenciák ellensúlyozására, ha nem határolódunk el mindkét szélsőségtől, akkor a párt tekintélye, működőképessége, taglétszáma tovább csökken. Nem az a baj, hogy vita van, hogy platformok keletkeznek, hanem az, hogy nem mutatkoznak egy magasabb rendű egység körvonalai. A párt szétesése fenyeget. [...]

Pozsgay Imre: [...] Ez most korántsem olyan kegyetlen kérdés, mint az egypártrendszer viszonyai között, mert most már a választás lehetőségeinek körülményei között adja fel ezt a leckét a párt saját tagjainak. Egy része már maga döntött most, csalódva vagy kiábrándulva, vagy egyéb más okból, de döntött már ez ügyben, sajnos nem biztos, hogy jól. Pont azért, mert bennünket is készületlenül ért ez a helyzet. De éppen ezért itt nem lehet omlás és szakadás. [...]

Itt nincs az MSZMP-n kívül – most függetlenül attól, hogy nyerünk-e vagy sem a választásokon – kormányzati tapasztalatokat birtokló, s kormányképes garnitúrákat kiállítani tudó politikai erő. Tehát vereségünk és szétesésünk hatalmas politikai és hatalmi kormányzati vákuumot idézne elő, amelybe nem egy más politikai rendszer tódulna be, hanem egy szétesett Magyarország teljes csődjével, katasztrófájával együtt. Én ezt látom a fő veszélynek, és ebben látom az igazi veszélyt.

Mitől van az, hogy a platformok még ki sem alakultak, s már a kiirtásukat követeli a tagság egy része, a platformok miatt riadalom van? Pont a hatalmi vákuumtól való félelem a félelemvákum, hogy így fejezzem ki magam. [...]

Németh Miklós. [...] Az én véleményem szerint fenyeget persze – Grósz elvtárs is utalt rá – a pártszakadás réme, de ha itt hitvallást kell tenni, akkor az eszem és a szívem is azt diktálja, hogy ma az ország jövője szempontjából a lehető legrosszabb lenne, ha pártszakadás következne be. [...] Meggyőződésem szerint a baloldali egységplatformnak egy ilyen megújuló pártban nincs [helye], az lehet, hogy benn ragaszkodnak [hozzá], de az nem ez a párt, amit mi akarunk és mi szeretnénk. [...] Azért akarunk modellt váltani, mert az MSZMP a demokratikus szocializmus meghirdetése mellett nem híve és nem lehet partner semmiféle rendszerváltásban. Azért váltunk és kell ezt a modellváltást elvégezni, hogy ez a rendszerváltás elkerülhető legyen.

Nyers Rezső: [...] A mai magyar politikai életben a politikai erők elkülönülésének a szakaszában vagyunk. Ez az elkülönülés jellegzetesen az egymás iránti bizalmatlanság közepette megy végbe. Így szokták mondani, a hatalom fél az ellenzéktől, hogy az közönséges hatalmi harcot folytat, áskálódva; az ellenzék fél a hatalomtól, hogy az tulajdonképpen nem akar mást, mint korábban, sőt visszamegy egész koránra is, csak most nem tud mást csinálni. Ezt a bizalmatlanságot kell

leküzdeni. Tárgyalásokkal megtörténhet. A tárgyalások késve indultak el a helyzet bonyolultságához képest, de végül is elindultak. És én most lehetőséget látok arra, hogy előre jussunk. [...]

Egyetértés van abban, hogy [a] demokratikus szocializmus legyen a vezéreszménk. Én ezt egy nagyon fontos alapnak tekintem, erre fel lehet építeni. Egy kicsit homályos elv ez, de mégis, magyarázatot igényel, majd meg fogjuk magyarázni, de egy olyan elv, ami mögött politizálni lehet, ha tudunk. [...]

Nem tudom, hogy minek nevezzem a marxista központ egységcentrumot. Ha a propagandisztikus jelszavaikat – ezeket kurzívból szedték a kiáltványukba – nézem, akkor mint hogyha a párton belül lennének. Ha azonban belegondolok azoknak a tartalmába, egyértelműen az a véleményem, hogy ez nincs a párton belül, a párt politikáján belül. Vagy mi igazodunk a marxista centrumhoz, vagy a marxista centrum kell, hogy igazodjon hozzánk, és akkor más kell, hogy legyen. Elolvasgattam a Pozsgay elvtársék által alapított Demokratikus Magyarországért – nem is tudom – kiáltványt vagy nyilatkozatot, ebben nem találtam én semmit, ami a párt politikájával szemben állna, a megfogalmazásokban vannak eltérések, de hát ha egyszer áramlatszabadság van, akkor ezt el tudom képzelni. Ugyanezt tudom én mondani a Berecz [János] elvtársék által alakított mozgalomról. A centrum akar lenni a centrumban, biztos van valami értelme, és joguk van. Nem találom szembenállónak a párt politikájával. [...]

Még egyszer azt mondom, [...] hogy aki ma proletárdiktatúrát hirdet és nem demokratikus szocializmust, az a párton kívül van. [...] Ha még emellett a többpártrendszer ellen van, és az egypártrendszert akarja most már „visszacsinálni", azt kell mondjam, akkor még egy kérdés van, amiben a párt vonala ellen van. És ha ellenzi azt, hogy Magyarország gazdaságilag és politikailag is kétirányú, erős kapcsolatrendszerrel rendelkezzék, és egyirányúvá akarja ezt tenni egy zárt szocialista közösségfelfogással, itt a harmadik kérdés, amiben szemben van a pártvonallal. És ha a negyedik kérdésben azt mondja, hogy márpedig ragaszkodna ahhoz, hogy az országban a tőke csak magyar tulajdonban lehet akkor is, ha a saját nemzeti tőkével a szegénység állapotában maradunk, de legyen miénk az ország, mi pedig azt mondjuk, hogy a külföldi tőke behozatala fontosabb a nép számára, minthogy miénk legyen a tőke, mert nem lehet a szegénységből kikászálódni külföldi tőke nélkül – itt van a negyedik kérdés, amiben szemben van. [...]

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei... i. m. II. köt. 1089–1131. Lásd még: Ágh Attila – Géczi József – Sipos József (szerk.): *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök, 1988–1989. Válogatott dokumentumok.* Budapest, 1999, Kossuth Kiadó. II. köt. 257–263.

Közlemény az MSZMP KB 1989. június 23–24-i üléséről (részlet)

[...][1]

A Központi Bizottság az ülésen a politikai irányítás összehangoltsága érdekében szervezeti, személyi változásokról döntött. A párt elnökévé választotta Nyers Rezsőt. Kollektív irányító testületként négytagú Elnökséget választott. Ennek tagjai: Nyers Rezső, a párt elnöke, Grósz Károly, a párt főtitkára, Németh Miklós és Pozsgay Imre.

A Központi Bizottság felmentette titkári tisztségéből Berecz Jánost, aki más pártmegbízatást kap. Köszönetét fejezte ki a párt vezetésében kifejtett tevékenységéért. A testület megválasztotta a KB titkárának Barabás Jánost és Kovács Jenőt.

Az Elnökség javaslatára a Központi Bizottság a Politikai Bizottságot kibővítve 21 tagú Politikai Intéző Bizottságot hozott létre. [...][2]

A Központi Bizottság állást foglalt, hogy amennyiben az Országgyűlés törvényt fogad el a köztársasági elnöki intézményről, akkor Pozsgay Imrét javasolja a párt köztársasági elnökjelöltjének.

A Központi Bizottság a háromoldalú politikai egyeztető tárgyalásokon részt vevő MSZMP-küldöttség vezetőjévé Nyers Rezsőt, tagjaivá Pozsgay Imrét, Fejti Györgyöt és Iványi Pált választotta.

Népszabadság, 1989. június 26.

Jegyzetek

1. A KB ülésén hoztak döntést a négytagú elnökség felállításáról (a pártelnöki posztról nem kellett, hiszen Kádár János korábban már betöltötte ezt a posztot). A KB ezen az ülésén döntött arról is, hogy a következő kongresszust 1989. október 7-re hívja össze. Ezt megelőzően a *Népszabadság* június 19-i számában tették közzé az MSZMP leendő új szervezeti szabályát ismertető vitaanyagot, amely szerint többek között formálisan is lehetővé vált az ún. platformszabadság. Grósz a vitában így érvelt a személyi változások mellett: „A vita alapján a Politikai Bizottság arra a következtetésre jutott, hogy a párt elnökének – a jelölő bizottsággal összhangban – Nyers Rezső elvtársat ajánlja. Az Elnökség tagjainak: Grósz Károlyt, Németh Miklóst és Pozsgay Imre elvtársat. Miért ajánljuk a négytagú Elnökséget? Azért, mert az a meggyőződésünk, ami itt a vitában is kialakult, hogy Nyers elvtársnak kérni kell a parlamenttől a felmentését államminiszteri tisztségéből, és egész tevékenységével kellene a párt ügyét szolgálnia. Németh elvtárs jelenléte nem elsősorban mint miniszterelnök lenne indokolt, hanem mint a pártnak egy olyan vezetője, amelyik [sic!] tekintélyre tett szert, közéleti tevékenysége egyre inkább közismert és elfogadott. [...] Meggyőződésünk szerint ez indokolt, mert akkor ebben a felállásban a négytagú Elnökségből ketten a kormányban dolgoznának, ketten pedig itt a pártmunkán. Úgy gondolom, hogy ez a koordinációt javíthatná, külön terhet nem jelentene a miniszterelnöknek, ugyanakkor politikai presztízsét, tekintélyét erősíthetné. [...] Tisztázódott az eszmecsere során, hogy a párt elnöke [...] felvállalja [...] a különböző alternatív mozgalmak és formálódó pártok vezetőivel és pártokkal való kapcsolat szervezését, alakítását. Ebből eredően rögtön azt is ajánljuk, hogy a kerekasztal-tárgyalások vezetésével a Központi Bizottság Nyers elvtársat bízza meg. Csak emlékeztetőül mondom, hogy korábbi határozat szerint én vezettem azt a bizottságot, amelynek az volt a feladata, hogy a tárgyalásokat folytassa. A bizottságnak legyen tagja Pozsgay elvtárs, a korábbi határozattal összhangban, Fejti elvtárs szintén a korábbi határozattal összhangban, és legyen tagja Iványi Pál elvtárs, mert a gazdasági csomagtervet átfogó bizottságok, illetve tárgyalásokon, amit eddig a Nyers elvtárs vezetett, Iványi elvtárs foglalná el a helyét. Az én felmentésem mellett e bizottságból javasoljuk felmenteni Berecz János elvtársat is. [...] Az eszmecsere során az is kialakult, hogy mi legyen az Elnökség tevékenysége. Arra gondolunk, hogy mindenekelőtt koordinálja a politikai munkát, és a legszűkebb vezetés, tehát az Elnökség tagjainak fontosabb közéleti szerepléseit. Azért mondtam, hogy fontosabb, mert mindegyiket persze nem lehet, hát annyi helyre kell menni, de ami politikailag súlyosabb, lényegesebb, a megnyilatkozásokat. Hisz látszik, hogy a feszültség elsősorban abból van, és az a vélt hit, hogy itt nagyon súlyos konfliktusok vannak a vezetésben, abból származott, hogy a megnyilvánulások eltértek egymástól, és itt érték tetten a koncepcióbeli különbségeket, és azt kell feloldani." Lásd *Az MSZMP KB jegyzőkönyvei...* i. m. 2. köt. 1221–1223.
2. A teljes névsor a közleményben.

Tájékoztató a Politikai Bizottság részére a KGST 45. ülésszakán szereplő kérdésekről és a magyar állásfoglalásról (részletek)

A Minisztertanács elnökhelyettese[1]

Szigorúan titkos

[...]

III.

Javaslat a KGST 43. ülésszakán kifejtendő magyar állásfoglalás irányelveire

1. A plenáris ülésen elhangzó magyar felszólalás során:

– A Végrehajtó Bizottság beszámolója kapcsán mutassunk rá, hogy az abban feltárt folyamatok arra mutatnak, hogy a KGST keretében folyó együttműködésben komoly nehézségek mutatkoznak. Ezek a nehézségek végső soron az eddig kialakult együttműködési modell válságára utalnak, és mind időszerűbbé teszik az egész együttműködési rendszer gyökeres megreformálását. Ha ez nem történik meg, akkor a KGST-nek, mint sokoldalú gazdasági együttműködési szervezetnek nem lesz létalapja;

– A beszámolóhoz kapcsolódva külön utaljunk arra, hogy a szocialista gazdasági és tudományos-műszaki együttműködés szociális irányultságára vonatkozó elgondolásokat magyar részről – mint önálló témát – nem tartjuk megalapozottnak. Megítélésünk szerint mind az egyes KGST-tagországokon belül, mind pedig az egymás közötti kapcsolatokban lezajló folyamatoknak végső soron az egyes emberek javát kell szolgálniuk, s ha ezt az alapelvet nem érvényesítjük, akkor a komplex előrehaladástól elszakított szociális programnak aligha lehet pozitív eredménye;

– A tervezési együttműködéssel kapcsolatban nyomatékosan mutassunk rá, hogy az eddigi tapasztalatok szerint a KGST tervezési együttműködésében a nemrégiben javasolt háromszintű tervezésnek nincs meg a reális alapja. Megítélésünk szerint le kell mondani az ágazati szintű tervezésnek az erőltetéséről. A magunk részéről a jövőben csak két tervezési szintet tudunk a magyar

népgazdaság szempontjából elfogadhatónak tartani, és ezek: egyrészt olyan indikatív jellegű államközi keretegyezmények, amelyek közvetlen kötelezettségvállalást nem jelentenek a kormányok számára (ami nem zárja ki, hogy néhány nagyobb volumenű termékben állami kötelezettségvállalással együtt járó kormányszintű egyezmények, illetve megállapodások szülessenek és működjenek), másrészt az államközi kötelzettségvállalással nem járó és a vállalatok közötti közvetlen kapcsolatok keretében megvalósuló, gyakorlatilag liberalizált kapcsolatok rendszere;

– Külön mutassunk rá, hogy magyar részről egy piaci típusú, a világpiaci értékviszonyok adaptálásán alapuló együttműködési modell kialakítását tartjuk szükségesnek, mert ez a legfontosabb feltétele annak, hogy az egymás közötti kapcsolatok közgazdaságilag igazolható feltételrendszer között fejlődjenek, és egyben biztosítsák a világméretű nemzetközi munkamegosztásba történő erőteljesebb bekapcsolódás lehetőségét a KGST-tagországok számára;

– Külön mutassunk rá, hogy a szocialista gazdasági együttműködésben az új modellre történő áttérés – a tagországok eltérő gazdasági helyzete, eltérő belföldi gazdaságirányítási mechanizmusa következtében – csak fokozatos lehet és mindenkor az egyes KGST-tagországok érdekeltségén kell alapulnia. Ebből következik, hogy az együttműködés sokoldalú alapon történő fejlesztése mellett elkerülhetetlenül szükséges és lehetséges, hogy a gyorsabb előrehaladást igénylő KGST-tagországok két-, illetve háromoldalú alapon biztosítsák az együttműködés továbbfejlesztését, bizonyos mértékig függetlenedve a KGST egészét jellemző átalakulás ütemétől;

– Szóljunk arról a készségünkről, amely szerint vállaljuk a KGST soron következő 46. ülésszakának 1990-ben Budapesten történő lebonyolítását.

2. A szűk körű megbeszélés keretében felszólalásunk során szögezzük le a következőket:

- fejtsük ki, hogy magyar részről a jövőben a szocialista gazdasági együttműködést csak a világpiaci értékviszonyok figyelembevételén alapuló áru-pénz viszonyokat messzemenően érvényesítő rendszerben tudjuk elképzelni;
- mutassunk rá, hogy a KGST-ben piaci viszonyok kialakítását csak alulról felfelé építkezve tartjuk lehetségesnek megvalósítani. Ez azt jelenti, hogy az előrelépéshez mindenekelőtt az érdekelt KGST-tagországok belső piacának kiépítésére van szükség. Az egész folyamatban számolni kell az egyes tagországok konkrét gazdasági helyzetével, az átalakításra való felkészültségének mértékével és érdekeltségével. Ezért nem lehet valamiféle egységes megoldásokat előirányozni és erőltetni;
- hangsúlyozzuk, hogy az új, piaci típusú együttműködési modell megteremtéséhez vezető úton a legfontosabb lépésnek a valutáris-pénzügyi szféra fejlesztését tartjuk, nevezetesen egy reális valutaárfolyam-rendszer létrehozását mind a konvertibilis valuták és a transzferábilis rubel, mind pedig a transzferábilis rubel és az egyes nemzeti valuták között. A másik fontos eleme a transzferábilis rubel konvertibilis valutákra történő részleges átválthatóságának bevezetése, mivel ezáltal oldódhat meg a nemzeti valuták szélesebb körű felhasználása is az egymás közötti gazdasági kapcsolatokban;
- a fentiek mellett határozottan szögezzük le, hogy a KGST-tagországok szabadkereskedelmi övezetének, vámuniójának, valamint valutauniójának megteremtését és az erre vonatkozó valamiféle nemzetközi egyezmény megkötését megalapozatlannak, korainak és politikai szempontból is veszélyesnek tartjuk.

Budapest, 1989. május 30.

Medgyessy Péter

Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok. Budapest, 1999. A válogatás a National Security Archive (a Hidegháború-történeti Kutatóközpont) és az 1956-os Intézet által rendezett konferenciára készült. A gyűjtemény főszerkesztői: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Szerk.: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós. 52. sz. dokumentum.

Jegyzet

1. Eredeti dokumentum: Magyar Nemzeti Levéltár, HU-MNL-OL, M-KS-288-5/1068. A KGST 45. ülésszakát 1989. június 27–29. között Szófiában tartotta. Az iratot jegyző Medgyessy Péter ekkor a Németh-kormány gazdasági ügyekért felelős miniszterelnök-helyettese volt.

Az Ellenzéki Kerekasztal ülése (1989. július 6.) (videofelvétel átirata, részlet)

[...]

Füzessy Tibor: [...] Azt hiszem, hogy ezekben a napokban és ezekben a hónapokban az országban más személy, mint Pozsgay köztársasági elnökként számításba nem jöhet. Ha Pozsgayt megválasztanák köztársasági elnöknek – akár a mi hozzájárulásunkkal, akár anélkül –, ez a választásokra nézve olyan eredménnyel és olyan kihatással járna, járhatna, amely befolyásolná – és igen jelentősen befolyásolhatná – a választásoknak az eredményét. Többször elhangzott már ebben a körben és ezen kívül is a „diadalmenet", a „mennybemenetel" kérdése. Én azt hiszem, hogy ha ebben a köztársasági elnök kérdésében most választásokat tartanának, akkor a Pozsgay megválasztásához kétség nem férhetne. Ez olyan eredménnyel és olyan mellékkörülményekkel járna, amely erősen befolyásolná a választásoknak az eredményét. Magyarul: az állampolgár, aki ebben a kérdésben igent mond, az igen nehezen tudna ugyanakkor – vagy megközelítőleg [ugyanakkor], néhány napos vagy néhány hetes eltéréssel – nemet mondani arra a politikára, arra a pártpolitikára, amit a Pozsgay képvisel.

Épp ezért nekem az a véleményem, hogy a köztársasági elnök megválasztása kérdésében nem kellene akadályokat gördítenünk. Viszont ragaszkodnunk kellene ahhoz, hogy a köztársasági elnök megválasztása és az országgyűlési választások között megfelelő idő, tehát több hónap, vagy fél év teljen el, és ez a fél év lehetőséget adna arra, hogy az egyes pártoknak a programja világosan kibontakoztatható legyen, és világosan álljon az országnak a lakossága előtt. Ugyanakkor a Pozsgaynak a köztársasági elnökké való választása azzal az eredménnyel járna, hogy az ő pártagitációs lehetőségeit megszüntetné. Tudniillik az ő köztársasági elnöki pozíciója összeférhetetlenné tenné ezt a szituációt az ő pártvezetői pozíciójával. Tehát az országgyűlési választási kampányból a Pozsgayt kikapcsolná. Ez a körülmény is lehetővé tenné azt, hogy ebben a közbenső időszakban, amelyik a két választás között eltelik, nyugodtan és viszonylag békés körülmények között nyilvánosságra hozható legyen a pártok programja, és a választásnak egy reális eredménye lehessen. [...]

Kövér László: Úgy gondolom, ha jól értettem, amit az előbb hallottam, akkor arról van szó, hogy segítsük Pozsgay Imrét a köztársasági [elnöki] székbe, lehetőség szerint minél előbb, hogy annál több időnk maradjon a választásokra utána ezt az eufóriát feledtetni a társadalommal. Hát meg kell hogy mondjam, hogy egy ellenzéki szervezettől ezt a logikát meglehetősen furcsának találom. Ez az első problémám. De ez végül is mindenkinek a magánügye. A másik problémám a dologgal kapcsolatban az, hogy egyáltalán nem mindegy, hogy milyen köztársasági elnöki pozíciót, milyen köztársasági elnöki hatáskört, intézményt kreálunk. Az, hogy ezt valaki megtegye, arra szerintem legalkalmasabb egy újjáválasztott és felhatalmazással rendelkező parlament. Itt keringenek az ötletek a félerős meg félgyönge meg gyenge, mindenféle köztársasági elnöki intézményről, tehát [különböző] típusú intézményről, és nem nehéz kihallani belőle [azt] az összefüggést, hogy Pozsgay Imrét azért szeretnék köztársasági elnöknek javasolni, hogy ezáltal egy erős vagy félerős vagy mit tudom én milyen köztársasági elnöki intézményt kreálhassanak, azzal a ki nem mondott gondolattal, hogy tulajdonképpen Pozsgay Imréről senki nem tételezi fel az országban, hogy ezzel a lehetőséggel visszaél. Úgy gondolom azonban, hogy a köztársasági elnöki ruhát nem Pozsgay Imre testére kell szabni, hanem a köztársasági elnököt kell a köztársasági elnöki székbe beleültetni. Ennek megfelelően én meredeken ellenzem azt, hogy a köztársasági elnöki intézmény megteremtésébe a választások előtt belemenjünk. És ilyen értelemben van összefüggés szerintem a kettő között.

Tölgyessy Péter: [...] Egy megjegyzést szeretnék tenni. A tegnapi bizottsági ülésünkön is olyan szellemben nyilatkozott a Kereszténydemokrata Párt, ami az én szemem előtt megkérdőjelezte azt a tényt, hogy a Kereszténydemokrata Párt az ellenzéki szervezet-e? [...] Fölvetődött az alkotmánymódosítás. Szóba jött..., hogy az alkotmányban szerepel egy olyan definíció, hogy a magyar állam

az szocialista állam. Az volt a javaslatunk, és ezen kerekedett egy nagy vita, a Kereszténydemokrata Párt fönn akarta tartani ezeket a definíciókat, amelyek az alkotmány elején szerepelnek: szocializmusdefiníció és hasonló elemek. Ebből egy nagy vita keveredett. Végül a vita megoldódott, de sorra olyan javaslatokat hallunk a Kereszténydemokrata Párttól, amelyek az én szememben kétségessé teszi a Kereszténydemokrata Pártnak a jellegét. [...]

Füzessy Tibor: Ugye, itt úgy merült fel a kérdés, hogy ki az igazi ellenzéki. Hát elhoztam Barankovics Istvánnak a '47-es beszédét. Pontosan a tegnapi beszélgetésünk és vitánk alapján. Ebből csak egy mondatot szeretnék felolvasni, nehogy olyan félreértés legyen, hogy a Kereszténydemokrata Párt jelenlegi, jelen levő képviselői vannak valami különleges és eltérő állásponton. Ebben az áll, hogy „a világgazdaság most kialakuló új rendjében Magyarország gazdasági életformája ne a szabadversenyes monopolkapitalizmus legyen, hanem az evangélium szellemében tökéletesített szocializmus". Csak ennyit akartam mondani. [...]

Vigh Károly: [...] Itt rátérve a dolog lényegére: én nagyon meggondolandónak tartom azt a javaslatot, amit éppen a Kereszténydemokrata Párt részéről terjesztettek elő. Mert ha reálisan nézzük a közeljövő magyarországi viszonyait, vagy amennyire tudjuk reálisan nézni, persze sok tényezőt nem látunk előre, de ha arra gondolunk, hogy mi valamennyien arra törekszünk, hogy zökkenő nélkül, minden különösebb problémák, súlyos problémák nélkül vészeljük át az úgynevezett átmenetnek az idejét, akkor meg kell gondolni azt a javaslatot, ami az én javaslatom is, hogy ne csak a köztársasági államforma kérdése igenis napirendi kérdés kell hogy legyen, hanem az is, hogy a köztársasági elnöki tiszt betöltését illetően is elképzelhető az, hogy az Ellenzéki Kerekasztal egyik-másik szervezete – még ha nem is teljes egészében –, itt a Pozsgay személyében találná meg azt a megfelelő személyiséget, aki alkalmas volna arra, hogy ezt az átmenetet, amit nem kell mondani, senki nem lát előre, hogy úgy mondjam, megfelelő módon, és az eddigi személyi garancia csak az lehet..., levezényelje [sic!]. Most ha ehhez még hozzátesszük azt az érvet, hogy az ő esetleges megválasztása során nem válik lehetővé az, hogy ő részt vegyen a választásokban, azokban a választásokban, amelyikben egyes politikai pártok az MSZMP-vel együtt be fogják dobni magukat, akkor nyilvánvaló, hogy ez is egy érv amellett, hogy itt ne csak a köztársasági elnöki funkció mellett foglaljunk állást, hogy ezt minél előbb hozzuk tető alá, hanem a Pozsgay személyét illetően is. Én azzal szeretném az egészet befejezni, hogy én nagyon szeretném hallani bárki részéről, akik itt jelen vannak az Ellenzéki Kerekasztalnál, hogy Pozsgayn kívül tudnak-e valami olyan posszibilis jelöltet javasolni, akiről úgy gondolják, hogy a jelenlegi körülmények között alkalmasabb személy volna a magyar köztársasági elnöki tiszt betöltésére. [...]

Antall József: Miután felszólítást kaptam, hogy a Demokrata Fórum álláspontját ismertessem ebben a kérdésben, én úgy gondolom, hogy most kapcsoljuk ki Pozsgay Imre személyét. [...] Tehát ezt javasolnám, hogy eleve személyi kérdésről egy kerekasztal-konferencia ne tárgyaljon. Mert ez egy elvi, jogi kérdés, mi intézmények és átmeneteknek a kereteire vagyunk jelenleg itt kiküldve. Ha arra leszünk kiküldve, hogy pártközi tárgyaláson keressünk egy közös személyt, akiben többen... vagy nem... akkor majd, akkor lehet ilyent vitatni. Ha akarunk. De ez nem ide tartozik. Tehát ezt szeretném egyszer leszögezni, függetlenül Pozsgay Imre személyétől, vagy bárkinek a személyétől. Ez nem ide tartozik. Tehát ezt egyszer zárjuk ki.

Másodszor azt sem tartom helyesnek, ha az intézményrendszer vizsgálatánál, ahogy felmerült ez a kérdés, hogy az intézményrendszer vizsgálatát mindjárt összekössük egy személlyel. Én tudom azt, sőt, el tudok képzelni, hiszen nyilvánvaló, hogy itt egy ilyen republikánus Juan Carlos-modellről[1] van szó, ebben a koncepcióban, amiben én megint látok politikai realitást, hogy lehetséges, de ez megint nem ebben a formában tartozik ide. [...] A harmadik [...] [n]em tudom például, hogy Füzessy Tibor által, mivel ketten vannak jelen a Kereszténydemokrata Párttól, nem tudom, hogy erre történt-e a Kereszténydemokrata Néppártban például állásfoglalás, megvitatták-e előre az alkotmányt, és történt-e olyan állásfoglalás, hogy az 1949-es alkotmánynak a jellegét besorolták-e a Barankovics-párti evangéliumi szocializmus kategóriájába? Tehát ezeket a kérdéseket meg kell

[különböztetni], hogy párt-álláspontról van-e szó, tehát a szervezetnek a döntéséről, vagy Füzessy Tibor személyes véleményéről. [...]

A Demokrata Fórum elnöksége arra hatalmazott föl bennünket egy vita után a köztársasági [elnöki] kérdésben, hogy azt leszögezzük, hogy a választásokig nem tartanánk helyesnek, hogy megválasszák a köztársasági elnököt. Tehát ez összevág a szándéknyilatkozattal. Azért ez a határozat, a választmány megszavazta, mert ez politikai előnyt jelentene annak a pártnak – és nem föltétlenül a Pozsgay Imre, vagy bárkiről van szó –, amelyik arra hivatkozhat, hogy megválasztották. [...] Tehát ez megint egy politikai kérdés, amit ebből a szemszögből kell nézni. A következő kérdés az, hogy mi a megoldás. [...] Volt olyan állásfoglalás, hogy maradjon egyelőre az elnöki tanácsi intézmény, mert úgyis legyengült, ne nyúljunk hozzá. És a kompromisszumos második javaslat került elfogadásra, és mi most ezt képviseljük, ami azon alapszik, hogy az Elnöki Tanács intézményét meg kell szüntetni, és ki kell iktatni a '49-es alkotmányból, és egy olyan rendelkezést kell belevenni..., hogy az Elnöki Tanács elnökének jogkörét, ezt precizírozva, a körülhatárolását és ennek a gyengítését, [...] az államfői jogokat az új köztársasági elnök megválasztásáig az Országgyűlés elnöke gyakorolja. Ez [...] összhangban van az 1946. évi I. törvénycikkel, ahol szintén a köztársasági elnök akadályoztatása esetén [az] államfői jogkört az Országgyűlés elnöke gyakorolja. Ez tehát azt jelenti, hogy... helytelennek tartanánk, hogy az elnöki tanácsi intézményt mi mentsük meg és hosszabbítsuk meg, ugyanakkor az előbb elmondottak szerint a köztársasági elnöki intézményt nem kívánjuk előbb bevenni, és erre javasoljuk ezt a magyar hagyományoknak és a nemzetközi parlamentáris gyakorlatnak megfelelő elgondolást. [...]

Varga Csaba: A Magyar Néppárt elnöksége kedden e kérdéseket megvitatta egy hosszú, nagy vitában. Véleményünk a következő. Abban egyetértünk változatlanul, hogy a Magyar Néppárt is úgy gondolja, hogy az új alkotmány ne legyen már csak az új parlament idején megalkotva. Tehát semmiképpen se most, és addig pedig semmilyen komoly módosítás ne legyen, amíg nincs új parlament. Abban is egyetértettünk, hogy az új elnöki intézményt és az elnök megválasztását ne hozzuk előre ennek a parlamentnek az idejére. [...] Ellenben van itt egy komoly kérdés, erre utal az MDF javaslata is. Az átmeneti időszakban, amikor a parlament kimondja a maga feloszlatását, és kiírja a választásokat, attól kezdődően a választások végéig ki gyakorolja Magyarországon a hatalmat? Erre kell találnunk egy jogi megoldást, amely mindegyik pártnak megfelelő lehet. Ezért mi azt gondoljuk, hogy erre többféle megoldás lehetséges. Az egyik, amit az MDF javasol, hogy az átmeneti időszakban a parlament elnöke az, aki gyakorolja ezeket a közjogi funkciókat. A másik megoldás az lehetne – és mi emellett lennénk –, [...] hogy a mai országos listán szereplő képviselők helyett a különböző politikai erők, így az EKA tagjai kerüljenek be képviselőként az átmeneti időszakra a parlamentbe, és ezekből a képviselőkből alakuljon egy olyanfajta, ha tetszik, egy második Elnöki Tanács, amelyik gyakorolja a hatalmat ebben az átmeneti időszakban. [...]

Kis János: Úgy gondolom, hogy külön kellene választani a két problémát, és valahogy lépésről lépésre gondolkodni róluk. Az egyik kérdés az, hogy mi az álláspontunk a kommunista pártnak azzal a kívánságával kapcsolatban, hogy a köztársasági elnök intézményét már most az ősszel hozzák létre, és válasszon az ország köztársasági elnököt még a parlamenti választások előtt.

A másik kérdés az, hogy milyen megoldást találjunk az átmeneti időre abban az esetben, hogy ha elutasítjuk ezt a javaslatot. Azt hiszem, hogy komolyan kellene vennünk azokat az érveket, amelyek itt elhangzottak amellett, hogy a kommunista párt javaslatát, kezdeményezését fogadjuk el. Nem azért, mintha egyetértenék ezekkel, hanem azért, mert ezek komoly érvek, és ha nem vitatjuk meg őket komolyan, akkor nem fogunk egyetértésre jutni.

Az egyik érvet Vigh Károly fogalmazta meg. Ez röviden, ha jól értettem, úgy foglalható össze, hogy ha nincs köztársasági elnök, kétséges az átmenet stabilitása. Ennek az érvnek az ereje azon múlik, hogy lehetséges-e másik megoldás, van-e alternatívája a köztársasági elnök intézményének, amelyik az átmenet stabilitását biztosítja. Én azt gondolom, hogy van. Az MDF javasolta megoldás kombinálva valamilyen politikai paktummal, [...] ami kifejezetten egyezséget jelent az átmeneti időre valamennyi politikai erő részvételével, akik a választáson indulnak. [...]

A másik érvet Boross Imre [...] fogalmazta meg, és ezt is nagyon komoly érvnek tartom. Nevezetesen, hogy arról is gondolkozni kell, hogy elfogadhatja-e a kommunista párt a választásokat, ha az a rizikó áll előtte, hogy esetleg teljesen ki fog szorulni a hatalomból egyik napról a másikra. Azt gondolom, hogy ez egy komoly probléma. Erre a problémára is van alternatív megoldás, de úgy gondolom, ami kidolgozható nagyjából azon a vonalon, amit itt már jeleztek, megegyezés útján, de az a megoldás, hogy kapják meg a köztársasági elnöki tisztséget a kommunisták előre, véleményem szerint nem jó, nem elfogadható erre a célra.

Több okból. Van egy elvi oka. Vegyük komolyan azt az álláspontunkat, hogy a köztársasági elnök intézménye, akár erős lesz a köztársasági elnök, akár gyenge és csupán reprezentatív lesz a köztársasági elnök, olyan horderejű, olyan jelentőségű intézmény, hogy arról csak egy valódi mandátummal rendelkező parlament dönthet. [...] A másik ellenérvem politikai természetű volna. Én megfordítanám azt az érvet, amit a lengyel példa kapcsán felhoztál. Azt gondolom, hogy az a kérdés, hogy ki legyen a köztársasági elnök, hogy kit támogatunk köztársasági elnöknek, az alku tárgya lehet a választások utáni helyzetben. Egy olyan alku tárgya, amelyik meghatározhatja a kormány összetételét is. Az alkupozícióink – vagy azok alkupozíciói, akik a választásokból erősen kerülnek ki – minden bizonnyal gyengébbek lesznek abban az esetben, ha a köztársasági elnök már meg van választva és már kommunista. Mert akkor arról kell alkudozni, hogy a maradék pozíciókat hogyan osszák el egymás közölt azok, akik a parlamentben kormányképesek. Abban az esetben, ha erről a kérdésről nem döntöttünk előre, akkor azt lehet mondani, hogy legyen az elnök kommunista, legyen az államfő kommunista, legyen a miniszterelnök nem kommunista. Példaképpen említem csak, a részletekről nem érdemes most spekulálni. Úgyhogy én azt javasolnám, hogy dacára annak, hogy ezek az érvek nagyon komolyak, [...] azt a megoldást, hogy elfogadjuk a köztársasági elnök intézményének megteremtését most, ami egyben azt is jelenti, hogy állást foglaltunk valóban Pozsgay Imre személye mellett, mert a jelen pillanatban más elnökjelölt nem jön számításba, ezt vessük el, keressünk majd más megoldást.

Én a magam részéről egyébként, noha csak ma hallottam először, [...] de rokonszenvezem a Demokrata Fórum javaslatával, és valamit ezen a tájékon látnék szívesen, mint átmeneti megoldást. [...]

Orbán Viktor: Szeretném a mi álláspontunkat elmondani, nekünk testületi álláspontunk van, ami szerencsére egybeesik a magam személyes véleményével is. Azt a két dolgot külön véve abban foglalható össze, hogy elnökre, népköztársasági elnökre... vagy köztársaságielnök-választásra az új parlament megválasztása előtt szükség nincsen. Áthidaló megoldásképpen pedig elfogadható a mi számunkra az a javaslat... amit az MDF előterjesztett, tehát mi az MDF javaslatát támogatjuk, úgy, ahogy van, ebben a kérdésben, és ajánljuk mindenki másnak is elfogadásra. [...][2]

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 2. köt. 290–298.

Jegyzetek

1. I. János Károly spanyol királyról van szó, aki fontos kiegyensúlyozó, stabilizáló szerepet játszott a spanyol demokratikus átmenetben Franco halála után.
2. Sólyom László az ülés után tájékoztatta az MTI munkatársát az Ellenzéki Kerekasztal véleményéről a köztársasági elnöki intézménnyel kapcsolatban. Elmondta, hogy az EKA a kérdés kapcsán nem személyekről gondolkodik (noha az MSZMP már megnevezte a maga jelöltjét Pozsgay Imre személyében), hanem intézményről: mindenekelőtt a funkciókról és hatáskörről kell megállapodni. Kijelentette, hogy az új Országgyűlésnek kell meghoznia a törvényt a köztársasági elnökről és annak is kell megválasztania. Elmondta, hogy egyetlen érv szól a korábbi megválasztás mellett, a stabilizáló funkció az átmeneti időszakban, ezt azonban át lehet hidalni azzal, ha az Elnöki Tanács megszüntetése után az Országgyűlés elnöke – szűkített hatáskörrel – ideiglenesen betölti az államfői tisztséget. *Népszabadság,* 1989. július 8. Lásd *A rendszerváltás forgatókönyve*... i. m. 2. köt. 311. (60. sz. jegyzet).

George Bush, az USA elnöke magyarországi látogatása során az ellenzéki pártok képviselőivel az amerikai nagykövet rezidenciáján, 1989. július 12.

A Magyar Október Párt alapító nyilatkozata és programtervezete (részletek)

Alapító nyilatkozat[1]

1. Alulírottak, a jelenlegi magyarországi politikai helyzetet elemezve arra a következtetésre jutottunk, hogy

- az 1956-os forradalom és szabadságharc eszményei nem érvényesülnek a meglévő politikai szervezetek programjában és gyakorlatában,
- a látszólag demokratikus változások valójában felülről vezérelt, manipulált folyamatok, amelyek a jelenlegi hatalmi viszonyok korszerűsített formában való átmentését szolgálják,
- a politikai egyeztető tárgyalásokat olyan csoportok folytatják, amelyeknek erre megbízatásuk nincs a magyar néptől,
- a lakosságot – az utca emberét – a tárgyalásokba nem vonták be, és tényleges érdekei nem jutnak képviselethez,
- az egyre mélyülő nyomor, a mesterségesen is gerjesztett infláció, a gazdasági káosz napról napra növeli a társadalmi feszültségeket,
- gazdaságpolitika címén következetlen és ellentmondó intézkedések születnek, amelyek mindinkább növelik a zűrzavart, a bizonytalanságot, az ország további eladósodásához és teljes tönkretételéhez vezetnek,
- a magyar nemzeti kisebbségek létét fenyegető veszélyek megszüntetésére kielégítő és hatékony megoldási javaslatok nem születtek,
- a Nyugaton élő magyarság változatlanul nem a nemzet egyenjogú része,
- a lakosság félelemben él, elveszítette önbizalmát és önbecsülését, s ezt nem is nyerheti vissza a politika és a gazdaság gyökeres megújítása nélkül,

– a mai politizálás továbbra is az elmúlt évtizedek bűnös gyakorlatát követi: nyíltság és igazmondás helyett az öncélú hatalomra törekvés, titkos megállapodások, elvtelen és szószegő kompromisszumok jellemzik.

Ezért mi, tényleges megújulást sürgető honpolgárok – köztük az 1956-os forradalom és szabadságharc, valamint a demokratikus ellenzéki mozgalom radikális résztvevői – a mai napon megalakítjuk a Magyar Október Pártot.

2. A Magyar Október Párt célja az 1956-os forradalom és szabadságharc eszményeinek maradéktalan megvalósítása. A Magyar Október Párt segíteni kívánja a magyarság önbecsülésének visszaállítását, a nemzet kiemelkedését gazdasági, erkölcsi és politikai nyomorúságából. Figyelemmel kíséri a politikai egyezkedéseket, ellenőrizni és befolyásolni kívánja a mindenkori hatalom döntéseit és intézkedéseit. A Magyar Október Párt célja az ember boldogsága, s ez csak jólétben, szabad és független országban valósulhat meg. Célkitűzéseit a Magyar Október Párt békés úton kívánja elérni.

3. A Magyar Október Párt elutasítja a kommunista rendszert, mert ellensége minden diktatúrának, mindenfajta hatalmi monopóliumnak. Elutasítja ugyanakkor a politizálás hagyományos formáit: az érdekeltek kirekesztésével folytatott tárgyalásokat, a titkos megegyezéseket, a korrupciót, hazudozást és képmutatást is. [...]

4. A Magyar Október Párt megalkotói úgy vélik, hogy az Ellenzéki Kerekasztal és a kommunisták tárgyalásai a „robbanás" elkerülése érdekében folynak, de félő, hogy a tárgyaló felek legitimitásának hiánya épp az ellenkező hatást váltja ki, már csak azért is, mert a kommunisták nem élvezik a nép bizalmát, az Ellenzéki Kerekasztalhoz tartozó csoportosulások pedig csupán a lakosság elenyésző hányadát képviselik, a belső működésük sem demokratikus. [...]

Magyar Október Párt programja

Minden politikai és gazdasági lépést a magyar nép érdeke vezéreljen!

1. Követeljük a megszálló szovjet csapatok azonnali kivonását hazánk területéről, Magyarország kilépését a Varsói Szerződésből, a teljes katonai és politikai semlegesség kinyilvánítását.

2. Magyarország legyen szabad, érvényesüljön a népfelség elve: az MSZMP-nek alárendelt jelenlegi parlament oszlassa fel magát, a politikai tárgyalások kizárólag a választójogi törvény tervezeteivel foglalkozzanak, írjanak ki népszavazással eldöntött szabályok szerinti szabad, demokratikus választásokat. A közigazgatás épüljön helyi önkormányzatokra: szűnjön meg az erőszakszervezetek pártirányítása; oszlassák fel a Munkásőrséget, az Ifjú Gárdát[2] és a Magyar Honvédelmi Szövetséget; legyen független bíráskodás és a parlamentnek felelős kormány.

3. A magyar nemzeti kisebbségeket meg kell menteni. Ennek érdekében minden politikai eszközt igénybe veszünk azért, hogy

– alkotmány rögzítse kollektív jogaikat;
– területi, kulturális és politikai autonómia illesse meg őket;
– ahol többségben élnek – így Székelyföldön – valós államisággal rendelkező szövetségi államot alkossanak;
– a telepítések, a falurombolás és a belső gyarmatosítás haladéktalanul szűnjön meg;
– az anyaországba menekült magyar nemzetiségűek azonnal kapjanak állampolgárságot. [...]

5. A gazdasági életben a hatékonyságot csak a különböző tulajdonformák egyenlő esélye és versenye biztosíthatja. E formák között kapjon helyet – egyik lehetőségként – a munkás-önigazgatás is, a gyárak munkásai alakíthassanak munkástanácsokat, amelyek elővételi joggal rendelkeznek üzemük megvásárlására, de dönthessenek úgy is, hogy termelőeszközeiket hosszú lejáratú vételártörlesztési feltételekkel eladják dolgozóiknak. A termelőszövetkezetek tagsága hasonló elvek alapján határozhassa meg a föld és a vagyon sorsát.

6. Azonnal szűnjék meg az életkörülmények további mesterséges rontása. A bűnös gazdaságpolitika árát nem fizetheti meg az ország lakossága, kiváltképp akkor, amikor a hatalom nem került a nép választotta kormány és parlament kezébe. Az árak további növekedésével arányosan emelkedjenek a bérek, már csak azért is, mert a társadalmi feszültségek további növekedésének kiszámíthatatlan következményei lehetnek.

7. A kormányzat kötelessége állampolgári jogon biztosítani a létminimumot, munkanélkülieknek és nyugdíjasoknak a társadalmi minimumot, fiatalok részére pedig pályakezdő hitelt. A lezüllesztett, erkölcstelen, korrupcióra kényszerített egészségügy kapja meg az emberi élet fontosságához mért állami támogatást.

A Magyar Október Párt és a Magyar Radikális Párt demonstrációja, a Münnich Ferenc utca visszakeresztelése Nádor utcává. A létrán Krassó György, 1989. július 14.

8. Kezdődjék meg végre az ország gazdaságilag elsorvasztott területeinek kiemelt fejlesztése.

9. Az oktatás állami monopóliumát meg kell szüntetni, töröljék az ideológiai tárgyakat a tananyagból, és szűnjék meg az ideológiai hatás más tárgyak oktatásában.

10. A munkások érdekvédelmét a saját maguk által létrehozott független szakszervezetek és munkástanácsok lássák el. Kötelezze magát a kormány arra, hogy – a törvényeket tiszteletben tartva – semmilyen formában nem avatkozik be a munkásság esetleges sztrájkjaiba.

11. Környezetrontó beruházások helyett környezetvédő beruházásokat.

12. Igazságtételt követelünk – jóvátételt az üldözések áldozatainak, a felelősök megnevezését és anyagi jóvátétel fizetésére kötelezésüket. Április 4-ét töröljék az ünnepek sorából, október 6-a legyen nemzeti gyásznap, október 23-a pedig nemzeti ünnep!

M. Kiss József – Vida István (szerk.): *Magyarországi pártprogramok.* IV. köt. *1988–1990.* Budapest, 2006, ELTE Eötvös Kiadó Kft. 767–771.

Jegyzetek

1. A Magyar Október Párt tíz radikális háttérszervezet – a *Demokrata* című folyóirat, Erdélyt Védő Független Bizottság, Fidesz Radikális Kör, Hiány Társadalompolitikai Kör, Inconnu Független Művészeti Csoport, Index Hír- és Sajtószolgálat, Lengyel–Magyar Szolidaritási Bizottság, a Magyar Október Szabadsajtó, Politikai Foglyok Bajtársi Szövetsége és a Republikánus Kör – tömörüléseként, az „ellenzék ellenzékeként" 1989. június 27-én alakult meg. Az alapító nyilatkozatot 29-en írták alá, köztük a londoni emigrációjából a Nagy Imre-temetésre hazaérkezett Krassó György, aki a párt legismertebb alakja volt, valamint Keszthelyi Zsolt, Mikes Tamás, Nagy Jenő és Philipp Tibor.
A 12 pontos programot a július 9-én Budapesten tartott első közgyűlésen fogadták el. A MOP vezetői és aktivistái az „utca pártjának" nevezték szervezetüket, látványos és figyelemfelkeltő akciókat szerveztek. 1989. július végén Budapest Belvárosában, a Münnich Ferenc utcában átfestették az utcatáblákat, felmázolva a falra az utca régi nevét, a Nádor utcát. 1989. augusztus 20-án bemutattak egy színdarabot, amely azt „üzente", hogy

az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal a nép rovására egyezkedik. Köztársaságielnök-jelöltjük, Rácz Sándor, az 1956-os Nagy-budapesti Központi Munkástanács egykori elnöke volt. Az 1990-es választásokat előkészítő szabályokat, többek között az ajánlószelvények gyűjtését illegitimnek tekintették: az összegyűjtött szelvényeket elégették, és a hamut adták be a választási bizottságoknak, mert csak így látták biztosítottnak a jelölés titkosságát. Jelöltjeik így nem indulhattak a választásokon. Krassó György 1991. február 12-én bekövetkezett halála után a párt rövidesen feloszlott.

2. Az Ifjú Gárda a KISZ szervezete, ún. rendezőgárdája volt, amelynek feladata elvileg az ifjúsági szervezet rendezvényeinek lebonyolítása, s a rend fenntartása volt. Tagjai egyenruhát viseltek. Fegyverük nem volt, ugyanakkor, különösen ünnepek alkalmával, rendszeresen közreműködtek a rendőrségi járőrözésben is.

Kádár János temetése (1989. július 14.)

Grósz Károly pártfőtitkár búcsúbeszéde a ravatalnál (részlet)

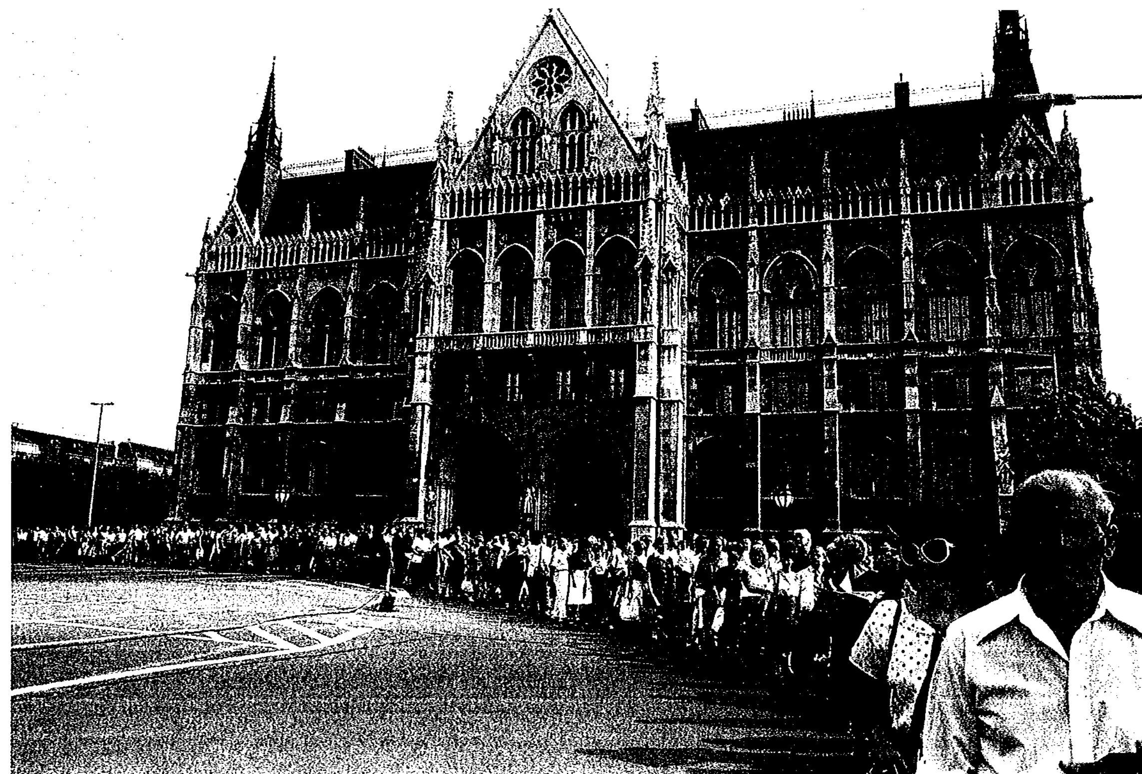
[...]

Emlékezzünk most együtt Kádár Jánosra, a kommunista vezetőre, az emberre![1]

Idézzük fel a személyiségéből messze sugárzó erkölcsi példát!

Legyünk követői a munka mindenek fölötti tiszteletében. Ne feledjük soha az erre vonatkozó szavait: „...a szocialista erkölcsi követelmények között – mondotta – én első helyre teszem: ha vállalkozol egy munkára, azt végezd is el tisztességgel! Ezt mindenkitől meg kell követelni, a tudóstól kezdve a szakképzetlen segédmunkásig." Tegyük életünk vezérlő elvévé a közösség szolgálatát, a társainkért érzett felelősséget. Amit ő egyik beszédében úgy fejezett ki, hogy „mindannyian személyes ügyeinken túltekintve élünk". Tanuljunk tőle szerénységet és emberi önérzetet, „tiszta szigorúságot" és figyelmességet, bizakodást és fegyelmet, elvhűséget és kompromisszumalkotási bölcsességet, egymás iránti bizalmat és türelmet, hazaszeretetet és internacionalizmust. [...] Büszkék vagyunk rá, hogy munkatársai, segítői lehettünk. Tiszta eszményeit magunkkal visszük. Küzdelmét a szocialista Magyarországért tovább folytatjuk. [...]

GYÁSZOLÓK ÁLLNAK SORBAN, HOGY LERÓHASSÁK KEGYELETÜKET KÁDÁR JÁNOS RAVATALÁNÁL AZ MSZMP JÁSZAI MARI TÉRI SZÉKHÁZÁBAN, 1989. JÚLIUS 13.

Nyers Rezső gyászbeszéde (részlet)

[...]

Mi mindnyájan, akik gyászolni gyűltünk egybe, valljuk, hogy Kádár János egyszerre volt a XX. század második felének jelentős magyar politikusa, évtizedekig kiemelkedő államférfi, az eszméjéhez mindhalálig hű pártvezető, aki szolgálatként fogta fel munkáját. Szolgálatként az emberért, a népért, a pártért. Amikor 1951-ben hamis vádakkal letartóztatták, személyében is érzékelte a sztálinizmus torz valóságát, embertelenségét, szívében örökre elfordult attól.

Pontosan tudta, hogy a világ összetetten bonyolult. Három esztendővel ezelőtt az NBC News televíziós társaság riporterének kérdéseire az 1956-os tragikus eseményekről mondta: „Magyarországon akkor anarchikus viszonyok voltak, amelyekben sok elem keveredett." „Mi a korábbi visszaélések ellen is voltunk, a fegyveres fellépés ellen is, olyan küzdelmet kellett indítanunk, hogy a korábban előfordult visszásságok ne térjenek vissza, és a rendszer szocialista maradjon."

Kádár János az 1956-os tragikus események után a kompromisszumok robotosaként hirdette meg: „Aki nincs ellenünk, az velünk van." Ezzel a bibliai utalással fejezte ki, hogy politikai fordulatot indít el. A konszolidáció sikerei révén olyan személyiséggé növekedett a nemzetközi politikában, s korántsem kizárólag a munkásmozgalomban, akinek véleményét nem lehetett figyelmen kívül hagyni.

Mai problémáink jó része a múltban gyökerezik, kevéssé kidolgozott koncepciókhoz, félig megvalósított elképzelésekhez, tévhitekhez, féligazságokhoz és félelmekhez kötődik. A korszaknak azt a részét téves ítéletek, kudarcok is tarkították. A hibákat beismernünk, a tanulságokat megszívlelnünk kell. Minden új dolog megszületése nehéz és felelősségteljes dolog. Magyarország elindult egy úton. Még Kádár János idejében és korszakában. [...]

De vallom, hogy nemcsak nekem, hanem az egész országnak hiányozni fog. Korszakos munkásságával olyan politikát képviselt, amely az embereket a haza felemelkedése érdekében nem elválasztani, hanem összefűzni akarta. Olyan nemzeti közmegegyezésre törekedett, ami termékenyítő energiát adó, a gyümölcsöző együttműködést, a számára mindenekfelett tisztelt egyszerű, dolgos embert, a munkást, a parasztot, a művészt, az értelmiségit, a politikust szolgálta. Rokonszenves, bölcs, szerény egyéniségére nagy szükség lenne ma is. [...]

Népszabadság, 1989. július 15.

Jegyzet

1. Kádár János 1988 májusa után nem játszott szerepet a politikai események alakításában, ebben rohamosan romló egészségi állapota is megakadályozta. 1989. április 12-én szólalt fel utoljára a KB zárt ülésén, ahol erősen zavart, összefüggéstelen, mégis drámai hatású beszédben próbálta összefoglalni politikai pályáját. Nem sokkal később felmentették tiszteletbeli elnöki tisztsége alól. 1989. július 6-án halt meg, aznap, amikor Nagy Imrét és társait a Legfelső Bíróság hivatalosan is rehabilitálta. Temetésén becslések szerint kb. négyszázezren búcsúztatták a ravatalnál, illetve a temetőbe vezető út mentén. A temetést a televízió élő adásban közvetítette.

Az Ellenzéki Kerekasztal 1989. július 21-i ülése (videofelvétel átirata, részlet)

[...]

Varga Csaba: Annyit mondanék ehhez, hogy legyünk nagyon realisták ebben a kérdésben. Az e heti HVG közölte azt, hogy a Fidesz és például a TDDSZ mennyi pénzt kapott a Soros Alapítványtól.[1] Nagyon komoly összegeket. Igaz, hogy nem állami büdzséből, nem állami pénztárcából, de jelentős pénzt kaptak ahhoz, hogy elkezdjenek működni. Nekünk például semmi ilyen forrás nem áll rendelkezésre, és nem is fog ilyen forrás rendelkezésre állni. Tehát mi rákényszerülünk arra – mondom a Néppárt nevében ezt –, hogy valamilyen módon ahhoz, hogy létezni tudjunk, mondjuk, telefonszámlát fizetni, semmi egyebet, vagy egy-két ügyben például a *Szabad Szó* veszteségét valamilyen módon pótolni ilyen forrásból, kénytelenek vagyunk ebből a pénzből, amit felvettünk. Ez igaz, bár zárolva van, de most már ebből majd költenünk kell rövid időn belül, mert olyan nagy bajban van a Néppárt anyagi szempontból, olyan komoly válsághelyzet állt elő, hogy tulajdonképpen ha nem tudnánk a pénzből költeni, akkor be kell csuknunk a Néppárt ajtaját. Apróságokat mondok, például, hogy... (Kónya László: Saját zsebből utazunk.) Az elmúlt öt hónapban mi min-

den költséget – a Néppárt elnöksége – a saját zsebéből fizette. Benne van körülbelül mindenkinek eddig húszezer forintja a Néppárt szervezésében. Tudom, hogy ez nem érv és nem jelent komolyabb erkölcsi előnyt, de kétségtelen az, hogy nagyon nehéz a helyzetünk. [...]

Orbán Viktor: Én [...] csak azt gondolom, hogy ahelyett a jelszó helyett, hogy „ne legyünk szemérmesek", inkább azt a jelszót válasszuk, hogy legyünk elvszerűek, és így találjunk megoldást az anyagi nehézségeinkre. Tehát én azt gondolom, hogy a mi szervezetünk ugyanolyan realista, mint a többi szervezet, amelyik itt ül, és nem hiszem, hogy az itt ülő szervezetek közül bármelyiknek a képviselője meggazdagodott volna abból a vállalkozásából, hogy politikai szervezeteket hozott létre. Tehát nem hiszem, hogy itt bárkinek a többinél nagyobb, súlyosabb nehézségei lennének. Azt gondolom, hogy valami különbség bizonyosan van, de nagyságrendjében mindenki óriási gondokkal küzd. Ez az első megjegyzésem a Néppárt fölvetésére, vagy a Néppártnak az elhangzott mondandójára. A másik ugyanilyen megjegyzésem, hogy azért azt ne gondoljuk, hogy a különböző pártok és politikai szervezetek között azt jelenti az esélyegyenlőség, hogy mindenkinek pontosan ugyanannyi pénze lesz. Én azt gondolom, ez sosem lesz így, és én azt gondolom, hogy bizonyos pénzeket más elbírálás alá kell venni, és az Ellenzéki Kerekasztalnak csak bizonyos pénzek megtárgyalására van joga. Soha nem fogjuk sérelmezni – és szerintem nincs is joga senkinek sérelmezni – nemcsak az alapítványi pénzeket, hanem mondjuk a tagdíjakat. Hogyan venné az ki magát, hogyha én arra hivatkoznék: kérem, nekem azért kell állami támogatás, mert a többieknek nagy a taglétszáma, sok a tagdíja, tagdíjból befolyó bevétele, és nekem ezt valahogyan ellensúlyozni kell. Úgy érzem, hogy ez nem egy komoly érv. [...] Azt hiszem, ha valaki úgy tud pénzhez jutni, hogy nem terheli meg vele az állami költségvetést, és egy elfogadott elvhez tudja magát tartani, amit közösen elfogadtunk, akkor eleget tett az elvárásoknak. [...] Ez a meggyőződésem van, és én azt szeretném javasolni, hogy próbáljunk esetleg elfoglalni egy olyan álláspontot, hogy ne nyúljunk az 50 millió forinthoz.[2] (Morvay László: Már nyúltunk.) Csináljuk vissza. És ne nyúljunk hozzá az 50 millió forinthoz, mert hogy az állami költségvetést terheli.

Én mindenkinek szeretném fölhívni a figyelmét [arra, hogy] erkölcsileg tönkrevernek bennünket ezzel a dologgal. A párt olyan kampányt fog indítani, hogy az életben nem állunk meg a lábunkon. Mind a mai napig egyetlen tényezőből fakad az Ellenzéki Kerekasztal politikai súlya: az a hitelessége. Ha egy ilyen sárba bele tudnak bennünket húzni, hogy mi elkezdtünk mondjuk a szociális keret terhére osztozkodni... Mert senki nem fogja tudni bebizonyítani, hogy honnan származik az 50 millió forint, ha nem a párttól jön, akkor azt fogják mondani, hogy az állami költségvetésből. [...] Én azt szeretném javasolni, hogy azt találjuk ki, hogy hogyan lehetne pénzhez jutni, az 50 millió forintot pedig felejtsük el. És az a javaslatom, hogy nyissunk egy frontot. Nyissunk egy frontot a párttal szemben és mondjuk azt, hogy addig a tárgyalásokat nem tudjuk érdemben folytatni, amíg a párt meghatározott összeget az ellenzéki szervezetek számára a maga költségvetéséből el nem különített, és a későbbi tárgyalások folyamán megtörtént újraosztásba ezt bele fogjuk számolni, mint az ellenzéknek már a párt költségvetéséből kiutalt pénzeket. Tehát próbáljunk ahhoz ragaszkodni, hogy a párt költségvetéséből emeljük le a pénzeket, amire szükség van. Nem hárommillió forintra[3] van szüksége a Néppártnak. Efelől meg vagyok győződve, hogy 50 millió is kevés volna. De nem ez a vita közöttünk, én azt hiszem. A vita ott van, hogy szabad-e állami pénzhez nyúlnunk, mikor ellenzékiek vagyunk, és az szerepelt az első nyilatkozatunkban, hogy az Ellenzéki Kerekasztalhoz azok a szervezetek tartoznak, amelyek hatalmi privilégiumban nem részesülnek. Most nem tudjuk tartani ezt az elvi álláspontunkat, ha hozzányúlunk az 50 millió forinthoz. [...]

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 2. köt. 458., 461–462.

Jegyzetek

1. A Fidesz a lap szerint márciusban 564 ezer forint támogatást kapott, májusban pedig 3 millió 200 ezer forint értékben kapott informatikai eszközöket a Soros Alapítványtól.
2. A kormány által a politikai szervezetek működéséhez biztosított 50 millió forintos keretről van szó.
3. Lásd a 2. jegyzetet.

Nyers Rezső és Grósz Károly találkozója Mihail Gorbacsovval Moszkvában (1989. július 24.) (részletek)

Jelentés a Politikai Intéző Bizottságnak[1]

Szigorúan titkos

[...]

Hazánkról szólva Gorbacsov elvtárs elmondta, hogy a Szovjetunióban nagy figyelemmel kísérik a magyarországi eseményeket. Az SZKP vezetése megértéssel viszonyul politikánk iránt. A tárgyalásokon megértésre talált az a szándékunk, hogy a demokratikus szocializmus útján haladjunk. Gorbacsov elvtárs ugyanakkor több kérdést is megfogalmazott, hazánk helyzetét, az MSZMP politikáját illetően, többek között hazánk külpolitikai orientációjáról, a magántulajdon és a külföldi tőke szerepéről, az időközi választások tapasztalatairól, a pártkongresszus feladatairól, a párt egységéről. Gorbacsov elvtárs külön is hangsúlyozta, hogy a szovjet vezetés fontos politikai erőforrásként értékeli azt a tömegtámogatást, ami Kádár elvtárs temetése idején az MSZMP iránt megnyilvánult. [...]

Gorbacsov elvtárs a Szovjetunió belső helyzetéről szólva hangsúlyozta, hogy a legkomolyabb politikai veszélyt a piac állapota jelenti. Dialektikus ellentmondás alakult ki, hiszen az egyik oldalon a Szovjetunió további fejlődését meghatározó forradalmi változásokról van szó. A másik oldalon viszont a konkrét döntések a mindennapi nehézségek nyomása alatt születnek, s a vezetés számtalan olyan részmegoldásra kényszerül, ami ellentmond a peresztrojka logikájának.

A bányászsztrájkokat illetően Gorbacsov elvtárs hangsúlyozta: egyet kell értenünk azokkal a követelésekkel, amelyeket a munkások éles formában ugyan, de helyesen vetettek fel. Az emberek tisztességes emberi viszonyokat akarnak, a peresztrojka lassulása, a helyi vezetés átalakításellenes magatartása ellen tiltakoznak. A sztrájk politikai impulzust is adott számos változáshoz a párt-, az állami szervezetek, sőt a szakszervezetek vezetésében is. A bányászmegmozdulás politikai szempontból úgy is értékelhető, hogy a munkásosztály az átalakítás híve, és ez az alulról jövő támogatás fejeződött ki a sztrájkban. Gorbacsov elvtárs ugyanakkor hozzátette, hogy a sztrájk tartalmával egyetért, de a politikai sztrájkkal, mint eszközzel nem tud azonosulni. Ilyen jellegű problémák másutt is tapasztalhatók, s ha mindenki a sztrájk útját választja, úgy a vezetés számára nem marad más megoldás, mint a demokratikus intézmények működésének leállítása, rendkívüli állapot bevezetése. [...]

A megbeszéléseken szó esett több nemzetközi kérdésről is. Nyers elvtárs Gorbacsov elvtárs kérdésére reagálva elmondta, hogy hazánk Kelet és Nyugat között az összekötő híd szerepét kívánja játszani. [...]

Nyers elvtárs tájékoztatást adott Bush amerikai elnök budapesti látogatásáról. Hangsúlyozta, hogy a látogatás egészében elérte célját, megfelelő, normális kerékvágásban zajlott le. A látogatás nem hagyott maga után illúziókat sem. Nem adott érzékelhető mértékben táptalajt az ellenzéki erőknek. Érezhető volt, hogy az USA a magyar belpolitikában rokonszenvez az ellenzéki törekvésekkel, de ugyanakkor velünk is nagyon szívélyes kontaktust kívánnak fenntartani. Többször kifejtették: semlegesek kívánnak maradni a magyar belpolitika kérdéseiben. [...]

Kínáról szólva Gorbacsov elvtárs elmondta, hogy még nem áll rendelkezésre minden szükséges információ az események értékeléséhez. Látható azonban, hogy a gazdasági változások megelőzték a politikai folyamatokat. A szovjet vezetés nem kíván beavatkozni Kína belügyeibe, nem minősíti az ottani folyamatokat. Gorbacsov elvtárs megjegyezte, hogy ezt az álláspontot a szovjet „balosok" támadták, s a Nyugat sem értett vele egyet. Igaz, hogy az utóbbi időben több nyugati vezető a szovjet állásponthoz közeledik. Minden nép maga dönti el, milyen utat választ, ugyanakkor együttműködésre, be nem avatkozásra van szükség. A kínai vezetés értékelte ezt a szovjet álláspontot, s India is üdvözölte. [...] Gorbacsov elvtárs hangsúlyozta, hogy a pekingi vérengzést külön kérdésként kell kezelni. Ezzel nem lehet egyetérteni. Úgy értékelte, hogy a kínai vezetés valószínűleg nem akarta a vérengzést, de nem tudta megakadályozni. Az áldozatok száma óriási, de azt is mindenképpen számításba kell venni, hogy az események rosszabbodását megállították. [...]

A megbeszéléseken a magyar és a szovjet vezetők áttekintették a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásával kapcsolatos fontosabb kérdéseket is. Nyers elvtárs emlékeztetett arra, hogy Grósz

és Gorbacsov elvtárs márciusi moszkvai megbeszélésén elvi megállapodás született a csapatkivonások folytatásáról. Akkor a szovjet fél kérte, hogy e megállapodás ne kerüljön nyilvánosságra. A mostani tárgyalásokon Nyers elvtárs felvetette: erősítsük meg a márciusi megállapodást és gondoljuk végig a szovjet csapatok további kivonásának kérdését, ezt valamilyen formában hozzuk nyilvánosságra. Gorbacsov elvtárs a szovjet vezetés nevében egyetértett az elképzeléssel. Javasolta, hogy e kérdés érintésénél abból a megfogalmazásból induljunk ki, amelyet a szovjet fél sajtóközleménye tartalmaz e témáról: „A tárgyalások során a felek érintették a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok tartózkodásának kérdéseit és megállapodtak abban, hogy új lépéseket tesznek a szovjet csapatok további csökkentésére, összhangban az európai leszerelési folyamatokkal és bécsi tárgyalások előrehaladásával." Nyers és Grósz elvtárs a javasolt szöveggel egyetértett. [...]

Budapest, 1989. július 30.

A jelentést összeállította: *Thürmer Gyula s. k.* Jóváhagyta: *Nyers Rezső s. k.*

Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok. Budapest, 1999. A válogatás a National Security Archive (a Hidegháború-történeti Kutatóközpont) és az 1956-os Intézet által rendezett konferenciára készült. A gyűjtemény főszerkesztői: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Szerk.: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós. 91 sz. dokumentum.

Jegyzet 1. Nyers Rezső és Grósz Károly az SZKP Központi Bizottságának meghívására 1989. július 24–25-én munkalátogatást tett a Szovjetunióban, amelyen kétórás megbeszélésre került sor Mihail Gorbacsovval, az SZKP KB főtitkárával.

Az Ellenzéki Kerekasztal ülése (1989. július 27.) (videofelvétel átirata, részletek)

[...]

Pető Iván: [Az] MSZMP hajlandónak mutatkozott – ez írásban is benne van a jegyzőkönyvekben – arra, hogy a saját vagyoni helyzetét föltárja, részletesen ismertesse a finanszírozásának helyzetét. Magyarul: egy részletes vagyonleltárt és pénzügyi leltárt kezünkbe adjon. Ugyanerre hajlandónak mutatkoztak a Harmadik Oldalon ülő szervezetek, a SZOT-ot kivéve. A fordulat az az, hogy az MSZMP ebben a tegnapi följegyzésében azt mondta, hogy senki másnak nem tartozik elszámolással, csak saját tagságának. Ő, ha akar, akkor a vagyonából „karcsúsítás" – így nevezik ők maguknak – karcsúsítás címén átad a társadalomnak, vagy nem a társadalomnak, hanem egyes szervezeteknek bizonyos ingatlanokat, de ebbe senki külsőnek beleszólása nincs. Most mi azt az álláspontot képviseltük – ez is hozzátartozik, de hát ez már csak ismétlés –, hogy a többpártrendszerre való áttérés nem járhat a társadalom számára többletkiadásokkal, tehát csak az eddigi ingatlanokból és az eddigi állami támogatásokból lehet gazdálkodni, vagyis le kell faragni az MSZMP és a többi társadalmi szervezet költségvetéséből azt, amit az újonnan alakult szervezetek kapnak. Azt mondtuk tegnap – és ez szerepel a feljegyzésünkben is –, hogy az MSZMP új álláspontja ezt lehetetlenné teszi, vagy az MSZMP szerint újabb terheket kell a társadalom nyakába rakni, és a pártok finanszírozását más forrásból kell megoldani, nem az eddigi pártok és társadalmi szervek finanszírozására fordított összegből. Azt hiszem, a dolog lényege ennyi.

Ez már csak benyomás, de egyértelműen a helyzetet jelzi, hogy a tárgyaló delegáció egyik tagja szemmel láthatóan – az MSZMP tárgyaló delegáció két tagból állt –, tegnap az egyik tagja szemmel láthatóan a helyszínen ismerte meg ezt az álláspontot. Ezzel az ő eddigi tevékenysége, illetve a bizottságuk eddigi tevékenysége is eléggé más megvilágításba helyeződik. [...]

Kövér László: Nekem az a véleményem, [...] hogy ez a változás, ami Pozsgay távoztával[1] bekövetkezett az MSZMP álláspontjában, ez kifejezetten [...] újabb bizonyítéka annak, amit mi állandóan hajtogatunk, szemben egyes jelen lévő szervezetek véleményével, többek között a Vigh Károly által előbb elmondottak egy mondatával, amely szerint itt a személyi garanciákra, vagy a személyekre egyáltalán nekünk tekintettel kellene lennünk, és abban kéne gondolkodnunk, hogy mikor erősítjük a Pozsgay-féle reformszárny pozícióit és mikor gyengítjük azt. Nekem kifejezetten az a tanulság származik ebből a jelenlegi szituációból, hogy mi elmegyünk a megegyezésben egy bizonyos pontig, tekintettel arra, hogy a Pozsgay engedékeny, és mi is teszünk neki kompromisszumokat. A Pozsgay személye bármikor lecserélhető, és éppen a tárgyalások élén álló politikusnak megfelelően alakul az MSZMP álláspontja. Tehát az MSZMP-nek vagy nincs álláspontja egyáltalán, hanem azt a különböző személyek külön-külön képviselik, vagy pedig az az álláspontja, amit a Fejti fejt ki, és tulajdonképpen taktikailag felhasználják a Pozsgayt, mint számunkra is a legelfogadhatóbb párton belüli, MSZMP-n belüli tényezőt. Ezért én úgy gondolom, hogy egyáltalán nincsen értelme a dolgok elodázásának és megvárni azt, amíg visszajön a Pozsgay, mert lehet, hogy holnap nem szabadságra megy, hanem egyszerűen a hatalmi viszonyok úgy alakulnak, hogy leváltják, vagy elüti a villamos, vagy mit tudom én mi történik vele, hanem egyszerűen fel kell vállalni a konfliktust, igenis szóba kell hozni, és a szerdai sajtótájékoztatón ezt a nyilvánosság elé kell vinni, minden, számunkra adódó következményével együtt. Meg kell jegyezzem, hogy a Pozsgay személyét illetően sincsen egyetértés köztem és mondjuk a Vigh Károly között, ugyanis, hogyha ő valamennyire is komolyan vette volna ezt az egész tárgyalást, és komolyan veszi a saját személyének a jelentőségét, akkor nem megy el most szabadságra. Nekünk is nagyon sok dolgunk lett volna. Ez számomra bizonyítja, hogy mennyire komoly az ő nézőpontjából ez az egész, és azért aggályos nekem, hogy egyáltalán ez az egész dolog nem egy csőbehúzás-e? [...]

Vigh Károly: [...] Ha nem muszáj, nem hiszem, hogy az a szerepünk és feladatunk, hogy mi kezdjük a dolgoknak a kiélezését. Tudomásul kell venni azt, hogy nemcsak személyi kérdésekről van szó az MSZMP-n belül – és ezt nagyon szeretném hangsúlyozni –, hanem bizonyos szárnyak, frakciók egymással szemben álló harcáról. Tehát itt nemcsak arról van szó, hogy a Pozsgay szemben áll a Fejtivel és Fejti szemben áll a Pozsgayval, hanem sokkal szélesebb front létezik. Hát ez köztudomású, ezt nem hiszem, hogy magyarázni kell, hogy az MSZMP-n belül... Tehát nem két személynek a szembenállásáról van szó, és ha így van, akkor az Ellenzéki Kerekasztalnak többek között az kell hogy legyen a szerepe, hogy az MSZMP-nek a reformszárnyát kell erősítenie a balszárnnyal szemben. Hát nem lehet más a feladatunk, hiszen ez közérdek, ez részben az Ellenzéki Kerekasztal érdeke és az ország érdeke. [...]

Kis János: Én nem szeretnék belebocsátkozni abba a vitakérdésbe, hogy hogyan oszlik meg belülről az MSZMP, ki kivel áll szemben, és ki mit képvisel. [...] Én azt javaslom tehát, hogy tegyük zárójelbe azt a kérdést, hogy úgy áll-e a dolog, hogy Fejti rossz ember és Pozsgay jó ember, és azon gondolkozzunk, hogy hogyan érdemes reagálni erre a valóban provokációszámba menő megnyilatkozásra. Tudomásul kell vennünk azt, hogy itt olyan fordulat történt az MSZMP tárgyalási stratégiájában, ami még a tárgyalóküldöttségüket is megzavarta. Ha őket megzavarta, akkor bennünket provokál. Itt vagy az a helyzet, hogy a kommunistáknak már korábban is az volt az álláspontjuk, amivel most előálltak – és akkor bennünket megtévesztettek, amikor tárgyaltak velünk itt hosszú időn keresztül ezekben a kérdésekben, és más álláspontot képviseltek –, vagy hirtelen, aláírás előtt változtatták meg az álláspontjukat olyan módon, hogy a kész jegyzőkönyvre aláírás helyett azt a közlést írták rá, hogy aláírás helyett lásd a mellékelt feljegyzést.

Én úgy gondolom, hogy ezt nem helyes szó nélkül hagyni, ha nem akarjuk, hogy azt képzeljék, hogy bármit megtehetnek velünk. [...] Meg kell mondani, hogy megváltoztatták a tárgyalási álláspontjukat és [...] meg kell mondani, hogy ezen az alapon ebben a kérdésben nem lesz megegyezés. Én azt gondolom, hogy egy ilyen lépés valójában akkor is érdek, ha arra az álláspontra helyezkedünk – mint Vigh Károly barátunk teszi –, hogy Pozsgayt kell támogatni Fejtivel szemben. Ha ugyanis abból indulok ki, hogy ez a Fejti akciója volt, akkor nem szabad a Fejtivel szemben puhán cselekedni, mert ennek az lesz a következménye, hogy a Fejti keresztülerőszakolja a maga politikai játékát, és kész helyzet áll elő, mire a Pozsgay visszajön. Ha az az álláspontom, hogy nincs olyan lényeges különbség kettejük között, és abból kell kiindulni, hogy az MSZMP egészével állok szemben, szerintem akkor is amellett kell lennem, hogy nyilvánosan reagáljunk erre a provokációra, mert az MSZMP mint egész is csak akkor fog visszavonulni, ha vele szemben erőt mutatunk. [...]

Antall József: [...] A [...] néppárti javaslattal kapcsolatban. Az egyik a köztársasági elnöki intézmény, illetve a köztársasági elnöki intézménnyel kapcsolatban az előző állásfoglalás módosítása.

Tölgyessy Péter: Igen. Nem látjuk okát, hogy eltérjünk a korábbi határozattól.[2]

Szabad György: Az MDF lényegében megerősítette a korábbi szavazatát. Tehát az elnöki intézményt is a választások után, az új parlament által tartja megalkotandónak. Ha már nálam van a szó, legyen szabad emlékeztetni arra, hogy e kérdésben a Kerekasztal annak idején, a történelmileg oly távolinak tűnő, de alapnyilatkozatában a következőképpen foglalt állást: (felolvas) „...a köztársasági elnöki intézmény bevezetéséről és egy Alkotmánybíróság felállításáról rendelkező törvények megalkotását is a szabad választások eredményeként összeülő új parlamenttől várjuk." [...] Ezt emeltük határozatra. [...]

Szakolczai György: Mi nagyon szerencsésnek tartanánk a köztársasági elnöki intézménynek a megalkotását már ebben az időben. [...]

Vigh Károly: Én azért volnék amellett, hogy a köztársaság elnöki intézmény betöltésére sor kerüljön még a választásokat megelőzően, hogy [ha] bármilyen politikai nehézség támadna az országban, lenne egy olyan fix pont, amely köré kijegecesedve ez a... mondjuk lehet ezt vákuumnak vagy bárminek is nevezni [...] ez kiküszöbölhető legyen a súlyos belpolitikai helyzetből. [Az] Országgyűlés elnökét nem tartanám alkalmasnak arra, hogy ezt az átmeneti periódust, amelyik nem tudom hány hónapig fog tartani [...] végigvezesse, levezényelje. Éppen ezért a köztársasági elnöki államforma bevezetése mellett szállnék síkra, még a választásokat megelőzően. [...]

Torgyán József: Fenntartjuk a korábbi álláspontunkat [...], ami szerint nincs szükség az újratárgyalására ennek az intézménynek. [...]

Orbán Viktor: [...] A Fidesznek, ugye, az volt az álláspontja, hogy a kérdést nem kell újratárgyalni. Sokan érveltek az újratárgyalás mellett. Szeretném nyomatékosan megjegyezni, hogy az eddig fölhozott érvek között egyetlen nóvum sem található azokhoz az érvekhez képest, aminek az alapján már egyszer döntés született. [...]

Tehát továbbra is mi tartjuk magunkat az álláspontunkhoz, hogy nincs olyan új érv, amely korábban megfontolást ne nyert volna, tehát ne tárgyaljuk egyáltalán a dolgot, azt a nyilatkozatot kérjük, hogy van-e valaki, aki a korábbi döntést meg óhajtja vétózni? [...]

Kis János: [...] A mostani helyzettől kezdve minden olyan álláspontot, amely eltér az eredeti Kerekasztal korábbi határozatától, a Szabad Demokraták Szövetsége megvétóz. Tehát egy olyan közvetítő bizottság kiküldését javaslom, amelyik erre a helyzetre megoldást talál. Az Ellenzéki Kerekasztal felrobbantását elleneznénk, az Ellenzéki Kerekasztal egységét meg kell őrizni. Úgy gondoljuk azonban, hogy mi nem tértünk el az Ellenzéki Kerekasztal korábbi álláspontjától, és nem fogadjuk el azt, hogy egy elfogadott határozat utólagos megvétózása alapján belekényszerítsenek bennünket egy olyan álláspontról való tárgyalásra, amivel nem értünk egyet. [...]

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 2. köt. 563–564., 566–570., 586–598.

Jegyzetek

1. Pozsgay Imre július végén szabadságra ment, az MSZMP tárgyalódelegációjának vezetését Fejti György vette át.
2. Lásd az EKA 1989. július 6-i ülését és Sólyom László nyilatkozatát kötetünkben a 422. oldalon.

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának ülése (1989. július 27.) (részletek)

[...]

Fejti György: [...] Szeretném kifejteni véleményünket az úgynevezett vagyonnal kapcsolatos kérdésről. Abban az esetben, amennyiben az általános nemzetközi gyakorlat szerint bármely pártnak a bejegyzése vagyonnyilatkozat tételéhez kötött – amiről nincsenek pontos ismereteim –, akkor az MSZMP ennek a kötelezettségének természetesen másokkal együtt, a legmesszebb menőkig hajlandó eleget tenni. De ezt a vagyonnyilatkozatot annak a bíróságnak kívánja benyújtani és olyan részletezés szerint, amit az előkészítés alatt álló törvény definiál majd. [...] A [...] mi felfogásunk szerint az MSZMP jelenlegi vagyoni helyzete és főleg ennek a vagyonnak egy esetleges bármiféle újraelosztása nem tartozik a háromoldalú tárgyalássorozat egyetlen fórumának a napirendjére sem. [...] Nem tartjuk illetékesnek a háromoldalú tárgyalássorozat egyetlen fórumát sem arra, hogy vagyonnyilatkozatot kérjen tőlünk, és főleg, hogy ennek a vagyonnak a bármiféle újraelosztásáról rendelkezzenek. [...]

[A]z MSZMP tárgyaló delegációja teljesen jogosnak tartja azt az igényt, hogy valamennyi törvényes keretek között tevékenykedő párt belátható időn belül méltányos működési feltételekhez jusson. [...] Ezért ismétlem: azt ajánljuk, hogy az I/2-es munkabizottság mellett a kormány illetékeseinek a bevonásával hozzunk létre egy olyan szakértői csoportot, ami definiálja ezt a méltányosnak tekinthető alap-infrastruktúrát, definiálja, hogy mit kell érteni esélyegyenlőség vagy felzárkózás alatt, kezeli a kormány, illetve a parlament által korábban ilyen célokra biztosított 50 millió forintot, és szükség esetén kiegészíti ezt, és a pártok, szervezetek központjainak, tehát budapesti elhelyezéséhez és működéséhez operatív közreműködést ad. [...]

Áttérve a munkahelyi szerveződésekkel kapcsolatos kérdésekre, hangsúlyozni szeretném, hogy az MSZMP nem kíván más pártokhoz képest semmiféle privilégiumot és előnyt ezen a téren. A pártok belügyének tartja azt, hogy önmaguk számára milyen szervezeti kereteket tartanak célszerűek. Kérjük ugyanakkor a tárgyaló partnereinket, hogy legyenek tekintettel arra, hogy itt nem egyformák a feltételeink. Az MSZMP mögött egy negyvenéves tradíció van, amit nem kíván máról holnapra megváltoztatni. Mindenekelőtt azért nem, mert egy ilyen változás roppant előnytelen lenne a számára, tehát lényegében egy diszkriminatív helyzet jönne létre, amit nem tud elfogadni.

Ugyanakkor teljesen világossá szeretné tenni azt, hogy alapvetően megváltozik a munkahelyen működő MSZMP-szervezetek szerepfelfogása. [...] Világossá tettük azt, hogy pártmunka csak munkaidőn kívül folyhat, mégpedig a helyi megállapodások szerint kialakított helyiségekben. Ugyanis kötelezettséget vállaltunk arra, hogy a munkahelyeken működő szervezetek költségei kizárólag saját bevételeikből finanszírozhatók. Végül pedig az MSZMP megszüntette a korábban jogilag normalizált káderhatáskörét, és e tekintetben is politikai eszközökkel kíván törekvéseinek érvényt szerezni.[1] [...]

Pető Iván: [...] Egyértelműen az történt, hogy abban a két témában, amiről azt feltételeztük az induláskor, hogy viszonylag egyszerű lesz túljutni, jelentős visszalépés történt a munkabizottságban történt megállapodáshoz képest. [...]

Az Ellenzéki Kerekasztal szerint nem fogadható el az álláspont, hogy az MSZMP nem tartozik a társadalomnak elszámolni a vagyonáról. Álláspontunk: nem érdemes vizsgálni, hogy ezt a vagyont és a javakat törvényes eszközökkel szerezte az MSZMP vagy nem, fel sem vetettük a vagyon forrását. Álláspontunk az volt (és most is az), hogy a társadalmi igazságosság jegyében megvalósított negyven-egynéhány évvel ezelőtti államosításhoz hasonlóan az elszámolást a vagyonnal most is meg lehet valósítani, és a többpártrendszerre való áttérésnek a feltétele (ismétlem: a társadalmi igazságosság jegyében), hogy az MSZMP kezelésében lévő vagyonból, amelynek jelentős része állami tulajdonú, illetve formálisan állami tulajdon, a többi párt is részesedjék. [...]

A tegnap felvett feljegyzésünkben kitértünk rá, ezért nem szeretném újra elmondani, de igenis fordulat következett be az MSZMP álláspontjában, ezt a Harmadik Oldal is megállapította, nemcsak az Ellenzéki Kerekasztal. [...]

Tölgyessy Péter: [...] megdöbbentőnek tartom azt az állítást, hogy az Ellenzéki Kerekasztal nem akar belebocsátkozni az államfői intézmény, illetve az Alkotmánybíróság megtárgyalásába. Ennek a megtárgyalása ugyan szöveg nélkül, de már megtörtént. [...] Az Ellenzéki Kerekasztal [...] úgy véli, hogy az alkotmányban minden olyan intézményt, amely az átmenet szempontjából, garanciális szempontból veszélyes, átalakításra szorul, most felül kell vizsgálni, és megfelelő módon módosítani kell. [...]

Az Ellenzéki Kerekasztal javasolta, hogy az államszocializmusra való valamennyi kitétel, ami a magyar alkotmány elején garmadával szerepel (aki közjogász, az bizonyára pontosan ismeri, hogy

többtucatnyi ilyen kitétel van), amely társadalmi rendként sztálini modellt rögzít a magyar alkotmányban. Ezeknek korábban normatív tartalmat tulajdonítottak, s ezeknek a betartása azzal a veszéllyel jár, hogy az ellenzéki szervezeteket egész egyszerűen alkotmányellenesnek lehet minősíteni. [...] Ezért ragaszkodunk ahhoz, hogy az összes ilyen kitétel kikerüljön az alkotmányból. [...]

Azt szeretném kinyilvánítani, hogy az Ellenzéki Kerekasztal elfogadott hatályos álláspontja szerint Magyarországon köztársasági elnök felállítására nincs szükség az átmeneti korszakban, erre egy legitim felhatalmazású, hiteles magyar parlamentnek lehet jogosítványa. Ezért véleményünk szerint ideiglenes megoldást kell konstruálni, aminek a lényege az, hogy a sztálini típusú Elnöki Tanács megszüntetésével ideiglenes megoldásként szűk államfői jogkört az országgyűlés elnöke gyakorolhassa.

Hasonlóképpen elfogadhatatlannak tartjuk azt a gyakorlatot, amit az MSZMP kormánya tett januárban, hogy minden társadalmi vita nélkül szabályszerűen puccs-szerűen bevezette az Alkotmánybíróság intézményét, megsértve ezzel a jogalkotásról szóló törvényt. Az átmeneti időszakban alkotmányközi állapot van, a mai alkotmány még nem igazán hatályos, az új alkotmány még nem készült el, ezért az Alkotmánybíróság létrehozását indokolatlannak tartjuk, s ezért azt javasoltuk, hogy a januári módosítás kerüljön hatályon kívül és az Alkotmánybíróságot, hasonlóan az elnöki intézménnyel együtt egy új alkotmány alapján az új, szabadon választott országgyűlés alakítsa meg. [...]

Kilényi Géza: [...] Én azt hiszem, nem kellene bolygatnunk a legitimáció kérdését, mert akkor kiderül, hogy ebben az országban egyetlen legitim szervezet sem létezik. Nem hiszem, hogy az országnak az lenne az érdeke, hogy parlament nélkül maradjon. A mi tárgyalásaink nem azt célozzák, hogy az ország parlament nélkül maradjon. Ez a 22-es csapdája lenne. [...] Nem szeretnők, ha megszakadna az a törvényhozási sorozat, amelynek a legfontosabb elemei a jogalkotásról, az egyesülési jogról, a gyülekezési jogról, a sztrájkjogról, a bizalmatlansági indítványról, a népszavazásról és a népi kezdeményezésről szóló törvény. Nem akarom folytatni ezt a felsorolást, de úgy gondolom, hogy ez a felsorolás önmagában véve is érzékelteti, hogy itt szó sincs a sztálini modell konzerválására irányuló szándékról. Éppen ellenkezőleg: a demokratikus jogállam kibontakoztatására irányuló határozott és céltudatos törekvésről van szó.

Most nem ultimátumot nyújtottam át, mindössze azt közöltem, hogy a kormányzat nem szeretné, ha törés következnék be ebben a jogalkotási folyamatban, amelynek egyértelmű célja a demokratikus jogállam megteremtése. [...]

Fejti György: [...] Megértettük ugyanakkor az ellenzéki szervezetek aggodalmát, hogy attól tartanak, hogy egy erőltetett menetű alkotmányozási processzus indul meg, és megértettük azt is, hogy konszenzus egy új alkotmány körül, ha az alkotmányozás ennek a parlamentnek az időszakában történik, nem teremthető meg. Tehát szándékosan lelassítottuk az új alkotmány elkészítésének a menetrendjét. [...] Szeretném elmondani, hogy az MSZMP szempontjából kulcsfontosságú az elnöki rendszer intézménye. Az a véleményünk róla, hogy abban a meglehetősen zilált politikai helyzetben, amiben vagyunk, kifejezetten stabilizáló szerepet töltene be. [...]

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 2. köt. 622–629., 648–654.

Jegyzet

1. Az MSZMP KB 1989. május 8-i határozatában szüntette meg a párt káderhatáskörét. Lásd Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1985–1989.* Budapest, 1994, Interart Stúdió. 605–606.

Kovács László a „nemzeti megbékélésről" a Központi Bizottság 1989. július 28-i ülésén (részletek)

Teljesen egyetértek[1] Veres József elvtárssal abban, hogy akik Kádár elvtárs ravatalánál lerótták a kegyeletüket, azok hitvallást tettek, és ez nemcsak egy személynek szólt, és akik a temetésen részt vettek, azok ugyancsak hitvallást tettek, és természetesen az is igaz, akik Nagy Imre újratemetésén részt vettek, azok is egyfajta hitvallást tettek, és azért az MSZMP tagjai is szép számmal voltak

jelen. Ez már önmagában mutatja, hogy ez a kérdés, amivel foglalkozunk, nem tartozik azoknak a kérdéseknek a sorába, amelyeket egy szűk értelmiségi réteg kényszerít a pártra vagy a Központi Bizottságra. És nem hiszem, hogy alternatíva az, hogy a bányászok helyzetével foglalkozzunk-e inkább, vagy pedig október 23-ával. Ez egy hamis alternatíva.

[...] Tehát ténylegesen igaz az, hogy egyik tényezője lehet a kudarcnak az, ha a múltunkat tudják ellenünk fordítani. Ezért van szükség erre, egy politikai aktus, ha úgy tetszik, és nem pedig egy történelmi tanulmány. Én ezt a dokumentumot[2] így kezelem, és rendkívül fontosnak tartom, hogy ez a kezdeményezés most úgy született, amikor az MSZMP kezdeményezi és nem várja meg, míg kényszerhelyzetbe kerül és a tények hatására vonul vissza, hogy módosítsa álláspontját. [...]

Amennyiben helyesnek, tisztességesnek és jól időzítettnek tartom a szándékot, amit a dokumentum, a javaslat kifejez, annyira igaz, hogy kívánnivalót hagy maga után a megfogalmazás, és főleg itt az első oldal második bekezdésének az utolsó mondata, a „fejet hajtunk" című, meg „másik oldal" tényleg úgy tűnik, mintha nem is itt fogalmazódott volna, mert a másik oldal tulajdonképpen ez az oldal. Én nem arra a megoldásra gondoltam, hogy ezt el kellene hagyni, inkább úgy kellene átfogalmazni, hogy világos legyen, ha egyszer szerencsétlen kifejezés ez az egyik oldal – másik oldal. Ha megmaradunk emellett, és ha az egyik oldalt itt már méltatjuk, hogy kiknek vállaljuk az örökségét, akkor úgy gondolom, hogy nyugodtan hozzátehetjük, és fejet hajtunk, vagy legyen bármilyen más megfogalmazás, akik a szocializmus értékeinek a védelméért léptek fel, persze szebben és árnyaltabban megfogalmazva, tehát nem akik egyszerűen csak áldozatok lettek, hanem, akik vállalták az 1956 októberét megelőző évek kétségtelen értékeit és vívmányait. Tehát így javaslom, ilyen szellemben átfogalmazni. [...]

Itt a konkrét javaslatoknál aztán később már világos az, hogy mi az, amiről az MSZMP maga akar megemlékezni, és mi az, amire javaslatot tesz. Én az október 30-ával[3] kapcsolatban – amit Nyers elvtárs még egy másik dátummal [is] kiegészített, ami, ha jól emlékszem október 26-a – a parlament előtti – 25-e![4] –, én ezt meggondolásra ajánlom. Túl sok lesz akkor már a dátum (közbeszól Nyers elvtárs: nem kell azt dátumként). Itt tulajdonképpen háromféle kategória van; vannak egyszer azok, akik a demokratikus szocializmusért, nemzeti függetlenségért stb. léptek fel, vannak, akik a szocializmus értékeinek védelmében léptek fel és áldozták életüket, és vannak az ártatlan áldozatok, mint harmadik kategória. Minden dátum nélkül lehetne talán ezeket megemlíteni.

A *Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei.* 1–2. köt. Szerk. S. Kosztricz Anna, Lakos János, Némethné Vágyi Karola, Soós László, T. Varga György. Budapest, 1993, Magyar Országos Levéltár. 2. köt. 1358–1359.

Jegyzetek

1. Kovács László (1939) ekkor a KB tagja és a Külügyminisztérium államtitkára volt. 1989-ben alapítója lett a Magyar Szocialista Pártnak, 1990–2004-ig az MSZP országgyűlési képviselője, 1994–1998 és 2002–2004 között külügyminiszter a Horn- és a Medgyessy-kormányban, 1998–2004-ig az MSZP elnöke, 2004–2009-ig az Európai Bizottság biztosa, 2010–2014 között újra az MSZP parlamenti képviselője.
2. A KB által éppen vitatott javaslat az MSZMP és az 1956-os forradalom viszonyát igyekezett a „nemzeti megbékélés" formulával rendezni.
3. 1956. október 30-án a felkelők megostromolták a Köztársaság téri pártközpontot, a magukat megadó védőket kivégezték és meglincselték.
4. A felszólaló az 1956. október 25-i Parlament előtti sortűz dátumát keresi, amikor a békésen tüntetők közé lőttek. A két dátum, az „egyik oldal" és a „másik oldal" áldozatainak összekapcsolása lenne a tervezett „nemzeti megbékélés".

A tájékoztatással és az információs kérdésekkel foglalkozó I/5-ös munkabizottság ülése (1989. augusztus 8.)

Jegyzőkönyv (részlet)[1]

[...]

Az Ellenzéki Kerekasztal javaslatot nyújtott be a nemzeti tömegkommunikációs intézmények pártatlanságának alapelveire vonatkozóan.[2] A felek a következőkben értettek egyet:

A javasolt Ideiglenes Felügyelő Bizottságnak az alábbi alapelvek érvényesülésén kellene őrködnie:

A Magyar Távirati Iroda, a Magyar Rádió és a Magyar Televízió – mint nemzeti közszolgálati intézmények – biztosítják, hogy

1. Pártatlanul ismertetik a magyar politikai élet eseményeit, a társadalmi, politikai és gazdasági folyamatokat;
2. Egyenrangúként kezelik a különböző politikai erőknek, ezek képviselőinek fellépéseit és állásfoglalásait;
3. Azonos feltételek között érvényesítik a pártok és szervezetek válaszadási lehetőségét, egyszersmind érvényre juttatják azt a tájékoztatási és szerkesztési alapelvet, hogy az egyes megnyilatkozások és álláspontok ismertetése tartalmazza eredetüket, hátterüket és egymásra vonatkozásukat;
4. Az intézmények munkatársai munkájukban nem érvényesítik pártpolitikai elkötelezettségüket;
5. A tájékoztatáspolitikáért és szerkesztésért felelős vezetők fokozott felelősséggel tartoznak az általuk vezetett területen a fenti alapelvek érvényesüléséért.

Az I/5-ös számú munkabizottság megegyezett abban, hogy a pártatlanságot felügyelő bizottság, vagy a pártatlan tájékoztatás bizottsága optimálisan 5 főből álló operatív, működőképes, független testület legyen a kormány mellett, köztiszteletben álló, tekintélyes, párton kívüli és pártatlanságukért tisztelt, a tájékoztatás területén jártas személyekből álljon.

A bizottságot a három tárgyaló fél közmegegyezéssel hozza létre. [...]

A munkabizottság felkéri az Országgyűlés Hivatalát, hogy az ülését követő 36 órán belül juttassa el a ma elfogadott, egyeztetett javaslatait a háromoldalú tárgyalások középszintjéhez, és közbejöttével a kormányhoz. [...][3]

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 6. köt. 498–499.

Jegyzetek

1. Eredeti dokumentum géppel írott tisztázat. MNL – MOL P. 2117. 13. doboz, 364. i. sz. Az I/5. sz. munkabizottság a tájékoztatás és az információ, az új tájékoztatási törvény kérdéseivel foglalkozott.
2. Az eredeti javaslat ismeretlen.
3. Néhány héttel később Barabás János, az MSZMP KB ideológiai titkára a *Napzárta* című tévéműsorban (1989. augusztus 27.) radikálisan elvetette a beosztottja, az MSZMP KB agitprop osztályát vezető Csikós József által a pártja nevében elfogadott dokumentumot: „A nemzet televízióját a kormány irányítja. Ezért a kormány érdekeinek nagy szerepet kell tulajdonítani. A kormány a nemzet kormánya ugyanis, s ha nem a nemzet érdekeit fejezi ki, akkor majd leváltják a választásokon. Amíg viszont nem váltják le, addig a kormány érdekeit, értékelkötelezettségeit, hangsúlyait nem sértheti a nemzet televíziója. [...] A világ legtermészetesebb dolga, hogy ennek a televíziónak ennek a kormánynak a törekvéseit kell elsősorban tükröznie. [...] Vallható és vállalható, hogy amíg az MSZMP kormánya kormányoz, addig ennek a politikai erőnek a televízióban a megjelenése meglehetősen jelentős súlyt kap." Lásd Beszélő évek – 1989. *Beszélő,* 1999. október, 67. A tárgyalások ideje alatt végül nem volt idő a sajtótörvény és a médiaszabályozás kidolgozására. Az EKA szervezetei végül megállapodtak abban, hogy öt főt javasolnak a rádió és a televízió pártatlan felügyelőbizottságába Benda Kálmán, Kosáry Domokos, Hankiss Elemér, Schiffer Pál és Babus Endre személyében. Ezt a javaslatot Csikós József megvétózta, a bizottság nem jött létre. (Lásd Révész Sándor: Médiaháború 1989–2011. I. rész. *Kritika,* 2011/5.) Helyette a kormány 1989. november 20-án rendkívüli ülésén döntött egy felügyelőbizottság létrehozásáról, amelynek tagjait a miniszterelnök nevezi ki. [Lásd A Magyar Televízió és a Magyar Rádió felügyeletéről szóló 116/1989. (XI. 22.) MT rendeletet.] A felügyelő bizottság tagjai: Bálint Attila, Bihari Mihály, Bogár László, Domokos István, Fábián János, Karcsay Sándor, Kőhalmi Péter (koordinátor), Kósa Ferenc, Molnár Tamás, Szeredi Pál, Timkó Iván, Zelnik József lettek. A bizottság titkárságának vezetője: Szilvássy György. A bizottság létrehozása után Bereczky Gyula, a Magyar Televízió elnöke november 27-én lemondott posztjáról. A kormány 1990. január 4-től meghatározatlan időre elnökséget nevezett ki a Magyar Televízió élére, amelynek elnöke Nemeskürty István lett. Tagjai: Chrudinák Alajos, Czigány György, Dömölky János, Gombár János, Horváth Ádám, Kővári Péter, Pálfy G. István és Vitray Tamás. (Lásd *Népszabadság,* 1990. január 3. Továbbá: *A rendszerváltás forgatókönyve*... i. m. 5. köt. 139–140. 22. sz. jegyzet.) A rendelet értelmében a tömegtájékoztatási eszközök kormányzati felügyeletét Pozsgay Imre államminiszter látta el.

Bokros Lajos és a Pénzintézeti Reformkör gazdaságpolitikai javaslatai (1989. augusztus eleje) (részletek)

[...][1]

Gazdaságpolitikai alapvetés

A két évvel ezelőtt megfogalmazott stabilizációs kormányprogram következetlen és féloldalas végrehajtása következtében szerkezeti áttörés nélkül gyorsuló infláció és szegényedés láttán növekszik azok tábora, akik a szerkezetváltás minden áron történő felgyorsításának, az előremenekülés egyensúlyi szempontokat is háttérbe szorító megvalósításának híveivé szegődtek. Úgy vélik, hogy a magyar gazdaságot elsősorban az úgynevezett fiskomonetáris diktatúra és az e mögött álló nemzetközi pénzügyi szervezetek által kikényszerített egyoldalú restrikció fojtogatja, ami nemcsak a szerkezetváltást bénítja, hanem az ország elszegényedését is eredményezi.

Az ország mai súlyos eladósodása mellett azonban olyan politikai felelősség nem vállalható, amely nincs tekintettel a külső egyensúly megőrzésének szempontjaira. Magyarország nemzetközi fizetésképtelensége legalább emberöltőnyi időre végleg szétrombolná a gazdasági, de még az ennek nyomán beálló politikai csődből való kilábalás esélyeit is. Meg kell próbálni a lehetetlent: a külső egyensúly helyreállítását célzó szigorú pénzügyi politika és a szerkezetváltást ösztönző vállalkozói mozgástérbővítés követelményeinek összebékítését.

A feladat nem megoldhatatlan. Tévedés ugyanis, hogy az egyensúlyőrző pénzügyi szigor általában és elvileg ellentétes a szerkezetkorszerűsítést kikényszerítő intézményi reformokkal. A mai gazdaságpolitika alapvető hibája nem az, hogy pénzügyi megszorításokkal él, hanem az, hogy kizárólag a bankrendszer pénzpolitikája restriktív, s ez nem kiegészíti, hanem helyettesíti a vállalkozók mozgásterét bővítő, a gazdaság rugalmasságát fokozó egyéb reformlépéseket. A közhiedelemmel szöges ellentétben ugyanis a költségvetési politika egyáltalán nem visszafogott, hiszen az elvonásokat, adóbevételeket messze meghaladja a szélesebb értelemben vett kormányzati szektor költekezése. Ráadásul a költségvetési csatornákon szinte korlátlanul kiáramló pénz éppen azokat a területeket tartja mesterségesen életben, amelyek a világpiaci szempontból hatékony szerkezetnek nem képezhetik részét. A szocialista export és a veszteséges vállalatok támogatása, továbbá a soha meg nem térülő nagyberuházások felemésztik a gazdaság összes belföldi megtakarítását, így nem marad erőforrás a hatékonyan gazdálkodó vállalatok kezdeményezésére megvalósuló szerkezetkorszerűsödés számára. A népgazdasági jövedelem-újraelosztás mai iránya és mechanizmusa kifejezetten szerkezetkonzerváló hatású. A feladat nem a szigorú pénzpolitika feladása, hanem a veszteségtérítő célzatú költségvetési újraelosztás felváltása a bankok és a vállalkozók tőkepiacán megvalósuló közvetlen erőforrás-átcsoportosítással! [...]

Ahhoz, hogy a fentiekkel jellemezhető gazdaságpolitika gyakorlatilag legyen képes összehangolni a szerkezetváltás és az egyensúlyőrzés követelményeit, az alábbi területeken van egyszerre és együttesen szükség az intézményi reformok kritikus tömegére:

1. külgazdasági politika irányainak és mechanizmusainak, mindenekelőtt a KGST-együttműködés tartalmának és formáinak a gyökeres átalakítása;
2. a hosszú távú vagyonérték növelésében érdekelt tulajdonosokat, plurális, kiegyenlített és piacerősítő hatású tulajdonszerkezetet teremtő tulajdonreform;
3. a bevételek és a kiadások rugalmas együttmozgását biztosító, a humán infrastruktúra kiegyensúlyozott fejlődését garantáló, a hiányt, illetve adósságot piaci módon finanszírozó, nyilvánosan jól ellenőrizhető államháztartás létrehozása;
4. versenyző, üzleti bankrendszer, modern biztosítók, befektetési társaságok és nyugdíjpénztárak, továbbá sokszínű ügynöki hálózat alkotta pénz- és tőkepiac teremtése; és
5. elsősorban a felzárkózást ösztönző, ugyanakkor a végleges leszakadást gátló, a társadalmi esélyegyenlőséget fokozó szociális védőháló kialakítása;
6. gyökeres korszerűsítésre szorul a gazdasági állam is, amit az ellensúlyok egyensúlyára kell helyezni. Elválasztandó a gazdasági kormányzat, a jegybank, a piacvédő és -erősítő intézmények, és az állam vagyonát kezelő intézmények. [...]

Ötven pont a gazdasági reformok programjából

1. Az ország külföldi fizetőképességét mindenképpen meg kell őrizni. A külső pénzügyi egyensúly megteremtésének azonban csak az az útja fogadható el, amely az elzárkózás helyett a világpiacba való beépülésre, ennek érdekében folyamatos szerkezetváltásra, a hatékonyságot kikényszerítő modern intézményrendszer meghonosítására törekszik. [...]

4. A tulajdonreformot ma kedvezőtlen feltételek között kell végrehajtani, mivel az évtizedes ellenérdekeltség, ellenpropaganda-hatásokra a mobilizálható magántőke csekély a (re)privatizálásra felkínálandó állami vagyonhoz képest, másrészt hiánycikk az állampolgárok körében a tulajdongyakorlás „érzéke" és technikai ismeretanyaga. Ezért óvakodni kell egy erőltetett ütemű átalakulási, tulajdonjog-ajándékozási kampánytól, mivel az nemcsak a társadalmi igazságérzetet sértheti meg, de a korábbihoz hasonlóan alacsony hatásfokú, formális megoldásokhoz vezet.

5. A piaci tulajdonformákkal ellentétes a régi, bürokratikus vállalatvezetői réteg tulajdonoskénti megerősítése. Az állami vállalatok átalakulása során a végső tulajdonosok ne maguk a vállalatok, hanem elsősorban az állampolgárok és közösségeik legyenek. [...]

13. Meg kell alapozni a helyi önkormányzatok gazdasági autonómiáját. A helyi bevételeket (személyi jövedelemadó, újonnan bevezetendő vagyonadók) a kistelepülések hátrányos helyzetén enyhítő magasabb központi támogatások egészítsék ki. Meg kell szüntetni a városokat preferáló közigazgatási nómenklatúrát. Fel kell számolni a fővárost és a nagyvárosokat indokolatlanul kedvezményező áreltérítéseket. [...]

16. A vállalatok termelési támogatásait – a mezőgazdaság minimálisan szükséges exporttámogatását kivéve – teljesen fel kell számolni. Hatékony gazdaságban csak azt szabad megtermelni, aminek piaci ára fedezi legalább a folyó költségeket.

17. A Munkásőrséget fel kell oszlatni, fegyvereit és létesítményeit át kell adni a Magyar Néphadseregnek.

18. A különböző pártok és társadalmi szervezetek döntően saját bevételeikből fedezzék kiadásaikat. A költségvetés tehermentesítése érdekében legfeljebb minimális, normatív – így a pártok például szavazatarányos – támogatást kaphatnak.

Demonstráló uránbányászok Pécsett, 1989. augusztus 30.

19. Az MSZMP, a volt KISZ, a HNF és a SZOT vagyona államosítandó és a humán infrastruktúra fejlesztésére – iskolák, óvodák, művelődési intézmények, kórházak, szanatóriumok létrehozására – használandó fel. [...]

22. A munkanélküliségi segély állampolgári joggá tétele nem megoldás az állásvesztéssel járó gazdasági, társadalmi és lelki problémákra. Az oktatás többletjövedelme alapozzon mindenki számára ingyenesen hozzáférhető, kiterjedt hálózattal rendelkező és széles választékot kínáló átképzési rendszert. [...]

28. Az állami bérlakások eladása ma jórészt társadalmilag igazságtalan és elfogadhatatlan, csaknem ingyenes vagyonszerzésre ad lehetőséget, A bérlakásállomány csökkenése fékezi a munkaerő mobilitását, ami pedig a szerkezetkorszerűsítés gátja. A bérlakásokat adjuk a helyi önkormányzatok tulajdonába! [...]

31. Nincs remény arra, hogy néhány éven belül a társadalom minden rétege számára érezhető javulás következik be az életkörülményekben. Az állami szociálpolitikának azonban biztosítani kell azt, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű leszakadóknak védőkezet nyújtson. A létminimum szintű ellátást (lakás, egészségügy, minimális nyugdíj vagy bér) azoknak is elérhetővé kell tenni, akik önerőből már nem képesek többletterheket vállalni. [...]

43. Gyökeres átalakításra szorul a KGST-politika. Minthogy rövid távon lehetetlen az együttműködés sokoldalú megnyitása piaci alapon, ezért a reformországokkal kétoldalúan kell előre haladni. Legalább a Szovjetunióval és Lengyelországgal mihamarabb át kell térni a szabaddevizás elszámolásra. [...]

45. Külgazdasági nyitásunk jegyében tíz–tizenöt éves távlati célként meghirdethető az ország csatlakozási igénye az Európai Gazdasági Közösséghez. Az egységesülő Európához való felzárkózás már most azt igényli, hogy sarkalatos törvényeinket, gazdasági alapintézményeinket az 1992 utáni Európával összhangban alakítsuk ki. [...]

48. A piacgazdaság helyreállítása során kapjanak különös figyelmet a piaci erkölcs értékei. A hivatali packázást és adminisztratív erőfölényt ne a monopolhelyzettel való visszaélés, a hiénapiaci útonállás, a rablólovagok ököljoga váltsa fel, hanem váljék valódi sikermutatóvá a jó hírnév, az abszolút szavahihetőség és megbízhatóság. Álljon helyre a munka becsülete, legyen újra erény a takarékosság és minden társadalmilag hasznos cselekvés. [...]

Összeállították: Balázs Ágnes (PM), Bokros Lajos (MNB), Iványi György (Interbank), Jánossy Dániel (OTP), Radics Ágnes. Szerkesztette: Bokros Lajos

Ágh Attila – Géczi József – Sipos József (szerk.): *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök, 1988–1989. Válogatott dokumentumok.* Budapest, 1999, Kossuth Kiadó. 293–300.

1. Forrás: Reformkörök Archívuma. Kerekes György és Benkő Judit gyűjteménye. E dokumentum megjelent az *Új Fórum* 1989. augusztus 13-i különszámában, 42–44. *Jegyzet*

A Magyar Néppárt programja (részletek)

[...][1]

A Magyar Néppárt a magyar nép pártja.

A Magyar Néppárt a megfogyatkozott parasztság pártja. A másodosztályúvá süllyesztett falvak és a vergődő kisvárosok pártja. A gazdaságilag és politikailag kizsákmányolt vidék pártja. A főváros gyengén táplált övezeteinek, kerületeinek pártja.

A Magyar Néppárt az újra és újra kifosztott mezőgazdaság pártja. A megtűrt egyéni gazdák, a tagjai akaratából létező termelőszövetkezetek, az életképes állami gazdaságok pártja. A kiszipolyozott vidéki ipari és kereskedelmi telepek, ágazatok, részlegek, kisszövetkezetek, vállalatok pártja.

A Magyar Néppárt a bérből és fizetésből élők, az egyre jobban kiszolgáltatott nyugdíjasok és a jövőt követelő fiatalok pártja. Általában a bajban lévő, reménytelen helyzetű, társadalmi segítséget érdemlő emberek és közösségek pártja.

A Magyar Néppárt tehát a vidéki Magyarországé, de nem fővárosellenes. [...] Azt akarjuk, hogy Budapest a jövőben ne az ország vízfeje, hanem lüktető szíve legyen. [...]

A Magyar Néppárt a magyarság azonnali és távlati alapvető gondjainak megoldását gyökeres társadalmi reformok valóra váltásával szolgálja. Nem szít társadalmi tüzet, hanem az önkényuralmi sztálinista társadalmi berendezkedés helyett demokratikus, az egyént s a közösséget egyaránt felszabadító, önkormányzó rendszert akar.

A Magyar Néppárt természetes utódja a politikailag és jogilag fel nem oszlatott Nemzeti Parasztpártnak és az 1956-os Petőfi Pártnak. Programjában ezért változatlanul, kiemelten képviseli az életmódjában és gondolkodásában átalakult parasztságot és az egykori parasztságból munkássá, alkalmazottá vagy értelmiségivé lett rétegeket. Ezért is választotta a néppárt nevet.

A Magyar Néppárt a népi, nemzeti gondolat harcosaként vállalja egykori vezetőinek, Bibó Istvánnak, Erdei Ferencnek, Illyés Gyulának, Kovács Imrének, Németh Lászlónak, Szabó Zoltánnak, Veres Péternek és másoknak, rangos elődeinknek szellemi örökségét és küzd gondolataik társadalmi valóra váltásáért. [...]

Napjaink magyar társadalma előtt az a feladat áll, hogy az önkényuralmi rendszert békés úton felszámolja és a helyébe szabad társadalmat teremtsen. Mivel az előttünk álló átalakításra példát nem találunk, saját utat kell keresnünk, sőt törnünk. A saját út vagy magyar út tehát nem valamiféle ködös jövőképet jelent, hanem a mai súlyos válságból való kivezető utat. Az európai társadalmak esélyeit nem lehet vagylagos „izmusokkal" megérteni, kapitalizmusra és szocializmusra egyszerűsíteni. Nem a kapitalizmus vagy a szocializmus között kell választanunk, hanem a magyar nép érzelem- és gondolatvilágának megfelelő, történelmi és földrajzi adottságainkhoz igazodó rendszert, valódi demokráciát, szabad társadalmat kell teremteni. Ez a harmadik út.

A Magyar Néppárt szerint a kelet-európai államszocializmus zsákutca volt. A pártállamban az egyén tömegemberré alacsonyodott, az önálló közösségek megszervezése lehetetlen volt, a gazdaság világpiaci alkalmazkodása elmaradt és a magyar nemzet egyre jobban kiszorult a fejlett Európából. [...]

Nemcsak a gazdaságban, a politikában vagy a kultúrában mélyült a válság, hanem a nemzet alapjai gyengültek meg. Egyszerre rendült meg: a népesedés, a gazdaság, a társadalmi szerkezet és az oktatás helyzete.

Hazánk népességének gyorsuló fogyása szinte megállíthatatlan. Harminc–negyven év múlva a lakosság lélekszáma alig múlja felül a kilenc és fél milliót, s ennek negyven százaléka nyugdíjas korú lesz. Az elöregedés azért visszafordíthatatlan, mert több mint harminc éve – néhány évet kivéve – mindig kevesebb gyerek született, mint amennyit a népesség számának megőrzése igényelt. [...]

A magyar társadalom az elmúlt hetven–nyolcvan évben tartósan három elemből épült fel. Elmondható ma is, hogy „három Magyarország" van. Továbbra is elkülönül a mintegy félmillió embert jelentő felső hatalmi-uralmi elit, amely nem képessége, tevékenysége miatt került kiemelt helyzetbe, hanem a társadalmi szerkezetben elfoglalt szerepe miatt. A „középső-Magyarország" lélekszáma mintegy hétmillió. Ennyi ember él átlagos körülmények között, átlagos szinten. A „társadalom-alatti" állapotban él közel hárommillió ember, akinek a társadalmi felkapaszkodásra szinte nincs is esélye. [...]

Ezért a Magyar Néppárt nemcsak azért küzd, hogy az elmúlt évtizedek társadalmi válságaiért személyesen felelős vezetőket váltsák le és a középszerű, alkalmatlan, korrupt, konzervatív irányítókat távolítsák el, hanem elsősorban azért, hogy leplezzük le az olykor reformálarcba is bújt újsztálinizmus ismétlődő jelentkezését. [...]

Alapvető társadalmi bajok megoldására a Magyar Néppárt egy újraértelmezett harmadik utat ajánl. Ez azt jelenti, hogy Magyarország se a keleti, szovjet, se a nyugati, tőkés társadalmi rendet szolgaian nem veheti át, szükségképpen olyan saját utat kell választania, amely a hazai társadalmi, politikai hagyományokra alapozva minden lehetséges hasznos külső mintát adaptálva, saját utat dolgoz ki a maga számára. Ez nem is választás, hanem kényszer kérdése. Ha Magyarországon például hirtelen korlátlan szabadpiac lenne, akkor ezen a piacon legfeljebb a lakosságnak tíz százaléka érvényesülhetne, mert az ország jelenlegi helyzetében ennyi embernek lenne saját tőkéje, földje, munkaeszköze, piaci ismerete és vállalkozási képessége. Ezért az ország nagyobb hányada az eddigieknél is mélyebben süllyedne a gazdasági és politikai jobbágyság állapotába. [...]

A Magyar Néppárt a társadalmi béke megőrzése és a politikai megbékélés szempontjából is a harmadik utat tartja járhatónak. Úgy gondoljuk, hogy ma már olyan reformelképzelés nem valósítható meg, amely továbbra is csak fölülről szervezett, központosított „nagyreformokban" gondolkodik, amelye[ke]t ha kell, az ország lakói ellenére is végrehajtanak. Ez az út végképp járhatatlan. Lenne egy másik lehetőség: csak alulról szerveződő, szabad állampolgári akaratokból építkező „helyi reformokkal" építeni fel az új társadalmat. Ez is vágyálom a mostani közép-európai viszonyok között. Ezért a Magyar Néppárt sajátos, önálló útként javasolja, hogy a tervezett társadalmi rendszerváltás a létrejövő többpártrendszer, a szabadon választott parlament és a koalíciós kormány tevékenysége alapján kezdődjék központilag olyan gazdasági, közigazgatási, politikai, művelődési feltételek teremtésével, amelyek a következő években a települések, valamint az önkéntes településtársulások alulról építkező, legalább részleges pénzügyi önállósággal rendelkező és kulturálisan felszabadított helyi reformjait indíthatják el. [...]

Ennek a távlati programnak alapkérdése a társadalmi rendszer eddigi piramisszerkezetének minél gyorsabb lebontása. A három részre szakadt magyar társadalom csak úgy válhat szerves egységgé, ha a felső és az alsó társadalmi rétegek között a társadalmi távolság csökken. A Magyar Néppárt társadalmi programjának az a legsajátosabb eleme, hogy a gyökeres társadalmi reform helyi reformokból álljon össze. Ehhez természetesen új társadalmi szerkezet szükséges. [...]

A harmadik út eszméje szükségképpen befolyásolja a Magyar Néppárt külpolitikai koncepcióját. A jelenlegi kelet-európai helyzet miatt a legsürgősebb feladatnak azt tartja, hogy az államiságot, az állami cselekvőképességet állandóan erősítsük, mert minden állampolgárnak és közösségnek változatlanul biztonságot kell nyújtani. Véleményünk szerint már csak azért is elképzelhetetlen, hogy a politikai átmenet, a valóságos hatalommegosztás nyílt társadalmi, politikai konfliktussal járjon, mert ez az ország nem viselne el még egyszer egy külső beavatkozás veszélyét felidéző polgárháborút, forradalmat. Külpolitikánk távlati feladata az, hogy lehetőségeinkhez mérten munkálkodjunk az elkerülhetetlenül szükséges új európai kiegyezésen, amelyben minden állam között és minden államban a nemzetiségiek egyéni és közösségi jogai maradéktalanul érvényesülhessenek. Európában mindaddig megmarad a háborús és polgárháborús veszély, amíg minden fél számára elfogadható kompromisszum keretében nem simulnak el a területi és etnikai konfliktusok. [...]

A külpolitikában tehát azért is ajánlunk kivezető útként harmadik utat, mert szembe kell nézni azzal a kihívással, hogy a következő húsz évben Európa helyezte is gyökeresen megváltozik. Nyugat-Európában a kilencvenes évek elejétől létrejön az európai egyesült államok, amelyben minden ország megőrzi politikai autonómiáját és kulturális egyediségét. Kelet-Európában a Szovjetunió akkor maradhat talpon, ha a jelenlegi államszövetséget nem a politikai diktatúra, nem a bürokratikus pártállam tartja össze, hanem átalakul önkéntesen társuló, önállóságukat kiteljesítő államok szövetségévé. Európa középső, harmadik térségében Magyarországnak – szomszédaihoz hasonlóan – el kell döntenie, hogy az egyik vagy a másik lehetséges államszövetséghez társul, vagy a kettő között hidat alkot. E hídszerep vállalása mellett ma sokan képzelik azt, hogy a legreményteljesebb megoldás az lenne, ha ebben a közép-európai térségben alakulna valamilyen Duna-menti-államok konföderációja. A Magyar Néppárt viszont azt gondolja, hogy ez az ország legyen tagja minden lehetséges, előnyös gazdasági integrációnak, de a meggyengült alapkondíciói miatt önálló államiságát ne adja fel semmilyen politikai összeolvadásban. Ezért külső-belső önállóságának fokozatos fejlesztése a feladat. [...]

M. Kiss József – Vida István (szerk.): *Magyarországi pártprogramok.* IV. köt. 1988–1990. Budapest, 2006, ELTE Eötvös Kiadó Kft. 591–605.

Jegyzet

1. Eredetileg a Magyar Néppárt archívuma, Dobszay Károly kezelésében. A Magyar Néppárt a Hazafias Népfronton belül 1985-ben alakult Veres Péter Baráti Kör – 1988-tól Veres Péter Társaság – szervezetéből nőtt ki. Az egykori, és az 1956-os forradalom idején Petőfi Párt néven újjáalakult Nemzeti Parasztpárt utódjának tekintette magát, a népi-nemzeti hagyomány örökösének. A párt megalakulására 1989. február 9-én a budapesti Ráday Kollégiumban került sor. A párt alapító tagja volt az 1989. március 22-én létrejött Ellenzéki Kerekasztalnak. Első elnöke Márton János agrárközgazdász lett, igazgató alelnöki Varga Csaba szociográfus és Zala Simon Tibor rádiós újságíró. A párt itt közzétett választási programja 1989 augusztusában született. A párt elnökévé később, 1990 januárjában Fekete Gyula írót választották, aki az MDF-nek is alapító tagja volt.
A párt önállóan indult az 1990 tavaszi választásokon, ám mindössze 37 000 listás szavazatot kapott, a 12 országos listát állító párt közül az utolsó helyen végzett és nem jutott be a parlamentbe.

Az MSZMP Politikai Intéző Bizottságának ülése (1989. augusztus 15.)
(hangfelvételről készült jegyzőkönyv, részletek)

[...][1]
Pozsgay Imre: [...] A köztársasági elnöki intézménnyel kapcsolatban megoszlik az Ellenzéki Kerekasztal véleménye, de egyelőre a tárgyalásokon egységes álláspontot képviselnek, de már a sajtóértekezletükön pl. nyíltá tették a belső vitáikat ebben a kérdésben. Bizalmatlanság az alapvető oka, és bizonyos politikai koncepcióbeli különbség is, természetesen. A bizalmatlanság abban fogalmazódik meg, hogy az ellenzék egy részének, különösen az SZDSZ-nek és vele azonos módon gondolkodóknak a véleménye az, hogy az MSZMP ezt az intézményt saját hatalma átmentésére találta ki, és ezért semmiféle olyan engedményt nem kell tenni, amelyik ezt az MSZMP számára lehetővé teszi. Ma már nem annyira eltökéltek talán, de mindenesetre ilyen elvi alapon fogalmaznak. Az Ellenzéki Kerekasztal más csoportjai, [a] történelmi párt... az ún. történelmi pártok – Néppárt, Kisgazda Párt és a Kereszténydemokrata Párt – elfogadják az MSZMP álláspontját a köztársasági elnöki intézmény dolgában. Nincs még pontos információm, az este, késő éjszakáig ülést tartott az MDF Országos Elnöksége, hogy milyen konzekvenciára jutottak, nem tudom, de a javaslatuk az volt, hogy ők is fogadják el egy bizonyos kompromisszummal az MSZMP javaslatát ebben a kérdésben. Az a kompromisszumos javaslatuk, hogy – elfogadva az MSZMP álláspontját –, hogy egy középerős, de jól ellenőrzött köztársasági elnöki intézmény jöjjön létre, általános választáson – tehát népszavazáson – válasszák meg, előbb, mint az országgyűlési választások. [...]

Fejti György: [...] Na most, ugyanakkor egyik szervezet sem akarja felrobbantani az Ellenzéki Kerekasztalt, ez világos. Megállapodás viszont e nélkül nem jöhet létre, ez is világos. Tehát, hogy a Szabad Demokraták Szövetsége és a Fidesz nem fog változtatni az álláspontján, ez egészen biztosnak tekinthető. Úgyhogy szakítópróba előtt áll az Ellenzéki Kerekasztal, és egy kicsit szakítópróba előtt áll ez a tárgyalási metódus, amit kompromisszumként mi elfogadtunk. 24-én dőlnek el a kérdések vagy pozitív irányban, vagy pedig be kell látnunk ennek a tárgyalási metodikának a korlátait, és akkor egy új helyzet jön létre, és ebben az új helyzetben kell javaslatot kidolgozni. [...] Hát a szociáldemokraták nem vesznek részt lényegében két hónapja az alkufolyamatban. A Néppárt ingadozik, tehát át fog állni. [Ha] a Magyar Demokrata Fórummal meg tudunk állapodni, akkor át fog állni a Néppárt nagy valószínűséggel és talán a Kisgazda Párt is. [...]

A pártvagyon dolgában teljes egészében elzárkóztunk attól, hogy bármiféle illetékessége lenne a háromoldalú tárgyalásoknak ebben, akár a zárolásban, akár az újrafelosztásban. És ehhez ragaszkodunk is. [...] Az az elgondolás alakult ki – hétfőn reggel Grósz elvtársnál beszéltünk erről, Iványi elvtárs részvételével is –, hogy amennyiben az MSZMP és a kormány között az a megállapodás létrejöhet, aminek az értelmében a '78-tól számunkra folyósított beruházási támogatások fejében nagyjában ezt a 2,1 milliárd értéknek megfelelő ingatlant átadjuk, ha ez a megállapodás megszületik, akkor ezt egy sajtótájékoztatón – rendesen feltupírozva – be kellene jelenteni, és ezzel lekerülne a napirendről az MSZMP vagyonának az ügye. [...]

És a Munkásőrségre fordítják az össztüzet. Itt ennek rengeteg mutációja van, a feloszlatástól kezdve egészen addig, hogy enyhébb formát... (Grósz: Nemzeti gárda.) Nem, hogy nemzeti gárda, hanem hogy vonják be a nehézfegyvereket, ne legyenek gyakorlatok, tehát hogy meg is marad, de mégsem az lesz, és így tovább. Na most, itt is én úgy gondolom, hogy a Munkásőrség tekintetében – a Központi Bizottság korábbi döntése alapján – azt a koncepciót fel kéne csinosítani, hogy ez átkerül a honvédelem általános keretei közé, és amennyiben egy névváltoztatással, egy funkciókör-módosítással és adott esetben személyi változásokkal együtt hihetővé tesszük azt, jobban hihetővé tesszük – amit egyébként deklaráltunk –, hogy ez nem párthadsereg, akkor ez fenntartható. Mert egy jogállamban az elfogadhatatlan, hogy egy önkéntes szervezetet más önkéntes szervezetek pusztán azért, mert nekik ez nem tetszik, ők felszólítsanak a feloszlásra. [...]

Horn Gyula: [...] De, ami ennél fontosabb, az időközi választások és a kialakult szituációk kapcsán, hogy a megítélésem szerint az MSZMP helyzete tovább súlyosbodott. [...] Súlyos helyzetbe került többek között olyan új jelenségek kapcsán is [...], hogy azokkal [a választási sikerekkel] összefüggésben az MDF vérszemet kapott, amelynek nem csupán az a jellemzője, hogy magabiztosak a nyilatkozataik, hanem – én úgy értékelem, és a különböző képviselőikkel való beszélgetések alapján az a tapasztalatom –, hogy az MDF – nem tudom kivel szövetkezve az ellenzéki pártok közül, mert ez még nincs kialakítva – hatalomátvételre készül. [...] De, ami ezzel összefüggésben lényeges, az, hogy az MDF – és részben a többi párt is – ma már nem úgy veti fel, hogy részt kíván venni a kormányzásban, majd a hatalomban, hanem át akarja venni, és legfeljebb valamilyen helyet biztosít abban az MSZMP-nek. [...]

Én ebből következtettem le azt, hogy új módon kell megközelítenünk és megfogalmaznunk a teendőinket. Az a véleményem, hogy fel kell venni a politikai küzdelmet. [...] Egyszerűen arról van szó, hogy nincs hova tovább hátrálnunk – mármint az MSZMP-nek – ebben az új helyzetben. És megítélésem szerint, ezzel összefüggésben alapvető fontosságú, hogy mindent alá kell rendelnünk az MSZMP politikai szerepe megőrzése érdekének. Tudatosítani kell itt magunk között is, és kint is a párttagság körében – és én azt hiszem, ez egyre erősödő –, hogy itt most már egzisztenciális kérdésekről is szó van. Párttagjaink, tisztségviselőink – és sok minden mások – ezreinél, tízezreinél. [...]

A másik dolog: mit tud nyújtani a mostani helyzetben – ez év őszén, választások előtt – az MSZMP vagy annak kormánya, mit tud ígérni? Az ellenzék már azzal vádol bennünket – [az] MSZMP-t vagy a kormányát –, hogy azért odázza el a népszerűtlen intézkedések meghozatalát, hogy ezzel ne gyengítse tovább a választási esélyeit. Ami mondjuk, így nem igaz, de kétségkívül tény, ha ősszel bármilyen népszerűtlen dolgot beviszünk – márpedig hogyan lehet ebből a nyomorult gazdasági helyzetből kijutni, mintsem radikális és sajnos népszerűtlen intézkedésekkel –, akkor ez tovább fogja csökkenteni nyilvánvalóan a választási esélyeinket. Meg kell ezt mindenképpen gondolnunk, mégpedig abból a szempontból, hogyha mindent az MSZMP vezető szerepe vagy politikai szerepe – hangsúlyoznám, az előbb most bakit követtem el – megőrzésének rendelünk alá és ennek kapcsán a választások érdekeinek, akkor nekünk gondolkodni kell olyan gazdasági és szociális intézkedések, ígéretek – reális alapon nyugvó ígéretek – megfogalmazásán, amely ezt segítheti elő. [...]

Nyers Rezső: [...] Az ország fegyveres erői intakt állapotban maradjanak, azt biztosítani kell! Én még a Munkásőrségre is azt mondom – az nem számítana különben –, de most a Munkásőrségtől el a kezeket! Nem, nem szabad semmit odaadni, ebben a periódusban nem szabad. Majd aztán a Munkásőrséget átalakítjuk. [...] Ezt a köztársasági elnökséget ne engedjük ki a kezünkből. Ezt nem véletlenül ellenzik. Nem attól félnek ők, amire hivatkoznak, hanem az egy pozícióváltozás a politikában. És azért... persze még azt, azt is jobbnak látnák, hogy végső fokon együtt, meg ha a parlament választja, mert úgy kisebb... de ha sikerülne előbb megcsinálni ezt, kérem szépen, akkor a mi helyzetünk helyreállna valamelyest. Helyreállna. Nem javulna még attól, de helyreállna. Úgyhogy próbálkozzunk meg ezzel. [...]

Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok. Budapest, 1999. A válogatás a National Security Archive (a Hidegháború-történeti Kutatóközpont) és az 1956-os Intézet által rendezett konferenciára készült. A gyűjtemény főszerkesztői: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Szerk.: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós. 48. sz. dokumentum.

Jegyzet

1. Eredeti dokumentum: *MOL M-KS-288-5/1075.*

„Szempontok az előzetes megegyezést biztosító csomagtervhez".
Az MDF javaslata (1989. augusztus 17.) (részletek)

[...][1]
1. Az 1949. évi alkotmány hatályos szövegének módosítását az államszocialista jellegének megszüntetésével, a sztálinista frazeológia lehetséges kiiktatásával, a békés átmenet biztosítására szolgáló garanciákkal kell elvégezni. Ennek keretében a proletárdiktatúrára, az egypártrendszerre és a szocializmus kizárólagos akceptálására utaló részek egyértelmű kihagyásával, demokratikus helyettesítésével kell biztosítani [sic!]. A szocializmus fogalma éppen a többpártrendszer tényleges érvényesítése érdekében, alkotmányjogi garantálása miatt nem maradhat semmilyen formában a tételes, rendelkező részben, hanem a preambulumban az európai eszmei és politikai értékek megőrzése keretében fogadható el a demokratikus szocializmus beiktatása, aminek külpolitikai indokai értékelhetők.

2. Az eddigi tárgyalások során a köztársasági elnöki intézménynek az alkotmánymódosításba való beiktatásában merült fel áthidalhatatlannak tűnő ellentét. A MSZMP javaslata a köztársasági elnöknek az általános parlamenti választások előtt történő közvetett vagy közvetlen megválasztására irányult, mintegy „az átmenet levezénylésére". Az EKA ezzel szemben úgy foglalt állást, hogy a köztársasági elnöki intézmény felállítására az új parlament hivatott, addig pedig ideiglenes államfőként az országgyűlés elnöke lássa el az államfői funkciót az Elnöki Tanács megszüntetésével (kiiktatásával). E tekintetben – összefüggésben a csomagterv egészével – az alábbi kompromisszumos megoldás fogadható el:

a) a köztársasági elnöki intézményt tartalmazza az alkotmánymódosítás (ezzel a Népköztársaság Köztársaságra változik) azzal a záradékkal, hogy az új köztársasági elnök megválasztására csak az általános parlamenti választással egyszerre (több cédula bedobásával, együttes szavazás) kerülhet sor, illetve utána (de elfogadja az EKA az egyszerre történőt); [...]

3. A köztársasági elnöki intézményről szóló alkotmányjogi szabályozás szerint tehát a köztársasági elnököt közvetlen választással választják öt évre (első alkalommal csak a [parlamenti] választással egyszerre), hatáskörét a módosító részben dolgozzák ki a szakértők [...].

9. Az államigazgatás, a honvédség, a rendőrség, a bíróság depolitizálása, munkahelyi pártszervezetek kiiktatása. [...]

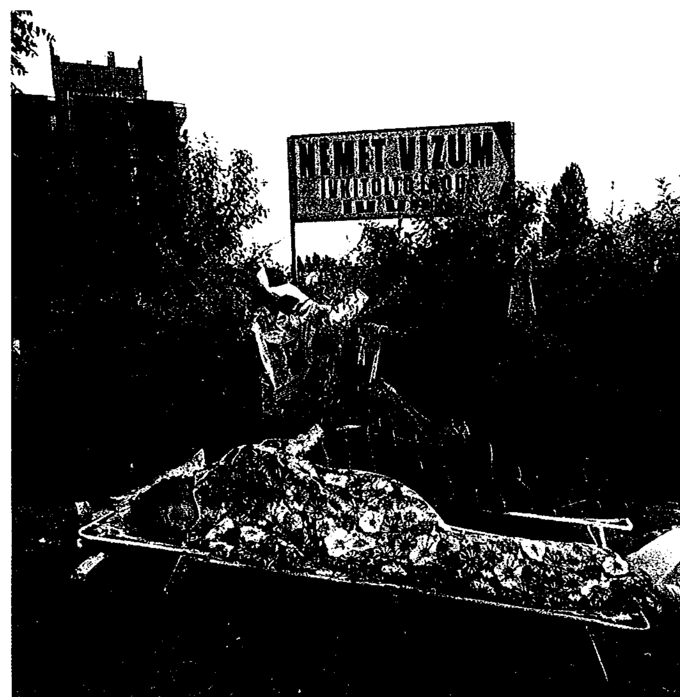
11. A MSZMP kivonul a munkahelyekről, minden olyan tevékenységet, hatáskört megszüntet, amivel eddig „egypártként" szólt bele a termelésbe, a vezetésbe stb. Ez vonatkozik – egyenjogúság és esélyegyenlőség alapján – a többi pártra is. A pártok tehát csak munkaidőn kívül, nem a munkahelyi helyiségekben működtethetik a munkahelyeken lévő pártjaikat [sic!] vagy azok csoportjait [...].

13. A Munkásőrség megszüntetése a jelenlegi formában, a honvédség kötelékében történő polgári védelmi (elemi csapások stb.) felhasználása bizonyos korlátozott létszámmal és jogkörben, ami részletesebb kidolgozást igényel. Ezzel egyidejűleg az indokolatlanul és a pártállam sajátosságainak megfelelően érvényesült széles körű fegyverviselési engedélyek bevonása, a kint lévő lőfegyverek beszolgáltatása is elengedhetetlen része a demokratizálási folyamatnak. [...]

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 3. köt. 165., 223–225.

Jegyzet

1. Antall József az Ellenzéki Kerekasztal 1989. augusztus 17-i ülésén osztotta szét az MDF elnöksége által korábban jóváhagyott csomagtervet. A csomagterv eredeti dokumentuma: MNL-MOL P. 2117. 1. doboz, 126/1. i. sz.

KELETNÉMETEK AZ NSZK NAGYKÖVETSÉGE ELŐTT BUDAPESTEN, 1989. AUGUSZTUS 19.

Az Ellenzéki Kerekasztal 1989. augusztus 29-i ülésének jegyzőkönyve (videofelvétel átirata, részletek)

[...]

Antall József: [...] Én egyetértek azzal, amit Tölgyessy Péter sok helyen kifejtett, hogy a köztársasági elnököt a parlament válassza, és ne közvetlenül [válasszák]. Elvileg ezzel egyetértek, azzal, hogy amit ő általában mond [...]. Mégis azt ajánlanám, hogy abban a rendkívüli helyzetben, amiben ma tulajdonképpen vagyunk, és amiben leszünk a parlament megválasztása után, ezt meg kellene fontolni – az egyszeri közvetlen választás lehetőségét –, mégpedig a következőért. Ez az országgyűlés nem választhat, ha azoknak a felfogása érvényesül, akik előbb kívánják, mert ennek az országgyűlésnek a legitimitását oly mértékben kérdőjelezte meg nyilvánvalóan maga az ellenzék is, hogy ezt nem fogadja el a másik fél sem, mert egy csökkentett legitimitású országgyűléssel választott új köztársasági elnökként nem kíván hivatalba lépni. [...] én tehát nem tartom egyáltalán rossz megoldásnak azt, ha az első alkalommal – és ez így rögzülne az alkotmánymódosításban –, az első esetben a közvetlen választás lehetőségét is megfontolnánk. [...] Azt a kérdést, hogy mikor legyen a köztársasági elnök megválasztva – az, hogy előbb legyen megválasztva, egyszerre legyen, vagy utóbb legyen megválasztva amennyiben az MDF nevében beszélek –, ez tulajdonképpen a mi számunkra nem tartozik azok közé a kérdések közé, amelyben bármilyen merev álláspontot kívánnánk elfoglalni. [...] Tudniillik az átmenet nem ott zárul le, amikor az országgyűlés összeül, mert a fő hatalmi ágazatok nincsenek kiépítve, és kérdem én, hogy mi lesz abból a köztársaságból, milyen átmenet zárul le, ahol a köztársasági elnök még nincs megválasztva... [...] Tehát átmeneti állapotnak minősíteni, általunk lezárni ott, ahol az állami főhatalom alapvető ágai nincsenek megoldva – én ezt nagyon elhibázott álláspontnak tartom.

Orbán Viktor: [...] Én úgy gondolom – és itt szemmel láthatóan a többség álláspontjával ellentétes megítélésünk van –, [hogy] a köztársasági elnök megválasztása nem a stabilitás kiküszöbölését segítené elő, hanem ez teremtene valójában instabilitást a választások utáni időpontban. [...]

A mi számunkra nem az a kérdés, hogy ki választ és hogy választja a köztársasági elnököt. Hanem az, hogy ki találja ki az intézményét. Én úgy gondolom, hogy egy ilyen intézményt kitalálni egyedül egy legálisan megválasztott, szabad választások utáni szabad parlamentnek van joga, és ennek a Kerekasztalnak egyszerűen erre nincsen mandátuma. [...] Magyarán ez azt jelenti, hogy teljességgel képtelennek tartjuk azt, hogy a szabad választások időszaka előtt történjen meg a köztársasági elnök megválasztása. Az előbb elmondottak okán. Teljességgel kizártnak tartjuk, hogy a képviselő-választással egy időben történjen meg. Én [...] úgy gondolom, hogy ez a döntés, amit a demokratikus szocializmus kérdésében hoztunk, az egyfajta kapituláció, ha pedig itt az elnököt elfogadjuk, azt meg politikai harakirinek tekintenénk. [...] Tehát, ha most azt döntenénk, hogy a köztársasági elnököt a választások előtt létre kell hozni. Ezért mi ezt nem vállaljuk, és mi ellene szavazunk ennek.

Antall József: Vétóval?

Orbán Viktor: Igen, vétóval. Persze.

Vigh Károly: [...] Azok a szervezetek, amelyek nem fogadják el ezt a javaslatot [...], szeretném, hogyha figyelembe vennék [...] azt a reálpolitikai szempontot, [...] hogy akár a mi közbejöttünkkel, akár nélkülünk is, van olyan lehetőség, hogy le fogják bonyolítani, be fogják terjeszteni a parlament elé a törvényjavaslatot, és meg fogják választani a Magyar Köztársaság elnökét. (Orbán Viktor: Akkor megválasztják.) [...]

Antall József: [...] Amit Orbán Viktor felvetett, hogy meddig terjed a jogosítványunk, ez engem a saját álláspontomban is valóban elgondolkoztatott, csak másképp. Ez igaz, amit ő mond, hogy a magyar nép arra nekünk nem adott jogosítványt, hogy mi a köztársasági elnöki intézmény megváltoztatásával, azt megteremtve, mi tehát a választást anélkül segítsük. Ezért egyetlen lehetőség marad, a közvetlen megválasztás a választások előtt, ha valamilyen megoldás van. [...] De én [...] úgy vetem föl a kérdést – ha megengeditek –, hogy vagy konszenzusra tudunk abban jutni, hogy a köztársasági elnöki intézményt megvalósítjuk, mert azt nyugodtan vállalhatjuk a történelem előtt, hogy lebontottuk a népköztársaságot, az Elnöki Tanácsot, lebontottuk azt a törvényt, amely a magyar parlamentek által meghozott köztársasági államformát erőszakkal megváltoztatta. Ezt vállalhatjuk a történelem előtt, hogy mi azt visszafordítottuk, és megteremtettük újra a parlamentáris

demokráciának az államformáját. Ezt vállalhatjuk. És vállalhatjuk azt, hogy a köztársasági elnöki intézménynek az egyszeri betöltésére, azt mondjuk, hogy hozzon ez a parlament egy ideiglenes törvényt, ami alapján, ha akarják közvetlen választással hozzák a köztársasági elnökválasztást, mert a te logikád szerint erre nekünk nincs felhatalmazásunk, ezt így el lehet mondani. Nem, én ezt logikusnak tartom, amit mondasz. Hogy erre nincs felhatalmazásunk, erre csak a magyar népnek van, a magyar népet ez a rendszer, a mai rezsim csak úgy kérdezheti meg, hogy hoz egy közvetlen választásra vonatkozó jogtörvényt, s azon az alapon megválasztja. Semmi közünk ahhoz, hogy előbb történt, a választásokig. Ez a logikus, ha az Orbán Viktor-féle logika szerint megyek. [...]

Ha mi ma nem tudunk megegyezni, akkor a Kerekasztal felbomlott, mert mi holnap nem tudunk odaülni egységes Kerekasztal-állásponttal, mert akik innentől ülünk, az asztalnak ezen az oldalán, ezek a szervezetek azt az álláspontot, hogy köztársasági elnöki intézményt sem akarunk megteremteni, alkotmánymódosítást sem akarunk, vagyis nem végezzük el a rákosista alkotmánynak a bevezetését [sic!]. [...] Ezt a történelmi felelősséget, úgy gondolom, hogy ez a része a társaságnak nem vállalja, hogy ezt a történelmi sanszot kiengedje, és ezt mi nem vállaljuk, és nyugodtan vállaljuk ennek a nyilvánosság előtt való megvédését is, szükség esetén. És nincs más választás, tehát mi most az előtt a kérdés előtt állunk, hogy az Orbán Viktor logikájából levezetett egyik megoldást elfogadhatónak tartjátok-e, és akkor azzal tudunk odaállni, mint egység még, mint egységes, mert ebben van logika, vagy pedig bejelentjük, hogy a Kerekasztal... De nekünk akkor egymással a vétóval... ezt mindnyájan természetesen megvétózzuk a másik oldal álláspontját, ti megvétózzátok a mi álláspontunkat – akkor be kell jelenteni, hogy a Kerekasztal felbomlott, és akkor ezt kell a közvélemény elé tárni, és mindaz, amiben eddig megállapodott a Kerekasztal a másik oldallal az elmúlt napokban, értelemszerűen az MSZMP ezt... (Vigh Károly: Érvényét veszti.) Érvényét veszti. [...]

Kis János: [...] Vigh Károly úgy állította fel a kérdést, hogy rendkívüli a politikai felelőssége azoknak, akik most vétót emelnek, mert hiszen megbénítják az Ellenzéki Kerekasztalt egy döntő helyzetben, amikor már bizonyos dolgokat elértek, más dolgokat nem értek el, tárgyalásképtelenné válnak az MSZMP-vel szemben és így tovább. Én erre kénytelen vagyok azt válaszolni, hogy történetileg a helyzet nem így fest.

Történetileg a helyzet úgy fest, hogy az Ellenzéki Kerekasztalnak már volt egy határozata, amit három tagszervezet utóbb megvétózott.[1] [...] Ezt előre bocsátva én most már valóban csak azt szeretném megkísérelni megállapítani, hogy milyen helyzetben vagyunk, és én hogyan látom, hogy ebből milyen irányokban tudunk kimozdulni. [...]

Az egyik lehetőség valóban az, amelyet Antall József megfogalmazott, de nem biztos, hogy ilyen mértékben dramatizálandó. Valóban elképzelhetőnek tartom – nem igazán örülnék neki, és ha sikerülne más megoldást találni, annak jobban örülnék, és majd tennék is ebben az ügyben áthidaló javaslatot –, elképzelhetőnek tartom, hogy az Ellenzéki Kerekasztal megállapítsa, hogy ebben az ügyben nincs közös álláspontja, fenntartsa, hogy mindazokban az ügyekben, amelyekben közös álláspontja van, meg kíván egyezni a másik féllel, és ragaszkodik hozzá, hogy a másik fél csak a megegyezés alapján vigyen a parlament elé javaslatokat. [...] És akkor az történne, hogy a Kerekasztalnak az a része, amelyik egyetért az ilyen módon az MSZMP által beterjesztett törvénnyel, az elégedett lehet, az a része, amelyik nem ért egyet vele, az elégedetlen lehet, de úgy ítélheti meg, hogy a felelősség nem hárul rá érte, és megállapodhatunk abban, hogy nyilvánvalóan publikussá kell tenni, hogy mi volt a vita tartalma [...]. A másik lehetőség az, hogy megpróbálunk még egy kísérletet tenni. Ennek az volna a módja, hogy ebben az egy kérdésben óhatatlanul egy vagy két tárgyalási nap haladékot kell kérnünk, [...] meg kell először önmaguk között vitatniuk, hogy melyek azok a pontok, ahol el tudnak képzelni kompromisszumot, aztán közvetítőknek egymás között meg kell próbálniuk ezt az ügyet megtárgyalni, és akkor meglátjuk, hogy létre tudunk-e egy kölcsönösen elfogadható álláspontot hozni. Én ennek a megoldásnak örülnék jobban, amennyiben az itt jelenlévők többsége úgy ítéli meg, hogy ez értelmetlen és céltalan, akkor persze ettől elállok, és visszatérek az előző mondandómhoz. [...]

Orbán Viktor: Nem szeretném, hogyha a nagyon szilárd és elvi állásunk következtében bárkinek a fejében vagy véleményében egy olyan helyzetbe kerülnénk, olyan helyre tenne bennünket, amikor a tiszta kéz megőrzése érdekében nem vállalnánk föl politikai döntéseket, ezért a Pilátus-féle analógia bennünket nem talál. Mi nem keverjük össze a politikai erkölcsöt az erkölcsnek egy másik fajtájával, és azt gondolom, hogy erről nem kell itt vitát nyitnunk, ez ránk nem áll. Különösen azért nem áll, mert a magunk részéről abban a pillanatban, hogy kiderül, hogy az Ellenzéki Kerekasztalnak az eszközével nem tudjuk megakadályozni azt, hogy köztársasági elnök legyen, a tárgyalások befejezése után a Fidesz, azt most mondhatom, hogy minden eszközt meg fog tenni – nem Pilátusként csöndben marad –, minden politikai eszközzel azon lesz, hogy ne legyen elnökválasztás. Tehát ez, hogy itt most ezt képviseljük, ez nem egy egyszeri aktus, hanem nekünk az a meggyőződésünk, hogy először egy köztársaságot kell csinálni – ami a választások során létrejön –, és aztán a köztársaságnak az okos gyülekezete miután létrejött, majd lesz a köztársaságnak elnöke, olyan, amilyet az akar. Ez az elvi meggyőződésünk. Mi az itteni tárgyalások után is ezt fogjuk képviselni, bármi lesz is az Ellenzéki Kerekasztal álláspontja. Tehát nem fogunk csöndben maradni utána sem, amikor lezárult az aláírása a megállapodásnak, ha lesz ilyen az MSZMP-vel, ezután a számunkra nem egy passzivitás következik. Ez az első. [...]

Abban a pillanatban, amikor belemegyünk egy vitába a tekintetben, hogy mikor válasszuk az elnököt, milyen jogkörrel válasszuk az elnököt – és ezt így folytathatnám –, abban a pillanatban elveszik a lehetősége annak, hogy egy világos elvi álláspontra helyezkedjünk. Olyan utcába megyünk bele, ahonnan nincsen visszafordulás, egy olyan utcába megyünk bele, ahol előbb-utóbb újabb és újabb kompromisszumokra leszünk kényszerülve, előbb majd természetesen a jogköröket illetően, később majd az időpontot. Ez nagyon könnyen elképzelhető, és ekkor, ha már ezt megtettük, nem mondhatjuk azt, hogy uraim, nekünk nincs fölhatalmazásunk. Tehát ha most itt az Ellenzéki Kerekasztal úgy dönt, hogy belebocsátkozik egy ilyen vitába, tudnia kell, hogy többé nem tud visszahelyezkedni arra az álláspontra, ami szerint neki nincs felhatalmazása ezekről a kérdésekről tárgyalni.

De azért nagyon szeretném hangsúlyozni, hogy a mi álláspontunk az [...], hogy ebben az esetben nem lehet demokratikusan választani. Szóval nincs rá mód. Ezért mondjuk azt... tehát sem a közvetlenül való választás, sem a közvetett úton nem segít hozzá bennünket a demokratikus választáshoz, ezért mondjuk, hogy demokratikusan választani egy új helyzetben lehet, egy demokratikusan megválasztott parlament döntése nyomán. Semmilyen más esetben nem lesz „tiszta ágyból" való gyerek, csak akkor. [...] Na most, ez az elvi álláspontja a Fidesznek, tehát mi ezen az elvi állásponton állva mondjuk azt, hogy ezt a taktikát választjuk. [...] Tehát mi egy olyan döntést sohasem fogunk elvállalni, ami azt eredményezheti, hogy egy kommunista elnök kerül ki az elnökválasztás után. Ennek még a lehetőségét sem vagyunk hajlandóak elvállalni. És jelen pillanatban az ellenzéket nem tartom olyan erősnek, hogy egy választáson megverje a kommunistáknak egy kedvező jelöltjét. [...] Abban az esetben, hogyha egy kommunista elnök kap Magyarországon mandátumot, és ehhez, mint kiderült, nem vagyunk képesek a hadseregen belül változásokat elérni, és nem vagyunk képesek változásokat elérni a rendőrségen belül, egy olyan parlamenten kívüli erőt hozunk létre, amely teljesen korlátlan hatalommal bír, és egy ilyen helyzet kialakulásában mi nem szeretnénk még egy szavazatnyi felelősséget sem vállalni, és úgy gondoljuk, hogy ez a veszély reális. [...]

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 3. köt. 565–571., 576–579., 590–592.

Jegyzet

1. A tárgyalások megkezdése előtt az EKA álláspontja az volt, hogy tagjai ellenzik a köztársasági elnök megválasztását a választások előtt. Ezt kívánta később felülvizsgálni a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, a Kereszténydemokrata Néppárt és a Magyar Néppárt.

Szokai Imre javaslata a Politikai Intéző Bizottság részére (1989. augusztus 30.) (részletek)

Magyar Szocialista Munkáspárt
Központi Bizottsága
Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztálya

Szigorúan titkos!
Nyers Rezső sk. aláírás

Javaslat[1]

Számottevő nyugat-európai politikai erők, elsősorban a baloldali (kommunista, szociáldemokrata) pártok egyetértőleg és támogatólag fogadják a magyarországi demokratikus átmenetet szolgá-

ló MSZMP-lépéseket. Ugyanakkor nyugtalansággal figyelik belső folyamataink számos jelenségét. Aggodalommal töltik el őket a szélsőséges ellenzéki köröknek – a hazai és nemzetközi realitásokkal nem számoló, a múltat teljes mértékben megtagadó – szólamai, követelései. Nem kevésbé aggasztja őket az MSZMP magatartása, melyet szerintük nagymértékben a sodródás, a védekező alapállás jellemez, holott – mint azt Volker Rühe, a CDU új főtitkárjelöltje Budapesten megfogalmazta – az MSZMP megújulási politikája nélkül Magyarországon nem lehetne szó reformokról, az ellenzéki pártok pedig egyszerűen nem léteznének. Fenyegetőnek látják a párttagság, a társadalom jó részének érték- és távlatvesztését, elbizonytalanodását. Benyomásaik szerint a magyar közvélemény terméketlenül rágódik a múlton, józserével csak azt tudja, hogy mit nem akar, de arra nézve nincs kialakult álláspontja, hogy mit is kellene tenni. Valósnak látják annak veszélyét, hogy a választásokon taktikai szövetségre lépő ellenzék demagóg, nacionalista jelszavakkal mozgósítani tudja a ma még passzív, bizonytalan tömeget az MSZMP hatalomból történő kiszorítására.

Nyugat-európai partnereinknek határozott véleménye: az európai stabilitás, a történelmileg kialakult status quo megőrzése azt követeli, hogy Magyarországon ne legyen rendszerváltozás, a magyar politikai mozgás ne sértse a Szovjetunió alapvető biztonsági és katonapolitikai érdekeit (a Varsói Szerződésből való kilépésnek még a gondolatát is veszélyes fikciónak tartják). Mindehhez szükséges, hogy az MSZMP a választásokból kormányzásban való koalíciós részvételre képes pártként kerüljön ki. Mindenáron el kell kerülni, hogy Magyarországon „lengyel helyzet" alakuljon ki, melyet egyik partnerünk így jellemzett: „trapézmutatvány védőháló nélkül". Az egyik szociáldemokrata vezető egyenesen kijelentette: pártja nem vállal szolidaritást egy antikommunista magyar szociáldemokrata párttal, viszont szívesen látna Magyarországon egy olyan szociáldemokrata mozgalmat, mely kész együttműködni az MSZMP-vel. [...]

Említett nyugat-európai partnereink jó szándékúan, minden kioktató felhang nélkül többször is érzékeltették, hogy szerintük milyen lépéseket kellene feltétlenül megtennünk a jó választási szereplés érdekében. Alapvetőnek tartják a választók tömegeinek, kiváltképp az időközi választásokról távol maradó szavazóknak a megnyerését. Az MSZMP azonban csak akkor lesz képes széles körben elfogadtatni magát, ha a XIV. kongresszuson a vezetés személyi összetétele jelentősen megújul, a konzervatív erők kiválnak a pártból, s lezárul az elmúlt hónapok irányzatokhoz, személyekhez kapcsolódó politikája.

Elengedhetetlen feltételnek tartják azonban azt is, hogy az MSZMP korszerű, átgondolt választási taktikát dolgozzon ki. Több nyugat-európai partnerünk (az Olasz Kommunista Párt, az NSZK-beli, a dán, a svájci, az olasz, a francia szociáldemokrata, illetve szocialista párt, valamint az Izraeli Munkapárt) bizalmas formában kifejezésre juttatta, illetve érzékeltette érdekeltségét abban és hajlandóságát arra, hogy a választási felkészüléshez – ez irányú gazdag tapasztalataikat átadva – támogatást nyújtsanak az MSZMP-nek.

A szóban forgó nyugat-európai politikai erők azt is kifejezésre juttatták, hogy nem kívánnak az MSZMP rovására beavatkozni a magyar belső folyamatokba. Appleyard, budapesti brit nagykövet – más nyugat-európai kollégájának a megbízásából is – józan, kiegyensúlyozott politizálásra intette a magyar ellenzéket.

Ezzel a magatartással ellentétes Mark Palmernek, az Egyesült Államok budapesti nagykövetének és munkatársainak tevékenysége. Palmer gyakran megjelenik ellenzéki rendezvényeken, bizonyos ellenzéki köröket rendszeresen pénzel, s tanácsokkal látja el őket arra nézve, hogy a választási küzdelemben milyen taktikát alkalmazzanak az MSZMP jelöltjeivel szemben. Palmernek a diplomáciai státussal összeegyeztethetetlen tevékenységét több nyugat-európai nagykövet kifogásolta hivatalos magyar partnerei előtt. [...]

Budapest, 1989. augusztus 30.

Szokai Imre

Eredeti megjelenés: *Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok.* Budapest, 1999. A válogatás a National Security Archive (a Hidegháború-történeti Kutatóközpont) és az 1956-os Intézet által rendezett konferenciára készült. A gyűjtemény főszerkesztői: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Szerk.: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós. Lásd még: Ágh Attila – Géczi József – Sipos József (szerk.): *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök, 1988–1989. Válogatott dokumentumok.* Budapest, 1999, Kossuth Kiadó. 312–313.

Jegyzet

1. Szokai Imre ekkor az MSZMP Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztályának vezetője volt, később külügyminiszter-helyettes. A Horn-kormány első időszakában az ÁPV Rt. Igazgatótanácsának elnöke volt, ekképpen szerepe volt a Tocsik-ügyben, amely miatt távozott posztjáról és hűtlen kezelésért 2002-ben első fokon négy és fél év letöltendő börtönbüntetésre ítélték, melyet a Legfelsőbb Bíróság felfüggesztett börtönbüntetésre változtatott.

Az MSZMP Politikai Intéző Bizottságának ülése, 1989. augusztus 31. (hangfelvételről írt jegyzőkönyv, részletek)

Pozsgay Imre: [...][1] [E]gy tegnapelőtt tartott egész napos, tízórás, gyilkos vita után,[2] amelyről elég pontos információink vannak, mármint a háttérről is, tegnap egy álláspontjukat meghaladó javaslatot terjesztettek elő, amelynek lényege, hogy ez megfelelne a magyar közjogi fejlődés történelmi tradícióinknak is, '918, '946 kapcsolatának, az 1946-os első törvényt ajánlják, kiegészítve a hadsereg főparancsnokának tisztével, hiszen akkor megszállt ország lévén fegyveres erők fölött senki nem rendelkezhetett Magyarországon. Áttanulmányozva ezt az 1946-os törvényt, magával a törvénnyel, mint tárgyalási alappal foglalkozhatunk, az elakadás a törvényen kívül van, hiszen lényegében benne vannak azok a középerős, itt általunk egy előzetes alkotmánytervezetben már megfogalmazott köztársasági és parlament által is korlátozott köztársasági elnöki intézmény alapvonalai, amelyekre kompromisszumot lehet kötni, de elmozdulás épp a leglényegesebb pontokon nincs.

Ez az egyik, hogy ki válassza meg a köztársasági elnököt? Az ellenzék ragaszkodik hozzá, hogy az új Országgyűlés válasszon köztársasági elnököt, akkor minden valószínűség szerint ellenzéki elnököt tudna választani, és ez, ez az ő bizodalmuk ebben a dologban. A másik az a határidővel függ össze, ezt az előbb már mondtam, és tulajdonképpen ez egyúttal határidőt is jelent, hogy a jelenlegi szakaszban ne válasszanak köztársasági elnököt. Kérem megvizsgálni, hogy e tekintetben változott-e az MSZMP politikai álláspontja, van-e kompromisszumra lehetőség, és akkor én szeretnék valamit ezzel kapcsolatban mondani. Úgy hiszem, az MSZMP számára politikailag elfogadható lenne végső határidőként az országgyűlési választásokat kitűzni, és azzal együtt, esetleg nem külön népszavazáson, de azzal együtt, az szerintem nem fogadható el, hogy parlament válassza meg az Országgyűlés, illetve a köztársasági elnököt, akkor nyugodtan mondhatjuk, hogy az egész tárgyalásunk hiábavaló volt, és nincs értelme. Akkor egy más dologgal kell foglalkozni. Ami a népszavazás útján való választást illeti, ez ügyben, tehát határidő dolgában a parlamenti választás, mint utolsó határidő, a választás módját illetően pedig egy olyan passzus becikkelyezése, mely szerint az újonnan induló köztársaságban az első elnököt népszavazás útján választják, és utána a törvényhozás belátására bízzák, hogy ezt a formát [sic!]. Tehát az MSZMP-nek most át kell hidalnia ezt a korszakot mindenképpen. Én ezt is szinte megengedhetetlennek tartom, de fölvetődött, mint esetleges kompromisszumos javaslat, ha ezen múlik a tárgyalás kimenetele. [...] Amihez valójában ragaszkodnak, bár még egy bizottságban, ahol a lapokról és tömegtájékoztatásról van szó, nyilván lesz vita ezekről a dolgokról, elsősorban a megyei lapokról, végül is elfogadták azt az elvet, hogy az MSZMP nem [...] az Ellenzéki Kerekasztalnak tartozik elszámolással, hanem a magyar népnek, s azt a parlamenten keresztül tudja megtenni és hajlandó megtenni. Vagyonának átvilágítása a párttörvény szabályai szerint: az átvilágítását és a vagyoni állapotának bejegyzését a minden pártra kötelező párttörvény szellemében vállalja. Ezenkívül ott ki nem adott, meg nem határozott összegben – csak tételesen – kimondtuk, hogy az MSZMP működéséhez most nélkülözhetetlen vagyonának egy részét átadja a kormánynak, a kormány rendelkezésére bocsátja, és ebből az új pártok indulásához szükséges infrastrukturális előfeltételeket is kielégíti, de ez nem kötelezi a kormányt arra, hogy csak erre a célra fordítsa az így átvett vagyonrészt. Ezt az összeget nem mondtuk meg, ezt egyelőre tartalékoljuk, de hát elvileg arról volt szó, legutóbb is erről beszéltünk, hogy az 1978 óta állami támogatással végrehajtott beruházások összegének erejéig, vagyonának erejéig ezt a részt fölajánljuk erre a célra.

Ezzel kapcsolatban még annyit, hogy azt is közöltük, hogy semmiféle konfiskálásba, eltulajdonításba, akár nemzeti alapon kezdeményezik is azt, nem megyünk bele, az MSZMP vagyonának leg-

nagyobb része nemcsak törvényes, hanem etikus forrásból származik, amennyiben annak jelentős része tagdíj, és bizonyíthatóan tagdíjbefizetések eredménye. Erre egyébként hallottunk egy nagy tirádát és szép előadást az abszolút monarchiák vagyoni helyzetéről és annak jogkövetkezményeiről a történelemben, de ez minket különösebben nem zavart ebből a szempontból. Itt ezt az álláspontot valljuk, vállaljuk, és tudjuk is képviselni, azt hiszem, meggyőzően ebben a vitában. [...]

Nyers Rezső: [...] Előírásszerűen, hogy a kerekasztal előírja, hogy nem szabad ettől az időponttól munkahelyi pártszervezetet fenntartani, nem szabad elfogadnunk, nemcsak jogdogmatikai szempontból, hanem politikailag nem szabad elfogadni, mert ez a mai helyzetben egész egyszerűen tisztességtelen követelmény, az esélyegyenlőség azonnali megszüntetését jelentené, hogy legyen egy párt, amelyik egyébként is viseli a felelősséget a gazdasági helyzetért, tehát esélyhátrányban van, és ráadásul az egész szervezeti ereje legyen tönkretéve. És egy megtört, egy megbénított, egy akaratlan és visszavonuló, és már a választások előtt egy legyőzhető pártnak a képét vetítse a közvélemény elé. Hát, elvtársaim, ez, ez öngyilkosság. Ez öngyilkosság, én ezt nem tudom támogatni. De ne csináljunk belőle drámai kérdést. [...]

Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok. Budapest, 1999. A válogatás a National Security Archive (a Hidegháború-történeti Kutatóközpont) és az 1956-os Intézet által rendezett konferenciára készült. A gyűjtemény főszerkesztői: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Szerk.: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós. 49. sz. dokumentum.

Jegyzetek

1. Eredeti dokumentum: MOL M–KS–288–II/1076.
2. Pozsgay az EKA-ban augusztus 29-én lezajlott vitára utal. Lásd kötetünkben a 435. oldalon.

A Münnich Ferenc Társaság nyilatkozata

Történelmi időket élünk, hatalmi harc folyik ma hazánkban. Veszély fenyegeti a néphatalmat, a negyven év eredményeit, a szocialista rendszert, a békés holnapot, gyermekeink jövőjét. Néphatalmat és szocializmust vagy burzsoá diktatúrát, ez ma az alapvető kérdés gazdaságban és politikában egyaránt. Határozott cselekvésre van tehát szükség, mert a szocialista rendszert támadók katasztrófába akarják sodorni az országot. Szükség van minden józanul gondolkodó erő összefogására és összehangolt cselekvésére. Még nem késő, védjük meg közösen negyven évünk értékeit! Ezért határozottan fellépünk a mindent tagadó és megkérdőjelező, egyre aktívabb, nyíltabb és agresszívebb ellenzék ellen. Kijelentjük, akik a munkás-paraszt hatalom védelmére keltek 1956-ban, egy pillanatig se inogjanak meg abban a hitükben, hogy helyesen cselekedtek, és helyesen cselekszenek ma is mindazok, akik határozottan lépnek fel a szocialista rendszerrel szemben álló erőkkel és irányzatokkal.

Magyar Nemzet, 1989. szeptember 2.

Grósz Károly pártfőtitkár levele a Münnich Ferenc Társaság első országos közgyűléséhez (1989. szeptember 2.) (részlet)

Teljes mértékben azonosulok azzal a szellemiséggel, amely hazánk jövőjét és a szocializmus megújulását egymástól elszakíthatatlan, szerves egységben értelmezi.[1] Ezt nemcsak az MSZMP most formálódó programjában, hanem főként jövőbeli politikai irányvonalában én is nélkülözhetetlen alappillérnek tekintem. Egyetértek azzal is, hogy társadalmunkban a haladó erők megosztottságát egészséges összefogásnak kell felváltania. S ennek érdekében egymás elgondolásainak türelmes meghallgatásával, kölcsönös megértésének szándékával, az eltérő nézetek értelmes kompromisszumok útján történő és elvi igényességen alapuló közvetítésével is cselekednünk kell. Ebben világnézeti, ideológiai különbségek nem jelenthetnek akadályt, sőt az ebben rejlő pozitív erőforrásokat is hazánk javára kell tudnunk felhasználni. [...] A sokszínű és örvendetesen gazdagodó magyar politikai közéletből nem hiányozhat az a párt, amely azért és azáltal számít társadalmi támogatottságra, mert nem távolodni akar a marxi forrásoktól, szemlélettől és módszerektől, hanem visszatérni hozzájuk. Amely az általános emberi értékekkel együtt, illetve azok részeként történelmi távlatban és keletkezésük folyamatában is magáénak vallja a kommunista eszményeket és a szocialista értékeket. Az Önök közösségét az ilyen párt természetes szövetségesének érzem. [...] A szocializmus sztálini modelljének végérvényes elvetését magam is alapvetően fontosnak tartom. Ebből azonban nem jutok arra a következtetésre, hogy bármilyen polgári, akár észak-európai modell követése megoldás lehet a sajátos magyar gondokra.

A Münnich Ferenc Társaság első országos közgyűlése. *Népszabadság,* 1989. szeptember 4.

Jegyzet

1. A Münnich Ferenc Társaság 1989. szeptember 2–3-án az ELTE TTK Gólyavár nagytermében tartotta első országos közgyűlését. Grósz Károly személyesen nem vett részt az eseményen.

Nyilatkozat a munkásőrségről

A reformkörök és -alapszervezetek országos tanácskozásán részt vevő munkásőrök, csatlakozva a nagykanizsai Sneff József Munkásőregység KÖGÁZ szakaszának véleményéhez, a következő nyilatkozatot tesszük:

Mi a politikai cselekvés többletét is vállalva jelentkeztünk a munkásőrségbe. Úgy érezzük, hogy rólunk, a társadalmi munkásőrökről megkérdezésünk nélkül döntöttek, s így folyik a jövőnket szabályozó rendeletek előkészítése. Ebben a – jelenleg – társadalmi fegyveres szervezetben a testület egészét érintő alapvető kérdésekben az évtizedek óta kialakult gyakorlat szerint tették ezt ismét. Bízva józanul gondolkodó társaink és a társadalom egyetértésében, javasoljuk:

- a megbékélés jegyében, megértve a társadalom félelmét az erőszaktól, valljuk, hogy a munkásőrség szervezetét fel kell számolni. Történelmi feladatát teljesítette, hivatását betöltötte;
- a demokratikus szocializmus felépítése, védelme ma nem egy önkéntes testület fegyvereivel, hanem az állampolgárok bizalmának visszaszerzésével, megfelelő gazdasági-társadalmi alternatíva meghirdetésével történhet. Demokráciát, jogállamiságot akarunk, s így egy pártnak sem lehet fegyveres testülete;
- az országnak szüksége van fegyveres erőkre. De önkéntes (fegyveres) testületre, ennek megszervezésére csak a pártközi megállapodások után, parlamenti törvényhozással kerülhet sor. A társadalom új (fegyveres) testületét csak az Országgyűlés vagy a köztársasági elnök irányíthatja. Mentesíteni kell a testületet a politikai pártok harcától, s a felvétel sem párttagságtól függően történhet.

Az eddigiekből következik, hogy az új testület neve sem munkásőrség, sem nemzetőrség nem lehet.

Javasoljuk a nemzeti gárda elnevezést. Feladatait elsődlegesen az elemi csapások felszámolásában, az élet és az anyagi javak mentésében, a közbiztonság és a közrend fenntartásában, határőrizeti és karhatalmi feladatok ellátásában látjuk. A kiképzésnek elsősorban erre kell felkészítenie. Az új testületnek önálló fegyveres bázisai ne legyenek. Fegyverzetüket a néphadsereg bázisán kell tárolni, kiadásukat szigorú rendszabályhoz kötve. Fegyvereinkről le kívánunk mondani, amíg az új, általunk kezdeményezett fegyveres testületről törvény nem rendelkezik.

E javaslat véleményünk szerint minden – az ország helyzetét reálisan felmérő és érte felelősséggel tenni akaró – munkásőr és állampolgár részére elfogadható.

Mi nem eloldalogni kívánunk a barikádról, hanem lebontani azt a demokratikus jövő érdekében. Készen állunk szolgálatot vállalni a nemzeti gárdában.

Budapest, 1989. szeptember 3.

Az MSZMP Budapesti Reformkörének és a reformköri mozgalomnak dokumentumai. Novák Zoltán gyűjteménye. Blinken OSA Archivum, Budapest. OSA HU-400-1-1:2/34.

A reformkörök és reform-alapszervezetek budapesti tanácskozása (1989. szeptember 2–3.) (részletek)

[...]

Németh Miklós: [...] Ami a vezetést, a vezetés kérdését illeti, én a két áramlatot illetően – amelyek köré a platformok megítélésem szerint csoportosíthatók – szeretném véleményemet egyértelműen itt is megfogalmazni. [...] Az egyik markáns vonal [...] abban fogalmazható meg, hogy radikálisan szakítani akar az eddigi modellel, szakítani akar az ősikommunisztikus, ősbolsevista eszmékkel és hagyományokkal, felvállalja az európai vagy egyetemes emberi alapvető polgári szabadságjogokat, és ezeket ötvözi a szocialista, a szociális elképzelésekkel és értékrenddel, markánsan az Európához való tartozást hirdeti, és ezt programjába is befoglalja, és ezért tenni is akar a gazdaságban, társadalomban, a kultúrában, az oktatásban és minden egyéb területen. A másik vonal szintén reformokat hirdet. De ezen reformokat az eddigi módon, tehát sokféle kompromisszummal, lassabban, itt-ott kommunista módon akarja és kívánja végrehajtani. Nem szakít azokkal az eszmerendszerekkel, amelyeket az egyszerűség kedvéért az előbb őskommunista, illetve ősbolsevista eszmekörnek vagy értékrendnek jeleztem, nem érti és nem fogadja el a radikális változások szükségességét, és itt-ott szövetségre akar és képes is lépni ultrabalos eszméket és gyakorlatot valló körökkel is.

Az én hitem és meggyőződésem szerint egy olyan párt, amely ezt a sokszínűséget kompromisszumokkal akarja feloldani, nem lesz megújult párt. Ez a párt nem mehet biztonsággal a nyílt, szabad és demokratikus választásokra azzal a tudattal, hogy nyerni tudjon. Ennek érdekében a kongresszusnak a program, a szervezeti szabályzat és a működési rend elfogadása mellett nem kisebb felelőssége lesz abban, hogy hiteles, erkölcsileg tiszta, a múlt hibáival, bűneivel nem terhes új személyiségeket emeljen a párt vezető testületeibe, azért, hogy a társadalom és a nép hitét vissza tudjuk szerezni. Úgy vélem, hogy különböző hibáktól terhes vagy erkölcsileg nem tiszta emberekkel nem végezhetjük el a kongresszus munkáját. (Szeretném hozzátenni, hogy nem boszorkányüldözésre szólítok fel.) [...]

Sokan mondják, hogy a kormány nem sokat tesz, taktikázik, cselekvőképtelen stb. [...] De azt nyugodt szívvel megállapíthatjuk, hogy a kormány mégis fenntartotta ebben az évben a gazdaság működőképességét, és közben politikai tőkét kovácsolt az önálló cselekvéshez. [...] S nem utolsósorban ez a kormány megkezdte olyan programpontoknak a végrehajtását is, amely programpontokról eddig csak beszéltek. Ilyennek érzem a szerkezetváltást, amelynek most néhány konkrét jelét társadalmunk tapasztalhatta, és mindjárt kórusban szólt is hozzá a tiltakozás. Szeretném e helyen is megerősíteni: nincs más útja sem ennek a kormánynak – én hiszek benne, hogy mi fogjuk alakítani és ott leszünk a jövő kormányában is –, de egy ellenzéki kormánynak sem. Ezen az úton végig kell mennünk. Ezt a számlát, amely részben az adósságállomány, részben a rossz struktúra miatt halmozódott fel, senki nem tépheti szét. Ezt a számlát nekünk kell fizetni és képesek is leszünk rá. [...]

Manapság sok vád ér bennünket, hogy taktikázik a kormány. Nem tesz meg bizonyos lépéseket, például azért, hogy népszerű maradjon, vagy például azért, hogy az MSZMP hatalmát átsegítse. [...] Meggyőződésem szerint a kormány nem spekulálhat sem a párt, sem a saját maga népszerűségére. Egyet tehet: teszi a dolgát és meghozza azokat a döntéseket, amelyek a gazdaság és a társadalom működtetéséhez, a modellváltás előkészítéséhez szükségesek. [...]

Nyers Rezső: [...] Én – az MSZMP jelenlegi elnökeként – 740 ezer párttagot képviselek, és a pártban levő áramlatokat képviselem. Ugyanakkor reformernek érzem magam, szívem, agyam a reformok ügyéé. A párt egésze kell, hogy a reformok kezdeményezője, a reformokért való harc és a maga erejéig a reformok megvalósítója legyen. [...] Abban a dilemmában, amely a reformkörökben felmerült, nevezetesen, hogy egy kristálytiszta, radikális reformerőket, reformgondolkodókat tömörítő párt alakuljon-e, vagy az MSZMP-t tegyük a reformok hordozójává, én szeretném határozottan, változatlanul azt a véleményemet hangsúlyozni, hogy az MSZMP-ből kell reformpártot, reformszocialista pártot kialakítani. [...]

Azt is hozzá kell tennem, hogy – tanulságokért, tanácsokért – azokra sem figyelhetünk, akik a magyar társadalmi viszonyokat az 1945 előtti állapothoz akarják visszarendezni, Látnunk kell, hogy itt, ebben az országban két visszarendeződés veszélye van. Az egyik a párton belül, a másik a magyar társadalomban, ahol haladásellenes erők is szerveződőben vannak. A politika elsőrendű kötelessége, hogy világos különbséget tegyen azok között, akikkel nézeteltérésünk, illetve politikai irányvonalbeli eltérésünk, vagy akár szembenállásunk is van, és azok között, akik valamiféle – a magyar fejlődés és a magyar nép által remélhetőleg örökre meghaladott – nem demokratikus formációhoz akarják visszarendezni a viszonyokat, akkor is, ha demokrácia van a zászlójukra írva. [...]

Nagyon fontos azonban, hogy mindenki számára, akinek az értelme a szocializmushoz kapcsolódik vagy azzal rokonszenvez, és a szíve is ezért dobog, az államszocializmus bukása nem lehet bizonyíték a polgári liberalizmus eszméinek az igazsága mellett, mint társadalmi igazság mellett. Nem állítom, hogy nincs tanulnivalónk akár a polgári liberalizmustól is, de nem fogadhatjuk el azt az eszmerendszert, amely a társadalmi viszonyokat szabadjára engedi, amely az egyenlőtlenségeknek nem gátat emelni akar, hanem azokat elméletileg igazolja és politikailag szabadon engedi. A szocializmust kereső tévútról tehát nem a liberalizmus – a polgári értelemben vett liberalizmus – tévútjára kell rálépnünk, hanem a szocializmus igazi útjára. Ezt jelenleg úgy fogalmazzuk meg, hogy demokratikus szocializmus. [...]

Pozsgay Imre: [...] Én hiszem, vallom, hogy ennek a pártnak a pozícióit, helyzetét nem a politikai egyeztető tárgyalásokon vesztették el. Ez a párt s az iránta való bizalom – e párt iránti bizalom – a válság logikus következménye és terméke, a felelősség logikus következménye és terméke, s ha erről nem esik szó – és nem így esik szó – a soron levő kongresszuson, akkor ez a párt kapaszkodhat, küzdhet – ilyen-olyan platformok alapján – a nép bizalmáért, ezt a bizalmat nem fogja tudni megszerezni vagy visszaszerezni. Ha ezt végiggondolva folytatjuk tovább tevékenységünket, akkor ehhez az is hozzátartozik, hogy ugyanakkor nem vagyunk erőtlenek sem a tárgyalásokon, sem a nép szemében. Mert bár veszteségeink bizalomban, hitelben, tekintélyben óriásiak, van egy nagyon nagy előnyünk, amely talán minden kelet-közép-európai kommunista párttól megkülönböztet bennünket [...]; az tudniillik, hogy ez a párt most sem hatalmi tényezőként, hanem politikai küzdőfélként kíván részt venni a tárgyalásokon, mert valóban 1953 óta szemmel láthatóan – ez a dátum ilyen szempontból értékes nekünk – hordozza – néha vereségekkel és megaláztatásokkal, de hordozza – azokat a reformerőket, amelyek mögött most, úgy hiszem, ez az új reformmozgalom is felsorakozik. [...]

Vereségeken és sikereken edzett, tiszta gondolkodású, a mai reformfolyamatokat a kopernikuszi fordulat értelmében megértő aktív, küzdelemre képes vezetőket fog választani ez a kongresszus, ha a reformkörök és a reformmozgalom szándéka érvényesül. S akkor ezzel nem egy átmentési művelet ment végbe a kongresszuson, mint ahogy azt némelyek képzelik, s mint ahogy politikai ellenfeleink föltételezik, hanem az következik be, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt a nemzeti gondolatot, a népi gondolatot és a szocialista gondolatot, valamint az elesettekért való felelősség érzését oly mértékben tudja magáévá tenni, hogy bebizonyítja, nem egyszerűen elitváltásban gondolkodik, hanem rendszerváltásban – a modellváltásnak azon értelmében, ahogy itt a reformkörök fogalmaztak. [...]

Ágh Attila – Géczi József – Sipos József (szerk.): *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök, 1988–1989. Válogatott dokumentumok.* Budapest, 1999, Kossuth Kiadó, 317–328. Az eredeti jegyzőkönyv Ágh Attila gyűjteményében található.

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások 1989. szeptember 4-i ülésének jegyzőkönyve (részletek)

[...]

Somogyvári István: [...] [F]enntartjuk azt a javaslatunkat, amit írásban is a tisztelt tárgyaló feleknek eljuttattunk, s aminek az a lényege, hogy az alkotmány normaszövege rögzítené: „A Magyar Köztársaság független, demokratikus szocialista jogállam." [...]

Pozsgay Imre: [...] Bár gondolom, nem kerülte el a figyelmüket, de emlékeztetni szeretnék arra, hogy az eddigi kompromisszumok és megállapodások nyomán az alkotmány normaszövegeiből – a

mi javaslatunk szerint – egy kivételével kimaradt a szocializmusra való utalás. Mindenhonnét kimaradt, ahol az beváltható követelményt jelentene bármelyik állampolgár számára, s fenyegetést azon állampolgárok számára, akik ezt az értéket, vagy ezt a társadalmi elvet nem fogadják el. Ilyen fenyegetés vagy ennek beváltható és szankcionálható része az alkotmányban egyetlen ponton sem maradt meg. Kérdésünk tehát az, hogy az MSZMP álláspontjával szemben mi az aggodalma az Ellenzéki Kerekasztalnak? [...]

Orbán Viktor: [...] megítélésünk szerint nem az ellen kell érvelni, hogy miért ne kerüljön be, hanem amellett kellene felsorakoztatni érveket, hogy miért van helye egy alkotmányban egy ilyenfajta kitételnek. [...]

Pozsgay Imre: Annak örülünk, hogy az alkotmány eddig elért szövegét az EKA nem tartja aggályosnak. Azt is jól megjegyeztük és emlékszünk rá, hogy ilyen kérdés elhangzott, amelyben érveket kellett gyűjteni a szocializmus szerepeltetése mellett. Közben azt gondoltuk, hogy itt evidenciáról van szó. [...]

Tölgyessy Péter: Az Ellenzéki Kerekasztal úgy látja, hogy Magyarország alkotmányának végre-valahára egy jogállami alkotmánynak kell lennie. S ebben az értelemben nem emberi értékeket, társadalmi mozgalmak alapeszméit kell rögzítenie, hanem alapvetően azokat az eljárásokat, ahogy egy demokratikus jogállamban a politikát csinálják. [...] Az EKA véleménye szerint ehhez képest olyan értékeknek, idealisztikus tételezéseknek, mint a szocializmus és a polgári értékeknek egyszerűen közjogi értelemben nincsen funkciója az alkotmányban. Tehát az volna a legjobb megoldás, ha mindkét értékcsoportot – a szocialista és a polgári értékeket – elhagynánk. Ehhez képest kompromisszumos javaslatként tudomásul vettük, hogy az MSZMP-nek fontos a szocialista értékek rögzítése. Az Ellenzéki Kerekasztal a békés átmenetre törekszik, ezért akceptálja a tárgyaló feleknek a létérdekéhez fűződő értéktételezéseket. De akkor kénytelenek vagyunk ragaszkodni a polgári értékek rögzítéséhez is, méghozzá egyenrangú értékek rögzítéséhez is. Még egyszer azt tudom mondani, hogy a leghelyesebb volna az egészet elhagyni [...]

Orbán Viktor: Tehát az Ellenzéki Kerekasztal által előterjesztett szöveg a következőképpen hangzik pontosan: „A Magyar Köztársaság független, az európai és magyar demokratikus hagyományokat éltető jogállam. Biztosítja az emberi és állampolgári jogok teljességét. Szabad teret enged mindazon egyéni és közösségi, vallási és világi, polgári és szocialista törekvéseknek, amelyek e jogok talaján állnak." [...]

Pozsgay Imre: Természetesen az MSZMP küldöttsége kezdettől fogva tudta, hogy itt nem jogelvi kérdésekről van szó, ez nem volt kétséges egy pillanatig sem számunkra; sem alkotmányozási, sem jogalkotási szempontból nem látunk fennakadást. Ám azt szeretném elmondani – még egy megengedhetetlen dolgot –, hogy én magam nem tartozom azon hívők közé, akik azt hiszik, ha egy alkotmány rögzít valamifajta társadalmi formációt, attól az megvalósul. Ilyen még a történelemben nem fordult elő.

Tehát pontosan állampolgárainkról van szó, és arról az elvről – akkor most már én is Tölgyessy Péter szavaihoz kapcsolódom –, hogy az alkotmány olyan alaptörvény legyen, amely maga mögé és maga köré tudja tömöríteni az állampolgárok egyetemességét. És ha már kiiktattuk azt a félelmet ebből az alkotmányból, amelyet a szocializmus rendelkezési részekben való felsorolása jelentett, akkor ne építsük bele azt a félelmet, amit százezrekben kelthet az a látvány, amikor nem lesz benne ez a szó ebben az alkotmányban szocializmus formájában. [...]

Orbán Viktor: [...] Elhiszem Pozsgay Imrének, hogy vannak ebben az országban olyanok – lehet, hogy százezerszám –, akikben félelmet ébresztene, ha ebben az alkotmányban nem szerepelne a szocializmus szó. De felhívom mindkét fél figyelmét arra, hogy ebben az országban olyan emberek is vannak – megítélésem szerint milliószám –, akikben pedig az ébreszt félelmet, ha benne marad. [...]

Pozsgay Imre: Ígéretünk szerint elkészítettük a remélhetőleg megegyezéshez vezető javaslatot az alkotmány formulájára ebben az ügyben. Az első javaslatunk az, hogy ne legyen preambulum. A normaszövegek között [...] a következő meghatározást javasoljuk: „A Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam, amelyben a polgári demokrácia és a demokratikus szocializmus értékei egyaránt érvényesülnek." [...]

Orbán Viktor: Az Ellenzéki Kerekasztal nagymértékben előre vivő javaslatnak tartja az MSZMP indítványát. Tárgyalási alapként is elfogadható. Mielőtt azonban véglegesen nyilatkozna a tekintetben, hogy elfogadja-e ezt a formulát, arra kéri az MSZMP tárgyalódelegációját, hogy egy másik javaslatot is hallgasson meg, [és utána a közül a két javaslat közül válasszuk ki a] megoldást. Elfogadható-e az önök számára ez az eljárás?

Pozsgay Imre: Meghallgatjuk a javaslatot.

Szabad György: „Az Országgyűlés kinyilvánítja a magyar nemzet azon akaratát, hogy Magyarország szabad, független, demokratikus jogállam legyen, ahol a magyar és európai hagyományok, a polgári demokratikus és demokratikus szocialista értékek egyidejűleg és egymást ki nem záró módon érvényesülnek." [...]

Elnök: Az MSZMP delegációjáé a szó. [...]

Pozsgay Imre: Az MSZMP küldöttsége tárgyalási alapként elfogadja az EKA által most javasolt szöveget.

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 4. köt. 136–141., 148–149.

Vásárlók az Ellenzéki Kerekasztal által a nehéz helyzetű családok megsegítésére szervezett vásáron a Golgota utcában, 1989. szeptember 9.

Az MSZMP Politikai Intéző Bizottságának ülése 1989. szeptember 5-én (hangfelvételről készült jegyzőkönyv, részletek)

[...][1]

Pozsgay Imre: [...] Bármi furcsán hangzik, mégis előbb örömömnek szeretnék hangot adni, hogy az éles és néha hangoskodó vita és provokatív megjegyzések ellenére az ellenzéki kerekasztalnál a józanság erői kerekedtek fölül, amennyiben azt a fenyegetést, mely szerint, ha az MSZMP KB kimondja a munkahelyeken való bennmaradás elvét, akkor megszakítják a tárgyalásokat, kilátástalannak és lehetetlennek tekintik a megegyezést. Ez nem történt meg, ilyenfajta zsaroló vagy kényszerítő bejelentés sem hangzott el, tehát a vita formailag a napirend, az abbahagyott, félbehagyott napirend folytatásával kezdődött, és ugyanakkor bizonyos propagandisztikus célú „büntetések" ugye, megjelentek a tárgyalóasztalnál. Az egyik, hogy az Ellenzéki Kerekasztal erre az alkalomra legradikálisabb képviselőjét tette meg szóvivőnek, elnöknek, a FIDESZ-t, illetve személy szerint Orbán Viktort. [...]

Az Alkotmány kérdésében úgy vélem, függetlenül attól, hogy most a sajtóinterpretációk talán az ő tájékozatlanságuk miatt is lekicsinylik az ott született eredményeket, véleményem szerint jelentős előrehaladás történt. Egyrészt, ha hitvitának tűnik is föl, valamiféle kazuisztikának, mégis azt kell mondanom, nekünk fontos volt, hogy a demokratikus szocializmus bekerüljön a módosított alkotmányba, ennek jelentőségét ők kezdettől fogva vitatták, sőt azt mondták, hogy semmiféle jogállam ilyenfajta deklarációt nem tartalmazhat, végül is a demokratikus szocializmusra vonatkozó részt, ahogy a mai lapok azt interpretálják, egy formula keretében elfogadták, mégpedig az Alkotmány normatív szövegében, és így nem kell preambulumot csinálni a módosított Alkotmányhoz. Ezt én jelentős előrehaladásnak tartom, és úgy hiszem, hogy fontos volt a számunkra, fontos nemzetközi és hazai szempontból egyaránt. [...]

Sikerült egy problémát kikapcsolni az alkotmány-előkészítés szinte lehetetlennek tűnő megoldást tartalmazó vitájából, ez a címer kérdése. Mégpedig azzal az áthidaló megoldással [...], hogy abban mindenki egyetértett, hogy egy módosított alkotmány után, hivatalosan a jelenlegi címert nem lehet vállalni. [...] ezért beleegyeztünk, [...] hogy egyelőre az eszköz használatban marad, ami van, és egy alkotmányos értékű külön törvény készül a címerhasználatról, amelyben a törvény-előkészítők alternatívákat fognak népszavazásra bocsátani, és népszavazás döntsön arról, hogy milyen legyen, és akkor az nem számít bele se az új alkotmányozásba, se a módosításba, s a politikai problémák köréből pedig ki van véve ezzel ez az ügy. [...][2]

Az Ellenzéki Kerekasztal egyes képviselőivel fenntartott informális és egyéb kapcsolatok révén arról van tudomásom, hogy bizonyos, egyébként általunk már és magunknak föltételezett és jóváhagyott kompromisszummal esetleg már szerdán megállapodást lehet kötni ebben a dologban – amennyiben elfogadják a népszavazást, mint egyszeri alkalmat az elnökválasztásra, mi erre azt fogjuk javasolni, hogy a továbbiakról majd az új alkotmány rendelkezzék, és az már az egyrészt így nem vonja kétségbe az új Országgyűlés szerepét ennek az ügynek a rendezésében... [...]

Fejti György: [...] Az [...] biztosnak látszik, hogy az MSZMP mai állapotában nem felkészült egy versenyhelyzeti választás megvívására, és ehhez képest kevés vigasz az, hogy a többi párt se felkészült. [...] Azt tudom tehát összegzésképpen mondani, hogy a politikai racionalitás, tehát a társadalom felkészítése egy verseny jellegű választásokra, inkább a jövő évi választások mellett szól. És az idei évi választások meglehetősen sok bizonytalanságot és meglehetősen nagy kockázatot tartalmaznak.

A másik alapkérdés, amit mérlegelni kell, ez az ország gazdasági, pénzügyi helyzete, illetve az egyensúly megőrzése, fizetőképesség megtartása érdekében szükséges kormányzati intézkedések időzítése. Én magam nem pontosan látom, hogy milyen az a mozgástér, amíg ezeket a feltehetően nagyobb részt megszorító intézkedéseket időben mozgatni lehet, és az sem látszik pontosan, hogy mi azoknak a lehetséges intézkedéseknek a köre, egyáltalán vannak-e ilyenek, amelyek a választások politikai megalapozása szempontjából az úgynevezett közérzetjavító intézkedések körébe tartoznak. Tudom, Németh elvtárstól is, másoktól is, hogy a kormány többször folytatott erre vonatkozó konzultációt, én nem érzem hivatva magam, hogy ezt itt interpretáljam, Németh elvtárs nyilván fogja érinteni, hogy ő hogy látja, hogy mekkora a gazdasági, pénzügyi szempontból a mozgástér. [...]

Németh Miklós: [...] Én nem tekintem alternatívának a márciust.[3] Tehát az időpontokat illetően, az már, igazi alternatíva az ez évi decemberi választás és a júniusi. Én a szeptemberre tolást nagyon rossz ötletnek tartom, és javaslom, hogy ne is forgalmazzuk ezt a szeptembert. [Azt] garantáltan, felelősen ki merem jelenteni, hogy ha egy ilyesmibe belemegyünk, és ezt megtudják a külső finanszírozók, hogy mi itt szeptemberig taknyolni akarunk, akkor mi nagyon rossz pozícióba kerülünk mint kormány. Én ezt felelőtlen, át nem gondolt javaslatnak ítélem, a szeptembert.

Kettő van tehát, a december és a június, vagy a nyár, május–június. Nagyon nagy kockázattal, de neki tudunk menni megállapodás nélkül is a jövő évnek, de ez esetben csak akkor, ha jól letárgyalt és célzott, néhány nyugat-európai és távol keleti hitel a zsebünkben van. Elő van készítve és a zsebünkben van. Ha nincs, abban az esetben jövő év február–márciusára lecsúszhatunk erre a bizonyos hatszáz–hétszáz millió dolláros tartalék szintre. Az katasztrofális, szóval az mozgásteret nem ad, az bármelyik pillanatban az első szellőre, a rándulásra a külpolitikában [...] tehát mit tudom én – még megvernek két zsidót Lengyelországban és kész, mármint erre a múltkori balhéra utalok. [...]

Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok. Budapest, 1999. A válogatás a National Security Archive (a Hidegháború-történeti Kutatóközpont) és az 1956-os Intézet által rendezett konferenciára készült. A gyűjtemény főszerkesztői: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Szerk.: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós. 112. sz. dokumentum.

Jegyzetek

1. Eredeti dokumentum MNL-OL M-KS-288-5/1077.
2. Az új címerről, amely a koronás kiscímer lett, már az első szabadon választott parlament hozott döntést 1990. július 3-án (1990. évi XLIV. törvény). A döntést nagy viták előzték meg, az ellenzék inkább a korona nélküli Kossuth-címert támogatta, amely az 1918-ban kikiáltott első, majd az 1946-os második magyar köztársaság jelképe volt, illetve az 1956-os forradalom nyomán 1956. október 30-a és 1957. május 23-a között volt érvényben és használatban. A vita szimbolikus tétje az volt, hogy az új magyar köztársaság az ezeréves államisághoz, Szent István országalapításához, vagy a 19–20. századi magyar történelem demokratikus-köztársasági (részben forradalmi) hagyományához kötődjön-e. Kőszeg Ferenc kompromisszumos javaslata az volt, hogy legyen a Kossuth-címer az állami címer, a koronás kiscímer pedig a történelmi címer, amelyeket párhuzamosan alkalmaznának. A javaslatot elvetve a koronás kiscímert végül 258 szavazattal, 28 ellenszavazattal és 35 tartózkodás mellett szavazta meg a parlament.
3. A miniszterelnök a parlamenti választások lehetséges időpontjáról beszél.

Az NDK-menekültek kiengedése. A Magyar Rádió tudósításaiból (1989. szeptember 10.)

Petőfi Rádió, 19 óra

Még éjfél előtt megkezdődik a Magyarországon lévő NDK-beli menekültek kiutazása.[1] A hírt a DPA nyugatnémet hírügynökség jelentette. Eszerint Horn Gyula magyar és Hans-Dietrich Genscher nyugatnémet külügyminiszter ma este Budapesten és Bonnban egyidejűleg jelenti be a hírt. A máltai szeretetszolgálat ugyanakkor ismerteti az akció technikai részleteit. Közölték, hogy Ausztria megnyitja határait erre az időre és így az NDK-beli menekültek autóval is átmehetnek a határon. A döntéssel kapcsolatban a két fél nem kért jóváhagyást az NDK-tól, közölte a DPA nyugatnémet hírügynökség alapján bonni tudósítónk.

Petőfi Rádió, 21 óra

A magyar kormány úgy döntött, hogy éjféltől lehetővé teszi az NDK-beli állampolgárok kiutazását harmadik országba. Mivel tarthatatlanná vált a menekülthelyzet, a kormány ideiglenes jelleggel felfüggesztette az 1969-ben kötött magyar–NDK kormányközi megállapodás[2] vonatkozó pontjait és ezzel lehetővé teszi az itt tartózkodó, de hazatérni nem kívánó NDK-állampolgárok számára a távozást minden olyan országba, amely kész őket átengedni vagy befogadni. A magyar kormány több alkalommal is tárgyalásokat folytatott a Német Szövetségi Köztársaság illetékeseivel, hangsúlyozva, hogy a megoldást a két német államtól reméli, az NDK és az NSZK közötti megbeszélések azonban nem jártak eredménnyel. A kialakult helyzetért a Magyar Népköztársaságot semmiféle felelősség nem terheli, a probléma minősítése nem a magyar kormány

feladata. Horváth István belügyminiszter utasította a rendőrséget és a határőrséget, hogy azok az NDK-menekültek, akik harmadik országba kívánnak tőlünk távozni, NDK-s okmányaikkal elhagyhassák Magyarországot.

Kossuth Rádió, 22 óra
A közlemény hátteréről és részleteiről kérdezte *A hét* című műsorban Horn Gyula külügyminisztert Sándor István. Most idézünk az interjúból:

Horn: – Ez egy ideiglenes döntés, tehát [az] ideiglenesség azt jelenti, hogy ezzel felfüggesztettük az 1969-ben kötött magyar–NDK utasforgalmi megállapodásnak bizonyos pontjait, annak hatályait, amely eddig kötelezett bennünket arra, hogy ha egy harmadik ország netán akceptálja az NDK-útiokmányt és beutazó vízumot adna ki, hogy akkor ezt ne vegyük figyelembe. Ezt függesztettük fel. Összesen az én információim szerint mintegy hatvanezren tartózkodnak Magyarországon, újabbak és újabbak jönnek és közöttük növekszik azoknak a száma, akik nem akarnak hazatérni, hanem elsősorban az NSZK-ba akarnak áttelepülni.

– Meddig tart vagy meddig tarthat ez az állapot?

– Nézze, azt mondottam, [...] illetve a [...] közleményben, hogy ideiglenes hatállyal, amíg valami más megoldás nem születik erre. Ennek az időpontját, az ideiglenesség időpontját meghatározni nem tudom, egy biztos, hogy nem 24 óráig.

– A nyugatnémet sajtóban időközben felmerült egy olyan hír, hogy Magyarország, a magyar kormány fejpénzt kap minden egyes kiengedett NDK-beli turistáért, tehát X ezer dollárt mindenkiért, aki Ausztriánál átlépi a határt, igaz-e ez?

– Igen, hát ez a teljes képtelenség, és meg kell mondanom, hogy nemcsak bennünket, tehát a kormány tagjait, hanem szerintem a magyar népet is sérti. Mi soha senkitől semmiféle fejpénzt nem kértünk.

– És nem is kaptunk?

– És nem is kaptunk.

– Kiszámíthatóan romlanak-e ettől Magyarország és az NDK kapcsolatai?

– Én bízom abban, hogy ez nem fogja rontani a két ország kapcsolatait, hiszen annyira sokoldalú, annyira sokrétű együttműködés van a két ország között, amelyben ennél az ügynél sokkal nagyobb érdekek játszanak nagyon komoly szerepet és én biztos vagyok abban, hogy ezek az érdekek lesznek a meghatározóak az elkövetkező időszakban is.

*

AUSZTRIÁBA TÁVOZÓ KELETNÉMETEK AZ IDEIGLENESEN MEGNYITOTT SOPRONI HATÁRÁTKELŐNÉL, 1989. SZEPTEMBER 10.

A belügyekbe való beavatkozással vádolja Magyarországot az NDK hírügynöksége. Bedő Iván jelenti Berlinből:

Szervezett emberkereskedelemmel és a nemzetközi megállapodások megsértésével vádolja az NDK hírügynöksége Magyarországot. Az ADN késő esti, rövid, de annál keményebb hangú közleménye szerint a Magyarországon tartózkodó NDK-polgárok meglepetésszerű és titkos távozása törvénytelen, ezenkívül nemzetközi jogi érvényű megállapodásokat sért. Ez utóbbi célzás nyilván az 1969-es magyar–NDK megállapodás felfüggesztésére vonatkozik. A hírügynökség ezenkívül az NDK belügyeibe való közvetlen beavatkozásnak, valamint szervezett emberkereskedelemnek minősíti a magyar lépést. Berlinben úgy látják, hogy humanitárius szempontok leple alatt Magyarország sajnálatos módon hagyta magát az NSZK által félrevezetni. Az akciót az ADN hírügynökség szerint az NSZK készítette elő. A hírügynökség magát a magyar bejelentést nem ismerteti, csupán az idézett hangnemben minősíti. Az NDK-beli közvélemény ezúttal is csak a nyugatnémet TV-ből és rádióból értesülhetett arról, hogy mi történt.

*

Az NSZK kancellárja köszönetét fejezte ki a magyar kormánynak az NDK-menekültek ügyében hozott humánus döntéséért. Bernát György tudósításában először Helmut Kohl hangját hallják:

– Ez az emberiesség döntése, az európai szolidaritás döntése és ezért nagyon hálás vagyok, mondta Helmut Kohl kancellár, amikor pártja, a Kereszténydemokrata Unió brémai kongresszusának előestéjén bejelentette a Magyarországon tartózkodó NDK-polgárok ügyének megoldását. Az emberiesség ilyen bizonyítékát nem fogjuk elfelejteni, jelentette ki az NSZK kormányfője. Egy esti TV-interjúban ugyancsak köszönetet mondott a külügyminiszter, Hans-Dietrich Genscher, és azt mondta, hogy a magyar kormány döntése, a határok megnyitása az emberi jogok elismerését is jelenti. Hogyan hálálja meg mindezt Bonn? Egy meleg kézfogás kevés, konkrét gazdasági segítségről beszélnek, kockáztatta meg a riporter. A külügyminiszter határozottan cáfolta a feltételezést: Magyar részről soha nem hoztak fel gazdasági igényeket az NDK-sok kiutaztatásával kapcsolatban és ilyesmiről nem is folyt tárgyalás. Más kérdés viszont, mondta az NSZK külügyminisztere, hogy a szövetségi köztársaság régóta elhatározta, támogatja a Varsói Szerződés reformerőit. Magyarországot és Lengyelországot említette Genscher, ez a két állam jutott el a legmesszebb a reformfolyamatban. Készek vagyunk arra, hogy ezt a politikát gazdasági és pénzügyi együttműködéssel erősítsük. A reformpolitika sikere egyúttal a demokrácia sikere is Kelet- és Közép-Európában. A demokrácia pedig több emberi jogot, együttműködést és nagyobb biztonságot jelent, mondta a TV-interjúban Hans-Dietrich Genscher nyugatnémet külügyminiszter.

A Kossuth és a Petőfi Rádió adásai, 1989. szeptember 10. HU OSA 300-40-8:455/4 (Box 455 folder 4). Hungarian Monitoring, Records of Radio Free Europe/Radio Liberty, Blinken OSA Archivum, Budapest. Online elérhető: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=86&Itemid=189&lang=en.

Jegyzetek

1. A kormány döntését először Horn Gyula külügyminiszter jelentette be a Magyar Televízió *A hét* című műsorában. Horn augusztus 31-én Berlinben tárgyalt a menekülthelyzetről. Az NDK-menekültek kiengedésének történetét részletesen ismerteti: Oplatka András: *Egy döntés háttere.* Budapest, 2008, Helikon Kiadó. Lásd még Horváth István – Németh István: *...És a falak leomlanak. Magyarország és a német egység (1945–1990).* Budapest, 1999, Magvető Kiadó.
2. A megállapodás értelmében a Magyarországra érkező keletnémet állampolgárokat a magyar hatóságok nem engedhették tovább harmadik (nyugati) országba, és ha nem akartak hazatérni, kötelesek voltak visszatoloncolni őket az NDK-ba.

Az Ellenzéki Kerekasztal 1989. szeptember 11-i ülése (videofelvételről készült átirat) (részletek)

[...]

Antall József: Engedelmet kérek, ismeri a társaság a történetet. A kilencórás tárgyalás után elfogadtuk a 46:I-et[1] tárgyalási alapnak, ezzel megmentettük az EKA egységét. [...] Lenne egy ideális eset. Az ideális eset az lenne, hogy mindenki elfogadja az új alkotmánymódosítást a 46:I-nek megfele-

lően. Parlament választja a köztársasági elnököt négy évre, és mindenki belenyugszik abba, hogy a parlament fogja, az új parlament fogja megválasztani a köztársasági elnököt... [...] Ehhez kellene az MSZMP egyetértése is, a konszenzus. Miután ez a lehetőség nem áll fenn... ezt a lehetőséget vittük addig, ameddig a tárgyalást folytatni tudtuk.

Most eljutunk odáig..., hogy az MSZMP [...] elfogadja az intézményt ebben a formában, tehát visszavonta az eredeti köztársasági elnöki intézményről alkotott elképzelését, az önálló elnöki jogosítvány, alelnök satöbbi, [...] de ragaszkodik két dologhoz: ahhoz, hogy közvetlen választással válassza meg – tehát népszavazási jelleggel – és a választásokat megelőzően válasszák meg a köztársasági [elnököt]. [...] Most nekünk a[z a] lehetőségünk [...] van, hogy erre azt mondjuk, hogy kérem, elfogadjuk... ezért kell szavaznunk ma vagy vétót, vagy eldönteni, hogy mit akarunk, és ezt keresztül kell vinni, mert ezt tovább nem görgethetjük magunkkal. [...]

Tölgyessy Péter: [...] Én nem tudom, hogy az itt jelenlevők mit gondoltak a legutóbbi döntésben magukban. Nem is akarom minősíteni, azt szeretném elmondani, hogy a Szabad Demokraták Szövetsége abban a hitben tárgyalt, és abban a hitben volt egész mostanáig, hogy ez a legutóbbi döntésünk az azzal a szándékkal született, hogy végleges legyen. [...] Tehát abban a hitben engedtünk az államfői jogkörben jelentőseket – hiszen a Szabad Demokraták Szövetsége egy egészen más államfői jogkörből indult ki –, hogy ez egy végleges álláspont lesz. [...] A második kérdésem pedig az volna, hogy miért kell nekünk az álláspontunk megváltoztatásában keresni a döntést; hiszen tudnivaló, hogy van még négy-öt hasonló ügy az MSZMP-vel való vitákban, amelyek lezáratlanok. Ilyen – hogy emlékeztessek csak úgy futólag – a munkásőrségnek az ügye, a munkahelyekről való kivonulásnak a kérdése, a pártvagyon. [...]

Orbán Viktor: [...] Volt egy közösen kialakított álláspont. Ehhez képest azt kezdeményezték szervezetek, hogy változtassuk meg. Mi, akik ragaszkodtunk a korábban kialakított közös állásponthoz, kerültünk abba a helyzetbe – felületesen szemlélve –, hogy gyakorlatilag, hát mi tesszük lehetetlenné a megállapodást, holott nem teszünk mást, mint ragaszkodunk ahhoz, amit egyébként korábban elfogadtunk. [...] És nem szeretném, hogyha megint abba a helyzetbe szorulnánk be, amibe az ezt megelőző vitában néhány forduló folyamán beleszorultunk. [...]

Kövér László: [...] Én úgy látom, hogy öt olyan súlyú kérdés van, ami mindenképpen húsbavágó. Az első volt a választójogi törvény, a második a köztársasági elnök intézménnyel kapcsolatos kérdés, a harmadik a pártok finanszírozása, illetve az MSZMP vagyonának a kérdése, negyedik a munkásőrség és az ötödik pedig a munkahelyekről való kivonulás kérdése. [...] egyetlenegy kérdés van, amire nekünk van bólintási helyzetünk, tehát mi mondhatjuk azt, hogy igen, vagy azt, hogy nem. A maradék három kérdésben ugyanezt az MSZMP élvezi. Ő mondhat igent vagy nemet a párt kivonulásáról – nemet mond. Ő mondhat igent vagy nemet a vagyonának megosztásáról – nemet mond. Valamint ő mondhat igent vagy nemet a munkásőrség kérdésében – nemet mond. [...] Én úgy gondolom, hogy – szerintem legalábbis, vagy szerintünk – az lenne a politikus, hogyha ebben a kérdésben nem mondanánk igent az MSZMP előterjesztésére. Szakadjanak meg... [...]

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 4. köt. 269., 271–273., 277–278.

Jegyzet

1. Az 1946. évi I. törvény a köztársaságról.

Az Ellenzéki Kerekasztal 1989. szeptember 15-i ülése (videofelvételről készült átirat, részletek)

[...]

Szabad György: [...] Megítélésem szerint az Ellenzéki Kerekasztal egységét meg kell őriznünk akkor is, ha a köztársasági elnöki kérdésben nem jutunk egységre; de nem vagyok benne biztos, hogy meg lehet. Az Ellenzéki Kerekasztal mit csinálhat, ha nem tud közös megállapodásra most jutni? Két nyilatkozatot tesz közzé. Az egyik nyilatkozat azé, akik most belemennének a választásokon elnökbe, a másik azoké, akik nem mennének bele a közvetlen választásokon az elnökbe. Egy pillanat. Kérem, én csak azt tudom mondani, hogy roppant felelősséget vesznek magukra mind a két félen állók, de nagyobb felelősséget azok, akik azt mondják, hogy ellenzékiek, demokraták, de nem mennek bele egy szabad választásba. Most nem a tartalomra – egy pillanatig... Még ne gúnyolódj, Orbán, majd ráérsz azután! Egy pillanatig... (Orbán Viktor: Tisztelettel...) Személyes megtámadtatás... (Orbán Viktor: Tisztelettel kikérem magamnak!) Igen... De tessék csak végiggondolni a dolgot. Hát mire jött össze az Ellenzéki Kerekasztal? Hogy ellenzéki legyen, demokrata legyen, szabad választást akarjon. Most ide gördítenek egy kérdést. Abban nem tudok egyetérteni Kónyával, hogy ez a legfontosabb kérdés. Megítélésem szerint nem a legfontosabb kérdés. Én azért vagyok hajlandó e téren változtatásra, mert én másképp taktikázom, mint itt sokan. Nem lehet engedni a munkásőrség kérdésében. Nem lehet engedni a párttörvény kérdésében. De őszintén szólva, ha kellően megszorongatjuk ennek az elnöknek a hatáskörét... [...] Szorítsuk meg, amennyire lehet. Miért? [...] Van olyan pont, ahol engednünk kell. Én ebben nem látok – ezekkel a megkötésekkel – olyan veszélyt. [...]

Tölgyessy Péter: [...] Az SZDSZ álláspontja az, hogy egy olyan megállapodást, amely tartalmazza a közvetlenül választott államfőt, a Szabad Demokraták Szövetsége nem tudja aláírni.

Sólyom László: Ez mit jelent Péter? Ez azt jelenti..., hogy az SZDSZ kiszáll a Kerekasztalból?

Tölgyessy Péter: Nem. A Szabad Demokraták Szövetsége azt a megállapodást, amelyben ez benne van, tehát az államfő közvetlen választása – ezt nem tudja aláírni a Szabad Demokraták Szövetsége. Az, hogy az Ellenzéki Kerekasztal-tagságra nézve ez pontosan mit jelent, ez a további fejleményeknek a függvénye.

Szabad György: Világos. Fölfoghatjuk-e ezt úgy, hogy úgy írjátok csak alá, hogy egy záradékot csatoltok az aláírás fölé, amiben kijelentitek, hogy a megállapodásnak ezzel a pontjával nem értetek egyet. De nem emeltek vétót. [...]

Tölgyessy Péter: Megfontoljuk ezt a mostani fölvetést... [...]

Orbán Viktor: [...] Meggyőződésem, hogy Szabad Györgynek sok tekintetben igaza van. Valóban nem ez a legfontosabb kérdés a mi számunkra. Ez eddig igaz. Számunkra vannak fontosabb kérdések, ezek olyan fontos kérdések, amelyekben eddig az MSZMP nem engedett. Sőt, nemhogy nem engedett, hanem amit engedett, azt is visszavette. Tehát úgy gondolom, hogy abban az esetben, hogyha most mi ebben a kérdésben engedünk, akkor az összes többi kérdésben az MSZMP soha nem fog nekünk engedni. [...] Azt gondolom, nemcsak elvileg van itt vita közöttünk, hanem a politikai helyzet megítélésében is. [...] Az egyetlen adunk, így is fogalmazhatunk. Amennyiben ezt most, ebben a tárgyalási szakaszban mi akármilyen formában is, de fejbólintással az MSZMP ajánlatát elfogadjuk, a következő tárgyalási szakaszban, amibe átutaltuk a szerintem sokkal fontosabb kérdéseket, abban nincs mivel érvelnünk. Ott az MSZMP azt mondja, hogy nem enged, és az fog történni, ami eddig történt. Egyetlenegy helyzet nem lesz, amikor az MSZMP rá lenne arra utalva, hogy mi azt mondjuk, hogy igen. Nem lesz ilyen helyzet. Ha most ezt nem tesszük át a következő tárgyalási szakaszba, a következő tárgyalási szakaszban álló kérdésekben az MSZMP mind kemény álláspontot fog kifejteni. Ezért politikailag elhibázottnak tartanánk ezt az álláspontot, rossz taktikának tartjuk, és nem fogadjuk el. Tehát mi a magunk részéről nem írunk alá olyan megállapodást – és a hangsúlyt mi nem arra tesszük, hogy közvetve vagy közvetlenül van megválasztva az elnök – nem írunk alá olyan megállapodást, amely szerint Magyarországon először nem szabad választások lesznek, hanem először elnökválasztás lesz. Az álláspontunk az, hogy szabad választások előtt nincsenek szabad választások. [...] A Fidesz a maga részéről nem óhajtja azokban a kérdésekben, amelyekben már konszenzus alakult ki, azt megakadályozni. [...] Amennyiben ma nem veti föl a Kerekasztal ezt a kérdést, hanem hétfőre halasztja az álláspontjának a nyilvánosságra hozatalát, akkor mi hétfőn nem akadályozzuk meg azt, hogy az összes többi kérdésben megállapodás szülessen az Ellenzéki Kerekasztal és párt között. [...]

Tölgyessy Péter: Ugyanezt tudom mondani, a Szabad Demokraták Szövetsége sem fogja megakadályozni.

Antall József: Akkor egy kérdésem van. Mindaddig, mert ez a feltétele, mindaddig, ameddig a plenáris ülésre sor kerül, addig az EKA ezt a kérdést belső ügyének tekinti, és nem hozza nyilvánosságra. (Orbán Viktor: Ezt javasoljuk.) A másik féllel. Tehát magyarul: akkor a jelenlévők addig ebben a kérdésben nem nyilatkoznak sem sajtóban, sem akcióban, sem különböző sajtóintrika...

Orbán Viktor: Ezt mondtam. A Fidesz ezt vállalja.

Antall József: Teljes titoktartás ebben az esetben. [...] Most ehhez viszont akkor azt kérem, hogy arra hatalmazzon fel engem az EKA, hogy akkor megkeressem a másik felet – most először a Gál Zoltánt – abban a kérdésben, hogy azt mondjam, hogy [...] csak a plenáris ülésen tudunk végleges választ adni erre a kérdésre, kérem ennek a nem-fölvetését.

Pető Iván: Pillanat, ezzel elvileg egyetértek, csak a gyakorlatban nem tudom, hogy föl kéne-e keresni őket először, hátha, elvileg elképzelhető, hogy az MSZMP mégis csak módosít ma az álláspontján.

Antall József: Nem képzelhető el. [...]

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 4. köt. 384–387., 389–390.

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának ülése (1989. szeptember 15.) (jegyzőkönyv, részletek)

[...]

Darvasi István: Tisztelt elnök úr, mélyen tisztelt hölgyeim és uraim! A Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetségének képviselőjeként vagyok jelen. Az a véleményem, hogy a politikai egyeztető tárgyalások nem mehetnek el szó nélkül amellett, ami ezen a héten Zalaegerszegen választási beszéd címén elhangzott. Ebben a grémiumban mindeddig parlamentáris hang uralkodott, és remélem, fog uralkodni eztán is. Ehhez tartotta magát itt a Fidesznek az a képviselője is, aki jelen szokott lenni ebben a teremben, de aki már hímevet szerzett egy beszédével.[1] Ugyanő és társa Zalaegerszegen gyűlölettől izzó, uszító hangú, pogromhangulatot keltő beszédet mondott.[2] Tette ezt társával együtt akkor, amikor itt, ebben a teremben toleranciáról, megbékélésről beszélünk, amikor a békés átmenet feltételeit dolgozzuk ki.

Felteszem a kérdést, miből mibe megyünk át ilyen hangvétel mellett? Milyen hang uralkodik majd a választási kampányban, ha a Fidesz egy pótválasztáson így intonál?

Vegyük tudomásul, hogy az Ellenzéki Kerekasztalnak és a választási pártoknak lesznek mérsékeltjei és utrancier-i?[5] Azért használom a francia szót, mert magyarul esetleg sértőnek tartanák... Avagy várjuk meg, amíg a Fidesz igen tisztelt tagjai kijárják a politikai kultúrának azt az iskoláját, amelynek szükségességét éppen az Ellenzéki Kerekasztal hangoztatja?

Nem a tiltakozás a szándékom; figyelmeztetni kívánom a jelenlévőket és a közvéleményt: az emlékezet – legalábbis a korombelieké – nemcsak a sztálini, a Rákosi-korszak, 1956 emlékét őrzi, hanem annak emlékét is, ami Magyarországon a két világháború között és a háború alatt történt. A kommunistaüldözését, a fasizálódását, a német megszállását, a deportálásokét, a nyilasvilágét. Ez indokolja, hogy bánjunk óvatosan a szavakkal; vitatkozzunk, de tényekkel; érveljünk, de higgadtan. A gyűlöletkeltés, a gyűlölködés, az uszítás a legrosszabb ösztönöket ébresztgeti, a legalantasabb szenvedélyeket szítja. Éppen nálunk, Magyarországon. [...]

Kövér László: [...] Egyrészt az inkriminált szöveg legnagyobb terjedelemben – illetve annak részletei – a *Zalai Hírlap*ban jelent meg. A *Zalai Hírlap* – azok számára, akik nem tudják – az MSZMP jelöltjének lapja, illetve az MSZMP jelöltje ennek főszerkesztő-helyettese.[6] Most ezt a tényt etikai szempontból nem óhajtom minősíteni, csak megjegyzem. Második megjegyzésem, hogy a szöveg ottani idézése – ahonnan valószínűleg minden más sajtóorgánum információja származik – nem hiteles. Bármennyire nehezemre esik, kénytelen vagyok elismételni a legvitatottabb mondatrészt teljes terjedelmében: „Bele kell döngölni a kommunistákat a választásokon az agyagba..." A választásokon! Tehát a „választásokon" szó szerepeltetése kissé megváltoztatja e mondat értelmét, mégpedig a mi szempontunkból jelentősen; ugyancsak az a szövegkörnyezet, amelyben elhangzott, amely félreérthetetlenné tehette volna, hogy nem erőszakos felhívásról, bujtogatásról van szó, hanem egy alapvetően polgári jogi aktusról, annak kimeneteléről.

Harmadrészt: a tónusról természetesen lehet vitatkozni, ebben lehet mindenkinek külön véleménye.

Negyedrészt szeretném megjegyezni, hogy megértéssel fogadom személy szerint, hogy olyan országokban, olyan társadalmakban, ahol nincs a társadalom mögött egy stabil hagyományokkal rendelkező, az állampolgárok bizalmát bíró demokratikus intézményrendszer, ott az olyan kijelentések, az olyan hangnem, amely más parlamentekben talán mindennapos lehet, az félelmet kelt az állampolgárokban.

Ezt én a magam részéről meg tudom érteni. Ezért én is óvatosabban tennék hasonló nyilatkozatokat. Örömmel venném, ha a tisztelt Harmadik Tárgyalófél hasonló lelkesedéssel határolná el magát mindazoktól a ténylegesen erőszakos, tettleges cselekményektől, amelyek eddig csak az ellenzéki szervezetek tagjait érintették. Hasonló lelkesedéssel határolná el magát a marxista egységplatform vagy nem tudom melyik MSZMP-platform „Állítsátok meg Orbán Uit"[3] című nyilatkozatától, amely de facto lefasisztázza Orbán Viktort és szervezetét, és hasonló [lelkesedéssel és hasonló] nyilvánosság [előtt] határolná el magát az olyan hasonló levelektől, amelyek az SZDSZ-t egyéb sértő jelzők mellett gumibottal és géppisztollyal fenyegetik. A Fidesz azon kevés szervezetek közé tartozik, amely alapelvei, programnyilatkozata részének tekinti és a tagság feltételének is tekinti az erőszakmentesség elvének az elfogadását és ezt komolyan is gondolja. [...]

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 4. köt. 399–401.

Jegyzetek

1. Célzás Orbán Viktor június 16-i beszédére.
2. A zalaegerszegi időközi választások előtt egy közös SZDSZ–Fidesz kampányrendezvényen 1989. szeptember 12-én Orbán Viktor a következőket mondta: „Meneszteni kell a kommunistákat, mert ez a rendszer Magyarország politikai érdekeit mindvégig a Szovjetunió érdekei alá helyezte." Ugyanott Németh Zsolt azt mondta: „a kommunistákat bele kell döngölni az agyagba." A *Népszabadság* tudósítójának kérdésére, hogy ezen mit ért, azt felelte: „Meg kell szüntetni a kommunista párt direkt irányítását munkahelyeken, tanácsoknál, honvédségnél, mindenütt." Lásd Döngölés – csatatér nélkül. *Népszabadság*, 1989. szeptember 13.
3. A cím utalás Bertold Brecht 1941-ben befejezett, *Állítsátok meg Arturo Uit!* című Hitler-ellenes, antifasiszta darabjára.

A megállapodás aláírása: a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások plenáris ülése (1989. szeptember 18.) (jegyzőkönyv, részletek)

[...][1]

Nyers Rezső, a Magyar Szocialista Munkáspárt elnöke: [...] Sorsfordító időket élünk. Döntéseink tétje a nemzet jövője. A válság elmélyülésének megakadályozása politikai modellváltást, jogállamot, egy modem parlamenti demokrácia intézményeit igényli. Ez a berendezkedés a közös magatartást tekintve csakis a türelemre, a kölcsönös megértésre épül. Fogadjuk meg a Kossuth Lajos-i intelmet: „Ne civakodjunk afölött, hogy mik voltunk, egyesüljünk arra, aminek lennünk kell!" [...]

Ennek azonban egyik nélkülözhetetlen feltétele belpolitikai életünk stabilitása. Egy önmarcangoló, pártviszályokkal terhes ország nem számíthat arra, hogy a fejlett országok kormányai vonzó partnernek, a nemzetközi pénzügyi körök pedig ígéretes befektetési területnek tartsák. [...]

Hozzájárulhatnak és hozzájárulnak ehhez a tekintélyhez az itt képviselt demokratikus szervezetek is. El kell mélyítenünk együttműködésünket a világ fejlett régióival, emellett arra kell törekednünk, hogy Európa keleti felén se vonhassák kétségbe szövetségesi elkötelezettségünket.

Amikor a tárgyalódelegáció aláírta az előzetes megállapodásokról szóló okmányt, a mi pártunk nem a hatalomátadás módja, hanem a hatalomgyakorlás átalakításának célja által volt vezérelve. Emlékeztetném arra, hogy pártunk maga kezdte el a pártállam lebontását, s a jogállamiság megteremtését tekintette fő feladatának. Meggyőződésünk, hogy az európai szinten is korszerűnek számító intézmények kiépítése a politikai stabilitást, a békés átmenetet és az új nemzeti közmegegyezést egyaránt szolgálja. [...]

A fejlett polgári demokráciák gyakorlata arra int, hogy ne korlátozzuk a pártok működését ott, ahol az nem ellentétes a jogállamiság követelményeivel. Az MSZMP – mint elsősorban a munkavállalók pártja – ezért is ragaszkodik ahhoz, hogy állami jogszabály, törvény ne tiltsa a munkahelyeken való szabad szerveződést.

Az MSZMP nagy jelentőséget tulajdonít a köztársasági elnöki intézménynek. Úgy véljük, közös nemzeti érdek fűződik ahhoz, hogy az elnökválasztásra még az idén sor kerüljön. Ilyen megoldás

megnyugtatóan hatna az ország mind zaklatottabb közvéleményére, egy többesélyes parlamenti választás, s egy esetleges többpárti kormányzás bonyodalmai előtt. Ezt diktálja az észszerűség akkor is, ha az ország nemzetközi kapcsolatainak a fenntartásával és javításával összefüggő feladatokra gondolunk. [...]

Az MSZMP a választás eredményeitől függően készen áll arra, hogy más pártokkal együtt osztozzon a kormányzati felelősségben. Elkerülhetetlen, hogy a jelen helyzetben a politikai erők inkább az egymástól való elhatárolódásban, saját politikai arculatuk kialakításában és megismertetésében érdekeltek. Ennek ellenére már a következő hónapokban is munkálkodnunk kellene azon, hogy az önös pártérdekek ellenére a közös felelősségérzet és együttmunkálkodás is uralja a politikai terepet. [...]

Szabad György: [...] Nyers Rezső Kossuthot idézte. Hadd visszhangozzam az ő szavaival a választ az általa mondottakra: „Amit elértünk – Kossuth 1848 áprilisában fogalmazott így – nem minden, de alapja – hadd tegyem hozzá: alapja lehet – jövő kifejlődésünknek." [...] Lehet, hogy sokan azt fogják mondani, szűk ez az alap; mi csak azt mondjuk nekik, kerekítsék ki. Lehet, hogy lesznek olyanok, akik azt fogják mondani, hogy nem elég a biztosíték, ami a jövő magyar demokráciája számára most megteremthető volt, azt mondjuk nekik, vigyázzanak arra, amit mi most kiharcolni tudtunk, és tegyenek hozzá többet, mi segíteni fogjuk őket, ha szélesíteni tudják az alapot, ha gazdagítani tudják az eredményeket, amelyeket ennek a népnek juttatni lehet. [...]

Tölgyessy Péter: [...] A nemzeti egyeztető tárgyalások azzal a céllal indultak, hogy a kormányzó párt és az Ellenzéki Kerekasztalt alkotó szervezetek közös megegyezéssel elhárítsák a szabad választások megtartásának és a demokráciához vezető békés átmenetnek az útjában álló akadályokat. Most, amikor az egyezség tervezete aláírásra vár, meg kell állapítanunk, a feladatot csak kisebb részben sikerült teljesítenünk.

Eredménynek tekinthető, hogy megszületett a választójogi törvény tervezete, hogy az alkotmánymódosításra tett javaslat elhagyni indítványozza a pártállami rendszert leíró vagy jelképező kifejezések túlnyomó többségét. Hogy a büntető törvénykönyv és a büntetőeljárási törvény tervezett módosítása kizárja a politikai jogok gyakorlásának az üldözését. Ezek a megállapodások részint valamennyi fél által elismert elveken nyugszanak, mint például a büntető törvénykönyv javasolt reformja, részint kölcsönös engedményeken, mint a választási törvény. Más, alapvető kérdésekben azonban nem sikerült előrehaladni, mert az MSZMP jelenlegi vezetése minden érdemi engedmény elől elzárkózott. Nem kívánja megszüntetni munkahelyi szervezeteit, nem vállalta, hogy elszámoljon a tulajdonában vagy kezelésében lévő vagyonról, nem mond le a megyei lapokról és nem járul hozzá a munkásőrség feloszlatásához. Ragaszkodik viszont ahhoz, hogy a köztársasági elnök intézményét már a szabad választások előtt hozzák létre, s már az új parlament megválasztása előtt kerüljön sor az elnökválasztásra.

Ilyen körülmények között nem látjuk biztosítva, hogy a választások valóban szabadok lesznek és a pártok közötti esélyegyenlőségen alapulnak. Azzal a veszéllyel is számolni kell, hogy az MSZMP parlamenten kívüli hatalmi pozíciókat ment át a szabad választások utánra, ami kérdésessé teheti a népképviseleti szervek hatalmát.

A magunk részéről a megállapodást a jelen állapotában nem írjuk alá, nem kívánjuk azonban kisebbségi álláspontunkkal megbénítani az Ellenzéki Kerekasztal többi tagszervezetét, ezért felfüggesztjük abból fakadó jogunkat, hogy a Kerekasztal, mint az egyik tárgyaló fél, csak valamennyi tagjának az egyetértésével határozhat. Így módot adunk az aláírásra azoknak a társszervezeteknek, amelyek ezt indokoltnak tartják.

Az MSZMP indítványa szerint vitás kérdésekben a kormány valamennyi fél álláspontját terjessze a parlament elé. Véleményünk szerint a jelenlegi Országgyűlés nem dönthet az átmenetet befolyásoló olyan kérdésekben, amelyekben nincs egyetértés a kormányzó párt és az ellenzéke között. A tárgyalásokra éppen azért van szükség, mert ez az Országgyűlés nem alkalmas a népakarat kifejezésére.

A mi indítványunk ezért az, hogy rendezzenek népszavazást a demokratikus átmenetet alapvetően meghatározó kérdésekről. Döntse el a nép, hogy megerősíti-e az egyezséget, amiben az létrejött, és hogy mi történjék a vitatott ügyekben. Mindenekelőtt döntsön arról, hogy kivonuljanak-e a pártszervezetek a munkahelyekről. Hogy csak szabad parlamenti választások után kerüljön sor az elnökválasztásra. Döntsön arról, hogy elszámoljon-e az MSZMP a tulajdonában vagy kezelésében lévő vagyonról és hogy feloszlassák-e a munkásőrséget.[2]

Felhívjuk az Ellenzéki Kerekasztal többi tagszervezetét, vegyenek részt a népszavazás kezdeményezésében. Felhívjuk az MSZMP-t és a Harmadik Tárgyalófelet, hogy ne állják útját a népszavazásnak. Szabad Demokraták Szövetsége.[3] [...]

Kövér László: A Fiatal Demokraták Szövetsége azzal a feltételezéssel ült le a tárgyalóasztalhoz, hogy komolyan veheti a Magyar Szocialista Munkáspárt azon nyilatkozatát, mely szerint támogatni fogja a többpártrendszer kiépülését, a szabad, demokratikus választások megtartását, és visszaadja a magyar társadalomnak azokat a jogokat, amelyek nem ajándékként, hanem annak jussaként eredendően megilletik.

Ezzel szemben a Fidesz tárgyalódelegációja szomorúan tapasztalta, hogy az MSZMP az állampolgárok és szervezeteik esélyegyenlőségét nem eleve elismerendőnek tartotta, hanem megteremtését folyamatosan attól igyekezett függővé tenni, hogy az Ellenzéki Kerekasztal milyen mértékben tanúsít rugalmasságot az ellenzéke által a békés átmenethez szorosan nem tartozónak ítélt kérdésekben.

Az MSZMP magatartásában a tárgyalások folyamán többször állt be olyan negatív irányú változás, mely jóhiszeműségét előttünk kétségessé tette. Ennek ellenére az Ellenzéki Kerekasztal szervezetei – köztük a Fiatal Demokraták Szövetsége – a társadalom előtti felelősségének tudatában, kompromisszumok sorozatát megtéve, végig kitartott a tárgyalóasztal mellett.

Az Ellenzéki Kerekasztal feladta kiinduló álláspontját, és elfogadta, hogy még ez a parlament alkossa meg a köztársasági elnöki intézményt, jelentős engedményeket tett a munkásőrség intézménye és az Alkotmánybíróság felállítását illetően, amelyekért cserébe hasonló engedményeket kért. Nem tudta azonban elérni azt, hogy a köztársasági elnököt a parlamenti választások után válasszák meg, hogy az MSZMP beleegyezzen a munkásőrség azonnali és jogutód nélküli feloszlatásába, hogy a társadalom bizonyos csoportjai tagjainak tulajdonában lévő nagyszámú kézifegyvert bevonják, hogy az MSZMP vonuljon ki a munkahelyekről, hogy az MSZMP a társadalomnak számoljon el az elmúlt négy évtizedben szerzett vagyonával.

Mindezeket a kérdéseket a Fidesz olyanoknak tekinti, amelyek alapvetően érintik a békés átmenetet, a politikai esélyegyenlőség megteremtődését, és hosszú távon is befolyásolhatják a jövendő magyar demokrácia alapjának teherbíró képességét.

Azokat a megoldásokat, amelyeket erre nézve a megállapodástervezet tartalmaz, elégtelennek tartja, és nem tudja támogatni, ezért csatlakozik a Szabad Demokraták Szövetsége nevében felolvasott nyilatkozathoz. [...]

Szabad György: Röviden szeretnék reflektálni az elhangzottakra. Mi a június 21-én tett szándéknyilatkozatunknak egyetlen pontjáról sem mondtunk le, a jelenleg általunk, az Ellenzéki Kerekasztal tagszervezetei által különbözőképpen megítélt megállapodástervezet tekintetében álláspontunk a lényeget illetően megegyezik. Részeredménynek tekintjük, s a különbség csupán az, hogy a Kerekasztal szervezeteinek egy része olyan részeredménynek tekinti, amelyre támaszkodva ítéli meg elnyerhetőnek a többit. Ezért azt kérjük, hogy az ország közvéleménye úgy ítélje meg nézetkülönbségünket, hogy ez nem Magyarország demokratizálásának célját, hanem módját illeti, és hogy reméljük, másik két tárgyaló felünkkel együtt találkozni fogunk az Ellenzéki Kerekasztal szervezeteinek valamennyiét magunk mögé csatolva újra a képviseleti demokrácia megvalósításának útján. [...]

Tölgyessy Péter: [...] [A] Szabad Demokraták Szövetsége azért nem tudta aláírni ezt a megállapodást, mert úgy látta, hogy az az öt szervezet, amely erre vállalkozott, eltér a szándéknyilatkozattól. [...]

Antall József: [...] Nyilvánvaló, hogy a nézetkülönbségek és a megítélésben meglévő különbségek következtében e falakon kívül fognak még elhangzani korrekt és inkorrekt nyilatkozatok is – bízzuk ezt arra. A másik kérdés, amit érinteni szeretnénk, hogy az az öt szervezet és párt, amelyik az egész megegyezést pozitívabban ítéli meg, alapnak tekinti, ahonnan tovább léphet. Olyan alapnak, ami megállapodást jelent, és számon kérni a másik oldaltól csak megállapodást lehet, és mi úgy gondoltuk, hogy megállapodásra jutunk abban, ami tisztességes, és azt önöktől számon fogjuk kérni. Éppen ezért mindaz, amiben megegyeztünk és a megszülető modern európai Magyarország

részét alkotja, a modem európai alkotmányt, egy modem európai választójogot és egy modem európai pártszisztémát, mi ezt nem kívántuk veszélyeztetni. Magyarország kül-, bel- és gazdaságpolitikai viszonyai közepette meg vagyunk arról győződve, hogy más ellenzéki társaink is így látják, akik másképp foglaltak ugyan állást, de más meggondolások alapján. Éppen ezért az Ellenzéki Kerekasztal tovább fog működni e nézetkülönbségek ellenére, és a további jogalkotó munkában együttesen kívánunk részt venni. [...] Jelenleg úgy gondolom, ennyit kellett elmondani, és még azt, hogy sem a munkásőrség kérdésében, sem a pártoknak a munkahelyekről való kivonulása kérdésében ez az öt szervezet nem kevésbé tanúsított határozott magatartást, beleértve a javaslatokat és tervezeteket – és emellett éppen úgy kiállunk. Mindezt, csak azért kívántam leszögezni, hogy félreértés ne legyen. [...]

Pozsgay Imre: [...] Nem hiszem, hogy hamisan csengtek volna azok a szavak, amelyek éppen ezeket az eredményeket ismerték el ünnepélyesen és világos beszéddel a mai tárgyalási napon. Nem hiszem, hogy hamis szándék vezette azokat, akik ezt fontos eredménynek, fundamentumnak tekintették és minősítették a békés átmenet időszakában. Azt is hadd mondjam el, hogy az MSZMP tárgyalóküldöttsége elsősorban a tárgyalások méltóságán őrködne. Soha nem fogadta el azt a hangot, amelyet bizonyos ügyek megítélésében, és éppen ennél a konkrét kérdésnél most a Szabad Demokraták Szövetsége és a Fiatal Demokraták Szövetsége ütött meg. Nem hiszünk abban, hogy bárkinek az ítélkezés pozíciójából kellene tárgyalóasztalhoz ülnie. Az ítélkező tudat csalfaságait mindannyian ismerjük és kipróbáltuk, talán ez az oldal több felelősséggel tartozik ebben a népnek, mint az állampolgárok más része – ezt is kezdettől fogva elismertük –, de a megítélő tudat csalafintaságait – hogy szép szóval fejezzem ki – nem lehet tárgyalási pozíciónak elfogadni. Ha ezt a stílust átvennénk, akkor nagyon könnyen a politikai propaganda körébe utalhatnánk azokat a megjegyzéseket, amelyek ma itt elhangzottak, és érthetően a nyilvánosságot ehhez a maguk felelőssége szerint igénybe vették – ez természetesen az ő dolguk.

Ami igazán megütközést keltett bennünk – és ezt ne tekintse senki okoskodásnak –, hogy itt jöttek elő olyan, alapvető és sorsdöntő jelentőségű javaslatok, mint például [...] a legtöbb törvény népszavazás útján való elbírálása, amelyek nyugodtan a tárgyalási napok legelső szakaszában idekerülhettek volna. Boldogan ismerkedtünk volna ezekkel az indítványokkal, s egyikünk sem zárkózott volna el azok megvitatásától.

Ki volt akkor félrevezetve? Nyilván az a nép, amelyik ezeket a tárgyalásokat – kicsikarva a nyilvánosság ilyen vagy olyan fondorlatait – kényszerült figyelemmel kísérni, s ebből a nyilvánosságból legfeljebb egy kaotikus állapotra következtet. Úgy hiszem, ezt sem szabad itt most figyelmen kívül hagynunk.

Még valamit ehhez, ami még nagyobb megütközést keltett bennem, ez pedig az, hogy nekem az a félelmem, hogy itt nem a népfelség dolga körül van az igazi baj. Az a félelmem, s majd a következő tárgyalásokon igyekezzenek meggyőzni engem, hogy ez alaptalan lesz, [hogy] a Szabad Demokraták Szövetsége és a Fidesz a jövendő, szabadon választott parlamentben sem hisz, mert ha annak szuverenitását feltételezi, akkor semmi akadálya a megfelelő akarat kinyilvánításának és újra törvényesítésének, ha éppenséggel vitás helyzetet lát a tárgyalóasztalnál. Ezt azért szerettem volna elmondani, mert ezzel a hitetlenséggel és fenntartással, s a nép iránti ilyen megvetéssel nem hiszem, hogy szabadna nekünk a békés átmenet időszakának nekimenni.

Mi nem firtatjuk, hogy milyen következtetések alapján jutott egyik vagy másik tárgyalópartnerünk erre vagy arra a következtetésre, a konkrét javaslat dolgában – bár az álláspontunk ebben más volt – is közelítettünk a célokhoz, hajlandók voltunk, mert fontosnak tartottuk a békés átmenetet, ezeket a kompromisszumos javaslatokat mérlegelni, ezért mi elfogadhatónak tartjuk az öt szervezet álláspontját. Megismétlem, ez messze eltér az MSZMP eredeti tárgyaló szándékától és pozíciójától, de éppen az itt oly sokszor hivatkozott békés átmenet jegyében, nem az ítélkező oldalon, hanem a megmérettető oldalon állva elfogadja ezt mint kompromisszumot. [...]

Tölgyessy Péter: [...] Az az igazság, hogy egészen az utolsó percig reménykedtünk abban, hogy igazán lényeges döntés nem lesz, amely megelőzné ezen tárgyalóasztal mellett a szabad választásokon felhatalmazott parlamentet, ezért nagyon sok kérdésben igen jelentős engedményeket tettünk. [...] Hangsúlyozom, nem becsüljük le az eredményeket, épp azért járultunk hozzá, s nem alkalmaztunk vétójogot, hogy a többi tárgyaló felünk, partnerszervezeteink aláírhassák a megállapodást. Igenis értékeljük a megállapodás eredményeit, mindazonáltal le szeretnénk rögzíteni, hogy egy olyan megállapodást, amely nem tartalmazza a kormányzó párt kivonulását a munkahelyekről, a pártállam munkahelyekig lehatoló hatalmának a megszüntetését, amely nem tartalmazza a munkásőrség jogutód nélküli feloszlatását, amely ellenben egy államfő-intézmény felállítását tartalmazza, nem írhatunk alá.

Úgy döntöttünk, nem vállaljuk ezért a felelősséget, hogy a magyar történelem nem egy demokratikus irányban halad, nem egy demokratikus átmenet felé folyik a haladás, hanem adott esetben esetleg egy elnöki rendszer felé. [...]

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 4. köt. 492–496., 500–507.

Szabad György, Tölgyessy Péter, Antall József és Vigh Károly az egyeztető tárgyalások plenáris ülésén, Budapest, 1989. szeptember 18.

Jegyzetek

1. Eredeti dokumentum: MNL- MOL P. 2117. 7. doboz, 19. i. sz. Az ülésen Szűrös Mátyás távollétében Horváth Lajos, a parlament alelnöke elnökölt.
2. A népszavazásra benyújtott és hitelesített kérdések: 1. „Csak az országgyűlési választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására?" 2. „Kivonuljanak-e a pártszervek a munkahelyekről?" 3. „Elszámoljon-e az MSZMP a tulajdonában vagy kezelésében levő vagyonról?" 4. „Feloszlassák-e a munkásőrséget?". Az SZDSZ és a FIDESZ népszavazási kezdeményezéshez később csatlakozott a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt is. Az aláírásgyűjtés szeptember 24-én indult. A hatályos törvények szerint 100 000 támogató aláírást kellett összegyűjtenie a kezdeményező szervezeteknek. A szükséges számú aláírást október végén benyújtották. Közben az Országgyűlés 1989. október 20-án törvényt hozott a munkásőrség megszüntetéséről, majd arról is, hogy a párt számoljon el a vagyonával és vonuljon ki a munkahelyekről. Németh Miklós visszaemlékezése szerint a vonatkozó törvénytervezetek a népszavazási kezdeményezéstől függetlenül már október elején a kormány elé kerültek. Lásd Oplatka András: *Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke".* Budapest, 2014, Helikon Kiadó. 258., 274–275. Ez lehetséges, de erről a nyilvánosság nem értesült, és az MSZP október 7-i „alakuló" kongresszusán sem volt szó arról, hogy a volt állampárt megváltoztatta volna azt az álláspontját ebben a három kérdésben, amelyhez szeptember 18-i kerekasztal-megállapodások idején még ragaszkodott.
3. A felolvasott nyilatkozatot nagyrészt Kis János fogalmazta, aki személyesen nem vett részt az ülésen.

Megállapodás a politikai egyeztető tárgyalások 1989. június 13-a és szeptember 18-a közötti szakaszának lezárásáról (1989. szeptember 18.)

A Magyar Szocialista Munkáspárt, az Ellenzéki Kerekasztalhoz tartozó szervezetek, valamint a Harmadik Tárgyalófelet alkotó társadalmi szervek és mozgalmak képviselői megállapítják, hogy az 1989. június 13-án megkezdett tárgyalások mintegy három hónapos szakasza eredmények elérésével zárult.[1]

A felek kinyilvánítják, hogy az alapmegállapodásba foglalt elveknek megfelelően a tárgyalások a békés átmenet politikai és jogi feltételeinek megteremtését, a többpártrendszeren alapuló demokratikus jogállam kialakítását, valamint a társadalmi, gazdasági válságból való kiút keresését szolgálták.

1. A felek megállapítják, hogy a megbeszélések eredményeként a békés átmenet lényegi, sarkalatos kérdéseiben kialakult a résztvevők politikai egyetértése, amely a következő hat törvényjavaslatban ölt testet:

- törvényjavaslat az Alkotmány módosításáról;
- törvényjavaslat az Alkotmánybíróságról;
- törvényjavaslat a pártok működéséről és gazdálkodásáról;
- törvényjavaslat az országgyűlési képviselők választásáról;
- törvényjavaslat a Büntető Törvénykönyv módosításáról;
- törvényjavaslat a büntetőeljárási törvény módosításáról.

A felek a felsorolt s a megállapodáshoz csatolt okmányokat mint politikai céljaikkal egyezőket megküldik a Minisztertanács elnökének. Felkérik, gondoskodjék arról, hogy a kormány a törvényjavaslatokat a jogalkotásról szóló 1987. évi XI. törvény rendelkezéseinek megfelelően terjessze az Országgyűlés elé.[2] A tervezetekben szereplő alternatív megoldásokat a Magyar Szocialista Munkáspárt és a Harmadik Tárgyalófél álláspontjának hiteles ismertetése kísérje. Tudomásul veszik, hogy a tervezetekben szereplő eltérő álláspontok közül az Ellenzéki Kerekasztal által előterjesztettek nyilatkozat formáját öltik.

A felek megerősítik azt az elhatározásukat, hogy a megállapodásokat saját szervezeteikben elfogadtatják, a nyilvánosság előtt képviselik, továbbá érvényre juttatásukat minden rendelkezésükre álló politikai eszközzel biztosítják.

2. A három tárgyaló fél delegációi külön politikai megállapodást kötnek egyes további kérdésekben, amelyek jellegüknél fogva nem igényelnek önálló jogszabályi rendezést. A felsorolás részben a tárgyaló felek kötelezettségvállalását, részben pedig az érintett állami, illetve igazságügyi szervek-nek szóló ajánlásokat tartalmazza. A felek tudomásul veszik, illetőleg javasolják, hogy:

- a békés átmenet a tárgyalások megkezdésétől a szabad választások útján létrejövő új Országgyűlés alakuló üléséig tart, a politikai megállapodások ezen időszakra vonatkoznak;
- a háromoldalú egyeztető tárgyalások résztvevői politikai, illetve személyi sérthetetlenséget élvezzenek a megbeszélésekkel összefüggésben kifejtett tevékenységükért. Itteni megnyilatkozásaikért kizárólag küldő szerveiknek tartozzanak felelősséggel (A felek felkérik a belügyminisztert, az igazságügy-minisztert, a Legfelsőbb Bíróság elnökét és a legfőbb ügyészt, hogy az érintettek e sérthetetlenségét biztosítsák.);
- mindenfajta munkahelyi, politikai természetű diszkrimináció sérti az alapmegállapodás szellemét, valamint a feleknek a jogállamiságról, az állampolgári jogok érvényesüléséről vallott felfogását;
- az átmenet időszakában a rendőrhatósági kényszerintézkedések alkalmazásának felfüggesztése fontos bizalomerősítő lépés (A felek felkérik a belügyminisztert, hogy gondoskodjék a szükséges intézkedések megtételéről.);
- a tárgyalások Jószolgálati Bizottságában kialakult állásponttal összhangban szükséges az Országgyűlésre és tagjaira nehezedő nyomás oldása. Ennek érdekében lehetőség szerint meg kell kímélni a képviselőket az indokolatlan visszahívásoktól és lemondásra való felszólításoktól;
- a többpártrendszerű politikai berendezkedés alapvetően nem jelenthet a társadalom számára nagyobb anyagi terheket, mint az egypárti struktúra;
- az új, illetve tevékenységüket felújító társadalmi szervezetek, pártok működéséhez szükséges méltányos feltételek megteremtésére irányuló kormányzati munkálatok felgyorsítását (A felek felkérik a Minisztertanács Hivatalának elnökét, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket.);
- az MSZMP, tanújelét adva a gazdálkodás terén önmérsékletének, a kezelésében lévő vagyonból kétmilliárd forint értékben ingatlanokat ad át a kormányzatnak társadalmi hasznosításra, ideértve a pártok működési feltételeinek biztosítását; továbbá a folyó költségvetési támogatásából 50 millió forintot visszaadott az állami költségvetésnek;
- az országgyűlésiképviselő-választás jelöltjeinek kampányára az állami költségvetésből mintegy százmillió forintra van szükség, amely a jelöltek, illetve a jelölteket állító pártok és szervezetek között normatív alapon kerüljön szétosztásra (A felek felkérik a pénzügyminisztert, hogy a jelzett összeg biztosításáról gondoskodjék.);
- a nemzeti tájékoztatási intézmények munkájában maradéktalanul érvényesüljön a pártatlanság elve. Ennek érdekében kerüljön felállításra a három fél szervezetei által előterjesztendő személyiségekből a pártatlan tájékoztatás bizottsága;
- a politikai stabilitás elősegítése érdekében kívánatos a köztársasági elnök ez évi megválasztása.

3. A felek megállapítják, hogy az eddig elért eredményekre alapozva folytatni kell a munkát a békés átmenetet érintő, még nyitott kérdések rendezése érdekében. A szakértői bizottságok törekedjenek megegyezések előkészítésére a következő témákban:

- a köztársasági elnök választásának rendje;
- a választások etikai kódexe;
- a választások nyilvánosságának szabályai;
- az új tájékoztatási törvény;
- az informatikai törvény;
- a közszolgálati törvény;
- a munkahelyi diszkrimináció tiltása a Munka Törvénykönyvben;
- a munkásőrség átalakításával kapcsolatos kérdések (az Ellenzéki Kerekasztal javaslatai a munkásőrség visszafejlesztésére);
- a politikai kérdések erőszakos megoldásának kizárása.

A plenáris ülés delegációi felhatalmazzák a politikai átmenet kérdéseivel foglalkozó középszintű bizottságot, hogy a felsorolt témákban a szükséges megállapodásokat megkösse.

A három tárgyaló fél képviselői kijelentik, hogy a békés átmenet megvalósítását szolgáló elvek és szabályok együtt, egységben alkotják a politikai megállapodást.

Kifejezésre juttatják meggyőződésüket, hogy jelen okmány aláírásával fontos lépést tesznek a parlamentarizmuson alapuló demokratikus Magyarország megteremtése, s a nemzet sorsának jobbra fordítása útján.

Budapest, 1989. szeptember 18.

A Magyar Szocialista Munkáspárt képviseletében: *Nyers Rezső, Pozsgay Imre*

Az Ellenzéki Kerekasztal képviseletében: *dr. Vigh Károly, dr. Zétényi Zsolt (Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság), dr. Boross Imre, Prepeliczay István (Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt), dr. Füzessy Tibor, dr. Teleki János (Kereszténydemokrata Néppárt), dr. Antall József, dr. Szabad György (Magyar Demokrata Fórum), Varga Csaba, Kónya László (Magyar Néppárt), Baranyai Tibor, Gaskó István (Magyarországi Szociáldemokrata Párt)*[3]

A Harmadik Tárgyalófelet alkotó társadalmi szervezetek és mozgalmak képviseletében: *dr. Kemény Csaba (Baloldali Alternatíva Egyesülés), dr. Bugár Nándor (Hazafias Népfront) Nagy Imre (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség), dr. Sárközi Sándor (Magyar Ellenállók, Antifasiszták Szövetsége) dr. Asbótné Thorma Judit (Magyar Nők Szövetsége) Berényi Ferenc (Münnich Ferenc Társaság), Szakszervezetek Országos Tanácsa [sic!]*

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 4. köt. 516–519.

Jegyzetek

1. Eredeti dokumentum: MNL-MOL 2117. 7. doboz, 19. i. sz.
2. Az Országgyűlés 1989. október 18-án fogadta el az ún. sarkalatos törvényeket az Alkotmány módosításáról, az Alkotmánybíróságról, a pártok működéséről és gazdálkodásáról, az országgyűlési képviselők választásáról, a Büntető törvénykönyv módosításáról és a büntetőeljárási törvény módosításáról.
3. Az MSZDP azzal a megjegyzéssel írta alá, hogy a köztársasági elnöknek a szabad parlamenti választások előtti megválasztásával nem ért egyet. A Fidesz és az SZDSZ nem írta alá a megállapodást, de nem is emelt vétót.

Az MSZMP Központi Bizottságának javaslata a nemzeti megbékéléssel kapcsolatos kongresszusi állásfoglalásra (1989. szeptember 18.)

Az MSZMP minden törekvése arra irányul, hogy a demokratikus szocializmus irányába mutató fordulat békés keretek között menjen végbe hazánkban. Bízik abban, hogy politikai lépései elérik céljukat: hozzájárulnak közös, történelmi feladataink megoldásához, a parlamenti demokrácián és az önkormányzaton alapuló jogállam, a vegyes tulajdonú piacgazdaság kiépítéséhez.

Felhívjuk elvtársainkat, segítsék elő, hogy a közelmúlt eseményeinek eltérő értékelése ne nehezítse tovább a párt és a nemzet előtt álló nagy célok megvalósításához szükséges összefogást.

Az MSZMP javasolja, hogy a nemzeti megbékélés ügyét szolgálva készüljünk 1989. október 23-ára. Ezt annak tudatában fogalmazza meg, hogy 1956. október 23-án népfelkelés tört ki a néptől elidegenedett hatalmi rendszer ellen, valamint a nemzeti függetlenséget ért súlyos sérelmek miatt. A jogos elégedetlenséget kifejező népfelkelés folyamatában a válság demokratikus megoldására irányuló erőfeszítések mellett jelen voltak az alkotmányos rend megdöntésére törekvő ellenforradalmi elemek is. Október végére, november elejére mély, a szocializmus ügyét is veszélybe sodró belpolitikai válság alakult ki, miközben a nemzetközi helyzet súlyos konfliktusokkal fenyegetett.

A megújuló MSZMP 1956. október 23-át a demokratikus szocializmusért, a nemzeti függetlenségért, az átfogó, gyökeres reformokért kibontakozó mozgalom jelképének tekinti. Azok politikai örökségét vállaljuk, akik ezen eszmék jegyében vettek részt a sorsfordító napok eseményeiben. Igazságot kívánunk szolgáltatni mindazoknak, akik a társadalmi viszonyok humanizálásáért, demokratizálásáért, nemzeti érdekeink érvényesítéséért léptek fel, és áldozták az életüket. Fejet hajtunk mindazok emléke előtt, akik meggyőződésük alapján bármely oldalon harcolva lettek a tűzharcok vagy az atrocitások áldozatai. Ugyanakkor elhatároljuk magunkat azoktól, akik bizonyított köztörvényes bűncselekmények elkövetéséért, bosszúvágytól indíttatott gyilkosságokért nyerték el törvényes büntetésüket.

A nemzeti megbékélés eszméjéből kiindulva javasoljuk:

– Október 23-a legyen a népfelkelés napja, amikor a sztálinizmus elleni küzdelemre és a népi demokratikus megújulás ügyére emlékezünk.

– Október 30-án emlékezzünk meg azokról, akik e napok eseményei során az elszabadult indulatok és bosszúvágy, az esztelen vérengzések ártatlan vértanúi lettek.

– A Központi Bizottság kívánatosnak tartja, hogy október 31-én a pártsajtó megemlékezéssel köszöntse az új értékek jegyében született MSZMP-t, alapítóit és első intézőbizottságát. Nagy Imre és sorstársai hűek maradtak eszméikhez, és a nemzeti szuverenitás alapján, a népi demokrácia megújulásának kereteiben akartak küzdeni a szocialista célokért. Kádár János és harcostársai november elsejét követően a párt és az ország rendkívül nehéz helyzetében és a nemzetközi viszonyok kényszerítő körülményei közepette vállalták a nehéz kompromisszumokat a nemzeti szuverenitás fokozatos visszaszerzése, a társadalom igényeinek teljesebb kielégítése, a szocializmus megszilárdítása és reformálása érdekében.

– Az MSZMP KB javasolja az Országgyűlés elnökének, hogy kezdeményezze a parlamentben a nemzeti megbékélés szellemét kifejező nyilatkozat megtételét és október 23-a nemzeti emléknappá nyilvánítását.

– Kezdeményezi, hogy a Minisztertanács a lefolytatott rehabilitációs eljárásokkal kapcsolatban – az alaptalanul elítéltek jogi és erkölcsi felmentésén kívül – a méltányos és a társadalom által elviselhető anyagi jóvátételről is intézkedjen.

– Az MSZMP ajánlja a kormánynak, hogy a parlamenti munkarend kialakításában vegye figyelembe a perek felülvizsgálatának eredményeit, és javasolja, hogy törvény szolgáltasson igazságot minden ártatlanul elítélt és meghurcolt embernek.

Az MSZMP úgy ítéli meg, hogy további kutatások szükségesek az 1956-ban történtek jobb megismeréséhez. A maga részéről a kutatási feltételek javításával, a fontos dokumentumok publikálásával, a történészi munka ösztönzésével kívánja segíteni e feladatot.

Felkérjük a párt tagjait, hogy támogassák a nemzeti megbékélésről készített állásfoglalást, és higgadt, érvelő politizálással segítsék annak gyakorlati megvalósítását.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. 1–2. köt. Szerk. S. Kosztricz Anna, Lakos János, Némethné Vágyi Karola, Soós László, T. Varga György. Budapest, 1993, Magyar Országos Levéltár. 2. köt. 1839–1840.

Az MSZMP Politikai Intéző Bizottságának ülése (1989. szeptember 19.) (hangfelvételről készült jegyzőkönyv, részletek)

[...][1]

Pozsgay Imre: [...] Ami most már a tegnapi ülésre maradt konkrét megállapodásokat érinti, erről is röviden néhány szót. Nyitva maradt a munkahelyek pártszervezeteinek dolga, illetve ebben nem sikerült megállapodást elérni, de a tárgyaló felek hozzájárultak ahhoz, kivéve az SZDSZ-t és a Fideszt, hozzájárultak ahhoz, hogy a kormány e nélkül az egyetértés nélkül terjessze be a törvénytervezetet, a párttörvénynek ezt a passzusát az Országgyűlés elé. A pártok finanszírozása dolgában: az elvi megállapodáson túl az MSZMP küldöttsége bejelentette, hogy mintegy kétmilliárd forintnak megfelelő összegű, értékű pártvagyont már ebben az átmeneti szakaszban átad a kormánynak azzal a céllal, hogy egyebek között a kormány ebből a pártok infrastrukturális szükségleteit is elégítse ki. [...]

Ez volt, ami tegnapra hátramaradt a párttörvénnyel kapcsolatban, tehát pártvagyonnál az elvi megállapodás és kétmilliárd forintnyi vagyon fölajánlása, a munkahelyi pártszerveződésnél az MSZMP kitartott álláspontja mellett, és a vállalatok, intézmények területén megmarad a kiindulópontnál, hogy törvény nem tilthatja az ottani működést, és a fegyveres erők és testületek pártszerveződési dolgaival szintén, tehát a függőben maradt kérdések így oldódtak meg a párttörvénnyel kapcsolatban. [...]

Vagyis, ha... mondok egy példát. Ha október 10-én az alkotmánymódosítás keresztülmegy a parlamenten, az abban a pillanatban hatályba lép, abban a pillanatban megszűnik az Elnöki Tanács, mert köztársasági államformát deklarál az alkotmánymódosítás. Megszűnik az Elnöki Tanács, abban a pillanatban életbe lép az Országgyűlés elnökének helyettesítő szerepe, és ez maximum hatvan napig tarthat az Alkotmány szerint. Tehát az ellenzék egy része a csapdát ebben fölismerte, ezért lépett ki a megállapodásból, hogy mindenképpen november végéig köztársaságielnök-választást kell csinálni Magyarországon. Úgyhogy ez a megállapodás lényege. Ezt elnézést, hogy így részleteztem, de a nyilvánosság számára ez nem biztos, hogy minden tekintetben érthető és világos lesz, ez van mögötte, és ez a megállapodás tartalma.

Ami a tárgyalások további sorsát, menetét illeti, az ún. közjogi politikai megalapozás megtörtént. Túl nagy érdekünk nem fűződik ahhoz, hogy most ugyanilyen intenzitású és ugyanilyen nagy nyilvánosság előtt zajló tárgyalások folyjanak a továbbiakra. Egy kicsit most lazíthatunk, különös tekintettel és hivatkozással is arra, hogy most a parlamenttel vagyunk elfoglalva, meg saját kongresszusunkkal, ugyanis a függőben maradt kérdések a következők.

A nyilvánosság, ezen belül külön a pártvagyonnal összekötve a megyei lapok helyzete és dolga, aztán a pártvagyon még külön, annak felhasználása és az azzal kapcsolatos rendelkezések a jövőre nézve. Mi úgy véljük, hogy ezt, ebben a tárgyalási szakaszban nem kell sürgetni, legyen ez az új parlament dolga, ha akar ezzel foglalkozni, remélhetőleg, hogy ott is lesz megfelelő befolyásunk. A kérésük az volt, hogy addig is, amíg az új Országgyűlés össze nem ül, az MSZMP tanúsítson

önmérsékletet, és szüneteltesse vagyonának forgatását és jövedelmi források megteremtését, ezt nem vállaltuk és ebbe nem mentünk bele, a harmadik ilyen nagyobb és propagandacélokra erősen kihasználhat[ó] ügy a Munkásőrség dolga. Ezt az úgynevezett bizalomerősítő kérdések sorában tárgyaljuk. De tegnap egy deklarációban annyit elmondtunk a kormány nevében, hogy ez ma már nem párthadsereg, a kormány rendelkezésére áll, és a véderőnek van keretében, a hadsereg szervezetéhez fog tartozni, és hogy hatvanezres létszámát negyvenezresre tervezik lecsökkenteni. Körülbelül ennyit így most bejelenthettünk, de nem sürgős a tárgyalás nekünk ebben a dologban a jövőre nézve. Ugyanakkor, és ezt nem is tartanám célszerűnek megváltoztatni, elköteleztük magunkat arra, hogy a tárgyalásokat folytatjuk. [...]

Az a lényeg, hogy éljünk a köztársaságielnök-választás mostani aktuális politikai előnyeivel. Ha ebből bizonyos politikai haszon származhat, akkor megtörténhet, és reméljük, így is történik, hogy olyan befolyásunk lesz a leendő parlamentben, hogy a további sorsát ennek az ügynek az a parlament fogja eldönteni, ugyanis, ha nem lesz befolyásunk, akkor is az fogja eldönteni, mert szuverénnek fogja kijelenteni magát, és akkor az ottani többség uralkodó véleménye szerint fog határozni. Tehát nekünk az a lényeg, hogy ebben a parlamentben többségünk, vagy legalább relatív többségünk legyen, hogy cselekvőképesek legyünk, és az esetben az új parlament határozhat továbbra is úgy, hogy az új alkotmányban a népszavazási formulát tartja meg. Ha nem lesz befolyásunk, akkor mindegy, hogy most milyen tárgyalási eredményt értünk el. [...]

Nyers Rezső: Nincs vége a játéknak, a tegnapi nap valami történt, egy egészséges pluralizálódás az ellenzékben. Ezt a mi politikai jövőnk szempontjából biztatónak tekintem a magam részéről, az MSZMP a választásokon egy esetben biztosan vereséget szenvedne, de az egy nagy presztízsvereség, nem a számszerűségi vereség itt a lényeges, a presztízsvereség. Ha egy egységes ellenzék indulna velünk szemben, ha ez összekovácsolódna. Még úgy is veszélyes egy kicsit a dolog, hogy a második fordulóban létrejön egy ilyen ellenünk irányuló koalíció. Most ebből a szempontból itt egy, én nagyon egészségesnek nevezem azt, hogy a reálpolitikai erők és a konfrontálni, további konfrontációra készülő erők az ellenzéken belül elkülönültek nyilvánosan. Én azt remélem, hogy Antall Józsefnek a kívánsága vagy jóslata, nem tudom, minek nevezzem, mert egyik sem volt meggyőző, nem valósul meg, hogy ugye úgy létrejön, visszaáll az egység. De hát ez nem, ez a mi politikánktól is függ, a mi szövetségépítő, szövetségteremtő politikánktól. [...]

Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok. Budapest, 1999. A válogatás a National Security Archive (a Hidegháború-történeti Kutatóközpont) és az 1956-os Intézet által rendezett konferenciára készült. A gyűjtemény főszerkesztői: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Szerk.: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós. 115. sz. dokumentum.

Jegyzet 1. Eredeti dokumentum: MOL M–KS–288–5/1078.

A Munkásőrség szóvivője nem mindent ért. Borzák Lajos, a Munkásőrség szóvivőjének nyilatkozata a *Népszavá*ban (részlet)

[...]
Mindenekelőtt megnyugtató a munkásőröknek, hogy az MSZMP és a kormány is számít a jövőben a testületre. Megítélésünk szerint nagy hiba lett volna feloszlatni azt a testületet, amelynek tagjai 33 év alatt, úgy véljük, bebizonyították létjogosultságukat. Az MSZMP javaslatában szerepelnek olyan elemek, amelyek nem érték váratlanul a munkásőröket. Szeptember 1-jéig ugyanis a parancsnokok sok munkásőrt megkérdezve elkészítették és az országos parancsnoknak megküldték javaslatukat a testület feladatainak pontosítására, szervezetének és szimbólumrendszerének módosítására. Ezek egy része egybeesik az MSZMP delegációja által bejelentett tényekkel.

Amennyiben a munkásőrség feladatai változnak – és ismereteink szerint erről még ebben az évben dönt a kormány –, így változhat létszáma, szervezete és technikai felszereltsége is. A létszámcsökkentés közel áll a munkásőrség elképzeléseihez. Arra azonban nem tudok választ adni, hogy mit jelent az a közlés, hogy megszüntetik a fegyveres gyakorlatokat, és hogy a munkásőrség

Munkásőr búcsúzik a fegyverétől. Hatvan, 1989. október 23.

fegyverzetét a Honvédelmi Minisztérium felügyelete alá helyezik. Márpedig e két utóbbi bejelentés esetében az történt, hogy teljesen szokatlan és érthetetlen módon [...] sem a kormány, sem a Honvédelmi Minisztérium nem konzultált a munkásőrség vezetőivel.

Népszava, 1989. szeptember 20. Újraközlés: Bozóki András (szerk.): *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991.* Budapest, 1991, Fidesz. 197.

Mihail Gorbacsov és Margaret Thatcher brit miniszterelnök megbeszélése, London, 1989. szeptember 23. (részlet)

Thatcher: Nagyon aggasztanak bennünket a kelet-németországi folyamatok. Az NDK hatalmas változások küszöbén áll, amelyek a társadalmi helyzetből és bizonyos fokig Erich Honecker betegségéből következnek. Az NDK-ból az NSZK-ba menekülő emberek ezrei jelentik a legkomolyabb szimptómát. Mindez persze csak a dolgok felszíne, és ugyan fontos a számunkra, de van egy kérdés, ami ennél is jelentősebb.

Nagy-Britanniának és Nyugat-Európának nem érdeke Németország egyesítése. A NATO nyilatkozata esetleg másként hangzik, de azzal ne törődjön. Mi nem akarjuk Németország egyesítését. Ez ugyanis azt jelentené, hogy a háború után rögzített határok módosulnak, és ezt nem engedhetjük meg, mivel ez a fejlemény aláásná a nemzetközi helyzet egészének stabilitását, ami fenyegető lehet a biztonságunkra nézve.

Nem érdekünk az sem, hogy Kelet-Európa destabilizálódjon, vagy hogy a Varsói Szerződés szétzilálódjon. Természetesen a belpolitikai változásokra minden kelet-európai ország megérett, de ez egyes országokra jobban érvényes, mint másokra. Mi mindenesetre abban vagyunk érdekeltek, hogy ezek a változások szigorúan az országokon belül történjenek, mi nem fogunk beleavatkozni az eseményekbe, nem akarjuk gyorsítani a kommunizmus térvesztését Kelet-Európában. Állítom, hogy az amerikai elnök is ugyanezt az álláspontot képviseli. Táviratot küldött nekem Tokióba, amelyben fölkért, hogy elmondjam Önnek, az Amerikai Egyesült Államok nem tesz egyetlen olyan lépést sem, amely a Szovjetunió biztonsági érdekeit veszélyeztethetné, vagy amelyet a Szovjetunió fenyegetésként értékelne. Most tehát eleget tettem a kérésének.

Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok. Budapest, 1999. A válogatás a National Security Archive (a Hidegháború-történeti Kutatóközpont) és az 1956-os Intézet által rendezett konferenciára készült. A gyűjtemény főszerkesztői: Békés Csaba, Malcolm Byrne. Szerk.: Kalmár Melinda, Ripp Zoltán, Vörös Miklós.

A Pallas Reformkör tervezete (1989. szeptember vége) (részletek)

Az MSZMP XIV. kongresszusának előkészítése arra enged következtetni, hogy az MSZMP egyes vezetői a múltbéli gyakorlathoz hasonlóan ezt is olyan reprezentatív eseménynek szánják, amely a gyökeres irányváltás helyett tovább kozmetikázza a párt korábbi politikáját, és csak látszategységét képes fenntartani.[1] Némelyek viszont szinte előre ki akarják kényszeríteni a pártszakadást. Nagyon sokan a küldöttek közül ma még tanácstalanok, jóllehet körvonalazódóban van a körükben egy többség, amely – a reformszárny köré szerveződő új centrumot megteremtve – esélyt lát az MSZMP gyökeres megújítására, a Magyar Szocialista Párt megalakítására. Törekvéseink a következők:

1. A Magyar Szocialista Párt egyértelműen elhatárolja magát az MSZMP múltjától, és gyökeresen szakít a párt korábbi politikájával. Csak azt folytathatja abból, ami jó szívvel vállalható, 1953-tól kezdődően az elfojtott, de mindig előbukkanó reformtörekvéseket. Az MSZMP – nevével ellentétben – soha nem volt a munkások pártja: mindig is a vezetők, a kevés kiválasztott pártja volt. A Magyar Szocialista Párt megalapítói mondják ki: mindazért, ami az elmúlt évtizedekben a magyar társadalomban történt, az MKP-nak és az MSZDP-nek az egyesülést kimondó vezetői, az MDP Központi Vezetősége és az MSZMP mindenkori Politikai Bizottsága, Központi Bizottsága tartozik felelősséggel kollektíven, és bár messze nem egyenlő mértékben, de személy szerint is. [...]

3. A Magyar Szocialista Párt bízzék abban – és saját elnevezésében ezért ragaszkodjék a szocialista jelzőhöz –, hogy a szocializmus eszméjét a korábbi évtizedek hazai és külföldi politikai torzulásai csak megcsúfolták, de nem semmisítették meg. A szocializmus ideáját erősíti, hitelesíti az a napjainkra valósággá lett szociáldemokrata, szocialista párti gyakorlat is, amely ennek jegyében szerte a világon valóban emberhez méltó élethez segítette az embereket. E pártokkal vállalt eszmei, politikai rokonság alapján, velük szorosan együttműködve a Magyar Szocialista Párt tevékeny részese lehet társadalmunk szocialista átalakulásának.

4. A Magyar Szocialista Párt jelentse ki; ami az elmúlt négy évtizedben Magyarország társadalmi életében történt, nem volt szocializmus! Nem a kongresszusnak, hanem tudományos elemzésnek kell tisztáznia, mi volt az, ami e fejlődésben ténylegesen szocialista vonásokat is hordozott. Ki kell mondani: a szocializmus nem azáltal jön létre, hogy a hatalom ezt önmagáról kinyilvánítja. [...]

5. A Magyar Szocialista Pártnak ténylegesen a dolgozó emberek pártjává is kell válnia. Programjának alapvető célja ezért egy olyan társadalmi berendezkedés megvalósítása, amelyben a dolgozó emberek félelem nélkül, képességeiket kibontakoztatva, tisztességesen megélhetnek munkájukból. A párt gazdaságpolitikájának a modernizáció követelményeinek megfelelő, korszerű gazdasági szerkezet kialakításával egyidejűleg, megálljt kell parancsolnia a jövedelmeket fölemésztő, a gazdálkodási viszonyokat szétziláló, a lakosság többségét megnyomorító mértéktelen áremelkedéseknek. [...]

7. Az új párt programja csak akkor lehet hiteles, ha maguk a vezetők is hitelesek, akik ezt meghirdetik. Nyers Rezsőben, Németh Miklósban, Pozsgay Imrében megbízunk, mert nyilatkozataikban és tetteikben egyaránt következetesek és elkötelezettek a reformpolitika mellett. Nincs bizodalmunk azonban azok iránt, akik a párt vezető testületeiben cinikusan pöffeszkedve hol ezt mondják, hol azt, s kacérkodnak a gondolattal, hogy a végső döntés a fegyverek erejével szülessen, akik a Münnich Ferenc Társaságot magukhoz közel állónak tekintik, de a reformköröket üdvözölni nem tudják, akik mit sem változva, lelkükben „tollal és fegyverrel"[2] tovább harcolnak. [...]

9. A Magyar Szocialista Párt határozott törekvése: népünk érdekében úgy szerezzen új barátokat, hogy közben a régieket ne veszítsük el. A Magyar Szocialista Párt nemzeti függetlenségünk teljességéből kiinduló külpolitikát folytat addig is, amíg a nemzetközi garanciákkal szavatolt semlegességünk meg nem valósul. A geopolitikai realitásokat nem önigazoló hivatkozási alapként kell kezelnie, amelyekkel a politikai partnerek belátását lehet kicsikarni, hanem a választók által támogatott politika háttérfeltételének.

10. A Magyar Szocialista Párt abból indul ki, hogy a könyörtelen huszadik századi történelem a magyar népet megalázó helyzetbe hozta. A párt vállalja a határainkon kívül élő összes magyar érdekének politikai képviseletét, emberi jogainak védelmét. A nemzetközi és hazai közvélemény szemében ezt a politikát csak az hitelesíti, ha a Magyar Szocialista Párt olyan demokratikus viszonyokat teremt meg országunkban is, amelyek a nálunk élő nemzetiségek és mindenféle kisebbségek jogait teljes körűen érvényre juttatják.

11. A Magyar Szocialista Párt nem tart igényt semmiféle fegyveres testületre, és az állam fegyveres erőinek a parlamenti ellenőrzésén túlmenő közvetlen befolyásolására. Felhívja az Országgyűlést, hogy haladéktalanul intézkedjék az MSZMP fegyveres szervezeteként létrejött és működő Munkásőrség sorsáról, és gondoskodjék olyan törvények megalkotásáról, amelyek kizárják, hogy bármely párt vagy hatalmi csoportosulás a fegyveres testületeket saját érdekei érvényesítésére felhasználhassa. A Magyar Szocialista Párt e törvényes feltételek megteremtéséig is elutasít mindenféle fegyveres beavatkozást a politikai problémák megoldásába.

12. A Magyar Szocialista Párt kijelenti, hogy az MSZMP kezelésében levő vagyon, amely állami pénzügyi forrásokból és a párttagok befizetéseiből származik, a magyar társadalmat illeti. Ezen javak döntő többségét vissza kell adni a kormánynak, s csak a Magyar Szocialista Párt működésének elemi feltételeit biztosító részt szabad megőrizni. A visszaadott vagyon felhasználásáról a parlamentnek van joga dönteni. Abból a párttörvény szabályai szerint, valódi politikai súlyuknak megfelelően más pártok és politikai mozgalmak is részesedhetnek, hogy ezáltal a többpártrendszerre való áttérés minél kevesebb anyagi megterhelést jelentsen az állampolgároknak. [...]

Pallas Reformkör

Ágh Attila – Géczi József – Sipos József (szerk.): *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök, 1988–1989. Válogatott dokumentumok.* Budapest, 1999, Kossuth Kiadó, 370–372.

Jegyzetek

1. A dokumentum eredetileg *A Reform-blokk néhány törekvése az MSZMP XIV. kongresszusán* címmel jelent meg 1989. szeptember végén. Reformkörök Archivuma. Kerekes György és Benkő Judit gyűjteménye.
2. Utalás Berecz János 1956-ról szóló, a hivatalos „ellenforradalmi" álláspontot megerősítő könyvére. Lásd Berecz: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel.* Első kiadás. Budapest, 1969, Kossuth Kiadó. Később ugyanott megjelent 1981-ben és 1986-ban is.

A XIV. kongresszus állásfoglalása a Magyar Szocialista Pártról (1989. október 7.)

Hazánk történelmében lezárult a Magyar Szocialista Munkáspárt nevével fémjelzett korszak.[1] A szocializmus eddig volt koncepciója, a sztálini eredetű rendszer felélte minden társadalmi, gazdasági, politikai és erkölcsi tartalékát, alkalmatlan arra, hogy lépést tartson a világ fejlődésével. Ezzel az MSZMP mint állampárt története véget ért. Az átfogó és gyökeres társadalmi, gazdasági és politikai megújuláshoz elengedhetetlen, hogy belőle új párt alakuljon.

A kongresszuson létrejövő új párt kíméletlen őszinteséggel szembenéz elődje múltjával. Elhatárolja magát a bűnöktől, a tévesnek, hibásnak bizonyult elvektől és módszerektől. Szakít a bürokratikus pártállam rendszerével, a demokratikus centralizmus elvével. Az alakuló új párt ugyanakkor az MSZMP-n belüli reformtörekvések örökösének tekinti magát. Maradéktalanul vállalja az emberi fejlődés egyetemes értékeit, a humanizmust, a szabadságot, a demokráciát, valamint az értékteremtő munka tiszteletét.

Folytatója a szocialista és kommunista mozgalom időálló hagyományainak, magáénak vallja, hogy a szolidaritás és a társadalmi igazságosság és az emberi szabadságjogok eszméi nem állíthatók szembe egymással. Nem engedhető meg az sem, hogy a piac ellenőrizhetetlen erői felülkerekedjenek a szociális és kulturális értékeken.

A párt egyik örököse a magyar progresszió legjobb törekvéseinek, a haza és haladás eszméinek, a Duna-menti népek sorsközössége gondolatának. Szoros és szerves kapcsolatot kíván fenntartani mind a reformra törekvő közép- és kelet-európai baloldali pártokkal, mind pedig a világ reformkommunista, szocialista és szociáldemokrata pártjaival.

Az új reformpárt a saját munkájuk alapján jövedelemben részesülők, a kisvállalkozók, magyar és más nemzetiségű honfitársaink pártja. Működésének elvei közé tartozik a világnézeti és politikai türelem, az áramlatok szabad és önkéntes szövetsége.

Nyers Rezső, az MSZMP elnöke, Barabás János, Fejti György, Kovács Jenő és Pozsgay Imre, a KB és a Politikai Intéző Bizottság tagjai, Németh Miklós, a Minisztertanács elnöke és Grósz Károly, az MSZMP főtitkára a párt XIV. kongresszusán, a Budapest Kongresszusi Központban, 1989. október 6.

Pártunk állampártból korszerű baloldali szocialista mozgalommá, a tagsága által ellenőrzött politikai tömegpárttá válik, amely kezet nyújt minden demokratikus, haladó magyar erőnek, s egyúttal az európai baloldal szerves részének tekinti magát. Kész a demokratikus szocializmus céljait követve, a jogállam törvényeit mindenkor tiszteletben tartva valamennyi együttműködésre vállalkozó erővel összefogni, hogy az ország kijusson a válságból. Hozzá kíván járulni a vegyes tulajdon, a szociális piacgazdaság és az önkormányzatok rendszerére támaszkodó többpártrendszerű parlamenti demokrácia kiépítéséhez.

A gyökeres politikai megújulást a kongresszus a párt elnevezésével is kifejezésre kívánja juttatni. A jogfolytonosságot fenntartva bejelenti a Magyar Szocialista Párt megalakulását.

A Magyar Szocialista Párt meg kívánja tartani és hívja soraiba mindazokat, akik egyetértenek programjával, elfogadják alapszabályát. [...] Aki a párt alapszabályát és programnyilatkozatának alaptételeit elfogadja, s ezt aláírásával hitelesíti, az megerősíti, hogy a Magyar Szocialista Párt tagja. [...]

Budapest, 1989. október 7.

Népszabadság, 1989. október 7.

Jegyzet

1. A kongresszus hivatalosan még az MSZMP XIV. kongresszusaként ült össze, így ez a kongresszus az utolsó volt az MSZMP történetében. A küldöttek többsége új párt alapításáról döntött, megszületett a Magyar Szocialista Párt, amely ugyanakkor jogfolytonosnak tekintette magát a korábbi MSZMP-vel. Az új párt elnökévé Nyers Rezsőt választották. Az átalakulás ellenzői, köztük Grósz Károly volt pártfőtitkár és Berecz János, az ideológiai ügyekért felelős egykori KB-titkár és politikai bizottsági tag nem léptek be az új pártba, hanem részt vettek a „régi" MSZMP újjászervezésében, amely 1989. december 17-i alakuló ülésén a Munkáspárt nevet vette fel. Ennek a pártnak az elnöke Thürmer Gyula lett, aki mindmáig betölti ezt a tisztet.

A Magyar Szocialista Párt programnyilatkozata (részletek)

1. A '80-as évek végén a magyar társadalom történelmi fordulóponthoz érkezett. [...][1] Az MSZMP évtizedek óta – hol nyíltan, hol búvópatakként – létező reformerői, a reformban érdekelt más hazai erők színre lépésétől is serkentve, a kedvező külső körülményeket kihasználva megnyitották az utat az államszocializmusból a demokratikus szocializmusba való békés átmenethez. [...]

I. FORDULÓPONTON

[...]

3. Magyarországot a bürokratikus és diktatórikus államszocializmus válságba juttatta. A társadalom valamennyi rétegében fokozódik az elégedetlenség, a hatalom, a politikai iránti bizalom megrendült. Mindez mély erkölcsi válsággal fonódik egybe. A válság aláássa a szocialista célok megvalósíthatóságába vetett hitet is.

[...] [A párt] felelősséget érez a válság miatt, kötelességének tekinti, hogy vállalja részét a válság leküzdésében. Következetesen megőrzi azonban a szocialista és a kommunista mozgalom mindazon eszméit és értékeit, amelyek vonzerejét a sztálinizmus sem tudta elhalványítani: az emberi szabadság kiteljesedését, az alulról szerveződő társadalmi közakarat érvényesítését és az önkormányzatot, az igazi kollektivitást, a társadalmi szolidaritást és igazságosságot, az esélyegyenlőséget és a szociális biztonságot. A strukturális reformok során pártunk ezekből nem kevesebbet, hanem az eddigieknél lényegesen többet akar érvényre juttatni: jelszóból gyakorlattá változtatni őket. [...]

6. Olyan államot akarunk, amelynek fejlett és igazságos szociális politikája a teljesítőképes piacgazdaság eredményein nyugszik, amelyben a szociálpolitika nem a gazdaság függeléke, hanem a társadalmi újratermelés szerves része. [...] Miközben pártunk áldozatvállalásra hívja fel a nemzetet, a többpártrendszer, a társadalmi ellenőrzés és nyilvánosság megteremtésével maga nyitja meg programja számonkérésének lehetőségét.

II. DEMOKRATIKUS SZOCIALIZMUST

[...]

8. A demokratikus szocializmus alapja az egyéni és a közösségi fejlődés összhangja. Célunk olyan közösségi társadalom, amely a szabad egyének önkéntes társulásaira épül. Feladatunk a politikai és a társadalmi válság mielőbbi meghaladása a közvetlen és közvetett demokrácia radikális kiterjesztésével, az emberek politikai és szociális jogainak, érdekérvényesítési lehetőségeinek kiszélesítésével. A demokrácia és az emberi jogok megvalósulásának elemi feltétele mindenfajta – gazdasági, kulturális, politikai – monopólium megszüntetése, korlátozása. [...]

11. A tulajdonszerzés és a tulajdonnal való rendelkezés szabadságát kívánjuk. Meggyőződésünk, hogy a törvény adta lehetőségek közti vagyongyarapodás nem sérti mások állampolgári jogait, s nem jelent visszatérést a kapitalizmushoz. [...] Közszolgáltatásokat nyújtó állami tulajdon, szövetkezeti és társadalmi formákba szervezett közösségi tulajdon, a szociális intézmények és önkormányzatok tulajdona és a magántulajdon együtt alkotja a sokszínű tulajdonszerkezetet. E tulajdonrendszer a piaci versenynek köszönhetően a fejlődés motorjává válik.

12. Az állami tulajdont az elmúlt időszakban tévesen társadalmi tulajdonnak tekintettük, valójában azonban államigazgatási tulajdon volt, s minthogy gazdaságon kívüli szempontok irányították, nem működhetett hatékonyan. A tulajdonreform feladata az állami tulajdon társadalmasítása. Az állam kezében összpontosuló vállalkozói vagyon törvényekkel szabályozott és társadalmilag ellenőrzött módon kerüljön új tulajdonosaihoz. A vállalatok állami tulajdonának átalakításakor meg kell határozni és törvényes előírásokkal el kell választani egymástól egyrészt a tőkék gyarapításában érdekelt vagyonkezelők, másrészt a vállalatokat működtető, a tőkét hasznosító vállalkozók és menedzserek, harmadrészt a munkások és alkalmazottak feladatkörét. Meg kell akadályozni a nemzeti vagyon elherdálását, a vagyon rövid távú munkavállalói érdekek alapján történő felélését és a menedzseri hatalommal való visszaélést egyaránt. Emellett lehetővé kell tenni a munkás-alkalmazotti tulajdonban lévő vállalatok létrejöttét is. [...]

16. [...] Fontosnak tartjuk az új közösségi tulajdonformák kibontakoztatását. Az egyenlő esélyű formák versenyében minden területen győzzön a hatékonyabb és selejteződjék ki az alkalmatlan. A hatékonyságot a hozam és az anyagi, illetve szellemi vagyon hosszú távú gyarapodása méri. [...]

17. Gazdaságunknak piacgazdasággá kell válnia. Emellett szükség van nem nyereségelvű gazdálkodásra is. A piacnak nemcsak a termékekre, hanem a termelés alapvető tényezőire: a munkaerőre, a tőkére (részvények, kötvények), a földre és az információkra is ki kell terjednie. A föld tényleges értékén alapuló földpiac és a földbérlet felszabadítása az agrárszektor fellendülésének

Katona Béla, a Magyar Szocialista Párt országos elnökségének tagja beszél a párt nagygyűlésén a Villányi úti választási központban. Mellette Nyers Rezső, a párt elnöke, 1989. október 10.

nélkülözhetetlen feltétele. A modern piac számos vonatkozásában önmagát szervezi és javítja, ha szereplői kizárólag a fogyasztók és felhasználók igényeinek kielégítése révén élhetnek meg. A piac kibontakoztatásának fontos feltétele ezért az indokolatlan állami támogatások leépítése, rendszerük átalakítása, a megmérettetés alóli kibúvók felszámolása. A gazdasági hatalom káros koncentrációja ellen a verseny élénkítésével és szabályozásával kell védekezni. Az elszegényedés és nem a gazdagodás ellen küzdünk. Pártunk harcol a versenyben alulmaradt vállalatok dolgozóinak gazdaságon kívüli megsegítéséért, az oktatás és átképzés fejlesztéséért, új munkahelyek létesítéséért. A piacgazdaság helyreállítása során kapjanak különös figyelmet a piac erkölcsi értékei: az együttműködési készség, a jó hírnév, a szavahihetőség és a megbízhatóság. Álljon helyre az értékteremtő munka becsülete, legyen újra erény a takarékosság. [...]

Igazságos jövedelemelosztást

23. [...] A jövedelemformák között a munkabér mellett megjelenik a tőke haszna, a vállalkozói nyereség, az innováció jutalma, az ügynöki és közvetítői díj is. E jövedelmek – ha azok az eredményességet fejezik ki, és a társadalom hasznára vannak – jogosságát elismerjük. A mások megkárosításával, a csalással, korrupcióval szerzett jövedelmekkel szemben viszont a törvény szigorával kell fellépni.

24. [...] A gazdaság viharos átalakulásának időszakában sem szakadhatnak le egyes társadalmi rétegek tartósan és végletesen a társadalom átlagától. [...]

Humánus társadalmat

26. [...] Kiállunk a művelődési, egészségügyi és szociális alapellátás színvonalának határozott javítása mellett.

27. [...] Az államnak elemi tiszte és kötelessége, hogy biztosítsa az oktatáshoz, a színvonalas iskolákhoz fűződő alapvető egyéni és közösségi jogok érvényesítésének anyagi és szellemi feltételeit. Ellene vagyunk viszont az állam oktatási monopóliumának. Támogatjuk az egymástól eltérő oktatási programok versenyeztetését s olyan oktatási rendszer kiépítését, amelyben megvalósulhat az autonómia és a tanszabadság elve. A központi irányításra csak a szükséges egységesítő szabályozás feladatai háruljanak.

28. Az egészséghez való jogot alapvető emberi jognak tekintjük, ezért elengedhetetlen az egészségügyi intézmények feltételeinek javítása, az egészségügy nemzeti jövedelemből való részesedésének növelése. A megelőző tevékenység, az alapellátás, az anya- és gyermekvédelem, a közegészség- és járványügyi ellátás – növekvő színvonalon – továbbra is állami feladat. Az alapellátás igénybevétele állampolgári jog; intézményei azonban radikális reformra szorulnak, felszereltségük lényeges javítása nélkülözhetetlen. Támogatjuk az ezen felüli ellátást igénylők önkéntes egyéni biztosításának terjedését. Az ellátás színvonalát – pénzügyi forrásainak kiterjesztése mellett – az észszerűség és a teljesítményelv fokozott érvényesítésével kell javítani, anyagi alapjait pedig korszerű társadalombiztosítási formák bevezetésével és az alapítványi, vállalati források bevonásával kell bővíteni. Az intézmények sorában helyet kell kapniuk a magántulajdonban lévő egészségügyi vállalkozásoknak, hogy ezáltal is szélesedjenek a betegek választási lehetőségei. [...]

30. A szociálpolitika alapvető feladata a szélsőséges életszínvonal-különbségek mérséklése. Hatékony szociálpolitikával is el kell kerülni a tömeges munkanélküliséget. Munkahelyteremtő gazdasági stratégiával, oktatási, átképzési programokkal, vállalkozásélénkítéssel, a külföldi munkavállalási lehetőségek kitágításával, munkahelymegosztással, részmunkaidővel és más megoldásokkal a lehető legkisebbre kell szorítani azok számát, akik kívül rekednek a munka világán. Továbbra is alapvető értéknek tekintjük a munkához való jogot és a szociális biztonságot, ezt azonban nem a teljesítőképtelen vállalatok, hanem az emberek, a családok létbiztonságaként értelmezzük.

31. A párt eltökélte, hogy aktívan fellép a szegénységet újratermelő gazdasági és társadalmi feltételek megváltoztatásáért. A megelőző intézkedések humánus és gazdasági szempontból egyaránt észszerűek, nem a jótékonykodás szándékából fakadnak. Olyan súlyos társadalmi jelenségek, mint a bűnözés, az öngyilkosság, az alkoholizmus, a kábítószerezés emberi tehertételeit és az ellenük folytatott küzdelem óriási költségeit takaríthatjuk meg általuk. [...]

32. A család a társadalom alapintézménye, a nemzet létének fenntartója. Az erőforrások elosztásában ezért elsőbbséget kell adni a gyermekes családok és az őket segítő intézmények támogatásának. A magyarság, az ország történelmi fennmaradásának fontos feltétele a következetes család- és népesedéspolitika megvalósítása. [...] Kapjanak a nők nagyobb szerepet a közéletben. Valósuljon meg esélyegyenlőségük a munkahelyeken és az élet minden területén. [...]

34. Elkötelezettek vagyunk az idős emberek problémáinak megoldása, társadalmi megbecsülésük és szerepük növelése iránt. Halaszthatatlan feladat a nyugdíjrendszer átalakítása. Az alapnyugdíj mindenkit – korábbi munkájától függetlenül – állampolgári jogon illessen meg. Az eltérő teljesítményeket azonban méltányolni kell: az alapnyugdíjat egészítse ki a munkanyugdíj. Kívánatos emellett az önkéntes egyéni nyugdíjbiztosítás elterjedése is. A párt tenni kíván a nyugdíjak reálértékének megőrzéséért, az idős korosztály nyugodt és értelmes életéért. [...]

III. AZ ÚJ SZOCIALISTA PÁRT

36. [...] Új politikai szervezetünk: baloldali szocialista párt, amely a maradandó szocialista és kommunista alapértékek szintézisét, a fejlődésképes, környezet- és emberbarát társadalom céljait követi. Szellemiségének gyökerei a marxi eszmerendszerhez nyúlnak vissza, de nyitott minden új, tudományosan megalapozott gondolat előtt, és világnézeti különbségekre való tekintet nélkül hívja soraiba mindazokat, akik politikai programját cselekvően támogatják. [...]

Elkötelezettje, kezdeményezője a magyar nemzet megújulásának, a közösségi és jóléti társadalom megvalósításának.

A nemzet pártja, amely a magyarság, valamint a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek értékeinek ápolását és továbbfejlesztését összekapcsolja a nemzetközi szolidaritással, vállalja a külföldön élő magyarság politikai és kulturális érdekvédelmét.

Demokratikus párt, a tagság pártja, amely – elvetve a demokratikus centralizmust, de megőrizve cselekvőképességét és akcióegységét – saját belső felépítésében, szervezetében is demokratikus elveket érvényesít: az önszerveződés, az alkotó viták és platformszabadság elvét és azt az elvet, hogy a tagság a mozgalomban minden választott testületet ellenőriz.

IV. HELYÜNK A VILÁGBAN

37. A világ haladó és demokratikus erőinek részeként hozzá kívánunk járulni a századvég világproblémáinak megoldásához. Önmagunkkal, múltunkkal szembenézve lépünk új utakra. Nincs történelmi példa az átmenetre a diktatórikus államszocializmusból a piacgazdaságon nyugvó demokratikus szocializmusba. Idegen modellek másolásával és elvont ideológiák alkalmazásával ezért nem juthatunk közelebb célunkhoz, de meríteni kívánunk a nemzetközi tapasztalatokból. [...]

38. [...] Egyszerre szorgalmazzuk a KGST mélyreható reformját, a termékek és szolgáltatások valóságos értékét tükröző áru- és pénzviszonyok elterjesztését, valamint a világ fejlett és dinamikusan fejlődő térségeihez való minél szorosabb kapcsolódást. Szükségesnek tartjuk az igazságos nemzetközi gazdasági rend megteremtését.

39. Ha nem akarunk a fejlett Európa segédmunkásai és szegény rokonai lenni, s egy felemás ipari civilizáció áldozataiként a haladás peremvidékére szorulni, akkor kitörési stratégiánkat a képzettségre, a fejlett szolgáltatásokra és tudományos termelésre kell alapoznunk. A tudásigényes termelés azonban kiművelt emberfőket és új társadalmi szerkezetet követel. Együtt akarunk haladni a világ fejlett országaival az új civilizációs vívmányok létrehozásában és alkalmazásában. Részeseivé akarunk válni a nemzetközi érintkezésnek a gazdaságban és a tudományban, a kultúrában és az emberek mindennapjaiban egyaránt.

40. Pártunk független Magyarországot akar. Szorgalmazza, hogy a nemzetközi életben a kormány következetesen képviselje hazánk érdekeit. Alapvető normának tekinti az államok szuverenitását és egyenjogúságát, területi sérthetetlenségét, az erőszak tilalmát, a viták békés rendezését és a népek baráti kapcsolatainak fejlesztését. [...]

41. Meggyőződésünk, hogy hazánk nemzeti érdeke volt és marad a Szovjetunióhoz fűződő zavartalan és kiegyensúlyozott viszony. Törekvéseink hasonlósága táplálja azt a reményt, hogy kapcsolataink a társadalmi berendezkedésüket szabadon megválasztó országok önkéntes és egyenjogú együttműködésévé fejlődnek.

42. Pártunk arra törekszik, hogy a ma létező szövetségi rendszerek viszonyát a szembeállás helyett a közeledés jellemezze. Szorgalmazunk minden, az európai enyhülés megerősödését szolgáló politikai és katonai lépést. Célunk, hogy még ebben az évszázadban egyszerre váljék feleslegessé és felszámolhatóvá a NATO és a Varsói Szerződés. Hazánk a Varsói Szerződés tagjaként is önállóan, kezdeményezően kívánja előmozdítani a tömbök megegyezéseit, a bizalom elmélyítését, az államközi kapcsolatok mentesítését az ideológiai nézeteltérésektől. Időszerűnek tartjuk a Varsói Szerződés belső reformját, a szervezet demokratizálását, a katonai doktrína védelmi jellegének erősítését. Meggyőződésünk, hogy a szövetségi rendszerhez tartozás nem lehet alapja az államok belügyeibe történő beavatkozásnak. [...]

44. Hozzá kívánunk járulni Európa egységesüléséhez. Magyarország fejlődése is elsősorban Európa jövőjétől függ. Földrészünk biztonsága nem támaszkodhat fegyverekre, csak a politikai, gazdasági, kulturális együttműködésre, az emberek közötti közvetlen kapcsolatokra és bizalomra. Pártunk támogatja azt a gondolatot, hogy minden külföldi haderő távozzék az európai államok területéről, s a leszerelési folyamat részeként vonják ki a hazánkban állomásozó szovjet csapatokat is. [...] Meggyőződése, hogy térségünkben nem az államhatárok megváltoztatása, hanem azok megnyitása szolgálja az itt élő emberek valóságos érdekeit.

45. Alapvető erkölcsi kötelességünk, hogy szót emeljünk az emberi jogokért, a kisebbségek egyenjogúságáért s e jogok védelméért, teljes körű megvalósításáért Magyarországon és mindenütt a világban. Pártunk határozottan fellép a határainkon túl élő magyarság egyéni és kollektív nemzetiségi és kisebbségi jogainak teljesítéséért és megvalósításáért, elítéli megsértésüket, bárhol is történjék. Mindent elkövet, hogy a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek a nemzetközi normáknak megfelelő kulturális autonómiát és politikai részvételi lehetőséget élvezzenek. Megkülönböztetett módon kell foglalkoznunk a cigányság problémáival, támogatva kezdeményezéseiket saját felemelkedésükért. [...]

46. [...] Meg akarjuk őrizni sokrétű kapcsolatainkat a nemzetközi kommunista mozgalom pártjaival. A szociáldemokrata tapasztalatok iránti megkülönböztetett érdeklődést a közös hagyományok és a mozgalom jelentős teljesítményei táplálják. [...]

Első megjelenés: *Magyarország politikai évkönyve 1990.* Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. 1990. AULA-OMIKK, Budapest, 1990. 577–584. Újraközlés: M. Kiss József – Vida István (szerk.): *Magyarországi pártprogramok.* IV. köt. 1988–1990. Budapest, 2006, ELTE Eötvös Kiadó Kft. 350–365.

Jegyzet

1. A programnyilatkozatot az állampárt utolsó és a (jog)utódpárt alakuló kongresszusának (1989. október 7–9.) utolsó napján fogadták el. A Pozsgay Imre vezette munkacsoport által készített programnyilatkozatot a konzervatív Marxista Egységplatform és a reformkörök radikális kisebbsége elutasította, a küldöttek nagy többsége elfogadta.

A Fiatal Demokraták Szövetségének programja (1989. október 13–15.) (részletek)

I. EGY ÚJ MAGYARORSZÁGÉRT

A negyven éve uralkodó rendszer csődbe juttatta az országot.[1] A kommunista kormányok a nemzet gazdasági és politikai érdekeit a mindenkori szovjet érdekek alá rendelték, s ezzel országunkat gyarmati függőségbe taszították.

Miközben a piacgazdaságra és parlamentáris demokráciára épülő nyugati polgári társadalmak a jólét és szabadság soha nem tapasztalt szintjét érték el, nálunk a jóléti állam helyett a pártállami gyámkodás súlyos válságot idézett elő.

A diktatúra évtizedei alatt, miközben Magyarország a világ egyik legeladósodottabb országává vált, gazdaságunk ipari múzeummá züllött, természeti környezetünk szinte jóvátehetetlenül tönkrement. Hazánkban ma minden ötödik ember szegénységben, a létminimum alatt él. A kommunista párt jobbító ígéreteit soha nem igazolták tettek.

Az állampárt szomszédos testvérpártjaival szövetkezve őrködött azon, hogy a kelet-közép-európai népek szabadságküzdelmeinek egyike se járhasson sikerrel. 1956-ban behívta az orosz csapatokat, 1968-ban csatlakozott a Csehszlovákia népei ellen intézett katonai megszálláshoz, 1981-ben támogatásáról biztosította a lengyel Szolidaritást eltipró katonai puccsot, 1987-ben szó nélkül hagyta a brassói munkások felkelésének vérbe fojtását.[2] A hatalmon lévő párt ugyanakkor évtizedek óta képtelen megvédeni a határainkon túl élő magyar kisebbségeket saját szövetségesei elnyomásával szemben.

Az uralkodó párt jogfolytonos elődje az ötvenes években internálta, bebörtönözte és külföldre üldözte az ellenállókat, megfélemlítette a magyar társadalmat. Az uralkodó párt idegen tankok segítségével jutott hatalomra 1956 novemberében, elfojtva a nemzet forradalmát, letörve az emberek szabadságvágyát. Menekültek százezrei, meggyilkoltak százai jelzik útját, temetői kopjafák őrzik megtorlása emlékét. [...]

Az a feladatunk, hogy megszabadítsuk az állampolgárokat a beléjük égetett félelemtől, hogy közreműködjünk egy új, emberközeli politika megteremtésében. Az a feladatunk, hogy most, a diktatúra bomlása idején, elgondoljunk egy szabad társadalmat, amelyben szabad emberek élnek. Nekünk eddig nem adatott meg, hogy ilyen társadalomban élhessünk. Ma már rajtunk is áll, hogy megteremtjük-e.

Az utóbbi évtizedben a rendszer elmélyülő válságával egy időben lassan újraindult a polgárosodás, fokról fokra teret nyertek a civil szabadság értékei. Az ellenzéki mozgalom útját házkutatások, elbocsátások, lapelkobzások, útlevélbevonások és rendőri felügyelet kísérték. A rendszer vezetői minden hatalmuk ellenére, mégis meghátrálásra kényszerültek. Az emberek közül egyre többen ismerték fel és leplezték le a politikai hazugságokat. A nemzet elérte forradalma áldozatainak méltó eltemetését, a többpártrendszer politikai elismerését. A társadalom megérzett valamit saját erejéből: még nem a parlamentben, hanem utcai tüntetéseken. Elérte a nagymarosi vízierőmű építésének felfüggesztését.[3] Rákényszerítette az uralkodó pártot a tárgyalásra, eljutott a szabad választások küszöbéig.

Ez a választás új fejezetet nyithat a magyar történelemben, és – reményeink szerint – nemcsak politikai döntés lesz, hanem a magyar nép erkölcsi ítélete a kommunista rendszer fölött.

De vajon megoldhatják-e a nemzet problémáit a szabad választások? A Fidesz válasza a következő: a szabad választás lehetőség – önmagában semmit sem old meg, de nélküle semmi sem oldható meg. A választások megteremthetik a gazdasági válság felszámolásához szükséges feltételeket azáltal, hogy létrehozzák a társadalom demokratikus politikai képviseletét. Lehetőséget nyújthatnak a nemzet akaratát kifejező kormányzásra. [...]

A Fidesz senkit sem akar áltatni a gyors fellendülés ígéretével. Tisztában vagyunk a gazdasági válság komolyságával. Tudjuk, hogy az elkövetkező években nem várhatjuk az eladósodás mértékének csökkenését, az életszínvonal emelkedését. Látjuk, hogy a kommunista vezetés pazarló módon felélte a jövőt, amikor hitelfelvételekkel és álreformokkal próbálta elfedni a rendszer megreformálhatatlanságának tényét. Ezzel a mai és az utánunk következő nemzedékek vállára rakott nehezen viselhető terheket.

A Fidesz egyetlen lehetőséget lát a válság leküzdésére: az előrelépést a nyugati polgári demokráciák piacgazdasága felé. A gazdasági és politikai diktatúrához való visszatérés csak súlyosabbá tenné már meglévő krízisünket, a harmadik út pedig bizonytalan és veszélyes illúzió. [...]

Az új kormány nem tehető majd felelőssé azért a csődtömegért, amelyet a bukott rendszertől örökölt. Rajta majd csak azt kérhetjük számon, hogy a reá bízott mandátum birtokában megtett-e minden lehető politikai és gazdasági lépést a válság leküzdésére. Először az életszínvonal csökkenését kiváltó okokat kell megszüntetnie ahhoz, hogy később az életszínvonal ismét emelkedhessék. Az életszínvonal emelkedésének pedig feltétele a gazdasági szerkezet következetes átalakítása, a tudatos szociálpolitika egyidejű megszervezésével.

A Fidesz csak olyan kormányt támogat, amely vállalja ezt a felelősséget, ugyanakkor nem gerjeszt kielégíthetetlen várakozásokat, aminek csak egy újabb, társadalmi méretű csalódás és az ígérgető kormány gyors bukása lehetne a vége.

A Fidesz programja radikális program: ezért reális. Hamis kompromisszumok vagy utópikus légvárak helyett olyan programok tapasztalataira épül, amelyek más országokat már kivezettek a válságból.

Páratlan történelmi lehetőségünk van arra, hogy magunk mögött hagyjuk a szovjet típusú rendszert és kiépítsük a nyugati típusú demokrácia kereteit. Ezt az esélyt nem szalaszthatjuk el.

Küzdelmünkben nem számíthatunk másra, mint a magyar nép szabadságvágyára, tenni akarására, az elnyomott kelet- és közép-európai nemzetek és a demokratikus államok szolidaritására.

Hiszünk abban, hogy Magyarországon is megteremthető a polgárok békés, szabad, független életét biztosító demokratikus kultúrájú társadalom.

II. POLITIKAI INTÉZMÉNYRENDSZER

Miért kell a többpártrendszer?

1. A politikai pluralitáson túl a szakmai pluralitás megjelenését is elősegíti.
2. Politikai erővel szemben szervezett politikai erő lép fel.
3. Megállítja az eddigi kontraszelekciós mechanizmusokat.
4. Segíti a társadalom gyors informálódását.
5. A kormányzati döntések gyorsaságát és szakszerűségét – a hatalomvesztéstől való félelem miatt – jobban biztosítja.
6. A szavazatvesztéstől való félelem gátolja, hogy a kormány egy-egy szakmai vagy területi érdeket mások rovására túlzott előnyben részesítsen.
7. A hatalomváltás alkotmányos keretek között zajlik. Kisebb a társadalmi robbanás veszélye. [...]

Kormány

A kormány erejét a választásokon elért eredményből meríti. A legerősebb párt vagy pártkoalíció által alakított kormánynak nem kell legitimációs válsággal küzdenie. A kormánynak elég erősnek kell lennie ahhoz, hogy népszerűtlen gazdaságpolitikai döntéseket is meghozzon, de eljárására csak parlamenti felhatalmazással kerülhessen sor. A kormány mellett szakértői hálózatot kell létrehozni, ami megfelelő kontrollt tud gyakorolni a döntéseket előkészítő minisztériumok felett. Biztosítani kell a kormányzati döntések széles körű nyilvánosságát. [...]

Alkotmánybíróság

[...]

Az Alkotmánybíróság főbb hatáskörei és jogosítványai:

1. az államhatalmi és a legmagasabb államigazgatási szervek jogszabályalkotó tevékenységének felülvizsgálata;
2. az állampolgári alapjogok védelme;
3. döntés az állami szervek közötti hatáskör-összeütközés esetén;
4. választási bíráskodás a képviseleti szervek tagjai megválasztásának törvényességét illetően;
5. állásfoglalás a nemzetközi jog normáinak, a különböző nemzetközi megállapodásoknak az alkalmazhatóságáról;
6. ítélkezés az államfő, valamint a legmagasabb közjogi méltóságok alkotmányjogi felelősségét illetően.

Pártok

A pártalapítás szabadsága mellett biztosítani kell azt is, hogy a hatalom monopolizálására törő, az alkotmányos rend erőszakos megváltoztatását hirdető pártokat az Alkotmánybíróság feloszlathassa. Olyan szervezeteknek, amelyek a hatalom fegyveres megszervezésére törnek, nincs helyük a társadalomban. [...]

Bíróságok

Egyetlen pártnak sem lehet beleszólása a bíróságok ítélkezési gyakorlatába és belső életébe.

Tilos a bíróságokon pártszervezeteket működtetni.

A bírói függetlenséget a bírák pártonkívülisége is elősegíti.

A bíróságok vezetőinek kiválasztásában az ott dolgozó bíráknak legyen döntő szerepe. [...]

IX. NEMZET, KISEBBSÉGEK, NEMZETISÉGPOLITIKA

Nemzet

Magyar az, aki annak vallja magát.

Valamely nemzethez tartozni alapvető emberi jog. Az egyén döntésén múlik, hogy egy nemzet kötelékében vagy azon kívül marad. Mind az asszimiláció, mind a disszimiláció szabadságát biztosítani kell.

Az állam és a nemzet két különböző fogalom. Az államnemzet-felfogás, miszerint egy állam fennhatósága alatt élők szükségképpen egy nemzethez tartoznak, nem felel meg Európa s különösen térségünk realitásának. Az állam és a nemzet közötti lényegi különbség elmosása a nemzeti kizárólagosságot képviselő nacionalizmusok legfontosabb ideológiai tézise, amely hivatkozási alapul szolgál az etnokratikus hatalomgyakorlás számára. Az államnemzet-felfogás ellen ezért határozottan fel kívánunk lépni. [...]

A Fidesz a liberalizmus talaján állva minden kulturális hagyományréteget a nemzeti egész részének tekint, beleértve a magát nemzetietlennek tekintő irányzatokat is. Ezzel természetesen nem tagadjuk a tényt, hogy némely vonulat nagyobb súllyal befolyásolja a nemzet kulturális arculatát. Feladatunknak tekintjük, hogy a jelentősebb tradíciók között elősegítsük a kapcsolatteremtést, hogy hozzájáruljunk a beidegződések és előítéletek oldódásához és az életképes vonulatok sokszínűségének fenntartásához.

Népben, nemzetben, alanyban és állítmányban[4] egyaránt gondolkodunk, csak mindegyikben a maga helyén. A diktatúra és parancsgazdaság, illetve a demokrácia és piacgazdaság között harmadik utat nem látunk. De ugyanakkor úgy gondoljuk, hogy Európa szabad felén minden nemzet a maga harmadik útját járja. De ha nem is tenné, a magyarságnak akkor sem lenne más választása, mint kikísérletezni a testére szabott európaiságot.

A magyar politikai gondolkodás történetében különösen a múlt századi nemzeti liberalizmus képviselőire tekintünk, mint példákra. Elfogadhatatlannak tartunk minden olyan nemzeti érdekként feltüntetett szándékot, amely az egyén és közösségek szabad akaratát korlátozza. A jövő magyar nemzetét a „szabadság kis köreinek"[5] hálózataként képzeljük el, amelyben a tolerancia és az egymásra figyelés értéke uralkodóvá válhat. Erre az elvre épül a FIDESZ nemzetfelfogása.

Nemzetiségek – kisebbségek

Nem demokratikus államban a nemzetiségi kérdés megoldásáról beszélni értelmetlenség. [...] Bár a nemzetet mindenekelőtt kulturális fogalomnak tekintjük, ugyanakkor a nemzetiségi kérdés nem csak kulturális kérdés. A gazdasági és politikai önkormányzatok általános rendszerének megteremtése az adott országban élő nemzetiségek fennmaradásának előfeltétele.

A határainkon belüli nem magyar és az azokon túl élő magyar kisebbségek létszámkülönbségét nem tekintjük megfelelő indoknak arra, hogy ne azonos elvek alapján kezeljük a két kérdést. Alapelvnek tekintjük, hogy a nemzeti kisebbség és többség viszonyát nem a viszonosság, hanem a kisebbség előjoga kell jellemezze.

A határainkon kívüli magyar kisebbségeket a magyar nemzet szerves részeinek tekintjük, amelyek fennmaradásáért és sorsáért a mindenkori magyar állam felelősséggel tartozik. Hasonlóan

felelősséggel tartozik a hazai nemzetiségekért is. A nemzeti, nemzetiségi önrendelkezés elvét maximálisan elismerjük. Ugyanakkor elő kell segíteni, hogy a kisebbségek történelmi lakóhelyüket megváltoztatni ne kényszerüljenek. [...]

Menekültügy
Alapvető célként jelöljük meg, hogy senki se kényszerüljön lakhelyének megváltoztatására. Erre tekintettel a menekültkérdés megoldását a menekülés okának megszüntetésében látjuk. Tisztában vagyunk azzal, hogy ez csak hosszabb távon képzelhető el. Ezért a menekültkérdés szabályozása és a gyakorlat minden esetben és körülmények között az egyetemes emberi jogi normákon és az ezeken nyugvó nemzetközi szerződéseken alapulhat.

Elfogadhatatlannak tartjuk, hogy Magyarországon magyar nemzetiségűek menekültként kénytelenek élni. Ezért minden Magyarországra érkező magyar nemzetiségű személy állampolgársági kérelmét gyorsított eljárásban kell elbírálni.

XI. *GAZDASÁG- ÉS SZOCIÁLPOLITIKA*

Elvi alapvetés
Szemléleti kiindulópontok:
A program filozófiai indíttatása alapvetően liberális, s a liberális szellemiségből következik néhány szemléleti kiindulópont:

1. Kétkedés a politika gazdasági teljesítményre gyakorolt pozitív hatásával szemben. Semmilyen politikai program, még esetleges sikeres megvalósítása esetén sem oldhatja meg gazdasági problémáinkat. A politika nagyon „sikeres" lehet a gazdasági problémák okozásában, de a korrekcióra már sokkal kevésbé képes.

2. Fokozottan igaz ez a bizalmatlanság az állami bürokráciával szemben, amely az ellenőrizhetetlen pártállami bürokráciával szemben teljes hitetlenséget jelent. Alaposan ellenőrzött és szakszerű állami (központi és helyi) bürokráciára szükség van. Bizonyos, jól meghatározott feladatok elvégzésében sikeres lehet, de tévedés lenne gazdasági vagy akár szociális problémáink megoldását tőle várni. A bürokrata mindig más pénzét költi másra, s ez fordítva is igaz, aki más pénzét költi másra, azt gazdasági szempontból bürokratának kell tekintenünk (ideértve nemcsak az államigazgatás hivatalnokait, de az állami vállalatok menedzsereit is). Döntései anyagi következményeit jóformán egyáltalán nem viseli; emiatt a bizalmatlanság vele szemben teljesen indokolt. [...]

3. A társadalom minden tagjának, a termelőknek és a fogyasztóknak egyaránt biztosítani szükséges az információkhoz jutás lehetőségét. Nem tartható fenn tehát az információk monopolizáltsága. Azon túl, hogy ez hatalmi eszközként szolgál, a valós tények ismerete híján megfosztja a gazdaság szereplőit az észszerű döntések lehetőségétől, továbbá az állami döntések helyességének ellenőrzésétől is.

4. A problémák megoldásának fő útja az öntevékenység, amihez az állam, illetve a politika ideális esetben kedvező feltételrendszert biztosíthat. Realistábban fogalmazva: nem emel olyan gátakat, illetve nem hoz egyeseket olyan privilegizált helyzetbe, amelyek elveszik a többiek kedvét és lehetőségét attól, hogy többletjövedelemre tegyenek szert piacképes teljesítmény nyújtásával. [...]

Tisztában kell azzal lennünk: a gazdasági válságból nem lábalhatunk ki úgy, hogy rövid távon javítható legyen mindenki helyzete, sőt valószínű nagy csoportok helyzetének rosszabbodása. Úgy véljük, hogy egy sikeres program záloga csak a vállalkozó szellemű, önmaga sorsát irányítani kívánó, saját teljesítőképességének kihasználási módjait mozgékonyan kereső ember lehet.

Programunk címzettjei tehát nemcsak a szűk értelemben vett magánvállalkozók, hiszen kulcsfontosságú, hogy a bérből és fizetésből élők nagy tömegei képesek és hajlandók legyenek a többletjövedelem megszerzése érdekében munkát, szakmát, sőt akár életformát is változtatni. [...]

A gazdasági válság kezelésének programja nem lehet a „szegénység felszámolásának programja". Elsősorban olyan intézményi reformokra van szükség, amelyek révén a rendszer erőforrásokat pazarló jellege csökkenthető, s a valóban rászorultak jutnak hozzá támogatásokhoz. [...]

A nemzet akkor gazdag, ha gazdagok az állampolgárai. Olyan gazdaságot szeretnénk, amelyben az egyéni erőfeszítések eredményének felhasználásáról alapvetően azok döntenek, akik létrehozták ezeket az eredményeket. Ez a gazdaság a magántulajdonon alapuló piacgazdaság. [...]

Gazdasági téren a legnagyobb veszély, amit el kell kerülnünk a válságból való kilábalás perspektívájának megőrzéséhez, a lengyel és jugoszláv típusú vágtató infláció kialakulása. Egy ilyen mértékű infláció a gazdaság összeomlásához vezethet, s értelmetlenné teheti az emberek többsége számára a többletteljesítmény nyújtását. Lengyelországban és Jugoszláviában a vágtató infláció okai között ott van ezeknek az államoknak a bejelentett fizetésképtelensége, tehát ezt hazánknak el kell kerülnie. Ugyanakkor a nemzetközi pénzintézetekkel folytatott tárgyalásokon – a nyugati hatalmak politikai támogatására számítva – olyan megállapodások kialakítását szorgalmazzuk, amelyek lehetővé teszik a program megvalósításából adódó átmeneti többletköltségek egy részének hitelből történő finanszírozását, amennyiben a privatizációs és egyéb intézményi reformok is megfelelő ütemben haladnak. [...]

A válságkezelő gazdaságpolitika tengelyében egy határozott antiinflációs politika áll. A jelenlegi infláció elsősorban a költségvetés termelési célú túlköltekezésére (beruházások és termelési célú támogatások) vezethető vissza, mert a kormány képtelen ellenállni az ellátási és munkaadói kulcspozíciójukkal zsaroló, monopolhelyzetű (elsősorban alapanyagipari) nagyvállalatok és egyéb befolyásos lobbik különféle preferenciákra és gigantikus fejlesztési akciókra irányuló nyomásának. A kádárista alkurendszerben a kisebb ellenállás irányának számított a pazarló tevékenységek infláció formájában történő szétterítése az egész lakosságra. Demokratizálódó közállapotaink közepette ez most az egész gazdaságot szétziláló sztrájkokkal, kézben tarthatatlan és gyorsuló ár-bér spirállal fenyeget. Gyakran már a józan üzleti kalkulációt, a megtakarítási hajlandóságot, a kiépítendő tőkepiac alapját jelentő értékpapír-forgalmat, sőt az elemi munkavégző hajlandóságot is veszélyezteti a jelenlegi 15–20 százalékos mértékű infláció. [...]

Roszík Gábor, a MDF országgyűlési képviselője megnyitja a Fidesz II. kongresszusát a Budapesti Műszaki Egyetemen. Jobbra Molnár Péter és Szájer József, a Fidesz választmányi tagjai, 1989. október 13.

A kiáramló pénzmennyiség ellenőrzésének egyik szükséges feltétele az önálló jegybank, amely ily módon képes ellenállni az elsősorban az állami költségvetés túlköltekezéséből eredő inflációs finanszírozási igénynek. [...]

Jelenleg az infláció egyik fő tényezője az államháztartás deficitje, emellett pedig a termelő szférának nyújtott támogatásai révén lehetővé teszi hosszú ideje gazdaságtalanul tevékenykedő monopol szervezetek túlélését, amely további inflációs nyomást okoz. [...]

Különleges súlyú tétel a költségvetési kiadások között is a szocialista országokkal államközi egyezmények alapján bonyolított export támogatása. Ezek radikális leépítése azért is szükséges, hogy végre tisztán lássunk abban, hogy mi mibe kerül nekünk ebben a kereskedelemben. Támogatjuk ezért a Szovjetunióval folytatott kereskedelemben a dollárelszámolásra való áttérést 1991-től, még akkor is, ha ez kezdetben komoly veszteséggel jár Magyarország számára. [...]

A költségvetés kiadásai között fel kell számolni minden olyan állami támogatást, amely versenyelőnyhöz juttat bizonyos gazdálkodókat. Ugyanakkor azon állami támogatások felszámolása esetén, melyek közvetlenül a lakosság kiadásait növelik, óvatosan indokolt eljárni. [...]

A magyar gazdaságban a nyolcvanas években a központi jövedelemcentralizáció mértéke teljesen tarthatatlanná vált. Tarthatatlan azért, mert miközben az elvont jövedelem magas aránya mellett az állam csak egyre csökkenő színvonalon (esetenként sehogy sem) képes ellátni vállalt kötelezettségeit, ugyanakkor a teljes gazdaságot szinte megbénítja az elvonások mai szintjével. Az állam „szerződésszegő" magatartásának – amikor az elvont jövedelmek fejében nem képes teljesíteni az azokért „járó" szolgáltatásokat – csak az államháztartás minden szintjére kiterjedő változtatások szabhatnak határt. [...]

Az állam gazdasági célú kiadásainak a profitorientált tevékenységeknél a mainál jóval kisebb területre kell koncentrálódniuk, elsősorban a piacgazdaságokban is elismert területekre: az infrastruktúra fejlesztésére, a mezőgazdaság bizonyos területeire, a kisvállalkozások alapításának támogatására. [...]

Az állam jóléti és szociális feladatainak ellátásánál a társadalom legszélesebb rétegei által, lehetőleg konszenzussal elfogadott tevékenységeket kell alapfeladatnak tekinteni. Az elkövetkező néhány évben azonban számolni kell azzal az adottsággal, hogy az államháztartás ilyen célú kiadásainak reálértéke (sem) növelhető. A legszorítóbb gondok feloldására a források más szervezeti formákban, más szerkezetben történő elköltése szolgálhat. [...]

Az állami tulajdon leépítése több évig tartó privatizációs program keretében történjék. A folyamat ellenőrzését és irányítását az állam végső tulajdonosi jogaival felruházott állami vagyonalap végezze a parlament privatizációs bizottságának felügyelete alatt. Az államháztartásnak bevételekhez is kell jutnia a privatizáció eredményeképpen, aminek kisebb részét a vállalkozások ösztönzésére fordítsa, nagyobb részét az államadósság törlesztésére.

A privatizáció belföldi magánszemélyek, illetve azok vállalatai, valamint külföldi befektetők tulajdonszerzését jelenti, a megvásárolandó vállalat kft.-vé vagy részvénytársasággá alakulása mellett, a társasági törvény rendelkezéseinek megfelelően. [...] Mindamellett az állami tulajdonrészek olcsó kiárusítása ellen garanciák beépítését tartjuk szükségesnek. (Korszerű vagyonértékelési rendszer, hazai értékpapír- és tőkepiac fejlesztése, s a parlament privatizációs bizottságának felügyelete az állami vagyonalap felett.) [...]

A szociálpolitikai intézményrendszert ugyanazok a működési sajátosságok zilálják szét és teszik már-már működésképtelenné, mint amelyek a gazdasági rendszerben is kitapinthatóak. Éppen a nagy szervezetekre épülő, bürokratikus érdekeket is szolgáló redisztribúció állítja egymással szembe a szociális és a gazdasági szempontokat. Valójában a piackonform szociálpolitika és (ezzel egyidejűleg) a szociális jogokkal bekorlátozott gazdaság alternatívája áll a teljes állami redisztribúció gazdaságilag és szociálisan egyaránt kedvezőtlen perspektívát nyújtó továbbélésével szemben. A fennálló jóléti intézményrendszer problémái a következők:

1. Nem léteznek jogi garanciák, nem tisztázottak az etikai, gazdasági, politikai elvek, amelyek a javak elosztását szabályozhatnák.

2. A jóléti rendszert a nagy szervezetekbe vetett hagyományos szocialista hit alapján hozták létre, amelynek egyenes következménye az áttekinthetetlenség.

3. A nagy szervezetekkel függ össze a monopolizáltság, az egyéni alárendeltség, a szabad választás hiánya. Összefoglalva, hiányzik annak intézményes garanciája, hogy az egyén felelős saját sorsa irányításáért, és hogy végső soron saját megtakarításainak és az általa befizetett alapok formájában kezelt jövedelmeknek is ő a tulajdonosa. [...]

A jövedelmek újraelosztása nem mehet a jövedelmek növekedésének rovására. Ennélfogva a jövedelemfenntartó programok működtetéséhez rendelkezésre álló források nemcsak válsághelyzetben, hanem konjunktúrában is korlátosak. Tehát a szociálpolitika alapvető elosztási szabálya az kell, hogy legyen, hogy az elosztás mindig a leginkább kedvezőtlen helyzetű egyéneket, csoportokat kedvezményezze. Ugyanakkor a jövedelemfenntartó programok célja az kell, hogy legyen, hogy segítse a rászorulókat a bezárult léthelyzetekből való kilábalásban, nem pedig az, hogy tartósítsa a rászorultságot. Ezt tartjuk a hatékony szociálpolitika alapelvének. A jövedelem-újraosztó programok másik fontos alapelve az esélyegyenlőség megvalósításához való hozzájárulás. A jövedelem-újraelosztásnak ki kell terjednie olyan esetekre, amikor a társadalom tagjai önhibájukon kívül kerülnek a velük egyébként hasonló helyzetű, más tagokhoz képest hátrányos helyzetbe. [...]

M. Kiss József – Vida István (szerk.): *Magyarországi pártprogramok.* IV. köt. *1988–1990.* Budapest, 2006, ELTE Eötvös Kiadó Kft. 364–418.

Jegyzetek

1. A Fidesz 1989. október 13–15-én tartott második kongresszusán döntöttek a küldöttek arról, hogy önálló pártként indulnak 1990 tavaszán a választásokon. A párt programját is ezen a kongresszuson fogadták el.
2. Brassóban 1987 novemberében hatalmas munkástüntetés zajlott le, amelyet a rendőrség és a katonaság fegyver használatával oszlatott fel. Többen életüket vesztették.
3. A Németh-kormány a környezetvédő mozgalmak tiltakozó akcióinak a hatására 1989. május 13-án felfüggesztette a munkálatokat, majd az Országgyűlés jóváhagyása után 1989. október 31-én Nagymarosnál végleg leállították a vízlépcső építését.
4. Eredetileg a népi mozgalom jelszava volt „népben-nemzetben" gondolkodni. Ezzel szemben Esterházy Péter író ezt írta: „S megnyugtatóbb, ha bizony az író nem népben-nemzetben gondolkodik, hanem alanyban-állítmányban. Nem mert hazátlan bitang. Hanem mert ha egy kicsit is jó, akkor úgyis nyakig az egészben, ha meg kicsit se jó, akkor hiába mondja: csak cifrázza... A hazaszeretet minőség kérdése." *(Kis magyar pornográfia)*.
5. Utalás Bibó Istvánra: „A társadalomfejlődésnek ez a szabadság kis köreire felépített és a szabadság felé haladó jellege a középkorban és újkorban nyugatról keletre haladva csökken." Lásd Bibó István: *A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme* (1947).

Az 1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról (részlet)

A Magyar Népköztársaság alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény [...] (a továbbiakban: Alkotmány) a következők szerint módosul:[1]

1. § Az Alkotmány bevezető része helyébe a következő szöveg lép:

„A többpártrendszert, a parlamenti demokráciát és a szociális piacgazdaságot megvalósító jogállamba való békés politikai átmenet elősegítése érdekében az Országgyűlés – hazánk új Alkotmányának elfogadásáig – Magyarország Alkotmányának szövegét a következők szerint állapítja meg:"

2. § Az Alkotmány I. fejezete helyébe a következő rendelkezések lépnek:

I. FEJEZET

Általános rendelkezések

1. § Magyarország: köztársaság.

2. § (1) A Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam, amelyben a polgári demokrácia és a demokratikus szocializmus értékei egyaránt érvényesülnek.

(2) A Magyar Köztársaságban minden hatalom a népé, amely a népszuverenitást választott képviselői útján, valamint közvetlenül gyakorolja.

(3) A társadalom egyetlen szervezetének, egyetlen állami szervnek vagy állampolgárnak a tevékenysége sem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetőleg kizárólagos birtoklására. Az ilyen törekvésekkel szemben törvényes úton mindenki jogosult és egyben köteles fellépni.

3. § (1) A Magyar Köztársaságban a pártok az Alkotmány és az alkotmányos jogszabályok tiszteletben tartása mellett szabadon alakulhatnak és szabadon tevékenykedhetnek.

(2) A pártok közreműködnek a népakarat kialakításában és kinyilvánításában.

(3) A pártok közhatalmat közvetlenül nem gyakorolhatnak. Ennek megfelelően egyetlen párt sem irányíthat semmiféle állami szervet. A pártok és a közhatalom szétválasztása érdekében törvény határozza meg azokat a tisztségeket, közhivatalokat, amelyeket párt tagja vagy tisztségviselője nem tölthet be.

4. § A szakszervezetek és más érdekképviseletek védik és képviselik a munkavállalók, a szövetkezeti tagok és a vállalkozók érdekeit.

5. § A Magyar Köztársaság állama védi a nép szabadságát és hatalmát, az ország függetlenségét és területi épségét, valamint a nemzetközi szerződésekben rögzített határait.

6. § (1) A Magyar Köztársaság elutasítja a háborút mint a nemzetek közötti viták megoldásának eszközét, és tartózkodik a más államok függetlensége vagy területi épsége ellen irányuló erőszak alkalmazásától, illetőleg az erőszakkal való fenyegetéstől.

(2) A Magyar Köztársaság együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével és országával.

(3) A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.

http://docplayer.hu/11942847-1989-evi-xxxi-torveny-az-alkotmany-modositasarol.html.

Jegyzet 1. A módosítást a sarkalatos törvények (párttörvény, büntető törvénykönyv módosítása stb.) mellett az 1989. szeptember 18-i kerekasztal-megállapodás nyomán 1989. október 18-án fogadta el az Országgyűlés.

A Magyar Demokrata Fórum programja (részletek)

[...][1]

Politikai alapelvek

Magyarország ma reményekkel és aggodalmakkal teli korszakot él át.

Évtizedek diktatórikus politikai és gazdasági rendszerében elsorvadt a magyar közélet. Sorvadásnak indultak azok a készségek is, amelyek a politikai ítélőképességével élő állampolgár és a vállalkozó ember számára nélkülözhetetlenek.

A Magyar Demokrata Fórum már indulásakor is éppen ezeknek a szunnyadó készségeknek és képességeknek az újraélesztését és felszabadítását tartotta elsőrendű feladatának.

A magyar társadalom – európai mértékkel mérve is – rendkívül gyors változáson ment át az elmúlt két évben. A folytonosan gyorsuló ütem nem hagyott időt a nemzetnek, hogy a történéseket feldolgozza, és az újabb, főként gazdasági feszültségekkel terhes korszakra felkészüljön.

A demokratikus átalakulásnak ma súlyos gazdasági helyzetben, a politikai zavarodottság és az uralmi intézmények teljes körű válsága közepette kell végbemennie. A magyar társadalom bizonytalan. Vannak, akik hisznek a változások értelmében és távlataiban, de többen vannak, akik félelemmel, gyanakvással vagy közönnyel figyelik az eseményeket. A lassan oldódó félelem, a türelmetlenség és a közélet iránti közömbösség egyszerre és együttesen veszélyeztetheti az ország viszonylagos egyensúlyi állapotát.

Az eddig egyedül uralkodó és minden politikai intézményt kisajátító kommunista párt bomlása és ellentmondásos átalakulása együtt jár uralmi helyzetének megrendülésével és társadalmi szerepének rohamos szűkülésével. Gyorsuló bomlása az állam és a gazdaság teljes széthullását, a társadalom által ellenőrizhetetlen folyamatok kialakulását is előhívhatja.

A bontakozó és kezdetleges állapotban lévő többpártrendszer fő jellemzője egyelőre az erők szétforgácsolása az egyre csak szaporodó kis pártok által; a küzdelem az önálló, a többiekétől jól elkülöníthető arculat megteremtéséért, és egyúttal a politikai térnyerésért.

A választási küzdelemben ezért egyre inkább számolni kell azzal, hogy a végre kivívott szabadság szépségét és igazságát, az átalakulás lelket felszabadító voltát veszélyezteti a túllicitálás, a szélsőséges radikalizmus és a megalapozatlan ígérgetés eszköztárának a bevezetése, ami az elkövetkező időben a nép, a választópolgárok számára megnehezíti a tájékozódást és a megfontolt ítéletalkotást.

A gyors változások időszakában nehezen alakul ki a társadalom jól áttekinthető és a valóságos érdekviszonyoknak megfelelő politikai tagoltsága és szerkezete. Számolni kell azzal, hogy a politikai intézményrendszer Magyarországon egy ideig inkább kaotikus képet mutat majd, és a többpártrendszer ténye sokakban a rendezetlenség és a kilátástalanság érzésével kapcsolódik össze.

Az államszocializmusok világméretű válsága Európában országról országra terjedve válik nyilvánvalóvá. Ennek következtében Magyarország demokratikus átalakulása is a világméretű hatalmi egyensúly egyik tényezője. Ez rendkívüli megfontoltságra kötelezi a Magyar Demokrata Fórumot, és különleges felelősséget ró rá.

A magyarság most, ebben a folyamatban sokat nyerhet, és sok mindent elveszíthet!

Azon célok, amelyekkel a Magyar Demokrata Fórum Lakitelken elindult:

- a független, szabad és demokratikus Magyarország gondolata,
- a nemzeti érdekek következetes érvényesítése a külpolitikában,
- a jogállamiság,
- a demokratikus önkormányzat,
- a gazdaság társadalmasítása,
- a magántulajdon visszaállítása jogaiba

ma már minden komoly politikai erő programjában megtalálhatók.

Sőt: a hatalmat birtoklók és az ellenzék retorikája sokban azonossá vált. Tény az is: a célokból nem kevés immár megvalósulni látszik.

Az eredeti követelésekből – már ellenzéki erőkkel együtt – az MDF elérte:

- az alkotmány módosítását és megtisztítását a sztálinista elemektől;
- a szabad választásokat biztosító választójogi törvény megalkotását; az egyesülési törvény kiterjesztését a pártok működésére;
- a büntetőjog és büntetőeljárások összhangba hozatalát a polgári és politikai jogok egyezségokmányával;
- az Állami Számvevőszék megszervezését, az alkotmánybíróság felállítását;
- a munkásőrség felszámolását;
- lényegében: a jogállamiság megalapozását. [...]

Vállaljuk és valljuk, hogy olyan mozgalomként indultunk, amely nem ideológiai vagy világnézeti jellegénél, hanem nemzeti és demokratikus programjának felszólító és mozgósító erejénél fogva alkalmas volt a legtöbb olyan törekvés összefogására, amely az államszocializmussal szemben áll.

Az MDF ilyen értelemben gyűjtőpártként indult, melyben a tagság politikai beállítottsága a demokratikus népi-nemzeti hagyományoktól a nemzeti liberális és kereszténydemokrata eszméken át a környezetvédők és a helyi autonómiákat hangsúlyozó mozgalmakig terjedt; illetve az MDF vállalta azt is, hogy a változtatásokat igénylő, ellenzéki érzületű polgárokat cselekvőképes demokratákká neveli. A Magyar Demokrata Fórum eddigi ellenzéki politikai magatartása és türelemre nevelő belső szerveződési formája fogta egybe ezeket az irányzatokat, és tette lehetővé azt, hogy ideológiai viták nélkül egység alakult ki az országos politika fő kérdéseiben. Sikerünk bizonyítéka, hogy az utánunk megalakuló pártok nemhogy elszívták volna tagságunkat, hanem az folyvást gyarapodott. Az MDF újszerű, belső mozgások, irányok iránt nagy türelmet mutató szerveződési formája Európában sem gyakori, Magyarországon pedig mindenképpen példa nélküli. [...]

A Magyar Demokrata Fórum demokratikus nemzeti középpárt.

Ez azt jelenti, hogy:

- az MDF nem ideológiai és nem osztálypárt;
- elhatárolja magát a kommunista, illetve a „szocializmus építését" célzó ideológiáktól, azok kollektivizmusától, ugyanakkor minden nacionalista, soviniszta irányzattól, közösségi mítoszokat gerjesztő, az emberi méltóságot tagadó eszmétől és áramlattól. Az MDF ebben az értelemben demokratikus és nemzeti középpárt.

Az MDF tudomásul veszi, hogy más pártok is a „közép pártjaként" határozzák meg magukat, sajátosságai azonban ezektől is megkülönböztetik.

A Magyar Demokrata Fórum sajátossága, hogy:

- kezdettől fogva az egész magyar nemzet mozgalma kívánt lenni, az állampolgárságtól függetlenül;
- a nemzeti érdekeknek és értékeknek, illetve a társadalom demokratizálásának képviseletét egyaránt vállalja, nem tett és nem tesz különbséget közöttük fontosság tekintetében, azokat egymástól elválaszthatatlanoknak tartja;
- az egyéni és kollektív szabadságjogok alapján mindent megtesz a kisebbségek szabadságáért és érvényesüléséért (az országon belül és kívül);
- nem doktriner, nem elvont eszméket tanít és képvisel, hanem az embert mint individuumot és mint erkölcsi személyiséget szólítja meg; azt akarja elérni, hogy megalázott emberségünkből és sértett magyarságunkból emelkedjünk olyan polgári helyzetbe, melyben nemzetiség, származás, vallás, világnézet vagy pártállás nem érdem, sem vétek, hanem a személyiség természetes állapota;
- a polgárt az öntudatos, tulajdonára is támaszkodó egyénnel azonosítja, aki szerveződései által akár az államhatalommal szemben is képes megvédeni magát;
- az MDF mindig természetesnek tartotta az emberek legalitás iránti igényét, elsők között lépett fel magát törvényesnek tartó ellenzéki mozgalomként, és azóta az ellenzék törvényességét a hatalommal el is ismertette. Mindig törvényes eszközökkel kívánt és kíván küzdeni, elveti a politikai harc erőszakos és szélsőséges módszereit. Nem az öklünket, hanem a fejünket emeljük fel. Elutasítjuk a bosszúállás politikáját!

Számítunk mindazoknak a szakértelmére, akik tudásukkal a demokratikus Magyarországot akarják megteremteni.

- Az MDF nem az elvont emberre épít. Mindenki szülőföldjéhez, a tájhoz, a helyi közösséghez, családjához kötődik, s ezek révén azonosul nemzetével, így találja meg helyét a világban. Az MDF ezért támogatja a helyi közösségek önkormányzatát, a helyi hagyományok, szokások ápolását és fennmaradását – szemben a jellegtelenné tevő tömegkultúrával és tömegfogyasztással;
- az MDF számára a környezetvédelem sem csupán ipari vagy technológiai kérdés, hanem életszemlélet. Azért küzd, hogy az ember a természetnek ne „leigázója" legyen, hanem együtt éljen vele, és mint az élet forrását óvja meg;
- az MDF vallja, hogy a gazdasági átalakulás és gazdálkodás ésszerűsítése, a szociális piacgazdaság megteremtése nélkül csak politikai légvárakat lehet építeni.

Magyarországnak most arra van szüksége, hogy:

- mielőbb tisztázódjanak a tulajdonviszonyok;
- a szektorsemleges versenyhelyzetben természetesen tulajdonos lehet az állam, a társulás, a szövetkezet, az egyén;
- jelentést kívánunk az államvagyonról;
- a kis- és középüzemekre épülő, tulajdonilag vegyes piacgazdaságon belül a magántulajdon átmenetileg még külön előnyökben is részesüljön;
- az átalakulás árát az állami javak haszonélvezői fizessék meg. [...]

Diktatúrabontás – szabadságépítés

Magyarország népe eddigi történelme során csak rövid időszakokban élvezhette a viszonylag teljes szabadság és demokrácia előnyeit. A nemzeti önrendelkezés, a vármegyei önkormányzat, a városi szabadság, a községi önállóság, a kulturális önszerveződés, a szabad gazdasági vállalkozás polgári és demokratikus hatásainál az utóbbi másfél évszázadban is erősebbnek bizonyultak a külső elnyomás, a túlközpontosított kormányzás, az uralmi szellemű közigazgatás, a felülről vezényelt szellemi élet, a piacellenes ellenőrzött gazdálkodás szabadságot és demokráciát korlátozó kártékony következményei. Az 1948-tól uralomra jutott diktatúra a magyar társadalom évezredes európai fejlődésének eredményeit, nemzeti öntudatát, társadalmi intézményeit és önkormányzati formáit teljes mértékben fel akarta számolni. A rákosista önkényuralom, majd a Kádár-korszak monolitikus rendszere a virágzó helyi egyesületek szétzúzásával, kulturális gyökereik elsorvasztásával, a közösségi vagyonok államosításával elérte a minden önkormányzat alapját adó helyi közélet megszűnését. [...]

Szűrös Mátyásnak, az Országgyűlés elnökének meghívására az MDF küldöttsége, Csengey Dénes, Antall József és Csoóri Sándor a Parlament üléstermének vendégpáholyából figyeli az Országgyűlés ülését, 1989. október 20.

A tanácsrendszer hatalomgyakorló apparátusai erőszakosan egyesítették a községeket, végrehajtották a kistelepülések gazdasági és szellemi kifosztását, szerepkör nélküli állapotba süllyesztették, magyarán halálra ítélték falvaink számottevő részét a „településfejlesztési koncepció" végrehajtásával. A megyei tanácsok az állami költségvetés újraelosztása során központosították és jórészt eltékozolták a községekben keletkezett s településfejlesztésre szánt összegeket. A tanácsok magukra hagyták, kiszolgáltatták – érdekeik képviselete és megvédése helyett – a területükön élő lakosságot. Az 1956-os forradalom munkástanácsainak, forradalmi bizottságainak emlékét, hagyományát a tanácsok is igyekeztek megsemmisíteni. [...]

A Magyar Demokrata Fórum tudatában van annak, hogy akár ellenzékben levő erőként, akár a kormányzati felelősségben osztozva fog működni, gazdaságpolitikáját az örökségek és kötöttségek figyelembevételével kell kialakítani. Az óvatos manőverezés azonban csak a túléléshez elegendő. Csak az a kormánypolitika és az a politikai mozgalom lehet sikeres, amelyik le tud számolni a múlttal, képes felmutatni a fejlődés kívánatos és lehetséges útját, és új társadalmi erőforrásokat mozgásba hozni az átmenet megvalósítására. Az MDF ilyen mozgalom kíván lenni. Megalakulása óta elveti a szűk látókörű, az ország távlati érdekeiről elfelejtkező politizálást. Van elgondolása a progresszív magyar hagyományok és a világ értékeinek hasznos ötvözéséről, és bizonyos abban, hogy határozott támogatást kap a változásra kész magyar társadalomtól.

Egyén, autonómia, közösség: a nemzet új erőforrásai

Ma fontos anyagi és emberi energiák folyamatosan vesznek el a magyar társadalomban. Számottevő tőkék fagynak be ingatlanokba és mennek veszendőbe presztízsfogyasztás folytán. Milliárd dollárnyi tőke menekült már ki az országból – vásárlóturizmus vagy nyugati bankbetét formájában. A sajtó felszabadulása óta megrázó esetek kerülnek felszínre a külkereskedelemben folytatott korrupcióról, a gazdasági vezetői posztokkal való kisstílű visszaélésekről, feltűnően előnytelen külföldi szerződésekről. A legnagyobb tőkevesztést azonban a pazarlással, az igénytelen munkával szembeni közömbösség jelenti, s az a kettősség, ami a saját célra, otthon végzett gondos munka és a „hivata-

los" munkahelyen folyó munkavégzés között mutatkozik. Az MDF minden olyan kormánypolitikát támogat és saját eszközeivel elő is mozdít, amely otthonossá teszi az országot a polgár számára, és gazdát teremt az alkalmazottból. Az államilag szervezett gazdaság nem becsülte meg a figyelmes munkát, a biztos szaktudást, az újítókészséget. Az alacsonyan tartott bérek, a torz bérarányok súlyos károkat okoztak a hagyományosan jó magyar munkaerkölcsben és szorgalomban.

A modern gazdaság legfőbb tőkéje a jogaiban és kötelességeiben biztos, iskolázott és megfelelő vagyoni-jövedelmi körülmények között élő ember. Nem lehet erős a nemzetgazdaság autonóm, magabiztos egyének nélkül. Programunk fontos célja ezért az, hogy megerősödjön az egyén, a család, a sok önkéntes emberi közösség, és ezzel minőségileg mérséklődjön az állam gazdasági szervezői és irányítói szerepe. Célunk a kis- és középegzisztenciák megerősítése, a tulajdonos polgárság kiszélesítése, a dolgozó ember valódi megbecsülése. A kifejlődő piacgazdaságban persze szükségszerűen megjelennek a számottevő jövedelemkülönbségek – és ez nem baj. A társadalmi igazságosság elvének megfelelő adózási és örökösödési szabályokkal tompítani lehet a nagyfokú jövedelemkülönbségek káros társadalmi és gazdasági hatásait. Célunk azonban nem az, hogy a magyar társadalom kisszámú gazdagból és a vagyontalan proletárok sokaságából álljon. Ezért olyan gazdaságpolitikát javasolunk az alábbiakban, amely segíti a tulajdon széles körű elterjedését, és támogatja a lakó- és munkahelyi önkéntes közösségeket. Ezeknek komoly hagyományaik vannak a magyar történelemben, a mezővárosi szerveződésektől az 1956-os munkástanácsokig. A polgári jogaikban biztos, autonóm egyének sokasága és önkéntes társulásaik jelentik a legbiztosabb ellenerőt az állami beavatkozással és a gazdasági monopóliumokkal szemben. [...]

A kormányzat szűken vett gazdaságirányítást kizárólag az állami vállalatok (jelentősen csökkenő) körében gyakoroljon. A gazdaság egésze feletti ellenőrzését nagyban mérsékli az, hogy a költségvetés minden lényeges tételével el kell számolnia az országgyűlésnek, ill. az országgyűlés szerveinek. Az állami szervezeteket meg kell szabadítani a fölösleges és bürokratikus titokzatosságtól: munkájuk folyjék a szakmai és politikai nyilvánosság ellenőrzése mellett. Már az átmenet időszakában helyre kell állítani a köztisztviselők anyagi megbecsülését. Az állami hivatalokban nincs helye a napi politikának és pártszempontoknak. A Magyar Demokrata Fórum számít mindazon közalkalmazottakra, akik szakmai felkészültségük, a demokratikus államrend iránti elkötelezettségük és erkölcsi tisztaságuk alapján érdemesek a nemzet közös ügyeinek intézésére.

Milyen gazdaságot akarunk?

[...]

A Magyar Demokrata Fórum elutasítja a néppel való társadalmi kísérletezés minden formáját. A négy évtizede ránk erőszakolt, de népünk szellemétől és az ország adottságaitól idegen modell nyilvánvaló módon zsákutcának bizonyult. A külföldi minták szolgai másolását elvetjük: minden nemzet csak történelme értékeinek vállalásával küzdheti ki a helyét a világ sikeres népei között. A demokratikus világ fejlett piacgazdaságaiból minden értékeset és hasznosat át kell vennünk, mint ahogy Japán vagy a közelünkben Ausztria vagy Finnország átvett, anélkül, hogy megszűntek volna japánok, osztrákok vagy finnek lenni. Magyarország is csak nemzeti azonosságtudatának és sajátosságának megőrzésével találhat vissza a fejlett államok közösségéhez, mint ahogy Kelet-Közép-Európa többi népe is a maga lengyel, cseh, román útján fog – reményeink szerint mielőbb – eljutni a demokratikus Európába.

A Magyar Demokrata Fórum a gazdaság modernizálására, a vállalkozások ösztönzésére, a fejlett piaci gazdaság intézményeinek kiépítésére törekszik, mivel a megújulást nem visszafogástól és megszorításoktól várja.

– A gazdaság alkotó energiáit régóta lefojtja a bürokrácia elterpeszkedése, a verseny és a társadalmi ellenőrzés hiánya, a lobbik uralma, és az ezek következtében létrejött és folyamatosan megújuló torz termelési és szervezeti struktúra. Ezért harcot hirdetünk a bürokratikus megkötöttségek, a hatékonyságrontó monopóliumok, a versenykorlátozó összefonódások ellen: tehát deregulációt kívánunk. Ugyanakkor azonban szükségesnek tartunk egy észszerű piaci szabályrendszert, és az etikus gazdasági magatartást erősítő új szabályokat (ennyiben tehát „re-regulációt") is.

– Gyorsítani kívánjuk a magyar gazdaság tényleges külgazdasági nyitását a világ fejlett régiói, elsősorban az Európai Közösség, valamint a Duna-völgyi gazdaságok irányába.

Megkülönböztetett módon ösztönözni kívánjuk a magánvállalkozást – vagyis azt, amikor a vállalkozó saját kockázatára termel, forgalmaz és fektet be, és esetleges veszteségeit nem a társadalom egészével kívánja megfizettetni. [...]

– Határozottan visszaszorítandó az állami költségvetés terjedelme. A magánkezdeményezés kibontakozása, az állami tulajdon jókora részének privatizálása, az önszervező közösségek elterjedése az államháztartást (ezen belül az állami költségvetést) mentesítheti számos feladattól. [...]

– Észszerűen ellenőrzött erőteljes privatizálást sürgetünk. Az állami vállalatok, intézmények, állami gazdaságok vagyonát társadalmi ellenőrzés mellett, közgazdaságilag észszerű formában kell magánkézbe adni. Sürgősen megteremtendők azok a garanciák, amelyek a nemzetgazdasági érdekek és a vagyonvédelmi szempontok figyelembevételét szavatolják. [...]

– Az európai szellemiséghez való visszatérésünk részeként tekintünk a világ pénzügyi, technológiai, tudományos és kereskedelmi folyamataiba való szerves bekapcsolódásra. Gazdaságunk modernizálásában számítunk a külföldi működő tőkére is. Jól tudjuk azonban, hogy a külföldi tőke oda megy szívesen, ahol már megbízhatóan, jól működik a gazdaság. A gazdaság helyreállításában tehát reánk hárul a munka zöme. Aki itt egyszerű megoldást hirdet, külföldi segélytől vagy kizárólag tőkeimporttól várja a gazdaság rendbetételét, az programadás helyett illúziót kelt.

– Nagy súlyt helyezünk az infláció visszaszorítására. Látni kell: a magyar gazdaság inflációjának jelentős része a konfliktusokat elkerülő kormányzati gyakorlatból következik. [...]

– A program szembenéz a termelési és foglalkoztatási szerkezet megváltoztatásának és a munkanélküliségnek a súlyos gondjával. Nyíltan kimondjuk: csak azért a munkahelyért szabad harcolni, amelynek van létjogosultsága a jövő Magyarországában is. De minden segítséget meg kell adni a munkavállalóknak ahhoz, hogy jól fizető és értelmes foglalkozást találjanak. Ezért a veszteséges üzemek felszámolását, az egészségtelen és perspektíva nélküli munkahelyek megszüntetését össze kell kötni a képzés és átképzés állami támogatásával. [...]

Küzdünk azért is, hogy a népünk munkáját megtestesítő közvagyon észszerű hasznosításának módjait megtaláljuk, és egyben megóvjuk maradék örökségünket a felelőtlen kapkodástól, széthordástól. Azt kívánjuk, hogy a vállalkozni kész egyének és közösségek minél nagyobb számban jussanak valós vállalkozói lehetőségekhez, egyszerre szolgálva ezáltal a társadalmi mobilitás, az igazságosság és a gazdasági hatékonyság szempontjait.

Küzdünk azért, hogy az üzemek, helyi közösségek, szakmai intézmények élére és az állami tisztségekbe az oda legalkalmasabb személyek kerüljenek, akik társadalmi felelősségük – és társadalmi ellenőrzés – tudatában hatékonyan irányítják a rájuk bízott embereket és eszközöket. Támogatjuk ezért a gazdasági vezetői posztokon is a megújulást, a fiatalítást, a rátermettség és a szaktudás rangjának visszaállítását. Fontosnak tartjuk, hogy a formálódó pluralizmus se szolgálhasson alapul a pártszempontok ismételt felülkerekedéséhez.

Küzdünk azért, hogy a dolgozók szabadon élhessenek munkavállalói jogaikkal, mert hisszük, hogy Európában csak jól tájékozott, jól megfizetett és egyenrangú félnek tekintett dolgozótól lehet minőségi teljesítményt elvárni. Támogatjuk a hatékony és minél teljesebb foglalkoztatást. A munkahelyüket vagy foglalkozásukat elvesztőknek méltányos szellemi és anyagi segítséget kell nyújtani a váltás nehéz időszakában.

Észszerű, igazságos és teljesítménynövelésre késztető közteherviselés mellett vagyunk: a becsületes munkával szerzett jövedelem észszerű adóztatását nem tekinti áldozatnak a polgár, ha adója felhasználását figyelemmel kísérheti, az erre vonatkozó döntéseket mind a helyi önkormányzat, mind az országos politika szintjén befolyásolhatja. Küzdünk olyan jóléti intézményekért, amelyek az emberi méltóság megőrzésének anyagi és társadalmi előfeltételeit mindenki számára szavatolják. Nem tekinthető egészségesnek – de még gazdaságilag észszerűnek sem – az a társadalom, amely az egyesek vagyonosodását mások elszegényedése árán képes csupán elérni.

Az átmenet kérdései [...]

Rövid távon akkor sem lehetne javulással számolni, ha a mai vészjósló folyamatok nem folytatódnának. A szelektív kínálatösztönzés és versenyserkentés csak egy-két év átfutással érezteti igazán a maga hatását. Az infláció sem szüntethető meg egy csapásra, még ha mélyen fekvő okaihoz erős kézzel nyúlunk is hozzá. Rövid távon elkerülhetetlen a munkanélküliség növekedése. A fogyasztás

állami korlátozására számításaink szerint nem lesz szükség, de az állásukat vesztők bizonyára megsínylik az átállási időt. A megtakarításösztönző intézkedések nyomán a lakossági fogyasztás azért nem nő majd, mert érdemes lesz megtakarítani, például részvényt venni. [...] Érzékelhető eredményeket – a külső környezet alakulásától is nagymértékben függő módon – csak két-három év múlva lehet várni. Ám akkor sem érint mindenkit egyformán a gazdaság remélt gyors megújulása. Ezért említést kell itt tenni arról, hogy a vázolt program kit hoz előnyösebb helyzetbe, és kit sújt – hiszen aki országunk mai helyzetében mindenkinek egyaránt kedvező változást ígér, vagy nem ért ahhoz, amiről beszél, vagy tudatosan valótlant állít.

Programunk sérti mindazok érdekeit, akik hatalmilag garantált vagy más módon „kiérdemelt" monopóliumból élveznek előnyöket. Nem várható, hogy a támogatásokból fenntartott ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági szerveztek vezetői támogassák versenyösztönző és monopolellenes céljainkat. Azt is nyíltan meg kell mondani, hogy a mamutszervezetek szétbontása, az állami támogatás csökkentése, a hazai és a külföldi termelők versenyének élénkítése nyomán sok állás szűnik meg, bár legtöbbjük csupán átmenetileg. A modernizációnak ez elkerülhetetlen ára, de a Magyar Demokrata Fórum harcolni fog azért, hogy ezt az árat ne a vétlenek és ne a kis jövedelmű dolgozók fizessék meg.

Nyernek viszont a program megvalósulása esetén: mindazok, akik hajlandók vállalkozni – hiszen könnyebb hitelhez jutás és jobb anyagi-szellemi infrastruktúra segíti vállalkozásukat. Nyernek azok is, akik vállalják mai rosszul fizetett, rendszerint egészségtelen és perspektíva nélküli foglalkozásuk feladását, és hajlandók új szakmát tanulni. Az infláció megfékezése előnyös azoknak, akik hajlandók megtakarítani, és természetesen mindenkinek, akinek az életét ma a gyorsuló pénzromlás megkeseríti. Végül mindannyian nyerünk azon, hogy programunk sikere esetén „komfortosabb" országban lakhatunk: ahol beleszólásunk van a helyi pénzek felhasználásába, ahol javul a telefonellátás és az úthálózat, ahol lassan eltűnik a múlt századi gyárkéményes ipar, hogy korszerűbb és tisztább termelőüzemeknek adja át a helyét. Nyer az, akinek gyermekét jobban képzett és jobban megfizetett tanár oktatja, hivatalos ügyeit professzionális köztisztviselő intézi. Hisszük: sokan nyerünk, és csak szűk réteg veszít ezen. De ez nem jelenti azt, hogy az átmenet könnyű lesz. [...]

Demokratikus tulajdonviszonyokat! [...]

Az állami vállalatok eladásának, átadásának és átszervezésének gazdag nemzetközi tapasztalatai vannak. Ezek mind arra intenek, hogy a vagyon- és versenyvédelmi szempontokra, valamint a társadalmi igazságosság és elfogadhatóság szempontjaira messzemenően ügyelni kell, különösen olyankor – miként hazánkban is –, amikor a gazdaság meghatározó szektoráról van szó. [...]

Az 1989 során nekilendült „spontán privatizáció" máris elég intő példával szolgál. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a megindult folyamatoknak különféle súlyos veszélyei vannak. Így az MDF-nek – mint felelős társadalmi mozgalomnak – programjában megoldást kell találnia e veszélyek minimalizálására és a lehetőségek legértelmesebb kihasználására is.

A legfőbb veszélyek a következők:

– A vállalatok egy része életképtelennek bizonyult, de valódi átszervezés helyett a tőkepiaci értékelést kikerülve most piaci monopóliummá válnak. Ezáltal a piaci mechanizmus legfőbb hajtóereje – a piaci verseny – vész oda. Az újdonsült monopóliumok árfelhajtó és teljesítmény-visszatartó viselkedést is megengedhetnek maguknak. Létük meghosszabbításával azt is meggátolják, hogy alkotóelemeikből önálló vállalatok, üzletrészek, kis és közepes egységek váljanak ki.

– A sebtében elindított átalakulásnak alig leplezett célja, hogy az állami vállalatok élén éppen ott található – esetleg nemrégiben „ejtőernyősként" odakerült volt funkcionárius – vezető átmentse személyét az új gazdasági rendbe. Ennek érdekében – jó néhány eset tanúsága szerint – hajlandó a rá bízott nemzeti vagyonból az általa kiválasztott vevőnek komoly árengedményt adni, annak fejében, hogy vezető pozícióját egy ideig megtarthassa. Az ilyen – lényegében korrupciós – gyakorlatokat azok az elhibázott jogi megoldások teszik lehetővé, amelyek nem írják elő az eladandó vagyon független vagyonértékelését (-értékeléseit), az ügylet nyilvánosságát, a vevők versenyeztetését, és igen tág körben semmilyen beleszólást nem engednek az állami ellenőrző intézményeknek. A helyzetet súlyosbítja, hogy az eladásra jogosultaknak semmilyen érdekük nem fűződik a nemzeti tulajdonban lévő vagyon eladási árának emeléséhez.

– E folyamat azért is veszélyes, mert a hazai magánmegtakarítás korlátozott, és a mobilizálható magánvagyonok egyenlőtlenül oszlanak meg az országban. A polgárok széles köre egyszerűen kiszorul a vagyonszerzésből, mivel nincs kellő megtakarítása, és hozzá se jut – a nyilvánosság csaknem teljes hiánya miatt – az ár alatti vételekhez. Félő, hogy a gyorsan végrehajtott privatizálás igazából csak azoknak kedvez, akik már eddig is kedvezményezett vagyoni helyzetben voltak. [...]

– Egyelőre még nincsenek független és felkészült vagyonértékelő intézmények, reorganizáló és kockázati tőke vállalások, komoly vagyonkezelő szervezetek, sőt az állami tulajdonosi jogokat gyakorló intézmény sem működik. Ilyen körülmények között az átalakítások és privatizálások szakmai színvonala és üzleti etikája mindig vitatható, gyanúra adhat alkalmat, és ez társadalmi ellenérzést válthat ki az egész folyamattal szemben. A folyamat ezért az intézményi rendszer azonnali kifejlesztésével lehetne felgyorsítható. [...]

Ezért a gazdaságilag valóban észszerű és társadalmilag ellenőrzött privatizálás mellett foglalunk állást. [...] Az állami tulajdon mérséklését több módon is meg kell kezdeni:

- a privatizációs kormánybiztosság programja alapján;
- alkalmazott részvényvásárlás (ESOP[2]) útján;
- az alapítványoknak, helyi önkormányzatoknak, társadalombiztosításnak költségvetési támogatás helyett juttatott állami vállalati részvényekkel;
- a mezőgazdaságban a földnek az eredeti tulajdonosokhoz való visszajuttatásával (lásd a Mezőgazdaság című fejezetet!) [...]

A nemzeti vagyont kezelő intézményt mentesíteni kell a szokásosnál több szabályozást igénylő területek felügyeletétől. Egyfelől ide sorolandók a pénzintézetek, amelyekre világszerte külön garanciális üzletviteli szabályok vonatkoznak, és amelyek még liberális tőkés országban is gyakran állami tulajdonban, vagy kvázi államosítva vannak. A bankokban és pénzintézetekben lévő nemzeti tőke esetében a pénzügyi kormányzatnak és a jegybanknak átháríthatatlan ellenőrzési kötelezettségei vannak.

A szabályozott tevékenységek másik körét a közszolgáltatások, nagy infrastrukturális ellátó rendszerek képezik. Ezek árképzését (tarifapolitikáját) a legtöbb piacgazdaságban közösségi ellenőrzés alatt tartják, és többfajta módon védekeznek az erőfölénnyel való visszaélés, a monopolhelyzet kihasználása vagy a nem hatékony gazdálkodás reális veszélye ellen. A posta, a vasút és az áramszolgáltató nagyrendszerek feltehetően hosszú távon is állami tulajdonban vagy közösségi szabályozás alatt maradnak nálunk. Tekintettel tevékenységük naturális meghatározottságára és a nem pénzügyi (pl. honvédelmi, ellátásbiztonsági, területi stb.) szempontok súlyára, felügyeletüket a szakirányú minisztériumnak kell ellátni. A szakmai (mai terminológiával: ágazati) minisztériumok azonban csak a versenyszektoron kívüli vállalatok esetében viselkedhetnek gazdaként; szakhatóságként pártatlanként kell tekinteniük a kompetenciájukba tartozó magán vagy állami vállalkozásokra. [...]

Az autonóm iskola

Az iskola (a továbbiakban beleértendő bármely nevelési intézmény) autonómiáján az önállóság teljes körét értjük. Gazdasági, iskolaszervezeti, tantervi önállóságot, alternatív tankönyveknek, az iskola típusváltozatának megválasztását; speciális tananyag, az iskolában megkövetelt erkölcsi és viselkedési normák, sajátos módszerek, szokások, hagyományok, egyéni arculat kialakítását és ápolását; szabadon kezdeményezett pedagógiai kísérleteket az egyetemi tanszékekkel, tudományos intézményekkel együttműködve, de nekik nem alárendelten. Mindenfajta körzetesítéssel szakítani kell, hogy az adott iskolába törekvő diákok száma minden bürokratikus módszernél hitelesebben jelezze annak színvonalát, vonzó légkörét. Az autonóm iskolák hatáskörébe tartozik a tanuló- és osztálylétszám, az órák időtartama, a diákok kötelező óraszámának meghatározása, a fakultatív tárgyak kiválasztása. (Jól szerkesztett tanterv esetében a gimnáziumban is napi öt órában maximálható az órák száma, a testnevelés kivételével.) [...]

A kisebbségpolitika alapelvei

Közép-Európában a nemzetek határai nem esnek egybe az államok határaival. Magyarország esetében ez közismerten azt jelenti, hogy a két világháborút lezáró igazságtalan békeszerződések követ-

keztében mintegy 3,5 millió magyar került az új államhatárokon kívülre, és él ma is a szomszédos államok fennhatósága alatt. Ugyanakkor – sokkal kisebb számban – a mai Magyarországon is élnek nemzeti és etnikai kisebbségek.

Célunk olyan európai normákhoz igazított, egyedi sajátosságokat figyelembe vevő kisebbségpolitika kialakítása, amely egyaránt alkalmazható a határokon túli magyar és a határokon belüli nem-magyar kisebbségekre. Nem tagadunk meg semmi olyan jogot hazai kisebbségeinktől, amelyet a kisebbségi magyarságnak követelünk. Elveink függetlenek az egyes kisebbségek eltérő létszámától. A viszonosság elve azonban nem szolgálhat alapul történelmietlen, objektív körülményeket tendenciózusan figyelmen kívül hagyó összehasonlításoknak; a hazai kisebbségek speciális helyzetét a határon túli magyarság elnyomásának elkendőzésére felhasználandó törekvéseknek. [...]

Biztosítani kell a térségben élő kisebbségek szabad identitásválasztását, nemzeti, etnikai tudatának megőrzését, a többségi népekével azonos szintű életfeltételeinek megteremtését. Igazságtalannak és a népek békés együttélését megnehezítő tényezőnek tartjuk a jelenlegi határokat, ám politikai érdekeink ma a határok „ellégiesítéséhez" fűződnek. Bárhogy alakuljanak is a jövő realitásai, mi mindig azon leszünk, hogy a magyarság soha ne lépjen föl más nemzeti kisebbségek elnyomójaként. Arra törekszünk, hogy mindig és minden nép megőrizhesse nemzeti önazonosságát az egységesülés felé haladó Európában. [...]

Az egyén elidegeníthetetlen joga, hogy eldöntse, mely nemzethez, nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozónak vallja magát. Az MDF kinyilvánítja, hogy a nemzeti etnikai kultúrákat megőrzendő értéknek tartja, és elítéli az erőszakos asszimiláció minden nyílt vagy burkolt formáját. Ugyanakkor – a szabad identitásválasztás elvéhez hűen – alapvető emberi jognak tartja a nemzeti vagy etnikai közösségből való önkéntes kilépést, és a magukat magyarnak vallókat származásuktól függetlenül befogadva a nemzet szerves részének tekinti. [...]

Természetesnek fogadjuk el a kettős kötődést, azt az identitásformát, amelyben az egyén – állampolgári jogviszonyán túl – magát a magyar nemzethez is és valamely kisebbséghez is sorolja.

A kisebbségi kérdést nem tekintjük kizárólagos belügynek. Biztosítani kívánjuk a kisebbségek szabad kulturális és gazdasági kapcsolatait anyaországukkal. Úgy véljük, hogy az anyaországnak joga és szükség esetén kötelessége is megvédeni a határain túl élő közösségeit, beleértve a nemzetközi fórumokon érdekükben tett föllépést. Ugyanezt jogosnak ismerjük el a hazai kisebbségek esetében is. [...]

A magyarországi nemzeti kisebbségek

Számuk 320–330 ezerre tehető, kiknek közel fele német. A mai országterületen csak a szlovének tekinthetők őshonosoknak; a horvátok, szerbek, szlovákok, németek és románok ősei zömmel a török háborúk idején és azt követően költöztek mai lakhelyükre. Évszázadokon át, csaknem az I. világháborúig, „hungarus" tudatúak voltak, és a történelmi Magyarországot tekintették hazájuknak. Sorsukat – számukat és tudatukat – alapvetően megváltoztatta a nemzeti alapon szervezett, de valójában soknemzetiségű államok kialakulása, a II. világháborút követő ki- és áttelepítések, a sztálini modell részeként működő „automatizmus" elmélete, és az abból következő asszimilációs nemzetiségpolitikai gyakorlat. Ez utóbbi legkirívóbb példája, hogy 1960-ban hazánkban megszüntették a nemzetiségi nyelven való oktatást. [...]

Elkerülhetetlen a nemzetiségi szövetségeknek, vagy más, a lakosság alulról építkező helyi szervezeteinek (újjá)alakulása – ezt a spontán folyamatot feltétlenül támogatnunk kell. Az elérendő cél, hogy minden nemzetiség – számarányának megfelelő – parlamenti és helyhatósági képviselethez jusson.

A kisebbségek megmaradásának kulcskérdése az anyanyelven történő tanulás biztosítása, óvodától az egyetemig. Ezért a nemzetiségek által (is) lakott településeken – az apró falvakban éppúgy, mint a városokban – a jelenleg csak nyelvet oktató iskolákat kétnyelvűekké, a kétnyelvűeket tannyelvűekké kell átszervezni, az átmeneti időszakban külföldi (anyanemzeti) vendégtanárok alkalmazásával, új tanmenetek, tankönyvek bevezetésével, helyi körülményektől függően buszoztatással vagy kollégiumok építésével. [...]

A magyarországi cigányok [...]

Az MDF álláspontja szerint a cigányság etnikai kisebbség. A nemzeti kisebbségektől való különbözőségük miatt azonban nem szenvedhetnek joghátrányt, azaz éppúgy törekedhetnek etnikai identitásuk megőrzésére, kifejlesztésére, érdekvédelmi, politikai és kulturális szervezetek alakítására, mint a nemzeti kisebbségek. A cigányság többségére jellemző kettős kötődést (a cigány identitás megőrzésével párosuló magyarságtudatot) természetes és kívánatos állapotként fogjuk fel, és az asszimilálódás útját választókkal együtt őket a magyarság szerves alkotórészének tartjuk. A cigány anyanyelv használatához fűződő kisebbségi jogokat – a nyelv jelenlegi archaikus állapota miatt – csak fokozatosan tartjuk megvalósíthatónak, de az erre irányuló erőfeszítéseket támogatandónak tartjuk.

Szociális helyzetük javítását az általános szociálpolitikába beépítve, a pozitív diszkrimináció elvét alkalmazva kell megoldani, ezt azonban nem jogi, hanem politikai eszközökkel kell érvényesíteni, hasonlóan, mint a többi halmozottan hátrányos helyzetű társadalmi csoport esetében. Elsősorban munkaalkalmak teremtését kell szorgalmazni számukra. A távlati koncepció nélküli segélyezési rendszert olyan célzott szociálpolitikai programnak kell felváltania, amely nagymértékben épít az érintettek elvárható saját erőfeszítésére és felelősségére.

A magyarországi zsidóság

Az MDF kisebbségvédelmi politikájában külön kell szólnunk zsidó honfitársainkról. Az identitásvállalás szabadságát vallva örvendetesnek tartjuk, hogy az izmosodó magyar demokráciában a Magyarországon élő zsidók közül egyre többen feladatuknak tekintik a tradicionális zsidó hitélet és kultúra értékeinek ápolását.

Zsidók és nem zsidók harmonikus együttélésére két körülmény még napjainkban is bénítólag hat. Az 1944-es holocaust ténye és ezzel összefüggésben Bibó István kérdésfeltevése – felelősségünk azért, ami történt – közgondolkodásunkban még nem került történelmi súlyának és jelentőségének megfelelő helyre. (Nem magyarázat, csupán rideg valóság, hogy a megnagyobbított országterületre számítottan közel 600 000 magyarországi zsidó elpusztítása mellett további nem zsidó százezreknek kellett értelmetlenül meghalniuk a II. világháború folyamán, s ezek a rettenetes emberveszteségek sem tükröződnek megfelelően nemzettudatunkban.)

Zsidó honfitársainkkal való kapcsolataink vonatkozásában is érvényesnek tartjuk az MDF Etikai Nyilatkozatának ama megállapítását, miszerint „a Magyar Demokrata Fórum a konfliktusokat is vállalva kiengesztelődésre törekszik nemzetközi, országos és helyi szinten egyaránt. A XX. századi magyar történelem a leszámolások története, amelynek legnagyobb vesztese minden esetben a nemzet volt. Az MDF egy ifjabb leszámolás megakadályozása érdekében is szerveződött, mert meggyőződéssel vallja, hogy bosszú csak újabb bosszút szül. Ezzel szemben a megbocsátás és kiengesztelődés szellemében azért küzd, hogy emberekkel való leszámolás helyett az igazságtalan struktúrák szűnjenek meg."

A múltat nem feledve, tekintetünket a jelen és a jövő feladataira szegezve az MDF a következő cselekvési program megvalósításán fáradozik.

– Az MDF I. Országos Gyűlésén elhangzott javaslatnak megfelelően – valamennyi érdekelttel egyeztetve – minden esztendőben emlékezzünk meg a II. világháború magyarországi áldozatairól. Emlékezzünk az Auschwitzban és más haláltáborokban elpusztított zsidó és cigány embertársainkra, a harcmezőkön, hadifogolytáborokban, kényszermunkatáborokban elhunytakra, a háború polgári áldozataira.

– A kiskunmajsai MDF példáját követve, lehetőleg minél több MDF-szervezet (az Ifjúsági Demokrata Fórummal közösen) kapcsolódjék be a helyi zsidó temetők rendbehozatalába.

– Hasonló szellemben az elhagyott zsidó vallási épületek (zsinagógák) helyreállításában és a kegyeletet nem sértő esetleges átalakításában az MDF-szervezetek illetékes munkacsoportjai tevőlegesen vegyenek részt.

– Az MDF kezdeményezi, hogy legkésőbb 1994-ben (a deportálások 50. évfordulójára) közadakozásból közterületen is állítsanak emlékművet az áldozatok emlékére.

– Az MDF nem elégszik meg az antiszemitizmus elítélésének elvi deklarálásával, hanem fontosnak tartja, hogy a zsidóság valamennyi – vallási és kulturális – képviseletével termékeny munka-

kapcsolat alakuljon ki, mely kiterjed az egymás kiadványaiban való publikálásra, egymás rendezvényein előadások tartására, közös emlékestek, ünnepségek megrendezésére.

– Egy jobb jövendő építése érdekében már most, minél előbb elkezdjük ifjúsági szervezeteink minél szélesebb körre kiterjedő együttműködését. [...]

A magyar jövőért. MDF program. Budapest, 1990, Magyar Demokrata Fórum. Lásd még: http://nezopontintezet.hu/files-/2012/03/A-Magyar-Demokrata-Fórum-Programja-1989.pdf.

Jegyzetek

1. A programot az MDF második országos gyűlésén fogadták el 1989. október 21-én.
2. ESOP: Employee Stock Ownership Plan (Munkavállalói Részvénytulajdonosi Program).

A köztársaság kikiáltása. Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök beszéde a Kossuth téren (1989. október 23.)

Honfitársaim, magyarok a nagyvilágban, külföldi barátaink!

Az Országházból szólok hazánk lakosaihoz, mindazokhoz, akik szívükön viselik Magyarország sorsát. Azokhoz fordulok, akik határainkon túl megértéssel és rokonszenvvel követik emelkedő utunkat, támogatják népünket a gyökeres változtatásokat eredményező erőfeszítéseiben. A köztársaság ideiglenes elnökeként e helyről köszöntöm országunk polgárait, külföldi barátainkat. Ünnepélyesen bejelentem, hogy az Országgyűlés által módosított alkotmány kihirdetésével a mai nappal, 1989. október 23-ától országunk államformája és neve: *Magyar Köztársaság.*

(Nagy taps, kiabálás és harsonaszó)

A Németh-kormány tagjai a Kossuth téren a köztársaság kikiáltásakor, 1989. október 23.

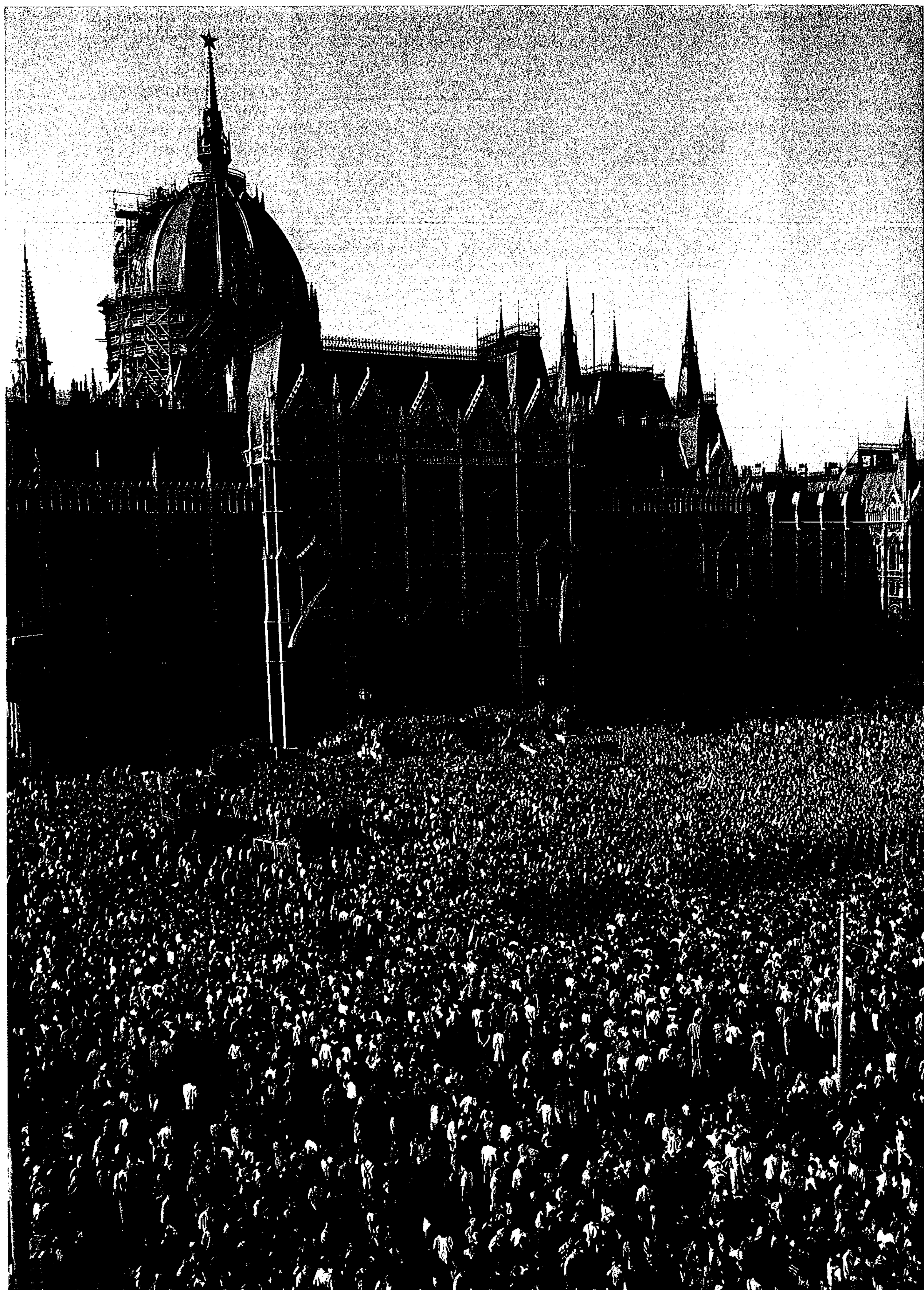

Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök az Országház erkélyéről kikiáltja a köztársaságot, 1989. október 23.

Honfitársaim! Tisztelt ünneplő közönség!

Most, a XX. század vége felé közeledvén, a szabad, demokratikus Magyarország megteremtésében a Kossuth Lajos, Károlyi Mihály és a Tildy Zoltán nevével összekapcsolódó előző magyar köztársaságok nyomdokain haladunk, amikor azok demokratikus és nemzeti hagyományainak szellemében, és az utóbbi 40 esztendő, különösen az 1956-os októberi népfelkelés és nemzeti függetlenségi megmozdulás történelmi tanulságaitól is indíttatva *(taps)* megalkottuk az új köztársaság törvényes alapjait. Újabb történelmi szakasz nyitánya ez, és államunk demokratikus átalakításának útján, miközben feltárjuk és bevalljuk a múltat, tekintetünket határozottan a jövő felé kell fordítanunk. Eltökélt szándékunk, hogy népünk akarata szerint, amit nemsokára szabad, demokratikus választásokon nyilváníthat ki *(taps)*, végigmegyünk megkezdett utunkon.

A Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam lesz *(taps)*, amelyben a polgári demokrácia és a demokratikus szocializmus értékei egyaránt érvényesülnek, amelyben magyar és más nemzetiségű honfitársaink megtalálják számításukat, boldogulásukat, és amelyet biztonságos otthonuknak

A Parlament előtt összegyűlt ünneplő tömeg, 1989. október 23.

tekinthetnek *(taps)*. Az új köztársaság felelősséget érez a határainkon kívül élő magyarok sorsáért *(tömeges éljenzés, taps)* és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolataik ápolását. A világ haladó és demokratikus vonulatának részeként kívánunk fellépni a nemzetközi színtéren, meggyorsítani hazánk felzárkózását a fejlett országok sorába *(éljenzés, taps)*. Egyszerre fejlesztjük keleti és nyugati kapcsolatainkat, hozzájárulva Európa egységesüléséhez, biztonságának megteremtéséhez és a világ egyetemes problémáinak megoldásához *(taps)*. Változatlanul hazánk nemzeti érdekének tekintjük nagy szomszédunkhoz, a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolataink zavartalan és kiegyensúlyozott fejlesztését. *(Erős fütyülés.)* Egyidejűleg a másik vezető világhatalommal, az Amerikai Egyesült Államokkal is jó *(helyeslő kiabálás, taps)* együttműködésre törekszünk. Alapvető nemzeti érdekünknek tartjuk a jószomszédi viszony ápolását a környező országokkal. *(Taps)* Erősíteni kívánjuk a Duna-menti népek összefogását és barátságát a kölcsönös tisztelet és megbecsülés jegyében *(taps)*. Folytatjuk a nyitás külpolitikáját, aktív részvevői kívánunk lenni a nemzetközi cserének és együttműködésnek a gazdaságban és a tudományban, a kultúrában és az emberi jogok érvényesítésében *(taps)*.

Tisztelt ünneplő közönség, honfitársaim! A hazához, a haladáshoz, a nemzeti összefogáshoz és a demokráciához, a humanizmushoz fűződő gondolatok és törekvések jegyében mindenkit következetes cselekvésre, kitartó munkára hívok fel az ország jobb jövője érdekében. Csak közös erővel emelhetjük ki az országot a mélyre süllyedésből, és teremthetjük meg a szabadság, a demokrácia és a jólét anyagi, szellemi feltételeit. Megérdemelné már e nép, hogy végre „jókedv és bőség" legyen a Duna–Tisza táján *(taps)*. Legyen hosszú életű az új magyar köztársaság és boldogabb elődeinél *(taps)*. Honfitársaim, magyarok, külföldi vendégeink! Végül pedig és legfőképpen azt kívánom e jeles napon is: legyen béke a Földön és legyen békesség az emberek között! *(Taps)*

A Kossuth Rádió helyszíni tudósítása, 1989. október 23., déli 12 óra. HU OSA 300-40-8:458/1 (Box 458 folder 1). Hungarian Monitoring, Records of Radio Free Europe/Radio Liberty, Blinken OSA Archivum, Budapest. Online elérhető: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=86&Itemid=189&lang=en.

Bozóki András

Mi a FIDESZ és mi nem? (részletek)

[...][1]

A Fidesz radikális, liberális és alternatív szervezet. [...]

A Fidesz azért radikális, mert demokrata. Azért radikális mert demokrata álláspontját mindenütt kendőzetlenül képviseli és elveit gyakorlati akciókba is átülteti. Nemcsak beszél a demokráciáról, de tesz is érte. [...]

A Fidesz azért liberális, mert azt szeretné, hogy hosszú távon fennmaradjon a már megjelent civil kurázsi, s szélesedjen azok köre, akik kiszolgáltatott alattvalókból polgárokká válnak. Ez a liberalizmus két dolgot jelent: egyrészt értékrendet, toleráns vitakultúrát, szakszerűségre való törekvést, és az emberi sokféleségből fakadó politikai sokszínűség természetesként való elfogadását; másrészt olyan elvek követését a gazdaság- és társadalompolitikában, amelyek a szabad polgárok megjelenéséhez szükségesek. A történelem tanúsága szerint ennek leghatásosabb formái: az állami túlhatalom megszüntetése és a szólásszabadság biztosítása. A szabadság számunkra egyének szabadságát jelenti, nem pedig az attól elvonatkoztatott államét vagy társadalomét. Nem lehet szabad az a társadalom, melynek polgárai nem szabadok. Az államnak nem engedélyeznie, hanem szolgálnia kell polgárait.

A Fidesz azért alternatív, mert a klasszikus demokratikus értékeken túl, más emberi és politikai értékeket is megjelenít, s mindezeket a hagyományos politikai pártoktól eltérő módon képviseli. Látnunk kell, hogy már régen túl vagyunk az ipari forradalom korán. Olyan Magyarországot kell teremtenünk, amely fejlődésében nem ismétli meg azokat a hibákat, amelyeket a fejlődésben élenjáró országok történetük során úttörőként elkövettek. A Fidesz hangsúlyosan képviseli a posztindusztriális társadalom értékeit. Élesen szemben áll természeti környezetünk további rombolásával, s elítéli az elavult gazdasági struktúrát megmerevítő presztízsberuházásokat. Elfogadja és átveszi a környezetvédő mozgalmak értékeit. [...]

A Fidesz alternatív jellege nem jelenti az újbaloldali, trockista, demokráciaellenes erőkkel való azonosulást. Minden olyan szervezettel együtt tudunk haladni, amely a demokrácia kereteinek tágítását igényli. Támogatjuk az autonóm, bázisdemokratikus mozgalmakat, mert úgy gondoljuk, hogy a demokráciának nemcsak a parlamentben, hanem minden közösség csírájában élnie kell. Miközben felhasználjuk a fogyasztói társadalommal szembeni alternatív kritikák egyes elemeit, elutasítjuk a fogyasztói társadalom megtagadását. [...]

A mai magyar politikai palettán a Fidesz a szociálliberális centrumban helyezkedik el – a baloldali szocialista-kommunista és a jobboldali keresztény-nemzeti konzervatív értékek között. Eszmei közelségük és hasonló politikai alapállásuk révén szövetségeseinknek tekintjük mindazokat a demokratikus erőket, amelyek a nyugati típusú politikai rendszer megvalósításában, az európai Magyarország kialakításában érdekeltek. Támogatjuk a vállalkozásbarát politikát, a piacgazdaságot, a polgárosodást. Azt valljuk, hogy a válságból való kilábalás egyetlen járható útja a megfelelő szociális biztosítékokkal kiegyensúlyozott tőkés gazdálkodás lehet. [...]

Eredeti megjelenés: *Magyar Narancs*, 1989. október 23. Újraközlés: Bozóki András (szerk.): *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991*. Budapest, 1991, Fidesz. 213–214.

Jegyzet 1. Bozóki András (1959) politológus, szociológus. 1987-ben részt vett a lakitelki találkozón, alapítója volt a Szabad Kezdeményezések Hálózatának, majd belépett a Fideszbe. Az kerekasztal-tárgyalásokon a párt delegáltja és jogi szakértője volt. 1990-ben rövid ideig a Fidesz szóvivője volt, a választások után a parlamenti frakció szakértője. 1993-ban kilépett a pártból. Tanított az ELTE-n és a CEU-n, utóbbinak 2005-től egyetemi tanára. 2005–2006-ban Gyurcsány Ferenc kormányában a nemzeti kulturális örökség minisztere.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt rövid programja. Szociális demokrácia: az út Európába (részletek)

[...][1]

Hogyan jöttünk, kik vagyunk?

A magyarság legújabb kori históriájában történelmi léptékkel mérve sajnos csak pillanatokra csillant fel egy szabad, független és demokratikus fejlődés útja. A szociáldemokrácia büszke arra, hogy a liberális polgári erőkkel együtt részese volt az újabb kori magyar demokrácia megszületésének 1918 őszén. Büszke arra is, hogy a konzervatív, tekintélyuralmi Horthy-rendszerben konstruktív, ellenzéki politikai erőként következetesen védelmezte a dolgozó kisemberek érdekeit, magasba tartotta a demokrácia, az emberi méltóság és a demokrácia zászlaját,

A második világháborút követően, a fasizmus legyőzésével feléledt a remény, hogy egy új, szabad, demokratikus és jóléti Magyarország jöhet létre a romokon. A Szociáldemokrata Párt is ezért küzdött a koalíciós kormányzás éveiben. A [Magyar] Kommunista Párt azonban – az akkori, sztálini Szovjetunió hathatós és tevőleges segítségét is igénybe véve – tudatosan szétrombolta a születendőben levő magyar demokráciát. E folyamat részeként a kommunisták erőszakkal – a szociáldemokraták közé beépített ügynökök segítségével – felszámolták a független szociáldemokrata mozgalmat. Az elveikhez hű szociáldemokraták közül sokakat meggyilkoltak, bebörtönöztek vagy emigrációba kényszerítettek. A szociáldemokrata gondolat azonban az üldöztetés és az illegalitás éveiben is ott élt sok dolgozó ember szívében és fejében.

1956-ban, amikor a magyarság ismét tudtára adta a világnak, hogy szabad, független és demokratikus hazában kíván élni, a szociáldemokraták ott harcoltak az első vonalakban, számosan életüket is áldozták a forradalomért. Kéthly Anna,[2] Kelemen Gyula[3] és Fischer József[4] államminiszterek képviselték pártunkat Nagy Imre forradalmi kormányában. A forradalom vérbe fojtását követően a Szociáldemokrata Párt ismét föld alá szorult, de Kéthly Anna vezetésével tovább élt és működött idehaza éppúgy, mint az emigrációban.

1989 januárjában értek meg a feltételek arra, hogy a pártunk ismét legálisan folytassa tevékenységét, mint az ország legrégebbi, 1890 óta folyamatosan létező, jogfolytonos pártja.

Alapelveink és értékeink

A szociális demokrácia pártja vagyunk. A demokráciáért küzdünk, mivel az emberi szabadság biztosításának és az emberi méltóság tiszteletben tartásának egyetlen reális, tényleges biztosítéka az a politikai intézményrendszer, amely Nyugat-Európában az elmúlt két évszázad során kiformálódott: a többpártrendszerű parlamenti demokrácia.

A szociális piacgazdaság révén megvalósuló jóléti állam hívei vagyunk. A történelmi tapasztalatok arról győznek meg minket, hogy gazdasági hatékonyságot és ezen keresztül általános jólétet csak a piacelvű gazdaság tud biztosítani. Ugyanakkor tudatában kell lennünk annak is, hogy a piacelv korlátozatlan érvényesülése, a piac szabályozatlan működése ellene hat az emberi méltóság és szabadság érvényesülésének. Ezért a piac működését ki kell egészítenie egy, a társadalmi igazságosság és a szolidaritás elvén alapuló nem piaci működésmódnak. A piaci működés hibáinak kiküszöbölésére az állami munkaerő- és szociálpolitika, az ezek fedezésére szolgáló differenciált és méltányos adórendszer, a szakszervezeti harc, valamint az üzemi munkásrészvétel és munkásönkormányzat együttes eszközrendszere szolgál.

Alapértékeink: szabadság, igazságosság, szolidaritás. [...]

A Szociáldemokrata Párt a múlt század végén marxista eszmeiségű munkáspártként alakult meg. A mai párt a marxizmust – a többi humanista és szabadságelvű filozófiával egyetemben – szellemi hagyományaként tartja számon. Nem tagadja meg múltját, de a nyugat-európai pártokhoz hasonlóan túllép azon. A Szociáldemokrata Párt ma nem világnézeti párt. Nem kötődik egyetlen filozófiai tanításhoz, ideológiához vagy dogmához sem, de képes és hajlandó meríteni minden, az emberi méltóságot és szabadságot hirdető, az emberek közötti szolidaritás eszméjét előtérbe állító gondolatból. [...]

Pártunk osztályelfogultságoktól mentes, kapuit szélesre táró néppártként kíván tevékenykedni, ahogy ezt a nyugat-európai szociáldemokrata pártok teszik évtizedek óta sikeresen. [...]

Válság van [...]

A válság teljes és mindenre kiterjedő. A gyors felvirágzást, általános jólétet ígérő kommunista pártok, ahol csak erőszakkal magukhoz kaparintották a hatalmat, mindenütt gazdasági romlást, szegénységet, politikai elnyomást, társadalmi szétesést és erkölcsi züllést teremtettek Észak-Koreától Kubáig, Albániától Lengyelországig. Az ázsiai típusú kommunista berendezkedés elemeiben és egészében is történelmileg működésképtelennek bizonyult. A válság tehát nem csupán a „létező szocializmus" megvalósult modelljének válsága, hanem a kommunista-bolsevik gazdasági, társadalmi és politikai berendezkedés egész rendszerének válsága. Erről a mélypontról csak egy mindenre kiterjedő rendszerváltás emelheti fel az országot.

Mit akarunk, mit tehetünk?

A szociáldemokraták az átfogó rendszerváltás hívei. [...]

A szociáldemokrácia nem tekinti szocializmusnak azt, amit a bolsevik-kommunista diktatúra Magyarországon létrehozott. Valljuk, hogy bármiféle szocializmus csakis demokráciával valósítható meg, de a demokrácia is csak a szociális értékek alkalmazásával tehető teljessé. Mi a Svédországban, Finnországban, Ausztriában kiépült, a társadalmi szolidaritáson alapuló, szabadságelvű szocializmus hívei vagyunk.

A szociáldemokrácia kizárólag olyan társadalmi-gazdasági megoldásokat, gazdaság- és társadalompolitikai módszereket ajánl, amelyek reálisan megvalósíthatóak és a világ fejlett tájain már beváltak. Nem hisszük, hogy létezik „saját magyar út" vagy „harmadik út", amely különbözik minden eddigi társadalmi-gazdasági modelltől. [...] Valljuk: a „harmadik út" a harmadik világba, az elmaradott és szegény országok közé vezetné hazánkat.

Mi, szociáldemokraták egy olyan új Magyarországot kívánunk felépíteni, amely valóban Európa része. Legfőbb célunk Magyarország felzárkóztatása az európai fejlődés fő vonalához, a magyarság visszavezetése az európai szabad nemzetek közösségébe. A szociáldemokrata kormányzatok által vezetett társadalmak – mindenekelőtt Ausztria, Finnország, Spanyolország – élő példái annak, hogy a szociáldemokrata út, bárhonnan induljon is ki, szükségképpen Európába vezet. [...]

A szociáldemokrata út ma Magyarországon azt jelenti,

- hogy létre kell hozni a többpártrendszerű parlamenti demokráciát, a jogállamot, az európai hagyományoknak megfelelően el kell választani egymástól a bírói, a kormányzati és a törvényhozói hatalmat, biztosítani kell a sajtószabadságot és az emberi jogok korlátozatlan érvényesülését, le kell bontani a totalitárius kommunista pártállami struktúrát, le kell bonyolítani a szabad választásokat;
- hogy meg kell teremteni a piaci elemei túlsúlyával bíró vegyes gazdaságot, végre kell hajtani a tulajdonviszonyok radikális reformját, meg kell szüntetni az állami tulajdon nyomasztó túlsúlyát, le kell bontani a gazdaságot gúzsba kötő, bürokratikus korlátokat, meg kell fékezni az inflációt, fel kell számolni a gazdaság legjelentősebb veszteségforrásait, ugyanakkor erőteljesen támogatni kell az új munkahelyeket teremtő, észszerű beruházásokat;
- hogy a gazdasági hatékonyság és a környezetvédelem szempontjai között a jelenleginél észszerűbb és távlatosabb egyeztetést kell megvalósítani, támogatni kell a környezetbarát technológiák meghonosítását, végleg le kell állítani a környezetromboló, gigantomán beruházásokat;
- hogy fel kell építeni az emberhez méltó életet mindenki számára biztosító szociálpolitikai rendszert, meg kell indítani a küzdelmet mindenféle kizsákmányolás ellen, erősíteni kell a társadalmi szolidaritás erkölcsi értékeit, meg kell teremteni az európai értelemben vett jóléti államot;
- hogy erősíteni kell a reális értékeken alapuló nemzeti önbecsülést, nemzeti érdekeket szem előtt tartó külpolitikát kell folytatni, meg kell teremteni a katonai semlegesség kül- és belpolitikai feltételeit. [...]

A szociáldemokrácia sem ígérhet azonnali gazdasági fellendülést, nem ígérhet már holnaptól nagyobb fizetéseket, magasabb életszínvonalat. Amit ígér, az az, hogy megkezdi a túlállamosított, átpolitizált, bürokratikus korlátoktól fojtogatott, a központosított, monopolizált nagyvállalati struktúra által gúzsba kötött gazdaság átépítését egy észszerű, piaci dominanciájú vegyesgazdasággá. Célul tűzi ki továbbá, hogy a gazdaság elodázhatatlan átalakítását az elkerülhetetlen társadalmi áldozatok minimalizálásával hajtja végre. A gazdaság átalakításának fő terheit nem szabad azokra a bérből és fizetésből élő dolgozó rétegekre hárítani, amelyek pártunk megítélése szerint teherviselő képességük végső határához közelednek. Minél inkább halogatja a jelenlegi kormány a világpiac követelményeihez való alkalmazkodást, a gazdaság radikális átalakítását, a társadalmi áldozatok annál súlyosabbak lesznek. [...]

A szociális piacgazdaság kialakításának legsürgetőbb feladata a tulajdonviszonyok radikális reformja. Működőképes gazdaság elképzelhetetlen felelős döntéseket hozó tulajdonos nélkül. A tulajdonreform azonban álláspontunk szerint nem jelenthet általános privatizálást. A jelenlegi túlállamosított gazdasághoz képest természetesen jóval nagyobb tulajdonosi részarányt tartunk egészségesnek a gazdaságban. Bizonyos ágazatokban (közlekedés, távközlés, oktatás, egészségügy stb.) azonban indokoltnak látszik az állami túlsúly fenntartása, bár a magánkezdeményezések elől itt sem kívánjuk elzárni az utat. [...]

A tulajdonlás reformja a mezőgazdaságban is elodázhatatlan. A szociáldemokraták helyeslik és támogatják a parasztság földmagántulajdonát. Elő kell segíteni – állami támogatással is – életképes családi gazdaságok létrejöttét, segíteni kell megerősödésüket. Ugyanakkor támogatjuk a parasztok önkéntes társulásait, szövetkezeteit is. [...]

A gazdasági és szociális demokrácia kiépítendő intézményeinek kell ugyanakkor biztosítania azt, hogy a magántulajdonos az értéktöbbletnek csak meghatározott részét sajátíthassa ki, továbbá, hogy a magántőke a társadalom javára működjék. Ezt a reguláló szerepet az erős, független, szabad és demokratikus szakszervezetek, a munkásönkormányzat és üzemi munkásrészvétel intézményei, valamint a hatékony állami érdekközvetítés, érdekegyeztetés és döntőbíráskodás biztosítják. [...]

Pártunk elfogadhatatlannak tartja, hogy a munkahelyeken politikai pártok működjenek. A munkahely nem válhat a pártpolitikai küzdelmek színterévé. A szociáldemokraták határozottan követelik, hogy egyetlen párt se tartson fenn munkahelyi szervezeteket, s fontosnak tartják, hogy a munkahelyi pártpolitikai szervezkedés tilalmát törvényben rögzítsék. [...]

Az elodázhatatlan gazdasági szerkezetváltás óhatatlanul és elkerülhetetlenül megnöveli a munkanélküliséget. A szociáldemokraták támogatják a gazdaság átalakítását, gazdasági struktúránk radikális átformálását, de azt akarják, hogy ez a társadalmi áldozatok minimalizálásával, a lehető legtöbb munkahely megőrzésével, illetve új, hatékonyan termelő munkahelyek megteremtésével menjen végbe. A Szociáldemokrata Párt nem akarja fenntartani a veszteséges vállalatokat, de nem akar tartós és tömeges munkanélküliséget sem. [...]

Meggyőződésünk szerint átfogó bérreform nélkül gazdaságunk nem állítható talpra. A jelenlegi nyomott bérszínvonal a belföldi fizetőképes kereslet korlátozásával már a gazdasági fejlődés korlátjává vált. Egy társadalmi méretű, szolidáris bérpolitika úgy lehet képes a bérek távlatilag jelentős emelésére, hogy ez nem eredményezné az inflációs ár-bér spirál beindulását. A munkáltatók, a szabad szakmai szakszervezetek és az állam tárgyalásain társadalmi méretű bérszerződést kell kialakítani. [...]

A szociáldemokrácia az államilag biztosított újraelosztó szociálpolitika mellett van. A piacelvű gazdaság és a nem piacelvű szociálpolitika nem zárják ki egymást, sőt – mint azt a nyugat-európai szociáldemokrata pártok által megvalósított kormányzati gyakorlat mutatja – kiegészítik és korrigálják egymás működési hiányosságait. A szociáldemokrata szociálpolitika alapelve, hogy állampolgári jogon kell biztosítani mindenkinek az emberhez méltó megélhetést minden életszakaszban és élethelyzetben. [...]

A szociáldemokraták viszonya a többi politikai erőhöz

A Szociáldemokrata Párt a kommunista MSZMP-vel szemben álló ellenzéki pártként alakult újjá. Az MSZMP jogutódjaként létrejött, továbbra is állampárt jellegű MSZP-vel szemben sem változott meg a viszonya: továbbra is a kormánypárttal szemben álló ellenzéki párt. [...]

A kommunista mozgalom a szociáldemokráciából vált ki, éppenséggel annak ellentéteként, tagadásaként jött létre. A kommunisták hosszú évtizedeken keresztül egyik legfőbb ellenségüknek tekintették a szociáldemokratákat, hatalomra kerülésük után számos szociáldemokratát megöltek, bebörtönöztek vagy más módon üldöztek. Az idősebb szociáldemokraták ezt nem felejtették, nem felejthetik el. Ennek fényében különösen visszatetsző, hogy az MSZMP és a kommunista világmozgalom rohamosan elmélyülő válságát a hazai kommunista vezetők úgy próbálják megoldani, hogy kísérletet tesznek a szociáldemokrata eszmék, a szociáldemokrata gondolat kisajátítására, a szociáldemokrácia örökösének szerepében tetszelegnek. [...]

Támogatjuk azokat a reformkommunistákat, akik szakítani kívánnak pártjuk antidemokratikus, diktatórikus múltjával, antihumánus, militáns ideológiájával, de nem tűrhetjük, hogy a kommunista párt válságát a cégtábla hirtelen szociáldemokratává való átfestésével oldják meg. [...] A szociáldemokrácia egyébként sem mondhat le arról, hogy pártunk erőszakos megszüntetésekor és beolvasztásakor a kommunista párt tulajdonába került szociáldemokrata vagyonrészt visszakövetelje.

Saját eszméinkhez és törekvéseinkhez a legközelebb állónak a liberális-szociálliberális pártok és szervezetek elképzeléseit tartjuk. Ezért legszorosabb szövetségesünknek, hosszú távú stratégiai partnerünknek elsősorban a Szabad Demokraták Szövetségét és a Fiatal Demokraták Szövetségét tekintjük. [...] Ugyanakkor nem tudunk azonosulni az SZDSZ-en és a Fideszen belül is fellelhető ultraliberális-neokonzervatív kisebbségi vonulat képviselőinek időnkénti megnyilvánulásaival: a szociális problémák lebecsülésével, az elitista és technokrata szellemiséggel.

A szociáldemokraták a kölcsönös tisztelet és megbecsülés alapján kívánják kapcsolataikat továbbra is fenntartani a polgári középjobb pártokkal és szervezetekkel, a népi-nemzeti irányzatokkal, valamint a keresztény pártokkal. [...]

A mi szövetségeseink az Ellenzéki Kerekasztalban tömörült pártok és szervezetek. Pártunk véleménye szerint még ma sem kizárt egy sztálinista vagy kádárista visszarendeződés lehetősége. Ezért a szociáldemokraták továbbra is fontosnak tartják az ellenzék akcióegységének megőrzését. [...]

A szociáldemokráciát mindig megkülönböztetett kapcsolat fűzte a szakszervezetekhez. Pártunk jelenleg is arra törekszik, hogy a független, illetve a megújuló szakszervezetekkel szoros együttműködést alakítson ki.

A kommunista pártállam által létrehozott ágazati szakszervezeteket pártunk jelenleg nem tekinti a munkavállalók valódi érdekképviseleti szerveinek, ugyanakkor támogatja az ágazati szakszervezeteken belüli pozitív átalakulási folyamatokat... [...]

Pártunk erkölcsi-politikai támogatást kíván nyújtani a független szakszervezeteknek, hogy megizmosodhassanak és a munkavállalók érdekeit hatékonyan képviselni képes erős szerveződésekké válhassanak. [...]

M. Kiss József – Vida István (szerk.): *Magyarországi pártprogramok.* IV. köt. *1988–1990.* Budapest, 2006, ELTE Eötvös Kiadó Kft. 606–617.

Jegyzetek

1. Eredetileg megjelent: *Szociáldemokrata Népszava,* 1989. 5. szám [november] 15–18. Továbbá: *Magyarország politikai évkönyve 1990.* 585–591. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1989. január 9-én alakult újjá, és az év végén, december 19-én jegyezték be. A párt elnöke az akkor nyolcvanéves Révész András jogász lett, akit 1948-ban a kényszeregyesítéskor kizártak, majd 1950-ben bebörtönöztek, s aki 1956-ban a helyettes pártfőtitkár tisztét töltötte be. A párt programját az 1989. november 3–5-én tartott kongresszuson fogadták el, amelyen a párt elnökévé a harmincöt éves Petrasovits Anna közgazdászt, egyetemi oktatót választották. Az 1990. tavaszi választásokon az MSZDP az első fordulóban pártlistán 174 409 szavazatot (3,55%) szerzett, amivel nem lépte át a 4 százalékos küszöböt, így nem juthatott be a parlamentbe.
2. Kéthly Anna (1889–1976) szociáldemokrata politikus. 1922-ben az országgyűlés második női képviselője lett, 1948-ig a parlament tagja volt. 1945 és 1948 között a párt frakcióvezetője, a parlament alelnöke, 1956-ban a párt elnöke, a harmadik Nagy Imre-kormány államminisztere. A forradalom leverése után emigrált, és a strasbourgi Magyar Forradalmi Tanács (nem hivatalosan a magyar emigráns kormány) elnöke lett. Később Belgiumban telepedett le. 1964-ig a Londonban megjelenő emigráns lap, a *Népszava* főszerkesztője volt.
3. Kelemen Gyula (1897–1973): szociáldemokrata politikus. 1918-tól az MSZDP tagja, 1937-től a párt újpesti szervezetének elnöke, 1945 augusztusában bekerült az országos pártvezetőségbe. 1945–1948 között parlamenti képviselő és az Iparügyi Minisztérium politikai államtitkára. 1948 júniusában, koholt vádak alapján életfogytiglani börtönre ítélték. 1956-ban kegyelemmel szabadult. November 2-a és 4-e között Nagy Imre kormányának államminininisztere. 1963-ban felmentették az 1948-ban ellene emelt vádak alól.
4. Fischer József (1901–1995), építész, szociáldemokrata politikus. 1932-ben lépett be az MSZDP-be. 1945-től 1948-ig a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke és országos építésügyi kormánybiztos. 1946-tól 1949-ig parlamenti képviselő. 1956-ban részt vett az SZDP újjászervezésében, november 2-a és 4-e között a Nagy Imre kormány államminisztere. 1965-ben kivándorolt New Yorkba, ahonnan 1978-ban tért haza.

Az EKA és az MSZP közös közleménye a gazdaságpolitikáról (1989. november 10.) (részletek)

[...][1]

1. Az 1987 és 1989 közötti gazdaságirányítási erőfeszítések tartós, megalapozott eredményre nem vezettek. A teljesítmény mindössze a talpon maradáshoz volt elégséges, ami nem indokol semmilyen önelégültséget és nem alapoz meg közeli fellendülést.

Számos lépés történt a gazdaságirányítás, a piacgazdasági intézmény- és eszközrendszerének kiépítésében. A gazdaság működésében azonban érzékelhető minőségi változások nem következtek be. Ennek csak részben oka a gazdasági folyamatok természetes tehetetlensége. A gazdasági szabályozórendszer egyes területein hibás lépések, illetve kompromisszumok is történtek.

2. A gazdaság talpon maradása érdekében 1987 és 1989 között nem lehetett kikerülni, hogy a megtermelt jövedelmek egy része a külgazdasági egyensúly javulását szolgálja. A forráskivonást kívánta szolgálni a monetáris restrikció. Megállapítható, hogy az alkalmazáshoz szükséges gazdasági és politikai feltételek részbeni hiánya, az intézkedések nem elég differenciált volta hozzájárult a gazdálkodás zavaraihoz, gerjesztette az inflációt.

Lehetséges és szükséges lett volna a jövedelmek bizonyos vonatkozásokban ösztönzőbb, más vonatkozásokban szociálisabb elosztása; emellett a megtakarításokat és vállalkozásokat ösztönző körülmények kialakítása, a lakossági megtakarítás hatásosabb ösztönzése lehetett volna alternatívája annak, hogy adó- és árügyi kényszerintézkedések hatására mondjon le a lakosság fogyasztásának gyorsabb növeléséről.

3. A gazdasági fejlődés egyik alapvető akadálya a rossz, sok tekintetben csak a szocialista piacokat figyelembe véve kiépült gazdasági struktúra. Ebből következően a szerkezetátalakulás a társadalom alapvető érdeke, amely ugyan elsősorban a vállalatok, vállalkozók tevékenységén keresztül valósul meg, de nem nélkülözheti – különösen a versenyszférán kívüli körben – az állam, a kormány hathatós közreműködését sem.

A válságos területek átgondolt stratégiai felszámolása, átalakítása súlyosabb következmények vállalása nélkül tovább már nem odázható. A szerkezeti megújulás és költségvetési egyensúlyjavítás alapvető feltétele a nemzeti jövedelmet csak fogyasztó, alacsony hatékonyságú, veszteséges vállalatok, tevékenységek felszámolása és új érték- (GDP-) termelő munkahelyek létesítése.

4. 1987 és 1989 között a kedvező nemzetközi konjunktúrát kihasználva sikerült az export növelésével jelentősen javítani – főleg 1988-ban – a külkereskedelmi mérleget, anélkül, hogy a belföldi piacon súlyos zavarok támadtak volna. Az exportteljesítmények hordozója azonban az alapanyag- és nem a feldolgozóipar volt.

A szocialista relációra alapozott gépipar visszafejlesztése, annak konvertibilis relációba történő átterelése vontatottan halad előre, emiatt hatalmas rubelrelációjú külkereskedelmi aktívum alakult ki.

5. Az adósságállományunk növekedése a legnagyobb gazdaságpolitikai gond. Két rövid időszakot leszámítva a közel 20 éve tartó folyamat erőforrás-bevonással sem járt. A gazdaság külpiaci teljesítményét, annak pozitív fizetésimérleg-javító hatását is csaknem semmivé teszik a lakossági valutarendelkezések, vámszabályok hibái.

6. Sikerült a társasági törvénnyel, a korábban katasztrofális vállalkozási bizonytalanság némi csökkentésével a vállalkozó kedvet fokozni; az import és az árak részleges liberalizálásával a belföldi piac, verseny működését javítani.

A költségvetés azonban keresletélénkítő funkcióját az adók és támogatások alakítására korlátozta. A gazdaságpolitika alapvető karaktere korlátozó jellegű maradt, a kínálatépítő gazdaságpolitika követelményei csak 1989 tavaszán jelennek meg, akkor is elsősorban csak a gazdaságpolitika célrendszerében.

A tárgyaló felek sürgetik egy aktív vállalkozásélénkítő program – hitelalapok létrehozása, intézményes hitelgaranciák, tanácsadás, képzés, ipari parkok létesítése stb. – életbe léptetését.

7. Az új, a korábbinál törvényileg erőteljesebben meghatározott adórendszer előrelépést jelent többek között a szektorsemlegesség irányában is. Bevezetésével egyidejűleg azonban nem történtek meg racionális működtetéséhez szükséges, már irányítási rendszerbeli változások, a szubvenciók rendszere és szintje alig változott. Mindez az adórendszerben teljesítmény-visszatartó hatású, magas és túlzottan progresszív adókulcsok kialakításához, egyidejűleg az adókedvezményekben megjelenő kompromisszumok széles köréhez vezetett.

8. Erőteljes jövedelem- és vagyondifferenciáló hatást vált ki a liberalizált áralakulás, a gyorsuló infláció. Az 1988–1989. évi áremelkedéseken belül az alapvető fogyasztási javak árdinamikája az átlagot lényegesen felülmúlja, s elsősorban az alacsony jövedelmű és többgyermekes családokat sújtja. Különösen a fiatalok létfeltételeit rontja a dráguló és jelentősen csökkenő lakásépítés.

9. Országos szinten növekszik a szegénység és a modernizációs törekvések sikeres kibontakozása szempontjából kulcsfontosságú középrétegek jövedelmi helyzetének lemorzsolódása. Tovább növeli a feszültséget a vállalati menedzserek helyenként teljesítménnyel messze nem arányban álló kiugróan magas jövedelmeinek megjelenése.

10. A gazdaságpolitika elmúlt hároméves gyakorlatát a lakosság a szigorítás, a pénzügyi visszafogás, jelentős tömegek elszegényedése jegyében élte meg. Tűrőképessége gyors ütemben csökkent, annak következtében is, hogy mindezek el- vagy el nem kerülhető jellege széles körben ma sem ismert. A tényleges gazdasági helyzet korrekt feltárása a gazdasági válság leküzdésének elengedhetetlen feltétele.

A felek egyetértettek a fenti közös állásfoglalásuk nyilvánosságra hozatalában. Fentieken kívül az EKA fontosnak tartja az alábbiak kinyilvánítását:

Nagyon súlyos aggodalmat kelt az EKA-ban a gazdaságpolitika 1989. évi – az 1985-öshöz és persze némely korábbihoz bizonyos fokig hasonló – „fellazulása". Ezt részben az 1988. évi, sok tekintetben kedvező – de persze az ország szénáját rendbe távolról sem hozó – gazdasági eredmények, részben a külföldi segítőkészség mögött megcsillanó, ismét elpazarolható erőforrások reménye, részben nyilván választási és egyéb politikai szempontok motiválták, továbbá fontos szerepet játszott benne az uralkodó párt válsága, a párt és a kormány felelősségének tisztázatlan viszonya.

A fellazulás főbb lényegi elemei:

- a nemzetközi fizetési helyzetünk szempontjából fő veszéllyé vált lakossági devizaügyek kezelésében mutatkozó, a népszerűtlen intézkedésektől félő óvatosság;
- a bér- és árliberalizálás végrehajtása a megfelelő feltételek megteremtése nélkül;
- a rubelviszonylatú export olyan (egyes vállalatok, ágazatok törekvéseiből fakadó) alakulásának megengedése, amely nem áll összhangban importlehetőségeinkkel, és amelynek folytán,

érdekeinkkel ellentétben, jelentős kereskedelmi- és fizetésimérleg-aktívumunk alakul ki ebben a viszonylatban.

Ez a gazdaságpolitikai fellazulás – amelynek következménye idén a fizetésimérleg-hiány várhatóan jelentős, a tervezett 0,6 milliárd dollárnak legalább kétszeresére való növekedése, esetleg fizetőképességünk megrendülése, valamint az infláció elszabadulásának veszélye – tovább fokozza gazdaságunk nehézségeit. A kormányzatnak az EKA szerint mindent meg kell tennie e veszélyes irányzatok megállítása és lehetőség szerint megfordítása érdekében.

Az MSZP osztja az EKA-nak az 1989. évi gazdasági folyamatok iránt tanúsított aggodalmát. Ugyanakkor felelősséggel kinyilvánítja, hogy semmiféle illúziót nem táplált és nem táplál úgymond „ismét elpazarolható erőforrások" reménye iránt. Ezért nem kívánja a gazdaságpolitika – különösen nem a tudatos – „fellazulását". Kétségtelen azonban, hogy a lakossági devizaügyek kezelését a tétovaság jellemezte. A rubelviszonylatú export súlyos visszafogására – amelyre az előre nem látható mértékben visszaeső rubelimport miatt a külkereskedelmi szaldó észszerű alakításához lett volna szükség – késve kerül sor. A rubelexport drasztikus visszafogása miatti termeléscsökkenés következményeinek fogadására sem a gazdaságirányítás, sem a társadalom nincs kellően felkészülve. Mindez azonban egészében nem menti a rubelrelációjú fizetési mérleg egyensúlytalanságát, és sürgeti a szükséges lépések megtételét.

A bér- és árliberalizálást az MSZP az elmúlt években felgyorsult gazdasági reformfolyamatok szükségszerű továbblépésének tekinti, elmaradásuk valamennyi eddigi eredményét visszavetette volna. Az EKA által számon kért „megfelelő feltételek" valójában a tulajdonreform – MSZP által is sürgetett – előrehaladása során jöhetnek létre.

Eredeti megjelenés: „Közös álláspont a válság kezeléséről." *Népszabadság*, 1989. november 11. Újraközlés: *A rendszerváltás forgatókönyve...* i. m. 5. köt. 77–79. (107. sz. jegyzet).

Jegyzet 1. A középszintű gazdaságpolitikai egyeztető tárgyalásoknak ez volt az utolsó közzétett, lényegi eredménye.

KORNAI JÁNOS
Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében (részletek)

[...][1]

Azt szokták mondani, hogy Magyarországon gazdasági válság van. Nézetem szerint ez csak félig igaz. Súlyos makroökonómiai feszültségek és egyensúlyzavarok mutatkoznak, és ezek kihatnak a gazdaság minden folyamatára, valamennyi állampolgár életére. A legnagyobb szektor, az állami vállalatok szektora, rosszul működik. De ugyanakkor van a gazdaságnak egy egészséges része; a magánszektor. Ez is nagy gondokkal küszködik; ezekről mindjárt szólni fogok. Mégis elmondható, ez az a része a magyar gazdaságnak, amely nincsen válságban. Tulajdonképpen az ország gazdasági helyzete jobb annál, mint amit az állami statisztika mutat. Mégpedig azért jobb, mert a magántermelés és a magántulajdon sokat fejlődött az elmúlt egy-két évtizedben. Ez a gazdaság legfontosabb „beépített stabilizátora". Megítélésem szerint a magánszektor kifejlődése az eddig végbement gazdasági reformfolyamat legfontosabb (hajlok arra is, hogy azt mondjam: egyedüli igazán fontos) vívmánya.

A magánszektor életerejét igazolja, hogy ebben a „testidegen" környezetben egyáltalán ki tudott fejlődni. Örkény István egyik sokszor idézett egypercesében, a *Budapest*ben leírja az atomtámadás utáni állapotot, amelyben egerek árasztják el a várost. De ezután – idézem Örkényt – „...egy romház kövein megjelent egy cédula: »Hozott szalonnával egérirtást vállal doktor Varsányiné«." Valami hasonlónak lehettünk tanúi az elmúlt két évtizedben. Az államosítások, kollektivizálások és konfiskálások sorozata szinte elpusztította a magánszektort, a magánkezdeményezést, a magántulajdont. És lám, elég volt néhány korlátozás lazítása, és máris gomba módra megjelentek a magántevékenységek. Elég volt szemet hunyni afelett, hogy sokan nem tartják be betű szerint a különböző tiltó rendelkezéseket, és tömegesen elterjedt mindaz a tevékenység, amit a második gazdaság szférájába szoktak sorolni. [...]

A magánszektor életerejének legfontosabb bizonyítéka terjeszkedésének ez a „spontaneitása". Az állami szektor szervezeteit, azok irányítását és összehangolását mesterségesen kellett megszervezni, fölülről, központi intézkedésekkel. Ezzel szemben a magánszektor magától nő, alulról, központi instrukciók nélkül. A magánszektor egységeit nem kell biztatni, agitálni vagy utasítani arra, hogy piaci módon viselkedjenek, mert ez a természetes létformájuk (ellentétben az állami vállalattal, amelyet örökösen biztatnak, sőt utasítanak arra, hogy piaci módra viselkedjék, és mégis képtelen erre rászokni). [...]

Valósuljon meg a magánszektor igazi, teljes liberalizálása. Nincs szükség százféle új rendelkezésre, amelyek egyenként azt dekázgatják, hogy mi változzék a magánszektor eddigi bürokratikus korlátozásán; miben engedjenek egy kicsivel többet, és miben tartsák meg az eddigi tiltást vagy korlátozást. A fordított irányból célszerű elindulni. Világosan és nyomatékosan törvényerőre kell emelni azt az elvet, hogy a magánszektor a gazdasági életben bármit megtehet, kivéve azt, amit gazdaságon kívüli meggondolások miatt hozott törvények tiltanak. [...]

A szocialista állami tulajdon végzetes baja a tulajdon elszemélytelenítése. Az állami tulajdon mindenkié és senkié. A mai magyar átalakulás pillanatában ideje ennek ellentétére fektetni a hangsúlyt. Látni szeretném azt az egyént, aki a maga vagyonát kockáztatja. [...] Mindez a magántulajdon szerves történeti fejlődésével megy végbe. Ezt a történeti fejlődési szakaszt nem lehet átugrani. A dolgok menete nem szimmetrikus. A magánszektor likvidálható állami parancsra, de nem fejleszthető ki állami utasításra. Itt most több évtized esett ki. Egész nemzedékekből oltották ki a polgári eszményeket, a magántulajdon biztonságához, a magántulajdonhoz és a piachoz kapcsolódó értékeket. Ezt a körülményt nem lehet semmibe venni, és mindjárt a legfejlettebb tőkés országok legrafináltabb jogi és üzleti formáit lemásolni. Ehhez hasonlóval már próbálkoztak azok, akik az afrikai törzseket vagy az elmaradott ázsiai termelést egyenesen át akarták vezetni a kommunizmusba. Nem kell újra „nagy ugrás"-sal próbálkozni. [...]

Lehetetlen huszárrohammal bevenni a magántulajdon számára a gazdaságot. A polgárosodás hosszú történelmi folyamat. A magyar polgárosodás folyamata 1949-ben drámaian megszakadt, és évtizedekre vissza lett vetve. Nyomokban már a '60-as évektől kezdve újraindult a háztáji gazdaság, a szélesedő legális magántevékenység, a második gazdaság formájában. Most jó esélyek vannak arra, hogy ez a polgárosodás meggyorsul. Minél következetesebben teljesül a fenti hat követelmény, annál gyorsabb lesz a folyamat. De még gyorsulás esetén is hosszú évekre, sőt valószínűleg évtizedekre lesz szükség fejlett és érett magánszektor kibontakozásához.

El akarom kerülni, hogy a magánszektorról szóló fejtegetések azt a benyomást keltsék, mintha idealizálni szeretném annak viselkedését, általában és különösen a mai Magyarországon. Az utóbbinál maradva: tisztában vagyok azzal, milyen gyakori az olyan magánvállalkozó, aki mohón, gyorsan kíván meggazdagodni, akár a vevő becsapása és az állam megkárosítása révén is. Nem arra törekszik, hogy szolidan, biztosan megalapozza az elkövetkező évekre és évtizedekre üzletét vagy üzemét, hanem arra, hogy lehetőleg néhány hónap vagy év alatt a maximális nyereséget hozza ki. Tartózkodik a produktív befektetéstől, és kihívóan pazarló fogyasztásra rendezkedik be. [...] Mindez a magánszektor ellen hangolja a közvéleményt. Ez a közhangulat azután nem differenciál, és igazságtalanul sújtja a tisztességes, igyekvő, takarékos, tevékenységét becsületes eszközökkel bővíteni akaró magánvállalkozókat is. [...]

Végül az utolsó megjegyzés a külföldi tőke bevonására vonatkozik. Nézetem szerint ennek kulcskérdése a hazai magánszektor meggyökeresedése. A magam részéről nem számítanék arra, hogy a külföldi tőke számottevő beruházást hajt végre a magyar gazdaságban azon az alapon, hogy számára kivételes helyzetet teremtenek. Olyan állami rendeleteket hoznak, amelyek számára különlegesen kedvező feltételeket biztosítanak a hazai magánvállalattal szemben. A külföldi tőkés, ha van esze, tudja: az ilyen kivételezés bármikor visszavonható. Legfeljebb olyan beruházásra merészkedik, amelynek biztonságát saját kormánya hajlandó garantálni, s ily módon ez a külföldi beruházás a saját országa kormánypolitikájának függvénye lesz. Valami talán ebből is kijön, de nem sok – ez már ma is nyilvánvalóan látszik. Ezenkívül idemerészkedik az a kalandor, aki lehetőleg gyorsan akar pénzt csinálni, és ha kell, hamar elfut vele. A komoly, szolid külföldi befektető arról akar meggyőződni, hogy milyen a magánvállalkozás helyzete Magyarországon. Ha minden magyar állampolgár azt tesz a munkaerejével, pénzével, vagyonával, amit akar, szabadon folytathat kül-

kereskedelmi tevékenységet, akkor nincs oka neki sem félni. Véleményem szerint elég gyermeteg dolog külföldi előadásokon és államférfiúi nyilatkozatokban csábítgatni a külföldi tőkét arra, hogy szíveskedjék Magyarországra jönni. Jönni fog magától, ha itt biztonságban érzi magát, és nem kell tartania ezerféle bürokratikus megkötöttségtől. [...]

Nézetem szerint a magyarországi adottságok mellett az állami vállalati szektor szociológiai értelemben az állami bürokrácia része. Az angol nyelvű társadalomtudomány és politikai élet nyelvén nem a „business" szférához tartozik, hanem a „government" szférához. Ennek megfelelően kell vele szemben eljárni. Nem szabad gátlástalanul „liberalizálni", hanem a körmére kell nézni! A kormányzati szféra minden szervezete hajlamos arra, hogy nyakló nélkül költse az állampolgár pénzét. Gátat kell tehát szabni annak, hogy ezt megtehesse. [...]

Azok, akik az állami vállalati szféra liberalizálásáért szót emelnek, gyakran tesznek összehasonlítást a magyarországi állami vállalat vezetője és egy fejlett tőkés ország magántulajdonú részvénytársaságának fizetett menedzsere között. Úgy gondolják, hogy ezek társadalmi helyzete nagyjában-egészében azonos. Nézetem szerint ez súlyos tévedés. A magánvállalatnál magánszemélyek károsodnak, ha a menedzser rosszul dolgozik; természetes személyek zsebére megy a kudarc. Itt viszont a menedzser az állami bürokrácia középszintű hivatalnoka. Ha rosszul végzi munkáját, akkor nem állapítható meg, tulajdonképpen ki is károsodott, mert az állam feneketlen zsebéből folyik ki a pénz.

A magam részéről, éppen, mert híve vagyok a gazdaság liberalizálásának, az állampolgárral és a saját pénzét kockáztató magánvállalattal szemben akarnék liberális lenni. Ugyanebből az okból azt szeretném, ha szigorúan ellenőriznék, mire költik az adófizetők pénzét az állam tisztviselői – és állami tisztviselőnek tekintem az állami vállalat menedzserét is. [...]

Amennyiben egy állami vállalat a szó szigorú értelmében monopolhelyzetben van, vagy a piac szerkezete közel áll ehhez, akkor adminisztratív árat kell előírni a vállalat által kibocsátott termékre vagy szolgáltatásra, és ki kell kényszeríteni az adminisztratív ár betartását.

Az elmondottakból következik, hogy nem vagyok híve a manapság sokszor hangoztatott szólamnak, a szektorok azonos versenyfeltételeinek. Felemelt fejjel vállalom azt a gondolatot, hogy ne részesüljön azonos elbánásban a népgazdaság minden szektora. Nem tarthat igényt azonos elbánásra az, aki a maga pénzét költi, és az, aki az államét. Az első tevékenység, vagyis az állampolgár saját pénzének elköltése, elemi emberi jog. Az utóbbi, nevezetesen az állam pénzének elköltése olyan tevékenység, amelyet a társadalomnak alaposan ellenőriznie kell. Jogos tehát az a követelés: el a kezeket a magánszektortól! És ugyanakkor azt is követelni kell: igenis tegyük rá a kezünket az állami szektorra!

Felhívom a figyelmet arra, hogy ez az álláspont éppen a fordítottja annak, amely a jelenlegi gyakorlatban érvényesül: a magánszektor bürokratikus korlátozásának és az állami szektor liberalizálásának. És hasonlóképpen fordítottja annak, ami sok közgazdász és politikus javaslataiban és programadó nyilatkozataiban ismételten elhangzik, és ami folytatni, sőt kiteljesíteni kívánná a jelenlegi gyakorlatot: az állami vállalat számára korlátlan liberalizálást biztosítana, miközben fenntartaná a magánszektor százféle kötöttségét. [...]

Mindabból, amit az állami tulajdon elkerülhetetlen bürokratikus tulajdonságairól elmondottam, logikusan következik: a magam részéről teljesen bizalmatlan vagyok azzal az úgynevezett tulajdonreformmal és tulajdonátalakítással szemben, amely most megengedhetetlen sietséggel folyik. Íme, egy példa arra, hogy valamit egy csapásra akarnak elvégezni, holott szerves, kis lépésekben előre haladó történelmi folyamatnak kellene végbemennie. [...]

Véleményem szerint kívánatos, hogy a magánszektor részaránya növekedjék, és eljussunk ahhoz az állapothoz, amelyben ez a szektor adja a GDP nagyobb részét. Ez azonban csak szerves növekedési és társadalomátalakítási folyamat eredménye lehet. A folyamat, amint arra már a tanulmány rámutatott, nem ma kezdődött el, hanem már egy-két évtizede folyik. Ezt kell most felgyorsítani, számos gyakorlati intézkedéssel.

Nézetem szerint nem jó jelszó a reprivatizálás. Erre a politikára joggal vállalkozhatott Angliában Margaret Thatcher. Ott az államosítások korszakában is fennmaradt és alapjában véve tovább élt a magángazdaság. Létezik olyan hazai tőke, amely felvásárolja az állami vagyont, mégpedig tisztességes piaci áron (bár ehhez hozzá kell tenni, hogy még ott sem megy végbe nehézségek nélkül a reprivatizálás).

Mi az, ami Magyarországon valóban megtehető, és mi az, ami, megítélésem szerint, káros? Kezdjük az utóbbival.

Az állami vagyont nem szabad elkótyavetyélni, fűnek-fának szinte ingyen osztogatni. Ezzel a jelenséggel lépten-nyomon találkozunk sokféle formában. Teljesen indokolatlan például, hogy az állami bérlakást a valóságos piaci értékének töredékéért adják el a lakónak, és még ennek a vételárnak is csak csekély hányadát kell készpénzben lefizetni. Száz négyzetméteres budai lakáshoz jut hozzá az eddigi bérlő oly módon, hogy nem tesz le több készpénzt, mint egyetlen négyzetméter piaci ára. Ez abszurdum; különösen azok után, hogy bérlőként is éveken vagy évtizedeken át állami dotációban részesült az alacsony lakbér révén. [...]

Elhangzott az a javaslat, hogy az állami vagyont állampolgári jogon kell szétosztani a lakosság körében. Minden lakosnak joga lenne egy darabka tőkére, amivel maga fogna vállalkozásba vagy eladná. Megítélésem szerint ez groteszk elgondolás. Valami olyan képzetet társít, mintha valamennyiünk apja, az állam hirtelen meghalt volna, és most mi, árván maradt gyermekei egyenlően szétosztanánk egymás között az örökségét. Az állam azonban nagyon is él; apparátusa köteles a rábízott vagyont gondosan kezelni, mindaddig, amíg kellő garanciák nincsenek arra, hogy olyan tulajdonos birtokába kerül, aki jobb gazdája lesz. A hangsúly nem az osztogatáson van, hanem azon, hogy valóban, jobb gazda kezébe kerüljön a tulajdon. Ehhez a valóságos magánvállalkozói érdekeltségnek kell elterjednie. [...]

Az állami tulajdonnak ez a magánkézbe adása semmiképp se járjon nagy, oszthatatlan egységek brutális szétverésével. A jelenlegi magyar gazdaság túlzottan koncentrált, a fejlett ipari államok koncentrációs fokához képest is. Sok lehetőség van kisebb egységek kialakítására, de nem kell kapkodni. [...]

Bármilyen állami vagyont adnak is el magánkézbe, a legkisebb vagyondarabkától a legnagyobbig, azt valóságos, piaci áron kell eladni. Általános formája az árverés legyen, mégpedig olyan árverés, amelyről valóban értesülnek a potenciális vevők. Mivel sok esetben nincs biztosítva, hogy az eladóként névlegesen szereplő állami intézmény valóban érdekelt legyen reális (kellően magas) árat kérni, esetleg független szerveket kell bevonni a kikiáltási ár megszabásába. Van olyan eladás, amelynél könnyen adódik a kikiáltási ár, például a lakáspiacon jó kiindulópont a magánlakáspiac árszínvonala. Termelőüzemek eladásánál ez nehezebb. Itt abból kell kiindulni: mennyit kellene a magánvállalkozónak befektetnie saját pénzéből ahhoz, hogy az eladásra neki felkínált üzemegységet maga hozza létre. [...]

A magyar állami vagyon egy része eladható külföldi tulajdonosoknak. Ezt azonban csak olyan mértékig szabad megtenni, ahogy azt a magyar nemzeti érdek megkívánja. Semmilyen gazdasági nehézség nem indokolja, hogy kevés pénzért kiárusítsák a nemzeti vagyont.

Induljunk ki a külföldi tőke érdekeiből: nem szerelemből jön Magyarországra, hanem nyereséget akar. Ez érthető, és indokolatlan lenne ezt ideológiai vagy erkölcsi előítéletek miatt lehetetlenné tenni.

A kérdés tehát az, hogy miután a külföldi tőke megkereste a profitját, marad-e Magyarország számára haszon? Erre a kérdésre nem adható általános érvényű „igen" vagy „nem" válasz; minden esetben az ügylet konkrét feltételeitől függ. Nem érdemes a külföldi tőkét feltétel nélkül csábítgatni, hogy szíveskedjék megvenni a magyar állami vagyont. Ez Magyarország számára először is akkor jó, ha reális vételárat kapunk.[2] További hazai előnyök származhatnak abból, ha a külföldi tőkével együtt korszerű felszerelés, valamint menedzseri, üzleti és műszaki szaktudás áramlik be. Ahol a külföldi tulajdonosok kezében van a vállalat irányítása, ott sok esetben sikerül nagyfokú szervezettséget és fegyelmet meghonosítani, ami a példa erejével is kedvező hatást gyakorolhat. [...]

Sokszor restelkedve hangoztatják: az állami vagyon eladásának nem az a célja, hogy a költségvetés bevételhez jusson. Sikerült az elmúlt években a költségvetési egyensúly gondolatát annyira diszkreditálni, hogy szégyellnivaló a bevétel szerzése: [...] felemelt fejjel vállalni kell, hogy az állami tulajdon eladása az elkövetkező években az állami költségvetés fontos bevétele lesz. [...]

Az állami vagyon értékesítése a legszélesebb nyilvánosság előtt történjék. A folyamat jogi kereteit törvénynek kell szabályoznia. Parlamenti bizottságra van szükség, amely a törvény végrehajtását ellenőrzi.

Fontos szerep vár a sajtóra. Egyrészt szükség lenne igazi üzleti sajtóra, amelyből a potenciális vevők és eladók tájékozódhatnak. Nem elég az, ha valahol tessék-lássék megjelentetnek egy árverési közleményt. Az üzleti sajtó tegye sokkal átlátszóbbá a mai piaci dzsungelt. Szeretném tudni, milyen áron adják-veszik az állami lakásokat, ingatlanokat, üzemeket. Ahol az eladó az állam, ott általában nincs helye az üzleti titoknak. Még ha kivételes esetben indokolt is a titoktartás, a parlamenti bizottságnak akkor is legyen betekintése. Az erre szakosított üzleti sajtó mellett fontos szerep vár a sajtó többi részére és a politikai ellenzékre az esetleges visszaélések leleplezésében. [...]

Nincs szükség az adórendszer progresszivitására. Tudom, hogy ez a követelmény fülsértő napjaink Magyarországán, ahol szinte mindenki a progresszív adózás hívének tekinti magát. Mégis elkerülhetetlennek érzem, hogy szembeszálljak az árral.

A jövedelemelosztás mindenekelőtt etikai kérdés. Éppen ezért senki sem állíthatja, hogy szigorúan racionális érvek alapján eldönthető, mi a „helyes" jövedelemelosztás. Van, akinek a szemében a jövedelmek, a gazdasági, az anyagi jólét egyenlőségének önmagában vett értéke (intrinsic value) van. Úgy gondolja, hogy inkább vállalja akár az alacsonyabb hatékonyságot, kisebb nemzeti jövedelmet is, de legalább azt, amit megtermeltünk, osszuk el egyenlően. (Vagy ha ez nem valósítható meg teljesen, akkor legalábbis minél egyenlőbben.) Ez, mint minden etikai álláspont, metaracionális, tehát nem hozható fel vele szemben racionális érv. Én csupán annyit tudok ezen a helyen leszögezni, hogy a magam részéről nem teszem magamévá ezt az egyenlőségkövetelményt. Semmiféle erkölcsi elégtételt nem érzek, ha az átlag fölött lévőket sikerült lehúzni az átlag szintjére. Felfogásomban teljesen különválik az a probléma, hogy mit kell tenni a szegények, a hátrányban lévők, a szenvedők, a megnyomorítottak érdekében, attól a problémától, hogy vajon el kell-e venni keresményük és tulajdonuk egy részét azoktól, akik a többiek fölé ugrottak. [...]

Magyarország (és Lengyelország) jelentik az első kísérletet arra, hogy párhuzamosan oldódjék meg két nagy feladat: a gazdaság átmenete a magánszektor domináns szerepe felé, és ezzel együtt az alapvető makroalkalmazkodás és stabilizálás megvalósítása. Ez adja a feladat rendkívüli nehézségét.

A műtétre vonatkozó elhatározás és a döntés vaskövetkezetes, gyors végrehajtása azt az érzetet keltené a lakosságban, hogy belátható időn belül véget ér a görcsök, a vonaglás korszaka. Aki maga már átment súlyos betegségen vagy szeretett hozzátartozójánál figyelte meg ezt a folyamatot, ismeri azt a lelkiállapotot, amikor a beteg a következőképpen fordul orvosához: „Nem bírom tovább. Bármi történjék is, vessenek véget a szenvedésnek. Inkább vállalom a műtét kockázatát, de most már végre történjék valami velem." Úgy érzem, hogy a magyar lakosság lelkiállapota közeledik vagy már el is jutott ehhez az érzéshez. Az emberek torkig vannak az örökös apró változtatgatással és a velük járó bizonytalanságérzettel. Azt hiszem, el lennének szánva arra, hogy vállalják egy radikális műtét kockázatát. Még ha a műtét átmenetileg traumával, az eddigi helyzet felborulásával, átmeneti zavarokkal jár is, legalább utána igazi rendhez, nyugalomhoz, lecsillapodáshoz vezethet. [...]

Kornai János: *Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében.* Budapest, 1989, HVG Rt. Kiadó. Idézetek a 13–14., 18–19., 24–29., 31–33., 39–45., 67., 95. oldalakról.

Jegyzetek

1. Kornai 1989. augusztus 25-én a Kopint-Datorg kutatóintézet meghívására előadást tartott kormányzati vezetők, állami vállalati menedzserek és ellenzéki politikai pártok szakértői számára. Előadásából rövid könyvet írt, amely 1989 novemberében jelent meg. Lásd még Mihályi Péter: Tízéves az Indulatos Röpirat. *Beszélő,* 1999/10. (Beszélő évek sorozat, 1989).
2. Kornai jegyzete a 43. oldalon (20. szám): „A napi sajtóban olvastam, hogy egy angol cég megvásárolta a Ganz Járműgyár részvénytöbbségét. Az az összeg, amelyet ezért készpénzben lefizetett, kétmillió angol font volt. A vételár további része ennek ötszöröse, és ezt most folyamatos szállítással fogja fedezni. Ez a kétmillió font megdöbbentő szám. Ismerem az amerikai Boston városában szokásos öröklakásárakat. Egy szerény méretű, 70 négyzetméteres, jó minőségű öröklakás árát egységként használva, az az összeg, amelyet az angol tőke készpénzben lefizetett, mindössze 12 öröklakás ára! Még ha az üzem fizikai vagyona teljesen értéktelen lenne is, maga a Ganz név ennek sokszorosát éri. A magyar állami vagyonnak ez az eltékozlása megengedhetetlen!"

Dr. Kövér László jogász. Portré, 1989 (részlet)

[...][1]

Sajnos, nincsenek kielégítő számban hiteles, formátumos egyéniségek. Ha például megnézzük a köztársasági elnöknek jelölteket – tisztelet mindazoknak, akiket jelöltek, de – meg kell mondanom, egyikre sem bíznám nyugodt szívvel az országot. Ezért, ha úgy alakul, nem is fogok elmenni a szavazásra. Nemcsak azért, mert elvileg sem értek vele egyet, hanem mert egyik jelöltet sem érzem magaménak. Nincsenek tekintélyek ebben a társadalomban. Az más kérdés, hogy vannak komoly, jó szándékú emberek. Néhány olyat is látok, akik politikusként meghatározóak lehetnek, mert rendelkeznek olyan kvalitásokkal, melyekkel komoly szerephez juthatnak. Az MDF-ből Antall Józsefet tartom ilyennek, az SZDSZ-ből Kis Jánost. Rajtuk kívül még van néhány, akiket nagyon nagyra becsülök, és jó volt velük együtt dolgozni az EKA-ban. Elsőként említem Szabad György tanár urat, akivel végig igen jó viszonyunk volt. Nagyon jól éreztem magam Pető Iván társaságában, aki nagyon tehetséges, és komoly ígéret a magyar politikai életben, és ide sorolom Tölgyessy Pétert is. A felsorolás természetesen szűkebb, mint a tényleges kör. [...]

– *Az „Isten, Haza, Család" fogalmak milyen gondolatokat keltenek benned?*

– Az én nemzedékem ezektől a globális, patetikus kategóriáktól egyszerűen irtózik. Nem arra valók, hogy valamit leírjanak, hanem hogy elfedjenek. Oly mértékben éltek vissza velük, hogy teljesen hitelét vesztette minden. Nemcsak ez a három kategória, hanem például ilyenek is, mint szocializmus, internacionalizmus, humanizmus. Egyébként az az eszmeiség, melyet ezek a fogalmak takarnak, az elmúlt 40 évben tilalmasak voltak. Nem volt tanácsos hivatkozni sem a vallásos érzületre, sem a haza szeretetére. Csak úgynevezett proletár patriotizmusa lehetett valakinek, s minden, ami ettől eltért, nacionalizmusnak minősült.

A család már érdekesebb utat járt be. Amennyire történelmi ismereteim helytállóak, a szocialista munkásmozgalom kezdetén a családnak mint polgári intézménynek a tagadása szerepelt. Mire azonban megragadták a hatalmat, a család nyomban visszaállt régi helyére, legalábbis deklarációkban. Ennek az lehet az oka, hogy a család alapvetően egy megtartó intézmény, amely társadalmi stabilitást biztosít. Megköti az embert. Nyilván másként gondolkodik saját tetteiről, másként választ utat, másként viselkedik munkahelyén és a politikai életben az az ember, akit családja vár két gyermekkel, mint az, akinek e téren nincs veszteni valója.

Ugyanakkor mégis szétrombolták azt a családmodellt, melyet a polgári kultúra épített föl. A morális csőd többek között annak a nőpolitikának és munkaerő-politikának a következménye, amelyet az elmúlt évtizedekben folytattak. A deklarációk szintjén megmaradt a család elismertsége, működésének feltételeit viszont teljesen szétzilálták. A nők döntő többségének nem adatott meg az a lehetőség, hogy válasszon: a család, feleség, anyaság szerepkörét vállalja, vagy a független dolgozó nőét, illetve hogy hogyan akarja összeegyeztetni a kettőt. Eljutottunk oda, hogy nemcsak a napi nyolc óra munka miatt van az anya távol, hanem éppúgy túlórázásra, gmkázásra[2] kényszerül, mint az apa. A gyermek egy lepusztulófélben lévő állami intézmény gondjaira van bízva, vagy egyszerűen az utcára. Ennek következtében elvadult a társadalom. Azok a generációk vannak már – hogy így mondjam – ivarérett korban, akiket magukat is így neveltek. Akik balesetnek tekintik a gyermeküket, egy sorscsapásnak. „Vállalják" a gyermeket, és ebben a szóban minden benne van. A gyereket nem vállalni kell, hanem föl kell nevelni. Ez nem egy adósság, bár az állam gyakorlatilag azzá tette. [...]

Ami az Isten fogalmát illeti: én meg vagyok keresztelve, és a fiamat is megkereszteltettük, bár sosem voltam vallásgyakorló, nem is hittem. Nem elvi okokból, hanem egyszerűen olyan közegben nőttem fel, ahol ebbe az irányba semmilyen élményem és ismeretem nem terelt. Néha sajnálom. A fiam megkeresztelésének is az az indoka – túl azon, hogy ez az aktus az európai kultúrkörbe való jelképes befogadtatás is –, hogy bár én nem óhajtok sem pozitív, sem negatív sugalmazást adni, de sokszor éreztem a hátrányát annak, hogy nem vagyok hívő. Könnyebb annak, aki hisz, lelki problémákat megoldani, mert a hitetlenségből az is fakad, hogy minden relatív. Nincs egy abszolút pont, amihez az ember kötni tudná magát. Ez elég elviselhetetlen bizonyos szituációkban. [...]

Richter Anna: *Ellenzéki Kerekasztal. Portrévázlatok.* Budapest, 1990, Ötlet Kft. 98–101.

Jegyzetek

1. Kövér László (1959) jogász, politikus. A Bibó István Szakkollégium tagja, majd nevelőtanára. 1986-ban az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének segédmunkatársa, 1987 és 1988 között Soros-ösztöndíjasként a közép-európai társadalmi mozgalmakat kutatja. 1988-ban a Fidesz alapító tagja, 1990-től a párt képviselője, alelnöke, 2000–2001-ben elnöke. 1998–2000 között a titkosszolgálatokat felügyelő miniszter. 2010 óta az Országgyűlés elnöke.
2. A túlmunka egy fajtája, amelyet a vállalatokon belül alakult gazdasági munkaközösség (gmk) keretében végeztek külön juttatásért a gmk tagjai.

Dr. Orbán Viktor jogász. Portré, 1989 (részlet)

[...]

– *Mikor, milyen körülmények között ismerted meg a demokratikus ellenzéket?*

– Hát kicsit nehéz ezt őszintén elmondani, de ha már nekiállt az ember egy ilyen beszélgetésnek, akkor nincs értelme kertelni. Elsőéves joghallgató koromtól tudtam, hogy van ellenzék, olvastam a szamizdat irodalmat, de távolságtartóan viselkedtem velük. Engem is elért az a propaganda, amit az államhatalom róluk kialakított. A hivatalos propaganda szerint ezek mind egykori bolsevik szülők leszármazottai, ortodox marxisták, akik kikerültek a hatalomból, és most vissza akarnak oda kapaszkodni. Az állam áldását adja a létezésükre, mert a Nyugat előtt jól fest, hogy van ellenzék. Valóban olvastam a *Beszélőt*, és rajta volt a szerzők neve, címe. Gondoltam, ha ez nem lenne megengedett, már rég a börtönben lennének. A cikkeket olvasva ugyan teljesen nem győzött meg ez a propaganda, de azért valami gyanú volt bennem.

Később kezdtem megismerkedni ellenzéki emberekkel. Ebben döntő szerepe volt Miszlivecz [sic!] Ferinek,[1] aki ugyan nem volt tagja az ellenzéknek, de ő is kívül volt a hivatalosságon. Ő szerkesztette a Fejlődés-tanulmányokat, és tartott a lakásán szemináriumokat. Tőle is sokat tanultam. [...]

Amikor a Bibó Kollégium választmányának elnöke voltam, „értelmiségi arcképcsarnok" címmel egy féléves előadás-sorozatot szerveztem. Ide hívtam meg őt, azután Magyar Györgyöt[2] a tudományos szocializmus tanszékről, a demokratikus ellenzékből pedig Szilágyi Sándort,[3] és mint független történészt, Szabó Miklóst.[4] Miszlivecz és Szabó Miklós révén jött be az ellenzék egyre inkább a kollégiumba. [...] 1985-ben megszerveztük az első országos találkozót,[5] ahol bár szakmai, de politikai jelentőséggel bíró szakmai kérdésekről volt szó. Így a szegénység, lemaradás, modernizáció, jog, autonómia, kisközösségek, környezetvédelem stb. Gyakorlatilag a szakkollégium szépen vonult be a politikába, ennek révén egyre több ellenzékivel került az ember kapcsolatba. [...]

Abban az időben egy tanulmányt készítettem közösen Kovács Andrással, aki filozófus, és a demokratikus ellenzékhez tartozott. Amikor a Fidesz megalakításának gondolata felvetődött, akkor gyakran kértem tőle tanácsot, és rajta keresztül kezdtem az ellenzékhez kötődni. 1988 telén indult a mozgalom a Szabad Kezdeményezések Hálózatának megszervezésére. Ide már a szakkollégista vezetők közül is többeket meghívtak, így ott volt Kövér Laci, Németh Zsolt és jómagam. Kezdetben csak Kenedi János lakásán ültünk, rengetegen, mindenfajta irányzat. Reformközgazdászok, a népiektől is néhányan, szakkollégisták, a demokratikus ellenzék maga, történészek, '56-osok, mint például a Vásárhelyi Miklós is. Még 1987-ben a mi kollégiumunk volt a rendezője a Kelet–Nyugat Párbeszéd konferenciának, melyen nyugat-európai szervezetek és kelet-európai ellenzékiek egyaránt voltak, többféle irányzatból is. Szárszón már az egész ellenzék jelen volt, Kis János, Demszky Gábor. Ekkor történt meg a kimozdulás a szakkollégiumi gondolkodás kereteiből. [...]

Mi az 1980–81-es Szolidaritás példáján nevelkedtünk, amit Fellegi Tamástól tanultunk, s rajta keresztül a lengyel értelmiségiektől. Ez pedig abban állt, hogy ezeket a diktatórikus rendszereket úgy lehet megváltoztatni, hogy ellentársadalmat kell szervezni. Sok apró sejtet, önállóan, függetlenül. [...]

Amikor a nemzeti egyeztető tárgyalások elindultak, akkor az Ellenzéki Kerekasztalba tömörült szervezetek elvi álláspontot tártak a tárgyalópartnerek és a nyilvánosság elé. Ebben világosan le volt szögezve, hogy olyan megegyezés nem születhet a tárgyalásokon, amely az új parlament működését korlátozná vagy meghatározná a szabad választások után. Ennek keretében kinyilvánítottuk, hogy nem vagyunk hajlandók tárgyalni az alkotmánybíróságról, a köztársasági elnöki intézményről, ez nem tartozik a legfontosabb kérdések közé... A választásokról kell itt tárgyalni, nem pedig a királyról! Ezt a közös álláspontot az MDF képviselője terjesztette elő, és a Fidesz ehhez mindvégig tartotta magát. A Kerekasztal öt szervezete azonban elvi engedményeket tett, és eltért ettől a közös megállapodástól. [...]

Túl fontos volt egyes szervezeteknek, hogy aláírják a kommunistákkal a megállapodást, ezért tértek el korábbi elvi megfontolásaiktól. Ebben mi nem tudtunk velük menni. Az MSZMP mindvégig megpróbálta felrobbantani az Ellenzéki Kerekasztalt. Voltak az ellenzékben olyanok, akik erre alkalmas partnernek kínálkoztak.

– *Kire gondolsz?*

– A Magyar Néppártra, hiszen két vezető politikusa egyben a Hazafias Népfront Országos Elnökségének is tagja: S. Hegedűs és Márton János. Nos, ők kezdték el a korábbi megállapodásunkat felülvizsgálat alá venni a köztársasági elnök kérdésében. Eredetileg megegyeztünk abban, hogy nem kell köztársasági elnök, csak a választások után. A Néppárt, nyilván kommunista nyomásra, addig erőltette ezt az intézményt, míg nagy nehezen kompromisszum jött létre köztünk: a köztársasági elnök, mint közjogi méltóság, szerepeljen az alkotmányban, de az új parlament válassza majd meg, s addig ezt a tisztet az országgyűlés elnöke töltse be. Ezt a javaslatot terjesztettük a kommunisták elé, de miután ezzel nem voltak elégedettek, újabb kompromisszumokat kezdtek el keresni. Ekkor már csatlakozott hozzájuk az MDF is.

– *Ők miért változtattak álláspontot?*

– Több jel arra mutat, hogy készülőben volt egy megállapodás az MSZMP és az MDF között arra az esetre, ha Pozsgay az új pártban hatalomra jut. Erre utalt több MDF-vezető megnyilatkozása is. Tehát egy mögöttes alku folyt, ami nem egészen úgy sikerült, amint elképzelték. Az MSZMP átalakulása MSZP-vé nem hozta meg Pozsgaynak a várt sikert. [...]

Itt van a nyilvánosság kérdése. Javasoltuk, hogy az egyeztető tárgyalások ideje alatt a televízióban hetente egyszer, valamikor este 9 óra körül legyen egy órás beszélgetés a három oldal egy-egy képviselőjével, melyből a közönség is nyomon követheti, miről folynak a tárgyalások, s ott melyik oldal mit képvisel. Erre a reformer Pozsgay Imre azt a választ adta, hogy a magyar nép jelenleg nincs abban az állapotban, hogy hetente egy órát politikai kérdésekről hallgasson műsort a tv-ben. Kész. [...] Pozsgayt korábbról is ismerem, az ő múltjából sem volt más várható, mint ahogy viselkedett is.

– *Hogy viselkedett?*

– A nagy nemzeti, piros-fehér-zöld szöveget nyomta. A nemzet érdeke és felelőssége stb., de amikor jöttek a konkrétumok, hogy mondjuk most a nemzet érdekében számoljunk el a vagyonnal, vagy tegyük le a fegyvereket, akkor semmit nem engedtek. Eltűnt a nemzet érdeke. Eltűnt Pozsgay is, amikor itt kellett volna markánsan kiállni. Szépen elslisszolt, mert nem akarta a saját nimbuszát rombolni, és hagyta, hogy Fejti mondja el ezeket az ortodox passzusokat.

– *Nem lehetséges, hogy ez az akkori MSZMP-n belüli úgynevezett platformcsatározásnak tudható be?*

– Nézd, én Pozsgay Imrétől sokat nem várok, de bizonyos képességeit nem vonom kétségbe. Ő nagyon jól tudta, milyen jelentősége van az ellenzékkel folyó tárgyalásoknak, amire 40 éve nem volt példa. Ő nem hanyag pártbürokrata, aki fogja magát, és elmegy az Adriára vakáción [sic!], amikor saját bevallása szerint is több éve már nem volt nyaralni. Nem akarom túlértékelni a tárgyalások jelentőségét, de hát azért az elmúlt években volt a közéletnek a mostaninál szélcsendesebb időszaka is, amikor nyugodtan nyaralhatott volna. Nem véletlen, hogy éppen most ment el. Akik azt mondják, hogy Pozsgaynak nem volt lehetősége, azok a magukat ellenzékinek valló, de valójában a Pozsgay szoknyája mögül előbújt fiúk. Ők mentegetik Pozsgayt ebben az ügyben. Nyilvánvaló, hogy politikai összjátékról van szó. Ez a tárgyalódelegáció a Pozsgay delegációja volt. Ő főnöke volt Fejti Györgynek a politikai hierarchia szerint. Megtehette volna, hogy nem megy szabadságra, és kijelenti, hogy ő vezeti a delegációt, mert erre kapott felhatalmazást. Nem ezt tette, s nyilvánvalóan nem azért, mert fáradt volt, hadd ismételjem meg.

Richter Anna: *Ellenzéki Kerekasztal. Portrévázlatok.* Budapest, 1990, Ötlet Kft. 75–77., 82–83.

Jegyzetek

1. Miszlivetz Ferenc (1954) szociológus, történész, 1991–1995-ig a Demokratikus Charta szóvivője, a Nyugat-magyarországi Egyetem Társadalomtudományok, Nemzetközi és Európa-tanulmányok Intézete igazgatója. Kutatási területe: civil társadalom, társadalmi mozgalmak, demokratizálódás Kelet-Közép-Európában, kelet-európai nacionalizmusok, az európai integráció.

2. A Tankönyvkiadó által a felsőoktatási intézmények számára egységes jegyzetként többször kiadott *Tudományos szocializmus* című jegyzet szerzője.
3. Szilágyi Sándor (1954) történész, szerkesztő, fotográfus, a demokratikus ellenzék prominens alakja, a Repülő Egyetem fő szervezője, a *Beszélő* alapító szerkesztője, a Menedék Bizottság egyik alapítója.
4. Szabó Miklós (1935–2000) történész, a demokratikus ellenzék prominens tagja, a Repülő Egyetem előadóinak egyike, a szamizdat lapok rendszeres szerzője. Az SZKH alapítója és szóvivője, az SZDSZ alapító tagja, elvi nyilatkozatának és első programjának egyik szerzője, 1990–1998 között az SZDSZ országgyűlési képviselője. Fő kutatási területe a magyar századelő újkonzervatív gondolkodása és a Horthy-korszak ideológiai irányzatai. Főbb művei: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986* (1989), *Múmiák öröksége* (1995)
5. Ez volt az első Nyári Szakkollégiumi Találkozó (NYATA) 1985-ben Szarvason.

A „NÉGYIGENES" NÉPSZAVAZÁS DOKUMENTUMAI, 1989. NOVEMBER 11–27.

Négy ellenzéki párt nyílt levele a népszavazásról (1989. november 10.)

Az ország vezetői intézkedjenek a jogrend helyreállításáról![1]
Tisztelt Köztársasági Elnök Úr!
Tisztelt Miniszterelnök Úr!
Tisztelt Házelnök Úr!
A magyar Országgyűlés 1989. október 31-i ülésén több mint százezer választópolgár kezdeményezésére népszavazás kiírásáról döntött. A jog diadala fölött érzett örömünket azonban megkeserítette, hogy az országgyűlési határozat önkényesen módosította az állampolgári kezdeményezésben szereplő kérdések sorrendjét, megváltoztatta szövegüket, illetőleg a kérdésekhez magyarázatokat fűzött. Két kérdésben a magyarázatok súlyosan megtévesztőek is.

Az Országgyűlés ezzel a döntésével nyilvánvalóan megsértette a népszavazási törvény rendelkezéseit. A törvény ugyanis előírja, hogy a kezdeményezésben szereplő kérdéseket változatlanul kell föltenni. Idegen szöveg hozzáfűzését a törvény a szavazólap tartalmának taxatív felsorolásával zárja ki. Nyilvánvaló, hogy a különböző magyarázatok nem a szavazólapra, hanem a sajtóba, vitára valók.

A rövidség kedvéért itt csupán a két legkirívóbb jogsértésre utalunk.

Az első kérdés eredetileg az elnökválasztás időpontjára vonatkozott. Nevezetesen arra, hogy az elnökválasztást a szabad országgyűlési választások előtt vagy azok után kell-e megtartani. A kezdeményezők kérdése világos volt: jó-e népünknek, ha még a mai rendszerben új hatalmi intézményt hoznak létre? Ugyanis egy elsietett elnökválasztás befejezett tények elé állítaná az új, szabad Magyarországot. Tehát hangsúlyozottan az időpontra kérdeztek és nem az elnökválasztás módjára – közvetlen vagy közvetett voltára –, ahogyan azt az Országgyűlés magyarázata állítja. Ez utóbbiról, továbbá az elnök jogköréről nem határozhatnak a még meg nem méretett pártok megegyezései. Erről hitelesen és végérvényesen csak a magyar nép szabadon választott képviselői határozhatnak majd. Ezért kérték a kezdeményezők a népszavazást az elnökválasztás időpontjának eldöntésére.

A harmadik kérdés eredetileg az MSZMP vagyonával való elszámolásra vonatkozott. A választópolgárok igen szavazatukkal az állampártot arra kötelezhetik, hogy adjon számot vagyonáról, azaz ténylegesen és valóságosan tárja a társadalom elé vagyoni helyzetét, és szolgáltassa vissza a kezelésében levő közvagyont. Ezzel szemben az országgyűlési magyarázat szerint az állampolgárok nemleges válaszukkal lemondanak az elszámoltatásról, igenlő válaszukkal pedig elfogadják a pénzügyminiszter erre vonatkozó előterjesztését. [...]

Minthogy az állampárt mind ez idáig még nem számolt el vagyonáról, a magyarázat szerinti „igen" éppenséggel arra adna felhatalmazást, hogy ne is számoljon el ezután sem. Ennél rútabbul már nem is lehetett volna meghamisítani a kezdeményezők szándékát.

Bármely jogállamban az Alkotmánybíróság megsemmisítette volna e jogsértő döntéseket, de hazánkban ez az intézmény csak 1990. január elsejével kezdi meg munkáját. A Magyar Köztársaság

1989 november 26-án NÉPSZAVAZÁS AZ ÚJ MAGYARORSZÁGÉRT
Legyen köztársasági elnök? IGEN de csak az országgyűlési választások után!
Kivonuljon a párt a munkahelyekről? IGEN de azonnal!
Elszámoljon a párt a vagyonával? IGEN de az utolsó fillérig!
Feloszlassák a munkásőrséget? IGEN de örökre!
Szabad Demokraták
AKI OTTHON MARAD, A MÚLTRA SZAVAZ!

Népszavazás az új Magyarországért. Plakát, 1989

újonnan elfogadott alkotmánya szerint az önök feladata a törvény megtartása. Ezért kérjük, hogy minél előbb éljenek alkotmányos jogkörükkel, és a rendelkezésükre álló törvényes eszközökkel intézkedjenek a jogrend helyreállításáról.

Petrasovits Anna, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt elnöke
Prepeliczay István, a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt főtitkára
Dr. Tölgyessy Péter, a Szabad Demokraták Szövetsége ügyvivője
Dr. Fodor Gábor, a Fiatal Demokraták Szövetsége választmányi tagja

Eredeti megjelenés: *Magyar Nemzet*, 1989. november 11. Újraközlés: Bozóki András (szerk.): *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991*. Budapest, 1991, Fidesz. 222–223.

Jegyzet

1. A parlament 1989. október 31-én döntött a népszavazás november 26-ra történő kiírásáról, egyidejűleg 1990. január 7-re kiírta a közvetlen elnökválasztást. A népszavazás kérdéseihez a parlament magyarázó kiegészítéseket fűzött: „A parlament több képviselői indítványt mérlegelve úgy döntött, hogy lényegében változatlan formában, a négy kérdést átfogalmazás nélkül bocsátja népszavazásra, ugyanakkor az egyes témák alatt rövid, zárójeles magyarázat hívja majd fel a lakosság figyelmét a döntés hátterére, a népszavazás eredményének lehetséges következményeire. Az Országgyűlés a lakosság dezinformálásának elkerülése végett látta szükségesnek a néhány szavas magyarázatot. Ennek [...] a köztársasági elnök választását érintő állásfoglalásnál van különösen nagy jelentősége. A határozat indokolása külön is kiemeli: amennyiben a köztársasági elnök megválasztására csak a képviselő-választások után kerülne sor, az állampolgároknak már nincs módjuk arra, hogy közvetlenül válasszanak köztársasági elnököt. Ezt a jogot ugyanis a későbbiekben az Országgyűlésre ruházza a törvény." *Népszabadság*, 1989. november 1.

Az MSZP elnökségének állásfoglalása a népszavazásról

Az elnökség tárgyalt a november 26-ai népszavazás ügyéről. Az MSZP az aláírt megállapodásoknak megfelelően úgy ítéli meg: a jelenlegi, feszült gazdasági és politikai helyzetben a Magyar Köztársaság államfőjének legitimitását csak népszavazás alapozhatja meg, s az nem válhat a pártok közötti alkudozások tárgyává. Az MSZP felhívja pártja tagjait, a baloldali érzelmű választópolgárokat és mindenkit, aki a békés átmenet híve, hogy a november 26-ai népszavazáson a köztársasági-elnök-választás kérdésében utasítsa el az SZDSZ és a Fidesz politikai kezdeményezését. Szavazzanak „nem"-mel annak érdekében, hogy a nép, történelmünkben először, szabadon választhassa meg a magyar államfőt. Az ily módon megválasztott köztársasági elnök a néptől kapott közvetlen

felhatalmazás alapján képes biztosítani a parlamenti demokrácia zavartalan kiépülését, az ország politikai stabilitását.

Az MSZP elnöksége felkéri a politikai egyeztetőtárgyalásokon született egyezményt aláíró valamennyi szervezetet: a közösen elfogadott megállapodásokhoz hűen, szólítsák fel tagjaikat és szimpatizánsaikat arra, hogy a népszavazáson támogassák a köztársasági elnök közvetlen, nép által történő megválasztását.

Népszabadság, 1989. november 11.

Az MDF elnökségének állásfoglalása a népszavazásról (1989. november 14.)

A Magyar Demokrata Fórum Országos Elnöksége már állást foglalt a november 26-án esedékes népszavazással kapcsolatban.[1] Tagjaink és szimpatizánsaink azonban arra ösztönöznek bennünket, hogy véleményünket egyértelműbben és részletesebben nyilvánítsuk ki.

Négy választ adunk tehát a népszavazás kérdésében.

1. Nem megyünk el! Nem szavazunk!
– mert a népszavazásra bocsátott négy kérdés közül hármat már rendezett a törvényhozás.

I. Törvény szüntette meg a munkásőrséget.

II. Törvény rendelkezett a munkahelyi pártszervezetek felszámolásáról.

III. Törvény írja elő a pártok vagyonelszámolását – ha az MSZP nem számol el, nem jegyzi be a bíróság, és nem indulhat a választásokon.

2. Nem megyünk el! Nem szavazunk!
– mert a köztársasági elnök alkotmányos jogkörét megválasztásának módja és ideje egyáltalán nem befolyásolja.

3. Nem megyünk el! Nem szavazunk!
– mert pártérdekeket szolgáló politikai tűzijáték helyett gyors és valóságos demokratikus fordulatot akarunk, ezt pedig nem tegnapi döntések látványos és költséges megerősítése szolgálja, hanem a parlamenti választások mielőbbi kiírása.

4. Nem megyünk el! Nem szavazunk!
– mert elegünk van az áldöntésekből, a látszatdemokráciából.

Igazi tétet akarunk! Parlamenti választásokat 1990. március 11-én! Az lesz a rendszerváltás pillanata! Akkor mind ott leszünk!

Népszabadság, 1989. november 15.

Jegyzet

1. A bojkottfelhívást Csengey Dénes, az MDF elnökségi tagja felolvasta a Magyar Televízió *Napzárta* című műsorában 1989. november 14-én este.

Csengey Dénes, az MDF elnökségi tagja az MDF bojkottfelhívásról

Önök közzétettek egy nyilatkozatot. Ebben arra hívják fel az ország lakosságát, hogy november 26-án ne menjen el a szavazásra. Tehát bojkottra szólítanak. Miért?

Azért, mert úgy gondoljuk, nem azok ma Magyarország legfontosabb kérdései, amelyek a szavazólapon szerepelnek. A négy kérdés közül három már eldőlt, és úgy dőlt el, ahogyan azt a magyar nép akarta. Azt hiszem, ezen nincs is vita közöttünk. Tehát itt valójában arról a kérdésről van szó, hogy a magyar nép lemond-e arról a jogáról, hogy ő választ népszavazáson elnököt, vagy pedig ezt a jogot átruházza a saját parlamentjére.

Hogyha ez nem kulcskérdés, akkor miért tartják mégis annyira fontosnak, hogy bojkottra szólítanak?

Azért, mert szeretnénk az igazi kérdésekre ráirányítani a figyelmet. Mert mit tartok én ilyen sorsdöntő kérdéseknek? Ha tetszik, akkor most felteszem népszavazás stílusban: ebben az évben 100 milliárd forintot, a teljes magyar költségvetés egyharmadát fordítottuk veszteséges vállalatok finanszírozására. Vagyis 100-milliárd forintot öntöttünk a Dunába.

Helyesli ön ezt vagy nem helyesli? Hat hónap alatt 1 milliárd dollár veszteség érte az országot a kormány átgondolatlan valutapolitikája miatt. Mit gondol ön, vonja le a pénzügyminiszter a konzekvenciákat vagy ne vonja le? A társasági törvény égisze alatt folyik az állami tulajdon, állami vállalatok, földek, ingatlanok magántulajdonba mentése. Azok, akik ma ezt a 100 milliárd forintot a Dunába öntik, holnap a tulajdonosai lehetnek annak a gyárnak, amelyet sikerült ez idáig tönkre tenniük. Helyesli ön ezt vagy nem helyesli? És végül. Amikor a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások megkezdődtek, realitása volt annak, hogy ez év őszén szabad parlamenti választásokat lehet tartani, és ehhez képest most már legfeljebb márciusban vagy áprilisban, a jövő évben kerülhet sor erre. Hat hónapot halasztódott tehát az, ami a legfontosabb, hogy szabad választások, szabad parlament, felelős kormány [legyen]. Helyesli-e önt ezt a halogatást akkor, amikor az ország zuhan, vagy nem helyesli? Véleményem szerint ezek a fő kérdések, és ezek nincsenek rajta a szavazólapon.

Kossuth Rádió, Budapest, 1989. november 14. Az interjút Gárdai László készítette. HU OSA 300-40-8:459/1 (Box 459 folder 1). Hungarian Monitoring, Records of Radio Free Europe/Radio Liberty, Blinken OSA Archivum, Budapest. Online elérhető: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=86&Itemid=189&lang=en.

Kőszeg Ferenc, az SZDSZ ügyvivője az MDF bojkottfelhívásáról (1989. november 14.)

Mennyire lepte meg önöket ez a felhívás?

Engem meghökkentett a felhívás, mert még az MSZP sem arra hívta fel a magyar választókat, hogy ne menjenek el szavazni. Én azt hiszem, hogy az MDF inkább a presztízsét félti, mint a valóságos érdekeit. Erre utal az is, hogy úgy érzem – bár nem szívesen használok ilyen szavakat –, de úgy érzem, hogy az MDF érvelése – Csengey Dénes érvelése – kifejezetten demagóg akkor, amikor arról beszél, hogy fontosabb kérdések is vannak, mint a népszavazás által feltett kérdések. Az általa említett kérdések is nagyon fontosak, [de] azt hiszem, hogy ő maga is nagyon jól tudja, hogy ezek nem

A népszavazáson való részvételre buzdító plakát, 1989

dönthetők el népszavazással, ellenben nem tartom érvényesnek azt az érvet, hogy azokat a kérdéseket, amelyekről a népszavazásnak döntenie kell, a parlament már elintézte. Ha a parlament úgy szavazott, ahogy a magyar nép kívánsága, ez azért történt, mert elkezdődött az aláírásgyűjtés, és a parlamentnek is látnia kellett, hogy milyen elementáris társadalmi követelés áll a munkásőrség megszüntetése, az MSZP-szervezeteknek, a pártszervezeteknek a munkahelyről való kivonulása mellett. Ezt kell a népszavazásnak mindenekelőtt megerősítenie. Az új demokratikus politikának a legnagyobb ellenfele az apátia. Én azt hiszem, hogy az új demokratikus politika ellenfele az, aki az apátiát propagálja.

Kossuth Rádió, Budapest, 1989. november 14. Az interjút Gárdai László készítette. HU OSA 300-40-8:459/1 (Box 459 folder 1). Hungarian Monitoring, Records of Radio Free Europe/Radio Liberty, Blinken OSA Archivum, Budapest. Online elérhető: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=86&Itemid=189&lang=en.

Az Országos Választási Bizottság közleménye a népszavazás eredményéről (1989. november 27.)

A leadott szavazatokból az előzetes eredmény – kérdésenként – a következő:[1]

1. „Csak az országgyűlési választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására?" kérdésre adott válaszok közül az érvénytelen szavazatok aránya 3,1 százalék. Az érvényes 4 millió 297 ezer 454 szavazatból az igen szavazatok száma 2 millió 152 ezer 036 (50,1 százalék), a nem szavazatok száma 2 millió 145 ezer 418 (49,9 százalék).

2. „Kivonuljanak-e a pártszervek a munkahelyekről?" Az érvénytelen szavazatok aránya 2,9 százalék. Az érvényes 4 millió 310 ezer 722 szavazatból az igen szavazatok száma 4 millió 101 ezer 650 (95,1 százalék), a nem szavazatok száma 209 ezer 072, (4,9 százalék).

3. „Elszámoljon-e az MSZMP a tulajdonában vagy kezelésében levő vagyonról?" Az érvénytelen szavazatok aránya 2,9 százalék. Az érvényes 4 millió 314 ezer 261 szavazatból az igen szavazatok száma 4 millió 114 ezer 683 (95,4 százalék), a nem szavazatok száma 199 ezer 578 (4,6 százalék).

4. „Feloszlassák-e a munkásőrséget?" Az érvénytelen szavazatok aránya 3,3 százalék. Az érvényes 4 millió 285 ezer 315 szavazatból az igen szavazatok száma 4 millió 68 ezer 093 (94,9 százalék), a nem szavazatok száma 217 ezer 222 (5,1 százalék). [...]

Népszabadság, 1989. november 28.

Jegyzet

1. A végső hivatalos eredmények ettől némileg különböztek, de az arányok nem változtak. November 27-én reggel 7 órakor a Kossuth Rádió híradása szerint az OVB azt közölte, hogy a szavazatok 93%-os feldolgozottság mellett az elnökválasztás időpontjának kérdésében az igenek aránya 49,8%, míg a nemeké 50,2%. Ezután nem közöltek újabb részadatokat, a végeredményt másnap reggelre ígérték. A népszavazást kezdeményező pártok viszont aznap délelőtt sajtótájékoztatót tartottak, amelyben bejelentették, hogy az ő adataik szerint az igenek győztek: „Győzelmet jelentett be a kisgazda Preisinger Jenő. Győzött a nép, a választók jelentős többsége elment szavazni, tudatosan, saját elhatározásából, a bojkottfelhívás ellenére. És nem a régi reflexek szerint járultak az urnákhoz az emberek. Ezt hangsúlyozta a Szabad Demokraták ügyvivője, Pető Iván is. A másik győzelem a legalábbis nagyon szoros eredmény az elnökválasztás kérdésében. A négy párt ismeretei szerint megvan az igen szavazatok minimális fölénye, ezt azonban reggel óta ideiglenes eredményként sem hozzák nyilvánosságra. A közvélemény még mindig a kétezrelékes nem többségről tud. Az ő információik szerint egy ezrelékes az igen többsége. A választási törvény szerint egyébként az adatok nem titkosíthatók, és a sajtó képviselőinek külön kérés nélkül is joguk van jelen lenni a választási szervek munkájánál, erre biztatták is a megjelent újságírókat. Az eredményeket pedig 24 órán belül nyilvánosságra kell hozni. [...] A tegnapi eredményekkel kapcsolatban a négy pártnak sok lenne a panasza, [...] de a koalíció nem kívánja megtámadni az eredményt, mindenképp elfogadja azt, viszont azt kéri, hogy a végeredmény megállapításáig tartsák be a törvényességet." Márványi Péter tudósítása a Kossuth Rádióban, 1989. november 27., déli 12 óra. HU OSA 300-40-8:459/3 (Box 459 folder 3). Hungarian Monitoring, Records of Radio Free Europe/Radio Liberty, Blinken OSA Archivum, Budapest. Online elérhető: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=86&Itemid=189&lang=en.

   Németh Miklós úgy emlékszik, hogy Gál Zoltán megbízott belügyminiszter a népszavazás után három hónappal, 1990 februárjában, amikor a szavazólapok megsemmisítése került a hatályos törvény alapján napirendre, jelezte neki, hogy munkatársai arról informálták, hogy egyes szavazókörökben nem volt korrekt a szavazatszámlálás, és utólag az is kiderülhetett volna, hogy mégsem az „igenek" győztek az elnökválasztás időpontjának kérdésében. A miniszterelnök a közelgő választásokra való tekintettel úgy döntött, utólag ne vonják kétségbe a népszavazás eredményét és semmisítsék meg a szavazólapokat. Lásd Oplatka András: *Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke"*. Budapest, 2014, Helikon Kiadó. 276.

* * *

A máltai csúcstalálkozó: Geroge Bush amerikai elnök és Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkár közös sajtóértekezletének leirata (1989. december 3.) (részletek)

[...][1]

Gorbacsov: Mindenekelőtt biztosítottam az Egyesült Államok elnökét arról, hogy a Szovjetunió sohasem kezd forró háborút az Amerikai Egyesült Államok ellen. Szeretnénk, ha kapcsolataink abba az irányba fejlődnének, amely több lehetőséget kínál az együttműködésre. [...] Mindketten leszögeztük, hogy a világ maga mögött hagyta a hidegháború jelenlegi szakaszát és új korszakba lép. Ez még csak a kezdet. Még csak az út legelején járunk, a hosszan tartó béke felé vezető hosszú út elején. Egyetértés volt közöttünk abban, hogy az Egyesült Államoknak és a Szovjetuniónak különleges felelőssége van. Az új esztendő új megközelítéseket kíván. A hidegháború korszakának sok jellemzőjét kell magunk mögött hagynunk, így a katonai erőre támaszkodást, a fegyverkezési versenyt, a bizalmatlanságot, a pszichológiai hadviselést és ideológiai szembenállást. [...] Elnök úrral közösen arra jutottunk, hogy a helsinki folyamatot tovább kell vinni a mai idők új elvárásai alapján, új Európát kell elképzelnünk és építenünk azon változások nyomán, amelyek közelebb hozzák egymáshoz Európa országait. [...] Úgy véljük, itt az idő, hogy a helsinki folyamat új lendületet vegyen. [...] Ami a Varsói Szerződést illeti, annak egyre kevésbé kell a jövőben katonai jellegű szövetségnek lennie. [...] Meglátásunk szerint fokozatosan kell haladnunk, és kerülni kell az olyan felelőtlen lépéseket, amelyek aláássák a stabilitást vagy csökkentik a biztonságot. [...]

A Szovjetunió visszavonja a Brezsnyev-doktrínát, amely alapján 1968-ban a szovjet csapatok bevonultak Csehszlovákiába?

Gorbacsov: Nem vagyok felhatalmazva arra, hogy az összes kelet-európai ország nevében szóljak. Mi is Kelet-Európa részei vagyunk. És Európa egészének része. Minden téren együtt dolgozunk szövetségeseinkkel. Szorosak a kötelékeink, de mindegyik ország szuverén állam, önálló tényezője a világpolitikának. És minden népnek joga van dönteni a saját országa sorsáról. [...]

Bush: Gorbacsov elnök úr békés, demokratikus változásokról beszélt, amelyek nyilvánvalóan érvénytelenítenek korábbi doktrínákat, amelyek más módon közelítettek ezekhez a kérdésekhez. Ő is tudja, hogy mi, nemcsak én, hanem Amerika népe, szeretnénk tanúi lenni annak, hogy a békés, demokratikus fejlődés folytatódik. Azt hiszem, ez a legjobb válasz a kérdésre, hiszen a változás drámai és mindenki számára nyilvánvaló.

Hogyan értékeli a német helyzetet?

Bush: Az Egyesült Államoknak, ahogy a NATO-nak is, régóta az a szilárd álláspontja, hogy a Helsinki Egyezmény garantálta a határokat. Világossá tettem Gorbacsov elnök úr előtt, hogy a magunk részéről nem akarunk semmi olyat tenni, ami nem reális, ami bármely országot visszavet vagy népét polgárháborúba sodorja. Jelszavunk, amit Gorbacsov úr is használt, az óvatosság: nem fogunk a berlini fal tetején táncolni, hogy megmutassuk, mennyire örülünk. Örülünk a változásnak, de nem az Egyesült Államok feladata, hogy bármely ország számára előírja a változások ütemét, erről az érintett népeknek maguknak kell dönteniük.

Gorbacsov: Úgy véljük, mindezeket a kérdéseket a helsinki folyamat alapján kell mérlegelnünk. A realitás, a jelenlegi helyzet Európában az, hogy két német állam létezik, a Német Szövetségi Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság.[2] Ezek az ENSZ tagállamai. [...] Ha realisták akarunk maradni, meg kell értenünk, hogy a kontinens sorsát, az Európában zajló változásokat a történelem diktálja és ez fogja meghatározni e két állam helyét és szerepét is. Nem szabad lebe-

csülnünk azokat a nagy jelentőségű és léptékű változásokat, amelyek a kontinensen zajlanak, de semmit sem akarunk tenni, ami mesterségesen felgyorsítaná a változásokat a két német államban élő emberek életében. [...]

New York Times, 1989. december 4.

Jegyzetek

1. A máltai csúcstalálkozóra 1989. december 2-3-án került sor a Maxim Gorkij szovjet hadihajó fedélzetén. George Bush amerikai elnök és Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkár megegyeztek abban, hogy kölcsönös megegyezés alapján folytatják a nukleáris fegyverek, illetve az európai hagyományos haderők csökkentését, és egyeztettek a Németországban és Közép-Kelet-Európában kialakult helyzetről is. Ezt a találkozót tekintik a hidegháborút lezáró eseménynek. A sajtótájékoztatón a leszerelési kérdések mellett amúgy sokkal több szó esett Salvadorról, Kubáról és a Közel-Keletről, mint Közép-Kelet-Európáról.
2. Éppen a máltai csúcsértekezlet másnapján mondott le a Német Szocialista Egységpárt (a keletnémet állampárt) azon új vezetése, amely a berlini fal ledöntése után alakult meg. Ugyanekkor a pártot évtizedeken át uraló Erich Honeckert, valamint legközelebbi munkatársait, Willy Stophot és Günter Mittagot kizárták a pártból, utóbbit a rendőrség le is tartóztatta. Lásd *Népszabadság*, 1989. november 4.

Grósz Károly előadói beszéde az MSZMP XIV. kongresszusán (1989. december 17.) (részletek)

Tisztelt kongresszus![1]
A Magyar Szocialista Munkáspárt XIV. kongresszusát előkészítő bizottság megbízásából jelentem: a Magyar Szocialista Munkáspárt nem szűnt meg, él és dolgozik szerte az országban, városokban és falvakban. Léte és újjászervezése mellett a tagság döntött. [...]

Ez év októberében, a „Kongresszus '89" tanácskozásán a már közel egy esztendeje szervezkedő frakciós erők a párttagság megkérdezése nélkül, antidemokratikus módon, a szabályosan megválasztott küldötteket félrevezetve megváltoztatták a párt jellegét és nevét, szétverték a párt országos vezetését, és létrehozták – szándékuk szerint az MSZMP helyett – a Magyar Szocialista Pártot. Abban bíztak, hogy a Magyar Szocialista Párt tagjai szolgai módon tudomásul veszik tevékenységüket, követni fogják őket.

A tagság azonban felismerte, hogy becsapták. Ragaszkodott pártjához. Így az a ritka helyzet állt elő, hogy volt s van tagság, de nem volt és nincs országos vezetés.

Ezzel a döntésükkel a „Kongresszus '89" fő hangadói jelentősen meggyengítették a magyarországi szervezett baloldalt, utat nyitottak a szocializmusellenes, jobboldali erőknek. Felbecsülhetetlen károkat okoztak így a magyar népnek. Tisztességes, becsületes emberek százezrei több évtizedes közéleti munkájának értelmét kérdőjelezték meg, s ezáltal számottevő tömegeket taszítottak el a politikai közélettől. Lehetővé tették, hogy olyan intézkedések szülessenek, amelyek aláássák a szocialista rendszer alapjait. Méltatlan módon megsértették a Munkásőrség elkötelezett, becsületes tagjait. Kitiltották a pártszervezeteket a munkahelyekről. Olyan kormányzati döntéseket készítenek elő, amelyek következtében a válság terhei egyoldalúan a dolgozó emberekre, a lakosságra hárulnak. [...]

A demokratikus átalakulás már több éve megérett politikai szükségszerűség volt, és a szocialista építésnek a jövőben is a demokratizálódás útján kell haladnia. [...] A szocializmus megújulása nem mehet egyik napról a másikra végbe, nem egyszerű elhatározás vagy döntés dolga. Harc ez, mindenekelőtt önmagunkkal és persze politikai ellenfeleinkkel. Ezért nincs és nem is lehet békés, idillikus átmenet az elkényelmesedett, bürokratikus szocializmusból a sokkal nagyobb hatékonysággal működő, a közösség erejére támaszkodó demokratikus szocializmusba. Természetesen tudom, vannak, akik a békés átmenet alatt nem az alacsony hatékonyságú szocializmustól egy új minőségű szocialista társadalom felé vezető utat értik, hanem a szocializmusból a kapitalizmusba való átmenetet. Ezt mi elutasítjuk. [...]

A jobboldali politikai erők nem a szocializmus megújítására, hanem a kapitalista társadalmi rendszer visszaállítására szervezkednek. Tanultak a történelemből: ezt ma nem fegyverekkel, hanem ravaszul kigondolt politikai demagógiával, a nép félrevezetésével, „békés úton" akarják elérni. Ezt kíséri az egyre erősödő nacionalizmus, szovjetellenesség, antiszemitizmus, a cigányság elleni faji uszítás bátorítása. [...]

A kormány azzal indokolja intézkedéseit, hogy egyedül ezek révén lehet elkerülni a gazdasági csődöt. Az intézkedések kihatásainak elemzése és az eladósodott országok többségének példája azt bizonyítja, hogy a kormány által tervezett út csak gyorsítja a gazdaság hanyatlását, a csőd felé haladását. [...]

Sajátos ellentmondás, de tény, hogy a szocialista partnereinkhez fűződő viszonyunk megromlott. Fokozatosan elveszítjük azt a korábbi pozíciónkat, amelyet a nemzetközi kapcsolatépítésben és kapcsolatépítéssel elértünk. A nyugati országok érdeklődése irántunk csökkenőben van, főleg a gazdaság stagnálása és a belpolitikai stabilitás megrendülése miatt. Az egykori úttörő szerep egyre inkább önhitt szerepjátszássá torzul. A kisstílű nemzeti rongyrázás, az erősödő nacionalizmus rontja hazánk nemzetközi presztízsét, komolyan veszélyezteti létfontosságú kapcsolatainkat. Ezért sürgősen vissza kell térni az elmúlt évtizedek jól bevált külpolitikai elveihez. [...]

Az MSZP-hez való viszony kialakítása sem csak a mi szándékainktól függ. Bizonyára a mindennapi életben a különböző szinteken hosszabb időszak alatt fog kialakulni. Átmenetileg a legnagyobb vitát a vagyonmegosztás körüli értelmetlen konfliktusok okozzák. Több helyen láttuk, hogy nemcsak a vagyonmegosztásról nem akarnak tárgyalni, de még az MSZMP rendezvényeihez sem hajlandók – pénzért – a meglévő helyiségeket rendelkezésünkre bocsátani. Ennek ellenére azt a meggyőződésünket és eltökéltségünket már most ki kell jelentenünk, hogy a még önmagát kereső MSZP a magyarországi baloldal alkotó része lehet, s hogy mi – még ha véleményünk sok kérdésben el is tér álláspontjuktól – nem a testvérharcra, hanem a baloldal összefogására törekszünk. Reménykedünk benne, hogy az MSZP-ben levő elvtársainknak elég erejük lesz, és a pártjukban a jobboldali erőket előbb-utóbb háttérbe szorítják, s ezzel eltávolítják az alkalmi és tartósabb együttműködés elől a még meglévő személyi akadályokat. [...] Újjászerveződő pártunkat egységes marxista párttá kell formálnunk. Megindítani és elősegíteni ezt: ez a mi történelmi felelősségünk. [...]

Magyarország politikai évkönyve 1990. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Budapest, 1990, AULA-OMIKK. 568–574.

Jegyzet

1. Az MSZP alakuló kongresszusán 1989 októberében a pártból kiválók úgy értelmezték a helyzetet, hogy az általuk tovább működtetett MSZMP folytonos az 1989 előttivel, annak jogutódja, így ez a párt sorrend szerint XIV. kongresszusa. A párt XIII. kongresszusát 1985-ben tartották. A jogutódlás kérdésében végül bíróság döntött, amely az 1989 októberében létrehozott MSZP-t nyilvánította az egykori állampárt jogutódjának. A Thürmer-(Grósz-)féle MSZMP ezután vette fel 1993-ban a Munkáspárt nevet, amely néven ma is működik.

MAGYAR ÉS ROMÁN NYELVŰ HÁLÁLKODÓ TRANSZPARENSEK A MAGYARORSZÁGRÓL ROMÁNIÁBA TARTÓ SEGÉLYSZÁLLÍTMÁNYOK ÚTVONALÁN, NAGYLAK, 1989. DECEMBER 25.

1990 – AZ ELSŐ SZABAD VÁLASZTÁSOK ÉVE

A keresztény út. A Kereszténydemokrata Néppárt választási programja (részletek)

[...][1]
Az uralkodó hatalmi rendszer több mint negyvenévi hibás, és a magyar nemzet alapvető érdekelveivel ellentétes társadalmi-gazdasági, bel- és külpolitikai irányítása után a nemzet most újra kezébe veheti saját sorsának irányítását. Ezt a történelmi lehetőséget a nemzetközi helyzet alakulása, az uralkodó hatalmi rendszer talajvesztése és meggyengülése, a magyar népnek a hatalomra gyakorolt nyomása, és a hatalom nemzeti keretekben gondolkodó, társadalmi és gazdasági megújhodást kívánó részének a korábban egységes hatalmi tömbről való leszakadása teremtette meg.

Az uralkodó rendszer legnagyobb vétke, hogy módszeresen rombolta azt az értékrendet, amely a magyarságot a keresztény Európához kapcsolta és egy évezreden keresztül nemzeti fennmaradását biztosította, anélkül, hogy új, a nemzet számára megfelelő értékrendet tudott volna elfogadtatni vagy akár csak ajánlani. A rombolás következtében erkölcsiségünk megrendült, erkölcsi eszményeink megkoptak, népünk államalkotó és -fenntartó tulajdonságai háttérbe szorultak. A nemzet a politikai, társadalmi, gazdasági válság állapotába jutott, melynek gyökere és lényege az erkölcsi válság.

A válság okának ismeretéből következik, hogy pártunk a kiutat, a reformok hajtóerejét, a nemzet egészét átfogó erkölcsi megújhodásban keresi.

I. Emberközpontú társadalmat!
1. Az ember test és lélek egysége, akiben az anyag, a szervezet, az élet, az érzékelő erők és a szellem egységes valóságot alkotnak. A vallásos emberek ennek az emberképnek a kialakulását azzal magyarázzák, hogy az embert Isten teremtette a saját képére és hasonlatosságára. Az embert tehát létéhez kötődő változhatatlan tulajdonságok jellemzik. Ezek alkotják az ember személyiségét, amely azt jelenti, hogy az ember olyan eszes lény, aki értelmével, akaratával, öntudatával és önelhatározásával képes átfogni önmagát, kezében tartani létét és tevékenységét. Minden lény arra törekszik, hogy a mivoltának megfelelő tevékenységet kifejtse, képességeit kibontakoztassa és a természetének megfelelő eredményeket hozzon létre. Az ember célja személyiségének kibontakoztatása, kiteljesítése, ami számára nemcsak cél, hanem egyben a legfontosabb erkölcsi törvény is.

2. Az ember alapvetően társas lény. Emberi közösségbe születik, ahol cselekedni, céljait megvalósítani, képességeit kiteljesíteni kizárólag a más emberekkel való kapcsolatain keresztül tudja. A személyiségüket kiteljesítő emberek egymással való kapcsolata: a társadalom.

Pártunk olyan magyar társadalmat akar, amely egyrészt minden tagja számára biztosítani tudja személyisége kibontakoztatását, a társadalom tagjainak ezt a törekvését elősegíti, másrészt viszont korlátokat állít az egyéni törekvések elé akkor, ha az a közösség érdekeit, mások jogos törekvéseinek érvényesülését veszélyezteti.

A pártunkban tömörülő vallásos embereknek az is meggyőződése, hogy a harmonikus, békés társadalom csakis a krisztusi szeretetparancs alapján teremthető meg.

II. Erkölcsi törvényre és természetjogra épülő államot!
3. Olyan államot akarunk, amely mind elvi vonásaiban, mind gyakorlati működésében megfelel a keresztény világnézet követelményeinek. Felfogásunk szerint az államnak az a célja, hogy biztosítsa polgárai személyiségének a közösségben való kiteljesítését. Ezt a közjó biztosításával éri el, vagyis akkor, ha államhatalmi eszközökkel biztosítja mindazt a segítséget és feltételeket, melyek szükségesek ahhoz, hogy polgárai kielégíthessék e világi testi és lelki szükségleteiket.

4. Az állam jogrendszerének alapja az erkölcsi törvény, vagyis az ember természetéből adódó, rendeltetésének és céljainak megfelelő magatartási szabály. Ennek vetülete a természetjog, melyre az állam – valamennyi emberi jogot tiszteletben tartó – pozitív jogrendszerének rá kell épülnie. Magunkénak valljuk az államhatalomról, annak szervezetéről és működéséről szóló korszerű elméleteket, melyek egybevágnak a keresztény világnézettel. Ilyenek: a jogállamiság, a pluralizmus, a jóléti állam eszméje.

5. [...] A magyar államiság ezeréves fennmaradása szorosan kötődik a Szent István által meghatározott úthoz: a kereszténységhez és Európához. Ezért olyan alkotmány létrehozását tűztük célul, amely kifejezi mind a nyugati kereszténység és demokrácia elveit, mind a magyar történelmi és közjogi hagyományokat. A Szent Korona számunkra sokkal több, mint egyszerű államcímer: a független magyar államiság jelképe és a hozzá kapcsolódó eszmével a magyar alkotmány alapköve.

III. Virágzó önkormányzatokat!
[...]
7. A kisegítés elve az önkormányzatokban realizálódik. [...] Az önkormányzat önállóságra nevel, lehetővé teszi, hogy minden probléma ott oldódjék meg, ahol a legeredményesebben és leghatékonyabban megoldható, ugyanakkor megszünteti a felsőbb szervek felesleges és indokolatlan beavatkozásait, „instruálásait", utasításait. [...]

11. A közösségi életben való részvétel az embernek nemcsak emberi természetéből fakadó joga, hanem egyben kötelessége is. A vallásos emberek kötelessége egyházuk építése, szervezése, közösségi életük fejlesztése, az állampolgárok kötelessége erejük, szervezőképességük, állampolgári aktivitásuk egyesítése a mind tökéletesebben megvalósítandó közjó érdekében. [...]

12. [...] Pártunk nem „egyházi" párt. Az egyházaknak feladatuk végrehajtására nincs szükségük a pártra, és a pártnak nincs feltétlenül szüksége az egyházakra, ami nem jelenti természetesen azt, hogy tevékenységük nem gyakorolhat egymásra előnyös és segítő kölcsönhatást. Az egyházak és pártunk nem avatkoznak egymás sajátos ügyeibe.

13. [...] A közhasznú tevékenységet folytató egyházi szerveknek ugyanolyan mértékű állami segítséget kell biztosítani, mint a hasonló tevékenységet folytató állami szerveknek és intézményeknek. Az egyházak és az államigazgatás szervei közé felügyeleti-koordináló szervet beiktatni nem szabad. [...]

VI. Nemzeti újjászületést!
14. A nép olyan társadalmi közösség, melyet a közös származás, a vérségi kapcsolatok, a közös nyelv, az életkörülmények és a kultúra azonossága tart össze. Nemzetről pedig akkor beszélhetünk, ha egy nép egyediség- és azonosságtudattal rendelkezik, vagyis olyan meggyőződéssel, hogy sajátos vonásai, történelmi küldetése, az átlagostól eltérő tulajdonságai külön többletértéket képviselnek az emberiség számára. Nemzetünk európai szerepéhez és a kereszténységhez kapcsolódó azonosságtudatát az elmúlt évtizedekben számos megrázkódtatás érte, sőt volt olyan időszak, amikor a rákényszerített hatalom a nemzeti azonosságtudat teljes kiirtására törekedett. [...]

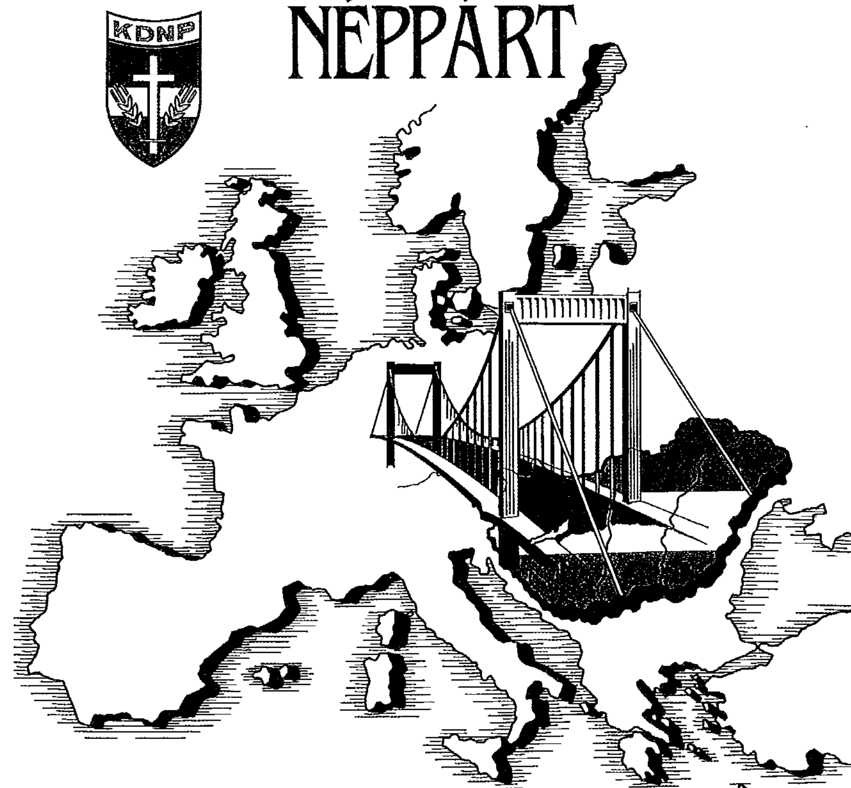
16. Nem kezelhetjük külpolitikai kérdésként azt a tényt, hogy a magyarság egyharmada hazánk határain kívül él. [...] Az érdekükben tett állami fellépés az elmúlt negyven évben nemcsak hogy nem volt kielégítő, hanem kifejezetten a nemzeti azonosságtudatuk megszüntetését, a magyar nemzettől való elszakításukat szolgálta. A hivatalos állami politika mozgása – különösen a romániai események kapcsán – felgyorsult. A jövőben azonban szükség van e politika gyökeres fordulatára.

17. A legmesszebb menően ki kell használnunk a közép-kelet-európai térségben lezajlott forradalmi folyamatokban és a napirenden lévő demokratizálási folyamatban betöltött vezető szerepünket. A szomszédos államokat meg kell győznünk arról, hogy demokratizálódásuk nem lehet teljes az ott élő magyarok nemzetiségi jogainak maradéktalan biztosítása nélkül. [...]

Magától értetődik, hogy ezen jogok állami szinten való követelésére csak akkor van erkölcsi alapunk, ha mindezeket maradéktalanul biztosítjuk a hazánkban élő nemzetiségek részére is. [...]

21. Az ember személyiségének mindenekfelett való értékéből és a szeretet parancsából következik alapvető politikai magatartásunk: a szolidaritás. Szolidaritást vállalunk minden emberrel,

VÁLASZTÁSI PLAKÁT, 1990

társadalmi csoporttal, néppel, nemzetiséggel, vallással, akit vagy amelyet az életéhez, a személyiségéhez, a szabadságához, a gondolati, szólás-, lelkiismereti és vallásszabadságához fűződő jogaiban vagy általában bármely emberi jogában sérelem ér. Fellépünk az elnyomottak, az elesettek, a hátrányos helyzetűek, a szegények oldalán. Elutasítjuk az ember embertől való megkülönböztetésének minden formáját.

22. Világnézetünkből fakad a béke szeretete, és politikai magatartásunkban ez a kompromisszumok, az igazi közmegegyezés keresése felé vezet. A közéletben – éppúgy, mint a magánéletben – elutasítjuk az erőszak, a fenyegetés, a zsarolás minden formáját és módszerét. Nemzeti megbékélést és összefogást akarunk!

Világnézeti magatartásunk a megbocsátás. A magyar jövő szempontjából fontosabbnak tartjuk a múlt hibáinak feltárását és az azokból eredő tanulságok levonását, mint valamennyi vétkes felelősségre vonását.

23. A béke akarásával összefüggő politikai magatartásunk a tolerancia. A politikai nézetkülönbségek elintézésének egyetlen módja a törvényes keretek közt maradó vita, véleménynyilvánítás és megegyezés. A vitákat egymás nézeteinek messzemenő tiszteletben tartásával, álláspontjainak megértésével, türelemmel és a megegyezés keresésével kell bonyolítanunk.

24. Az erkölcsi megújhodás nemzeti jólétünk szempontjából legfontosabb feladata a gyökeresen új munkaerkölcs kialakítása. Tisztaságot akarunk: az erkölcsökben, az emberek tudatában, a családokban, a közéletben és természeti környezetünkben egyaránt. Rendet és fegyelmet akarunk. De nem az elnyomás és jogfosztottság nemzetre kényszerített néma rendjét, hanem a szabad emberek önként vállalt magatartását, az állampolgári fegyelem megszilárdítását, a közrend nyugalmát és mindenfajta destabilizáció elkerülését. [...]

IX. A realitások külpolitikája

25. Külpolitikánkat alapvetően az ország geopolitikai helyzete határozza meg. Hazánk két világhatalmi és egyben két különböző társadalmi, gazdasági rendszer határán fekszik, és mindkettőhöz erős szálakkal kötődik. A Nyugathoz kultúránk, szellemiségünk és ezeréves történelmünk, a Kelethez gazdaságunk és a területünkhöz fűződő katonapolitikai és biztonsági érdekek kötelékei kapcsolnak.

26. Célunk európaiságunk visszanyerése és kiteljesítése. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha a két világhatalom békében és a kölcsönös bizalom légkörében él. [...] Kerülnünk kell minden olyan magatartást, amely politikai, gazdasági destabilizációt, és ezáltal a két világhatalom között bizalomcsökkenést eredményez.

27. Európába való visszatérésünk záloga a nyugat-európai országokhoz fűződő gazdasági és kulturális kapcsolataink dinamikus fejlesztése, amelynek érdekében minden adódó lehetőséggel élnünk kell. [...]

29. [...] Távlati célként elképzelhetőnek, sőt kívánatosnak tartjuk egy szorosabb Duna-menti vagy közép-kelet-európai államszövetség létrehozását. [...]

32. [...] Pártunk tagjai – sőt valamennyi állampolgár – jogává és kötelességévé kívánja tenni a munkát, melyet objektíve a javak megszerzése jogos eszközének, szubjektíve pedig az emberi tökéletesedés, az emberi személyiség kibontakoztatása eszközének tart.

33. [...] A tőkés gazdasági társadalmi rendben kiéleződött a munka és a termelőeszközök, a termelőeszközök felett nem rendelkező dolgozók és a termelőeszközök tulajdonosai közötti ellentmondás. A társadalmi küzdelmek során alapvetően két gazdasági szisztéma alakult ki: az egyikben a termelőeszközök tulajdona magántulajdonban, a másikban – mint hazánkban is – kollektív tulajdonban van,

34. [...] a munkának mint erkölcsi kategóriának elsőbbsége van a tőkével szemben. Ez az elv mind a magántulajdonon, mind a közösségi tulajdonon alapuló rendszerekre nézve érvényes. Az egyházaknak a termelőeszközök tulajdonáról alkotott felfogása nem fedi a marxista kollektivizmus, de a liberális kapitalizmus felfogását sem. Az előbbitől azáltal tér el, hogy elismeri és jogosnak tartja a termelőeszközök magántulajdonát, az utóbbitól azáltal, hogy a magántulajdont nem tekinti sérthetetlen jognak, hanem alárendeli a közjónak és a javak egyetemes rendeltetésének. [...]

36. A keresztény felfogás tehát nem veti el mereven a termelőeszközök közösségi tulajdonát. Pártunk nem elvi okokból, hanem gyakorlati megfontolásokból foglal állást a termelőeszközök magántulajdonának nagyarányú szélesítése mellett. Egyrészt azért, mert az úgynevezett „szocialista" gazdaságszervezési szisztéma az elmúlt negyven évben bebizonyította életképtelenségét és gyökeres megreformálhatatlanságát, másrészt azért, mert a munkát közelebb kívánja hozni a tulajdonoshoz, és a munkások minél szélesebb körét kívánja tulajdonosokká tenni. [...]

39. A költségvetés radikális csökkentése a piacon keresletcsökkenést és túlkínálatot eredményez. [...] A feszített versenyfeltételeknek és az új követelményeknek a vállalatok egy része – köztük egyes, jelenleg támogatásra még nem szoruló vállalatok – nem tud eleget tenni. Ennek ellenére érvényesíteni kell a modern gazdaságok szigorú kényszermechanizmusait (fizetésképtelenség, csődeljárás, felszámolás stb.), melyeknek hiánya vagy következetlen, lagymatag alkalmazása évek óta hatástalanítja a különböző pénzügypolitikai intézkedéseket. A versenyképtelen vállalatok jelentős része így felszámolásra kerül. [...]

43. Konvertibilis adósságkötelezettségeink messze meghaladják gazdaságunk teljesítőképességét, és lehetetlenné teszik a gyökeres gazdaságpolitikai fordulatot. Miután hitelezőinknek is érdeke

adósságszolgálati teljesítőképességünk fenntartása és perspektivikus javulása, feltehetőleg hajlandók lennének adósságaink átstrukturálására. [...]

44. A tulajdonrendszer átalakításának lassú tendenciája a magántulajdon részarányának növelése. Ez kisebb részben a külföldi tőke bevonása és a belföldi magántőke egészséges növekedése által, nagyobb részben a közösségi tulajdon lebontásával és részbeni privatizálásával érhető el. [...] Feltehető, hogy a különböző tulajdonformák és azoknak sokszínű és -jellegű változatai gazdaságunkban még évtizedekig egymás mellett fognak létezni. E tulajdonformák számára versengési lehetőséget és teljes esélyegyenlőséget kell biztosítani. Keletkezésüket, fennmaradásukat kizárólag életképességük igazolhatja, ezért az állami beavatkozás körét minimálisra kell korlátozni.

45. A különböző tulajdonformák kívánatos arányát a gazdasági fejlődés mechanizmusának kell kialakítania. Valószínűnek látszik, hogy a MÁV, a Posta, a bányászat, a villamosenergia-ipar és a vegyipari üzemek nagy részénél állami tulajdonforma a legmegfelelőbb. [...]

49. A privatizálás csak megfontoltan, átgondoltan és olyan területeken hajtható végre, ahol az a nemzetgazdaság részére előnnyel jár. A privatizálási törvényt az új országgyűlésnek kell megalkotni. Haladéktalanul hatályon kívül kell helyezni azokat a jogszabályokat, amelyek lehetővé teszik a volt uralkodó párt, a szakszervezetek és az egyéb társadalmi szervezetek vagyonának, valamint az államigazgatási irányítás alatt működő vállalatok vagyonának átjátszását a korábbi uralkodó rétegek tagjai, vagy a belőlük alakult vállalkozások részére. [...]

A nagyvállalatok privatizálásának alapvető módszereként a bevált nyugati minták alapján alaposan és részletesen ki kell dolgozni a munkavállalói részvények rendszerét. A külföldi tőke bevonásához meg kell teremteni a szükséges jogszabályi és infrastrukturális feltételeket. A privatizálás valamennyi módjánál vigyázni kell azonban arra, hogy az értékelés reális árakon történjék, és ne fajuljon az állami vagyon kiárusításává. [...]

51. A magyar föld legfontosabb és legértékesebb nemzeti kincsünk, olyan természeti adottság, melyre nemzeti jólétünk biztonságosan felépíthető. Ezt a tényt az uralkodó hatalmi rendszer nem akarta felismerni és az elmúlt negyven év során újabb és újabb kísérleteket tett a magyar valóságtól idegen szervezeti és tulajdonszisztémák bevezetésére. Mezőgazdaságunk életképességének legfőbb bizonyítéka, hogy a károkozások és pusztítások ellenére sem lehetett tönkre tenni, ma is egyenletesen biztosítja az ország élelmiszer-ellátását, sőt élelmiszerexportját és magában hordozza azt a lehetőséget, hogy gazdasági felemelkedésünk alapja legyen. [...]

55. [...] Azonnal meg kell tiltani

- a mező- és erdőgazdasági földek eladását külföldieknek,
- a földtulajdon vagyonrészként történő bevitelét gazdasági társaságokba,
- a termelőszövetkezeti és állami tulajdonban lévő földek eladását,
- az önkormányzati közösségek tulajdonában lévő földek bankhitel fedezetéül történő lekötését. [...]

56. A magánszemélyek, illetve termelőszövetkezeti tagok nevén szereplő földek magántulajdonban maradnak, sőt a tulajdonjog gyakorlásának maradéktalan lehetőségét is helyre kell állítani. A magántulajdonú földek közös használatból való kivonását a szövetkezeti törvényben kell szabályozni. [...] Ez a földtulajdon szigorúan a helyben lakáshoz kötődik. [...]

57. A magán földtulajdonú családi gazdaság a legtermészetesebb vállalkozási forma a mezőgazdaságban. Ezek számát a szükséges feltételek megteremtésének ütemében szaporítani kell. A földterület maximális nagyságát törvény állapítja meg.

58. Az eredményesen gazdálkodó termelőszövetkezetek működési feltételeit a jövőben is biztosítani kell, az önkéntesség elvének szigorú betartása mellett. A szövetkezet sorsáról történő döntést kizárólagosan a tagok kezébe kell adni. [...]

64. A keresztény környezetetika abból indul ki, hogy az ember és a természet egyaránt Istennek köszönheti létét, és ezért az ember természetátalakító hatalmának korlátot szab Isten előtti felelőssége, amely őt a természet megőrzéséért és fenntartásáért terheli. A jelenben élő emberek kötelessége a természeti környezet megőrzése. Felelősek a jövő generációk létérdekeiért, és nincs joguk ahhoz, hogy a következő nemzedékek természeti környezetét, és ezáltal létérdekeit veszélyeztessék. [...]

67. Pártunk az egyházak tanításaival egyezően azt vallja, hogy a kultúrának kibontakozásához teljes szabadságra van szüksége, melyet csak a közjó, valamint a személyek és közösségek jogai korlátozhatnak. A magyar kulturális értékek terjesztésének elsőbbséget kívánunk biztosítani. Ezen túlmenően azonban a kulturális irányzatok, nézetek, vélemények pluralizmusát és teljes esélyegyenlőségét hirdetjük. Hangsúlyozzuk azonban, hogy a keresztény kultúrával szemben a magyar államnak jelentős adósságai vannak. Negyvenévi hátrányos megkülönböztetés után az államot fokozott kötelezettség terheli azért, hogy az egyetemes és a magyar keresztény kultúra kincseit újra a magyarság közkincsévé tegye. Ezért az oktatásban, tudományokban, irodalomban, művészetekben és kiemelt súllyal a tömegtájékoztatási eszközökben szabad utat, sőt – legalábbis felzárkózásukig – előnyt kell biztosítani a keresztény értékek bemutatásának és a keresztény kulturális hatások érvényesülésének. [...]

69. Az oktatási intézményekben haladéktalanul meg kell szüntetni a marxista, ateista ideológiai vezérelvű befolyást. Ki kell alakítani az ideológiai szabadversenyt, az eszmék szabad konfrontációját. Biztosítani kell mind a tanárok, mind a tanulók lelkiismereti szabadságát. A tanárok meggyőződésük szerint foglalhatnak állást világnézeti kérdésekben, de állásfoglalásukat nem kényszeríthetik a tanulókra.

Az elvek és eszmék általános esélyegyenlőségében csak a nemzeti azonosságtudatra és a hazafias érzületre nevelés számára lehet és kell előnyt biztosítani. Az iskola elsőrendű kötelessége, hogy megismertesse a tanulókkal hazájukat, nemzetüket, nemzeti történelmüket és nemzeti nagyjaikat. Ki kell alakítani a nemzeti azonosságtudat és az Európa-tudat összhangját is.

70. A keresztény eszmeiség megismertetését a tananyag részévé kell tenni. A kereszténységet mint történelmi és kultúrtörténeti jelenséget kell oktatni. Be kell mutatni a kereszténység alapvető tanításait, a politeizmussal szemben álló istenképét, béke-, testvériség- és egyetemességhirdető szerepét, szolidaritását, kultúraterjesztő küldetését, nagy egyéniségeinek életpályáját. Az igényeknek megfelelően minden iskolában meg kell teremteni a vallásoktatás lehetőségét.

71. Az oktatásnak ki kell terjednie a politikai kultúra kialakítására is. Meg kell ismertetni a tanulókkal a demokrácia alapelveit, intézményrendszerét, az állam felépítését, az alapvető nemzeti és nemzetközi politikai és gazdasági folyamatokat. A tanulókat közéletiségre kell nevelni. [...]

76.Támogatjuk a magyar oktatási rendszernek az egységes európai rendszerhez való közelítését, a nemzeti értékek és hagyományok fenntartása mellett. Kapcsolatba kell lépni az európai közösség tanulmányokat integráló szerveivel (Erasmus program).

77. Vissza kell állítani a nyolcosztályos gimnáziumokat. [...]

78. Az egyetemi és főiskolai felvételek tekintetében hazánk az európai rangsorban az utolsók között szerepel. Ezért radikálisan növelni kell a felsőfokú intézményekbe felvehető tanulók számát, és a továbbtanulásra érdemeseket szigorúbb vizsgakövetelmények alapján kell kiválasztani. [...]

80. Hazánkban tíz év óta a halálozások száma meghaladja a születések számát és a lakosság közel százezer fővel csökkent. Az átlagéletkor az európai átlagnál hat-hét évvel alacsonyabb. A lakosság tíz százaléka alkoholista, évi ötvenezer öngyilkossági kísérletet követnek el,[2] és az elmúlt évtizedekben több mint hárommillió abortuszt végeztek.

A megdöbbentő helyzet megoldására egészségügyi ellátási rendszerünk alkalmatlan. Egy beteg nemzetet nem lehet egy még betegebb egészségügyi ellátási rendszerrel meggyógyítani. Alapjaiban, felfogásában, felépítésében és működésében teljesen új egészségügyi ellátási rendszer kialakítására van szükség.

81. [...] Haladéktalanul gátat kell vetni a megfogant, de még meg nem született magyar életek szervezett kioltásának. A terhességmegszakítást kizárólag az anya egészségvédelmének orvosilag indokolt eseteire kell korlátozni. [...]

83. A teljes körű alapvető ellátás mellett az igény szerinti differenciálás lehetőségét a kötelező és kiegészítő biztosításrendszereknek és a biztosítók versengésének kell garantálnia. E másutt jól bevált rendszer a betegeket érdekeltekké teszi a megelőzésben, az alapellátókat a területükön történő minél szélesebb körű, lehetőleg végleges ellátásban, a fekvőbeteg-ellátókat pedig a magas színvonalú, gyors, humánus kórházi kezelésben.

XX. A legjobb szociálpolitika: a jó gazdaságpolitika

[...]

85. A szociális piacgazdaságban olyan jövedelemelosztási és adópolitikát kívánunk megvalósítani, amely azok kezében hagyja a jövedelmet, akiknek nagyobb társadalmi kötelezettségük – nagyobb családjuk, több eltartásra szoruló hozzátartozójuk – van.

Ugyanakkor a jövedelem nagyobb hányadát kell elvonni azoktól, akiknek ilyen kötelezettségeik nincsenek, vagy a magasabb elvonást jövedelem-színvonaluk teszi lehetővé. Vigyázni kell azonban arra, hogy a túlzott elvonás ne vezessen igazságtalanságokhoz, ne veszélyeztesse a magasabb jövedelműek életszínvonalát és főleg vállalkozó kedvét. [...]

87. A szociális megújhodásban fontos szerep hárul az egyházakra, felekezetekre. Az egyházakban jelentős erőtartalékok rejlenek, és megfelelő anyagi támogatás mellett további olyan feladatokat tudnának megoldani, amelyek mentesítenék az állami és önkormányzati szociális intézményeket. Jelentősnek tartjuk a szakszervezetek szociális tevékenységét is. Nem mondhatnak le eddigi szociális feladataik ellátásáról, sőt szociális szolgáltatásaik körét bővíteniük kell. [...]

88. A család a társadalom legfontosabb alapsejtje, ezért pártunk szociálpolitikájának középpontjában a családpolitika áll. A családot az állam köteles megvédeni, és anyagi eszközökkel támogatni. [...]

89. Pártunk harcol a nők egyenjogúságáért és tényleges esélyegyenlőségéért, amely az elmúlt negyven évben mindvégig csak megvalósulatlan jelszó maradt. A gazdasági esélyegyenlőséget elsősorban a férfiakkal egyenlő bérezés, továbbá az otthon, a családban végzett női munka munkaként való elismerése biztosítja, annak valamennyi szociális, anyagi következményeivel együtt. [...]

93. A tervezett gazdasági átalakításokat az állampolgárok egyetértése, türelme, áldozatkészsége nélkül nem lehet végrehajtani. Az átalakítási folyamatnak az állampolgárok érdekében és a lehetőleg kíméletesebb módon kell lezajlania. Azon állampolgárok és rétegek számára kell a leghathatósabb szociális támogatást nyújtani, akiket, illetve amelyeket az átalakítás folyamata a leghátrányosabban érint.

95. Az infláció megfékezéséig az állam alapvető kötelessége olyan minimális nyugdíj megállapítása, amely az emberi megélhetést biztosítja. Mind a nyugdíjak, mind a gyermekek ellátását, nevelését biztosító juttatások vásárlóértékét meg kell őrizni és az infláció mértékének megfelelően rendszeresen emelni kell.

XXII. A nemzethez hű fegyveres alakulatokat!

96. A fegyveres erők és fegyveres testületek legfontosabb kötelessége a nemzeti érdekek mindenek fölé helyezése és elsőrendű képviselete. A hivatásos állomány soraiból idő előtti nyugdíjazással vagy akár más módon el kell távolítani azokat, akik ezzel az elvvel nem értenek egyet, vagy azt hivatásuk gyakorlásában nem tudják maradéktalanul érvényre juttatni.

97. A fegyveres erőknél és testületeknél kiemelt nevelési feladattá kell tenni a hazafias nevelést. A hadseregben a Politikai Főcsoportfőnökség megszüntetésével is demonstrálni kell a pártideológiai befolyás megszüntetését. A nevelésnek célul kell kitűznie a régi magyar katonai erények újraélesztését, és a magyar múlt kiemelkedő katonai személyiségeit, hőseit kell példaképként a nevelés középpontjába helyezni. [...]

99. A honvédség hivatásos hadsereggé való átalakítását anyagi okokból nem tartjuk időszerűnek. [...]

100. Távlati célunk a Varsói Szerződés teljes felszámolása. [...] A Varsói Szerződés teljes megszüntetésénél fontosabb, közelebbi és egyben reálisabb célkitűzésnek tartjuk a külföldi csapatok Magyarországról való, előbb fokozatos, majd teljes kivonását. Ez a cél a Varsói Szerződés tagjaként sem elérhetetlen. [...]

M. Kiss József – Vida István (szerk.): *Magyarországi pártprogramok.* IV. köt. 1988–1990. Budapest, 2006, ELTE Eötvös Kiadó Kft. 531–552.

Jegyzetek

1. A KDNP A keresztény út című 100 pontos választási programját 1990. január 1-jei dátummal 1990 elején hozták nyilvánosságra. A 11 oldalas program a Volán Busz-Háttér Kft. gondozásában jelent meg. A program a párt első választmányi ülésén, 1989 szeptemberében elfogadott szövegre épült. A részprogramokat a párt *Hazánkért* című lapjának 1989/5–6. különszámában közölték először.

2. Az öngyilkossági kísérletek számára nézve hivatalos statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre. A „sikeres" öngyilkosságok száma a nyolcvanas évek végén évente négyezer körül volt, az öngyilkossági kísérletek száma ennek többszöröse lehetett, de az ötvenezret biztosan nem közelítette meg.

A nemzeti újjászületés programja. A Független Kisgazdapárt programja (részletek)

A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt meghatározása[1]

A Független Kisgazdapárt olyan történelmi, nemzeti párt, amely párt a nemzeti sajátosságok, a nemzeti kultúra és a nemzeti függetlenség értékeit, valamint az emberi- és polgári szabadságjogok teljes körű érvényesülését, a polgári demokrácia értékeit, az Európához való felzárkózást, a polgárosodás felgyorsulását egyaránt fontosnak tartja.

A kisgazdapárt a keresztény értékrend alapján álló párt, s mint ilyen, nem áll messze a kereszténydemokrácia eszmeiségétől.

A kisgazdapárt a magántulajdon elsődlegességén alapuló szociális piacgazdaság, továbbá a vállalkozói szabadság talaján áll. Pártja a vállalkozóknak, de pártja a piacgazdaság szociális veszteseinek, a társadalom elesettjeinek is.

A kisgazdapárt egyúttal – hűen tradícióihoz, történelmi gyökereihez – a magyar vidék, a magyar falu, a magántulajdonra épülő magyar mezőgazdaság, a magyar parasztság pártja. A kisgazdapárt mindazonáltal nem osztálypárt, hanem – mint polgári középpárt – az egész nemzet pártja.

A Független Kisgazdapárt programtervezetének rövidített változata

I. Az új gazdasági rendszer alapelvei

1. A jelenlegi központi irányítású gazdaságot fel kell cserélni egy piacgazdasággal. Ehhez meg kell teremteni a javak, a termelési eszközök és a munkaerő piacát, mert csak ezek együttműködése jelentheti a piacgazdaság megfelelő funkcionálását.

2. Olyan gazdasági rendszerre van szükség, ahol az alapvető és döntő tulajdonforma a magántulajdon, azaz a kisgazdapárt a magántulajdon elsődlegességét hirdeti.

3. A magánvállalkozások létszám- és gazdasági korlátozásának feloldása, azaz a teljes vállalkozási szabadság.

4. Megfelelő adó- és hitelpolitikával a beruházások támogatása az új munkahelyteremtés, a műszaki fejlődés, a környezetkímélő fejlesztés, valamint a gazdaságélénkítés érdekében. (Lásd a hatvanas–hetvenes évek osztrák adópolitikáját: relatíve magas nyereségadó – ez még mindig kevesebb volt, mint ma nálunk –, ezzel szemben a beruházások teljes adómentessége.)

5. Az állam gazdasági szabályozó szerepét alapvetően meg kell változtatni. Az állam – kivéve a lehetőleg minimálisra visszaszorított állami tulajdon területét – nem avatkozhat be közvetlenül a gazdaságba, nem szabhatja meg az árakat, béreket, a termelés szintjét stb. Az állami szabályozásnak két fő területre kell kiterjednie, a monetáris szabályozásra és a költségvetésre. [...]

6. Fel kell számolni az állam külkereskedelmi monopóliumát, minden vállalkozónak alanyi joga legyen az export és import tevékenység folytatása. Ehhez feltétlenül meg kell teremteni a konvertibilis nemzeti valutát. [...]

II. A gazdaságra vonatkozó konkrét elgondolások

1. Új, ösztönző hatású adórendszer, amely három adótípust tartalmaz.

Személyi jövedelemadó, ami egy háromsávos, legfeljebb 35 százalékos felső határú rendszert jelent. A befizetett jövedelemadót teljes egészében a helyi önkormányzatok kapnák és használnák fel saját körzetükön belül.

A mai feltételrendszer meghagyása mellett egy legfeljebb 20 százalékos általános forgalmi adó.

Legfeljebb 30 százalékos vállalkozói nyereségadó, párosítva azzal a szabállyal, hogy a beruházások költségei az adóalapból levonhatóak legyenek. [...]

4. A felhalmozott konvertibilis adósságteher tárgyalásos úton való könnyítésének a lehetőségeit mérlegelni kell. [...]

III. Az agrárprogram legfontosabb elemei

1. A parasztoktól elvett földet nekik, illetve törvényes örököseiknek – amennyiben ezt igénylik – vissza kell adni.

Az 1947 nyarán befejeződött földosztás időpontjának megfelelő tulajdonlási állapothoz kell visszatérni. Nem kizáró ok az időközben bekövetkezett esetleges „megváltás" sem. [...]

3. A közösségi tulajdon jogi formája a községi földbirtokosság. A falusi, illetve a városi közösségek váljanak gazdájává a falut, illetve a várost övező határnak. A közbirtokosság vagyona a téeszek és az állami gazdaságok felosztásra nem került földjeiből – és azok vagyonából – keletkezik. [...]

6. Meg kell fontolni azt a javaslatot, mely szerint egy bizonyos ideig, egy később meghatározandó kvóta szerint folytatódjon a földosztás. Ez elsősorban a vállalkozni képes fiatalabb generációk érdeke lenne, akik mint örökösök sem jutnának földmagántulajdonhoz. Az ingyenes juttatással elkerülhető lenne bérmunkássá süllyedésük. [...]

11. A jövő mezőgazdaságának átalakítója és letéteményese a magyar falu. A kisgazdapárt szíve vidéken, a magyar faluban dobog.

Vissza kell adni rangját, biztosítani kell a megélhetést, az oktatást, a művelődést, az infrastruktúrát, hagyományainak őrzését, a szórakozást. [...]

Azt viszont mindenkinek tudomásul kell vennie, hogy országunk jelenlegi gazdasági helyzetét mi magyarok hoztuk létre és nekünk is kell megoldani. Ha a felelősöket meg is találjuk és felelősségre is vonjuk, ez a tényeken nem változtat. Az elkövetett hibákat nekünk kell helyrehozni! Viszont mindent meg kell tennünk, hogy a hibákért felelősök soha többé ne kerülhessenek a politikai és gazdasági hatalomnak még a közelébe se. [...]

Alapkérdésként kezeljük a föld visszaadását magántulajdonba. A jelenlegi téeszek termelőeszköz-kezelő, szolgáltató és ipari vállalkozásokká alakulhatnának. [...]

Az 1930. október 12-én Békésen megalakult Független Kisgazdapárt elindulása óta hirdeti és védi a földmagántulajdont, mely a mindenkori magyar parasztság létalapja.

A magyar paraszt ősi vágya, tisztelete és szeretete a föld iránt feljogosítja őt annak használatára. Az 1945-ben kiosztott földeken anyagi és technikai segítség nélkül indult be a termelés. A virágzásnak indult életet a minden jogot mellőző szövetkezeti szervezés szétverte.

A Független Kisgazdapárt történelmi kötelessége, hogy a parasztságnak visszaadja a hitét, hogy követelje a megölt, tönkretett, kitelepített, természetes életelemétől megfosztott mintegy 650 000 magyar paraszt teljes rehabilitálását. A parasztoktól elvett földet nekik, illetve törvényes örököseiknek – amennyiben ezt igénylik – vissza kell adni, és erről törvényt kell alkotni. A törvényalkotást az „Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatá"-ra hivatkozva kell elvégezni. A nyilatkozat 17. cikkely első bekezdése így szól: „Minden személynek mind egyénileg, mind másokkal együttesen joga van a tulajdonhoz." A második bekezdésben a következőket olvashatjuk: „Senkit nem lehet tulajdonától önkényesen megfosztani." A 20. cikkely második bekezdése kimondja: „Senkit sem lehet valamely egyesületbe való belépésre kötelezni."

Hazánk kormánya Helsinkiben egyetértőleg aláírta az emberi jogokról szóló egyetemes nyilatkozatot. [...]

5. Piacgazdaság kialakítása [...]

Ahhoz, hogy valós piacgazdaságot tudjunk létrehozni, külső és belső forráslehetőségeink aktivizálhatóságának realitását kell felülvizsgálni. Elképzelhetetlennek tartjuk, hogy jelenlegi gazdasági helyzetünkben és szabályozóink között jelentősebb tőkét bírnánk gazdaságunkba bevonni. [...] Ne essünk tévedésbe, a nyugati tőke sem segíteni, hanem szaporodni jön csak ide, tehát nekünk a környező országoknál kedvezőbb feltételeket kell kialakítani. [...]

Meg vagyunk győződve arról, hogy jelenleg veszteségesen működő vállalataink jelentős része szabadabb működési feltételek, megfelelő fejlesztés, illetve termékszerkezet-váltás, valamint a támogatások megvonásával rájuk gyakorolt kényszer hatására, vállalkozásjellegű átalakulás után nyereséges gazdálkodó szervezetekké alakulnának. A továbbra is veszteségesen működő vállalatokat népgazdasági érdekalapon felül kell vizsgálni, és még a kisebb hátránnyal járókat is fel kell számolni, hiszen véleményünk szerint egy valós versenypiac új, nyereségesen működőket hoz majd létre rövid időn belül helyettük. [...]

Választási plakát, 1990

A támogatást továbbra sem lehetne megvonni az oktatás- és az egészségügytől, de mértékét oly módon kellene alakítani, ahogy a későbbiekben leírt módon tevékenységük rendezésre kerülne. A művészet és a kultúra támogatását lehetőleg üzleti alapon kell átszervezni. A támogatási rendszerből ki kell iktatni a politikai ideológia mindenféle finanszírozását.

A pártok törekedjenek az önfenntartásra, költségeiket elsősorban a tagdíjakból, sajtójuk bevételéből és egyéb vállalkozásaikból fedezzék. Biztosak vagyunk benne, hogy ez is jelentősen segíteni fogja a demokrácia kiteljesedését. [...]

Magyarországot történelme, gazdasága, kultúrája, vallása, szellemvilága az utóbbi 40 évet kivéve elsősorban Nyugat-Európához kötötte. Történelmének majdnem minden sikeres periódusa nyugati, és majd minden katasztrófája keleti kötődésű, beleértve ebben a században már a harmadik elvesztett háborút (a harmadik a hidegháború). Így mára valószínűleg a nemzeti lét vagy nemlét kérdésévé vált gazdaságilag is a visszatérés a demokratikus világhoz, Nyugat-Európához. Csak két választásunk van: vagy parlamenti demokrácián alapuló szabad piaci vállalkozás a társadalom erejéhez mért, a munkavállalást ösztönző szociális hálóval, vagy harmadik világbeli tartós állapot, kivándorlás, teljes elsorvadás. [...]

Új gazdasági hatalmi központok vannak kialakulóban a világon: úgymint a csendes-óceáni, USA–Japán–Tigrisek; Latin-Amerikának és a Szovjetuniónak is határoznia kell sorsáról, mégpedig mielőbb. Mi az elmúlt két évszázadban – Széchenyi István kivételével – szemünket csak Párizsra vetettük. Ezt a hibát nem szabad folytatólagosan elkövetnünk. A világgazdaság globális lett, mi pedig pöttöm országgá váltunk pöttöm és tönkrement gazdasággal. A Közös Piac a szemét már ma is máshová veti, még akkor is, ha belső átrendezést hajt végre: arra a bizonyos csendes-óceáni tömbre, és érdeklődése tárgya is egyre inkább az lesz. Egy mondatba foglalva: külgazdasági figyelmünket a Közös Piacon kívül az említett régiókra is kell fordítanunk – különösen a csendes-óceánira –, nemcsak a természetes egyensúlyozás, hanem az adóssághelyzetünk miatt is. [...]

Az adósságszolgálat az az éves összeg, ami a felvett hitel tőke- és kamattörlesztésére kiáramlik az országból. 1991-ben és utána évi 3-4 milliárd dollárra emelkedik. Ez az összeg az évi exportbevételeink kétharmada vagy a teljes nemzeti termék egyharmada, azaz 3 évenként egy év teljes nemzeti termékét kell kiönteni az országból az előző rendszer gazdasági örökségeként. Ezt a terhet csak további hitelfelvétellel, így az adósság további növelésével, vagy politikai és gazdasági öncsonkítással, mint Románia, vagy az export növelésével lehet megoldani. A járható út valószínűleg a három említett és egy negyedik módszer kombinációja lesz. A legfontosabb azonban az export növelése a nyugati működő tőke széles körű részvételével. [...] De tagadhatatlan, hogy más módon is hozzá kell járulni a gazdaságpusztító adósságteher leépítéséhez óvatos hitelfelvétel, saját fogyasztási megszorítások, minden olyan tárgyalásos lehetőség kihasználása [útján], amely a célt szolgálja: állami adósságok lehető elengedése vagy 30-40 éves hitellé váló újratárgyalása, bizonyos adósságok kötvénnyé vagy beruházási jeggyé való átalakítása. Összehangolt (USA–EGK–Tigrisek–Világbank) segélycsomag szerzése, melyet kormányok ösztönöznek, támogatnak, beleértve a működő tőke ösztönzését beruházásra. Mi fizetni akarunk, de a nyugatiak is tudják, hogy pénzt csak pénzzel lehet csinálni (jó minőségű több exporttermék útján). Végül nem teljesen kizárt, hogy egy-egy nagyon nehéz periódusban 1-2 évre nem a teljes esedékes összeg fizetését tudjuk megvalósítani, hanem csak a politikailag-gazdaságilag elviselhetőt. [...]

17. A reprivatizálásról

Gyors, igazságos és az egész gazdaságra kiterjedő legyen. Az állami egységeket jelenlegi könyvértékén a dolgozók kezébe kell adni oly módon, hogy

a) az átadás ne a teljes vagyont, hanem annak 76 százalékát érintse,

b) az átadás ne legyen ingyenes, hanem

- saját dolgozó a névérték 10–15 százalékáért vehesse meg az értékpapírt,
- más dolgozó a névérték 20–30 százalékáért vehessen értékpapírt,
- bárki más itthon élő állampolgár a névérték 50 százalékáért vehessen értékpapírt,
- külföldiek névértékben vehessenek értékpapírt.

c) A maradék 24 százalék az államé. Ezzel belátása szerint járhat el: megtartja osztalékbevétel céljából, vagy tovább kiárusít, immár piaci áron.

d) A megvett értékpapírokat az új tulajdonosok tetszésük szerint értékesíthetik. Az egyetlen megkötés az, hogy a privatizálás kezdetétől öt éven át a külföldi hányad ne haladja meg a 49 százalékot (kivéve, ha az 5 év folyamán a parlament másképp dönt). [...]

e) A központtól szabadulni kívánó egységek szabadon leválhatnak, ilyenkor csak a leválást követi a magánkézbe adás.

f) A magánkézbe adás nem lesz teljes körű, bizonyos, a parlament által jóváhagyott lista szerinti egységek teljesen államiak maradnak (egyesek egyelőre, mások hosszabb időre). [...]

Tekintettel arra, hogy ez az esemény országos jelentőségű, és az egész ország arculatán bizonyára évtizedeken át felismerhető nyomokat fog hagyni, a Független Kisgazdapárt támogatja a világkiállítás megrendezését, mert az eseménnyel kapcsolatban megszülető infrastrukturális beruházások, valamint az esemény nemzetközi visszhangja és a lakosság várható gyarapodása mind amellett szólnak, hogy a lehetőséget ki kell használni. [...]

A Független Kisgazdapárt védelmi és biztonságpolitikai követelései

1. Követeljük a megszálló szovjet csapatok mielőbbi kivonulását és a kivonulás mielőbbi időpontjának nemzetközi megállapodásban történő rögzítését!

2. Követeljük a honvédség, a határőrség és a rendőrség politikamentességét, mentesítését. Hivatásos állományunk szakemberekből álljon, ne lehessenek tagjai egyetlen politikai pártnak sem!

3. A néphadsereg elnevezést szüntessék meg, állítsák vissza a honvédséget és annak 1848/49-es szellemét!

4. Elutasítjuk a pacifizmust, a védelemre szükség van. A hadsereg feladata az ország külső támadó elleni védelme. Kisebb létszámú, de modern, ütőképes honvédségre van szükség.

5. Meg kell szüntetni a határőrség belügyi jellegét, a határvédelmi erők kerüljenek a honvédelmi tárcához.

6. A rendőrség igazgatásrendészeti hatásköre szűnjön meg, azokat a közigazgatás vegye át.

7. A titkosszolgálat belügyi hatáskörből kerüljön a kormány hatáskörébe. [...]

A Független Kisgazdapárt értelmiségi tézisei

– Az értelmiség soha többé ne legyen egy ideológia kiszolgálója, alárendeltje, megmagyarázója, igazolója.

– Semmi módon nem engedhető meg a más vélemény elnyomása. Egyformán nyilvánosságot kell, hogy kapjon minden tudományos álláspont.

– A tudós csak meggyőződése, lelkiismerete szerint nyilatkozzék meg, írjon, ítéljen, a legjobb hite szerint szolgálja tudománya és az ország érdekeit.

– Ma a tudás a legfontosabb kincse egy társadalomnak, ezért országunknak meg kell tartania, kötnie azokat, akik e téren élen járnak.

– Bátorítani, segíteni kell a nem profitorientált szervezetek, alapítványok szaporodását – adózáson keresztül is –, mert ezek lehetnek tartóoszlopok a független értelmiségi lét épületében. Budapest túlsúlyát egyre több vidéki értelmiségi központ kifejlesztésével kell ellensúlyozni.

– Az értelmiség alulról történő szerveződését, saját érdekképviseleteinek kialakítását nem szabad hátráltatni.

– Az értelmiség európai szintűvé válását azért is kell támogatni, mert csak így válhat az ország is újra európai szintűvé.

M. Kiss József – Vida István (szerk.): *Magyarországi pártprogramok.* IV. köt. *1988–1990.* Budapest, 2006, ELTE Eötvös Kiadó Kft. 553–588.

Jegyzet

1. A párt 1988. november 18-án alakult újjá a Pilvax kávéházban; elnökévé Pártay Tivadart, főtitkárává Futó Dezsőt választották, mindketten a párt régi garnitúrájához tartoztak. Bírósági bejegyzésére 1990. január 4-én került sor. A kisgazdapárt elvileg jogfolytonos volt 1930-ban alapított elődjével, hiszen a kommunista hatalomátvétel után sem 1949-ben, sem 1956 után hivatalosan nem oszlatták fel, nem szűnt meg. A párt választási programját 1990 januárjában hozták nyilvánosságra.

DUNAGATE-DOSSZIÉ – VÁLOGATOTT DOKUMENTUMOK, 1990. JANUÁR–MÁRCIUS

Fodor Gábor és Kis János memoranduma Németh Miklós miniszterelnökhöz (1990. január 4.)

Miközben az NDK-ban feloszlatták az állambiztonsági minisztériumot, Csehszlovákiában a belügyminisztérium egy börtönből szabadult ellenzéki felügyelete alá került, Bulgáriában menesztették a belügyminisztert, Magyarországon még a politikai rendőrség múltjának nyilvános kivizsgálása is elmaradt.[1] Az Állambiztonsági Szolgálatot a régi titkolózás veszi körül; becsületszóra kell elhinnünk, hogy ez a szerv immár nem fenyegeti az állampolgárok jogait és a demokratikus rendet. Sajnos, a tények másra vallanak.

Bizonyítékaink vannak rá, hogy az Állambiztonsági Szolgálat ún. belső elhárítási osztálya (BM III/III. osztály) a mai napig információkat gyűjt nem kommunista pártokról és szervezetekről. A birtokunkban levő iratok szerint ezeknek az információknak semmi köze az állam biztonságához: a

titkos megfigyelés alatt tartott szervezetek belső életére, politikai terveire, más szervezetekhez való viszonyukra vonatkoznak. Megállapítható, hogy a híreket postai levéltitok megsértése, informátorok beépítése és lehallgatás útján szerzik. A belső elhárítási osztály e tevékenysége nyilvánvalóan alkotmányellenes; fenyegeti a Magyar Köztársaság mint demokratikus jogállam rendjét, sérti a megfigyelés alá vont szervezetek politikai jogait, valamint tagjaik személyiségi és állampolgári jogait.

Tájékoztatjuk a Miniszterelnök Urat, hogy szervezeteink a mai napon feljelentést tesznek a Fővárosi Főügyészségen a BM belső elhárítási osztályának vezetője, Horváth József, valamint az Állambiztonsági Szolgálat főnöke, Pallagi Ferenc belügyminiszter-helyettes és társaik ellen. A főügyészségnek átnyújtott bizonyítékainkat a Miniszterelnök Urnak is rendelkezésére bocsátjuk.

Egyszersmind felhívjuk a Miniszterelnök Urat az alábbiakra.

1. Kormánya nevében késlekedés nélkül határolja el magát az Állambiztonsági Szolgálat törvénysértő tevékenységétől; állapítsa meg és közölje a nyilvánossággal, hogy mely szervek, illetve személyek kaptak bizalmas tájékoztatást a belső elhárítási osztály által törvényellenesen gyűjtött információk alapján.

2. Azonnali hatállyal rendelje el a belső elhárítási osztály teljes iratanyagának zárolását.

3. Haladéktalanul mentse föl tisztségéből Horváth József belügyi osztályvezetőt, Pallagi Ferenc belügyminiszter-helyettest, valamint kezdeményezze Horváth István belügyminiszter lemondását. Felhívjuk figyelmét arra, hogy Horváth István úr nemcsak az általunk feltárt törvénysértésekért felelős, hanem a politikai rendőrség múltjának egy részéért is, mivel csaknem tíz éven át különböző posztokon közvetlenül felügyelte e testület működését.

4. A legsürgősebben át kell szervezni az Állambiztonsági Szolgálatot. A belső elhárítási osztály szűnjön meg, tagjai kerüljenek ki a Belügyminisztérium kötelékéből és az államigazgatásból. Számolják fel az operatív osztály (BM III/IV. osztály) postai cenzúrával és telefonlehallgatással foglalkozó részlegét.

5. Az átszervezéssel egy időben vizsgálják ki a politikai rendőrség múltbeli tevékenységét. Nyilvánosan számot kell adni a volt politikai foglyok folyamatos megfigyeléséről és zaklatásáról, a politikai célzatú rendőrhatósági kényszerintézkedésekről, a békés tüntetőkkel szemben alkalmazott erőszak és megtorlás eseteiről, a politikai ellenzék üldözéséről. A vizsgálatnak ki kell terjednie a politikai rendőrség és más államhatalmi ágak összefonódására, a munkahelyi BM-összekötők tevékenységére, valamint az MSZMP vezető testületei, illetve ügyosztályai és a politikai rendőrség közötti kapcsolatokra.

6. Az átszervezés és kivizsgálás idejére az Állambiztonsági Szolgálatot kormánybiztos irányítsa; olyan személy, aki soha nem tartozott a Belügyminisztérium állományához és nem volt tagja az MSZMP-nek. Kívánatos, hogy olyasvalakit nevezzenek ki erre a posztra, aki saját bőrén tapasztalta a politikai rendőrség önkényét.

Tisztelt Miniszterelnök Úr! Rendkívül fontosnak tartjuk, hogy a közvélemény meggyőződhessen róla: sem Ön személy szerint, sem kormánya nem azonosítható a Belügyminisztérium kebelében folyamatosan elkövetett bűncselekményekkel. Ezért arra kérjük, hogy gyorsan és határozottan cselekedjék.

Népszabadság, 1990. január 6.

Jegyzet

1. A Fidesz és az SZDSZ képviselői 1990. január 5-én tartottak nemzetközi sajtótájékoztatót az egykori budapesti Bányász (ma Graffiti) moziban (József krt. 63.), amely kirobbantotta a Dunagate néven elhíresült botrányt. A fenti memorandumot ezen ismertették. Az eseményről így tudósított Sipos Zoltán a Kossuth Rádiótól: „A magyar Watergate-ügy szálai vannak kibontakozóban. Még mindig nem ocsúdtam fel attól, amit láttam és hallottam a Fidesz és az SZDSZ mai sajtótájékoztatóján, ugyanis a két szervezet nyilvánosságra hozta az összes írásos és film bizonyítékát arra vonatkozóan, hogy a Belügyminisztérium III/III-as, vagyis az állambiztonsági ügyosztály belső elhárítási részlege rendszeresen gyűjt anyagot bűncselekmények, úgy mint levéltitok megsértés valamint az úgynevezett hálózat, vagyis beépített ügynökök jelentései alapján politikai pártok és ellenzéki személyek tevékenységéről. A Fekete Doboz szerkesztőségének filmje valóban szemléletesen mutatta be mindazt, amit az említett ügyosztály napjainkban is végez, hiszen 1989. decemberi ügyiratot is láthattunk a vásznon, majd a filmbejátszás után az írásos bizonyítékok egy nyilvánossá tehető részét is megkapták az újságírók. A feltárt anyagot bizalmas mivolta miatt nem hozzák teljes terjedelemben nyilvánosságra, csupán a tényekre akarnak rávilágítani, de arra szemléletesen. A két szervezet képviselői feljelentést tettek a fővárosi főügyészségen hivatali visszaélés bűncselekmény vádjával, indítványozzák az eljárás megkezdését és a belügyminisztérium irattára ide vonatkozó anyagainak lefoglalását." Blinken OSA Archívum, Budapest. HU-OSA-300-40-8:461/4 Hungarian Monitoring, 1990. január 5.

Ez a botrány irányította a figyelmet először a pártállami rezsim állambiztonsági szolgálatának ténykedésére. A botrány következtében Horváth István belügyminiszter január 23-án lemondott, az állambiztonsági szolgálatokat felügyelő helyettesét, Pallagi Ferencet vezérőrnagyot és a III/III-as, belső elhárítással foglalkozó csoportfőnökség parancsnokát, Horváth József vezérőrnagyot január 15-én nyugdíjazták. A parlament 1990. január 18-án fogadta el az 1990. évi X. törvényt, amely jogutód nélkül megszüntette a III/III-as csoportfőnökséget. Pallagi és Horváth József ellen a Katonai Ügyészség 1990–1991-ben eljárást folytatott hivatali hatalommal való visszaélés és elöljárói intézkedés elmulasztásának vádjával. Az eljárás végén a bíróság az előbbi vádat ejtette, utóbbiért megrovásban részesítette őket. A törvénytelen és titkos megfigyeléseket leleplező állambiztonsági tiszt, Végvári József őrnagy januárban kilépett a testületből. Őt szintén perbe fogták, és államtitoksértés és kötelességszegés miatt megrovásban részesítették. A Dunagate-ről: Révész Béla: Dunagate I–IV. *Beszélő*, 2004. december, 2005. január és február. Uő: A *„Duna-gate" ügy jelentősége a rendszerváltás történelmében*. Acta Universitatis Szegediensis – Acta Juridica et Politica. Tomus LXVIII. Fasc. 19. Szeged, 2006, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar.

Az országgyűlés 1994-ben hozta az első törvényt a fontos tisztséget betöltő személyek állambiztonsági múltjának ellenőrzéséről, amelyet 1996-ban úgy módosítottak, hogy lehetővé tették az ún. információs kárpótlást, azaz hogy az érintett magánszemélyek is betekinthetnek a róluk készült egykori titkosszolgálati iratokba. Ennek nyomán hozták létre 1997-ben a Történeti Hivatalt, de az iratoknak ekkor még csak egy kisebb része került ide, és a kutatást is erősen korlátozták. 2003-ban, nem kis részben Medgyessy Péter akkori miniszterelnök állambiztosági múltjának lelepleződése miatt, a törvényt újra módosították, ezzel megszületett az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, amely már sokkal több irat fölött rendelkezett és a kutathatóság körét is kitágították.

A belső biztonsági szolgálat személyi állományának nyilatkozata (részlet)

A Magyar Népköztársaság BM belső biztonsági szolgálatának személyi állománya megdöbbenéssel és felháborodással értesült a Szabad Demokraták Szövetsége és a Fidesz 1990. január 5-i sajtóértekezletén történt bejelentésről. Mi, a személyi állomány tagjai határozottan kijelentjük a következőket:

Mint szigorúan centralizált fegyveres testület, kizárólag az érvényben lévő jogszabályok által megszabott keretek között, kormányzati felhatalmazás alapján és felügyelet mellett tevékenykedünk a Magyar Köztársaság alkotmányos rendjének, belső biztonságának megóvása érdekében. Ez szent kötelességünk, melyet az új alkotmányra tett esküknkel is megerősítettünk.

A leghatározottabban visszautasítjuk azokat a vádakat, hogy öncélúan vagy még napjainkban is bizonyos erők megbízásából dolgozunk. Támogatjuk a hazánkban zajló társadalmi változásokat, a jogállamiságba való átmenet békés jellegének megőrzését elsőrendű feladatunknak tekintjük. Kezdeményezői és szorgalmazói vagyunk a biztonsági szolgálat működését szabályozó, társadalmi ellenőrzést is rögzítő alkotmányerejű törvény megalkotásának. Nem rajtunk múlik, hogy a nyílt szabályozás mindeddig elmaradt. [...]

A személyi állomány értetlenül áll az SZDSZ és a Fidesz által a kormány elnökétől követelt, leszámolás színezetű, kollektív felelősségre vonást, elbocsátást, a történelemből már ismert, rosszemlékű „B-listára" helyezést sürgető elképzelések előtt, hiszen ez szöges ellentétben áll az említett szervezetek eddig deklarált demokratikus elveivel.

Mélységesen elítéljük és megvetjük azt a személyt, aki szigorú állam- és szolgálati titkok illetéktelen kezekbe juttatásával súlyos bűncselekményt követett el. Kijelentjük, hogy az ügyészségi vizsgálatnak készséggel alávetjük magunkat. Bízunk abban, hogy az ügy körül kialakult politikai indulatokkal és sugallatokkal a továbbiakban már senki sem igyekszik a vizsgálatot befolyásolni.

Az ország közvéleménye észleli és tapasztalja a romló közrendet és közbiztonságot. Felhívjuk a figyelmet arra is, hogy egyre több megnyilvánulása jelentkezik a fajgyűlölet szításának, a terror jellegű életveszélyes fenyegetéseknek, rémhírek terjesztésének, politikai kalandorságnak. Mindezek megelőzése, felderítése és akadályozása feladatkörünkbe tartozik. Szervezetünk szétverésével e jelenségek feltartóztathatatlanná válnak, ami beláthatatlan következményekkel járhat a társadalom egésze számára.

Leszögezzük: a biztonsági szolgálat munkatársai esküjükhöz híven, kizárólag a Magyar Köztársaság biztonsága, az alkotmányos rend védelme érdekében munkálkodnak.

Felhívunk minden törvénytisztelő állampolgárt és valamennyi törvényes alapon álló politikai pártot és szervezetet arra, hogy az ország és a nép érdekében végzett tevékenységünket támogassa.
Budapest, 1990. január 7.

A szolgálat munkatársai

Eredeti dokumentum: Országos Sajtószolgálat, 1989. január 7. Révész Béla magánarchívuma. Lásd http://www.parallelarchive.org/document/1806.

Fodor Gábor és Kis János levele Németh Miklós miniszterelnöknek (1989. január 12.)

Tisztelt Miniszterelnök Úr!
Január 5-én felkerestük Önt, hogy átnyújtsuk szervezeteink memorandumát, mely szerint a BM Állambiztonsági Szolgálata törvényellenes módon információkat gyűjt a nem kommunista pártokról, szervezetekről és tagjaikról. E memorandumban összefoglaltuk, mit várunk a kormánytól annak érdekében, hogy a törvénysértésnek egyszer s mindenkorra vége szakadjon.

A legsürgősebb a pártatlan és következetes vizsgálat feltételeinek azonnali megteremtése lett volna. Sajnos, ez csak igen kis részben történt meg. A félmegoldások pedig, mint mindig, most is meghozták áldatlan gyümölcsüket.

Bár Horváth István belügyminiszter úr január 6-án készített TV-nyilatkozatában személyes garanciát vállalt az ügyhöz tartozó akták zárolására, máris tanú van rá, hogy az Állambiztonsági Szolgálat kebelében folyik a nyomok eltüntetése, a rendszeres iratmegsemmisítés.

Ennek veszélyére január 10-én figyelmeztettük Kámán József katonai főügyész urat, a vizsgálat vezetőjét, hangsúlyozva, hogy a zárolási parancsot ki kellene terjeszteni a megyei főkapitányságokon és a BRFK-n működő belbiztonsági csoportokra is. A katonai főügyész úr ennek ellenére csak azt követően rendelte el az iratzárolást – s még ekkor is csak a BRFK-ra vonatkozóan –, hogy egy nappal később a BRFK egy tisztje bejelentést tett nála az akkor már három napja folyó aktamegsemmisítésről. A megyei főkapitányságokon mind ez ideig szabadon folytatódhat a bizonyítékok eltüntetése.

Ezért nyomatékosan felkérjük a Miniszterelnök Urat, hogy késlekedés nélkül szerezzen érvényt a január 5-i memorandumunkban foglaltaknak. A legsürgősebbnek a személyi következmények azonnali levonását tartjuk.

Végvári József beszél a Dunagate-ügyről tartott sajtótájékoztatón a Graffiti moziban. Mellette Lovas Zoltán újságíró, Fodor Gábor (Fidesz) és Magyar Bálint (SZDSZ), 1990. január 19.

1. A vizsgálatnak kell majd kiderítenie, hogy milyen mértékig és milyen értelemben felelős Horváth István belügyminiszter úr az Állambiztonsági Szolgálat által január 5-ig elkövetett törvénysértésekért. Egyelőre meg kell engednünk, hogy csupán politikai értelemben. Az viszont máris megállapítható, hogy január 5-től fogva büntetőjogi felelősséget visel a nyomozás akadályozásáért, mert eltűrte és fedezte az iratok titkos megsemmisítését. Felszólítjuk a Miniszterelnök Urat, hogy Horváth Istvánt haladéktalanul mondassa le.

2. Ugyanígy a vizsgálatnak kell majd tisztáznia Pallagi Ferenc, az Állambiztonsági Szolgálat főnöke és Horváth József, a Belbiztonsági Szolgálat főnöke január 5-e előtti felelősségét. De kétségtelen, hogy a január 5-e utáni iratmegsemmisítésekért büntetőjogi felelősséggel tartoznak. Felszólítjuk a Miniszterelnök Urat, hogy rendelkezzék Pallagi Ferenc és Horváth József azonnali elbocsátásáról.

3. Kámán József katonai főügyész úr a nyomozás során súlyos mulasztásokat követett el, melyek kétségessé teszik elfogulatlanságát. Felszólítjuk a Miniszterelnök Urat, hogy a vizsgálatot vegye ki Kámán József kezéből, és bízza egy független, minden hatalmi szerven kívül álló bizottságra.

4. Végezetül felszólítjuk a Miniszterelnök Urat, hogy a vizsgálatot azonnal terjessze ki az iratmegsemmisítés körülményeire is, és egyszersmind rendelkezzék róla, hogy legalább egy héttel az ügy kipattanása után, az Állambiztonsági Szolgálat teljes területén – a megyei és városi rendőrkapitányságokon is – zárolják a még megmaradt iratokat.

Bozóki András (szerk.): *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991.* Budapest, 1991, Fidesz. 249–250.

Horváth István belügyminiszter és Németh Miklós miniszterelnök felszólalása a parlament 1990. január 23-i ülésén (részletek)

[...]
Dr. Horváth István: [...] Támadás és kampány indult a Belügyminisztérium, az állambiztonsági szolgálat és személyem ellen. Mint közismert, a Szabad Demokraták Szövetsége és a Fiatal Demokraták Szövetsége törvénysértéssel vádolta meg a Belügyminisztérium belső biztonsági szolgálatát, és feljelentését eljuttatta az ügyészséghez. [...] A Belügyminisztérium állambiztonsági szolgálatának belső elhárító részlege kétségtelenül a pártállam egyik terméke és egyben tartóoszlopa volt. Lényegében közvetlen pártirányítás alatt, a pártvezetéstől kapott politikai direktívák, esetenként közvetlen utasítások szerint végezte a tevékenységét, amelyet alapvetően belső, nem publikus rendelkezések és parancsok szabályoztak. Talán nem nehéz belátni, hogy az állambiztonsági munkatársak többségének jó szándéka ellenére is azok közé a területek közé tartozott, amelyről a pártállami struktúra jegyei a legnehezebben tüntethetők el. [...]

Rajtam kívülálló politikai okok miatt, valamint a szervezet tehetetlenségének természetéből adódóan, a biztonsági terület átalakítása maradt utoljára. Most utólag sajnálattal állapítom meg, elfogadtam azt a helyzetet, hogy a nemzetbiztonságról szóló törvényt majd csak a választások után kell az Országgyűlés elé terjeszteni. Ha volt mulasztásom, akkor az az, hogy nem követeltem erőteljesebben a törvény mielőbbi megalkotását, és bár beindítottam, de nem ellenőriztem kellőképpen a pártállam idejéből eredő szabályok hatályon kívül helyezését. De engedjék meg, hogy feltegyem a kérdést: vajon az ellenzék ma oly hangos szervezeteinek miért állt érdekében a téma tárgyalásának elhalasztása, amit ma rajtam számon kérnek?

Hölgyeim és Uraim! Valószínűleg világossá vált az elmúlt napokban, hogy ez az egész ügy valójában nem jogi, hanem elsősorban politikai kérdés. A gondosan megkomponált támadások arra irányulnak, hogy egyes politikai erők még a választások előtt döntésre vigyék a hatalom kérdését. A Fidesz ezt a szándékát ma már nem is rejti véka alá. A kormány egyes tagjainak lejáratása és lehetetlen helyzetbe hozása az egész kormányzati és államigazgatási tevékenység megbénítását célozza. [...]

A Belügyminisztérium, különösen állambiztonsági tevékenysége a múltból hozott öröksége miatt is rendkívül alkalmas arra, hogy a politikai támadások közvetlen céltáblája legyen. Elgondol-

kodtató, hogy a választások eredményes megszervezése és lebonyolítása előtt vajon kinek fontos és kinek használ a belügyi államigazgatási ág teljes elbizonytalanítása és szétzilálása. Lehet, hogy mégsem gondolja mindenki komolyan azt, hogy az ország politikai jövőjéről a nép döntsön? [...]

Most végre itt van, itt lenne a lehetőségünk, hogy a megkezdett átalakulás békés keretek között, az európai normák szerint, toleranciával, bosszúállás és leszámolás nélkül folytatódjék. Ehelyett az általános anarchia veszedelmes jeleit láthatjuk, amikor a nemzet újabb balsorsa fenyeget és választási programmá válik milliók boszorkányüldözése. És lassan itt állunk egy olyan áttekinthetetlen helyzetben, amiben már nem pillanatnyi dráma, hanem egy nagy történelmi veszedelem fenyeget: a nemzet mint oldott kéve szétesik. Ezért itt és most az igazi kérdés nem egy testület sommás megítélése, hanem az, hogy értelmetlen pártharcok áldozata lesz-e Magyarország, vagy azok, akik csakugyan békésen akarják az átmenetet, képesek-e ezt megvalósítani? [...]

Ha e terem falain túl azokra az országokra tekintenek, ahol a nemzeti közakarat súlyos konfliktusokon, ártatlanok véráldozatával érvényesült, akkor láthatják a különbséget: Magyarországon nem történtek drasztikus összecsapások a hatalmi erőszakszervezet és a nép között, nem volt tömegméretű ütközés. Azt gondolom, egyetlen józan ember sem vitatja, hogy ebben a minisztérium apparátusának is szerepe volt.

Úgy érzem ugyanakkor, hogy okom van kimondani: ha a Belügyminisztérium ellen indított hajsza így folytatódik tovább, akkor milliókat szorongás fog el, hisz aligha kétséges az indulatok várható eszkalációja. Félek, hogy ez a mostani kampány újabb inkvizíció nyitánya. Éppen most, amikor az internálások, a kitelepítések, a koncepciós perek, a recski ügyek, az 1956 utáni tragédiák jóvátétele zajlik. [...]

Tisztelt Országgyűlés! Akik a távozásomat követelik, nyíltan kimondják, zavarja őket, hogy az egykori MSZMP tagjai, vezetői, akik a fordulatot Magyarországon elindították, és ma a szocialista pártban vagy a kormányban tevékenykednek, éppen korábbi teljesítményük és a jövőre vonatkozó terveik révén az új magyar demokráciának is hiteles szereplői lehetnek. És mindegy, hogy milyen eszközzel, milyen áron, ezt akarják megakadályozni. Szocialista vagyok, és számomra ez azt jelenti, hogy a jövőben is legjobb tudásom szerint dolgozom a közösség érdekeinek, törekvéseinek szolgálatáért.

Mérlegelni kell, hogy a nyolcvanas években kifejtett tevékenységem és a Belügyminisztérium átalakulási folyamata hogyan aránylik a most kierőszakolt botrány súlyához. Úgy tűnik, jelenleg nincs esély arra, hogy e mérlegelés higgadtan, a józan realitások keretei között történjék. Végiggondolva mindazt, amiről beszéltem, ami az elmúlt hetekben és napokban ért, arra a következtetésre jutottam, hogy felállok, lemondok miniszteri megbízatásomról, mert egy jogállamban, egy demokráciában, amit mindannyian akarunk, ez így szokás. [...]

Németh Miklós: [...] Igazán csak a magyar állam növekvő függetlensége és a kormány növekvő önállósága, a pártállam lebontása tette lehetővé, hogy a kormányzat érdemben foglalkozzék a belügyi munka koncepciós kérdéseivel. [...] A belbiztonság területén kialakult válság természetesen hozzájárult ahhoz, hogy a tervezett és nagyrészt kidolgozott lépéseket az átszervezésben gyors ütemben megtegyük. A legkézenfekvőbb jelenség az, hogy véglegesen múljék el a félelem, a titkosszolgálati eszközöktől többé ne féljen a törvénytisztelő állampolgár e hazában. Emberileg érthető mindazoknak a személyes indulata, akiket a korábbi években a belső elhárító szolgálat megfigyelt, esetenként zaklatott. Ezt az indulatot azonban nem szabad átvinni a szélesebb ívű nemzetbiztonsági tevékenységgel szembeni magatartásra. A titkosszolgálati szervezeteket természetesen depolitizálni kell. A pártirányítás megszüntetése, a párt kivonulása ezekről a helyekről teljes egészében megtörtént. [...]

Horváth István belügyminiszter lemondását magam is elkerülhetetlennek tartom. Mondanivalójához annyit fűzök hozzá, hogy mint reformpolitikus jelentős szerepet töltött be abban, hogy hazánkban az alkotmányos rend alapján, békés úton megy végbe a demokratikus átmenet. Érdemeiért köszönet illeti, mint ahogy azért is, hogy a belbiztonsági válságból fakadó következtetéseket személyére vonatkozóan is levonta. [...]

Remélem, egy különös korszakot zárva ez év márciusában eljutunk a szabad választásokhoz Magyarországon. A II. világháború után mi, magyarok a történelem megrágalmazottai lettünk, ócsároltak bennünket, kishitűséget, kisebbrendűségi érzést próbáltak belénk táplálni.

Az elmúlt évben megmutattuk Európának és a világnak, hogy a nehéz helyzetben is tudunk úgy cselekedni, hogy megbecsülést szerezzünk magunknak. Én ezt tartom óriási eredménynek, ami fordulópontként kerülhet be a magyar történelembe.

De ez az eredmény is semmissé válhat, ha nem tudjuk megakadályozni, hogy ami több mint 40 évvel ezelőtt erőszakban fogant, most ugyanúgy múljon el. Jó párszor előfordult a magyar történelem során, hogy a magyar hazát magyar emberek belülről verték szét, ellentétet, gyűlölködést szítva az emberek között. Most is fennáll ez a veszély. A választási kampány még el sem kezdődött, de már fehérizzásos a készülődő politikai erők hangulata. Igaz, a most színre lépő pártok a múltért nem felelősek. De létük pillanatától kezdve már felelősek szavaikért és tetteikért, az ország sorsának alakulásáért.

Itt most úgy tűnik, semmi sem drága. [...] „Az ember sorsa elől menekülve a végzetébe rohan" – így tartották az ókori Rómában. Ez a kormány nem akar menekülni a sorsa elől. Nem maga választotta ugyan, de vállalta. Szándéka, hogy kitartson és mindent megtegyen, amit tehet, szilárd. Nem a hatalom, hanem a feladat igézetében dolgozik. Hivatásának tekinti, hogy a nép eljusson a szabad választásig, ahol majd új parlamentet választ és az majd új kormányt nevez ki. Akkor kormányom úgy távozik, hogy ideje kitelt, szerepét betöltötte. Kormányom tagjait és engem belső indíttatásunk és eskünk is kötelez a nép szolgálatára. Mindvégig eskünkhöz híven kívánunk tevékenykedni, de adunk a becsületünkre, és ahhoz inkább ragaszkodunk, mint a hatalomhoz.

Az 1985. évi június hó 28-ára összehívott Országgyűlés naplója. Hiteles kiadás, V. köt. Budapest, 1998. 6048–6051., 6066–6075.

LOVAS ZOLTÁN – VÉGVÁRI JÓZSEF
Szomorújáték (részletek)

Ez a történet tavaly karácsonykor, a Hősök terén, az éjféli mise után kezdődött, s még nem ért véget. [...] Roszík Gábor gödöllői evangélikus lelkész – maga is az éjféli mise egyik szereplője – szólított meg: Zoli, itt van a téren egy belügyi főtiszt, valamiért nagyon keres téged. Rendben – gondoltam, nyilván a Tőkésékkel kapcsolatos tapasztalatokra kíváncsi a BM. Miért keres? – kérdeztem. – Nem tudom, de valami fontosról lehet szó, a nevét nem mondta, csak azt, hogy a mise után az Állatkert felé vezető sétányon találkozzunk – válaszolta.

Vége a misének: szép volt, zsúfolásig tele volt a tér, több tízezer fáklya és gyertya lobogott két óra hosszat. Agyonfagytam. Éjjel két óra múlt. Roszík és én elindultunk a sétányon. A tiszt nem jött. Fel-alá sétáltunk, nem értettük. Fél három tájt azután szinte a semmiből előtűnt egy őszes fejű, szemüveges ember, s Roszíkhoz lépett. Ő volt az. Rövid, zaklatott beszélgetés kezdődött. Arról, hogy ő belügyi tiszt, őrnagy, s hogy súlyos visszaélésekről van szó. A Fekete Doboz segítségét kéri, dokumentálni kellene a dolgot. De mégis, mit? Azt, hogy gőzerővel folyik a belügyi nyilvántartások megsemmisítése, s így pár nap múlva nyoma sem fog maradni a titkosszolgálati praktikáknak. Mit lehetne tenni? Holnap – mondta az akkor még nevesincs ember –, holnap lehetne talán forgatni. Jó, de hogyan? Kérek egy telefonszámot, majd a reggeli órákban jelentkezem, én Józsi bácsi leszek, te meg Zoli öcsém – búcsúzott. [...]

Négyórás zaklatott alvás után, amiben Tőkésről, a térről, a belügyesről, Roszíkról, a gyerekeimről és még ki tudja miről álmodtam, reggel hétkor a telefon józanító csörgése vert fel: – Én vagyok, tudod, Józsi bácsi – szólt a hajnalban megismert hang. – Szervusz, drága bátyám, itt Zoli öcséd, hát hogy áll a disznótor? – kérdeztem, s közben arra gondoltam, hogy karácsony van, hogy olyan valószínűtlen az egész, és hogy mi a fenének kell ez az egész nekem. – No öcsém, a hús java, sajnos, már meg van darálva, de azért van még egy kis tölteni való. – Józsikám, az ma jó dolog, elgyüvünk a szomszéd falubó', velem van a Gyuri gyerek is, begyüvünk hozzád, oszt eszünk, iszunk egy kis kóstolót – válaszoltam, s elkezdett járni az agyam, honnan szerzek én most egy használható videokamerát? – No jó, akkor gyertek, tudod, hol dolgozom, ma is ügyelnem kell, de sebaj, ünnepkor egy kis rokonlátogatás azért nem tiltott, gyertek ide pont két órára, majd a kapuban várlak titeket, jó? – kattant a telefon. S én ott álltam reggel negyed nyolckor egy szál semmiben, december 25-én. [...]

Pesthy László, a Fekete Doboz munkatársa utómunkálatok közben, 1990. január 25.

Déli tizenkettő, december 25., anyámnál. Folyik a színlelés, nem mondhatom el, miről van szó, hová készülök. [...] Fél kettő, hideg van. A Parlament elé percre pontosan érek, a leendő botcsinálta operatőr is. A „behatolásig" még fél óránk és három sarkunk van. Beülök a kocsiba, egy perc alatt elgurulunk két sarkot, a Balassi és a Markó utca sarkán leállunk. Huszonkilenc percünk van, hogy megbeszéljük a dolgot. Mondom neki, miről van szó. Érti. Félsz? – kérdem. Félek, de jövök – mondja. Te félsz? – kérdi. Nem, lezser kis dolog lesz – mondom. Hazudok, ő is tudja. Izzad a kezünk. Egyik cigarettáról a másikra gyújtunk. Mind a kettőnknek vizelnie kell, de már nincs idő hova elmenni. [...] Józsi bácsi tényleg a titkosszolgálati műintézmény kapujában vár. Pont két óra. Belépünk az előtérbe. Fiatal, szőke kormányőr strázsál. Józsi bácsi már bekonferálhatott minket, mehetünk. Kezemben a demizson, a srácnál egy sporttáskában a kamera, kacskalábút játszva, remegő lábbal megyek a lift felé, tájszólásban beszéljük a falu életét. A liftben Józsi bácsi mutatja, hogy egy hangos szót se, mindenütt mikrofonok vannak. Felérünk az ötödikre. Bő három hónapja már jártam itt, Horváth vezérőrnagynál,[1] a titkosok főnökénél. Interjút adott, állítva, hogy most már kitört itt is a demokrácia és az igazság. A végén elkérte a riportermagnó szalagját, azzal, hogy előbb lehallgatja. A szalag azóta is nála van, nekem meg csípi a csőröm a dolog. Részben ezért is jöttem be. [...]

Az operatőr srác közben előszedte a kamerát, összedugott, bekapcsolt, filmezhetünk. Oké, de mit? Hozom, mindjárt hozom – mondja Józsi bá'. De mit? Hát, amit még nem daráltak be. Dossziékat. Arról, hogy kiket és miket figyel a cég. S elmegy. Ketten maradunk. Remegünk, alig kapunk levegőt. Visszajön, kezében dossziék, úgynevezett területi összefoglaló jelentések, súgja, itt van, csináljátok, csak takarjátok le a kézzel írt neveket, nehogy azonosítani lehessen, honnan került ki a cégen belül a dolog, mondja. Kimegy, vissza a kapcsolgatótáblához, ügyelni. Mi nekiállunk.

Régebbi, jó féléves, háromnegyed éves anyagok. Konkrét bizonyítékok arra, hogy az állampárt hogyan figyelte meg a pártokat és vezetőiket néhány hónapja. Felháborító. Suttogva olvasom a sorokat, a kamera jár. Kapkodunk. Nyílik az ajtó. Józsi bácsi jön vissza. Hogy állunk? – kérdi. Jól. De ez így nem elég, valami frissebb kellene, olyan a MaSZoP[2]-kongresszus utáni, ami azt tanúsítja, hogy a megfigyelések még ma is folynak – mondom. Várjatok, az is lesz, ki kell szedni az egyik páncélból, de hozom azt is. Filmezzetek, ha már itt vagytok, táruljon föl ez az egész disznóság. Kimegy.

Az operatőr srác suttog, félek. Én is, mondom, meg hogy nyugi, majd túl leszünk rajta. Izzad a kezünk. Az övéből kicsúszik a kamera. Épp, hogy elkapjuk. Tényleg, állati idegesek vagyunk. Józsi bá' jön vissza, lihegve, letesz az asztalra egy újabb dossziét. Itt van, mondja, ez egészen friss. Tényleg az, egy-két napos, hetes jelentések. Észbontó. A cég ugyanúgy működik, figyel, jelent, mint hónapokkal korábban. Mérges vagyok. Mit hazudoznak akkor össze? – gondolom.

Várjatok, most oszoljunk ketté – mondja Józsi bá', te gyere velem, bök rám, lemegyünk a pincébe, nézd meg a zsákokat, a már bedarált anyagokkal. Te meg közben forgass itt – mutat társamra. Nem, azt nem, nem maradok itt egyedül, válaszol az operatőr. Ne hagyjatok itt, félek, ha itt hagytok, akkor inkább fejezzük be, menjünk innen... Jó, nyugi, menjünk együtt, mind a hárman, mondom. Úgyis kell a pincében is forgatni, ha lesz elég fény. Az is a disznóságok bizonyítéka. Így hát elindulunk. Újra a folyosón, újra némán, settenkedve. Ki, egy hátsó lépcsőházba. Az ablakon lelátni a HM udvarára, géppisztolyos őrszem sétál. Az ablak előtt le kell görnyedni, észre ne vegyenek. Ez megy öt szinten keresztül, míg végre leérünk a pincébe.

A pincék egyformák. Ez is nyomasztó, pláne, hogy belügyi. Börtönőrök és rácsok között kinyúló rabkezek helyett papírzsákok, műanyag zsákok tucatjai. Egyet megemelek, van vagy 70 kiló. Belenyúlok, apró, szürke papírférgek peregnek le az ujjaim között. Itt van, ezeket december 20. óta darálták idáig – mutat körbe Józsi bá'. A darálót nem lehet látni, az el van zárva. De ez is bizonyíték. Egy félreeső sarokban villanyt gyújtunk, kamera be, végigsvenkel a gép a zsákokon, én közben elfúló hangon suttogom, amit látunk. Utána vissza a lépcsőn. [...]

Újra a kapuban. Isten veled, bátyám, puszi-puszi. Csak lassan, nem kell kapkodni – súgom magamnak. Visszalépek a kaput őrző kormányőrhöz: – Isten áldjon édes komám, benyakaltuk azt a kis vinkót a rokonnal, hümmögöm valami szerintem jóízű vidékiséggel oda – s rácsapok az üres demizsonra. A céklás vizet még fent kiöntöttük, nehogy belekóstoljon a kormányőr, és ezen hasaljunk el. [...]

Másnap újabb telefon virágnyelven Józsi bácsinak: megint találkozni kellene, merthogy kóstoló kéne a disznótorosból, a mulatság csak úgy az igazi. Értette. Két nap múlva találkoztam vele, ott, ahol legelőször, az ökumenikus éjféli mise után. Délben. Ácsorogtam, egy pavilonban kolbászt vettem és Traubi-szódát. Mellém állt, jelzett a szemével, kövessem. Beültünk egy csehóba a Cirkusz mellett, kávét és Unicumot kértünk. Elkezdtünk beszélgetni, két pasas bejött, Józsi bá' rám kacsintott – ezek rendőrök –, gyerünk kifelé. Kimentünk. Sétáltunk a Széchenyi fürdő körül, s beszélgettünk, csto gazéta.

Kérdeztem, Józsi bácsi hozott-e magával eredeti dokumentumokat? Hoztam, újságpapírok között kicsempésztem. Azt a dossziét, amiből kiemeltem, ma reggel zúzták be, úgyhogy tiszta a dolog. Nem egészen értettem, de lényeg a lényeg, a film után a tárgyi bizonyíték is megvolt. Odaadta, belegyűrtem az oldaltáskámba. Figyelj ide – mondtam –, ha téged most a cégnél elkapnak, nem lehet bizonyítani, hogy te tetted azt, amit tettél. Sőt, még azt sem, hogy egyáltalán létezett Végvári József belügyi őrnagy. Józsi bácsi pár perccel korábban elárulta a nevét... – Szóval, számodra csak az lehet biztosíték, dokumentum, hogy egyáltalán vagy, ha beleegyezel, hogy egy filmfelvételt készítsünk rólad. Rendben – mondta – Mikor? – Amint lehet, akár holnap – válaszoltam. Így találkoztunk másnap 1989. december 30-án is. Ekkor készült annak a filmnek a java, amelyet később, bő két hét múlva a tévénézők is láthattak. [...]

A történet részben ennyi. Most ennyi mesélhető el belőle. Amikor leírtam, 1990. január 29., hétfő volt. Kedden vagy szerdán elmegyek Józsi bácsi rejtekhelyére és megmutatom neki a cikket, rendben van-e, mehet? Ha engedi, készítek róla egy-két képet is; lássák az Olvasók is, hogy 1990. január végén Józsi bácsi még megvolt.

Eredeti megjelenés: *Magyar Narancs*, 1990. február 5. Újraközlés: Bozóki András (szerk.): *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991.* Budapest, 1991, Fidesz. 250–257.

Jegyzetek

1. Horváth József vezérőrnagy, az állambiztonsági szolgálat belső ellenzékkel foglalkozó III/III-as részlegének a csoportfőnöke.
2. Az MSZP gúnyneve a korabeli köznyelvben.

Vita a Dunagate-ügyről készült országgyűlési vizsgálóbizottsági jelentésről (1990. március 2.) (részletek)

[...][1]

Tamás Gáspár Miklós: Tisztelt Ház! Ennek a bizottságnak az volt a feladata, hogy megvizsgálja, hogy megsértette-e az Alkotmányt az Állambiztonsági Szolgálat akkor, amikor a nyilvánosságra került adatok fényében világossá vált, hogy titkos eszközökkel végzett vizsgálatokat, folytatott nyo-

mozást törvényesen bejegyzett, demokratikus pártokkal, ellenzéki szervezetekkel szemben, amelyek intézményei az új, demokratikus Magyarországnak.

A bizottság megállapította, hogy nemcsak az 1989. október 23-ikán kikiáltott Köztársaság Alkotmányába ütközött ez a tevékenység, hanem megállapította azt is, hogy ez a tevékenység már azelőtt is, az egykor volt Magyar Népköztársaság Alkotmányát is sértette.

Megállapíthattuk továbbá azt is, hogy ez a tevékenység összefüggött a pártállam természetével. (A teremben állandó zúgás.) Itt a pártállam maradékáról van szó, tisztelt Országgyűlés. Az Állambiztonsági Szolgálat a kommunista diktatúrát olyan eszközökkel védte, amely eszközök, amely technikák, amely logika magából a diktatúrából következtek. Nem arról van itt szó, hogy ez a Biztonsági Szolgálat pusztán visszaélt volna bizonyos lehetőségekkel, amelyekre a joghézagok adtak módot, hanem szervesen hozzátartozott ennek a tevékenysége a diktatúra lényegéhez. [...] Mindenki tudja, s most itt kiderült a bizottság számára, ezáltal az Országgyűlés, és remélem, hogy a közvélemény számára is, hogy ezeket az adatokat, amelyeket az alkotmányos jogérzéket sértő módszerekkel szerzett be a diktatúra biztonsági szolgálata, megkapták a pártállam vezetői, és ennek nyomán alakították politikájukat. Világos az is, hogy ez a tevékenység a Köztársaság kikiáltása, október 23-a után is tovább folyt. [...]

Meg kell mondanom itt, az ország és Önök színe előtt – nem titkolhatom, nem tagadhatom el –, hogy ezeket a jelentéseket a jelenlegi vezetésből kik kapták. Ezt felolvasom. 1989. október 25-én hét dokumentumról van szó. Megkapta: Szűrös Mátyás, Németh Miklós, Pozsgay Imre, Horn Gyula, Nyers Rezső és Kovács Jenő. Október 25-én ugyancsak egy ilyen jelentést kapott Szűrös Mátyás, Németh Miklós, Pozsgay Imre, Horn Gyula, Nyers Rezső és Kovács Jenő. November 2-án: Németh Miklós, Nyers Rezső és Kovács Jenő kapott ilyent. Ugyancsak november 2-án Nyers Rezső, Szűrös Mátyás, Németh Miklós, Pozsgay Imre, Medgyessy Péter, Horn Gyula és Kárpáti Ferenc. November 8-án Szűrös Mátyás, Németh Miklós, Pozsgay Imre, Horn Gyula, Nyers Rezső és Kovács Jenő. November 27-én Szűrös Mátyás, Németh Miklós, Pozsgay Imre és Nyers Rezső. December 5-én Szűrös Mátyás, Németh Miklós, Pozsgay Imre és Horn Gyula. [...] Meg kell mondanom, [...] hogy ezek a jelentések – mint a bizottság megállapította – különösebb jelentőséggel nem bírnak [...]. A bizottság megállapította, hogy a kormány és az MSZP érintett vezetői számára egyértelműen nem derülhetett ki, milyen eszközökkel szerezték ezeket az információkat. Ezt el kell ismerni. [...] Összefoglalólag azt kell mondanom, tisztelt Országgyűlés, hogy itt valóban alkotmánysértés történt, valóban az történt, hogy az átmenet folyamán még azok az emberek, akik a rendszer megváltoztatásának és megreformálásának hívei voltak, még ők sem érzékelték az új, demokratikus szituáció erkölcsi és jogi követelményeit, ezért úgy gondolom, helyes volna, hogyha a választások után visszavonulnának a politikai élettől. [...]

Németh Miklós: [...] Ülnek ebben a teremben többen, akik bizonyíthatják és tanúsíthatják, hogy valamikor az elmúlt év nyara tájékán én magam kezdeményeztem még a pártállam struktúrájában, az akkori pártvezetésben azt, hogy nem jól van ez a Belügyminisztérium így, nem jól van ez a Magyar Honvédség vagy Néphadsereg így, ahogy van, nem jól van ez a Munkásőrség úgy, ahogy van, de nem volt lehetőségem javaslataimat végigvinni. [...] A rengeteg ügy és probléma mellett – amire itt utalás is történt: gazdaság, politikai átmenet, törvények – nekem személy szerint döntenem kellett, hogy melyik területtel kezdem a munkát. Kérem szépen, én a hadsereget választottam. És bíztam abban – a belügyminiszter, az akkori belügyminiszter ígéretét is bírva –, hogy itt az ilyen típusú munka megszűnik, eliminálódik, és az új alkotmány, a demokratikus jogrend követelményeinek megfelelően fognak dolgozni. [...] Lehet, hogy én ezért felelősséggel tartozom, ezt én vállalom. [...]

A pártállamtól válasszuk el – azt javaslom – október 23-át és az azt megelőző és az azt követő periódust. Hogy akkor mi történt, hogy történt, azt mindnyájan tudjuk, itt többen utaltak is rá. Alkotmányellenes is volt, sértette a személyiségi jogokat, és el kell az ilyet takarítani. De nem úgy, hogy az ország alapvető és fontos érdekeit is eltakarítsuk egyúttal. Mert igenis vannak az államnak biztonsági érdekei, akár a terrorizmussal, akár a kábítószerrel, akár a nemzetközi kapcsolatokkal összefüggő biztonsági érdekek. Anélkül, hogy intimpistáskodnék, szeretném azért a tisztelt Országgyűlésnek és ezen keresztül az ország nyilvánosságának elmondani, hogy nem is oly régen idelátogató miniszterelnökök és kormányfők mondtak nekem személy szerint köszönetet azért, hogy Ferihegyen kapták el azokat a terroristákat, akik X Y elnök ellen Magyarországon akartak elkövetni terrorcselekményt. No, ez csak egy példa.

Én magam ebben az 1989-es folyamatban három alkalommal kértem a belügyi szerveket fokozott figyelemre. [...] Az első, az tartalmaz személyes motívumokat. Úgy készítettük elő Nagy Imre és társainak temetését, hogy – itt mindnyájan tudják – az akkori pártvezetésben sem volt egyetértés. És amikor a kormány magára vállalta ennek a döntésnek – joggal – a teljes felelősségét, [...] akkor nem akárhol, a [...] lakásomon a K-telefonon, amihez nem akárkik jutnak hozzá, azt a több alkalommal megismételt telefonüzenetet kaptam, hogy amennyiben elmegyek Nagy Imre temetésére, Király Bélával együtt ott fognak lelőni. És tessék mondani, amikor azt fél 1-kor is megismétlik, éjszaka, sőt: nincs az illetőben vagy az illetőkben annyi tisztesség, hogy ezt a gyerekemnek, a nagyobbik gyerekemnek is megismétlik – hát én nem kívánok senkinek ilyen napokat, és ezt a napot. Igenis kértem a belügyi szerveket, hogy legyenek szívesek – mivel K-telefonról van szó – ennek a kérdésnek utánanézni.

A második alkalom 1989. október 23-ával kapcsolatos. Tessék hozzágondolni november 4-ét is. Akkor is kértem. S a harmadik alkalom..., amikor az egyik Minisztertanács ülésén novemberben, november elején [...] a Minisztertanács ülésén aznap reggel, 9 óra előtt kaptam egy telefont X megye megyei tanácselnökétől, hogy X Y fel fog engem keresni, és nagyon kér, hogy szánjak rá öt percet. Tekintettel arra, hogy súlyos kérdések voltak a kormány napirendjén, nem tudtam fogadni, de az illető valóban följött Budapestre, és amikor a Minisztertanács ülésének úgy este fél 8 tájt vége volt, az asztalomon egy zárt boríték volt. [...] Kibontottam, és mivel nem tudtam fogadni az illetőt, a levelét szeretném itt felolvasni. Kelt 89. november 2.; hely, megye nem érdekes. *„Tisztelt Miniszterelnök Úr! Ma reggel 6 óra 50 perckor megkerestek a következő információval: az MSZMP [...] volt vezetői más lehetőséget nem látnak a folyamatok visszafordítására, mint a fegyveres hatalomátvételt. Ehhez megnyerték a nagyvállalatok vezetőit. Zavart kívánnak kelteni az anyag-, víz-, energiaellátásban [...] ezzel a nagyüzemi munkásság elégedetlenségét kiváltják. Ezt követően a kormány vezetőit letartóztatják. Csehszlovák és román katonai segítségre számítanak. Az információ forrása egy X városi nagyvállalat vezérigazgatója, aki látszólag együttműködést ígért"* – mármint a szervezőkkel. [...] Én az ezt követő napokban szóltam a belügyminiszternek, hogy vegyük komolyan az ilyen jellegű bejelentést és nézzük meg. Megadtam a helyet; azért tudtam megadni, mert az ezt követő hétvégén én módot találtam arra, hogy felkeressem a levél íróját. Kérem, a hír igaznak bizonyult! [...]

Berecz János: [...] elhangzott – sok névtelen funkció megnevezésével – egy tényként feltüntetett esemény, ami viszont új ügyet nyit a közvéleményben. Ezt jó lenne lezárni.

Arról van szó, november 2-án figyelmeztetést kapott a miniszterelnök úr, hogy az MSZMP volt vezetői valamilyen akcióra készültek. [...] Ha nem tudjuk, hogy komoly volt-e az ügy, akkor most elkezdődik egy új keresgélés, kik voltak az MSZMP azon vezetői, akik november 2-án puccsra készültek. Meg fogják kérdezni az embert (mert én vállalom, hogy az MSZMP egyik volt vezetője vagyok), hogy benne voltam-e vagy sem? Bélyegeket raknak majd egyes emberekre, hogy benne voltak a november 2-i puccsban. Most már értem, hogy november 12-én, amikor a Martos Flóra Kollégiumban voltam egy elég viharos, de politikai érettségről tanúskodó beszélgetésen, miért kérdezték meg, megkerestek-e felsőbb hatalmak, hogy vegyek valamiben részt, és ha megkérdeztek, vállalnék-e ilyen szerepet? Azt hittem, hogy ez az egyetemi hallgatók előzetes védekezése. [...] Arra kérem miniszterelnök urat, hogy ebben a témában pontosabb nyilatkozatot tegyen, mert ha nagyon komoly volt az ügy, akkor el kell vele számolni, ha pedig egyesek rémüldözése, nem kell általában az MSZMP volt vezetőit ilyen helyzetbe hozni, mert ez egyben megbélyegzést is jelenthet. [...][2]

Németh Miklós: [...] Én voltam talán egy ponton ilyen vonatkozásban pontatlan, de hisz a levelet olvastam fel... Nem a volt MSZMP Politikai Bizottsága vagy Központi Bizottsága vezetőiről, hanem X megye X terület MSZMP-vezetőiről volt szó. De nem volt alaptalan.[3]

Az 1985. évi június hó 28-ára összehívott Országgyűlés naplója. Hiteles kiadás, V. köt. Budapest, 1998. 6804–6805., 6813–6816.

Jegyzetek

1. A vita arról folyt, vajon a Parlamentben felolvassák-e a Dunagate-ügyet vizsgáló parlamenti bizottság jelentését, így biztosítva neki nagyobb nyilvánosságot.
2. Berecz 1989 októberében nem lépett át az MSZP-be, így ő a decemberben újjáalakult (illetve az ő szemszögükből az eredeti MSZMP-vel jogfolytonos) MSZMP képviselője volt a parlamentben.
3. Az MSZMP 1990. március 9-én feljelentést tett Németh ellen rágalmazásért. Utóbb nem került elő bizonyíték arra, hogy puccskísérletre készült volna bárki. Szó volt egy másik állítólagos puccskísérletről is, még az MSZMP-MSZP átalakuló kongresszusa idején, a Grósz-féle szárny részéről, illetve arról, hogy ennek megakadályozására Németh Miklós kormányfő állítólag fontolgatta volna Grószék letartóztatását. A visszaemlékezők egyöntetűen tagadták ezt is. Lásd Grósz és Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter visszaemlékezését. In Bodzabán István – Szalay Antal (szerk.): *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig.* Budapest, 1994, Pelikán Kiadó. 142–143.

Kis János levele Németh Miklós miniszterelnökhöz

Tisztelt Miniszterelnök úr![1]
Most, hogy a belügyi botrány – megítélésem szerint – lényegében lezárult, úgy érzem, kötelességem megmondani: ön komolyan, határozottan és korrekt módon járt el ebben az ügyben. Természetesen nem minden teljesült abból, aminek véleményem szerint meg kellett volna történnie, de teljesült annyi, hogy mindkét fél megnyugodhasson, és lecsillapodhasson a közvélemény is. Én legalábbis így látom.

Szeretném, ha bizonyos lenne benne: az SZDSZ-nek valóban nem volt más célja a bizonyítékok nyilvánosságra hozatalával, mint kikényszeríteni a BM átszervezését és a felelősök lemondatását. Nem kívántunk általános kormányválságot előidézni, s mint látni fogja, nem akarjuk ezután sem politikai eszkalációra kihasználni a sikert. Ha a miniszter korábban mond le, s talán, ha az MSZP vezetői nem gyanúsítanak minket politikai célzatú vádaskodással, ahelyett, hogy mindjárt elismerték volna, amit Fábry Béla[2] két hét késéssel ismert el a televízióban, akkor érzésem szerint egy percig nem idéződött volna fel a konfrontáció rémképe.

Ezt azért tartom fontosnak elmondani, mert az Ön parlamenti beszédéből úgy vettem ki, mintha komolyan feltételezné, hogy mi meg akartuk buktatni a kormányt.

Őszinte tisztelettel:

Kis János

Oplatka András: *Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke".* Budapest, 2014, Helikon Kiadó. 320–321.

Jegyzetek

1. Eredeti dokumentum: MNL-MOL XIX-A-2-at-2449/1990 (14. d.). Dátum nem szerepel rajta, a levelet 1990. március 21-én iktatták.
2. Fábry Béla tanár, szocialista politikus, ekkor az MSZP Országos Elnökségének tagja volt.

* * *

Csurka István jegyzete a Kossuth rádió Vasárnapi Újság című műsorában (1990. január 14.)

Veszélyes fordulóponthoz látszik érkezni napjaink eddig csendes forradalma. Szétesett az állampárt, nincs irányító hatalom, a kormányt lényegében csak külföldön ismerik el, a parlament csak formalitás, a tanácsi szervezet béna és ejtőernyőt keres az ócskapiacon, a vállalatok és intézmények önállósították magukat, legalább annyira, hogy kommunista vagy volt kommunisták által kinevezett vezetőik saját zsebükre értékesíthessék a közös vagyont. Miközben Romániában törvényen kívül helyzeték a Kommunista Pártot, idehaza házról házra jár az MSZMP és az MSZP, főként vidéken, és kezdi visszaagitálni az elfásult veteránokat, s a volt apparátus tekintélyes része úgy vár valami rendkívüli eseményre, mint a németek vártak a csodafegyverre a már elvesztett háború vége táján. Mi lehet ez a csodafegyver? – sajna mintha már ott is volna a kezükben. Ez az anarchia,

TÜNTETÉS A MDF SZERVEZÉSÉBEN. TÖBB EZER EMBER VONULT A HŐSÖK TERÉRŐL A PARLAMENT ELÉ, HOGY TÜNTESSENEK A KORMÁNY GAZDASÁGPOLITIKÁJA, AZ ÁREMELÉSEK ÉS A VAGYONMENTÉS ELLEN, 1990. JANUÁR 15.

amibe most készülünk belesodródni. Vagy amiben már benne is vagyunk. Nem is egyszer céloztak már erre az elmúlt két évben az egyre inkább vesztésre álló sztálinisták. Hogy majd akkor jönnek ők, majd akkor megmutatják. Ne felejtsük el, hogy mivel kezdődött az átalakulás. Megerősítették a rendőrséget. Új gumibotok, rohamsisakok, pajzsok, és sokasodó személyi állomány. Aztán történt egy s más a világszínpadon. A rendőri megoldás az országra irányuló reflektorok fénypászmáiban lehetetlenné vált, maguk a kemény bolsevikok is úgy döntöttek, hogy megjátsszák a reformert. Grósz Károly is útra kelt, és úgy gondolta, kimegy Amerikába, és közli nemcsak a nagynénikéjével, nemcsak a magyar emigrációval, hanem az egész amerikai vezetéssel, hogy ő az ügyeletes magyar reformember, tessék a kezébe csapni a dohányt. A művelet csak mérsékelt sikert hozott. Chicagóban pl. [a] Midway Airport aligazgatója, aki fogadta, már csak kevéske hajlandóságot mutatott mindennek csekkekkel való nyugtázására. Nyilván a belügyi jelentések mást állítottak a kedves vendégről. Milyen belügyi jelentések?? Hát részben talán a magyarok is. Azon részlegeké, amelyek már akkor kettős kötöttségűek voltak. Kettős vagy hármas. No de hagyjuk. Még a tréfa kedvéért se üssük bele az orrunkat olyasmibe, amihez nem értünk. Térjünk vissza az anarchiához. [...] Mi, magyarok azért vagyunk zuhanófélben, mert a régi parancsuralom már megszűnt, a demokrácia szabályrendszere meg még nem alakult ki. És ahogy most történnek a dolgok Budapest városállamban, nem is fognak egyhamar. [...] A társadalom nyög és senyved, és azt sem tudja, hogy mit eszik holnap, a népnyúzó pénzügyi lobbi olyan takarmányárakat állapít meg, hogy az állattartók felgyújtják a disznóólakat és az istállókat, és holnap már nemcsak megvenni nem tudjuk a húst, hanem még lopni sem, mert nem lesz, ezenközben a magyar telekommunikáció el van foglalva annak a volt híradófőszerkesztőnek[1] a keserveivel, és kollégáira szórt mocskolódásaival, akinek a teljesen dilettáns romániai közvetítéseit csak az mentette meg a tárgyismereti hiányból fakadó sorozatos tévedésektől, hogy odarántotta maga mellé a kitűnő Vári Attilát, akit viszont megelőzően az istenért nem engedtek volna a képernyő elé, hogy ugyan már mondjon néhány szót szülőházájáról. A volt főszerkesztő fáradalmait egy Abu Dhabi-beli nyaralásban pihente ki. Joga volt hozzá, meg pénze is, nyilván attól tart, ha nem lesz főszerkesztő, már csak joga lesz. Tönk szélén áll az ország, istentelen sarc van kivetve a családok zömére, és egyesek, köztük a demokrácia legradikálisabb élharcosai is, nem átallják ezzel traktálni a közvéleményt? Hát elég volt. Mind mese és hazugság. Abu Dhabiról van szó, a nyaralásokról, a dohányról és az uralkodás lehetőségéről.

A magyar társadalomnak most már fel kell ébrednie, a gátlástalan érdekérvényesítés most a legnagyobb gátja annak, hogy eljussunk az áhított demokráciához. Amíg Magyarországon lehet nép-nemzeti gerincű magyarokat rágalmak özönével lehetetlenné tenni, amíg a megkülönböztetés alapelve klikkhez, szektához tartozás, amíg ami népi, az eleve gyanús, amíg egy törpe kisebbség el tudja fogadtatni az egész társadalommal, hogy csak az ő igazsága az igazság, és minden, ami az ő

körén kívülről jön, elvetendő, és amíg ez a magyarságnak mutatott most radikálisan liberálisnak mondott irányvonal ugyanazokból a marxista, lukácsista baloldali gyökerekből táplálkozik, mint a Kádár–Aczél-korszakban, addig nincs kilátás arra, hogy a magyarság nagy népi tömegei jól érezzék magukat a saját hazájukban. Ébresztő magyarság! Megint félrevezetnek. Elmúlt az őszirózsás forradalom, ez már a kunbélák időszaka, még akkor is, ha Lenint szidják az új Lenin-fiúk. Mi jöhet erre? Terror, katonák, vér és végső összeomlás. Most itt a környezetünkben minden recseg-ropog. Romániában akármelyik percben újabb harc kezdődhet, hatalmas gerjedelmek feszülnek a környező népekben. Ami eddig szégyenteljes hátrányunk volt, hogy vontatottan, de békés megegyezésekkel történt az átmenet, az most talán előnyünkre válhat, a megegyezéseket be kell tartani és tartatni mindenkivel. Ez a kivérzett, összekuszált lelkű, sokszorosan megalázott magyar nép nem engedheti meg magának még egyszer az erőszakos megoldásokat. Az anarchia utána szokott következni. Most a józan közép határozottságára van szükség. Aki pedig csak vezető beosztásban tud tenni valamit ezért a hazáért, beosztottként semmit, az lényegileg kommunista és bolsevik, hozzájuk pedig már volt szerencsénk – illetve szerencsénk csak most lesz, ha végleg elválnak útjaink.

Kossuth Rádió, 1990. január 14. HU OSA 300-40-8:462/1 (Box 462 folder 1). Hungarian Monitoring, Records of Radio Free Europe/Radio Liberty, Blinken OSA Archivum, Budapest. Online elérhető: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=86&Itemid=189&lang=en.

Jegyzet 1. Aczél Endréről van szó, aki 1985-től volt az MTV Híradó főszerkesztője. 1990. január 9-én felmentették, helyére Pálfy G. István került, akit sokan Pozsgayhoz és az MDF népi szárnyához közeli újságírónak tartottak akkoriban.

A Hazafias Választási Koalíció 50 pontos javaslata az 1990. évi választásokon vele koalícióban fellépő erők számára (1990. január 20.) (részletek)

1. A Hazafias Választási Koalíció[1] – a továbbiakban Koalíció – olyan új, a pártoktól független és a pártok küzdelmében semleges politikai erőt akar a parlamentben létrehozni, amelyik a magyar bel- és külpolitikai viszonyok nyugodt, átgondolt és állandó változtatását, a kormányzati munka folyamatosságát és stabilitását, a békés politikai átmenetet és a gazdaság újrateremtését szolgálja. [...]

4. A Koalíció nem kíván közvetlenül részt venni a hatalomban, s nem akar belépni semmiféle kormányba. A Koalíció ugyanakkor meg akarja akadályozni a tisztességtelen vagy/és felkészületlen emberek és szervezetek hatalomhoz jutását. [...]

6. A Koalíció választási stratégiájának lényege az, hogy minden olyan választót meg akar nyerni magának, akik már nem bíznak az MSZMP[-ben] és az utódpártjaiban, ám még nem merik bizalmukkal megajándékozni az alig egy év óta létező pártokat sem. [...]

9. A Koalíció külpolitikájának alapelve az, hogy minden reális esélyt azonnal és határozottan meg kell ragadnunk hazánk függetlenségének újrateremtése és az újfajta függőségbe való belezuhanásunk elkerülése végett. Ellene vagyunk azonban minden olyan meggondolatlan kalandorkodásnak, amely nem veszi figyelembe a világpolitikai realitásokat, országunk és népünk elemi érdekeit.

10. A Koalíció szerint Magyarország Szent István királyunk óta Európában volt, és van ma is. Semmi okunk sincs az önmarcangolásra és az önbecsmérlésre. Sok teendőnk van azonban amiatt, hogy az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb mértékben elmaradtunk a világ és a legtöbb európai ország fejlődésétől. [...]

12. A Koalíció kötelességének érzi a határainkon túl élő magyarok és a hazánkban élő nemzetiségek érdekeinek védelmét és képviseletét. A létüket segítő, a méltóságukat védő mindenfajta javaslat számíthat a Koalíció védelmére. [...]

15. A Koalíció minden résztvevőjének fontos kötelessége a haza, a munka, az erkölcs, a becsület és a család tisztelete és védelme. A Koalíció határozottan fellép a korrupció, a pozícióval való visszaélés minden formája ellen. [...]

19. A Koalíció fontosnak tartja a humán reformhoz tartozó elképzelések határozott támogatását. A szociálpolitikai gondoskodást, a környezetvédelmet, az oktatást, a zenét, a dalt, a táncot, a

Plakátok egy hirdetőoszlopon, Budapest, 1990. február

színház-, opera- és filmművészeteket, a sportolást stb. az értelmes ember is elengedhetetlen alkotórészének tekinti. [...]

20. A Koalíció nem udvarol a fiatalságnak, elismeri azonban jogos igényeit. A rendesen tanuló és dolgozó fiatalok emberi jogának tekinti a modern oktatási, sport- és kulturális intézmények által nyújtott lehetőségekhez való hozzájutási esélyek valóságos egyenlőségének megteremtését, az értelmes munkát, életcélt, hivatást és előmeneteleit is biztosító új munkahelyek létrehozását, a takarékoskodó fiatalok önálló otthonhoz jutását és az anyagi kényszer által nem korlátozott gyermekvállalás valós lehetőségének a biztosítását.

21. A Koalíció nem vadászik a nyugdíjasok szavazataira sem, ám elismeri és védelmezi jogos igényeiket. Alapelvünk: a munkában és becsületben eltöltött évtizedek után minden idős állampolgárnak emberi joga a megélhetést biztosító nyugdíj, fűtött szoba és megfelelő étkezés, a szükséges gyógyszer- és kórházi ellátás.

22. A Koalíció büszkén vállalja és hirdeti: a vallásos hitekben megfogalmazódó mélyen humánus értékek terjedését nekünk is szolgálnunk kell. A hit, a szeretet, a megértés és a bizalom adja az erkölcsi – s ezzel a politikai és gazdasági – megújulásunknak is az egyik legerősebb pillérét.

23. Jelenleg és a jövőben is nagyobb figyelmet kell fordítanunk a hazánkban élő nemzetiségek jogos igényeinek kielégítésére. A saját nyelv hivatalos használatának a gyakorlatban való érvényesítése, az anyanyelven folyó oktatás, a kulturális, sport és egyéb közösségi tevékenységekhez szükséges anyagi feltételek megteremtésének a területén rengeteg még a tennivalónk.

24. A Koalíció szembe mer nézni a cigányság és a nem cigányok együttéléséből adódó konfliktusokkal. Alapelvünk az, hogy a felemelkedésért, a társadalmi beilleszkedésért és a kisebbségi létből adódott sajátos értékek védelméért erőfeszítéseket vállalókat a jelenleginél jobban kell támogatnunk, mindenekelőtt a munkahely-, a lakás- és a tanulási lehetőségek megszervezésénél ténylegesen meglévő hátrányuk kiegyenlítésével. Az országunk törvényeit megsértő, a helyi közösségüket terrorizáló, a becsületesen dolgozók adójából származó támogatásokkal visszaélőkkel szemben azonban az eddiginél sokkal határozottabban kell fellépni. [...]

26. A Koalíció fontosnak tartja az államapparátus és a közigazgatás tisztességes és felkészült hivatalnokainak a védelmét is. A Koalíció ezért határozottan szembeszegül mindenfajta átgondolatlan és demagóg bürokráciaellenes kirohanással, s visszautasítja bármiféle „fordított" B-listázásnak az érvényesítését. [...]

28. A Koalíció szerint a szocialista tervgazdálkodás az elmúlt évtizedekben bebizonyította a modell tarthatatlanságát, és súlyos erkölcsi, politikai és gazdasági válságba sodorta hazánkat. A kilábaláshoz a legfontosabb 18–20 létszférát átfogó, a stratégiai célokat, a taktikai lépéseket és az

aktuálpolitikai intézkedéseket részleteiben is tisztázó, egységbe foglaló újjáépítési programra van szükség. [...]

30. A Koalíció egyetért a nyomasztó külföldi adósságkötelezettségeink folyamatos teljesítésével, s illúzióktól mentesen üdvözöl minden olyan két- vagy sokoldalú megoldáskeresést, amelyik már rövid távon is enyhítheti terheinket. [...]

33. A Koalíció elveti a menedzseri kereszttulajdonlást, a nemzeti vagyon vagyonértékelés és nyilvános versenytárgyalások nélküli eladását, a termőföldek, az erdők, s a velük együtt járó jogok művelési kényszer nélküli, külföldieknek történő értékesítését hozó spontán átalakulásokat. [...]

40. A Koalíció az értelmes munka nélküli létet olyan tragédiának tartja, amely nemcsak az érintett egyén, hanem az egész családja, sőt még a környezete számára is súlyos megpróbáltatásokat okoz. Meggyőződésünk, hogy hazánkban jó konjunktúrapolitikával legkésőbb egy-két éven belül minden munkaképes embernek lehet munkát találni. [...]

46. A Koalíció véleménye szerint a téeszesítés folyamán elvett magánföldeket elvileg vissza kell adni, vagy ki kell fizetni annak a valós értékét az eredeti tulajdonos, illetve annak örököse számára. A gyakorlatban azonban mindenütt a működő téesz tagságára bízza, hogy döntse el: a helyi adottságok miatt földben vagy hosszú lejáratú, alacsony kamatozású – igaz, forrásadóztatás nélküli, korlátozott forgalomképességű – állami értékpapírban kívánják-e a valóságos, járó tételt.

47. A Koalíció elengedhetetlennek tartja a mezőgazdasági termelők jövedelmét csökkentő, a fogyasztók reálbérét pedig lemorzsoló zöldség- és gyümölcs-lánckereskedelem felszámolását. [...]

50. A Hazafias Választási Koalíció olyan Magyarországot akar – minden, az ország sorsáért felelősséget érző párttal és csoporttal együttes nagykoalícióban – megteremteni, amelynek minden lakója és látogatója otthon érezheti magát itt, „valahol Európában".

M. Kiss József – Vida István (szerk.): *Magyarországi pártprogramok*. IV. köt. *1988–1990*. Budapest, 2006, ELTE Eötvös Kiadó Kft. 618–624.

Jegyzet

1. 1989. december 14-én a Hazafias Népfront Országos Tanácsa választási szövetség létrehozását jelentette be, amely Hazafias Választási Koalíció néven december 21-én alakult meg tizenkét társadalmi szervezet szövetségeként. A HVK-t a bíróság 1990. január 8-án jegyezte be. A bejegyzésig összesen 18, a népfront kötelékében működő társadalmi, szakmai és nemzetiségi szervezet csatlakozott a Hazafias Népfront választási pártjához.

SOLT OTTILIA

Miért nem vagyok szociáldemokrata...

Miért nem vagyok szociáldemokrata a nyolcvanas évek végén Magyarországon? Vagyis – pontosabban – miért nem szociáldemokrata pártot csinált a „demokratikus ellenzék"-nek elkeresztelt laza mozgalom 1988-ban? Miért kerültek a hangsúlyok egyre inkább a liberális vonásokra a *Szabad Demokraták Szövetségében*, míg az kikötött a szociáldemokratáktól jól megkülönböztetett „liberális párt" öndefiníciónál?

Természetesen igaza van Kovács Andrásnak: legtöbbünk ideológiai-politikai múltja, megrögzött értékei, de a magyar társadalom és politikai berendezkedés adottságai is a szociáldemokrácia felé húztak, s a rendszer békés megváltoztatásának stratégiai megfontolásai is a szociáldemokrácia céljait rajzolták fel a politikai horizontra. S mégsem...

A választást kétségtelenül nyomatékosan befolyásolta, hogy a politikai színpadon a szociáldemokratáknak fenntartott tekintélyes szerepre többen is jelentkeztek: az agg hajdani párt és az MSZMP egyik (sőt több) szárnya. Mindkét kandidátus kissé zavaros és zavaró társnak ígérkezett. (Eme ígéretét azóta be is váltotta...) A nyugat-európai, de főként a német és osztrák szociáldemokrata párt nemzetközi aurája is számos kényelmetlen kérdést vetett föl – erre Kovács András is utal.

Ám azt hiszem, fontosabb és mélyebb motívumok szabták meg választásunkat, *legalábbis az enyémet, aki igazán erős, baloldalra húzó mágnest cipelek, amit nem is szándékozom eldobni.*

Az elmúlt negyven évben, de különösen az utóbbi huszonötben, egy szegényes jóléti diktatúra keretei között éltünk. A pártállam létrehozta és üzemeltette mindazokat az intézményeket, melyek mintha a klasszikus baloldali munkásmozgalom célkitűzéseit valósították volna meg. Ám mivel e célokat nem valóságos társadalmi erők képviselték, az intézményekben is volt (van) valami *Patyomkin-szerű*. Kulisszákhoz illően omlanak is össze, mihelyt a pártállam kiszáll belőlük. Ilyen (volt) a teljes körű választójogtól a nők emancipációján át a teljes foglalkoztatottságig, az általános öregségi ellátásig, a szociális lakásjogosultságig és általános térítésmentes egészségügyi ellátásig minden, amit „szocialista vívmánynak" szokott nevezni maga a párt. Ha a vívmányok maguk nem is voltak valami fényesek – mondhatni saját ellentétükbe fordultak át dialektikusan –, a „jóléti intézmények" hatalmas apparátusai annál életképesebbek. Majdnem olyan masszív, nehezen átjárható dzsungelt alkotnak, mint az államosított gazdaság irányítóinak és vezénylőinek érdek- és hatalomszövevénye. Az ellenőrzött piac helyett működő állami álpiac, a jóléti állam helyén működő költséges és diszfunkcionális bürokratikus ellenőrzés-elosztás maga a bukott kádárizmus, maga a *„létező szocializmus"*, amitől sokkal, de sokkal nehezebb megszabadulni, mint az állampárttól önmagában. És a legnehezebb, de inkább lehetetlen: átalakítani ellenőrzött piaccá, illetve valóságos szociális állammá (még ha szerénnyé, szegényessé is, hisz gazdagok igazán nem vagyunk). A nehézségek felméréséhez elég, ha arra gondolunk, miféle érvelésekbe bocsátkoznak azok az érdekvédelmi szervezetek, amelyeket a pártállam hozott létre, s amelyeknek apparátusai most a túlélésért harcolnak, a SZOT-tól a Nőszövetségig. A „bérből és fizetésből élők tömege", az elszegényedő középrétegek keserveiről és fontosságáról szónokolnak, írnak, határoznak, miközben eladják saját bölcsődéjüket, és megakadályozzák saját (nyereséges) lapjuk önállósodását, bérből és fizetésből élőik sérelmére, vezetőapparátusaik védelmére. (Múltjukról akár ne is beszéljünk.) Könnyebb a tevének átmenni a tű fokán, mint a SZOT-ból vagy a Nőszövetségből azzá lenni, ami helyett létrejöttek: autentikus érdekvédelemmé. Hogyan lehetne kiküszöbölni őket, mikor hangjuk erősítésére minden eszköz rendelkezésükre áll, sőt, az új meg új érdekvédelmi szervezetek is gyakran haldokoló apparátusok, szétesett lobbik reinkarnációi, hatalmas fölényben az eddig nem képviseltek új szervezeteivel szemben. (Nézzük csak meg közelebbről, mondjuk, a lakásbérlők vagy a nyugdíjasok egyesületét!) Erős érdekvédelem nélkül pedig az új „jóléti államból" ugyanúgy kipottyan a fele társadalom, mint a régiből. *Erős érdekvédelmi szervezetek nélkül nincs szociáldemokrácia* – azt hiszem, ez nyilvánvaló. Nem csak történetileg kell megelőznie a szociáldemokrácia politikai (pártszerű) szerveződését szakszervezeti mozgalomnak és harci tapasztalatoknak, hanem kísérnie is kell – még ha a politikával összeszövődő szakszervezetek meg is sínylik ezt a házasságot. Márpedig ütőképes érdekvédelemnek alig van nyoma, s nagy kérdés, hogy mikor lesz ebből valami. (Az itt-ott alakuló *munkástanácsok* ne tévesszenek meg bennünket: azonos nevük ellenére eléggé különböző típusú szervezetek. Egyesek szakszervezetszerűek, mások, mint például a magyaróvári, tulajdonosi szervezetek. A Szolidaritás Munkásszövetség pedig, akárhogyan is hívja magát, politikai kezdeményezés.)

S most érkeztem el az igazi kérdéshez: miért nem szervezkednek nálunk a bérmunkástömegek, miért csak a „bérből élő" vállalati management és hivatali apparátus kész az önvédelemre, s bújik a „bérből élők" spanyolfala mögé? Azt hiszem, azért, mert a mi kádári szocializmusunk, félbemaradt gazdasági reformunk, puha diktatúránk egyéni vagy kiscsoportos menekülést tett lehetővé a bérmunkáslétből, sőt a végkifejletben ezt nemcsak elnézte, hanem intézményesen fel is ajánlotta a vállalati munkásságnak (vgmk[1]). A bérmunkáslét meghaladásának – a második gazdaságba való bekapcsolódásának korábban jogilag is, később csak rentábilitási okokból – feltétele volt az „önkorlátozó bérmunkáslét": „bent kell maradni az üzemben, hogy kisvállalkozók lehessünk". A mi tsz-eink egyedülálló konstrukciója, a nagyüzemi robot feltételéhez kötött háztáji kisvállalkozás – originális leleménnyel – maga alá gyűrte a katonás ipari szervezetet, győzedelmeskedett az egész gazdaságban, s befonta szinte az egész társadalmat. A „bérből és fizetésből élés" fikció a mi mindmáig létező szocializmusunkban. A leggyakoribb társadalmi típusok kétarcúak, nem egyféle integrációs rendszerben élnek. A legtisztábban bérmunkások az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt a teljesen nincstelen és szakképzetlen szegények, akik viszont marginális szereplői a gazdasági szervezeteknek és a társadalmi együttélésnek egyaránt.

Hát ezzel a kétarcú, az európai modern társadalmakhoz és gazdaságokhoz kevéssé hasonlító állapottal nem tud megbirkózni a klasszikus és modernizált szociáldemokrata párt, s ezért nem vagyok szociáldemokrata.

Ha modern munkáspártot akarunk, akkor fel kell dolgozni társadalmunk tényleges működését, nem fiktív, hanem a valóságos helyzetre kell válaszokat keresni. Egyelőre kevéssé vagyunk felkészültek erre a feladatra. Kevesebb a buktató, ha a társadalom vállalkozói arca felé fordulunk; annak politikai kifejezésére pedig az önálló polgárra apelláló liberális értékkör az alkalmasabb. A polgár nálunk mindmáig nem emancipált egzisztenciája vitathatatlan építőköve mindenfajta modern berendezkedésnek, s azt hiszem, [ez] megspórolhatatlan lépés. A polgár méltóságának és biztonságának kiterjesztése a szabad tulajdontól függő munkavállalóra – mert mi más a szociáldemokrácia tartalma? – csak a következő lépés lehet. Talán nem kell vele várni száz évig, de hogy meddig, ez nincs megírva semmiféle sorskönyvben – rajtunk múlik. Remélhetőleg szót értve a szociáldemokratákkal, szeretném, ha minél kevesebbet késne a munkások – a ma társadalom alatti szegényeinek – emancipációja.

Századvég, 1990/1. szám. Válasz a folyóirat Mi lesz veled magyar szociáldemokrácia? körkérdésére.

Jegyzet

1. Vállalati gazdasági munkaközösség. A vállalat dolgozóiból alakult csoport, amely külön szerződés alapján, külön bérezésért, túlmunkában, a vállalat eszközeivel végezte el azt a vállalati munkát, amire a vállalat vezetésével szerződött.

A Fidesz választási felhívása az 1990. évi választásokra (részletek)

Tisztelt Választópolgárok!

[...] A Fiatal Demokraták Szövetsége ezen a választáson *tiszta lappal* indul. Képviselőink olyan emberek, akik nem szolgáltak népellenes, kiskirálykodó hatalmakat, akik évek óta felemelik a szavukat a diktatórikus önkény ellen. Valljuk, hogy az emberek közösségalkotó tetteinek alapvető célja a mindenkit egyaránt megillető, minél teljesebb egyéni szabadság biztosítása. Csak az a nemzet lehet szabad, amelynek polgárai is szabadok.

A Fidesz olyan *új Magyarországot* szeretne, amely nemcsak a fiatalok, hanem mindenki számára biztosítja a megélhetéshez és a felemelkedéshez szükséges feltételeket, a szabad, félelemmentes élet lehetőségét. Új, emberközeli és erőszak nélküli politikára van szükség. Helyre kell állítani a helyi közösségek önkormányzatát, hogy a demokrácia ne csak az országos politikában, hanem a mindennapok gyakorlatában is érvényesüljön.

A gazdasági válság leküzdésének módját a polgári demokráciák piacgazdasága felé való előrelépésben látjuk. Támogatjuk a vállalkozásbarát politikát, a polgárosodást. Vállalkozók nélkül nincs vállalkozás!

Változást, vállalkozást kívánunk, ígéretek helyett végre tetteket. Takarékos államot, virágzó kisvállalatokat, az állami tulajdon társadalmilag ellenőrzött magánkézbe adását szeretnénk. Döntőnek tartjuk az infláció megállítását, nemzetközi adósságterheink csökkentését és a tisztességes gazdasági verseny feltételeinek megteremtését. Építünk az állampolgárok kezdeményezéseire, mert nem hisszük, hogy a társadalmat akarata ellenére boldogítani lehet. [...]

A *demokratikus forradalom* végigsöpört Kelet-Európán. A kommunista rendszerek megbuktak, idejük végérvényesen lejárt. Karnyújtásnyira a lehetőség: a szovjet csapatok kivonása hazánk területéről, a független, semleges Magyarország, a fegyvermentes, egységes Európa. Most megvalósítható a Duna-völgyi népek baráti együttélése, a szoros kapcsolattartás a határainkon kívül rekedt magyarokkal. Ezt a történelmi esélyt nem szalaszthatjuk el!

A szabad választás a legfontosabb lépés a demokratikus Magyarország megteremtésében. Felelős kormány és felelős parlament csak a nép akaratából születhet.

Meggyőződésünk, hogy fiatal demokráciánknak szüksége van a fiatal demokratákra. A Fidesz programja radikális program: ezért józan. Az ország helyzete ma ezt követeli.

Itt és mást akarunk, és szervezetünk létezése óta ennek érvényesítéséért küzdünk. Valóra váltjuk a '48-as márciusi ifjak és az '56-os fiatalok álmait.

VÁLASZTÁSI PLAKÁT, 1990

Tisztelt Választópolgárok!
Kérjük, szavazzanak jelöltjeinkre március 25-én.
Adjanak esélyt a fiataloknak, esélyt a jövőnek!

Fidesz

Eredeti megjelenés: *Magyar Narancs*, 1990. február 5. Újraközlés: Bozóki András (szerk.): *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991.* Budapest, 1991, Fidesz. 258.

KIS JÁNOS

Munkásököl vasököl (részlet)

[...]

Január 29-én volt évtizedek óta az első igazi éhségtüntetés Magyarországon.[1] A szakszervezeti vezérek, szónoki kötelességüket letudván, faképnél hagyták a sokaságot, hadd forogjon keserű levében. Tanulhatunk tőlük hidegvért.

A január végi tüntetés nyilvánvalóvá tette, amit amúgy is sejteni lehetett: egyre nő a szakadék a politizáló osztályok és a társadalom mélyrétegei között. A Kossuth Lajos téren összegyűlt tízezrek azt üzenték be a Parlamentbe, hogy mindenből elegük van. Elegük van a kormányból, amely egyre szorosabbra húzza rajtuk a nadrágszíjat. Elegük van a pártokból, melyek nem fogják le a kormány

kezét. Elegük van a szakszervezetekből, melyek évtizedeken át asszisztáltak a pártállam katasztrófapolitikájához. Senkinek nem hisznek, nem bíznak senkiben. Magukban sem. Tehetetlen haragjukban, tehetetlen kétségbeesésükben csak rázzák az öklüket. Németh Miklósra, aki nem jön ki, és Nagy Sándorra, aki bemegy. Azokra, akik nem állnak az élükre, és azokra, akik úgy tesznek, mintha az élükre állnának.

Sokan sokféleképpen próbálják meglovagolni ezt a mélyről felszakadó indulatot. A Hazafias Népfront a partvonalról mutogat az elkeseredett sokaságra: íme, a pártokon kívüli többség, íme, a nép, mely nem kér a pártokból; ki képviselje, ha nem mi, akik nem vagyunk párt, hanem maga a nép(front) vagyunk? Csakhogy Kukorelli István[2] óvatos duhaj ám, ő nem próbálja ki, követi-e az utcára a pártonkívüli többség. Inkább alapít egy 13 tagú pártot Hazafias Választási Koalíció néven, tagfelvételi zárlatot rendel el, majd bejelenti a tizenhármak igényét százezer híján tízmillió magyar képviseletére. Mint egykor, midőn még vala a Párt és vala a Népfront, az ő szíjáttétele. Midőn, akinek a Párt végképp nem kellé, arra a Népfront zubbonyát húzták vala rá. A '60-as és '70-es években azért, hogy ne ugráljon. A '80-as években azért, hogy ha már ugrál, a pártállam tornatermeiben tegye. Közben összeomlott a Párt, de a Népfront meg akar maradni. Vezetőivel, alkalmazottaival, épületeivel, költségvetési százmillióival. Ennyi.

Aztán ott van a mindenéből kiforgatott régi-új MSZMP. Az MSZP, tudatik, Grószék–Bereczék pártján hajtotta végre a népszavazás ítéletét. A kádári kommunista párttal azonosságot vállaló MSZMP-től az utolsó vadászházat is el kellett venni, hisz törvénytelenül jutott hozzá. Más kérdés, hogy a nép nem okvetlenül az MSZP-re gondolta testálni a pártvagyont. Mindenesetre a nagytakarítás után nem maradt más az MSZMP-nek, csak a volt munkásőrök, a volt pufajkások, a volt belügyesek, az egykori téeszszervezők, a már Kádár alatt lecsúszásnak indult egykori káderek kissé elaggott csapata. Hát persze, hogy az MSZMP is megpróbálja a dühös többség szószólójaként visszaszerezni elveszett pozícióit. Hajtogatja, amíg bírja, a pártszemináriumon bemagolt szöveget a kizsákmányoló újburzsoáziáról, az imperialista extraprofitról meg a munkásárulókról. Ennyi.

Vagy ott van maga az MSZP. Igaz, egyelőre főként az köti le, hogyan különböztesse meg magát mind népszerűtlenebb kormányától, hogyan keltse azt a látszatot, mintha nem az ő vezetőit informálták volna a lehallgatók a lehallgatottakról, hanem a lehallgatottakat őróluk, hogyan tartsa kézben a televíziót agit-prop. osztály nélkül is, finom pártalkuk segítségével, hogyan hitesse el, hogy a kommunista múlt erkölcsi örökségével való szakítás elégséges jogcímet ad az anyagi örökség megtartására. Mégis, ha hihetünk Vastagh Pál elnökségi tagnak, az MSZP vezetői már számolnak a választási vereséggel, s alig várják, hogy az ellenzék padsoraiból mozgósítsák majd a tömegindulatokat a nem kommunista kormány ellen. A népvezérség azonban, megjósolhatjuk, éppoly rosszul fog állni nekik, mint a bukott rendszer többi örökösének.

Persze nem csak őket, nem csak a hatalomátmentésben érdekelt csoportokat kísérti meg a lehetőség, hogy a politikaellenes indulatok tüzével játsszanak. Ott az MDF, mely maga is kisebb tüntetést rendezett az infláció ellen, ott az MSZDP, mely támogatta a hivatalos szakszervezetek hirdette demonstrációt. Ám a Fórum túlságosan közel érzi magát a kormányhatalomhoz: ezért aztán csak félszívvel engedi a tagságára – valamennyi komoly párt tagságára – átcsapó, keserű haragnak. A szociáldemokraták pedig nem elég erősek ahhoz, hogy a szakszervezetektől független tényezőként lépjenek föl. Nagy Sándorék meg: mint fent.

Akkor hát minek az aggodalmak?

Hogy minek? Épp elég baj önmagában is, ha tovább mélyül a szakadék a politikai elitek és a politikával szembeforduló sokaság között. Baj azoknak az embereknek, akiket megnyomorít a jelen, s akiknek semmit nem ígér a jövő; akiknek a tehetetlen dühön kívül semmi nem maradt. És baj az országnak, amely nem leli meg a politikai stabilitáshoz és a gazdasági felemelkedéshez szükséges konszenzust.

A szabad demokraták tartózkodnak attól, hogy a választási siker kedvéért teljesíthetetlen követeléseket dobjanak be az arénába. De a hallgatás nem lehet az egyedüli üzenetünk. A jelenlegi válságból egyetlen kiút kínálkozik: ha a dühös tömegek megszerveződnek, ha öklüket rázó sokaságból tárgyalóképes szervezetté válnak. Mi tehát nem azt mondjuk nekik, hogy ne követeljenek. Igenis, követelniük kell, de nem vezetés nélküli csődületként, hanem szervezett erőként, melynek vezetése le tud ülni a tárgyalóasztalhoz, és a tagság nevében értelmes kompromisszumokat tud kötni.

A kommunista szakszervezetek nem azért veszélyesek, mert a munkásság hallgat rájuk, hanem azért, mert betöltik az érdekvédelmi szervezkedés terét. Ahhoz elég erősnek bizonyultak, hogy a független szakszervezet alakítására tett kísérleteknek ellenálljanak. Ahhoz soha nem lesznek elég erősek, hogy elfogadtassák a munkavállalókkal az átmeneti áldozatokat. Nincs politikai tekintélyük, nincs erkölcsi hitelük. Amíg azonban övék a munkavállalók érdekvédelmének monopóliuma, addig a többség szervezetlen marad, egyezkedésképtelen marad.

A szabad demokraták hadat üzennek a kommunista szakszervezeteknek.

Beszélő, 1990. február 12. (5. szám).

Jegyzetek

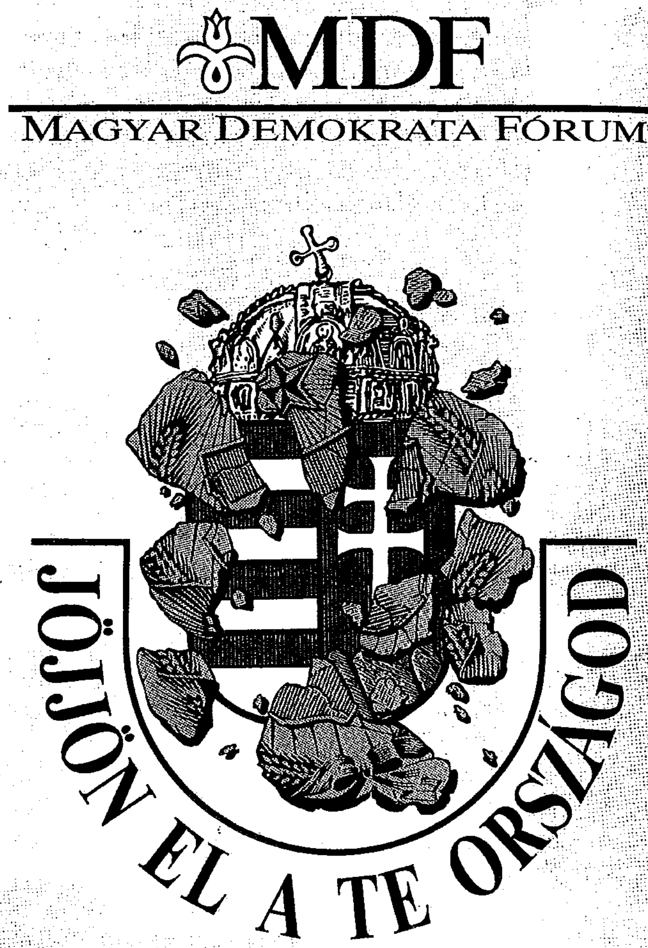
1. A Kossuth téren rendezett megmozdulást a Szakszervezetek Országos Tanács rendezte. Nagy Sándor (1946–2015) ekkor a SZOT főtitkára, 1990 márciusától a SZOT-ból alakult Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége elnöke. 1994 és 2006 között az MSZP képviselője, 2002–2006 között a Miniszterelnöki hivatal politikai államtitkára. A tüntetés után az alábbiakat nyilatkozta a *Népszabadság*nak: „Megkérdeztük Nagy Sándort, miként vélekedik a téren tapasztalható indulatokról. – Ezek zöme jogos. Kialakult Magyarországon egy számottevő réteg, amelynek már olyan a helyzete, hogy nincs mit vesztenie. Abban, hogy ez így alakult, a kormány felelőssége minden kétséget kizáróan megállapítható. Egy esztendeje hajtogatjuk, szinte megállás nélkül, hogy ne csak a politikai meg a pénzügyi átalakulással foglalkozzanak, hanem törődjenek a legalább annyira lényeges szociálpolitikai kérdésekkel is. Lehet, hogy a Világbanknak ez utóbbi nem fontos, a népnek viszont, mint láthatja, igen. Több mint hiba volt mindezt figyelmen kívül hagyni. – Mit vár a demonstráció után? – Mindenekelőtt megpróbáljuk megértetni, hogy az indulatoknak nem a szakszervezet a gerjesztője, hanem a bérből és fizetésből élő embereket sújtó döntések. A szakszervezet érdekvédelmi feladatából adódóan csupán élére áll az egyébként spontán tiltakozásoknak. Ettől függetlenül nem szándékunk kiélezni a helyzetet sem most, sem a jövőben. Azt viszont kénytelenek vagyunk megkérdezni a kormánytól: szándékában áll-e a néptömegek érdekeit is figyelembe venni? – Ha nem? – A döntés már nem a szakszervezetek kezében van." Lásd Csupán kötelesség… *Népszabadság*, 1990. január 30.
2. Kukorelli István (1952) alkotmányjogász, a Független Jogász Fórum alapító tagja, a kerekasztal-tárgyalásokon a Harmadik oldalt képviselte. Ekkor a Hazafias Választási Koalíció jelöltje volt. 1999-től 2008-ig alkotmánybíró volt.

Interjú Antall Józseffel a *Vigíliá*ban, 1990. március eleje (részlet)

Milyen értelemben lehet az MDF-et középpártnak nevezni?

Kossuth Lajos mondta, hogy a pártok baloldali, jobboldali megjelölésének a parlament padsorain kívül nem sok értelme van, hiszen minden relatív. A változó évtizedek során – a politikai felfogás legkisebb változtatása nélkül – váltak irányzatok, illetve egyes emberek hol „baloldalivá", hol „jobboldalivá". Ugyanakkor az elmúlt évtizedek során az európai politikai életben mégis kialakult valamiféle hagyományos, bár nem egzakt besorolása a pártoknak, általában a baloldalhoz sorolva a kommunista és a „baloldali" szocialista pártokat, a balközéphez a szociáldemokratákat és a radikálisokat (a liberalizmus „baloldalát"), a jobbközéphez a kereszténydemokrata, nemzeti irányú liberális és konzervatív pártokat, illetve a jobboldalhoz a fasiszta és nemzetiszocialista radikális irányzatokat. A kérdés nehézségeit az is jelzi, hogy más képet kapunk, ha például a szociális kérdések iránti fogékonyságot vesszük figyelembe, akkor a kereszténydemokraták közelebb állnak a szociáldemokratákhoz, mint például a liberálisokhoz, illetve, ha a metodikában, a magatartásban, a frazeológiában vizsgáljuk a pártokat, akkor gyakran baloldali irányú pártok tűnnek tévesen jobbra állónak. Igen jellemző erre az SZDSZ egyik szóvivőjének nyilatkozata (*Somogyi Néplap*, 1989. november 1.):[1] „*Tölgyessy Péter meglepő módon a baloldalhoz sorolta az SZDSZ-t a magyar politikai palettán. Az SZDSZ balközép párt. Balra áll például a tipikusan jobbközép MDF-től, amely nemzeti, nacionalista (sic!) és keresztény párt. A SZDSZ ettől balra, a szociáldemokrácia és a liberalizmus irányában helyezkedik el. – A közvélemény mégis a jobboldalhoz sorolja a keményen ütköző és lényegében kommunistaellenes SZDSZ-t… – Tény, hogy az MDF-nél keményebbek vagyunk a régi állampárttal szemben. Mégis azt állítom, hogy ha itt letisztul a demokrácia és megerősödik az MSZP, mi – bár ettől kétségtelenül jobbra –, ám a középhez képest ugyanazon az oldalon helyezkedünk majd el, közvetlenül a szociáldemokrata párt mellett.*" Nem kívánok most e helyen vitatkozni a nyilatkozónak az MDF-et érintő minősítésével, legalábbis ami a „nacionalizmus" vádját illeti. Ez azok közé az igaztalan vádaskodások

VÁLASZTÁSI PLAKÁT, 1990

közé tartozik, amelyekkel igen sokan éltek – ennél súlyosabb formában is – az MDF-fel szemben a külföldi és a hazai sajtóban. Nem vették észre, hogy ezzel nemcsak bennünket vádolnak, hanem az ország presztízsének ártanak. De azt Tölgyessy helyesen mutatta be, hogy az SZDSZ a jelenlegi magatartás és benyomások ellenére közelebb áll az MSZP-hez, mint az MDF vagy a Kereszténydemokrata Néppárt, ha politikai irányvonal szempontjából vizsgáljuk a pártokat. Az MDF-et tehát a „bal" és „jobb" közötti középpárti formációnak azért szokták és szoktuk minősíteni, mert az európai pártpolitikai szóhasználatban „centrum"-pártokról is beszélünk, amelyek bizonyos kiegyenlítődést mutatnak a markáns „bal" és „jobb" között.

Milyen értelemben és hogyan érvényesül az MDF-ben a kereszténydemokrata hagyomány?

Az MDF abból a szellemi körből alakult ki, amely Illyés Gyulához állt közel, illetve az egykori Nemzeti Parasztpárt (1956-ban Petőfi Párt) centrumának eszméit (Kovács Imre, Bibó István stb.) vállalta leginkább a politikában. Kiszélesedve a hagyományos magyar liberalizmushoz és a kereszténydemokráciához húzó írókkal, tudományos kutatókkal és más értelmiségiekkel bővült. Az önálló szervezetté válásakor – a még soraiban található más felfogásúak mellett – már egyértelműen érvényesült a népi-nemzeti (egykori falukutató), a liberális irány (erősen agrárhagyományú orientációkkal, Független Kisgazdapárt), valamint a kereszténydemokráciával azonosulók befolyása. Ez a folyamat a homogenizálódás felé tart, és az MDF az Osztrák Néppárthoz és más nyugat-európai néppártokhoz, az Európai Demokrata Unió (EDU) különböző, részben kereszténydemokrata, részben konzervatív liberális pártjainak az irányához közeledett. A liberális, a keresztény és a szociális elem valamennyi nyugat-európai kereszténydemokrata irányú pártnak a sajátja, természetesen hangsúlyozottan interkonfesszionális, nem világnézeti jellegű programpárt, amelyben az európai kereszténység, a keresztény etika indíttatása meghatározó. Éppen a világnézeti jelleg hiánya különbözteti meg a Kereszténydemokrata Néppárttól. A KDNP is hangsúlyozza interkonfesszionális jellegét, de éppen a világnézeti meghatározódottsága miatt nyilvánvalóan szorosabban kötődik össze a katolicizmussal, mint a protestantizmussal, amit pártpolitikai hagyományai is erősítenek. Megítélésem szerint a kereszténydemokrácia magyarországi képviseletének hasznára válik, ha egymással együttműködik, különösen nemzetközi vonatkozásban akár szervezeti formában is a két szervezet (párt). A magyarországi pártstruktúrában még nem fejeződött be az integrálódás és a differenciálódás folyamata, ez inkább csak a parlamenti választások után fog kialakulni. Az MDF politikai elkötelezettsége egyértelmű a liberális jogállam és a szociális állam szintézisével, a szociális piacgazdaság vállalásával és a keresztény értékek képviseletével, egyensúlyban tartva a nemzeti és az európai, az egyéni és a közösségi emberi jogokat. [...]

Beszélgetések pártok képviselőivel: Magyar Demokrata Fórum. *Vigília,* 1990. március.

Jegyzet

1. Antall itt hosszan idézi a lapban megjelenteket.

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG TERÜLETÉN IDEIGLENESEN TARTÓZKODÓ SZOVJET CSAPATOK KIVONÁSÁRÓL

Egyezmény (1990. március 10.)

[...]

1. CIKK

A Magyar Köztársaság területén ideiglenesen tartózkodó szovjet csapatok kivonására 1990–1991 folyamán kerül sor. A szovjet csapatok kivonása a Magyar Köztársaság területéről 1990. március 12-én kezdődik, és 1991. június 30-ig fejeződik be. Kivonásra kerül a szovjet csapatok egész személyi állománya, beleértve a szovjet állampolgárságú polgári személyeket, valamint fegyverzete, harci technikája és anyagi eszközei. A szovjet csapatoknak a Magyar Köztársaság területéről való kivonása ütemezési tervét a jelen egyezmény melléklete tartalmazza, és az annak elválaszthatatlan részét képezi.

2. CIKK

A Magyar Köztársaság kormánya közreműködik a szovjet csapatok Magyarország területéről való kivonásának végrehajtásához szükséges feltételek biztosításában.

3. CIKK

A szovjet csapatok elszállítása, valamint a különböző anyagok és hulladékok hátrahagyása és megsemmisítése a polgári lakosság érdekeinek figyelembevételével és a környezetvédelmi jogszabályok betartásával történik.

4. CIKK

A Magyar Köztársaság területén tartózkodó szovjet csapatoknak a kiképzési-harci tevékenységgel kapcsolatos mozgását – ideértve a repüléseket is – korlátozzák. [...]

6. CIKK

A szovjet csapatok jogi státusát, valamint a csapatok ideiglenes magyarországi tartózkodásával kapcsolatos vagyonjogi, pénzügyi és egyéb kérdéseket a csapatoknak a Magyar Köztársaság területéről történő végleges kivonásáig a Magyar Népköztársaság kormánya és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének kormányai között, Magyar Népköztársaság területén ideiglenesen tartózkodó szovjet csapatok jogi helyzetéről 1957. május 27-én kötött egyezmény, valamint más, érvényben levő magyar– szovjet egyezmények rendelkezései határozzák meg.

7. CIKK

A szovjet csapatok kivonásával kapcsolatos azon vagyonjogi-pénzügyi és egyéb gazdasági kérdéseket, amelyeket az érvényben levő szerződések nem rendeznek, külön megállapodások fogják szabályozni. A felek megteszik a mielőbbi intézkedéseket annak érdekében, hogy a fenti kérdések megoldódjanak a szovjet csapatok teljes kivonásáig. [...]

9. CIKK

Ezen egyezmény rendelkezései nem érintik a felek között érvényben levő két- és többoldalú egyezményekből eredő kötelezettségeket, beleértve azokat, amelyek az 1955. május 14-én Varsóban kötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződésből származnak. [...]

Népszabadság, 1990. március 11. 1–3.

Horn Gyula: A megállapodás megfelel a realitásoknak

[...]

Nem szabad a vágyainkat a realitásokkal összekeverni. Jobb lett volna egy olyan megállapodás, amely lehetővé teszi ez év végéig a csapatkivonást, a realitásokat figyelembe véve azonban mindkét félnek óriási erőfeszítéseket kellett tennie ennek a megállapodásnak a megszületéséért.

Mit szól ahhoz, hogy az ellenzék egyes képviselői máris bírálják a megállapodást? Egyebek között azt állítják, hogy a megegyezés lényegében választási fogás a kormánypárt részéről, amiben az SZKP és az MSZP előre megállapodott.

Pontos ellenzéki értékelést egyelőre nem olvastam, de egy tény: az SZKP és az MSZP viszonyának mindehhez gyakorlatilag semmi köze sincs, minthogy itt kizárólag kormányközi megállapodás született. Mi már korábban is mondtuk, hogy március első felére szeretnénk aláírni a megállapodást. Nem a választások miatt – bár figyelembe vettük azt is, hogy ne ekörül folyjanak a csatározások –, hanem azért, hogy haladéktalanul hozzá lehessen kezdeni a csapatkivonáshoz. [...] A tárgyalásokat tehát összefüggésbe hozni a választási kampánnyal egyszerűen képtelenség. [...]

Nem tart attól, hogy esetleg a szovjetunióbeli változások befolyásolhatják a csapatkivonási megállapodás végrehajtását?

Nagyon komoly egyeztetés volt szovjet oldalon a katonai és politikai szervek között, méghozzá keserves egyeztetés, hiszen óriási problémák megoldásáról van szó. Én nem hiszek abban, hogy a Szovjetunióban negatív fordulat következik be. Ha így lenne, teljesen más helyzet alakulna ki, s akkor nem a csapatkivonás jelentené a legnagyobb gondot. [...][1]

Népszabadság, 1990. március 11. 1–3.

Jegyzet

1. A tárgyalások és az aláírás időszakában érezhetően gyorsult a Szovjetunió bomlási folyamata, melyről a magyar sajtó is tudósított. 1990 januárjától súlyosbodott a karabahi válság, március 11-én Litvánia nyilvánította ki függetlenségét.

Miért nem vettek részt az ellenzék képviselői az aláíráson?

[...][1]

Kósa Lajos: Határozottan úgy gondolom, hogy az új kormánynak felül kell vizsgálnia a szerződést. Reális esélye van, hogy a szovjet csapatok egy éven belül távozzanak. Erre utal az is, hogy február végéig a csapatok 90 százaléka elhagyja Magyarországot, tehát a mi célkitűzésünk minimális gyorsítással elérhető.

Önök szerint tehát reális esély van a csapatkivonás felgyorsítására?

Raffay Ernő: Az MDF ismert álláspontja az, hogy a párizsi békeszerződésben meghatározott 90 napon belül ki kell vonni hazánkból a szovjet csapatokat. Én már tavaly szeptember 26-án az alkotmánymódosítás vitájában, azt javasoltam, hogy az 5. paragrafushoz fűzzünk egy mondatot, miszerint a Magyar Köztársaság területén idegen csapatok és külföldi tanácsadók nem tartózkodhatnak. [...]

K. L.: Az igazi nehézség a kivonás anyagi vonzata. Ezzel a kérdéssel már az új kormánynak kell megküzdenie, s a megegyezést e témában megkötnie. A látványos részen tehát túlvagyunk, de az igazán lényeges kérdések még hátravannak. Meggyőződésem, hogy nem szabad túlértékelni a szov-

A szovjet csapatok kivonulását követelő plakát, 1989

jet belső viszonyokat. Most ott olyan helyzet van, hogy úgy tűnik, kivonulnak tőlünk, de ha esetleg jön egy konzervatív váltás, a csapatkivonás ügye is más megvilágításba kerülhet. [...]

Demszky Gábor: Úgy vélem, hogy létezett egy előzetes politikai megegyezés az SZKP és az MSZP között arról, hogy még a választások előtt aláírják a megállapodást, elősegítendő az MSZP választási kampányát. A leglényegesebb kérdések tehát nem itt dőltek el, a technikai és anyagi jellegű gondok pedig még a jövőben is problémát jelenthetnek.

R. E.: Ami az MSZP és az SZKP esetleges titkos megállapodását illeti: erről benyomásaim vannak, konkrét ismereteim viszont nincsenek. Mindettől függetlenül tény, hogy a szovjet csapatkivonás megkezdése történelmi jelentőségű esemény. Aki ezt nem ismeri el, elég sajátosan viselkedik. Én nem a vágyaimból indulok ki, hanem a realitásokból. Szerintem a magyar érdekeket akkor képviseljük jól, ha most fontos eredményként elfogadjuk a megállapodást. [...]

Népszabadság, 1990. március 11. 1–3.

Jegyzet 1. A moszkvai tárgyalásokon megfigyelőként az EKA képviseletében Demszky Gábor (SZDSZ), Kósa Lajos (Fidesz) és Raffay Ernő (MDF) vettek részt, de az aláírási ceremónián nem voltak jelen.

Hatpárti nyilatkozat a szovjet csapatok kivonásáról született megállapodásról

Az 1990. március 10-én Moszkvában aláírt megállapodás a Magyar Köztársaság területén állomásozó szovjet csapatok kivonásáról közelebb visz a nemzeti szuverenitás megvalósulásához.

A magyar nép évszázados álma, a nemzeti függetlenség most elérhető közelségbe került, és már a belátható jövőben megvalósulni látszik.

A kétnapos moszkvai látogatáson 12 párt képviseletében megfigyelői státusban részt vett háromtagú pártdelegáció a rendelkezésre álló információk birtokában arra a meggyőződésre jutott, hogy a magyar külügy és a honvéd vezérkar képviselőiből álló hivatalos küldöttség mindvégig a magyar érdekek képviseletére törekedve tárgyalt. Ugyanakkor a szerződésből hiányolták annak a megállapítását, hogy a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásának semmiféle nemzetközi jogi alapja nincs.

A delegáció tagjai arra az álláspontra jutottak, hogy a szerződés mellékletében szereplő kivonulás ütemezése felgyorsítható.[1] A tárgyalásokon felmerült technikai akadályok elháríthatóak. A szovjet és a magyar fél által most aláírt megállapodás a nemzetközi jog alapján a későbbiekben kétoldalú szerződésben módosítható. A kiegyensúlyozott, jószomszédi és a kölcsönös előnyök elvén alapuló magyar–szovjet kapcsolatok érdekében is felgyorsítandónak tartjuk a csapatkivonást. Abban a reményben tesszük meg ezt a nyilatkozatot, hogy március 15-ét jövőre már a nemzeti függetlenség jegyében ünnepelhetjük.

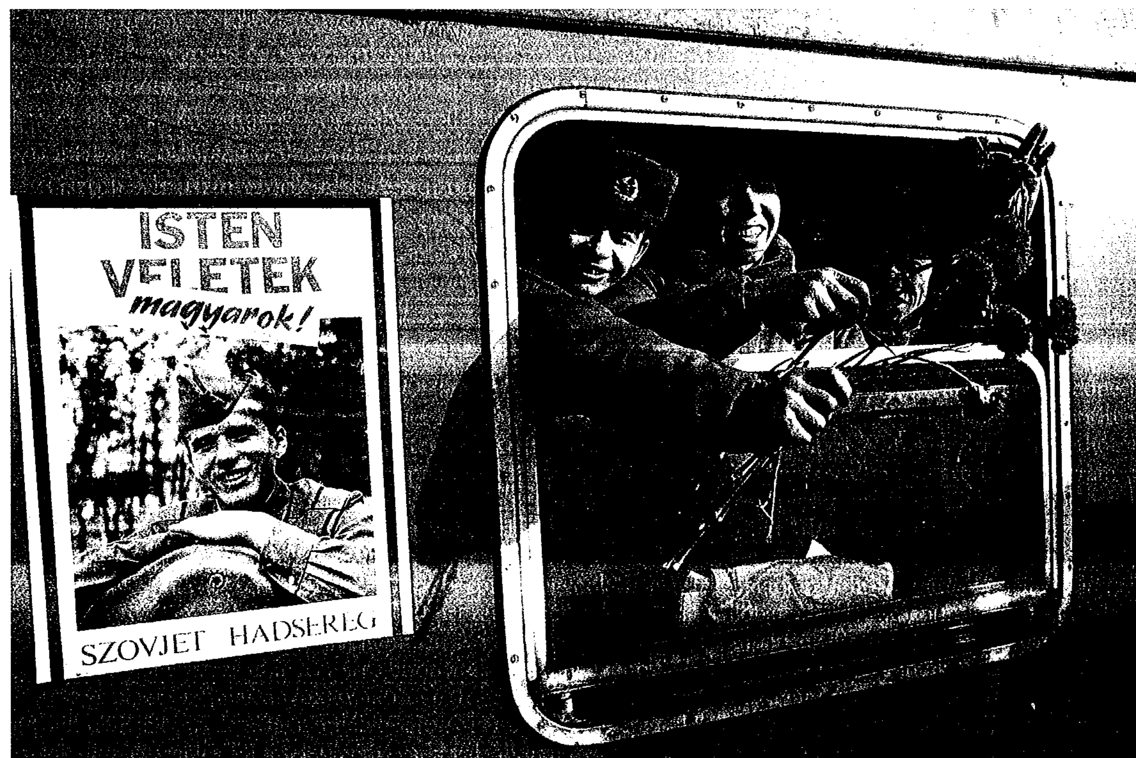
Budapest. 1990. március 13.

Agrárszövetség, Fiatal Demokraták Szövetsége, Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt, Magyar Néppárt, Magyar Demokrata Fórum, Szabad Demokraták Szövetsége

Népszabadság, 1990. március 14.

1. A választások után felálló új kormánynak érdemben nem sikerült felgyorsítania a kivonulást. Az utolsó szovjet egység 1991. június 16-án késő este hagyta el az országot. Viktor Silov altábornagy, a Szovjet Déli Hadseregcsoport parancsnoka pedig június 19-én délután hagyta el az országot Záhonynál. *Jegyzet*

BÚCSÚZÓ SZOVJET KATONÁK, TÁBORFALVA, 1990. JANUÁR 21.

* * *

A minisztertanács közleménye a rubelelszámolású export korlátozásáról (1990. március 13.) (részlet)

Az utóbbi hetekben nőttek a rubelelszámolású export kényszerű csökkenésével összefüggő termelési és foglalkoztatási gondok. A rubelexport-lehetőségek – a KGST-partnerek ellentételezési nehézségei miatt – első ízben 1989-ben, majd 1990-től kezdődően drámai mértékben leszűkülnek. A vállalati törekvések – párosulva a kormány engedékenységével – arra vezettek, hogy 1989 végére minden KGST-viszonylatban aktív, összességében igen magas, 1 milliárd rubeles követelésállomány alakult ki. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a magyar állam mintegy kamatmentes hitelt nyújt az érintett országoknak, ami növeli az inflációt és rontja konvertibilis egyensúlyi helyzetünket.

A Minisztertanács ezért nyomatékkal hangsúlyozza: a hitelben történő szállítások felfüggesztése egyik alapfeltétele annak, hogy a nemzetközi pénzügyi szervezetekkel való megállapodás alapján a magyar gazdaság számára nélkülözhetetlen további konvertibilis hitelekhez hozzájuthassunk.

A kormány 1990. évi gazdasági programja, amelyet az Országgyűlés hagyott jóvá, a rubelelszámolású kivitel mintegy 20 százalékos csökkenésével számolt. Az év eleji helyzet azonban a vártnál is jóval kedvezőtlenebb, mert a környező KGST-országokban a belső politikai változások felszínre hozták a gazdasági válságjelenségeket. Szinte minden említett országban számottevően visszaesett a termelés, s a szállítókészség várhatóan tovább romlik a következő hónapokban is. Mindezek következtében a magyar aktívum az év első két hónapjában tovább nőtt. Ez adta a végső lökést ahhoz, hogy a kormány bevezesse az egyedi exportengedélyezési eljárást, amelynek az egyensúly javulására vonatkozó kezdeti eredményei februárban már megmutatkoztak.

A szigorító intézkedések enyhítésére egyelőre nincs lehetőség! Csak arra törekedhetünk, hogy az eljárás kiszámíthatóbb legyen, s jobb összhang legyen az engedélyezés és a realizálás között. Ezért a jövőben a felülvizsgálatot tárcaközi bizottság végzi az érdekképviseletek széles körének bevonásával.

A múlt évi negatív folyamatok elkerülése érdekében további szigorító intézkedések is szükségesek. A vállalatok exportérdekeltségének mérséklésére jövedelemcsökkentő intézkedésekről döntött a Minisztertanács: az exportkiegyenlítési kulcsokat differenciáltan szigorítják, s felülvizsgálják az úgynevezett prompt inkasszó[1] rendszerét. A szabályozás ezen elemeinek módosítása egyúttal mérsékli az adminisztratív, egyedi megfontolásokon alapuló beavatkozás súlyát.

A kormány vállalja, hogy az állami költségvetésből olyan nagyságú forrást különít el, amely a saját hibájukon kívül átmenetileg munka nélkül maradó állampolgárok megélhetési nehézségeit áthidalja. A strukturális válság tartós megoldásához azonban csak számos munkahely megszűnésével, a termelés átalakításával, új munkahelyek létesítésével, illetve új termékek bevezetésével lehet eljutni. A kormány fontosnak tartja – és vállalja – a struktúraváltáshoz szükséges szabályok kialakítását, valamint a források egy részének előteremtését. A struktúraváltási stratégiával bíró vállalatok számára továbbra is – és növekvő forrásokkal – rendelkezésre áll az exportpályázati rendszer a maga preferenciáival, valamint hitel- és alapjuttatási forrásaival. [...]

A kormány egyidejűleg felhívja a vállalati közösségek figyelmét, hogy a sztrájkok és tiltakozó demonstrációk nem alkalmasak az exportkontingensek növelésére. Amelyik gazdálkodó egység ebben az alkumechanizmusban többletexport-tehetőségre tesz szert, ezt csak a többi vállalati kollektíva rovására teheti.

Népszabadság, 1990. március 13.

Jegyzet 1. Pénzkövetelések azonnali beszedése.

Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszter az 1945 és 1963 közötti törvénysértő elítélések semmissé nyilvánításáról szóló törvényjavaslat előterjesztéséről (1990. március 14.) (részletek)

[...][1]

Kiemelkedő jelentőségű politikai eseménnyé vált az elmúlt év őszén az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések semmisségéről, általános következményeik orvoslásáról szóló törvény, valamint a volt internáltaknak és kitelepítetteknek elégtételt adó országgyűlési határozat. Mind a kormány, mind az Országgyűlés elhatárolta magát a pártállamnak különösen 1963 előtt folytatott, vétkes politikai gyakorlatától és jogalkalmazási módszereitől. Az Országgyűlés döntései történelmi jelentőségűek. A most Önök előtt levő törvényjavaslat az 1945 és 1963 közötti időszak koncepciós perei áldozatainak kíván törvényhozási úton elégtételt szolgáltatni.

Tisztelt Országgyűlés! Sokan élnek közöttünk, akik saját maguk is tapasztalták a második világháborút követő időszak politikai gyakorlatának brutális módszereit, akiknek a hatósági zaklatások legkülönbözőbb formáit kellett elszenvedniük. Mások – különösen a fiatalabb nemzedék tagjai – hallomásból értesültek a korszak szörnyűségeiről. [...] A kutatások egyértelműen igazolták, hogy bár a büntetőeljárások mindig egyes személyek ellen indultak, valójában egész társadalmi rétegekkel, osztályokkal való leszámolás, tömeges megfélemlítés céljait szolgálták, általános ellenségképet igyekeztek konstruálni, amelyből következően az osztályellenség egyes kategóriáiba sorolt népcsoportba való tartozás már eleve a bűnösséget is jelentette.

A büntetőjognak közvetlenül napi politikai célokra való felhasználása az osztályharc ideológiájára épülő rendszer lényegéből következik. Az államhatalom ágainak elválasztását és ezzel a bíróság függetlenségét elméletileg is elutasították, és az igazságszolgáltatás a valóságban is a végrehajtó hatalom részeként működött. Az igazságszolgáltatás munkája a legkülönbözőbb párt- és állami szervezetek közvetlen alárendeltségében folyt. A politikai hatalom a törvénykezés függetlenségének még a látszatát sem kívánta fenntartani. A koncepciós elemek a legkülönbözőbb formákban jelentkeztek. A törvénysértés gyakran már a jogalkotás szintjén megnyilvánult. Az ítélkezés a törvényességet és az évszázados jogelveket sértő, jogdogmatikailag is kifogásolható jogszabályok alapján, közvetlen központi irányítás alatt, gyakran kitalált tényállások, koholt bizonyítékok felhasználásával, az eljárási rendelkezések megsértésével, politikai szempontok szerint folyt, teljesen figyelmen kívül hagyva az állampolgári jogegyenlőség követelményeit.

A bizottság jelentése – amellett, hogy tudományos értékű és elősegíti a további kutatásokat – megalapozta a semmisségi törvény előkészítését. A jelentés alapján meghatározhatók azok az ügycsoportok, amelyekben a törvénysértések tömegesek, és ezzel lehetőség nyílott a törvénysértő ítéletek törvényhozási úton való semmissé nyilvánítására. [...] A javaslat általános rendelkezése az

állam belső és külső biztonsága elleni bűncselekményekre, a tervbűncselekményekre, az árdrágító és közellátás elleni bűncselekményekre, valamint a társadalmi tulajdont károsító bűncselekmények feljelentésének elmulasztására vonatkozik. [...]

Mind a halmazati büntetés, mind az összbüntetés esetében kivételt állapít meg a javaslat a háborús, illetve a népellenes bűncselekményekre. Ezek jellegéből, az elkövetői felelősségre vonása érdekében vállalt nemzetközi kötelezettségeinkből ugyanis az következik, hogy az ilyen bűncselekmények miatt történt elítélésre a semmissé nyilvánítás ne terjedjen ki. A bizottsági munka azonban megalapozta azt a feltételezésünket, hogy egyrészt a háborús és népellenes bűncselekmények miatt lefolytatott eljárások és az így született ítéletek is nem ritkán koncepcióra alapoztak, törvénysértő módon keletkeztek, másrészt pedig gyakran társították az ilyen minősítést a politikai okokból, ám más bűntettekért is elítélt személyek ítéleteihez. Fel kell tehát hívnom a figyelmet arra, hogy a háborús és népellenes büntetésekért elítéltek ügyeinek a felülvizsgálata egyéni kérelem alapján indulhat meg. [...]

Az 1945 és 1963 közötti törvénysértő elítélések semmissé nyilvánításáról szóló törvényjavaslat elfogadása esetén nincs már szükség és jogi indok sem a törvénnyel érintett ügyekben az egyedi eljárások lefolytatására. Ennek a törvénynek az alapján jogilag is semmis például a Mindszenty József hercegprímás és sorstársai ügyében hozott ítélet éppen úgy, mint a különböző, úgynevezett összeesküvési perek, a papság, a parasztság, a különböző szakemberek, tudósok és munkások megfélemlítését szolgáló büntetőeljárások sok-sok szenvedőjének ítéletei. Fejet kell hajtanunk az ártatlanul elítéltek és hozzátartozóik előtt, és ha nem is ez az Országgyűlés, és nem is ez a kormány követte el a most jóváteendő bűnöket, kövessük meg a nemzetet az államhatalom nevében. [...]

Mint rámutattam, a jogot megcsúfoló jogalkotással, a jog elengedhetetlen és örök sajátosságainak figyelmen kívül hagyásával, a pillanatnyi politikai helyzet sokszor csak vélt vagy egyenesen belemagyarázott követelményeinek honorálásával történt mindez. Legyen tanulság ez számunkra is: más politikai rendszer van születőben, ne örökítsük át a korábbi gyakorlatát, ne engedjünk a még oly súlyos sérelmekből érthetően fakadó, ám egyre inkább szított hangulatoknak. Szolgáljon mementóként ez a törvény arra, hogy mire vezet a politikai célzatú igazságszolgáltatás, a kollektív bűnösök keresése, a politikai felelősség büntetőjogivá való konvertálása, a jogellenes jogszabályok alkotása. Magyarországon egyszer már felépítették a minden rosszért felelős zsidó képét. Ezt követte az ugyancsak minden rossz okozójának tartott osztályellenességnek, kuláknak, a múlt rendszer hívének, az imperializmus ügynökének, a sorainkban befurakodott ellenségnek bárkire ráhúzható arca.

Isten óvja országunkat attól, hogy ez a sor most folytatódjon! Mert vannak, akik már rajzolják a legújabb sátán arcvonásait. Születnek az új általánosító kategóriák, formálódnak az új, mindenért felelős ellenségek, s már veszítjük el azt a képességünket, hogy mindent a maga idejének összefüggéseiben értékelve, igaz következtetéseket vonjunk le. Félő, hogy az emberi méltóság helyreállítása során embereket alázunk meg, hogy a megtisztulás jegyében újabb bűnöket követünk el. Tanulnunk kell a történelemből. Fel kell tárni mindent, hogy elkerülhessük tévedéseit és bűneit. De emlékezzünk arra is, mit válaszolt Winston Churchill a második világháború elején a bűnösök után kiáltóknak: „Ha a jelen megpróbál törvényt ülni a múlt felett, elveszítheti a jövőt!"

Az 1985. évi június hó 28-ára összehívott Országgyűlés naplója. Hiteles kiadás, V. köt. Budapest, 1998. 6827–6833.

1. Az 1990. március 14-i volt az országgyűlés utolsó ülése a választások előtt. A törvényjavaslat, amelyet elsöprő többséggel (338 igen, 1 nem, 9 tartózkodás) fogadtak el, az anyagi kárpótlás kérdését egy később meghozandó jogszabály hatáskörébe utalta. *Jegyzet*

Németh Miklós miniszterelnök búcsúbeszéde az Országgyűlésben (1990. március 14.) (részletek)

[...] [N]agyon sokan vannak, akik úgy érzik, ez a parlament és kormány nem teljesítette azt, amit vártak tőle, mert nem teljesíthetett teljesíthetetlen követeléseket, nem teremtett jólétet és teljes szociális biztonságot, nem számolta fel négy évtized felgyülemlett feszültségeit, és még sok mindent nem

tett, amit az emberek várnak és szeretnének. De teljesítette a kor történelmi parancsát, és teljesítette, amit vállalt, sőt helyenként annál többet is! 1988 vége felé úgy fogtunk a közös munkához, hogy egy modellváltást kell végrehajtanunk, s most, a búcsú pillanatában azzal a tudattal állhatunk fel a padsorokból, hogy egy békés rendszerváltás alkotmányos jogi lehetőségeit és garanciáit teremtettük meg. [...]

De nemcsak mi magunk változtunk, hanem alapvetően megváltozott a kormány és a parlament politikai természete. Az állampárt és a pártállam lebontása nyomán a kormány a nemzet kormányának deklarálta magát, mely kizárólag a parlamentnek tartozik felelősséggel. A korábbi egypárt felbomlásával pedig a parlamentben megszűnt e párt többségi képviselete. Ezzel létrejött a feltétele annak, hogy mind a parlament, mind a kormány felszabaduljon a pártérdek kötelező képviselete alól és pártok felett álló nemzeti érdekeket képviseljen.

A parlament, a kormány, a pártok és a társadalmi mozgalmak együttműködése tette lehetővé, hogy Magyarországon egy csendes, de valóságos forradalom menjen végbe. 1989–90-ben alkotmányos forradalmat csináltunk, ugyanúgy, mint 1848-ban. Tudtuk: a nép igényli a társadalom átalakítását, a nemzeti függetlenséget, és a nép megbízásának megfelelően jártunk el.

A nép vértelen forradalmat akart, és mi végrehajtottuk a nép akaratát – együtt, közösen! Mi nem véres harcokban vívtuk ki a magyar függetlenséget, hanem alkotmányos úton fogadtattuk el azt a Szovjetunióval, a környező népekkel és egész Európával. Mi nem véres harcokban bontottuk le a pártállamot, sokkal nehezebb feladatra vállalkoztunk. Mi megszüntettük a diktatúrát és megteremtettük a demokrácia alkotmányos rendjét. Alkotmányjogi úton – népi támogatást és egyetértést élvezve – építettük ki a demokrácia intézményrendszerét. És most a nép szabad választáson döntheti el, hogy milyen tartalommal tölti meg azt. A nép szuverén, minden politikai erő számára megfellebbezhetetlen döntése zárja le a békés átmenet első szakaszát. [...]

Egy dolgot mindenképpen bizonyítottunk – és erre az egész világ felfigyelt. Azt, hogy az alkotmányos forradalom útja Magyarországon járható. Szeretném Önökkel együtt hinni; épülő új házunkban mindenki hazára talál. Vezetői nem lesznek olyan háziurak, akik kilakoltatják a lakók egy részét csak azért, mert a régi házban elfogadták a régi házirendet. Szeretném hinni: nem fortélyos félelem fog bennünket igazgatni, hanem jogrend, törvények és valódi demokrácia. [...]

Az 1985. évi június hó 28-ára összehívott Országgyűlés naplója. Hiteles kiadás, V. köt. Budapest, 1998. 6827–6838., 6840.

A vörös bárók manőverei. Beszélgetés dr. Torgyán Józseffel (részletek)

[...][1]

Több mint egy hónap van még hátra a választásokig, és az ember másról sem hall, mint a pocskondiázássá fajuló politikai csatározásokról, miközben az emberek a legteljesebb bizonytalanságban élnek. Mi most a legfontosabb teendő?

Én azért nem fogalmaznék ilyen kategorikusan. A politikai csatározások ebben a helyzetben természetesek, a választások után majd megnyugszanak a kedélyek. A FKGP komoly erőfeszítéseket tesz, hogy ezen a létbizonytalanságon változtasson. Újjászervezzük az egykor oly jól működő Hangya szövetkezeti rendszert. Magasabb áron vásárolunk a termelőtől, és olcsóbban árusítunk, mint az állami kereskedelem. Azonnali és drasztikus árcsökkentésre van szükség! Ezt a munkát már elkezdtük, mert az úgynevezett „szabadáras rendszer" nem jelenthet szabad rablást.

A kormány nem tett eleget vállalt kötelezettségeinek. Tovább finanszírozta a veszteséges vállalatokat, nem építette le a túlméretezett adminisztrációt, és egyre elviselhetetlenebb terheket rótt a lakosságra. Ugyan mi szükség van például ennyi vendéglátóipari vállalatra, ennyi adminisztrátorra? Vagy talán nem lehet anélkül hajat vágatni, hogy kerületben ne legyen valamiféle felduzzasztott, „fodrászipari" központ?

Az iparban adósok és hitelezők kergetik egymást, mindenki tartozik valakinek, miközben nem tudja behajtani követeléseit. A taktika nyilvánvaló: varrjuk a szabadon megválasztott, demokratikus kormány nyakába a megoldhatatlan gubancot. Most az a legfontosabb, hogy az emberek ne

veszítsék el kedvüket, hitüket s menjenek el szavazni! A választások után el fogjuk söpörni a halogató taktikázgatást, és mint említettem, először az élelmiszerárakat nyomjuk lejjebb.

Hogyan gondolja a FKGP a földek visszaadását eredeti tulajdonosaiknak? Utak, gyárak, üdülők épültek mindenfelé, házhelyekké, zártkertekké alakították át földeket. Hány évtizedes munkát fog jelenteni a bíróságoknak a sok százezer örökösödési per?

Természetes, hogy csak ott óhajtjuk érvényre juttatni az 1947. július 1. előtti állapotokat, ahol termőföld megmaradt termőföldnek. Már mindenfelé szerveződnek a földrendező – és nem földosztó! – bizottságok. Vidéki útjaimon tapasztaltam, hogy a helybéliek nagyon is tisztában vannak azzal, hogy kitől mit vettek el. Én például szatmári parasztcsaládból származom, és meglepve tapasztaltam, hogy ott, a helyszínen az emberek mindig is „Torgyán-tag"-nak, vagyis szántónak hívták egykori családi földünket, jóllehet azt sem tudták, hogy él-e még a családból valaki, s hogy én ki vagyok, mit csinálok. Márpedig, ha generációkra visszamenőleg ez így működik, akkor aligha ütközik túlzott akadályokba a „bizonygatás". Az új parlament első feladatainak egyike az új földtörvény megalkotása lesz. Jelenleg ugyanis csak a parasztság mentheti meg az országot, mint már annyiszor a magyar történelemben.

Ugyanakkor nem akarjuk mi szétverni a jól működő téeszeket! Sőt, a FKGP is szövetkezetpárti, csakhogy mi a dán és holland mintát vesszük alapul, vagyis a föld magántulajdonán és a teljes önkéntességen alapuló szövetkezést. Azokra is gondoltunk, akiknek soha nem volt földje. Régen a falvaknak voltak közös birtokaik. Ezekből – valamint a felosztott állami gazdaságokból – kapnának földet ezek az emberek. Így mindenki, aki földműveléssel foglalkozik, tulajdonossá válhatna, és tíz év bérleti viszony után örökös tulajdonába kerülhetne a föld. A maximális tulajdon 100 hold, mert ez felel meg az 1947. július 1. előtti állapotoknak.

És mi lesz az állami gazdaságok, téeszek gépparkjával? Ki fogja ezeket a gépmonstrumokat karbantartani, üzemeltetni?

A legtöbb helyen Csáki szalmájaként bánnak ezekkel a gépekkel. Nincsenek jói kihasználva, hiányoznak az alkatrészek, tehát valamiféle szolgáltató jellegű, társulási formává kell átalakulniuk, amelyek jól és hasznosan működtetik a gépparkokat. Alapvető feltétel, hogy bérbe lehessen venni ezeket a szolgáltatásokat! De be kell hozni sürgősen modern mezőgazdasági kisgépeket is. Több megoldást dolgoztunk ki: mezőgazdasági termékekkel fizetnénk, vagy például hosszú lejáratú kölcsönöket kapnánk ilyen gépek vásárlására, és így tovább.

Kik és hogyan árusítják most ki a földeket?

Ahogy létezik nagyüzemi lobbi, ugyanúgy létezik a téeszlobbi is, mely kétségbeesett, ám rendkívül veszélyes taktikával próbálja átmenteni hatalmát. Veszteséges téeszek azon a címen, hogy szakszövetkezetté alakulnak át, 10–20 millió forintot vágnak zsebre az állami kasszából. A téeszelnök, a párttitkár, a vezetőségi tagok és a legszűkebb retyerutya ebből próbálja magához kaparintani a falu legértékesebb földjeit, azon a címen, hogy a jövőben majd „szakszövetkezetként" fognak működni.

Közben kiárusítják a földeket. Bárki vásárolhat. Ezért a FKGP 1989. szeptember 1-jei hatállyal visszamenőleg érvénytelennek tekinti a téeszföldek adásvételét, egészen az új földtörvény hatálybalépéséig. A legnagyobb veszély azonban az úgynevezett „külföldi" tőke beáramlása. Hogyan is történik ez? A vörös bárók által külföldre kilopott tőkéhez keresnek egy nyugati alibipartnert, és „vegyesvállalatot" alapítanak. A téeszelnök, a volt párttitkár átmaszkírozza magát menedzserré, aztán márkás, nyugati kocsival „odaátra" furikázik, a falu pedig ott marad kifosztva. Évtizedekre eldőlhet így az ország sorsa, hatalmas vagyonok halmozódnak föl az egykori országvesztők kezén, a vesztesek pedig ugyanazok, akik eddig is erre a „szerepre" kényszerültek. Hát vegyék tudomásul a vörös bárók, hogy ezt nem fogjuk megengedni nekik! El fogjuk kobozni és szét fogjuk osztani a törvénytelenül összelopkodott vagyont!

De azért ennél általánosabb szinten is folyik a hatalomátmentés.

Természetesen, nap nap után millió ilyen példával találkozunk. Hatalmas, deficites nagyvállalatok mentik vagyonmorzsáikat egy-egy még prosperáló üzemrészbe, úgy, hogy ezt a részleget szupermodernül „nyugatosítják". A korrupt vezetők igazgató-menedzserekké avanzsálnak, vagyis azok az MSZMP-tagok maradnak talpon, akik mint a Kádár-diktatúra hű kiszolgálói, alaposan hozzájárultak a haza lezüllesztéséhez. Ugyanakkor a nagyüzemek ezrével küldik el a munkásokat, mondván: „rosszul dolgoztatok, nincsen rátok szükség!" Azokat a vezetőket, akik ilyen demagóg

érvekkel operálnak, szintén ki kell ebrudalni jól jövedelmező hitbizományukból, különben tovább roncsolják sorsunkat, mint a vírusok.

A kormányról, a miniszterekről, az államtitkárokról, a főosztályvezetőkről, s egyéb hasonszőrűekről nem is érdemes beszélni. Pár hét múlva már semmi esélyük.

A pártok most csontig rágják a gazdasági problémákat. De mi legyen az egészségüggyel, a társadalombiztosítással, az oktatással és a kultúrával?

Vannak még rejtett tartalékok. A hatalom a múlt évben az átlagban 1 millió forintos vezetői prémiumok kifizetésére „mindössze" 6 milliárd forintot pocsékolt el. Az idén már a 2-3-4 milliós prémiumok sem ritkák. Ezeket az összegeket rögtön a szociálpolitikára, az oktatásügyre és a művelődésre lehetne fordítani. Közhely, hogy amíg egy ország nem törődik az oktatással, addig csak a lejtőn csúszik visszafelé. Az FKGP elsősorban a legtöbbet szenvedett vidéki lakosságnak szeretne segíteni. Szétverték a kisvárosi értelmiséget, lejáratták a falusi tanítók és papok szerepét. Ugyanez vonatkozik a műszaki értelmiségre is. Vissza kell adni az egyházi iskolákat, a vidéki színházakat pedig maximálisan támogatni kell! Az új önkormányzati törvény megalkotása a földtörvény mellett az egyik legfontosabb feladata lesz az új Országgyűlésnek. Ott kell maradnia a pénznek, ahol megtermelik! És ezt a legelmaradottabb ágazatok fejlesztésére kell fordítani.

Hamu alatt izzik a parázs. Sokan úgy látják, két irányból is öntik rá az olajat: egyrészt a levitézlett hatalom csődkormánya elhibázott pénzügyi politikájával, másrészt a gomba módra szaporodó pártok a demokráciáról szóló üres fecsegésükkel. Tartanak egy kiszámíthatatlan, társadalmi robbanástól?

Nem! A FKGP ellenlépésekre készül. Nem zárható ki ugyan a zavargások lehetősége, de mi úgy látjuk, hogy ez inkább a mostani hatalom vágyálma. Csakhogy az ellenzék valamennyi pártja tudja, honnan fúj a szél! A gomba módra szaporodó pártocskákról pedig csak annyit, hogy a központi költségvetésből finanszírozzák őket, méghozzá az „oszd meg, és uralkodj" régi elve alapján. Ezért építettük be a négyszázalékos[2] választási küszöböt, és ezt a jelentéktelen pártocskák úgysem fogják elérni. Optimista vagyok. Meg fogjuk akadályozni a polgárháborús elképzeléseket!

Hogyan látja pártja esélyeit? Kikkel lép szövetségre a FKGP?

Ennek a történelmi jelentőségű választásnak az igazi meglepetése a FKGP szereplése lesz. Nekünk ezt a választást nem kell megnyerni, mert már megnyertük.[3] Az FKGP-nek egyedül több tagkönyvigénylése van, mint az MDF-nek és SZDSZ-nek együttvéve.

A választási győzelem mértékétől függ, kikkel lépünk szövetségre. Két alapfeltételünk: a FKGP által képviselt tulajdonosi szemlélethez a koalíciós partnereknek is csatlakozniuk kell, másrészt nem lépünk be olyan koalícióba, amelyben az MSZP vagy az MSZMP is részt vesz. Jól tudjuk, hogy a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt nélkül nem lehet majd kormányozni. A vidék a Kisgazdapárté, az a vidék, ahol az elmúlt évtizedekben másodrendű állampolgárok éltek. Ne legyen többé vidéki peregrinus és kiváltságos római polgár! Ez az ország egy és oszthatatlan! És mivel ezt hirdetjük, a kisvárosok és falvak segítségével elsöprő győzelmet fogunk aratni.

Ring, 1990. március 14. Az interjút Horváth Tamás készítette.

Jegyzetek

1. Torgyán József (1932–2017), ügyvéd, politikus, ekkor az FKGP főügyésze volt. 1990–2002-ig az FKGP parlamenti képviselője volt, 1991-től a párt felbomlásáig elnöke. 1990-től a párt parlamenti frakcióvezetője volt. Az első Orbán-kormányban 1998-tól 2001-ig volt földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter.
2. A kerekasztal-tárgyalásokon közösen elfogadott koncepció alapján a palament által 1989. október 17-én elfogadott új választási törvény szerint az a párt, amelyiknek az országos listája nem éri el a 4%-ot, nem juthat listás mandátumhoz.
3. A közvélemény-kutatások szerint március közepe táján a kisgazdapárt a szavazatok 11–13%-ára számíthatott. A március 25-i első fordulóban a pártlistán 11,74%-ot kapott.

AZ 1990. MÁRCIUS 15-I ÜNNEPSÉGEK

Részletek a Kossuth Rádió helyszíni tudósításaiból

Pozsgay Imre, Nemzeti Múzeum kertje

A '48-as forradalom idejekorán jött forradalom volt és már akkor bebizonyosodott, hogy ez a nép képes önmagát kormányozni, új államiságot teremteni. Ezt a tanulságot ma sem feledhetjük. 1848 utódnemzedéke mi vagyunk. 142 év múlva perlekedések, de eredményes közjogi tárgyalások után, ez a nemzet valóban újra békés forradalmat él meg. És miközben valóban szükség van rá, hogy megkülönböztessük egymást, önmagunkat pártok, társadalmi irányzatok szerint, újra történelmet csinálunk. Ezen a napon különösen érződik az az akarat, hogy legyen egység ebben az országban, teljesen függetlenül attól, hogy ki hol ünnepel. Ma mindennél nagyobb igény van erre, ugyanis a nemzettel való megbékéléshez az is szükséges, hogy emelkedő népként tudjunk élni. Arra van tehát szükség, hogy a nemzeti megbékélés irányába menjen a forradalom. Mi most itt önmagunk meghatározására és megkülönböztetésére törekedve, történelmet csinálva, [hamis] történetírás helyett arra vállalkozunk, hogy visszaköltözzünk Európába, hogy magyarságunkat megőrizve, nem csupán emlékként visszagondolva 1848-ra, hanem kapcsolódva ahhoz, egy új állam teremtésével megvalósítjuk eleink, elődeink szándékát.

Mécs Imre (SZDSZ), Budapest, Petőfi-szobor

Végre felhőtlenül ünnepelhetünk. Nem fenyeget minket sem százával titkosrendőr, sem ezernyi gumibot. Nem leselkednek az ablakokból a diktatúra ügynökei. A pártállam megrogyott. Hiába leskelődött, hallgatózott, intrikált a titkosrendőrség egészen a legutóbbi időkig, hiába küldte besúgók százait ránk, mire mentek vele? Úgy tisztelgünk igazán, ha a szabadságért politizálunk. Petőfi szellemében a népek szabadságáért! Közép Európa forrong, önmagát szabadítja fel. Büszkék lehetünk, hogy az élen járunk! S e napokban különösen nagy öröm ért. Litvánia népe felszabadította önmagát. Kimondták függetlenségüket, önrendelkezésüket és azt, hogy soha nem csatlakoztak a Szovjetunióhoz! Éljen a független Litvánia! Éljen a litván és a magyar nép barátsága! Itt Petőfi Sándor szobránál megesküszöm, hogyha a nép akaratából az országgyűlésbe kerülünk, azonnal tárgyalásokat kezdünk, hogy a szovjet csapatokat édes hazánk területéről elvigyék. Esküszünk! (Taps, kiabálás.) – De ugyanakkor államférfiúi bölcsességgel kell eljárni, nem szabad összekeverni az akkori szovjet agresszív nagyhatalmat a mai orosz emberekkel! Nem akarjuk, hogy az orosz emberek, akik maguk is felszabadításukért küzdenek, kudarcként érjék át a szovjet csapatok kivonását. Azt akarjuk, hogy ők is velünk örüljenek, hogy ne azt mondják, kivertek bennünket innen is, hanem a '48-as ifjak 10. pontjának szellemében, ők is örülhessenek, hogy hazatérnek a katonafiaik, akik teljesen feleslegesen voltak távol hazájuktól.

Petrasovits Anna (a Magyar Szociáldemokrata Párt elnöke), Budapest, Petőfi-szobor

Mi, szociáldemokraták büszkén állunk itt ma megünnepelni végre először szabadon legnagyobb nemzeti ünnepünket. Most már nem fognak minket innen elvezetni a rendőrök. Először, először ünneplünk szabadon, egy független, szuverén, magyar köztársaságban! Büszkén állunk itt, mi szocdemek, akiknek eddig minden sikerült, amibe belefogtunk. Újra megszerveztük 100 éves pártunkat. Ismét teljes jogú tagjai vagyunk az internacionálénak. Megnyertük a négy igen népszavazását másik három demokratikus párttal együtt. Ezzel hitet tettünk a valódi alkotmányosság és a valódi demokrácia mellett. Amellett, hogy mi veletek vagyunk, minden magyar polgárral együtt egy tiszta, polgári, demokratikus átalakulásért.

Orbán Viktor (Fidesz), Budapest, Petőfi-szobor

1848-ban a fiatalok az első sorban küzdöttek a politikai önkény és az idegen csapatok uralma ellen, de nekik nem adatott meg, hogy a gyűlölt rendszer ledöntése után ott lehessenek az új rend felépítői között. Ma Magyarországon már nem vitás, hogy a fiatal demokraták nélkül lehetetlen megteremteni a fiatal demokráciát. Mert a fiatal demokráciának szüksége van a fiatal demokratákra. Petőfiék azzal a boldogító hittel vághattak neki a pesti utcának, hogy egyetlen rohammal

eltakaríthatják az útból a polgári demokrácia elé tornyosuló akadályokat. A mi feladatunk ma százszor nehezebb. Mi a március 25-én végső vereséget szenvedő kommunista rendszertől egy utolsó garasáig eladósodott, csőd szélén tántorgó gazdaságot kapunk örökül. Magyarországnak már nem maradt más esélye, csak a teljes újrakezdés, mindannyiunknak újra kell kezdenie. Ma mindenki lehet fiatal demokrata, mindannyian részt vehetünk a választásokon. A fiatal demokraták nem vitatják, hogy mindenkinek joga van otthon maradni, joga van nem szavazni. Ám senki ne feledje, a kommunisták mind szavaznak. Hát legyünk ott mi is.

Csoóri Sándor (MDF), Budapest, Kossuth tér
A tetszhalott és ócska újságpapírral letakart márciusok után ez a mostani március megint eleven, sürög, forog, vibrál, villódzik újra és mindenestül a mienk. Szabadabb lett az életünk, de szövevényesebb. Egyértelműbb, de ellentmondásosabb. Eddig úgy fogalmazhattunk, hogy mit kíván a magyar nemzet a külső és belső hatalmaktól. Szerintem már most, ezen a március 15-én meg kell változtatnunk a mondatot. Mégpedig úgy, hogy mit kíván a magyar nemzet saját magától. A zászlóerdők nyiladékai között a régi félelmek helyett ma a pártküzdelmek fojtogató füstje és mérgezett levegője terjeng. Ez a nép az elkövetkezendő időkben nem ügyeskedést, nem puccsokat, nem gyorsan ellobbanó zsenialitást vár, hanem nyugalmat, megbízható gondolatokat és megbízható személyiségeket. Mert a holnapi Magyarország csakis az új vezetői morális nagysága révén lehet és lesz a március 15-i eszmék megújuló országa.

Résztvevők az MDF, FKGP és a Hazafias Választási Koalíció megemlékezésén a Kossuth téren, 1990. március 15.

Torgyán József (FKGP), Budapest, Kossuth tér
Én is fejet hajtani jöttem. Fejet hajtani a magyar nemzet nagysága előtt. Az előtt a rengeteg szenvedés előtt, amely a magyar nemzet mögött áll, és ami ezeket az óriási embertömegeket idehozta a Parlamentünk elé, a nemzet háza elé. És mit jelent nekünk 1848 márciusa és mit jelent 1990 márciusa? Mind a kettő a szabadságot jelenti. Mert magyarok, nekünk most kell megvalósítanunk 1848. március 15-ének szent célkitűzését, a nemzeti szabadságunk azonnali kivívását. A magyar nép széles rétegeit, a parasztság millióit, a munkásság millióit emberhez méltó körülmények közé juttassuk. Elérkezett az a perc, amikor kell a munkásságnak és a parasztságnak kapnia azért [sic!], hogy ezt az országot a katasztrófahelyzetből kihúzza. Mert csak a munkásság és a parasztság együtt fogva, együtt haladva tudja az országot kivezetni a jelenlegi helyzetből. És nekem jelenti 1848. és 1990. március 15-e azt az értelmiséget is, amely a munkássággal és a parasztsággal együtt halad a szabadság kivívása érdekében. És jelenti a hazánk határain kívül élő magyarság millióit, akikben ugyancsak magyar szív dobog, és akiket nekünk minden áron meg kell segítenünk abban, hogy a magyarságukat megtarthassák.

Mikola István (Hazafias Választási Koalíció), Budapest, Kossuth tér
Tisztelt ünneplő közönség – (fütyülés a tömegből) –, tisztelettel és szeretettel jöttem önök közé, a megállapodások értelmében, öt percet kaptam arra, hogy szóljak önökhöz. Tisztelettel kérem, hogy hallgassanak meg. A Bakonyból, Ajka városából hozom önöknek a vidék Magyarországának az üzenetét. Hadd hívjam fel a figyelmet, ma, amikor az idegen modellt lebontva rendszerváltásra készül az ország, amikor elsöpörjük a zsarnokságot, amelyet nem a Petőfi által ostorozott királyok és földesurak, hanem személytelen hatalmak képviselnek, tudnunk kell, hogy a haza minden szögletéig még nem jutott el a nap, a tiszta levegő. Vajon tudják-e itt Budapesten, hogyan élnek a még csak éppen mozduló, többszörösen kiszolgáltatott helyzetükre már-már ráébredő, önálló arculatot kereső kisvárosokban, mint Ajkán is, vagy pláne a falvakban az emberek? Petőfi mindig tudta ezt. Országjárásai során egyformán közel volt a parasztemberekhez, a falvak szegényeihez és a városi fiatalsághoz. Az ünnep adjon erőt mindannyiunknak, hogy az előttünk álló nehéz problémákat együtt gondolkodva, együtt cselekedve, a szeretet radikalizmusával és tűrésével tudjuk megoldani.

Gáspár Miklós (Kereszténydemokrata Néppárt), Budapest, Bem József tér
Barátaim! Ha erősen akarjuk és ez most csak rajtunk áll, e gyönyörű magyar tavasz a magyarság feltámadása lesz. Nehéz, kemény munka vár ránk, de mi sohasem féltünk az igazi országépítő munkától. Ha közülünk valaki mégis gyengének érezné magát, ha valaki nem hinne Magyarország jövőjében, nem is [hisz azokban], akiknek az emlékére ma itt összejöttünk. Csodálatos márciusi ifjak, akik közül sokan az életeteket adtátok a magyar szabadságért, mutassatok utat, adjatok erőt nekünk. Véssétek minden magyar szívébe a nemzet, a szabadság szeretetét. Szent hitetekkel erősítsétek a kételkedőket, és értessétek meg mindenkivel, hogy ma bűn a haza iránt közömbösnek lenni. Tőletek a véreteket kérte a haza, tőlünk azt, hogy akárcsak Szent István királyunk, európai Magyarországot teremtsünk ismét. Ezt várják tőlünk tragikusan elbukott szabadságharcunk hősei, de ezt várják tőlünk gyermekeink is. Fogadjuk meg, hogy egy olyan Magyarországot építünk fel, ahol nem lesznek sósabbak a könnyek, mint Európa szerencsésebb országaiban. Hiszem, hogy a magyarok Istene segíteni fog.

Fekete Gy. Attila: Március idusa pártzászlók alatt (részlet)
[...]
Ezzel szemben Budapesten korántsem volt egyszerű eligazodni az emlékhelyek körüli – és közti – kavarodásban. Délben a Március 15. téren, a Petőfi-szobornál Mécs Imre, az SZDSZ képviselője felszólalásával kezdődött az ellenzéki pártok ünnepsége. A szónok felidézte a két évvel ezelőtti – és

a még korábbi – Petőfi-szobornál tartott megemlékezéseket, szólt az akkori rendőri üldöztetésről. Majd leszögezte: a magára talált nemzet önmaga felszabadítója, miközben „a smasszerek, bármilyen bőrbe bújtak is, smasszerek maradnak". Végül a sajtószabadságról szólt. Mint mondotta, még él a cenzúra, aminek ékes bizonyítéka, hogy megtiltották a márciusi ünnepségek egyenes tévéközvetítését. Mécs felszólított mindenkit, hogy a Március 15. téri ünnepség után vonuljanak a televízió elé és követeljék a teljes sajtószabadságot.

A tömeg egy része eleget is tett a kérésnek. Egy másik része azonban, az MDF-hez tartozók a Duna-parton a Kossuth tér irányába vonultak tovább. Feltűnő volt, hogy bár március 15-e legnagyobb nemzeti ünnepünk, az emberek kezében nemzeti színű zászlóból volt a legkevesebb az utcán és a tereken. A pártok zászlócsatát vívtak. Az egyik helyen SZDSZ-es egyenzászlók százait vitték a vonulók – a Március 15. térről a Batthyány-örökmécsesig, majd a tévé elé –, a másikon MDF-es lobogókat lengetett a szél. Az SZDSZ kontra MDF zászlóháborújába itt-ott belenarancssárgállottak a fideszesek. A legnagyobb kavarodás mindebből a Kossuth téren kerekedett.

A Parlament előtt a Magyar Demokrata Fórum, a Kisgazdapárt, a Néppárt és a Hazafias Választási Koalíció tartott nagygyűlést, a vártnál kevesebb résztvevő előtt. Az alig húszezres tömeg nagy tetszéssel fogadta Csoóri Sándort és Torgyán Józsefet, miközben kifütyülte a HVK szónokát. Aki balszerencséjére akkor szólalt fel, amikor a háttérben elvonult az SZDSZ népes csoportja, az egyik szélen pedig a Fidesz népes tábora.

Majd délutáni közjáték a Bem-szobornál. Az egyik párt megszállta a teret, de a másik aktivistái elzavarták őket. Az elüldözöttek jobb híján a Batthyány téren tartottak kisebb összejövetelt.

Estére a Belváros különböző – hagyományos és véletlenszerűen alakult – ünnepi útvonalain helyreállt a rend.

Abban teljes volt az egyetértés, hogy ez volt az első igazán szabad március 15-e. Este, késő éjszaka a televízió bemutatta, hogy mi is történt az országban. S közben megkezdődött a vita, hogy ki a felelős azért, amiért elmaradt az élő adás, hogy ki kit rágalmazott meg, és ki volt az, aki ki akarta sajátítani az ünnepet. A vita lapzártakor még tartott.

Kossuth Rádió, 1990. március 15. Hungarian Monitoring, HU-OSA 300-40-8:464/5. Blinken OSA Archivum, Budapest.

Az SZDSZ tiltakozása a március 15-i ünnepségek élő televíziós közvetítésének elmaradása miatt

Tegnap az SZDSZ ügyvivői közleményt juttattak el a március 15-i budapesti ünnepségek élő közvetítését megtiltó döntéssel kapcsolatban:[1]

A televízió elnöksége és felügyelőbizottsága döntését azzal magyarázták a tévéhíradó első két kiadásában, hogy az aláíró pártok egyike visszavonta a közvetítés rendjére vonatkozó megállapodást, s ezek után a többi 11 párt azt kívánta, hogy emiatt ne legyen élő közvetítés. A harmadik kiadásban ezt a bizonyos pártot az SZDSZ-szel azonosították, de itt már azt állították, hogy éppen az SZDSZ vonatta vissza az élő közvetítésre vonatkozó megállapodást.

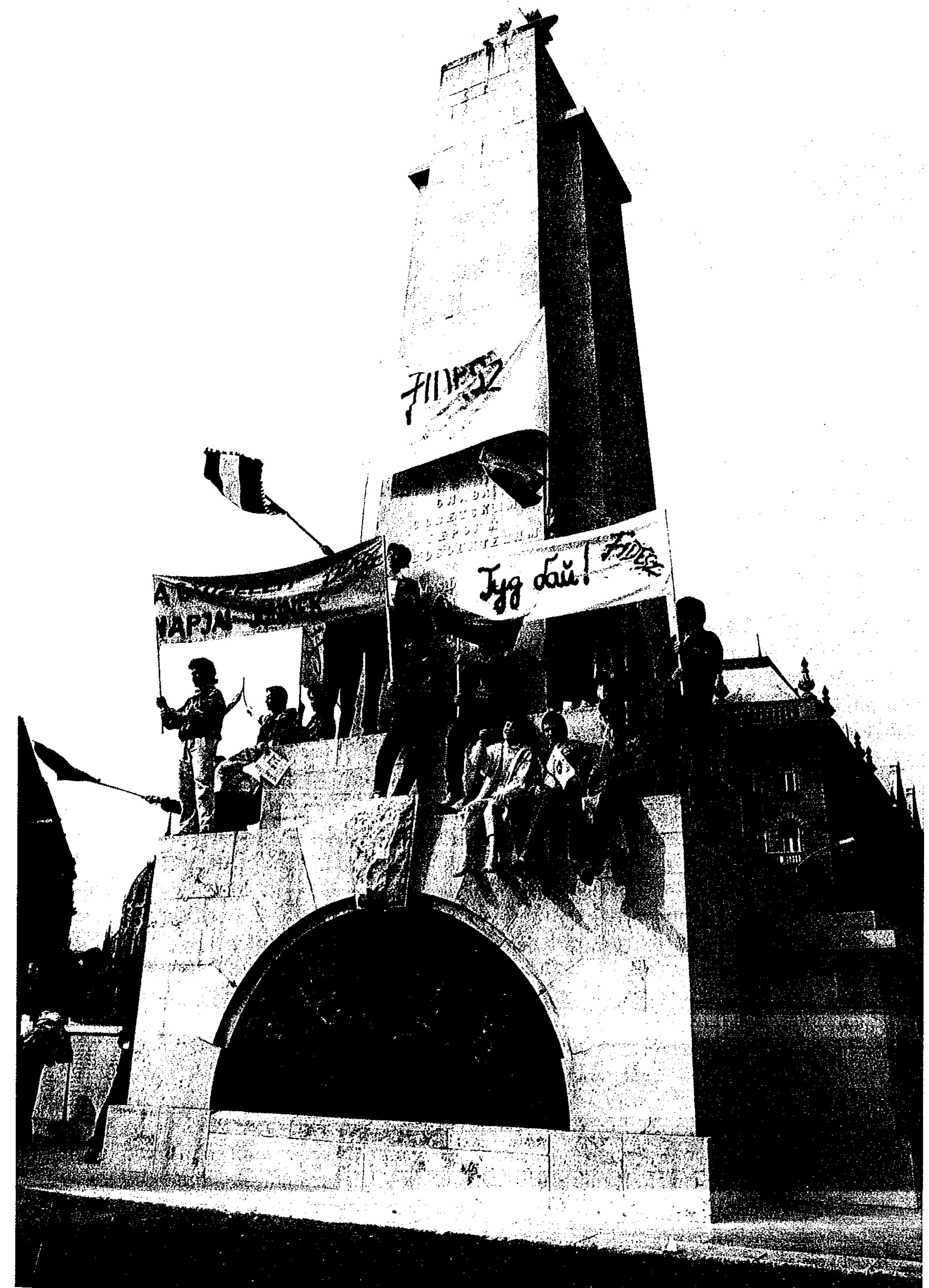
Az SZDSZ kijelenti: az egymásnak ellentmondó közlemények egyetlen állítása sem felel meg a valóságnak.

1. Nem felel meg a valóságnak, hogy az SZDSZ visszavonta volna a közvetítési rendre vonatkozó megállapodást.

2. Nem felel meg a valóságnak, hogy a pártok kérték volna, a televízió álljon el az élő közvetítéstől.

3. Ugyanígy nem felel meg a valóságnak a tévéhíradó harmadik kiadásának állítása, hogy éppen az SZDSZ kívánta volna, ne legyen élő közvetítés.

4. Tiltakozunk az ellen, hogy a televízió még az összefoglalókban, felvételről sem mutatott be egyetlen pillanatot sem a tévé épülete előtti hatalmas, több tízezres tüntetésből, ahol éppen az élő közvetítés elmaradása és általában a sajtószabadság hiánya ellen demonstráltak.

A Magyar Televízió előtt a tüntetők Fidesz-zászlót erősítettek a Szabadság téri szovjet emlékműre, 1990. március 15.

Amennyiben a televízió elnöke és felügyelőbizottsága azonos nyilvánosság előtt nem szolgáltat elégtételt a Szabad Demokraták Szövetségének, az SZDSZ hitelrontás és rágalmazás miatt eljárást kezdeményez ellene.

Népszabadság, 1990. március 19.

Jegyzet 1. Március 14-én késő este jelentette be a rádió és a televízió rövid közleményben, hogy a kiadott műsortól eltérően elmarad a 12.00 és 15.30 között tervezett élő közvetítés a március 15-i ünnepségekről: „A televíziót és a rádiót felügyelő bizottság úgy döntött, hogy március 15-i tudósításaiban ne jelenítse meg a pártok választási kampányelemeit." Ekkor más indoklást még nem fűztek a döntéshez. Kossuth Rádió, Hírvilág, 1990. március 14. 22.00 óra. Hungarian Monitoring, HU-OSA 300-40-8:464/5. Blinken OSA Archivum, Budapest.

Cenzúrázott március 15-e

[...]
Deutsch Tamás: [...] Érdektelen, hogy volt-e vita az SZDSZ és más pártok között, vagy más pártok és más pártok között az útvonal, a helyszínek stb. kérdésében, mert egyáltalán nem volt vita sem a pártok között, sem a pártok és a magyar televízió között abban a kérdésben, hogy legyen-e élő közvetítés a Petőfi-szobor – Kossuth tér – Bem tér útvonalon. Ebben végig teljes egyetértés volt a pártok között. Felháborítónak tartjuk, hogy a tévé felügyelőbizottsága megszegi azt a jogszabályt, amely őt létrehozta és a működését meghatározza, mert ez a jogszabály csak a televíziós műsorok utólagos értékelésének a jogát engedélyezi számára, ők pedig előzetesen letiltottak egy műsort, tehát előzetesen beavatkoztak a műsorszerkesztésbe. Tehát cenzorrá léptek elő. És nemcsak a műsor cenzorává, hanem a pártok tevékenységének cenzorává is. Mi úgy ítéljük meg, hogy egyetlen testület sem jogosult ma Magyarországon a pártok tevékenységét felülbírálni, kivéve az Alkotmánybíróságot, amely alkotmányjogi szempontból ezt megteheti. Éppen ezért elfogadhatatlan, amikor azt mondja a Magyar Rádiót és Televíziót felügyelő kuratórium, hogy a pártok tárgyalásának ez és ez lett az eredménye – szerinte nem született kompromisszum –, ezért letiltjuk a közvetítést. És ha a kuratóriumnak tetsző megállapodás született volna, akkor engedélyezik? [...]

– A kuratórium a pártokra hivatkozott, mondván, hogy ők kérték a közvetítés letiltását.

– Ami a Fideszt illeti – a többi párt nevében nem akarok nyilatkozni –, ez rágalom. Egy: a Fidesznek végig az volt a véleménye – nem a pártok miatt, hanem az ország lakossága miatt –, hogy közvetíteni kell a budapesti március 15-i ünnepségekről. Elemi joga minden állampolgárnak, hogy megnézhesse a tévében. Kettő: minket senki nem kérdezett meg, hogy hozzájárulunk-e ahhoz, hogy ne legyen közvetítés. Mert ha megteszik, mi egyértelműen azt mondjuk, hogy legyen. Három: ha pedig azt gondolják, hogy a kuratórium döntését, amely egyhangú volt, lehet úgy értelmezni, hogy a pártok egyhangúan amellett voltak, hogy ne legyen közvetítés, ezt természetesen felháborítónak tartjuk, mivel a kuratóriumban köztudottan nincs benne a Fidesz, az SZDSZ és a Szociáldemokrata Párt. [...]

Beszélő, 1990. március 22. (11. szám).

* * *

Bauer Tamás: Van különbség!

A szabad demokraták gazdasági programjának összehasonlítása más pártprogramokkal

1. A legfontosabb, közismert különbség a *tulajdonviszonyok* ügyében van. Igaz, valamennyi párt vegyes gazdaságot hirdet, többféle tulajdonforma együttélését szorgalmazza. Az MSZP programjának tervezetében és „népi demokratikus" platformjának elképzeléseiben ugyanakkor az állt, hogy „a közösségi tulajdon különböző formáinak" kell uralkodó szerepet játszaniuk. Ma már ezt nem hangsúlyozza a hivatalos MSZP. A „sokféle tulajdon egymásmellettiségét" hirdeti a Hazafias Választási Koalíció is.

Választási plakát, 1990

Az SZDSZ – a Fideszhez és a kisgazdapártokhoz hasonlóan – a magántulajdon túlsúlya mellett van. Nem elég vegyes gazdaságról beszélni, nagyon fontos, hogy a vegyes gazdaságban melyik a domináns tulajdonforma, mert annak viselkedésmódja válik az egész gazdaságban uralkodóvá. Ott, ahol az állami tulajdon van túlnyomó többségben, ott az a maga képére alakítja a maszekokat is, míg azokban a piacgazdaságokban, ahol a magántulajdon dominál, az állami vállalatok működése is azokéhoz válik hasonlóvá.

Külön kell szólni az MDF felfogásáról. A programjukban levő tulajdonfelfogás a dolog érdemét tekintve továbbra is harmadikutas: olyan világot képzelnek el, ahol a lakosság nagyon széles köre válik tulajdonossá, ahol „gazda lesz az alkalmazottból", ahol a gazdasági rend autonóm egyénekre és azok közösségeire épül, s ezt sajátosan magyar hagyományok alapján vélik reálisnak. Kiküszöbölhetőnek vélik tehát a lakosság szétválását tulajdonosokra és nem tulajdonos alkalmazottakra. Mi ezt nem tartjuk reális törekvésnek, és úgy véljük: a nyugat-európai tapasztalatok szerint alkalmazotti pozícióban is elérhető a jólét és az emberi méltóság, nincs szükség e tekintetben irreális célok kitűzésére.

2. Ebből fakad a második fontos különbség: hogyan kezeljük a *privatizálás* kérdését. Az eddigi néhány visszaélés miatt a pártok többsége máris visszakozót fújt, elfordultak a gyors privatizálás programjától. Az MDF szerint több év elteltével is legfeljebb a versenyszférába tartozó ipar fele kerülhet ebbe a körbe. Erős fenntartásokat hangoztatnak a külföldi tőke bevonásával kapcsolatban. (A Hazafias Választási Koalíció „meghatározott területekre" kívánja azt korlátozni, s szembetűnően idegenkedik a külföldi tőke behatolásától.) Nem adnak ugyanakkor választ arra a kérdésre, hogy miként biztosítható a hosszú ideig még állami tulajdonban maradó nagyvállalati szektor hatékony működése. Mi viszont fontosnak tartjuk – észszerű állami kontroll mellett – a privatizálás és a külföldi tőkebevonás határozott folytatását.

3. A pártok széles körénél tapasztalható *piacellenesség*. Az MSZP „a pénz hatalma" ellen tiltakozik, az MDF szerint a „klasszikus piaci elméletek a magyar viszonyok között nem alkalmazhatók". Mi viszont úgy véljük, hogy a gazdaságban és azon belül a versenyszektorban a pénz hatalmának kell érvényesülnie, a piaci koordinációnak kell dominálnia. Egy pillanatig sem vonatkoztatjuk ezt az elvet az egészségügyre, az oktatásra, és csak korlátozottan a termelő infrastruktúrára, a lakásgazdálkodásra. Alaptalan ezért a „szélsőséges liberalizmus" ránk szórt vádja.

Itt említjük meg a piacellenesség egy jellemző formáját, a *kereskedelemellenességet*. A hetvenes évek szakszervezeti és pártpropagandájából átvett „lánckereskedelem"-demagógia most még az MSZDP programjában is megjelent, nem is beszélve a Hazafias Választási Koalíció ilyen tartalmú

jelszaváról. A mi álláspontunk szerint viszont akkor jár jól mind a termelő, mind a fogyasztó, ha minél több egymással versengő kereskedő fáradozik azon, hogy az áru a legelőnyösebb módon jusson el a termelőtől a fogyasztóig; ez lehet több láncszem is.

4. Eltérnek a pártok álláspontjai *a földkérdésben* és a mezőgazdasági üzemstruktúra kérdésében. A kisgazdapártok az 1947-es földbirtokviszonyok visszaállítását követelik. Mi ezt nem tesszük magunkévá, mert ez újabb igazságtalansággal próbálná a korábbit helyrehozni: kirekesztené a földtulajdonból azokat, akik most a földeken dolgoznak, a mezőgazdaságból élnek, de negyven évvel ezelőtt nem volt földbirtokuk, azok javára, akiknek egzisztenciája sokszor évtizedek óta nem kötődik a mezőgazdasághoz. A föld bérlete túl széles körre terjedne ki, ami növelné a mezőgazdaság költségeit. Úgy tűnik, ebben a kérdésben nem állunk távol az MDF-től.

Mi nem szorgalmazzuk úgy a hagyományos egyéni parasztgazdaság előtérbe állítását, mint sok más párt, és a mezőgazdaságban sokrétű üzemstruktúrát tartunk kívánatosnak, ahol a hagyományos parasztgazdaság és valódi szövetkezet mellett a modern mezőgazdasági vállalkozásnak is helye van.

5. Az MSZP gazdasági jelszavai között szerepel a „szegénységet növelő gazdaságpolitika" elutasítása, a „tömeges munkanélküliség" elkerülésének követelése. Úgy állítja be, mintha abban a helyzetben, ami az MSZMP-kormány gazdaságpolitikájának eredményeként jött létre, elhatározás kérdése lenne a jelenlegi *gazdasági megszorítások* elfogadása vagy elvetése. Számos kis párt, valamint a hivatalos szakszervezetek propagandája is ezt mondja, és ezt harsogja az MDF néhány szónoka is, eltérően az MDF írott programjától. (Az írott program elismeri, hogy nincs mód azonnali javulásra, ugyanakkor azt állítja, hogy a helyzet már néhány éven belül is számottevően javulhat – mi ezt nem hiszszük, mi a további hanyatlás megállítását tartanánk nagy eredménynek, s ennek biztosítását merjük ígérni.) Mi számot vetünk a kialakult helyzettel, és nem áltatjuk sem magunkat, sem a választókat azzal, hogy a súlyos gazdasági megszorítások elkerülhetők. Inkább azt mérlegeljük, hogy hogyan lehet azokat a legszükségesebb mértékre korlátozni, és hogyan lehet mérsékelni szociális következményeiket. Ennek alapos megfontolása viszont más pártprogramokból szinte teljesen hiányzik.

6. Az MDF – számos kisebb párthoz hasonlóan – *elutasítja a restrikciós politikát,* kínálatbővítő politikát hirdet, egyszerre szorgalmaz ugrásszerű adócsökkentést, kamatcsökkentést, hitelexpanziót és az infláció megfékezését. Mi ezt így együtt irreálisnak, sőt ki kell mondani: komolytalannak és veszélyesnek tartjuk. Szerintünk a mai magyar viszonyok között biztosan nem lehet egyszerre csökkenteni az adókat és kamatokat, megfékezni az inflációt, és ugyanakkor megőrizni a gazdaság belső egyensúlyát. Ilyesfajta törekvések elkerülhetetlenül az infláció elszabadulásába torkollnának. A monetáris restrikciót (a forgalomban levő pénz korlátozását) továbbra is szükségesnek tartjuk, sőt nem vagyunk feltétlen hívei a bérszabályozás azonnali megszüntetésének. Ennek előbb a feltételeit kell biztosítani egyfelől a bérmegállapodások intézményi feltételeiben, másfelől az összkereslet hatékony szabályozásában. Az ún. „bérreformot" teljesen irreális jelszónak tartjuk. (Ebben gyökeresen eltér nézetünk a Magyarországi Szociáldemokrata Pártétól.) Nem világos, hogy mit ért „szelektíven expanzív konjunktúrapolitikán" a Hazafias Választási Koalíció, de félő, hogy a restrikció elsietett feladásához nyújtana e jelszóval ideológiát.

7. Más pártok szociális szempontokat csak nagyon általános jelszavak szintjén vetnek fel, *szociálpolitikával* érdemben nem foglalkoznak. Bennünket vádolnak „korlátlan liberalizmussal", a szociális szempontok mellőzésével, miközben a pártprogramokat áttekintve az látható, hogy az SZDSZ foglalkozik szociálpolitikával a legkomolyabban. Az MDF programja a tulajdon biztonságától, a megtakarítások értékállóságától, a teherviselő képességhez szabott adóztatástól várja, hogy széles néprétegek saját erőből boldogulnak, és egyszerűen nem foglalkozik a mindebből kiszorulók helyzetével. (A kérdés ilyen megközelítése arra emlékeztet, ahogyan a hivatalos ideológia évtizedeken át azt hirdette, hogy a szocializmusban a tulajdonviszonyok és a tervgazdaság talaján megszűnnek a szociális problémák, nincs szükség jótékonykodásra, szegénypolitikára.) Az SZDSZ viszont – hűen SZETA-s hagyományaihoz – szembenéz a realitásokkal – nem tudunk elképzelni olyan gazdasági átalakulást, amely „automatikusan" kiküszöbölné a szociális feszültségeket –, és koncepciózus javaslatokat tesz az elszegényedés és [a] visszafordíthatatlan leszakadás megakadályozására.

8. Az MSZP és a Hazafias Választási Koalíció kiáll a KGST „megújítása" mellett. Mi erre nem látunk lehetőséget, az európai integrációba való betagozódás mellett vagyunk – a többi kelet-európai országgal együtt, ha ők is akarják. Nem várunk előnyöket olyan „megújult" KGST-től, ami nem jelenthet mást, mint egymás felé fordulást, vagyis elfordulást Nyugat-Európától. Az egy évvel ezelőtti helyzetben még nem tűnt időszerűnek a KGST feloszlását javasolni a programban; ma már ez több ország szakembereinek közös szándéka.

Beszélő, 1990. március 15. (10. szám melléklete).

A szabaddemokratáknak az MDF természetes ellenzéke. Beszélgetés Kis Jánossal (részletek)

[...]

Az MDF egyik vezetője ominózus rádiójegyzetében kimondva-kimondatlanul az SZDSZ vezetőire is célzott, amikor Lenin-fiúkról beszélt. Ön ezt magára vette?[1]

Ha az a kérdés, hogy ránk célzott-e Csurka István, akkor azt mondom, igen. Ezt egyébként azóta az MDF egy másik elnökségi tagja a *Népszabadság* hasábjain megerősítette. Ha viszont azt kérdezi tőlem, minek tekintem ezt az elnevezést, akkor azt válaszolom, hogy alpári választási fogásról van szó. [...]

Maradjunk még egy időre a két párt viszonyánál. Lehet-e az SZDSZ és az MDF között, mint ahogyan nemrég Tölgyessy Péter vagy Pető Iván fogalmazott, kényszerházasságot kötni, azaz ilyen alapon koalíciót alkotni?

Való igaz, mi nem abban gondolkodunk, hogy a demokrata fórummal hozzunk létre közös kormányt. Azt tartjuk természetesnek és kívánatosnak, hogy jöjjön létre parlamenti váltógazdaság. Megítélésünk szerint az SZDSZ-nek az MDF természetes ellenzéke, és fordítva. Előállhat persze olyan helyzet, hogy a két párt egyidejű távolléte esetén nem jön létre szilárd kormány. Ekkor, kizárólag az ország sorsáért érzett felelősség miatt, gondolunk az MDF-fel való koalícióra, amit egyébként nem tartunk kívánatosnak.

Elnézést, de nem is olyan rég ön azt nyilatkozta Párizsban, hogy az SZDSZ balközép párt, és azt a helyet szeretné elfoglalni a magyar politikai mezőnyben, amelyet Nyugat-Európában a szocialista és szociáldemokrata pártok.

Ez így pontatlan, és ebben a formában inkább ellenfeleink idéznek bennünket. [...] Magyarországon a közvélemény ma a kommunistákat tekinti baloldalnak. Az SZDSZ-t olyan emberek alakították meg, akik tizenöt éven át nyílt küzdelmet folytattak a kommunista pártállammal szemben.

De hisz' egykor önök is baloldaliak voltak...

Ezt most választási riválisunk, az MDF emlegeti úton-útfélen. Nem érdemes firtatni, hogy az SZDSZ ügyvivői testületében egyedül én vagyok az, aki valaha is tagja volt a kommunista pártnak. Nem érdemes azt sem feszegetni, hogy az MDF elnökségében hány volt kommunista párttag van. Tizenöt évvel ezelőtt ők nem vállalták azt a harcot, amire mi vállalkoztunk. Szemben az MDF-fel, mi soha nem mondtuk azt, hogy az ellenzék és a kormánypárt között vagyunk. Szemben az MDF egyes vezetőivel, mi sohasem mondtuk azt, hogy a választások után készek vagyunk a kommunistákkal kormányt alakítani. [...][2]

Ha már az egyes pártvezetők álláspontjainak változásánál tartunk, akkor ön miként látja azt, hogy az SZDSZ korábban a spontán privatizáció mellett volt, mostanában pedig már az ellenőrzött privatizáció mellett tör lándzsát. Nem a választások közeledtével változott meg a véleményük?

Mi sohasem voltunk a spontán privatizáció mellett. Nem a szabaddemokraták változtattak álláspontjukon, hanem politikai vetélytársaink azok, akik úgy próbálnak bennünket beállítani, mint akik a vad privatizáció hívei lennénk. Olvassa csak el októberi küldöttgyűlésünk erről szóló határozatát. Különbség, ha van ilyen köztünk és ellenfeleink közt, abban van: mi ellenőrzött és gyors privatizációt szorgalmazunk, mert úgy gondoljuk, hogy a magyar gazdaságot elsősorban az állami tulajdon mérhetetlen túlsúlya fojtogatja.

Az a benyomásom, hogy önök mindenkivel vitatkoznak: az MDF-fel, a kisgazdákkal, a szociáldemokratákkal, s mostanában már a Fidesszel is. Nem sok ez egy kicsit?

Azt hiszem, hogy ez természetes. Mindenki mindenkivel versenyez a választási kampányban. Meggyőződésem, hogy az új, többpártrendszerű parlament kialakulása után létrejönnek majd az

új erővonalak, amelyek mentén a viták is más rangsort kapnak. Most nem az a zavaró, hogy sok a vita, hanem az, hogy nem világos: mi az igazán fontos ügy, s mely kérdések mellékesek. A Fidesszel egyébként nincsenek érdemi vitáink. Úgy ítéljük meg, hogy a Fidesz és az SZDSZ többé-kevésbé ugyanarra a választóközönségre számíthat. Ezért nem csodálkozom rajta, hogy a Fidesz képviselői igyekeznek elhatárolódni tőlünk. Mindezt megértem, bár nem minden esetben tartom ízlésesnek. De hát egy másik párthoz való viszony megítélése nem ízlés kérdése. [...]

Végül engedjen meg egy személyes kérdést. Nem hiányzik önnek a marxizmus, a filozófia?

Én jó tizenöt évvel ezelőtt jutottam túl a marxizmuson. Az állásomból is azért penderítettek ki, mert elmondtam, hogy Marx szocializmusa miért összeegyeztethetetlen az emberi szabadság alapvető értékeivel. Megítélésem szerint a marxizmus nemcsak az én életemben, hanem Kelet-Európa történelmében is egy elmúlt epizód. Ami viszont a filozófiát illeti, az tényleg hiányzik. [...]

Népszabadság, 1990. március 20.

Jegyzetek

1. Kis János ekkor az SZDSZ elnöke volt.
2. Antall József, az MDF frissen megválasztott elnöke a párt 1989. október 21-i II. kongresszusa utáni sajtótájékoztatón nyilatkozta: az MSZP nélkül nincs és nem is lehet stabil, a nemzeti érdeket szolgáló koalíció. Kétpárti kormányzást azonban kizártnak tart, az ország jelenlegi állapotában egy ennél sokkal szélesebb alapon nyugvó koalíciót vél csak életképesnek.

Németh Miklós ügyvezető kormányfő levele Petre Roman román miniszterelnökhöz a marosvásárhelyi pogrom ügyében (1990. március 20.)

A magyar közvélemény és vezetés megdöbbenéssel értesült az utóbbi napokban történt, kifejezetten magyarellenes atrocitásokról Romániában.[1] Sajnálattal kell megállapítanom, hogy a decemberi fordulatot követően nem a megbékélés, hanem a konfrontáció irányába fordult a román többség és a magyar kisebbség viszonya Románia egyes részein. Elszomorító, hogy a kisebbségek egyéni és kollektív jogainak érvényesítése egyre inkább az agresszív, soviniszta erők által uszított románok ellenállásába ütközik. A nacionalizmus feléledésének veszélyére többször felhívtuk a román vezetés figyelmét, és kértük, tegyenek meg mindent a rendkívül kedvezőtlen jelenségek kibontakozásának megakadályozására. Legmélyebb sajnálatunkra a nyilvános állásfoglalásokkal ellentétben a román vezetés – úgy tűnik – a magyar kisebbség ügyét alárendeli a belső hatalmi harcnak, elfogadhatatlan engedményeket tesz kifejezetten faji megkülönböztetést hirdető erőknek.

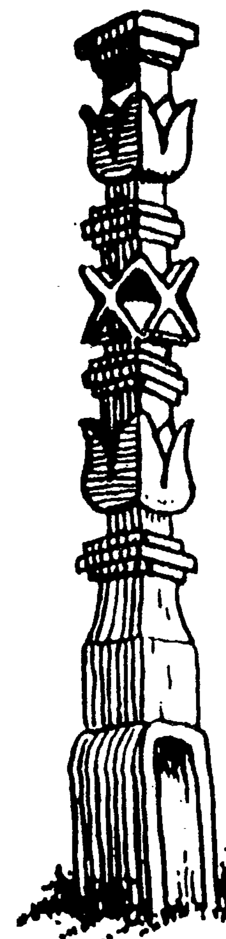
A magyar nép legnagyobb nemzeti ünnepéről, március 15-éről való romániai megemlékezések több helyütt előfordult megzavarása, nemzeti szimbólumaink meggyalázása súlyosan sérti a magyarság érzéseit. A minden civilizált mércét és emberi jóérzést megsértő március 19-ei, marosvásárhelyi pogrom jellegű magyarellenes események hírét mélységes felháborodással fogadtuk.

Határozottan tiltakozunk a marosvásárhelyi magyar szervezet székházának példátlan feldúlása, több magyar személy – közöttük a világhírű író, Sütő András – súlyos bántalmazása, a rendfenntartó erők tétlensége miatt. Nyomatékkal kérjük, hogy a román hatóságok az ENSZ alapokmányával és más, Románia által is vállalt nemzetközi kötelezettségekkel összhangban a leghatározottabban lépjenek fel az uszító szervezetek – köztük a hírhedtté vált, fasisztoid célokat zászlajára tűző Vatra Românească – tevékenysége ellen. A hathatós intézkedések elmaradása beláthatatlan következményekkel fenyeget, amelyekért minden felelősség a román felet terheli.

Aggodalommal figyeljük a nemzeti szűkkeblűség felerősödését, mert az eltávolíthatja a román társadalmat a demokratikus kibontakozás esélyétől, súlyos következményekkel jár nemcsak a kisebbségek, hanem a románok számára is. Biztosíthatom önt, hogy a Magyar Köztársaság kormánya változatlanul síkra száll a magyar–román viszony rendezéséért, a nemzeti megbékélésért, a magyarok és a románok demokratikus jogainak maradéktalan szavatolásáért.

Népszabadság, 1990. március 21.

ERDÉLY VÉRZIK

TILTAKOZZUNK

A ROMÁN NAGYKÖVETSÉG ELŐTT!

1990. ÁPRILIS 5-ÉN CSÜTÖRTÖKÖN 18 ÓRÁTÓL

TILTAKOZÓ VIRRASZTÁS!

EURÓPA SZÉGYENE AZ ERDÉLYI POGROM

Keresztény Nemzeti Unió

Felhívás a román nagykövetség előtti virrasztásra. Plakát, 1990

Jegyzet

1. 1990. március 19-én Marosvásárhelyen véres magyarellenes zavargások törtek ki. Az összecsapásokban három magyar és két román meghalt, több százan megsebesültek, Sütő András írót súlyosan bántalmazták, fél szemére megvakult. A véres zavargások előtt, március 15-én, amelyet először ünnepelhettek a magyarok szabadon Erdélyben, több helyen megtámadták az ünneplőket. A marosvásárhelyi zavargást az váltotta ki, hogy a magyarság tüntetett az anyanyelvi oktatás megteremtéséért, amire válaszul a Vatra Românească soviniszta román szervezet a román kormányerők támogatásával szervezetten környékbeli románokat szállított Marosvásárhelyre, akik szétverték a város központját, rátámadtak a mindaddig békésen tiltakozó magyarokra, és feldúlták a Romániai Magyar Demokrata Szövetség helyi székházát. A több napig tartó zavargásoknak március 21-ére lett vége, amikor is a környező településekről megérkezett magyar erősítés kiverve a beszállított románokat a városból, majd ezt követően a román hadsereg helyreállította a rendet. A beszámolók szerint a helyi hatóságok és a rendőrség nem lépett fel a megtámadottak védelmében. Utóbb valószínűsítették, hogy a zavargásokat néhány egykori román állambiztonsági (Securitate) ügynök szervezte és provokálta. A feltűnően gyors bírósági eljárásokban kizárólag magyar cigányokat vontak felelősségre, hatan több hónapos börtönbüntetést kaptak, Cseresznyés Pált tíz évre ítélték, hat év múlva elnöki kegyelemmel szabadult. Az incidens súlyosan megtépázta az 1989. decemberi romániai forradalomban egy időre szárba szökkenő szolidaritást és kölcsönös tiszteletet az erdélyi (és magyarországi) magyarok, valamint a románok között. A „fekete márciusként" elhíresült vérengzés elleni tiltakozásul 1990. március 20-án a Hősök terén rendeztek nagygyűlést, amelyen mások mellett felszólaltak az EKA pártjainak képviselői: Lezsák Sándor, Csurka István, Göncz Árpád, Tamás Gáspár Miklós, Prepeliczay István, Németh Zsolt, Keresztes Sándor, Sebestyén László. A magyar kormány pedig az ENSZ főtitkárához fordult.

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS

Új reformkor vagy új Horthy-korszak?

Mire ez a lap az olvasó asztalára kerül – ha egyáltalán asztalnál olvassa az újságot –, már csak pár nap lesz a választásokig. Az olvasónak ezúttal csakugyan választania kell. Csatlakozik-e Magyarország az elmaradott, zűrzavaros, veszélyes országok táborához, olyan lesz-e, mint Románia, Jugoszlávia, Bulgária, Ukrajna, vagy teszünk egy hatalmas erőfeszítést és *normális, hétköznapi* európai országgá válunk, olyanná, mint Dánia, Belgium, Spanyolország, Norvégia?

Választanunk kell.

Minden forradalom előre és hátra visz – a mai békés magyar forradalom is. Az *előre* attól is függ, hogy milyen a *hátra*. A Szabad Demokraták Szövetsége a tizenkilencedik századra, Széchenyi, Kossuth, Deák századára tekint. Arra a századra, amely pokoli harcok árán megteremtette a magyar szabadelvű alkotmányos demokráciát. Némely politikai vetélytársaink azonban mintha a gyászos emlékezetű Horthy-korszak tekintélyelvű, ellenőrzött parlamentarizmusára kacsingatnának.

Figyelmeztetnünk kell mindenkit: mind a mi elődeink, a szabadelvű-radikális polgári demokraták, mind a szociáldemokraták, mind a kisgazdák, mind a népi írók a Horthy-korszakban *ellenzékben* voltak, méghozzá üldözött, félreszorított, választási csalással és csendőrrel korlátozott félparlamentáris ellenzékben. Aki ma a Horthy-korszakhoz hasonló állapotokat kíván előidézni, az a mai magyar politikai spektrum minden fontos szereplőjének hagyományait teszi csúffá, *mindenkit becsap*, minden jelentős politikai párt híveit megcsalja.

Ma – legalábbis színleg – a Horthy-korszak ellenzékének különböző árnyalatai között folyik a küzdelem. Nincs jelen a diktatórikus módszereket úriasan alkalmazó *egységes* párt utódja, sem annak civilizált Bethlen-féle, sem durvább Gömbös-féle, sem fasisztává züllött Imrédy-féle változata. Úgy tetszhetik, a mai ellenzék nemcsak a bolsevik pártállamnak, hanem a balkáni tekintélyelvűségnek is ellenzéke. Ám ez nem elég biztos.

Ha nem az SZDSZ győz a választásokon, megjósolhatjuk, hogy itt nem lesz jogainak birtokában lévő ellenzék, tehát nem lesz demokratikus kormány sem.

Nem tudom, milyen gyakran jut dr. Antallnak, az MDF elnökének eszébe az édesapja, a magyar nemzet hőse, a hivatalnok, aki föllázadt a Horthy-rendszer ellen, brit, lengyel, francia hadifoglyokat mentett, és az akkori radikális ellenzékhez – a kisgazdákhoz – csatlakozott. Én sűrűn gondolok rá. S minél sűrűbben jut eszembe ő s mindazok, akik mind a kommunista uralmat, mind a simanyelvű totalitarizmust ellenezték, annál inkább kívánom a szabad demokraták választási győzelmét. Nekünk nem áll rosszul az ellenzékiség, elvégre – szemben másokkal – mi másfél évtizede gyakoroljuk, nemcsak amióta a kommunista ellenfélen kiütközött az aggkori végelgyöngülés. De ahogy hallgatom vetélytársaink szónoklatait, egyre jobban tartok egy liberálisok nélküli kormánytól. Ha mi, magyar szabadelvűek nem leszünk benne a következő magyar kormányban, talán sok új igazgató, főtitkár és tábornok lesz, de marad a rendszer.

Szavazzatok ránk, akik nem kedvelitek Auschwitz, Recsk, Kolima, a Duna–Fekete-tenger csatorna huszadik századát. Szavazzatok ránk, akik elég régimódiak vagytok ahhoz, hogy várjatok valamit a jövőtől. Mucsa és félelem – vagy szabad demokrata többség. Nincs harmadik út.

Beszélő, 1990. március 24. (11. szám).

A Magyar Demokrata Fórum politikai hirdetése (1990. március 30.) (részlet)

[...]

Az MDF a magyar újjászületés pártja. Szilárdan a magyar hagyományokban gyökerezik, az előző nemzedékek tapasztalataira épít. Példaképünk Berzsenyi klasszikus erkölcsisége, Kölcsey hazaszeretete, Széchenyi gyakorlatiassága, Petőfi gyújtó lendülete, Kossuth fáradhatatlansága, Deák megfontolt bölcsessége, Teleki Pál önfeláldozása, Bajcsy-Zsilinszky hősiessége, Németh László nemzetnevelő elhivatottsága, Bibó István politikai gondolkodása, az 1945–47-es és az 1956-os demokrata politikusok felelősségteljes és szélsőségektől elhatárolódó magatartása.

Eszményünk az emberi szabadságjogok legteljesebb tiszteletben tartása, az alkotmányos jogállam, a politikai demokrácia, a pluralizmus, a tolerancia.

Mi nem megtért marxisták vagyunk, mi nem mostanában, de nem is csak egy-két évtizede kerültünk szembe a kommunista diktatúrával. Mi azoknak a pártja és folytatói vagyunk, akik 1945 és 1948 között küzdöttek az egypárti diktatúra létrehozása ellen, akik az 1956-os forradalomban megpróbáltak annak véget vetni, akiket ezért bebörtönöztek, üldöztek, s annak a nagy tömegnek, akik a Kádár-korszak alatt mindvégig annak csöndes, belső ellenzékét alkották. Nekünk nem kell hangos kommunistaellenességgel feledtetnünk múltunkat. Mi igazságot akarunk szolgáltatni a meghurcoltaknak, de nem a bosszú, hanem a jog szellemében, ugyanakkor nem feledkezve meg a megbocsátás keresztényi kötelességéről. Tudjuk, hogy a nemzetnek mindenki tehetségére, tudására szüksége van, ezért csak az érdemteleneket akarjuk eltávolítani, csak a meg nem szolgált politikai érdemeken adott nyugdíjakat akarjuk lecsökkenteni. Mi nem a népet akarjuk leváltani, hanem a népet megnyomorító rendszert akarjuk megváltoztatni. Tudjuk, hogy ezzel az emberek is meg fognak változni, hogy a korruptság, a cinizmus és az önzés alól elő fog jönni a tehetség, a tisztesség és hazafiság. Mi nem csak a gazdaságot, mi a társadalmat is meg akarjuk javítani, ezért tekintjük magunkat egyszerre politikai pártnak és országos mozgalomnak.

Vetélytársaink jelentős részével – elsősorban a Kisgazdapárt, a Kereszténydemokrata Néppárt és a Néppárt híveivel – együtt indultunk el 1987 szeptemberében Lakitelken, s nem rajtunk múlott, hogy hangsúlybeli különbségek, a történelmi előzmények és sokszor csak személyi okok és ambíciók következtében ők külön pártokat hoztak létre, hozzánk nagyon hasonló elvek és célok alapján. Meggyőződésünk, hogy a jövőben útjaink még találkozni fognak.

Ma is becsüljük azoknak az eszmei és politikai bátorságát, akik kommunista családi hátterük ellenére, saját marxista, némely esetben maoista és trockista meggyőződésüket elvetve, MSZMP-tagságuktól megfosztva vagy azt csak a közelmúltban feladva, az 1970-es években fokozatosan elfogadták a liberális demokrácia elveit. Sokan közülük ma a Szabad Demokraták Szövetségének prominens tagjai. De már kezdettől fogva nem tudtuk azt elfogadni, hogy a szamizdatokat készítők egyedül magukat nevezték ki „demokratikus ellenzék"-nek, szembeállítva csoportjukat a rendszer megváltoztatásáért nemcsak kényszerből, de józanságból is csöndesebben harcoló népi vagy polgári származású írókkal és más értelmiségiekkel, akik jelentős része soha nem hitt a szocialista-kommunista utópiában, vagy már az 1956-os forradalom leleplezte előtte a bolsevizmus hazugságát.

A mai szabad demokraták nem egy vezetője sokat megőrzött kommunista múltjából és mentalitásából. Ezt az utóbb hónapokban követett magatartásuk vitathatatlanul igazolja. Az SZDSZ-nél egyre jobban érvényesült a „pártfegyelem", a belső centralizmus. Ezt gondosan összehangolt nyilatkozataik és fegyelmezetten végrehajtott politikai fordulataik jelzik a legjobban. (Gondoljunk csak a köztársasági elnök közvetlen megválasztásával kapcsolatos álláspontjuk változásaira, vagy az egy évvel ezelőtt még hangosan hirdetett „spontán privatizáció" ügyes elejtésére.) Visszatetszést keltő szerénytelenséggel hirdetik magukat az igazság és a tehetség („a szürkeállomány") egyedüli birtokosainak, közben előszeretettel sajátítják ki maguknak mások jelszavait, szimbólumait, sőt dalait („Szabad élet, szabad madár")[1] is. Maguknak igénylik a szabadságszeretet előjogát („Van, aki szabadon szereti") és ellenfeleiket kommunistabarátsággal vádolják („Aki ellenünk van, az velük van"). Miután pártkongresszusuk az ősszel elvetette a nemzeti színű fecske pártjelvényt, mégis ezzel álltak a közönség elé – belső tájékoztatásuk szerint csak taktikából, „kampánycéllal", ami jelzi, hogy a nemzeti célokkal még ma is milyen nehezen tudnak azonosulni. A nyilvánosságot, a szereplést, nyugodtan mondhatjuk, agresszivitással keresik, szimpatizánsaik és hirdetéseik révén vitathatatlanul tele velük a sajtó, sőt az utca is. E stílus mellett a legnagyobb hibájuk a dogmatizmus, a doktrinerség és az együttműködésre, a kompromisszumra való képtelenség. Ez élesen megmutatkozott már a nyári kerekasztal-tárgyalásokon, most pedig a március 15-i ünnepségeket előkészítő megbeszéléseken, ahol háromszor mondták föl a megállapodást. Mi azonban azzal is tisztában vagyunk, hogy az SZDSZ tagságának és támogatóinak nagy része mentes ezektől a hibáktól, sőt talán már maga is kezdi érezni ezek terhét. Mi velük szívesen együttműködnénk, csak a radikálisokkal, az inkorrekt módszereket alkalmazókkal állunk szemben.

A Fiatal Demokratákat megalakulásuk pillanatától támogattuk, harcostársnak tekintettük. Sajnáljuk, hogy közben – elsősorban a politikai taktika kérdéseiben – idővel velünk szemben az SZDSZ-hez közelálló álláspontot alakítottak ki. Mi azonban becsüljük a Fidesz-tagság felkészültségét, lendületét, eltökéltségét, s reméljük, hogy közülük még sok kiváló politikus és gondolkodó fog kiemelkedni, akik hozzánk hasonló célokért fognak munkálkodni, osztva azt a hitet, amit nevük is hirdet.

Meggyőződésünk, hogy ha a magyar társadalom kellő többségben mellénk áll és fölépítjük Magyarországon a

Demokráciát,
Felelősséggel!
A magyar név megint szép lesz!

Magyar Hírlap, 1990. március 28. és 30.

Jegyzet

1. Az SZDSZ egyik korabeli televíziós kampányfilmjének betétdala, a „Hidegen fújnak a szelek" kezdetű népdal egyik sora.

Apák és fiúk

Lármásan és kitartóan folytatja kardcsörtető politizálását a Szabad Demokraták Szövetsége.[1] Ám a maguk keltette hangzavarba újabban sok disszonáns hang vegyül. Mind többen veszik észre, hogy az SZDSZ hangadó vezetőinek antibolsevista meze alatt bizony másfajta szív dobog... „Az SZDSZ vezetői közt számos a volt doktriner kommunista, még ha az idők szavára hallgatva ma a radikális antikommunizmus báránybőre alól bégetnek is ki." (*Nyugati Magyarság*, Montreal, 1989. november–december.) Az ügyvivő testület tagjai közül jó páran nemrég az állampárt (igen, az MSZMP) soraiban vitézkedtek. Nem közkatonaként, hanem mint stratégák, a marxi és hasonló tanok elméleti kutatói-továbbépítői. Haraszti Miklós szülei az izraeli kommunista párt alapítói, '70 körül maoista összeesküvés vádjával állt bíróság előtt (a többiek: Csákó Mihály, ma az SZDSZ által alapított Szolidaritás szakszervezet vezetője, Hamburger Mihály, Hamburger Jenő '19-es népbiztos utóda, ma a SZER munkatársa, Dalos György, Pór György). Kis János az MTA Filozófiai Intézet párttitkára volt, '73-ban kizárták az MSZMP-ből „túl baloldali" nézetei miatt; ezt követően az Akadémia különböző intézetei (élükön Aczél legényei) tartották el titokban és bőségesen. Tamás Gáspár Miklós édesanyja a román kommunista párt alapítója, Kolozsvárról Budapestre költözésük után az egyik legnagyobb pártnyugdíjat kapja (fia „ebből" ellenzéki); a mama dicső múltja segíti remek lakáshoz a fiút, aki szintén a Ceauşescu-féle KP tagja volt. Bauer Tamás apja a Sztálin út 60-ban specialitásáról „körmös Bauer" néven volt ismert. Fia, Laki Mihály és Soós Károly Attila jelenlegi SZDSZ szakértőkkel együtt, a Közgazdasági Egyetem pártalapszervezetét hívta életre. Pető Iván párt-, Tölgyessy Péter államigazgatási karrierjét váltotta „szabadra". Mindketten az MSZMP tagjai voltak.

Bizonyára további tájékozódással a példákat lehetne folytatni, de fejezzük most be. A fenti tényeket bűnül nem róhatjuk fel. Változnak az idők, változhatnak a politikai nézetek. De ha valaki ilyen háttérrel unos-untalan a kommunista diktatúra elleni küzdelem élharcosának pózában tetszeleg (ha vannak is részérdemei), ez már több, mint visszatetsző. Ez megtévesztő politikai stratégia. Külföldön ez már széles körben ismert. Az egyik újságíró így ír erről: „Az SZDSZ intelligens, jól képzett, polgári származású elitisták gyülekezete. Esélyük arra, hogy egy kormány vezető erejét alkossák, elég csekély. Így aztán nem érdekük sem a koalíció, sem egy más összetételű, erős, működőképes kormány létrejötte. Az ő legnagyobb befolyásuk egy gyenge, a parlamentnek teljesen kiszolgáltatott, cselekvőképtelen, egyik kormányválságból a másikba tántorgó kormány alatt valósulna meg. Jellemző álláspontjuk cinizmusára, hogy a népszavazás után azt is felajánlották, hogy a parlamenti választások után akár közvetlen szavazással is megválasztható lehessen a köztársasági elnök, ha annak jogkörét a minimálisra szorítják. Értsd: még a népnek is meg lehet engedni az elnökválasztást, mert csak egy jól öltözött köszönőembert választ." (*Nyugati Magyarság*, Montreal, 1989. nov.–dec.)

Hogy mennyire igazak e sorok, jól jelzi az SZDSZ „új" jelmondata. „Aki ellenünk van, az velük van." Nem kell különösebb lélektani érzék és ismeret, hogy megérezzük a mondat mögött meghúzódó gondolkodás sémás, kirekesztő voltát. Ez a gondolkodásmód a világot két részre osztja: „MI"-re és mindenki másra, „ŐK"-re. Kik is gondolkodtak így az elmúlt évtizedekben? A kizáráshoz-kirekesztéshez, a mindenki „más"-t egy kalap alá vonó megközelítéshez adjuk hozzá az agresszív stílust, és már meg is kapjuk ennek a politikai számtannak a magyarság számára oly keserves végeredményét, a diktatúrát. Kirekesztés + agresszió = diktatúra. Ebből pedig már elegünk van, egyszer és mindenkorra! Se vöröset, se másmilyet belőle! Az SZDSZ vezetői persze „visszavonták" e jelmondatot – ugyan a plakátok már az utcán vannak. De a visszavontat is ők találták ki! Vagy a „legprofibb" szervezet (hogy erre az általuk keltett mítoszra is utaljunk) kampánya lenne esetleges? Dehogyis. Ezt a mondatot kitalálták, jóváhagyták, kinyomtatták, terjesztették, kiragasztották. Nem kell ezt a jelszót visszavonni, hiszen „hiteles", kifejező. Beleillik a sorba: „Aki nincs velünk, az ellenünk" (Rákosi, 1950), „Aki nincs ellenünk, az velünk van" (Kádár János, 1957), „Aki ellenünk van, az velük van" (SZDSZ, 1990).

Van persze más jelszava is a Szabad Demokraták Szövetségének. Azzal pedig messzemenően egyetértünk: „Döntsön a nép". Döntsön bizony, de ne a manipulációs megtévesztés hatása alatt, hanem teljes körű tájékozódás, mérlegelés után. Erre van szüksége a nemzetnek. A kiérlelt, nem indulatokon, hanem tisztánlátáson alapuló döntés bizonyára elhallgattatja a szélsőségeket, és megerősíti a tisztességes, józan politikusokat. Tartozzanak azok az SZDSZ-hez, MDF-hez vagy bármely demokratikus párthoz.

Magyar Fórum, 1990. március 31.

Jegyzet

1. Az írás – *g* – szignóval jelent meg, szerzője Grezsa Ferenc (1957) pszichiáter, mentálhigiéniés szakember, 1990 és 1994 között országgyűlési képviselő, a parlament egészségügyi, szociális és családvédelmi bizottságának tagja, később az MTV Közalapítvány Kuratóriumának elnökségi tagja majd szakértője. A pamflet először az MDF hódmezővásárhelyi lapjában jelent meg, innen vette át a *Magyar Fórum*, melynek főszerkesztője Csurka István, az MDF alelnöke volt. Az írás az 1990-es választás két fordulója között jelent meg, röpirat formájában országszerte terjesztették. Az írásban név szerint érintettek a lapot és a szerzőt is beperelték. A Pesti Központi Kerületi Bíróság 1990. szeptember 14-én kelt ítéletében megállapította, „hogy az alperesek valótlan tények közlésével megsértették a felperesek személyiségi jogait, eltiltották az alpereseket jogsértő magatartásuk folytatásától". Lásd Révész Sándor: Tisztán látó szemek éjszakája. *Beszélő*, 1990. szeptember 22. (37. szám) Grezsa eleinte tagadta szerzőségét, arra hivatkozva, hogy „az írást egy munkacsoport állította össze", de a bírósági tárgyaláson már elismerte azt. A cikk állításairól röviden: Kis Jánost nem „túl baloldali" nézetei miatt zárták ki a pártból és bocsátották el állásából, hanem a marxizmus elméleti alapjainak kritikai elemzéséért, azaz „revizionizmusért". Haraszti Miklóst *Darabbér* című munkásszociográfiájáért fogták perbe, nem maoista összeesküvés vádjával. Pető Iván semmiféle pártkarrier előtt nem állt, a rendszerváltást megelőzően történész és levéltáros volt, több gazdaságtörténeti mű szerzője, és rendszeresen publikált a szamizdat sajtóban. Tamás Gáspár Miklós soha nem volt sem a román, sem a magyar kommunista párt tagja, Bauer Tamás, Laki Mihály és Soós Károly Attila nem alapítottak egyetemi pártszervezetet stb. A cikk része volt annak a lejárató kampánynak, amelynek célja az volt, hogy a népszavazás sikere után az SZDSZ lendületét megtörjék, azt a látszatot keltve, mintha a radikális rendszerváltást hirdető liberális párt vezetői és felmenőik szorosan kötődtek volna a kommunista rendszerhez. Ennek alaphangját Csurka 1990. január 14-i rádiójegyzete adta meg az állítólagos „Lenin-fiúkról". A konstrukció a korai húszas évek *zsidó-bolsevik-liberális* azonosításának közismert szélsőjobboldali, antiszemita toposzát melegítette föl és aktualizálta.

A főbb pártok támogatottságának alakulása a közvélemény-kutatások szerint (1990. január–március)

[...]

„Ha most vasárnap lenne a választás és ezeknek a pártoknak a jelöltjei indulnának, Ön melyikre szavazna?"

(Az egyes pártokra „szavazók" %-os aránya a *megkérdezettek* (m) és a *válaszadók* (v) számához viszonyítva)

VÁLASZTÁSI PLAKÁT, 1990

1990	Január		Február		Március	
	m	v	m	v	m	v
Fiatal Demokraták Szövetsége	5	7	7	9	9	11
Független Kisgazda-, Földmunkás-és Polgári Párt	11	16	13	16	12	16
Kereszténydemokrata Néppárt	2	3	4	5	5	6
Magyar Demokrata Fórum	15	21	16	21	18	21
Magyar Néppárt	2	2	0	0	1	1
Magyarországi Szociáldemokrata Párt	3	5	5	6	4	4
Magyar Szocialista Munkáspárt	3	4	5	6	4	4
Magyar Szocialista Párt	8	11	7	9	8	9
Szabad Demokraták Szövetsége	13	18	14	19	17	21
Egyéb pártok	9	13	9	12	6	8
Nem szavazott	29	–	23	–	18	–

A Magyar Közvéleménykutató Intézet felmérései alapján. *Magyarország Politikai Évkönyve 1991.* Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Budapest, 1991, Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 571.

KIS JÁNOS

Új reformkor vagy…?

A *Beszélő* ez évi 11. számában Tamás Gáspár Miklós barátom rövid írást tett közzé a választásokról. Nagy port kavart cikke arról szól, hogy miért indokolt a szabad demokratákra szavazni. Bár a cikkel, mint alább kiderül, magamnak is bajom van, alapeszméjét könnyű úgy összefoglalnom, hogy a liberális demokrácia bármely híve habozás nélkül egyetérthessen vele. Ezzel kezdeném.

Az első szabad választás az MDF és az SZDSZ között dől el. Mindkét párt híve a többpártrendszernek és a parlamentarizmusnak. A többpárti parlament azonban önmagában még nem biztosíték a modern, nyugati értelemben vett demokráciára. Ahhoz sok más egyéb is kell: szükség van hozzá arra, hogy a mindenkori parlamenti ellenzéket szilárd jogok, kiváltságok illessék meg (például fontos parlamenti bizottságok vezetését fenn kell tartani a számára); szükség van hozzá arra, hogy a kormánytöbbség ne vonhassa pártirányítás alá a tömegtájékoztatást, hanem a sajtó valóban szabad és független legyen; végezetül szükség van a demokráciához arra is, hogy a parlamenten kívüli politikai, kulturális, vallási, etnikai vagy más kisebbségek megfelelő védelmet élvezzenek, s a nemzet egyenrangú alkotórészeiként, szabadon élhessék a maguk életét. Ha ezek a feltételek nem teljesülnek, hiába lesz választott, többpárti parlamentünk, a többségi párt vagy pártkoalíció mindenki mást kirekesztve gyakorolhatja a hatalmat, az ellenzék páriahelyzetbe szorul, a tömegtájékoztatás az uralkodó pártok szócsöve marad, és bármely kisebbség ki lehet szolgáltatva a mindenkori hatalomgyakorlók önzésének és előítéleteinek.

A szabad demokraták valódi, liberális demokráciát akarnak, megfelelő kiváltságokat élvező parlamenti ellenzékkel, a pártpolitikától elszigetelt, önálló tömegtájékoztatással és a politikai, világnézeti, kulturális, etnikai vagy életformabeli kisebbségeket védelmező jogokkal. Mi nem egyszerűen többpártrendszert akarunk, de a polgárok világnézeti, politikai és egyéb pluralizmusát tiszteletben tartó, *semleges államot,* toleranciát és biztosított parlamenti váltógazdaságot is.

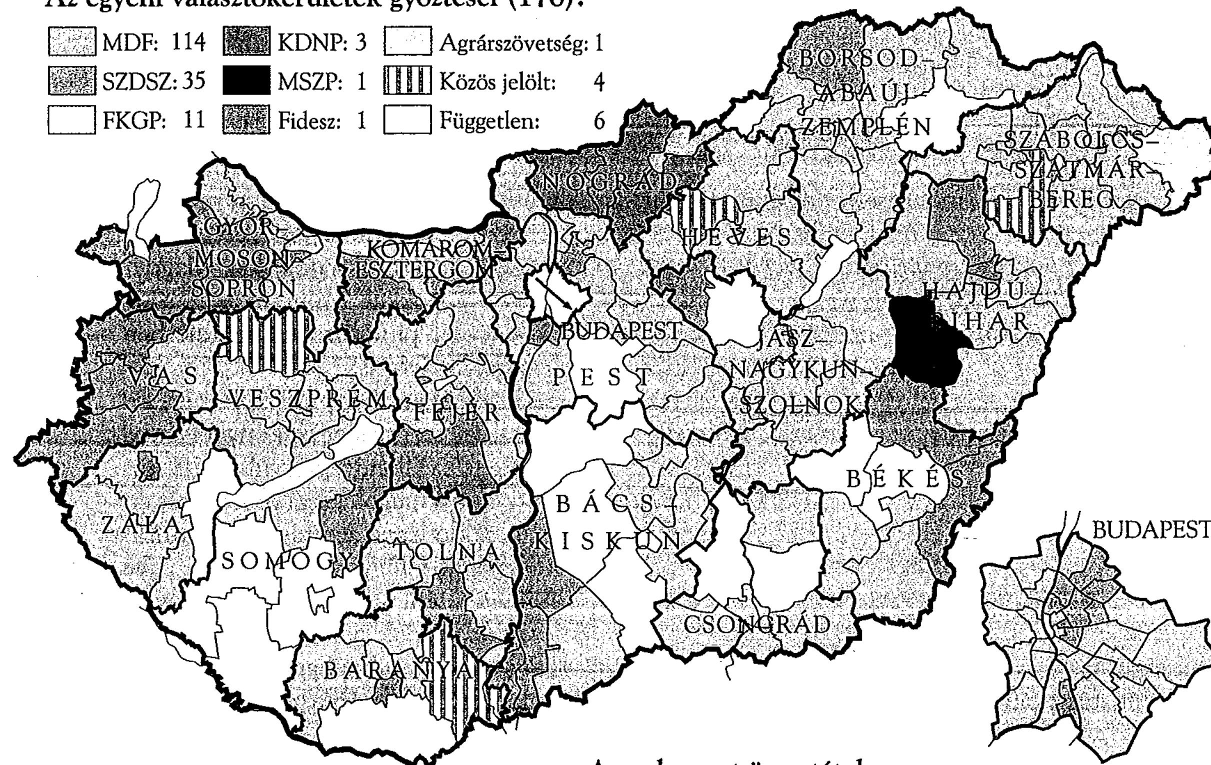
Az elmúlt másfél év tapasztalatai komoly kétségeket ébresztenek aziránt, hogy az MDF is így értelmezi-e a demokráciát. Sajnálatos, hogy az Ellenzéki Kerekasztal szó szerinti jegyzőkönyvei a mai napig nem kerülhettek nyilvánosságra, mert kitűnnék belőlük, hogy az államfő megválasztása körüli vitában a szabad demokraták mennyi közvetítő, kompromisszumos megoldással próbálkoztak, s hogy a Fórum küldöttsége bizony az SZDSZ–Fidesz kisebbség állandó leszavaztatására, kiszorítására játszott kompromisszum keresése helyett. A rádiót és a televíziót felügyelő kuratórium ügye joggal ébreszt olyan aggályokat, hogy a Fórum, kormányra kerülése esetén, megkísérli majd közvetlen irányítása alá vonni a tömegtájékoztatást. Az olyan választási röplapok pedig, melyek szerint „Magyar = MDF", a szabad demokraták a „nemzeti célokkal… nehezen tudnak azonosulni" vagy „a kommunisták után ne másik materialista párt kerüljön hatalomra", joggal ébresztenek félelmet azokban, akik nem az MDF párthívei, és így a majdani MDF-kormány szemében nem számítanak magyarnak, vagy amelyeket az MDF materialistaként bélyegez meg. S nem is beszéltem arról az ijesztő rágalomhadjáratról, melyet a Fórum lapjaiban és röpirataiban az SZDSZ képviselőjelöltjei és országos vezetői ellen folytat. (A Magyar Fórum – főszerkesztője, Csurka István – legutolsó számában csupán szerény személyemről három olyan becsületsértő hazugság jelent meg, melyek polgári peres eljárást kívánnak.)

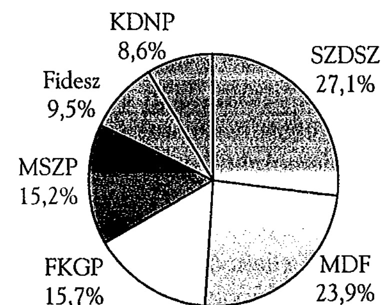
Úgyhogy azt gondolom, jó lelkiismerettel mondhatjuk a liberális demokráciára áhítozó választópolgároknak, hogy szavazzanak az SZDSZ-re.

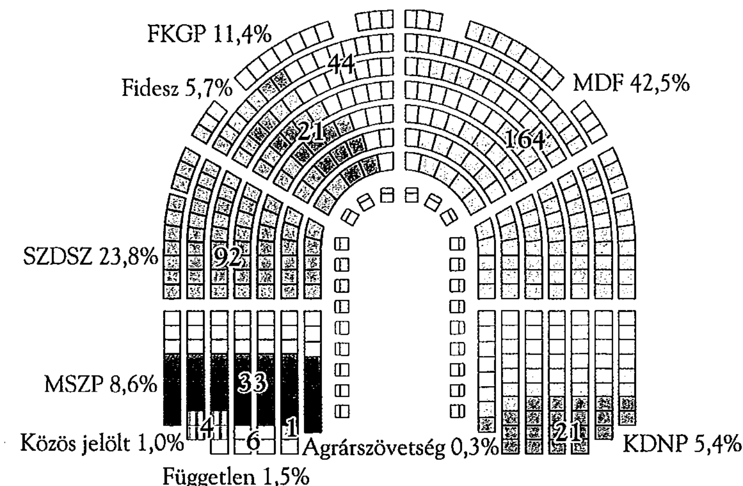
Elismerem, ez így – ha igaz is – nem túlzottan lendületes. TGM tolla kétségkívül alkalmasabb az olvasó érzelmeinek és képzeletének mozgósítására, mint az enyém. Mégis, kétlem, hogy ezúttal szerencsésen nyúlt a feladathoz. Kezdjük a címadó hasonlaton: „…vagy új Horthy-korszak." Való igaz, a Horthy-korszak parlamentjeit éppen az jellemezte, amitől a szabad demokraták tartanak: az államhatalommal azonos kormánytöbbség és minden politikai befolyástól megfosztott páriaellenzék. Való igaz, a Horthy-korszak jellegzetes példája volt a parlamentáris díszletekkel ékesített tekintélyuralomnak. Való igaz, a Horthy-korszakot a történelmi egyházak és az állam összefonódása, a vallási kisebbségekkel és a nem hívőkkel szembeni intolerancia jellemezte. Való igaz, az SZDSZ réges-rég meghirdette, hogy nemcsak az utolsó negyven évvel áll szemben, hanem a Trianon utáni egész hetven esztendőhöz képest kíván nemzeti újrakezdést, míg az MDF ebben távolról sem

volt ilyen egyértelmű. Az esetleges MDF-többségű parlament azonban, már csak alkotmányjogi különbségek okán is, nem az Egységes Párt uralta parlament megfelelője volna. A sajtószabadság korlátai sem lennének hasonlíthatók az akkoriakhoz. Nem hinném, hogy komolyan kellene tartani olyanfajta osztálydiktatúrától, mint a két világháború közötti volt, mely csendőri kérdésként kezelte a proletariátust mint osztályközösséget, és megalázó cselédsorban tartotta a mezőgazdasági munkásságot. Egyszóval: véleményem szerint nem helyes új Horthy-korszakkal fenyegetni a választókat, mert ezzel olyan képzettársításokat indítunk el bennük, melyeket az MDF tagjainak többsége okkal sérelmez, s amelyekben a külső szemlélő sem ismer rá a Fórumra.

Az 1990-es parlamenti választások eredménye

Talán még ennél is szerencsétlenebbnek találom a cikk befejező fordulatait: „Szavazzatok ránk, akik nem kedvelitek Auschwitz, Recsk, Kolima, a Duna–Fekete-tenger csatorna huszadik századát... Mucsa és félelem – vagy szabad demokrata többség." Ha nem gondoljuk azt, hogy az MDF a kényszermunkatáborok, a megsemmisítő táborok huszadik századát készül visszahozni – márpedig TGM egész biztosan nem gondol ilyesmit –, akkor nem világos, miért kell mindenkinek az SZDSZ-re szavaznia, aki az ilyesmit nem kedveli. Ha nem gondoljuk azt – márpedig TGM egész biztosan nem gondolja –, hogy minden Mucsa, ami a mi műveltségünktől és kulturális ízlésünktől különbözik, akkor nem világos, miért kell a választót Mucsával fenyegetni. Nekünk érdekünk és erkölcsi kötelességünk hozzásegíteni a szavazópolgárt, hogy azon az alapon válasszon köztünk és a Fórum között, amiben *valóban* különbözünk.

Nem tudom, hány szabad demokrata olvasóban ötlik fel a kérdés: annyi durva rágalom, annyi személyes becsületsértés után, amit az SZDSZ vezetői és tagjai (TGM legkivált) a Fórumtól elszenvedtek ebben a kampányban, méltányos-e nyilvánosan vitába szállnom TGM barátommal, aki mégiscsak egy képviselhető politikai gondolatot fogalmazott meg, bár nem minden tekintetben védhető módon. Célszerű-e vitába szállnom vele, noha teljes joggal az SZDSZ egyik legnevesebb vezetője, fontos képviselőjelöltje, nekem pedig személyes jó barátom. Én azonban azt hiszem – és erre más szabad demokraták már korábban figyelmeztettek –, hogy nem azzal teszünk jót az SZDSZ-nek, ha engedjük magunkra kényszeríteni a választási kampány más pártok által diktált, nem éppen erkölcsös logikáját. Az SZDSZ önmagával is vitatkozó párt, az igazság kimondásához ragaszkodó párt – ebből meríti az erejét. Nem tékozolhatjuk el ezt a legnagyobb kincsünket pár ezrelék szavazat kedvéért.

Beszélő, 1990. április 6. (13. szám).

NÉMETH ZSOLT

Rekviem a nagykoalícióért

A két nagy párt, az MDF és az SZDSZ vezetői a legkülönfélébb érveket hozzák fel a nagykoalíció ellen. Görcsösen magyarázzák a megmagyarázhatatlant.[1]

A leggyakrabban hangoztatott érv, hogy erős kormány csak erős ellenzékkel együtt képzelhető el. Évszázados távlatban ez valóban így van. Itt és most viszont könnyen megjósolható, hogy ha az MDF és az SZDSZ kormánypárt-ellenzéki párt viszonyban lesz, akkor az elkövetkező években gyenge kormányunk és gyenge ellenzékünk lesz. Erős ellenzékkel bíró erős kormányunk csak akkor lehet néhány év múltán, ha rövid távon nagyon erős kormánya lesz az országnak.

További gyakori érv a nagykoalíció ellen, hogy ebben az esetben nagy valószínűséggel a Szocialista Párt lenne csupán ellenzékben (hiszen a két nagy a legkevésbé kettesben szeretné a nagykoalíciót). Úgy vélem, téves az a taktikázás, miszerint az ellenzéki szerep az elkövetkező években kifejezetten hálás szerep lesz. Azon kívül, hogy mélységesen erkölcstelen erre játszani, a politika egészének cselekvésképtelensége könnyen maga alá temetheti az ellenzéket is. A demokrácia intézményének kormányostul és ellenzékestül kell majd megfizetnie a kizárólag pártérdekek alapján számítgatók szűklátókörűségét. Ami az MSZMP népszerűségének esetleges növekedését illeti: talán kellő biztosítékot jelent ez ellen az elmúlt néhány évtized. Egyébként önmagában számos pozitív velejárója lenne annak, ha az egymás természetes ellenzékét képező két pártnak rövid távon a kormányban kellene együttműködnie. Hogy csak egyet említsek: oldódna a pártok törzsi jellege. Sőt ahhoz, hogy világosan elkülönüljön egymástól az európai értelemben vett baloldal, jobboldal és centrum, talán éppen erre a „képtelen" helyzetre van szükség.

Végül az utolsó, gyakran elhangzó érv a nagykoalíció ellen, hogy személyi ellentétek lehetetlenítenék el. A civilizált világ politikusai, újságírói ezen mulatnak a legjobban. Értetlenül tapasztalják, hogy bár a két legerősebb párt válságkezelő gazdasági és politikai programja nem sokban különbözik, valamilyen rejtélyes okból csak a háborúhoz hasonlítható tragédia esetén kívánnak koalícióra lépni egymással. Ezen a ponton tapintható ki a magyar politikai társadalom legkomolyabb betegsége: a dohos előítéletesség.

Sajnos erre – a személyi ellentétekre való hivatkozás érvére – nem tudom azt mondani, hogy hamis, azt sem mondom, hogy nevetséges, hanem azt: tragikus. Ám a megoldás nem reménytelen. Mert senki nem mondja, hogy egy nagykoalíció kormányában annak a pár tucat embernek kellene együttműködnie, akiket oldhatatlan ellenszenv helyez egymással szembe. Egy dologtól ugyanis bizton nem kell félnie ennek az országnak: attól, hogy nem lesz elegendő számú politikusa. De még az sem teljesen elképzelhetetlen, hogy a „liberál-keresztényi" megbocsátás szellemében konszolidálódnak a személyi kapcsolatok.

Mindamellett tisztában vagyok vele, hogy a személyi előítéletek, a néhol valóban indokolt ellenszenvek mögött a széles értelemben vett magyar történelem áll. Okuk tehát van – létjogosultságuk kevés. Néhány pártvezető kezébe van ma letéve az a felelősség, hogy történelmünk, kultúránk ezen értelemben kátyúba ragadt szekerén nagyot lendítsenek. Ez a felelősség a magyar társadalom legnagyobbika az elkövetkező hetekben: hozzá képest minden másodrendű.

Eredeti megjelenés: *Heti Világgazdaság,* 1990. április 6. Újraközlés: Bozóki András (szerk.): *Tiszta lappal. A Fidesz a magyar politikában 1988–1991.* Budapest, 1991, Fidesz. 247–275.

Jegyzet

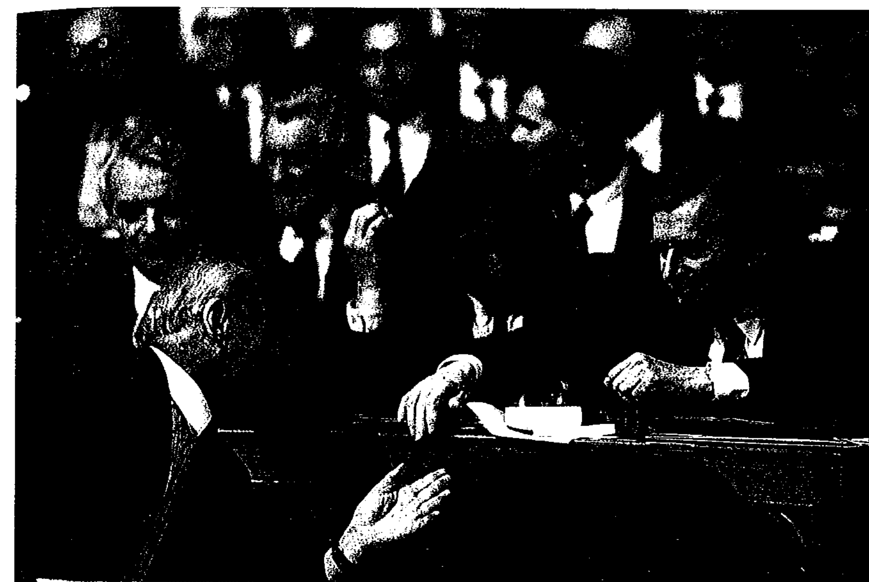
1. Németh Zsolt (1963) közgazdász, politikus, a Fidesz alapító tagja és a párt parlamenti képviselője 1990 óta. 1998 és 2002 között, majd 2010 és 2014 között a külügyminisztérium politikai, illetve parlamenti államtitkára, 2002 és 2010 között a parlament külügyi bizottságának elnöke. Többször is volt a Fidesz frakcióvezető-helyettese. Kemény István szociológus – az ország előtt álló súlyos gazdasági nehézségek miatt – az 1989. december 10-én a Szabad Európa Rádióban elhangzott jegyzetében arra hívott fel, hogy a választások után az MDF és az SZDSZ lépjen nagykoalícióra: „E pillanatban [...] ez a két legfontosabb politikai erő az országban. Együttműködésük nélkül nem oldható meg a válság, és nem fordítható jobbra a nemzet sorsa." (Kemény István: *...és a 49 méteres rövidhullámon. Kemény István jegyzetei a Szabad Európa Rádióban, 1980–1990.* Válogatta és szerkesztette: Dávid János, Havas Gábor, Köllő János, Passuth Krisztina, Varga Júlia. Jegyzetek: Kőszeg Ferenc. Budapest, 2010, Osiris. 315.) Antall József a választások első fordulója után, március 28-án jelentette be, „hogy pártja csak az 1929. évi súlyos gazdasági válsághoz vagy a második világháborúhoz fogható nagy nemzeti katasztrófa esetén lenne hajlandó megvizsgálni egy szabaddemokratákkal közös kormánykoalíció lehetőségét". (*Népszabadság,* 1990. március 29.) Március 30-án az MDF, az FKGP és a KDNP közös nyilatkozatban kinyilvánította, hogy a választások második fordulójára választási szövetséget kötnek. Április 1-jén az SZDSZ városligeti fesztiválján Kis János, az SZDSZ elnöke kijelentette: „A választások második fordulójának nagy kérdése az, hogy lesz-e az országnak szilárd, demokratikus kormánya. Ezért a Szabad Demokraták Szövetsége attól a lehetőségtől sem zárkózik el, hogy szükség esetén együtt kormányozzon legfőbb politikai ellenfelével, a Magyar Demokrata Fórummal." Igaz, tette hozzá, ez csak akkor lehetséges, ha az SZDSZ győz az április 8-i második fordulóban. (Lásd *Népszabadság,* 1990. április 2.) A korabeli közvélemény-kutatások szerint a választók többsége egy MDF–SZDSZ-nagykoalíciót látott volna a legszívesebben a választások után. Lásd Horváth Péter: *Kormányalakítás és koalíciós pártösszetétel Magyarországon, 1990–2010.* Doktori értekezés, ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Iskola, 2013. 9–10.

A Paktum. A Magyar Demokrata Fórum és a Szabad Demokraták Szövetsége megállapodása (1990. május 2.) (részletek)

A Magyar Demokrata Fórum és a Szabad Demokraták Szövetsége egyetértenek abban, hogy mind a kormányzat, mind az ellenzéki pártok különleges felelősséget viselnek a nemzet előtt: hogy a születő demokratikus intézmények megszilárduljanak és az ország kormányozható legyen. Ezért szükségesnek tartják, hogy a demokratikus intézmények stabilitását és az ország kormányozhatóságát érintő közjogi kérdésekben egyetértésre jussanak. Ennek érdekében az alábbiakban állapodnak meg:

1. A felek egyetértenek abban, hogy hatályon kívül kell helyezni az 1987. évi XI. törvény társadalmi vitákról szóló 33–36. paragrafusait, mint olyan áldemokratikus szabályozást, amely a parlamentarizmus hiányát volt hivatva leplezni, és amely a szabadon választott Országgyűlés törvényalkotó munkájának akadályozója.

2. Ezt követően a felek azon lesznek, hogy az Országgyűlés lehető legrövidebb időn belül – az alakuló üléstől számított 30 nap alatt – fogadja el azt a részletes alkotmánymódosítást, amelynek szövegszerű tervezetét a megállapodás I. számú melléklete tartalmazza. Az alkotmánymódosítás a következő területeket érintse:

GÖNCZ ÁRPÁD ÉS ANTALL JÓZSEF BESZÉLGET A PARLAMENT ÜLÉSTERMÉBEN, 1990. MÁJUS 3.

a) A háromoldalú tárgyalásokat lezáró [1989.] szeptember 18-i megállapodást néhány kérdésben az idő túlhaladta, sok esetben pedig az Országgyűlés jelentősen eltért a megállapodástól. Indokolt tehát ezekben a kérdésekben is a jogállami megoldások alkotmányba iktatása.

b) Az 1946. évi I. számú törvénynek megfelelően helyreállítandó a köztársasági elnök eredeti státusa.

c) Módosítandó a kormány hivatalba kerülésének eljárása oly módon, hogy a választás csak a miniszterelnök személyére vonatkozzék, a minisztereket pedig a miniszterelnök javaslatára a köztársasági elnök nevezze ki.

d) Indokolt az alkotmányban rendelkezni a Magyar Nemzeti Bank és az Állami Számvevőszék státusának alapjairól.

e) Az Országgyűlés eltért a háromoldalú megállapodásoktól az alkotmányerejű törvények ügyében is, így ma Magyarországon a törvények elfogadásához fő szabályként kétharmados többség kell, s csak kivételesek az egyszerű szótöbbséggel meghozható törvények. Miután ez a közjogi helyzet a kormányzat működését gyakorlatilag lehetetlenné teszi, a felek egyetértenek abban, hogy ki kell iktatni az alkotmányból az alkotmányerejű törvény fogalmát, és helyette taxatíve fel kell sorolni azokat az alapintézményeket és alapjogokat, amelyek törvényi szabályozásához minősített törvény szükséges, és amelyek felsorolását a II. számú melléklet tartalmazza. A felek megállapodnak abban, hogy e körben a minősített többséget a leadott szavazatok kétharmad részében kell meghatározni, hogy így a legfontosabb jogok és intézmények szabályozása minél szélesebb közmegegyezésen alapuljon. A felek kötelezik magukat, hogy az ellenzék részére e kivételes közjogi megoldással teremtett többletjogokat nem fogják visszaélésszerűen gyakorolni és a kormányzati munka akadályozására felhasználni.

f) A felek az ország kormányozhatóságának érdekében a feltétlenül szükséges mértékig kiterjesztik a köztársasági elnök jogát a parlament feloszlatására.

g) Abszolút többséget kell megkívánni a miniszterelnök megválasztásához, de ugyanígy az ellene benyújtandó bizalmatlansági indítvány elfogadásához is.

h) A felek egyetértenek abban, hogy a bizalmatlansági indítvány jogintézményét a fentieken túlmenően is át kell alakítani oly módon, hogy az egyes miniszterekkel szemben nem, hanem csak a miniszterelnökkel szemben legyen előterjeszthető bizalmatlansági indítvány, konstruktív bizalmatlansági indítvány formájában.

3. A felek megállapodnak abban, hogy az előző pontban részletezett alkotmánymódosítást követően az Országgyűlés haladéktalanul megválasztja a köztársasági elnököt.

A felek ezt a megállapodást egységes egésznek tekintik, amely – nem érintve a Magyar Demokrata Fórum kormányzati, illetve a Szabad Demokraták Szövetsége ellenzéki politikai állását – kiindulópontul szolgálhat a parlamentáris rendszer jó működéséhez.

A felek őszinte megelégedéssel vennék tudomásul, ha a többi parlamenti párt – amelyeknek hasonló történelmi felelősségtudatáról meg vannak győződve – egyetértéssel fogadná megállapodásukat.[1]

Budapest, 1990. április 29.

Aláírók:
dr. Antall József, az MDF elnöke és képviselőcsoportjának vezetője
dr. Balsai István, dr. Kónya Imre, dr. Kutrucz Katalin, dr. Salamon László, az MDF képviselőcsoportja szervezőbizottságának tagjai
Kis János, az SZDSZ elnöke
Dr. Tölgyessy Péter, az SZDSZ képviselőcsoportjának elnöke
Pető Iván, az SZDSZ képviselőcsoportjának alelnöke

II. sz. melléklet a kétharmados többséggel elfogadandó törvények listájáról

1. A jogalkotás rendjéről szóló tv.
2. A népszavazásról szóló tv.
3. A rendkívüli állapot, a szükségállapot idején és a veszélyhelyzetben alkalmazható szabályokat meghatározó tv.
4. A képviselői jogállásról szóló tv.
5. Az Országgyűlés ügyrendje.
6. Az Alkotmánybíróság szervezetéről és működéséről szóló tv.
7. Az állampolgári, illetőleg a nemzetiségi jogok parlamenti biztosáról rendelkező tv.
8. A fegyveres erőkről, a rendőrségtől és a nemzetbiztonsági tevékenységről szóló tv.
9. Az önkormányzatokról szóló törvény a IV. számú mellékletben kifejtettek szerinti módon.
10. A bíróságokról szóló tv.
11. Az utazási és a letelepedési szabadság, valamint a menedékjog törvényes szabályozása.
12. A lelkiismeret- és vallásszabadság törvényes szabályozása.
13. Az adatvédelem és a nyilvánosság törvényes szabályozása.
14. A sajtótörvény, valamint a tájékoztatási törvény a IV. számú mellékletben kifejtettek szerinti módon.
15. A gyülekezési és egyesülési jogról szóló tv., valamint a párttörvény.
16. A nemzetiségi tv.
17. Az állampolgársági tv.
18. A választójogi tv.
19. A sztrájktörvény
20. A honvédelmi kötelezettségről szóló tv.

III. számú melléklet

A Magyar Demokrata Fórum hozzájárul ahhoz, hogy az Országgyűlés elnöke – amely tisztség a pártközi megállapodások értelmében az MDF-et illetné – Göncz Árpád, a Szabad Demokraták Szövetsége Országos Tanácsának tagja legyen, míg ennek következtében az Országgyűlés első alelnöke Szabad György, a Magyar Demokrata Fórum Országos Elnökségének tagja lesz. A felek megállapodnak abban is, hogy az alap-megállapodás keretében elhatározott és az I. számú mellékletben részletezett tartalmú alkotmánymódosításokat követően és az azokban foglaltak szerint megtartott köztársaságielnök-választáson az MDF támogatja Göncz Árpád megválasztását, azzal, hogy amint erre sor kerül, az Országgyűlés elnöke Szabad György, első alelnöke Dornbach Alajos lesz.[2]

IV. számú melléklet

1. A nemzeti televízió és rádió, illetve az MTI nem lehet pártpolitikai csatározások martaléka. Ezért a TV és a Rádió lehetőleg közös elnökét és két alelnökét a miniszterelnök javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki.[3] Javaslattétel előtt a miniszterelnök meghallgatja az illetékes parlamenti bizottság és a tájékoztatás pártatlanságát felügyelő bizottság véleményét. A jelöltek e bizottságok előtt meghallgatáson megjelennek.

A tájékoztatás pártatlanságát felügyelő bizottságnak 18 tagja legyen. Egy-egy tagot a parlamenti képviselettel rendelkező pártok delegálnának, három-három tagot titkos szavazással választanának a TV, illetőleg a Rádió mindazon dolgozói, akiknek tevékenysége hozzátartozik a Rádió és a Televízió rendeltetésszerű működéséhez. (Például: szerkesztők, műszakiak.)

Egy-egy tagot az MTA, az Írószövetség, az Újságíró-szövetség, a Film- és TV-művészek Szövetsége, az Alkotmánybíróság, illetőleg a kormány jelölne ki. A bizottság operatív irányítást nem végezhet, működése nyilvános, a beterjesztett panaszok kivizsgálására szorítkozik, állásfoglalásai ajánlás jellegűek.[4] [...]

5. A felek egyetértenek abban, hogy a nemzeti címer és lobogó szabályozása kerüljön az alkotmányba.

6. A felek egyetértenek abban, hogy a Magyar Nemzeti Bank elnökét a miniszterelnök javaslatára – parlamenti meghallgatás után – a köztársasági elnök nevezze ki.[5]

7. A felek egyetértenek abban, hogy az Állami Számvevőszékre vonatkozó alapvető szabályokat teljes egészükben az alkotmányban kell szabályozni.

8. A felek egyetértenek abban, hogy a kormányzó pártok indokolt igényeinek megfelelően még a kormányalakítás előtt módosítandó a minisztériumok felsorolásáról rendelkező alkotmányerejű törvény. Egyetértenek abban is, hogy intézményesíthető a tárca nélküli miniszter tisztsége.

9. A felek egyetértenek abban, hogy a II. számú melléklet 14. pontjában említett sajtótörvény, valamint tájékoztatási törvény vonatkozásában a kétharmados szabály csupán a következőkre érvényes:

a) a kereskedelmi rádió- és televízióállomások engedélyezésének rendje;
b) a közszolgálati rádió és televízió vezetőinek kinevezési rendje;
c) a közszolgálati rádió és televízió felügyeletének rendje;
d) a monopóliumellenes szabályok.

10. A felek egyetértenek abban, hogy a személyi szabadság korlátozásának alkotmányos garanciáit felülvizsgálják.

11. A felek megállapodásukban foglaltakat a lehető leggyorsabban hajtják végre, és közös megegyezéssel egyidejűleg hozzák nyilvánosságra.[6]

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 5. köt. 644–654. Jelen közlésben felhasználtuk a kötet jegyzeteit. Rövidített változat: *Magyarország Politikai Évkönyve 1991.* Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Budapest, 1991, Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 428–429.

Jegyzetek

1. A megállapodás fő szövegéhez 4 mellékletet csatoltak. Az itt nem közölt I. sz. melléklet a javasolt alkotmánymódosítások szövegét tartalmazta. Lásd *A rendszerváltás forgatókönyve...* i. m. 5. köt. 646–651. Az alkotmánymódosítási csomagtervet az Országgyűlés több menetben fogadta el: 1990. május 9-én (XLIV. törvény), június 19-én (XL. törvény) és augusztus 2-án (LXIII. törvény). A IV. melléklet a tömegtájékoztatási eszközökre vonatkozott. A megállapodás ezen része később csak részlegesen teljesült.
2. Göncz Árpádot 1990. augusztus 3-án választották a Magyar Köztársaság elnökévé, ugyanakkortól volt Szabad György az Országgyűlés elnöke, illetve Dornbach Alajos az alelnöke.
3. A közszolgálati tájékoztatási eszközök vezetőinek kinevezési rendjéről szóló 1990. évi LVII. törvényt július 30-án fogadta el a parlament. Lásd: *Magyar Közlöny,* 1990. 73. szám 1510. Ennek megfelelően 1990. augusztus 1-jei hatállyal kinevezték Gombár Csabát a Magyar Rádió, Hankiss Elemért pedig a Magyar Televízió elnökévé.
4. A megállapodásnak ez a része végül nem teljesült, a bizottság nem jött létre. A következő évek meghatározó politikai eseménysorozata lett az ún. médiaháború, melynek során 1993-ban Hankiss Elemért és Gombár Csabát is lemondásra kényszerítették, illetve leváltották tisztségükből. A közszolgálati médiumok szabályozásáról szóló kétharmados törvényt (1996. évi I. törvény a rádiózásról és televíziózásról) már csak a következő parlament fogadta el 1995. december 21-i ülésén, és 1996. január 1-jén lépett hatályba.
5. Ennek megfelelően 1990. július 1-jétől Surányi Györgyöt nevezték ki a Magyar Nemzeti Bank elnökévé, ezt a posztot 1991. november 30-ig töltötte be. Leváltását – amelynek oka sokak szerint az volt, hogy 1991 őszén aláírta a Demokratikus Charta kezdeményezését és ezzel politikai állásfoglalást tett – az 1991 októberében frissen elfogadott új jegybanki törvény tette lehetővé. Surányit 1995-ben az új kormány másodszor is a jegybank elnökévé választotta.
6. A megállapodást 1990. május 2-án hozták nyilvánosságra.

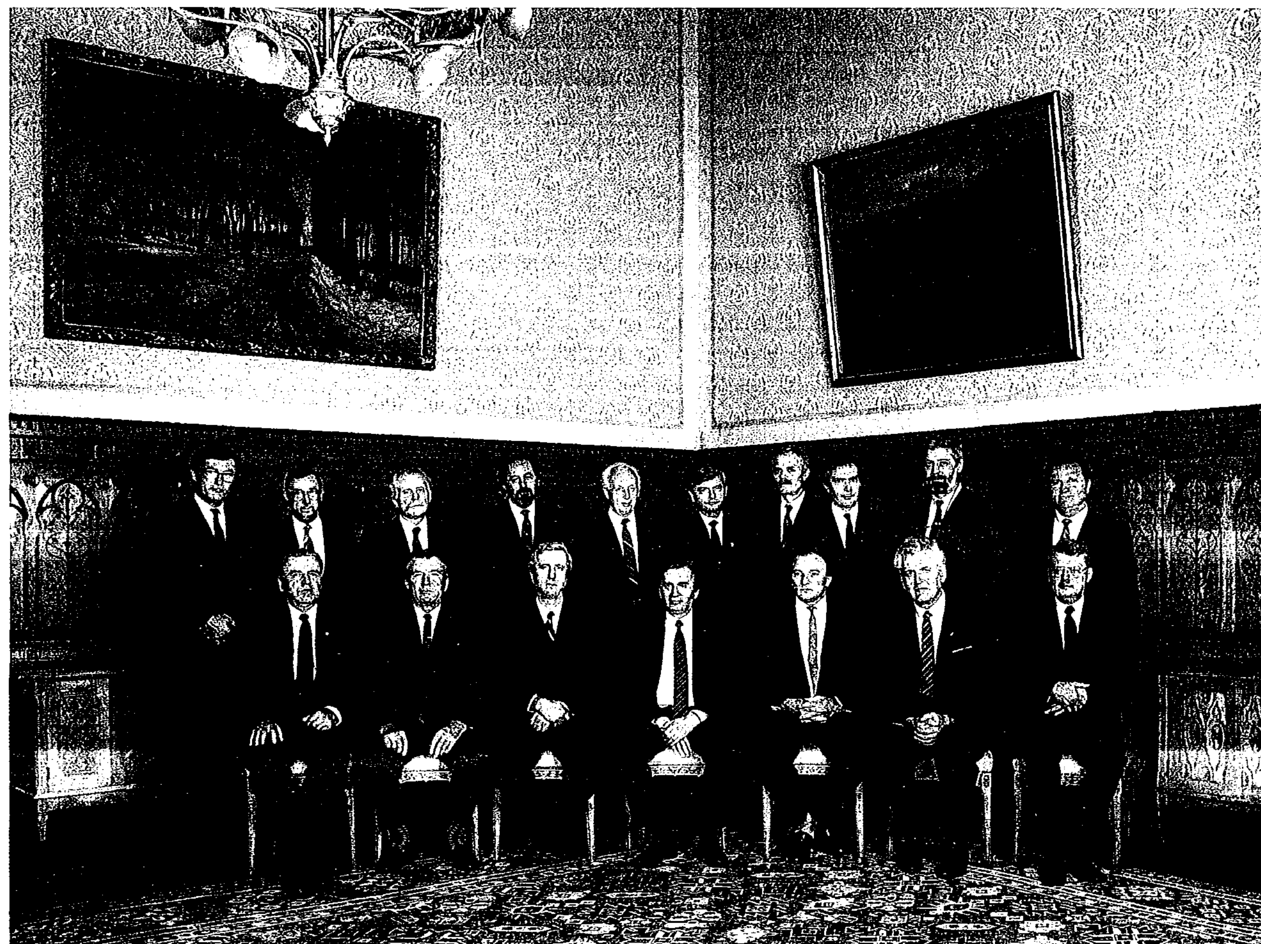
Antall József megbízott kormányfő felszólalása az Országgyűlés 1990. május 3-i ülésén (részlet)

[...][1]

Azt hiszem, most olyan történelmi órához érkeztünk, amikor megkísérelhetjük sorsunkat saját kezünkbe venni. De nem lehetnek illúzióink. Bármennyire kedvező a nemzetközi helyzet, ha összehasonlítjuk akár a II. világháborút követő időszakkal, akár 1956 nemzetközi környezetével, mégsem beszélhetünk arról, hogy körülöttünk már minden megoldódott, és felhőtlen külpolitikai körülmények között vállalkozunk erre a lépésre. Nehéz nemzetközi körülmények között, számos támogatót magunk mögött érezve ugyan, de önmagunk elhatározásával, önmagunk tehetségével és akaratával érhetünk csak el célt. Éreznünk kell azt, hogy vannak más erők is, éreznünk kell azt, hogy nem mindenki kívánja a mi sikereinket – sem a haza határain kívül, sem a haza határain belül. Éppen ezért azoknak, akik egy független, többpártrendszeren alapuló demokratikus Magyarországot akarnak valóban, egymással politikában versengve, de az alapkérdésekben együttműködve kell kormányzatként és ellenzékként előre haladnunk. Ha nem tudjuk bemutatni a világnak azt, hogy Magyarországot felelősségteljes politika irányítja akár a kormányzat, akár az ellenzék oldaláról, ha nem tudjuk megmutatni azt, hogy a külpolitikai és belpolitikai feltételek közepette mi magunk mindent megteszünk azért, hogy Magyarország politikailag stabil, gazdaságilag felfelé emelkedő legyen, akkor a veszélyek óriásiak lehetnek. Nekünk a nemzetközi pénzvilág bizalmát is meg kell nyernünk és meg kell tartanunk. Nem lehetnek illúzióink e téren. Csak akkor haladhatunk előre, hogyha a nemzetközi pénzvilág bizalmát élvezve Magyarországon befektetésekre kerül sor, mozgósítani tudjuk a magyar nép gazdasági és politikai erőit annak érdekében, hogy bizalommal tekintsen a jövőbe. Én bizalmat kérek most ehhez a kísérlethez, bizalmat kérek ahhoz, hogy megalakíthassuk Magyarországnak a választásokat követő első koalíciós kormányát, és ez az első koalíciós kormány azoknak a politikai erőknek az összefogását jelenti, amelyek a választási szövetség keretében is már együttműködtek. Mi azt szeretnénk, hogyha a fennálló politikai véleménykülönbségek és programkülönbségek ellenére meglenne a parlamentáris együttműködés lehetősége az ellenzékkel, az ellenzék különböző pártjaival, és hogy a magyar Országgyűlés egy olyan közös otthona legyen a magyar politikai életnek, ahol kormánypártiak és ellenzékiek politikában egymással érintkezve, magánemberként egymással tisztes emberi kapcsolatban állva, egymást megbecsülve, nem gyanakodva, most már a magyar nép közös felhatalmazásával – a parlament bármely politikai pártjához tartozó vagy független képviselő – ebben az értelemben egy közösséget alkosson. Mert szemben állhatunk egymással, de egy kérdésben – abban, hogy valamennyien a parlamentarizmus és a politikai többpártrendszer hívei vagyunk – egyeknek kell lennünk, mert arról meg lehetünk győződve – bár bízom abban, hogy erre soha többé nem kerül sor és ezt csak elméletileg mondom –, ha itt még egyszer egypárti diktatúra lenne, akkor ebből az Országgyűlésből nem sokan maradnának szabadlábon. [...][2]

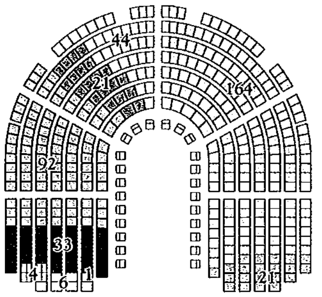
Parlamenti napló, 1990. május 3. http://www.parlament.hu/naplo34/002/0020006.htm.

Az Antall-kormány, 1990. május 23.
Ülő sor, balról jobbra: Nagy Ferenc József földművelésügyi miniszter, Gerbovits Jenő tárca nélküli miniszter, Jeszenszky Géza külügyminiszter, Antall József miniszterelnök, Kiss Gyula tárca nélküli miniszter, Győriványi Sándor munkaügyi miniszter és Kádár Béla, a nemzetközi kapcsolatok minisztere.
Álló sor, balról jobbra: Balsai István igazságügy-miniszter, Rabár Ferenc pénzügyminiszter, Siklós Csaba közlekedési és távközlési miniszter, Keresztes K. Sándor környezetvédelmi miniszter, Mádl Ferenc tárca nélküli miniszter, Surján László népjóléti miniszter, Andrásfalvy Bertalan művelődésügyi és közoktatási miniszter, Bod Péter Ákos ipari és kereskedelmi miniszter, Horváth Balázs belügyminiszter és Für Lajos honvédelmi miniszter

Jegyzetek

1. Az új parlament első ülését 1990. május 2-án tartotta. A választási eredmények alapján a mandátumok megoszlása a következő volt: MDF – 164, SZDSZ – 93, FKGP – 44, MSZP – 33, FIDESZ – 21, KDNP – 21, Agrárszövetség – 1 (egyéni választókerületben szerzett mandátum). Független indulóként 5, többpárti támogatással 4 képviselő szerzett mandátumot.
2. Antall József koalíciós kormánya 1990. május 23-án alakult meg az MDF, a Független Kisgazdapárt és a Kereszténydemokrata Néppárt támogatásával.

II. TUDOMÁNYOS ÉS KÖZÉLETI EMLÉKEZET

LENGYEL LÁSZLÓ
Ezerkilencszáznyolcvankilenc (részletek)

[...] A hatalmon lévő állampárt az MSZMP önfelszámolása oly jól sikerült, hogy romjai alól sem a Szocialista Párt, sem a hagyományőrző MSZMP nem tudtak kikecmeregni. Talán Pozsgay Imre önvallomásában van a keserű igazság, hogy a reformerek minden erejüket a félelmetes állampárt békés leépítésére fordították, s nem volt erejük és újító képességük egy új párt koncepcióját végiggondolni. Az MSZP-t az sem vigasztalhatja, hogy a többi kelet-európai ország uralkodó pártjaihoz képest jobb formát mutat, s nagy valószínűség szerint nem fog teljesen kiszorulni a politikai életből. Az MSZMP békés feloszlatása mindenképpen példaértékű, de naiv hit volt arra számítani, hogy az ellenzéki pártok megértően befogadják az MSZP-t, illetve hálásak azért, hogy nem lövetésre adtak parancsot, hanem leszerelésre. Az MSZP vezetői el sem tudják képzelni, hogy az ország nélkülük is irányítható, az ellenzéki pártok egy része az őszi-téli csatákban viszont azt hangsúlyozta, hogy az ország csak az MSZP nélkül vezethető. Az MSZP-t a régi párt mindhárom nagy csoportja sorsára hagyta. Az a reformértelmiség, amely még nem hagyta el a kongresszus előtt, elvált tőle azután. A vállalatvezetői, államhivatalnoki oligarchia látványosan távol marad, kivár. A kisemberek pedig csalódottan és dühösen gondolnak korábbi pártjukra, becsapottnak érzik magukat. A maradók maguk is bizalmatlankodnak, hogy jó helyen vannak-e. Nem az *igenek*, hanem a *nemek* tartják őket vissza: *nem* akarjuk a régi MSZMP-t, *nem* vagyunk azonosak a Kádár- és a Rákosi-rezsimmel, *nem* azonosulunk az ellenzék pártjaival, *nem* mondunk le a baloldali és általában a politizálásáról. És egy részük pedig: *nem* mondunk le a hatalomról, *nem* adjuk fel a pozíciónkat. [...]

A Magyar Demokrata Fórum őszig folyamatosan fölfelé tartott. E puha konglomerátumpárt nem volt képes sem átütő programot, sem szakértőket mozgósítani, és csak addig tudott versenytársai közt előnyre szert tenni, amíg az egész ellenzék képviselőjeként jelent meg, s nem hagyta egyetlen vetélytársának sem, hogy jobbról radikálisan előzze. Antikommunizmusa behozta a szavazókat nyáron, de az egyezkedés látszata és az elhibázott kampány elegendő volt arra, hogy a népszavazáson veszítsen. Mindettől függetlenül az MDF-et alkotó társadalmi erőknek – a nemzeti liberálisoknak, a liberális néppártiaknak, a konzervatív populistáknak – szilárd szavazóbázisuk van Magyarországon, ami a Demokrata Fórumot kormányzó- és koalícióképes párttá teszi.

A szabaddemokraták kemény programpártja szervezetten, jól vezérelt segédcsapatokkal szinte ledolgozta az őszig meglévő hátrányát. Mióta a frontvonalak nem az ellenzék és a hatalom, hanem az ellenzéken belül húzódnak, az SZDSZ határozottan fölénybe került. Amennyire az egyesült ellenzékben csak kicsiny és okos segédcsapat lehetett az MDF mellett, a széttagolt ellenzékben, a szertespriccelő pártok között érvényesítheti felkészültségének előnyeit. A neokonzervatív és a szociálliberális szárnyak széthúzása azért nem vezet bomláshoz, mert láthatóan nincs esély egy erős szociáldemokrácia létrejöttére a választásokig, miként egy liberális és egy neokonzervatív párt jelentősebb megerősödésének sem. A szabaddemokraták sikeresen szívták fel a szélső antikommunista radikális szavazókat, egyszersmind egy értelmiségi szakértői tömeget. [...]

Az év legszomorúbb hozadéka, hogy a pártpolitikai összeütközések – főleg az MDF–SZDSZ–MSZP összecsapások – tengelyébe az antiszemitizmus-filoszemitizmus kérdése került. A felszíni hallgatás és tiltakozás alatt ijesztő mérgek bugyborékolnak. Félő, hogy e könyörtelen tusa nemcsak a pártpolitikai életet változtatja véres poronddá, de Magyarországot is letaglózza a nemzetközi közvéleményben. [...]

Magyarország politikai évkönyve 1990. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Budapest, 1990, AULA-OMIKK. 52–53.

BÖHM ANTAL

A választás politikai kultúrája (részletek)

[...][1] Olyan pártok deklarálták a választást megelőzően, hogy csak a 20 százalék alatti szavazati arányt tekintenék kudarcnak, amelyek végül a 4 százalékos parlamenti küszöböt sem érték el. Több párt – valószínűleg nem csak propagandafogásból – eleve győztesnek deklarálta magát, vagy legalábbis a vezető pártok sorába tartozónak, s a választáson derült ki reménytelen helyzetük. Mindehhez számítsuk hozzá a különböző pártok tömegkommunikációs megjelenítését, ami egyes esetekben (különösen a tv-s pártbemutatkozásokon) tragikomikusra sikeredett. A pártok többsége egyáltalán nem volt tisztában saját helyzetével – egészen torz volt a helyzettudata. A választás mindenesetre világossá tette, hogy a nép nevében fellépők igen nagy hányada – ne feledjük, a választást megelőzően több mint ötven pártot jegyeztettek be – sem programmal, sem választói bázissal nem rendelkezik, s fellépése, szereplése eleve kudarcra ítélt. A választópolgárok ennek – úgy gondolom – tudatában voltak, a pártvezérek azonban többnyire nem. Azt hitték, hogy közhelyekkel, az állampárt és a pártállam elleni szlogenekkel megnyerhetik a választók tömegeit. S ez megint a választók állásfoglalását dicséri; a jellegtelen, program nélküli vagy zavaros elképzelésekkel fellépő pártokra nemigen adták voksaikat. [...]

A választás izgalmas kérdése, hogy az állampolgárok valóságosan is állam-, illetve választópolgárként viselkedtek-e, vagy sem. Pontosabban fogalmazva a választások alkalmával értékelhető volt a választói attitűd. [...] Hiszen nem feledkezhetünk meg arról, hogy negyvenéves hiátus után nem várhattunk az állampolgároktól attitűddé rögzült választási magatartást. Az állampárt felbomlása viharos gyorsasággal következett be, a történelmi pártok épphogy kezdenek magukhoz térni, az új politikai pártok, képződmények pedig gyakran maguk is nehezen döntötték el, hogy pártként vagy laza érdekcsoportként definiálják-e önmagukat. Ebben a helyzetben nem csodálkozhatunk, hogy hétről hétre változott a helyzet, vegyük csak elő a közvélemény-kutatások adatait és nézzük meg, hol tartottak a parlamentbe került pártok néhány hónappal ezelőtt! Ez egyben azt is jelzi, hogy a „pártosodási" folyamat nem zárul le a választással, a pártok átrendeződése – igaz, várhatóan konszolidáltabb módon – tovább folytatódik majd, s évek kellenek ahhoz, hogy kikristályosodjon egy öt-hat meghatározó pártból álló politikai struktúra, vagy egy-két meghatározó pártból álló politikai és parlamenti váltógazdálkodás.

De túl ezen, a közvélemény-kutatók dolgát az is megnehezítette, hogy a magyar állampolgár még mindig nem szokott hozzá, hogy neki véleménye is lehet, hogy megkérdezhetik, és ha véleményt formál, annak nem lesz semmilyen, számára negatív következménye. Rossz beidegződések, félelmek, gyanú keveredtek a valóságos információhiánnyal. [...] Természetesen nem kell különösebb politikai érzék vagy érettség ahhoz, hogy belássuk, azzal, hogy „csőcseléknek" nevezzük vagy kioktatjuk egy-egy nagygyűlés résztvevőit, aligha érhetünk célt. Pedig egyik-másik pártvezér politikai kultúrájából még erre a felismerésre sem tellett. [...]

A marosvásárhelyi pogrom elleni tiltakozásul márciusban nagygyűlést tartottak a Hősök terén a különböző politikai pártok. A nagygyűlést a részt vevő pártok – előzetes megállapodásuknak megfelelően – nem használták föl kampánycéljaikra. A kereszténydemokrata szónok erről „megfeledkezett", s amikor a gyűlés résztvevői emiatt elégedetlenkedtek – helyesebben kifütyülték a szónokot –, ő párhuzamot vont a marosvásárhelyi és az itteni csőcselék között, mondván, ugyanilyen csőcselék csinálta a pogromot. Mint a tv nézői is láthatták, beszédét nem fejezhette be...

Jellegzetes politikai „érzékről" tett tanúbizonyságot a kisgazdák jeles reprezentánsa, Torgyán József. Csak néhány idézet beszédeiből: „Szerénytelenség nélkül állíthatom, hogy széles körű tehetség vagyok, óriási tárgyi tudással, egészen kitűnő vitakészséggel, hihetetlen memóriával, s azt hiszem, olyan szónoki adottságokkal, amilyenekkel jelenleg senki nem rendelkezik az országban." Ugyanő egy vidéki kortesútjáról így számolt be: „Valóságos szentként vettek körül, csókolgattak, ölelgettek, tiszteletüknek és megbecsülésüknek ezer és egy jelét adták." Majd a választások után: „Az ellenzékiségnek megszűnt a létalapja [...], aki most ellenzéki akar lenni, az lényegében a hazájával szemben lép fel."

A Torgyán-szindróma természetesen más pártoknál is jelentkezett. Tamás Gáspár Miklóst idézem: „Szavazzatok ránk, akik nem kedvelik Auschwitz, Recsk, Kolima, a Duna–Fekete-tenger csatorna huszadik századát. Szavazzatok ránk, akik elég régimódiak vagytok, hogy várjatok valamit a jövőtől. Mucsa és félelem – vagy szabad demokrata többség. Nincs harmadik út."

S azt hiszem, a példatárból nem maradhat ki Fekete Gyula választás utáni magyarázata sem: „A hiba nem csak bennünk van. A magyar társadalom évtizedek óta leszokott arról, hogy saját fejével gondolkozzék, bambán sodródik az ügyeletes kolomp után. Ellabancosodott, legsilányabbik része tovább élteti a nagy magyar szolgalelket, és végképp elvesztve tartását, egy tál konvertibilis lencséért a lelkét is eladja." [...]

A helyi pártorientációt, főleg a kisebb településeken, többnyire az határozta meg, hogy a helyi értelmiség (a tanító, a pap, az orvos) melyik párttal szimpatizál. Ez azt is jelenti, hogy a választás egészére az értelmiség szerepvállalása és mintaadása nyomta rá a bélyegét. Itt nemcsak arról van szó, hogy a jelöltek döntő többsége értelmiségi, hanem arról is, hogy a politikai irányítást átvette az értelmiség, s mintha Szelényi Iván és Konrád György másfél évtizede elhallgatásra kényszerített próféciáját, útját az osztályhatalomhoz,[2] igazolná. Nem véletlen, hogy a meghatározó pártok elsősorban az értelmiséget próbálták megnyerni. Ebből a szempontból az értelmiség a választások nyertese, hiszen valóságos politikai szerephez juthatott, állásfoglalását, értékeit nem kell uniformizált ideológiába bújtatni, s végre-valahára politikai szerepét is szakemberként vállalhatja föl. [...]

A választásnak azonban vannak vesztesei is. Ezúttal nem a vesztes pártokra gondolok, hanem azokra a társadalmi rétegekre, amelyek az elmúlt hónapokat, s magát a választást is többnyire veszteségként élték meg. Mindenekelőtt a munkások. Ne feledjük, az állampárt értékrendszerében a munkásság abszolút értékként szerepelt, még akkor is, ha mindez csak hamis tudatot vagy üres ideológiai hivatkozást jelentett! De legalább foglalkoztak a munkásokkal, legalábbis sokan így emlékeznek vissza. Most viszont a munkásság magára maradt; a baloldal szétesett, meghasonlott, a tradicionális baloldal régi önmagához méltatlan szerepeket vállalt, s azok az emberek, akikhez a nagypolitika képviselői el-eljártak nagygyűlésekre az üzemcsarnokokba, most azt tapasztalhatták, hogy a munkahelyeken tilos politizálni, a pártok pedig – tisztelet a kivételnek – még az üzemek környékét is elkerülik. Mindehhez számítsuk hozzá az ipar- és a nagyüzemellenes hangulatot, a munkanélküliség fenyegető realitásait, a bűnbakkeresést, az értékzavarokat és -változásokat. A választások idejére a munkásság elvesztette orientációs pontjait, elbizonytalankodott, és kiábrándultságát a választástól és politikától való távolmaradásával is kifejezésre juttatta. [...]

Szoboszlai György (szerk.): *Parlamenti választások 1990. Politikai szociológiai körkép.* Budapest, 1990, MTA Társadalomtudományi Intézet. 27–32.

Jegyzetek

1. Böhm Antal (1940) szociológus, a helyi társadalom, a helyi hatalom, az ingázó életforma kutatója.
2. Utalás Szelényi Iván és Konrád György *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyvére.

KÉRI LÁSZLÓ

Választások után (részletek)

[...][1] A kombinált és kétlépcsős választás alkalmat adott arra, hogy végül is az MDF-győzelem sokkal nagyobb arányú legyen a parlamenti mandátumok elosztását tekintve, mint amilyen képet mutatna mindez a pártokra adott választók [helyesen: szavazatok] nagyságrendje alapján. Azért gondolom fontosnak ezt előrebocsátani, mert változatlanul kitartok ama véleményem mellett, hogy tudniillik ennek a választásnak két igazi győztese volt.

Egyrészt győzött az MDF, s ez a tény aligha lephet meg bárkit is, hiszen jó előre világos volt hosszú hónapok óta a választói magatartások különféle szondázása alapján az, hogy leginkább ez a párt fogja betölteni azt a – rendszerváltásban elkötelezett, de mérsékelt változást ígérő – szerepet, amelyre tulajdonképpen a társadalom többsége várt már. Az is nyilvánvaló volt – és jó előre lehetett tudni –, hogy a második forduló (mikor is egyéni jelöltek között kell választani, és előreláthatóan az MDF–SZDSZ jelöltek között) az MDF-nek fog kedvezni. Helyi hálózatai, szervezetei, és egyáltalán az egész országos szervezeti rendszere sokkal előbb épült ki, mint bármelyik konkurens párté. Ez azt is jelentette, hogy természetszerűleg az MDF tudta leginkább mozgósítani helyi szinten – vá-

rosokban és községekben – azt a középkorú, politikailag korábban el nem kötelezett, de szélesebb társadalmi respektussal rendelkező embertípust, akiről jó előre lehetett tudni, hogy egyéni választókerületeiben legnagyobb eséllyel indulhat a győzelemért.

Sokakkal ellentétben én az SZDSZ majdnem 100 mandátumát és 1 milliós szavazótáborát szintén győzelemnek tartom. Ismerve és átélve az utolsó félév SZDSZ-kampányát, több mint meglepőnek tartható az, hogy egy radikális-liberális-polgárinak tetsző alternatívának ekkora társadalmi bázisa lenne Magyarországon. Másrészt (s ez nem kevésbé fontos) a kampány során különféle erők igyekeztek zsidópárt hírébe hozni az SZDSZ-t; erről az ország tudott, s ennek fényében pedig különösen megnyugtatónak tartom azt, hogy mindezek ellenére több mint 1 millió szavazója akadt. Ha másért nem, akkor talán épp erre tekintettel nyugodtan abba lehet hagyni az ország antiszemita hírének keltését, mert azért ez az 1 millió szavazó legalább olyan fontos adalék, mint a – sajnos egyre több országban előbukkanó – mocskolódó kisebbség antiszemita zavarkeltése. Azért is két győztest vélek a választások eredményeképpen, mert az első forduló pártokra adott szavazatai alapján nem látszik akkora különbség az MDF és az SZDSZ szavazótábora között, mint amilyennek utólag a parlamenti mandátumok elosztása során ez a távolság tetszik. Az MDF-et megerősítették kormányzóképességében, az SZDSZ-t pedig megerősítették legnagyobb ellenzéki párt szerepében. Többen ebből azt a következtetést vonják le, hogy már tulajdonképpen az 1990. tavaszi hazai választások nyomán körvonalazódhat hosszú távon Magyarországon egy olyan politikai váltógazdálkodás, amelyben e fenti két párt jelenti majd a jövőben a váltógazdálkodás lehetséges pólusait. A váltógazdálkodásos – két erős pártra épülő – szisztémának elég sok híve van a politikai publicisztikában. Azonban sem az MDF, sem az SZDSZ nem tekinthető ma még olyan végleges és stabil képződménynek, hogy reájuk telepedhetne ez a váltógazdálkodás. Mindkét párt meglehetősen tagolt, összetett és még számos – próbára tévő – konfliktus előtt áll.

Továbbiakban még azt is figyelembe kell venni eme köznépi bölcsesség értékelése során, hogy az MSZP a maga 10 százalékával és sok százezres választói táborával meg tudott kapaszkodni az új hatalmi-politikai struktúra kereteinek alakulása során. Végül is ez is eredménynek tekinthető olyan félév, háromnegyedév után, amikor a politikai változások dinamikája egyértelműen balról jobbra tartott, és ahol az antikommunizmus szervetlenül mosott egybe mindenféle baloldali törekvést, s amikor szinte lehetetlen volt ennek az MSZP-nek leválnia az előző négy évtizedről (igaz, ennek a problémának legalább annyira párton belüli, mint társadalmi okai voltak). Akárhogy is nézzük, az MSZP felhatalmazást kapott arra, hogy parlamenti ellenzéki pártként lényegében elölről kezdje tevékenységét.

Azt is a pozitívumok közé tartom könyvelendőnek, hogy az országban majdnem félmillió szavazója akadt a Fidesznek, mert még korábban fél évvel sem lehetett komolyan gondolni, hogy az az egyértelműen akciózásra és politikai botránykeltésre beállítódott csoportosulás, mint amilyennek a Fidesz tavaly még látszott, képes lesz 1990 tavaszára párttá válni. Mindenesetre két tucat fiatalember megkapta a lehetőséget a politikai vezetői szereptanulásra a választások eredményeképpen, és a választások óta eltelt néhány hét alapján egyértelműen látszik, hogy a Fidesz képviselői ezzel a szereptanulási lehetőséggel bőségesen élni fognak. Sőt, túl mindezen, nagyon is határozott színt, karaktert jelentenek a parlamenti csatározásokon belül, és tulajdonképpen azt a szerepet hozzák, amit választóik a kampány során is értékeltek esetükben; vagyis a kérlelhetetlen radikalizmust, a mindenáron való igazmondást és a bárkivel való szembeszállás képességét. Más kérdés az, hogy ennek a magatartásmódnak mi lenne a szerepe többségi politikai erőként, és más kérdés az, hogy egy 400 tagú parlamentben nyugodtan elfér 20-30 ilyen képviselő is. Tulajdonképpen világszerte ritkaságnak minősíthető, hogy egy ilyen karakterű párt parlamenti frakcióként meg tud kapaszkodni.

A kialakult parlamenti erőviszonyok és a választási végeredmény legnagyobb gondjának az tartható, hogy a Kisgazdapárt mégiscsak jelentős. Olyannyira jelentős, hogy koalíciós kormányzóképes párttá tudott vergődni. Annak ellenére, hogy állandó botrányok fűszerezték „párttá válásukat". Annak ellenére, hogy égbekiáltó blöffökkel jelentek meg a kampány során. Annak ellenére, hogy olyan agresszív vezetőket bocsátottak az ország közvéleménye elé, akik hamarosan a vicclapok címlapjára kerültek. Annak ellenére, hogy többé-kevésbé világos volt: szervezettségi szintjük nem üti meg a politikai párttá válás minimális szintjét sem. Annak ellenére, hogy előre tudvalevő volt, miszerint szavazóbázisuk az idősebb, falusi, iskolázatlanabb rétegekből került ki. Annak ellenére, hogy újabb és újabb pártszakadások fűszerezték választási készülődéseiket stb. stb. A Kisgazdapárttal szembeni averziók valószínűleg még hosszasan sorolhatóak, hiszen ők képviselték – legalábbis a parlamentben bent maradt hat párt közül mindenképpen – a leganakronisztikusabb politikai kultúrát! [...]

A televízióban bemutatott ötperces bemutatkozások a pártok többségéről lesújtó képet mutattak. E bemutatkozásokat kísérő sajtóvisszhang – tapasztalataim szerint a mindennapi beszélgetések is – elképedve regisztrálták a pártok többségének nagyfokú anakronizmusát, s a pártok által kitermelt (valószínűleg önjelölt) vezetők teljes felkészületlenségét, illetőleg klinikai eset mivoltukat. [...]

Utólag úgy tűnik, hogy [a] vitaalkalmak közül kiemelkedően nagy szerepet játszott a március 15-i közvetítése, nemközvetítése körüli huzavonának a televízióbeli tálalása. Nagy biztonsággal mondható, hogy ennek a botránynak a vesztese az SZDSZ volt, nagyjából ehhez a ponthoz köthető az SZDSZ-offenzíva megtörése is. [...]

Ennek a választásnak egyik legnagyobb erénye az, hogy véget ér a rendszerszidásra alapozott politizálás. Lezárja azt a korszakot, amikor gyors, látványos – de igencsak törékeny – népszerűségre lehetett szert tenni a már életképtelen állampárt bűneinek hosszas felsorolásával. Véget ér az a korszak, amikor az elmúlt 40 év minden oldalú elmarasztalásából lehetett pusztán politikai tőkét kovácsolni. Nagyon hamar jönnek a realitások, nagyon is hamar ráköszön a győztesekre a megoldásra váró és érett problémák tengere, tömege, s e problémamegoldások keresése során mind kevésbé bizonyul majd hatékony segédeszköznek a múlt rendszer szidása. Végül is a XX. század valamennyi politikai rendszerváltozása azzal kezdte, hogy igyekezett sárba taposni a közvetlen megelőző rendszert. Végigtekintve e 90 éven, úgy tűnik, hogy ezek a megoldások csak ideig-óráig szolgálhattak megnyugtatásul, előbb-utóbb mindig a realitások kerekedtek felül, és igazából az döntötte el egy-egy kurzus vagy hatalmi erőcsoport kormányzóképességének hosszúságát, hogy az újonnan fölgyülemlett problémákra milyen színvonalú, s lakosságot milyen körben megnyugtató válaszokat volt képes adni. Most sincs másképp a helyzet, talán annyival kedvezőbb, mint bármikor az elmúlt 90 év során, mert nincs olyan méretű külpolitikai, nagyhatalmi kényszer az ország nyakán, amelyik egyértelműen korlátozná valami fatális módon a szóba jöhető választási lehetőségeket. Ennek inkább az ellenkezője igaz. Az ország külpolitikai feltételei rendkívül kedvezőek ahhoz, hogy tényleg önmaga válassza meg saját fejlődési pályáját. Az már más kérdés, hogy egy ilyen választásra egy párt vagy az a koalíció, amelyik kormányra kerekedett, alkalmas-e. [...]

Szoboszlai György (szerk.): *Parlamenti választások 1990. Politikai szociológiai körkép.* Budapest, 1990, MTA Társadalomtudományi Intézet. 33–54.

Jegyzet

1. Kéri László (1951) politológus, az 1980-as évek második felében az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának tanára volt, később az MTA Politikatudományi Intézetének munkatársa.

LÁTTUK-E, HOGY JÖN? AZ ELTE FILOZÓFIAI TANSZÉKCSOPORT ÉS A BUDAPESTI KÖNYVSZEMLE KONFERENCIÁJA. 1990. DECEMBER 7. (SZEMELVÉNYEK)

Bence György filozófus megnyitója

[...][1] Legelőbb egy vallomást kell tennem: én azok közé tartozom, akik nem látták előre, hogy a kommunista politikai rezsim ilyen hamar, ilyen könnyen átadja a helyét. Sokan vagyunk ezzel így. De az is igaz, hogy mások meg – legalább néhányan – látták, idejekorán kimondták, hogy kezdődik az átmenet. Sőt, tapasztalati tényekkel és elméleti belátásokkal alá is támasztották várakozásukat. [...]

Tavaly nyáron, a lengyelországi választások körüli időben, néhány hetet Moszkvában, Varsóban és Prágában töltöttem. Érdemes lenne elmesélni, hogy mit tapasztaltam Moszkvában és Varsóban

is, de nem akarom elvenni mások elől az időt. Nos, Prágában csupa olyan emberrel találkoztam, aki nagy áldozatok árán, tevékenyen részt vett az ellenzéki mozgalmakban. A Charta és más csoportok néhány vezetőjével, politikai aktivistákkal, filozófusokkal és társadalomtudósokkal. Ekkor, 1989 nyarán még egyikük sem tudta elképzelni, ami néhány hónap múlva bekövetkezett. Amikor győzködni próbáltam őket – mert addigra félig-meddig már felébredtem –, csak a fejüket csóválták. Udvariasan bár, de értésemre adták, hogy naiv vagyok. A magyarok nagy jódolgukban képtelenek megérteni – mondták –, hogy Csehszlovákia mennyire más, ott még sokáig kitart a kommunista rezsim. [...]

A kérdés – „láttuk-e, hogy jön?" – mindenesetre elemzésre szorul. Mit jelent előre látni egy ilyen történelmi fordulatot? És egyáltalán mi az, amit előre kellett látni? [...] Szép dolog, ha valaki arra hivatkozhat, hogy „én már rég megmondtam". Ünnepélyesen és illő alázattal ki kell jelentenem, hogy például a nagybátyám, aki nem a filozófiai, hanem a textiles szakmában működött, évtizedek óta mondogatta nekem: „Gyuri, hiába vagy te olyan okos, meg fogod látni, hogy ez az egész nem tarthat örökké..." De a humán stúdiumoktól, különösen pedig a társadalmi tudományoktól valami mást várunk. [...] Aki tehát azzal az igénnyel áll elő, hogy ő ebben az erősebb vagy éppen a legerősebb értelemben látta előre, amit kellett, annak igencsak fel kell kötnie az elméletét. [...]

Ha [...] elméletileg megalapozott előrelátásokat próbálunk tenni, akkor könnyen előfordulhat, hogy egyenesen azt vezetjük le az elméletünkből, hogy nagyon valószínűtlen vagy majdnem lehetetlen, ami azután mégis bekövetkezik. Márpedig az az érzésem, hogy a kommunista társadalmi és gazdasági rendszer, a kommunista politikai rezsim működésének magyarázatára felállított modellek sok esetben ilyen kínos helyzetbe sodorták a híveiket.

De hát tulajdonképpen mit is kellett volna előre látni? Mi az, amit sokan lehetetlennek tartottak, s azután mégis bekövetkezett? Nem úgy volt-e, hogy a rezsim nyomásának ki nem tett vagy a magukat függetleníteni tudó elmék rendszerint olyan elméletekkel dolgoztak, amelyekből épp az összeomlás elkerülhetetlensége következett? Erre azt kell mondanom, hogy sokan voltak – és épp a legkritikusabb elmék között –, akik valamiféle örökmozgó gépet láttak a kommunista rendszerben, amely legfeljebb külső erő hatására romolhat el. Azok pedig, akik valóban arra spekuláltak, hogy előbb-utóbb, sőt hamarosan el fog akadni, szét fog hullani a gépezet, olyan hosszú idő óta ismételgették már vészjóslatukat, hogy amikorra beigazolódott, úgy néztünk rájuk, mint egy megállt órára. Naponta kétszer az is a pontos időt mutatja. Másrészt kétségbe vonnám, hogy szerencsés volna összeomlásnak nevezni a történteket. Az összeomlás, tehetném hozzá keserűen, még csak most jön. [...]

A perpetuum mobile és a kollapszuselméletek természetesen nem merítik ki a gondolati lehetőségeket. Hogy mást ne említsek, ott vannak még az organikus fejlődési elméletek is. Ezek abból indultak ki, hogy az ellenzék nyomása által kikényszerített engedmények és reformok lassanként egy békés, demokratikus átmenethez vezetnek. De utólag nem nehéz megállapítani, hogy az ilyen elméletekkel sem jártak jobban a híveik, mint a másik két típussal. A bekövetkezett változást nyilván senki sem akarja úgy értelmezni, mint apró lépések lassan összegeződő eredményét. S jóllehet az alulról jövő presszíók és a felülről jövő kitörési kísérletek aránya nagyon különböző volt az egyes országokban, a folyamat mindenütt másképp zajlott le, mint ahogy az organikus elmélet hívei elképzelték. [...]

Nem ez lenne az első eset, hogy hasonló helyzetben így történik. Gondoljuk csak meg, mennyire nem voltak képesek felfogni a tudósok a nácizmus természetét és erejét. Ilyesmi nem lehetséges a 20. században! És éppen a civilizált Európában! Vagy gondoljunk a hatvanas évek kulturális mozgalmaira. Épp akkor robbantak ki, amikorra a társadalomtudósok kidolgozták és magukévá tették „az ideológiák végének" elméletét. Vagy ki gondolta, hogy Perzsiában,[2] a modernizáció oly magas fokán, lehetséges volt, ami bekövetkezett. Ha valaki látta, amit kellett, annál jobb. Ha meg nem láttuk, legalább jó társaságban voltunk rövidlátók.

Láttuk-e, hogy jön? Az ELTE Filozófiatörténeti Tanszékcsoport és a Budapesti Könyvszemle konferenciája. 1990. december 7. Budapest, 1991, T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft. Twins Konferencia-Füzetek 1. 5–8.

Jegyzetek

1. A konferencia összehívása Bence György ötlete volt.
2. Bence az 1979. januári iráni iszlám forradalomra utal.

Rév István történész

[...] Azzal szeretném először is kezdeni, hogy valóban igen jó társaságban voltunk akkor, amikor nem láttunk előre, mert amint Tocqueville leírja az *Ancien régime és a francia forradalom* című művében, XVI. Lajosnak fogalma sem volt arról, ami közeledik. De nemcsak XVI. Lajosnak, ám a politikai intuícióiról olyannyira híres Nagy Frigyesnek sem volt sejtelme arról, hogy mi készül Franciaországban. Lev Tolsztoj talán 6 hónappal a mexikói forradalom előtt írt egy hosszú cikket Porfirio Díazról, amelyben azt írta, hogy alkalma volt Mexikóban a kor legstabilabb rendszerével találkoznia. Három nappal a Romanovok megdöntése előtt a pétervári angol nagykövet jelentést küldött a külügyminisztériumnak, amelyben azt írta, hogy bizonyos zavargások törtek ki a városban, de semmi komoly nem történik. [...] A CIA 16 hónappal az iráni forradalom előtt egy nagy vizsgálatot végzett Iránban, és megállapította, hogy az akkor már elkezdődött zavargások ellenére a rendszer stabilitását semmi sem veszélyezteti. [...]

A megelőző évekből és különösen 1956-ból a rendszer azt a tanulságot vonta le, hogy olcsóbban kell a hatalmat gyakorolnia, mint addig tette, ahelyett, hogy nyílt konfliktusokat termelne, és ezeket a nyílt konfliktusokat azután példaszerűen nyíltan megoldaná, meg kell próbálni úgy kormányozni az országot, hogy lehetőleg ne legyenek nyílt, látható konfliktusok. Ennek következtében nehezebb is volt látni, hogy mi is történik valójában ebben a rendszerben, mi van a felszín alatt. [...]

Még két tényezőre hadd hívjam fel a figyelmet. Annak, hogy nem láttuk előre, az is oka volt, hogy a vezető ellenzéki értelmiségiek jelentős része nem is akarta előre látni azt, ami történt, hanem szeretett volna valami egészen mást látni. Hogy ezt bizonyíthassam, szeretnék egy kicsit hosszadalmasabban idézni Havelnek híres és igen zavaros esszéjéből, a *Hatalom nélküliek hatalmáról.* Ebben az esszében Havel többek között a következőket írja: „Egyesek még ma is politikai síkon keresik az ellenzékiség lehetőségét. Ezek nem értik meg a poszt-totalitárius rendszer sajátos politikai és társadalmi realitását. Ezért túlértékelik a hagyományos politikai cselekvés jelentőségét, és mi több, képtelenek arra, hogy felfogják a pre-politikai események és folyamatok fontosságát, pedig ezek jelentik azt a humuszt, amelyből az igazi politikai változás sarjad. Régimódi politikai cselekvési lehetőséget keresnek maguknak, és így elvesztik a valósághoz fűződő kapcsolataikat. Azok az emberek, akik egy poszt-totalitárius rendszer határai között élnek, nagyon jól tudják, hogy az a kérdés, miszerint egy vagy több párt van hatalmon, hogy ezek a pártok miképpen címkézik és határozzák meg önmagukat, ez sokkal lényegtelenebb kérdés, mint az, hogy lehet-e emberhez méltóan élni."

Ezek a kelet-európai ellenzéki értelmiségiek, akiknek egy része az új baloldal irányából érkezett azután a '70-es évek emberjogi demokratikus mozgalmáig, úgy érezték – többek között az új baloldali mozgalmak kudarcának tanulsága nyomán –, hogy a kelet-európai válságra [...] morális, poszt-demokratikus választ lehet elsősorban adni, olyan választ, amely nem a múltba próbálja visszafordítani a rendszert, tehát nem egy nyugati demokráciát igyekszik visszaállítani, nem is valamiképpen a szocializmust igyekszik megreformálni, hanem valami egészen mást ad, valamit, ami túlmutat mindezeken a rendszereken. [...]

Megkockáztatható mindezek mellett az is, hogy ami történt, az részben azért történt, mert nem volt előre látható az, ami történni fog. [...] A nyugat-európai elemzők azzal a példával szokták bizonyítani azt, hogy Kelet-Európában nem sejtették azt, hogy mi fog történni, hogy a keletnémetek 1989 nyarán hanyatt-homlok, ingóságaikat, autójukat is hátrahagyva menekültek Nyugat-Németországba. Pedig, ha előre látták volna azt, ami történt, a berlini fal lebomlását, akkor nem tették volna mindezt. [...] hogyha az összes keletnémet otthon ült volna, tudván előre, hogy a fal majd le fog omlani, akkor talán a fal nem akkor omlik és nem úgy omlik, ahogy leomlott.

Láttuk-e, hogy jön?... i. m. 9–12.

Endreffy Zoltán filozófus

[...] A pápáknak azok az enciklikái, amelyekben a modern szociális kérdéssel foglalkoznak, bőségesen foglalkoztak mind a két rendszernek az erkölcsi értékelésével. Én itt most kiragadom a Quadregessimo anno enciklikát, ahol mind a két rendszernek az erkölcsi megítélését taglalja IX. Piusz pápa. Azt mondja a szocializmusról, hogy ez egy olyan társadalmi, politikai koncepció, amely a társadalmat kizárólag egy haszonelvű intézménynek tekinti. Vagyis a munkamegosztás észszerű megszervezésével az anyagi javak nagy bőségét kívánja biztosítani a társadalom tagjai számára, és ennek a célnak alárendelik az ember magasabb képességeit, az ember magasabb javait, nevezetesen a szabadságot. Ezt teljesen alávetik egy racionális, központilag elhatározott társadalmi tervnek. [...] Nagyjából ez volt az a gondolat, amelynek jegyében erkölcsi alapon bírálták a szocializmust. Most lássuk, mit mond ugyanez az enciklika, illetve a későbbi enciklikák mit mondanak a kapitalizmusról? Nos, ezt is elítéli az egyház szociális tanítása: a piacgazdaság azért nem fogadható el erkölcsileg, mert itt a profit a gazdasági haladásnak az egyetlen motorja, a gazdaság legfőbb törvénye a verseny, a termelőeszközök tulajdona abszolút jog, amelyet nem korlátoznak a társadalommal szembeni kötelezettségek. Magyarán a liberális kapitalizmus teljesen erkölcstelen, önző társadalmi rendszer, és ezért az egyház ettől is elhatárolja magát. [...] Ez a megközelítés azzal járt együtt, [...] hogy az egyház csak erkölcsi útmutatást kíván adni, és nem akar technikai megoldásokkal szolgálni szociális problémákra. [...]

Magyarán szólva az egyház szociális tanítása expressis verbis elhatárolta magát a pozitív társadalomtudományoktól. [...] Én azonban ebben egy nagyon súlyos problémát látok, ez pedig a következő: ahhoz, hogy egy konkrét helyzetet erkölcsileg megítélhessünk és idevágó cselekvési útmutatást fogalmazhassunk meg, ehhez az erkölcsi elvek mellett meg kell érteni szaktudományos összefüggéseket is, és pontosan ismerni kell bizonyos tapasztalati tényeket is. Hiszen értelmesen csak olyan erkölcsi követelményeket fogalmazhatunk meg, amelyek az adott helyzetben például megvalósíthatók. [...] Mivel csak az etikai értékelésre koncentrált az egyház szociális tanítása, ezért a rendszerválasztást, tehát a rendszer megválasztását vagy valami rendszer melletti elköteleződést nem tartották olyan feladatnak, amely egy katolikus hívő számára etikai követelményként megfogalmazható. Tehát valami olyasfajta álláspontot sugalmaztak, hogy a gazdasági vagy társadalmi berendezkedés voltaképp közömbös, és ezen belül találhatja meg ki-ki a saját egyéni életterületén vagy élethelyzetében azt a tevékenységet, amiben ő a keresztény élethivatását gyakorolhatja. [...] Összefoglalva azt szeretném ebből leszűrni, hogy ezt a programszerű elhatárolódást a társadalomtudományoktól, ami a katolikus szociális tanításra, illetve a szociális teológiára jellemző volt, felül kell vizsgálni, és a szociális teológia felsülése talán intő jel lehet arra, hogy egyházam, amely még mindig hajlamos a triumfalizmusra, némi szerénységet tanuljon ezekből az eseményekből.

Láttuk-e, hogy jön?... i. m. 13–14.

Komoróczy Géza történész

[...] A dolog lényege az, hogy a társadalomtudomány aktivitása része a társadalmi átalakulás folyamatának. Ha nincs ilyen aktivitás, akkor más a folyamat, mint ha van aktivitás, de az input és az output nem hozhatók sem lineárisan, sem kvantitatíve, sem kvalitatíve direkt módon egymással kapcsolatba. Az ellenkezőjét föltenni annyit tesz, mintha föltennénk a formációelmélet szellemében, hogy a történelemnek menetrendje van, hogy a történelemnek törvényszerűségei vannak. [...] Egyetlen igazi prognosztizációja van [...] a történettudománynak vagy a társadalomtudománynak, amely vitathatatlanul sok évezrede időről időre elhangzik, és ma is aktuális, mégpedig az, hogy el fog jönni a messiás. [...]

A tudtuk-e témához azonban annyit még ebben a szellemben igenis mondanom kell, hogy a '70-es évek végének, '80-as éveknek a társadalomtudományi gyökerű vagy indíttatású politikai tevékenysége, értem ezen elsősorban a Beszélő-kört és azt a politikai publicisztikát, amelyet ez a kör folytatott, hozzájárult ahhoz, hogy az események bekövetkeztek. Nem olyan események kö-

Demszky Gábor főpolgármester leleplezi Solt Ottilia emléktábláját II. kerületi szülőházának falán, 2004. június 8.

vetkeztek be, amit, mondjuk Kis Jánosnak a Beszélő-esszéi vagy a programmatikus irata megfogalmazott, de a bekövetkezett események pozitív vonásaiban igenis föl lehet ismerni a hatását és következményeit ennek a társadalomtudományi motiváltságú politikai aktivitásnak. Ezért az én véleményem az, hogy a társadalomtudósoknak a maguk dolgát kell tenni, de hogyha direkt módon akarják befolyásolni az eseményeket, akkor nem mint társadalomtudósok, hanem mint politikusok kell hogy föllépjenek.

Láttuk-e, hogy jön?... i. m. 32–33.

Laki Mihály közgazdász

[...] Antal László 1975-ben azt mondta, hogy néhány hónap vagy egy éven belül össze fog dőlni a rendszer. Nagyon fontos, jó elemzés alapján ezt a kijelentését időről időre megismételte. Bauer [Tamás] 1980-ban a rendszer általános válságáról beszélt. Madarász Aladár, aki itt ül a teremben, minden előzmény nélkül, tanúk előtt kijelentette egy ablaknál állva, hogy minden birodalom öszszeomlik egyszer. Na most, ha megnézzük ezeknek a becsléseknek a halmazát, hogy merre hord, akkor inkább a Madarász felé. [...]

Azt lehet mondani, hogy van egy sajátos becslési hibatípus, tehát hogy túl hosszúra méreteztük a rendszer korát ahhoz képest, amit tudtunk róla. Mi okozhatta a becslési hibát? Itt kétféle ténye-

zőt különböztetnék meg. Egyfelől alulértékeltünk bizonyos destabilizáló vagy a rendszert bomlasztó tényezőket, és másfelől túlértékeltünk olyan tényezőket, amiket stabilizálónak, a rendszert életben tartónak véltünk. Én most gyorsan felsorolom ezeket. Például tudtuk azt, hogy a szocialista ipar, egyáltalán ez a termelési mód vagy rendszer a környezetet pusztítja, nem tesz jót neki. Mégsem gondoltuk azt, merem állítani többünk nevében, hogy ilyen állapotba hozza a környezetet, hogy ilyen mértékben elpusztítja mindazt, ami körülöttünk van. Bizonyos demográfiai folyamatok jelezték az alkoholizmust, az öngyilkosságot, azután azt, hogy az emberek korábban halnak meg, mint illenék. Ilyenfajta jelenségekről tudtunk, de azt nem tudtuk, hogy ezek olyan mértékűek, olyan válságosak, hogy magának a rendszernek a reprodukálása is veszélybe kerül. Számos kollégánk leírta, hogy a rendszer nem tudja az innovációkat befogadni, hogy nem termel innovációt, hogy a fejlett nyugat és a mi világunk közötti innovációs rés növekszik, de azt nem tudtuk vagy nem éreztük, hogy a különbség mekkora lesz, hogy hány generációra vannak a számítógépek, a légvédelmi rakéták és a frizsiderek attól, ami odaát van. Ugyanilyen tényezőnek tekintem, amit alulbecsültünk, a hiány jelenségét. Mindenki tudta, hogy sorba kell állni, hogy minőségi problémák vannak, hogy effektív hiányok vannak, de valahogy sokáig úgy képzeltük, hogy ez a jelenség enyhül. Azután a '80-as években megtudtuk, hogy nem enyhül, hanem Lengyelországban, Romániában, a Szovjetunióban, aztán most már majdnem mindenütt növekszik. Tehát voltak olyan jelenségek, amiket pontosan leírtunk, tudtuk, hogy destabilizálják a rendszert, csak a mértékét nem tudtuk jól megbecsülni.

Most a stabilizáció túlértékelésére is mondanék néhány példát. Az egyik jellemző példa, bár ezt nem mindig és nem mindenki osztotta, hogy a KGST mint piac a maga nagy, korlátlan felvevőerejével egy, a gazdaságot kiegyensúlyozó, húzó, a növekedést serkentő tényező. Gondolom, most, 1990 decemberében nem kell magyaráznom, hogy – ezt már sokan korábban is mondták – ez egy naivitás volt. A KGST nem stabilizáló, hanem destabilizáló tényezője már évtizedek óta vagy legalábbis az utóbbi évtizedben a magyar rendszernek. Voltak olyan nézetek, hogy a diktatúra is stabilizálja a rendszert, nincs munkanélküliség, nincs visszapofázás, nincs sztrájk, nyugalom van, itt érdemes gazdálkodni. Azt sem akarom méltatni, hogy mekkora hiba volt az ilyen típusú értékelés. És még egy, ami nagyon kényes: nagy stabilizáló tényezőnek tekintettük a magángazdaságot vagy a második gazdaságot, azt mondván, hogy a második gazdaság az, amelyik kibalanszírozza az első gazdaság mindenféle csínytevéseit. Az az igazság, hogy a második gazdaságról sem ezt kell csak állítanunk, hanem azt is, hogy beleépült a rendszerbe, hogy elfogadta a rendszer normáit, és maga is hozzájárult bizonyos feszültségek kiélezéséhez. [...]

[S]ok közgazdászra jellemző volt [...] a reformideológusi szerepből fakadó sajátos vakság. Lényege az, hogy a reformot el kell adni a politikusoknak. Ahhoz, hogy eladjuk a reformot a politikusoknak, a reformtól várható eredményeket felül kell értékelni és ki kell hangsúlyozni, míg a reformnak, az átalakulásnak a destabilizáló erejéről nem illik szót ejteni, hiszen akkor a saját üzletünket rontjuk. Még egy dolgot mondanék, ami talán szűken szakmai, de lehet, hogy más szakmákban is igaz. Azok, akik meg akartunk szabadulni a marxizmus–leninizmustól, mint elemző eszköztől, mivel az hasznavehetetlen volt, kézbe kaphattuk a nyugati közgazdaság-tudomány kimunkált rendszereit. A nyugati közgazdasági tankönyvek szorgos tanulmányozása után vagy közben, ki-ki saját szellemi sebességének megfelelően, rájöttünk, hogy ezek az ott kimunkált technikák, fogalmak teljességgel ellentmondanak annak, amivel szembesülünk. Az autonóm profitmaximáló vállalatot például nagyon nehezen lehetett fellelni az Elbától Keletre. Tehát elindult egy sajátos folyamat. Megpróbáltuk egy saját nyelvet kidolgozva, egy saját utat járva elemezni azt, amit éreztünk, amit úgy éreztünk, hogy fontos. S ezenközben sajátos csapdába kerültünk. Lassan, szépen épült egy alternatív közgazdaságtan, és ennek megvoltak a maga empirikus és teoretikus eredményei, és egyre boldogabbak voltunk attól, hogy a rendszer sajátos szabályosságokat mutat. Ciklust, hosszút, rövidet, nagyon rövidet. Úgy láttuk, hogy bizonyos folyamatok, amelyek egyszer bekövetkeztek, azok várhatóan újra bekövetkeznek, és ezenközben az a benyomásunk támadt és azt sugalltuk magunknak, vagy másoknak, hogy a rendszer ilyen módon valamiféle szerves mozgást végez, és alulbecsültük azt, hogy miközben tényleg volt ciklus, vagy évvégi hajrá, vagy hol összevonás, hol decentralizálás és egyéb ilyen szabályosságok, aközben a rendszer megeszi az erőforrásokat és elpusztítja önmagát. [...]

Láttuk-e, hogy jön?... i. m. 34–35.

Kovács András szociológus

[...] Tengernyi irodalom szól arról, hogy a szovjet gazdasági mechanizmus erőforrás-pazarló, és az erőforrások kimerülőben vannak; hosszan tárgyalják az előre látható nyersanyagproblémákat; a fegyverkezési verseny és az űrkutatás kapcsán jó néhányan mutatnak rá a Szovjetunió egyre növekvő technológiai lemaradására, és arra, hogy a fennálló rendszerben képtelenség a rendelkezésre álló, viszonylag fejlett katonai technológia „átáramoltatása" a polgári termelésbe; okos tanulmányok foglalkoznak a lappangó nemzetiségi ellentétekkel, kijelölve a fő konfliktusgócokat (Baltikum, déli köztársaságok); az 1979-es iráni fordulat, majd az afganisztáni bevonulás[1] után többen felhívják a figyelmet a várható felekezeti ellentétekre stb. stb. [...] Egyszóval a Szovjetunióval foglalkozó tudomány nem azért mondott csődöt a szovjet rendszer válságának előre látásában, mert nem állt rendelkezésére elegendő információ, hanem azért, mert a megfigyelt és leírt folyamatokat olyan deduktív összefüggésekbe helyezte, olyan elméletbe rendezte el, amelyből nem a rendszer összeomlását, hanem éppenséggel hosszú távú fennmaradását jósló következtetések adódtak. Ezt én azzal a szemléletváltozással magyarázom, ami a szovjetológiában a hatvanas évek során zajlott le. A legjobban talán ezt egy híres könyv történetével lehet illusztrálni. A Harvard Egyetem kiadója a hetvenes évek közepén elhatározta, hogy újra közzéteszi Merle Fainsod amerikai történész-politológus alapvető, nagy művét a Szovjetunióról, amely először 1953-ban jelent meg. A szöveg gondozását az időközben elhunyt Fainsod egyik, akkorra már szintén neves szovjetológus kollégájára, Jerry [F.] Hough-ra bízták. Hough azonban nemcsak a Hruscsov óta eltelt időszakot elemző részekkel egészítette ki a könyvet – mint eredetileg tervezték –, hanem a Fainsod által megírt részeket is teljesen átszerkesztette. A koncepcióváltást már a két kiadás címének eltérése is jól mutatja. Fainsod könyvének címe: *How Russia is Ruled?*; az 1979-es Hough és Fainsod neve alatt megjelent kiadásé: *How the Soviet Union is Governed?* Fainsodot mindenekelőtt a szovjet rendszer mint egész, mint az uralom gyakorlásának egyik szélsőséges formája érdekelte, Hough viszont a rendszert adottnak tekintve azt kutatta, hogy hogyan születnek benne az egyes döntések, hogyan oldódnak meg az egyes konfliktusok. Nem az foglalkoztatta, hogy hogyan képes egy viszonylag kicsiny elit uralma alatt tartani az egész társadalmat és birodalmat, hanem az, hogy hogyan érvényesülnek az egyes csoportok érdekei az egész rendszeren belül. [...] Fainsod a totalitarizmuselmélet hívei közé tartozott, amely a szovjet diktatúrákat belül igen stabil uralmi rendszernek tekintette, de nem zárta ki, hogy külső konfliktusok következtében akár igen gyorsan is összeomolhatnak – sőt, többnyire ezt tartotta erre az egyetlen lehetőségnek. Az ilyen konfliktusok pedig a hidegháború időszakában egyáltalán nem voltak kizárhatók.

A változást a hidegháborúról az enyhülés politikájára való áttérés hozta. Ahogy a politikában margóra szorult a hagyományos antikommunizmus, ugyanúgy marginalizálódtak a tudományos életben az antikommunista totalitarizmuselméletek, amelyek legalábbis nem zárták ki a szovjet típusú rendszerek gyors összeomlását. A détente másik következménye új kérdések megjelenése volt. Milyen reformokra lenne szükség a Szovjetunióban ahhoz, hogy hosszabb távon is a kooperáció, és ne a konfrontáció határozza meg a rendszerek közötti kapcsolatokat? Hogy a Nyugat számára kiszámíthatóvá váljék a rendszer működése, hogy előre láthatóvá és ellenőrizhetővé váljanak a konfliktusok? Hogyan lehetne kívülről ösztönözni a szükséges reformok bevezetését? Nyilvánvaló, hogy ezek a kérdések nem a rendszer esetleges összeomlásán való elmélkedésre ösztönözték a kutatókat. Mindezekhez a megfontolásokhoz egy további is kapcsolódott. Ha a szovjet típusú rendszer rosszul funkcionál, és esetleg olyan válságba kerül, amelyen belső erőkből már nem képes úrrá lenni, akkor előfordulhat, hogy a krízis egy új világháborúba torkollik. Ha azonban a Nyugat ezt a kockázatot nem akarja vállalni, akkor mindent meg kell tennie a Szovjetunió működőképességének javításáért, mégpedig úgy, hogy a politikai rendszert ne érjék súlyos megrázkódtatások. Nem csoda tehát, hogy ilyen körülmények között nem a rendszer összeomlásának perspektívája határozta meg a szovjetológusok döntő többségének elméleti tájékozódását. [...]

Láttuk-, hogy jön?... i. m. 36–38.

Jegyzet

1. A szovjet hadsereg 1979. december 27-én vonult be Afganisztánba, és ott közel tíz évig tartó háborúba keveredett.

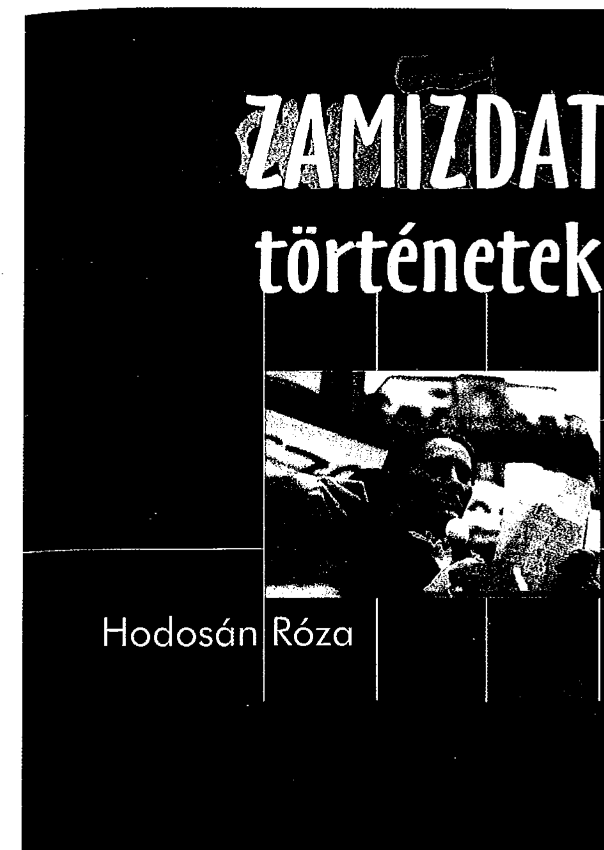
Andorka Rudolf szociológus

[...] Mit kell a szociológusnak látnia? [...] Ha az egyének szabad akaratán, döntésein múlnak bizonyos társadalmi változások, akkor azok sokkal kevésbé előreláthatóak, mint ha determinisztikus törvények létét tételezzük fel (ha nem is ismerjük őket). Tulajdonképpen arról van szó, amit fiatalkorunkban az „egyén történeti szerepének" neveztünk. Úgy látszik, be kell látnunk, hogy nem Tolsztoj Leónak és nem a vulgár-marxizmusnak volt igaza. Az egyes ember nem tehetetlen a nagy történelmi folyamatokkal szemben. Egészen konkrétan: az 1988–1990 közötti változások nem voltak teljesen szükségszerűek (legalábbis nem úgy, ahogy lezajlottak), hanem azokban leegyszerűsítve a „Gorbacsov-tényezőnek" nagy szerepe volt. Ezt pedig nem lehet a szociológia alapján előre látni.

Annál is kevésbé, mert az emberi cselekedeteknek – egyéni döntéseknek és politikai intézkedéseknek – láthatóan igen sok nem szándékolt hatásuk van. Ezért még az egyéni értékek, motivációk, szándékok pontos ismerete esetén sem tudjuk pontosan megjósolni azoknak hatásait. Tehát konkrét történeti eseményeket nem tud a szociológia előre megjósolni. Összefoglalva az eddig elmondottakat: a kelet-közép-európai és szovjetunióbeli változások fényében a szociológiának nem önkritikát kell gyakorolnia, hogy nem látta azokat előre, hanem még jobban tudatosulnia kellene annak, hogy nemcsak a világmegváltásról, hanem az események megjóslásáról is le kell mondania. Legfeljebb egyes jelenségek tendenciáit tudjuk óvatosan előre becsülni. [...]

Közel három évvel ezelőtt, 1987 végén Tellér Gyula egy nagy vállalkozásban való részvételre hívott meg: állítsuk össze a közelmúlt szociológiai és szociográfiai irodalma alapján, mit tudunk a „helyzetről". Tardos Márton a gazdasági, én a társadalmi, Bihari Mihály a politikai, Vitányi Iván az értékek és kultúra területén kialakult helyzetet mutatta be – számos fiatal munkatársunk közreműködésével – rövidebb-hosszabb irodalmi idézetek alapján. Az összeállított anyag megjelent a *Mozgó Világ* 1988. 1. számában, majd – körülbelül kétszeres terjedelemben – *A helyzet. Merre menjünk?* címen könyvalakban. [...]

Egy-egy mondatban próbálom összefoglalni a magyar szociológia fő megállapításait a magyar valóság egyes részterületeiről: 1. A magyar társadalom távol van a szocialista ideológia által hirdetett egyenlőségeszménytől. 2. A magyar társadalom tagjainak lényeges része – 10–25 százaléka – él a szegénység, hátrányos társadalmi helyzet körülményei közt, és ez az arány az 1980-as években nőtt. 3. A magyar társadalom szerkezetében a hatalom igen fontos, talán a legfontosabb differenciáló dimenzió, ezért a magyar társadalmi hierarchia csúcsán az állami és pártbürokrácia, illetve más felfogás szerint az értelmiség áll. 4. Az állami redisztribúció szerint rendeződő hierarchia mellett létezik a piaci viszonyok szerinti hierarchia, mintegy tovább él a „kettős társadalom". 5. A második gazdaság egyre nagyobb szerepet játszik nemcsak a magyar gazdaság működésképességének fenntartásában, a nagyobb életszínvonal-csökkenés elhárításában, hanem a társadalmi hierarchia alakításában is. 6. A lakáshoz jutás a magyar társadalom nagy részének egyik legneuralgikusabb problémája, és ebben a tekintetben nagyon lényeges társadalmi egyenlőtlenségek érvényesülnek. 7. A településtípusok között is igen erős társadalmi hierarchia érvényesül, a főváros lakói vannak a legelőnyösebb és az aprófalvak lakói a leghátrányosabb helyzetben. 8. Az infrastrukturális beruházások elhanyagolása miatt a városfejlődés megkésett. Ennek egyik következménye a nagy tömegű ingázás a falusi lakóhelyek és városi munkahelyek közt. 9. Az 1970-es évektől kezdve a társadalmi hierarchia csúcsán és legalján csökkentek a mobilitási lehetőségek: nehezebbé vált más rétegekből az értelmiségbe bejutni, és nehezebbé vált a szakképzetlen munkásságból kilépni. 10. A magyar társadalom tagjai más országok lakosaihoz képest igen sok időt töltenek naponta munkával, elsősorban a második gazdaságban végzett munkák és a hosszú háztartási munka miatt, tehát a magyar társadalom tagjai aránytalanul nagy erőfeszítéseiknek köszönhetik életszínvonaluk javulását, illetve az 1980-as években a romlás elkerülését. 11. Az 1960-as évek közepe óta a felnőttek halandósága egészen megdöbbentő módon romlott. 12. A családok gyermekszáma az egyszerű népességreprodukcióhoz szükségesnél mintegy 10–15 százalékkal kevesebb, így a népesség fogyása elkerülhetetlen lesz. 13. A magyar egészségügyi ellátás igen rosszul működik és mind a betegek, mind az egészségügyi személyzet elégedetlenségét váltja ki, továbbá valószínűleg lényeges szerepet játszik a magyar népesség rossz egészségi állapotában. 14. Az oktatási rendszer számos vonatkozásban rosszul működik, a szükségesnél alacsonyabb műveltségi szinttel bocsátja ki a tanulókat, és [emiatt] a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulásának és fennmaradásának egyik lényeges tényezője. 15. A magyar társadalomban értékválság van. 16. Az 1950-es évek első fele óta folyamatosan nőtt az öngyilkosságok száma, terjedt az alkoholizmus, romlott a társadalom tagjainak lelki egészségi állapota, az utolsó években megjelent a drogfogyasztás.

Hodosán Róza *Szamizdat történetek* című könyvének címlapja

A felsorolt szociológiai kutatási eredmények alapján levonható volt a következtetés, hogy egy társadalmi válság felé megyünk. Ezért azt hiszem, hogy a valóság tényeinek feltárása vonatkozásában a magyar szociológia teljesítette azt, ami elvárható volt tőle. [...]

Fel lehet azonban vetni azt a kérdést, hogy mindez nem a szocialista gazdaság és társadalom alapvető jellemzőinek a következménye volt-e, és hogy nem kellett volna-e erre felhívni a figyelmet. Ezen a kérdésen most a rendszerváltás után is érdemes vitatkozni. Óva intenék azonban attól, hogy az 1970-es évek nyugati újbaloldali szociológusainak mintáját utánozzuk (ellenkező előjellel), akik – bármilyen társadalmi problémáról volt szó – azonnal a kapitalizmust tették felelőssé, anélkül, hogy a tényleges ok-okozati összefüggések empirikus vizsgálatával törődtek volna. [...]

Itt tulajdonképpen ahhoz az alapvető kérdéshez jutunk el, hogy meg lehetett-e reformálni azt a gazdasági-társadalmi rendszert, képes volt-e az a változásra, vagy – ahogyan Artur Meier fogalmazta néhány évvel ezelőtt – képes volt-e az a rendszer a tanulásra. Más szóval, a reformista vagy a forradalmár álláspont volt-e a helyes? Ez is olyan kérdés, amelyen most, a rendszerváltás után is érdemes vitatkozni. Utalok azonban arra, hogy kétféle értelmezés egyformán jogosult. Lehet azt mondani, hogy azon a rendszeren belül nem volt lehetőség a hatékony reformokra, hiszen – íme – a rendszernek alapvetően meg kell változnia. Lehet azonban úgy is érvelni, hogy bebizonyosodott: az állami tulajdonon és központi tervezésen alapuló gazdasági rendszer és a vele összekapcsolódó egypártrendszerű autoritariánus politikai rendszer végül mégis csak képes volt gyökeresen megváltozni, és ebben a változásban szerepet játszottak az 1960-as évek óta bevezetett fokozatos reformok. [...]

Láttuk-e, hogy jön?... i. m. 59–62.

Szalai Erzsébet szociológus

[...] Kornai János [...] azt fogalmazta meg egyik cikkében, hogy léteznek olyan társadalmak, ahol bürokratikus koordináció működik, a gazdaságot a bürokratikus koordináció tartja össze, és léteznek olyan társadalmak, ahol elsősorban piaci koordináció integrálja a gazdaságot. Nagy kérdés, hogy a '80-as évek közepén a magyar gazdaság egyáltalán mitől működött, mi tartotta össze, amikor a bürokratikus koordináció már nem működött és a piaci koordináció még nem működött. Ezt a kérdést a mai állapotban is fel tudjuk tenni, ugyanez előtt a dilemma előtt állunk: se piac, se bürokratikus koordináció – mitől működik a rendszer? Tehát lényegében azt mondanám, hogy abból az alkupozícióból adódó politikai szerep, melyre a reformközgazdászok és a demokratikus ellenzékhez tartozó értelmiségiek szert tettek, bizonyos mértékben a tudományos elfogulatlanság rovására ment. Ugyanakkor el kell mondani azt – és ez mindenki számára nyilvánvaló –, hogy ha a reformközgazdászok és a demokratikus ellenzékhez tartozó értelmiségiek társadalmi szerepét tekintjük, akkor várakozásaikkal ellentétben a reformszocialistákkal együtt motorjává váltak a politikai rendszerváltásnak. Rögtön hozzá kell tennem azonban, hogy mindezek közben meglehetősen tétovák a valódi rendszerváltás kérdéseit illetően. A jellegi helyzetben véleményem szerint most már itt van az ideje annak, hogy tisztázzuk: mi volt tulajdonképpen a Kádár-rendszer lényege azon kívül az állításon kívül, hogy a Kádár-rendszer rosszul működött. Tehát az alapkérdés most már nem az, hogy mitől működött rosszul ez a rendszer, hanem hogy mitől működött egyáltalán. Milyen összetartó erők határozták meg, milyen integrációs mechanizmusok tartották egyben, függetlenül a politikai elnyomó apparátustól.

Véleményem szerint – de ez csak egy hipotézis, amit tovább kellene kutatni – a lényeg, az összetartó erő a paternalizmus volt. Tehát nem egyszerűen egy szovjet típusú társadalomról volt szó, hanem a két világháború közötti társadalmi viszonyokból öröklött, sőt még az azt megelőző korszakokhoz kapcsolódó mechanizmus jellemezte a Kádár-rendszert. A lényeg a paternalizmus, ami több, mint a kommunista párt hatalma, mélyebb attitűdökön alapszik – az informális alkumechanizmusok és az urambátyám rendszer elvtárs és elvtárs közötti rendszerként jelent meg. Most tehát nemcsak azt kell vizsgálni, mitől jutott zsákutcába a rendszer, hanem hogy melyek a stabilizáló tényezői. Az alapviszonyokat tekintve [...] jelenleg inkább a [...] régi rendszerrel való kontinuitást, és nem pedig a diszkontinuitást érzékelem. Tehát azt állítom, nem ment végbe rendszerváltás. Nagyon fontos a többpártrendszer, de az alapviszonyok tekintetében nem történt radikális változás Magyarországon. [...]

Láttuk-e, hogy jön?... i. m. 63–64.

Bence György

[...] Itt abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy az előttem szóló Szamuely László, Laki Mihály és Szalai Erzsébet részletesen foglalkozott a reformizmus gondolati buktatóival. Csupán azt jegyzem meg, hogy Magyarországon tudvalévőleg nem voltak átjárhatatlanok a határok a reformista és a disszidens körök között. Elég nagy volt a jövés-menés, a gondolatok is meglehetősen szabadon áramlottak. A kései reformerek némelyike már alig volt szabad szemmel megkülönböztethető egy disszidenstől.

De azért volt két téma, amely mégis sajátosan jellemző volt a disszidens gondolkodásmódra, amely megkülönböztette a reformista gondolkodásmódtól. [...]

Az egyik ilyen sajátos téma a rendszer neototalitárius – esetleg késő-totalitárius – rendszerként való jellemzése. [...] A másik sajátosság a civil társadalom – vagy polgári társadalom – újjáteremtésének programja. [...]

Nos, nyilvánvaló, hogy a reformista gondolkodástól idegen mindenféle totalitárius elmélet. Egy klasszikus totalitárius rendszert nem lehet reformálgatni. A neototalitárius gondolkodásba beleférnek ugyan bizonyos korlátozott reformok, de csak abban az értelemben, hogy a rendszer kényszerűen enged az – ahogy mondani szokták – alulról, a társadalomból jövő nyomásnak. A másik motívum, a civil társadalom feltámadása nem ennyire összeférhetetlen a reformer gondolkodással, de kisebb szerepet játszik benne, mint a disszidensek gondolatvilágában. Hiszen a disszidensek abból indulnak ki, hogy a kezdeményezésnek a társadalomból kell jönnie, míg a reformerek – éppen azért reformerek – felülről várják az áldást. [...]

Vegyük tehát a disszidens gondolatokat. Nézzük meg, hogy mennyit értek. Mennyit értek önmagukban? Mennyit érték a gondolatok nemzetközi piacán?

Vegyük először a neototalitarizmust. Ez valóban bennszülött gondolat volt. Amikor a disszidensek előálltak vele, a nyugati szovjetológiában teljesen kiment a divatból mindenféle totalitárius modell. Egy sajátos, a szovjet viszonyokra alkalmazott pluralista modell hódított éppen. Ez leginkább a reformerek elképzeléseihez állt közel. Legkihívóbb képviselője az a Jerry [F.] Hough volt, akit – mintha összebeszéltünk volna – Kovács András is szóba hozott. A Hough-féle szélsőséges pluralisták azt állították, hogy nincs is lényeges különbség a szovjet és a nyugati politikai rendszer között. A politika itt is, ott is a különböző elitek harca. A demokrácia üres komédia csupán. Annak, hogy a Szovjetunióban cenzúra van, nincsenek politikai pártok stb., legfeljebb az a következménye, hogy a versengő elitek kevésbé képesek a nyilvánosság előtt kifejezésre juttatni és dramatizálni az ellentéteiket. De annyi baj legyen...

A neototalitárius gondolat történelmi érdeme volt, hogy szubjektív hitellel – mintegy a disszidensek saját sorsának példájával bizonyítva – rámutatott a különbségre. Hogy igenis van különbség a kommunista politikai rendszer és a modern tömegtársadalom demokráciája között. [...] Ez persze önmagában nem valami érdekes intellektuális eredmény, bármilyen fontos volt is politikailag a maga idején. De nem csak erről volt szó. Azért volt neo- a neototalitarizmus, mert hívei nem egyszerűen azt mondták, hogy a mai totalitarizmus ugyanolyan, mint a régi. Eredeti felismeréseken alapuló módosításokat hajtottak végre a klasszikus modellen. Ezeket itt csak néhány gyors szembeállítással jelezhetem: Ideológiai kontroll helyett cenzúra. Tömegterror helyett rendszeres politikai diszkrimináció. A társadalom atomizálása és az atomizált egyének erőszakos politikai mozgósítása helyett depolitizálás és az individualizmus bátorítása. Ilyen leegyszerűsített formában ez is egy kicsit triviálisnak tűnik persze. Az igazi érdekesség a részletekben lakozott. S a finomabb részletek – különösen, ha vonzó irodalmi formában jelenítették meg őket – nem kis hatást gyakoroltak a nyugati közgondolkodásra.

A másik nagy disszidens téma, a civil társadalom feltámasztásának eszméje nagyon régi előzményekre nyúlik vissza Kelet-Európában és Nyugaton is. Az eszmetörténet furcsa fintora, hogy az idea Hegel, Marx, Gramsci és Habermas vonalán került be a kelet-európai disszidenciába. Az átlagos disszidens erről persze mit sem tudott, el is borzadt volna tőle... S aztán – ami még különösebb – részben a kelet-európai disszidensektől tanulták vissza a nyugatiak. De bármilyen régi az eszme, a segítségével kidolgozott program nem nélkülözött bizonyos eredetiséget. Annyi eredetiséget, amennyi általában lenni szokott a politikai eszmékben. [...]

De bennünket itt most elsősorban az foglalkoztat, hogy mennyire voltak termékenyek a sajátosan disszidens gondolatok Kelet-Európában. Mennyire segítettek hozzá a bekövetkezett változások megértéséhez, előre látásához és – miként az önmegvalósító gondolat összefüggésére többen is felhívták a figyelmet – előkészítéséhez, előmozdításához?

Nos, ami a kezdeteket illeti, valóban igen termékenyek voltak. [...] Az ellenállás, amelyre a disszidensek elszánták magukat, csak akkor lehetett értelmes, ha az, amivel szembeszálltak, nem valami teljesen képlékeny dolog. A kívülállás következményeit csak akkor érdemes vállalni, ha nem lehet mindent belső reformokkal elérni. S a civil társadalom formulája egyben minimalizálta is a kockázatot. Olyan terepet jelölt ki a politikai cselekvés számára, amelyet a rezsim csak azon az áron lett volna képes újból ellenőrzése alá vonni, ha megint durván beleavatkozik az emberek magánéletébe. Ezt pedig, legalábbis tömeges, az egész társadalomra kiterjedő mértékben, nem volt képes, nem is akarta vállalni Lengyelországban, Magyarországon, de még Csehszlovákiában, sőt a Szovjetunióban sem. [...]

Mindenesetre az a véleményem, hogy a neototalitárius modellnek és a civil társadalom eszméjének jelentős része volt abban, hogy általában a disszidensek sem látták, hogy mi jön. Három dolgot akarok befejezésül említeni, ami nem nagyon fért bele a disszidens fogalmi rendszerbe, pedig utóbb egyre fontosabbá vált, s alighanem a jövőben még fontosabbnak fog bizonyulni.

Az első a felülről jövő politikai kezdeményezések ereje és merészsége. Az, amit Gorbacsov-faktornak szoktak nevezni. [...] A második az a nagy politikai ellentét az egyre jobban feltámadó civil társadalmon belül, amelyet [Adam] Michnik és [Lech] Wałęsa nevével jellemezhetünk [...], [amit] még kevésbé láttak a disszidensek. Arra gondolok, hogy a Michnik és Wałęsa nevével jellemzett ellentét keresztezi, átmetszi azokat az ellentéteket, amelyekben a disszidensek gondolkoztak: mi és ők; disszidencia és hatalom; társadalom és állam. Ezeken az ellentéteken átnyúlva, fölébük emelkedve – vagy talán inkább alájuk süllyedve – új politikai erők jönnek, jöhetnek létre. S lehet, hogy ezek az erők fogják meghatározni – vagy ha meghatározni nem is, de nagyban befolyásolni – a kelet-európai országok jövőjét. Azt hiszem, ez volt az, amit a legkevésbé láttunk. S amit a leginkább látnunk kellett volna. Én legalábbis – most már elárulom – titokban így értettem a „láttuk, nem láttuk"-kérdést. Hogy észrevettük-e azt, amit életbevágó lett volna észrevennünk. És amit – azt hiszem – akár észre is vehettünk volna.

Láttuk-e, hogy jön?... i. m. 82–85.

CSENDES? FORRADALOM? VOLT? AZ ELTE JOGSZOCIOLÓGIAI TANSZÉK, AZ ELTE SZOCIOLÓGIAI INTÉZET ÉS A BIBÓ ISTVÁN SZAKKOLLÉGIUM 1991. JÚNIUS 5–6-I KONFERENCIÁJÁNAK ELŐADÁSAI ÉS VITÁJA (SZEMELVÉNYEK)

VAJDA MIHÁLY

[...][1] Tulajdonképpen mi is történt 1989-ben? Számomra a következő megközelítés tűnik a leginkább magyarázó értékűnek: 1989-ben (de persze az 1989-es események csak látványos betetőzése volt egy hosszú folyamatnak) végképp megbukott az európai típusú társadalmak modernizációjának antiliberális modellje. [...]

Hogy a politikai letargia nálunk a legegyértelműbb, az onnan adódik, hogy Magyarországon a legnagyobb képzelőerővel sem hitethetjük el magunkkal, hogy magunk vívtuk ki szabadságunkat. És ez az a helyzet, amelyben ugyancsak nehéz „élni a szabadsággal", magyarán nagyon nehéz, szinte lehetetlen változtatni a tradíciókon. A „tömegek", minthogy nem tapasztalták meg az erejüket, valóban „tömegek", nem képesek a politikai demokrácia aktoraivá válni. Tovább élnek azok a paternalista tradíciók, amelyekre egyrészt – a mélyben zajló folyamatok ellenére – az 1945–1948-as demokrácia, másrészt az 1948–1953-as valóban szovjet típusú diktatúra kivételével az egész 1918 utáni magyar politika épült. Ezt használja ki – minden látszat ellenére elég ügyesen – a kormánykoalíció, amennyiben emlékekre épít, s ezt nem vette és veszi máig sem észre a liberális ellenzék, amikor politikáját úgy próbálja kialakítani, mintha az ország már modernizálódott volna. [...]

Csendes? Forradalom? Volt? Az ELTE Jogszociológiai Tanszék, az ELTE Szociológiai Intézet és a Bibó István Szakkollégium 1991. június 5–6-i konferenciájának előadásai és vitája. Összeállította: Bozóki András, Csapody Tamás, Csizmadia Ervin, Sükösd Miklós. Budapest, 1991, T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft. Twins Konferencia-Füzetek 3. 9–11.

Jegyzet

1. Vajda Mihály (1935) filozófus, egyetemi tanár, akadémikus. 1996 és 2000 között a Kossuth Lajos Tudományegyetem Filozófiai Intézetének, 2005 és 2009 között az MTA Filozófiai Kutatóintézetének igazgatója. Lukács György tanítványa, a Budapesti Iskola képviselője volt. 1973-ben a „filozófus per" keretében elbocsátották az MTA Filozófiai Intézetéből. Válogatott művei *Utam Marxtól* és *Rejtekutak a posztmodernben* címmel jelentek meg.

SZABÓ MIKLÓS

[...][1] Az 1989–1990-es rendszerváltás egyedülálló történeti folyamat. A rendkívül merev diktatúra oly mértékben volt képtelen konfliktusokat kezelni, konfliktusokkal együtt élni, hogy amikor a gazdasági helyzet romlása nyilvánvalóvá tette, hogy nem lesz tartható tovább a Kádár-korszak abnormis mértékű, fejlődést fékező politikai stabilitása, a rendszer élén álló hatalmi központ inkább rászánta magát, hogy átadja a hatalmat annak az ellenzéknek, amely ezt kikényszeríteni nem tudta volna. Nem akarta vállalni a gazdasági bajok miatt fenyegető konfliktust, amelynek során elkerülhetetlenül felmerült volna felelősségének kérdése.

A marginális helyzetű ellenzék, amely mögött nem állt a politikailag eredményesen közömbösített tömegek támogatása, érdemleges nyomást a hatalomra kifejteni nem tudott. Éppen az tette a hatalmi központot magabiztossá, és vezette arra a gondolatra, hogy jobban jár, ha rendezetten kivonul a hatalomból és átadja a csődtömeggondnoki tisztet az ellenzéknek.

[...] Bibó szellemét elsodorta a rendszerváltás. A Horthy-Magyarország nem zsákutcás fejlődés újabban, hanem szabályos fejlődési út, amelyhez vissza lehet térni. [...]

Csendes? Forradalom? Volt?... i. m. 18–21.

Jegyzet

1. Szabó Miklós (1935–2000) történész, politikus. A rendszerváltás előtt a demokratikus ellenzék aktív tagja. Az SZDSZ alapító tagja, 1990–1998-ban országgyűlési képviselője. Fő műve: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986.*

GERŐ ANDRÁS

[...][1] Magyarországon egyszerre épült ki egy demokratikus legitimitás, és egyszerre van egy kísérlet egy antidemokratikus legitimáció kiépítésére, amelynek az az értelme szerintem, hogy a demokratikus legitimitás minden különösebb konfliktus nélkül átváltható legyen egy konzervatív tekintélyuralmi legitimációvá. Tehát, ami alatt azt értem, hogyha, mondjuk, a Szent Korona államjogi szimbólummá válik, amihez, meg kell, hogy mondjam, logikailag nincs sok hátra, tehát elő van készítve, akkor tulajdonképpen az államiság, a szuverenitás legfőbb kifejezését a parlamentről át lehet tenni a Szent Koronára. [...]

Nyilvánvaló, hogyha meghatározott tekintélyuralmi értékekkel le lehet fedezni dolgokat, legitimálni, akkor például nem válhat diszkusszió tárgyává az, hogy bizonyos szervezetek, intézmények, például az egyház, nagy tulajdont kapjon vagy kicsit. Ez nem diszkusszió tárgyává válik egy ilyen logikában, hanem evidenciává. Ugyanígy evidenciává válik az, hogy az állam azonosítja magát a nemzettel, mindez azonosítja magát a kormánnyal, ugye, itt előjön egy ilyen logikai sor, és akkor a nemzeti, az állami tulajdon védelme a nemzeti érdek védelme lesz, amelynek a kormány, az államhatalomba vetült kormány a legbiztosabb letéteményese, tehát magyarán szólva itt van egy alternativitás, és szerintem ez az alternativitás tükröződik ezekben az ideologikus játékokban, hogy milyen legyen gyakorlatilag a magyar polgárosodás ténylegesen bekövetkező menete. Nem eszmei kerete, hanem tényleges menete. Ebből következően azt gondolom, hogy itt az etatizmusnak van egy óriási vonzereje, amit a helyzet is indukál. Itt, aki átvette a hatalmat, azt vette át, hogy minden az ő kezében van, mert az előző szerkezet úgy épült fel, hogy centralizált. Na most, hozzátenném, hogy ez nem egy kényelmetlen dolog. Hát nem olyan rossz dolog az, hogy az ember tud dirigálni, és mindenki rá figyel. Tehát van egy csábítása, egy belső vonzereje is annak, hogy túl sok hatalom van az előző rendszer miatt az állam kezében. Na most, ebből viszont az következik, hogy az állam pedig, ahogy II. József mondta, hogy ő foglalkozásánál fogva royalista, foglalkozásánál fogva, ugye, szereti önmagát, tehát ez nem kérdés. Az államot működtető kormányzati hatalom ugyanígy van ezzel, szereti magát, és szereti azt, hogyha ez a hatalom ott van a kezében, ugyanakkor a mandá-

tumot arra kapta a magyar társadalomtól – és teljesen mindegy, hogy hívják ezeket a pártokat –, hogy bontsa ezt le. Na de hát, nem olyan egyszerű ezt lebontani neki, amikor kényelmes, amibe beleült. [...]

Csendes? Forradalom? Volt?... i. m. 32–34.

Jegyzet

1. Gerő András (1952) történész, az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára, a Habsburg Történeti Intézet igazgatója. A CEU tanára.

SZABÓ MIKLÓS

[...] Ezt az egészet nem akarta a társadalom. Az a leírás, amit egy bizonyos ideológus-csoportosulás rendszeresen ad a publicisztikában, hogy itt várakozások voltak, és a társadalom csalódott, ennek pontosan az ellenkezője igaz. Nem várakozások voltak, hanem bizalmatlanság és félelem, és most úgy gondolják, hogy minden bevált, amitől tartottak. Pontosan olyan rossz lett, amitől féltek. Most itt kapcsolódva bizonyos mértékig ahhoz, amit [Gerő] András mondott, itt tényleg ez az új rendszer megint egy felvilágosult abszolutizmus, ilyen modernizátor abszolutizmus-helyzetben van, hogy úgy kell felépíteni a kapitalizmust, ahogy a szocializmust építették fel, holott azt nem lehet felépíteni. Tehát itt a kapitalizmus felépítésének egy kiagyalt programját kell a társadalomra rákényszeríteni, amely nem akarja, mert egyet tud világosan, és ezt a jóhiszemű politikai irányzatok nem is tagadják, hogy neki egyelőre ebből csak rossz lesz. Ha a dolog sikerül, amire semmi garancia, akkor az unokáknak majd jó lesz. Hát ez nem várható, hogy nagy lelkesedést váltson ki a társadalomból.

Csendes? Forradalom? Volt?... i. m. 34.

NÉMEDI DÉNES

[...][1] Ebből a perspektívából sajátos fény vetül a „helyrehozó" forradalomra – és ez egyben megvilágítja Habermas szkepticizmusát és szinte az első perctől észlelhető csalódottságát. Amennyiben ugyanis a „helyrehozó" forradalom megmarad helyrehozónak a szó szótári értelmében, akkor a baloldali, radikális demokrata álláspont számára, ahogy azt Habermas bemutatja, nem adhat általánosítható tanulságot. A „helyrehozatal" a világkapitalizmus kiterjedését jelenti azokra a területekre, amelyeken eddig a bürokratikus szocializmus gátat vetett a racionalizációs és modernizációs folyamatnak. Habermas ugyan a bürokratikus szocializmust a kapitalizmussal szemben alternatív modernizációs útnak tekintette, de az igazi modernizációt sosem benne látta: az a kapitalista Nyugaton bontakozott ki. Ha nem így lenne, az NSZK vonatkozásában nem beszélt volna a „nyugatiasodásról" úgy, ahogy tette. A bürokratikus szocializmus kikapcsolódása sem az elméletben, sem az elméleti-politikai ajánlásokban nem kíván változást – ha ez a kikapcsolás egy szűken vett „helyrehozatalra" korlátozódik. Úgy gondolom azonban, hogy a szkepticizmus, amely Habermas többi írását (épp a „helyrehozó forradalomról" szólót nem) annyira jellemzi, csak akkor érthető, ha feltesszük, hogy Habermas valami többre is „számított", mint puszta „helyrehozatalra".

Ezt a többletigényt Arató András világosan megfogalmazta. A civil társadalom Kelet-Európában kialakult eszméjéről írja, hogy az „igencsak alkalmas volt arra, hogy az új baloldal illuzórikus forradalmainak helyére lépjen". Ez pedig nyilván csak azért lehet így, mert a civil társadalom (a „helyrehozó forradalmak" feltételezett fő aktora!) a „kolonizációs" folyamatoknak általában is – nemcsak Kelet-Európában – hatékony ellensúlya lehet. „Mindazonáltal egy szervezett, aktív és befolyásos civil társadalom, a létező paternalista-bürokratikus formák lebontásának szükséges, negatív időszakán túl nem képes sokáig elfogadni egy olyan gazdasági berendezkedést, amely egyebek mellett lerombolja a társadalmi szolidaritást, kommercializálja a nyilvánosságot és elbürokratizálja vagy leépíti az egyesülési élet jó részét. Az elitdemokrácia és a gazdasági liberalizmus céljai tehát szinte egybeesnek, és legnagyobb ellenségük a szervezett civil társadalom." Arató szerint lehetséges olyan „alternatív gazdasági stratégia", olyan „társadalmi autonómiára" épülő modell, „mely szembehelyezkedik mind az állami beavatkozással, mind pedig a szabályozatlan piaccal". Ha így lenne, a keleti forradalmak nem pusztán „helyrehozóak" lennének, hiszen „innovatív, a jövőbe mutató eszméket" termelnének ki, olyanokat, amelyek a „nyugati" társadalmak számára is értékesíthető tanulsággal szolgálnának. Arató ezt sugallja. [...]

Csendes? Forradalom? Volt?... i. m. 87–94.

Jegyzet

1. Némedi Dénes (1942–2010) szociológus, egyetemi tanár, 1994–1996 között az ELTE Szociológiai Intézetének igazgatója, 1997-ben a Magyar Szociológiai Társaság elnöke. 1997-től 1999-ig az MTA Szociológiai Szakbizottságának elnöke.

SÜKÖSD MIKLÓS

[...][1] [H]ogyan történik az, amit Foucault elmélete hangsúlyoz: hogy a politikai hatalom átfordul anyagi erővé, pénzzé, felhalmozássá? Mit halmoztak fel a totalitárius rendszerek? Hogyha Auschwitzot nézzük, akkor talán azt lehet mondani, hogy ott aranyat halmoztak fel. A zsidóságtól elkobzott vagyontárgyakra gondolok, vagy hogy egy nyers képpel éljek, Auschwitzban a kivert aranyfogakból olvasztott aranytömböket halmozták fel. Tehát a hatalom, a totalitárius hatalom ott aranytömbökké transzformálódott.

Végezzünk egy borzalmas gondolatkísérletet. Egy ucroniát, egy meg nem valósult történeti forgatókönyvet vázoljunk fel egy pillanatra. Mi történik, ha a II. világháborúban nem győznek a szövetségesek, és a náci totalitárius állam túlél? Mi történik ezekkel az aranytömbökkel? A túlélő náci állam eladja őket, privatizálja ezeket az aranytömböket, vagy klienseit jutalmazza velük, vagy átmentik őket magánkézbe. Ezt természetesen morálisan elítéljük. Az arendti koncepció alapján bizonyos ekvivalencia tételezhető a náci Németország és a kommunista totalitárius Szovjetunió között. Nézzük most az utóbbit. Hogyha a Gulagot szimbólumként, metaforaként fogjuk fel, akkor ez a totalitárius kommunista állam metaforája. Az erőltetett iparosításé, a kényszermunkatáboré, amelyik nemzedékek munkájával nehézipari üzemekké transzformálta a totalitárius hatalmat: ingatlanokká, vagyontárgyakká, röviden állami tulajdonná.

Tehát egyfelől, ha Arendtből indulunk ki, azt mondhatjuk, hogy a náci Németország politikai totalitárius hatalmát pénzzé, vagyonná, arannyá fordította. A másik oldalon az arendti értelemben[2] azt mondhatjuk, hogy állami vagyonná transzformálta nemzedékek építő munkáját a totalitárius hatalom. S itt szeretnék egy kérdést megfontolásra és vitára feltenni befejezésképpen.

Van-e jogunk, morális alapunk a túlélő náci állam elképzelt szörnyűségét párhuzamba állítani azzal, hogy a poszttotalitárius, posztkommunista állam eladja, privatizálja, klienseinek juttatja, magánkézbe menti a totalitárius korszakban felhalmozott állami tulajdont? Ezt a kérdést szeretném vitára ajánlani.

Csendes? Forradalom? Volt?... i. m. 95–101.

Jegyzetek

1. Sükösd Miklós (1960) szociológus, politológus. A Koppenhágai Egyetem Média és Kommunikáció Tanszékének docense. Korábban a CEU Média- és Kommunikációtudományi Központjának akadémiai igazgatója.
2. Utalás Hannah Arendt *A totalitarizmus gyökerei* című könyvére.

FRICZ TAMÁS

[...][1] Vegyük sorra azokat a tényezőket, amelyek arra utalnak, hogy a rendszerváltás igenlésén túlmenően is sok lényeges kérdésben egyetértenek a pártok. A rendszerváltás átfogó, általános kérdéseivel kapcsolatban mind a hat párt azt vallja, hogy demokratizációra van szükség, megfelelő demokratikus állami intézmények létrehozására, valamint politikai liberalizációra, vagyis többek között az állampolgári szabadságjogok érvényesítésére. Emellett azt is elfogadja mindegyik párt,

hogy az esélyegyenlőséget megteremtő intézményekre is szükség van, a lemaradónak támogatására, a munkavállalói érdekek védelmére, azaz a modern szociáldemokrácia alapvető értékeit is elfogadják a pártok. Innen tekintve mind a hat párt arculatára jellemző – kisebb vagy nagyobb mértékben – a liberalizmus, a demokrácia és a szociális szempontok követelményeinek elfogadása, annak tudomásulvétele, hogy a liberális, a demokratikus és a szociális politikai célkitűzések érvényesítése nélkül nem lehetséges modern társadalmat létrehozni.

De ha ezen a nagyon általános megközelítésen túllépünk, s összehasonlítjuk a pártok programjait a részletkérdéseket illetően, akkor is rengeteg azonossággal találkozhatunk.

Kezdjük például a külpolitikával. Mind a hat párt azt vallja, hogy Magyarországnak független, semleges országgá kell válnia, s csatlakoznia kell Európához. Még azt sem tagadja komolyan senki, hogy ez a csatlakozás lényegében a Nyugat-Európához való csatlakozást jelenti. A pártprogramok egyöntetűek a tekintetben is, hogy a szomszédos államokkal jó viszonyra kell törekedni, s valamilyen formában a magyar kisebbségek ügyében is fel kell lépni.

A belpolitika alapvető intézményeit is hasonlóképpen ítélik meg a pártok. Olyan parlamenti, többpártrendszeres demokrácia a cél, amely az államhatalmak elválasztására épül fel, nem túl erős köztársasági elnökkel, hatékony érdekképviseleti szervekkel, erős önkormányzatokkal, emberi és állampolgári jogokkal – és így tovább.

A gazdaság kialakítandó rendszerével kapcsolatban is egyöntetű a vélemény: tervgazdaság helyett piacgazdaságot kell létrehozni, mégpedig a tulajdonszerzés legteljesebb szabadságával. Mindenki vallja, hogy a piacgazdasághoz önálló tulajdonosok kellenek, igaz, ki-ki másként ítéli meg azt, hogy a magántulajdonnak mekkora szerepet kell szánni, ám abban nincs vita, hogy jelenleg a privatizáció a legsürgetőbb. Bár a magántulajdon szerepnövelésére nagy hangsúly esik, mégis mindegyik párt beszél arról is, hogy a vállalatvezetésben való dolgozói részvétel valamilyen formája elengedhetetlen.

Egyetértenek a pártok az önkormányzatok új szerepének kialakításában is. Hangsúlyozzák az önkormányzatok államigazgatástól való függetlenségét, autonómiáját, valamint azt, hogy az önkormányzatoknak gazdaságilag is önállóaknak kell lenniük.

A pártok egytől egyig hangsúlyt helyeznek a szociálpolitika fontosságára. A társadalmi esélyegyenlőség követelményét szem előtt tartva arra törekednek, hogy épüljön ki egy hatékony szociális védőháló, amelyet csak részben működtetne az állam, részben társadalmi alapon szerveződne. A pártok eljutnak annak a megfogalmazásáig, hogy a társadalmilag kívánatos létminimum garantálása állampolgári jog, tehát alanyi jogon jár mindenkinek.

De menjünk még egy kicsit tovább, s nézzük meg például a kultúra területét. A művészetek terén az irányzatok teljes szabadságát hirdetik meg a pártok, az oktatási szférában tanszabadságot követelnek. A tudományos szféra esetében is a tudományos kutatás önállóságát és szabadságát emelik ki a pártok, a politika és a tudomány teljes elválasztásának szükségességét.

Végül megemlítem, hogy meglepő módon az összes párt hangsúlyozza a környezetvédelem szempontjainak fontosságát. A környezetvédelmen ráadásul senki sem pusztán a természet károsodásának megelőzését érti, hanem egy tágabb értelemben vett egészséges életforma kialakításának az igényét. A Fidesz például addig megy, hogy megfogalmazza a természetes élethez való jog követelményét.

[...] [B]ár az új rendszerről alkotott politikai-ideológiai tételek szintjén valóban nagyon hasonlóan fogalmaznak a pártok, ám a programok és ideológiák hasonlósága mögött a szemléletmódok, világképek éles szembenállása húzódik meg. Ez utóbbinak az alapját pedig az eltérő szociokulturális indíttatás határozza meg. Az ideológiák szintjén nagy távolságot nemigen tudnak egymástól tartani a pártok, hiszen a modern társadalomfejlődés alapkérdéseire nagyjából hasonló válaszokat lehet csak adni (liberális-konzervatív-demokrata-szociáldemokrata metszetben), ezért a részletkérdésekben válnak hangsúlyossá, erősödnek fel és mérgesednek el a pártok közötti viták. Ezek a részletkérdések szinte kibékíthetetlen ellentéteket hoznak létre, ami mögött azonban valójában a már említett eltérő szemléletmódok és világképek összeütközései állnak. Ennek következtében, bár az új társadalmi rendszerhez vezető út alapvető kérdéseiben általában megegyeznek a pártok, teljesen mást gondolnak arról, hogy ebben az új társadalomban hogyan gondolkodjanak, hogyan érezzenek és hogyan cselekedjenek az emberek. Azaz a pártok ugyanarról, és valójában mégsem ugyanarról beszélnek. Vagy másképp: azonos alapértékeket vállalnak, de nem ugyanazt értik ezen értékek alatt.

[...] A viták nálunk is és Nyugaton is a részletkérdések körül zajlanak, de amíg ez Nyugaton már valóban a részletkérdések vitája, addig nálunk elfedője a látensen meghúzódó, lényegbevágó társadalomszemléleti ellentéteknek.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a politikai életben az intézményi demokratizmus létrejött már, ám korántsem beszélhetünk a politikai gondolkodásmódok demokratizmusáról.

Csendes? Forradalom? Volt?... i. m. 128–132.

1. Fricz Tamás (1959) politológus, 2010-ig a Politikatudományi Intézet munkatársa. 2009-ben egyik alapítója volt a Civil Összefogás Fórumnak. *Jegyzet*

CSURKA ISTVÁN

[...] [A] szovjet fél kínálta a portékát, a kivonulást, a Varsói Szerződést [értsd: annak felbontását], a rendszerváltozást, az amerikai fél volt a vevő, s mint afféle fogyasztói gusztusának, csak egy követelése volt: a csomagolás. Kellemes, pasztell színű plasztikzacskóban kívánta Közép-Európát, ahol nincs vérengzés, nincs valódi felborulás, ahol el lehet játszani a segítőkész nagybácsit, aki hozza a demokrácia szabadalmait, és ahol nem támadnak fel a népek saját indulatai és a saját indulatokból való saját igényei. Mert egyébként ezek a saját igények rontanák a nagy megegyezést.

Ismét a nagy üzlet függelékében szerepeltünk tehát. A nagy üzlet a szovjet birodalom konzerválása. Igaz, egyelőre másodosztályú szerepkörben, de teljes felhatalmazással a belső ügyeket illetően és az ázsiai térségek ellenőrzésére. Ha ehhez a Kremlnek késleltetett átmenetre van szüksége a közép-európai térségben, akkor késleltetett lesz az átmenet. A késleltetést a régi szerkezetek fenntartásával és látszatújdonságok bevezetésével, szigorú gazdasági és pénzügyi ellenőrzéssel lehet elérni.

A régi szerkezetek tovább élését a reformkommunisták szavatolhatják, illetve a hozzájuk csatlakozó, velük nagyjából azonos ideológiájú liberálisok, mígnem a gazdasági kézbentartást a világbanki szabályozás és a hitelek pórázán tartás.

Ha valaki kimegy az ócskapiacra, a legszakadtabb öltönyt is kikeféli, mielőtt eladásra kínálja. Magyarországnak jutott az a szerencsétlenül hálás szerep, hogy először kefélték ki.

Csendes? Forradalom? Volt?... i. m. 136–139.

CSEPELI GYÖRGY – ÖRKÉNY ANTAL

[...][1] A legnagyobb fokú antiliberalizmust az alacsony iskolai végzettségű, politikailag passzív válaszadók körében tapasztaltuk. Ezzel szögesen ellentétben, de egyáltalán nem meglepetésszerűen, az antiliberalizmus hiánya, azaz a liberális értékek elfogadása a magas iskolai végzettségű, liberális pártokra szavazók körében a legjellemzőbb. A nemzeti konzervatív pártokra szavazók esetében antiliberalizmusra kiváltképp a középfokú iskolai végzettség hajlamosít. A középfokú végzettségű Szocialista Pártra szavazók inkább antiliberálisak, mint a magas végzettségűek. Úgy tűnik, hogy az iskolai végzettség egészében véve jobban meghatározza az ideológiai-politikai irányultságot, mint a pártpreferencia. [...]

Csendes? Forradalom? Volt?... i. m. 162–168.

1. Csepeli György (1946) szociálpszichológus, szociológus. A Miskolci Egyetem nyugalmazott tanszékvezetője, 2010–2015 között a Magyar Szociológiai Társaság elnöke. Jelentős műve: *Nemzet által homályosan*, 1992. Örkény Antal (1954) szociológus, egyetemi tanár. Az ELTE Társadalmi Kapcsolatok Intézetének igazgatója. *Jegyzet*

KRAUSZ TAMÁS

[...] Ma már nincsen olyan ellenzéki szervezet, amelyben ne számítana evidenciának az a megállapítás, hogy a rendszerváltás – legalábbis az eredeti célok fényében – zsákutcába került. Mind a baloldaliak, mind a liberálisok arra hívják fel a figyelmet, hogy a nyugat-európai típusú modernizáció helyét máris számos összefüggésben egy neohorthysta vagy konzervatív restauráció elemei foglalják el. Bárhogyan ítéljük is meg az államszocializmus összeomlásának külső és belső okait, mélyebb történelmi-gazdasági összefüggéseit, egy bizonyos: a keresztény-nemzeti kurzus a XX. század végén Magyarországon is anakronisztikus jelenség, nem Európa felé történő elmozdulás, hanem – a többpártrendszer kibontakozása ellenére is – a történelmi múlt, egyfajta bürokratikus parlamentarizmusra támaszkodó tekintélyuralmi rendszer megszilárdulását vetíti előre.

A liberalizmus fokozatos periferizálódása egész Kelet-Európában persze nem lep meg senkit, aki ismeri a térség történelmi fejlődésének sajátosságait, de meglepő lenne, ha az érdekvédelmi szervezetekből kinövő baloldal kiszorulna a régió történelemformáló erői közül. Az új helyzetben fel kell tenni az eleminek látszó kérdést: mi a baloldal ma, mi volt a baloldal tegnap? Értelmes-e egyáltalán a fogalom használata?

Egy konkrét történelmi analízis megmutatná, hogy a sztálinizmus felemelkedése és megszilárdulása a Szovjetunióban a szocialista baloldal „államosítását" jelentette. Tény, hogy az ún. állampártokban és azokon kívül az államszocializmus bukásáig „túléltek" baloldali csoportok, akik az apparátusdiktatúrával és a polgári demokrácia csábításával szemben mindvégig kitartottak az antietatista szocializmus és a kapitalizmus kritikai felfogása mellett, anélkül azonban, hogy reális történelmi alternatívát kínálhattak volna. Mégis a baloldal világméretű vereségéről kellene beszélni, hiszen a baloldal – hellyel-közzel erőszakos – „periferizálása" Nyugat-Európában és Amerikában visszahatott Kelet-Európára és Latin-Amerikára is. Ezt 1968 „szimbolikus fordulópontja" (Wallerstein) mindennél világosabban bizonyította. E folyamat Pinochet diktatúrájával tetőzött, amely egyúttal a „periferiális kapitalizmus" körülményei között is lehetővé tette a nemzetközi pénzügyi szervezetek neoliberális gazdaságpolitikai stratégiájának kipróbálását. E stratégia egyértelműen bizonyította, hogy az adott nemzetközi erőviszonyok mellett az ún. fejlett kapitalizmussal való versenyben az etatista antikapitalizmus megbukott. Az államszocialista rendszerekben is „visszarendeződés" ment végbe a '70-es években. A „reformkommunisták" és a „konzervatívok" kompromisszuma a baloldali csoportokat a '68-as csehszlovákiai bevonulás után mindenütt a politikai legalitáson kívül helyezte. A jugoszláviai Praxis-kör, a magyar lukácsisták veresége jelezte ezt a tendenciát. A baloldali megújulás, a „marxizmus reneszánsza" (Lukács), az „antietatista önigazgatás" (Gajo Petrović) történelmileg ad acta került. A brezsnyevi restauráció elerőtlenedése a '80-as évek közepére nem a baloldal megerősödésével párosult, hanem az államszocializmus szovjetunióbeli végelgyengülése a „reformkommunisták" (és későbbi formaváltozatai: „reformszocialisták", „szociálliberálisok") liberális fordulatát eredményezte. A thatcherizmus receptje egy nyugat-európai kapitalizmus kelet-európai megteremtésének pipafüstös álmodozásaival kecsegtette őket. A régi uralmi elit ezekkel az „álmodozásokkal" önmaga legitimációját számolta fel. Úgy tűnt, az adósságválság is egyfajta „segítség" lehet a modern világgazdaságba való „szerves" betagozódáshoz, de mire kiderült, hogy az adósságcsapda csapda jellege éppen abban áll, hogy nem lehet egyszerűen „betagozódni", addigra a kelet-európai rendszerváltások egy nyugat-európai liberális gondolatkör és egy provinciális nemzeti ideológia jegyében az államszocializmustól menekülve egy periferiális kapitalizmus alternatívájával találták szembe magukat. [...]

Csendes? Forradalom? Volt?... i. m. 169–175.

NAGY JENŐ

[...][1] A „DE"[2] története – félreértés ne essék! – számomra nem csak azt példázza, miként torzít el egy szellemi-társadalmi mozgalmat, s amúgy igen kiváló és jellemes embereket a pártosodás, illetve a hatalom csábítása. Nyilván sokan megtapasztalták ezt a népi-nemzeti mozgalom szervezeti átalakulásai során is. E mozgalom szellemi hangadói amúgy is nyíltan flörtöltek a reformkommunistákkal, együtt akarták levezényelni az új „jaltai" keretek kitöltését jelentő változásokat, csak menet közben a kisöcskös a pirospozsgás báty fejére nőtt, mi több: az kínos kölönc lett a nyakán... Az igazi meglepetést a szabad demokraták csapata okozta: a kommunista hatalommal látszólag oly élesen és kibékíthetetlenül szemben álló „DE" örökösei egyenesen a bolsevik párt erkölcsi magaslatára is felküzdötték magukat: hatalmat a hatalomért, hatalmat bármi áron. Ha kell, a szabadverseny hívei leszünk, bárkivel leülünk tárgyalni, bármilyen titkos megállapodásra hajlandók vagyunk „ellenségeinkkel", ha ezzel biztosítjuk számottevő szerepünket a parlamentben, illetve ha ezzel emberünket a legfőbb közjogi méltóság székébe ültethetjük stb.[3] Uralnunk kell a nyilvánosságot, bármivel, még az antiszemitizmus – bumeráng hatású – vádjával is lejáratnunk politikai ellenfeleinket. Mással végeztetni el a gazdasági csődtömeg eltakarításának piszkos munkáját kevés mandátumunkra hivatkozva, miközben egy alkalmasnak látszó pillanatban egy alkotmányellenes-erőszakos megmozdulás hátára majdnem felkapaszkodva a puccsal játszadozni, hátha ezt majd el lehet adni népforradalomnak.[4] Ez a nép munkástanácsaival és szakszervezeteivel, kiépült civil társadalmával és szabad sajtójával amúgy sem korlátozna bennünket a hatalom gyakorlásában. Ezt még párttagjainknak sem engedjük meg. [...]

Csendes? Forradalom? Volt?... i. m. 176–189.

Jegyzetek

1. Nagy Jenő (1952) filozófus, újságíró. A rendszerváltás előtt a demokratikus ellenzék aktív tagja. 1982-ben az AB Független Kiadó egyik alapítója. 1980-ban politikai okokból elbocsátották az ELTE Filozófiai Tanszékéről. 1986–1991 között a *Demokrata* című, a rendszerváltásig szamizdat lap alapító szerkesztője. A rendszerváltás után szembekerült az egykori demokratikus ellenzék liberális politikát folytató vezetőivel.
2. Ti. a demokratikus ellenzék.
3. Utalás az MDF és az SZDSZ megállapodására, lásd kötetünkben az 576. oldalon.
4. Utalás az 1990. október 25–28. közötti taxisblokádra.

SERES LÁSZLÓ

[...][1] Kelet-Európa országai 40 évi feudális szocializmus, építés, rombolás és stagnálás után, végre ráléphetnek az áhított feudális kapitalizmus nemzeti útjára. A jogos nemzeti sérelmekre soha gyógyírt találni nem tudó – talán nem is akaró – népek ellesznek egymással. Mindenki egyformán megkapja Bush tőkeerős mosolyát, a Világbank segítőkész diktátumát, a betevő dózis hamburgert, az egyházi ingatlanokat, az intim centereket, a spicliakták teremtette bizalmatlanságot és a munkanélküli-segélyt. Mindenki megírhat mindent, de véged van, ha megkérdőjelezed a privatizációt, az egyházat, az államot és a férfiuralmat.

Liberter nézőpontból, tehát uralom- és hatalomellenes szemszögből nézve a rendszerváltásnak, sőt forradalomnak hazudott átalakulás egyszerre volt szükséges előrelépés és hihetetlen blöff. A magyar Egypárt nagyvonalú önfelszámolását ajándékba kaptuk, és hamar kialakult a hatpárti Egypárt. Vége a diktatúrának, de mindenki egyéni szabadsága helyett továbbra is csak pártdemokrácia van. A mai rendszer, túllépve a 40 év okozta értékmegőrző törésen, ott fogja folytatni, ahol a régi, a mindenkori azelőtt abbahagyta: a nemzetállamnál, a nagybirtoknál, az iskolai hitoktatásnál, Kéry Kálmánnál,[2] a tekintély tiszteleténél, a nők elnyomásánál. Az új rendszer túlontúl ismerős. A régi ház új köntösben.

Meglepő módon a lefestett piramis alatt is piramis van. Akárhová nézünk, évszázados alá-fölé-rendeltségek, hierarchiák szövik át a rendszert. Az új rezsimnek, akár konzervatív, akár liberális, semmilyen érdeke nem fűződik ahhoz, hogy felszámolja a tekintélyelvet, a főnök-beosztott viszonyokat, a parancsolgatást. S a mindig segítőkész Egyház immár szabadon hirdetheti, hogy semmik vagyunk és minden csak leszünk.

Az új rendszer a régi: ismét lesznek uralkodók, immár a szabad választással legitimálva, és – milyen érdekes! – ismét lesznek alattvalók. Az ellenzék és a liberális közvélemény demokráciát sürget és jogállamot, jobban és erkölcsösebben működő, szolgáló államhatalmat. Az igazán szolgáló államhatalom azonban akkor szolgálná a legjobban az ügyünket, ha volna szíves és feloszlatná ön-

magát. Henry David Thoreau-val[3] úgy hiszem: „az a legjobb kormányzat, amelyik egyáltalán nem kormányoz".

[...] Nagyobb az esély arra, hogy közös piaci tagként is Európa perifériáján tengődünk majd, és mikor mindenki rájön arra, hogy nem kellünk a Nyugatnak, a tömeges elszegényedés dacos és sértődött hungarista tudatot formálhat. Ez azonban nem törvényszerű. Még alakíthatunk sorsunkon. Aki az előző rendszerben nem hagyta magát államosítani, most ne hagyja magát privatizálni. Ne hagyjuk, hogy újra erény legyen a behódoló konformitás! Elhalnak az államhatárok, miért ne halnának el egyszer az államapparátusok is.

Addig is marad a remény, hogy még sok évig büntetlenül olvashatjuk a *Demokratát*, az *Új Hölgyfutárt*, a *Második Látást* és az *Anarchista Újságot*. Minden hatalmat a fantáziának!

Csendes? Forradalom? Volt?... i. m. 194–196.

Jegyzetek

1. Seres László (1963) Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a HVG online munkatársa.
2. Kéri Kálmán (1901–1994) vezérkari ezredes, 1944-ben az 1. magyar hadsereg vezérkari főnöke. A Horthy-proklamáció után Moszkvába ment és csatlakozott a fegyverszüneti küldöttséghez. Az 1990–1994-es ciklusban az MDF képviselőjeként ő volt az Országgyűlés legidősebb képviselője. Nagy port kavart az Országgyűlésben 1990. július 30-án tett kijelentése, miszerint a második világháború idején a magyar hadsereg harca a Szovjetunióban „igazságos volt, ha a kommunizmus ellen harcolt!".
3. 19. századi amerikai filozófus. A természetes, egyszerű életforma hirdetője, a polgári engedetlenség jogát hirdette az elnyomó államhatalommal szemben.

ZSILLE ZOLTÁN

[...][1] Ez a rendszer még az a rendszer. Sőt egy – súlyosan materiális – tekintetben még úgyabbul az. A kommunisták, azaz az összeesküvő maffia, a világtörténelem legnyersebben és legkoncentráltabban hatalomra törő, hatalomra orientált osztályszervezetének utolsó dobása, hogy látszólag önmaga ideológiai feladása árán, polgári és demokratikus technikák segítségével őrizze meg uralmát. Még szebb, hogy éppen gazdasági-kulturális-civilizációs bukása, egyértelmű csődje, totális válsága, országokat és népeket katasztrófába sodró, romboló és nyomorba döntő hadviselése után mint „civil" és „polgári" uralkodó osztály ezúttal először, az eddig még ki nem próbált „törvényes", „demokratikus" és „békés" úton kerüljön igazán hatalomra, keleti és nyugati békecsinálók programja szerint, még fel sem derített bűneiért nem csupán bocsánatot, de végkielégítést és nyugdíjat is nyerve. [...]

Csendes? Forradalom? Volt?... i. m. 197–202.

Jegyzet

1. Zsille Zoltán (1942–2002) szociológus, pályáját az MTA Hegedüs András vezette szociológiai munkacsoportjában kezdte. 1969-ben Hegedüssel együtt őt is menesztették. 1973-ban kizárták a pártból, mert saját tagszervezetében bírálta a Lukács-tanítványokat és a Hegedüst elmarasztaló párthatározatot. 1980-ban Bécsbe költözött, ahol többek között az ellenzéki mozgalmakról hírt adó hírügynökséget alapított, és dolgozott a Szabad Európa Rádiónak is. A nyolcvanas években élétútinterjút készített Hegedüs András egykori miniszterelnökkel, amely az *Élet egy eszme árnyékában* címmel jelent meg. Számos írását közölték magyar szamizdat lapok, és több fontos tanulmányt is írt a feketegazdaság és a hivatalos gazdaság viszonyáról. Legfontosabb munkái: *Mesterséges szervezetlenség; A létező kecske; Egy önhit életrajza; A kurva anyját...!*

BULÁNYI GYÖRGY

[...][1] Jól gondolom-e, hogy a politikai hatalmat a volt párttagok átadták a volt rendőrségi besúgóknak, a gazdaságit megőrizve maguknak? És jól gondolom-e, hogy ennek következtében biztosan nem lesz ebben az országban se számonkérés, se rehabilitáció, mert ha véletlenül lenni akarna, ebben a pillanatban a volt párttagok előkereshetnék a besúgók listáját és megakadna a folyamat? Jól gondolom-e, hogy ily módon biztosítottnak látszik a ma és tegnap itt annyiszor elhangzott átmentés, konzervativizmus, bármelyik politikai párt kerül is kormányra? [...]

Csendes? Forradalom? Volt?... i. m. 205–206.

Jegyzet

1. Bulányi György (1901–2010) pap, piarista tanár, a Bokor katolikus bázisközösségek vezetője. A bázisközösségi mozgalom magyarországi elindítója. 1952–1956, majd 1958–1960 között börtönben volt. Az általa vezetett mozgalom, elsősorban a katonai szolgálat megtagadásának hirdetése miatt, az állami szervekkel folyamatosan összeütközésbe került. Számos hívét elítélték szolgálatmegtagadóként. Egyháza ellene fordult, a Vatikán is elítélte a tanait. A rendszerváltás után csak az állami rehabilitációja mondható teljesnek, az egyházában továbbra is a margóra szorult.

RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNÉSZ SZEMMEL (SZEMELVÉNYEK)

KRAUSZ TAMÁS

[...][1] A hatalomváltás „alulról" szemlélve kezdetben „megváltás"-jellegű volt, vagyis Moszkvától Prágáig, Prágától Berlinig, Berlintől Budapestig mindenkit lenyűgözött a problémák kimondhatóságának szabadsága. Csak a választási kampányok során derül ki mindenütt, hogy a „szabadság" megáll a „kimondhatóság" fokán, a hatalom pedig új értelmiségi és bürokrata elitcsoportok kezébe megy át. A régi pártbürokráciák helyét mindenütt elfoglalta az állami és pénzbürokrácia. A kiábrándulás felgyorsulása érthető: a többpártrendszer abból az „egypártból" bomlott ki, amely mindenütt magában foglalta a társadalom politikailag leginkább fogékony csoportjait. A kis ellenzéki csoportocskák, amelyek korábban többnyire maguk is a „kommunista" pártból szakadtak ki, most a polgári demokrácia neofita harcosainak buzgalmával készítik elő saját, végre kiharcolt hatalmukat, hogy „szolgálhassák" a népet. A kelet-európai átalakulások mindennél világosabban mutatják, hogy a megelőző rendszerek „kommunista", „szocialista" jellege mennyire fiktív és felszínes volt.

Ennek strukturális megnyilvánulása, hogy a régi, konzervatív bürokrácia jó része – megtéve a maga „antikommunista" fordulatát – minden további nélkül átállt, a többpártrendszer „szerves" támaszának nyilvánította magát. A „kommunizmus" a térség legtöbb országában néhány hét alatt „felszívódott", hogy – mint említettük – az új formában a legkisemmizettebbek megkezdhessék a visszatérést elveszett „illúzióikhoz"', mint amilyen a társadalmi biztonság, a teljes foglalkoztatottság, a munkahelyétől mint „sajátjától" való megfosztás megtagadása (azaz önvédelmi szervezeteinek, a munkástanácsoknak stb. a létrehozása). Mindez az NDK-tól Magyarországig, Jugoszláviától a Szovjetunióig megfigyelhető folyamat. Az eltérő nemzeti formák ellenére hasonló szociális tartalom tör felszínre.

Az alapkérdés mindenütt hatalom és tulajdon kérdése. A termelő osztályok hatalomból való kiszorulása éppen a többpártrendszeres választások miatt nem okoz komoly megrázkódtatást, hiszen a korábbi elituralom – legalábbis az utolsó két évtizedben – sehol Kelet-Európában nem tudott „emberbarát" arculatot felölteni. A tulajdon más kérdés – a tulajdon kérdése mindenütt a megélhetés szükségleteivel kapcsolódik össze. A „szocialista" múltból egyet mindenki megtanult: a társadalmi egyenlőség visszavonhatatlan értékké vált a nép tudatában, s arra a lakosság jó része emlékszik Magyarországon és Bulgáriában, Jugoszláviában és Romániában, hogy a „kommunista" rendszer milliók számára anyagi és kulturális felemelkedést jelentett, annak ellenére, hogy az utolsó 15 évben a hanyatlás jelei mindenütt egyértelműek. (S annak ellenére, hogy bürokratikus valósága sokak számára – különböző mértékű – szenvedések forrásául is szolgált.)

A kollektív amnézia rövid ideig tart csak, s ezzel az új rendszereknek számolniuk kell Kelet-Európában, mielőtt a tulajdon kérdését „végleg" megoldani próbálják. Az új elitek mohósága azonban a nyugat-európai modell követésének ideológiájával a munkanélküliség, az infláció, az adósságválság, a nacionalizmus, a tömeges elnyomorodás alternatívája irányába taszítja a fejlődést Lengyelországban és Magyarországon, de félő, hogy Jugoszlávia és a Szovjetunió hagyományos szerkezeteinek felbomlása is ilyen megoldást involvál. [...]

Hogy ma mit lehet kezdeni a szocializmussal és a marxizmussal mint gyakorlati mozgalommal, azt nehéz megmondani, mert ez a mozgalom mint szellemi irányzat is marginalizálódott egész Kelet-Európában, de ez a marginalizálódás nem most következett be; a marxizmus legutóbbi súlyos veresége a '70-es évek „neosztálinista" reakciójában keresendő, amikor a baloldali kritikai fellendülést feláldozták a liberális ökonomizmus oltárán, s a marxizmust mindenütt kis kutatóintézetek, baráti társaságok ügyévé fokozták le. Napjainkra a '70-es évek marxistái jórészt „megtértek" a liberalizmus lágy ölére, mert ellene folytatott harcukat nem kísérte siker, sőt, az ellenzéki harc hiábavalósága láttán a liberalizmus hajóján vitorláznak be a hatalomba.

Kende János (szerk.): *Rendszerváltás történész szemmel.* Budapest, 1992, Politikatörténeti Alapítvány, 20–21., 32–34.

Jegyzet

1. Krausz Tamás Kelet-Európa konzervatív forradalmai című írása először az *Eszmélet* 1991/5. számában jelent meg.

AGÁRDI PÉTER

[...][1] Egyes rétegek, társadalmi csoportok kétségtelenül megindulnak a polgárosodás, a gazdagodás útján. A tőkés világpiaci verseny is sok területen kényszerít ki modernizációt (árukínálat, design, városépítészet stb.), ha olykor csak felszínesen, szervetlenül is. Az ország lakosságának, a családoknak a többsége azonban az „egyik napról a másikra élés", a túlélés, az önpusztítás, a befelé fordulás, a menekülés, a presztízsfogyasztás nem éppen műveltségpárti életmódjára kényszerül. S ez a tendencia – a többmodellű, a pozitív lehetőségeket, értékeket is felmutató iparosodott tömegkultúrán belül – bizony nem az autonóm otthonosságot, a felszabadító rekreáció változatait ösztönzi, hanem piacilag is a konzervatívabb, a minőségileg silány alakzatokat gerjeszti: a kompenzációkét, a narkózisokét, az elfojtásokét, a pótcselekvésekét. Az állam farizeus sopánkodása mellett így látványosan felerősödnek a tömegkultúrának a társadalmi egyenlőtlenségeket manipuláló, torz emberideálokat rögzítő funkciói. [...]

Ez a tektonikus folyamat egyre távolabb taszít mind Európától, mind a nemzeti kultúra hiteles értékvonulataitól. Természetesen nem valamiféle sohasem volt differenciálatlan, homogén, csak utópista vagy erőszakos fejekben létező egységes nemzeti vagy/és népkultúrát hiányolok az irreálisnak bizonyult egységes szocialista kultúra helyén. A szétszakadás gyorsuló ritmusa azonban már a jövőt fenyegeti. Igaza van Poszler Györgynek: „Ha a világ kulturális termelésének nagy részét az úgynevezett tömegkultúra alkotásai teszik ki, ezzel teoretikusan is foglalkozni kell. Ezt értelmezni kell: nem feltétlenül úgy lehet, és nem csak úgy szabad megközelíteni, mint a magaskultúra rossz kisöccsét. [...] De ez nem változtat azon a helyzeten, hogy ennek a tömegkultúrának küszöbén állunk, s félő, hogy ez az áradat elsöpri a magas kultúrát: hovatovább nem mellette, hanem helyette lesz."[2] [...]

A politikai rendszerváltozás során, az 1990-es választásokat követően az új koalíciós kormányzás másfél éve alatt ugyanakkor kialakult, illetve a kitapintható előzmények nyomán felerősödött egy másik konnotáció is: eszerint a „nemzeti kultúra" koncepciója a gyakorlatban a kormánykoalíció nemzetfelfogásának kell legyen – amúgy „pártatlan" – kifejezője. Ez a jelentésmódosulás abból fakad, hogy a kormánykoalíció, az MDF egyik szárnya egyre inkább kisajátítja magának a nemzeti érdekek képviseletét. [...] Ebben a kontextusban a „nemzeti" jelző a kormánypártiság, a koalíciós hatalmi terjeszkedés, az antidemokratikus kiszorítósdi, a historizáló sérelmi politizálás, a valóságos problémák megoldása helyetti ideológiai manipuláció fedőszövege lett. [...]

Rendszerváltás történész szemmel... i. m. 78–79.

Jegyzet

1. Agárdi Péter A három részre szakadó ország. Rendszerváltozás és kultúra (1990–1991) című írása a *Mozgó Világ* 1991/12. számában jelent meg. Agárdi Péter (1946) irodalomtörténész, politikus. 1975–1985 között az MSZMP KB TKKO munkatársa, 1985–1990 között a Magyar Rádió elnökhelyettese. 1991–2010 között az MTA Lukács György Archívumának tudományos munkatársa, 1997–2000 között a Magyar Rádió Közalapítvány kuratóriumának elnöke.
2. A kultúra a „senki földjén", Zeley László beszélgetése Poszler Györggyel, *Társadalmi Szemle,* 1991/8–9. szám.

KRAUSZ TAMÁS

[...][1] A mostani „demokratikus sztálinizmusunk" a maga „nagy ugrását" már az államkapitalizmus eszközeivel (munkanélküliség, infláció, jótékonykodás, ingyenkonyhák stb.) kívánja végrehajtani. Már csak kevesek teszik fel a kérdést: ha az elmúlt négy-ötszáz évben nem sikerült „utolérnünk" Nyugat-Európát, a mostani „kísérlet" vajon nem pusztán újabb propagandafogás-e, a parlamenti demagógia része?

Az „utolérési elmélet" egyik központi dogmája a „polgárosodás" fogalma köré szerveződik. A jobboldali őskövületektől a „baloldali" újgazdagokig mindenki erre hivatkozik, mintha még a Kádár-rendszerben elkezdődött (és lassan befejeződő) „parvenük forradalmának" ez lenne az alapproblémája. Erre utal az a tény is, hogy a parlamentben berendezkedett új-régi elitek az alapérdekeik tekintetében már egyeztették álláspontjukat. A polgárosodás eszerint a társadalmi igazságosság megvalósulása, olyan össznemzeti cél, amely – akárcsak az államszocializmus – mindenki számára a felemelkedés lehetőségét nyújtja, aki elegendő ügyességgel, rátermettséggel, kapcsolatokkal és tulajdonnal rendelkezik. Aki nem, annak pechje van, vagy nem elég rátermett...

A „polgárosodás" valóban régi problémája térségünknek, hiszen ki ne tudná, hogy Kelet-Európában évszázadok alatt sem sikerült – talán Csehországot kivéve – a polgárságnak politikailag és gazdaságilag uralkodó osztállyá válnia. Hol a feudális uralkodó osztályok, hol az államszocialista bürokrácia, hol a nemzetközi tőkés pénzcsoportok, hol mind együttesen gátolták meg a nemzeti polgárosodást. Jóllehet itt a valóságban bonyolultabb történelmi folyamatról volt szó, a lényeg mégis az, hogy a polgárosodás számos ok miatt befulladt. Nálunk a Kádár-korszakban létrejött „új-polgárság" nem rendelkezik azokkal a gazdasági, politikai, kulturális és pszichológiai vonásokkal, képességekkel (hogy a társadalmi feltételekről ne is beszéljünk), amelyek együttesen egy eredeti nemzeti burzsoázia felemelkedését lehetővé tennék a modern világgazdaság keretei között. [...]

A gazdasági és politikai hatalom újraelosztási folyamatában (rendszerváltás) az elitek érzékelték, hogy itt nincs idő „várakozásra", kíméletlen harc van, mohóságuk ezzel magyarázható, nem pedig erkölcsi hanyatlással. Egyszerűen észrevették, hogy nekik maguknak kell a „nemzet vezető osztályává" emelkedniük, új polgársággá, s ezért kívánnak a régi nómenklatúrával kompromisszumra jutni.

Az adósságválságra, az államszocializmus csődjére és sok egyébre hivatkozva az új-régi elit úgy döntött, hogy az állami vagyont egymás között osztja fel a külföldi pénzcsoportok és nemzetközi pénzügyi szervezetek támogatásával. Miután az ideológia megvolt a lakosság óriási többségének a tulajdonlásból való kizárásához, az elitek hamarosan munkához láttak. Magát a feladatot a jól hangzó privatizációnak nevezték el, amelynek során maguk „nevezik ki" az új „polgárságot". [...]

Rendszerváltás történész szemmel... i. m. 119–121.

Jegyzet

1. Krausz Tamás: Nómenklatúrapolgárság. A parvenük és a munkások kimaradnak. Eredeti megjelenés: *Népszabadság,* 1991. március 27.

* * *

BÍRÓ ZOLTÁN
Elhervadt forradalom (részlet)

[...][1] A humán értelmiség politizáló része, a két világháború közötti idők és az 1945–48-as évek hagyományainak nagyjából megfelelően, két nagyobb táborra oszlott. A kisebb, de pártberkekben könnyebben mozgó és kiterjedt nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező úgynevezett urbánus, jórészt a Lukács-iskolából kikerült, gyorsan radikalizálódó kritikus értelmiségiek köre volt az egyik. Ez a kör nevezte magát demokratikus ellenzéknek, bár ehelyett talán pontosabb lenne a radikális-konspiratív jelzőpár. Ők a párt felső vezetésében elsősorban Aczél György támogatását élvezték, vele és legközvetlenebb munkatársaival tartottak kapcsolatot.[2] A nagyobb, a magyar társadalomban mélyebben

Emléktábla Vásárhelyi Miklós egykori fiumei (rijekai) lakóházának falán, 2007. július 23.

gyökerező és szélesebb körű kapcsolatokkal rendelkező úgynevezett „népi" vagy „nép-nemzeti" értelmiségiek köre volt a másik. E megnevezések is pontatlanok persze, csupán az egyszerűbb megjelölés érdekében használhatók több-kevesebb joggal. Ez a csoportosulás a magyar történelemben mindig a progresszív és a nemzeti elkötelezettségű plebejus demokrata hagyományból építkezett, és mindvégig meg akarta őrizni legalitását. Ennek a csoportosulásnak előnye volt az előbbivel szemben tágassága, magyar nemzeti-társadalmi beágyazottsága, hátránya viszont a nemzetközi kapcsolatok és az ebből fakadó külső védettség hiánya. Ez a tábor a párton belül elsősorban Pozsgay Imrével épített szövetséget, s mellette később a Szűrös Mátyás vezette külpolitikusok szűkebb körével.

[...] Monort követően felmerült egy „második Monor" gondolta, amit már nem a radikális ellenzék szervezne, hanem a két tábor együtt, közösen kialakítandó menetrend szerint, azonos céllal. Csurka István írt levelet ez ügyben Vásárhelyi Miklósnak, melyben kezdeményezte ezt a találkozót. Vásárhelyi reményt keltően, kedvezően válaszolt. Ismét „két fél" kezdett tárgyalásokat egymással, csak most mindkettő ellenzéki oldalon, valamiféle együttműködés reális reményével. A megegyezés úgy szólt, hogy mindkét tábor néhány embert – lehetőség szerint nagyjából arányosan – kiküld tárgyalni a találkozó tartalmi és szervezeti előkészítésére. A mi részünkről Für Lajos és Csurka István tárgyalt, s amint ők beszámoltak róla, a másik fél részéről mindig jóval többen.

Már a tárgyalások során érzékelhető volt, hogy a mi küldötteink javaslataival szemben túlságosan sok az ellenvetés, különösen nehéz megállapodni a majdani előadók, illetve hozzászólók személyében és arányaiban. A meglehetősen hosszúra nyúlt tárgyalássorozat azonban egy forró nyári napon véget ért. Találkozót beszéltünk meg néhányan (úgy emlékszem Csoóri Sándor, Fekete Gyula és én voltunk jelen) az Európa kávéház teraszán azzal, hogy Für Lajos és Csurka István az esedékes ellenzéki megbeszélésről szintén odajönnek. Amikor megérkeztek, közölték, hogy további tárgyalásoknak szerintük semmi értelme sincs, hiszen a tárgyalások ideje alatt, a hátuk mögött elkészült a *Társadalmi szerződés* című szamizdat a másik tárgyaló fél kiadásában, s ez éppen a második Monor értelmét veszi el. A radikálisok a maguk programját és kiáltványát akarták valójában rákényszeríteni így a mi csoportunkra, kész helyzetet és másodlagos szerepet szánva a náluk nagyobb és kiterjedtebb erőnek. Mint később kiderült, még az őket támogató s gyakorlatilag hozzájuk tartozó Vásárhelyi Miklós sem tudott erről az akcióról. Jellemző volt az is, hogy ez a kiáltvány azzal kezdődött, hogy Kádárnak mennie kell, több vezető politikust személy szerint kiszerkesztettek a szövegben, de Aczél György neve – a Kádár utáni legerősebb, legbefolyásosabb politikus neve – nem szerepelt.[3] Vagyis, igyekeztek olyan helyzetet teremteni, hogy a rendszer őket támogató és bűneiért legalább Kádárhoz hasonlóan felelős személyt ne érhesse ellenzéki bírálat. Természetes, hogy Aczél György oda is állt a *Társadalmi szerződés* mellé, s védőszárnyait az utolsó pillanatig igyekezett minél szélesebbre tárni a radikálisok fölé, mintegy védőernyőként.[4]

[...] Hasonló tapasztalatom volt Soros Györggyel is. Ő is egy vacsorai meghívással próbált kapcsolatot teremteni. A beszélgetés kifejezetten kellemes és barátságos volt, ám amikor az MDF támogatását helyezte kilátásba azzal a feltétellel, hogy mintegy olvadjunk össze az SZDSZ-szel, akkor ez a találkozás végképp értelmét veszítette, én magam Soros Györggyel többet nem is találkoztam. Nyilvánvaló volt számomra és valamennyiünk számára, hogy jelentős körök Nyugaton, s különösen az USA-ban, akár új egypártrendszert is elfogadnának, csak azt az SZDSZ érdekei vezéreljék. Lényegében ellentétes tapasztalatom volt – s úgy vélem, most már ezt is meg kell jegyeznem –, a Sarlós András kanadai milliomossal való két találkozás során. Sarlós nagyobb nyilvánosság előtt is kijelentette, hogy minket szívesen támogat, az MDF programját is az SZDSZ programjával szemben, s rajtunk kívül még Pozsgay Imrét.

[...] Szükségesnek és elkerülhetetlennek látom most részben újra, de minden eddiginél határozottabban elmondani: senkinek sem volt joga, hogy az MDF programban is rögzített politikájával szemben egy zavaros arculatú keresztény, kisgazda-, liberális jobboldali pártot keverjen ki belőle, ahelyett a kiegyensúlyozott magyar középpárt helyett, amivé két esztendőn át formáltuk, s amivel a választásokat ez a párt megnyerte. Ahhoz sem volt felhatalmazása senkinek, hogy a közös döntéseken és munkálkodáson alapuló pártirányítást egy végzetes és értelmetlen hatalomkoncentrációval egyszemélyes és családi jellegű politikai hatalommá gyúrja. Ahhoz pedig a legkevésbé, hogy két világháború közötti stiláris nosztalgiákkal, gőggel és pökhendiséggel hátat fordítson annak a magyar társadalomnak és annak a magyar népnek, amiért az egész egyáltalán létrejött.

Nem tudhatom, hogy a jobb sorsra érdemes MDF és a még mindig sok tisztességes emberből álló tagság politikai értelemben túléli-e első parlamenti ciklusát. Jó volna, a jövendő magyar politika színképe érdekében is kívánatos volna, ha túlélné, és a következő parlamenti ciklusban már megújulva, a dilettáns hatalmi mániától megszabadulva vehetne részt. [...]

A rendszerváltás folyamatának legnagyobb tehertétele, nemcsak Magyarországon, hanem az egész térségben, a gazdasági és technológiai elmaradottság; a gazdasági élet föllendítésében a forráshiány; a nemzetiségi-nemzeti ellentétek fellángolása; a második világháborút követő békediktátumok és nagyhatalmi paktumok súlyos visszaütése; a világgazdaság recessziós válságai; az alapvető erkölcsi normák hiánya, illetve fellazulása. Mindehhez járul e térségben az újonnan született pártok éretlensége vagy éppen koravénsége; a rendszerváltás során, legalábbis átmenetileg érvényesülő személyi kontraszelekció; az intézmények szétesése-szétverése anélkül, hogy lenne erő párhuzamosan felépíteni az új intézményeket.

A térség népei úgy mentek bele az átalakulásba, hogy nem volt – és azóta sem született – közösen vállalható és elfogadható kép arról a jövendő társadalomról, amely felé szinte öntudatlanul megyünk, vagy jobb esetben menni szeretnénk. A több évtizedes, szocializmusnak nevezett keményebb vagy lágyabb diktatúra nyomán nem voltunk és nem vagyunk felkészülve mindmáig

a többpártrendszer működtetésére „nem jóléti" társadalmi viszonyok között. Végül pedig ezek a társadalmak szükségképpen készületlenek annak a ténynek a fogadására és kezelésére, hogy az adminisztratív-katonai-állampárti irányítást és diktátumot az új helyzetben a pénz diktátuma, a tőke, a tőzsde, a milliomosok irányítása veszi át, s hogy egy aránytalanul gyorsan és teljesítmények nélkül meggazdagodó, viszonylag szűk réteg tartja kézben a tényleges hatalmat országokon belül, kívülről pedig a multinacionális tőke dönt. Ezt a helyzetet ezek a népek lelkileg-erkölcsileg nem tudják feldolgozni egyelőre, de fellépni se tudnak ellene, s különösen nem a további elszegényedés vagy éppen elnyomorodás körülményei között. Mindezeken túl, most már a magyar átalakulási folyamatra visszatérve, én az alábbiakban látom a legsúlyosabb hibákat, melyekért már eddig is nagy árat kellett fizetnünk, s kell még a jövőben is. Ezek felsorolása szemrehányásként már teljesen felesleges volna, tanulságként azonban érdemes és kötelesség is újra végiggondolni.

1. Az alkotmányozó nemzetgyűlés elmaradásával elmaradt az a lehetőség, hogy a demokrácia ne javarészt botcsinálta politikusok kisebb vagy nagyobb paktumaival induljon, hanem széles körű társadalmi ellenőrzéssel, a nyilvánosság előtt, jogilag korrekt és minden tekintetben tisztázott keretek között.

2. Az úgynevezett „négyigenes" népszavazás kierőltetésével a kezdeményezők becsapták az országot, hiszen a négyből három kérdés akkor már eldőlt, nem volt mit szavazni róla. A negyedik kérdés volt a lényeges, ennek viszont az volt a célja, hogy az ellenzék megakadályozza Pozsgay Imre köztársasági elnökké választását. Amit azonban elért, az ennél jóval több volt: rávette a népet, hogy mondjon igent arra, hogy ne Ő válassza meg leendő köztársasági elnökét, hanem azt majd mások jelöljék ki a számára. Ezzel meglehetősen rosszul kezdődött a demokrácia Magyarországon.

3. Mindez folytatódott az MDF–SZDSZ-paktummal, mely kész helyzetet teremtett az MDF számára, a kormánykoalíció számára s végül az egész parlamentnek. Ez a paktum voltaképpen néhány ember és egy-két család hatalmi osztozkodásának a része volt, előzetes és megfelelő felhatalmazás nélkül. Ez a paktum sok hibája mellett elsősorban erkölcsi értelemben rombolt, súlyos politikai következményekkel.

4. Az új parlament és kormány megalakulásakor egész Európa és Amerika ugrásra készen állt a lényegében elsőként rendszerváltó Magyarország támogatására. A kormány ahelyett, hogy az első pillanatokat kihasználva törekedett volna az előző rendszer által csinált államadósságtól különféle engedményekkel, törléssel vagy más kompenzációval megszabadulni és megszabadítani az országot ettől a fojtogató terhertől, fennen meghirdette, hogy fizetni fog, minden áron. Ezzel a törlesztéssel, kamatfizetési kötelezettséggel azután nem tudott mást kezdeni, csak ráháríttani – sokszoros adóztatással s egyebekkel – az ország népére és a magyar gazdaságra, a vállalkozókra. A kormány ezzel elmulasztott egy soha vissza nem térő pillanatot, örökül hagyva a külföldi adósság teljes gondját az utódokra.

5. A parlament és a kormányzat belegabalyodott a közjogi kérdések, a hatalmi taktikák és a törvénykezés halmazába és közben háttérbe szorultak a legégetőbb gazdasági kérdések. Amelyek előtérbe kerültek, azok is jórészt politikai-hatalmi szempontok és politikai prekoncepciók áldozatául estek. A kárpótlás, a privatizáció és a reprivatizáció így sem a kárpótoltakat, sem a jogelveket nem elégítette ki megfelelően, ugyanakkor súlyos és helyenként jóvátehetetlen károkat okozott az országnak és a senki által sem kárpótolt népnek. Ez szétzilálta és lezüllesztette a gazdaságot, elsőként éppen a legéletképesebb ágát, a mezőgazdaságot.

6. Nagyrészt a megfontolatlan, s már a Németh Miklós-kormány idején rosszul indított privatizáció következményeként, de a hatalomban lévők mohósága és felelőtlensége következtében is rohamosan úrrá lett a korrupció és a szabad rablás az országon. Nem hozták meg a parlamenti és a kormányzati tisztségviselőkre, illetve képviselőkre érvényes összeférhetetlenségi törvényt, s ezáltal éppen a legfelsőbb körökből nyújtottak rossz mintát a társadalomnak.

7. Jórészt a bizalmatlanság és a koncepció hiánya okán, túlnövesztették az államigazgatási apparátust, s a szegényedő országban a szükségesnél költségesebbé tették azt.

8. Mindezek és sok más tényező következtében, a hatalmi intézmények elszakadtak a társadalomtól és gyakorlatilag elveszítették annak támasztékát.

Bíró Zoltán: *Elhervadt forradalom.* Budapest, 1993, Püski Kiadó. 6–7., 12–13., 28–29., 38–41.

Jegyzetek

1. Bíró Zoltán (1941) irodalomtörténész, politikus. 1974–1980 között a Kulturális Minisztérium főosztályvezetője, 1981–1983 között a Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatója. 1988-ig, kizárásáig az MSZMP tagja. 1988–1989-ben az MDF első elnöke. 1988–1992 között a *Hitel* főszerkesztője. 2013-tól a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet főigazgatója.
2. A demokratikus ellenzék jelentősebb személyiségeinek nem volt érdemleges kapcsolatuk Aczél Györggyel. Aczéllal későbbi ellenlábasa, Pozsgay Imre állt szoros munkatársi kapcsolatban.
3. A *Társadalmi szerződés* (lásd kötetünkben a 192. oldalon) szövege azzal kezdődik: *„Fordulóponton. A közmegegyezésnek vége."* Az a mondat, hogy „Kádárnak mennie kell", a szöveg hatodik bekezdésében szerepel. A szövegben egyetlen más, hivatalban lévő vezető politikust sem „szerkesztettek ki". Ez a téves megállapítás először Csurka István *Néhány gondolat...* című 1992-es dolgozatában szerepelt.
4. Aczél semmilyen szinten nem értett egyet és nem támogatta a *Társadalmi szerződést*, sem annak szerzőit.

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS
Búcsú a jobboldaltól? (részletek)

[...] A politika tehát az erő (a változtató, romboló és teremtő vadság) és a technikai-gazdasági változás, a civilizációs – nem jogi és nem morális – kényszer szinonimája lett, amelyben az állam nem döntőbíró, hanem az uralkodó (indusztrialista-modernizáló) civilizációs karakter szellemi és hatalmi középpontja. A „létező szocializmus" szelleme a „civil társadalom" szerződéses és intézményes viszonylatait a magánügyek és a magánélet bugyrába hajította, ezért a kelet-európai liberálisok a „civil társadalom" védelmét szükségképpen egyesítették az idioszinkratikus-szeszélyes magánaffektus védelmével, a „tégy, amit akarsz" atomisztikus rabelais-i erkölcsiségével. Ez mind a „civil társadalomra", mind a magánéletre nézve hátrányos volt.

Mindkettőt a legpucérabb önzés (az „érdekek") terminusaival írták le (mintha közérdek nem is léteznék), és a legmagasabb rendű univerzalisztikus jogi és erkölcsi szabályoknak ezt kellett védeniük.

A dolog lélektanilag védhetetlen.

Egyrészt a kelet-európai liberálisok (s köztük a legerősebbek, a lengyel és magyar szabadelvűek) és csakis ők voltak azok, akik garantáltan ellenségei voltak és maradtak mindenféle diktatúrának és önkényuralomnak (őszintén szólva: senki másban nem lehet e téren teljesen megbízni), ezért az ő térfelükön volt és maradt a leghatározottabb erkölcsi előny – másrészt a szabadságról alkotott és kommunikált képük nem is csak egyszerűen a „burzsoá individualizmus" szimplisztikus torzképe volt (s ebben én sem vagyok bűntelen), hanem egyenesen a „burzsoá individualizmus" szocialista-kommunista karikatúrája. Azt hittük – saját retorikánk foglyaként –, hogy föladatunk a magánélet (magánügyek: „privacy") fölszabadítása, körülcövekelése jogi és gazdasági biztosítékokkal, és ebbe sajnos belesuvasztottuk a „civil társadalmat" megillető „due process of law"[1] követelését. Az a két törvény, amelyre a magyar liberálisoknak, elsősorban a szabad demokratáknak, befolyásuk volt a III. köztársaság I. országgyűlésében – az önkormányzati és a kisebbségi törvény: mindkettő működésképtelen... –, világosan mutatja ennek a konfúziónak a rémes kihatásait.

Az antikommunista (és fasisztoid hajlandóságoktól is mentes), többé-kevésbé liberális kelet-közép-európai értelmiség az erkölcs és a képzelőerő terepének kizárólag a magánügyek-magánélet szféráját, az „intimszférát" tekintette, ugyanakkor ezt a szférát a szenvedélyes-indulati-irracionális lélek uralma alá rendelte. Evvel eleget tett annak a kiváltképpen modern érzületi követelménynek, amely a szabadságot – szemben a Nagy Hagyománnyal – vágyaink beteljesíthetésének mértékével méri.

A szabadság a modrnek számára: autonómia, az az állapot, amelyben magunk szabunk magunknak törvényt, amelyben semmilyen fölsőbb erkölcsi instancia nem gyakorol ránk kényszert Az autonómia állapotában szabadon, azaz korlátozatlanul követhetjük morális preferenciáinkat, amelyeket szenvedélyeink természete határoz meg.

A „véleményformáló" kelet-európai értelmiség és az új politikai osztály egyrészt modern ösztöneinek engedelmeskedett, másrészt a „létező szocializmus" rendszerének logikáját követte, amikor a szabadságot így értelmezte – ezt a szabadság kvázi-totalitárius ellenségei sem gondolják másképpen.

Kialakult a politikaellenes politikai közvélemény, amelynek a számára az a jó politikus, aki nem politizál, amely odáig fokozza a demokratikus konformizmus ismeretes „lefelé nivelláló" dinamikáját, hogy a demokratikus politika adekvát embertípusának kizárólag a szervezéstechnika fogalmaiban gondolkodó bürokratát tartja („szakmaiság"!). Ez logikus, hiszen ha a szabadság (amelyet szűkösen ugyan, de egyhangúan az egyéni [szuverén] döntések szabadságának szokás tekinteni) a magánügyek/magánélet terepén értelmezhető egyáltalán, akkor a közügyek területén nincs keresnivalója a szabadságnak, ergo nincs keresnivalója magának a politikának sem. [...]

Az 1989-i Kelet-Európa először megállította a „létező szocializmus" reformfolyamatát egy demokratikus-nacionalista fordulattal, s miután szétrombolta a modernizáló-reformáló univerzalisztikus világbirodalmat (amely ilyenként már rég elvesztette hitelét, hiszen alapvetően már régen szétrágták a nacionalistává, itt-ott egyenesen fasisztává rohadt nemzeti kommunista pártok marakodásai), utána meg szét akarja rombolni a rombolás eszközét, a függetlenségi és liberális retorikájú demokratikus politikát is. Az 1989 után hatalomra jutott finom vegyes [sic!] kelet-európai kormányzatok diktatórikus hajlamaival és imperátori allűrjeivel való indokolt elégedetlenség és undor sokkal kisebb mérvű, mint a demokrácia iránti intenzív gyűlölet. Kelet-Európa természetesen nem kívánja vissza a diktatúrát, különösen nem annak a korlátozását, amit magánügynek tekint (és idetartozik közvéleményünk kollektív képzeletében a lelkiismereti, gondolat- és szólásszabadság is!), de az bizonyos, hogy a politika elleni lázadás hangulata az 1917–1923-i forradalmi korszakára hasonlít. Csak persze új utópia nélkül. [...]

A rendszerváltás kudarcában sokan működtünk együtt, és én kész vagyok a magam és barátaim részét elismerni ebben a vereségben. A kíméletlen önbírálat nem divatos dolog, de aligha megkerülhető. Egyetlen félreértést azonban szeretnék már előre eloszlatni. Bármilyen lesújtó véleményem is van az új magyar demokrácia első kormányáról, nem lehet azt állítani, hogy a kései szocializmus „össznépi" rehabilitációjáért kizárólag az MDF a hibás, bár nagy a csábítás, hogy ezt állítsuk. Lengyelországban Mazowiecki, Bielecki és Suchocka kormányai ezerszer magasabb színvonalúak voltak, mint az MDF-kormányok, mind politikailag, mind a közmorált és az emberi minőséget tekintve, mind a közgazdasági szakértelem, mind a liberális-demokratikus elkötelezettség tekintetében, ráadásul méltó és direkt örökösei voltak nemcsak a lengyel demokratikus ellenzéknek, hanem az egész lengyel nép évtizedes kommunistaellenes küzdelmének, és közel álltak a katolikus lengyel népegyházhoz – mégis a szociáldemokrata utódpárt nyert, sőt, a pártállami eredetű OPZZ szakszervezet már évek óta erősebb, mint a Szolidaritás, az MDF ottani megfelelőit pedig teljesen kiszorították a parlamentből.

A „létező szocializmus" erőinek visszatérése mindenütt a volt szovjet tömb országaiban (a Balkánon és Közép-Ázsiában ez meg sem szakadt), néhol az őrjöngő nacionálbolsevizmus, másutt a hűvös technokratikus modernizmus alakjában kétségkívül megdöbbentő, különösen ha túl könnyen elhisszük a rendszerváltásról alkotott illúzióinkat,

(A rendszerváltás politikai jellegéről) Meg kell mondanom, nekem kezdettől fogva kételyeim voltak a rendszerváltás karakterével kapcsolatban. Ismeretes, hogy elégedetlen voltam avval, ahogyan az 1945-i és 1956-i „haladó" konszenzus helyreállt (és ezt azóta sem változtatta meg, noha eltakarta, az 1990–1994-i kormánypártok áljobboldali retorikája, a szélsőjobboldali – bár nacionálbolsevik eredetű – médiacsőcselék hatalmának megsokszorozódása, a dühöngő félhivatalos antiszemitizmus és a többi). Ez a konszenzus antikapitalista volt és sok tekintetben antiliberális. Talán tettünk egyet-mást elvbarátaimmal – a hozzám közel álló liberális-konzervatív körrel – ennek az „antiburzsoá" és antiindividualista közmegegyezésnek a föllazításáért, ha nem is eleget. A rendszerváltás tocqueville-i megítélésére nemhogy évtizedeket, de heteket sem kellett várnom. Amit erről (meg a magyar politika „törzsi" jellegéről – a *Hitel*be!) akkortájt írtam, azt ma is vállalhatom. De ma már némileg higgadtabban és idősebben tekinthetem át ezt a sorsdöntő eseménysorozatot, mint akkor, a folyamat egyik – igaz, többé-kevésbé mindig kívülálló – szereplőjeként.

Akkori és mostani véleményem szerint szakítani kellett volna a magyar „progresszió" hagyományával, amely – minden erkölcsi nemessége és intellektuális nagyszerűsége ellenére – radikális válságtermék volt, és amely (teljesen plátói) liberális rokonszenvei és decens jogpártisága ellenére a demokratikus szocializmus programját képviselte, és a magyar szociáldemokrácia nélkül soha nem lett volna politikai súlya. Ez a „progresszió" soha nem lett kommunista (bár legfontosabb alakja, Károlyi Mihály igen), de nem nyújtott védelmet – Jászi minden személyes erőfeszítése ellenére sem, bár ő írta a kommunista ún. „útitársak" ellen a legjobb pamfletet magyarul – a kommunista csábítással szemben. Ki kellett volna küzdeni a szocialisztikus eszmékkel szembeni immunitást – és ez nem könnyű, mert ez a huszadik században minden épelméjű embert megérintett. A lenyűgöző erejű liberális népmozgalom megszületése, az első igazi demokratikus magyar párt létrejötte eltakarta a szemünk elől a tényt, hogy a probléma továbbra is megoldatlan. [...]

1989-re ebből csak a negatív dialektika, a szélsőségesen hitetlen kritika maradt. A diktatúrát elvetettük, ám a demokráciát sem szerettük meg. Az utópiától való viszolygás [...] úgy fogadtatta el velünk a kontinuitás óhaját, hogy az organikus spontaneitás lehetőségéről (a kettős totalitárius vérzivatar után!) semmi értelmeset nem tudtunk mondani. Az utópia utálata kompromittálta azoknak a tulajdonságoknak a hitelét, amelyekre a legnagyobb szükség lett volna: kérlelhetetlen intellektualizmusra, nagylelkűségre, nemességre, fantáziadús eredetiségre, lelkes idealizmusra, kötelességérzetre, önzetlenségre, a szabadságpárti politika mély és őszinte szeretetére.

Ámde az új politikai osztály kollektív történelmi képzeletében – szégyenszemre – ezek a tulajdonságok a „fényes szelek" szélsőbaloldali élcsapatának sajátjai voltak (más szóval: többre becsülte a „népi demokratikus" elitet saját magánál). A „véleményformáló" kelet-európai értelmiség úgy vélte: a cinizmus biztonságosabb. A meghitten és ismerősen korrupt politikai technikus, a kedélyes hedonista legalább nem fogékony „világmegváltó" üdvtanokra – gondoltuk. [...]

Úgy kezdtünk neki a liberális-demokratikus politika űzésének, hogy kötelezőnek tartottuk lenézni a legmagasabb rendű politikai jellemvonásokat, úgy kívántuk megtisztítani a közügyek területét a parancsuralom bűzös maradványaitól, hogy nem hittünk a közjóban és a közérdekben, úgy kívántunk magunknak újra hazát teremteni, hogy fikarcnyit sem bíztunk az állampolgárság méltóságában (és megengedtük a pimasz fajvédőknek, hogy ők merészeljenek szavalni a nemzetről), úgy kívántuk „bevezetni" az ún. piacgazdaságot (magyarul: kapitalizmust), hogy lelkünk mélyén azt tartottuk: a tulajdon lopás, úgy óhajtottuk védeni a sajtószabadságot, hogy föltételeztük: a nyilvános beszéd minden egyes fajtája visszavezethető érdek- és véleménycsoportok önkifejezésére (egymástól független és egymással kommunikációra, racionális vitára képtelen „interpretációs közösségeket" tételeztünk föl), egy szó mint száz: úgy akartuk kivívni a szabadságot, hogy közben nem hittük: csakugyan lehetséges.

Mindeközben a demokrácia csikorgó-krákogó gépezete azért beindult: a közös ügyek közös döntést kívántak. A demokratikus politika (érzelmileg alá nem támasztott) térhódítása és a civil társadalom (törvényekkel ösztökélt, de azért spontán) magára ébredése és intézményesedése csakugyan csökkentette a magánügyek fölségterületét: ezért vált lehetségessé az, hogy – megbízható fölmérések szerint – a kelet-európai népek nemcsak szegényebbnek, gazdaságilag kiszolgáltatottabbnak érzik magukat, mint a „létező szocializmusban", hanem kevésbé szabadnak is. [...]

Ez a megdöbbentő és elkeserítő közérzület (amelyet szerintem csak kis részben magyaráznak a közszabadságok és az alkotmányosság elleni lankadatlan támadások Kelet-Európa nacionalista-autoritárius kormányai részéről) sajnos elkerülhetetlen következménye annak az attitűdnek, annak a radikális antiutópista és antiracionalista szkepszisnek, amelynek elterjedéséhez – szándéka ellenére – e sorok írója is hozzájárult [...], és amely – az utópista „konstruktivizmustól" és a forradalmi radikalizmustól való páni félelmében – elmulasztotta tudatosítani, hogy a társadalmi béke fönntartásának kötelezettsége mellett (s ha kell, akár annak ellenében) a kelet-európai politika megújítása elkerülhetetlen, hogy a szakítás a „reálszocialista" múlttal szükséges, helyes és hasznos.

Amit most mondtam, látszólag persze hasonlít arra, amit Csurka István állít „az elsikkasztott rendszerváltásról" – de valójában nem értünk egyet... Ám semmi nem igazolja azt, hogy a tisztogatás bevált volna (amit Csurka meglepően önzetlenül követel), nem beszélve az új nemzeti vezető osztály kinevelésének NÉKOSZ-os és MADISZ-os ötletéből, amely nem kivezet a szocializmusból, hanem – a Lakitelki Népfőiskolán keresztül – egyenesen vissza beléje. A rendszerváltást nem „sikkasztotta el" senki (bár néhány csinos árulást volt szerencsénk láthatni). A rendszerváltás egyszerűen csak része a gyanú világkorszakának (hogy Nathalie Sarraute felejthetetlen könyvcímére utaljak[2]), amely a század szerencsétlenségeiből (és az őket megelőző századfordulós világnézeti válságból) azt a következtetést vonta le, hogy a politika gonosz. [...]

Eredeti megjelenés: *Világosság*, 1994/5–6. Újraközlés: Tamás Gáspár Miklós: *Másvilág. Politikai esszék*. Budapest, 1994, Új Mandátum Kiadó. 601–607.

Jegyzetek

1. Due process of law (angol), jelentése: tisztességes, jogszerű eljárás.
2. Nathalie Sarraute (1900–1999) orosz származású francia írónő. *L'Ère du soupçon* (A gyanakvás korszaka) című irodalmi esszékötete 1956-ban jelent meg. Magyarul részek olvashatók belőle a *Francia „új regény"* című esszéválogatás második kötetében Réz Pál fordításában (Budapest, 1967, Európa Könyvkiadó).

LENGYEL LÁSZLÓ

A rendszerváltó elit tündöklése és bukása (részlet)

[...] Mai szemmel visszatekintve a Grósz–Pozsgay–Németh-korszak ugyan hozzákezdett sok szakmai reformfeladathoz, de ezek többsége félbemaradt. Megindult az alkotmányozás, de kérdés, hogy hová jutott volna az Ellenzéki Kerekasztal és a külső nyomás nélkül. Megkezdődött a decentralizáció és a dereguláció, de többnyire már csak jóváhagyta mindazt, ami a gyengülő kormány kezéből kicsúszott. Folyt a spontán privatizáció, amelyet a kormányzat hol helyeselt, hol pedig megpróbált feltartóztatni. Megindult és részben lezajlott egy liberalizációs folyamat, amely azonban következményeit tekintve végiggondolatlan volt. „Ha illúziók nélkül nézzük e kor eseményeit, kevéssé lehetünk elégedettek; mert igaz ugyan, hogy összeszedtük magunkat, de csak annyira, hogy élhessünk, s nem annyira, hogy hivatásunkat betölthessük. A kor a szavakkal való megelégedés kora volt. Politikánkban valami irodalmias szemlélet vonult végig. Elhittük magunknak, hogy ami kimondatott, az megcsináltatott. [...] »Valljunk igazat – írta Kármán József *A nemzet csinosodásáról* szóló tanulmányában –, ott megállapodtunk, ahol elkezdettük. Egy kis zsibongás, egy kis felforrás az egész dolog summája. Augustus és XIV. Lajos századjai nálunk egy esztendőben be is állottak, el is múltak.«"[1] [...]

Magyarországon 1987 és 1990 között tört át a hatvannyolc utáni szakmai csapatok egy része és a hatvannyolcas „nagy nemzedék" az államigazgatásban, a vállalatvezetésben, a vállalkozásban, a politikai és a szellemi elitben. Sajátos versengő összjátékuk, válságokban, vészhelyzetekben szerzett tapasztalataik, együttműködésük és árulásuk, kitartásuk, átállásuk feledhetetlen és átadhatatlan közös élménnyé vált. Közös élményük, hogy együttesen nagy rendszereket lehetne megmozdítani, s hatékonyan lehetne együttműködni.

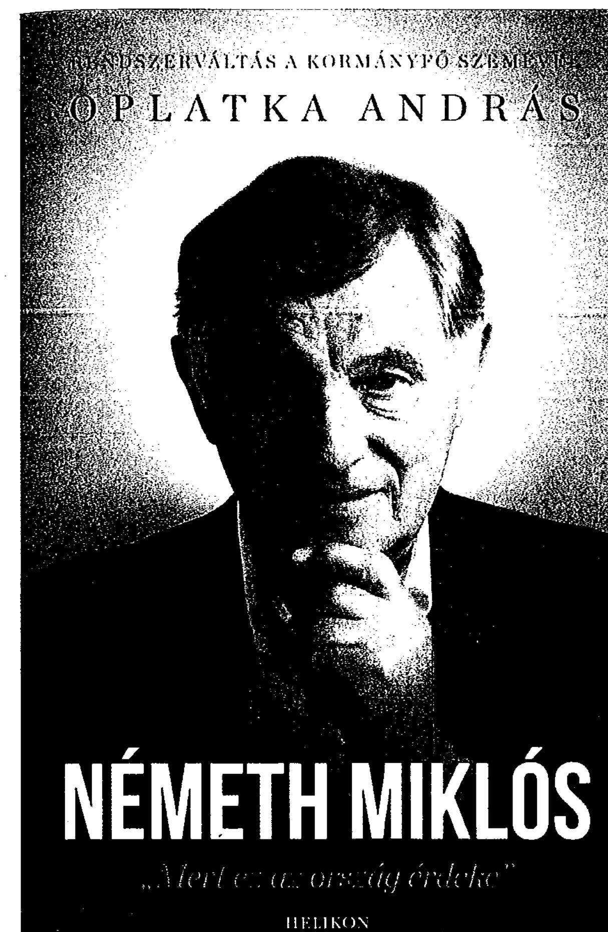
De közös tapasztalat nemcsak az összetartás, hanem a szétszakítottság élménye is. Az egykorúak, az egy helyről jöttek látszatra mindig hatalmon voltak, „mindig mi voltunk, a mieink voltak ott", s ebből arra is következtethetnénk, hogy megérkezett az új, egységes elit. Ám a valóságban a különböző őrségváltások egymás ellen folytak, a korábbi megegyezések, az azonos nemzedéki hálózatok keveset vagy semmit se számítottak. A civilek köztársasága nem jött létre.

[...] A többpárti demokráciát nem igazán komolyan gondoló hatalmasok a keletnémet, csehszlovák és román események hatására vert helyzetbe kerültek. Gorbacsov reformjai, illetve a szovjet távolságtartás és tehetetlenség 1990-ben még kitartott. Így nem került sor keleti autokrata beavatkozásra, illetve annak grószi magyar változatára. (Grósz Károly és a mögötte állók sohasem adták volna át önként a hatalmat. Ha módjukban áll, a végsőkig, akár a sortüzekig ellenállnak. De végül, szerencsénkre, nem állt módjukban.)

S végül, a társadalmat nem kényszerítették a külső és belső feltételek se heroizmusra, se ellenállhatatlan erejű civil fellépésre, de nem is kussoltatták vissza az ügyeskedésbe, a részesedési alkukba. A nagyhatalmak által többé-kevésbé megszabott és kialkudott kelet-európai folyamatok kialakították a középutat a heroizmus és az ügyeskedés között; egy nem hősies, de mégis emelt fejű, közös társadalmi élményként átélhető békés átalakulását.

[...] A Kádár-korban a hatalom embere nem mert erkölcsi példaadásra vállalkozni. Prédikált ugyan, de nem kiáltotta ki magát erkölcsi hősnek. Moralizált egy-egy közerkölcsi kampányban, de sohasem csinált morális politikát. Az erkölcsi nyelvet át kellett engednie a különböző ellenzéki személyiségeknek vagy független szakmai tekintélyeknek.

De 1986–87-től a hatalom oldalán is megjelent a morális nyelv, a morális politika. [...] Pozsgay Imre és reformertársai egy morális szocializmus nevében léptek fel. Hivatkoztak az „igazi", az „emberarcú", a „reform"-szocializmusokra. A marxi hagyatékra, a lenini „el nem torzult", pozitív bolsevik örökségre, a NEP-re, az antifasiszta népfrontra, a Márciusi Frontra, a munkástanács-mozgalmakra, a Nagy Imre-féle reformkommunizmusra, a dubčeki 1968-ra, azokra az erkölcsi értékekre, amelyek nevében emberek százezrei adták az életüket. Elítélték a sztálinizmust, a gulágokat s a kádárista rendszert. E morális szocializmus válaszolni kívánt a szocialista élethazugságra, kettős nyelvre. [...]

OPLATKA ANDRÁS: *NÉMETH MIKLÓS. „MERT EZ AZ ORSZÁG ÉRDEKE"*. CÍMLAP

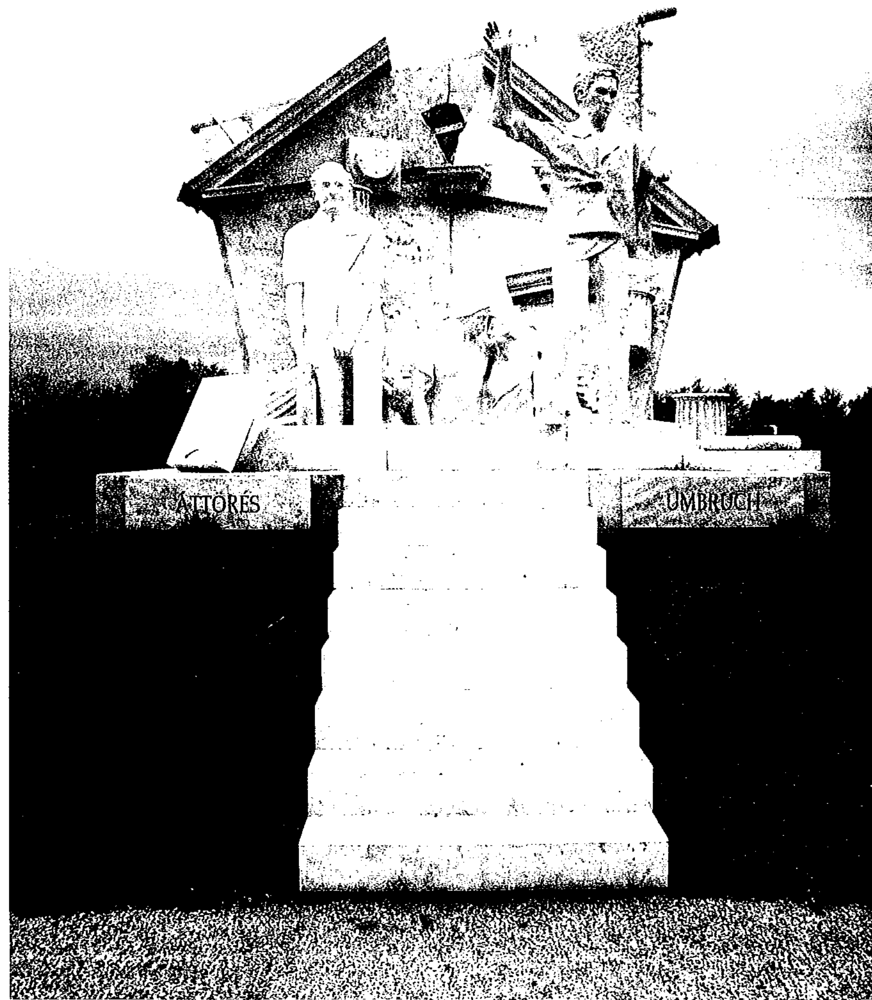
A pártellenzék támadta mind a Grósz Károly-féle újrend-párti, mind a Németh Miklós-féle technokrata kormánypolitikát. Az 1989-es kecskeméti reformtalálkozón Nyers Rezső határozottan beszélt a Németh-kormány megszorító politikája ellen, s a párt reformköreinek fő gazdasági szakértőjeként fellépő Bokros Lajos elítélte a Németh-kormány gazdaságpolitikáját, s hevesen támadta a kormány által megtűrt spontán privatizációt. Mindkét álláspontnak igen erős volt a morális mellékzöngéje. Nem lehet a magyar társadalmat pénzügyi visszafogással sanyargatni, másrészt nem lehet a nép vagyonát olcsón kiárusítani, ellopni.

Ugyanakkor a hatalom egyik szárnyán se találtak módot arra, hogy megfelelő gesztussal zárják le a magyar felelősséget a zsidóüldözésben. Mivel a Kádár-hatalom egész működése alatt mindent megtett annak érdekében, hogy ne tűnjön „zsidó hatalomnak", illetve ebből a szempontból elhatárolja magát a Rákosi-rendszertől, a posztkádári kádárizmus is azon igyekezett, hogy ellökje magától 1944 problémáját. S mivel az ellenzéki mozgalmakat is szembeállította egymással ez a kérdés, ennek az élethazugságnak a további elmérgesedés lett a sorsa.

A nagyon fontos '56-os erkölcsi gesztus is felemásra sikeredett. [...] Nagy Imrének és társainak temetése, illetve az ott elhangzó beszédek nem tudták Pozsgay Imre gesztusát általános kiegyezéssé emelni.

A keletnémetek 1989 nyarán–őszén történő kiengedése bizonyos értelemben a német–magyar kiegyezés látványos gesztusa volt, anélkül azonban, hogy a svábok kitelepítéséért a felelősséget bárki magára akarta volna vállalni.

Melocco Miklós Áttörés című szobra Sopronpusztán, a Páneurópai Piknik helyszínén

Amíg a párton belüli harc volt a figyelem középpontjában, vagyis 1989 elejéig, addig a pártellenzék személyiségei valóban erkölcsi győzteseknek s ennek megfelelően erkölcsi példaképeknek bizonyultak. 1989 elejére Pozsgay Imre a párt sárkányával vívott legkisebb fiú szerepében főszerepbe és a csúcsra került. Amikor azután a kormány kezdett küzdeni a párt gyámkodása ellen, Németh Miklós nyerte el az erkölcsi hős rangját. Végül mégis az 1989-es nyár Ellenzéki Kerekasztalának lovagjai diadalmaskodtak Antall József, Sólyom László, Szabad György, Tölgyessy Péter, Orbán Viktor személyében. [...] A média bemutatta, hogy mit érnek a pártemberek döntési és szereplési helyzetben. Az Ellenzéki Kerekasztal politikusai közvetlenül megismerhették pártember tárgyalópartnereik igazi arcát. A Kádár utáni pártembereknek nem sikerült bizonyítaniuk erkölcsi példájukat.

Láthattuk, amikor Grósz Károly Aradon megöleli Nicolae Ceauşescut, a scorniceşti Géniuszt, s rendőrökkel vereti szét a brassói munkásfelkelésre emlékező tüntetőket. Ugyanő fehérterrorral fenyegetőzik emberei tapsai közben a Sportcsarnokban. Megfigyelhettük, hogy 1989. június 13-án Grósz Károly rágja a száját, összeszorítja a fogait, miközben Kónya Imre az Ellenzéki Kerekasztal nevében felolvassa 1956 forradalmára való visszaemlékezést, és a szemben ülők arcába vágja a „gyalázatos, bosszúálló megtorlás" elfelejthetetlenségét.

Láttuk, amikor Pozsgay Imre és Szűrös Mátyás fölállnak a parlamentben, hogy megszavazzák a Bős–Nagymaros-vízlépcsőt, és szó nélkül tűrik, hogy gyalázzák azokat, akik ellene szavaznak. 1989 áprilisában Kecskeméten, a reformkörök találkozóján a pártreformokban bízók megérthették, hogy Pozsgay Imre nem fog a hatalommal való szakításig elmenni. Nézhettük, ahogy Pozsgay Imre, Nyers Rezső és Németh Miklós beülnek Grósz Károly mellé pártelnökölni, miközben gyűlölik egymást. Figyelhettük, amikor Pozsgay Imre kioktatja a fideszes Kövér Lászlót 1989 szeptemberében, a Nemzeti Kerekasztal zárásakor a néppel szembeni helyes viselkedésről. Érezhettük, hogy menynyire szeretne köztársasági elnök lenni. Az Istennek se akar kiszállni a Mercedeséből. Úgy megy el a Hazafias Népfrontból, hogy vissza se néz, alapít sorra mozgalmakat, majd hagyja elveszni őket.

Megtudjuk, hogy az utolsó pillanatig lehallgattatják politikai ellenfeleiket. Olvashatunk a Next-2000 Kft.-ről. Véget ért a „kint is vagyok, bent is vagyok" eddig sikeres játéka. Az ítélet: „Bent voltál, bent vagy és bent is maradsz." Kiderül, hogy nincsenek barátaik, cserbenhagyják a bennük bízókat. „Emberarcú szocializmust" elevenítettek fel, de nem tudtak már se emberarcot, se szocializmust mutatni. Erkölcsi nyelven kívántak szólni, s üresen kongott, amit mondtak. Erkölcsi például akartak szolgálni, s éppen ezen, az erkölcsi példaadáson buktak el.

Az 1989-es őszön és az 1990-es tavaszon bekövetkezett az, amit Régis Debray mondott az 1968-as párizsi „politikai színházi" eseményekről, ahol [André] Malraux és Debray álltak szemben [Alain] Geismarral és [Daniel] Cohn-Bendittel. A soproni „politikai színpadon" Pozsgay Imre állt szemben az ismeretlen, huszonéves Szájer Józseffel, és veszített. Mert a „patetikus bábokat" legyőzték a „szimpatikus üdvöskék".

A Kádár-kornak vége lett. A Kádár nélküli reformálom véget ért. Befejezték „e csekély, meddő mesét, / Mely csak álom, semmiség" – miként Puck fogalmazza.[2] A Kádár-kor mindenre alkalmas és elszánt embereit az 1989. őszi események, majd az 1990-es választások átmenetileg kikergették a hatalomból. S valljuk meg, hogy a választónak ez nagy elégtételt szerzett. Láthatta, hogy örökre szóló urai szégyenszemre kikullognak, láthatta a hatalom szolgáinak és talpnyalóinak nyüzsgését a damaszkuszi úton. Semmi sem bizonyította annyira a Kádár-kor erkölcsi csődjét, mint a pálfordulásoknak, hitehagyásoknak, árulásoknak, gyáva helyezkedéseknek és megfutásoknak, egymás feladásának és megbélyegzésének, a korábbi ellenfelek szállásain való jelentkezéseknek tragikomikus látványa. [...]

Lengyel László: *A rendszerváltó elit tündöklése és bukása.* Budapest, 1996, Helikon Kiadó. 99–106.

Jegyzetek

1. Szabó Zoltán: Az elmaradt reform. *Jelenkor,* 1940. február 15.
2. William Shakespeare *A Szent Iván-éji álom* című művében. Arany János fordítása.

HANNES HOFBAUER – ANDREA KOMLOSY

A tőkefelhalmozás és a gazdasági fejlődés dilemmái Kelet-Európában (részletek)

[...][1] Magyarország egyfajta „gazdasági csodát" produkált: 1957 és 1967 között évente 6%-kal nőtt a nemzeti jövedelem, az ipari termelés évi 8,5%-kal, a mezőgazdasági pedig 25%-kal.[2] A bérek 47%-kal, a fogyasztás 50%-kal emelkedett. A „szocializmus legvidámabb barakkjában az 1956. évi felkelést követően létrejött a fogyasztási paradicsom. Ez a rendszer, amely a politikai közömbösségért cserébe bizonyos fokú jólétet biztosított a tömegeknek", „kádárizmus" néven vált közismertté. A gyakorlatot a hatvanas és hetvenes évek folyamán szinte egész Kelet-Európa átvette.

A kelet-európai régió felzárkózását nemcsak az ipari, hanem a társadalmi mutatók is megerősítették. A keleti tömb országaiban szinte teljesen megszűnt az írástudatlanság. Két nemzedékkel korábban Romániában még 80, illetve Lengyelországban 50% volt az analfabéták aránya. Az átlagosan várható élettartam 1930 és 1970 között Romániában 40-ről 68 évre, Lengyelországban pedig 54-ről 72 évre nőtt. A szocializmus zászlaja alatt Kelet-Európa hajója a perifériák felől a félperifériák felé vette az irányt.

A keleti fellendülés elmaradhatatlan előfeltétele volt a nyugati gazdaságok háború utáni nekilendülése. Ennek az árnyékában bontakozott ki a Baltikum és a Balkán közötti régió kis ipari forradalma. Az egykori Cseh- és Morvaországot – amely már a XIX. században komoly ipari terület volt – kivéve valamennyi KGST-tagország gazdasági teljesítménye komoly növekedést mutatott.

Azonban ez az ipari növekedés sokkal inkább jelentette a késztermékvolumen, mint a produktivitás növekedését. A rendszerrel együtt járt a pocsékolás. Rengeteg energia, nyersanyag és munkaerő ment veszendőbe a mindennapi termelés során. A mennyiség fontosabbnak bizonyult a minőségnél. A rendszert úgy alkották meg, hogy a veszteségeket – rendszeres különberuházásokkal – az állam pótolta ki. Ily módon a „mesterséges gazdaság" felvirágzott. „Az állam garantálja a bért, a munkás úgy tesz, mintha termelne" – így szólt az ötvenes évek végének szállóigéje.[3] Ekkora már túljutottak a fellendülés csúcsidőszakán. Eljött a fizetés ideje. De ki fog fizetni a mezőgazdasági népesség gyors proletarizációjáért, a részben önálló gazdaságok lerombolásáért, a hagyományos munka elértéktelenedéséért és – végül, de nem utolsósorban – a szocialista „elidegenedés" következtében beállott identitásvesztésért? Ezek a hetvenes évek közepén felmerült kérdések máig megválaszolatlanok maradtak. [...]

A hetvenes évek közepén megkezdődött világmértékű recesszió megállította a kelet-európai felzárkózás folyamatát. Míg a nyugat-európai országok a Ford-féle futószalagrendszerű ipart decentralizálva egész iparágakat telepítettek ki az olcsó déli és közel-keleti régiókba, a kelet-európai régió gazdaságilag leblokkolt. A tőkehiány és a belső megújulás elmaradása miatt a politikai nyugalom előfeltételét jelentő szociális partnerség fenntartása csak nyugati kölcsönök felvételével volt elképzelhető. Az IMF és a Világbank, Washington ellenőrzése mellett, olcsó tőkével támogatta Magyarország, Lengyelország és Románia ipari fellendülését. A nyugati technológia importja elősegítette a termelékenységi és minőségi mutatók növekedését. A növekvő export megteremtette a hitelek visszafizetésének garanciáját. A Nyugat felé való nyitás szorosan összefüggött a gazdasági reformok bevezetésével.

Különböző okok miatt azonban ez a stratégia megtévesztőnek bizonyult. A hiányosságok egy része minden bizonnyal az állami tervezés mechanizmusában, a hitelek rossz célokra, tömegfogyasztásra, illetve káderluxusra való fordításában gyökerezett. A kudarc fő oka azonban a világpiac struktúrájában rejlett. Kelet-Európa olyan feltételek mellett kapott tőkét, amelyek nem a régió felzárkóztatását, hanem az itt található olcsó, de képzett munkaerő kihasználását célozták meg. A nyugati partnerek csak olyan technológiát exportáltak, amelyeket maguk az új ipari munkamegosztás keretein belül át akartak irányítani.

Nyugat-Európa gazdasági átrendeződése buzdítóan hatott a termelékenység növekedésére, mely a termelés észszerűsítése és új technológiák bevezetése útján következett be, és amely hihetetlen mértékben levitte az ipari termékek árát. Azok a délkelet-ázsiai országok, amelyek a második világháború vége óta folyamatos amerikai támogatásban részesültek – különösen a „négy tigris"[4] – betörtek a világméretű versenybe. A nyugat-európai, a kelet-ázsiai és – részben – az amerikai piacok fokozatosan bezárultak az idegen versenytársak előtt. Kelet-Európa ipara így egyre rosszabb piaci pozícióba került.

Pedig a hiteleket vissza kellett fizetni. A beruházások nem teremtették meg a kívánt gazdasági egyensúlyt. Ezzel párhuzamosan Ronald Reagan restriktív fiskális politikája az amerikai infláció letörésével és a nemzetközileg magas kamatlábakkal visszaáramoltatta a dollárkintlevőségeket. Ez csapdába ejtette azokat, akik dollárban vettek fel nemzetközi kölcsönöket. A hetvenes évek olcsó tőkéje túl drága lett a perifériák számára. Amikor Kelet-Európa felkínálta piacait és munkaerő-fölöslegét a Nyugatnak, a régió segített azon válság leküzdésében, mely a hetvenes években, a háború utáni fellendülés lezárultakor érte a kontinens nyugati felét. Kelet-Európa integrálása tehát a Nyugat közvetlen érdekévé vált.

A magas kamatlábak takarékosságra kényszerítették a szocialista országokat. Az új politika szociális nehézségeinek hatására engedélyezni kellett az állami szektorral párhuzamos második gazdaság működését, különösen Magyarországon és Lengyelországban. Megjelent a magánszektor. Ezzel párhuzamosan a kelet-európai kormányok ösztönözték az exportot, hogy eleget tehessenek az IMF tőke- és kamatfizetési követelésének. A szocialista országok párt- és állami vezetői minden tőlük telhetőt megtettek, hogy teljesítsék az IMF feltételeit. Románia 1972-ben, Magyarország 1982-ben, Lengyelország pedig – immáron másodszorra – 1986-ban került be a szervezetbe. De ez sem segített rajtuk. Az IMF részéről ugyanis a piacorientált reformok felé tett minden egyes lépést megelőzött valamely gazdasági vagy társadalmi megszorítás bevezetésére irányuló követelés. A politikai tervezés lehetősége így megszűnt.

Végül az IMF és a Világbank arra kényszerítette az adósait – és nem csak Kelet- Európában –, hogy adják fel a politika gazdasági folyamatok feletti elsőbbségét. A gazdasági vereség után csak idő kérdése volt a politikai vereség. [...]

A külkereskedelem állami monopóliumának feladása jelentette a világpiaci játékszabályok elfogadása – s egyben a regionális összeomlás – felé vezető egyik legnagyobb lépést. 1988 nyarától a szovjet államigazgatás többé nem tartotta a devizás külkereskedelmet az ellenőrzése alatt. Gorbacsov és követői gyengeségük ezen jelét pozitív lépésként mutatták be. És ez a gyengeség, amely a peresztrojka következménye volt, felgyorsította a perifériára szorulás folyamatát.

Ennek a folyamatnak talán a legfontosabb pontja a KGST 1991 júniusában bekövetkezett megszüntetése volt. Ez két tényezőből következett: Kelet-Európa országainak zöme új politikai és kulturális értékeket keresett magának – ezek egyike pedig a nemzeti identitás volt –, az IMF pedig határozott pénzügyi nyomást gyakorolt.

A KGST feloszlásának legelső következményeként megszűntek a régió országai közötti (illetve ezen országokon belüli) gazdasági kapcsolatok. Ez tartós konzekvenciákkal járt, ugyanis a kereskedelmi lehetőségek ilyen mérvű beszűkülését távolról sem ellensúlyozták a devizás piacokra, különösen a Közös Piac tagországaiba és az Egyesült Államokba történő szállítási lehetőségek. A nyugati országok különösen a feldolgozóipari termékektől védték a piacaikat. A kelet-európai régió külkereskedelme az NDK területe nélkül világmértékben csökkent: az export 1989 és 1990 között 10%-kal, 1990 és 1991 között újabb 15%-kal, az import pedig 5%-kal, illetve 20%-kal. A csökkenés 1989-től Kelet-Európa ipari termelésében is bekövetkezett. Öt év alatt Magyarország és Csehország ipari termelése 40%-kal, Lengyelországé és Szlovákiáé 50%-kal, Romániáé és Bulgáriáé pedig 60%-kal csökkent. Kelet-Európának szembe kellett néznie ipara gyors leépülésével. [...]

Krausz Tamás (szerk.): *Rendszerváltás és társadalomkritika. Tanulmányok a kelet-európai átalakulás történetéből.* Budapest, 1998, Napvilág Kiadó. 108–110.

Jegyzetek

1. Hannes Hofbauer (1955) osztrák „antiimperialista" történész, újságíró, Kelet-Európa szakértő. Andrea Komlosy (1957) osztrák történész, politikus. A Bécsi Egyetem oktatója. 1986-ban a Zöld Alternatíva listavezetőjeként indult a választásokon.
2. A szerzők által idézett forrás: Mitchell, B. R. (ed.): *European Historical Statistics 1750–1975*. London, 1987, Basingstoke. A szerzők lábjegyzetben utalnak arra is, hogy Kelet-Európa második világháború utáni gazdasági növekedését eltérően értelmezi Good, David F.: The Economic Lag of Central and Eastern Europe: Income Estimates for the Habsburg Successor States, 1870–1910. *Journal of Economic History*, 54/4. (1994. dec.) 886. skk.
3. A szállóige valójában így hangzott: „Az állam úgy tesz, mintha fizetne, a munkás úgy tesz, mintha dolgozna."
4. Hongkong, Dél-Korea, Szingapúr, Tajvan.

KATE HUDSON

Rendszerváltás Kelet-Európában a nyugat-európai baloldal szemével (részlet)

[...][1] A nyugat-európai munkásmozgalom legerősebb politikai ereje, a hivatalos szociáldemokrácia vezető körei számára ez nem jelentett súlyos koncepcionális problémát, legalábbis eleinte nem. A szociáldemokrácia azért ellenezte az oroszországi októberi forradalmat,[2] mert a „szabadversenyes" kapitalizmus és a politikai demokrácia kibogozhatatlanul egybefonódtak. Ebből a perspektívából a demokrácia és a kapitalizmus kelet-európai újraindítása azonosnak tűnt. A Szocialista Internacionálé egyhangúan támogatta a demokratizálódási folyamatot, sőt az 1989-ben megkezdődött rendszerváltást is, és megpróbálta segíteni Kelet-Európában olyan új politikai pártok létrejöttét, melyek mintegy a nyugat-európai szociáldemokrata modellt követték volna.

A rendszerváltás azonban hamar alapvető ellentmondások elé állította a nyugat-európai szociáldemokráciát. Saját választói bázisa 1945 után garancia volt arra, hogy nem térhet vissza a tömeges munkanélküliség és a harmincas éveket beárnyékoló társadalmi jogfosztottság. Egészen addig a jóléti állam kiterjesztését, a teljes foglalkoztatás érdekében állami beavatkozást és az alapvető gazdasági ágazatok, például a közüzemek állami tulajdonba vételét követelték. Ezzel a hivatalos nyugat-európai szociáldemokrata ideológiával került konfliktusba az 1989 utáni kelet-európai rendszerváltás, amely privatizációs, a jóléti támogatásokat leépítő, szabályozatlan és a munkanél-

küliségre alapozó politikát jelentett. A kört úgy négyszögesítették, hogy ezeket a dolgokat mint időszakos költségeket az átmenet számlájára írták, nem pedig a kelet-európai kapitalizmusra jellemző hosszú távú sajátosságokként kezelték. Az persze hamarosan kiderült, hogy nem átmeneti időszakos költségekről van szó – a kelet-európai kapitalizmus helye a nemzetközi kapitalista gazdaságban nem teszi lehetővé a Nyugat-Európában létező valóságos bérek kifizetését és a jóléti gondoskodást. Sőt, a kelet-európai gazdaságok és emberi erőforrások piacra kerülése a nyugat-európai béreket lenyomta, a jóléti szolgáltatásokat pedig csökkentette.

1989 egyik öröksége tehát a nyugat-európai szociáldemokrácia megosztottsága lett. Az ezen pártok vezetésében többségben lévő jobboldali erők a hivatalos szociáldemokrata ideológia módosítását követelték, a köztulajdon és a jóléti állam elvetését. A baloldal ugyanakkor egyre erőteljesebben figyelmeztetett arra, hogy a Kelet-Európában alkalmazott monetáris tendencia hasonló politikát fog törvényesíteni Nyugat-Európában is, tehát ha a kelet-európai életszínvonalat nem hozzák egyensúlyba a nyugat-európaival, ahogyan azt a lakosság ezekben az országokban remélte, akkor a nyugat-európai életszínvonal fog szükségképpen csökkenni. Ebben az értelemben 1989 eseményeinek pozitív értékelése az elkövetkező években lezajlott változások hatására hasonló módosuláson ment keresztül, mint a kelet-európai választói magatartás. [...]

Krausz Tamás (szerk.): *Rendszerváltás és társadalomkritika. Tanulmányok a kelet-európai átalakulás történetéből.* Budapest, 1998, Napvilág Kiadó. 293–294.

Jegyzetek

1. Kate Hudson (1958) brit társadalomtudós, baloldali aktivista, a nukleáris leszerelést célzó Campaign for Nuclear Disarmament főtitkára, 2011-ig a Brit Kommunista Párt tagja.
2. Mármint az 1917. októberi bolsevik forradalmat.

BILL LOMAX

A tranzitológia válsága (részlet)

[...][1] Az 1989 óta bekövetkezett változások egyre felszínesebbeknek tűnnek. Néhány szellemes ember szerint csak az utcanevek változtak meg, Mások úgy látják, hogy ami történt, az nem rendszerváltozás, hanem pusztán az elitek cseréje. A rendszer nagyjából ugyanúgy működik, mint korábban, bár a vezetői és az ideológiája megváltoztak.

Az előző rendszert összetartó struktúrák jelentős mértékben túlélték a régi politikai rendszerek és az azokat legitimáló ideológiák bukását. A rendszer működése igen nagy mértékben ugyanúgy folytatódott, mint annak előtte.

Magántőkések és magántőke hiányában a privatizáció legalább olyan gyakran növelte az állam szerepét, mint amilyen gyakran csökkentette. Ugyanakkor a korábbi magatartásformák – a protekcionizmus, a korrupció, a személyes kapcsolatok és hálózatok – fennmaradása reprodukálta az előző etatista és bürokratikus, korporatista és tekintélyelvű rendszer működési formáit.

A rendszer legnagyobb változásai nem belső fejlemények miatt következtek be, hanem mert a megváltozott külső környezethez kellett alkalmazkodnia. A tranzitológiai elmélet azonban nem fordít kellő figyelmet erre a tényezőre, mivel modellje szerint az egyes országok egyirányú úton fejlődnek a liberális demokrácia és a piaci kapitalizmus, (Nyugat-)Európa és Észak-Amerika felé. Ez a modell nem rendelkezik történeti és geopolitikai dimenzióval, nem ismeri fel, hogy mennyire különböző az egyes országok és gazdasági régiók idő- és térbeli elhelyezkedése a kapitalista világrendszer és a világgazdaság történeti fejlődésében és területi kiterjedésében.

Így például 1989 előtt Magyarország a gazdasági fejlődés és az életszínvonal tekintetében az egyik legjobb „helyzetű" ország volt a szovjet blokkon belül. Ma, miközben gazdaságilag egyre jobban integrálódik Nyugat-Európába, egyike a szegényebb országoknak az Európai Unió perifériáján. Ahogy fentebb leszögeztük, hátrányosabb és alulfejlettebb helyzetben van Nyugat-Európához képest, mint bármikor korábban. Ez a világgazdaságba való integrálódás logikája. Ez tehát nem azt jelenti, hogy Magyarország el fogja érni Nyugat-Németország prosperitását, vagy hogy a kelet-európai életszínvonal meg fogja közelíteni a fejlett társadalmakét. Úgy tűnik, ennek éppen az ellenkezője történik majd.

A nyugati piacokba való integrálódás már eddig is növekvő társadalmi polarizációt és társadalmi egyenlőtlenségeket idézett elő a kelet-európai társadalmakban. Számos nyugati terméket jóval magasabb áron adnak el Kelet-Európában, mint a nyugati piacokon. Ugyanakkor a bérek, melyek úgyis csak töredékei voltak a nyugatiaknak, jelentősen csökkennek, a közszolgáltatások költségei pedig rohamosan emelkednek. A társadalom kis százaléka jobban él, mint bármikor korábban. A többség számára viszont a túlélésért folytatott mindennapi harc egyre nehezebb. Ez aztán bizonyosan nem az a tejjel-mézzel folyó ország, amelyet a tranzitológusok ígértek. Sok tekintetben több rokonságot mutat a harmadik világ, mint (Nyugat-)Európa és Észak-Amerika fejlődésével.

Szemben a tranzitológusok jóslataival, melyek Kelet-Európa korábbi kommunista országai számára (nyugat-)európai vagy észak-amerikai jövőt jósolnak, Immanuel Wallerstein világrendszer-teoretikus azt állítja, hogy ezeknek az országoknak „nincs komoly gazdasági fejlődési perspektívájuk". De „semmiképpen sincsenek kivételes helyzetben", csak annak egy változata történik velük, amin az ázsiai, afrikai és latin-amerikai országok már keresztülmentek. „Kelet-Közép-Európa, Ázsia, Afrika és Latin-Amerika népeinek – állítja végezetül – szembe kell nézniük a valósággal: a létező rendszer szerkezetén belül nem mehet végbe nemzeti felemelkedésük." [...]

1989 óta a főbb kelet-európai pártok arra törekedtek, hogy demobilizálják a tömegeket, és kizárják őket a politikai folyamatokban való részvételből. A konzervatív vagy mérsékelt jobboldali pártok mindig a politikai elitizmusban hittek, abban, hogy a demokrácia kormányzás a népért, de nem a nép által. A liberálisok azt hiszik, hogy a parlamenti politikát és a jogrendet, nem szólva a piaci erők szabad játékáról, nem szabad népi kezdeményezésekkel és népi részvétellel korlátozni. A szocialisták, ahol hatalmon vannak, azt a fajta monetarista és restriktív politikát űzik, mely növekvő népi elégedetlenség társadalmi feltételeit teremti meg.

Ha ez a népi elégedetlenség politikai formát ölt, és teret ad a politikai és társadalmi változásra irányuló mozgalmaknak, akkor azok az egész szellemi és politikai felépítmény ellen irányulnak. Egy valóban alulról jövő népi mozgalom, mely elűzi a saját vezetőket – ahogy korábban már nemegyszer előfordult Kelet-Európában – valóságos perspektívákat ígér a változtatásra és valódi alternatívát a tranzitológia meghiúsult ígéretei és illúziói helyett.

Krausz Tamás (szerk.): *Rendszerváltás és társadalomkritika. Tanulmányok a kelet-európai átalakulás történetéből.* Budapest, 1998, Napvilág Kiadó. 311–312., 315.

Jegyzet

1. Bill Lomax (1944) angol történész. A Londonban 1976-ban megjelent *Magyarország 1956* című könyve az egyik legelső, „kívülálló" szerző által írt monográfia a magyarországi forradalomról. A mű az önigazgatásra épülő néphatalom megteremtésének kísérleteként elemzi az '56-os forradalmat, és kiemeli a munkástanácsok jelentőségét. A könyv magyar nyelvű kiadása Krassó György fordításában és terjedelmes lábjegyzeteivel a párizsi *Magyar Füzetek* kiadványaként jelent meg először 1982-ben.

MAGYARORSZÁG ÉVTIZEDKÖNYVE 1988–1998 (SZEMELVÉNYEK)

KORNAI JÁNOS

Szocializmusból a kapitalizmusba

[...] Nemcsak a kevés történelmi és nemzetközi ismerettel rendelkező átlagpolgár, de sok magasan képzett értelmiségi ember is hamis illúziókkal tekintett a rendszerváltás várható eredményei elé. Nézetem szerint a rendszerváltás puszta ténye két eredményt hoz létre. Az elsőről az imént beszéltem. A magántulajdon és a piaci koordináció túlsúlya nélkülözhetetlen feltétele a demokráciának. Ezt az előnyt az értékeli kellőképpen, aki jól megértette az összefüggést, s akinek szubjektív, belülről átérzett értékrendje szerint a demokrácia nagy értéket képvisel. Aki ezt az értéket fitymálja, akár mert sohasem volt számára fontos, akár mert már elfelejtette, mit jelent a hatalmát erőszakkal fenntartó kormányzat zsarnoksága, a politikai szabadságjogok elfojtása, azt semmilyen racionális

gondolatmenet alapján nem tudnám meggyőzni a demokrácia megbecsüléséről. S még aki nagy értéket tulajdonít is a demokráciának, annak is tudnia kell: a rendszerváltás puszta ténye nem garantálja a demokráciát, csupán annak egyik szükséges feltételét teremti meg.

A kapitalista rendszer másik előnye: gyorsabban fejleszti a technikát, inkább hajlamos újítások bevezetésére. Ez összefügg azzal, hogy sokkal inkább utat enged a vállalkozásnak és a kezdeményezésnek a gazdaságban. A kapitalista vállalkozás hatékonyabban használja fel az emberi és fizikai erőforrásokat, mint a szocialista rendszer. Ez ahhoz vezet, hogy történelmi léptékkel mérve az időt, hosszú távon gyorsabban növeli a termelést és a munka termelékenységét, s ezzel együtt az emberek anyagi jólétét.

Hadd idézzek ezen a helyen egy szerzőt, akire ritkán szoktak mostanában hivatkozni, Vlagyimir Iljics Lenint. Ő jelentette ki a szocialista rendszer bevezetésének kezdetén: a kapitalista és a szocialista rendszer közötti versenyt végső soron az dönti el, melyik biztosítja a magasabb termelékenységet. Az 1989–1990-es fordulat igazi jelentése az, hogy a szocialista rendszer elveszítette ezt a versenyt. Jól igazolják ezt az állítást a két rendszer gazdasági teljesítményét összehasonlító, hosszú idősorokon alapuló statisztikák. [...]

Drámaian szemlélteti a verseny végeredményét a kettéosztott országok sorsa: Kelet- és Nyugat-Németország összehasonlítása az egyesítés előtt, vagy az éhínség szélén álló Észak-Korea és a meggazdagodott Dél-Korea összehasonlítása napjainkban.

Ez a magasabb teljesítmény a két rendszer alaptulajdonságaiból adódik; a kapitalista rendszer fölénye ebben a tekintetben okvetlenül érvényesül. Országonként eltérő időtartamra lesz szükség ahhoz, hogy ez az előny kibontakozzék; lesz, ahol évekig, máshol talán évtizedekig is eltarthat.

Évtizedek óta foglalkozom a két rendszer összehasonlításával, s ebből azt szűrtem le: ez és csak ez a két előny következik vas törvényszerűséggel a kapitalizmusnak a szocializmusétól eltérő rendszerspecifikus tulajdonságaiból. A rendszerváltásnak az örüljön, aki eléggé becsüli ezt a két előnyt; más előnyt a rendszerváltás puszta ténye nem hoz. [...]

Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve I–II.* Budapest, 1998, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. I. köt. 32–33.

CSÁKI GYÖRGY – MACHER ÁKOS
A magyarországi privatizáció tíz éve

[...][1] A magyarországi privatizáció talán legsajátosabb, ugyanakkor sokat vitatott eleme volt az ún. spontán privatizáció. A folyamat egyedisége mindenekelőtt abban rejlett, hogy alapfeltételeit az 1968-tól kibontakozott gazdasági reformfolyamat teremtette meg, és a spontán privatizáció a rendszerváltás előtt, 1988-ban megindult. Voszka Éva meghatározása szerint „a spontán privatizáció fogalomkörébe tartoznak Magyarországon az 1987 és 1990 eleje között végrehajtott vállalati átalakulások és tulajdonosi változások, tehát mindazok a lépések, amelyek a vállalatok és gyárak társasággá szervezését, az állami vállalatok legális magánkézbe jutását, illetve az abból kiszivatytyúzott (a szokásos alkalmazotti jövedelmeken jelentősen túllépő) jövedelmek magánkisajátítását eredményezték."

A spontán privatizáció – a legelterjedtebb felfogás szerint – voltaképpen állami vagyon exportálásával lebonyolított társaságalapításként fogható föl: „A spontán privatizáció azokra az állami vállalatokra volt érvényes, amelyek egy átgondolt előremenekülési stratégia részeként jelentős állami vagyontömeget vittek be társaságokba, miközben a vállalati központot elkezdték átalakítani egy stratégiai vagyonkezelő funkció ellátására. A spontán privatizációt tehát azokra a majdnem teljes és részleges vállalati átalakulásokra értjük, amelyek a vállalati vagyon legalább 10 százalékát érintették, s jellemzően a belső egységek társasági átalakulásával jártak, s az állami vagyon szerkezetét is megváltoztatták (fizikai vagyontárgyak helyett értékpapírok, üzletrészek maradtak az állami vállalati központnál)."

Ez természetesen csak az alapvető jellemzők összefoglalásán alapuló meghatározás. A spontán privatizációnak több típusa volt elhatárolható: az első altípusban az állami vállalat – „az üres kagyló" – csak értékpapírokat birtokolt, míg az eszközök az általa a vállalat korábbi egységeiből alakított altársaságokba kerültek; a második altípusban a vállalat mellett egyetlen nagy részvénytársaság szerveződött; a harmadik változatban az állami vállalat vagyonának nagyobb része maradt (állami) vállalati formában és csak egyes részterületeket szerveztek társasági formákba. Az utóbbi esetben két, egymástól gyökeresen eltérő eset fordult elő a leggyakrabban: vagy a periferiális, a vállalat egésze szempontjából elhanyagolható területeket szervezték „ki" társaságokba; vagy éppen ellenkezőleg: a technológiailag, üzemszervezési szempontból legfontosabb, ugyanakkor viszonylag szűk kis részterületet alakították át társasággá – hogy azután a menedzsment viszonylag olcsón megvásárolhassa. Hasonlóan minősíthető a vállalati kapcsolatrendszer privatizálása: leggyakrabban kereskedelmi vállalatok esetében volt példa arra, hogy az ügyfelek – vevők és szállítók – ismerete, a – hazai és külföldi – piaci viszonyok átlátása adta a vállalat igazi értékét, így a menedzsment könnyű szívvel hagyta hátra az eszközvagyont és „privatizálta" a cég igazi értékét adó „nem tárgyi vagyonelemeket".

A spontán privatizációt heves – szakmai és politikai – viták kísérték: hívei szerint a részvénytársasági formában működtetett állami tulajdon „a társadalmi tulajdon korszerű és hatékony formája" – hiszen a spontán privatizáció még a rendszerváltás előtt zajlott, tehát „ideológiai védelemre" (is) szorult, a komolyabb szakmai érvek a piaci viszonyok fejlődésével, a tőkebevonás lehetőségével, a hatékonyság alapján kialakuló tőkeáramlással kapcsolatos előnyökre hívták föl a figyelmet. A spontán privatizáció ellenzői a tulajdonosi és a vállalatvezető funkciók összemosódását, az állami vagyon „elherdálását", a politikai nómenklatúra gazdasági önátmentését, az állami (társadalmi) tulajdon magánelsajátítását kárhoztatták. Voltak olyan bírálatok is, amelyek – szigorúan szakmai alapon, szakmai érvekkel – arra hívták föl a figyelmet, hogy a spontán privatizáció nem valóságos privatizáció, „pusztán" az állami vállalatok társasággá való átalakulása.

A spontán privatizáció hatóköre voltaképpen jóval szűkebb volt, mint a vita és a szakmai-politikai vihar, amely fölkavarodott körülötte. Korabeli becslések szerint mintegy 50 állami vállalat alakult át teljes egészében társaságok halmazává – összesen 100–150 milliárd forint vagyontömeggel; további mintegy 50 állami vállalat szervezte társaságokba eszközvagyonának legalább harmadát – további 20–30 milliárd forint értékben. Összességében legfeljebb 100 állami vállalatból kikerült 150–170 milliárdos állami vagyonnal, legfeljebb 300–400 gazdasági társaság keletkezett a spontán privatizáció során. Az ÁVÜ[2] létrejötte előtt mindössze 30 állami vállalat alakult át teljes körűen részvénytársasággá, „végül semmilyen becslést nem ismerünk a harmadik altípusról, a jövedelmek átszivattyúzásának mértékéről. A korabeli jövedelmi viszonyokat és a belföldi tőkefelhalmozást figyelembe véve a nagyságrendet a magunk részéről néhány 10 milliárd forintban határoznánk meg."

Voszka Éva csoportosítása és számbavétele alapján elmondható, hogy 25 állami vállalat spontán privatizációja zajlott le társaságok halmazára bomlás révén – közöttük volt a Medicor, a Budaflax, a MOM, a Szerszámgépipari Művek, a Dimag, a Csepel Művek Szerszámgépgyár, a Triál, a Duna Füszért, a Pest-budai, Észak-budai, Észak-pesti, valamint a Dél-budai Vendéglátó-ipari Vállalat. Négy állami vállalat alakult át egy-egy nagy részvénytársasággá: a Videoton, a Borsodi Vegyi Kombinát (Borsodchem), az Üvegipari Művek és a Minőségi Cipőgyár. 13 állami vállalat alapított kisebb társaságokat, döntően külföldi kereskedelmi partnereikkel létrehozott vegyes vállalatot – többek között a Dunaferr (Dunai Vasmű), Mol (OKGT), Magyar Kábelművek, Telefongyár, Orion, Papíripari Vállalat, Graboplast, Fűzfői Nitrokémia, Tiszai Vegyi Kombinát. Valódi privatizációra került sor 15 vállalat esetében, ezek az alábbiak: Tungsram, Ganz-Mávag Vasúti Járműgyár, Általános Értékforgalmi Bank, Hungária Biztosító, Ózdi Acélművek, Szabad Föld, Magyar Hírlap, Reform, Mai Nap, Ápisz, Ózdi Kohászati Üzemek Durvahengermű, Technoimpex, Interag, Aszfaltútépítő Vállalat, Agrimpex – a listán szereplő vállalatok sokszínűsége szembeszökő! Végül 24 állami vállalat alakult át 1990. március elsejéig többségi állami tulajdonú társasággá – közöttük a Chinoin Gyógyszergyár, a Ganz Árammérőgyár, a Péti Nitrogénművek, a Biogal Gyógyszergyár, IBUSZ, Vegyépszer, Styl Ruhagyár, Zalaegerszegi Ruhagyár stb.

Nyolc-tíz év távlatából a folyamat megítélése már emócióktól mentes, szigorúan a tényeken alapuló lehet: „spontaneitásról tehát csak abban az értelemben lehet beszélni, hogy az esetek többségében valóban a vállalatok voltak a kezdeményezők, az átalakulások általában nem államigazgatási

utasításra, nem az érintettek akarata ellenére történtek. A konkrét keretek a cégen belüli alkuban, a vállalati központ és a hozzá tartozó egységek vitájában formálódtak. [...] Az átalakulásoknak nemcsak a tulajdonosi szerkezetre gyakorolt hatásuk volt korlátozott, a vállalati méretstruktúrát is csak felemás módon befolyásolták. A szervezeti decentralizáció, a gazdálkodó egységek számának növekedése jórészt formális maradt mindaddig, amíg a vállalati központ megtartotta tulajdonosi többségét az általa alapított rt.-kben és kft.-kben (vagy az összes részesedést egyetlen új tulajdonos vette meg). Kétségtelen azonban, hogy a társaságok halmazának kiépítése, sőt néhány részleg társasággá szervezése is javította a szétválás esélyeit, és a felemás decentralizációt az esetek jelentős részében valódi felbomlás követte. A vállalati központok – állami segítség nélkül – csak kivételesen tudták megtartani fő tulajdonosi pozícióikat, rákényszerültek az adósság-részvény cserére, az eladásokra, illetve ők maguk vagy társaságaik a felszámolás sorsára jutottak."

Az utóbbi eset – pontosabban: a társasággá alakított korábbi állami vállalat értékesítése általában külföldi befektetőknek – a „nómenklatúra önátmentésének" hiszterizált politikai vádjai alól is kihúzta a talajt, hiszen a menedzsment továbbra is alkalmazott maradt (vagy ismételten alkalmazottá vált) – az állam mint tulajdonos alkalmazottja helyett egy valódi, rendszerint külföldi szakmai befektető alkalmazottja.

Összességében a spontán privatizáció a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszaknak nemcsak egyedi, de szükségszerű, az 1968 utáni magyar gazdaságirányítási-gazdálkodási módszer sajátosságaiból keletkezett, összetett – gazdasági, szociológiai, politikai – jelensége volt, amely sokkal inkább előkészítője, mintsem része volt a privatizációnak: a társasággá alakítás problémaköre, a spontán privatizáció során felszínre került jogi-gazdasági problémák jelentős része ugyanakkor végigkísérte a privatizáció egész történetét. A spontán privatizáció körüli egykori polémiák ma már elsősorban politikailag motiváltnak és túlméretezettnek minősíthetők. [...]

Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve I–II.* Budapest, 1998, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. I. köt. 134–136.

Jegyzetek

1. Csáki György (1953) közgazdász, egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem. 2002–2010 között a Magyar Posta elnöke. Macher Ákos közgazdász, 1994–2007 között az ÁPV Rt. munkatársa, vezérigazgató-helyettese, megbízott vezérigazgatója. 2009–2010-ben a Nemzeti Vagyonkezelő vezérigazgatója.
2. Állami Vagyonügynökség.

JUHÁSZ GÁBOR
Pártgazdálkodás – 1988–1998

[...][1] Mi legyen az MSZMP-vagyonnal? – tíz évvel ezelőtt lényegében erről az egyetlen „ügyről" szóltak a pártgazdálkodási viták. Pontosabban különböző fórumokon – az új pártok rendezvényein, politikusaik nyilatkozataiban – szóba került, hogy ki kell deríteni, hogyan keletkezett az akkori uralkodó párt sokmilliárdos vagyona, jár-e abból más pártoknak, elsősorban a negyven év után újjászerveződő szociáldemokrata pártnak, az MSZDP-nek. Az MSZMP, majd jogutódja, az MSZP sokáig ragaszkodott ahhoz az állásponthoz, hogy a – főleg ingatlanokból álló – vagyont a párttagok „hozták össze" az elmúlt évtizedekben, így azt elvenni, államosítani törvénytelenség lenne. „Joggal feltételezhető, hogy az MSZMP ingatlan- és ingó vagyona a párt saját forrásaiból keletkezett" – állította Nyers Rezső MSZP-elnök 1990 elején. Ennek alátámasztására a pártelnök közölte, számításaik szerint az MSZMP bevételei 1970 és 1989 között 29,051 milliárd forintot tettek ki, ebből 17,92 milliárd forint tagdíj volt, s csak 5,718 milliárd származott az állami költségvetésből. Ezzel szemben 23,638 milliárdnyi működési kiadás állt, a többlet 5,413 milliárd forint.

Az efféle számításokat azonban eleve bizonytalanná tette, hogy az MSZMP vagyona nem különült el élesen az államétól – még formálisan sem. A pártingatlanok leltár szerinti felmérésére például először csak 1971-ben került sor, a párthasználatú állami épületek felújítására költött az MSZMP is, ugyanakkor vállalatai adókedvezményt kaptak, beruházásait részben az állami költségvetés finanszírozta. Pontosan sohasem derült ki, hogy mekkora vagyonnal múlt ki az MSZMP, illetve született az MSZP, amelynek bejegyzési kérelme mellé csatolt 1989. szeptember 30-i vagyonmérlege 8,4 milliárdról számol be (ebből 7,4 milliárdnyit tettek ki az ingatlanok). Ezt a beszámolót azonban egyrészt az Állami Számvevőszék (ÁSZ) nem fogadta el teljes körűnek, a tényleges vagyoni helyzetet bemutatónak, másrészt az MSZP maga is lemondott bizonyos vagyontárgyakról (ingatlanokról, vállalatokról).

Volt persze az MSZMP-vagyon nagyobb is. A hatalmának gyengülését érző párt 1989-ben vagyonátforgató – az akkori ellenzék szavaival vagyonmentő – akciókba fogott, hogy pénzügyi forrásait megmentse. A párthasználatú ingatlanok például ekkor már több mint 10 éve nem voltak a szervezet tulajdonában, azokat 1977-ben – formálisan egy titkos kormányhatározattal – átadták az államnak. A kezelői jogot azonban megtartotta a párt, márpedig ez akkor gyakorlatilag korlátozás nélküli tulajdonjogot jelentett, például eladhatóvá, apportálhatóvá tette az ingatlanokat.

Ezt az MSZMP – amíg tehette – ki is használta. Így hozták létre például 1989-ban a Lukács György Alapítványt, melynek 40 millió forintos induló vagyonát a párt Nógrád megyei oktatási központjának eladásával teremtették elő. Minderre a földtörvény 1989. július 1-jei módosításáig mód volt: a kezelő rendelkezhetett az állami vagyonnal, akár ki is vonhatta az állam tulajdonából.

E törvényszigorítás elfogadása után, de hatálybalépése előtt tetőzött a cégalapítási láz: az MSZMP az ingatlanok pártvállalkozásokba apportálásával próbálta formálisan is saját vagyonná tenni az állami ingatlanokat. A próbálkozás kevés anyagi hasznot hozott, ám – miután kiderült – annál több politikai kárt okozott. A legismertebb cég, a Next 2000 Kft. neve a vagyonátmentés szóval szétválaszthatatlanul összeforrott, hiszen az MSZMP ebbe próbálta „áttenni" 1,162 milliárd forint értéken ingatlanai egy részét, például a balatonaligai és -földvári üdülőt. Ez nem sikerült, s fennakadtak a bírósági rostán a további próbálkozások is. Ezt és a kivédhetetlen politikai támadásokat látva az MSZP 1989. októberi megalakulása után a vagyonátmentésre alapított cégek közül a leginkább „híreseket" megszüntették.

Ez korántsem jelenti azt, hogy a jogutód párt lemondott volna a vállalkozásról, mint pénzszerzési forrásról. Egyrészt voltak örökölt vállalatai (lapkiadók, nyomdák, garázsok), másrészt 1989 végén, 1990 elején sorra születtek a párt-kft.-k az MSZP-kezelésben maradt állami ingatlanok hasznosítására, abban a reményben, hogy a bérleti díjak a pártot gazdagíthatják. Ez egészen addig tartott, amíg 1990 szeptemberében a parlament – tehát már az új, szabadon választott parlament – el nem vette a társadalmi szervezetek (így az MSZP) kezelői jogát, pusztán ingyenes (másra át nem ruházható) használatot engedve a birtokolt állami ingatlanokon.

Eközben az új pártok szenvedtek a pénzhiánytól, főleg magánadományokból, külföldi pénzsegélyekből éltek. Ez csak 1989 végén, a párttörvény elfogadása után változott meg, ekkortól ugyanis állami apanázsra is számíthattak, ám így se kerültek egy súlycsoportba az MSZP-vel. A pénzosztás alapja eleinte a „bemondás" volt, a párttörvény ugyanis a választási eredményen alapuló finanszírozást írta elő, ám ez a szabály csak a következő évben – az általános választás után – vált alkalmazhatóvá. Jobb megoldás hiányában az addigi – mintegy féléves – időszakra a pártközi megállapodás született (amit az Országgyűlés is jóváhagyott), hogy a politikai versenytársak elhiszik egymásnak a bemondott taglétszámokat, s ennek alapján osztják „fizetési kategóriákba" a pártokat. A legnagyobb összeget, 15-15 millió forintot az FKGP, az MDF és az MSZDP kapta 1989-ben, de 10 millió jutott a Magyar Néppártnak, miközben például az SZDSZ 7 millió, a Fidesz 4 millió forintot kapott (az MSZMP-MSZP-re ekkor még más, az 1988-ban alkotott költségvetési törvényen alapuló finanszírozási rendszer vonatkozott). Még nagyobb visszásságokat jelzett az 1990 eleji pénzosztás. Bekerült a 15 milliós kategóriába az MSZP, az új – a Thürmer-féle – MSZMP (a mai Munkáspárt) és a Pofosz, lecsúszott viszont a 10 milliósba az MSZDP. A magukat szociáldemokratáknak mondók azonban kaptak még pénzt: a Magyarországi Cigányok Szociáldemokrata Pártja 10 millióval, a Szociáldemokrata Párt 7 millióval, a Független Szociáldemokrata Párt 2 millióval gazdagodott. Ennyi jutott olyan, később „felszívódott" csoportosulásoknak is, mint a Természet- és Társadalomvédők Szövetsége vagy a Magyar Szabadságpárti Szövetség. [...]

Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve I–II.* Budapest, 1998, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. I. köt. 358–359.

Jegyzet

1. Juhász Gábor (1960–2018) újságíró, jogász. A *HVG* vezető szerkesztője. Pulitzer-emlékdíjas.

A RENDSZERVÁLTÁS FORGATÓKÖNYVE – ALKOTMÁNYOS FORRADALOM. TANULMÁNYOK (SZEMELVÉNYEK)

BOZÓKI ANDRÁS – RIPP ZOLTÁN
Bevezetés a forráskiadvány-sorozat köteteihez

[...] E köteteknek *A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben* sorozatcímet adtuk, s e cím mindhárom fogalmát értelmeznünk kell. Rendszerváltás alatt itt azt az intézményes politikai átalakulást értjük, amelynek révén a diktatórikus rendszer demokráciává alakul át. Ebbe beletartozik a régi rendszertől való megszabadulás és az új rendszer intézményes rendjének megalapozása, de nem feltétlenül tartozik bele a gazdasági átmenet hosszú folyamata. Nálunk előbb volt demokrácia, mint kapitalizmus. A rendszerváltás mint politikai átmenet akkor tekinthető befejezettnek, ha a születőben lévő új rendszer tartalmazza azt a demokratikus minimumot, amelynek elemei a következők: az állampolgárság elismerése teljes körű; a jogállamiság rendje alkotmányos alapelvvé válik; megvalósul a bírói függetlenség; a hatalom birtokosai demokratikus választás útján jutnak pozíciójukba; a választások szabadok és tiszták; mindenkit megillet a szabad véleménynyilvánítás joga, valamint az alternatív információforráshoz jutás szabadsága; érvényesül az egyesülési szabadság, beleértve a politikai szervezetalakítás jogát; és végül civil ellenőrzés érvényesül a fegyveres testületek felett.[1]

Nem gondoljuk, hogy Magyarországon a demokrácia egyetlen varázsütésre valósult meg és tisztában vagyunk a tíz éve fennálló új, demokratikus rendszer gyakorlatának problémáival, helyenkénti demokratikus deficitjével is. A fenti kritériumok felsorolásával mindössze azt jelezzük, hogy a rendszerváltás fogalmát e kötetekben nem kiterjesztőleg értelmezzük: nem értjük bele sem a politikai kultúra átformálódását, sem a privatizáció lezárulását, sem pedig egy újabb alkotmány esetleges elfogadását, hanem a fogalmat az intézményes politikai átalakulás szinonimájaként használjuk. A rendszerváltás Magyarországon – történelmileg igen rövid idő alatt – megvalósult. [...][2]

Végül az SZDSZ és a Fidesz szeptember közepén úgy döntött, hogy mivel a tárgyalásokon olyan nagy jelentőségű kérdések maradtak nyitva – mint a pártvagyonnal való elszámolás problémája, a munkásőrség fennmaradása vagy megszüntetése, a munkahelyi pártszerveződés engedélyezése vagy tilalma, és a köztársasági elnök megválasztása idejének és módjának problémája –, hogy ezek miatt nem írja alá a szeptember 18-i megállapodást és népszavazást kezdeményez a megoldatlan kérdésekben.

Itt, ezen a ponton kettészakadt a Kerekasztal. A megállapodást aláíró szervezetek többsége (BZSBT, KDNP, MDF, MNP) úgy vélekedett, hogy a tárgyalásoknak egy szakasza zárult csak le, így semmi akadálya a nyitva maradt kérdések későbbi tárgyalásos rendezésének. A népszavazást kezdeményező SZDSZ és Fidesz viszont úgy látta, hogy nincs esély e kérdések tárgyalásos megoldására, mert az MSZMP megkezdte az előkészületeket a mielőbbi közvetlen elnökválasztásra, sőt, még októberi átalakuló kongresszusán is hitet tett a pártok munkahelyi szerveződése mellett. A Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája megfigyelői státuszára hivatkozva maradt távol a szeptember 18-i megállapodás aláírásától. Az MSZDP – amely a megállapodást csak azzal a megjegyzéssel írta alá, hogy nem ért egyet a szabad választások előtti közvetlen elnökválasztással, valamint a megállapodást teljes egészében aláíró FKGP érzékelte a közhangulat (és párttagságuk véleményének) gyors változását és utólag csatlakozott a nyitva maradt négy kérdésben aláírásokat gyűjtő, népszavazást követelő „koalícióhoz".

Az Ellenzéki Kerekasztal a konszenzusos döntéshozatal elvén működött, ezért akár csak egyetlen szervezet vétója is megakadályozhatta volna a többiek megállapodását. Ennek elkerülésére született meg az azóta is vitatott kompromisszum: az ellenzék radikális szárnya lemondott vétójogáról, így lehetővé tette, hogy a többiek aláírhassák a megállapodást. Cserébe még ott, az aláírási ceremónia televíziós nyilvánossága előtt jelenthette be a népszavazási kezdeményezést, amely így azonnal országos politikai üggyé válhatott. Végül az EKA mérsékelt és radikális szárnyának önkéntelen együttműködése valósággal „bekerítette" az MSZMP-t. Az EKA mérsékeltjeivel való aláírás megkötötte az MSZMP kezét a sarkalatos törvények és az alkotmánymódosítás parlamenti elfogadtatása kérdésében: így, ennek következményeként születhetett meg 1989. október 23-án a harmadik köztársaság. Az EKA radikális szervezetei viszont azonnal elindíthatták petíciós kampányukat, amelynek eredményeként az 1989. november 26-án megtartott „négyigenes" népszavazáson biztosították a szabad választásokhoz vezető legrövidebb utat. Az 1989. szeptember 18-i megállapodás aláírásával, valamint a novemberi „négyigenes" népszavazás sikerével együtt teljesült az Ellenzéki Kerekasztal eredeti célja és történelmi hivatása: békés úton eljuttatni az országot a demokrácia küszöbéig, a szabad választásokhoz.

A rendszerváltás tehát intézményi-politikai értelemben rövid ideig tartott, a folyamatot lefékeződeformáló kompromisszumoktól mentesen ment végbe és gyorsan lezárult. Annyiban különbözött a forradalmaktól, hogy a résztvevők – talán okulva az 1956-os forradalom tapasztalataiból – valamennyien el akarták kerülni az erőszakot. Elsősorban nem a régi rendszer intézményeinek „porig rombolásáról" és helyükbe teljesen új intézmények megteremtéséről volt szó, hanem inkább a régi intézmények mind teljesebb „átépítéséről", a demokratikus rendszer működési követelményeihez való igazításáról. Reformnál több volt, forradalomnál kevesebb. Amint azt Jon Elster megfogalmazta: ahhoz hasonlóan képtelenül nehéz vállalkozás volt, mintha valaki a nyílt tengeren, menet közben építette volna újjá a csónakját.[3] A magyar alkotmányos forradalom tartalmilag radikális volt, mert megváltoztatta a rendszert: diktatúrából demokrácia lett. Formailag azonban inkább volt konzervatív, mert egyrészt az erőszak elkerülése érdekében az átalakításba bevonta a régi rezsim embereit is, másrészt több ízben a régi formákba öntött új tartalmat. Épp ezért volt az alkotmányos forradalom – a szó 17. századi, angolszász értelmében – „dicsőséges", mert fókuszában nem az elrontott dolgok erőszakos megváltoztatása, hanem érvelő újratárgyalása állt.[4] Éppoly jogszerű volt, mint az 1848. márciusi–áprilisi vértelen magyar forradalom vagy a sokat emlegetett spanyol demokratikus átmenet. A kerekasztal-tárgyalások formailag értelmezhetők voltak a „társadalmi vita" keretei között, amely pedig a régi rendszer előírásai szerint meg kellett, hogy előzze a törvényalkotást. Paradox módon, a demokratikus erők a diktatúra alkotmányos előírásait betartva szabadultak meg a diktatúrától. [...]

A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. I. köt. (1988. november 27–1989. június 10.) Főszerkesztő: Bozóki András. Szerkesztők: Elbert Márta, Kalmár Melinda, Révész Béla, Ripp Erzsébet, Ripp Zoltán. Budapest, 1999, Magvető Kiadó. 11., 21–22. Felhasználtuk az eredeti kiadás jegyzeteit.

Jegyzetek

1. A demokrácia minimális procedurális feltételeiről lásd Robert A. Dahl: *Dilemmas of Pluralist Democracy*. New Haven, Yale University Press, 1982. 11. Továbbá: Mary Kaldor – Ivan Vejvoda (szerk.): *Democratization in Eastern and Central Europe*. London, 1999, Printer.
2. A kihagyott szövegrész röviden ismerteti, hogy 1989 augusztusában az Ellenzéki Kerekasztal egysége megbomlott: bár konszenzus volt arról, hogy az új alkotmányban a köztársasági elnöki intézményt az 1946. évi I. (a köztársaságról szóló) törvény alapján rendezik, nem alakult ki egyetértés abban, hogy az első szabad választások előtt vagy után kerüljön-e sor az első elnökválasztásra, illetve, hogy egyszeri alkalommal az elnököt a nép közvetlenül válassza.
3. Jon Elster: Constitution-making in Eastern Europe: Rebuilding the Boat in the Open Sea. In Joachim J. Hesse (ed.): *Administrative Transformation in Central and Eastern Europe*. Oxford, 1993, Blackwell. 169–217.
4. Fehér Ferenc – Heller Ágnes: *Kelet-Európa „dicsőséges forradalmai"*. Budapest, 1992, T-Twins Kiadó.

BOZÓKI ANDRÁS
A kerekasztal-tárgyalások és a rendszerváltozás

[...] A régi rendszertől való megszabadulás [...] Arendt szerint csak a forradalom egyik – nélkülözhetetlen, de nem elégséges – feladata. Az intézmények átalakításával és újraépítésével fejeződik be a forradalom, s csak e folyamat végén lehet „új kezdetről" beszélni. Ez a momentum különbözteti meg a forradalmi folyamatot a puszta tagadásból táplálkozó lázadástól. Ezt a szakaszt fémjelezték Magyarországon a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások, amelyek formailag egyaránt értelmezhetők voltak a régi rendszer törvény-előkészítő „társadalmi vitájaként" és az új rendszer „alkotmányozó

KÓNYA IMRE: ...ÉS AZ ÜNNEP MINDIG ELMARAD? TÖRTÉNETEK A RENDSZERVÁLTÁSTÓL NAPJAINKIG. CÍMLAP

nemzetgyűlésének" funkcionális helyettesítőjeként. Az alkotmányos forradalom résztvevői népi felhatalmazás híján, de a nép támogatását feltételezve – Münchhausen báró eljárásához hasonlóan – húzták ki magukat és országukat a puha diktatúrából és „vezették be" a demokratikus intézményrendszert. S ebben valóban különbözött a magyar demokratikus átmenet a korábbi forradalmaktól, hiszen a kerekasztal-tárgyalások révén előbb teremtődött meg az új rendszer, mint az „alapító atyák" forradalmi vagy demokratikus politikai legitimitása. A forradalmi cselekvés logikája ugyanis általában a következő: 1. A régi rendszer lerombolása, 2. az új rendszer alapító atyáinak forradalmi (népi) legitimálása, végül 3. az új rendszer intézményeinek megalkotása. Nálunk ezzel szemben az első lépés megtétele után következett a harmadik, s csak ezt követően került sor az intézményrendszer és az intézményrendszert megteremtők egyidejű társadalmi legitimálására az 1989. novemberi népszavazáson és az 1990. március–áprilisi szabad választásokon.

Talán ez az oka annak, hogy mind Lengyelországban, mind Magyarországon vegyes fogadtatásra találtak, és – érdemtelenül – felemás történelmi tradíciót jelentenek a kerekasztal-tárgyalások. Mivel maga az új rendszer a kommunistákkal való tárgyalássorozatból keletkezett, tagadhatatlan, hogy a régi rend emberei is ott bábáskodtak az új rendszer születésénél, s ezáltal – a klasszikus forradalmak és a forradalmi igazságtétel híveinek szemében – mintegy „bepiszkolódott" az új demokrácia genezise. A forradalmat az is megkülönbözteti a demokratikus átmenettől, hogy az előbbi általában teljes elitváltással jár, míg az átmenet esetében az elitek nem felváltják, hanem előbb kiegészítik egymást, majd lassan átstrukturálódnak, „átfolynak" egymásba és újra-pluralizálódnak. Lengyelországban a tárgyalásos rendszerváltással kapcsolatos szkepticizmusnak több alapja volt, hiszen ott a tárgyalások eleve nem is tűzték célul a valóban tiszta és szabad választások kivívását. Lengyelországban a tét kezdetben a Szolidaritás ismételt legalizálása volt, vagyis lényegében a visszatérés az 1980–81-ben egyszer már elért közjogi állapotokhoz.[1] Magyarországon viszont a tárgyalások nem lassították le a forradalmi jelentőségű átalakulást, ellenkezőleg: az egyetlen vértelenül is járható utat kínálták a demokráciába. Mégis azáltal, hogy a régi rendszer embereivel közös tárgyalásban végig vitt intézményépítés időben megelőzte a politikai szereplők demokratikus, népi felhatalmazását, elmaradt a június 16-i morális szakítás[2] élményét követő forradalmi-politikai szakítás élménye. Az a látszat keletkezett, hogy a kontinuitás képviselői erősebbek a szakítás politikájának képviselőinél. Az új magyar demokrácia „szeplőtelen fogantatásának" elmaradását sokak szemében már nem pótolhatta az átmenet leginkább „forradalmi" lépéssorozata: a népszavazást követelő aláírásgyűjtés, majd a „négyigenes" kampányt követő sikeres népszavazás. [...]

Az 1989-et követő évtizedben [...] a kerekasztal-tárgyalások legfontosabb öröksége a konszenzuális demokrácia modelljének meghonosítása lett. Noha a konszenzus önmagában nem teszi a demokráciát „demokratikusabbá", az 1989-es konszenzus felmondásának hívei mind a mai napig gyengébbnek bizonyultak az akkori konszenzus által teremtett intézményrendszernél. Az akkor létrehozott intézményrendszer mindmáig erősebb garanciája a magyar demokrácia fennmaradásának, mint bármely politikus jó szándéka, vélt vagy valós demokratikus elkötelezettsége.

A kerekasztal-tárgyalásokat eljárási értelemben az legitimálta, hogy Magyarország minden akkor számottevő politikai csoportja képviseltette magát rajtuk, s valamennyiük mindvégig betartotta a közösen kialakított játékszabályokat. Végül a tárgyalásokat retrospektíve legitimálta az 1989. novemberi népszavazás eredménye és az 1990-es választások, amelyek a kerekasztal-tárgyalásokon elfogadott keretek között és szabályok szerint békésen zajlottak le. Mindebből a csöndes, de egyértelmű támogató magatartásból kiviláglik, hogy a társadalom a forradalmi folyamatnál fontosabbnak tartotta a forradalmi eredményt. Minden jel arra mutat, hogy a magyar társadalom 1989–90-ben előnyben részesítette az alkotmányos forradalmat a forradalmi alkotmánynál [sic!].

A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. 7. köt. *Alkotmányos forradalom. Tanulmányok.* Budapest, 2000, Új Mandátum Könyvkiadó. 46–47.

Jegyzetek

1. Lengyelországban az a kerekasztal-tárgyalásokon 1989. április 4-én született megállapodás szerint az első választáson az állampárt a Szejmben garantált mennyiségű (többségi) mandátumhoz jut, csak a szenátusi helyeket osztják el a szavazati arányok szerint. A június 4-én rendezett választásokon a választók felülírták az egyezséget azzal, hogy a Szejmben szinte az összes szabad mandátumot (35%), és a szenátusi helyek 99%-át a Szolidaritás jelöltjei nyerték el. Így az előzetes alku és várakozások ellenére ellenzéki politikus, Tadeusz Mazowiecki alakíthatott kormányt.
2. 1989. június 16-án volt Nagy Imre és mártírtársainak ünnepélyes temetése.

BRUSZT LÁSZLÓ – DAVID STARK

A politikai játéktér újra formálása Magyarországon: a konfrontáció politikájától a kompetíció politikájáig

[...] Magyarországon [...] a politikai struktúrák átalakulása viharos gyorsasággal és mindenre kiterjedően ment végbe. Az ezek nyomán kialakult pártszerkezet egy gondosan beállított és jól olajozott motorra emlékeztet. A pártok melegházi atmoszférában születtek, a társadalmi mozgalmak párttá történő fejlődése évek helyett mindössze hónapokba tellett. Bár vezetőik közül néhányan már mintegy tíz éve bátran kritizálták az államot, hogy az változtasson az uralom módszerein, az idő, amelyet a társadalom megszólítására és mozgósítására fordíthattak, nagyon rövid volt; és amikor ez a mozgósítás erősödni kezdett 1989. június 16-ának hetében, ugyanezen a héten már le is kezdett ülepedni. 1989 nyara nem a társadalom mozgósításának időszaka volt, hanem a többi politikai párttal való tárgyalás periódusa, az ősz és a tél pedig választási kampányidőszakká vált. Az egylépcsős választási verseny ugrásszerű beindulása, a pártpolitika túlhangsúlyozása, bármennyire is szükségszerű következmény, nem segítette elő a pártok mély társadalmi gyökereinek kialakulását. Sőt mi több, a politikai pártok, alacsony életkoruk és gyenge társadalmi gyökereik ellenére, feltűnően sikeresnek bizonyultak a politikai tér betöltésében. Ám a politikai pártok eme majdnem totális hegemóniája a társadalmat a szervezetlenség állapotában hagyta, és az olyan közvetítő jellegű politikai szervezetek, mint a szakszervezetek, korporatista intézmények vagy a széles körű társadalmi mozgalmak még mindig erőtlenek voltak vagy hiányoztak. Ennek a hirtelen átmenetnek az eredményeképpen, mely egy jól körülbástyázott parlamentarizmust hozott létre, a pártok domi-

nanciáját semmilyen parlamenten kívüli erő nem kezdhette ki. Ám az is előfordulhat, hogy senki sem lesz képes a társadalom támogatását megnyerni a kormányzat gazdaságpolitikájához.

A magyar esetet kissé távolabbról szemlélve könnyen azt gondolhatnánk, hogy a politikailag szervezett, erős civil társadalom hiánya tulajdonképpen megkönnyítheti az új elit dolgát a gazdaság újjászervezését illetően. Az erős szakszervezetek például a piacosítás útjába gördíthetnek akadályokat. Ám a lengyel és a magyar eset összevetése azt is demonstrálhatja, hogy a fontosabb szakszervezetek nem csak mobilizálnak, hanem demobilizálnak is. A magyar civil társadalom szervezett erőinek relatív gyengesége, mely lehetővé tette, hogy az ország a szabad, kompromisszumok nélküli választások útjára lépjen az átmenet első fázisában, megnehezítheti a gazdaság átalakítását a második szakaszban. [...]

A fenti elemzés párhuzamos azzal a hétköznapi bölcsességgel, mely a „későbbi 1989-es forradalmakban" részt vevő állampolgárokat hasonlítja össze a korábbiakban szereplőkkel. A keletnémetek eszerint gyorsabbak voltak a magyaroknál, a csehek öntudatosabbak és célszerűbbek a németeknél, és így tovább – ez a tömeges megmozdulás dominóelmélete. Kétségünk nem lehet afelől, hogy Kelet-Európa állampolgárai tanultak az 1989-es év drámai eseményeiből. Ám ez a fajta „fertőzéselmélet" figyelmen kívül hagyja azt a lehetőséget, hogy [...] az elitek is tanultak egymástól. Ennek a tanulási folyamatnak az eredményeit hétköznapi szinten is lehet érezni Bulgáriában és Romániában. [...]

Kevés kétségünk, van afelől, hogy az elkövetkezendő években a legszélesebb körben ismételgetett megállapítás az 1989-es év eseményeire vonatkozóan Timothy Garton Ash megjegyzésének ilyen vagy olyan változata lesz, mely szerint Lengyelországban a változások tíz évet vettek igénybe, Magyarországon tíz hónapot, az NDK-ban tíz hetet, Csehszlovákiában tíz napot, valamint (ezt valószínűleg hozzáteszik) Romániában tíz órát. Az állítás önmagában megcáfolhatatlan. Ám a magyar esettel kapcsolatos vizsgálódásaink fényében és a vizsgálat során felmerült komparatív szempontokkal összhangban megfogalmaznánk egy lényeges módosítást. A kelet-európai változások hosszú távra szóló eredményeinek tekintetében úgy gondoljuk, hogy minél rövidebb ideig tartott a változás első fázisa, annál jobban elhúzódhat az átmenet második fázisa, a gazdaság átalakulásának és a demokratikus konszolidációnak az időszaka.

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 7. köt. 82–84.

TŐKÉS RUDOLF
Intézményalkotás Magyarországon: elemzési szempontok és alkotmányos modellek (1989–1990)

[...] A legitimáció hiányát nemcsak gazdasági eszközökkel lehet pótolni. A közvéleményben minden bizonnyal nagy visszhangra találó értékekre és meggyőződésekre – hazafiság, nemzeti függetlenség, politikai igazságosság – való hivatkozások olyan rendelkezésre álló eszközt jelentettek, amely pótolta az intézményi változásokról és a politikai átalakulásról folyó elitviták szembeszökően hiányzó morális tartalmát. 1989 tavaszán–nyarán azonban ezek közül még egyik sem kapott hangot. Ehelyett a közvéleményt olyan megindító, ám gondosan megrendezett és látványos eseményekkel foglalták le, mint Nagy Imre és az 1956-ot követő politikai elnyomás más áldozatainak ünnepélyes újratemetése, és a Magyar Köztársaság nem kevésbé ünnepélyes kikiáltása 1989. október 23-án, az 1956-os forradalom harmincharmadik évfordulóján. Az előbbi célja az volt, hogy felelevenítsék a levert forradalom emlékét, és ezzel mintegy újra legitimálják a hivatalban lévő politikai vezetés reformszocialista előzményeit. A második pedig éppúgy tekinthető a NKA elitje és a Németh-kormány közösen elkészített ajándékcsomagjának – amelyet a demobilizált tömegek számára, azok jó magaviseletéért ítéltek meg –, mint „az utca" semlegesítésére tett megelőző intézkedésnek, nehogy az addig passzív tömegek megragadhassák az alkalmat, s maguk vegyék kezükbe az események irányítását.

Minden mérlegelve tehát a politikai alkukötők – politikusok és jogi technokraták egyaránt – igen helyesen ismerték fel: jobb, ha az (eleve nem házhoz szállítható) alkotmányos „kenyeret" nem

próbálják pótolni valamilyen ideológiai „cirkusszal". Valóban, az NKA-megállapodásnak, mint az átmenet alapdokumentumának nem is volt semmi mondanivalója sem az „ideológiai", sem a „vajas kenyér"-kérdésekről. Így a hivatalából lassan kilépő Országgyűlésre és az ideiglenes alkotmányra hárult a feladat, hogy megbízást adjon a posztkommunista államnak arra, hogy – mind szimbolikus, mind lényegi értelemben – legitimitást biztosítson az új vagy átalakított régi intézményeknek. Ennek során azonban az átmenet elitjei és azok intézményalkotó jogi technikusai amellett döntöttek, hogy inkább homokra, mintsem a valódi legitimitás kemény sziklájára építik házukat. [...]

A többpártrendszer bevezetését azzal a határozott ígérettel „adták el" a magyar közvéleménynek, hogy semmivel sem fog „többe kerülni", mint az MSZMP fenntartása és táplálása. A „demokrácia" és „piacgazdaság" itthon újsütetű fogalmainak elfogadtatása is hasonló kötelezettségek vállalását igényelte. Az egyik politikai-gazdasági rendszerből a másikba való költségmentes átmenet narkotikumát abban lelték meg, hogy az 1990-es választási programokból gondosan kihagytak minden utalási az állam elkerülhetetlenül bekövetkező nehézségeire és kudarcaira azzal kapcsolatban, hogy teljesítse a polgárok igényét a jobb életre az immár létező parlamentáris demokrácia körülményei között. Ehelyett a televíziónak a negyvenhárom versengő politikai párt által ajánlott 1990. januári–februári választási kampányműsoraiban a leggyakrabban ismételgetett jelszavak a „magyarság", „nemzet", „szabadság", „Európa", „demokrácia" és hasonlók voltak. A jólét azonban a politikai célok fenti jelszavai között az utolsó és a legkevésbé hangoztatott volt.

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 7. köt. 174–175.

RIPP ZOLTÁN
Egység és megosztottság: az ellenzék viszonya az MSZMP-hez a kerekasztal-tárgyalásokon

[...] Az MSZMP-reformmozgalom radikális szárnya abban látta a legitimáció megszerzésének esélyét, ha új párt alakul, amely koncepcionálisan a rendszerváltó pártokhoz csatlakozik, s tevékenységével maga is megszerzi a kiérdemelt helyet az új rendszerben. Képviselői ezért vetették el, hogy a hagyományos hatalmi pozíciókhoz és eszközökhöz ragaszkodjanak, hiszen saját jogon, nem pedig a helyzeti előnyből fakadóan kívántak versenyképessé válni. Abból indultak ki, hogy az ellenzék akceptálja azt a szerepet, amit a békés átmenetben betöltöttek, az MSZP-t nem egyszerűen utódpártként kezelik. Pozsgay Imre a demokratizálás egyik vezéralakjaként nagy tekintélyt vívott ki a reformmozgalomban, az ő megtámadását – azzal, hogy diktatúra veszélyét hordozza elnökké választása – indokolatlan rágalomként fogadták.

Az ellenzék radikális szárnya viszont a megállapodás aláírásának pillanatában még differenciálatlanabbá és ellenségesebbé tette viszonyát az MSZMP-hez – majd ezt egyenesen folytatva az MSZP-hez –, hiszen csak így lehetett sikerre vinni a népszavazási kampányt, és megalapozni vele a későbbi jó választási szereplést. Az SZDSZ korábban nem kezelte egységes tömbként az MSZMP-t, csupán ahhoz ragaszkodott, hogy a tárgyalásokon kizárólag a párt centrumával törődjenek, csakis a hivatalos álláspontra legyenek tekintettel. A reformmozgalom funkcióját abban látták, hogy nyomást gyakoroljanak a vezetésre, és belülről alkalmassá tegyék az MSZMP-t a tárgyalásos rendszerváltás végrehajtására. Ezért győzködték tavasszal a párt szétszakítására készülődőket, hogy hagyjanak fel terveikkel. Az aláírás megtagadásának idején azonban már a teljes rendszerváltás volt a közvetlen célkitűzés. Ki akarták zárni a hatalomátmentés lehetőségét, és a siker feltételének tekintették valamennyi reformkommunista-szocialista alakulat kiszorítását a hatalomból. Ez utóbbi pedig – az adott erőviszonyokból kiinduló értelmezésük szerint – nagyjából egyet jelentett azzal, hogy megakadályozzák az MDF-fel kötendő koalícióját.

A fejlemények megalapozottá tették a gyanút, hogy egy ilyen koalíció készülődik. Az Ellenzéki Kerekasztalnak a megállapodást aláíró tagszervezetei, különösen az MDF vezetésének meghatározó tagjai szorosan kötődtek Pozsgay Imréhez, és így az általa képviselt reformkommunista vonulattal sem voltak hasonlóan ellenségesek. Antall József a tárgyalásokon ugyan vezető szerepet játszott az MDF színeiben, de formális párttisztsége még nem volt, bár szűkebb vezetői körben már

Pozsgay Imre *Koronatanú és tettestárs* című könyvének borítóképe

eldöntött tény volt, hogy őt jelölik a párt elnökévé az októberi országos gyűlésen. A sikerhez azonban meg kellett őriznie a Pozsgayval jó kapcsolatot ápoló harmadikutas vezetők és a mögöttük álló tagság támogatását. Ha igaz is lehetett, hogy az MDF álláspontja a kompromisszum vállalhatóságáról a megállapodás időpontjában helytálló volt, az sem kétséges, hogy rendkívül gyorsan elavult. A népszavazási kampányban kiéleződő politikai harc következtében már nem csupán az ellenzék és a hatalom képviselői között húzódott éles határvonal. Az MDF számára új kihívás volt a két liberális párt radikális fellépése, amely az ellenzéken belüli rivalizálásban kiegyenlítettebb erőviszonyokat eredményezett, különösen [azután], hogy a szociáldemokraták, majd a kisgazdák csatlakozásával négypárti együttműködés alakult ki. Egyszeriben problematikussá vált az MSZMP-hez, majd október 7-től az MSZP-hez fűződő viszony.

Az MDF a népszavazási kiskoalíció pártjainak antikommunista radikalizmusára időlegesen a szocialistákhoz való közeledéssel reagált, már csak azért is, mert úgy érezhette, hogy az idő a saját prognózisát igazolta. Az MSZP megalakulása után ugyanis a Németh-kormány keresztülvitte a parlamenten a munkásőrség és a munkahelyi pártszervezetek felszámolását. Az MDF október 20–22-én lezajlott országos gyűlése egyértelműen azt a benyomást keltette, hogy a Fórum közelebb áll az MSZP-hez, mint a liberális ellenzékhez. Tovább erősödött ez a kép, amikor szorult helyzetéből az MDF a népszavazás bojkottálására való felhívással próbált meg kimenekülni.

A „négyigenes" népszavazás sikere alapvetően megváltoztatta a politikai viszonyokat. Az élesen támadott szocialisták támogatottsága rohamosan hanyatlani kezdett. A szeptember 18-i megállapodást követő fejlemények megmutatták, milyen messze ható következményei voltak annak, hogy a megállapodás aláírását elutasító pártok a békés átmenet alapvető törvényi feltételeinek megteremtésével egyidejűleg megnyitották a rendszerváltás radikális antikommunista szakaszát, amely folytatódott a „menetből" megindított hosszú választási küzdelemben. A népszavazást követően kialakult új helyzet az MDF-et is arra ösztönözte, hogy a szocialistákkal szemben, a radikális antikommunista kampányhoz igazodva vívja meg harcát az egyre komolyabb ellenfélnek mutatkozó szabad demokratákkal. Ennek során az ellenzék pártjainak az MSZP-hez fűződő viszonya szinte a rendszerváltás teljességéről és minőségéről vallott állásponttal azonosult.

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 7. köt. 272–273.

KALMÁR MELINDA

Modellváltástól a rendszerváltásig: az MSZMP taktikájának metamorfózisa a demokratikus átmenetben

[...] Az MSZMP számára túlságosan hosszúra nyúlt tárgyalások 1989. szeptember 18-án zárultak le, s a legfontosabb politikai kérdésben, a köztársasági elnöki pozíciót illetően – az SZDSZ és a Fidesz intranzigens ellenállása miatt – részben kudarccal végződtek. De az ellenzék sem lehetett teljesen elégedett, mert az MSZMP a tárgyalások során nem kötelezte el magát arra, hogy megszünteti a munkásőrséget, és a pártszervezetek munkahelyi kivonulására vonatkozó ígéretét is visszavonta. Az egész tárgyalásos átmenet legfőbb fogyatékossága azonban az volt, hogy a párt és a korábbi társadalmi szervezetek vagyoni elszámolását illetően sem ekkor, sem később nem született megnyugtató megoldás.

Ugyanakkor mindkét, illetve mindhárom fél nagyon sok munkát, komoly elszántságot és komoly szakértelmet, s gyakran nem lebecsülendő önfegyelmet és toleranciát fektetett ebbe a vállalkozásba, amelynek eredményeként a legfőbb cél: a rendszer békés átalakulása mégiscsak megvalósult. Az ellenzék számára azonban – legalábbis rövid távon – a vártnál több, az MSZMP számára a vártnál kevesebb sikerrel.

Az MSZMP vezetése még 1989 nyarának kezdetén is abban reménykedett, hogy az általános gazdasági, politikai és morális válságot meg lehet úszni egy modellváltással, ami lényegében a korábbi rendszer reformját, a hatalom kvázi megosztását jelentette volna. Németh Miklós miniszterelnök a Központi Bizottság 1989. június 23-i ülésén még azzal győzködte magát vagy a testület tagjait, hogy azért van szükség modellváltásra, hogy elkerülhető legyen – az ekkor még csak a szélsőséges radikális ellenzéknek tulajdonított követelés – a rendszerváltás. Ugyanő még szeptember elején is úgy vélte, hogy a lengyel tapasztalatok azt mutatják: nem lehet a kommunista párt nélkül életképes kormányzást, életképes koalíciót létrehozni.

A valóságban azonban nem sikerült a szovjet előrejelzések szerinti optimista forgatókönyvet megvalósítani. A forgatókönyv ebben az értelemben azt jelentette volna, amit általában szokott: megvalósítandó cselekvések, megjelenítendő történetek sorát. Ezzel szemben a „pesszimista változat" valósult meg, amely viszont csak az elkerülhetetlenül bekövetkezendő események láncolatát regisztrálta előre. Az MSZMP ugyan igyekezett a kezdeményező szerepet – vagy annak látszatát – megtartani, de részben belső megosztottsága, részben a hazai viszonyok reális felmérése, részben az ellenzék váratlanul gyors megszerveződése és kitartó tárgyalási magatartása miatt folytonos engedményekre kényszerült. Ezek az engedmények már a tárgyalások során is messze túlmutattak az általuk korábban vágyott modellváltáson. S mire a tárgyalások végére értek, a szocialista rendszer békésen kimúlt, és egy másik lépett a helyébe.

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 7. köt. 303.

RÉVÉSZ BÉLA

Az Ellenzéki Kerekasztal és az állambiztonsági szervek

[...] Az Ellenzéki Kerekasztal tevékenységével kapcsolatos információs anyag szerint közel hét hónap alatt 84 jelentés született (avagy maradt fent, illetve ennyi hozzáférhető). Ezek közül hét esetben „operatív információ keletkezett", azaz ezekről az EKA-ülésekről részletes jelentést is mellékeltek. Az információszerzés operatív eszközei nem különböztek a hagyományosan bevált módszerektől: telefonlehallgatás, helyiség, lakó-, munkaszoba lehallgatása, megfigyelés, titkos kutatás, bizalmas nyomozás. A Főcsoportfőnökség feladatainak ellátása során alkalmazható operatív erőket, eszközöket, módszereket és intézkedéseket részletesen tárgyaló belügyminiszteri parancsot csak 1990-ben hatálytalanították, így ezek 1989-ben is „élő" operatív eszközök voltak. A jelentések személyi forrása a hivatalos kapcsolat mellett társadalmi kapcsolat is lehetett. Utóbbiak esetében az információ származhatott titkos megbízótól, aki egyéni meggyőződésből, hazafias elkötelezettségből azonosult az állambiztonsági célokkal, vagy ügynöktől, aki (vélt vagy valós) terhelő-kompromittáló információk nyomására vagy anyagi-személyi érdekeltség alapján vett részt a titkos együttműködésben. [...]

A titkos megbízottak jelentéseiben igen gyakran lehet váratlan, eddig ismeretlen információkra bukkanni. Egy egészen korai, 1989. március 9-én keltezett jelentés tudni véli, hogy már ekkor körvonalazódott egy kerekasztal-kezdeményezés, mégpedig egészen sajátos összetételben: „A Magyar Rádió f. hó 7-én meghívta a különböző politikai pártok és alternatív szervezetek képviselőit az MSZMP rövid távú politikai programjának értékelése céljából. (A riportok a 8-ai reggeli adás során hangzottak el.) A rádiófelvételt követően a Magyar Néppárt jelen lévő egyik vezetőjének javaslatára az FK[G]P és a Szociáldemokrata Párt képviselői megállapodtak abban, hogy a három párt között egy későbbi időpontban beindítanak egy kerekasztal-megbeszélést, a számos koordinációs kérdés és elvi álláspont tisztázása céljából. A megbeszélés végső céljaként koalíció megalakítását tervezik »Demokratikus Front« elnevezéssel, ami szerintük a későbbiekben kellően ellensúlyozhatná az MSZMP-t." A szerv természetesen azonnal intézkedett: „a terv megvalósítását operatív úton ellenőrzik, felderítik".

A titkos megbízott mellett szobalehallgatás is informálta a III/III-at arról a beszélgetésről, amelyet szabad demokraták folytattak két nappal márciusi küldöttgyűlésük előtt:

„HARASZTI MIKLÓS és KŐSZEG FERENC véleménye szerint az SZDSZ jövőjét alapvetően az fogja meghatározni, hogy sikerül-e együttműködniük az MDF-fel vagy sem. Úgy vélik, hogy a demokratizálódási folyamat csak akkor fog folytatódni, ha az alternatívok (MDF, SZDSZ, MSZDP, Fidesz stb.) össze tudnak fogni. Haraszti azt tervezi, a március 19-ei tanácskozáson hozzászólásában komoly kritikai észrevételeket fog tenni az SZDSZ programnyilatkozatára vonatkozóan.

Kőszeg és MAGYAR BÁLINT tervbe vett egy kerekasztal-beszélgetést, melyen a független szervezetek közül a Néppárt, a Szociáldemokrata Párt, az FKGP, az SZDSZ, a Fidesz, a TDDSZ és a BZSBT venne részt." [...]

Ha az Ellenzéki Kerekasztal tevékenységével kapcsolatos speciális (titkos, operatív) információszerzési eszközöket sorra vesszük, akkor első helyen a telefonlehallgatási technika áll, 30 esetben alkalmazták, a jelentések egyharmadának ez volt a forrása. Második helyen a titkos megbízottak (19 eset) jelentései szerepeltek, harmadikként (17 eset, kb. 1/5–1/5) szoba-, helyiséglehallgatásra került sor. Előfordult a levélellenőrzés is (9 eset), néhányszor pedig ügynöktől származott a jelentés (6 eset). Ritkán fordult elő az állambiztonsági tiszt (2), rendőri szerv (1), alkalmi kapcsolat (1) jelentése, illetve lakossági bejelentés (1).

Kifejezetten az Ellenzéki Kerekasztal üléseivel tizenhat alkalommal foglalkozott a NOIJ,[1] ami az EKA megalakulásától (1989. március 22.) a tárgyalások első szakaszának végéig (1989. szeptember 18.) tartó időszak negyven ülését figyelembe véve, mintegy kétötödös megfigyelési arányt mutat. Ezek közül döntően – tizenegy esetben – a szobalehallgatás eszközével élt az állambiztonsági szerv, két esetben pedig a telefonlehallgatás volt az elkészített NOIJ forrása. Csak egyetlenegyszer regisztráltak ügynöki jelentést (az összes többi vidéki helyszínhez kapcsolódott), amelyet a BRFK jelentett a III/III-as csoportfőnökségnek, egy valójában meg nem történt, 1989. május 11-i EKA-megbeszélésről. Május 10-én sor került ugyan egy EKA-ülésre, és azon valóban jelen volt – csak ezen az egy ülésen – egy külső, Duna-körös személy is, de itt egyáltalán nem került szóba a jelentésben szereplő Soros-féle támogatási ajánlat:

„Az »Ellenzéki Kerekasztal« május 11-én megtartott megbeszélésén bejelentették, hogy a Soros Alapítvány egy képviselője megkereste a BZSBT-t, és felajánlotta anyagi támogatásukat. Arra kérte a társaságot, hogy gyűjtsék össze anyagi és felszerelési igényüket (az írószerektől a telefonig)."

Igaz, a jelentés szerint ennek tartalma nem ellenőrzött, viszont az információ forrása „megbízható"-nak minősített.

Az 1989. június 9-i ülés információi a szobalehallgatáson túl – és egyedül ekkor – egy állambiztonsági tiszt értesüléseire is támaszkodtak. Tragikomikus a helyzet, mivel éppen Tölgyessy Péter azon panaszáról született operatív jelentés, miszerint gyanúja az, hogy az EKA folyamatos megfigyelés alatt áll. Az EKA ülésén készült videofelvétel szövege a következő (az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal között folytatott előkészítő tárgyalásokról van szó):

„Tölgyessy Péter: Mindenért kompenzációt kellett adni, ezért hihetetlen[ül] törékeny szöveg. Itt egy kicsi változtatás, akkor ők cserébe kérik már a sajátjukat. A szöveg talán hét oldal aláírásokkal [együtt], de 5-től fél 12-ig [csináltuk]. Kész volt nekik... Tehát nem ott fogalmaztuk. Kész szöveget írtunk át. És hát még egy tény. Szinte bizonyos, hogy mindent tudnak, amit mi beszélünk. Most már úgy néz ki, nagyon úgy néz ki. (Zétényi Zsolt töredékesen érthető közbeszólása: Ne felejtsd el, hogy telefonon is elég nyíltan beszélünk.) Hát én inkább erre az esélyre gondolok. Nagyon-nagyon jól értesültek voltak. És voltak olyan pontok, ahol el szerettem volna érni bizonyos mondatokat. Pontosan tudták, még az árnyalatokban is. Rohadt kellemetlen volt, bocsánat. (Varga Csaba: Kell egyébként helyszínt változtatni.) Különösen, ha fontos dolog van, akkor inkább azt javasolom, hogy közvetlen előtte tanácskozzunk. Ha nagyon fontos dolog van. Nem jut el odáig a hír. Közvetlen előtte kellene tanácskozni, ha nagyon fontos dolog van. Nagyon rossz volt úgy tárgyalni. Nagyon rossz volt úgy tárgyalni, hogy... (Szakolczai György: Igen, azt meg lehet érezni.) Meg lehet érezni."

A jelentés így adta vissza a történteket:

„Az Ellenzéki Kerekasztal (EK) június 9-ei ülése végén TÖLGYESSY PÉTER aggodalmaskodva közölte, hogy az MSZMP-szakértőkkel folytatott előző napi megbeszéléseken úgy érezte, hogy azok előre ismerték az EK minden szándékát. Ezért az Ellenzéki Kerekasztal tagjai megállapodtak abban, hogy a jövőben üléseik helyszíneit változtatni fogják, és stratégiai fontosságú tárgyalásaik előtt szoros időpontban fognak tanácskozni, hogy ne legyen idő az MSZMP tájékoztatására. Tölgyessy észrevételezése alapján fokozták konspirációjukat és június 12-ei megbeszélésük színhelyét megváltoztatják." [...]

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 7. köt. 442–443., 447–448.

Jegyzet

1. Nemzetbiztonsági Operatív Információs Jelentés.

VÁSÁRHELYI MÁRIA

A tárgyalások nyilvánossága, a nyilvánosság tárgyalása

[...] A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások nyilvánosságát illetően a szakértői bizottság azzal a konkrét javaslattal állt elő, hogy a televízióban minden héten egyszer, 9 és 10 óra között, fő műsoridőben tájékoztassák a közvéleményt arról, hogy mi történt az adott időszak folyamán a tárgyalásokon. Pozsgay ezt a javaslatot is elutasította: „Túlzásnak tartjuk a televízióban minden héten egy este, 21 órától 22 óráig a fő műsoridőben a magyar nézők politikai teherbíró képességét próbára tenni. Munkánk politikai tartalmát tekintve sem tartjuk szükségesnek, hogy minden héten ilyen műsor legyen." Egy későbbi, ugyancsak a tévéadások kérdését feszegető vita lezárásaképpen Pozsgay egy sajátos javaslattal állt elő. Mint mondta: „A nyilvánossággal és a hírközléssel foglalkozó munkabizottság készítse elő ennek a rádió- és televízióműsornak a modelljét, és az erre vonatkozó kérést juttassa el a Magyar Rádióra és Televízióra felügyelő államminiszternek" – aki történetesen éppen Pozsgay Imre volt. Ez az ajánlás mindennél plasztikusabban érzékelteti az MSZMP tárgyalási

technikáját, az ellenzéki pártok teljes kiszolgáltatottságát a nyilvánosságot illetően, valamint azt is, hogy az állampárt tárgyaló küldöttségének ezen a téren a legfontosabb törekvése az volt, hogy az általa irányított és felügyelt fórumokon minimálisra korlátozza a tárgyalások és az ellenzéki pártok megjelenésének lehetőségét.

Az MSZMP és a Harmadik Oldal tárgyaló küldöttsége azt is megpróbálta megakadályozni, hogy a Fekete Doboz jelen legyen és rögzítse a középszintű tárgyalásokat. Pozsgay Imre július 6-án az EKA korábbi felvetésére reagálva kifejtette, hogy „Az MSZMP az előzetes megállapodásokkal összeegyeztethetetlennek tartja, hogy a Fekete Doboz minden szinten jelen legyen a tárgyalásokon". A tárgyalások rögzítésével kapcsolatban az MSZMP és a Harmadik Oldal legfőbb aggálya az volt, hogy hogyan lehet garantálni a felvett anyag titkosságát a Nemzeti Kerekasztal, mint átmeneti intézmény megszűnése után. Ezt az aggályt Sólyom László eloszlatta, miután felvilágosította a jelenlévőket, hogy a polgári jog szerint a felvételek csak akkor hozhatók nyilvánosságra, ha ehhez minden egyes szereplő hozzájárul.

Bár tény és való, hogy a nyilvánosság bizottsági ülésekről történő kizárásával kezdetben az EKA képviselői közül is többen egyetértettek, a későbbiekben egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ez a megegyezés rövid idő alatt kikezdheti az intézmény legitimitását.

Miközben tehát egyik oldalról az EKA besétált az MSZMP zsákutcájába a nyilvánosság kérdésével kapcsolatban, a másik oldalról egyre többen kritizálták az EKA-t azért, mert – a korábbi gyakorlatot folytatva – zárt ajtók mögött alkudozik az állampárt képviselőivel olyan kérdésekről, amelyek az ország sorsát döntik el.

Így azután rövid idő alatt harapófogóba kerültek az EKA résztvevői, minden oldalról bírálatok érték tevékenységét, és a résztvevők egy része egyre inkább érzékelte, hogy a tárgyalások titkosításával önmagukkal, saját elveikkel is szembe kerültek. Ugyanakkor az is egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a nyilvános szereplés lehetőségeivel kapcsolatos pozícióik nemhogy javultak, inkább romlottak a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások megkezdése után, az MSZMP mindent megtett az EKA és a tárgyalások nyilvánosságának szabotálása érdekében.

E feszítő belső ellentmondás azonban nem minden résztvevőt zavart egyformán. A nyilvánosság kérdéseiben az SZDSZ-es Haraszti Miklós, a fideszes Fodor Gábor, valamint a Liga képviselői egyre élesebben fogalmazták meg a minél szélesebb nyilvánossággal kapcsolatos követeléseiket, az EKA többi résztvevője azonban nem helyezett ilyen nagy súlyt erre a kérdésre, és állásfoglalásaik sokkal óvatosabbak voltak. Haraszti nemcsak a nyilvánosságot követelte, hanem annak a meggyőződésének is hangot adott, hogy mindaddig nem érhetnek el valódi eredményt ebben a kérdésben, amíg a régi nómenklatúra emberei nem távoznak a vezető elektronikus és nyomtatott médiumok éléről. Bruszt László pedig a gazdasági bizottságban zajló tárgyalások teljes nyilvánosságát szerette volna elérni. Velük szemben a többi résztvevő – elfogadva az MSZMP érvelését – inkább azt támogatta, hogy csak kész megállapodásokkal lépjenek a nyilvánosság elé. [...]

Az, hogy a nyilvánosság ellenőrzése és irányítása kérdésében nem sikerült a kerekasztal-tárgyalásokon megegyezésre jutni, egészen a parlamenti választásokig érzékelteti hatását, és folyamatosan hátrányos helyzetet teremtett az ellenzéki pártok, ezen belül is elsősorban a liberálisok számára. A közszolgálati média ugyanis egészen januárig Pozsgay Imre államminiszter felügyelete alatt működött, aki egyben az MSZP köztársaságielnök-jelöltje, majd kampányfőnöke volt. Amikor ez a helyzet morálisan tarthatatlanná vált, akkor ő választotta ki a rádió és a televízió irányítását ellátó elnökség tagjait, és nevezte ki saját embereit, Nemeskürty Istvánt és Pálfy G. Istvánt az MTV, illetve a hírműsorok élére.

Összességében tehát helyénvaló az a megállapítás, hogy a kerekasztal-tárgyalások a nyilvánosság kérdésben kudarcot vallottak. Ez azonban elsősorban az MSZMP ellenállásának, utóbb pedig az Ellenzéki Kerekasztal elmélyülő belső konfliktusának, a nemzeti-konzervatív szervezetek és az MSZMP kompromisszumának következménye volt, nem pedig annak, hogy a tárgyalások résztvevői egyként a nyilvánosság kizárásában lettek volna érdekeltek.

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 7. köt. 585–586., 591–592.

RAINER M. JÁNOS

A rendszerváltozás és az ötvenhatos hagyomány

[...] 1956 kádári hagyománya, az ellenforradalomé, 1989-ig lényegében (a művészetek áthallásos üzeneteitől eltekintve) uralta a nyilvánosságot. A társadalomban létezett egy másfajta hagyomány, a forradalomé, amit azonban a megtorlás lefojtott. Az ötvenes-hatvanas évek fordulójától a kétféle hagyomány közös, a rituális alkalmaktól eltekintve teljes hallgatásban találkozott. Amíg fennmaradt a Kádár-rendszer kialakulásának reális feltételrendszere: az 1957–58-as társadalmi kapituláció lélektani hatása, a lassan enyhülő, de azért fennmaradó hidegháborús szembenállás és az „életszínvonal-politika" eredményeként kialakuló részleges legitimáció, addig múltra mintegy nem volt szükség. Amikor a hetvenes évek közepétől a helyzet megváltozott, Kádár János először a „nemzeti tragédia" fogalmának „bevezetésével" kívánta orvosolni rendszere első betegségtüneteit. A „hatalmi hagyomány" ennél tartott ki egészen 1988 májusáig, amíg Kádárt el nem mozdították. [...]

A temetés előtt három héttel, 1989. május 29-én az MSZMP KB megvitatta a Nagy Imréről szóló nyilatkozatot. A testület néhány tagja felismerte, hogy ez az utolsó lehetőség arra, hogy a párt fenntartások nélkül rehabilitálja a kivégzett miniszterelnököt, önbírálatot mondjon, a többség azonban ezt erős fenntartásokkal fogadta. A reformerek közül Ormos Mária, Berend T. Iván, Katona Béla, Horn Gyula Nagy azonnali politikai rehabilitációját és az 1958-as per jogi felülvizsgálatának meggyorsítását sürgették. Velük szemben Grósz, Berecz és a „mocsár" képviselői a „párttagságra" (vagyis az ortodox funkcionáriusokra és aktívára) hivatkozva „óvatosságot" ajánlottak. Semmitmondó nyilatkozat született, mely az újratemetésből szerette volna megalkotni a „nemzeti megbékélés napját", megérezve azt a halálos veszélyt, amit az esemény a pártnak jelent.

Miközben az MSZMP kísérletet tett arra, hogy depolitizálja az átmenet szimbolikus mezőjét, az utolsó napokban az EKA inkább tovább kívánta politizálni a temetést. Nagy vita folyt az állampárttal kezdendő nemzeti kerekasztal-tárgyalások megkezdésének időpontjáról: vajon június 16-a előtt vagy utána kerüljön-e sor rá? A 16-ától való félelem légköre előnyösebb, a szorongás attól, hogy a közhangulat a párt ellen fordul, s a békés lefolyású temetés után nem „nyugszik meg" túlságosan az MSZMP? Pár nappal a temetés előtt pedig erősen megoszlott az ellenzék koordináló testülete abban a kérdésben, hogy vajon az állami vezetők e minőségükben megkoszorúzhatják-e a ravatalt. Végeredményben mindkét kérdésben az a felismerés győzedelmeskedett, hogy ezeknek a részleteknek az esemény egészéhez képest csekély a jelentőségük. 1989. június 16-án a budapesti Hősök terén kétszázezernyi tömeg adott búcsútiszteletet újratemetésük előtt Nagy Imrének és társainak. A szónokok (Vásárhelyi Miklós, Király Béla, Zimányi Tibor, Mécs Imre, Rácz Sándor, Orbán Viktor) a halottakat méltatták (felhangzott az összes kivégzett neve), a forradalomról beszéltek, de nem annak folytatásáról vagy újraélesztéséről, hanem békés átmenetről az 1956-os célok elérése érdekében. A hangulat ünnepélyes, komor, kissé feszült volt, de incidensre nem került sor. Három nappal korábban sor került az NKA első ülésére, amit a közvélemény az ellenzék győzelmének tekintett. A temetésen ott volt a parlament elnöke, a kormányfő és több minisztere, de egyetlen jelenlévő sem gondolta, hogy az esemény ettől akár csak félhivatalos lenne.

Sokkal inkább gondolhatta, hogy lélektani és történelmi fordulópontnak a tanúja. „A [régi rend] összeomlás[ának] legfontosabb hatótényezője [...] erkölcsi volt – írta pár hónappal később Kende Péter –, ez a gyászünnepség olyan volt, mint egy úrfelmutatás, amely elől a Gonosz szűkölve menekül." Az ötvenhatos hagyomány 1989-es újrateremtéséről, drámai hatásáról tíz év távlatából sem lehet találóbban fogalmazni. De ma már láthatók az aktus hosszabb távú hatásai is. A magyar társadalom, amely még 1989 előtt néhány évvel sem állt szemben frontálisan és többségében a forradalom leverésére alapított rendszerrel, 1989-ben „előhívta" emlékezetéből azokat az eseményeket, amelyek kapcsán utólag ténylegesen vagy potenciálisan szembenállóként határozhatta meg magát. A Rákosi-rendszer legsötétebb éveit, a kádári represszió néhány éves időszakát 1956 után, és persze magát 1956 októberét. Nagy Imre temetése ennek a szelektív emlékezetnek és szelektív-utólagos ellenzékiségnek volt adekvát szakrális aktusa. De valószínűleg legalább ekkora erővel fejezte ki, hogy az átmenetre készülő magyar társadalom minden fontos szereplője tényleg a föld alatt szeretné látni a múltat. Nagy Imrével sírba került a Kádár-korszak eltagadott eleje, be

nem vallott lényege – s pár héttel később Kádár Jánossal a napsugaras évtizedek, de a vég is. Többé nem kellett szembenézni „élő" halottakkal – és ma sem kell. A delegitimáló funkció teljesült – az ünnepi, kegyelmi pillanat „egyirányú" emlékezete pedig átadta helyét a „széttartó" emlékezetnek, s ez a folyamat, 1956 sok-sok történetre hasadása azóta is tart.

A rendszerváltás forgatókönyve... i. m. 7. köt. 651., 656–657.

RENDSZERVÁLTÁS 1989 (SZEMELVÉNYEK A TANULMÁNYKÖTETBŐL)

RIBA ANDRÁS LÁSZLÓ

Adalékok és néhány megfontolás az előzetes egyeztető tárgyalások történetéhez

[...][1] Grósz Károly válasza arra kérdésre, hogy 1988-ban valóban készültek-e a rendszerváltozást elemző modellek: „Ilyen tanulmányok, elsősorban központi megrendelésre készültek, mert a többpártrendszer igénye már sokkal korábban felmerült. Csak politikailag nem volt aktuális. Igazán 1987-től kezdtek ezzel foglalkozni Aczél Györgyék, ezt a témakört Gombár Csaba gondozta." Kemény László, aki akkor a Politikai Főiskola rektorhelyettese volt, ezzel kapcsolatban: „Az első elemzést 1988 őszén a KB Társadalompolitikai Osztálya végezte. Ezt egy javaslat követte, amely a Központi Bizottság ülésére készült, Berecz János volt az előadója. Visszadobták. A következő kimunkálásában a másik KB-titkár, Lukács János is részt vett. Aztán született anyag a politikai rendszer jövőjéről, amit országos vitára akartak bocsátani, de erre nem került sor..."[2]

A KB 1988. december 15-i határozata szerint Grósz Károly vezetésével munkabizottság alakult, amelynek feladata az volt, hogy kidolgozza az MSZMP álláspontját az egy- és többpártrendszer, az alternatív csoportokhoz fűződő viszony és a választási rendszer kérdésében. Álláspontom szerint – figyelembe véve a különböző társadalomtudományi kutatásokat – ekkor azt már nem kellett kidolgozni, hanem csak össze kellett állítani, meg kellett fogalmazni.

Kemény László éppen a KB 1988. december 15-i ülésének döntése alapján került be a Tudománypolitikai Munkaközösségbe. Elmondása szerint az említett bizottság három – különböző műhelyekben dolgozó – munkacsoporttá alakult. Ezeknek a konkrét feladata az volt, hogy leírják elképzeléseiket a politikai rendszer megváltoztatásáról.

Döntéshozatali szinten az lett volna a menetrend, hogy majd a PB eldönti, a három anyagból melyiket viszi a KB elé vitára, esetleg a három tanulmányból készül egy szintetikus javaslat. Megalakultak a munkacsoportok: az egyiket Grósz Károly vezette és Kövér Árpád volt a titkára, a másikat – amelyik a TTI-re[3] épült – Aczél György főigazgató irányította, Halay Tibor igazgatóhelyettes volt a titkára. A harmadik csoport a Politikai Főiskolán alakult meg, Romány Pál rektor, az MSZMP KB Tanácsadó Testületének elnöke volt a vezető, Kemény László pedig a titkár.[4]

A Politikai Főiskolán az elképzelések alapján az átmenet öt alternatíváját vázolták fel:

1. Az első az egypártrendszer fenntartásának esélyeit és ennek következményeit vizsgálva arra jutott, hogy a monolitikus struktúra kizárólag erővel, polgárháborús veszélyt előidézve lehet megőrizhető.

2. A második tanulmány arra épült, hogy a vezető szerepét egy koalíció keretei között megtartó MSZMP és a hozzá „baráti" módon viszonyuló pártok együttműködésével a kifejezetten rendszerellenes csoportok marginalizálhatók, így a rendszer felszámolása elkerülhető.

3. A harmadik feltételezés (Kemény László ezt tartotta volna a legjobbnak) egy MSZMP vezette koalíció és ellenzék parlamenti szembenállására épült. Ez lett volna a demokratikus szocialista berendezkedés, amely már feltételezte a politikai harcok jogi korlátozások nélküli zajlását.

4. A negyedik modell úgy írható le, hogy megmarad az MSZMP, a létrejövő baloldal viszont nem tudja megtartani hegemón szerepét. Az elemzés szerint ez a szituáció politikai káoszhoz vezetett volna, főleg, ha a többi baloldali párt nem jól szervezett.

5. Az ötödikben (ami Kemény László szerint megvalósult, és amit ők egyáltalán nem támogattak) a hatalom átadása történik meg. A politikai rendszer teljes liberalizálásával, mindenféle jogi, alkotmányos kötöttség elvetésével olyan szituációt teremteni, amelyben a hatalom a szocializmust ellenzők kezébe kerül.

Az Aczél György vezette csoport javaslata tömören összefoglalva azokat a megoldási módokat kutatta, amelyek révén biztosítható egy többpárti szerkezet elfogadása esetén is a párt hegemón szerepének fenntartása. Ennek egyik alapvető eleme egy olyan szervezeti keret létrehozása volt, amely biztosíthatta az MSZMP és a válság megoldásában érdekelt erők között az intézményes párbeszédet.

Kemény László elmondása szerint az ő elgondolásaik eredeti formában sosem lettek felhasználva, azokat nem tisztázott körülmények között, jókora módosításokkal az Aczél-féle anyag „emelte" magába. Ezzel egy Grósz Károly által február első napjaiban összehívott találkozón szembesültek, és mivel erre Grószék nem állítottak össze anyagot, az övékét pedig Aczélé „tartalmazta", a helyzet egyértelmű volt. Emellett egy másik érdekes dologról is beszámolt:

„De hadd térjek vissza még egy pillanatra az Aczél-féle anyaghoz. Igen lényeges elemének tartom ugyanis – különösen így utólag – azokat a javaslatokat, amelyek az »*alternatívokkal*« való folyamatos konzultációra és párbeszédre vonatkoztak. [...] »Szükség van tehát ehhez új szervezeti keretekre, hasonlóan a Nemzeti Bizottságokhoz, amelyek 1945 után egy ideig működtek. Az ilyen koordináló szervezetben minden olyan erő képviseltetheti magát, amely konstruktív javaslattal és szándékkal lép fel a válság leküzdésére. Az új Nemzeti Bizottság működését már a várható résztvevők konzultációja alapján célszerű kialakítani.«"[5]

Az Aczél-féle „új Nemzeti Bizottság" felveti a Nyers Rezső és az ÚMF[6] témakört, mivel nagyon hasonló elképzelésekről van szó. [...] 1989. januári felhívásukban pedig az átmenet szervezeti formájaként „Országos Nemzeti Bizottságot" akartak felállítani, amelynek keretében az átmenetben érdekelt minden demokratikus szervezet és mozgalom részt vehetett volna. Nem is lehetne megmondani, hogy melyik a hasonló és melyik a hasonlított. Tudható, hogy 1988 elején Aczél közbenjárt Kádárnál az ÚMF-ért, és hogy Kádár Aczélt sejtette a szervezkedés mögött, akinél egyébként volt egy megbeszélés is annak idején.[7]

A Kemény-interjú itt válik nagyon érdekessé: „Ez azt jelentené, hogy a később megalakult Nemzeti Kerekasztalt Aczél György találta ki?" Kemény László válasza: „Ilyen kijelentést nem szívesen tennék, de kétségkívül ennek az előképe körvonalazódik a TTI anyagában."[8] Ha Kemény László saját maga által korlátozottan vállalt véleményét legalább egy kérdés erejéig elfogadjuk, kaphatunk egy választ arra, hogy miért lett 1989 elején is kigáncsolva az ÚMF. Lényegében azt akarták gyorsabban megcsinálni, ami az MSZMP legfelsőbb szintjén már eldőlt, és amit Fejti György éppen január közepe táján vethetett papírra. Vagyis az MSZMP akarta „megcsinálni" az egyeztető fórumot a tárgyalásokhoz.

M. Kiss Sándor (szerk.): *Rendszerváltás 1989.* Lakitelek, 2014, Antológia Kiadó. 81–98.

Jegyzetek

1. Riba András László (1987) történész, a RETÖRKI kutatója.
2. Szalay Antal (szerk.): *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig.* 1994, Pelikán Kiadó. 115.
3. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete.
4. *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig...* i. m. 131–133.
5. Uo. 119.
6. Új Márciusi Front, melynek alapítása körül Nyers is bábáskodott.
7. Révész Sándor: *Aczél és korunk.* 1997, Sík Kiadó. 385–386.
8. *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig...* i. m. 119.

OROSZ TÍMEA

Az MSZMP MSZP-vé alakulásának útja

[...][1] 1988 februárjában Grósz Károly teljesen váratlanul felkereste személyesen akkori politikai ellenlábasát, Pozsgay Imrét balatonarácsi nyaralójában egy láda tokaji aszúval, és feltette a kérdést, hogy nem kellene-e esetleg lassan megköszönni Kádár Jánosnak eddigi munkáját... A megjegyzés

természetesen magában rejtette Kádár megbuktatásának időszerűségét. Pozsgay saját állítása szerint csak ennyit válaszolt: „Ugyan mit kellene megköszönnünk?"

Ezt követően hívták össze 1988. március 23-ra a KB-ülést, ahol kijelölték az országos pártértekezlet időpontját, amely a határozat értelmében választójoggal is bírt, mivel a következő pártkongresszusig még igencsak sok idő volt hátra. Az amúgy általában egynapos KB-ülés ezúttal két napig is elhúzódott az éles viták miatt, és lényegében kimondták: eljött az ideje Kádár félreállításának.

Érdekes szembeállítani Pozsgay álláspontját Szűrös Mátyáséval, aki más szemszögből figyelte az eseményeket, és szerinte csak egy igen szűk kör tudhatta, valójában mi fog történni május 22-én. Az tudnivaló volt, hogy változások lesznek, hiszen máskülönben nem hívtak volna össze pártértekezletet, de ekkora „borulásra" a többség nem számított. Pozsgay Imre Grósz Károly közvetlen környezetében dolgozott, így nyilván tudhatott a háttérben zajló folyamatokról. De aki más területen mozgott, az nem tudhatta, hogy Grószék puccsra készülnek májusban. Szűrös Mátyás tehát nem tudott Pozsgay és Grósz tervéről és sokan mások sem. Szűrös szerint Havasi Ferenc sírva fakadt, amikor kiderült: Kádárnak tényleg mennie kell!

Berecz Jánost is megkérdeztük, hogy a pártértekezletre való felkészülés során tudták-e, hogy a cél Kádár leváltása volt. Berecz határozott igennel felelt. Nemcsak hogy ő tudott róla, de maga Kádár János is tisztában volt vele, mi fog történni a pártértekezleten, és addigra már a PB előtt is minden „le volt papírozva". Tehát Berecz szerint szó sincsen puccsról, Kádár mindent tudott, maga Grósz Károly készítette fel az időközben igencsak szükségessé vált lépésre.[2]

A pártértekezlet előtt Mihail Gorbacsov május elején Budapestre küldte a magyarul kiválóan beszélő, eredetileg kárpátaljai KGB-főnököt, Vlagyimir Krjucskovot, aki Grósz Károllyal két alkalommal, Pozsgay Imrével pedig egy alkalommal találkozott személyesen, és kifejezte Moszkva kívánságát arra vonatkozóan, hogy Kádár Jánost váltsák le és Grósz Károly legyen a párt főtitkára. Kádár tehát pontosan tudta, mi vár rá május 22-én, bár nyilván nem örült neki, és számtalan vita előzte meg a pártértekezletet.

Egy héttel előtte a Politikai Bizottság ülésén mindent rögzítettek írásban is. Kádár azt akarta, hogy a személyi változások ellenére Óvári Miklós, Németh Károly, Lázár [György] és Havasi Ferenc maradjanak a Politikai Bizottság tagjai, végül azonban még a Központi Bizottságba sem kerültek be. Ebben viszont Berecz szerint már valóban Grósz Károlynak volt benne a keze.

M. Kiss Sándor (szerk.): *Rendszerváltás 1989*. Lakitelek, 2014, Antológia Kiadó. 106–109.

Jegyzetek

1. Orosz Tímea politológus, a RETÖRKI kutatója.
2. Ezen információk forrásai a Pozsgay Imrével, Szűrös Mátyással és Berecz Jánossal folytatott személyes beszélgetések.

HORVÁTH MIKLÓS
Magyarország szuverenitásának helyreállítása

[...][1] Az MSZMP Politikai Bizottsága (PB) az európai hagyományos fegyveres erők csökkentésével összefüggésben – 1988. augusztus 9-én – kialakított álláspontja szerint Magyarország abban érdekelt, hogy a Déli Hadseregcsoport távozása már az első szakaszban megkezdődhessen.

A szovjet csapatok csökkentésének, majd távozásának fontos előzménye, hogy Mihail Gorbacsov egyoldalú lépésre szánta el magát. Az ENSZ Közgyűlésének 1988. decemberi 7-i ülésén a főtitkár bejelentette, hogy a Szovjetunió 1991-ig mintegy félmillió katonával csökkenti a Közép-Kelet-Európában állomásozó haderejét.

Kárpáti Ferenc honvédelmi miniszter Gorbacsov bejelentésére – december 8-án reagálva – kijelentette: a kinyilvánított egyoldalú haderőcsökkentés a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok egynegyedét is érintheti. Egy hónap múlva – 1989. január 10-én – Grósz Károly, az MSZMP főtitkára nyilatkozatban közölte: rövid időn belül megkezdődik a szovjet csapatok részleges kivonása Magyarországról.

Kárpáti Ferenc volt honvédelmi miniszter visszaemlékezés-kötete *Puskalövés nélkül...* címmel

Pár nap múlva – 1989. január 19-én – a bécsi Helsinki-utótalálkozón Eduard Sevarnadze szovjet külügyminiszter a csapatkivonásokkal összefüggésben megismételte: a Szovjetunió „kész a külföldi támaszpontok felszámolására, minden idegen területen állomásozó csapat kivonására, ha erre a másik fél is hajlandó".[2]

„Amikor csak lehetőség volt rá – olvasható Kárpáti Ferenc könyvében –, minden alkalommal újra és újra a tárgyalások fontos témája lett a szovjet csapatok kivonásának kérdése. Így a Grósz Károly és Gorbacsov közötti, 1989. március 23–24-i tárgyalások során, majd később is az 1989. július 7–8-i tárgyaláson, amikor Nyers Rezső és Grósz Károly tárgyalt Gorbacsovval."[3]

Az első lépések már 1989 tavaszán megtörténtek. Szovjet döntésre április 25-től június végéig a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok mintegy 1/5-ét, kb. egy hadosztálynyi erőt – összesen 11 300 főt, 470 harckocsit, 200 löveget és aknavetőt, 2900 db különböző típusú gépjárművet – kivontak. A részleges csökkentés eredményeként – Kárpáti Ferenc megállapítása szerint – az osztrák–magyar határ sávjában szovjet részről csak légvédelmi csapatok maradtak. A szovjetek ebben az időszakban 10 laktanyát ürítettek ki, így ezen belül visszaadták a gödöllői Grassalkovich-kastélyt és az esztergomi Bazilika mellett lévő – 100 fős kórházként használt – műemlék épületet is.[4]

M. Kiss Sándor (szerk.): *Rendszerváltás 1989*. Lakitelek, 2014, Antológia Kiadó. 274–275.

Jegyzetek

1. Horváth Miklós (1953) hadtörténész, egyetemi tanár. A rendszerváltás előtt hivatásos katona. 2003-ban kinevezték a Hadtörténeti Múzeum igazgatójává. A XX. Század Intézet külső munkatársa. 2017-ben távozott az 1956-os Emlékévért felelős közalapítványtól, miután őt tették felelőssé azért, hogy hibásan azonosították Dózsa Lászlóval az emlékév plakátján szereplő személyt.
2. Kárpáti Ferenc: *Puskalövés nélkül...* Budapest, 2011, DUNA International. 97.
3. Uo. 94–95.
4. Uo. 97.

* * *

JODY JENSEN – MISZLIVETZ FERENC

Civil társadalom és demokratizálódás a poszt-jaltai korszakban (részlet)

[...][1] Ha elfogadjuk Jeffrey Alexander fogalmi rendszerét, miszerint a civil társadalom a társadalmi szolidaritás univerzális kifejeződéseként fogható fel, azt is mondhatjuk, hogy bizalom nélkül nincs civil társadalom. Kelet- és Közép-Európában a '80-as évek elején gyorsan szertefoszlottak az illúziók. A civil társadalom központi értékei hamarosan marginalizálódtak. Alexander egy kiadatlan kéziratában a következő megállapítást tette: „Éppen akkor, amikor az értelmiség Lengyelországban és Magyarországon a civil társadalom, mint eszme visszatérését ünnepelte (...), egyáltalán nem olyan bizonyosak abban, hogy valóban ezt akarják... A társadalmi rekonstrukció gyakorlati feladata az értelmiség számára megnehezíti ezeknek a társadalmi ideáloknak a fenntartását."

A kommunista állam megdöntésének eufóriájában csakugyan gyakorlatilag minden „civilnek" vagy „polgárinak" tűnt. Számos intézmény és mozgalom használta a „polgári" jelzőt. Bronisław Geremek[2] 1989 augusztusában ezt mondta: „Nincs szükség arra, hogy meghatározzuk (a civil társadalmat), mert látjuk és érezzük." Jiří Dienstbier[3] híres megfogalmazása, miszerint „a civil társadalom hatalomra került", hamarosan ironikussá vált. A Charta '77 korábbi szószólójának kétségkívül igaza volt, amikor megállapította, hogy a korábbi „disszidensek" valósággal tülekednek a hatalmi pozíciók felé.

A politikai pártok kialakulásával azonban a civil társadalom valóban elveszítette erkölcsileg megalapozott erejét. Az új politikai elit arra a meggyőződésre jutott, hogy az erkölcsiség talaján álló társadalom – mozgalmaival együtt – betöltötte küldetését, és a továbbiakban nem kell több vizet zavarnia, sőt egyesek még ennél is tovább léptek és nyíltan szembefordultak a civil társadalom eszméjével. Václav Klaus[4] odáig ment, hogy eltorzult eszmének nevezte, a kollektivizmus és egy homályos harmadik út ideológiájának veszélyét látva benne.

A civil társadalom valóságos metamorfózison ment át. Egyes elemei teljesen eltűntek; mások átalakultak, több mozgalom politikai párttá alakult át; vagy a helyi kezdeményezéseket kooptálta a helyi politika; sok civilszervezet arra kényszerült, hogy a túlélés érdekében pénzügyi vagy politikai értelemben eladja magát. Elkeseredett küzdelem várt azokra, akiknek sikerült megőrizniük identitásukat: ahhoz, hogy folytathassák működésüket, időre, akaraterőre, pénzre és szakértelemre volt szükség. Időközben nem annyira a polgáriasodás, mint inkább a felbomlás és az atomizálódás folyamatai söpörtek végig Kelet- és Közép-Európa egész területén. Hankiss Elemér lényegre törő megfogalmazásában: „Emberek milliói elveszítették – vagy attól félnek, hogy elveszíthetik – hagyományos szerepüket és pozíciójukat a termelés és az elosztás szférájában. Eltévedtek a társadalmi és ipari kapcsolatok labirintusaiban, amelyek a kaotikus átalakulás kellős közepén tartanak. Az emberek már nem tudják többé, hogy mik a játékszabályok, mik a kötelességeik és a jogaik, és hogy mit kell tenniük és miért, minek mi az ára és mi a jutalma. Nincs olyan hatóság, ami megmondaná nekik, nincsenek értékek, amelyekhez folyamodhatnának."

A szociológiai szakirodalom az utóbbi évtizedben – különösen Lengyelországban és Magyarországon – ismételten felhívta a figyelmet az intézményi és a társadalmi mentalitásban mutatkozó folytonosságra. Aleksander Smolar[5] éppenséggel egy új „szocialista civil társadalomról" beszél. Azoknak az informális társadalmi kapcsolatoknak az összességére, amelyeket az emberek az 1970–80-as években azért alakítottak ki, hogy megvédjék magukat a „létező szocializmus" akkori formáitól, Smolar az „árnyéktársadalom" kifejezést használja. A társadalmi együttműködésnek ezek az informális hálózatai nagymértékben hozzájárultak a sokkterápia és az átmeneti periódusban elkerülhetetlennek bizonyult kezdeti nélkülözések elfogadásához. Idővel azonban, ahogy a „visszatérés Európába" elragadtatása lecsökkent és a reformok kiváltotta fájdalmas szimptómák felerősödtek, a hangsúly áthelyeződött az anyagi érdekek védelmére. Az értékek antiliberális, etatista hierarchiájának újbóli megerősödése együtt járt bizonyos nosztalgiával a szocialista állam iránt, amely egyfajta védelmet és biztonságot nyújtott. Ennek a magyar és a lengyel politikai és társadalmi életre gyakorolt hatásai jól ismertek. Olyan társadalmakban, amelyeknek bizonytalan a jövőjük, a félig megalapozott és nem teljesen elfogadott szabályokkal és gyakorlatokkal operáló demokratikus politika nem magához vonzza a tömegeket, hanem gyakran inkább elijeszti vagy elidegeníti őket, ami az informális családi kapcsolatokba és a szoros baráti kötelékekbe vetett bizalom felértékelődéséhez vezet.

Smolar a történelem iróniájának nevezi, hogy a valódi szocializmus éppen abban a világban, a civil társadalom világában talált menedékre, amit előzőleg meg akart fojtani. Noha ez a jelenség nem jellemző a civil társadalmak állandóan változó szférájának egészére Kelet- és Közép-Európában, számos mély ellentmondást tár fel, amelyek meghatározzák a társadalmi értékeket és a személyes életviteli stratégiákat. A rend és a megbízhatóság alapját a társadalmi szinten megnyilvánuló bizalom megléte jelenti. A társadalmi bizalom, az együttműködés és a szolidaritás rövid életű felemelkedése után azonban a demokratizálódó kelet- és közép-európai társadalmakat ismét a bizalmatlanság, valamint az atomizálódás irányába mutató erős tendencia jellemzi. [...]

A '80-as évek második felében nem látszott lehetetlennek, hogy a Kelet–Nyugat párbeszéd fenntartható és a határokat átszelő civil társadalmi együttműködéshez fog vezetni, ami megerősíti az autonóm, demokratikus társadalmi tereket Keleten és a demokrácia megélénküléséhez vezet Nyugaton. A '89-es átalakulást követően a helyzet azonban gyökeresen megváltozott. A kétpólusú világrendszer logikáját tükröző megosztottság megszűntével a széles körű társadalmi mobilizáció alapjai is megszűntek. Az Európa egységéről szóló vélemények túlságosan megosztóak voltak. A politikai és ideológiai akadályok megszűntével gazdasági, jóléti és biztonsági kérdések kerültek előtérbe. Európa nyugati fele a valóságban – a meggyőző erő híján lévő retorikára rácáfolva – belső problémáira fordította figyelmét. Miközben a Nyugat csöndben magába fordult, Európa keleti felének jó részén a fragmentáció, a dezintegráció és a bizonytalanság kezdett úrrá lenni. A civil társadalom fogalma és nyelvezete nem tűnt el teljesen, de a '80-as évek gyakorlatához és víziójához képest metamorfózison ment keresztül.

Egyre professzionálisabb civilszervezetek váltották fel vagy szorították háttérbe az alulról felfelé építkező kezdeményezéseket és mozgalmakat. A civil társadalom ethosza és a civil mentalitás ott sem tudta sikerrel felvenni a versenyt sem a nacionalista indulatokkal, sem a neoliberális ideológiával és gyakorlattal, ahol egyáltalán túlélte a '89-es fordulatot. A '90-es évek közepére új világ született a korábbi civil társadalom helyén: a professzionális szervezetek és alapítványok világa. Ugyanakkor azok a civilszervezetek, amelyek az emberi jogok, a kisebbségek védelme, az oktatás, a kultúra vagy a környezetvédelem terén folyamatosan helytálltak, joggal tekintik magukat továbbra is a civil társadalom intézményeinek. Többségük nemzetközi hálózatokba integrálódott, aminek köszönhetően súlyuk és hatékonyságuk jelentősen megnövekedett. A '90-es évek második felétől a fragmentáció és a befelé fordulás tünetei is enyhülni kezdtek. Ez azonban már egy másik történet. [...]

Bayer József – Kovách Imre (szerk.): *Kritikus leltár. A rendszerváltás másfél évtizede.* Budapest, 2005, MTA PTI. 80–82.

Jegyzetek

1. Jody Jensen politológus, MTA Politikatudományi Intézet főmunkatársa.
2. Bornisław Geremek (1932–2008) lengyel politikus, történész, a Szolidaritás Szakszervezet tanácsadója, a lengyelországi békés átmenetet lehetővé tevő tárgyalások egyik kulcsembere 1989-ben. A Szabadság Unió elnöke, 1997–2000-ben külügyminiszter.
3. Jiří Dienstbier (1937–2011) cseh politikus, újságíró, a Charta '77 szóvivője, 1989–1992 között Csehszlovákia külügyminisztere.
4. Václav Klaus (1941), cseh politikus, 1993–1998 között Csehország miniszterelnöke, 2003–2013 között pedig köztársasági elnöke.
5. Aleksander Smolar (1940) lengyel–francia politológus és újságíró. Tizennyolc éves emigráció után tért haza Franciaországból a rendszerváltás után, és a rendszerváltó Mazowieczki-kormány tanácsadója lett.

RENDSZERVÁLTÁS ÉS KÁDÁR-KORSZAK (SZEMELVÉNYEK)

RIPP ZOLTÁN
Rendszerváltás – rendszerbomlás

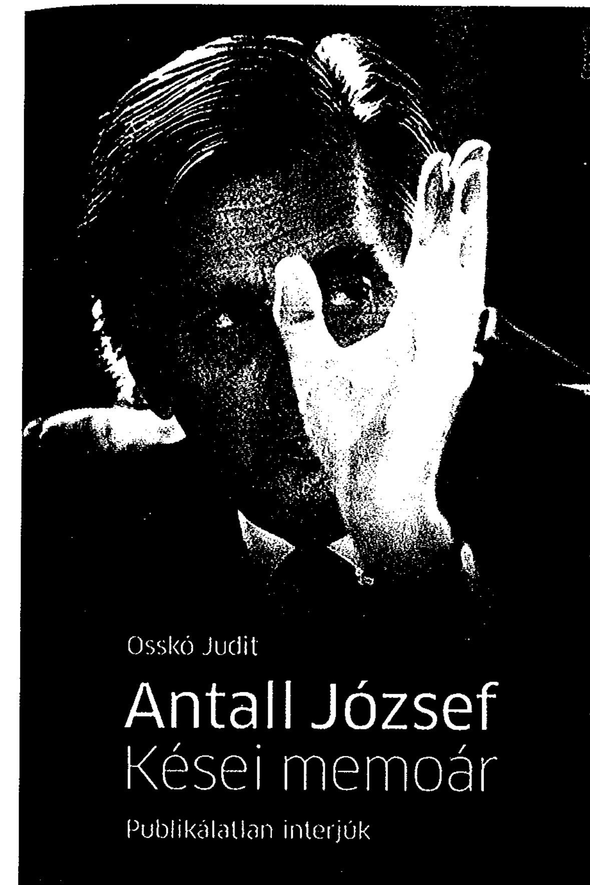
[...][1] Van két feltűnő jelenség. Az egyik a rendszerváltás-fogalom jelentéstartományának kiterjesztése, tetszőleges meghosszabbítása. A politika szereplői és értelmezői jelzők vagy egyéb kitételek hozzáadásával szinte „végteleníttették", így jelentek meg a politikai-intézményi után a gazdasági, a jóléti, a társadalmi, sőt az erkölcsi, jóvátételi rész- vagy szakaszrendszerváltások fogalmai, azok az kritikák, amelyek a gondokat arra vezették vissza, hogy ezen vagy azon a téren „még nem történt meg" a rendszerváltás. Kétségtelen tehát, hogy a rendszerváltás igen magas presztízsű fogalommá vált. Ennek megfelelően mindegyik kormány igyekezett elérni, hogy a nevéhez fűződjön a folyamat lezárása, illetve minden mérvadó politikai erő magához ragadta volna a rendszerváltás „igazi" megvalósítását, netán valamifajta deficitjének a pótlását. Nem csupán stiláris jelentősége van annak, hogy Antall József a rendszerváltás fogalmát rendszerváltozásra módosította. (Mások aktívabb formában, rendszerváltoztatásként használják.) Ez a szóhasználat azonban félrevezető, hiszen arra utal, hogy a rendszer változott, átalakult. Csakhogy nem ez történt a Kádár-rendszerrel, hanem leváltották egy tőle gyökeresen különböző másik rendszerre. A cezúrát érdemes kiemelni, még ha az átalakulás nem is egy csapásra történt. A „rendszerváltás óta" és a „rendszerváltás után" kifejezések gyakori használata jelzi, hogy megmaradt a kategória eredeti, az 1980-as évek végi politikai átmenetre vonatkozó jelentése is.

A másik feltűnő jelenség a rendszerváltás-fogalom retrospektív kiterjesztése a 20. század valamennyi (szám szerint kilenc) történelmi fordulatára, amely a politikai és/vagy a gazdasági-társadalmi rendszer rövidebb-hosszabb (néhány héttől néhány évtizedig terjedő) időtartamú megváltoztatását hozta magával. Ezzel önmagában nem is volna semmi baj, ám a fogalomhasználat visszamenőleges kiterjesztésének következtében elvész (de legalábbis relativizálódik) a rendszerváltás-kategória egyedi, speciális korszak-meghatározó jelentése, amely szerint az államszocializmusból a nyugati piacgazdaság világába való átmenetre vonatkozik. Pedig a fogalmi megkülönböztetés nem szorul különösebb indoklásra, hiszen a tranzitológia formájában szinte külön diszciplína jött létre a békés átmenet kutatására. [...]

Magyarországon nem összeomlás, hanem a rendszer felbomlása ment végbe, és ez korántsem mellékes körülmény. Olyannyira nem, hogy ez mutatja a folyamat igazi természetét. Visszatekintve világosan látszik, hogy a rendszer bukásának minden feltétele adott volt. Mégsem várta úgyszólván senki gyors felszámolódását: sem a politikusok, sem a társadalomkutatók. Már 1990 végén konferenciát rendeztek az Eötvös Loránd Tudományegyetemen „Láttuk-e, hogy jön?" címmel, mintegy előrevetítve a konklúziót: bizony nem látták, milyen közeli a végkifejlet. Ezen a konferencián az egyik felszólaló, Szalai Erzsébet fölvetette: nem annyira a bukás, mint inkább a rendszer addigi működőképessége szorul magyarázatra.

1988-ban, amikor a minden korábbinál határozottabb reformhullám elindult, nem lehetett kizárni, hogy az úgynevezett modellváltás keretei között tudják tartani a változásokat, ezáltal sikerül fenntartani magát a rendszert. Jó ideig az ellenzék sem számolt gyors átmenettel, inkább a szabadság kis köreinek létrehozásán vagy az új evolucionizmus stratégiája jegyében a társadalom kvázi ellenhatalommá szervezésén munkálkodtak volna. A Kádár-korszak ellenzéki csoportjainak rendszerváltó ellenzékké szerveződése nélkülözhetetlen szerepet töltött be, de erejük kevés lett volna a változások elindításához. A rendszer bomlásának felgyorsulása előtt a társadalom döntő többsége jószerint észre sem vette a létezésüket. A bomlást nem önmagában az ellenzék erősödése gyorsította fel, az csak következménye volt a válságnak. Még csak azt sem mondhatjuk, hogy az MSZMP saját erőből végzett válságteremtése gyorsította fel a folyamatot, bár kétségkívül tévesen reagált az új kihívásokra.

Az erózió gyorsulásának igazi oka az volt, hogy a globalizáció teremtette kihívásokra a rendszer saját logikáján belül nem volt érvényes válasz. A korábbiaknál mélyrehatóbb modernizációs refor-

Osskó Judit: Antall József. Kései memoár. Publikálatlan interjúk. Címlap

mok meghirdetésének az volt az indoka, hogy ezzel hatékonyabbá, ezáltal versenyképessé tehetik a rendszert. Nem lehetett azonban hatékony szocialista rendszert a globális tőkés versenyben, annak logikájához igazodva létrehozni. A nyugati gazdasági függés erősödése ennek nyilvánvaló jelét adta. Az erózió így nem volt megállítható. A rendszert tehát végső soron a globális piaci verseny logikája bomlasztotta fel. A történelmi vereség politikai konzekvenciáinak levonásához azonban végig kellett menni a bomlás stációin – egészen a rendszerváltásig. Egyáltalán nem volt eleve elrendelt, hogy ez békésen, kataklizma nélkül és gyorsan történik meg.

A sem terv, sem piac korszakában, amikor átmeneti helyzet van a bürokratikus és a piaci koordináció gazdaságintegráló szerepe között, az átalakítás iránya a lényeges. Azon múlik, hogy rendszerváltás lesz vagy sem, hogy a politikai korlátokat lebontják-e a határ átlépése elől. A felbomlás gyorsaságával és megállíthatatlanságával kapcsolatban kétségkívül találó Kornai János megállapítása a koherencia-paradoxonról, amely szerint a rendszer ereje és gyöngesége is koherenciájában rejlik, ezért van, hogy egy szál elszakadása nyomán is felfeslik egész szövedéke.

Majtényi György – Szabó Csaba (szerk.): *Rendszerváltás és Kádár-korszak.* Budapest, 2008, ÁBTL- Kossuth Kiadó. 23–28.

Jegyzet

1. Ripp Zoltán (1952) történész. 1989-től nyugdíjba vonulásáig a Politikatörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, a tudományos osztály vezetője. *A Rendszerváltás Magyarországon, 1987–1990* című monográfia szerzője (Napvilág Kiadó, 2006).

HALMAI GÁBOR
Rendszerváltás és alkotmányos múltfeldolgozás

[...][1] Az új, demokratikusan választott parlament általi alkotmányozás koncepciójának feladását több tényező befolyásolta. Az egyik ezek közül minden bizonnyal az, hogy az ellenzék egyáltalán nem lehetett biztos abban, hogy az MSZMP nem nyeri meg a választásokat akár abszolút többséggel is a választók körében kevéssé ismert vetélytársaival szemben. De több jel utalt arra is, hogy egy relatív többségű győzelem esetén sem lehetett volna kizárni az MSZMP kormányalakítását. Persze az MSZMP sem lehetett bizonyos a sikerben, ezért ők sem zárhatták ki az „előrehozott alkotmányozás" lehetőségét, természetesen pozícióik egy részének megőrzését garantáló ígéretek fejében. Ilyen ígéret lehetett a megállapodást végül is aláíró ellenzéki pártok részéről a köztársasági elnök parlamenti választások előtti közvetlen megválasztása, ami a kommunista reformer, Pozsgay Imre biztos győzelmével kecsegtetett. Ezt az SZDSZ–Fidesz által kezdeményezett népszavazás sikere akadályozta meg. Ennek nyomán ugyanis az elnökválasztás csak az első demokratikus választásokat követően, az új parlament által történt meg. Éppen a most napvilágot látott jegyzőkönyvek bizonyítják: a megállapodást aláírók és a népszavazás kezdeményezői közötti szakadás hátterében az egyik fél részéről egy következetes rendszerváltó elképzelés, a másikon feltehetően egy Pozsgay–Antall-féle MSZMP–MDF-megállapodás állt. Antallt nyilván az MSZMP győzelmétől való félelem vezérelte, ezért szeretett volna biztosítékokat a hatalomban való részesedésre, vagyis arra, hogy akkor is győzzenek, ha éppenséggel veszítenek az első demokratikus választáson. A rendszerváltás szempontjából az események happy endje: a népszavazás kiváltotta az MDF-et a reformkommunistákkal kötött paktumból, és ez tett azután lehetővé egy másik paktumot a referendumot kezdeményező SZDSZ-szel.

Vagyis, mint látható, mind az állampártot, mind ellenzékét a demokratikus választások elvesztésétől való félelem motiválta abban, hogy ne hagyják az új alkotmányra a rendszerváltás alkotmányos berendezkedésének kialakítását, így azután az 1989. októberi alkotmánymódosítás az 1949-es formába új tartalmat öntött, ami akkor is jogállaminak mondható, ha olykor zavaróan kilóg alóla a rákosista–kádárista váz. Nyilván a keletkezés tárgyalásos jellege is magyarázza, hogy az elkészült régi-új alkotmány leginkább a kontinentális Európában honos konszenzuális parlamenti demokrácia modelljét követi.

Majtényi György – Szabó Csaba (szerk.): *Rendszerváltás és Kádár-korszak*. Budapest, 2008, ÁBTL- Kossuth Kiadó. 49–50.

Jegyzet

1. Halmai Gábor (1951) alkotmányjogász, 1990 és 1996 között az Alkotmánybíróság főtanácsadója, a CEU emberi jogi programjának alapítója, majd a Széchenyi István Egyetem, később az ELTE Társadalomtudományi Kar professzora, a *Fundamentum* című emberi jogi és jogelméleti folyóirat alapítója.

GYÁNI GÁBOR
A Kádár-kor a kollektív emlékezetben

[...][1] A nemzeti identitás imént említett súlyos tétje mellett ott van ugyanakkor az a további, némileg partikulárisabb identitásprobléma is, amely elsősorban Szabó[2] kortársait (főként a vele egyidős filmeseket) érinti közelről, beleértve olyanokat is, akikről nem éppen hízelgő jelentései némelyikét írta a *Mephisto* majdani rendezője. A leleplezett ügynök iránt megnyilvánuló empátiájuk és azon hő óhajuk, hogy lehetőleg elhárítsák védencüktől a szégyenérzet kötelmét, önnön (ha nem is éppen ügynöki tevékenységben megnyilvánuló) kollaborációs élettapasztalataikban, az általa is formált személyes identitásukban gyökerezik.

A mindannyiunk által már gyakran hallott érv, miszerint: tudják is a maiak, hogy milyen volt az élet akkoriban, és mennyire nem volt igazi választási lehetőség az együttműködés módját és mértékét illetően, mind ebből a közös tapasztalati forrásból fakad. A nem volt igazi döntési alternatíva ezúttal is kínálkozó magyarázatát persze Szabó sem hagyta teljesen kiaknázatlanul, midőn A szólás szabadsága című tévéműsorban megszólalt. Így talál végül az ügynök megértő partnerre mindazokban, akik nem súgták ugyan be barátaikat, kollégáikat vagy szeretteiket, ugyanakkor a kollaborációnak ilyen vagy olyan szintjén ők is tették a maguk dolgát a rendszer működtetésében.

A szégyenérzet felkeltésének az elsikkasztása és az ügynökmúlt merőben új jelentéssel való utólagos felruházása számos ijesztő tanulság levonására késztet bennünket. Elsőként arra lehetünk figyelmesek, hogy határozott különbség kezd tétetni ügynök és ügynök között azon az alapon, hogy ki milyen teljesítményt tudott felmutatni az életben az ügynöki tevékenységen túlmenően. Így tehát a sok szépet és nagyot alkotó, ezáltal a népének és nemzetének gyakori büszkélkedésre alkalmat adó múltbeli ügynök összehasonlíthatatlanul többet ér és érdemel, mint kisszerűségében megrekedt megannyi társa. Ennek megfelelően a volt s utóbb leleplezett ügynökök olyan új hierarchiája jöhet hamarosan létre, melyben az utólagos érdemek beszámításával lesz majd megállapítható, hogy kit milyen mértékű szégyenérzettel kell sújtani, és viszont: kit illet meg az a kiváltságos helyzet, hogy ügynökként is csak dicsőséget szerez magának.

Az ügynöki tevékenységben megnyilatkozó kollaboráció fogalmi elsekélyesítése (és erkölcsi megnemesítése), amely – nemzeti és egyéni – önbecsülésünk önmagában véve legitim céljaihoz készül hozzászabni a múlt egyéni és kollektív bűneinek megítélését, azt az erkölcsileg sivár világot vetíti elénk közös jövőnk gyanánt, melyet egyikünk sem tekintene jó szívvel a magáénak. Hiszen a valamikori s csak újabban ismertté vált bűnről lehet-e vajon teljesen más kategóriákban gondolkodni, mint a bűn aktuális megnyilvánulásáról; s ki lehet-e vajon jelenteni, erkölcsi érzékünk komoly veszélyeztetése nélkül, hogy a jellem gyengesége dicsőséget szül, ha számunkra kedves (és egyéb tekintetben is kiváló) emberrel járt valaha együtt, de nyomban más megítélés alá esik, ha számunkra közömbös és különösebben nem is értékes (alkotó) embernek volt a valamikori attribútuma? Miféle veszélyes játék ez a bűn fogalmával és az erkölcsi mércék esetről esetre történő differenciált alkalmazásával?

Ha ebbe az irányba halad tovább az ügynökügyek társadalmi fogadtatása és nyilvános tálalásuk gyakorlata, akkor nem remélhetjük, hogy belátható időn belül kikecmergünk a Kádár-kor hatalmi machinációit folyton kísérő erkölcsi posvány nyomasztó örökségéből. Ez az ügynökügy is nyomós érvekkel erősíti az előadás elején kifejtett amaz álláspont igazát, miszerint: továbbra is kísért tehát a valóban felejthető, felejtésre érdemes Kádár-kor, miközben görcsösen és egyre határozottabban szeretnénk (vagy szeretnék sokan) elvágni a mindannyiunkat hozzá fűző kötelékeket.

Majtényi György – Szabó Csaba (szerk.): *Rendszerváltás és Kádár-korszak*. Budapest, 2008, ÁBTL- Kossuth Kiadó. 72–73.

Jegyzetek

1. Gyáni Gábor (1950) történész, egyetemi tanár, akadémikus. Az MTA Történettudományi Intézetének kutatóprofesszora.
2. Szabó István világhírű filmrendező 2006-ban lepleződött le, mint a Kádár-rezsim titkosszolgálata által foglalkoztatott hálózati személy.

CSABA LÁSZLÓ
Változó erőtérben – változó egyensúlyozás. Adalékok Magyarország háború utáni gazdaságtörténetéhez

[...][1] 1982-ben Magyarország a nyílt fizetésképtelenséget csak a washingtoni szervezetek és a brit (Thatcher-) kormány tevőleges segítségével kerülhette el. A mindent megalapozó gazdasági stabilitás és a politikai rendszer immár nem pusztán a „testvéri tankok" támogatására épült. Az IMF készenléti hiteléhez hároméves kiigazítási program is tartozott. Ezt ugyan nem hirdették meg az ötéves terv helyett, de egyértelműen felülírta azt. Sőt a válságkezelésre létrejött operatív irányító stáb, a Marjai József miniszterelnök-helyettes és Fekete János jegybanki alelnök fémjelezte Gazdasági Bizottság maga alá gyűrte a pártállam formális rendszerének egészét, és korántsem csak a gazdaság területén. A nyugati hitelezők, de általában a nyugati partnerek szava e csatornán keresztül hihetetlenül megnőtt, a szovjet követség és a Tervhivatal reálbefolyása leértékelődött. A gazdaság tényleges vezetése az operatív döntéseket hozó hivatalokba, azaz a minisztertanács mellett működő Nemzet-

közi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága, majd Bizottsága, a Kereskedelmi Minisztérium és a Nemzeti Bank kezébe került, az ágazati tárcák és a területi pártszervek befolyása egyre csökkent.

Igaz, a döntések kizárólag rögtönzéseken alapuló rendje, ami mindenféle távlatos (rendszerbeli vagy reform-) gondolkodást nélkülözött, a büszkén hirdetett reformok jó részét 1989-ig megakadályozta. Ugyanakkor a nem szándékolt hatások vonalán mégiscsak kibontakozott – sokszor sodródó és felemás döntésekből – az elviekben mindig elutasított második gazdasági reform. Ennek része volt a második gazdaság 1982-től megindult tömeges liberalizálása, az állami tulajdon vállalati tanácsokra decentralizálása 1985-ben, a csődtörvény beindítása 1986-ban, a kétszintű bankrendszer bevezetése 1987-ben és az átalakulási, valamint a társasági törvény 1988-ban. Mindez sokkal nagyobb fokú piacosodást hozott, mint amiről 1984-ben szó volt.

Az 1981–1990 közti időszakot egészében áthatotta a nyugati pénzügyi egyensúlyhiány megoldhatatlanságának tudata. Igaz, az IMF és a Világbank legtöbb javaslatát kijátszották, még a minimális nyilvánosság és mérleghitelesség elemi követelményeit is.[2] A nyugati függőség ténye és az ezt megalapozó adósságspirál egész más pályára állította a magyar gazdaságot, mint amin – Lengyelországot leszámítva – bármely más csatlós állam haladt. A szocializmus, a tervgazdaság „öntörvényeit követő" fejlődési útja, az arányok előzetes kijelölése, a világpiaci teljesítménytől függetlenített gazdasági szerkezet és szervezet utópiája minden közszereplő számára értelmét vesztette – leginkább persze az uralkodó pártelit számára. Épp ezért válhatott a pártállami vezetés távlatosabban gondolkodó, fiatalabb része a kitárgyalt forradalom tevőleges résztvevőjévé.

1987–1990 közt egyre inkább nyílttá vált a keleti blokk gazdasági és politikai válsága. A keleti kivitel növekvő – és soha meg nem térülő – dollártartalma és a piac fizetésképtelensége mind vállalati, mind nemzetgazdasági szinten tarthatatlanná vált. 1989-ben a Németh-kormánynak már nem volt ereje a keleti export kellő mérvű visszafogására, miközben a nyugati export stagnált, így az ország 1990 elejére a fizetésképtelenség határára sodródott a készpénzforgalom szintjén. Miközben tehát a gorbacsovi politika kiélezte a szovjet piac egyensúlytalanságát, és egyre-másra alakultak a sztrájkbizottságok a közellátási válság elleni tiltakozásképp – azaz a keleti piac szívása nagyobb volt, mint valaha –, a nyugati fizetési korlát meghatározóvá vált a magyar gazdaság számára. Már az első hivatalos statisztikák közreadása nyomán kitűnt: a magyar adósságválság lényegesen súlyosabb, mint azt sejteni engedték. Az első szabad választások előtt Németh Miklós kormányfő – az ellenzék fenyegetésének engedve – bevallotta az államadósság valós mértékét és a fizetésképtelenség küszöbön álltát. És ez a fölismerés meghatározóan formálta a rendszerváltozást követő gazdaságpolitika egészét. 1990–1995 közt három alkalommal is, 1990 nyarán, 1992-ben és 1995-ben is csak az IMF operatív segítségével volt elkerülhető a nyílt fizetési válság. Mindhárom alkalommal súlyos feltételek mellett, ami a magyar gazdaságpolitikát érintette – de ez már egy másik elemzés tárgya.

Egyfelől: 1990-ben a korabeli konzervatív kormánypártok holdudvarának – azóta sem teljesen elhalkult – hangos követelése ellenére az ekkor fönnállt kötvényadósságot technikailag lehetetlen (lett volna) átütemezni, eltérően a lengyel kormányzat állami bankok konzorciumaival szemben fönnállt adósságától. Ezért a külső egyensúly követelménye kényszerűen uralta az igazságosztó és más rendszerátszabó tervezeteket. Másfelől: épp ezért a magyar gazdaságpolitika számára egyedül a kivitel gyors és erőteljes növelésén alapuló, vagyis a külföldi működő tőke stratégiaformáló szerepére épülő irányvonal bizonyult járhatónak. Ha pedig abból indulunk ki, hogy az 1989. évi kilencmilliárd dolláros kivitel 2005 végére nem kevesebb, mint hétszeresére (!) bővült, világpiaci részesedése pedig közel megnégyszereződött, akkor egyértelmű, hogy e kulcsfeladatot sikerült megoldani. [...]

Majtényi György – Szabó Csaba (szerk.): *Rendszerváltás és Kádár-korszak.* Budapest, 2008, ÁBTL- Kossuth Kiadó. 214–215.

Jegyzetek

1. Csaba László (1954) közgazdász, egyetemi tanár, akadémikus. A CEU egyetemi tanára.
2. Például: a *Financial Times*nak azon számait, melyben az ország fizetési mérlegének „ifjúsági" változatai jelentek meg, a hazai hírközlő szervek nem idézhették, és ezek a lapszámok többnyire nem érkeztek meg a magyarországi címekre (vagy csak a nagy szállodákba).

HÚSZ ÉVE SZABADON KÖZÉP-EURÓPÁBAN. DEMOKRÁCIA, POLITIKA, JOG (SZEMELVÉNYEK)

DEUTSCH TAMÁS

A magyarországi rendszerváltás origója 1990

[...][1] A magyarországi rendszerváltoztatás meggyőződésem szerint három elképzelés mentén, azok együtthatásaként zajlott. A pártállam vezetői, bár egymással esetenként fontos kérdésekben is eltért az álláspontjuk, abban a legkisebb közös többszörös elveként egyetértettek, hogy a rendszer a korábbi formájában fenntarthatatlanná vált, ezért változtatásra van szükség. Az evolutív teóriájuk szerint egy hosszabb átmeneti időszakra lett volna szükség, amelyben az állampárt hatalmi monopóliumát egyre csökkenő hegemónia váltja fel, a politikai verseny korlátozottan érvényesül, és ez vezet el majd valamikor a tényleges szabad politikai verseny időszakáig – lehetőség szerint egy szinte teljesen behozhatatlan versenyelőnyt szerezve maguknak.

Az átalakulás technokrata teóriája szerint ennek az országnak egy elitje van, amely az 1980-as évek végén egy politikai kinevezett rétegből és egy technokrata rétegből állt. Ha a kinevezett politikai rétegtől meg tudna az ország szabadulni, a technokraták sokkal hatékonyabban tudnák működtetni az államot, a gazdaságot, a költségvetést. Tehát minden baj forrása a politika rátelepedése a szakmaiságra, amely egyértelműen kijelöli az egyedül járható utat.

És végül a harmadik teória a különböző múltú, eltérő értékválasztású, meglehetősen heterogén ellenzéki tábor törekvése a magyar demokrácia intézményes, kulturális és jogi hagyományaira építkező alkotmányos rendszerváltoztatás létrehozatalára. Az állampárt képviselőivel egy olyan megállapodás kialakítása, amely megteremti a teljesen szabad választás feltételeit, ahol a különböző politikai erők megmérettetnek.

Kedves Barátaim! Egy amerikai elnök egyszer azt mondta, „ebben az országban addig nem jó egyikünknek sem élni, míg mindannyiunknak nem lesz jó..." A rendszerváltoztatók közötti számos vita ellenére valamennyien egyetértettünk abban, hogy a független, gyarapodó, a polgárainak biztonságot nyújtó Magyarország békés úton, tárgyalással, a megegyezést keresve építhető fel. És egyetértettünk abban, hogy teljes értékű demokráciát szeretnénk, vagyis – a bibói gondolat szellemében – egy olyan politikai rendszert, amelyben a nép – idézem – „abban a helyzetben van, hogy vezetőit meg tudja válogatni, ellen tudja őrizni, és ha kell, el tudja kergetni".

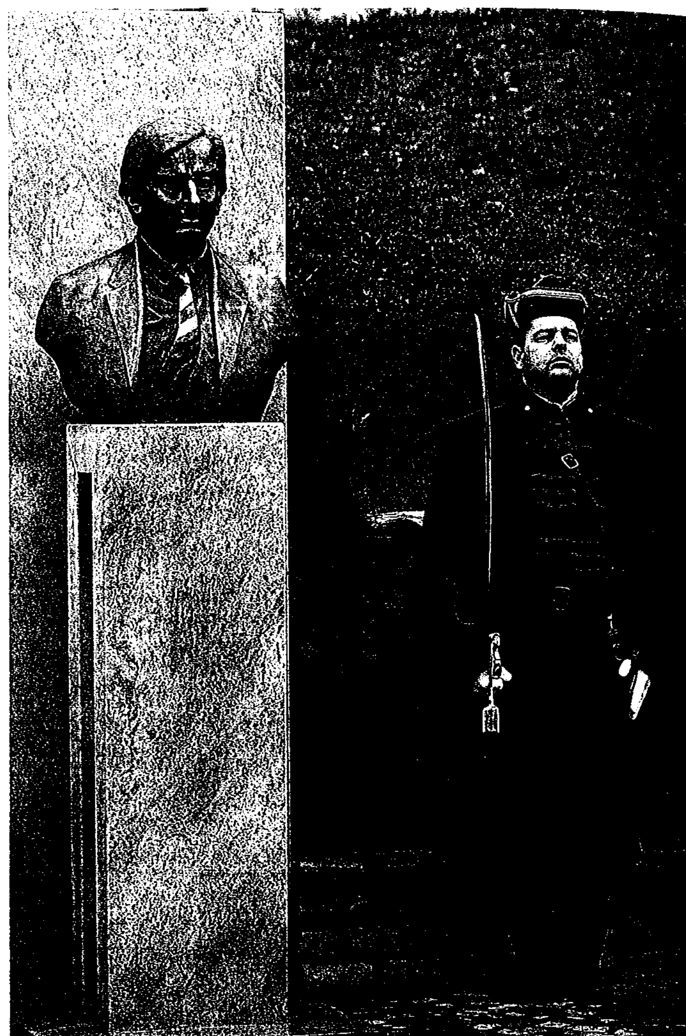
Bár manapság újra nagy divatja lett a rendszerváltoztatás erőteljes bírálatának egészen odáig elmenve, hogy az egész értelmét és meglétét tagadják, ezt én határozottan cáfolnám. Nem pusztán személyes és csoportos érintettség okán állok ki a folyamat mellett, amelyet tárgyalásos, közmegegyezéses rendszerváltásnak szoktunk hívni, hanem azért is, mert ma is meggyőződésem, hogy minden göröngyössége, kacskaringóssága ellenére ez volt a legegyenesebb, legbiztonságosabb és a valódi célhoz vezető út. Ez a konszenzuson, széles felhatalmazáson alapuló változtatás tiszteletben tartása éppúgy igaz a rendszerváltoztatás átmeneti időszakának jelenleg zajló lezárására is. [...]

A jogállam olyan állam, ahol a közhatalmat a nyilvános és írott jogszabályok tartalmának megfelelően és a jogszabályokban meghatározott eljárások keretében arra feljogosított szervezetek és személyek gyakorolják. Az angolszász politikai rendszerben a joguralom (rule of law) kifejezés használatos, ami azt fejezi ki, hogy a hatalommal felruházott emberek sem állnak a jog felett.

Itt kell megjegyeznem, hogy egy a szabadságon és a piacgazdaságon nyugvó kultúrállam, pont fordítva, a bizalomra épül. Van egy közös kultúra, amely bizonyos viselkedési módokat természetes módon tesz általánossá, nem szükséges őket jogilag szabályozni, legfeljebb védeni kell őket, de nem szabályozni. És az ezeréves magyar történelem van olyan erős, hogy bátran a kultúrállam talajára helyezkedjen a jövőben és a jogállamiságot kisegítő eszköznek fogja föl, de egy magasabb rendű küldetést is meg tudjon fogalmazni a maga számára, a kultúra-államiság helyreállítását, amelynek alapja a kölcsönös bizalom. [...]

1990-ben lelkesen bíztunk a csodában. A csodát úgy hívták, hogy piacgazdaság. Amely nem egyszerűen csak szabadságot hoz, hanem megoldja a hétköznapi bajokat és megoldja a nyomasztó nemzetgazdasági bajokat is. Eltelt 20 év, és azt kell mondanunk, hogy ez a csoda elmaradt. A kapitalizmus

Antall József mellszobra egykori munkahelye, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum épülete mellett a szobor leleplezését követően, 2003. december 14. (Veres Gábor alkotása)

és a piacgazdaság nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az a világ, amiben éltünk, nem az a világ volt, amelyben Hegyeshalomtól nyugatra éltek az emberek. És egyre jobban láthatóvá lett, hogy nemcsak arról van szó, hogy ott jobban élnek, hanem az is látható, hogy másként élnek.

Ezért kellett revízió alá vennünk azt a kapitalizmus- és piacgazdaságképet, amely eddig olyan evidencia volt mindannyiunk számára. Mondjuk ki, hogy az, ami létrejött Magyarországon 1990 után, nem volt piacgazdaság. Az igazi piacnak tudniillik az a lényege, hogy az abban részt vevő felek szabadok, tehát a döntéseikben is szabadok. Egyik sem tudja rákényszeríteni az akaratát a másikra. Ezzel szemben Magyarországon nem ez a piacgazdaság jelent meg '90 után, hanem az alávetettség új formái. Súlyosbítva a két világháború előtti nyugat-európai helyzetet azzal, hogy az alávetett, kiszolgáltatott, a monopóliumokkal szemben védtelen egyén arra sem számíthatott, ami Nyugat-Európában a végső menedéket adja, vagyis a saját államára.

És ezért kellett revízió alá venni a liberalizmus elveit is. Mert miközben mindannyian egyértelműen a pluralizmust, a szabadságot, a jogokat, az egyenlőséget és az elosztó igazságosságot tartottuk alapvetőnek, nem tettük fel magunkban a kérdést, hogy miért is nem ugyanennyire alapvető a rend, a bőség, a béke, a biztonság, a tisztességesség vagy a boldogság? [...]

Mindannyian megértettük, hogy a demokrácia valódi értéke az, hogy a hibák kijavíthatók. Nincs olyan politikai módszer, amellyel biztosítani lehetne „a legjobbak uralmát". Hiszen az emberi történelem során a politikai hatalom megszerzésének és átruházásának sokféle módszerét próbálták ki, és mindegyik valamikor „a legrosszabbak uralmának" bizonyult, és ez – ahogy az előbbi példa is ékesen bizonyítja – igaz a demokráciára is. Épp ezért a demokrácia értéke igazából az, hogy ezek a hibák kijavíthatók. Annak felismerése, hogy a rossz emberekre szavaztunk, a hivatalból való eltávolításukhoz vezethet, így a legerősebb érv a demokrácia mellett az, hogy képessé tesz minket a rossz uralkodóinktól való megszabadulásra, ahogy ez idén tavasszal meg is történt. [...]

Simon János (szerk.): *Húsz éve szabadon Közép-Európában. Demokrácia, politika, jog. Nemzetközi konferencia 2010. nov. 25–26.* Budapest, 2011, Konrad Adenauer Alapítvány. 17–22.

Jegyzet

1. Deutsch Tamás (1966) magyar politikus, a Fidesz alapító tagja. 1999–2002 között ifjúsági és sportminiszter. 1990-től 2009-ig a Fidesz országgyűlési képviselője, 2009-től pedig Európa parlamenti képviselője.

BOGÁR LÁSZLÓ
Összeomlás. Adalékok a rendszerváltás rendszerének bukásához

[...][1] A magyar társadalom nagy többsége számára a rendszerváltás rendszerének összeomlása már régóta evidencia. Ez a rendszer nemcsak hogy nem volt képes, ígéreteivel szemben, demokráciát, jólétet, felemelkedést hozni a magyar társadalom többségének, hanem olyan lepusztulási lejtőre lökte a vesztes többséget, amely átfogó társadalom-újratermelési válsággal fenyeget az előttünk álló, igen kritikusnak ígérkező évtized során.

Ahhoz, hogy ezt a drámai tényt megértsük, először is azt kell tudomásul venni, hogy a rendszerváltás egésze hamis előfeltevésekre épült. Az uralkodó beszédmód 1989 óta mindmáig fenntartja azt a hamis látszatot, hogy volt egy keleties monolitikus „szocializmus", ami valamiféle „kollektivizmus" diktatúrájára épült. Aztán ezt a magyar nép legjobbjainak heroikus erőfeszítésével, vezetésével és a nép támogatásával a jól működő nyugatias, magántulajdonra épülő piacgazdaság és demokrácia váltotta fel 1990-ben. És mivel evidens, hogy ez utóbbi történelmileg „jobb", így csak idő kérdése, hogy mikor és hogyan bizonyítja felsőbbrendűségét, sikeres felemelkedést hozva a magyar társadalom számára.

Nos, ma már az látszik evidenciának, hogy ezt a stupid, felszínes, hamis és pusztító logikát, illetve az ezt részben még ma is hirdető uralkodó beszédmódot történelmi felelősség terheli mindazért, ami az elmúlt húsz év során történt, és nagy valószínűséggel azért a drámáért is, ami a következő évtizedben halmazati büntetésként hull majd vissza a rendszerváltás rendszerének hazug és cinikus társadalmi, gazdasági, politikai és főként médiaelitjeire.

E dráma mélységét érzékeltetendő lássunk néhány számadatot. De még ezt megelőzően szeretném előrebocsátani azt a munkahipotézisemet, miszerint 1989 és 1990 nem a rendszerváltás kezdete, hanem lezárása. A Nagy Imre-temetés, a köztársaság kikiáltása 1989. október 23-án és az „első szabad" választások 1990 tavaszán inkább már csak látványtechnikai tűzijátékok. Az egyetlen funkciójuk éppen az, hogy a vesztes létre ítélt döntő többség számára rögzítsék azt a végzetes optikai csalódást, hogy valami most kezdődik, és ami most kezdődik, az számukra jó lesz. A magyar nép nagy többsége ezen a gyermeteg logikán túl lényegében semmit nem is értett meg a történésekből, és gyaníthatóan ma sem ért semmit, legfeljebb a csalódottsága és növekvő elégedetlensége fokozódik. Nos, bár a számmisztikában a hatvanhat elég baljós üzenetet hordoz, a magyar nép most talán mégis úgy érzi, hogy reménykednünk kellene abban, hogy az előttünk álló 2011-es év, amely a második világháború utáni 66-ik esztendő lesz, mégis biztató távlatokat nyit meg számunkra. Ám ahhoz, hogy ezek a remények megalapozottak legyenek, előbb fel kellene dolgoznunk mindazt, ami ebben az időszakban történt. Ennek a hatvanhat évnek talán az egyik legtalányosabb mozzanata, hogy pontosan a közepén két igencsak különböző korszakra oszlik. A hamis uralkodó elbeszélési mód szerint történelmi evidencia, hogy az 1978-cal kezdődő második 33 év minden szempontból sokkal sikeresebb időszak a magyar társadalom számára, mint az első, ám az adatok legalábbis kissé árnyalják ezt a képet. Ehhez szorosan kapcsolódik az előbb említett munkahipotézisem, miszerint az „igazi", következésképp máig elfedettségben lévő „rendszerváltás" valamikor éppen ebben az időben játszódott le.

Az 1945-től 1978-ig tartó 33 év során a nemzeti jövedelem kb. nyolcszorosára emelkedett, míg a második 33 év során (1978 és 2011) között a növekedés mindössze 55%-os. Ezen belül a gazdasági növekedés fogyasztásra fordított része az első időszakban ötszörösére nőtt, míg a másodikban mind-

össze 40%-kal emelkedett. A felhalmozásra fordított összegnél még megdöbbentőbb az eltérés, az első időszakban 30-szoros növekedés ment végbe, míg a másodiknál mindössze kétszeresére nőtt a felhalmozásra fordított összeg 33 év alatt. A foglalkoztatottak száma az első időszakban 50%-kal nőtt, ami 1,7 millióval több munkahelyet jelentett. A második időszakban viszont több mint egy millióval esett vissza a munkahelyek száma, így a csökkenés 25%-os volt. Ami a reálbéreket illeti, az első időszakban kb. 3,5-szeresükre nőttek, a második időszakban viszont összesen 5%-kal, vagyis 1978 és 2011 közötti 33 év alatt összesen nőttek a reálbérek annyival, mint az első időszakban évente. És talán nem meglepő az sem, hogy a nemzeti vagyon anyagi része az első időszakban kb. ötszörösére nőtt, míg a másodikban kb. 20%-kal csökkent. Mindez elég megdöbbentő képet rajzol elénk a gazdaság világában, de hasonlóan megrendítő összefüggésekkel találkozunk akkor is, ha a társadalom fizikai testét leíró két területet, a népesedést és a népegészséget vizsgáljuk. [...]

Mindez azért módfelett elgondolkodtató, mert az első időszak 1945 és 1978 között a szovjet birodalmi elnyomás, a kommunista diktatúra időszaka, benne az ötvenes évek súlyos fizikai terrorjával és az 1956 utáni megtorlás traumáival. A második időszak pedig azért már inkább a béke, előbb szerény politikai engedmények, majd a demokrácia, a piacgazdaság, az európai uniós tagság korszaka. Az adatok mégis arról tanúskodnak, hogy bármilyen abszurd és megdöbbentő is ez, a magyar társadalom nagyjából éppen 1978-ig inkább közeledett a nyugatias anyagi és életminőségbeli értékekhez, míg azóta távolodik azoktól. Nemcsak a reálbérek terén vagyunk ugyanis ma rosszabb helyzetben mondjuk Ausztriához képest, mint 1978-ban voltunk. Jellemző módon például a középkorú magyar férfiak halandósági rátája a '70-es években alacsonyabb volt, mint az osztrákoké, míg ma több mint kétszer annyi magyar férfi hal meg minden évben, mint Ausztriában, és ez talán mégiscsak jelez valamit.

Joggal várhatnánk el akár éppen a 66-ik évforduló kapcsán is, hogy feltegyük a kérdést. Azt a kérdést, hogy hogyan lehetséges, hogy a diktatúra és elnyomás brutális fegyvereivel még csak megküzdöttünk valahogy, ám a béke és demokrácia „fegyverei" térdre kényszerítenek bennünket? Vagy esetleg nem arról van-e szó csupán, hogy megváltozott a háborúk és fegyverek természete, és ez a békének álcázott kegyetlen háború felkészületlenül érte a gyanútlan magyar társadalmat? [...] Az egyik mindjárt az, hogy a „látványtechnikai" rendszerváltással szemben, amelyet az uralkodó hamis értelmezés 1990-re tesz, a „tartalmi" rendszerváltás valójában az ország tudatos eladósításával veszi kezdetét, és ez pontosan ekkor, 1974 és 1978 között ment végbe.

– Hogy 1978 és 1982 között a színfalak között minden el is dől, és a Valutaalapba történő beléptetésünk már az új „szuverenitás-gazdánk" berendezkedésének első lépése. Hogy már 1984-ben megkezdődik a kapitalizmus alapjait megvető, ma is hatályban lévő társasági törvény előkészítése, és ezt még Kádár János uralkodása alatt (1988-ban) el is fogadja a parlament.

– Hogy Aczél György és Soros György intim liaisonjára építve már ekkor megkezdődik az a tudatos indoktrináció, magyarul tömeges agymosás, amely mindmáig lehetetlenné teszi, hogy a magyar társadalom képes legyen felfogni, hogy... [sic!]

– Hogy demokrácia, szabadság, felemelkedés és jólét helyett minden eddiginél brutálisabb kifosztás és lesüllyedés várta/várja a vesztes létre ítélt bennszülött tömegeket. A 66-os évforduló tehát a múltra nézve baljós jeleket hordoz. Csak rajtunk múlik, hogy a jövőre nézve ne így legyen. [...]

Simon János (szerk.): *Húsz éve szabadon Közép-Európában*... i. m. 91–93.

Jegyzet 1. Bogár László (1951) közgazdász, politikus. A rendszerváltás előtt az államigazgatásban dolgozott. 1990-től 1996-ig az MDF, 1996-tól 1998-ig az MDNP országgyűlési képviselője. 1998–2002-ig az első Orbán-kormány Stratégiai Elemző Központjának vezetője, a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára.

MISZLIVETZ FERENC

Válság és demokrácia – 1989 öröksége

[...] Mit tett a kapitalizmus a magyar társadalommal az elmúlt 20 évben? – avagy mihez kezdett Magyarország a kapitalizmussal?

- a régi dogmákat újakkal cserélte fel;
- gyengítette a társadalom összetartozás-tudatát és szolidaritását;

- fokozta a társadalmi atomizációt;
- végletesen aláásta a szociális ellátórendszereket, de az atomizált, együttműködésre és hosszú távú célok felállítására képtelen társadalom és politikai osztálya nem volt képes azokat újakkal felváltani;
- lerontotta mentális, morális és fizikai állapotát;
- aláásta önbizalmát;
- gyengítette a demokráciába vetett hitet;
- gyengítette az EU iránti bizalmat;
- megerősítette a rövid távú gondolkodást és túlélési stratégiákat;
- csökkentette a jövőbe vetett hitet;
- fokozta az elszigeteltség és „magára hagyatottság" érzetét;
- a rend és biztonság, kiszámíthatóság helyett a káoszt, bizonytalanságot és kiszámíthatatlanságot erősítette;
- a szocialista pártállam ideológiáját szétzúzta ugyan, de érintetlenül hagyta a paternalizmus személyi függőségi viszonyait, sőt az elmúlt évtizedben ezeket meg is erősítette;
- a formális demokráciát a vadkapitalizmus keleties formái nem engedték a részvételi, civil, deliberatív és lényegi (tartalmi) demokráciával párosulni;
- a demokratikus intézményi formák kiüresedtek vagy nem demokratikus tartalmakkal telítődtek;
- a 2008-as világgazdasági válság egy erőtlen és ellenállásra képtelen társadalmat és gazdaságot ért, amelynek bizalma a politikai osztályban és a demokratikus intézményrendszerben veszélyesen megingott;
- 20 év alatt az ország szellemi állapota is sokat romlott. Erősen hátérbe szorult a kritikai gondolkodás, egyenes következményeként a független értelmiség marginalizálódásának és erőteljes megfogyatkozásának.

A társadalmi patológiákra, ökológiai katasztrófákra, fokozódó létbizonytalanságra etc. mindig ugyanaz a válasz: ilyen a kapitalizmus, az erősek győzedelmeskednek, a gyengék kiszorulnak.

Következésképpen a „vesztesek vagyunk" tudatállapota az elmúlt években elharapódzott Magyarországon.

Mindennek következményeként egy sajátos lumpenfejlődés képlete kezd kibontakozni – az elmaradottság társadalmi, gazdasági, kulturális, intézményi és erkölcsi-mentális jegyei egyre erősebb tünetegyüttesként mutatkoznak meg.

A kapitalizmus 1989/90-ben a szabadságra és demokráciára felkészületlen társadalomra „szabadult rá". A felkészületlenség és gyengeség a megelőző korszakok diktatúrájának, paternalista berendezkedésének és a politikai értelemben kétpólusú világrendre való hosszú távú berendezkedésnek az eredménye is volt. Ebben az értelemben szükségszerűnek is tekinthető, hiszen az 1989-es fordulat lényegében az egész világot váratlanul érte; egy ilyen típusú összeomlásra és az azt követő átmenetre nem lehetett felkészülni. A kapitalizmusnak és a piacgazdaságra való átállásnak azonban sokféle formája lehetséges. A Magyarország által választott út nem az egyetlen lehetséges út volt. Nem volt szükségszerű a szocialista pártállami tervutasítás játékszabályait a „szabad piac mindent megold és mindenkit a helyére tesz" dogmájával felváltani, ahogyan nem volt szükségszerű a mezőgazdaság tönkretétele és a termelőszövetkezetek széthullása sem. Voltak (és vannak) alternatívái a társadalmi védőháló erodálódásának, az iskolarendszer és a felsőoktatás minőségromlásának és fokozódó lemaradásának, a társadalmi polarizáció végletessé válásának és a politika és közélet hitelvesztésének – azaz a kisebbik rossznak. [...] Létrejöhetett volna egy új megegyezés, amely a közjó új értelmezéséhez vezethetett volna. Sajnos nem ez történt.

A víziót – a visszatérést Európába – a fejlett piacgazdasághoz történő felzárkózás és a polgári demokrácia kiépítése révén megfogalmazni még csak sikerült, de gondosan kimunkált és számon kérhető politikai programokká már nem sikerült alakítani. Ehhez már nem annyira a külső, mint a belső feltételek hiányoztak és hiányoznak. Nem jött létre olyan hiteles politikai osztály, amelynek társadalmi presztízse és közjóért való elkötelezettsége feledtethette volna kezdeti botlásait, kétes múltját és részben szükségszerű felkészületlenségét. Amely a kitűzött feladatok formai teljesítése

elé helyezte volna a tartalmi és érdemi kérdéseket, amely képes lett volna mozgósítani a társadalmat e célok elérése érdekében, és a társadalom jólétét, szellemi, erkölcsi és fizikai állapotát fontosabbnak tartotta volna az új vagy új köntösbe bújtatott régi dogmák és rögeszmék ismételgetésénél, saját hatalmi törekvéseinél és anyagi érdekeinél. A hatalmi játék a társadalom szeme láttára, de mégis a feje fölött zajlott. És a társadalom történelmileg kódoltan újra túlélésre és önvédelemre rendezkedett be. [...]

Visszatekintve egyértelműnek látszik, hogy szükségszerűen kerültek le a napirendről az átalakulásnak és az új kényszerpályákhoz való igazodásnak ebben a forgatagában és az ezáltal generálódó szellemi miliőben az olyan koncepciók, mint Bibó István „önkorlátozó forradalma" vagy a civil társadalom önkorrekciós képessége, „önterápiája", mint a demokratizálódás folytatásának kritériumai. De hasonlóképpen lekerültek a napirendről olyan hosszú távú szemléletet tükröző programok, mint a civil társadalom nemzeti korlátokat átszelő hálózatainak a regionális, az európai és a globális civil társadalomnak a projektjei. [...]

Simon János (szerk.): *Húsz éve szabadon Közép-Európában*... i. m. 138–141.

* * *

HACK-HANDA JÓZSEF

Rendszerváltás a visszapillantó tükörből. Lakossági vélemények az 1989-es rendszerváltásról (részletek)

A Szonda Ipsos Média-, Vélemény- és Piackutató Intézet (Szonda Ipsos) a rendszerváltás huszadik évfordulójára felmérést készített a magyar lakosság körében a rendszerváltás mérlegéről.[1] [...] a megkérdezettek általában negatívan értékelik a rendszerváltást. Minden második válaszadó úgy érzi, hogy ő vagy családja a változások vesztese, és csak 14 százalékuk érzi magát nyertesnek. Igaz, csaknem minden harmadik megkérdezett arról számolt be, hogy helyzete nem változott a rendszerváltás következtében. Hasonlóan kedvezőtlennek érzik a húsz évvel ezelőtti politikai-gazdasági változásokat a megkérdezettek az ország szempontjából: 56 százalékuk szerint veszített, és csak 19 százalékuk szerint nyert Magyarország a rendszerváltással. Saját településük és megyéjük szempontjából is inkább negatív értékeléseket adtak a válaszadók, de az arány itt jóval kisebb mértékű, mint családjuk vagy az ország esetében: háromból egy ember mondta azt, hogy lakóhelye a rendszerváltás vesztese, és ugyanilyen arányban vélekednek így a megkérdezettek a megyéjükről is. Ezzel szemben 27 százalékuk úgy látja, hogy lakóhelye nyert a változásokkal, egyötödük szerint ugyanez elmondható megyéjükről is. Igaz, mindkét esetben viszonylag sokan voltak, akik nem tudtak egyértelmű választ adni a kérdésre. [...]

A lakosság többsége, 52 százaléka úgy látja, hogy az országnak nem volt más esélye, a külpolitikai és a gazdasági helyzet miatt teljesen szükségszerű volt a rendszerváltás, már nem mehettek tovább a dolgok ugyanúgy, mint azelőtt. Ezzel szemben tízből három megkérdezett szerint az aktuális helyzet ugyan elősegítette a rendszerváltást, de alakulhattak volna másként is a dolgok, míg 6 százalékuk szerint egyáltalán nem volt szükségszerű a rendszerváltás, az akkori pártállami vezetők és az ellenzék tevékenysége nélkül tovább élt volna a szocializmus. További 12 százalékuk pedig nem tudott érdemi állást foglalni a rendszerváltás szükségszerűségét illetően.

Akik a rendszerváltás nyertesének érzik magukat, azok másoknál lényegesen nagyobb, 84 százalékos arányban ítélték teljesen szükségszerűnek a rendszerváltást, de azok körében is az átlagosnál nagyobb (63%) az így vélekedők aránya, akik úgy látják, helyzetük nem változott a rendszerváltás következtében. Ezzel szemben a magukat vesztesnek érzők körében kisebbségben vannak azok, akik szükségszerűnek látják a húsz évvel ezelőtt történteket (40%), az ő körükben többen gondolják, hogy alakulhattak volna másként is a dolgok.

1. TÁBLÁZAT • *A rendszerváltás szükségszerűségének megítélése a rendszerváltás mérlegét saját maguk vagy családjuk szempontjából különbözőképpen értékelők között (százalékos megoszlások)*

A kérdezett vagy családja a rendszerváltással	Ön szerint az 1989-es magyar rendszerváltás mennyire volt szükségszerű?				
	A külpolitikai és gazdasági helyzet miatt teljesen szükségszerű volt, már nem mehettek tovább a dolgok ugyanúgy, mint azelőtt.	Az aktuális helyzet ugyan elősegítette, de a rendszerváltás nem volt szükségszerű, alakulhattak volna másként is a dolgok.	Egyáltalán nem volt szükségszerű, az akkori pártállami vezetők és az ellenzék tevékenysége nélkül nem lett volna rendszerváltás, tovább élt volna a szocializmus.	Nem tudja	Összesen
nyert	84	11	2	3	100
nem változott a helyzete	63	24	5	9	100
veszített	40	41	7	11	100

[...] A legnagyobb lakossági konszenzus abban mutatkozik, hogy a demokratikus politikai berendezkedés kialakítása jó dolog. A válaszadók 72 százaléka vélekedett így, és csak 11 százalékuk tartotta ezt rossznak. A megkérdezettek közel hattizede egyetértett abban is, hogy a régi rend bűneiért felelős személyek elszámoltatása is hasznos, és csak 17 százalékuk ítélte ezt károsnak. Igaz, ebben az esetben már viszonylag nagy volt a bizonytalanok aránya is, 27 százaléknyian tartózkodtak az értékeléstől.

Az elit cseréjét már minden negyedik válaszadó károsnak ítélte, de ennél jóval többen voltak azok, akik pozitív értékelést adtak róla (46%). A szocializmusból a kapitalizmusba való átmenetet is válaszadók közel fele értékelte jónak, de ebben az esetben volt a legmagasabb, háromtizednyi, azok aránya, akik károsnak ítélték ezt a váltást, és nem feledkezhetünk meg arról a 25 százaléknyi válaszadóról sem, akik nem tudtak állást foglalni ebben a kérdésben.

4. TÁBLÁZAT • *„Ön szerint az alábbiak közül mit tekinthetünk a 20. század végi kelet-európai rendszerváltások lényegének? Mi a legfontosabb eleme egy rendszerváltásnak?" (válaszok százalékos megoszlása)*

	Legfontosabb eleme	Második legfontosabb eleme	Része a fogalomnak	A rendszerváltás részének tartja (összesen)	Nem választotta egyiknek sem	Nem tudja	Összesen
a szocializmusból a kapitalizmusba való átmenet	20	18	19	57	38	4	100
diktatúrából demokráciába való átmenet, a demokratikus politikai berendezkedés kialakulása	33	21	14	69	27	4	100
az elit cseréje	11	12	23	46	50	4	100
a korábban felelős pozícióban lévők, a régi rend bűneiért felelős személyek elszámoltatása, megbüntetése	7	12	20	39	57	4	100
az életszínvonal közelítése a nyugati életszínvonalhoz	20	21	23	64	32	4	100
egyik sem	4	7	14				
nem tudom	5	8	13				

5. TÁBLÁZAT • *„Kérem, most értékelje ezeket az elemeket aszerint, hogy jónak/hasznosnak vagy rossznak/károsnak tartja őket." (válaszok százalékos megoszlása)*

	Jó/hasznos	Rossz/káros	Nem tudja	Összesen
a szocializmusból a kapitalizmusba való átmenet	47	29	25	100
diktatúrából demokráciába való átmenet, a demokratikus politikai berendezkedés kialakulása	72	11	16	100
az elit cseréje	46	26	27	100
a korábban felelős pozícióban lévők, a régi rend bűneiért felelős személyek elszámoltatása, megbüntetése	57	17	27	100

[...]

6. TÁBLÁZAT • *„Kérem, most értékelje ezeket az elemeket aszerint, hogy jónak/hasznosnak vagy rossznak/károsnak tartja őket." (válaszok százalékos megoszlása csak azok körében, akik az adott elemet a rendszerváltás lényegének tartották)*

	Jó/hasznos	Rossz/káros	Nem tudja	Összesen
a szocializmusból a kapitalizmusba való átmenet	53	33	14	100
diktatúrából demokráciába való átmenet, a demokratikus politikai berendezkedés kialakulása	93	4	3	100
az elit cseréje	22	61	17	100
a korábban felelős pozícióban lévők, a régi rend bűneiért felelős személyek elszámoltatása, megbüntetése	92	2	6	100

[...] A rendszerváltás lehetséges értelmezéseinek, jelentése egyes részeinek megvalósulásáról is megkérdeztük a válaszadókat. Általában elmondható, hogy a lakosság többségének hiányérzete van, egyetlen olyan rendszerváltás-értelmezés sincs a vizsgált öt közül, amelyre a többség azt mondta volna, hogy már megvalósult. Legnagyobb, 39 százalékos arányban még a szocializmusból a kapitalizmusba való átmenetről állították ezt.

Ha nemcsak a közelmúltat, de a belátható jövőt is figyelembe vesszük, akkor viszont azt mondhatjuk, hogy a demokrácia és a kapitalizmus terén bár vannak hiányosságok, az idő orvosolni fogja ezeket, vagyis a válaszadók többsége szerint ezek a váltások vagy már bekövetkeztek, vagy hamarosan be fognak következni. A relatív többség hasonlóan vélekedik az elitcseréről is – ebben az esetben inkább az tűnik furcsának, hogy 42 százalékuk szerint ez nemhogy nem valósult meg eddig, de nem is fog megtörténni. Az adatok nem teszik lehetővé, hogy feltárjuk, mi rejlik e mögött az első pillantásra irracionálisnak tűnő válasz mögött. Lehet, hogy egyszerűen csak a csalódottság és a frusztráció kelti azt az irracionális érzést, hogy mindig is ugyanazok lesznek fontos pozícióban, de elképzelhető, hogy a társadalmi státus generációkon átívelő megtartására-átörökítésére utalt a válaszadók egy része. Az viszont, hogy az elszámoltatás a válaszadók közel kétharmada szerint nem valósult meg, és nem is fog, inkább a társadalom többségének reális helyzetértékelését mutatja. Ennél sokkal zavaróbb, hogy tízből hatan úgy látják, az életszínvonal közelítése a nyugati sztenderdekhez nem történt meg, és a jövőben sem fog bekövetkezni a felzárkózás. Bár a rendkívüli pesszimizmus mögött minden bizonnyal a jelenlegi gazdasági válság hatása is érződik, ez a csalódottság szükségképpen rányomja bélyegét a rendszerváltás értékelésére is, hiszen a megkérdezettek közel kétharmada tartotta az életszínvonal javulását egy 20. század végi kelet-európai rendszerváltás részének.

7. TÁBLÁZAT. *„Ön szerint megvalósult vagy nem valósult meg 1989-től napjainkig Magyarországon a..." (válaszok százalékos megoszlása az összes megkérdezett körében)*

	Már megvalósult	Még nem valósult meg, de meg fog	Nem valósult meg, és nem is fog	Nem tudja	Összesen
a szocializmusból a kapitalizmusba való átmenet	39	31	21	9	100
a diktatúrából a demokráciába való átmenet, a demokratikus politikai berendezkedés kialakulása	29	37	26	9	100
az elit cseréje	22	26	42	10	100
a korábban felelős pozícióban lévők, a régi rend bűneiért felelős személyek elszámoltatása, megbüntetése	6	16	65	13	100
az életszínvonal közelítése a nyugati életszínvonalhoz	3	32	58	7	100

[...] A rendszerváltást elsődleges értelme, lényege alapján tehát a többség jónak tartja, és az érdemi válaszadók 54 százaléka vagy már megvalósultnak, vagy reménytelinek látja. Mindez éles kontrasztban áll a rendszerváltás markánsan negatív mérlegével és a rendkívüli nagyfokú általános csalódottsággal.

Az ellentmondás jelen kutatás adatai segítségével nem oldható fel, ehhez egy ilyesfajta elnagyolt pillanatfelvételnél jóval mélyebb kutatásokra van szükség. Mindenesetre, úgy tűnik, erre még van ideje a társadalomkutatóknak: a megkérdezettek 75 százaléka szerint nem zárult le a rendszerváltás, a téma tehát még sokáig aktuális marad.

Gerhard Péter – Koltai Gábor – Rácz Attila – V. László Zsófia (szerk.): *Rendszerváltás(ok) Magyarországon*. Budapest, 2010, Mundus Novus könyvek. 208–226.

Jegyzet

1. Hack-Handa József (1974) szociológus, az eNET senior kutatója, korábban az Ipsos Véleménykutatási Osztályának kutatásvezetője. Sajnos a megjelent szövegben a táblázatok számadataiba apró hibák kerülhettek, mivel olykor 100 helyett csak 99 vagy éppen 101 az összegzett adat, ami elvileg lehetetlen. Valószínűleg az eredeti eredmények tizedes törtjeinek egész számra kerekítéséből fakadhattak a hibák. Ezt az eredeti adatok híján nem tudjuk korrigálni, de a statisztikai arányokon a minimális eltérés nem változtat.

KIS JÁNOS
Reform és forradalom közt (részletek)

[...][1] Tárgyalásos koordinációról olyan esetekben beszélünk, amikor a kormányt kézben tartó csoportok a kormányzaton kívüli csoportokkal fognak össze a koordináció fenntartása érdekében. [...] Ám a tárgyalásos koordináció esélyei ennél is bizonytalanabbak, kivitelezése még törékenyebb olyan körülmények közt, amikor a hatalmat még birtokló csoportoknak nem intézményesen elismert riválisokkal, hanem a hatalmi rendszerből kizárt és vele szemben álló csoportokkal kell megegyezniük. [...]

A tárgyalásos rendszerváltás a refolúcióhoz[2] hasonlít abban, hogy az átmenet véget vet a régi rendnek és új rendet állít a helyébe, továbbá abban is, hogy bármilyen radikálisak legyenek, a koordinációt a változások nem borítják fel. De alapvetően megkülönbözteti a refolúciótól, hogy itt a hatalmat birtokló csoportok már nem képesek a hatalmi rendszeren kívüli csoportok segítsége nélkül fenntartani a koordinációt: kénytelenek az ő tekintélyüket igénybe venni. [...]

[H]a legalább az egyik fél arra számít, hogy jó esélye van a győzelemre, akkor a megállapodás kilátásai szerfölött kedvezőtlenek. A perspektívák akkor fordulnak kedvezőre, ha mindkét félnek oka van a borúlátásra saját győzelmi esélyeit illetően. [...]

Azok számára, akik a hatalmat még birtokolják, a koordináció szétesése azt a veszélyt idézi fel, hogy minden privilégiumuktól megfosztják őket, s ráadásul életük vagy testi épségük is jogon kívüli bosszú célpontja lesz. A másik oldalnak elsősorban a „permanens forradalom" fenyegetésétől van oka tartani: attól tehát, hogy a kezdeményezés egyre radikálisabb csoportok kezébe csúszik át, s ők maguk is áldozatul esnek a folyamat feltartóztathatatlan radikalizálódásának.

Ez úgy hangzik, mintha a feleket önérdekük vinné a tárgyalóasztalhoz, és nem állítható, hogy e benyomás teljesen hamis volna. De bizonyosan nem fedi a teljes igazságot. A politikai káosz az egész társadalomra temérdek szenvedést zúdít, és nem csak átmeneti szenvedésről van szó. A történelem tanúsága szerint nem lebecsülendő a veszély, hogy mire a felvert por elül, a megdöntött elnyomó rezsim helyén új – esetleg még zsarnokibb – elnyomó rendszer emelkedik.

Birodalmi függőségben tartott országokban a „természeti állapot" előidézése egy további, végzetes veszélyt is maga után von: a birodalmi központ fegyveres erővel csinálhat rendet. A rendszerelutasító ellenzék számára ez a diktatúra restaurálását jelenti, üldöztetést, és azt, hogy politikai mozgástere évtizedekre oda lesz. De a hatalmat gyakorló csoportok sem érezhetik biztonságban magukat: rosszul játszották a helytartó szerepét, s ezért új garnitúrával válthatják fel őket. A két oldal közti megegyezés és a koordináció fenntartása viszont növeli a katonai beavatkozás politikai költségeit a birodalmi központ számára, hiszen egy működő kormányzatot kell félresöpörnie. Ugyanakkor csökkenti a központ számára a be nem avatkozás kockázatát, mivel a megegyezés némi biztosítékot ad arra, hogy geopolitikai érdekeinek belföldi képviselőit az átalakulás nem söpri el. [...]

A tárgyalásos kibontakozás esélyei akkor a legjobbak, amikor a birodalmi központ már nem elég erős és eltökélt a beavatkozáshoz, netán egyenesen azt kommunikálja, hogy nem kíván beavatkozni a függő országok belső folyamataiba, de még nem kizárható, hogy a végén mégis a fegyveres megoldást választja. Ilyenkor a központ magatartása elbizonytalanítja a restauráció belső híveit, ugyanakkor óvatosságra készteti a progresszív megoldásban érdekelt erőket. Birodalmi viszonyok közt ez a legkedvezőbb háttér a tárgyalásos koordináció sikeres megvalósulásához. 1989-ben ez volt a helyzet a szovjet birodalom kelet-európai végein. [...]

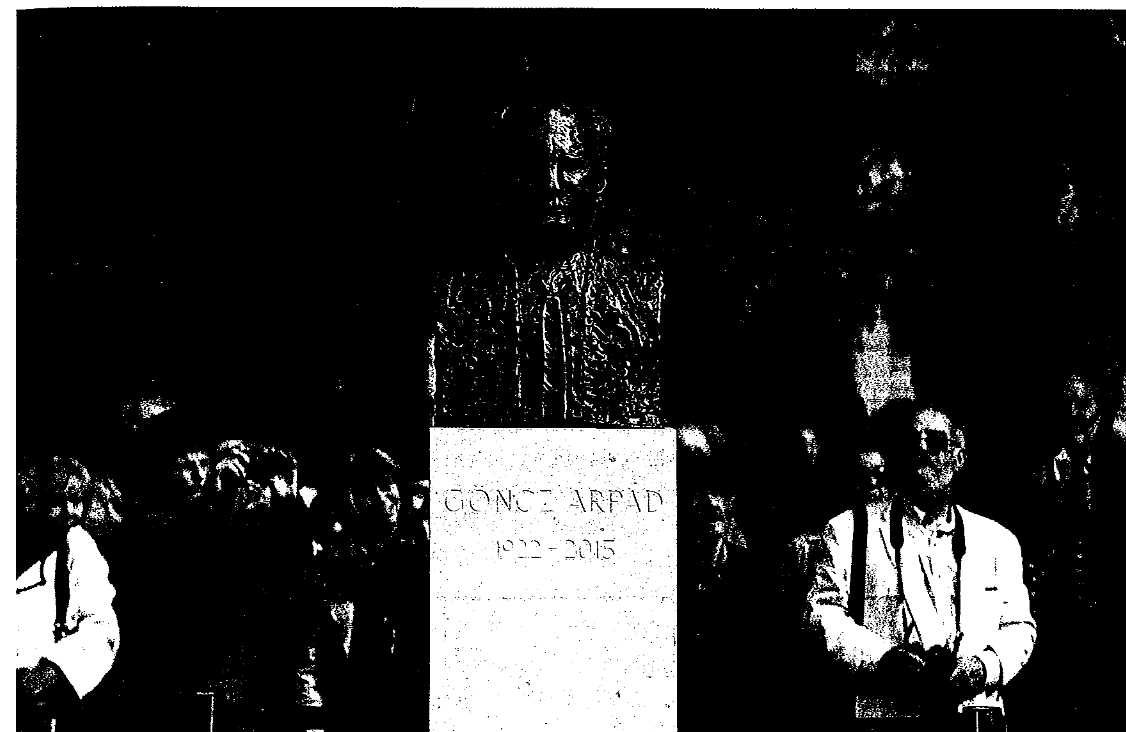
Ám ha a felek elfogadják is egymást partnernek a koordináció közös fenntartásában, ez még nem biztosítja, hogy képesek is a megegyezésre. [...] Nem eleve magától értetődő, hogy legyen olyan megoldás, melyet mindkét oldal elfogadhat, s hogy erre időben rá is találnak.

Ez kétféle esetben válhat lehetségessé. Az egyik esetben a forgalomban lévő kibontakozási programok száma nem túlzottan nagy, és elég csekély köztük a különbség ahhoz, hogy található legyen kompromisszum, melyet minden tárgyaló fél nagyobb áldozat nélkül elfogadhat. A másik esetben mindegy, hány program kerül forgalomba, s ezek mennyire vannak távol egymástól, mert létezik egy domináns program, adva van egy „uralkodó eszme", mely minden mást egyértelműen maga mögé utasít.

1989-ben volt ilyen uralkodó eszme: a többpártrendszerű, demokratikus jogállamé. Kétségtelen, harmadikutas elképzelések is megfogalmazódtak mind a hatalom, mind az ellenzék oldalán. Ezek az ötletek azonban nem voltak versenyképesek a nyugati típusú demokráciával. A térség lakosságának nagyobb része elutasította a kipróbálatlan eszmékkel való kísérletezést: oda akart eljutni, ahol a nyugati társadalmak már jó ideje voltak. [...]

A demokratikus jogállam választása az átmenet lebonyolításához is kézenfekvő forgatókönyvet kínált. Korunkban széles körű egyetértés van abban, hogy a politikai hatalom újraelosztásának a népszuverenitás elvén kell nyugodnia; semmilyen más hatalmi újraosztás nem számít legitimnek. És széles körű egyetértés van abban is, hogy a népszuverenitás elve akkor és csakis akkor teljesül, ha az állam berendezkedéséről döntő testület tagjait általános és egyenlő szavazati jogon alapuló, titkos és versengő választáson választják meg. Ez az egyetértés a mai világban egyetlenegyre szűkíti le az átmenet számításba vehető forgatókönyveit: szabad választásokat kell tartani; el kell vinni az országot a szabad választásokig. [...]

A „forradalom" fogalma [...] elválaszthatatlan attól, hogy nagy tömegek törnek be a politikai cselekvéstérbe, hogy az utca embere megszerzi a tapasztalatot, melyet Bibó István az emberi méltóság felkelésének nevezett el: ez nagyszerű, fölemelő. A forradalmak áttörik a megcsontosodott intézmények ellenállását: ez kívánatos. Azonban könnyen fordulnak át az erőszak tobzódásába: ez szörnyűséges. [...]

GÖNCZ ÁRPÁD MELLSZOBRA A SZOBORAVATÓ NAPJÁN EGYKORI LAKÓHELYE SZOMSZÉDSÁGÁBAN, AZ ÓBUDAI EGYETEM PARKBAN, 2017. OKTÓBER 6. (JOVÁNOVICS GYÖRGY ALKOTÁSA)

A kelet-közép-európai kommunista vezetők számára a forradalom elviselhetetlen kockázatot jelentett. Az ötvenes évek közepe és a nyolcvanas évek vége közt soha nem egymaguk kerültek szembe az elégedetlen tömegekkel: maguk mögött tudhatták a szovjet tankokat. Most először kellett azzal számolniuk, hogy a Szovjetunió magukra hagyhatja őket, s ez még a keletnémet és csehszlovák vezetést is rövid idő alatt demoralizálta. Az ellenzéki oldal ugyanakkor nem lehetett biztos benne, hogy a Szovjetunió kitart a be nem avatkozás politikája mellett; az intervenció veszélye végig ott lebegett a térség országai felett.

Ám az ellenzék mértékadó erőit nem csak taktikai megfontolások fordították el a forradalmi út választásától. Az erőszakmentes és ugyanakkor a párbeszédre nyitott ellenállás a megelőző egy-másfél évtizedben az ellenzéki kultúra szerves része volt. [...] Az ellenzék elvetette a kommunista forradalmárok erőszakkultuszát és utópiakergetését; minimális célokat tűzött maga elé – az emberi jogok, a polgári és politikai szabadságok érvényesítését –, és arra igyekezett rászorítani a hatalom birtokosait, hogy viselkedjenek úgy, mintha hinnének az általuk is aláírt nemzetközi emberjogi egyezmények erkölcsi elveiben. [...]

Vegyük észre: ha a megegyezés létrejön és betartják, akkor több történt egy kényszerű érdekkompromisszum megkötésénél. Azok az erők, melyek korábban életre-halálra szemben álltak egymással, most arról vitáznak egymással, hogy az ország berendezkedését milyen elvek alapján szervezzék át. Megegyeznek abban, hogy a diktatúra intézményeit a jogállam és a pártok vetélkedésén alapuló demokrácia intézményeivel kell felváltani. Megegyeznek az emberi jogok kitüntetett jelentőségében. Megegyeznek abban, hogy mindkét oldal egyenlő feltételekkel indulhat a politikai hatalomért folyó versenyben: elfogadják egymást az új rend egyenjogú résztvevőinek. Megegyezésük természetesen részleges: más és más módon gondolkodnak az egyezség tartalmáról és jelentőségéről. Mégis, közös alapot teremtenek a közös jövőhöz. [...]

Nagyszerű kezdet ez, rendkívüli ígéretet hordoz magában. A régi sebek begyógyíthatók, a régi ellenfelek kezet foghatnak, az új demokrácia már megteremtésének folyamatában politikai közösséggé egyesítheti a „mi" és „ők" éles határvonala által szembeállított társadalmi csoportokat. Erre gondolt Adam Michnik, amikor 1989–1990 körüli írásaiban „a kerekasztal szelleméről" beszélt.

„A kerekasztal szelleme" azonban illékonynak bizonyult, ahogy arra Michnik is kénytelen volt rámutatni. Illékonyságának okai ugyanúgy a tárgyalásos rendszerváltás sajátosságaira vezethetők vissza, ahogy a nagyszerűsége is. A múlt árnyai nem tűnnek el egy csapásra. Az új rend a régi tagadása: ha az új legitim, akkor a régi illegitim; ha az új helyeslendő, akkor a régi elítélendő. A múlttal való elszámolást nem lehet megtakarítani. Csakhogy a múlt közös feldolgozásának azzal párhuzamosan kellene végbemennie, hogy a régi rend emberei, helyzeti előnyüket kihasználva, épp gazdasági tőkére váltják át politikai tőkéjüket, hogy aztán az így megszerzett gazdasági hatalmat újfent politikai hatalomra váltsák. Ez sokakban – mindenekelőtt, de nem csak az ébredező jobboldalon – kétségeket ébreszt a rendszerváltás valódisága iránt. A tárgyalásos koordináció felébreszti a gyanút, hogy valójában nem is született új rend, csupán a régi és az új elitek egyeztek ki egymással a társadalom feje fölött. [...]

Ezért aztán a rendszerváltást követő években a demokratikus politika szereplői nehéz dilemmák elé kerülnek. Íme kettő ezek közül.

Először, ha a régi hatalmi koalíció kiváltságos helyzete nyilvánvaló igazságtalanságon alapult – márpedig ez az ítélet benne rejlik a kommunista rendszer elvetésében –, akkor az is igazságtalan, és így foltot ejthet az új rendszer legitimitásán, hogy a kiváltságok átmentődhetnek a rendszerváltáson. De az is foltot ejt az új rendszer legitimitásán, ha kísérletet tesznek a volt kiváltságosok előnyeinek felszámolására, mert ez csak olyan módszerek latba vetésétől remélhető, melyek nyilvánvalóan sértik a demokratikus jogállam alkotmányos elveit. Az elitváltás felgyorsításához rendszeres tisztogatásokra lenne szükség, állampolgárok egész kategóriáit kellene kizárni a politikai pályáról és megakadályozni a tulajdonszerzésben, ez pedig a joguralom normáiba ütköznék. Ha viszont aggályosan tiszteletben tartják a jogállami normákat, akkor a volt kiváltságosok akadálytalanul érvényesíthetik alulról induló versenytársaikkal szemben a személyes kapcsolatokban, intézményi tisztségekben és vezetői jártasságban felhalmozott előnyeiket, könnyűszerrel jutnak vezető pozíciókhoz az új vagyonos osztályban, a menedzseri és politikai elitben.

A második dilemmát a következőképpen fogalmazhatjuk meg. Az új rend legitimitása a joguralom megteremtéséből és az egyén jogainak biztosításából táplálkozik. Ez a rendszer azzal az igénnyel lép föl, hogy gyökeresen szakított a kommunista rezsimmel, ahol szisztematikusan megsértették az emberi jogokat, s ahol az alapvető jogok megsértői hivatalból jártak el, tehát szóba se jöhetett, hogy felelősségre vonják őket. Sokan közülük, miként áldozataik közül is, még élnek, s most az új köztársaság polgárai. Ha a köztársaság meg sem próbál szembenézni az igazságtétel problémájával, megint csak csorba esik a legitimitásán. De csorba eshet rajta akkor is, ha kísérletet tesz a probléma kezelésére, mert a bűnösök bíróság elé citálása a visszaható hatályú büntető jogalkotás és jogalkalmazás alkotmányos tilalmába ütközhet.

Ezek a dilemmák mindenütt mélyen megosztották a politikai élet tényezőit az első szabad választások után. S így az átmenet utáni idők posztkommunista-antikommunista polarizálódása akkor is megterhelte volna a rendszerváltást, ha nem jön közbe a transzformációs válság a maga súlyos társadalmi költségeivel.

Tanulmányom korábbi, magyarul 1997-ben publikált változatában így fogalmaztam: „Kulcskérdés, hogy kiállja-e a demokratikus konszenzus a próbát. Magyarországon bomlásnak indult."

Ma már tudjuk, milyen választ adott e kérdésre a történelem. Hazánkban a demokratikus konszenzus maradéka is szétesett, a harmadik köztársaság elbukott.

A rendszerváltás hagyatékának kérdése azonban, jóllehet átfogalmazódott, nem vált időszerűtlenné. A magyar demokrácia újjáépítése aligha lehet sikeres, ha a majdani negyedik köztársaság nem tisztázza a viszonyát a harmadikhoz.

Ma divat a harmadik köztársaság húsz évét összemosni a felszámolói által létrehozott rezsim éveivel. Divat arról értekezni, hogy a harmadik köztársaság csődöt mondott, és a negyediket teljesen új alapokon kell felépíteni. Ez a beszéd árulkodó módon párosul a többpárti, versengő demokrácia és a kapitalista piacgazdaság iránti megvetéssel.

Akik így beszélnek, azért vetik el szőröstül-bőröstül az elmúlt húsz évet, mert a rendszerváltás által elindított alkotmányos tradíció a parlamentáris jogállam és a kapitalista piacgazdaság elvi és intézményi kereteit rögzítette. E keretek létrehozása feszültségek és dilemmák sorával volt terhes, melyeket jól-rosszul kezeltünk – mindenesetre, ha botladozva is, történelmünk során először éltünk a nyugati világ által már régen elért rendszerben húsz teljes éven át. Akik szerint mindez „rég megunt ócskaság már", eddig még ködös utópiákon és zavaros lózungokon kívül semmit nem tudtak szembeállítani vele.

Kis János: *Az összetorlódott idő. Politikai írások, 1992–2013*. Pozsony, 2013, Kalligram Kiadó. 17–63.

Jegyzetek

1. A tanulmány magyarul először a *Kritika* című folyóirat 1997/6. és 7. számában jelent meg. Az eredetileg angol nyelven megjelent szöveget Rakovszky Zsuzsa fordította. Későbbi változata megjelent: *A rendszerváltás forgatókönyve*... i. m. 7. köt. A tanulmány jegyzeteit terjedelmi okokból elhagytuk.
2. A tanulmány kiindulópontja, hogy Timothy Garton Ash brit történész 1989 nyarán, amikor az átmenet még csak Lengyelországban és Magyarországon indult el, a felülről kiinduló reform és az alulról kiinduló forradalom kombinációjaként jellemezte és refolúciónak nevezte el ezt a keveréket. Lásd T. Garton Ash: Revolution, the Springtime of Two Nations. *The New York Review of Books*, 1989. július 5. Uő: Revolution in Hungary and Poland. *The New York Review of Books*, 1989. augusztus 17. Kis úgy véli, a felülről szervezett reform, és a rendszert megdöntő forradalom egyszerre nem lehet igaz, nem egyesíthető, ezért a refolúció inkoherens leírást kínál. Ezzel a tézissel állítja szembe a tárgyalásos rendszerváltás koncepcióját.

Kemény István: Egy szép délután

Ezek itt mi vagyunk.[1] Ági, Árpád, Zoli meg én. Aki nem látszik, az a fénykép készítője: Attila. Ő, Árpád és Zoli a barátaim. Ági a szerelmem. Van egy hatodik szereplő is, mögöttünk: Ági magyar vizslája. Név szerint Dongó. Az egyik füle látszik. Aki türelmes, megtalálja a képen.

A kép 1989. október 23-án készült. Amin ülünk, a Parlament főbejáratának a lépcsője. Kora délután van, a köztársaságot már kikiáltották. A zsarnokságnak jó fél órája vége. A tömeg éppen távozik a Kossuth térről. Az emberek között valahol ott az apám. Nemrég váltunk el tőle, Ági hozott be minket, őt és engem Budaörsről egy zöld Trabant kombival. Elég lassan értünk be, mert Ági még csak pár napja vezet, és jó messze tudtunk csak leparkolni – de azért a pártállam még hosszú percekig fennállt azután is, hogy futólépésben megérkeztünk a térre. Anyu nem jött be velünk. Tanít. Nincs iskolai szünnap.

Ez itt a tekintetünk. Nem tudom, mire gondolunk. Azt se, hogy én mire. Attila talán pont semmire. Mert ő éppen exponál. Eddig a képet komponálta: Ági, ahogy a fél vállától lehull a pulóver, emlékeztet Delacroix barikádra lépő allegorikus nőalakjára, a Szabadságra. Nem is emlékeztet. Hanem ő az. Csak szebb. Barikád meg nincs is. Nincs rá itt szükség. Ahogy forradalmárokra sincs. Nem is érzem magam annak. Nyilván a többiek se.

Mindannyian írunk. Főleg verset. Meg prózát, tanulmányt, néha kritikát. Zoli battonyai, és még nincs húszéves. Főiskolára jár Debrecenben, és gitározik egy dark wave zenekarban. Árpád soproni. Pesten lakik kollégiumban, és a bölcsészkarra jár, mint Ági és én. A bölcsészkar az ELTE bölcsészkara. Utolsó éves vagyok magyar–történelem szakon. Sajnos nem tanultam eleget, de annyit azért mégis, hogy legyen egy halvány víziónk arról, hogy körülbelül milyen szokott lenni egy forradalom; és ezért nem tévesztem össze azzal, ami itt most velünk történik. De azt, hogy itt most velünk mi történik, azt nem tudom. Mert ilyen még nem volt a világtörténelemben. Kommunista pártállam eddig még nem bukott meg soha, mert kommunista pártállam nem volt ezelőtt, hacsak a '19-es tanácsköztársaságokat (a bajort, a szlovákot meg a mienket) nem számítjuk, vagy a párizsi kommünt. De itt most nincs vér. És nem is lesz, ezt érezzük mindannyian.

Egy éve még nem éreztük. Tavaly szeptemberben, amikor Ágival elindultunk tüntetni a dunai vízlépcső ellen, egy presszóban – biztos, ami biztos – kivettem a szememből a kontaktlencsét könnygáz, vízágyúzás, fogdában éjszakázás, vagy ne adj' isten gumibotozás esetére; mert a kontaktlencse bizony drága dolog, és ha tönkremegy, heteket kell várni az újra; csak pár Ofotért-üzlet foglalkozik a városban ilyesmivel, meg egy-két magánoptikus. De ez már tavaly is fölösleges óvintézkedésnek bizonyult, azóta pedig vágtat a történelem. Szóval itt a képen is rajtam van a lencse. Vagyis nem a rövidlátás miatt nézek olyan dacosan a jövőbe. Hogy a jövőbe nézek, az viszont egyértelműen látszik. Hogy látok-e valamit, azt nem tudom. Most, huszonöt évvel később, csak sejtéseim vannak arról, hogy mire gondolhatok a képen.

Mindannyian arra lettünk kiképezve kiskorunktól, hogy le tudjuk élni az életünket egy diktatúrában. De én vagyok a legöregebb. Huszonnyolc éves leszek öt nap múlva. Tíz éve vagyok felnőtt. És úgy érzem, eddig könnyebb volt, mint vártam. Katona nem voltam, beszervezni meg se próbált senki. Kicsit persze bedarált és betört a társadalom, de nem névre szólóan. Hanem csak úgy, ahogy minden társadalom bedarál és betör mindenkit, mert ez benne van a társadalmak munkaköri leírásában. Naivság lenne pont egy diktatúrától elvárni, hogy ne ezt tegye, és persze a maga kissé bárdolatlanabb módján. Szóval nem bántottak; lelkileg, szellemileg független maradtam, és ép.

Persze mindezeknek ára volt. Óvatos voltam. Na jó, gyáva. Nem vettem részt politikai szervezkedésben, demokratikus ellenzéki mozgalomban. Na jó, alig. De általában befogtam a pofámat. Közben ironizáltam mindenen, az igaz. *„De nini: ez az út a lenini!"* – mondtam komoly arccal, és aki akart, röhögött. *„Ne szánts! Nevess!"* – lázítottam a parasztokat, persze csak képzeletben, vagy poénból, társaságban. Úgy éltem végig a nyolcvanas éveket, mint a rajzfilmfigura, aki szórakozottan kisétál a szakadék fölé, és csak akkor zuhan le, amikor észreveszi, hogy a levegőben jár. De mire én is észrevettem volna, alám tolták a szakadék túlsó szélét. A szakadék túlsó széle nem volt más, mint a szabad, független és demokratikus Magyarország. És most itt ülök a Kossuth téren, ami ebben az órában a bolygó legfontosabb helye, és nem dolgoztam meg azért, hogy itt lehessek. Szóval kicsit talán szégyenkezem a fényképen. De vagyok olyan infantilis, szkeptikus, ironikus és boldog, hogy talán éppen most képzelem el a térre az anarcho-szürreál transzparenst:

„ÉLJEN AZ OROSZLÁN! SZABAD! FÜGGETLEN! FOGATLAN!"

De tényleg fogatlan? Pár napja jöttünk meg Erdélyből Ágival és Árpáddal. Láttuk, hogy a román kommunista rendszer most is áll masszívan, megrendíthetetlenül. Nem valamiféle szovjet ellencsapás járhat az eszemben a képen, hanem inkább az öreg, gonosz és irigy Ceauşescu bosszúja. Ő a román párt főtitkára, Románia teljhatalmú ura. Kifosztotta, kizsigerelte, koldusszegénnyé tette az országát. Vesztenivalója már nincs, a magyarokat kimondottan gyűlöli. Állítólag van atombombája, csak célba juttató technikája nincs hozzá. De simán el tudom képzelni, hogy itt most mindjárt komótosan kikanyarodik egy ökrös szekér az Alkotmány utcából a Kossuth térre, rajta a szénával letakart román atombomba, és már robban is.

Talán erre az ökrös szekérre gondolok a fényképen. Az is lehet, hogy valami ideillően magasztosra. De az az egy biztos, hogy nem arra, ami tényleg történni fog. Mert nem tudom a jövőt. És nem tudják a többiek sem.

De ma már ismerjük a következő huszonöt évet. Én is el tudnám mondani. Elmondjam?

A jövőnk úgy kezdődik, hogy a kép elkészülte után felállunk a Parlament lépcsőjéről, és Ágiékhoz megyünk. Táncolni fogunk a konyhában. A nap sütni fog a szemközti házra, a konyhaablak nyitva lesz, a zene ki fog hallatszani az utcára. Attila a padlón hanyatt fekve fog fényképezni minket, szájában cigaretta, és Dongó lelkesen ugrál majd közöttünk, próbálja utánozni a táncot, nem megy neki, de azért folyton a lábunk alatt lesz. A konyha szűk lesz, a bor kevés, és mindenki rohan is tovább mindjárt, de arra mégis mindannyian egész életünkben emlékezni fogunk, hogy '89. október 23-án táncolunk Ágiék konyhájában. Felszabadulva, boldogan.

Még huszonöt évet tudok a jövőnkből. Folytassam, vagy jobb, ha itt hagyjuk abba?

Kemény István: *Lúdbőr*. Budapest, 2017, Magvető. 7–10.

Jegyzet

1. A képen a Parlament előtt: Kun Árpád, Szirmay Ágnes, Kemény István, Poós Zoltán. A képet Bartis Attila készítette 1989. október 23-án.

FÜGGELÉK

A TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓS KUTATÓINTÉZET VIZSGÁLATAIBÓL[1]

A GAZDASÁGI KÖZHANGULAT VÁLTOZÁSA 1975–1988

Az országos és személyes helyzet megítélését jelző index értékének változása

Év	Az ország gazdasági helyzetének megítélése: Index értéke (pont)	Személyes anyagi helyzet megítélése: Index értéke (pont)
1975	34	–21
1976	20	–35
1977	46	–17
1978	42	–12
1979	–2	–50
1980	22	–42
1981	22	–38
1982	8	–63
1983	3	–55
1984	7	–65
1985	6	–60
1986	–4	–57
1987	–39	–62
1988	–30	–71
1989	–41	–77

1. A Tömegkommunikációs Kutatóintézet (később Magyar Közvéleménykutató Intézet) archívuma a vizsgálati anyagokkal: Blinken OSA Archívum, Budapest, HU OSA 420 Collection on the Hungarian Institute for Public Opinion Research. A táblázatokat összeállította Székely Iván, az OSA Archívum tudományos főmunkatársa.

HA A NYUGATHOZ MÉRJÜK MAGUNKAT 1981, 1987

Azok százalékos arányának változása, akik szerint az adott területen (munkához való jog, dolgozók érdekeinek védelme stb.) Magyarországon jobb a helyzet, mint a nyugati országokban

	Magyarországon jobb a helyzet, mint a nyugati országokban	
	1981	1987
Munkához való jog	96	46
Dolgozók érdekeinek védelme	93	46
Egészségügyi ellátás színvonala	90	47
Társadalom általános erkölcsi színvonala	88	50
Családok kiegyensúlyozott élete	86	36
Esélyegyenlőség	78	38
Véleménynyilvánítás szabadsága	74	43
Pénz értékének állandósága	66	6
Lakáshoz jutás lehetősége	63	16
Szórakozási, pihenési lehetőségek	59	27
Szabadidő mennyisége	58	27

VÉLEMÉNYEK A GAZDASÁGI ÉS POLITIKAI REFORMOK SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL 1986, 1988[2]

	Egyetért	
	1986	1988
Magyarországon kisebb gazdasági változások is elegendőek ahhoz, hogy jobbra forduljon az ország helyzete	48	28
Magyarországon gyökeres gazdasági változásokra van szükség ahhoz, hogy jobbra forduljon az ország helyzete	27	62
Nemcsak gazdasági, hanem politikai változásokra is szükség van ahhoz, hogy jobbra forduljon az ország helyzete	45	69

2. 1986-ban a TKI egy másik vizsgálatot is végzett. 42 lehetséges jövőbeni történést soroltak fel, a kérdés pedig az volt, mennyire valószínű 15 éven belül az esemény bekövetkezte. Az egyik választható lehetőséget, a rendszer esetleges megváltozását a válaszadók az utolsó helyre sorolták: mindössze 7%-uk gondolta úgy, hogy 15 éven belül ennek komoly valószínűsége van. Ugyanezen kutatás keretében a válaszadók 56%-a úgy vélte, hogy egy esetleges rendszerváltozás *nagyon rossz*, további 21%-uk pedig, hogy *elég rossz* volna.

Ön szerint az alábbi politikusok tevékenysége mindent egybevetve inkább hasznos, vagy inkább káros volt Magyarország számára?

1989

	Inkább hasznos	Inkább káros	Ellentmondásos	Nem tudja
Horthy Miklós politikája	11	44	22	23
Rákosi Mátyás politikája	6	70	11	13
Kádár János politikája	49	15	33	3

Vélemények a szocializmusról, 1989

	Egyetért	Részben egyetért	Nem ért egyet	Nem tudja
olyan szocializmus kellett volna nekünk, mint amilyen a svédeknél vagy az osztrákoknál van	67	9	7	17
az igaz szocialista elveket kellett volna megvalósítani, akkor ma jobban állnánk	63	12	12	13
a szocializmus csak szép elv, de a gyakorlatban nem megvalósítható	43	18	25	14
a szocializmus zsákutca	37	17	30	16

MAGYARORSZÁG NEMZETI SZÁMLÁI. A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL HOSSZÚ TÁVÚ IDŐSORAI 1977–1990[1]

Év	A népesség száma, január 1., ezer fő	Élve születés		Halálozás		Természetes szaporodás, fogyás (–)		Csecsemőhalandóság, ezer élve szülöttre
		összesen	ezer lakosra	összesen	ezer lakosra	összesen	ezer lakosra	
1977	10 615	177 574	16,7	132 031	12,4	45 543	4,3	26,2
1978	10 660	168 160	15,8	140 121	13,1	28 039	2,7	24,4
1979	10 687	160 364	15,0	136 829	12,8	23 535	2,2	24,0
1980	10 709	148 673	13,9	145 355	13,6	3 318	0,3	23,2
1981	10 705	142 890	13,4	144 757	13,5	–1 867	–0,2	20,8
1982	10 695	133 559	12,5	144 318	13,5	–10 759	–1,0	20,0
1983	10 671	127 258	11,9	148 643	13,9	–21 385	–2,0	19,0
1984	10 640	125 359	11,8	146 709	13,8	–21 350	–2,0	20,4
1985	10 599	130 200	12,3	147 614	14,0	–17 414	–1,6	20,4
1986	10 560	128 204	12,2	147 089	14,0	–18 885	–1,8	19,0
1987	10 509	125 840	12,0	142 601	13,6	–16 761	–1,6	17,3
1988	10 464	124 296	11,9	140 042	13,4	–15 746	–1,5	15,8
1989	10 421	123 304	11,9	144 695	13,9	–21 391	–2,1	15,7
1990	10 375	125 679	12,1	145 660	14,0	–19 981	–1,9	14,8

Év	Házasságkötés		Válás		Terhességmegszakítás		Teljes termékenységi arány	Születéskor várható átlagos élettartam	
	összesen	ezer lakosra	összesen	ezer lakosra	összesen	száz élve születésre		férfi	nő
1977	97 015	9,1	27 167	2,6	89 096	50,2	2,15	66,67	72,99
1978	92 438	8,7	28 407	2,7	83 545	49,7	2,06	66,08	72,74
1979	87 172	8,1	27 606	2,6	80 767	50,4	2,00	66,12	73,03
1980	80 331	7,5	27 797	2,6	80 882	54,4	1,91	65,45	72,70
1981	77 131	7,2	27 426	2,6	78 421	54,9	1,87	65,46	72,86
1982	75 550	7,1	28 587	2,7	78 682	58,9	1,79	65,63	73,18
1983	75 969	7,1	29 337	2,8	78 599	61,8	1,74	65,08	72,99
1984	74 951	7,1	28 711	2,7	82 191	65,6	1,75	65,05	73,16
1985	73 238	6,9	29 309	2,8	81 970	63,0	1,85	65,09	73,07
1986	72 434	6,9	29 557	2,8	83 586	65,2	1,84	65,30	73,21
1987	66 082	6,3	29 856	2,8	84 547	67,2	1,82	65,67	73,74
1988	65 907	6,3	23 868	2,3	87 106	70,1	1,81	66,16	74,03
1989	66 949	6,4	24 952	2,4	90 508	73,4	1,80	65,44	73,79
1990	66 405	6,4	24 888	2,4	90 394	71,9	1,87	65,13	73,71

1. Forrás: KSH Táblák (STADAT) – Hosszú idősorok http://www.ksh.hu/stadat_hosszu.

Év	Halálozás főbb okok szerint							
	fertőző és élősdiek okozta betegségek	daganatok	keringési rendszer betegségei	légzőrendszer betegségei	emésztőrendszer betegségei	balesetek	öngyilkosság	egyéb
1977	1 720	26 547	67 899	7 247	5 865	6 747	4 292	11 714
1978	1 715	27 464	73 213	8 048	6 486	7 356	4 610	11 229
1979	1 511	27 313	71 923	7 242	6 620	7 176	4 770	10 274
1980	1 523	27 937	76 923	10 031	7 038	7 158	4 809	9 936
1981	1 409	28 263	77 307	8 334	7 499	7 381	4 880	9 684
1982	1 363	28 641	77 801	7 825	7 376	7 318	4 659	9 335
1983	1 377	28 826	79 355	8 758	8 106	7 716	4 911	9 594
1984	1 229	28 911	78 653	7 637	8 226	7 624	4 900	9 529
1985	1 103	28 893	79 725	7 565	8 044	8 217	4 725	9 342
1986	1 041	29 876	78 567	7 698	8 049	7 823	4 817	9 218
1987	976	30 210	75 536	6 335	7 985	7 879	4 782	8 898
1988	898	30 238	74 410	6 013	7 861	7 770	4 377	8 475
1989	1 001	30 834	75 690	6 916	8 939	8 297	4 396	8 622
1990	963	31 221	76 369	6 644	9 015	8 760	4 133	8 555

Év	Gazdaságilag aktív népesség száma, január 1., ezer fő	Alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete a nemzetgazdaságban, Ft/hó	Egy keresőre jutó reálkereset indexe, 1960 = 100
1977	5 777	3 413	158
1978	5 742	3 687	163
1979	5 736	3 877	160
1980	5 470	4 098	158
1981	5 447	4 364	160
1982	5 437	4 651	158
1983	5 413	4 862	153
1984	5 392	5 452	149
1985	5 373	5 961	151
1986	5 361	6 435	155
1987	5 371	6 987	154
1988	5 284	8 968	146
1989	5 216	10 571	147
1990	5 108	13 446	142

Év	Nyugdíjas, járadékos, egyéb ellátásban részesülő, ezer, január 1.	Családi pótlékban részesülő családok havi átlagos száma, ezer	Gyermekgondozást segítő ellátásban részesülő	Gyermekgondozási díjban részesülő	Bölcsődés gyermek, május 31.	Veszélyeztetett kiskorú, december 31.	Gyermekvédelmi szakellátásban részesülő kiskorú, december 31.
1977	1 871	1 009	290 030	–	67 691	57 727	34 424
1978	1 928	1 052	277 220	–	70 540	51 078	33 411
1979	1 974	1 086	263 900	–	71 911	52 010	33 160
1980	2 018	1 113	254 110	–	69 768	56 929	33 148
1981	2 082	1 133	241 460	–	68 923	62 429	32 821
1982	2 131	1 153	223 220	–	65 266	68 188	32 213
1983	2 176	1 346	223 940	–	62 062	73 971	31 356
1984	2 215	1 368	217 626	–	58 171	80 645	30 963
1985	2 261	1 363	149 990	69 760	53 070	86 676	30 927
1986	2 299	1 360	107 850	116 990	50 626	91 573	30 619
1987	2 337	1 357	113 360	117 350	51 788	100 920	28 956
1988	2 374	1 357	80 780	159 300	44 362	109 919	28 655
1989	2 422	1 368	86 920	157 760	42 870	129 997	28 748
1990	2 587	1 514	96 707	154 844	40 825	174 755	26 651

(ezer fő)

Év	Óvodás	Alapfokú oktatásban részesülő	Általános iskolai tanuló a nappali oktatásban	Szakmunkástanuló	Szakiskolai és készségfejlesztő iskolai tanuló	Középiskolában tanuló		Felsőoktatásban hallgató	
						összesen	ebből: nappali oktatásban	összesen	ebből: nappali képzésben
1977	384	1 171	1 126	154	8	364	199	109	65
1978	422	1 180	1 144	153	8	352	198	106	65
1979	457	1 192	1 165	153	8	342	199	103	64
1980	478	1 221	1 200	154	9	334	203	101	64
1981	477	1 272	1 252	157	9	327	209	103	63
1982	466	1 301	1 284	169	9	319	218	101	63
1983	455	1 326	1 310	175	9	317	225	100	63
1984	441	1 343	1 327	178	10	319	232	100	63
1985	425	1 355	1 340	176	10	321	236	99	64
1986	407	1 353	1 342	175	10	319	237	99	65
1987	399	1 332	1 318	177	12	322	240	99	67
1988	395	1 297	1 282	187	13	329	248	99	72
1989	393	1 235	1 221	202	15	349	274	101	72
1990	392	1 178	1 167	209	16	360	292	102	77

Év	Bűncselekmények száma	Bűnelkövetők száma			Jogerősen elítéltek száma			Jogerősen elítélt, százezer azonos korú lakosra		
		fiatalkorú	felnőtt	összesen	fiatalkorú	felnőtt	összesen	fiatalkorú	felnőtt	összesen
1977	123 623	6 852	71 704	78 556	5 555	66 240	71 795	1 033	828	841
1978	126 907	7 019	72 497	79 516	5 512	66 675	72 187	1 057	832	846
1979	125 267	6 787	67 051	73 838	4 757	58 459	63 216	937	729	741
1980	130 470	6 535	66 345	72 880	4 613	55 300	59 913	906	692	705
1981	134 914	7 394	70 255	77 649	5 098	57 618	62 716	985	723	739
1982	139 795	7 829	69 345	77 174	5 527	58 099	63 626	1 037	730	749
1983	151 505	8 817	74 507	83 324	5 865	60 282	66 147	1 050	759	778
1984	157 036	9 691	73 802	83 493	6 290	57 568	63 858	1 098	726	751
1985	165 816	9 449	76 317	85 766	6 067	54 851	60 918	1 034	693	716
1986	182 867	10 574	82 602	93 176	6 513	59 296	65 809	1 106	749	774
1987	188 397	9 887	82 756	92 643	6 655	61 936	68 591	1 131	782	806
1988	185 344	8 667	73 662	82 329	6 220	61 977	68 197	1 054	781	800
1989	225 393	9 661	79 271	88 932	6 362	58 358	64 720	1 020	735	756
1990	341 061	12 264	99 990	112 254	5 156	42 538	47 694	753	547	564

Év	Bruttó hazai termék (GDP)	Végső fogyasztás		Bruttó felhalmozás	
		összesen	ebből háztartások tényleges fogyasztása	összesen	ebből állóeszközök felhalmozása
	1960 = 100				
1977	254	214	208	327	344
1978	265	223	216	385	360
1979	273	230	221	331	363
1980	273	232	224	318	340
1981	281	238	229	312	326
1982	289	241	232	301	320
1983	291	242	234	278	310
1984	299	245	236	272	298
1985	298	249	239	262	289
1986	302	255	244	285	308
1987	315	264	254	294	338
1988	315	256	243	284	307
1989	317	259	249	288	329
1990	306	252	240	275	306

Év	Egy főre jutó	
	reáljövedelem indexe	fogyasztás indexe
	1960 = 100%	
1977	210	195
1978	216	202
1979	216	206
1980	216	208
1981	223	213
1982	225	216
1983	228	217
1984	231	220
1985	236	225
1986	242	230
1987	244	238
1988	242	238
1989	250	251
1990	245	238

Év	Beruházás	
	volumenindex, 1960 = 100	folyó áron, milliárd Ft
1977	360	201,5
1978	377	218,5
1979	381	225,7
1980	359	213,4
1981	341	209,4
1982	333	215,6
1983	323	224,2
1984	314	231,5
1985	307	239,6
1986	314	259,2
1987	338	295,1
1988	312	290,4
1989	325	339,6
1990	293	356,3

Év	Beruházás	
	volumenindex, 1960 = 100	folyó áron, milliárd Ft
1977	447	519
1978	503	524
1979	481	586
1980	473	588
1981	479	612
1982	463	642
1983	468	684
1984	473	732
1985	508	770
1986	521	753
1987	533	778
1988	532	830
1989	546	834
1990	505	800

Év	Fogyasztóiár-index, 1960=100	Ebből:			
		élelmiszer	háztartási energia	egyéb cikkek, üzemanyagok	szolgáltatás
1977	132,5	140,2	106,1	127,0	138,6
1978	138,6	145,2	106,4	131,2	144,0
1979	150,9	160,0	115,8	141,7	148,9
1980	164,6	181,4	140,6	155,2	159,3
1981	172,2	187,6	140,3	169,2	169,7
1982	184,1	196,6	154,3	180,0	181,9
1983	197,5	206,6	161,9	196,7	200,3
1984	213,9	231,6	169,8	211,1	216,3
1985	228,9	246,2	205,3	223,6	236,4
1986	241,1	251,1	212,4	234,7	257,4
1987	261,9	274,1	226,2	249,3	280,5
1988	302,5	317,5	255,2	289,9	329,6
1989	353,9	373,7	284,3	354,8	384,2
1990	456,1	505,2	362,7	457,4	482,5

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

A magyarországi rendszerváltás a köztudatban jelenleg nem szerepel a magyar történelem legfényesebb lapjai között. Inkább az lehet a benyomásunk, hogy csalódottság és érdektelenség övezi. Ebből arra következtethetnénk, hogy a rendszerváltás irodalma is szegényes és töredékes. Ez azonban nincs így. Forráskiadványok, elemzések, gyűjteményes kötetek sokasága foglalkozik különböző szempontokból a rendszerváltás korszakával, előzményeivel, következményeivel és utóéletével. A rendszerváltás történeti anyaga annak ellenére rendkívül gazdag, hogy sok fontos történeti forrás (pl. a nemzetközi diplomáciai iratok) az idő viszonylagos közelsége miatt még nem hozzáférhető vagy nincs feldolgozva.

Bibliográfiák

Nyári Gábor – Szerencsés Károly: Az 1989–1990-es rendszerváltás válogatott bibliográfiája. In Földesi Margit – Szerencsés Károly: *Egy nemzet kétségek között. Adalékok Magyarország XX. századi történetéhez.* Budapest, 2015, Kairosz. 193–215.

A magyar rendszerváltás bibliográfiája. Összeállította Győri László. Elérhető az 1956-os Intézet honlapján: http://www.rev.hu/ords/f?p=107:15:0::NO:RP%2C12::.

(Utolsó elérés valamennyi digitális adatbázisnál: 2018. március 22.)

Online elérhető digitális forrásgyűjtemények

Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár: MSZMP jegyzőkönyvek: http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/mszmp-jegyzokonyvek.

A Magyar Távirati Iroda digitális archívuma a rendszerváltásról (1989–1990.) Az MTI és az Országos Sajtószolgálat napi híreivel, az MTI külföldi rádiókat figyelő szolgálatának átirataival. Online elérhető: http://rendszervaltas.mti.hu.

890616 – Egy nap anatómiája. Az OSZK – 1956-os Intézet digitális archívuma Nagy Imre és mártírtársai temetésének napjáról. Online elérhető: http://www.rev.hu/ords/f?p=107:1:0:::::.

Magyar Füzetek (Párizs) (1–19.) kiadványsorozat 1978-tól 1988-ig. A Kende Péter szerkesztésében Párizsban megjelent magyar nyelvű kötetekben számos, a magyar szamizdat sajtóban megjelent, vagy a hazai hivatalos nyilvánosságból kiszorult írás található, általában valamilyen aktuális tematika szerint rendszerezve. A kötetek online elérhetőek az 1956-os Intézet honlapján: http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::::P2_PAGE_URI:kiadvanyok/magyar_fuzetek.

1989: Volt-e. Az OSA Archívum digtális archívuma 1989-ről, az archívum saját anyagaiból, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Távirati Iroda, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára vonatkozó dokumentumaiból. Elérhető: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=82&Itemid=165&lang=en.

Általános forráskiadványok

Agárdi Péter (szerk.): *Művelődéstörténeti szöveggyűjtemény.* I–II. köt. Pécs, 1997, JPTE Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet.

Az 1985. évi június hó 28-ára összehívott Országgyűlés naplója. Hiteles kiadás. I–V. köt. Budapest, 1998. A kötetekben az 1985–1990-es ciklus parlament üléseinek jegyzőkönyvei találhatóak.

Cseh Gergő Bendegúz – Pór Edit – Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): *Zárt, bizalmas, számozott II. Irodalom-, sajtó- és tájékoztatáspolitika 1962–1979.* Budapest, 2004, Osiris Kiadó.

M. Kiss József – Vida István (szerk.): *Magyarországi pártprogramok 1988–1990.* Budapest, 2006, ELTE Eötvös Kiadó Kft.
Magyarország Politikai Évkönyve 1988. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Budapest, 1989, R-Forma Kiadói Kft.
Magyarország politikai évkönyve 1990. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Budapest, 1990, AULA-OMIKK. (Az 1990-es kötetben olvashatóak az 1989-re vonatkozó dokumentumok, elemzések.)
Magyarország Politikai Évkönyve 1991. Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László. Budapest, 1991, Ökonómia Alapítvány – Economix Rt.
Pándi Lajos (szerk.): *A kelet-európai diktatúrák bukása, 1985–1990. Kronológia, dokumentumok, bibliográfia. Függelék, 1991–1992.* Szeged, 1993, a szerző kiadása.
Pándi Lajos (szerk.): *A kelet-európai diktatúrák bukása. Dokumentumgyűjtemény, 1985–1995.* Szeged, 1996, Mozaik Oktatási Stúdió.

A Magyar Szocialista Munkáspártra vonatkozó forráskiadványok

Ágh Attila – Géczi József – Sipos József (szerk.): *Rendszerváltók a baloldalon. Reformerek és reformkörök, 1988–1989. Válogatott dokumentumok.* Budapest, 1999, Kossuth Kiadó.
Baráth Magdolna – Rainer M. János (szerk.): *Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból, 1985–1991.* Budapest, 2000, 1956-os Intézet.
Békés Csaba – Malcolm Byrne – Kalmár Melinda – Ripp Zoltán – Vörös Miklós (szerk.): *Rendszerváltozás Magyarországon 1989–1990. Dokumentumok.* Budapest, 1999. A válogatás a National Security Archive (a Hidegháború-történeti Kutatóközpont) és az 1956-os Intézet által rendezett konferenciára készült.
Géczi József Alajos – Révész Béla (szerk.): *A reformkörök élete és halála, 1988–990. A tiszavirágzástól Horn Gyuláig.* H. n. 2015, Reformkörök Alapítvány. Online: https://issuu.com/lovaszi/docs/reformkorok-elete-es-halala-1988-19_64a799ab7cf14b
A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve (1988. május 20–22.). Budapest, 1988, Kossuth.
A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezlete. Írásban leadott hozzászólások. 1–2. köt. Budapest, 1988, Kossuth.
A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. 1–2. köt. Szerk. S. Kosztricz Anna, Lakos János, Némethné Vágyi Karola, Soós László, T. Varga György. Budapest, 1993, Magyar Országos Levéltár.
Novák Zoltán: Az MSZMP Budapesti Reformköre. A reformköri mozgalom szerepe a magyarországi rendszerváltásban. Budapest, 2005. HU OSA 400: *Az MSZMP Budapesti Reformkörének és a reformköri mozgalomnak dokumentumai.* Novák Zoltán gyűjteménye. http://catalog.osaarchivum.org/catalog/jD7yggVW.
Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai, 1985–1989.* Budapest, 1994, Interart Stúdió.

Az ellenzék történetére vonatkozó forráskiadványok, gyűjteményes kötetek

Bibó-emlékkönyv I–II. Budapest–Bern, 1991, Századvég – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.
Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988).* I–III. köt. Budapest, 1995, T-Twins Kiadó. A trilógia második kötete tartalmazza a magyarországi elleněki mozgalmak, megnyilvánulások és az állampárt velük kapcsolatos határozatainak, intézkedéseinek szövegeit 1968-tól 1989-ig. Az trilógia első kötete monografikus igényű áttekintés az ellenzék történetéről, a harmadik kötetben pedig a szerző által készített interjúk olvashatóak az ellenzék kulcsfiguráival.
Bozóki András (szerk.): *Tiszta lappal. A FIDESZ a magyar politikában 1988–1991.* Budapest, 1991, FIDESZ.
Demszky Gábor (szerk.): *Szamizdat '81–89. Válogatás a Hírmondó című folyóiratból.* Budapest, 1990, AB Beszélő Kft.

A Fekete Doboz Alapítvány videoarchívuma. A Fekete Doboz 1987-ben jött létre, mint az első független magyar audiovizuális folyóiratot készítő és kiadó médiacsoport. Alapítói: Elbert Márta, Ember Judit, Jávor István, Lányi András, Vági Gábor, nem sokkal később csatlakozott hozzájuk Pesty László, munkatárs volt többek között Lovas Zoltán és Révész Béla. A Fekete Doboz stábja 1987 és 1990 között számos magyar és külhoni ellenzéki eseményt, rendezvényt, tüntetést örökített meg és tett közzé, először szamizdat kiadványként, a videokazettákat terjesztve, később egyes filmjeiket, tudósításaikat már a magyar televízió is bemutatta. Számos dokumentumfilmet is készítettek a rendszerváltás eseményeiről, a bős–nagymarosi vízlépcső építéséről és az ellene tiltakozó mozgalmakról stb. A Fekete Doboz részt vett a Duna-gate ügy feltárásában, és ők dokumentálták az Ellenzéki Kerekasztal üléseit is. A filmek, filmtudósítások, a filmek nyersanyaga és dokumentációja jelenleg a budapesti Blinken OSA Archívumban van letétben és ott tanulmányozható. A katalógus elérhető a Blinken OSA Archivum honlapján: http://catalog.osaarchivum.org/catalog/jDeX5RJK. A gyűjteményből folyamatosan kerülnek fel szemelvények az OSA Youtube csatornájára, amely innen érhető el: https://www.youtube.com/watch?v=fV-PiC-_SeGg&list=PLW16VxGg82nUp98PYQQdJdLx4wS0Mmldz.
Jelenleg már több mint 1200 film és filmrészlet tekinthető meg a lejátszási listáról.
Havas Fanny (szerk.): *Beszélő. Összkiadás I–III. (1981–1989).* Jegyzetek: Hegedűs B. András. Budapest, 1992, AB Beszélő Kiadó. A *Beszélő* korabeli számai online is elérhetőek a folyóirat honlapján: http://beszelo.c3.hu/epublish/3.
Hazugság nélkül. A Bibó István Szakkollégium kollégiumtörténeti kiadványa, 1991. A kötetet válogatta és szerkesztette: Csapody Tamás. Budapest, 1991.
Horgas Béla – Levendel Júlia (szerk.): *Leveles könyv. Egy korszak töredékei 1956–1988.* Budapest, 1989, Téka.
A magyarság esélyei. Lakitelek, 1987. A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve. Budapest, 1991, Püski Kiadó.
A monori tanácskozás. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt írta Rainer M. János. Budapest, 2005, 1956-os Intézet (facsimile kiadás).
Nagy Piroska: *Az eufória évei 1988–1990.* Budapest, 2011, Kieselbach Galéria.
Nagy Mónika Zsuzsanna (szerk.): *A rendszerváltás társadalma képekben.* Magyar Fotográfusok Háza – Múltunk Alapítvány, Budapest, 2000.
A *Napló 1977–1982.* Válogatta és szerkesztette: Barna Imre, Kenedi János, Sulyok Miklós, Várady Szabolcs. Budapest, 1990, Minerva Kft.
Ötvenhatról nyolcvanhatban. Szerk.: Hegedűs B. András et al. Budapest, 1992, Századvég Kiadó – 1956-os Intézet. Az 1986-ban tartott ellenzéki konferencia előadásai és a hozzászólások.
A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. I–VIII. kötet. Főszerkesztő: Bozóki András. Szerkesztők: Elbert Márta, Kalmár Melinda, Révész Béla, Ripp Erzsébet, Ripp Zoltán. Budapest, 1999, Magvető; Budapest, 2000, Új Mandátum Kiadó. Az első kötet tartalmazza a kerekasztal-tárgyalások előzményeinek legfontosabb dokumentumait, a 2–5. kötet az Ellenzéki Kerekasztal (EKA) és a Nemzeti Kerekasztal (NKA) plenáris üléseinek kivonatolt, és videofelvételről készült szó szerinti jegyzőkönyveit, a 6. kötetben találhatóak az NKA különböző munkabizottságainak fennmaradt jegyzőkönyvei. A 7. kötetben történeti, politikatudományi tanulmányok és elemzések olvashatóak a rendszerváltásról, a 8. kötet pedig portrékat, életrajzi összefoglalókat tartalmaz a tárgyalások résztvevőiről.
Richter Anna: *Ellenzéki Kerekasztal. Portrévázlatok.* Budapest, 1990, Ötlet Kft.
Erika Rissmann (szerk.): *Szamizdat. Alternatív kultúrák Kelet- és Közép-Európában, 1956–1989.* Budapest, 2004, Stencil Kulturális Alapítvány – Európai Kulturális Alapítvány. (A nemzetközi szamizdat-kiállítás katalógusa, Millenáris, Budapest, 2004. január–május.)

Memoárok, visszaemlékezések

Ács Z. (szerk.): *Kizárt a párt.* Budapest, 1989, Primo.
Bíró Zoltán: *Elhervadt forradalom.* Budapest, 1993, Püski Kiadó.
Bodzabán István – Szalay Antal (szerk.): *A puha diktatúrától a kemény demokráciáig.* Budapest, 1994, Pelikán Kiadó.

Fenyvesi Kristóf (szerk.): *A befogadó kamera. Interjúk dokumentumfilmesekkel.* Budapest, 2017, Magyar Napló Kiadó.
Fóti Péter: *A rendszerváltás élménye.* A szöveget gond. Gángoly Attila. Budapest, 2008, Jószöveg Műhely.
Hodosán Róza: *Szamizdat történetek.* Budapest, 2004, Noran Kiadó.
Horn Gyula: *Cölöpök.* Budapest, 1991, Zenit könyvek.
Kárpáti Ferenc: *Puskalövés nélkül...* Budapest, 2011, DUNA International.
Kasza László: *Metamorphosis Hungariae, 1989–1994. Kasza László interjúi.* Budapest, 1994, Századvég.
Kónya Imre: *Győzelemre születtünk... Kónya Imre az Ellenzéki Kerekasztalról.* [Riporter] Bálint B. András. Budapest, 1990, Progresszió.
Kónya Imre: *...és az ünnep mindig elmarad? – Történetek a rendszerváltástól napjainkig.* Budapest, 2016, Alexandra Kiadó.
Kőszeg Ferenc: *K. történetei.* Budapest, 2009, Magvető. A kötetben a szerző életútjának valós epizódjait felelevenítő rövid tárcanovellák olvashatók, irodalmi tónusban és színvonalon, de a történeti hűség jegyében.
Kőszeg Ferenc: *Múltunk vége.* Pozsony, 2011, Kalligram. Az életrajzi ihletésű esszé- és memoárkötet írásai és portréi visszatekintenek az ellenzéki korszakra is.
Kulcsár Kálmán: *Két világ között, 1988–1990.* Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó.
Lovas Zoltán: *Jöttem,* láttam, *győztek.* Budapest, 1990, AB-Beszélő Kiadó Kft.
Oplatka András: *Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke".* Budapest, 2014, Helikon Kiadó.
Orosz István: *Dokumentumtörténet.* Budapest, 2004, Hatodik Síp Alapítvány – Új Mandátum.
Pozsgay Imre: *1989. Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban.* Budapest, 1993, Püski Kiadó.
Pozsgay Imre: *Koronatanú és tettestárs.* Budapest, 1998, Korona Kiadó.
Vágvölgyi B. András: *1989. Tűzijáték.* Budapest, 2009, Nyitott Könyvműhely.

Politikai-történeti elemzések, publicisztika 1990-ig

Beszélgetések Magyarországról, szocializmusról. Aczél György válaszol Francis Cohen kérdéseire. Budapest, 1982, Kossuth–Magvető.
Csoóri Sándor: *Tenger és diólevél. Összegyűjtött esszék, naplók, beszédek, 1961–1994.* I–II. köt. Budapest, 1994, Püski Kiadó.
Csurka István: *Az elfogadhatatlan realitás.* New York, 1985, Püski Kiadó.
Donáth Ferenc: *A Márciusi Fronttól Monorig.* Budapest, 1992, Századvég Kiadó – Közgazdaságtudományi Intézet.
FASÍRT, avagy viták a „fiatal irodalomról". Válogatta és szerkesztette: Dérczy Péter. Budapest, 1982, Magvető Könyvkiadó. JAK-füzetek 1.
Fehér Ferenc – Heller Ágnes – Márkus György: *Diktatúra a szükségletek felett.* Ford. Mezei György. Budapest, 1991, Cserépfalvi Kiadó. (Első angol nyelvű kiadása: *Dictatorship Over Needs.* Oxford, 1983, Blackwell.)
Fehér Ferenc – Heller Ágnes: *Jalta után.* Budapest, 1990, Kossuth Kiadó.
Hankiss Elemér: *Kelet-európai alternatívák.* Budapest, 1989, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
Haraszti Miklós: *Darabbér.* Párizs, 1980, Magyar Füzetek. Magyar Füzetek Könyvek.
Haraszti Miklós: *A cenzúra esztétikája.* Budapest, 1986, Független Kiadó.
Huszár Tibor (szerk.): *Mit ér a szellem, ha...* Budapest, 1990, Szabad Tér Kiadó.
Illyés Gyula: *Szellem és erőszak.* Budapest, 1982, AB Független Kiadó.
Kemény István: *...és a 49 méteres rövidhullámon. Kemény István jegyzetei a Szabad Európa Rádióban, 1980–1990.* Válogatta és szerkesztette: Dávid János, Havas Gábor, Köllő János, Passuth Krisztina, Varga Júlia. Jegyzetek: Kőszeg Ferenc. Budapest, 2010, Osiris.
Kis János: *Vannak-e emberi jogaink?* Párizs, 1987, Magyar Füzetek – Dialogues Européens. Magyar Füzetek Könyvek 11.
Nyers Rezső: *Útkeresés, reformok.* Budapest, 1988, Magvető.

Októberi kérdések. Pozsgay Imrével beszélget Bíró Zoltán. Budapest, 1988, Eötvös Kiadó – Püski Kiadó.
Pozsgay Imre: *Egy év után, választás előtt. Bíró Zoltán második beszélgetése Pozsgay Imrével.* Budapest, 1990, Püski Kiadó.
Radnóti Sándor: *Recrudescunt vulnera.* Budapest, 1991, Cserépfalvi Könyvkiadó.
Simon János – Szabó János (szerk.): *A modellváltás anatómiája.* Budapest, 1989, Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Intézete.
Solt Ottilia: *Méltóságot mindenkinek.* I–II. köt. Szerk.: Havas Gábor, Kőszeg Ferenc. Budapest, 1998, AB-Beszélő Kiadó. A szerző politikai és szociológiai írásaiból, tanulmányaiból készült válogatás első kötetének java az 1990 előtti korszakot öleli fel.
Szilágyi Ákos: *Glasznoszty. Befejezetlen forradalom.* Budapest, 1987, Szabad Tér Kiadó.
Szilágyi Sándor. *A szellemi ellenállás jelképe. Bibó-tanulmányok.* Budapest, 1985, ABC Független Kiadó.
Szilágyi Sándor: *Ostinato. Esszék, tanulmányok.* Budapest, 1999, Új Mandátum Könyvkiadó. (A szerző 1990 előtt szamizdatban megjelent vagy kéziratban maradt esszéi, tanulmányai.)
Tamás Gáspár Miklós: *Idola Tribus.* Párizs, 1987, Magyar Füzetek. Magyar Füzetek Könyvei 12.
Tamás Gáspár Miklós: *Másvilág. Politikai esszék.* Budapest, 1994, Új Mandátum Kiadó.
Tamás Gáspár Miklós: *Törzsi fogalmak.* 1–2. köt. Budapest, 1999, Atlantisz.
Vajda Mihály: *Orosz szocializmus Közép-Európában.* Budapest, 1989, Századvég.

Politikai-történeti elemzések, publicisztika 1990 után

Antall József: *Modell és valóság.* I–II. köt. Budapest, 1994, Athenaeum.
Antall József országgyűlési beszédei, 1990–1993. Szerk. Pázmány Béla. Budapest, 1994. Athenaeum.
Arató, Andrew: *Civil társadalom, forradalom és alkotmány – Civil Society, Revolution and Constitution.* Vál. Örkény Antal. Budapest, 1999, Új Mandátum.
Bába Iván: *Békés átmenet. Adalékok a kialkudott rendszerváltoztatáshoz.* Budapest, 2007, Demokratikus Átalakulásért Intézet.
Bálint Éva, V.: *Rendiség a romokon. Vélekedések a rendszerváltás éveiből.* Budapest, 1994, Pesti Szalon Könyvkiadó.
Bayer József – Boda Zsolt (szerk.): *A rendszerváltás húsz éve: változások és válaszok.* Budapest, 2009, L'Harmattan – MTA PTI.
Bayer József – Kovách Imre (szerk.): *Kritikus leltár. A rendszerváltás másfél évtizede.* Budapest, 2005, MTA PTI.
Békés Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok kereszttüzében 1945–1990.* Budapest, 2004, Gondolat Kiadó.
Bihari Mihály: *Demokratikus út a szabadsághoz. Tanulmányok.* Budapest, 1990, Gondolat Kiadó.
Bihari Mihály (szerk.): *A többpártrendszer kialakulása Magyarországon 1985–1991.* Budapest, 1992, Kossuth Kiadó.
Bihari Mihály: *Magyar politika, 1945–1995. A magyar politikai rendszer történetének főbb szakaszai a második világháború után.* Budapest, 1996, Korona.
Bihari Mihály: *Magyar politika, 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok.* Budapest, 2005, Osiris.
Bogár László: *Magyarország felszámolása.* Budapest, 2008, Kairosz.
Bozóki András: *Politikai pluralizmus Magyarországon 1987–2002.* Budapest, 2003, Századvég.
Bozóki András: *Konfrontáció és konszenzus. A demokratizálás stratégiái.* Szombathely, 1995, Savaria University Press.
Csendes? Forradalom? Volt? Az ELTE Jogszociológiai Tanszék, az ELTE Szociológiai Intézet és a Bibó István Szakkollégium 1991. június 5–6-i konferenciájának előadásai és vitája. Összeállította: Bozóki András, Csapody Tamás, Csizmadia Ervin, Sükösd Miklós. Budapest, 1991, T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft. Twins Konferencia-Füzetek 3.
Debreczeni József: *A miniszterelnök. Antall József és a rendszerváltozás.* Budapest, 1998, Osiris.
Debreczeni József: *Orbán Viktor.* Budapest, 2002, Osiris.
Elek István: *Rendszerváltoztatók húsz év után.* Budapest, 2009, Heti Válasz.

Fehér Ferenc – Heller Ágnes: *Kelet-Európa „dicsőséges" forradalmai.* Budapest, 1992, T-Twins Kiadó.
Fischer Ferenc: *A kétpólusú világ 1945–1989.* Budapest–Pécs, 2005, Dialóg Campus Kiadó.
Földesi Margit – Szerencsés Károly: *Egy nemzet kétségek között. Adalékok Magyarország XX. századi történetéhez.* Budapest, 2015, Kairosz Kiadó.
Fricz Tamás: *A magyarországi pártrendszer 1987–1995. Kialakulástörténet és jellemzők. Politológiai elemzés.* Budapest, 1996, Cserépfalvi.
Gati, Charles: *Füstbe ment tömb.* Budapest, 1991, Századvég – Atlantisz Kiadó.
Gergely András, A.: *A pártállam varázstalanítása.* Budapest, 1991, Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézete.
Glatz Ferenc (szerk.): *Proletárdiktatúrákból a polgári demokráciákba, 1989–1992. Rendszerváltások Európában és a nagyvilágban.* Budapest, 2004, Magyar Tudományos Akadémia Társadalomkutató Központ.
Gombár Csaba: *Államoskönyv. A kormányokról és az állam kérdéseiről.* Budapest, 1998, Helikon.
Granasztói György: *Mi történik itt?* Budapest, 2003, Magyar Szemle Alapítvány.
Gerhard Péter – Koltai Gábor – Rácz Attila – V. László Zsófia (szerk.): *Rendszerváltás(ok) Magyarországon.* Budapest, 2010, Mundus. Mundus Novus könyvek.
Gyurgyák János (szerk.): *Mi a politika?* Budapest, 2004, Osiris.
Halmai Gábor – Vásárhelyi Mária (szerk.): *A nyilvánosság rendszerváltása.* Budapest, 1998, Új Mandátum Kiadó.
Horváth István – Németh István: *...És a falak leomlanak. Magyarország és a német egység (1945–1990).* Budapest, 1999, Magvető Kiadó.
Huszár Tibor: Kádár. *A hatalom évei, 1956–1989.* Budapest, 2006, Corvina Kiadó.
Janus-arcú rendszerváltozás. Tanulmányok. Összeáll. Schmidt Mária és Tóth Gy. László. Budapest, 1998, Kairosz.
„Jöjj el szabadság!" Bihari Mihály egyetemi tanár 60. születésnapjára készült ünneplő kötet. 2003, Rejtjel Kiadó.
Kende János (szerk.): *Rendszerváltás történész szemmel.* Budapest, 1992, Politikatörténeti Alapítvány.
Kende Péter: *Még egyszer a párizsi toronyból. Kortörténeti és politikaelméleti eszmék, 1973–2003.* Budapest, 2003, Új Mandátum.
Kende Péter: *A kommunizmus és a magyar társadalom.* Pozsony, 2013, Kalligram. Kende Péter válogatott művei, I. k.
Kéri László: *Összeomlás után.* Budapest, 1991, Kossuth.
Kéri László: *24 évszak.* Budapest, 1995, Intera.
Kéri László: *Tíz év próbaidő. A magyar átmenet politikai szociológiája, 1989–1998.* Budapest, 1999, Helikon Kiadó.
Kis János: *Az összetorlódott idő. Politikai írások, 1992–2013.* Pozsony, 2013, Kalligram Kiadó.
Kis János: *Mi a liberalizmus? Esszék, tanulmányok, 1985–2014.* Budapest, 2014, Pesti Kalligram Kft.
Kornis Mihály: *Kádár utolsó beszéde.* Pozsony, 2006, Kalligram Kiadó.
Kováts Flórián: *A mi rendszerünk. Írások a rendszerváltás kulturális életéről.* Budapest, 2006, Széphalom Könyvműhely.
Körmendy Zsuzsanna: *Ilyennek képzeltük a rendet?* Budapest, 2006, Kairosz.
Körösényi András: *A magyar politikai rendszer.* Budapest, 1998, Osiris. Osiris tankönyvek.
Kőszeg Ferenc: *Lehetőségek kényszere.* Budapest, 2000, Új Mandátum Kiadó. Számos írás még az 1990 előtti időszakban született.
Krasznai Zoltán: *A birodalom romjain. Publicisztikai írások.* Budapest, 1996, Új Mandátum Könyvkiadó.
Krausz Tamás: *Megélt rendszerváltás.* Budapest, 1994, Cégér Kiadó.
Krausz Tamás (szerk.): *Rendszerváltás és társadalomkritika. Tanulmányok a kelet-európai átalakulás történetéből.* Budapest, 1998, Napvilág Kiadó.
Kukorelli István: *Az alkotmányozás évtizede. Közjogi, politikai tanulmányok, parlamenti jegyzetek.* Budapest, 1995, Korona Kiadó.

Kulcsár Kálmán: *Az új politikai rendszer és a magyar valóság.* Budapest, 2006, Magyar Tudományos Akadémia Társadalomkutató Központ.
Kulin Ferenc: *A tét. Interjúk, esszék a nemzetről és a rendszerváltozásról.* Szerk. Mohai V. Lajos. Budapest, 1994, Bagolyvár.
Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve I–II.* Budapest, 1998, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány. (A második kötet számos visszaemlékezést tartalmaz a kor szereplőitől.)
Kurucz Gyula (szerk.): *Az első határnyitás. Sopron, 1989. augusztus 19.* Budapest, 2000, Kortárs.
Lamm Vanda (szerk.): *Rendszerváltás a jogban.* Budapest, 2009, MTA Jogtudományi Intézete – MTA Társadalomkutató Központ.
Lányi András: *Valahol megint utat vesztettünk.* Budapest, 1996, Liget Műhely Alapítvány.
Láttuk-e, hogy jön? Az ELTE Filozófiatörténeti Tanszékcsoport és a Budapesti Könyvszemle konferenciája. 1990. december 7. Budapest, 1991, T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft. Twins Konferencia-Füzetek 1.
Lendvai, Paul: *Honnan – hová? Gondolatok a közép- és kelet-európai változásokról.* Bev. Göncz Árpád. Budapest, 1994, Pesti Szalon.
Lengyel György: *A gazdasági elit átalakulása.* Budapest, 1997, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem.
Lengyel László: *A rendszerváltó elit tündöklése és bukása.* Budapest, 1996, Helikon Kiadó.
Lengyel László: *Illeszkedés vagy kiválás.* Budapest, 2006, Osiris.
Lipovecz Iván: *Puharendszerváltás, 1987–2005. Válogatás 18 év HVG-s írásaiból.* Budapest, 2006, Globális Tudás Alapítvány.
M. Kiss Sándor (szerk.): *Rendszerváltás 1989.* Lakitelek, 2014, Antológia Kiadó.
Majtényi György – Szabó Csaba (szerk.): *Rendszerváltás és Kádár-korszak.* Budapest, 2008, ÁBTL – Kossuth Kiadó.
Máté István (szerk.): *A rendszerváltás a Szovjetunióban (1989–1991).* Budapest, 1993, Magyar Ruszisztikai Intézet. Szovjet füzetek IX.
Németh György: *A Mozgó Világ története, 1971–1983.* Budapest, 2002, Palatinus.
Nóvé Béla: *Tény/Soros I.* Budapest, 1999, Balassi Kiadó. (A Soros Alapítvány magyarországi működésének első évtizede, 1984–1994.)
Nové Béla (szerk.): *Kortárs Krónika 1989.* Budapest, 2002, Krónika Nova Kiadó Kft.
Oplatka András: *Egy döntés háttere.* Budapest, 2008, Helikon Kiadó.
Pataki Ferenc: *Rendszerváltás után. Társadalomlélektani terepszemle.* Budapest, 1993, Scientia Humana Társulás.
Pataki Ferenc: *Rendszerváltók és bűnbakok. Társadalom-lélektani metszetek.* Budapest, 2000, Osiris.
Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba.* Budapest, 2011, 1956-os Intézet – L'Harmattan Kiadó.
Révész Sándor: *Antall József távolról, 1932–1993.* Budapest, 1995, Sík Kiadó.
Révész Sándor: *Aczél és korunk.* Budapest, 1997, Sík Kiadó.
Ripp Zoltán: *Szabad demokraták. Történeti vázlat a Szabad Demokraták Szövetségének politikájáról (1988–1994).* Budapest, 1995, Napvilág Kiadó.
Ripp Zoltán: *A rendszerváltás Magyarországon 1987–1990.* Budapest, 2006, Napvilág Kiadó.
Ripp Zoltán: *Eltékozolt esélyek? A rendszerváltás értelme és értelmezései.* Budapest, 2009, Napvilág Kiadó.
Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás.* Budapest, 2013, Akadémiai Kiadó. (A monográfia előzménye a szerző tíz évvel korábban hasonló címen megjelent könyve, melyet Prohászka Imre fotói illusztráltak. Lásd Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*... Prohászka Imre fotóival. Budapest, 2003, Rubicon. Rubicon könyvek.)
Simon János (szerk.): *Húsz éve szabadon Közép-Európában. Demokrácia, politika, jog. Nemzetközi konferencia 2010. nov. 25–26.* Budapest, 2011, Konrad Adenauer Alapítvány.
Soros, George: *A lehetetlen megkísértése. A kelet-európai forradalmak és a Soros Alapítvány.* Budapest, 1991, 2000 Irodalmi és Társadalmi Egyesület.
Striker Sándor (szerk.): *Lidérces mennyország. Konferencia. Győr, 1995. március 9–10.* Győr, 1997, Bartók Béla Megyei Művelődési Központ.

Szentes Tamás: *A kelet-európai átalakulás és a világgazdaság.* Budapest, 1990, Aula – Kossuth Kiadó.
Szilágyi Sándor – Sebes Katalin (szerk.): *A szabadság visszahódítása.* Budapest, 2001, Új Mandátum Könyvkiadó.
Szoboszlai György (szerk.): *Parlamenti választások 1990. Politikai szociológiai körkép.* Budapest, 1990, MTA Társadalomtudományi Intézet.
Tabajdi Csaba (szerk.): *Mérleg és számvetés tizenhárom év után. A magyarságpolitikai rendszerváltás kezdetei.* Budapest, 2001, Codex Print.
Tellér Gyula: *A történelem főutcáján. Cikkek, esszék, elemzések.* 1. köt. *A rendszerváltás rendszere;* 2. köt. *A történelem főutcáján.* Szentendre, 2005, Kairosz.
Tőkés L. Rudolf: *A posztkommunizmusból a demokráciába. Politika, pártok és parlamenti választások Magyarországon 1990-ben.* Budapest, 1991, Konrad Adenauer Alapítvány.
Tőkés Rudolf: *A kialkudott forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalmi utódlás 1956–1990.* Budapest, 1998, Kossuth Kiadó.
Tölgyessy Péter: *Elégedetlenségek egyensúlya. Válogatott írások.* Budapest, 1999, Helikon.
Vajda Mihály: *A történelem vége? Közép-Európa, 1989.* Budapest, 1992, Századvég.
Vásárhelyi Mária: *Rendszerváltás alulnézetben. Domináns véleményáramlatok, közkeletű ideológiák a rendszerváltás néhány sarkalatos társadalmi-gazdasági kérdéséről. 1994 novemberéig folytatott vizsgálatok.* Budapest, 1995, Pesti Szalon.
Vásárhelyi Mária: *Az ártatlanság kora. Előjáték a rendszerváltáshoz. A TDDSZ és A Liga születésének története.* Pozsony, 2008, Kalligram.
Vitányi Iván: *Rendszerváltástól kormányváltásig.* Szombathely, 1995, Savaria University Press.
Wéber Attila: *A Fidesz-jelenség.* Budapest, 1996, Napvilág Kiadó.

Gazdaság, társadalom, szociális kérdések

Andor László: *Eltévedt éllovas. Siker és kudarc a rendszerváltó gazdaságpolitikában.* Budapest, 2010, Napvilág Kiadó.
Andorka Rudolf: *Merre tart a magyar társadalom? Szociológiai tanulmányok a magyar társadalom változásairól és problémáiról.* Lakitelek, 1996, Antológia Kiadó.
Antal László – Antalóczy Katalin – Bokros Lajos – Bukva Anna – Csillag István – Kopátsy Sándor – Lengyel László: *Fordulat és reform.* Budapest, 1987, magánkiadás.
Bartha Eszter: *Kelet-európai alternatívák a 20. és a 21. században.* Történeti és szociológiai tanulmányok. Budapest, 2013, Volos.
Bauer Tamás: *Tervgazdaság, beruházás, ciklusok.* Budapest, 1981, Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó.
Bélyácz Iván: *Privatizáció. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából.* Pécs, 1993, Janus Pannonius Egyetemi Könyvkiadó.
Bélyácz Iván: *Tulajdon és gazdaság. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából.* Pécs, 1994, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó.
Csaba László: *Az összeomlás forgatókönyvei. A rendszer-átalakítás alkalmazott közgazdaságtana.* Budapest, 1994, Figyelő.
Ferge Zsuzsa: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből.* Budapest, 1986, Magvető Kiadó. Gyorsuló idő.
Földes György: *Az eladósodás politikatörténete, 1957–1986.* Budapest, 1995, Maecenas Könyvkiadó.
Hankiss Elemér: *Társadalmi csapdák.* Budapest, 1979, Magvető,. Gyorsuló idő.
Hankiss Elemér: *Diagnózisok.* Budapest, 1982, Magvető Kiadó,. Gyorsuló idő.
Gábor R. István – Galasi Péter: *A „második" gazdaság. Tények és hipotézisek.* Budapest, 1982, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *A század- és rendszerváltás társadalma.* Budapest, 2000, MTA.
Kornai János: *Hiány.* Budapest, 1982, Közgazdasági és Jogi Kiadó.
Kornai János: *Indulatos röpirat a gazdasági átmenet ügyében.* Budapest, 1989, HVG Rt. Kiadó.
Kornai János: *Régi és új ellentmondások és dilemmák.* Budapest, 1989, Magvető.
Kornai János: *Szocializmus, kapitalizmus, demokrácia és rendszerváltás. Nyolc tanulmány.* Budapest, 2007, Akadémiai Kiadó.

Laki Mihály: *Év végi hajrá az iparban és a kereskedelemben.* Budapest, 1980, Magvető Kiadó. Gyorsuló idő.
Laki Mihály – Szalai Júlia: *Vállalkozók vagy polgárok? A nagyvállalkozók gazdasági és társadalmi helyzetének ambivalenciái az ezredforduló Magyarországán.* Budapest, 2004, Osiris.
Lengyel László: *Végkifejlet.* Budapest, 1989, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
Liska Tibor: *Ökonosztát.* Budapest, 1988, Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó.
Mellár Tamás: *Stabilizáció, privatizáció, egyensúly.* Pécs, 1994, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó.
Mihályi Péter: *A magyar privatizáció krónikája 1989–1997.* Budapest, 1998, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
Mizsei Kálmán (szerk.): *Privatizáció Kelet-Európában. Alternatívák, érdekek, törvények.* Budapest, 1991, Atlantisz.
Soós Károly Attila: *Terv, kampány, pénz.* Budapest, 1986, Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó.
Soós Károly Attila: *Rendszerváltás és privatizáció.* Budapest, 2009, Corvina Kiadó.
Szalai Erzsébet: *Az elitek átváltozása.* Budapest, 1996, Cserépfalvi Kiadó.
Szalai Erzsébet: *Szereppróba. Válogatott tanulmányok, publicisztikai írások és interjúk (1982–1993).* Budapest, 2000, Századvég.
Szalai Erzsébet: *A civil társadalomtól a politikai társadalom felé. Munkástanácsok, 1989–1993.* Budapest, 1994, T-Twins.
Szalai Erzsébet: *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban.* Budapest, 2001, Aula.
Szalai Erzsébet: *Útelágazás. Hatalom és értelmiség az államszocializmus után.* Budapest–Szombathely, 1994, Pesti Szalon – Savaria University Press.
Szalai Júlia: *Uram! A jogaimért jöttem!* Budapest, 1998, Új Mandátum Kiadó.
Szalai Júlia: *Nincs két ország...? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon.* Budapest, 2007, Osiris.
Szamuely László – Csaba László: *Rendszerváltozás a közgazdaságtanban – közgazdaságtan a rendszerváltozásban.* Budapest, 1998, Közgazdasági Szemle Alapítvány.
Szelényi Iván: *A posztkommunista átmenet társadalmi konfliktusai.* Budapest, 1992, MTA Politikatudományi Intézet.
Thoma László: *A rendszerváltás és a szakszervezetek 1988–1992. Szociológiai-politológiai vázlatok.* Budapest, 1998, Villányi Úti Konferencia Központ és Szabadegyetem Alapítvány. Villányi Úti Könyvek.
Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest, 2005, Osiris. Osiris tankönyvek.
Vígvári András: *Rendszerváltás és privatizáció.* Budapest, 1992, Szakszervezetek Gazdaság- és Társadalomkutató Intézete.

A pártállam állambiztonsági szolgálataival foglalkozó munkák

Halmai Gábor (szerk.): *Ügynökök és akták. Nemzetközi konferencia az átvilágításról és az állambiztonsági iratok sorsáról.* Budapest, 2003, Soros Alapítvány.
Kenedi János: *K. belügyi iratfelmérő jelentései a kastélyból.* Budapest, 2000, Magvető Kiadó.
Kenedi János: *Hálózati munkára nem alkalmas. K. belügyi iratfelmérő újabb jelentései.* Budapest, 2015, Magvető Kiadó.
Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv. Október 23. – március 15. – június 16. a Kádár-korszakban.* I–II. köt. Budapest, 1996, Magvető.
Modor Ádám: *A titok meg a nyitja.* Budapest, 2004, Kairosz Könyvkiadó Kft. (Bővített kiadás uo. 2005.)
Modor Ádám: *Célkeresztben: Krassó.* Budapest, 2006, Kairosz Kiadó Kft.
Müller Rolf: *Titkok – Képek – Nyolcvanas évek – The Secret Pictures of the Eighties.* Budapest, 2011, L'Harmattan Kiadó.
Müller Rolf – Takács Tibor (szerk.): *Szigorúan titkos '89 – A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámolói.* Budapest, 2010, L'Harmattan Kiadó.

Rainer M. János: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei, 1957–1989.* Budapest, 2008, 1956-os Intézet.
Révész Béla: Dunagate. *Beszélő,* 2004. december, 2005. január és február.
Révész Béla: A *„Duna-gate" ügy jelentősége a rendszerváltás történelmében.* Szeged, 2006, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Acta Universitatis Szegediensis – Acta Juridica et Politica, Tomus LXVIII. Fasc. 19.
Szilágyi Sándor: *A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok.* Budapest, 1999, Új Mandátum Könyvkiadó.
Szőnyei Tamás: *Nyilván tartottak – titkos szolgák a magyar rock körül 1960–1990.* Budapest, 2005, Tihanyrév – Magyar Narancs.
Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990.* 1–2. köt. Budapest, 2012, Noran Kiadó.
Tabajdi Gábor: *A III/III krónikája.* Budapest, 2015, Jaffa Kiadó.
Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990.* Budapest, 2008, Corvina.
Ungváry Krisztián: *A szembenézés hiánya. Felelősségre vonás, iratnyilvánosság és átvilágítás Magyarországon 1990–2017.* 2017, magánkiadás.

A RENDSZERVÁLTÁS KRONOLÓGIÁJA

1977

jan. 7. Csehszlovákiában a Charta 77 polgárjogi mozgalom közzéteszi felhívását. A 250 aláíró közül sokat letartóztatnak.

jan. 9. Harmincnégy magyar értelmiségi Pavel Kohuthoz, a Charta '77 egyik szóvivőjéhez írt levelében szolidaritásáról biztosítja a mozgalmat. Ez a későbbi demokratikus ellenzék első szervezett akciója.

jan. 10. Központi élelmiszerár-emelés. A konzervek és a fagyasztott termékek árát 25 százalékkal, a kávéét 30 százalékkal emelik.

jan. 18. Újabb jelentős kölcsönt vesz fel a Magyar Nemzeti Bank. Nyugat-európai bankok 150 millió dollárt utalnak át Magyarországnak.

február Kovács András körlevélben kéri fel több tucat barátját és ismerősét, hogy fogalmazzák meg a marxizmushoz való viszonyukat. A levélben feltett kérdésekre huszonegyen válaszoltak. A *Marx a negyedik évtizedben* című kötet volt az első jelentősebb szamizdatkiadvány Magyarországon.

március Találkoznak a népi írók és a formálódó demokratikus ellenzék tagjai, hogy az „ellenkultúrát" támogató alternatív segélyszervezet létrehozásáról tárgyaljanak. Ezután nem sokkal Kenedi János, Csoóri Sándor közreműködésével, kiadja a *Profil* című, több mint 800 oldalas gyűjteményes szamizdatkötetet, melyben Kenedi a különböző szerkesztőségek által „profilidegenként" visszautasított írásokat gyűjtötte össze.

jún. 9. Kádár Jánost a Vatikánban fogadja VI. Pál pápa. A Szentszék közbenjárására hamarosan kiszabadulnak az utolsó bebörtönzött papok is, köztük Lénárd Ödön piarista szerzetes, aki közel két évtizedet töltött összesen börtönben.

jún. 15–16. Kádár János és Nicolae Ceauşescu tárgyalásokat folytat Debrecenben és Nagyváradon. Közleményben rögzítik a nemzetiségek „híd-szerepét", konkrét eredményeket azonban nem sikerül elérni a magyar kisebbség ügyében.

júl. 22. Mao Ce-tung özvegyét és sanghaji híveit kizárják a pártból. Teng Hsziao-pinget, az 1976-ban leváltott helyettes pártvezetőt és kormányfőt rehabilitálják.

szept. 14–16. Budapesten aláírják a bős-nagymarosi vízlépcsőrendszer megépítéséről szóló csehszlovák–magyar kormányközi egyezményt.

okt. 20. Az MSZMP Központi Bizottsága a reformpolitikához való óvatos visszatérésről határoz. A határozat szerint a kibontakozásnak „a vállalati önállóságra és a vállalkozó szellemre" kell épülnie.

november Kornis Mihály író kezdeményezésére útjára indul a *Napló*. A kézről kézre adott, kollektív naplóba mintegy száz szerző jegyezte be legfontosabb mondandóját. Itt publikál a későbbi demokratikus ellenzék számos tagja. Hamarosan lezajlik a *Napló*ban Kenedi János és Radnóti Sándor vitája az ellenzékiségről és az '56-os forradalom újraértelmezéséről.

nov. 23. Fábri Zoltán filmrendező tiltakozó levelet ír a Velencei Biennálé rendezőinek, amiért ellenzéki magyar műalkotásokat mutatnak be.

december Haraszti Miklós és Rév István Varsóban találkozik Jan Litinskivel és Adam Michnikkel. Ezzel megtörténik a kapcsolatfelvétel a magyar és a lengyel ellenzéki mozgalom között.

1978

január Nem engedélyezik Illyés Gyula *Szellem és erőszak* című esszékötetének forgalmazását. A kötetet 1980-ban Münchenben Tollas Tibor jelenteti meg.

jan. 6. Az Egyesült Államok ünnepélyesen visszaszolgáltatja Magyarországnak a Szent Koronát és a koronázási ékszereket. A nemzeti ereklyéket a Parlamentben Cyrus Vance amerikai külügyminiszter adja át Apró Antalnak, az Országgyűlés elnökének.

jan. 9. Központi áremelések: a kávé ára 45–55 százalékkal, az édességeké 25 százalékkal, a déligyümölcsöké 8 százalékkal emelkedik.

márc. 1. Engedélyezik – idegenforgalmi hivatalok közvetítésével – a lakásokban és üdülőkben fizetővendégek fogadását. (Idegenforgalmi rekord: ebben az évben 12,5 millió külföldi kereste fel hazánkat.)

márc. 17. Magyar–amerikai megállapodás születik Budapesten a legnagyobb kedvezmény kölcsönös megadásáról.

ápr. 19–20. Az MSZMP KB ülésén Biszku Béla adminisztratív KB-titkárt Korom Mihály váltja fel, Biszkut nyugdíjazzák. Németh Károly gazdaságpolitikai KB-titkárt Havasi Ferenc váltja, Németh a pártszervezésért felelős KB-titkár lesz. Marjai Józsefet a KB-ülés után a minisztertanács elnökhelyettesévé választják. Ezek a személyi változások a reformellenes kurzus végét jelzik a pártban.

máj. 19–22. Magyarországra látogat Reza Pahlavi iráni sah és felesége. A sahot az ELTE ÁJTK, feleségét az ELTE BTK avatja díszdoktorává.

júl. 5. Ausztria és Magyarország megállapodik a vízumkényszer feloldásáról 1979. január elsejei hatállyal.

júl. 9. Washingtonban bejelentik, hogy Magyarország megkapta az USA-tól a „legnagyobb kereskedelmi kedvezményt".

aug. 8. Marcaliban megkezdi a termelést a magyar Levi Strauss gyár. A gépeket és az alapanyagot az amerikai cég biztosítja, s átveszi a termelés 60%-át. A szocialista országokban hiánycikk a „valódi" farmer. A magyar Levi Strauss farmer lesz a kelet-európaiak magyarországi turistaútjának egyik „bevásárlási célja".

ősz Párizsban Kende Péter elindítja „a szabad gondolkodás archívumaként" a *Magyar Füzeteket*. Kenedi János kezdeményezi, hogy jelenjen meg emlékkönyv Bibó István 1981-ben esedékes hetvenedik születésnapjára.

szeptember Megkezdődnek – különböző magánlakásokon – a Hétfői Szabadegyetem előadásai. Szabó Miklós történész előadás-sorozata a szovjet és a magyar kommunista párt történetéről szól. Előadásokat tart a későbbiekben (1956-ról is) Dalos György, Hanák Péter, Hajdú Tibor, Hegedűs András, Iványi Gábor, Jánossy Ferenc, Kis János, Krassó György, Szalai Pál, Szilágyi Sándor, Tamás Gáspár Miklós, Vajda Mihály és Vekerdi László. A Szabadegyetem fő szervezője Szilágyi Sándor.

okt. 16. II. János Pál néven Rómában pápává választják Krakkó érsekét, Karol Wojtyłát, aki később pápaként is jelentős erkölcsi támogatásban részesíti a lengyel ellenzéki mozgalmakat.

okt. 26. Az Elnöki Tanács rendelete szélesíti a magyar állampolgárok külföldi utazásainak lehetőségeit. Bevezetik az egységes magánútlevelet.

okt. 28. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke rendeletet bocsát ki a személyi szám, illetve a személyi lap kiadásáról és használatáról.

dec. 15. Jimmy Carter amerikai elnök bejelenti, hogy az USA felveszi a diplomáciai kapcsolatokat Kínával. A Tajvannal fenntartott diplomáciai kapcsolatokat 1979. január elsejei hatállyal felbontja.

1979

jan. 16. Iránban megdöntik Reza Pahlavi iráni sah hatalmát. A sah külföldre menekül.

február 1. Khomeini ajatollah visszatér a száműzetésből Iránba.

febr. 15. Módosítják Magyarországon a devizaszabályokat, ezzel megkönnyítik a külföldiek magyarországi tartózkodását.

febr. 17. Kína támadást indít Vietnam ellen.

márc. 26. Washingtonban Izrael és Egyiptom békeszerződést ír alá.

május 3. Nagy-Britanniában a választásokon a Konzervatív Párt győz, Margaret Thatcher alakít kormányt.

máj. 10. Meghal Bibó István. A magyar sajtó a *Magyar Nemzet*ben megjelent rövid közlemény kivételével nem ad hírt az 1956-os Nagy Imre-kormány államminiszterének haláláról.

máj. 21. Bibó István temetésén az Óbudai temetőben Illyés Gyula és Kenedi János mond beszédet. A temetésen sok százan vesznek részt. Halda Aliz lakásán megalakul a Bibó-emlékkönyv szerkesztőbizottsága.

jún. 2–10. II. János Pál pápa zarándokútja Lengyelországban.

jún. 15. Jimmy Carter amerikai elnök és Leonyid Brezsnyev szovjet pártfőtitkár Bécsben aláírja a SALT II. szerződést a hadászati fegyverek korlátozásáról.

júl. 22. Az élelmiszerárak átlagosan 20 százalékkal emelkednek, az árszínvonal éves szinten 9 százalékkal nő Magyarországon. Az áremeléseket részlegesen ellensúlyozzák jövedelemkiegészítéssel.

aug. 1. Óvári Miklós KB-titkár értelmiségi aktívaértekezleten kifejti, hogy az életszínvonalat a népgazdaság lehetőségeihez kell igazítani.

szept. 4. Helmut Schmidt az NSZK első kormányfője, aki Magyarországra látogat.

szept. 25. Kommunista aktívaülésen Kádár János a takarékosságot, a jobb munkát és a fizetési mérleg javítását állítja a középpontba.

október Megjelenik Münchenben Illyés Gyula előszavával Janics Kálmán *A hontalanság évei* című műve, mely a szlovákiai magyar kisebbség sorsát mutatja be a második világháború utáni években.

okt. 24. Prágában elítélik a Charta '77 vezetőit (Petr Uhlt, Václav Bendát, Jiři Dientsbiert, Václav Havelt, Ota Bednarovát és Dana Nemcovát).

okt. 25–29. Kádár Jánoshoz, Losonczi Pálhoz és a Charta '77 aláíróihoz küldött levelek formájában összesen 250 magyarországi értelmiségi tiltakozik a Charta ,77 vezetőinek elítélése ellen. (A nyilatkozatot számos volt 1956-os elítélt is aláírja.)

november Megalakul a Szegényeket Támogató Alap, a SZETA.

nov. 4. Teheránban iszlám szélsőségesek megrohamozzák és elfoglalják az USA követségét, és 70 túszt kerítenek a hatalmukba. Elengedésük fejében azt követelik, hogy adják ki a volt iráni sahot.

dec. 6. Tánczos Gábor öngyilkosságot követ el. December 22-i temetésén több százan vesznek részt. Vásárhelyi Miklós és Győrffy Sándor búcsúztatja az 1956-os Petőfi Kör egykori vezetőjét. A sajtó nem ad hírt Tánczos haláláról.

dec. 12. NATO-határozat születik Brüsszelben a közepes hatótávolságú rakéták telepítéséről a szovjet SS-20-as rakéták ellensúlyozására, amennyiben a leszerelési tárgyalások nem járnak sikerrel.

dec. 26. A szovjet csapatok bevonulnak Afganisztánba.

1980

jan. 4. Az USA gabonaembargót vezet be a Szovjetunió ellen.

jan. 11. Közzéteszik a Minisztertanács állásfoglalását az afganisztáni eseményekről, amely támogatja a szovjet katonai intervenciót.

jan. 22. Gorkijba száműzik Andrej Szaharov szovjet ellenzéki tudóst.

február Csoóri Sándor *Egy nomád értelmiségi* című esszéjének közlése miatt bezúzzák a kecskeméti *Forrás* februári számát. A lappal kapcsolatban álló értelmiségiek levélben tiltakoznak az akció ellen Horváth István megyei első titkárnál.

febr. 19. Helmut Schmidt német szövetségi kancellár lemondja NDK-beli látogatását a szovjet csapatok afganisztáni bevonulása miatt.

márc. 18. Kibocsátják a SZETA felhívását a szegények támogatására.

márc. 24–27. Az MSZMP XII. kongresszusán a gazdasági kérdések állnak a középpontban. A nehéz helyzetből kivezető utat a hatékonyság erőteljes növelésében jelölik meg.

ápr. 11. Felavatják Kolozsvárott a magyar főkonzulátus épületét.

május 4. Meghal Joszip Broz Tito, Jugoszlávia vezetője.
máj. 15. Az NSZK Olimpiai Bizottsága úgy dönt, hogy bojkottálja a moszkvai olimpiát.
máj. 26.–június 3. Farkas Bertalan az Interkozmosz Program keretében Valerij Kubaszov parancsnoksága alatt első magyar űrhajósként űrutazást tesz a Szojuz-36 fedélzetén.
jún. 8. Országgyűlési és tanácstagi választások Magyarországon. 352 képviselőt választanak, 15 helyen indul két jelölt. A részvételi arány 97%, a szavazók 99,3%-a a Hazafias Népfront jelöltjeire szavaz.
július 1. Jelentős áremelések lépnek életbe Lengyelországban. Sztrájkhullám indul el az országban.
júl. 19.–aug. 3. Megrendezik a XXII. nyári olimpiai játékokat Moszkvában, amelyet az afganisztáni intervenció miatt 62 ország, köztük az Egyesült Államok is bojkottál.
aug. 14. A lengyelországi sztrájkhullám eléri a gdański hajógyárat, és átterjed számos városra és üzemre.
aug. 23. A lengyel kormányküldöttség Gdańskban tárgyalásokba bocsátkozik a Lech Wałęsa vezette sztrájkolókkal.
aug. 31. A Lengyel Egyesült Munkáspárt vezetése elfogadja az Üzemközi Sztrájkbizottság 21 pontos követelését, legalizálják a Szolidaritás független szakszervezetet.
szept. 6. Lemond Edward Gierek lengyel pártvezető. Utóda Stanisław Kania.
szept. 11.: A hatóságok megakadályozzák a SZETA jótékonysági estjének a megtartását, amelyen Kocsis Zoltán is föllépett volna.
szept. 12. Az MSZMP állásfoglalást ad ki a mezőgazdasági kisegítő tevékenység fejlesztéséről.
szept. 17. Kitör a háború Irak és Irán között.
szept. 18. Hivatalosan megalakítják Lengyelországban a Szolidaritás szakszervezetet.
október A 76 szerző írását tartalmazó *Bibó-emlékkönyv* kéziratát Donáth Ferenc benyújtja a Gondolat Kiadóhoz, amely pártutasításra elhárítja a kéziratot. Az *Emlékkönyv* először gépírásos formában terjed, majd 1984-től stencilezett szamizdatként, négy kötetben. Legálisan csak 1991-ben jelenteti meg a Századvég Kiadó és az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.
okt. 30–31. A Fiatal Írók József Attila Körének tanácskozása Szentendrén. A felszólalók kifogásolják, hogy bizonyos történelmi ismereteket csak emigrációs forrásokból lehet megismerni. Az Írószövetség vezetői felidézik a Petőfi Kör „rémképét".
nov. 4. A republikánus Ronald Reagant választják meg az USA elnökévé.
nov. 13. Kitör a második olajválság, amely később Magyarországon kiváltja az árak folyamatos emelését, az import adminisztratív korlátozását és a hitelfelvételek növelését.
nov. 20. Pekingben megkezdődik Mao özvegyének, a „négyek bandájának" a pere. Budapesten rendőrhatósági figyelmeztetésben részesítik és pénzbüntetésre ítélik a SZETA több tagját, Solt Ottiliát, Nagy Andrást, Lengyel Gabriellát és másokat.
nov. 21. Betiltják a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Rajk László Szakkollégiuma által tervezett előadást és vitát Bibó István életművéről.
nov. 28. Mégis engedélyezik a Bibó-előadásokat, melyeket több száz fős hallgatóság előtt tart meg Litván György és Petri György.
dec. 5. A szovjet vezetők a Varsói Szerződés csúcsértekezletén burkoltan katonai intervencióval fenyegetik meg a lengyel vezetőket, ha nem hárítják el az „ellenforradalmi veszélyt".
dec. 9. Az MSZMP PB határozatot hoz az ellenzékről. A határozat tervezetét Knopp András – az ellenzékkel kapcsolatos pártmunka egyik fő szervezője és felelőse – készítette el a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának megbízásából.
dec. 11–14. Megtartják a SZETA jótékony célú kiállítását és aukcióját a HNF Kinizsi utcai székházában. Az aukció bevétele 170 ezer forint.

1981

jan. 1. Engedélyezik kisebb létszámú üzemek és vendéglátó-ipari egységek szerződéses és bérleti formában való üzemeltetését.
jan. 19. Jelentősen emelkedik az élelmiszerek és az üzemanyagok ára.

jan. 25. Pekingben a „négyek bandája" elleni perben halálra ítélik Csiang Csinget, Mao özvegyét. (A halálos ítéletet enyhítették, Csiang Csing 1991-ben már szabadlábon követett el öngyilkosságot.)
február Szamizdatbutik nyílik ifj. Rajk László Galamb utcai lakásán: hetente egyszer szamizdat kiadványokat árulnak.
febr. 1. Emelkednek a szolgáltatások árai
febr. 11. Wojciech Jaruzelski tábornokot kinevezik miniszterelnöknek Lengyelországban.
márc. 11. Felfüggesztik a Fiatal Írók József Attila Körének tevékenységét, mert konferenciáikon a határokon túli magyarság problémáival foglalkoztak.
márc. 20. Budapesti egyetemisták és főiskolások politikai tanácskozást tartanak, kísérletet tesznek a KISZ-től független érdekvédelmi diákszervezet létrehozására.
márc. 29. A Magyar Nemzeti Bank 250 millió dollár hitelt vesz fel arab bankoktól.
márc. 30. Egy ellene elkövetett merényletben megsérül Ronald Reagan amerikai elnök.
április Bába Iván szerkesztésében megjelenik a szamizdat *Magyar Figyelő* első száma, amely főként a romániai és csehszlovákiai magyar kisebbségek ügyeivel foglalkozik. A SZETA közös adománygyűjtési akciót kezdeményez a Magyar Vöröskereszttel a lengyelországi nélkülözők javára. A Vöröskereszt a kezdeményezést elutasítja.
május Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadásában Bernben négy kötetben megjelennek Bibó István összegyűjtött munkái. Külföldön megjelenik magyar fordításban az ENSZ ötös bizottságának jelentése az 1956-os magyar forradalomról.
máj. 13. II. János Pál pápát Rómában súlyosan megsebesíti egy török merénylő.
jún. 29. Átlagosan 10%-kal emelik a hús és hústermékek árát.
július A SZETA kéthetes üdülőtábort szervez hátrányos helyzetű lengyel gyerekeknek. A program során 24 gyereket és 3 felnőtt kísérőt látnak vendégül Budapesten és a Balaton-felvidéken. A tábort a hatóságok és a KÖJÁL is zaklatja.
júl. 16. Őrizetbe veszik, majd kiutasítják az országból Wojciech Maziarski Magyarországon tanuló lengyel diákot, aki tolmácsként tevékenykedett a SZETA táborában.
szept. 1. Eljárás indul ifj. Rajk László és Szilágyi Sándor ellen a szamizdatbutik fenntartása miatt. Bevezetik a különböző kedvezményekre jogosító diákigazolványt.
szept. 5. Gdańskban összeül a Szolidaritás szakszervezet kongresszusa.
szept. 28. Módosítják a vállalati törvényt, növelik a vállalatvezetők mozgásterét, lehetővé teszik leányvállalat alapítását.
október Lányi András szerkesztésében megjelenik *A kisúgó* című szamizdat kiadvány Cornelius Castoriadis 1956-os tárgyú tanulmányával. Megjelenik a forradalom 25. évfordulójára a párizsi *Irodalmi Újság* '56-os különszáma, Gosztonyi Péter *A magyar forradalom története* és Király Béla *Az első háború a szocialista országok között* című könyve és a párizsi *Magyar Füzetek* különszáma.
okt. 1. Törvényesen elismert vallásfelekezet lesz a Magyarországi Evangélikus Testvérközösség.
okt. 18. Wojciech Jaruzelski miniszterelnök átveszi Stanisław Kaniától a lengyel állampárt vezetését is.
okt. 19. A forradalom évfordulójára emlékeznek Krassó György szervezésében egy magánlakásban.
okt. 26. Kiengedik az Országos Ideg- és Elmegyógyintézetből Pákh Tibort, aki útlevelének elkobzása elleni tiltakozásként éhségsztrájkot folytatott, és ezért kényszergyógykezelték és mesterségesen táplálták. 57 magyar értelmiségi és több nemzetközi szervezet tiltakozásának hatására engedték el.
nov. 4. Magyarország felvételét kéri a Nemzetközi Valutaalapba (IMF) és a Világbankba.
nov. 9. 20 százalékkal emelik a cigaretta és a tömény italok árát.
december Megjelenik a *Beszélő* első száma. Megkezdi működését az AB Független Kiadó Demszky Gábor és Nagy Jenő irányításával.
dec. 12–13. A Magyar Írók Szövetsége közgyűlést tart. A közgyűlés második napját meghatározza a lengyel katonai hatalomátvétel híre. Többen 1956-os analógiákat említenek a vitában. Lázár István újabb Köztársaság téri vérengzéstől óv, Fekete Sándor a szocializmuson belüli robbanástól félti a társadalmat. Csoóri Sándor hangsúlyozza, hogy nem tartható tovább a különalkus

kultúrpolitika, tekintélyes írószövetségre van szükség, amely a politikai hatalmat is demokratizálhatja.

dec. 13. Lengyelországban katonai tanács veszi át a hatalmat, és hadiállapotot hirdetnek ki. Betiltják a Szolidaritást és valamennyi független szervezetet és orgánumot, sok embert letartóztatnak, internálnak, a sztrájkokat karhatalmi erővel felszámolják. A SZETA gyűjtést indít a nélkülöző lengyel családok számára. Később a Magyar Vöröskereszt is hasonló akciót hirdet meg.

1982

jan. 1. 59 éves korában meghal Bali Sándor, az 1956-os Nagy-budapesti Központi Munkástanács egykori vezetője. Temetésén, amelyre jelentős állambiztonsági erőket vezényelnek ki, egyetlen beszéd sem hangzik el, mert az özvegyet megfenyegetik, hogy máskülönben megszüntetik súlyosan beteg gyermekük gyógykezelését. Magánszemélyeknek is engedélyezik a taxizást, az árufuvarozást és az autómentést. Évente egyszer lehetővé teszik a konvertibilis elszámolású országokba való utazást.

márc. 30. Az MSZMP PB újabb határozatban foglalkozik az ellenzékkel.

ápr. 15. 25 százalékkal emelkednek átlagosan a háztartási energiahordozók árai.

máj. 6. Magyarországot – 146. tagországként – felveszik a Nemzetközi Valutaalapba.

máj. 23. Illyés Gyula az osztrák televízióban interjút ad 1956-ról és Nagy Imréről.

június Budapesten sorozatos rendőri akciók (házkutatások, lefoglalások stb.) folynak a szamizdat kiadványok szerkesztői és készítői ellen. A demokratikus ellenzék több tagja, valamint ismert közéleti személyiségek a belügyminiszterhez és a legfőbb ügyészhez intézett levelekben tiltakoznak a zaklatások ellen.

jún. 3. Pozsonyban zaklatják a hatóságok Duray Miklós magyar kisebbségi aktivistát.

jún. 25. Személyi változások a pártban és kormányban. Aczél György újra KB-titkár lesz, helyét a kormányban Sarlós István veszi át. Pozsgay Imre kikerül a kormányból, Köpeczi Béla veszi át tőle a művelődési tárcát. Pozsgay a HNF főtitkára lesz. Gyenes András helyett a *Népszabadság* addigi főszerkesztője, Várkonyi Péter lesz a KB külügyi titkára. Berecz János veszi át a *Népszabadság* főszerkesztői posztját, Szűrös Mátyás kerül a KB Külügyi Osztályának az élére, az Agitációs és Propaganda Osztály vezetésével pedig Lakatos Ernőt bízzák meg.

nyár A SZETA száz rászoruló lengyel gyerek magyarországi üdültetését vállalja két turnusban. Az üdültetés meghiúsul, mert a lengyel belügy megakadályozza az első turnus kiutazását, a második turnus meghívóleveleit pedig a magyar hatóságok kobozzák el.

júl. 7. François Mitterrand francia elnök Magyarországra látogat. Magyarországot felveszik a Világbankba.

aug. 9. Központi áremelések. A kenyér, a liszt, a belőle készült termékek és a rizs ára átlagosan 20 százalékkal emelkedik. 40 százalékkal emelik a kávé árát. Szeptembertől 10 százalékkal nő a vasúti személyszállítás és 125 százalékkal a távolsági autóbusz-közlekedés díja. A Magyar Nemzeti Bank 260 millió dolláros kölcsönt vesz fel Londonban.

szept. 2. Megalakul a Dialógus független békemozgalom.

október Bibó-Press néven tájékoztató és dokumentációs szolgálat alakul Bécsben az emigrációba vonult Zsille Zoltán vezetésével.

okt. 8. Horváth István belügyminiszter az Országgyűlés őszi ülésszakán kijelenti, hogy a szocializmusellenes csoportok „a nemzetközi méretű osztályharcban az imperializmus oldalán állnak, és az elvakult, veszedelmes hidegháborús erők szövetségesei".

okt. 15. A csongrádi pártbizottság felmenti Vörös Lászlót, a szegedi *Tiszatáj* főszerkesztőjét és helyettesét, Annus Józsefet, mert a folyóirat szeptemberi száma közölte Köteles Pál Töprengés egy torzkép előtt és T. Bíró Zoltán Egy nemzedék naplója című írását. (A felmentést Budapesten nem erősítették meg. A főszerkesztő és helyettese ekkor még a helyén maradt.) A „személyi konzekvenciák levonására" szólítják fel főszerkesztői értekezleten Kulin Ferencet, a *Mozgó Világ* főszerkesztőjét, aki megtagadja a lemondást. Aczél György a főszerkesztői értekezlet zárszavában külön kiemeli, hogy a válságos világhelyzetben fokozott szükség van az összehangolt kultúrpolitikára.

okt. 23. Szamizdat magnókazetta jelenik meg Budapesten, amely eredeti hanganyaggal dokumentálja a forradalom eseményeit. Chicagóban megjelenik Pongrátz Gergely *Corvin köz, 1956* című könyve.

november Megnyílik a Rakpart Klub a Műegyetemen, ahol addig tabunak számító témákat is megtárgyalnak.

nov. 1. Romániában rendeletben kötelezik az országból véglegesen kitelepülni szándékozókat iskoláztatásuk állami költségeinek megtérítésére.

nov. 6–7. Romániában az *Ellenpontok* című szamizdat folyóirat előállításáért letartóztatják Szőcs Gézát, Kertész Attilát, Ara-Kovács Attilát, Tóth Károlyt és másokat.

nov. 10. Meghal Leonyid Brezsnyev, az SZKP főtitkára. Csehszlovákiában letartóztatják Duray Miklós magyar ellenzéki politikust.

nov. 12. Jurij Andropovot választják meg az SZKP főtitkárának.

nov. 14. A Budapesti Rendőrfőkapitányság „sajtórendészeti vétség" ügyében nyomoz. Kéziratokat, sokszorosító berendezéseket, szamizdat kiadványokat foglalnak le ellenzéki személyiségek lakásain. Erről rövid hírben számol be a *Népszabadság*.

dec. 9. 20 százalékkal emelik a benzin árát.

dec. 10. A Nemzetközi Valutaalap 600 millió dolláros hitelt nyújt Magyarországnak.

dec. 11. A *Népszabadság*ban megjelenik Rényi Péter Nem babra megy a játék című cikke, amelyben – Konrád Györgynek a *New York Review of Books* december 2-i számában publikált levelére reagálva – hangoztatja, hogy az ellenzék (köztük Konrád) az „imperializmus ügynöke", ugyanakkor hangsúlyozza, hogy „a türelem és a tolerancia gyakorlatát kívánjuk folytatni".

dec. 14. és 21. Az állambiztonsági szervek házkutatást tartanak sajtórendészeti vétség miatt az AB Független Kiadó munkatársainál (Demszky Gábornál, Buda Gézánál, ifj. Rajk Lászlónál, Sulyok Miklósnál, Nagy Bálintnál, Nagy Jenőnél), és szamizdat kiadványokat, közöttük jelentős mennyiségű 1956-os irodalmat foglalnak le. Ettől kezdve a demokratikus ellenzék tagjainál a rendőrség szinte rendszeresen tart ehhez hasonló akciókat.

Az év folyamán az AB Független Kiadónál megjelenik Király Béla *Az első háború a szocialista országok között*, Molnár Miklós *Elkerülhetetlen volt-e a szovjet invázió?* és Méray Tibor *Miért kellett meghalniuk? Jegyzetek a Nagy Imre-perhez* című művei.

1983

január Ifj. Rajk Lászlót kilakoltatják a Galamb utcai lakásból. A szamizdatbutik májusig Rajk Hankóczy utcai lakásán működik tovább. Néhány hónapos szünet után folytatódik a Hétfői Szabadegyetem, amelyen Szilágyi Sándor előadás-sorozatot tart Bibó István életművéről.

jan. 13. A *Ludas Matyi* című vicclap címoldalán az agg, mindennel elégedett és semmilyen változtatásra nem hajlandó Ferenc József jelenik meg. A karikatúrát kézről kézre adják, mert úgy értelmezik, hogy az valójában Kádár Jánosról szól.

jan. 31. Pozsonyban megkezdődik a Duray Miklós elleni per. A tárgyaláson megjelenik Cseres Tibor, Csurka István, Mészöly Miklós és az Amnesty International képviselője.

febr. 12. Kőszeg Ferenc lakásán bemutatják a SZETA gondozásában készült *Feketében* című jótékony célú irodalmi és grafikai antológiát. A bekötött példányok egy részét korábban elkobozták.

febr. 22. Duray Miklóst – a vád fenntartása mellett – szabadlábra helyezik.

márc. 15. A hivatalos ünnepségek után a Petőfi téren és a Batthyány-emlékmécsesnél – főként középiskolás – diákok tüntetnek.

márc. 23. Ronald Reagan amerikai elnök bejelenti az űrfegyverkezési programot.

márc. 29. Ezen napon és a továbbiakban még három alkalommal házkutatásokat és rendőri intézkedéseket foganatosítanak az AB Független Kiadó és az ABC *Tájékoztató* kiadói ellen.

április Állásfoglalást ad ki az MTA a bős–nagymarosi vízlépcső várható negatív környezeti hatásairól.

ápr. 15. Meghal Illyés Gyula író.

máj. 2. Szegeden izgatási per kezdődik Benda Balázs gimnáziumi tanuló ellen, aki március 15-én 12 pontos kiáltványt fogalmazott, és azt 7 példányban sokszorosította. A diákot 6 hónapi felfüggesztett börtönbüntetésre ítélik.

június Megjelenik Párizsban az *Irodalmi Újság* különkiadása Nagy Imre és társai kivégzésének 25. évfordulója alkalmából.
jún. 5. A kormány módosítja a sajtórendészeti jogszabályt, a sajtóvétség elkövetőjére 10 ezer forintig terjedő pénzbüntetés róható ki.
jún. 13. A Hétfői Szabadegyetem félévzáró előadása után negyvenen megemlékeznek a negyedszázada kivégzett Nagy Imréről és mártírtársairól, valamint a kelet-berlini felkelés harmincadik évfordulójáról.
jún. 16. Nagy Imre és társai kivégzésének 25. évfordulóján az Egyesült Államok vezető közéleti személyiségei táviratot küldenek Losonczi Pálnak, az Elnöki Tanács elnökének, melyben tiltakoznak a kivégzettek jeltelen sírba való eltemetése ellen, és felszólítják az illetékeseket a végtisztesség lehetőségének megadására.
jún. 21. Az MSZMP PB határozata az emigrációról: „Az emigrációval való kapcsolatok semmilyen körülmények között sem nyithatnak lehetőséget ellenséges célok hazai népszerűsítésére, s nem szolgálhatnak a jobboldali emigrációs körök és a hazai ellenséges-ellenzéki elemek közötti együttműködés csatornájaként sem."
jún. 23. II. János Pál pápa – lengyelországi tartózkodása alatt – fogadja Lech Wałęsa munkásvezért.
júl. 6. A Magyar Nemzeti Bank 239 millió dollár hitelt vesz fel. Szűrös Mátyás lesz a KB külügyi titkára, elődjét, Várkonyi Pétert külügyminiszterré nevezik ki. A KB külügyi osztályának vezetését Horn Gyula veszi át.
júl. 22. Lengyelországban hatályon kívül helyezik az 1981-ben életbe léptetett hadiállapotot, de annak számos rendelkezését külön törvények formájában fenntartják.
júl. 27. Halda Aliz levélben kéri Markója Imre igazságügy-minisztert, hogy közöljék vele a kivégzett Gimes Miklós sírjának helyét. Közel egyéves huzavona után az illetékes hivatalok azzal utasítják el kérését, hogy nem készültek feljegyzések az eltemetések helyéről. 1984. március 16-án Holló András véglegesen elutasító választ ad Kádár János nevében.
ősz Krassó György létrehozza a Magyar Október Kiadót (M. O.). Első kiadványai: a magyar kérdéssel foglalkozó ENSZ-jelentés egyik fejezete, az *Irodalmi Újság* forradalmi számának és a *Népszabadság* 1956. november 2-i számának reprint kiadása, *A Magyar Forradalom Hangja* című hangkazetta és három fényképsorozat (*A forradalmi város, A harcoló város, A lerombolt város*).
szept. 1. Szovjet harci repülőgépek lelőnek egy személyszállító dél-koreai repülőgépet a Szovjetunióhoz tartozó Szahalin-sziget felett. A halálos áldozatok száma 269.
szept. 16. Leváltják Kulin Ferencet, a *Mozgó Világ* című folyóirat főszerkesztőjét. Rövidesen aláírásgyűjtés kezdődik az egyetemeken és értelmiségi körökben a döntés elleni tiltakozásul. Az *Élet és Irodalom* hasábjain Hajdú János újságíró élesen támadja Csoóri Sándort Duray Miklós New Yorkban megjelent, *Kutyaszorítóban* című könyvéhez írt előszava miatt. Ezt követően Csoóri hosszú ideig nem publikálhat.
szept. 23. Az Írószövetség József Attila Köre aggályosnak tartja a kultúrpolitikai hatóságok intézkedéseit, különösen a Csoóri Sándor elleni szilencium elrendelését és Kulin leváltását.
szept. 24. Gépkocsijának ellenőrzése során Demszky Gábort az intézkedő rendőrök bántalmazzák.
okt. 22. Az NSZK-ban 1,3 millió ember vesz részt az atomfegyverek elleni tömegtüntetésen.
november Megjelenik a szamizdat *Hírmondó* első száma (szerkesztői: Demszky Gábor, Hodosán Róza, Nagy András és – kezdetben – Solt Ottilia).
dec. 10. Oslóban férje képviseletében Danuta Wałęsa, a lengyel politikus felesége átveszi a Lech Wałęsának ítélt Nobel-békedíjat.
dec. 20. Fáklyás felvonulást rendeznek Budapesten az amerikai rakéták telepítése ellen.
dec. 21. Demszky Gábort hivatalos személy elleni erőszak bűntettének vádjával első fokon 6 hónapos felfüggesztett börtönbüntetésre ítélik a Budai Kerületi Bíróságon.
dec. 22–23. Az Országgyűlés elfogadja az új választási törvényt, amely kötelezővé teszi a többes jelölést, ugyanakkor előírja, hogy a jelölteknek hitet kell tenniük a Hazafias Népfront programja mellett.
Az év folyamán az AB Független Kiadónál megjelenik Konrád György: *A cinkos* című regénye, Arnulf Baring: *A kelet-németországi felkelés. 1953. június 17.* című tanulmánya, és az Írószövetség 1956. december 28-i taggyűlésének jegyzőkönyve.

1984
Az év elején Krassó György M. O. szamizdat kiadójánál megjelenik *Ny. Sz. Hruscsov mindmáig titkos beszéde, melyet az SZKP XX. kongresszusán mondott el 1956 februárjában Sztálin bűneiről.* A szamizdat Szabadidő Kiadó (Jakab Lajos, Égerszegi Péter, Géher József, Kurdi Zoltán kiadója) megjelenteti magyarul Arthur Koestler *Sötétség délben* című regényét.
jan. 17. A Magyar Nemzeti Bank újabb 50 millió dolláros hitelt vesz fel a Nemzetközi Valutaalaptól.
jan. 23. Központi áremelések. A hús és húskészítmények átlagosan 21 százalékkal, a háztartási tüzelőolaj 20 százalékkal, az építőanyagok 20–30 százalékkal drágulnak, nőnek a csatorna- és vízdíjak.
febr. 2–4. Először látogat Magyarországra brit miniszterelnök Margaret Thatcher személyében.
febr. 9. Meghal Jurij Andropov, az SZKP főtitkára, államelnök. Utóda Konsztantyin Csernyenko.
márc. 1. Jelentősen emelik számos háztartási, kozmetikai és vegyipari árucikk árát. Az áremelések az év során folytatódnak.
márc. 15. Budapesten több száz fiatal független ünnepségen emlékezik meg az 1848-as forradalom évfordulójáról. Székelyudvarhelyen eltemetik Pálfi Gézát, a város egykori plébánosát, akit az 1983 karácsonyi szentbeszéde miatt letartóztattak és a bántalmazások következtében meghalt.
ápr. 5. A Magyar Nemzeti Bank újabb 200 millió dolláros hitelt vesz fel a Világbanktól.
máj. 1. Andrej Szaharov szovjet ellenzéki tudós éhségsztrájkkal akarja kikényszeríteni, hogy a hatóságok engedélyezzék feleségének Nyugatra utazását gyógykezelés céljából.
máj. 10. Duray Miklóst ismét letartóztatják.
máj. 17. A Magyar Olimpiai Bizottság közleményt ad ki, miszerint a magyar sportolók a szocialista országok többségének sportolóihoz hasonlóan nem vesznek részt a XXIII. nyári olimpiai játékokon Los Angelesben. 26 magyar állampolgár nyílt levélben tiltakozik az olimpia bojkottja ellen.
nyár Nagy Ernő összeállításában Franciaországban megjelenik a *Forradalom sajtója* című reprint dokumentumkötet. A párizsi *Magyar Füzetek* sorozatban újból megjelennek Nagy Imre 1955–56-os vitairatai. Münchenben emlékestet tartanak a volt recski rabok a tábor feloszlatásának 30. évfordulója alkalmából. A *Beszélő* 10. száma Kis János bevezető soraival és Pető Iván jegyzeteivel közli Nagy Imre 1953. június 27-én az MDP KV előtt elhangzott és addig nem publikált beszédét, amelyben meghirdette az „új szakasz" politikáját. Az M. O. szamizdat kiadónál megjelenik Bibó István *A magyar forradalomról* című tanulmánya, valamint Wiktor Woroszylski *Magyarországi naplója*.
június Hamburger Mihály vezetésével, Bence György, Benda Gyula, Nagy Bálint, Törzsök Erika és Vargha János részvételével Duray Bizottság alakul. A magyar és nemzetközi tiltakozások hatástalanok maradnak, Duray csak 1985 májusában szabadul ki a börtönből az általános amnesztia keretében.
jún. 6. Cseres Tibor, Csurka István és Mészöly Miklós írók tiltakozó nyilatkozatot tesznek közzé Duray letartóztatása miatt.
jún. 8. Krassó György és Háy Ágnes lakásán házkutatást tart az állambiztonság. Mindkettőjüket előállítják az 1956-os forradalomról szóló, a Szabad Európa Rádióhoz eljuttatott nyilatkozatuk miatt. Krassó egyhetes fogva tartás után rendőrségi megrovásban részesül.
jún. 11. Az Egyesült Államoknak sikerült egy rakétát a Föld légkörén kívül egy másik rakétával megsemmisíteni.
júl. 19. A Magyar Nemzeti Bank 385 millió dolláros hitelt vesz fel nyugati bankoktól.
júl. 27. Tizenkilenc „népi értelmiségi" levelet intéz Kádár Jánoshoz, amelyben szorgalmazzák, hogy az MSZMP „avassa elsőrendű teendői közé" a magyarság sorskérdéseinek orvoslását.
júl. 28. Los Angelesben megnyitják a XXIII. nyári olimpiai játékokat. Az olimpiai játékokat első alkalommal teljes egészében a magángazdaság finanszírozza.
aug. 19. Meghal Franciaországban Szabó Zoltán író, szerkesztő, a Magyar Írók Szövetsége Külföldön főtitkára. A *Magyar Nemzet* történelemhamisító nekrológot közöl róla, emiatt kilenc magyar értelmiségi (Benda Kálmán, Csoóri Sándor, Donáth Ferenc, Ferenczy Béniné, Kenedi János, Mészöly Miklós, Perjés Géza, Varga Domokos és Vásárhelyi Miklós) nyílt levelet intéz a *Magyar Nemzet* olvasóihoz. Ezt csak a szamizdat *Beszélő* közli.

szept. 14. A Duna Kör felhívással fordul az osztrák közvéleményhez, hogy tiltakozzanak a bős–nagymarosi vízlépcsőrendszer megépítése ellen.
október Az *Új Forrás* közli Nagy Gáspár *Öröknyár: elmúltam kilencéves* című versét, amely fölismerhetően 1956-ról és Nagy Imréről szól. Az illetékes pártszervek nyomást gyakorolnak az Írószövetségre, hogy a költőt mentse föl az Írószövetségben betöltött titkári funkciójából. Nagy Gáspár végül önként lemond.
okt. 19. Ismeretlen tettesek elrabolják Jerzy Popiełuszko lengyel ellenzéki papot, akit néhány nappal később holtan találnak meg egy víztározóban.
okt. 29. Az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletben megszigorítja a „közveszélyes munkakerülés" büntetését.
nov. 1. Budapesten röplapot terjesztenek a Kerepesi temetőben „elhagyottan, de nem elfeledve" nyugvó 1956-os áldozatok 61 fős névsorával.
nov. 3. Százezrek vesznek részt Varsóban Jerzy Popiełuszko temetésén. A temetés tüntetésbe csap át.
nov. 6. Ronald Reagant újraválasztják az amerikai elnökválasztáson.
dec. 14. 288 magyar állampolgár nyílt levelet intéz a legfőbb ügyészhez, melyben tiltakozik Krassó György rendőri felügyelet alá helyezése ellen.

1985

jan. 19. A tej és a tejtermékek ára 11–40 százalékkal, a cukoré 16 százalékkal, az energiahordozóké 18–30 százalékkal, a helyi közlekedésé 55–100 százalékkal, a postai szolgáltatásoké 84 százalékkal emelkedik.
jan. 20. Havasi Ferenc KB-titkár almásfüzitői beszédében kijelenti, hogy 1978 óta nem volt olyan sikeres éve a gazdaságnak, mint 1984-ben. „1985 pozitív előre mozdulást jelez."
jan. 31. A Caola és a Schwarzkopf létrehozza az első olyan Magyarországon termelő külföldi vegyesvállalatot, amely többségi külföldi tulajdonban van.
febr. 1. 10 százalékos különadót vetnek ki a szocialista szektor azon szervezeteire, melyek kisvállalkozástól vásárolnak terméket vagy szolgáltatást.
febr. 13. Grósz Károly, az MSZMP Budapesti Pártbizottságának első titkára a főváros felszabadulásának negyvenedik évfordulóján tartott vígszínházi beszédében Litván György Kik csinálták az ötvenes éveket című cikkére utalva (*Élet és Irodalom,* 1985. január 25.) vállalja a folytonosságot a Rákosi-korszakkal.
márc. 8. Új választójogi törvényt fogad el a parlament, mely tartalmazza a kötelező többes jelölést.
márc. 10. Meghal Konsztantyin Csernyenko, az SZKP KB főtitkára. Másnap Mihail Gorbacsovot választják az SZKP KB főtitkárává és államelnökké.
márc. 25–28. Az MSZMP XIII. kongresszusán a gazdasági nehézségek állnak a középpontban. A gazdaság egyre komolyabb egyensúlyi problémái ellenére növekedést és a „népjólét emelését" előirányzó programot fogad el a kongresszus. A PB-ből kimarad Benke Valéria, Korom Mihály, Méhes Lajos, bekerül Grósz Károly, Hámori Csaba, Szabó István. A kongresszuson szokatlanul kritikus hozzászólások is elhangzanak. Berecz János lesz a KB ideológiai titkára, a *Népszabadság* főszerkesztőjének pedig Borbély Gábort nevezik ki. Aczél György elveszti KB-titkári pozícióját, utóda Pál Lénárd.
márc. 29. Horváth Istvánt az MSZMP KB titkárává választják, Kamara János rendőr altábornagyot nevezik ki belügyminiszterré.
ápr. 18.–május 8. A demokratikus ellenzék megkísérel jelölteket állítani az országgyűlési választásokra. A jelölőgyűléseken manipulatív eszközökkel megakadályozzák, hogy az ellenzéki jelöltek indulhassanak a választásokon.
ápr. 26. A Varsói Szerződés tagországainak vezetői Varsóban aláírják a szerződés 20 évvel való meghosszabbításáról szóló jegyzőkönyvet. A Rakpart Klubban Pozsgay Imre, a HNF főtitkára kijelenti: „Ha a szocializmus most itt, Kelet-Európában nem oldja meg a felgyülemlett ellentmondásait, problémáit, akkor könnyen arra a sorsra juthat, hogy epizód lesz az emberiség történetében."
ápr. 29–30. Az MTA-Soros Alapítvány kuratóriumai odaítélik az első ösztöndíjakat.

jún. 8. Képviselői és tanácstagi választásokat tartanak, amelyen független jelöltek is indulnak. A 352 képviselői helyért 766 jelölt indul, ezek közül 71 nem a Hazafias Népfront által indított, független jelölt. A szavazásra jogosultak 94 százaléka vesz részt a választásokon. A 387 képviselőből 245 új. A képviselők 77 százaléka párttag. 25 megválasztott képviselő nem szerepelt a HNF listáján.
jún. 14. A Művelődési Minisztérium jóváhagyja a Bethlen Gábor Alapítvány bejegyzését. A kuratórium első ülésén a testület titkárává Nagy Gáspár írót, elnökévé Márton János agrárközgazdászt választják.
jún. 14–16. Negyvenöt magyar értelmiségi tanácskozik Monoron a nemzet helyzetéről és a cselekvési lehetőségekről. A konferenciát kezdeményező Donáth Ferenc megnyitója után Csurka István, Csoóri Sándor, Bauer Tamás és Kis János tartanak előadást, a korreferátumokat Szabó Miklós, Kenedi János, Laki Mihály és Vásárhelyi Miklós tartja. A tanácskozás előadásait és vitáját szamizdatban adják ki.
aug. 14. Az emigrációban élő Kemény István szociológus 60. születésnapjának tiszteletére szamizdat kötet jelenik meg Havas Gábor, Kenedi János és Kozák Gyula szerkesztésében *Isten éltessen Pista!* címmel.
okt. 11. A magyar demokratikus ellenzék felhívást intéz az Európai Kulturális Fórumhoz, melyben többek között a Magyarországon alkalmazott cenzúrára és politikai diszkriminációra hívja föl a figyelmet.
okt. 15.–nov. 26. Budapesten közel 850 delegátus részvételével megtartják az Európai Kulturális Fórumot, a helsinki utókonferenciák egyikét.
okt. 15–17. A Nemzetközi Helsinki Emberi Jogi Szövetség és a hazai ellenzék szervezésében ellenfórumot tartanak Budapesten. George Shultz, az USA külügyminisztere Magyarországon tárgyal.
okt. 22. Lakiteleken, a helyi művelődési házban Lezsák Sándor költői estjén megemlékeznek a forradalom évfordulójáról. Lezsák emiatt elveszíti állását az intézményben.
okt. 23. Szentendrén, az Artéria Galériában '56-os emlékestet tartanak.
nov. 6. Az ország egész területén bevezetik a szén, a brikett, a koksz és a tűzifa előjegyzésre történő árusítását. Országszerte akadozik a szénellátás, így a Belkereskedelmi Minisztérium pótlólagos szénbehozatalra kényszerül.
nov. 12. Budapesten betiltják a Kossuth Klubba meghirdetett Reform és demokrácia című kerekasztal-beszélgetéssorozatot.
nov. 19–20. Gorbacsov–Reagan-találkozó Genfben.
december 4. Az MSZMP KB ülésén megvitatják a '85-ös népgazdasági tervtől való elmaradás okait. A gazdaságpolitikát kemény bírálatok érik.
dec. 13–15. A HNF kongresszusán többen bírálják a márciusi pártkongresszus irreális céljait. A mozgalom vezető testületeibe reformközgazdászok, mérsékelt ellenzékiek és a népi irányzathoz sorolt értelmiségiek is bekerülnek.

1986

január Betiltják Csurka István *Vizsgák és fegyelmik* című színdarabjának vígszínházi bemutatóját. Az Elnöki Tanácshoz írott levelükben Csoóri Sándor, Kis János, Mécs Imre és mások népszavazást sürgetnek a bős–nagymarosi vízlépcsőről.
jan. 10. Krassó Miklós lakástűz áldozata lett Londonban. Bátyja halálos balesetére való tekintettel Krassó György útlevelet kap és Nyugatra távozik. Londonban folytatja kiadói tevékenységét, állandó tudósítója lesz a SZER-nek és a BBC-nek, s folyamatosan hírt ad a hazai ellenzék tevékenységéről.
jan. 13. Központi áremelésekre kerül sor, emelik a déligyümölcsök, hűtőgépek, gáz- és elektromos készülékek, személygépkocsik, mosószerek árát, valamint a tévé előfizetési díját.
febr. 8. A Duna Kör – előzetesen betiltott – környezetvédelmi sétáját a rendőrség brutális eszközökkel feloszlatja.
febr. 24.–márc. 6. Az SZKP XXVII. kongresszusán Gorbacsov meghirdeti gazdasági és társadalmi reformprogramját.

március 4. Csurka István amerikai előadókörútján 1956-ról is megemlékezik. Március 15-i és április 12-i beszédét sugározza a SZER.
márc. 15. Budapesten a Petőfi térről indulva több ezer fiatal tüntet a Belvárosban, majd a Batthyány-örökmécsesnél. Este a rendőrség lezárja a Lánchidat a tüntető fiatalok előtt, akik a Várba akarnak vonulni. A rendőrség bekeríti a tüntetőket, gumibotokkal támadnak rájuk – több személyt előállítanak. Számos fiatal ellen szabálysértési, illetve iskolai-egyetemi fegyelmi eljárást indítanak.
ápr. 16. Magyar állampolgárok fizetett hirdetést jelentetnek meg a *Die Pressé*ben, melyben arra kérik az osztrák népet, hogy akadályozza meg Ausztria részvételét a bős–nagymarosi erőműépítésben.
ápr. 21. Jelentős mértékben emelik a szeszes italok árát.
ápr. 26. Robbanás történik a csernobili atomerőműben. A szovjet hatóságok napokig hallgatnak és félreinformálják a nemzetközi közvéleményt, ami alapjaiban kérdőjelezi meg a gorbacsovi reformok hitelességét.
ápr. 28. A Magyar Rádió esti hírei között beszámol a csernobili katasztrófáról.
máj. 8. Az Európai Gazdasági Közösség brüsszeli bizottsága a csernobili sugárzás miatt felfüggeszti az európai szocialista országokból származó friss hús, élő marha és sertés behozatalát. Ez a rendelkezés hazánkat is érzékenyen érinti. Az importtilalmat néhány nappal később más élelmiszerekre is kiterjesztik.
máj. 16. Megalakul a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság. Elnöke Vigh Károly.
máj. 28. Osztrák–magyar szerződés köttetik a bős–nagymarosi építkezések kivitelezésében való osztrák részvételről.
június A *Tiszatáj* közli Nagy Gáspár *A fiú naplójából* című Kádár-ellenes versét. A folyóirat főszerkesztőjét, Vörös Lászlót és helyettesét, Annus Józsefet leváltják, a lap megjelenését felfüggesztik.
jún. 3. A Magyar Nemzeti Bank képviselői 300 millió dolláros hitelfelvételről írnak alá megállapodást Budapesten egy nemzetközi bankcsoporttal.
jún. 5. A Világbank 100 millió dolláros kölcsönt nyújt Magyarországnak.
jún. 8–11. Mihail Gorbacsov Magyarországra látogat.
jún. 10–11. A Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete Budapesten ülésezik. Felhívást tesznek közzé az európai fegyveres erők létszámának és hagyományos fegyverzetének csökkentésére.
jún. 18. Ülésezik az MSZMP KB, a fő téma a nehéz gazdasági helyzet. A határozat megállapítása szerint a XIII. kongresszus célkitűzései helyesek, de a munkát javítani kell.
júl. 1. Megszületik az MSZMP PB harmadik határozata az ellenzékről, mely keményebb intézkedéseket helyez kilátásba, ugyanakkor felveti a párt felelősségének kérdését is. A dokumentum vitája során Kádár János hangsúlyozza, hogy az ellenség (!) három csoportra tagolódik, csakúgy, mint 1956-ban: „revizionistákra, nacionalistákra, a szocialista rendszer ellenségeire".
júl. 9. A Magyar Nemzeti Bank 100 millió dolláros hitelt kap a Világbanktól a növénytermesztési program megvalósítására.
júl. 15. Meghal Donáth Ferenc. A temetésen Ujhelyi Szilárd, Csoóri Sándor, Kis János, Mécs Imre és Dénes János mond beszédet.
aug. 4. A *Time* című amerikai hetilap interjút közöl Kádár Jánossal.
aug. 9. A harmadik ellenzéki határozat szellemében „további intézkedésig" szilenciumra ítélik Csurka Istvánt az Egyesült Államokban tartott beszédei miatt.
szept. 8. Az Írószövetség választmánya levelet intéz az MSZMP KB-hoz, melyben a *Tiszatáj* újraindítását szorgalmazzák.
szept. 9. Az MSZMP PB ülésén ismét az ellenzékkel foglalkoznak. Kádár János megengedhetetlennek tartja az ellenzék legalizálását, provokációnak tekinti a Nagy Gáspár-verset és Csurkának a SZER által közvetített előadásait. „Adminisztratív eszközök" használatát helyezi kilátásba a népi írók ellen.
szept. 23. A Magyar Nemzeti Bank 8 százalékkal leértékeli a forintot a főbb konvertibilis valutákkal szemben.
okt. 6. Az Inconnu Művészeti Csoport nyilatkozatot ad ki az 1956-os forradalom 30. évfordulójának tiszteletére tervezett, *A harcoló város* című kiállítás betiltásáról.

okt. 11–12. Gorbacsov és Reagan csúcstalálkozója Reykjavíkban.
okt. 17. A Magyar Televízió *Velünk élő történelem* címmel hétrészes sorozat vetítését kezdi meg. Felidézik az 1945 utáni magyar történelmet, különös tekintettel 1956-ra. A sorozat főszerkesztője Berecz János KB-titkár, szerkesztője Radványi Dezső, rendezője Mátrai Mihály; a történész szakértők Glatz Ferenc, Kardos József és Rottler Ferenc.
okt. 22. A Magyar Katolikus Püspöki Kar nyilatkozatot ad közre, amelyben elhatárolja magát azoktól, akik lelkiismereti okokból megtagadják a katonai szolgálatot.
okt. 23. A demokratikus ellenzék Nagy Jenő lakásán emlékezik meg a forradalom évfordulójáról. Magyar, keletnémet, cseh, szlovák és lengyel ellenzéki személyiségek nyilatkozatot adnak ki, amelyben közös örökségnek nyilvánítják az 1956-os forradalom hagyományát és tapasztalatait. (Az aláírók között szerepel Göncz Árpád és Václav Havel is.) Ronald Reagan ezt a napot az amerikai magyarok szabadságünnepévé nyilvánítja. Az évfordulóra kb. száz külföldi újságíró és tucatnyi forgatócsoport érkezik Magyarországra.
nov. 4. Ünnepi ülést tartanak Szolnokon a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulásának 30. évfordulóján. Berecz János, az MSZMP KB titkára ünnepi beszédében kijelenti, hogy most sem kell másként megítélni 1956-ot, mint 1956 decemberében, ugyanakkor elismeri, hogy a Kádár-kormány – a korábbi hivatalos verzióval szemben – nem Budapesten alakult meg.
nov. 12. 114 író levelet küld az MSZMP KB-hoz, melyben kérik a *Tiszatáj* című folyóirat megjelenésének újraengedélyezését.
nov. 29. Soros György ellátogat a Bibó István Szakkollégiumba, és közli a kollégium lapjának szerkesztőivel, köztük Orbán Viktorral és Kövér Lászlóval, hogy szívesen támogatna „alternatív ifjúsági csoportokat" a jövőben. Az alapítvány ezután kiemelten támogatja a különböző ellenzéki diákkezdeményezéseket, több tucat lapot, klubot, egyesületet és kollégiumot karol fel szerte az országban.
nov. 29–30. Az Írószövetség közgyűlésén radikálisan megújítják a szervezet vezető testületeit: az elnökségbe bekerül Csoóri Sándor, Csurka István és számos rebellis író, miközben a hatalomhoz lojális jelöltek jelentős részét kiszavazzák. A közgyűlés légkörét az élesen kritikus felszólalások határozzák meg.
december-1987. január Az Írószövetség demokratikusan választott, részben ellenzéki vezetőségével való szembenállásuk miatt huszonhatan kilépnek a szövetségből, hogy kifejezzék a pártvezetés iránti hűségüket. Az első kilépők még december első napjaiban: Bata Imre, Juhász Ferenc, Nemeskürty István és Szabó Magda. Őket követik január végéig Almási Miklós, Asperján György, Berkesi András, E. Fehér Pál, Fekete Sándor, Földeák János, Galabárdi Zoltán, Gyurkó László, Hegyi Béla, Jovánovics Miklós, Kovács Sándor Iván, Köpeczi Béla, Moldova György, Molnár Géza, Ördögh Szilveszter, Pándi Pál, Rónai Mihály András, Sík Csaba, Szerdahelyi István, Tamás Aladár, Végh Antal, Wéber Antal.
dec. 5–6. 1956-os konferenciát tartanak Eörsi István lakásán mintegy 60 meghívott jelenlétében. A népiekhez sorolt, meghívott értelmiségieknek csak egy része jelenik meg. Négy fő referátum hangzik el: Vásárhelyi Miklós: *Az első meghiúsított reformkísérlet*, Széll Jenő: *Társadalmi és politikai erők az 1956-os forradalomban*, Mécs Imre: *Alulról jövő és spontán mozgalmak a forradalomban*, Kis János: *Az 1956–1957-es restauráció*.
dec. 8. Az Egyesült Államok új magyarországi nagykövete Mark Palmer.
dec. 18. A Magyar Írók Szövetségének választmánya Cseres Tibort választja meg elnöknek, Veress Miklóst pedig főtitkárnak.
dec. 23. Andrej Szaharov gorkiji száműzetése véget ér.
dec. 28. Ülésezik az MSZMP KB. Németh Miklós kerül a gazdaságpolitikai osztály élére.
dec. 30. Medgyessy Péter lesz a pénzügyminiszter.
Az év folyamán Az AB szamizdat kiadónál megjelennek Aczél Tamás és Méray Tibor *Tisztító vihar*, Király Béla *Honvédségből Néphadsereg*, Bill Lomax *Magyarország, 1956* című kötetei.

1987

január A második monori konferencia megszervezésére előkészítő bizottság alakul. Tagjai: Bauer Tamás, Csurka István, Für Lajos, Kenedi János, Kis János, Lengyel László, Mécs Imre, Vásár-

helyi Miklós. A tanácskozás fő témája a reform – a katasztrófa megelőzésének lehetősége lett volna.

jan. 31. Köpeczi Béla művelődési miniszter bejelenti, hogy a kormányzat nem tekinti a magyar írók egyedüli képviseletének az Írószövetséget.

febr. 12. A kormány a gazdaság gyenge teljesítményével foglalkozik. Bányász Rezső szóvivő a kormány ülése utáni sajtótájékoztatón beszél arról, hogy az eredmények még rosszabbak, mint korábban gondolták.

febr. 17. A Magyar Nemzeti Bank képviselői egy amerikai, japán és nyugat-európai pénzintézetekből álló bankkonzorciummal 200 millió dolláros hitel felvételéről írnak alá megállapodást. A Váci utcában megnyílik az Adidas első magyarországi üzlete. Az üzlet előtt évekig hosszú sorok állnak.

febr. 26–27. A Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának bukaresti ülésén felszólal és súlyos vádakkal illeti Magyarországot Nicolae Ceauşescu. Ezzel a beszéddel megkezdődik a központilag irányított támadássorozat, amelynek középpontjában a Magyarországon kiadott *Erdély története* című mű áll.

március Újra megjelenik a *Tiszatáj*. Nagy Jenőt, az ABC Független Kiadó vezetőjét többször súlyos pénzbírságra, majd összes ingóságainak elkobzására ítélik. „Preventív" őrizetbe vételekkel igyekeznek megfélemlíteni az ellenzéket.

márc. 11. Fél éven belül immár másodszor értékeli le a forintot a konvertibilis valutákhoz képest nyolc százalékkal a Magyar Nemzeti Bank.

márc. 15. A központi állami ünnepségen Pozsgay Imre mond beszédet, melyben felveti a politikai-intézményi reformok lehetőségét. A budapesti független megemlékezések atrocitások nélkül zajlanak le.

április A politikai rendőrség folyamatosan zaklatja és a legkülönbözőbb címeken kiszabott pénzbírságokkal sújtja az *Égtájak Között* című szamizdat újság készítőit: Bognár Mikoltát, Talata Józsefet, Bartók Gyulát és Rusai Lászlót.

ápr. 1. A kormány szóvivője és a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége nyilatkozatban utasítja vissza az *Erdély története* című történeti munka három kötetével kapcsolatos, román részről megfogalmazott vádakat, melyek történelemhamisítást és revansizmust emlegetnek.

ápr. 10. Felavatják a Magyar Színkör Jurta Színházát a Népligetben. A Színkör vezetője Romhányi László.

ápr. 12. A magyar kormány központi áremeléseket jelent be. Emelkedik pl. a hús és a húskészítmények, a szeszes italok, valamint néhány gépipari fogyasztási cikk ára.

ápr. 28. Az MSZMP KB mellett működő Közgazdasági Munkaközösség ülésén Havasi Ferenc, a KB gazdasági titkára, Nyers Rezső és Pozsgay Imre is támogatja a *Fordulat és reform* című előterjesztést, amely az első összefüggő közgazdasági javaslat a válság megoldására 1968 óta.

jún. 10. A *Beszélő Társadalmi szerződés* címmel különszámban teszi közzé állásfoglalását „a politikai kibontakozás feltételeiről". A szöveget Kis János, Kőszeg Ferenc és Solt Ottilia fogalmazta.

jún. 16. Nagy Imre és társai kivégzésének 29. évfordulóján sok rendőr és mintegy 50-60 ember jelenlétében szimbolikusan Batthyány–Nagy Imre-emlékmécsessé nyilvánítják a budapesti Batthyány-örökmécsest. Budapesten Nagy Imre rehabilitálását követelő röplap jelenik meg több száz példányban.

jún. 23. Az MSZMP KB ülésén személycseréket hajtanak végre a pártvezetésben: az új KB-titkárok: Fejti György – fegyveres erők, Lukács János – párt- és tömegszervezetek, Németh Miklós – gazdaság. Az MSZMP új főtitkárhelyettese Lázár György lesz. A PB új tagjai: Berecz János és Csehák Judit. A budapesti pártbizottság élére Havasi Ferencet választják meg.

jún. 25–26. Az Országgyűlés zárt ülésén elfogadja az MSZMP KB és a Hazafias Népfront országos tanácsának személycserékre vonatkozó javaslatait. Fölmentik tisztségéből Losonczi Pált, Németh Károly lesz az Elnöki Tanács elnöke. Lázár Györgyöt Grósz Károly váltja föl a Minisztertanács elnöki székében. A nyugdíjba vonuló Czinege Lajos helyett pedig Horváth Istvánt választják meg miniszterelnök-helyettesnek. A pénzügyminiszter beszámolójában közli, hogy az államháztartás hiánya 1986-ban a tervezett kétszerese volt.

júl. 2. Az MSZMP KB ülésén nyíltan beismerik az addigi gazdaságpolitika kudarcát, és új gazdasági-politikai kibontakozási programot fogadnak el.

júl. 9. Miskolcon és Ózdon először foglalkoztatnak munkanélkülieket közhasznú munkára.

júl. 19. Csurka István levelet intéz Vásárhelyi Miklóshoz, melyben a népiek nevében lemondja a szerveződő második monori találkozót – amely így meghiúsul. A lépés indoka az, hogy a *Beszélő*ben megjelent *Társadalmi szerződés* című tanulmányt, amely az egész ellenzék nevében szól, nem egyeztették a népiekkel.

júl. 20. A kormány újabb áremeléseket határoz el, amelyeket részben a költségvetési hiány mérséklésének szándékával indokol. Emelkedik az energiahordozók, a cigaretta, a liszt és a sütőipari termékek ára. Ezzel egy időben „jövedelemkiegészítő intézkedésekről" határoznak.

júl. 22. A Magyar Nemzeti Bank és harminckilenc nyugati pénzintézet vezetői között megállapodás születik egy 400 millió dolláros konzorciális hitel felvételéről.

aug. 23. Az Inconnu független művészeti csoport – a szovjet–német megnemtámadási szerződés 48. évfordulóján – levelet intéz a Szovjetunió budapesti nagykövetségéhez, melyben a balti államok függetlenségét követeli.

aug. 31. A Magyar Nemzeti Bank képviselői az iparszerkezet-átalakítási program folytatását támogató 150 millió dolláros kölcsönszerződést írnak alá a Világbankkal. Budapestre érkezik Lubomir Strougal csehszlovák miniszterelnök. A két kormány megállapodik a bős–nagymarosi vízlépcsőrendszer építésének felgyorsításában.

szept. 8. Száz értelmiségi nyílt levélben fordul az Országgyűléshez. Bírálják a kormány gazdasági programját, és lényegi változások végrehajtására szólítják fel a parlamentet.

szept. 16–17. A parlament a százak levelét figyelmen kívül hagyva ellenszavazat nélkül fogadja el a kormány által beterjesztett gazdasági programot.

szept. 17. A szovjet és az amerikai külügyminiszter bejelenti, hogy elvi megállapodásra jutottak a rakétafelszámolás ügyében.

szept. 19. Az Országgyűlés elfogadja az új adótörvényeket.

szept. 27. Lakiteleken közel 150 értelmiségi részvételével nagyszabású „baráti találkozót" rendeznek, hogy nyílt eszmecsere keretében vitassák meg az ország súlyos gondjait. A bevezető előadást Pozsgay Imre, a HNF főtitkára tartja. Nyilatkozatot fogadnak el, melyben a párbeszéd megkezdésére szólítják fel az ország és a párt vezetőit. A tanácskozáson számos '56-os személyiség is részt vesz, de a forradalomról csak érintőlegesen esik szó. Az 1956-tal kapcsolatos hivatalos álláspont bírálatára nem kerül sor. Elhatározzák a Magyar Demokrata Fórum létrehozását.

okt. 10. A „Jövőhajón", az Örley Kör harmadik hajó-szimpozionján „szellemi közeljövőnkről" fejtik ki véleményüket (személyesen vagy felolvasott írásban) – többek között – azok a vezető ellenzéki személyiségek, akiket nem hívtak meg Lakitelekre (Kis János, Tamás Gáspár Miklós, Szabó Miklós).

okt. 23. Kisebb tüntetések Budapesten. A Műegyetem kertjében Dénes János, Gadó György és Mécs Imre mond beszédet.

nov. 5. Bányász Rezső kormányszóvivő elismeri, hogy a tervezettnél nagyobb az ez évi áremelkedés.

nov. 11. 5%-kal leértékelik a forintot a konvertibilis valutákhoz képest.

nov. 13. A SZOT elnökségének állásfoglalása szerint a stabilizációs program végrehajtása során a lakosság életszínvonalát érintő döntéseket nagy körültekintéssel lehet csak meghozni.

nov. 14. A *Magyar Nemzet* interjút közöl Pozsgay Imrével. Ennek keretében publikálják a Lakitelki nyilatkozatot.

nov. 15. Brassóban 20 ezer munkás és diák tüntet a rendszer ellen. A rendőrség csak a katonaság segítségével, halálos áldozatok árán tudja elfojtani a megmozdulást.

nov. 23. Nyilvánosságra hozzák a január 1-jétől életbe lépő árváltozásokat. A fogyasztási cikkek mintegy 80 százalékának „változik meg" az ára.

nov. 27. Az Elnöki Tanács jóváhagyja azt az előterjesztést, amely szerint január 1-jétől a magyar állampolgárok útlevelükkel – elvileg – a világ összes országába utazhatnak.

dec. 7-10. Reagan és Gorbacsov csúcstalálkozója Washingtonban. Aláírják a közép-hatótávolságú rakéták felszámolásáról szóló szerződést.

dec. 16–17. Változtatásokat hajtanak végre a kormányban. A belügyminiszteri tisztet újra Horváth István veszi át. Berecz Frigyes ipari, Csehák Judit szociális és egészségügyi, Marjai József miniszterelnök-helyettes kereskedelmi, Maróthy László környezetvédelmi és vízgazdálkodási, Villányi Miklós pénzügyminiszter lesz. Medgyessy Péter miniszterelnök-helyettesi kinevezést kap.
dec. 25. Első ízben közvetíti a Magyar Televízió a karácsonyi éjféli misét a budapesti Mátyás-templomból.
dec. 30. Az Elnöki Tanács módosítja a magánkereskedelemről és a gazdasági társulásokról szóló rendeletet. Január 1-jétől jogi személyekkel közösen magánszemélyek is létrehozhatnak kft.-ket.
dec. 31. Köpeczi Béla művelődési miniszter bejelenti, hogy hatályukat vesztették az Írószövetség ellen életbe léptetett korlátozó intézkedések.

1988

jan. 1. Hatályba lép az új útleveltörvény, valamint a személyi jövedelemadóról, az általános forgalmi adóról és a vállalkozási adóról szóló törvény. Budapesten – több száz értelmiségi aláírásával – nyilatkozatot adnak ki, amely elítéli a Ceaușescu-rendszert, és szolidaritásáról biztosítja a diktatúra ellen küzdőket. A felhívást nemzetközi sajtótájékoztatón teszik közzé Für Lajos lakásán, Vásárhelyi Miklós elnökletével.
jan. 2. A *Magyar Nemzet* megkezdi Moldova György *Bűn az élet* című, durván cigányellenes és a pártállami rendőrség szellemével és módszereivel azonosuló, a rendőrség támogatásával készült „szociográfiájának" a közlését. A művet nem sokkal később könyv formájában is megjelentetik, a terjesztését politikai eszközökkel is támogatják.
jan. 25. Először beszél magasrangú politikus, Szűrös Mátyás külügyi KB-titkár a Romániából Magyarországra menekülőkről.
jan. 28. Vitát rendeznek Budapesten a nyilvánosságról, és felhívást adnak ki a Nyilvánosság Klub megalakítására. Menedék Bizottság alakul a romániai menekültek magyarországi segítésére.
jan. 30. A Magyar Demokrata Fórum első nyilvános gyűlése a Jurta Színházban. A fő téma a parlamentarizmus és a többpártrendszer.
febr. 1. A budapesti román nagykövetség előtt Ceaușescu politikája ellen tüntetnek.
febr. 4. A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága kivégzésük után 50 évvel rehabilitálja Nyikolaj Buharint és társait.
febr. 7–11. A Játékfilmszemlén bemutatják Gulyás Gyula és Gulyás János *Törvénysértés nélkül*, Magyar Bálint és Schiffer Pál *A Dunánál*, Sára Sándor és Csoóri Sándor *Tüske a köröm alatt* című filmjeit.
febr. 8. Gorbacsov bejelenti, hogy a szovjet csapatokat kivonják Afganisztánból.
febr. 10. Medgyessy Péter miniszterelnök-helyettes bejelenti, hogy ez évben megkezdődik a veszteségesen működő Mecseki, Nógrádi és Tatai Szénbányák szanálása.
febr. 19. Király Zoltán újságíró vitaindító előadásával újra megnyílik a Rakpart Klub.
febr. 20. Megalakul a Vállalkozók Országos Szövetsége.
febr. 25. A kormány tárcaközi bizottságot hoz létre a Magyarországra érkező román állampolgárok megsegítésére.
febr. 28–29. Az azerbajdzsáni Szumgaitban 32 halálos áldozatot követelő örményellenes pogrom zajlik le, miután a túlnyomórészt örmények lakta Hegyi-Karabah tanácsa az Örményországhoz való csatlakozás mellett döntött.
márc. 10. Házkutatást tartanak ellenzékiek lakásán. Röplapokat és egyéb kiadványokat foglalnak le. Bányász Rezső szóvivő egy újságírói kérdésre válaszolva kijelenti, hogy a kormány nem ismer Magyar Demokrata Fórum nevű szervezetet.
márc. 13. A *Szovjetszkaja Rosszija* olvasói levélként közli Nyina Andrejeva levelét, melyben elutasítja a gorbacsovi reformpolitikát és kiáll Sztálin emlékének tisztelete mellett.
márc. 15. A rendőrség ismert ellenzéki személyiségeket „preventív" őrizetbe vesz a nemzeti ünnep reggelén. Mintegy 15 ezren tüntetnek Budapesten a Petőfi tér–Batthyány-örökmécses–Kossuth Lajos tér–Bem tér–Batthyány tér útvonalon. Tamás Gáspár Miklós a Kossuth-szobor talapzatán Kádár János távozását követeli. Az őrizetbe vett Demszky Gábor beszédét a Batthyány-örökmécsesnél Hodosán Róza olvassa fel. A megmozdulások nyolc résztvevőjét őrizetbe veszik. A Ráday Kollégiumban tartott beszédében Csengey Dénes az MDF nevében elhatárolódik a tüntetéstől.
márc. 17. Megjelenik a Szabad Kezdeményezések Hálózatának létrehozására irányuló felhívás. Kádár János iparvállalatok vezetőivel találkozik. A találkozó után adott nyilatkozatában a főtitkár kijelenti, hogy Magyarországon semmiféle válság nincs.
márc. 23. Az MSZMP KB ülése a párt vezető szerepének érvényesítéséről, a politikai intézményrendszer működésének továbbfejlesztéséről szóló előterjesztést tárgyalja. Május 20-ra összehívják az MSZMP országos értekezletét.
márc. 30. Harminchét egyetemista és fiatal diplomás megalakítja a Fiatal Demokraták Szövetségét (Fidesz).
ápr. 6. Demszky Gábor, Kőszeg Ferenc, Mécs Imre, Solt Ottilia és Philipp Tibor kiadják a Független Jogvédő Szolgálat alapító felhívását.
ápr. 8. Kizárják az MSZMP-ből Bihari Mihályt, Bíró Zoltánt, Király Zoltánt és Lengyel Lászlót.
ápr. 14. Shultz amerikai és Sevarnadze szovjet külügyminiszter aláírja az Afganisztánról szóló megállapodást.
ápr. 22. A kormány az egyesülési jog kérdésével foglalkozik. Az előterjesztés szerint ez emberi jog, amelyet biztosítani kell.
ápr. 29. Ceaușescu bejelenti a településszerkezet átalakításának programját, mely szerint 2000-ig közel kétezer falut számolnának föl. Megnyílik az első McDonald's gyorsétterem Budapesten, a Régiposta utcában.
május A *Medvetánc* című folyóirat mellékleteként megjelennek a *Fordulat és reform* és a *Javaslat a nyilvánosság és a tömegkommunikáció reformjára* című dolgozatok.
máj. 1. Megalakul a Szabad Kezdeményezések Hálózata.
máj. 7. Moszkvában Demokratikus Szövetség néven ellenzéki szervezet alakul.
máj. 14. A Metro Klubban 1028 alapító taggal megalakul a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete.
máj. 15. Megkezdik a szovjet csapatok kivonását Afganisztánból.
máj. 20–22. Az MSZMP országos értekezletén Kádár Jánost a párt – hatalommal nem rendelkező – elnökének választják meg. Utóda a főtitkári tisztségben Grósz Károly. Megújítják a KB-t és a PB-t. A PB tagjai: Berecz János, Csehák Judit, Hámori Csaba, Iványi Pál, Lukács János, Németh Miklós, Nyers Rezső, Pozsgay Imre, Szabó István, Tatai Ilona. (A PB-ből kimarad: Aczél György, Gáspár Sándor, Havasi Ferenc, Kádár János, Lázár György, Maróthy László, Németh Károly, Óvári Miklós. Gáspár, Havasi, Lázár, Németh Károly és Óvári a KB-ba se kerül be.) A KB titkárai Berecz János, Fejti György, Lukács János, Németh Miklós, Pál Lénárd, Szűrös Mátyás lesznek. A KB egyharmadát új tagok alkotják.
máj. 27. Tüntetés a budapesti osztrák nagykövetség előtt a bős–nagymarosi vízlépcső megépítésében való osztrák részvétel miatt.
máj. 29–jún. 2. Gorbacsov és Reagan csúcstalálkozója Moszkvában.
jún. 3. Litvániában megalakul az átalakulást támogató népfrontmozgalom, a Sajudis.
jún. 4. Moszkvában nem hivatalos szervezetek tagjai tüntetnek a „konzervatív erők" ellen.
jún. 5. Megalakul a Történelmi Igazságtétel Bizottsága (TIB). A TIB, az Inconnu Csoport és a Szabad Kezdeményezések Hálózata (SZKH) felhívást tesz közzé: a magyar társadalom követelje az 1956-os forradalom után kivégzettek méltó eltemetését, egy nemzeti emlékmű felállítását és az '56-os elítéltek priuszának eltörlését. Június 16-ára, Nagy Imre és társai kivégzésének 30. évfordulójára kegyeleti emlékezésre hívnak mindenkit. A felhívást a Nagy Imre-perben kivégzettek öt közvetlen hozzátartozója és 34 ötvenhatos elítélt írja alá.
jún. 12. A munkásőrparancsnokok országos értekezletén Grósz Károly kijelenti, hogy ha szükséges, „adminisztratív eszközöket" is igénybe vesznek az ellenzékkel szemben.
jún. 16. Nagy Imre és mártírtársai kivégzésének 30. évfordulóján Párizsban, a Père Lachaise temető 44-es parcellájában felavatják Nagy Imre, Losonczy Géza, Maléter Pál, Szilágyi József, Gimes Miklós és a forradalom minden kivégzett mártírjának jelképes síremlékét. Független csoportok megemlékezéseket tartanak Budapesten. A rákoskeresztúri temető 301-es parcellájában Rácz Sándor és Fónay Jenő mond beszédet, Nagy Gáspár olvassa fel versét, majd Mécs Imre és Hege-

dűs László olvassa fel annak a 244 kivégzettnek a nevét, akikről biztosan tudják, hogy a 301-es parcellában nyugszanak. A temetői megemlékezést, a sok száz résztvevőt nem zavarja meg a rendőrség. A Szabadság téren, a televízió épülete előtt Kis János és Mécs Imre beszél. Itt a rendőrség a megemlékezőkre támad. A tüntetők Nagy Imre nevét skandálva a Vörösmarty térre vonulnak, ahol a rendőrség erőszakkal feloszlatja a tömeget. Este a ferencesek budai templomában mintegy háromszázan vesznek részt a gyászmisén.

jún. 18. Göncz Árpád levelet intéz a június 16-án történtekkel kapcsolatban Grósz Károlyhoz. Ebben emlékezteti Grószt emberi és történelmi felelősségére, és kéri: ne csak szavakban, hanem tettekben is határolódjon el a korábbi módszerektől.

jún. 23. Az MSZMP KB a választási törvény módosításáról tárgyal. A törvényt úgy kívánják módosítani, hogy az ún. spontán jelölés kizárásával az eddigieknél is kevesebb lehetőség legyen a hatalom által nem támogatott jelöltek megválasztására.

jún. 27. Budapesten, a Hősök terén 70–80 ezren tüntetnek a romániai falurombolás ellen.

jún. 28. Romániában – válaszul a „településrendezés" elleni magyar tiltakozásra – bezárják a kolozsvári magyar főkonzulátust.

jún. 29. Megkezdődik az Országgyűlés nyári időszaka. Állásfoglalást tesznek közzé a romániai falurombolásról. A nyugdíjazott Németh Károly helyett Straub F. Brunó akadémikust választják meg az Elnöki Tanács elnökének. A kormányba három új miniszter kerül. Az államminiszter Pozsgay Imre, az igazságügy-miniszter Kulcsár Kálmán, a művelődési miniszter Czibere Tibor lesz. Az Országgyűlés új elnöke Stadinger István. A Kelet–Nyugat Párbeszéd Hálózat Kör közérdekű bejelentésben javasolja az Országgyűlésnek az alternatív katonai szolgálat bevezetését.

júl. 1. A Román Kommunista Párt Központi Bizottságának határozata szerint Magyarországon újabb nacionalista és szocialistaellenes megnyilvánulások voltak hivatalos jóváhagyással. A Világbank újabb 200 és 50 millió dolláros hiteleket folyósít Magyarországnak. Megalapítják a Magyar Közvéleménykutató Intézetet.

júl. 11. Grósz Károly – hivatalos amerikai útja előtt – nyilatkozatot ad a *Newsweek* című amerikai hetilapnak, melyben kijelenti: „A június 16-i tüntetés fasiszta propagandára, sovinizmusra, irredentizmusra uszított."

júl. 19–27. Kilencnapos éhségsztrájkot folytatott Bokros Péter, dr. Erdei Gyula, Fónay Jenő, Kőszeg Ferenc és Molnár Tamás, mert politikai okokból megvonták tőlük az útlevelet.

júl. 19–30. Grósz Károly körutat tesz az Egyesült Államokban, melynek során Reagannel is találkozik. 22-én San Franciscóban kijelenti: lehetségesnek tartja, hogy külföldi cégek akár 100 százalékos tulajdonjoggal is vállalatokat alapíthassanak Magyarországon. 24-én New Yorkban úgy nyilatkozik, hogy Nagy Imrét és társait a kormány nem rehabilitálja, de „ha a család akarja, megfelelő körülmények között végső nyugalomra helyezhetik" őket. 26-án Washingtonban Grósz Károly rámutat: Magyarországon az egypártrendszer fenntartása nem elvi kérdés, de a politikai pluralizmust az egypártrendszer keretén belül is meg lehet teremteni.

júl. 25. Eduard Sevarnadze szovjet külügyminiszter túlhaladottnak nevezi a „rendszerek harcáról" szóló elméletet.

aug. 4. Borics Gyula igazságügy-minisztériumi államtitkár nyilatkozatban közli, hogy a minisztériumban felülvizsgálják azokat a jogszabályokat, amelyek hátrányos helyzetbe hozták a volt '56-os elítélteket. Grósz Károly közli, hogy „humanitárius szempontokból" megtörténhet az 1956-os szerepük miatt kivégzett magyar állampolgárok rendes eltemetése.

aug. 5. Jegor Ligacsov gorkiji beszédében elutasítja a többpártrendszert, a piacgazdaságot és a gorbacsovi külpolitikát.

aug. 11. A nagymarosi vízlépcső építése miatt Visegrádnál ideiglenes mederbe terelik a Dunát.

aug. 23–24. A Mecseki Szénbányák István-aknájának dolgozói sztrájkolnak a hűségpénz körüli bizonytalanságok miatt. A sztrájk megállapodással ér véget. 1956 ősze óta ez az első munkássztrájk Magyarországon, melyet a következő napokban még több is követ az ország különböző pontjain.

aug. 25. Eldől, hogy heteken belül felszámolják a Ganz-Mávagot, mert a költségvetés nem hajlandó átvállalni a cég 17 milliárdos adósságát. Tatai Ilona, a PB tagja kijelenti: veszteséges termelésre és kivitelre még államközi szerződések alapján sem kötelezhetők a magyar vállalatok, mert e megállapodásokért az államnak kellene viselnie a felelősséget.

aug. 25–31. Megrendezik a szakkollégiumok és klubok társadalompolitikai táborát Szárszón. A Szárszó '88 tábor az ellenzéki szervezetek és személyiségek első nagyszabású találkozója.

aug. 28. Grósz Károly és Nicolae Ceauşescu találkozója Aradon. Tárgyalásaik érdemi eredmény nélkül érnek véget.

szeptember A *Nagyvilág* közli Orwell *1984* című regényének egy fejezetét.

szept. 3. Demokratikus szellemi-politikai mozgalommá, független társadalmi szervezetté alakul a Magyar Demokrata Fórum Lakiteleken.

szept. 4. Berecz János bejelenti: az MSZMP kapcsolatokat alakított ki a Magyar Demokrata Fórummal.

szept. 7. A kormány szerint a jelenlegi helyzetben meg kell építeni a bős–nagymarosi vízlépcsőt, de ha egy esetleges népszavazás másképpen dönt, a Minisztertanács aláveti magát a döntésnek.

szept. 8. Magyarország csatlakozni kíván az ENSZ Polgári és Politikai Egyezségokmányának jegyzőkönyvéhez, közli Kovács László külügyminiszter-helyettes Milánóban, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának évfordulóján rendezett konferencián.

szept. 12. A Fidesz küldöttsége találkozik Pozsgay Imre államminiszterrel. Pozsgay kijelenti, hogy az alternatív szervezetek és az MSZMP közötti esetleges tárgyalások során az ellenzéki szervezetek két területen ne várjanak kompromisszumot. Az egyik kérdéscsoport 1956 és Nagy Imre, a másik pedig a szövetségi kapcsolatok kérdése. Budapesten mintegy húszezren vesznek részt a bős–nagymarosi vízlépcső megépítése elleni tüntetésen. A Parlamentben Grósz Károlynak és Straub F. Brunónak címzett petíciót adnak át, hangsúlyozva: a vita demokratikus rendezése egy megújuló politikai konszenzus alapja lehet. Németh Miklós KB-titkár kijelenti: a magyar gazdasági program sarkalatos pontja a tulajdonviszonyok átalakítása. Ennek lényege a társadalmi tulajdon működőképes formáinak kifejlesztése, illetve a magán- és az egyéni tulajdon egyenjogúságának megteremtése.

szept. 16. Megalakul a Recski Szövetség, a volt munkatábor rabjainak érdekvédelmi szövetsége. Az Országos Széchényi Könyvtárban feloldják a tilalmat több mint 5000 olyan könyvre, amelyet korábban ellenséges irodalomnak nyilvánítottak és elzártak a nagyközönség elől.

szept. 20. Három évtized után Budapestre érkezik Faludy György költő.

szept. 23. Hámori Csaba, az MSZMP PB tagja és a KISZ KB első titkára szerint utópia a kommunista társadalom, mert az odavezető út nincsen kidolgozva, ráadásul az eddigi irány nem is oda vezet. Hámori úgy véli, hogy kezd megkopni az új pártvezetés iránti bizalom.

szept. 25. 12 erdélyi magyar menedékjogot kér a szófiai magyar nagykövetségen, hogy Magyarországra juthassanak.

szept. 26. Brüsszelben kereskedelmi és gazdasági együttműködési megállapodást köt a Közös Piac Magyarországgal – elsőként a szocialista országok közül.

szept. 27. Az MSZMP KB ülésén közlik, hogy az utóbbi egy évben – 1956 óta először – csökkent a párt taglétszáma – 73 000 fővel.

szept. 28. Megalakul a Baloldali Alternatíva Egyesülés (BAL).

szept. 29. Budapesten mintegy 3000 egyetemista és főiskolás tüntet a bős–nagymarosi erőmű ellen.

szept. 30. Az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletet hoz az „1956. október 23. – 1957. május 1. közötti időben elkövetett bűncselekmények miatt elítéltek kegyelemben részesítéséről". A kegyelem nem terjed ki azokra, akiket hazaárulás vagy kémkedés miatt, illetve köztörvényes bűncselekmény vádjával ítéltek el.

szeptember végén Az ország nettó adósságállománya 10,3 milliárd dollár.

október A *Kapu* című folyóirat közli a recski tábor volt foglyainak névsorát és az 1956-os forradalom után elítéltek, kivégzettek, illetve a börtönökben meghaltak listáját.

okt. 1. Gorbacsovot megválasztják a Szovjetunió elnökének. Andrej Gromiko nyugdíjba vonul.

okt. 2. A Fidesz I. kongresszusa.

okt. 4. Az MSZMP PB úgy foglal állást, hogy párttagok is beléphetnek olyan alternatív szervezetekbe, amelyek törvényesen működnek, elfogadják a szocialista társadalmi rendet és az ország nemzetközi kötelezettségeit. Budapesten, a Duna-parton élőlánccal tiltakoznak a nagymarosi építkezés ellen.

okt. 5. Az Országgyűlés egyhangúlag elfogadja a társasági törvényt, amely lehetővé teszi, hogy kizárólag magánszemélyek is részvénytársaságot vagy kft.-t alapíthassanak legfeljebb 500 alkalmazottal. A nyugdíjba vonuló Marjai József helyett Beck Tamás lesz a kereskedelmi miniszter.
okt. 7. Az Országgyűlés név szerinti szavazással (felállással) megszavazza a bős–nagymarosi vízlépcső építésének folytatását.
okt. 14. A Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság (BZSBT), a Fidesz, az MDF, az SZKH és a TIB képviselői felhívást adnak ki, amelyben közlik: október 23-án – a tüntetés egykori útvonalán – csendes felvonulást rendeznek. A tüntetés tervét bejelentik a rendőrségen.
okt. 18. Az MSZMP PB két tagja, Berecz János és Nyers Rezső szerint a magyar politikai vezetés nem a többpártrendszertől, hanem attól tart, hogy annak bevezetése nyomán anarchia keletkezik az országban.
okt. 19. A BRFK tudomásul veszi az öt szervezet október 23-ára tervezett tüntetésének bejelentését. Budapest utcáin megjelennek a lengyel Szolidaritás röplapjai, amelyek a kommunizmus elleni harcra szólítanak fel.
okt. 20. A Művelődési Minisztérium megszünteti a tudományos szocializmus oktatását a hazai egyetemeken, főiskolákon. Helyette politikaelmélet néven új tantárgyat vezet be.
okt. 21. A BRFK betilt minden, október 23-ára tervezett megmozdulást. A szervezők ennek ellenére a demonstráció megtartása mellett döntenek.
okt. 22. Este az MDF a televízión keresztül felhívja tagjait, hogy maradjanak távol az október 23-ai utcai megmozdulásoktól. A BZSBT, a Fidesz, az SZKH és a TIB ezt követően kényszerűen visszalép a békés megemlékezés megtartásától.
okt. 23. Az óriási rendőri készültség ellenére kisebb csoportok gyülekeznek a főváros különböző pontjain (Műszaki Egyetem, Batthyány tér, Bem tér, Váci utca stb.). Az ellenzéki szervezetek tiltakozó levélben fordulnak Grósz Károly miniszterelnökhöz. Este a Jurta Színházban több száz néző részvételével a TIB által szerkesztett dokumentumműsor keretében emlékeznek meg a forradalomról.
okt. 24. A keleti tömbön belül először Magyarország teszi lehetővé, hogy szükség esetén az ország területén vizsgálatot folytasson az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága.
okt. 25. Bejelentik, hogy 1989. január 1-jétől bevezetik a munkanélküli-segélyt. A kormány 1989-ben 50–100 ezer munkanélkülivel számol.
okt. 27. A Határőrség Országos Parancsnoksága kezdeményezi, hogy a nyugati határon számolják fel a műszaki zárat.
okt. 28. Grósz Károly a *Magyar Hírlap*nak adott interjújában közli, hogy 1956-ban mindenekelőtt ellenforradalom volt, ezért nem megengedhető az emlékét jeles eseményként felidézni.
okt. 29. Megalakul a Nyilvánosság Klub.
november A Kossuth Kiadó 32 és fél évvel elhangzása után kiadja Hruscsovnak az SZKP XX. kongresszusa zárt ülésén elmondott beszámolóját.
nov. 2. Megjelenik a *Hitel* című folyóirat első száma.
nov. 4. Az MSZMP, a KISZ és a Munkásőrség megemlékezik a Köztársaság téren a pártház 1956-ban elesett védőiről és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulásáról. Barabás János, az MSZMP budapesti pártbizottságának titkára beszédében kijelenti, hogy az MSZMP 1956. decemberi határozata az „ellenforradalom okairól" ma is érvényes. A kormány úgy dönt, hogy 4 év alatt 130 milliárd Ft-ról 40 milliárd Ft-ra csökkenti a vállalatok támogatásának összegét. Nagy Sándor, a SZOT főtitkára kijelenti, hogy a szakszervezetek nem fogadják el az 1989-re tervezett reálbércsökkenést, illetve áremelést.
nov. 5. Megalakul a Független Jogász Fórum
nov. 10. Politikai pártok alapítását is lehetővé teszi az egyesülési és gyülekezési törvény tervezete, amelyet a kormány is jóváhagy. A kormány dönt az alternatív katonai szolgálat bevezetéséről.
nov. 11. Megalakul a Münnich Ferenc Társaság.
nov. 13. Az SZKH utódaként a Jurta Színházban megalakul a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ).
nov. 18. Budapesten, a Pilvax kávéházban újjáalakul a Független Kisgazdapárt. Elnöke Pártay Tivadar, főtitkára Futó Dezső.

nov. 19–20. A program kialakításával folytatódik a Fiatal Demokraták Szövetségének első kongresszusa.
nov. 23. Pozsgay Imre nyilatkozata szerint a többpártrendszer kialakítása elsősorban a társadalom akaratán és nem a kormányon múlik. Országszerte nyilvános demonstrációkat rendeznek az egyetemeken és a főiskolákon, követelve a felsőoktatás anyagi és tárgyi feltételeinek javítását, az intézmények önkormányzatát és a tanszabadságot.
nov. 24–26. Az Országgyűlés őszi ülésszakán miniszterelnökké választja Németh Miklóst. Grósz Károly a párt főtitkára marad.
nov. 27. Megalakul a Magyarországi Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsa, a MISZOT, amely párbeszédet akar a fiatalokat képviselő mozgalmak között, és a 29 tagszervezet álláspontját szándékozik képviselni az állami, politikai és kormányszervek előtt. Elnök Stumpf István.
nov. 29. Grósz Károly a Budapest Sportcsarnokban rendezett pártaktíván kijelenti, hogy Magyarországon osztályharc folyik, és ha nem tudnak „az ellenséges, ellenforradalmi erőkkel" szemben fellépni, akkor „az anarchia, a káosz és – ne legyen illúzió – fehérterror uralkodik el" az országban.
december Párizsban megjelenik a *Magyar Füzetek* 19–20., utolsó száma, amely teljes egészében a magyarországi politikai válsággal foglalkozik.
dec. 3–4. A Széchenyi István Szakkollégium és Társadalomtudományi Klub megrendezi az első legális és nyilvános tudományos konferenciát az 1956-os forradalomról a Közgazdaságtudományi Egyetemen. A Dorogi Szénbányák lencsehegyi üzemében történt baleset következtében 15 bányász életét veszti.
dec. 8. Megkezdődik az első képviselő-visszahívási akció. Budapesten, a Józsefvárosban aláírásgyűjtő kampányt kezdeményeznek Vida Miklós képviselő visszahívására, mert az Országgyűlés őszi ülésszakán ő is azt szorgalmazta, hogy zárt ülésen döntsenek Bős–Nagymaros ügyében.
dec. 11. Az Árhivatal elnöke közli, hogy 1988-ban 16 százalékkal emelkedett a fogyasztói árszínvonal. A munkások és alkalmazottak reálbére 7 százalékkal csökkent.
dec. 13. Németh Miklós miniszterelnök a *Newsweek*nek adott interjújában úgy fogalmaz, hogy a magyar politikai reformok egy nyugati stílusú parlamenti demokráciához vezetnek el.
dec. 16. Grósz Károly kijelenti: az MSZMP nem akarja megosztani a hatalmat, hanem ennek gyakorlásába kíván bevonni szövetséges erőket.
dec. 17. Megalakul az Erdélyi Szövetség és a Raoul Wallenberg Egyesület.
dec. 18. Nyers Rezső először szól a nyilvánosság előtt arról, hogy az MSZMP-nek meg kell őriznie egyesült párt jellegét, és hasznosítania kell a szociáldemokrácia pozitív vonásait is.
dec. 19. Megalakul a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája. Több alternatív szervezet a Vörösmarty téren tartott gyűlésén követeli, hogy a jelenlegi Országgyűlés helyett válasszanak Alkotmányozó Nemzetgyűlést.
dec. 20. Az Országgyűlés március 15-ét munkaszüneti nappá nyilvánítja.
dec. 31. Németh Miklós miniszterelnök azt nyilatkozza a Kyodo japán hírügynökségnek, hogy személy szerint bármely párttal el tud képzelni koalíciót, ha annak elvei nem sértik a szocialista rendszer alapjait, de egy ilyen koalícióra még nem érett meg a helyzet.

1989

jan. 6. Az SZDSZ és a Menedék Bizottság sürgeti, hogy Magyarország csatlakozzon a genfi menekültügyi konvencióhoz, és tegye lehetővé az ENSZ Menekültügyi Hivatalának működését hazánkban.
jan. 9. Átlagosan 20–22 százalékos, a gyógyszereknél 80 százalékos központi áremelés. Válaszul az áremelésekre 10 percre beszünteti a munkát több tízezer dolgozó Szabolcs-Szatmárban. Szolnok, Csongrád és Zala megye szakszervezeti vezető testülete is tiltakozik.
jan. 10–11. Az Országgyűlés elfogadja a gyülekezési jogról és az egyesülési jogról szóló törvényt. Ez utóbbi lehetővé teszi a pártalapítást, de külön párttörvénybe utalja annak részletes szabályozását.
jan. 12. Huszonöt alternatív szervezet közös nyilatkozatot ad ki, melyben követeli a Kossuth-címer visszaállítását.

jan. 19. Cservenka Ferencné országgyűlési képviselő visszahívását kezdeményezi az MDF gödöllői szervezete. A képviselő nem sokkal később lemond mandátumáról.
jan. 20. Lezajlik az első nyilvános tárgyalás az MDF és az MSZMP képviselői között.
jan. 24. Az Országgyűlésben Fodor István elnökletével megalakul a független képviselők csoportja.
jan. 26. A minisztertanács ülésén a kormány kegyeleti intézkedésként jóváhagyja Nagy Imre és kivégzett társai eltemetését.
jan. 27. Pozsgay Imre vezetésével ülést tart az MSZMP KB történelmi albizottsága, melyen megvitatják azt a tanulmányt, amelyet Berend T. Iván, az MTA elnöke terjeszt elő. Február 1-jétől megszűnik az OTP és a takarékszövetkezetek monopóliuma a lakossági betétek kezelésére.
jan. 28. Pozsgay Imre a *168 óra* című rádióműsorban kijelenti, hogy az általa vezetett történelmi albizottság a jelenlegi kutatások alapján népfelkelésnek minősíti az 1956-os eseményeket. Nagy Imre szerepét vitatottnak ítéli.
jan. 30. A Svájcból hazatérő Grósz Károly kijelenti, hogy nem tudott a Pozsgay-nyilatkozat előzményeiről és körülményeiről, és csak az MSZMP KB ítélheti meg az 1956-os események jellegét.
február Megjelenik a *Társadalmi Szemle* különszáma a Pozsgay-bizottság Történelmi utunk című jelentésével.
febr. 10–11. Az MSZMP KB ülése állást foglal a többpártrendszer bevezetése mellett, 1956-ot népfelkelésnek értékelik, amelyben végül felerősödtek az ellenforradalmi tendenciák. Támogatják olyan politikai egyeztető fórum létrehozását, amely folyamatos párbeszéddel segíti az új alkotmány és a választási törvény kidolgozását. A párton belüli irányzatok kiegyezésével sikerült elkerülni a pártszakadást. Németh Miklós nyilatkozata szerint Pozsgay Imre fellépése késztette állásfoglalásra a KB-t a platformszabadságról és a többpártrendszerről.
febr. 13. Németh Miklós kormányfő és Franz Vranitzky osztrák kancellár megegyeznek a műszaki határzár felszámolásáról.
febr. 15. Elhagyják Afganisztánt az utolsó szovjet csapatok.
febr. 16. Az MSZMP Csongrád megyei bizottsága úgy határoz, hogy rehabilitálják a *Tiszatáj* című irodalmi folyóirat 1986-ban elbocsátott szerkesztőit. Bemutatkozó nagygyűlés tart az újjáalakult Magyar Szociáldemokrata Párt.
febr. 17. A független politikai szervezetek és pártok közös nyilatkozatban üdvözlik az MSZMP KB állásfoglalását a többpártrendszer bevezetéséről, ugyanakkor kifogásolják, hogy 1956-ot nem forradalomként és szabadságharcként minősítették.
febr. 19. Budapesten tanácskoznak a BZSBT, a Fidesz, az MDF, az FKgP és az SZDSZ képviselői. Elutasítják a HNF március 15-e közös megünneplésére vonatkozó felhívását, és szorgalmazzák, hogy nyilvánítsák nemzeti ünneppé október 23-át.
febr. 20. Az MSZMP KB kétnapos ülésén elfogadja az új alkotmányról szóló tájékoztatót. A párt nem tart igényt arra, hogy vezető szerepét rögzítse a készülő alaptörvény.
febr. 22. Megalakul Budapesten a Magyar Politikai Foglyok Országos Szövetsége (Pofosz). A szövetség elnöke Fónay Jenő. A kormány visszavon tervezett áremeléseket. November 7-ét munkanappá nyilvánítják. Elrendelik a koncepciós perek felülvizsgálatát.
febr. 27. A dunai vízlépcső építésének azonnali leállítását követelő petíciót adnak át Stadinger Istvánnak, az Országgyűlés elnökének 124 ezer aláírással.
febr. 28. Hét évtizedes távollét után Magyarországra látogat Habsburg Ottó. Horn Gyula külügyi államtitkár a Romániában élő magyar nemzetiségek súlyos helyzetére hívja fel a figyelmet az ENSZ Emberi Jogok Bizottságának genfi ülésén.
márc. 1. Az MSZMP és az Új Márciusi Front képviselői tanácskozó fórum létrehozását javasolják a politikai és társadalmi szervezetek párbeszédének megkezdésére. Baracskán szabadon engedik a katonai szolgálatot korábban megtagadó s emiatt börtönbüntetésre ítélt 70 fiatalembert.
márc. 4. Az FKGP zászlóbontó nagygyűlést tart.
márc. 5. Az MSZMP tárgyalóküldöttsége a Magyarországi Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsa, a Magyar Néppárt, valamint a Magyar Demokrata Fórum képviselőivel tanácskozik.
márc. 6. Huszár István, a HNF főtitkára kijelenti, hogy a Népfrontnak a jövőben a pártoktól függetlenül, önálló arculatú társadalmi szövetségként kell működnie. Megbeszélést folytatnak az MSZMP és a Szabad Demokraták Szövetségének képviselői.

márc. 8. Megjelenik *Az igazság a Nagy Imre-ügyben* című kötet, melynek eredeti magyar kiadása 1959-ben Brüsszelben látott napvilágot. Megjelenik Kenedi János szerkesztésében *A forradalom hangja*, az 1956-os rádióadások szöveggyűjteménye. Az Országgyűlés Szűrös Mátyást választja elnöknek a leköszönt Stadinger István helyett. Több képviselő indítványára válaszul Németh Miklós közli: a kormány hajlandó megvizsgálni egy esetleges népszavazás kiírását Bős–Nagymarosról.
márc. 10. Az MSZMP KB cselekvési programja szerint a párt elhatárolja magát a korábbi vezetés hibáitól, és állást foglal a jogállam, az alkotmányos többpártrendszer, a szabad választások és a koalíciós kormányzat feltételeinek megteremtése mellett.
márc. 11–12. Megtartják az MDF I. országos gyűlését. Elhalasztják a döntést a párttá alakulásról, a kérdés megvizsgálására bizottságot hoznak létre és 15 tagú elnökséget választanak.
márc. 15. Tízezrek tüntetnek Budapesten. Jelképesen elfoglalják a Magyar Televíziót. A televízió lépcsőjén Cserhalmi György felolvassa a tüntetést szervező ellenzéki szervezetek 12 pontját. A hivatalos tömegtájékoztatás, elsősorban a televízió továbbra is hiányosan és torzítva számol be a tüntetésekről.
márc. 16. A Szabad Demokraták Szövetsége javasolja, hogy a független szervezetek kerekasztal-megbeszéléseken alakítsanak ki közös álláspontot, mielőtt újra tárgyalóasztalhoz ülnek az MSZMP-vel.
márc. 17. Megalakul a Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP). Magyarország csatlakozik az ENSZ menekültügyi konvenciójához azzal a korlátozással, hogy csak európai menekültek fogadására vállalnak kötelezettséget.
márc. 19. Az SZDSZ közgyűlést tart.
márc. 22. Az Országgyűlés elfogadja a sztrájkjogról szóló törvényt. A Független Jogász Fórum kezdeményezésére megalakul az Ellenzéki Kerekasztal. Salgótarjánban ledöntik Lenin szobrát.
márc. 28. Bartha Ferenc, a Magyar Nemzeti Bank elnöke közli: a fizetési mérleg hiánya az év első három hónapjában 600 millió USD-t tett ki, és ez több, mint a tavalyi egész éves hiány.
márc. 29. A rákoskeresztúri köztemető 301-es parcellájában megkezdődik Nagy Imre, Gimes Miklós, Losonczy Géza, Maléter Pál és Szilágyi József jeltelenül eltemetett holttestének kihantolása. Kegyeleti okból csak a családtagok, a TIB képviselői, a szakértők, valamint Borics Gyula államtitkár vehetnek részt az exhumáláson.
márc. 30. Lukács János, az MSZMP KB titkára közli, hogy az utóbbi másfél évben 120 ezren léptek ki a pártból, és 20 ezer új tag lépett be.
ápr. 8. Budapesten az MSZMP kezdeményezésére 7 politikai és társadalmi szervezet képviselői megbeszélést tartanak az ún. politikai érdekegyeztető fórum megalakításáról. Az újonnan alakult szervezetek közül csak az FKGP és a Münnich Ferenc Társaság képviselői vesznek részt a tanácskozáson. Az Ellenzéki Kerekasztalhoz tartozó további nyolc meghívott szervezet távol marad azzal az indokkal, hogy az előkészítés nem volt megfelelő, ezért nem lett volna mód az érdemi tárgyalásokra.
ápr. 9. Tbilisziben mérges gázt vetnek be a Grúzia területi integritása mellett tüntetők ellen. Az akció 19 ember életét követeli.
ápr. 12. Az MSZMP KB ülésén Kádár János zavart elmével elmondott beszédében hosszasan foglalkozik '56-os szerepével és Nagy Imrével. A beszédről a sajtó nem számol be, annak szövegét csak évek múltán publikálják. A Politikai Bizottság átalakítása során a testület létszáma 11-ről 9-re csökken. Nem választják be az új PB-be Berecz Jánost, Csehák Juditot, Lukács Jánost és Szabó Istvánt. Helyükre Jassó Mihály, a budapesti és Vastagh Pál, a Csongrád megyei pártbizottság első titkára kerül.
ápr. 14. A Magyar Demokrata Fórum válságkormány létrehozását javasolja. 6%-kal leértékelik a forintot.
ápr. 15. Sor kerül az MSZMP reformköreinek első találkozójára Kecskeméten. Előrehozott pártkongresszust sürgetnek, élesen bírálják a pártvezetést és a kormányt. Többen egy reformpárt létrehozását sürgetik.
ápr. 16. Az SZDSZ közgyűlésének második fordulóján elfogadják *A rendszerváltás programját*, az ún. Kék könyvet, szakértői kormány létrehozását sürgetik, és nyilatkozatban szorgalmazzák Magyarország semlegességének kikiáltását.

ápr. 17. Az MSZMP KEB érvényteleníti a Bihari Mihályt, Bíró Zoltánt, Király Zoltánt és Lengyel Lászlót kizáró korábbi határozatot, de az érintettek nem lépnek vissza a pártba. Lengyelországban újra legálisan működhet a Szolidaritás szakszervezet.
ápr. 19. Az Ellenzéki Kerekasztal ülésén kétoldalú megbeszéléseket szorgalmaznak az MSZMP-vel a demokratikus átmenettel kapcsolatos jogszabályokról és az országgyűlésiképviselő-választások időpontjáról.
ápr. 23. A KISZ jogutódaként megalakul a Demisz.
ápr. 25. Megkezdődik a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok részleges kivonása.
máj. 2. A magyar–osztrák határon megkezdődik a műszaki határzár bontása.
máj. 8–9. Az MSZMP KB ülésén betegségére való tekintettel minden tisztségéből felmentik Kádár Jánost. Őszre országos pártértekezletet hívnak össze.
máj. 10. Az Igazságügyi Minisztérium közzéteszi az 1956. december 20-a és az 1961. december 13-a között a bíróságok által halálra ítélt és kivégzett személyek névsorát.
máj. 10–12. Az Országgyűlés módosítja a választási törvényt. A jelölteknek nem a Népfront programját, hanem az alkotmányt kell elfogadniuk. Személyi változások a kormányban: Békesi Lászlót pénzügyminiszterré, Glatz Ferencet művelődési miniszterré, Horn Gyulát külügyminiszterré, Hütter Csabát mezőgazdasági miniszterré nevezik ki.
máj. 13. A minisztertanács rendkívüli ülésén azonnali hatállyal hét hónapra felfüggeszti a nagymarosi vízlépcső építését.
máj. 15. A Pekingben tüntető és éhségsztrájkoló diákok az odalátogató Gorbacsovot éltetik.
máj. 18. Az Ellenzéki Kerekasztal szervezetei levelükben megállapítják, hogy az MSZMP megakasztotta, sőt felszámolta a kormányzó párt és az ellenzék között megindult tárgyalásokat. Az MSZMP tárgyalási ajánlata pusztán propagandafogás annak fényében, hogy Grósz Károly kijelentette, a szabad választásokra legkorábban 6 év múlva kerülhet sor. A Litván Legfelsőbb Tanács törvényt hoz Litvánia állami függetlenségéről.
máj. 20. Az MSZMP reformköreinek első országos tanácskozásán, Szegeden követelik a pártkongresszus összehívását, s ennek érdekében aláírásgyűjtési akciót hirdetnek. Indítványozzák a KB-nak, hogy a június 16-i gyászszertartás előtt mondják ki: Nagy Imre koncepciós per áldozata lett. A Fidesz vezetői bejelentik, hogy szervezetük kilép a MISZOT-ból. Szűrös Mátyás, az Országgyűlés elnöke az egyik olasz tévétársaságnak adott interjújában szorgalmazza Nagy Imre teljes politikai, jogi rehabilitálását.
máj. 23. Megállapodás születik a június 16-i temetéssel kapcsolatban a kivégzettek hozzátartozói, a TIB és a hivatalos szervek képviselői között.
máj. 24. Az Ellenzéki Kerekasztal elfogadja Pozsgay Imrét tárgyalópartnernek a kormány és az MSZMP képviselőjeként is.
máj. 27. Bejelentik, hogy Magyarország és a Nemzetközi Valutaalap továbbra is fenntartja pénzügyi együttműködését, jóllehet az IMF egyelőre nem folyósítja a legutóbbi egyéves készenléti hitel utolsó részletét, mert hazánk nem teljesítette a vállalt feltételeket.
máj. 28–29. Az MSZMP KB úgy dönt, hogy őszre nem pártértekezletet, hanem kongresszust hív össze. A testület úgy foglal állást, hogy a párt Nagy Imre és társai temetésén hivatalosan nem vesz részt.
máj. 30. Nyilvánosságra hozzák az MSZMP KB új tárgyalási javaslatát. Eszerint négyoldalú megbeszéléseket kellene kezdeményezni úgy, hogy az asztal egyik oldalán az MSZMP, a másikon az Ellenzéki Kerekasztal, a harmadikon a többi független szervezet képviselői, a negyediken pedig megfigyelők foglaljanak helyet.
máj. 30.–jún. 2. Az Országgyűlés elfogadja a népszavazásról és népi kezdeményezésről szóló törvényt, valamint az ún. átalakulási törvényt, mely lehetővé tette, hogy spontán privatizáció útján állami vállalatokat megfelelő pozíciókkal rendelkező magánszemélyek sajátítsanak ki.
jún. 1. A TIB ellenzi, hogy Nagy Imrének és sorstársainak temetésén hivatalosan koszorúzzanak az MSZMP, az Elnöki Tanács és a kormány tagjai, mert ezek a testületek még nem határolták el magukat egyértelműen az akkori eseményektől.
jún. 2. Az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásainak első fordulója eredmény nélkül ér véget.

jún. 4. A pekingi Tienanmen téren a hadsereg bevetésével vetnek véget a diákok többhetes tiltakozó megmozdulásainak. A mészárlás halálos áldozatainak számát másfél- és háromezer közé teszik. Lengyelországban parlamenti választásokat tartanak. Az ellenzék elsöprő győzelmet arat.
jún. 5. Rendezik az 1949–1953 között internáltak munkaviszonyát és nyugdíját. A minisztertanács döntése szerint ezentúl nem kell engedély könyvek és filmek megjelentetéséhez.
jún. 5–6. Az Inconnu független művészcsoport 301 kopjafa felállításával tiszteleg a rákoskeresztúri köztemető 301-es parcellájában nyugvó névtelen áldozatok emléke előtt.
jún. 7. A kormány is elítéli a pekingi vérontást. Megalakul a Demokratikus Magyarországért Mozgalom előkészítő bizottsága. A kezdeményezők között van Pozsgay Imre, az MSZMP PB tagja. A Kereszténydemokrata Néppárt csatlakozik az Ellenzéki Kerekasztalhoz.
jún. 8. A kormány és a TIB megállapodása szerint Németh Miklós és Szűrös Mátyás hivatalosan vesz részt június 16-án a temetésen, de az MSZMP testületileg nem képviselteti magát. Bejelentik, hogy a következő tanévtől megszűnik az orosz nyelv kötelező oktatása.
jún. 9. A Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze Nagy Imre, Donáth Ferenc, Gimes Miklós, Tildy Zoltán, Maléter Pál, Kopácsi Sándor, Szilágyi József, Jánosi Ferenc és Vásárhelyi Miklós javára a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Elnökségi Tanácsa előtt törvényességi óvást emel, amelyben a törvénysértő ítéletek hatályon kívül helyezését és az ártatlanul elítéltek felmentését indítványozza.
jún. 10. Aláírják az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal közti megállapodást, melynek alapján megkezdődhetnek az érdemi tárgyalások.
jún. 13. Megkezdődnek a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások: az MSZMP, az Ellenzéki Kerekasztal és az ún. harmadik oldal (társadalmi szervezetek, mozgalmak) részvételével.
jún. 14. A kormány nyilatkozatában kegyelettel emlékezik Nagy Imrére és sorstársaira, az „1956-os népfelkelés és nemzeti tragédia valamennyi áldozatára".
jún. 15. A kormány ellenőrzése alá helyezik a munkásőrséget. A Fidesz kezdeményezésére csaknem kétszázan tüntetnek a Szovjetunió budapesti nagykövetsége előtt a szovjet csapatok azonnali kivonását követelve.
jún. 16. Százezrek róják le a kegyeletüket a Hősök terén Nagy Imre és mártírtársai temetésén. Mensáros László és Darvas Iván felolvassák a kivégzett mártírok névsorát. Göncz Árpád nyitja meg a szertartást, Vásárhelyi Miklós, Rácz Sándor, Mécs Imre, Zimányi Tibor, Király Béla és Orbán Viktor mond beszédet. Orbán követeli a szovjet csapatok kivonását.
jún. 21. Megkezdődik a politikai egyeztető tárgyalások második fordulója. Budapesti irodát állít fel a Szabad Európa Rádió.
jún. 23–24. Az MSZMP KB ülésén négytagú elnökséget (Grósz Károly, Németh Miklós, Nyers Rezső, Pozsgay Imre) és 21 tagú Politikai Intéző Bizottságot választanak. Pozsgay Imrét javasolják köztársasági elnöknek.
jún. 24. A Magyar Demokrata Fórum elnöksége és választmánya a párttá alakulás mellett dönt.
jún. 27. Krassó György vezetésével megalakul a Magyar Október Párt. Az Országgyűlés felmenti államminiszteri tisztségéből az MSZMP négytagú elnöksége tagjának megválasztott Nyers Rezsőt. Mark Palmer, az Egyesült Államok budapesti nagykövete találkozik az Ellenzéki Kerekasztal képviselőivel.
júl. 6. A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa Nagy Imre és társai ítéletét hatályon kívül helyezi, és bűncselekmény hiányában felmenti őket. Meghal Kádár János. A kormány országos gyászt rendel el.
júl. 11. Budapestre érkezik George Bush, az Egyesült Államok elnöke. Megkezdi próbaadását az első magánrádió, a Rádió Bridge.
júl. 14. Százezrek vesznek búcsút Kádár Jánostól az MSZMP KB székházában felállított ravatalánál, és több tízezren kísérik utolsó útjára a Kerepesi temető munkásmozgalmi panteonjába. Ifj. Rajk László nyilatkozatot tesz közzé, miszerint szándékában áll elvitetni szülei földi maradványait a munkásmozgalmi panteonból. A Magyar Október Párt és a Magyar Radikális Párt demonstrációt tart Budapesten a Münnich Ferenc utcában. Leragasztják az összes utcatáblát és felszegezik a Nádor utca feliratot.

júl. 15. A hét legfejlettebb tőkés ország vezetői összehangolt gazdasági segélyt helyeznek kilátásba Magyarország és Lengyelország számára, és nemzetközi értekezlet összehívását ígérik a lengyel és a magyar reformok támogatása érdekében.
júl. 25. Moszkvában Mihail Gorbacsov, Nyers Rezső és Grósz Károly tárgyalásain közös véleményként fogalmazzák meg, hogy megfelelő nemzetközi helyzetben a csapatcsökkentések folyamata elvezethet a teljes kivonáshoz.
júl. 30. Lettország Legfelsőbb Tanácsa is kinyilvánítja igényét a teljes állami szuverenitásra. Példáját hamarosan a másik két balti állam is követi.
aug. 5. Három országgyűlési választókerületben pótválasztásokat tartanak a képviselők visszahívása miatt. Szegeden és Kecskeméten az MDF jelöltjei, Raffay Ernő és Debreczeni József győznek. Kiskunfélegyházán nem sikerül képviselőt választani, mert a szavazóknak a fele sem járul az urnához.
aug. 7. Egyes források szerint már 200 keletnémet állampolgár tartózkodik az NSZK budapesti nagykövetségen.
aug. 14. Ideiglenesen bezárják az NSZK budapesti nagykövetségét, mert már nem tudják befogadni a kivándorolni szándékozó NDK-állampolgárokat.
aug. 16. Az MSZMP Politikai Intéző Bizottsága állásfoglalást tesz közzé, miszerint a pártvezetés nem azonosul az 1968-as prágai katonai beavatkozással.
aug. 17. A Reuters brit hírügynökség szerint a hónap első felében az NDK 1100 állampolgára szökött át a magyar határon Ausztriába.
aug. 19. Sopron közelében a „Páneurópai piknik" keretében megnyitott határon át mintegy 300 keletnémet állampolgár menekül Ausztriába.
aug. 20. Budapesten 41 év után ismét megtartják a Szent Jobb körmenetet. Elmarad az addig szokásos légi és vízi parádé.
aug. 21. Az 1968-as katonai beavatkozás évfordulóján tartott tüntetéseken Prágában több Fidesz-aktivistát letartóztatnak. Szabadon bocsátásuk érdekében társaik egy héten át ülő- és éhségsztrájkot folytatnak a budapesti csehszlovák nagykövetség előtt. Az előzetes cáfolatok ellenére mégis drágulnak egyes húskészítmények. Az NDK csaknem 1000 állampolgára lépi át illegálisan az osztrák határt a hét végén.
aug. 23. A magyar–osztrák határ egész szakaszán ugyanabban az időben az NDK több száz állampolgára egyszerre kísérel meg illegális határátlépést.
aug. 24. Az NSZK budapesti nagykövetségén menedékjogot kapott keletnémet állampolgárok első csoportja Ausztriába távozik. Horn Gyula külügyminiszter sajtótájékoztatón jelenti be, hogy a Magyarországon tartózkodó közel 200 ezer keletnémet állampolgárból legalább 20 ezren nem kívánnak hazájukba visszatérni. Lengyelországban Tadeusz Mazowieczkit, a Szolidaritás jelöltjét választják kormányfőnek.
aug. 26. A prágai kerületi bíróság úgy dönt, hogy bíróság elé állítják az augusztus 21-én őrizetbe vett Deutsch Tamást és Kerényi Györgyöt. Tiltakozásul a budapesti csehszlovák nagykövetség elé vonulnak annak a nagygyűlésnek a résztvevői, amelyet az SZDSZ szervezett az emberi jogok nyilatkozatának 200. évfordulóján. A gyűlésen a szabaddemokraták hangoztatják, hogy az MSZMP minden eszközzel igyekszik átmenteni a hatalmát: például Next 2000 néven egyszemélyes kft.-t hozott létre, amely a párt 1,2 milliárd Ft értékű üdülőit gondozza.
aug. 28. A külügyminiszter magához kéreti Csehszlovákia budapesti nagykövetségének ideiglenes ügyvivőjét, és közli: Magyarország tiltakozik a prágai tüntetések során őrizetbe vett két magyar állampolgárral szemben alkalmazott eljárás miatt. A prágai bíróság bűnösnek találja Deutsch Tamást és Kerényi Györgyöt, és 5-5 ezer korona pénzbírságra ítéli, illetve kiutasítja őket Csehszlovákiából. Az ellenzék tiltakozása ellenére megalakul a Next 2000 Kft.
szept. 2. Az MSZMP KB titkára beszámol arról, hogy a pártot havonta mintegy tízezren hagyják el, taglétszáma 730 ezerre tehető.
szept. 3. A reformkörök második országos találkozóján Budapesten leszögezik, hogy szakítani kell a párt bolsevik típusú felépítésével.

szept. 10. A kormány bejelenti, hogy szeptember 11-én 0 órától engedélyezi a keletnémet állampolgárok kiutazását nyugati országokba is. A következő három napban több mint 12 ezren élnek a lehetőséggel.
szept. 18. Lezárul a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások első szakasza. A megállapodást a Fidesz és az SZDSZ nem írja alá, de nem is vétózzák meg.
szept. 19. Az SZDSZ állásfoglalást tesz közzé, melyben követelik az MSZMP, a SZOT és a Munkásőrség vagyonának zárolását.
szept. 24. Az SZDSZ aláírásgyűjtést kezdeményez az alábbi négy kérdés népszavazásra bocsátása érdekében: 1. Kivonuljon-e az MSZMP a munkahelyekről? 2. El kell-e számoltatni az MSZMP-t a vagyonáról? 3. Feloszlassák-e a Munkásőrséget? 4. Csak az országgyűlési választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására?
szept. 26. A Békés megyei munkásőrök fegyveres megtorlással fenyegetőznek, ha nem fejeződik be az „ellenforradalmi zendülésre való uszítás".
szept. 29.–okt. 2. A Fidesz országszerte demonstrációkat szervez a munkásőrség ellen.
okt. 3. Az Európai Közösség miniszteri tanácsa úgy dönt, hogy a következő évben 220 millió dollár segélyt nyújt Magyarországnak és Lengyelországnak.
okt. 4. A kormányülést követő sajtótájékoztatón bejelentik, hogy október 23-át nem kívánja a kormány nemzeti ünneppé minősíteni. Azt látnák szívesen, ha a megemlékezések a nemzeti megbékélés ügyét szolgálnák. A kormány – utód kinevezése nélkül – nyugdíjazza a Munkásőrség országos parancsnokát.
okt. 6–10. Az MSZMP XIV., rendkívüli kongresszusa.
okt. 7. Az állampárt feloszlatja magát. A Magyar Szocialista Párt (MSZP) jogutódként örökli az MSZMP vagyonát.
okt. 9. Az MSZP megválasztja vezetőségét: az elnök Nyers Rezső. Az új vezetőség kétharmada sosem töltött be vezető párttisztséget. Az MSZMP Marxista Egységplatformja felhívásban nyilvánítja ki, hogy az MSZMP nem szűnt meg.
okt. 13. Az SZDSZ a Parlamentben átnyújt 67 ezer aláírást, amely a népszavazási kezdeményezését támogatja.
okt. 16. A kormány javasolja az Országgyűlésnek, hogy a köztársasági elnök választásával egyidejűleg két kérdésben írjon ki népszavazást: március 15., augusztus 20. és október 23. közül melyek legyenek nemzeti ünnepek, illetve milyen legyen a Magyar Köztársaság címere. A munkásőrség ügyében azt javasolja, hogy azt vagy jogutód nélkül szüntessék meg, vagy pedig csatlakozzon a területi önkéntes véderőhöz.
okt. 17–20. Az Országgyűlés a Nemzeti Kerekasztalnál született megállapodásnak megfelelően módosítja az alkotmányt és több alapvető jelentőségű törvényt fogad el: az Alkotmánybíróság felállításáról, a pártok működéséről és gazdálkodásáról, a képviselőválasztásról, az Elnöki Tanács megszüntetéséről és a köztársasági elnök választásáról, valamint az „1956-os népfelkeléssel összefüggő ítéletek" orvoslásáról szóló törvényekről van szó. Kimondják, hogy Magyarország parlamentáris köztársaság, független, demokratikus jogállam. Úgy döntenek, hogy a jövőben a munkahelyeken nem szerveződhetnek pártok. Felállítják az Alkotmánybíróságot. Szűrös Mátyást választják ideiglenes köztársasági elnökké. Jogutód nélkül feloszlatják a Munkásőrséget. A parlament nem nyilvánítja nemzeti ünneppé október 23-át.
okt. 18. Lemond Erich Honecker, a Német Szocialista Egységpárt főtitkára, az NDK államfője. Utóda Egon Krenz.
okt. 21. Az MDF II. Országos Gyűlése Für Lajost jelöli köztársasági elnöknek és Antall Józsefet választja elnökké. Antall József a gyűlést követő sajtótájékoztatón kijelenti: „Az MSZP nélkül nincs és nem is lehet stabil, a nemzeti érdeket szolgáló koalíció." Kétpárti kormányzást azonban kizártnak tart, az ország jelenlegi állapotában egy ennél sokkal szélesebb alapon nyugvó koalíciót vél csak életképesnek.
okt. 23. Országszerte megemlékezéseket tartanak az 1956-os forradalom 33. évfordulóján. Délben a Kossuth téren Szűrös Mátyás, az Országgyűlés elnöke, ideiglenes köztársasági elnök a Parlament erkélyéről kikiáltja a Magyar Köztársaságot. Este a Kossuth téri nagygyűlésre 100–150 ezren gyűlnek össze.

okt. 24. Az SZDSZ újabb aláírásokat ad át a parlamentben, így összesen már 206 ezren szorgalmazzák a népszavazást.
okt. 26. Németh Miklós bejelenti, hogy a kormány a nagymarosi erőmű építésének végleges leállítását javasolja az Országgyűlésnek.
okt. 28. Prágában a Vencel téren brutális erőszakkal oszlatják fel a vezetők lemondását követelő tüntetést.
nov. 2. A kormány november 3-ától 20-áig felfüggeszti a turistaellátmány folyósítását, aztán pedig új devizaellátási rendszert vezet be. A konvertibilis fizetési mérleg növekvő hiánya miatt a lakossági valutaellátmány 4 évre maximum 300 dollár lesz. Az intézkedést követően több tízezer magyar kerekedik fel ausztriai bevásárlókörútra. Miután elterjed a vámemelés híre, naponta több mint 300 autót hoznak be a magyar turisták Nyugatról.
nov. 8. A magyar külügyminisztérium Románia budapesti nagyköveténél tiltakozik Tőkés László temesvári lelkész ügyében.
nov. 9. Megnyitják a határt a két Németország között, megkezdődik a berlini fal lebontása.
nov. 10. Leváltják a Bolgár Kommunista Párt éléről Todor Zsivkovot. Utóda Petar Mladenov.
nov. 12. Tagtoborzó nagygyűlést tart Kunszentmiklóson a Független Kisgazdapárt, ahol Vörös Vince pártelnök hangsúlyozza, hogy a földet az 1947-es állapotoknak megfelelően kell visszaadni tulajdonosainak.
nov. 13. Az MDF a november 26-i népszavazás bojkottjára szólít fel.
nov. 19. Magyarország egymilliárd dolláros rövid lejáratú gyorssegélyt kap a Közös Piactól.
nov. 21. Németh Miklós a parlamentben bejelenti, hogy Magyarország bruttó külföldi adóssága az év végére eléri a 20 milliárd, a nettó adósságállomány pedig a 14 milliárd dollárt. Egyúttal elismeri, hogy a vezetés még a '80-as évek közepén hamis adatokat közölt az adósságállományról, attól tartva, hogy elriasztja a külföldi hitelezőket.
nov. 22. Az Országgyűlés leszavazza a kormány 3 éves gazdaságpolitikai programját. A tömegtüntetések hatására Csehszlovákiában lemond Miloš Jakeš és a kommunista párt egész vezetősége.
nov. 23. Az Országgyűlés megválasztja az Alkotmánybíróság öt tagját és az Állami Számvevőszék elnökhelyettesét. Az MSZP elnöksége úgy dönt, hogy megszünteti a Next 2000 Kft. működését, átadják az államnak a kezelésükben lévő pártüdülőket, a Politikai Főiskolát és a Társadalomtudományi Intézetet.
nov. 25. Az Írószövetség közgyűlésén a kormányfő bejelenti, hogy a kormány lemond az irodalom és a művészetek irányításáról.
nov. 26. Lezajlik az első országos népszavazás Magyarországon – az ún. „négyigenes népszavazás". A szavazásra feltett négy kérdés közül ekkorra már csak a köztársaságielnök-választás maradt aktuális. A szavazásra jogosultak 58 százaléka vesz részt a népszavazáson, és a résztvevők 50,07 százaléka szavaz a parlamenti választások utáni elnökválasztásra.
nov. 27. Lemond a Magyar Televízió elnöke. Bereczky Gyula azzal indokolja döntését, hogy a Televízió és Rádió felügyeletével megbízott testület kíméletlen pártharcok színterévé változtatta a szerkesztőségeket, lehetetlenné téve a munkát.
nov. 28. Helmut Kohl kancellár a Bundestagban javaslatot tesz a két német állam konföderációjára.
dec. 1. A kormány úgy foglal állást, hogy Magyarország a honvédelem feladatait a Varsói Szerződésen belül kívánja megoldani, jóllehet távlatilag egy tömbök nélküli Európa megteremtését tartja kívánatosnak.
dec. 2–3. Gorbacsov és Bush nem hivatalos csúcstalálkozója Málta partjainál.
dec. 3. Moszkvába utazik Németh Miklós kormányfő és Nyers Rezső, az MSZP elnöke, hogy tájékoztatást kapjon Mihail Gorbacsovtól a máltai csúcstalálkozóról. A Német Szocialista Egységpárt vezetése lemond, Egon Krenz főtitkár utóda Gregor Gysi.
dec. 4. A pénzügyminisztérium államtitkára képviselők előtt közli: az ország belső tartalékai olyan minimálisak, hogy ha a parlament nem szavazza meg a költségvetési tervezetet, rövid időn belül be kell jelenteni az ország fizetésképtelenségét. A Nemzetközi Valutaalap 1990-ben a fizetésimérleg-hiány további radikális csökkentését várja el, ellenkező esetben várhatóan nem nyújt újabb hiteleket Magyarországnak.

dec. 5. A forintot 10 százalékkal leértékelik a konvertibilis valutákhoz képest.
dec. 6. Az Európai Közösség egymilliárd ECU hitelt nyújt Magyarországnak, ha Budapest megállapodik a Nemzetközi Valutaalappal.
dec. 17. Temesvárott vérbe fojtják a kormányellenes tüntetést. A tüntetések folytatódnak, Romániában kitör a forradalom.
dec. 17–18. Az MSZMP folytatódó XIV. kongresszusán nem ismerik el az októberi pártkongresszus határozatait, és újjáalakítják a pártot. Elnökké választják Thürmer Gyulát.
dec. 18. A román hatóságok lezárják a magyar határt. Budapesten több ezren tüntetnek a Hősök terén Tőkés László mellett. Lemond MSZP-elnökségi tagságáról Németh Miklós.
dec. 19. Temesváron statáriális bíráskodást léptetnek életbe, több polgárt agyonlőnek. Az Országgyűlés elfogadja a kormány 1990. évi gazdaságpolitikai programját. Göncz Árpádot választják az Írószövetség elnökévé.
dec. 21. Az Országgyűlés 1990. március 16-i hatállyal feloszlatja magát. A képviselők elfogadják az 1990. évi költségvetés tervezetét. Budapesten a Hősök terétől Románia nagykövetségéig vonul a romániai megmozdulások áldozataira emlékező gyászmenet.
dec. 22. Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök a következő év március 25-ére kitűzi az országgyűlési választások első fordulóját.
dec. 25. Megalakul a Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége. Romániában kivégzik Nicolae és Elena Ceaușescut.

1990

jan. 4. A minisztertanács elnökséget nevez ki a Magyar Televízió élére. A testület elnöke Nemeskürty István, tagjai Chrudinák Alajos, Czigány György, Dömölki János, Gombár János, Horváth Ádám, Pálfy G. István és Vitray Tamás.
jan. 5. Kirobban az ún. Duna-gate ügy.
jan. 8. Jelentős – az élelmiszerek körében 30–35 százalékos – áremeléseket léptetnek életbe. Az SZDSZ nemzeti összefogást hirdet az infláció ellen.
jan. 9. Az MTV Elnöksége az intézményt felügyelő államminiszter, Pozsgay Imre szándékának megfelelően Aczél Endre helyett Pálfy G. Istvánt nevezi ki a *TV Híradó* és *A Hét* főszerkesztőjévé. A szófiai KGST-csúcsértekezleten Magyarország és néhány más tagállam a szervezet megszüntetését szorgalmazza.
jan. 13. A főváros V. kerületében rendezett pótválasztáson az SZDSZ jelöltje, Tamás Gáspár Miklós győz.
jan. 14. Csurka István a rádió Vasárnapi Újság című műsorában felolvasott jegyzetében „Lenin-fiúknak" titulálja a liberális ellenzéket.
jan. 16. Pozsgay Imre lemond a Magyar Rádiót és Televíziót felügyelő bizottság ellenőrzéséről.
jan. 18. A kereskedelmi miniszter felfüggeszti a rubel elszámolású export teljes engedély- és kötésállományát.
jan. 19. Felfedi kilétét Végvári József őrnagy, a Duna-gate-ügy kirobbantója.
jan. 21. A kormány megszünteti a Belügyminisztérium Állambiztonsági Főcsoportfőnökségét, és leállítja az iratmegsemmisítést.
jan. 23. Lemond Horváth István belügyminiszter. Utóda Gál Zoltán, a minisztérium addigi államtitkára.
jan. 24. Az Országgyűlés elfogadja a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról, az egyéni vállalkozásokról és az Állami Vagyonügynökségről szóló törvényt.
jan. 25–26. Václav Havel csehszlovák köztársasági elnök Magyarországra látogat.
jan. 29. A SZOT felhívására tízezrek tüntetnek a Kossuth téren a kormány gazdaságpolitikája ellen, amely az életkörülmények romlásával és munkanélküliséggel fenyeget. Az MDF elnöksége azzal hárítja el a Csurka István vihart kavart jegyzetével kapcsolatos állásfoglalást, hogy a jegyzet Csurka „írói munkásságának részét képezi".
jan. 31. Módosítják a sajtótörvényt. Magánszemély is alapíthat lapot, televízió- vagy rádióstúdiót. Az alapítónak csupán bejelentési kötelezettsége van.

febr. 13. Ottawában a négy nagyhatalom képviselői gyakorlatilag elismerik a német újraegyesítés elkerülhetetlenségét, s elhatározták az egyesítési tárgyalások elindítását.
febr. 23. Kis Jánost az SZDSZ megbízott elnökévé választják.
febr. 24. Litvániában az ellenzéki Sajudis mozgalom nyeri a választásokat, és Vytautas Landsbergis lesz a köztársaság elnöke.
febr. 28. Az Országgyűlés elfogadja az MSZP vagyonelszámolását annak ellenére, hogy az Állami Számvevőszék szerint az alkalmatlan a párt vagyoni helyzetének bemutatására.
márc. 1. Az Országgyűlés Király Zoltán és Raffay Ernő javaslatára az előző év szeptemberében aláírt megállapodással ellentétes döntést hoz, mely szerint a köztársasági elnököt közvetlenül a nép választja.
márc. 4. Nagy Sándort, a Szakszervezetek Országos Tanácsának utolsó főtitkárát választják a SZOT helyébe lépő Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége (MSZOSZ) elnökévé.
márc. 10. Horn Gyula magyar és Eduard Sevarnadze szovjet külügyminiszter Moszkvában aláírja a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok teljes kivonásáról szóló egyezményt.
márc. 11. Kikiáltják Litvánia függetlenségét. Hamarosan Lettország és Észtország is követi Litvánia példáját.
márc. 14–16. A régi Országgyűlés utolsó ülésén semmissé nyilvánítják az 1945 és 1963 között lefolytatott törvénysértő pereket.
márc. 15. A pártok és társadalmi szervezetek országszerte külön megemlékezéseket tartanak. Elmarad a március 15-i ünnepségek élő televíziós közvetítése. A Szovjetunióban elnöki rendszert vezetnek be, és elnökké választják Mihail Gorbacsovot.
márc. 18. Az NDK-ban a Lothar de Maizière vezette kereszténydemokraták nyerik a választásokat.
márc. 19. Marosvásárhelyen véres magyarellenes zavargások törnek ki. Megtámadják a Magyar Házat, és Sütő Andrást is súlyosan bántalmazzák. A rendőrség nem védi meg a megtámadott embereket, az incidensekért pedig később csak magyarokat és cigányokat vonnak felelősségre. A zavargások során három magyar és két román halt meg, közel háromszázan megsebesültek. A kormány munkanappá nyilvánítja április 4-ét és munkaszüneti nappá – a köztársaság kikiáltásának napjaként – október 23-át.
márc. 25. Az országgyűlési választások első fordulója. A választásokon a szavazásra jogosultak 65 százaléka vesz részt. A területi listán leadott szavazatok 24,7 százalékát a Magyar Demokrata Fórum, 21,4 százalékát a Szabad Demokraták Szövetsége, 11,7 százalékát a Független Kisgazdapárt, 10,9 százalékát a Magyar Szocialista Párt, 9,0 százalékát a Fiatal Demokraták Szövetsége, 6,5 százalékát a Kereszténydemokrata Néppárt szerzi meg. A többi párt nem éri el a 4%-os küszöböt.
márc. 30. A választások második fordulójára választási szövetséget köt az MDF, az FKGP és a KDNP. Az Európai Közösség 1 milliárd dolláros kölcsönt nyújt Magyarországnak.
ápr. 2. Az Axel Springer megkezdi az MSZP kezében lévő megyei lapok felvásárlását.
ápr. 6. Lemond a Magyar Televízió elnöksége.
ápr. 8. A választások második fordulója. Az egyéni választókörzetek túlnyomó többségében ekkor dől el a választási küzdelem. Az országgyűlési képviselők 42,5 százalékát az MDF, 23,8 százalékát az SZDSZ, 11,4 százalékát az FKGP, 8,6 százalékát az MSZP, 5,4–5,4 százalékát a Fidesz és a KDNP, 0,5 százalékát az Agrárszövetség, 1,5 százalékát független képviselők adják.
ápr. 29. Az MDF és az SZDSZ vezetői megállapodást kötnek a kétharmados törvények csökkentéséről (Paktum). Az MDF beleegyezik, hogy a Parlament Göncz Árpádot válassza meg köztársasági elnöknek. A megállapodást csak május 2-án hozzák nyilvánosságra.
máj. 3. A Parlament Antall Józsefet bízza meg kormányalakítással.

ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE

Borító • A Parlament előtt összegyűlt ünneplő tömeg, 1989. október 23. MTI fotó. Balaton József felvétele
25. o. • Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet zárószakaszának ülése Helsinkiben, 1975. augusztus 1. MTI Fotó. Vigovszki Ferenc felvétele
26. o. • Kádár János, az MSZMP Központi Bizottságának első titkára, aláírja az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet harmadik szakaszának záróokmányát Helsinkiben, 1975. augusztus 1. MTI Fotó. Vigovszki Ferenc felvétele
32. o. • Kádár János, a MSZMP KB első titkára és Leonyid Iljics Brezsnyev, az SZKP KB főtitkára. Mögöttük állnak: Lázár György, a Minisztertanács elnöke, Németh Károly, az MSZMP PB tagja és Aczél György, a Minisztertanács elnökhelyettese. Budapest, 1979. július 1. MTI Fotó. Pálfai Gábor felvétele
37. o. • Május elsejei felvonulás, 1980. Magyar Nemzeti Múzeum. Ács Irén felvétele
42. o. • Kádár János a nádudvari Vörös Csillag Termelőszövetkezetben, 1978. június 7. MTI Fotó. Vigovszki Ferenc felvétele
51. o. • Illyés Gyula és Pozsgay Imre kulturális miniszter a Haza és az emberiség című béketanácskozás ülésén a Pest Megyei Művelődési Központban. Szentendre, 1977. május 24. MTI Fotó. Molnár Edit felvétele
52. o. • Cigány kislányok a Váci utcában, 1971. június 23. MTI Fotó. Lajos György felvétele
53. o. • Meghívó a *Feketében* című antológia bemutatójára. Molnár János gyűjteménye. Huszadik Század Emlékezete
56. o. • Nagy András és Solt Ottilia csomagokat készít a SZETA számára. Rajk László tulajdona
58. o. • Meghívó SZETA jótékonysági estjére, 1981.
65. o. • Bence György, Kenedi János és Kis János a *Bibó-emlékkönyv* szerkesztésekor, 1980. Jávor István felvétele
69. o. • Konrád György Csobánkán. A ház falán Szelényi Iván. A rajzot Szelényi emigrálása után készítette Pauer Gyula. Konrád György tulajdona
75. o. • Csoóri Sándor dedikál a könyvnapon, 1983. május 27. MTI Fotó. Benkő Imre felvétele
84. o. • A dolgozók visszautasítják a Szolidaritás gdański kongresszusának felhívását a tiszaföldvári Lenin Termelőszövetkezet gyűlésén, 1981. szeptember 18. MTI Fotó. Tormai Andor felvétele
90. o. • Fóliasátor a háztáji gazdaságban. Tura, 1979. február 10. MTI Fotó. Fehérváry Ferenc felvétele
94. o. • Ingázó nyírségi munkások, 1978. Korniss Péter felvétele
98. o. • Karikatúra az áremelésekről. *Ludas Matyi*, 1979. augusztus 16. Országos Széchényi Könyvtár
101. o. • A szamizdatban megjelenő *Beszélő* első száma, 1981. december, címlap
103. o. • A *Beszélő* szerkesztőségének tagjai 1982-ben. Szilágyi Sándor, Kőszeg Ferenc, Kis János, Nagy Bálint, Petri György. Előttük ül Solt Ottilia. MTI Fotó. Amatőr felvétel
106. o. • A magyar kérdés. Kelet-Európa jövője. *Magyar Füzetek* (Párizs) 1982. 11. szám, címlap. 1956-os Intézet – Oral History Archívum
111. o. • Kőszeg Ferenc nyílt követése. A Tűzoltó és a Liliom utca sarka, 1982. június 11. MTI Fotó. Demszky Gábor felvétele

117. o. • Aczél György miniszterelnök-helyettes és Fock Jenő korábbi miniszterelnök a május elsejei felvonulás előtt, 1982. május 1. MTI Fotó. Manek Attila felvétele
120. o. • A Rajk-butik. Rajk László Galamb utca 3. szám alatti lakásán illegális szamizdatárusítás folyt 1981 és 1983 januárja között. Rajk László tulajdona. Györk Viktor felvétele
121. o. • Haraszti Miklós, Demszky Gábor és Rajk László, 1981. Rajk László tulajdona. Jávor István felvétele
123. o. • A magyar szamizdat öt éve. Plakát. Rajk László tulajdona
126. o. • *Mozgó Világ*, 1983. december, címlap
129. o. • Nyers Rezső, a MTA Közgazdaságtudományi Intézet igazgatója vitaindító előadást tart A szocialista hazafiasság és a gazdaság című országos konferencián Egerben, 1980. október 24. MTI Fotó. Friedmann Endre felvétele
138. o. • A *História* folyóirat Reform Magyarországon című tematikus számának címlapja, 1983
142. o. • Budapest V. kerületi országgyűlésiképviselő-választási jelölőgyűlés az Iparterv székházában. Szabó Miklós felszólal Rajk László, a demokratikus ellenzék jelöltje mellett. Rajk László, Kőszeg Ferenc, Szabó Miklós és Krasznai Zoltán, 1985. április 1. MTI Fotó. Taksás Mihály és Novák Zsuzsy felvétele
147. o. • Mészöly Miklós és Csurka István a monori találkozón, 1985. június 14. MTI Fotó. Rajk László felvétele
158. o. • Lengyel László felszólal a monori találkozón, 1985. június 14. MTI Fotó. Rajk László felvétele
160. o. • Bence György beszél a monori találkozón, 1985. június 14. MTI Fotó. Rajk László felvétele
164. o. • A budapesti Ellenfórumról kiadott angol nyelvű kiadvány, címlap
166. o. • A budapesti Ellenfórum közönsége. Blinken OSA Archivum, IHF gyűjtemény
171. o. • Mihail Gorbacsov, az SZKP KB főtitkára feleségével Kádár János, az MSZMP főtitkára társaságában a Váci utcában sétál Gorbacsov budapesti látogatásakor, 1986. június 9. MTI Fotó. Manek Attila felvétele
172. o. • *Tiszatáj*, 1986. június, címlap
179. o. • Berecz János, az MSZMP KB titkára beszél a Magyar Írók Szövetsége közgyűlésén, 1986. november 30. MTI Fotó. Cser István felvétele
183. o. • Hajdu Tibor, Vásárhelyi Miklós, Göncz Árpád, Mécs Imre, Litván György és Széll Jenő az 1956-os forradalom 30. évfordulójára emlékező illegális konferencián, Eörsi István lakásán, 1986. december 5. MTI Fotó. Rajk László felvétele
184. o. • Az 1956-os forradalom 30. évfordulójára emlékező konferenciára készült matrica
193. o. • Nem engedélyezett megemlékezés a Batthyány-örökmécsesnél, 1987. március 15. MTI Fotó. Wéber Lajos felvétele
199. o. • Nem engedélyezett megemlékezés a Parlamentnél, 1987. március 15. MTI Fotó. Wéber Lajos felvétele
212. o. • Németh Károly, az Elnöki Tanács elnöke, Kádár János, az MSZMP főtitkára és Katona Imre, az Elnöki Tanács titkára köszöntik Horváth Istvánt, a Minisztertanács elnökhelyettesét és Grósz Károlyt, a Minisztertanács elnökét hivatali esküjük letételét követően. 1987. június 25. MTI Fotó. Manek Attila felvétele
222. o. • Kádár János beszél a parlamentben, 1987. szeptember 16. Mellette Lázár György, előtte Grósz Károly. MTI Fotó. Wéber Lajos felvétele
223. o. • Épül a bős–nagymarosi vízerőmű. Dunakiliti, 1987. július 1. MTI Fotó. Varga László felvétele
225. o. • A sátor Lakiteleken, Lezsák Sándor kertjében a tanácskozás idején, 1987. szeptember 27. Magyar Nemzeti Múzeum. Gulyás János felvétele
228. o. • A tanácskozók Lakitelken a sátorban, 1987. szeptember 27. Magyar Nemzeti Múzeum. Gulyás János felvétele
230. o. • Csengey Dénes beszél a lakiteleki tanácskozáson. 1987. szeptember 27. Gulyás János tulajdona. Gulyás János felvétele

234. o. • Lezsák Sándor, Fekete Gyula és Pozsgay Imre a lakiteleki tanácskozáson, 1987. szeptember 27. Gulyás János tulajdona. Gulyás János felvétele
240. o. • Pozsgay Imre, a Hazafias Népfront főtitkára és Sütő András író Kós Károly szobrának felavatásán, Kispesten, 1987. november 25. MTI Fotó. Földi Imre felvétele
245. o. • A Jurta Színház, számos ellenzéki rendezvény helyszíne. Fortepan. Philipp Tibor felvétele
249. o. • Tamás Gáspár Miklós közérdekű információkat mond 1988. március 15-én a Batthyány téren. 1956-os Intézet – Oral History Archívum. Nagy Piroska felvétele
254. o. • Tüntetés a Parlament előtt, 1988. március 15. MTI Fotó. Varga László felvétele
256. o. • Teherautón ülve vár parancsra a készenléti rendőrség osztaga, 1988. március 15. MTI Fotó. H. Szabó Sándor felvétele
257. o. • Tüntetés a Bem-szobornál, 1988. március 15. MTI Fotó. H. Szabó Sándor felvétele
259. o. • A Fidesz alapítói a párt megalakulásának második évfordulóján. Magyar Nemzeti Múzeum. Prohászka Imre felvétele
264. o. • Megemlékezés a 301-es parcellában Nagy Imre és mártírtársai kivégzésének évfordulóján, 1988. Fortepan. Hodosán Róza felvétele
265. o. • Nagy Imre és az összes '56-ért kivégzett mártír szimbolikus sírjának felavatása Párizsban, a Père Lachaise temetőben, 1988. június 16. Magyar Nemzeti Múzeum
267. o. • A Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete első küldöttgyűlésének plakátja. BTM Kiscelli Múzeum Plakátgyűjtemény
270. o. • Kádár János, távozik feleségével, Tamáska Máriával az MSZMP Országos értekezletéről, 1988. május 21. MTI Fotó. Kovács Attila felvétele
272. o. • Sztrájkolnak a bányászok a mecseki szénbányákban, 1988. augusztus. Magyar Nemzeti Múzeum. Prohászka Imre felvétele
273. o. • Tüntetők tiltakoznak a bős–nagymarosi vízlépcsőrendszer megépítése ellen a Vörösmarty téren, 1988. május 27. MTI Fotó. E. Várkonyi Péter felvétele
275. o. • Demonstráció a romániai falurombolás ellen Budapesten, a Hősök terén, 1988. június 27. MTI Fotó. Wéber Lajos felvétele
276. o. • Budapesten, a Batthyány-örökmécsesnél a rendőrök gumibottal verik Kis Jánost, 1988. június 16-án. MTI Fotó. A felvételt a Fekete Doboz munkatársa készítette
279. o. • AZ MSZMP PB tagjai a PB ülése előtt a Jászai Mari téri székházban. Balról: Fejti György, Gyenes András, Szabó István, Pozsgay Imre, Tatai Ilona, Grósz Károly, Szűrös Mátyás, Csehák Judit, Iványi Pál, Nyers Rezső és Váncsa Jenő, 1988. június 14. MTI Fotó. Manek Attila felvétele
286. o. • A Magyar Demokrata Fórum mintegy 370 képviselője Lakitelken tanácskozik, a párt megalakulásának egyéves évfordulóján, 1988. szeptember 3. MTI Fotó. E. Várkonyi Péter felvétele
287. o. • Élőláncot alkotva demonstrálnak a bős–nagymarosi vízlépcsőrendszer ellen tüntetők a Lánchídon, 1988. október 3. MTI Fotó. Kleb Attila felvétele
288. o. • Vargha János a bős–nagymarosi vízlépcső elleni egyik tüntetésen. Magyar Nemzeti Múzeum. Prohászka Imre felvétele
296. o. • Németh Miklós, a Minisztertanács elnöke és Medgyessy Péter, a Minisztertanács elnökhelyettese beszélget a Parlamentben, 1988. november 25. MTI Fotó. Varga László felvétele
298. o. • Petri György, Eörsi István, Solt Ottilia, és Kőszeg Ferenc a Jurta Színházban. Fortepan. Philipp Tibor felvétele
310. o. • Csurka István beszél az alternatív szervezetek fórumán. Mellette Antall József, 1989. január 21. MTI Fotó. Cser István felvétele
316. o. • Romániai menekültek egy iskolai tornateremből átalakított átmeneti szálláson. Debrecen, 1989. július 26. MTI Fotó. Oláh Tibor felvétele
319. o. • A 301-es parcella az Új Köztemetőben, 1989. március 12. Magyar Nemzeti Múzeum. Farkas Árpád felvétele
325. o. • Für Lajos és Sólyom László az MDF és az MSZMP kerekasztal-megbeszélésén, 1989. január 20. MTI Fotó. Kovács Attila felvétele

333. o. • Fekete Gyula és Csurka István az MDF első országos gyűlésén a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem aulájában, 1989. március 11. MTI Fotó. Pintér Márta felvétele
337. o. • Ünneplő tömeg a hivatalos ünnepségen a Múzeumkertben, 1989. március 15. MTI Fotó. E. Várkonyi Péter felvétele
338. o. • A független demokratikus szervezetek gyülekezése a Petőfi-szobornál, 1989. március 15. MTI Fotó. Kleb Attila felvétele
341. o. • A Republikánus Kör képviselői tüntetnek a Petőfi-szobornál, 1989. március 15. MTI Fotó. Fényes Tamás felvétele
343. o. • Csengey Dénes beszél a Magyar Televízió székházának lépcsőjén az ellenzéki szervezetek által szervezett tüntetésen, 1989. március 15. MTI Fotó. Fényes Tamás felvétele
351. o. • A Nagy Imre-per áldozatainak exhumálása és azonosítása az Új Köztemető 301-es parcellájában, 1989. március végén. Kralovánszky Alán, Jánosi Katalin, Vészi János, Jánosi Ferenc, Nagy Erzsébet, Csillag József, Szabó Árpád, Nemeskéri János. 1956-os Intézet – Oral History Archívum
356. o. • Szabó Miklós, az MSZMP Bács-Kiskun megyei bizottságának első titkára beszél a reformkörök tanácskozásán, Kecskeméten, 1985. április 15. Az elnökségben Szabó mellett Pozsgay Imre, Nyers Rezső és Iványi Pál. MTI Fotó. Karáth Imre felvétele
359. o. • A Szabad Demokraták Szövetsége közgyűlésének helyszíne, a Corvin mozi, 1989. március 19. MTI Fotó. Varga László felvétele
367. o. • Mécs Imre ügyvivő beszél a Szabad Demokraták Szövetsége első közgyűlésén a Corvin moziban. Balra Kis János, Szent-Iványi István, Vásárhelyi Miklós, Rajk László, 1989. március 19. MTI Fotó. Varga László felvétele
369. o. • Ausztriai bevásárlásból hazafelé tartók Győrben, 1989. április 2. MTI Fotó. Matusz Károly felvétele
371. o. • Orbán Viktor vitaindító beszédet tart a Fidesz gyűlésén az I. kerületi Tanács Művelődési Házában. Vele szemben Fodor Gábor, Rockenbauer Zoltán és Széchenyi Mihály, 1989. április 3. MTI Fotó. Rózsahegyi Tibor felvétele
372. o. • A nemzetközi sajtó tudósítói előtt megkezdődik a Magyarországon állomásozó szovjet csapatok kivonása, Kiskunhalas, 1989. április 25. MTI Fotó. Friedmann Endre felvétele
374. o. • A magyar–osztrák határon megkezdik a műszaki határzár bontását, 1989. május 2. MTI Fotó. Czika László felvétele
378. o. • Soros György (jobbra), a Soros Alapítvány elnöke és Vásárhelyi Miklós, az elnök személyes képviselője sajtótájékoztatót tart a margitszigeti Grand Hotel Ramadában, 1989. május 12. MTI Fotó. Fényes Gábor felvétele
384. o. • Tüntetés az áremelések ellen az Ellenzéki Kerekasztal szervezésében. Nyíregyháza, 1989. május 27. MTI Fotó. Oláh Tibor felvétele
389. o. • Nagy Imre és mártírtársai temetése. Plakát, 1989. 1956-os Intézet – Oral History Archívum
395. o. • A politikai egyeztető tárgyalás nyitó ülésének résztvevői a Parlament Vadásztermében. Bal oldalon az MSZMP, jobb oldalon az Ellenzéki Kerekasztal, szemben a társadalmi szervezetek képviselői, 1989. június 13. MTI Fotó. Soós Lajos felvétele
398. o. • Az Inconnu Csoport az utolsó kopjafákat állítja Nagy Imre és mártírtársainak temetése reggelén az Új Köztemető 301-es parcellájában, 1989. június 16. 1956-os Intézet – Oral History Archívum
399. o. • A gyászoló tömeg Nagy Imre és mártírtársai ravatalánál a Hősök terén, 1989. június 16. MTI Fotó. Balogh P. László felvétele
400. o. • Gyászolók Nagy Imre és '56 mártírjainak koporsójánál az Új Köztemető 301-es parcellájában, 1989. június 16. MTI Fotó. Soós Lajos felvétele
404. o. • Prepeliczay István (FKGP), Szabad György (MDF), Pető Iván (SZDSZ), az Ellenzéki Kerekasztal képviselői a politikai egyeztető tárgyalások második fordulóján, 1989. június 21. MTI Fotó. Varga László felvétele
413. o. • George Bush, az USA elnöke magyarországi látogatása során az ellenzéki pártok képviselőivel az amerikai nagykövet rezidenciáján, 1989. július 12. MTI Fotó. Manek Attila felvétele

415. o. • A Magyar Október Párt és a Magyar Radikális Párt demonstrációja, a Münnich Ferenc utca visszakeresztelése Nádor utcává. A létrán Krassó György, 1989. július 14. 1956-os Intézet – Oral History Archívum. Nagy Piroska felvétele
416. o. • Gyászolók állnak sorban, hogy leróhassák kegyeletüket Kádár János ravatalánál az MSZMP Jászai Mari téri székházában, 1989. július 13. MTI Fotó. Kovács Attila felvétele
428. o. • Demonstráló uránbányászok Pécsett, 1989. augusztus 30. MTI Fotó. Kálmándy Ferenc felvétele
434. o. • Keletnémetek az NSZK nagykövetsége előtt Budapesten, 1989. augusztus 19. MTI Fotó. T. Asztalos Zoltán felvétele
445. o. • Vásárlók az Ellenzéki Kerekasztal által a nehéz helyzetű családok megsegítésére szervezett vásáron a Golgota utcában, 1989. szeptember 9. MTI Fotó. Krista Gábor felvétele
448. o. • Ausztriába távozó keletnémetek az ideiglenesen megnyitott soproni határátkelőnél, 1989. szeptember 10. MTI Fotó. E. Várkonyi Péter felvétele
456. o. • Szabad György, Tölgyessy Péter, Antall József és Vigh Károly az egyeztető tárgyalások plenáris ülésén, Budapest, 1989. szeptember 18. MTI Fotó. Soós Lajos felvétele
463. o. • Munkásőr búcsúzik a fegyverétől. Hatvan, 1989. október 23. MTI Fotó. H. Szabó Sándor felvétele
466. o. • Nyers Rezső, az MSZMP elnöke, Barabás János, Fejti György, Kovács Jenő és Pozsgay Imre, a KB és a Politikai Intéző Bizottság tagjai, Németh Miklós, a Minisztertanács elnöke és Grósz Károly, az MSZMP főtitkára a párt XIV. kongresszusán, a Budapest Kongresszusi Központban, 1989. október 6. MTI Fotó. E. Várkonyi Péter felvétele
468. o. • Katona Béla, a Magyar Szocialista Párt országos elnökségének tagja beszél a párt nagygyűlésén a Villányi úti választási központban. Mellette Nyers Rezső, a párt elnöke, 1989. október 10. MTI Fotó. Kovács Attila felvétele
475. o. • Roszík Gábor, a MDF országgyűlési képviselője megnyitja a Fidesz II. kongresszusát a budapesti Műszaki Egyetemen. Jobbra Molnár Péter és Szájer József, a Fidesz választmányi tagjai, 1989. október 13. MTI Fotó. E. Várkonyi Péter felvétele
481. o. • Szűrös Mátyásnak, az Országgyűlés elnökének meghívására az MDF küldöttsége, Csengey Dénes, Antall József és Csoóri Sándor a Parlament ülésterményének vendégpáholyából figyeli az Országgyűlés ülését, 1989. október 20. MTI Fotó. Cseke Csilla felvétele
488. o. • A Németh-kormány tagjai a Kossuth téren a köztársaság kikiáltásakor, 1989. október 23. MTI Fotó. Manek Attila felvétele
489. o. • Szűrös Mátyás ideiglenes köztársasági elnök az Országház erkélyéről kikiáltja a köztársaságot, 1989. október 23. MTI Fotó. Manek Attila felvétele
490. o. • A Parlament előtt összegyűlt ünneplő tömeg, 1989. október 23. MTI fotó. Balaton József felvétele
507. o. • Népszavazás az új Magyarországért. Plakát, 1989. BTM Kiscelli Múzeum Plakátgyűjtemény
509. o. • A népszavazáson való részvételre buzdító plakát, 1989. BTM Kiscelli Múzeum Plakátgyűjtemény
513. o. • Magyar és román nyelvű hálálkodó transzparensek a Magyarországról Romániába tartó segélyszállítmányok útvonalán, Nagylak, 1989. december 25. MTI Fotó. Németh György felvétele
516. o. • Választási plakát, 1990. BTM Kiscelli Múzeum Plakátgyűjtemény
523. o. • Választási plakát, 1990 BTM Kiscelli Múzeum Plakátgyűjtemény
528. o. • Végvári József beszél a Dunagate-ügyről tartott sajtótájékoztatón a Graffiti moziban. Mellette Lovas Zoltán újságíró, Fodor Gábor (Fidesz) és Magyar Bálint (SZDSZ), 1990. január 19. MTI Fotó. Krista Gábor felvétele
532. o. • Pesthy László, a Fekete Doboz munkatársa utómunkálatok közben, 1990. január 25. MTI Fotó. Hámor Szabolcs felvétele
537. o. • Tüntetés a MDF szervezésében. Több ezer ember vonult a Hősök teréről a Parlament elé, hogy tüntessenek a kormány gazdaságpolitikája, az áremelések és a vagyonmentés ellen, 1990. január 15. MTI Fotó. Demecs Zsolt felvétele

539. o. • Plakátok egy hirdetőoszlopon, Budapest, 1990. február. Magyar Nemzeti Múzeum. Bajtai Lajos felvétele
543. o. • Választási plakát, 1990. BTM Kiscelli Múzeum Plakátgyűjtemény
546. o. • Választási plakát, 1990. BTM Kiscelli Múzeum Plakátgyűjtemény
549. o. • A szovjet csapatok kivonulását követelő plakát, 1989. BTM Kiscelli Múzeum Plakátgyűjtemény
550. o. • Búcsúzó szovjet katonák, Táborfalva, 1990. január 21. MTI Fotó. Mónos Gábor felvétele
558. o. • Résztvevők az MDF, FKGP és a Hazafias Választási Koalíció megemlékezésén a Kossuth téren, 1990. március 15. MTI Fotó. Mónos Gábor felvétele
561. o. • A Magyar Televízió előtt a tüntetők Fidesz-zászlót erősítettek a Szabadság téri szovjet emlékműre, 1990. március 15. MTI Fotó. Cser István felvétele
563. o. • Választási plakát, 1990. BTM Kiscelli Múzeum Plakátgyűjtemény
567. o. • Felhívás a román nagykövetség előtti virrasztásra. Plakát 1990. BTM Kiscelli Múzeum Plakátgyűjtemény
572. o. • Választási plakát, 1990. BTM Kiscelli Múzeum Plakátgyűjtemény
574. o. • Az 1990-es parlamenti választások eredménye. A térképet és a diagramot készítette Sebők László
577. o. • Göncz Árpád és Antall József beszélget a Parlament üléstermében, 1990. május 3. MTI Fotó. Varga László felvétele
580. o. • Az Antall-kormány, 1990. május 23. Ülő sor, balról jobbra: Nagy Ferenc József földművelésügyi miniszter, Gerbovits Jenő tárca nélküli miniszter, Jeszenszky Géza külügyminiszter, Antall József miniszterelnök, Kiss Gyula tárca nélküli miniszter, Győriványi Sándor munkaügyi miniszter és Kádár Béla, a nemzetközi kapcsolatok minisztere. Álló sor, balról jobbra: Balsai István igazságügy-miniszter, Rabár Ferenc pénzügyminiszter, Siklós Csaba közlekedési és távközlési miniszter, Keresztes K. Sándor környezetvédelmi miniszter, Mádl Ferenc tárca nélküli miniszter, Surján László népjóléti miniszter, Andrásfalvy Bertalan művelődésügyi és közoktatási miniszter, Bod Péter Ákos ipari és kereskedelmi miniszter, Horváth Balázs belügyminiszter és Für Lajos honvédelmi miniszter. MTI Fotó. Schichmann Béla felvétele
593. o. • Demszky Gábor főpolgármester leleplezi Solt Ottilia emléktábláját II. kerületi szülőházának falán, 2004. június 8. MTI Fotó. Soós Lajos felvétele
597. o. • Hodosán Róza: *Szamizdat történetek*. Címlap
612. o. • Emléktábla Vásárhelyi Miklós egykori fiumei (rijekai) lakóházának falán, 2007. július 23. MTI Fotó. Manek Attila felvétele
619. o. • Oplatka András: *Németh Miklós. „Mert ez az ország érdeke"*. Címlap
620. o. • Melocco Miklós Áttörés című szobra Sopronpusztán, a páneurópai piknik helyszínén. Wikipedia
632. o. • Kónya Imre: *...és az ünnep mindig elmarad? Történetek a rendszerváltástól napjainkig*. Címlap
636. o. • Pozsgay Imre: *Koronatanú és tettestárs*. Címlap
645. o. • Kárpáti Ferenc volt honvédelmi miniszter visszaemlékezés-kötete *Puskalövés nélkül...* címmel
649. o. • Osskó Judit: *Antall József. Kései memoár. Publikálatlan interjúk*. Címlap
654. o. • Antall József mellszobra egykori munkahelye, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum épülete mellett a szobor leleplezését követően, 2003. december 14. Veres Gábor alkotása. MTI Fotó. Kovács Tamás felvétele
663. o. • Göncz Árpád mellszobra a szoboravató napján egykori lakóhelye szomszédságában, az Óbudai Egyetem parkban, 2017. október 6. Jovánovics György alkotása. MTI Fotó. Koszticsák Szilárd felvétele
665. o. • Kun Árpád, Szirmay Ágnes, Kemény István, Poós Zoltán. 1989. október 23. Bartis Attila felvétele

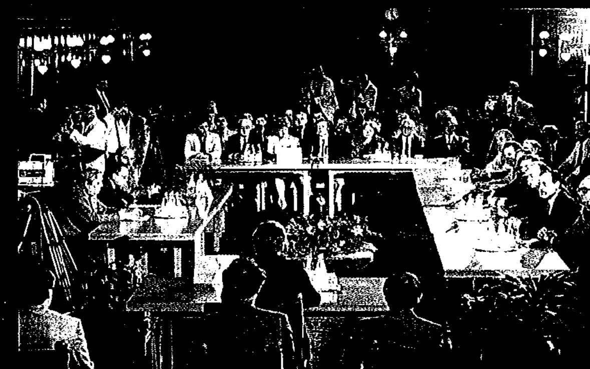
*Nemzet
és Emlékezet*

RENDSZERVÁLTÁS

RENDSZERVÁLTÁS

OSIRIS *Nemzet és Emlékezet*